

IX.

19-21 Eylül 2019

ASBÜ - ANKARA

Ulusal Sosyoloji Kongresi

T

TOPLUM

4.0

"Anlamak çözmeye yetmiyor..."

Çözülme

Mutabakat
Belirsizlik

Müzaker
Güvencesizlik

Mücadele

BİLDİRİLER
KİTABI

 SOSYOLOJİ
DERNEĞİ
1990

IX. Ulusal Sosyoloji Kongresi

Toplum 4.0

BİLDİRİLER KİTABI

Editör

Akın Bakioğlu

Ankara 2019

ISBN: 978-975-98503-7-1

Tüm hakları saklıdır. Bildirilerdeki fikir ve görüşler yazarlarına aittir. Kaynak gösterilmeden kullanılamaz. Sosyoloji Derneği'nin izni olmadan çoğaltılamaz ve dağıtılamaz.

Sosyoloji Derneği Yayın No: 26

Elektronik Kitap.

Kapak Tasarım: Nisan Aktürk

IX. Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildiriler Kitabı

Editör: Akın Bakıoğlu

Sosyoloji Derneği – Aralık 2019

ISBN: 978-975-98503-7-1

Sosyoloji Derneği

Mareşal Fevzi Çakmak Cad. No: 9/5 Beşevler, Ankara

Tel: +90 312 222 12 52

E-posta: sosyolojidernegi@gmail.com

Web: www.sosyolojidernegi.org.tr

KONGRE DÜZENLEME KURULU

Prof. Dr. Sibel Kalaycıoğlu

Sosyoloji Derneği Yönetim Kurulu Başkanı
ODTÜ Sosyoloji Bölüm Başkanı

Prof. Dr. Nilay Çabuk Kaya

Sosyoloji Derneği Başkan Yardımcısı
A.Ü. DTCF Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi

Prof. Dr. Kezban Çelik

Sosyoloji Derneği Yönetim Kurulu Üyesi
TED Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Başkanı

Prof. Dr. Erol Kahveci

Sosyoloji Derneği Yönetim Kurulu Üyesi
ASBÜ Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi Dekanı

Dr. Öğr. Üyesi Besim Can Zırh

Sosyoloji Derneği Yönetim Kurulu Üyesi
ODTÜ Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi

Dr. Öğr. Üyesi Günnur Ertong Attar

Sosyoloji Derneği Yönetim Kurulu Üyesi
Mersin Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi

Dr. Öğr. Üyesi Gökhan Savaş

ASBÜ Sosyoloji Bölüm Başkanı

Dr. Melih Yeşilbağ

A.Ü. Sosyoloji Bölümü Araştırma Görevlisi

Aygül Fazlıoğlu

Sosyoloji Derneği Yönetim Kurulu Üyesi
T. C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı

Hasan Kürşat Akcan

Sosyoloji Derneği Yönetim Kurulu Üyesi
Necmettin Erbakan Üni. Sosyoloji Bölümü Araştırma Görevlisi

Feray Artar

Sosyoloji Derneği Yönetim Kurulu Üyesi
A.Ü. Sosyoloji Bölümü Araştırma Görevlisi

Akın Bakioğlu

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Hizmet Bölümü Araştırma Görevlisi

Cansu Okan

A.Ü. Sosyoloji Bölümü Araştırma Görevlisi

Yavuz Yavuz

A.Ü. Sosyoloji Bölümü Araştırma Görevlisi

İrem Oruç

A.Ü. Sosyoloji Bölümü Araştırma Görevlisi

Nazar Bal

A.Ü. Sosyoloji Bölümü Araştırma Görevlisi

Kübra Aytaç

ASBÜ Sosyoloji Bölümü Araştırma Görevlisi

Tuğba Çapar

ASBÜ Psikoloji Bölümü Araştırma Görevlisi

Hatice Işık Baş

ASBÜ Psikoloji Bölümü Araştırma Görevlisi

Barış Can Sever

ODTÜ Sosyoloji Bölümü Doktora Öğrencisi

Önsöz

19-21 Eylül 2019’da dokuzuncusunu düzenlediğimiz Ulusal Sosyoloji Kongresi, daha önceki kongrelerde de olduğu gibi, güncel sosyolojik gelişmelerin tartışıldığı bir platform olarak Türkiye’deki sosyolojik gündemin paylaşılmasına önemli katkılarda bulunmuştur. İlk kongrenin düzenlendiği 1993 yılından günümüze kadar Türkiye’de farklı alanlarda yapılan sosyolojik çalışmalar ulusal kongre aracılığıyla meslektaşlar ve sosyoloji ile ilgili diğer akademisyenlerle paylaşılmaktadır.

Dokuzuncu kongre “Toplum 4.0” üst başlığı ile çağrıya çıkmış ve kongrede sunulmak üzere 505 bildiri başvurusunda bulunulmuştur. Bilim kurulunun bilimsel değerlendirmesinin ardından kongrede sunulmak üzere 336 bildiri kabul edilmiştir. Kabul edilen bildirilerin 282 tanesi sunulmuştur. Kongre 100 oturumla gerçekleştirilmiş, “Dijital Sosyoloji”, “Toplumsal Cinsiyet”, “Çocuk sosyolojisi”, “Göç Sosyolojisi” ve “Kent Sosyolojisi” temaları en çok oturum sayısı alan konular olmuştur.

Bu kitapla 9. Ulusal Sosyoloji kongresinde sunulan bildirilerin 72 tanesinin tam metinlerini içermektedir.

İçindekiler

ÖNSÖZ.....	6
İÇİNDEKİLER.....	7
AÇILIŞ KONUŞMASI.....	15
BİLDİRİ TAM METİNLERİ.....	18
SAĞLIKTA DÖNÜŞÜM SÜRECİNE PARALEL DEĞİŞEN SAĞLIK ÇALIŞANI- HASTA İLİŞKİLERİ VE SAĞLIKTA ŞİDDET ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA.....	19
	SİNAN ACAR
VAN'DA SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ AFETE KARŞI DAYANIKLILIĞI.....	29
	OYA AÇIKALIN
	FIRAT ASLANGİRİ
TOPLUMSAL CİNSİYETİN İNŞASI BAĞLAMINDA YAVRUTÜRK ÇOCUK GAZETESİ (1936-1940) ÖRNEĞİ.....	42
	ELİF BERKE ADAY
	AYTÜL TAMER TORUN
TIBBİ BİYOTEKNOLOJİK ÜRÜNLER KAPSAMINDA TÜRKİYE'DE BİYOPOLİTİKA...	53
	BAŞAK AKAR
	HAKAN AKIN
	HAKAN YARDIMCI
TÜRKİYE'DE SAĞLIKTA DÖNÜŞÜM PROGRAMININ SOSYOLOJİK ANALİZİ: TEMELLENDİRİLMİŞ KURAM ÖRNEĞİ.....	65
	ALEV AKBAL
SAĞLIK, TEŞHİR VE İZLEYİCİ: SİRKLERDEN MEDYAYA UCUBE BEDENLER.....	78
	KARDELEN AKÇAM
GÖNÜLLÜ SADE TÜKETİM VE YAŞAM TARZI: ESKİŞEHİR ÖRNEĞİ	88
	ASLIHAN AKKOÇ

ULUSLARARASI GÖÇE ÇOKLU BİR PERSPEKTİFLE BAKMAK: TÜRKİYE’NİN DOĞU
SINIRINDAN GELEN GÖÇLER

YILDIZ AKPOLAT

ABDULLAH CENGİZ KAYIŞ

DAMGA VE SUÇ: AB VE TÜRKİYE’DE İSTİHDAM ODAKLI REHABİLİTASYON
UYGULAMALARININ KARŞILAŞTIRMASI 109

YILDIZ AKPOLAT

METİN TÜRKMEN

SİBERKAMUSALLIK: MEKÂNIN VE İLETİŞİMİN DÖNÜŞÜMÜ 119

ERDOĞAN ALTUN

MEDYADA TEMSİL MÜCADELESİ: SURİYELİ MÜLTECİLER ‘YARDIMA MUHTAÇ’
MI YOKSA ‘UCUZ EMEK’ Mİ?..... 128

FERAY ARTAR

LİSE GENÇLİĞİNİN DEĞER YÖNELİMLERİ VE BOŞ ZAMAN ETKİNLİKLERİ
ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ..... 136

AHMET ASLAN

SANAYİ ÇALIŞANI OLMAK: SOSYAL BELİRSİZLİKLER VE RİSKLER..... 150

İLKNUR EKİZ ATAŞER

SAHİL BÖLGESİNİ TERCİH ETME VE MEKÂN OLUŞTURMA AÇISINDAN EV SAHİBİ
VE KİRACILAR İLE KONUMUN ROLÜ: İNGİLTERE SOUTHAMPTON'DAN OCEAN
VILLAGE ÖRNEĞİ..... 158

YAHYA AYDIN

24 OCAK KARARLARININ HÜRRİYET VE CUMHURİYET GAZETELERİNDE
YAYINLANAN KÖŞE YAZILARI YOLUYLA OKUYUCUYA YANSITILMA ŞEKLİ..... 169

VASFİYE KALYA AYTEKİN

SANATÇI KİMDİR? MESLEKİ BİR KİMLİK OLARAK SANATÇI VE GÜZEL SANATLAR
FAKÜLTELERİNİN SANATÇI KİMLİĞİ OLUŞUMUNA ETKİLERİ 181

LARA IŞIN BAĞÇIVANOĞLU

SÖYLEMDE CİNSİYETLENDİRİLEN BEDEN: AYLAKUTLU'NUN <i>KADIN DESTANI</i> VE <i>ASİ... ASİ</i> ROMANLARI ÜZERİNDEN BİR ÇÖZÜMLEME.....	192
	BARAN BARIŞ
TÜRK SİNEMASINDA HEGEMONİK ERKEK TİPİ: AĞIR AĞABEY.....	204
	TUĞBA BATMAZ
TWİTTER KULLANICILARININ EVLİLİK PROGRAMLARINA VERDİĞİ TEPKİLER..	214
	SALİH CENAP BAYDAR
KÜLTÜREL SERMAYE YA DA META: İNGİLİZCE EĞİTİMİNİN NEOLİBERAL EĞİTİM VE EMEK PİYASASINDAKİ KONUMU.....	226
	GİZEM ŞÜKRAN CAN
ERKEKLERİN KADINA YÖNELİK NAMUS ALGISI: KAYSERİ ÖRNEĞİ.....	236
	YÜCEL CAN
	AYŞENUR YILDIRIM
DİNDARLIK VE TOPLUMSAL CİNSİYET AYRIMCILIĞI.....	245
	ZAFER CİRHİNLİOĞLU
	AYŞE ÇAĞRICI ZENGİN
İLKOKUL ÖĞRETMENLERİNİN TOPLUMSAL CİNSİYET FARKINDALIĞI ÜZERİNE NİTELİKSEL BİR ARAŞTIRMA: İSTANBUL ANADOLU YAKASINDA BİR İLKOKUL ÖRNEĞİ	255
	YEŞİM CÖMERT
ENDÜSTRİ 4.0 YARATTIĞI İŞSİZ SINIFA NE SUNUYOR?	265
	MUSTAFA EMRE ÇAĞLAR
TÜRKİYE'DE SİYASİ PARTİLERİN SANAT SÖYLEMLERİ: AK PARTİ VE CHP ÖRNEĞİ	275
	ADNAN ÇETİN
KADINLARIN GÜNDELİK YAŞAMLARI VE <i>LEISURE</i> FAALİYETLERİNDE İNTERNET KULLANIMININ YERİ	285
	GÖKBEN DEMİRBAŞ

ENDÜSTRİ 4.0 SÜRECİNİN ORTAYA ÇIKARDIĞI YENİ MESLEKİ YETKİNLİKLERİN
İNSAN KAYNAKLARININ DÖNÜŞÜMÜNE ETKİSİNİ BELİRLEMeye YÖNELİK BİR
ARAŞTIRMA 296

EMRE DEMİRCİ

GENÇ KADINLARIN MEKÂN KULLANIMINDA SINIRLAR VE STRATEJİLER:
KÂĞITHANE ÖRNEĞİ..... 308

RABİA DEMİRCİ

AŞKIN CİNSİYETİ: AŞK İLİŞKİLERİNDE ERKEKLİĞİN YENİDEN ÜRETİM
STRATEJİLERİ 319

ZEYNEP DENİZ

AKADEMİNİN DİJİTAL DÖNÜŞÜMÜ: RESEARCHGATE VE ACADEMIA. EDU
SİTELERİNİN BİLGİ ÜRETİMİNİ DÖNÜŞTÜRMESİ..... 329

RUMEYSANUR DOĞAN

BİR KENTE RENK KATMAK MI, KENTİN RENGİNE BÜRÜNMEK Mİ? GENÇLERİN
KOLEKTİF AİDİYET MEKÂNI TRABZON 338

GÜLMELEK DOĞANAY

EBEVEYN ÇOCUK İLİŞKİSİNİN DEĞİŞEN YÜZÜ: “PROJE ÇOCUK” KAVRAMINA
SOSYOLOJİK BAKIŞ 349

CANSU DURSUN

AFGANİSTAN’DAN TÜRKİYE’YE YÖNELİK GÖÇÜN MEDYA HABERLERİ ARACILIĞI
İLE DEĞERLENDİRİLMESİ 360

EMEL YİĞİTTÜRK EKİYOR

BOURDİEU SOSYOLOJİSİNDE BİR SİMGESEL ŞİDDET ARACI OLARAK TELEVİZYON
..... 371

KAMİLE ELMASOĞLU

GÖÇ GERONTOLOJİSİ BAĞLAMINDA MEKÂNIN GÖÇMEN YAŞLILAR ÜZERİNDEKİ
ETKİSİ 379

ŞERİF ESENDEMİR

KIERKEGAARD'IN UMUTSUZLUK VE KAYGI DUYGULARI YORUMU ÜZERİNDEN "ÇOCUKSUZ HAYATLAR" I GÖRMEK.....	389
GÜLSEVİM EVSEL	
LOJMANLARIN HİYERARŞİK YAPISINA MARUZ KALMANIN ÇOCUKLARIN LİDER KİMLİK OLUŞUMU ÜZERİNE ETKİLERİ.....	400
HATİCE GÖKCE	
BİR SOSYAL YARDIM OLARAK DUL KADIN MAAŞI: KADINLARI GÜÇLENDİRİYOR MU? AYRIŞTIRIYOR MU?	414
SONGÜL SALLAN GÜL	
BÜŞRA BAYRAM	
NEOLİBERALİZM VE EKOKİYİM: İNSAN MERKEZLİLİKTEN SINIF MERKEZLİLİĞE	425
B. SİNA GÜNEŞ	
TÜRKİYE'DE KENTSEL RANT ÜRETİMİ VE SERVET BÖLÜŞÜMÜ ADALETSİZLİĞİ	438
K. MURAT GÜNEY	
KAPİTALİZMİN KRİZİ ALTINDA KÜRESEL PROTESTO HAREKETLERİ VE TOPLUMSAL SINIFLARIN GÜNCELLİĞİ	449
EFE CAN GÜRCAN	
MÜZİK 4.0 VE ÖTESİ: MÜZİĞİN ÜRETİMİ VE ALIMLANMASINDA DİJİTAL DÖNÜŞÜM.....	459
UĞUR ZEYNEP GÜVEN	
İSTANBUL TAKSİ ŞOFÖRLERİ VE GÜNDELİK HAYATTA HAK KULLANIMI	468
ARDA İBİKOĞLU	
HUKUK SOSYOLOJİSİNDE YÖNTEMSSEL BİR DENEME: İSTANBUL MAHKEMELERİNDE BİR SAHA ARAŞTIRMASI DENEYİMİ	479
SEDA KALEM	
ŞİDDET GÖREN KADINLARIN KARŞILAŞTIRMALI İNTİHAR ALGISI	489
NİHAN KALKANDELER	

SOSYAL BİR POLİTİKA OLARAK ELEKTRİK TÜKETİM DESTEĞİ YARDIMI (ELAZIĞ ÖRNEĞİ) ...	500
	NİDA KAPLAN
BİTPAZARINDA EKONOMİ VE KÜLTÜR; İZMİR VE ESKİŞEHİR ÖRNEĞİ	509
	ÖMER KARAHAN
TWITTER TOPLUMU VE ANONİM KİMLİKLER: "AĞ TOPLUMU" KAVRAMI ÜZERİNDEN SOSYOLOJİK BİR ANALİZ	519
	ALPEREN KARAPINAR
SAĞLIK ALANINDA İLERİ TEKNOLOJİNİN ETKİLERİNİN İLİŞKİSEL SOSYOLOJİK ANALİZİ	531
	AYTÜL KASAPOĞLU
ÇOCUKLARIN SOSYAL MEDYA KULLANIMI: “ANNE BEN YOUTUBER OLDUM.”..	542
	AYTEN DOĞAN-KESKİN
BEDENİN KONTROLÜ VE GÜZELLİĞE İNDİRGENEN SAĞLIK	552
	M. ÇAĞLAR KURTAŞ
SOSYAL MEDYADA TÜKETİM PRATİKLERİ ÜZERİNDEN BENLİK SUNUMU: INSTAGRAM ANNELERİ ÖRNEĞİ	562
	FATMA MİSİR
PİERRE BOURDİEU KAVRAMLARI BAĞLAMINDA DENGBEJLİK: DİYARBAKIR DENGBEJ EVİ (AMED MALA DENGBEJA).....	573
	NURTUBA NURBAKİ
SOVYET RUSYA’DA YENİ SİSTEMİN İNŞASINDA PROPAGANDA AFİŞLERİNİN ROLÜ	584
	GAMZE ÖKSÜZ
NERMİN YILDIRIM’IN MİSAFİR ROMANINDA KADIN, DELİLİK VE EDEBİYAT.....	596
	SELİN ÖNEN
YEREL KURULUŞLARIN BAKIŞ AÇISINDAN SAKİN ŞEHİR HAREKETİ VE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK: SEFERİHİSAR ÖRNEĞİ.....	606
	N. BERİL ÖZER TEKİN

GÜNÜMÜZ TÜKETİM MEKÂNLARINDA NOSTALJİNİN PAZARLANMASI: RETRO MODASINI YANSITAN KAFELER ÜZERİNE NİTEL BİR ARAŞTIRMA.....	616
	SEÇİL ÖZGÖKBEL
İŞ YERİNDE CİNSEL TACİZE KARŞI TOPLUMSAL BİR HAREKET: TIME’S UP ÖRNEĞİ	626
	EZGİ ÖZTEN
TÜTENGİL: AYDIN OLMAK VE AYDINLANMA.....	636
	UĞUR PIŞMANLIK
EVLİLİK GÖÇÜ VE TOPLUMSAL KATILIM: TÜRKİYE KÖKENLİ (BAYAN-) EVLİLİK GÖÇMENLERİ’ NİN HABİTUS ANALİZİ.....	643
	SERÇİN ŞAHİN
ADAM ÖLDÜRME SUÇU İŞLEMİŞ KADINLARIN MEDYADA TEMSİL EDİLİŞİ BİÇİMLERİ ÜZERİNE BİR İÇERİK ANALİZİ.....	653
	GÖKÇEN SEÇEN
BİR ARAŞTIRMA SAHASINDAN: ETNOGRAFIYI KÜLTÜREL ATMOSFER KAVRAMI ARACILIĞIYLA DÜŞÜNMEK.....	663
	SELDA TUNÇ SUBAŞI
NİCEL VERİLERİN VE AKADEMİSYENLERİN PERSPEKTİFİNDEN AKADEMİDE DEĞİŞİM.....	671
	AYŞE MAHİNUR TEZCAN
YENİ MECRALAR VE DİJİTAL AKTİVİZM: BEŞHARFLİLER.....	683
	EBRU AÇIK TURGÜTER
MÜGE İPLİKÇİ’NİN <i>KÖMÜR KARASI ÇOCUK</i> ADLI YAPITINDA GÖÇ OLGUSUNUN ÇOCUK BOYUTU	693
	ÜMRAN TÜRKYILMAZ
DİJİTAL ATAERKİ: SOSYAL MEDYADA CİNSİYETÇİLİK VE MASKÜLİST.TR VAKASI.....	703
	TOLGA ULUSOY
SOSYAL OLANDAN KAÇIŞ SİYASAL MIDIR? SOSYAL OLANIN NORMATİF KAPSAMINA DAİR BİR DEĞERLENDİRME	711

	SEVAL ÜNLÜ	
KİMLİKSİZ VATANDAŞLIK MÜMKÜN MÜ?		720
	İKBAL VURUCU	
TOPLUM KURUCU BİR KAVRAM OLARAK İLETİŞİM.....		730
	SELMAN YARCI	
İŞ YAŞAMINDA BİREYİN ÖZNELEŞME, “KENDİ OLMA” DENEYİMİ-İKİNCİL GRUPLARA SOSYOLOJİK BİR BAKIŞ.....		738
KIRSAL DÖNÜŞÜM BAĞLAMINDA TOPRAK MÜLKİYET YAPISINDA DEĞİŞMELER: MENDERES ÖRNEĞİ		
	ÇİĞDEM YEL	
DENEYİMİ AKTARMAK VE DENEYİMİ BİLMEK		757
	MERAL SALMAN YIKMIŞ	
PLAYSTATION SALONLARI ÖRNEĞİNDE OYUN TOPLUM İLİŞKİSİNİN DEĞİŞİMİ		767
	CEVDET YILMAZ	
	MERVE ATAY	

Açılış Konuşması

Prof. Dr. Sibel Kalaycıoğlu

Bugün bu güzel ve tarihi mekânda, Devlet opera ve bale binası salonunda 9. Ulusal Sosyoloji kongresinin açılışını yapmak şerefine sahip olmaktan çok mutluyuz. Kongremizin açılış oturumunu bu güzel mekânda yapabilmemize imkân sağlayan Kültür ve Turizm Bakanlığı Bakan yardımcısı sayın Özgül Özkan Yavuz'a, Devlet Opera ve Balesi Genel Müdürü sayın Murat Karahan'a, Devlet Opera ve Balesi Genel Müdür Yardımcısı sayın Solmaz Haberal'a sonsuz teşekkürlerimizi iletiyoruz. Ayrıca 9. Sosyoloji Kongremizi gerçekleştirebilmemiz için bize Üniversite mekanını ve olanaklarını sunan Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Rektörlüğü, ASBÜ Sosyoloji Bölümü ve tüm personele de derin saygı, sevgi ve teşekkürlerimizi iletiriz. 9.Kongremizi gerçekleştirebilmemiz Sosyal Bilimler Üniversitesinin desteği ile olanaklı hale geldi. Sosyoloji Derneği olarak başından beri kongrelerimizi Ankara ve Ankara dışında hep üniversitelerimizin destekleri ile gerçekleştirdik. Bugün de bu gelenek Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi sayesinde bozulmadan devam etti.

Kongre üst tamamızı "Toplum 4.0" olarak belirlenirken en önemli amacımız dünyada yaşanan büyük geçişleri, değişimleri ve yeni paradigmaları bağlamsal düzeyde anlayabilmek ve sosyologlar olarak bu dönüşümü çözümlenmeye çalışmaktı. Dünyadaki büyük değişimlerin başında her alanda artan eşitsizlikler, yoksullaşma bir yanda, öte yanda da hızla gelişen teknolojilerin toplumsalı, yaşamı, iş ve gündelik yaşamı, sosyal ilişkileri, dayanışma pratiklerini dönüştürme kapasitesi var. Artan eşitsizlikleri konuşurken teknolojiye erişim eşitsizliğin tanımında önemli bir kriter oluşturmaktadır. Bugünün dünyasında teknolojik imkanlara erişebildiği sürece insanlar daha nitelikli bir yaşama kavuşabiliyorlar. Nitelikli bir yaşam dendiğinde ise ekonomik refah anlamından daha ötede özgürlüğe erişebilme, özgürlüklerden yararlanma önemli bir boyut olmaktadır. Bir diğer deyişle, bir yandan dünyada giderek artan anti-demokratik tutumlar ve uygulamalar yaşanırken öte yandan dijital devrim olarak adlandırılan teknolojik gelişmelerin sağladığı yeni örgütlenmeler, yeni birliktelikler ve direnişler daha özgür bir yaşama katkıda bulunuyor.

Bir başka yönü ise dijital devrimin iş yaşamına olan etkisidir. Dijitalleşme iş yaşamını da değiştirirken “robotik sistemlerin yaygınlaşması insanların iş kaybına neden olabilir mi?” sorusunu akla getiriyor. Aynı şekilde insanın yaratıcılığı tehdit altında olabilir mi? Toplumsal yüz yüze ilişkileri değiştirip toplumsal dayanışma ve örgütlenmeyi zayıflatabilir mi? Dijital dönüşüm var olan eşitsizliklere ve adaletsizliklere yeni boyutlar mı katacak? Gibi sorularda gündeme geliyor doğal olarak. Kısacası bu kongrede benimsenen tema dijital dönüşümün toplumla ilişkisinde bu paradoksal yanlara dikkat çekmek, anlamaya çalışmak için önemli bir başlangıç olabilecek.

Tabii ki bugün dünyada ve Türkiye’de sosyolojinin ağırlıklı gündemi olan konuların başında özellikle göç ve eşitsizliklerin lokal ve bölgesel düzeyde nasıl biçimlendiği geliyor. Daha sonra kişisel haklar, özgürlükler ve direniş biçimleri sosyologların ağırlıklı ilgi alanını oluşturuyor. Bu kongreye sunulan temalara bakıldığında ise Türkiye’deki sosyologların giderek daha fazla aile ilişkileri, gençlik, çocukluk, yaşlılık, toplumsal cinsiyet gibi kültürel ve aidiyet kimliklerine önem verdiği görülüyor. Kongrede öne çıkan “aile” kurumunun toplumdaki önemine yapılan vurgular yine dünyada ve Türkiye bağlamında egemen olan muhafazakâr siyasetin öne çıkardığı bir ilgi alanı olarak ta anlaşılabilir. Sosyologlar yoğun biçimde aile kurumuna eğilmiş gözüküyor. Tabii ki birde yeni ilgi alanlarından medya ve özellikle sosyal medya temsilleri üzerine çalışmalar dikkat çekiyor.

Bu kongrenin sevindirici bir yönü de genç ve henüz akademik yaşamının başında olan sosyologların büyük ilgisidir. Ayrıca Türkiye’nin her bölgesinden ve akademi dışından farklı kurumlardan da katılımın olması derneğimizin kapsayıcı ve temsil edici kapasitesinin giderek yaygınlaştığının göstergesi olarak sevindiricidir.

Konuşmamı bitirmeden önce bu kongrenin gerçekleştirilmesinde önemli katkıları olan üyelerimize özel bir teşekkür yapmam gerek. Özellikle kongre düzenleme kurulu ve sayın Prof. Dr. Nilay Çabuk Kaya, Prof. Dr. Erol Kahveci, Prof. Dr. Kezban Çelik, Dr. Günnur Ertong Attar, Dr. Gökhan Savaş, Dr. Feray Artar, Dr. Besim Can Zırh, Dr. Hasan Akçan, Dr. Akın Bakioğlu, sayın Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı bakan danışmanı Aygül Fazlıoğlu ve araştırma görevlisi arkadaşlarımız Yavuz Yavuz, Cansu Okan, Dr. Nazar Bal, Dr. Melih Yeşilbağ, Barış Can Sever ve İrem Oruç’a teşekkürlerimi iletirim.

Kongreye bildirilerini gönderen tüm katılımcılara, bildirileri özveriyle değerlendiren hakemlerimize, oturum başkanlıklarını kabul eden meslektaşlarımıza ve en önemlisi kongre hazırlıklarında çok önemli görev yapan tüm öğrenci ve genç arkadaşlarımıza ve ASBÜ personellerine, finansal destek veren tüm kurum ve kişilere sonsuz teşekkürlerimi iletirim. Hepimizin çok verimli ve güzel bir kongre geçirmemizi dilerim.

Bildiri Tam Metinleri

SAĞLIKTA DÖNÜŞÜM SÜRECİNE PARALEL DEĞİŞEN SAĞLIK ÇALIŞANI- HASTA İLİŞKİLERİ VE SAĞLIKTA ŞİDDET ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA¹

Sinan Acar²

Özet

Bu çalışmada neo-liberal dönüşüm süreciyle birlikte kamu sağlık hizmet alanlarında ortaya çıkan değişim süreçlerinin hasta-sağlık çalışanı ilişkileri alanında ne gibi değişimler ortaya çıkardığı konusunun anlaşılmasına çalışılmıştır. Bu kapsamda 3. basamak kamu sağlık kurumu niteliği taşıyan Elazığ Fırat Üniversitesi Tıp Fakültesi Hastanesi'nde hizmet alımı yoluyla çalışan sağlık çalışanlarıyla anket ve derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Çalışmada, sağlıkta dönüşüm süreciyle birlikte sağlık çalışanı hasta ilişkilerinde var olan paternal yapının güç kaybetmeye başladığı, karşılıklı ve ticari kaygı temelli ilişki biçimlerinin bu alana yerleşmeye başladığı görülmüştür. Diğer yandan değişen sağlık çalışanı-hasta ilişkilerinin bir sonucu olarak görünürlüğü artan sağlıkta şiddet konusunun da sağlıkta dönüşüm süreciyle birlikte ortaya çıkan yapılarla yakından ilişkili bir mahiyet taşıdığı söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: *Sağlıkta Dönüşüm Programı, Sağlık Çalışanı-Hasta İlişkileri, Sağlıkta Şiddet*

1. Sağlıkta Dönüşüm Programı ve Sağlık Çalışanı- Hasta İlişkilerinin Değişimi

1980'li yıllardan itibaren IMF ve Dünya Bankası'nın öncülüğünde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin kamu sağlık hizmetleri alanlarında büyük dönüşümler ortaya çıkmıştır (Güzelsarı, 2003: s.128). Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin sağlık sistemlerinin bu dönemlerde girdikleri krizden çıkışı noktasında, ortaya çıkan reform 'salgını' olarak

¹ Bu çalışmada, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı'nda Prof. Dr. Nadir Suğur danışmanlığında tamamlanan "Sağlıkta Dönüşüm ve Yeni İstihdam Biçimleri: Taşeron Sağlık Çalışanları Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme" başlıklı doktora tezinin verilerinden yararlanılmıştır.

² Dr., Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, sacar@bartin.edu.tr

nitelenebilecek sağlık reformları temelde devletin sağlık alanındaki görev ve sorumluluklarını yeniden düzenleyen ve sınırlayan bir nitelikte olmuştur (Ağartan, 2007: s.37-38). 2000'li yıllara gelindiğinde Türkiye'de sağlık sisteminin hem devletin ve kurumların sınırlı kaynakları ve örgütsüzlüğü, hem sigorta kapsamında olmadığı için sağlık hizmetlerine ulaşamayan geniş bir kitlenin mevcudiyeti (toplam nüfusun %30'u), hem de organizasyon ve kullanıcıların algılayış sorunlarından kaynaklı sağlık alanının büyük bir kriz içerisinde olduğu söylenebilir (Keyder, 2007: s.21-22). Sağlık sisteminin içinde olduğu bu kriz hali, sistemin neo-liberal ilkelere dayalı olarak yeniden yapılandırılmasının temel dayanak noktalarından birini oluşturmuş ve 2003 yılında uygulama alanına giren Sağlıkta Dönüşüm Programıyla da sürecin önemli bir aşamasına geçilmiştir.

Sağlıkta dönüşüm sürecinin uygulamaya girmesiyle birlikte önceki dönemlere kıyasla sağlık hizmetlerine ulaşımın kolaylaştığı ve buna bağlı olarak sağlık hizmetlerinden faydalanan kesimlerin memnuniyet düzeylerinin önemli oranda arttığı bir dönem ortaya çıkmıştır (Kasapoğlu, s.2016; Kol, s.2014). Diğer yandan dönüşüm süreciyle birlikte performansa dayalı hizmet üretimine geçilmesine bağlı olarak hekimlerin daha çok puan/para getiren cerrahi işlem ve ameliyatlara yönedikleri, esnek istihdam biçimlerinin sağlık alanına yerleştığı, sağlık çalışanlarının yoğun iş yükü, ölümcül hastalara bakım verme, çalışma sürelerinin uzunluğu, hasta ve yakınlarına duygusal destek verme zorunluluğu gibi sağlık hizmetlerindeki finansal ve insan kaynakları noktasındaki eksikliklerle baş ederek hizmet üretmeye çalıştıkları bir yapı ortaya çıkmıştır (Elbek & Adaş, 2009: s.41; Elbek, 2012: s.61). Sağlık hizmetlerinde ortaya çıkan dönüşüm sürecinin bu noktada sağlık çalışanı ve hasta ilişkileri alanını da köklü bir dönüşüm sürecine uğrattığı söylenebilir.

Sağlık çalışanı³-hasta ilişkilerinin sosyolojik teoride üzerinde önemli bir taşıdığı söylenebilir. Yapısal-işlevsel teorinin öncülerinden T. Parsons tıp alanının kapitalist piyasa ilişkilerin dışında, özgeci ve etiğe dayalı bir yapıda işlediğini ve doktor- hasta

³ Çalışmamızda örneklem grubunu her ne kadar doktorlar oluşturmasa da ilgili alan yazınında sağlık çalışanı-hasta ilişkileri konusunun ağırlıklı olarak doktorlar üzerinden açıklanmaya çalışıldığı bir yapının olduğu söylenebilir.

ilişkileri bağlamında ise süreçleri ağırlıklı olarak doktorların belirlediği paternalist bir ilişki biçiminin geçerli olduğunu öne sürmüştür (Turner. 2011: s.51; Gönç-Şavran, 2011: s.159). Szasz ve Hollender (1956: s.586) ise doktor-hasta ilişkilerinde aktiflik-pasiflik, rehberlik-iş birliği ve karşılıklı katılım şeklinde üç temel modelin geçerli olduğunu belirtmişlerdir. Stewart ve Roter (1989) ise doktor ve hasta ilişkilerinde süreci kontrol etme düzeylerine bağlı olarak başlıca; paternal ilişki, kaçınma, karşılıklı ilişki ve ticari kaygı temelli ilişki olmak üzere 4 temel ilişki türünün olduğunu belirtmektedirler. Doktor- hasta ilişkileri bağlamında ortaya çıkan başlıca ilişki biçimlerinin neo-liberal döneme kadar ağırlıklı olarak paternal bir ilişki biçimi şeklinde ortaya çıktığı ve bu süreçlerde ağırlıklı olarak doktorların süreci belirlediği bir yapının olduğu söylenebilir. Neo-liberal dönüşüm süreciyle birlikte doktor- hasta ilişkileri bağlamında paternal ilişki biçimlerinin zayıflamaya başladığı ve bu süreçlerde başlıca karşılıklı ilişki ve ticari kaygı temelli ilişkilerin de güçlü olmaya başladığı bir yapının ortaya çıktığı söylenebilir.

2.Yöntem

Çalışma temelde nicel ve nitel araştırma tekniklerinin kullanıldığı karma yönetime dayalı olarak yürütülmüştür (Yıldırım & Şimşek, 2016). Araştırma evrenini 3. basamak sağlık kurumu niteliği taşıyan Fırat Üniversitesi Tıp Fakültesi hastanesinde hizmet alımı yoluyla istihdam edilen ve direkt sağlık hizmeti sunan ebe, hemşire, sağlık memuru, sağlık/teknisyeni/ teknikeri, biyolog ve kimyagerlerden oluşan çalışan grubu oluşturmaktadır. Araştırma evren ve örneklem grubunun seçiminde kurumun 3. basamak sağlık kurumu olması ve çalışmanın yürütülmesi noktasında evrenin daha elverişli bir özellikte olması etkili olmuştur. Bu kapsamda gerekli etik ve yasal izinler alındıktan sonra araştırma evrenini oluşturan 150 kişilik çalışan grubundan 120 kişiye anket uygulanmış ve 17 çalışan ile de derinlemesine görüşmeler⁴ gerçekleştirilmiştir. Araştırma kapsamında yapılan anketler SPSS programı aracılığıyla, derinlemesine görüşmelerden elde edilen veriler ise çözümlenerek içerik analizine dayalı olarak sınıflandırılmıştır. Çalışanların demografik verileri noktasında örneklem grubunun %62,5'inin kadın, %37,5'inin erkeklerden oluştuğu, yaş aralığı bakımından ağırlıklı olarak 18-29 yaş arasında, eğitim

⁴ Derinlemesine görüşme yapılan kişilerin gerçek kimlik bilgileri kullanılmamış olup kişilere sahte isimler verilmiştir.

düzeyleri noktasında çalışanların büyük bir kısmının (%78) ön lisans, lisans ve lisansüstü eğitim düzeyine sahip olduğu söylenebilir. Çalışanların kurumda hizmet alımı yoluyla istihdam edilmelerinden dolayı asgari ücrete yakın⁵ (%15 fazlası) bir ücret aldıkları söylenebilir.

3.Bulgular ve Tartışma

Çalışmanın bu kısmında sağlıkta dönüşüm süreciyle birlikte sağlık çalışanı-hasta ilişkileri alanında ortaya çıkan değişimler belirli başlıklar altında ve alandan elde verilerle ele alınarak ortaya konulmaya çalışılacaktır.

- **Performans Sistemine Bağlı Artan İş Yoğunlukları**

Sağlıkta dönüşüm süreciyle birlikte sağlık çalışanlarının çalışma koşulları üzerine yapılan farklı çalışmalarda çalışanların başlıca artan iş yükü, çalışma koşullarının ağırlaşması gibi problemlerle karşılaştıkları görülmüştür (Elbek, 2009; Harmancı, 2010: s.105-6). Aynı şekilde sağlık çalışanlarının dönüşüm süreciyle birlikte uygulanmaya başlanan performans sisteminin gereksiz tahlil, tedavi, girişimlere imkân sunması noktasında, suistimale açık bir tarafı olduğunu düşündükleri görülmüştür (Cevahir, 2013: s.228; Kablay, 2014: s.108). Araştırmamızdaki sağlık çalışanlarının bu noktada yukarıdaki çalışanlarla benzer bir düşünce oldukları ve sürece oldukça eleştirel yaklaştıkları söylenebilir.

“Bizde de emin olun anjiyo olarak devam ediyor, bazı doktorlarımız ciddi anlamda performans işini o kadar çok önemsiyorlar ki. Planlı anjiyolar sebepsiz bir şekilde 5’ten sonrasına kalıyor” (Ayşe, 30, Lisans, Hemşire).

“Performans sistemi kaldırılсын kesinlikle, çünkü ticarethane mantığından bu şekilde çıkılır” (Necla, 33, Lisans, Ebe).

⁵ Ocak 2019 tarihi itibariyle bekâr olan bir çalışan için asgari ücret net 2.020,40 TL’dir.

“Eskiden bir röntgenle yetinirken, şimdi aynı hastaya tomografi, MR vs çekimler isteniyor” (Mehmet, 24, Ön Lisans, Radyoloji Teknikeri).

- **“Hasta Her Durumda Haklıdır” Anlayışının Varlığı**

Sağlıkta dönüşüm süreciyle birlikte hastaların potansiyel müşteriler haline geldiği, hasta memnuniyet ve şikâyet sistemlerinin denetim süreçlerinde önemli bir baskı unsuru haline geldiği söylenebilir (Bolton, 2002: 129). Çalışanlar, hasta hakları kavramının gerek hastane yönetimi gerekse de hasta/hasta yakınları tarafından suiistimal edilen bir yönünün olduğunu belirtmişlerdir.

“Artık sağlık personelinin hiçbir söz hakkı yok. Her zaman hasta haklıdır diye bir şey var, o yüzden sağlıkta şiddet çok arttı” (Nil, 22, Ön Lisans, Hemşire).

“Hasta yakını yoğun bakıma girmeye çalışıyor. Beş dakika görmeye hakları var yakınlarının, ama bıraktığın zaman sülalesi girmeye çalışıyor. Engellediğin zaman da yönetime şikâyet ediyorlar, yönetime kural bu diyorsun, yönetim burası ticarethane arkadaşım hasta yakınlarına iyi davran diyor, öyle mi tamam” (Çiğdem, 29, Lisans, Hemşire).

Hasta her durumda haklıdır anlayışının bir sonucu olarak hasta/hasta yakınlarının sağlık çalışanlarıyla kurdukları ilişkilerde büyük değişimlerin ortaya çıktığı söylenebilir.

“Doktorlar için bize bağırıp çağıran, doktor niye gelmiyor diyen hasta-hasta yakınları doktor gelince gayet mülayim sessiz, hocam diyorlar ön ilikliyolar yani” (Fethiye, 21, Lise, Hemşire).

“Bir hasta yakını veya hasta eskiden bir hemşireye ya da doktora asla sesini yükseltmezdi, ama şu anda odaya girdiğimizde toplanmıyorlar bile” (Nil, 22, Ön Lisans, Hemşire).

- **Güvenlik Açığı ve Şiddet**

Sağlıkta dönüşüm süreciyle birlikte sağlıkta şiddet olgusunun daha da görünür bir hale geldiği söylenebilir (Yıldız & Kaya, 2009; Annagür, 2010; Kablay, 2013; Sağlık-Sen,

2013: 32). Araştırma grubunda yer alan çalışanların sağlıkta dönüşüm süreciyle birlikte şiddet olaylarının görünürlüğünün arttığı ve hastanelerin tehlikeli yerler haline geldiğini düşündükleri söylenebilir.

*“Ya millet X-Ray’in etrafında dolaşiyor, güvenlik orada oturuyor sadece”
(Necla, 33, Lisans, Ebe.)*

“Burada da çok hırsızlık oluyor, mesela hastanın odasına girip telefonunu alıyorlar” (Sevim, 22, Lise, Hemşire).

“Tinerici gelmişti iki tane genç çocuk, kan tüpü istediler, saat gece on iki falandı. Vermiyor musun dediler, vermiyorum dedim, geldi çakmağı yüzüme doğru yaktı” (Emine, 23, Lise, Hemşire).

Sağlık çalışanlarının karşılaştığı şiddet olaylarının bir türünün de çalışanın çalışan uyguladığı fiziksel, sözel ya da psikolojik şiddet türü olduğu söylenebilir. Araştırmaya katılan çalışanlar kendilerinin taşeron personeli olmalarından kaynaklı yaşadıkları ayrımcılık süreçlerinin kimi durumlarda şiddete varan sonuçları olduklarını belirtmişlerdir.

“Bir arkadaşına geçen gün burada, bir hasta yakını ben sağlık memuruyum deyip darp etti.” (Nil, 22, Ön Lisans, Hemşire).

“Bizim servisler var, onlara bindiğinde şey sıkıntısı oluyormuş, taşeron oturmasın, taşeron ayakta beklesin, kadrolu otursun” (Erhan, 22, Ön Lisans, Hemşire).

Sağlıkta şiddet konusundaki yukarıdaki çalışanlarla benzer düşünce içerisinde olan ancak sürece öz eleştirel de bakan bir çalışanın sürece dair deneyim ve düşünceleri, sağlıkta şiddet konusunun iki taraflı düşünülmesi gereken bir nitelik taşıdığını göstermektedir.

“Kardeşim şiddet nasıl olur, hastayla ilgilenmez, doktor ne bileyim gereksiz istemlerde bulunur, hasta gelmişse sen bekliyorsan, oturup çayını içiyorsan o sorun olabilir” (Ali, 32, Lise, Radyoloji Teknisyeni).

- **Duygusal Emek'in Artan Görünürlüğü**

Sağlıkta dönüşüm süreciyle birlikte çalışanların müşteri taleplerine daha duyarlı olmaya başladığı, hızlıca yanıt verdiği, rekabette öne geçme, müşteri memnuniyetini sağlama noktasında daha fazla duygusal emek⁶ harcadıkları söylenebilir (Kaya & Tekin, 2013: 111). Sağlık çalışanlarının harcadıkları duygusal emek düzeylerinin bu dönemlerle birlikte artmasının hasta-hasta yakınlarının memnuniyet düzeylerini arttırdığını ve sağlık çalışanı- hasta ilişkilerini dönüştürdüğünü söylemek mümkündür.

“Hastalar bize, şimdiki hemşireler iletişim yönünden çok iyiler, hastalara davranışları çok değişti, eskisi gibi değiller bizi azarlamıyorlar gibi şeylerle geliyorlar” (Ayşe, 30, Lisans, Hemşire).

“Hastalar zaten çok fazla bir şey bekliyor senden, olman gerekenden fazlasını bekliyor” (Sultan, 21, Lise, Hemşire).

- **Sağlıkta Okuryazarlığının Artması**

Sağlık okuryazarlığı kavramı bireylerin sağlıklı olma durumları sağlama ve devam ettirme noktasında gerekli olan bilgiye erişme, anlama ve kullanma noktasında kişinin sahip olduğu bilişsel ve sosyal beceriler olarak tanımlanabilir. (<http://www.who.int/healthpromotion/conferences/7gchp/track2/en/>).

“İnsanlarımızda bilinçli artık, köylü bir amca gelmiş ve bana şunu anlatıyor: doktor benden tomografi istedi, tomografiye gittim ve çektim, hocaya göstereceğim, hoca baktı, bir de buna akciğer grafisi isteyelim. Ya dedim hocam bu röntgeni daha önceden isteseydiniz ya, insan önce röntgen ister” (Murat, 28, Ön Lisans, Radyoloji Teknikeri).

⁶ Duygusal emek kavramı ilk olarak Sosyolog A.R. Hochschild tarafından 1983 yılında yayınlanan *The Managed Heart: Commercialization of Human Feeling* isimli kitabında, havayolu çalışanlarının fiziksel ve zihinsel uğraşları yanında duygusal olarak da çalışma süreçlerinde emek harcadıklarını öne sürmüştür. Duygusal emek kavramı bu noktada arz ve talep yasalarına tabi olan ve kamusal olarak gözlemlenebilir bir yüz ve bedensel görüntü yaratma duygusunun yönetimine işaret eden bir emek türü olarak tanımlanabilir (Hochschild, 2012:19).

“Yurtdışından bazı hastalarımız geliyor, kolay kolay akciğer grafisi bile istemiyor oradaki doktorlar diyorlar. X ışını zararlı diyorlar bana ” (Murat, 28, Ön Lisans, Radyoloji Teknikeri).

“2017 yılındayız millet biraz bilinçlendi, bir şey olduğu zaman Google amca söylüyor hemen, diyor ki hangi hastane daha iyidir, şu daha iyidir bakıyorlar, adamlar araştırıyorlar ve ona göre geliyorlar” (Ali, 32, Lise, Radyoloji Teknisyeni).

Yukarıdaki alıntılardan açıkça görüleceği üzere hasta/hasta yakınlarının sağlık okuryazarlık düzeylerinin artmasına paralel, sağlık çalışanları ile hastalar arasında sorgulayıcı, eleştirel ve eşit bir ilişki biçimlerinin ortaya çıktığı söylenebilir.

Sonuç

Sağlıkta dönüşüm sürecinden önce sağlık sisteminin içerisine girdiği krizi aşamayan yapının dönüşüm süreciyle birlikte ortadan kalkması ve sağlık hizmetlerine ulaşımı kolaylaştırması, sağlık alanında uygulanan politikaların toplumun büyük bir kesimi tarafından desteklenmesine yol açmıştır (Çelikay ve Gümüş, 2011: s.69; Kol, 2014: s.148). Dönüşüm süreciyle birlikte hasta- sağlık çalışanı ilişkilerinin paternal yapısının değiştiği, hastaların bu süreçler içerisinde daha aktif oldukları ve daha fazla hakka sahip oldukları bir yapı ortaya çıkmıştır. Diğer yandan dönüşüm süreciyle birlikte sağlık sisteminin temelde müşteri- satıcı, kâr/zarar anlayışına dayalı olarak dönüşmesi bu noktada hastalar ve sağlık çalışanları açısından çeşitli olumsuzlukları içerisinde barındıran bir yapıyı da ortaya çıkarmıştır. Bu olumsuzlukların en aza indirilmesi noktasında, sağlık hizmetlerinin kamusal bir bakış açısıyla yeniden yapılandırılarak, sistem içerisinde yer alan sağlık çalışanlarının ve sağlık hizmetlerinden faydalanan kesimlerinin hak ve ödevlerinin gözetildiği ve yasal olarak güvence altına alındığı bir yapının tesis edilmesi büyük bir öneme sahiptir.

Kaynakça

Ağartan, T. (2007). "Sağlıkta Reform Salgını". Ç. Keyder, & N. Ü. :vd. (Dü) içinde, *Avrupa'da ve Türkiye'de Sağlık Politikaları, Reformlar, Sorunlar, Tartışmalar* (s. 37-55). İstanbul: İletişim.

- Annagür, B. (2010). "Sağlık Çalışanlarına Yönelik Şiddet: Risk Faktörleri, Etkileri, Değerlendirilmesi ve Önlenmesi. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 2(2), 161-173.
- Bolton, S. C. (2002). "Consumer as king in the NHS". *International Journal of Public Sector Management*, 15(2), 129-139.
- Cevahir, E. (2013). *Türkiye'de Sağlık Sisteminin Dönüşümü: Toplumsal Yansımaya Örnekleri*. Marmara Üniversitesi SBE. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri ABD, Doktora Tezi.
- Çelikay, F., ve Gümüş, E. (2011). "Sağlıkta Dönüşümün Ampirik Analizi". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 66(3), 55-92.
- Elbek, O. (2012). "Performans ve Hekimlik". A. Soyer (Dü.) içinde, *Sağlığın Sosyal Ekonomisi Hekim/Sağlıkçı Emek Tartışmaları* (s. 52-72). İstanbul: Sorun Yayınları.
- Elbek, O., ve Adaş, E. B. (2009). "Sağlıkta Dönüşüm: Eleştirel Bir Değerlendirme". *Türkiye Psikiyatri Derneği Bülteni*, 33-45.
- Gönç-Şavran, T. (2011). "Sağlık, Hastalık ve Toplum". *İnsan ve Toplum* (s. 152-187). içinde Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Güzelsarı, S. (2003). "Küresel Kapitalizmin 'Anayasası' GATS". *Praksis*(9), 117-142.
- Harmancı, A. K. (2010) Sağlık Hizmetlerinde Özelleştirme Uygulamaları ve Hemşirelerin Özelleştirme Uygulamalarına İlişkin Algıları, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Hemşirelik Yönetim Anabilim Dalı Hemşirelikte Yönetim Programı, Doktora Tezi
- Hoshchild, A. R. (2012). *The managed heart : commercialization of human feeling*. London, England: University of California Press, Ltd.
- Kablay, S. (2013). "Sağlık Emekçilerinin Gözünden Hasta Hakları Uygulaması". *İnsan Hakları Yıllığı*, 31, 63-82.
- Kablay, S. (2014). "Performansa Dayalı Döner Sermaye Primi Uygulaması ve Sağlık Çalışanlarına Etkisi". *İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 16(4), 85-110.
- Kasapoğlu, A. (2016). "Türkiye'de Sağlık Hizmetlerinin Dönüşümü" *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 19 (2), 131-174

- Kaya, E., & Tekin, A. (2013). " Duygusal Emek Kavramı Çerçevesinde Sağlıkta Yeniden Yapılanma". *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(8), 110-119.
- Keyder, Ç. (2007). "Giriş". Ç. Keyder, N. Üstündağ, & vd. (Dü) içinde, *Avrupa'da ve Türkiye'de Sağlık Politikaları Reformlar, Sorunlar, Tartışmalar* (s. 15-37). İstanbul: İletişim.
- Kol, E. (2014). *Türkiye'de Sağlık Hizmetlerinde Yaşanan Dönüşüm: Eskişehir'de Alt Gelir Grupları Üzerine Bir İnceleme*. Anadolu Üniversitesi SBE Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri ABD Doktora Tezi.
- Sağlık-Sen.(2013). Sağlık Çalışanları Şiddet Araştırması, Sağlıkssen AR-GE Birimi
- SB. (2003). *Sağlıkta Dönüşüm Programı*. Ankara: Sağlık Bakanlığı.
- Stewart, M., & Roter, D. (1989). *Communication with Medical Patients*. New York: Sage.
- Szasz, T., & Hollender, M. (1956). "A contribution to the philosophy of medicine; the basic models of the doctor-patient relationship". *AMA Archives of Internal Medicine*, 97(5), 585-92.
- Turner, B. (2011). *Tıbbi Güç Ve Toplumsal Bilgi*, Bursa, Sentez Yayıncılık
- Yıldırım, A., Şimşek, H. (2016) *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayınevi
- Yıldız, A. N., & Kaya, M. (2009). "İşyerinde Şiddet". *Toplum Hekimliği Bülteni*, 28(3), 1-6.
- <http://www.who.int/healthpromotion/conferences/7gchp/track2/en/>. (2017, 12 10).

VAN'DA SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ AFETE KARŞI DAYANIKLILIĞI

Oya Açıkalin¹

Fırat Aslangiri²

Özet

Katılımcılığa dayanan risk yönetimi yaklaşımı, afet öncesinde tehlikelerin kavranmasını, bunların yol açabileceği zararların hesaplanmasını ve azaltılmasını amaçlamaktadır. Bu yolla gerçekleştirilecek afete duyarlı ve dirençli-dayanıklı bir toplumun inşasında sivil toplum kuruluşlarına (STK) büyük sorumluluklar düşmektedir, çünkü depreme karşı direnç/dayanıklılık, ancak taban örgütlerinin kapasiteleri gelişmişse gerçekleştirilebilmektedir. Bu nedenle depremler dolayısıyla afet riskleriyle yüz yüze olan Van'da 2011 depremlerinden bu yana sekiz yılda STK'ların dirençlilik yönünde kaydettikleri gelişmeler önem taşımaktadır. Bu konuyu ampirik bir nitel araştırmanın bulgularına dayanarak irdelerken, Van'daki STK'ların afete karşı farkındalıkları ve toplumsal direnci yükseltmeye katkıları ile kendi aralarında ve afetle ilgili diğer kuruluşlarla yürüttükleri iş birlikleri sorgulanmaktadır. Araştırmanın verileri 2018-2019'da 19 STK'nın temsilcileriyle yapılan derinlemesine görüşmelerle toplanmıştır. Bulgular, toplumun genelinde olduğu gibi STK'ların afete yönelik farkındalıklarının zayıflığına, kendilerini sorun giderecek güçte eyleyiciler olarak görmediklerine ve bu yönde bir değişimi teşvik eden bir sosyo-politik iklimin eksikliğine işaret etmektedir. Bu çalışma, Türkiye'de sivil toplumun kapasitesine ilişkin literatüre Van'ın yerel ortamından derlenmiş güncel verilerle katkıda bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Dayanıklılık, Dirençlilik, Sivil Toplum, Deprem, Van*

¹ Prof. Dr. Karamanoğlu Mehmetbey Üniv., Edebiyat Fk., Sosyoloji Bl., oacikalin@gmail.com

² Karamanoğlu Mehmetbey Üniv., Edebiyat Fk., Sosyoloji ABD, firataslangiri@gmail.com

1. Giriş

Toplumun sivilliği, kapitalist modernite kapsamında demokrasiler geliştikçe belirginleşmiştir, çünkü birey-vatandaşa ancak bu çerçevede bir varlık alanı doğmuştur (Tabakoğlu ve Serdar 2003; Laclau ve Mouffe 2008; Yentürk 2006). Böylece vatandaşlar akrabaları ve yönetenlerine bağlı olmadan diğer vatandaşlarla girdikleri ilişkilerini sistemli hale getirme (örgütlenme), bu sistematığe katılanlara (üyelere) veya hedefledikleri farklı gruplara hizmet verme gibi konulara yönelebilmişlerdir. Sivil toplumda örgütlenen kuruluşların yalnız bir kısmı kamusal yararına adanmıştır; kendi üyelerinin çıkarlarını artırmayla uğraşan kitle örgütleri veya dernek, vakıf gibi yapılanmalar zaman zaman da kamu yararı güden işlerle uğraşırlar. Yardıma muhtaç olanlara yardım dağıtımından demokratik toplumun temelindeki hakların daha iyi uygulanmasını talep etmeye ve afet türü krizlerden toplumun daha dirençli şekilde çıkmasına destek olmaya kadar çok çeşitli konular kamusal yarar kapsamında düşünülebilir. STK'ların üyelerinin çıkarını aşan alanlarda iktidarı hedeflemeden kamu politikalarını ve uygulamalarını eleştirmeleri veya kırılğan grupları savunarak toplumsal yararı artırmaya yönelmeleri için toplumun tüm unsurlarını (başta devlet ve özel sektör) zorlayabilecek düzeyde özerk olmaları (iktidar odaklarına mesafeli durabilmeleri) gerekir. Sivil alanı geniş olan toplumlarda yönetime/siyasete tabandan sürekli katılım, kaynaklara erişim, tartışma ve uzlaşma ile toplumsal kapasite geliştirme olanakları artar.

Ancak genel yönetim kültüründe yetki devri geleneği zayıf olan toplumsal sistemlerde yerel eyleyicilerin (aktör, fail) kendilerinden beklenen sorumlulukları yerine getirmelerine yarayacak bilgi, beceri ve deneyimleri (yani kapasiteleri) yeterince gelişmemektedir. Bunun tipik bir örneği 1999 Marmara depremlerinden sonra doğan krizin atlatılması sürecinde yaşanmıştır. Bu dönem konuya ilişkin üç boyut bakımından ilginçtir (Akşit vd. 2003; Kümbetoğlu 2006a, b; Toksoy 2006; Yazar 2006; Yucak 2004). Birincisi toplum alanındaki geleneksel ağlar ve modern örgütlenmeler politika ve ekonomi alanlarındaki krizin aşılmasında kritik rol oynamışlardır. STK'ların "kahramanca" bulunan bu çabaları hakkında kendilerinin yaptıkları değerlendirmeler, bir yandan iş görme ve iş birliği kapasitelerinin çok sınırlı olduğuna, bir yandan da tüm katılımcıların kapasitesinin gelişmesine katkıda bulunduğuna işaret etmektedir. İkinci önemli nokta sivil toplumun o dönemde merkezi ve yerel yönetimlerle ilişkisidir: Kısmen

krizin kısmen de konjonktürün etkisiyle kimi kolaylıklar yaşamış olmakla birlikte bu dönemde yönetimler krizi aşkıllarında sivil toplum alanını yeniden kontrole yönelmişlerdir. Buna rağmen belli bir kapasiteye erişen eyleyiciler mücadelelerini sürdürerek toplum yararına çeşitli gelişmelere katkıda bulunmuşlardır. Üçüncü önemli nokta ise, kriz döneminde krizin atlatılması ve düzenin tekrar kurulması sürecinde öne çıkan aktörlerden (örneğin kadınlar) örgütsüz olanların kazanımlarının sürdürülebilirlik kazanmamış olmasıdır.

Böylece Türkiye'nin sivil toplum hayatında önemli bir kırılma noktasını oluşturan 1999 Marmara depremleri aynı zamanda tabandan örgütlenmelerin afet konusuyla yakından ilgilenmeye başlamasını temsil eder.

2011 Van depremleri ise afet örgütlenmesi açısından ikinci önemli "sıçrama" noktasını oluşturur (Açıklalın 2017a). Fakat bu sürecin kahramanı STK'lar değildir ve bunun nedeni bir kırılmadan çok "süreklilikle" ilgilidir. Süreklilikten kasıt, krizin aşılmasında ihtiyaç duyulduğu oranda sivil toplumun "boşlukları doldurmasına" izin verilmesidir. Deprem daha az etkili ve doğuda olması, 2011'in farklı politik konjonktürünün etkisi, politik aktörlerin (kamu yönetimlerinin) Marmara'dan edindikleri deneyimler gibi faktörler dolayısıyla Van'da sivil toplum destekleri devlet/hükümet kontrolü altında gerçekleşmiş, öne çıkan kuruluş AFAD olmuştur. Toplum ve kültür alanları yine ilk anda ve yaralar sarılırken politika ve ekonomi alanlarının dağınıklığını aşmalarında ve bireyleri korumada önemli roller üstlenmiş, ancak Marmara'daki gibi tabandan hareketlerin örgütlü mücadelelere dönüşmemesi, bir süre sonra her şeyin "eskisine" çok benzediği bir noktaya dönmesine yol açmıştır. Eskisine benzeyen veya belki daha da kötüleşen konulardan biri, Sendai Çerçevesi'nin (2015-2030) önemle üzerinde durduğu toplumsal kırılmalıkların (yani toplumsal eşitsizliklerin) artışıyla ilgilidir.

Bunun en çarpıcı örnekleri kentsel alanın kırılmalıklar (zarar görebilirliği) artırıcı yönde dönüşmüş olmasıdır (Bilik 2019). Mekânsal düzenlemeler kadar toplum, farkındalıklar ve örgütlü korunma çabaları bakımından da son derece zayıf kalmıştır (Açıklalın ve Aslangiri 2019a, b).

Dolayısıyla 2011 Van depremlerinin ardından ve özellikle Sendai Çerçevesi'nin (2015) kabulüyle Türkiye'nin afet yönetim literatüründe daha sık kullanılmaya başlanan

bütünlüklü bakış açısının uygulamalara sınırlı düzeyde yansıdığı, afet oluşmadan afeti düşünerek, afet anı ve sonrası için hazırlık yapma fikrinin daha derinlikli şekilde anlaşılmadığı, afete hazırlık yapmanın toplumun tabanda kapasite geliştirmesi olduğunun yeterince farkına varılmadığı gibi izlenimlerin sorgulanması gerekmektedir. Bu bağlamda, “Van’da 2011 depremlerine kadar STK’larda kayda değer bir hazırlık yap(ıl)mamışken, son sekiz yılda herhangi bir adım atılmış mıdır ve atılmışsa bunun içeriği nedir?” soruları önem kazanmaktadır.

2. Yöntem

Bu çalışma Van’da çeşitli alanlarda faaliyet gösteren STK’ların 2019 yılı itibariyle afete karşı hazırlıkları olup olmadığını ve dayanıklılık düzeylerini anlamayı amaçlamaktadır. Van Dernekler İl Müdürlüğü’nün kayıtlarına göre Van’da 2019 Haziran ayı itibariyle 13 ilçede 770 kuruluş bulunmakta ve bunlardan 527’si Van merkezde (Tuşba, İpekyolu ve Edremit) faaliyet göstermektedir. Bu kuruluşların 180’i deprem öncesinde, 347’si ise deprem sonrasında kurulmuştur.

Bu araştırmada Erciş ve Çaldıran ilçeleri ile Van’ın kent merkezinde depremden önce kurulmuş olan 19 örgütle derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bunların içinde üyelerinin çıkarlarını artırmayı hedefleyen yardım, meslek ve kitle örgütleri ile çevre, kadın ve engelli haklarını savunmayı önemseyen ve afetle ilgili (arama-kurtarma) örgütler de bulunmaktadır. Anlatım kolaylığı bakımından bunların hepsine burada STK denecektir. Yapılan amaçsal seçimde, kuruluş türü haricinde büyüklüğü, tabana yayılma becerisi ve üye özelliklerinin çeşitlenmesi gibi ölçütler de önemsenmiştir. Her örgütte bir temsilciyle yüze yüze derinlemesine görüşme gerçekleştirilmiştir. Her katılımcının konu başlıklarını serbestçe tartışması sağlanmış, ardından veriler kaydedilip tematik şekilde sınıflanarak, kolektif düzeyde (kuruluşlar düzeyinde) analiz edilmiştir (Creswell, 2016; Neuman, 2014).

Örgütlerin kapasitesini anlamak için öncelikle 2011 depremlerindeki deneyim hakkında bilgi alınmıştır. Bunun yanı sıra üye sayıları, finans kaynakları, etkinlikleri ve örgüt içi ve dışındaki dayanışmaları kaydedilmiştir. Depreme hazırlık adına üyelerine veya farklı gruplara yönelik bilgilendirme, deneyim kazandırma, ağlara katma ve diğer güçlendirme etkinliklerinin düzenlenip düzenlenmediği saptanmıştır.

3. Van’da Deprem ve Örgütlenmeler

3.1. Temel özellikler

Tablo1: Kuruluşların Özellikleri

STK Çalışma Alanları	Sayı	Toplam Üye (en fazla- en az)	Aktif Üye ort.*	Cinsiyet (çoğunluk)	Yaş (yaklaşık)
Arama-Kurtarma	2	45-10	10	Erkek	30
Çevre	1	20	4	Kadın	40
Kadın	3	27-20	8	Kadın	40
Engelliler	3	200-90	32	Kadın	35
Girişimciler	3	60-15	10	Erkek	40
Dini Temelli	4	160-20	122	Erkek	35
İnsan Hakları	2	214-30	35	Erkek	35
Meslek Odası	1	200	77	Erkek	35
Toplam	19				

* Her üç etkinlikten ikisine katılan veya etkinliğin düzenlenmesinde rol alan

Tabloda özetlendiği üzere Van’da STK’ların çalışma alanları çeşitlenme göstermektedir. Ancak kuruluşlar genellikle küçük ölçeklidir; beklenebileceği gibi en fazla üyeye (pasif ve aktif) sahip kuruluşlar bir meslek odası ile bir dini temelli kuruluştur. Tabloda bir engelli kuruluşunun da önemli sayıda üyesi olduğu görülmektedir; bu daha çok engellilerin yardım (yiyecek, gıda, ısınma vb.) beklemeyle veya sivil alanda başvurabilecekleri yerlerin azlığıyla ilgili görünmektedir.

STK’lar büyük ölçüde 30-40’lı yaşlardaki erkeklere hitap etmektedir. Kuruluşların kurucuları ağırlıklı olarak mali müşavir, öğretmen, müteahhit, memur, esnaf (mobilya, gıda, çay ocağı vb.) gibi işlerle uğraşmaktadır.

Kuruluşlar arasında en eski (1994) ve en yeni (2019) olanlar arama-kurtarma dernekleridir. Fakat en eski kuruluş maddi zorluklardan ve gönüllü şekilde çalışacak eleman bulamadığından dolayı 2013 yılında Van'daki varlığını bir üyeye temsilcilik düzeyine indirmiştir. Bu kuruluş 2011 depremlerinde 28 kişinin sağ kurtarılmasına yardımcı olmuştur. Çaldıran'da bulunan bir engelli kuruluşu da gönüllü bulamadığı için kapanmıştır. Bir kadın kuruluşu ise kayyım döneminde kapatılmıştır. Kapanmalar Van'daki sivil toplumun darboğazları hakkında ipuçları sunmaktadır.

3.2. Etkinlikler ve iş birlikleri

Kuruluşların farklılaşan amaçları arasında toplumsal faydayı ön planda tutanlar daha fazladır; örneğin, afet sırasında arama-kurtarma, doğa kirliliğini önleme, kadın ve insan haklarını savunma, engellilerin ve kadınların iş bulmasına destek olma gibi.

Kuruluşların geleneksel dayanışma anlayışları ile modern yol ve tekniklerin birlikte kullanıldığı örnekler gözlemlenmiştir: Önemli bir caminin önünde toplu iftar açma, modern eğlencelere dindarların katılmaması için çağrıda bulunma, yurt dışında kendilerine yakın buldukları politik gruplara destek duyurusu yapma, gençlerin veya engellilerin sosyalleşmesine katkıda bulunma, erken yaşta evliliklere karşı direnişte esnafın desteğini alma ve birlikte ofis kullanma gibi.

Dayanışma pratikleri kent merkezinde ilçelere göre daha fazla kaydedilmiştir. Kamu kuruluşlarıyla iş birlikleri hem ilçelerde hem de kent merkezinde neredeyse yok denecek düzeydedir.

Sonuçta görüşmeler kuruluşların belli ölçüde birlikte iş yapma deneyimine ve yönelimine sahip olduklarına işaret etmektedir. Fakat afetle veya depremle ilgili ortak bir etkinlik gerçekleştirilmemiştir. Bunun nedeni bir yandan STK'ların deprem gerçeğinden uzak olmaları, bir yandan da kamu kuruluşlarının farkındalık geliştirmeyi bireysel ve birkaç saatlik tek taraflı bir anlatımla sağlanabilecek bir yeti olarak algılamalarıyla ilgilidir (Açıkalın 2017b). Dolayısıyla STK'lar deprem eğitimiyle ilgili ilk adımı yetkili kuruluşlardan beklerken, konuyla ilgili kamu kuruluşlarının başında gelen AFAD ise derneklerden deprem eğitimiyle ilgili talep beklemektedir. Benzeri bir sonuç engelli STK'larına odaklı çalışmamızda da ortaya çıkmıştır (Açıkalın ve Aslangiri 2019b). İlk

bakışta karşılıklı bir iletişimsizlik gibi algılanabilecek bu durumu STK'lar açısından önemli kılan yön onların deprem eğitimi ve depreme hazırlık gibi alanları “yetkili” gördükleri kurumlara bırakmış olmalarıdır. Bu yorumu tersinden okursak, STK'ların kendilerini yetkin ve yetişkin eyleyiciler olarak algılamadıkları, çaresizlik içinde himaye (ataerkinin en temel özelliği) bekledikleri sonucuna varabiliriz.

3.3. Finans kaynakları

Araştırma kapsamındaki aktif kuruluşlar arasında üyelerinden aidat alan az sayıda örgüt olduğu gibi, geçimlerini projelerden sağlayanlar ve bağışlarla varlıklarını sürdürenler de bulunmaktadır. Projelerden faydalanan daha çok kadın ve engelli kuruluşlarıken, aidatlarla geçimini sağlayanlar daha çok dini ve sosyal yardım kuruluşlarıdır. Çevre ve girişimci kuruluşları ise başkanlarına ait özel ofisleri kullandıklarından sabit harcamalarını sınırlayabilmektedirler. Dini temelli olup sosyal yardım etkinliklerinde bulunan bir kuruluş kira derdinden kurtulmak için aidat ve bağışlardan biriktirdikleriyle mülk sahibi olmuştur.

Kuruluşların en önemli masrafları kira ve çalışan giderleridir; bu durum dolaylı olarak etkinliklerin Van'ın STK hayatında kapladığı sınırlı yere işaret ediyor olabilir. STK2ların kapanma nedenlerinden birinin mali sıkıntılar olması ise hem genelde Van'daki sivil toplum hakkında, hem de özelde sivil toplumdaki deprem farkındalığı hakkında bir ipucu vermektedir. Aidat toplayamayan, üye sayısını artıramayan ve proje geliştiremeyen kuruluşlar çok uzun süre varlıklarını sürdürememektedirler.

3.4. Deprem deneyimleri

Deprem döneminde faaliyet gösteren tek kuruluş olan arama-kurtarma derneği ilk dakikalarda işinin başında olmuştur:

Deprem olduktan 15 dk. sonra evime en yakın olan ve yıkılan iki katlı bir binaya gittik dernekteki arkadaşlarla. Biz orada kuruluştaki arama kurtarma eğitimi alan arkadaşlarla iki kişi sağ kurtardık (No: 11).

Erciş'teki depremde yıkılan dernek binasında bir kuruluşun başkanı hayatını kaybetmiş, üyeler kendi imkânlarıyla onun bedenini enkazdan çıkarmışlardır:

Deprem olduğunda ben köydeydim, sonra hemen şehre geldik baktık her yer yıkılmış. Hemen derneğe gittik; orası da yıkılmıştı. Bizim o gün sohbetimiz olduğu için 13-14 arkadaş içerde vardı. Herkesi sağ çıkardık ama başkanımızı kaybettik. Biz o gün gece saat üçe kadar çalıştık hepsini kendi imkanımızla çıkardık (N0:16).

Görüşmelerimiz, kuruluşlar açısından depremin zorlu bir deneyim olduğunu ve genelde kuruluşların yardımların organize edilmesinde yer aldıklarını göstermektedir. Yardımlar öncelikle kuruluş üyelerine verilmiştir:

Organize sanayide gelen yardımları depolamamız için yer tahsis ettik, sonra gelen yardımları oraya boşaltıp ayrıştırıyorduk. Sonra bunları küçük koliler haline getirip önce çevremizdekilere sonra da diğer insanlara dağıttık (No: 8).

Çaldıran'da bir kuruluş ise depremin ardından Erciş'teki depremzedelere yiyecek yardımında bulunmuştur:

Deprem olduktan iki gün sonra dernek olarak Erciş'teki insanlara yiyecek yardımı yaptık. Yaklaşık 2 bin paket kumanya vermiştik o zaman. Sanırım üç gün devam ettik sonra gitmedik (No: 13).

Yardım organizasyonlarının daha kapsamlı ve çok boyutlu olduğu örnekler de kaydedilmiştir; bunlar, STK'ların büyüklüğü ve kamu yönetimleriyle ilişkilerine bağlı olarak gelişmektedir:

Depremden hemen sonra 600 ailenin yerleşeceği konteynırlar kurduk. Yaklaşık 6 ay orada, aş evinde sıcak yemek verdik. 4 ay da gezici sağlık aracımız hizmet verdi. Çadır, ısıtıcı ve gıda yardımlarında da bulunduk. Sonrasında ise Katarlı bir şirketin desteğiyle yetimler için 43 konut inşa ettik (No: 10).

Ayrıca organizasyonun ek işlemler sonrasında gerçekleştirildiği bir örnek de bulunmaktadır:

O zaman [2011 depreminin hemen sonrası] Kültür Sarayı bahçesinde bir çamaşırhane açtık, kirli elbiseler yıkayıp ütülenip teslim ediliyordu (No: 1).

3.5. Deprem eğitimleri

Bir arama-kurtarma kuruluşu faal olduğu zamanlarda bütün üyelerine deprem eğitimi vermiştir. Diğer STK'lar arasında kısmi de olsa eğitim alanlar olmakla birlikte deprem eğitiminin genelde alınmamış olması ve bunun gerekçesinin sıklıkla “düşünmeme” olması eğitime önem verilmediğine ve muhtemelen eğitimle ne kazanılabileceğinin bilinmediğine işaret etmektedir.

Bir yardım kuruluşu kendi bünyesinde bir arama kurtarma birimi oluşturmuştur. Kendilerinin deprem eğitimi olmadığı ama arama-kurtarma birimindekilerin eğitim aldıkları belirtilmiştir. Yeni kurulan bu arama-kurtarma derneği ise Van dışındaki şubesinin desteğiyle eğitim almaya başlamışlardır:

Malatya'daki arkadaşlardan destek alıyoruz eğitim için, tam anlamıyla profesyonel şekilde daha almadık ama almaya başladık. Amacımız bu eğitimleri daha da yaymak (No: 12).

Bir meslek odası profesyonel eğitim almadıklarını ama ne yapılacağını bildiklerini ve önemli olanın deprem öncesinde yapılan binaların sağlam olması gerektiği vurgulanmıştır:

Deprem eğitimi için bir uzmandan eğitim almadık ama okuduğumuz kadarıyla ne yapılacağını biliyoruz. Ama bizim için önemli olan şey deprem anı ve sonrası değil öncesinde alınması gereken tedbir; bu da içinde olduğun binanın sağlam olmasına bağlıdır (No:15).

Erciş'te bulunan bir yardım kuruluşu daha önce deprem eğitimi almayı düşündüklerini, hatta bu işi bilen il dışındaki arkadaşlarıyla iletişime geçtiklerini, ama eğitimi bir türlü gerçekleştiremediklerini belirtmiştir:

Aslında biz deprem eğitimi almayı çok istedik ama kısmet olmadı. İl dışında bu işi bilen arkadaşlarımız vardı. Biz dedik, gidip orada eğitimi de sertifikasını da alırız, ama yapamadık. Bu da bizim eksiğimiz oldu (No:16).

Aralarından 12 kişiyi depremden önce AFAD'a gönderip eğitim aldırın bir dernek ise bu faaliyetine yaygınlık ve süreklilik kazandıramamıştır:

Üyelerden 12 kişi Van AFAD'tan deprem eğitimi aldı. Hatta bunun için sertifika bile almışlardı...Sadece onlar deprem eğitimi aldı, bize verilmedi. Zaten onlar da gönüllü olarak gittiler. Onlar dışında alan olmadı (No:8).

Bu 12 kişiden biri, bir kez alınan eğitimin ne denli yetersiz olduğuna ışık tutmaktadır:

Yanlış hatırlamıyorsam bu eğitimi biz depremden çok önce aldık. Bir dizi eğitim verdiler bize o zaman...Hepsini unuttum, o kadar zaman geçti aradan (No:8).

Sonuçta çeşitli yönlerden birbirlerinden farklı olan kuruluşlar arasında deprem eğitimi alan az sayıda üyenin varlığı olumlu ama çok yetersizdir. Eğitim alanların bilgilerini diğer üyelere aktarmamış olması sürdürülebilirlik ve kapasite gelişimi anlayışı bakımlarından en eksik yönlerdendir.

Sonuç

Bu araştırma çeşitli yönlerden geliştirilip derinleştirilmelidir. Fakat yukarıda sunulduğu şekliyle bile hem Van'ın genel sivil hayatına hem de bunun içinde afetle mücadelenin kapladığı yere ilişkin önemli ipuçları sunmaktadır.

On dokuz STK ile yapılan ilk görüşmelerin sonuçları STK'ların Van'da afet direncinin gelişmesine çok şey katabileceklerine, fakat henüz bu potansiyeli hayata geçirecek kapasiteye ulaşmadıkları ve böyle bir hedefle iletişim kurmadıklarına işaret etmektedir. Bu yönde olumlu adımlar için öncelikle sivil toplumun afetle mücadeleye bulunabileceği katkılar konusunda bilgilenmeleri, ardından ortaklaşa yapabileceklerini saptamaları mümkündür. Bu tür adımları afet konusuyla doğrudan üstlenen bir STK'nın başlatması sosyal yönden en yapılabilir alternatif olarak gözükmektedir. Kuruluşlar bir süre birlikte

çalıştıktan sonra kamu kuruluşlarından ne bekleyebileceklerini saptayabileceklerdir. Bugün için sivil toplumun alanını genişletici bir ortam olmasa bile, daha dostane bir sosyal-politik iklimin oluşmasına STK'ların çabalarıyla katkıda bulunmaları belli ölçüde onların yaratıcılıklarından da etkilenecektir.

Kaynakça

- Açıkalın, O. (2017a). *Yüzyılın Hesabı: Deprem Bağlamında Dirayetli Toplumun Neresindeyiz?* İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.
- Açıkalın, O. (2017b). *Civil Society and Disaster Resilience in Turkey (Un)Making Europe: Capitalism, Solidarities, Subjectivities*, 13th Conference of the European Sociological Association, Atina – Yunanistan, 29 August – 1 September. www.esa13thconference.eu.
- Açıkalın, O. (2018). *Bilim Toplulukları ve Sivil Toplum İşbirliğiyle Türkiye'de Depreme Dayanıklılık*, 20. Yuvarlak Masa Toplantısı. 16 March 2018, ODTÜ Afet Merkezi, Ankara.
- Açıkalın, O. Aslangiri, F. (2019a). *Van'ın Köyleri 2011 Van Depremlerinden Bu Yana Dayanıklılık Hedefine Ne Kadar Yaklaşabildiler?* International Disaster and Resilience Congress, 26-28 Haziran 2019, Eskişehir Teknik Üniversitesi, Eskişehir.
- Açıkalın, O. ve Aslangiri, F. (2019b). *Engellilerin Afete Dirençliliği ve Van'da Yerel Örgütlenme*. *Resilience*, 3 (1), 71-83. DOI: 10.32569/resilience.543380
- AFAD. (2014). *Müdahale, İyileştirme ve Sosyoekonomik Açından 2011 Van Depremleri*. Ankara: AFAD.
- AFAD. (2018). *Türkiye Deprem Tehlike Haritası*. <https://www.afad.gov.tr/tr/24212/Turkiye-Deprem-Tehlike-Haritasi>
- Akşit, B. Serdar, A. ve Tabakoğlu, B. (2003). *Sivil Toplumun ve Katılımın Güçlendirilmesinde Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü*. TÜBİTAK-TÜBA-YÖK SOBAG Araştırma Raporu: Ankara. http://uvt.ulakbim.gov.tr/uvt/index.php?cwid=3&vtadi=TPRJ%2CTTAR%2CTTIP%2CTMUH%2CTSOS%2CTHUK&c=google&s_f=_5&detailed=1&keyword=40239.

- Creswell, J. W. (2016), Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşımına Göre Nitel Araştırma Deseni, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Ergünay, O. (2008). Afet Yönetiminde Kurumsal Yapılanma ve Mevzuat Nedir? Nasıl Olmalıdır? İstanbul Depremini Beklerken Sorunlar ve Çözümler, Bildiriler Kitabı, ss.97-108. 20 Eylül 2008 CHP İstanbul Deprem Sempozyumu.
- Gökçen, O., Özden, Ş., ve Demir, A. (2008). Türkiye’de Afetlerin Mekansal ve İstatistiksel Dağılımı Afet Bilgileri Envanteri. Ankara: AFAD.
- Karakuş, U.,& Önger, S. (2017). 8. Sınıf Öğrencilerinin Doğal Afet ve Afet Eğitimi Kavramını Anlama Düzeyleri. Journal of History Culture and Art Research, 6(6), 482-491. doi:http://dx.doi.org/10.7596/taksad.v6i6.1247
- Kümbetoğlu, B. (2006a). “Depremden Beş Yıl Sonra Düzce” Araştırması: Giriş,” Toplumbilim, Deprem Özel Sayısı 21: 9-12.
- Kümbetoğlu, B. (2006b). “Deprem’de ve Sonrasında; Toplumsal Cinsiyet Roller ve Cinsiyet Hiyerarşisi,” Toplumbilim, Deprem Özel Sayısı 21: 61-79.
- Laclau, E. ve Mouffe, C. (2008). Hegemonya ve Sosyalist Strateji: Radikal Demokratik Bir Politikaya Doğru. İletişim Yayınları: İstanbul.
- Neuman, W, L. (2014). Toplumsal Araştırma Yöntemleri Nitel ve Nicel Yaklaşımlar, Cilt I, II, Ankara: Yayın Odası Yayıncılık.
- Okay, N., İlkcaracan İ. (2018). Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Afet Risk Yönetimi. Dirençlilik Dergisi, 2 (1): 1-12.
- Özceylan, D., Coşkun, E. (2012a). Türkiye’deki İllerin Sosyo- Ekonomik Gelişmişlik Düzeyleri ve Afetlerden Sosyal ve Ekonomik Zarar Görebilirlikleri Arasındaki İlişki. İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi, 41(1): 31-46.
- Özceylan, D., Coşkun, E. (2012b). Van Depremleri Sonrası Yaşananlar Işığında Sosyal ve Ekonomik Zarar Görebilirlik Çalışmalarının Önemi. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Dergisi, 7(1): 167-186.
- Sendai Afet Risk Azaltımı Çerçevesi (SFDR). (2015). Sendai Afet Risk Azaltımı Çerçevesi Raporu2015-2030.
http://www.preventionweb.net/files/43291_sendaiframeworkfordrren.pdf
- Toksoy, G. (2006). “17 Ağustos 1999 Marmara Depremi Sonrasında Sivil Toplum Kuruluşları ve ‘Yardım’ İlişkisi,” Toplumbilim, Deprem Özel Sayısı 21: 133-139.

- Varol, N., Gültekin, T. (2016). Afet Antropolojisi. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 15(59): 1431-1436.
- Yarar, B. (2006). “Depremlerden Sonra Düzce İlinde Sivil Toplumsal Hayatın ve Sivil Toplum Kuruluşlarının Dönüşümü,” Toplumbilim, Deprem Özel Sayısı 21: 45-59.
- Yentürk, N. (2006). Sivil Toplum Nedir? www.Stk.bilgi.edu.tr/media/cd/01/doc/okuma_02-3.pdf.
- Yucak, E. (2004). Depremzede Dernekleri: Bir Yerel Örgütlenme Deneyi, ss. 373-379. Der. M. Özbek. Kamusal Alan. Hil Yayınları: İstanbul.

TOPLUMSAL CİNSİYETİN İNŞASI BAĞLAMINDA YAVRUTÜRK ÇOCUK GAZETESİ (1936-1940) ÖRNEĞİ

Elif Berke Aday¹

Aytül Tamer Torun²

Özet

Toplumsal cinsiyet kavramı kadının ve erkeğin tarihsel ve kültürel olarak toplumsal normlarla şekillendirilmesine dikkat çekmektedir. Kadın ve erkeğe biçilen roller, çizilen sınırlar tarihsel süreç içerisinde değişiklik gösterdiği gibi toplumdan topluma da farklılıklar göstermektedir. Özellikle aile kurumu başta olmak üzere -medya, din, eğitim vb- tüm kurumlar, cinsiyet rollerinin davranış modellerini ve kalıp yargılarını çocuklara aktarır ve benimsetirler. Toplumsal cinsiyet rollerinin aktarımında, düşüncelerin ve davranışların yerleşmesinde en önemli katkı sağlayan araçlardan biri kitle iletişim araçlarıdır.

Bu çalışmanın konusu Cumhuriyet ideolojisinin mutlak bir yapı olarak iktidarda olduğu 1930'lu yıllarda Cumhuriyet'in siyasal politikalarına uygun "yeni kültür/toplum", "yeni aile", "yeni nesil çocuk" ve "yeni kadın" inşa edilmesi çabalarının *Yavrutürk Çocuk Gazetesi* (1936-1940) üzerinden incelenmesidir. *Yavrutürk* bağlamında söz konusu politikaların hem kitle iletişim araçlarına yansımaları hem de toplumsal cinsiyet rollerinin inşa edilişi değerlendirilmiştir. Bu araştırmada *Yavrutürk Çocuk Gazetesi*'nin 1936 ve 1940 yılları arasında Tahsin Demiray tarafından yayımlanmış 213 sayısı niteliksel içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. *Yavrutürk Çocuk Gazetesi* dönemin cinsiyet rollerinin kurgulanma biçemlerini, cinsiyetlere biçilen rolleri ve milliyetçilik ideolojisinin çocuklar üzerinden yeniden inşasını ortaya koyan en temel örneklerden biridir.

¹ YL Öğr., Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik Bölümü, elifberke@gmail.com

² Doç. Dr., Ankara HBV Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Anabilim Dalı, aytultamer@gmail.com

Anahtar Kelimeler: *Toplumsal Cinsiyet, Yavrutürk Çocuk Gazetesi, Milliyetçilik, Cumhuriyet Çocuğu, Tahsin Demiray.*

1. Giriş

Toplumsal cinsiyet kavramı cinsiyetin biyolojik özelliklerinden bağımsız olarak kadın ve erkeğin toplumsal algılanışlarına ve kültürel olarak kadın ve erkek olma sürecine işaret etmektedir. Connell'e (1998, s.255) göre, yeni doğan çocuğun biyolojik cinsiyeti vardır, ama henüz toplumsal bir cinsiyete sahip değildir. Çocuk büyürken toplum da, çocuğun önüne cinsiyetine uygun bir kurallar, şablonlar ya da davranış modelleri dizisi koyar. Belirli toplumsallaştırma etkenleri ya da faileri özellikle aile, medya, arkadaş grupları ve okul söz konusu bu beklentileri ve modelleri somutlaştırarak çocuğun bunları sahipleneceği ortamları hazırlar. Bilimsel çalışmalar ortaya koymaktadır ki, kitle iletişim araçlarının toplumsal cinsiyet rollerinin toplumda şekillenmesi ve yerleşmesinde önemli rolleri olduğu gibi çocuklarında bu konuda ki düşünce ve davranışlarının biçimlenmesinde önemi büyüktür (Kalaycı: 2015; Özsoy ve Taşdelen: 2016; Ünlü: 2017). Dolayısıyla çocuklar için oluşturulmuş içeriklerde kadın ve erkeğin sunulmuş şekli toplumsal cinsiyete dayalı kalıp yargıları pekiştirmektedir. Çizgi filmler, çocuk dergileri, oyunlar, çocuk şarkıları ve hatta ders kitapları geleceğin büyüklerine aktarılmaya çalışılan toplumsal kodları, normları, ideolojik söylemleri ve dayatılan cinsiyet rollerini örtük ve/veya açık olarak mutlaka barındırırlar. Connell'in kavramsallaştırdığı "hegemonik erkeklik" toplumda farklı erkeklikler içerisinde ki en üstün erkeklik halinin anlatısıdır. (Connell, 1998, s.269-272). Modern erkekliğin oluşumu ile modern "ulus-devletlere" bağlantılı olarak gelişen milliyetçilik ve militarizm ideolojileri oluşumu karşılıklı ilişki içerisinde ve paralel olarak gelişen süreçlerdir. Milliyetçi hareket ve söylemlerle belirlenen "ideal erkeklik" özellikleri ve erkek bedeni ulusun şekillenmesinde etkili bir rol oynar (Nagel, 2000, s.74-76).

Türkiye, en yoğun modernleşme sürecini Cumhuriyet döneminde geçirmiştir (Ahmad, 2007, s.68-124). Cumhuriyet seçkinleri için yeni rejim, daha çok biçimsel göstergeler ile temsil edilen hatta çoğu zaman eş tutulan bir "medeniyet projesi"dir. Çocuklar da "doğal özellikleri" ile bu projenin en önemli ve vazgeçilmez yapıtaşdır (Öztan, 2011, s.68). Bu

doğrultuda söz konusu dönem de milliyetçi söylemin en önemli argümanları olan kahramanlık, cesaret ve savaşçılık hem yetişkin hem de çocuk eğitim ve yaşantısında önemli bir yer tutmaktadır. Erken Cumhuriyet dönemi kadın ve erkeklerden beklenen batılı ve medeni olmak bir dava olarak görüldüğünden, medeniyet savaşında “ulusal kalkınma” için birleşme “ulus” ve “vatan” için bütün diğer istemlerini feda etmeye hazır olmalarıdır (Berktaş, 1998, s.1-11). Modernleşme sürecinde “yeni nesil çocuk” inşa edilme amacı doğrultusunda çocuk dergileri önemli bir araç olmuştur. Erken Cumhuriyet yıllarında yayımlanan çocuk dergilerinde vatan sevgisi, milli bilincin oluşturulması, batıl inancın yanlışlığı, bilimin ve modernliğin gücü vurgulanmıştır. Milli eğitim politikası gereği bir yandan yetişkin nüfusun yeni alfabe ile okumaya alıştırılması için çaba sarf edilmiş bir yandan da geleceğin büyükleri olan çocukların cumhuriyetin makbul gördüğü “iyi” eğitimi alması hedeflenmiştir. Bu politikanın sonucu olarak 1928’den sonra birçok çocuk dergisi yayımlanmaya başlanmıştır (Gençel, 1984, s.188-189).

Bu çalışmada 1936-1940 yılları arasında Tahsin Demiray tarafından yayımlanan *Yavrutürk Çocuk Gazetesi* dönemin iktidarının toplumsal cinsiyet politikalarının ve milliyetçilik ideolojisinin çocuklara aktarımının bir aracı olarak incelenmiştir. Tek Parti iktidarı döneminin önemli sosyal ve siyasal dönüşümleri ekseninde çocukluk politikaları ve çocuk yayıncılığındaki zihniyet de incelenmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla bu makalede hem toplumsal cinsiyet çalışmalarına katkı sağlanması hem de ele alınan dönemin çocuk yayıncılığının yaratmaya çalıştığı “yeni nesil” çocuk profilinin ortaya konulması amaçlanmıştır.

Yavrutürk Çocuk Gazetesi’ni toplumsal cinsiyet bağlamında değerlendirirken Connell’in *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar* (1998) kitabında belirlediği çerçeveden hareket edilmiştir. Connell (1998, s.106) iktidar ilişkilerini ve tarihsel koşulları merkeze koyarak gündelik yaşam deneyimleri ile bütünleşen pratik yaşam teorisini ortaya çıkarmış; toplumsal cinsiyet ilişkilerinde tarihselliğin kavranmasının önemini vurgulamıştır. *Yavrutürk Çocuk Gazetesi* niteliksel içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. 1936-1948 yılları arasında kesintili olarak yayımlanan derginin en uzun yayım dönemi 1936-1940 yılları arasındadır. Bu çalışma, *Yavrutürk*’ün Beyazıt Devlet Kütüphanesi, TBMM Kütüphanesi ve şahsi

koleksiyonumdaki sayılar da dahil olmak üzere, 1936 ve 1940 tarihleri arasında yayımlanan toplamda 213 sayısını kapsamaktadır.

2. *Yavrutürk Çocuk Gazetesi*

Yavrutürk Çocuk Gazetesi yayın hayatına 2 Mayıs 1936'da başlar. Cumartesi günleri yayımlanan haftalık dergi genellikle 12 sayfadır. Dönemin önemli yayıncı ve siyasal figürlerinden biri olan Tahsin Demiray³, “sahibi ve yazı işleri direktörü” olarak *Yavrutürk*'ün “Cumhuriyet Türkiye'sinin” küçük çocukları için hazırlanan ilk gazetesi ve en fazla basılan gazetesi olduğunu iddia eder. Ne var ki, derginin incelenen sayılarında kaç adet basıldığı ve satış rakamları ile ilgili hiçbir bilgiye ulaşılamamıştır. Yayın süreci boyunca “Özel Sayı” çıkarmayı gelenek haline getiren derginin özel sayılarının arasında “Yıllık” adı ile yayınladığı 7 adet sayısı bulunmaktadır. Bunlardan ilki 64 sayfa olarak çıkarılan 1938 Yıllığı'dır. Sonrasında *Yavrutürk* 1939 Yıllığı, *Yavrutürk* 1940 Yıllığı, *Yavrutürk* 1941 Yıllığı, *Yavrutürk* 1942 Yıllığı, *Yavrutürk* 1943 Yıllığı ve *Yavrutürk* 1944 Yıllığı'nı yayımlamıştır. Aynı zamanda çocukların ilgisini çekebilecek farklı konular ekseninde özel sayılar⁴ yayımlamıştır.

Tahsin Demiray'ın *Yavrutürk*'ü yayımlama amacı Türkçülük ekseninde “*Yavrutürk* değerleri ve ilkeleri” inşa ederek, “doğru” Türk çocuğu yaratılmasını sağlamaktır. Dolayısıyla *Yavrutürk* dergisi sadece eğlendirme odaklı, kar amacı güden bir dergi olarak

³ Tahsin Demiray'ın (1903-1971) önemi Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan yaşamında öğretmenlik, yayıncılık, yazarlık ve milletvekilliği yapmış olmasından kaynaklanır. 1928'de ilk *Yeni Türkçe Alfabe*'yi yayımlayan Demiray çocuk kitaplarının yanı sıra uzun soluklu birçok çocuk dergisi de yayımlar. Dönemin milliyetçi isimlerinden Nihal Atsız'ın hem arkadaşı hem de yayıncısıdır. İlk yıllarında Demokrat Parti'yi desteklese de Remzi Oğuz Arık ile Mayıs 1952'de Türkiye Köylü Partisi'ni kurarlar. Sonrasında bugünkü MHP'nin çekirdeği sayılabilecek Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nin oluşumunda yer alır (Okay, 2002: 318-319). 27 Mayıs 1960 Darbesi'nden sonra Adalet Partisi kurucuları arasında yer alır ve 1961 seçimlerinde İstanbul Milletvekili seçilir, ancak 1965'te istifa eder. Fransız sosyolog Le Play ekolünün sıkı bir takipçisi olan Tahsin Demiray bir eğitimci olarak medeniyet, aile, çocuk ve köycülüğe dayalı konferans çalışmaları yürütür. Demiray'ın yayıncısı olarak çıkardığı dergiler tarih sırlamasına göre şu şekildedir; *Haftalık Resimli Gazetemiz* (1924), *Resimli Mecmua* (1926), *Ateş* (1936), *Yavrutürk Çocuk Gazetesi* (1936), *Ev İş* (1937), *Yıldız* (1938), *Binbir Roman* (1939), *Çocuk Haftası* (1942), *Hafta* (1949), *Haftalık Albüm* (1952), *Çocuk Haftası Yıllığı* (1959).

⁴ Batı ve Doğu kaynaklı hikayeleri ve kahramanları ele alan 15 özel sayı şunlardır: 1) *Şirley*, 2) *Miki*, 3) *Atatürk ve İnönü Çocuklar Arasında*, 4) *Cumhuriyet*, 5) *Tarzan'ın Oğlu*, 6) *Nasreddin Hoca*, 7) *Mimar Sinan*, 8) *Fatih Sultan Mehmet*, 9) *Markopolo'nun Seyahatleri*, 10) *Billur Köşk Masalı*, 11) *Şirley Dağların Kızı*, 12) *Mavi Kuş*, 13) *Edison'un Çocukluğu*, 14) *Güliver Cüceler Ülkesinde*, 15) *Canlı Bebek*.

değerlendirilemez. “Doğru” Türk çocuğu yaratabilecek değerlerin ve ilkelerin dergi aracılığıyla aktarılması amaçlanmış; ilkokul öğrencileri hedef kitle olarak belirlenmiştir.

Yavrutürk dergisi Cumhuriyetin ideolojileri, Türklük ve militarizmi birlikte harmanlayarak “*Yavrutürk* çocuğu” diğer bir deyişle “Cumhuriyet çocuğu” yaratmaya çalışmıştır. Bu çabaları dergide yer alan çizgi roman ve hikayelerde net bir biçimde görülür. Çocuklara *Yavrutürk* numarası dağıtarak başlattıkları “*Yavrutürk* sayımı” (*Yavrutürk*, 15 Mayıs 1936, s.218) ve bu sayımın ardından Türkiye’nin en çok *Yavrutürk* okuyan sınıfını bulmak için yapılan okuma yarışı ile bir “*Yavrutürk* sınıfı” seçilmesi söz konusu çabaların başka bir örneğidir.

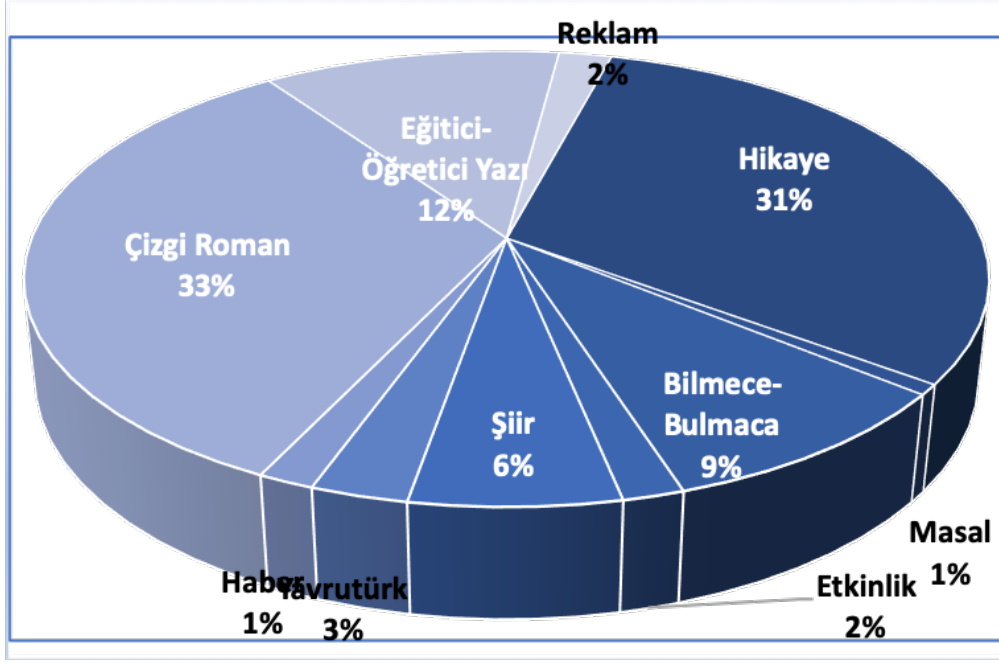
Resim 1. *Yavrutürk*'ün ilk sayısı (2 Mayıs 1936)

Ayrıca derginin “bizim günümüz” adı ile duyurusu yapılan “*Yavrutürk* Günü” bulunmaktadır. “*Yavrutürk* Günü” Cumhuriyet’in çocuklara armağan ettiği 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı haftasında kutlanır. *Yavrutürk*'ün bu kendini özel kılma çabaları yaratılmaya çalışılan Türk çocuğu profilini ortaya koymasının yanı sıra “*Yavrutürk* çocuğu” ile “Cumhuriyet çocuğu”nun aynı doğrultuda kurgulanmaya çalışıldığının kanıtıdır (*Yavrutürk*, 17 Nisan 1937, s.300).

Yavrutürk Çocuk Gazetesi'nin yazar kadrosunda ön plana çıkan isim, derginin önemli karakteri olan Çetin Kaptan'ın yaratıcısı, birçok hikâyenin yazarı ve bir süre yazı işleri müdürlüğü de yapmış olan Rakım Çalapala'dır. Derginin yayın hayatı boyunca en çok içerik üreten yazarlar ve çizerler Kemalettin Tuğcu, Ercümen Kalmuk, Orhan Tolon, Nimet Çalapala, Cemil Cahit Cem olarak sıralanabilir.

Yavrutürk Çocuk Gazetesi incelendiğinde içeriğini oluşturan bütün öğelerin her zaman bir mesaj verme amacı güttüğü net olarak görülmüştür. *Yavrutürk*'ün içeriği doğrultusunda hazırlanmış olan Şekil.1'de görüldüğü üzere derginin ağırlıklı içeriğini hikâye ve çizgi romanlar oluşturur. Çocukların dergiyi kolayca okuyabilmesi ve eğlendirici olabilmesi için çizgili anlatım yolu seçmiş; içeriğinin %33'ünde çizgi türünde eserlere yer verilmiştir. Çizgili anlatımın büyük kısmını (%68) ise genellikle Batı kaynaklı çocuklar için hazırlanan karakterler oluşturur. Türkçülüğün sıklıkla vurgulandığı ve öne çıkarıldığı dergide içeriğin önemli kısmının yabancı çizgi roman ve hikayelere dayanması da oldukça çelişkili bir durumdur. Özellikle Batı kaynaklı çizgi romanlarda Türk kültür ve toplumsal değerleri ekseninde bir uyarılma ve hatta eserin yeniden inşası söz konusudur.

Dergide uzun soluklu birçok çizgi roman yer alır; bunlardan en önemlisi dergiyle özdeşleşmiş olan Türk çizgi roman kahramanı *Çetin Kaptan*'dır. Denizciliğe meraklı, yaşına rağmen çok cesur olarak tanımlanan Çetin, tek başına olmasına rağmen "kıvrak zekası" ile tehlikelerden kurtulur ve her zaman zor durumdakilerin yardımına koşar. Diğer uzun süre yayımlanan çizgi romanlar ise *Kara Kedi* (orijinali *Felix the Cat*), *Yosun ile Tosun* (orijinali *The Katzenjammer Kids*), *Tektel Amca* (orijinali *Les Aventures Au Professeur Nimbus*) ve *Vakvaka Kardeş* (orijinali *Donald Duck*) dir.

Şekil 1. *Yavrutürk*'ün içeriği

3. Bulgular ve Tartışma

Dergide yaratılan karakterler üzerinden, hikayelerle, eğitici yazılarla tekrar tekrar işlenerek ön plana çıkarılan, içeriğin tamamına hâkim olan düşünce milliyetçiliktir. Tahsin Demiray'ın *Yavrutürk* çocuklarına dergiyi takdim ettiği ilk sayıdaki yazısı Türk çocuklarının “şerefli Türk dünyasına” gözlerini açarak ne kadar şanslı olduklarını “yeryüzünün en büyük milletinin en büyük atası (Atatürk)” devrinde doğdukları ve Cumhuriyet çocuğu oldukları için duymaları gereken kıvancı anlatarak başlar (Yavrutürk, 2 Mayıs 1936, s.3). Demiray'ın dergideki yazılarının tümünde ve *Yavrutürk* imzası ile yayınlanan yazıların birçoğunda çeşitli olaylar üzerinden *Yavrutürk*'lerin vatanlarına karşı sorumlulukları, vazifeleri ve Türklüğün gücü anlatılır (Yavrutürk, 1 Ağustos 1936, s.151; 9 Ekim 1937, s.279).

Derginin karakterleri de “Türklük” vurgusundan nasiplerini almışlardır. *Vakvaka Kardeş* adıyla yayımlanan Donald Duck, Türk subaylarının şanlı başarısını kıskanır ve o da spor kahramanı olmak ister (Yavrutürk, 11 Haziran 1938, s.106). *The Katzenjammer Kids*'den uyarlanan *Tosunla Yosun*'un maceralarını, cesaretini ve ününü kıskandıığı kişi ise derginin

en önemli karakteri olan *Çetin Kaptan*'dır (Yavrutürk, 25 Eylül 1937, s.262). Batı'nın karakterleri çocuklara tanıtılmış ama bu karakterlerin Türkiye'yi bildiği ve takip ettiği izlenimi verilerek; Türkiye, Batı'nın yanında hatta Batı'nın örnek aldığı bir ülke olarak konumlandırılmıştır.

Cumhuriyet rejiminin yeni bir tarih yazım projesinin sonucu olan Türk Tarih Tezi'nin etkisiyle anayurt Orta Asya vurgusu *Yavrutürk*'te oldukça sık yapılmaktadır. Çocuklara anlatılan tarihi bilgiler, hikayeler, örnek kişilerle atalarının geçmişi ve zaferleri ile gurur duymaları sağlanarak milli kimliğin kazanılması ve kabullenilmesi sağlanmıştır. Bu yeni tarih aynı zamanda Türklüğün "kahramanlık" ve "savaşçılık" özelliklerine "ezeliyyet" kazandırmıştır. Anayurt kültürü militarize edilmiş cesaret, bağımsızlık, vatan sevgisi, kahramanlık söylemleri ile desteklenerek çocukların içinde ki savaşçı öz ortaya çıkarılmak istenmiş böylece de askerliğin taşıdıkları kandan geldiği anlatısı kuvvetlendirilmiştir. "Dünya yüzünde en geniş ölçüde at koşturmuş iz yapmış saltanatlar kurmuş" tarihleri "dünya kadar eski ve onun kadar geniş" bir milletin çocukları oldukları vurgulanan *Yavrutürk*'lerin tarihlerini öğrenmek için çok çalışmaları beklenir; ancak öğrenmek zorunda oldukları en önemli tarih "yeni devletin kuruluş tarihidir" (Yavrutürk, 9 Ekim 1937, s.279).

Yavrutürk'te kadınlık ve erkeklik rollerinin anlatımı geleceğin büyükleri olan çocuklar üzerinden şekillenir. Dergide yetişkin karakter oldukça azdır, kadınlığın temsilcisi "kız çocukları" iken "erkek çocukları" şimdiden yetişkin erkek gibi ele alınmaktadır. Dergide baba ve anne rollerine az sayıda yer verilir çoğu çocuk öksüz ya da yetimdir; dede veya nineleri tarafından büyütülür. Bu nedenle çekirdek aileyi, aile yaşantısında ki rollerin nasıl işlendiğini göremeyiz ama kız ve erkek çocuklarının nasıl işlendiğine baktığımızda; kız çocukları geleceğin anneleri, erkek çocukları ise şimdiki zamanın erkekleridir. Kızlara geleceğe "anne" olmaya hazırlanmaları gerektiği anlatılır ama erkek çocukları cesaretleri, kahramanlıkları, ağır başlılıkları, çalışkanlıkları ile her zaman erkektirler, çocuk değil. Erkeklikleri çocukluklarının önüne geçer. Yetişkin erkekler gibi kararlar alabilir, ailelerini koruyabilir, vatan uğruna canlarını hiçe sayabilirler. Büyüdüklerin de omuzlarına yüklenecek olan ödev ve sorumlulukların farkına varabilmeleri sahip oldukları milliyetin kudretini, kahramanlıklarını, şanlı tarihini öğrenerek gelecekte onlar

gibi bir “erkek” olabilmeleri için Türklük tarihinde iz bırakmış *Büyük Adamlar*’ın hayatları ve başarı hikayeleri anlatılır. Connell’in “hegemonik erkeklik” tanımından yola çıkarak diyebiliriz ki, küçük yaşta savaflara katılan, şehit olan, “Türkün öcünü alan”, “boyunduruk tanımaz Türk”ü dünyaya tanıtan, gözü kara, yiğitlikte birinci, maceracı, akıllı, yeryüzünde hiçbir çocuğa benzemeyen erkeklikleri çocukluklarının önüne geçen kahraman “erkekler” farklı isimlerle dergide yer alsalar da milliyetçi ideolojinin “çocuk/erkek” tahayyülü *Yavrutürk* sayfalarına yoğun olarak yansımıştır.

Yavrutürk’te yer alan içerikleri Orta Asya, Osmanlı ve Cumhuriyet olmak üzere 3 kategoriye ayırabiliriz. Özellikle Orta Asya anlatılarında hanların kızları binicilikte, ok atmada, kılıç kullanmada erkeklerle yarışır. “Erkek gibi yiğit” ama güzellikte eşi benzeri olmayan bu kızlar savafla katılmazlar ama kahramanlıklarını defalarca ispatlamış, yenilmez, Türk yiğitlerinin savaşçılıklarının ödülü olarak betimlenirler. Elbette kızların da uluslarının bekası için yapması gerekenler vardır. Bunların en başında da babaları olan hana yani otoriteye mutlak itaat gelir. Orta Asya’nın itaat etmesi beklenen kızları, Kurtuluş Savaşı’nda “milli namus” sembolü, Cumhuriyet’te de geleceğin anneleri olurlar (Tuğcu, 7 Mayıs 1938, s.29; Yavrutürk, 2 Ekim 1937, s.270-274).

Kızların işleri ev içinde erkeklerin işleri de dışarıda ve vatan savunmasındadır. Bu nedenle erkek çocukları vakitlerini haylazlıkla ya da kahramanlıklarla dolu maceralarla geçirirken kızlar derslerden artan zamanlarında hayır işleri yaparak, ev işlerine yardım ederek “iyi genç kız” olarak büyüklerinin sözlerini dinlemelilerdir. Erkek çocukları ise yaramazlık yapabilir; maceralara atılarak kahramanlık gösterebilirler. Geleceğin anneleri olarak tasvir edilen kız çocuklarına anneliğin kutsallığı savafla oğlunu gönderen “asker ana”ları üzerinden anlatılır (Tuğcu, 4 Aralık 1937, s.74). “Yeni Türkiye’nin kuruluş günlerini hazırlayan” kahramanların, o “kutlu ölülerin” ak saçlı anneleri acılarını yüreklerine gömecek kadar vatanseverlerdir (Enön, 17 Nisan 1937, s.297).

Sonuç

Yavrutürk, Tek Parti döneminin ideolojilerini içinde barındırır. Cumhuriyet ideolojisinin adete bir aynası olan dergi görev edindiği misyonla, ulus-devletin ve Cumhuriyet’in

sosyal, tarihsel ve politik birçok değerlerini, rollerini ve ödevlerini Cumhuriyet'in teminatı olarak görülen çocuklara aktarmaya çalışır. Söz konusu “ödevlerin” çocukların dikkatini çekmesi, içselleştirmelerini ve muhayyilelerinde yer edinebilmelerini sağlaması için kurgulanan *Yavrutürk*, kendi adıyla bir “Türk çocuğu prototipi” yaratmaya çalışır. Yeni nesil kurgusu ekseninde geleceğin büyükleri çocuklara her zaman Türkçülük temelli mesajlar verilmesi amacı güdülmüştür. *Yavrutürk* yaratmaya çalıştığı renkli dünya aslında bir Türkçülük dünyasıdır ve bu dünya çocuklara tarihi, milletleri, kültürleri, ülkeleri, kadınlığı, erkekliği Türkçülük penceresinden militarize ederek anlatır. Bu anlatımın baş rolünde de her zaman “erkek çocukları” vardır. Her zaman kahraman, savaşçı, güçlü, korkusuz, akıllı, olgun, bir çocuktan çok daha fazlası olarak kurgulanan “*Yavrutürk* erkeği”nin özelliklerinin ve yeteneklerinin kaynağı milleti olarak görülür. Küçük yaşta savaşlara katılmak, canını feda edecek kadar vatanını sevmek, öç almak için mücadele etmek sadece “gerçek bir kahraman Türk çocuğunun” yapabileceği ve yapması gereken özellikler olarak ifade edilir.

Yavrutürk'te, rejimin “yeni kadın ve erkelerine” biçilen toplumsal cinsiyet rollerini, milliyetçilik, militarizm ve Türkçülükten ayrı ele almak mümkün değildir. Dergide cinsiyet yargılarının dışında işlenen bütün konu ve içeriklerde de milliyetçilikle iç içe geçmiş bir aktarım söz konusudur. Dolayısıyla “yeni nesli” inşa etmeğe çalışan *Yavrutürk* milliyetçilik ideolojisi ve değerleri üzerine inşa edilmiştir diyebiliriz. Bu inşa yayın hayatına başladığı ilk günden incelenen son sayısına kadar devam etmiştir.

Kaynakça

- Ahmad, F. (2007). Modern Türkiye'nin Oluşumu. (Çev. Y. Aladoğan). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Berktaş, F. (1998). Cumhuriyet'in 75 yıllık Serüvenine Kadınlar Açısından Bakmak. (Kolektif) 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler içinde (s.1-11). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Connell, R.W. (1998). Toplumsal Cinsiyet ve İktidar, Toplum, Kişi ve Cinsel Politika. (Çev. C. Soydemir). (3. Baskı). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Demiray, T. (2 Mayıs 1936). Atatürk. *Yavrutürk*, s.3

- Enön, M. (17 Nisan 1937). Bir Yıldönümü. Yavrutürk, s.297
- Gençel, Ş. (1984). Çocuk Dergileri. (Kolektif). Türkiye’de Dergiler Ansiklopediler içinde (s.185-202). İstanbul: Gelişim Yayınları.
- Kalaycı, N. (2015). Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Açısından Bir Çizgi Film Çözümlemesi: Pepee. Eğitim ve Bilim, 40(177), 243-270.
- Nagel, J. (2000). Erkeklik ve Milliyetçilik: Ulusun İnşasında Toplumsal Cinsiyet ve Cinsellik. Ayşegül Altınay (Der.), Vatan Millet Kadınlar içinde (65-101). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tuğcu, K. (4 Aralık 1937). Ana yüreği. Yavrutürk, s.74
- Tuğcu, K. (7 Mayıs 1938). Baskın. Yavrutürk, s.29
- Öztan, G.G. (2011). Türkiye’de Çocukluğun Politik İnşası. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Özsoy, M. ve Taşdelen, E. Ş. (2016). Pepee Çizgi Dizisinde Toplumsal Cinsiyet Rollerinin Üretimi. İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi. 42(Bahar), 252-256.
- Ünlü, A.S. (2017). Toplumsal Cinsiyet Rollerini Bakımından TRT Çocuk Kanalında Yayımlanan Çizgi Filmler. (Yüksek lisans tezi) Erzincan Üniversitesi, Erzincan, Türkiye.
- Yavrutürk (15 Mayıs 1936). En Değerli Sayı, s.218
- Yavrutürk (17 Nisan 1937). Bizim Günümüz, s.300
- Yavrutürk (25 Eylül 1937). Tosun ile Yosun, s. 262
- Yavrutürk (2 Ekim 1937). Çetin Kaptan Türk Kıyılarında-Fatoş’un Mektupları, s.270-274
- Yavrutürk (9 Ekim 1937). Tarih Köşesi, s.279
- Yavrutürk (11 Haziran 1938). Vakvaka Kardeş, s.106

TIBBİ BİYOTEKNOLOJİK ÜRÜNLER KAPSAMINDA TÜRKİYE’DE BİYOPOLİTİKA¹

Başak Akar²

Hakan Aktın³

Hakan Yardımcı⁴

Özet

Tıbbi biyoteknolojik ürünlerden en yaygın ve en eski kullanılan ürünü niteliğindeki aşılar, toplumsal hayata 18. Yüzyıl sonunda endüstrileşme ve modernleşme süreci ile girmiştir. Koruyucu sağlık politikalarının temelini oluşturan aşılardan, 1970’lerden itibaren rekombinant DNA teknolojisi ile geliştirilen ürün olarak toplumsal hayatta önemli bir yer edindiği bilinmektedir. Bu çalışma tıbbi biyoteknolojik ürün olan aşı örneğinden hareketle, Türkiye’de biyopolitika ve sağlık politikalarındaki dönüşümü ve aralarındaki ilişkiyi incelemeyi hedeflemektedir. Aşı, tarihsel üretim biçimi ve kullanım pratiği bakımından, 20. Yüzyılın ikinci yarısına kadar moderniteye özgü katı üretim, hizmet ve uygulama esasları ile biçimlenirken; geleneksel ulus devletle ilişkili, toplumu önceleyen kamusal sağlık politikaları, koruyucu sağlık ve biyopolitika ile ilişkili bir gelişim izlediği görülmektedir. Aşı, üretiminin 20. Yüzyılın ikinci yarısı sonrasında 21.Yüzyıl ilk çeyreğine kadar olan süreçte, postmoderniteye özgü esnek üretim, hizmet ve uygulama esasları ile biçimlenirken; bireyi önceleyen, tedavi edici sağlık hizmetlerine odaklı kamusal sağlık politikaları ve biyopolitika ile ilişkili bir gelişim seyri izlediği görülmektedir. Çalışmanın materyali, Türkiye’nin temel politika belgeleri niteliğindeki

¹ Bu bildiri tam metni, Başak Akar’ın Ankara Üniversitesi Biyoteknoloji Enstitüsü Sosyo-ekonomik Gelişme ve Biyoteknoloji Bölümü’nde kabul edilen “Tıbbi Biyoteknolojik Ürünler Kapsamında Türkiye’de Biyopolitika ve Vatandaşlık Uygulamaları” başlıklı doktora tezinin bir bölümünden türetilmiştir.

² Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, bakar@ybu.edu.tr

³ Dr. Öğr. Üyesi, Yüksek İhtisas Üniversitesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, hakin1971@yahoo.com

⁴ Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Veteriner Mikrobiyoloji Anabilim Dalı, h.yardimci@ankara.edu.tr

kalkınma planları ile konuyla ilişkili özel ihtisas komisyonu raporlarından oluşmaktadır. Çalışmada tercih edilen içeriğin analizinde niteliksel araştırma organizasyon yazılımı Maxqda 2018 kullanılmış, yorumlayıcı analiz yöntemi ile bütünleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Biyoteknoloji, biyopolitika, sağlık politikası, modernite, postmodernite.*

1. Tıbbi Biyoteknoloji, Aşı ve Biyopolitika

Biyoteknoloji genel olarak tanımlanacak olursa, ürün üretilmesi hedeflenerek biyolojik süreçlerin kullanılması, canlı organizmalar ya da parçalarının ürüne dönüştürülmesi, işleminden geçirilmesidir (Mehta ve Gair 2001; Özgen, Emiroğlu, ve Taş 2007). Klasik biyoteknoloji, seçici üretme gibi ıslah yöntemlerle ürünlerinin daha verimli olması veya ideal özellikleri taşıması için kullanılmıştır (Akçelik 2007). Günümüzde ise genetik mühendisliğinin katkısıyla geleneksel ıslah yöntemlerinin yanında modern teknikler ile farklı organizmalar arasında genetik materyal değişimi yapılabilmektedir. Modern biyoteknoloji, moleküler biyolojiye dayanan, DNA'nın insan eliyle dizilimini değiştirme kapasitesi sağlayan rekombinant DNA teknolojisini kullanan biyosistemler aracılığıyla yapılan mal ve hizmet üretimidir" (Akar 2010, s. 5). Bu tanıma göre tıbbi biyoteknoloji disiplinlerarası bir alan olmakla beraber, endüstri ve tüketici boyutunu da bünyesinde barındırır.

Biyoteknolojiyi ekonomik sektörlere olan katkısına bakarak tıbbi, tarımsal ve endüstriyel biyoteknoloji olarak üç kategoride toplamak mümkündür (Avrupa Komisyonu). Tarımsal biyoteknoloji tarım, hayvancılık ve gıda merkezli ürün ve uygulamalara odaklanırken endüstriyel biyoteknoloji enerji, çevre biyoteknolojisi gibi alanlar ile ilgilenir. Tıbbi biyoteknoloji ise, insan sağlığı, insan yaşam sürecinin uzatılması, tanı, tedavi gibi konularda geleneksel ve modern biyoteknolojik tekniklerin kullanılmasını içerir. Çalışma tıbbi biyoteknolojik ürün niteliğindeki aşı üretimi ve aşılama politikaları ile sınırlıdır.

Aşıların temelde iki prensiple üretildiği söylenebilir (Arda 1994). Buna göre aşılar, klasik aşılar ve biyoteknolojik aşılar olarak kategorize edilir. Klasik aşıların üretiminde mikroorganizmalar tam olarak aşı materyalinde bulunur. Klasik aşılar inaktif (ölü) ya da

aktif (canlı-attenüe) olarak hazırlanabilirler. Biyoteknolojik aşular ise klasik aşuların bazı sakıncalarını ortadan kaldırmayı hedeflemektedir. Biyoteknolojik aşular dört temel strateji ile üretilebilir. Bunlardan ilki Rekombinant DNA aşularıdır (Arda 1994). “*Bu yeni aşularda mikroorganizmaların sadece antijenini kodlayan genlerin DNA segmentlerinden yararlanılır*” (Arda 1994). Diğer üretim stratejileri ise, sentetik peptid aşular, anti-idiotip antikör aşuları ve mutant aşulardır (Arda 1994).

Bağışıklama, sağlık harcamaları bakımından en düşük maliyetli, sağlık hizmetleri yönetimi bakımından ise en etkin tıbbi müdahale yöntemlerinin başında gelmektedir. Bu düşük maliyet ve etkin hizmet yöntemi, aynı zamanda sağlık ve sosyal politika alanında maliyet ve etkinliği beraberinde getirir. Maliyet ve etkinliğinin arkasında, aşı üretim biçimlerinde yaşanan değişim olduğu söylenebilir. İnsan bedeni ve insan yaşamı üzerinde uygulama sahası olan aşılamanın, bu haliyle biyopolitika kapsamında incelenmesi önemlidir.

Biyopolitika kavramı yaşam ile politika arasındaki ilişkiye odaklanır. Bugün anladığımız biçimde ise biyopolitika, sadece yaşam ile ilgilenen politikanın ötesine geçmiştir. Biyopolitika bir yönüyle kelime anlamı olarak yaşam üzerine geliştirilen ve uygulanan politikaları ifade ederken, yaşam, tüm canlılar ile ilgili olan, onların yaşamsal dinamiklerini ilgilendiren bir yönetsel süreç haline gelmiştir. Foucault, biyopolitikayı yaşam ile politika süreç arasında iktidar kavramı ile çizilen bir sınır olarak görür (Foucault 1978).

Thomas Lemke (Lemke 2011), biyopolitika yaklaşımlarını iki grupta ele almaktadır. Giorgio Agamben’in içinde bulunduğu ilk grup siyaset ve egemenlik boyutlarına odaklanır. Biyoteknolojinin biyopolitika ile olan ilişkisini önemseyen, hatta bunu etnografik araştırmasıyla destekleyen Paul Rabinow ve Nikolas Rose’un bulunduğu ikinci grup ise daha çok teknolojinin etkisini ön plana alır. Öte yandan tarihsel analizi ile ön plana çıkan Michel Foucault, biyopolitikanın bu yaklaşımları aşmayı hedefler. Günümüzde ise biyopolitikayı analizlerinde kullanmak isteyen pek çok araştırmacı bu iki yaklaşımı birbirine yaklaştırmaktadır (Özdil 2016).

Bu çalışma biyopolitika alanında yapılan önceki çalışmalardan farklı olarak, biyoteknolojik ürünün iktisadi üretim biçimindeki farklılaşması ile, modernite ve postmodernite ile ilişkilerini interdisipliner perspektifle incelemeyi hedeflemektedir. Çalışmanın bu aşamasında biyoteknoloji ve biyopolitika kavramları, modernite ve postmodernite olguları ile birlikte incelenecektir.

2. Modernite – Postmodernite Bağlamında Tıbbi Biyoteknoloji ve Biyopolitika

Modern, yani çağcıl olan, rasyonalite ile düşünsel alanda, kapitalizm ile ekonomik alanda, ulus devlet ve merkezileşme ile siyasal alanda, endüstrileşme ile teknolojik alanda, kentleşme ve sosyal hayat bağlamında sosyolojik olarak varlığını hissettirmiştir (Saygın 2016). Modernite, bu büyük dönüşüm çağına verilen isimdir. Modernlik, modern olmak, bir şeyi modernize etmek, yalnız kendi kendine gerçekleşmez. Üretim, tüketim, kimlikler, güç ilişkileri, insan eliyle modernize edilir (Bauman 2017). Kimlikler, milletlerle, merkezi devletler vatandaşlarla, üretim büyük ölçekli ve fiziken belirli bir mekanda çakılı fabrikalarla ilişkilendirilir. Üretim, endüstriyel ölçekte, mekanik, kişiye ve ihtiyaca özel olmayan, tek tip ürünün tüketilmesine dayanır.

Endüstrileşme ve modernleşme ile kentlerde artan nüfusa paralel olarak bulaşıcı hastalıkların önlenmesi ve durdurulması önemli bir tıbbi sorun haline gelmiştir. Sağlıklı bireysel bedeni toplum bedeninin refahı ve sağlığı için korumanın yolları aranmıştır. Bu noktadan sonra, geleneksel olarak uygulanan toplumdaki tecrit etme ve gözetleme yöntemlerinin yanı sıra, bulaşıcı hastalık ajanlarının daha iyi anlaşılması ile birlikte, aşılama gibi koruyucu sağlık önlemleri önem kazanmıştır. Kolera, çiçek, veba, frengi, verem, sıtma, sarıhumma ve son dönemi de kapsayacak biçimde AIDS ve grip salgınlarını kontrol edilmeye ve hatta eradike edilmeye çalışılmıştır. Irwin W. Sherman, bu salgın hastalıkların dünyamızı, nüfus, teknoloji, politika ve hatta dünya siyasi tarihi bakımından değiştirdiğini dahi iddia etmiştir (Sherman 2016). Rekombinant DNA teknolojisinin 1970lerde uygulanmasına dek kullanılan aşılama ve bağışıklama bu noktada modern devletin üretimini ve/veya sağlayıcılığını üstlenmesi ile gerçekleşmiştir. Modern biyoteknolojinin yeni yöntemler ile daha ucuz ve yaygın olması hedeflenmiştir; ancak ticarileşme ile aşı ve tedavi farklı bir seyir izlemektedir.

Modern devlet bireyin güvenliğini ve sağlığını koruma sorumluluğunu, birey ise toplum sağlığının bir parçası olma yükünü üstlenmiştir. Üstelik, bu kamusal yükümlülüklerin dışına çıkan birey ve bedeni çeşitli yaptırımlarla karşılaşabilecektir. Toplumun refahı, bireyin kişisel refahının önünde yer almaktadır. Bu bağlamda, modernitenin örgütlenme biçiminin, toplum sağlığı merkezli kamusal sosyal politika alanı olarak gördüğü düşünülebilir.

Modern devlet örgütlenmesinde, toplumun sağlığı kamusal bir sorumluluk olmanın yanında, herkese eşit araçlarla eşit biçimde ulaştırılması gereken bir hak olarak görülür. Birey, anayasal düzende farklılıkları gözetilmeksizin eşittir. Dolayısıyla modernitenin özgürleştirici etkisinin bu bağlamda sınırlı olduğu da tartışılmaktadır (Berman 2017). Aşılama çalışmalarının bu bakış açısıyla ulus devlet sınırları içindeki bireylerin tümüne bedenin fizyolojik farklılıklarını gözetmeksizin, standart biçimde uygulaması, modernite ve sanayileşme sürecinde “kitle üretim” anlayışıyla özdeştir. Aşılama, vatandaşın bedenine kamu sağlığı hedefi ile aşı takvimleri kullanılarak yapılır, takip edilir, istatistiksel verilere dönüştürülür. Böylece hem vatandaşın bedeni, hem de toplumun bedeni ölçülebilir, gözlemlenebilir ve iyileştirilebilir hale getirilir.

Sonuç olarak, modernite vatandaş ve beden arasındaki ağırlıklı olarak tıbbi biyoteknolojinin bir aracı olan aşı uygulamalarının merkezileşmesi ve kamusallaşması ile kurar. Ulus ölçeğinde merkezileşen, Sağlık Bakanlığı üzerinden yürütölen aşılama, vatandaşlara eşit ve standart aşılama yapđlması öngörölmüştür. Vatandaşların bedenlerine aşılama aracılığıyla yapılan müdahale toplumun genel sağlığına ulaşan bir adım olarak değerlendirilmiştir.

Postmodernite, modernitenin ötesinde yeni bir dönemin başlangıcına işaret eder. Siyaset bilimci ve sosyologlar, modernite ve modernite sonrası dönemi, modernitenin yol açtığı siyasal, entelektöel, ekonomik ve sosyolojik dönüşümün tarihselleştirmesini 1970’lerden başlatır. Bu tarihten itibaren siyasal, yönetsel alanda değişmeye başlayan üretim pratikleri sebebiyle bir döneme verilen tarihsel ad olarak da kullanılır (Şener 2007). 20. Yüzyılın sonunda, modernitenin sebep olduğu büyük dönüşümün sonuçlarının, eleştirel bir bakış

açısıyla siyaset bilimciler (Bauman 2017) ve sosyologlar (Giddens 2018) tarafından farklı bakış açılarıyla ele alınmaya başlanmıştır.

Literatürde genel olarak popüler kültür ve kültürel dönüşüm ile ilişkilendirilen postmodernite, bu ismi tam da bu sebeple kullanmayan Giddens (2018) ve Bauman'ın (2017) görüşlerinden yola çıkılarak, modernitenin sonuçlarının yaşandığı ve yeniden bir dönüşüme zemin hazırladığı bir dönem olarak ele alınmaktadır. Modernite ile birlikte üretim süreçlerinde katı üretimin, seri imalatın, kitle üretiminin geçerli olduğu, yönetim kapsamında bakanlıkların ve geniş bürokrasi hakimiyetinin bulunduğu, hukuk temelinde kamu hukuku üzerinden yorumlamaların tercih edildiği görülmektedir (Akbulut, 2009; Akın 2014) Postmodernite ile birlikte ise üretim biçimi bakımından esnek üretim, talebe yönelik birey esaslı üretim ve rasyonel tüketim mantığının ön planda olduğu, hukuk zemininde özel hukuk alanının giderek genişlerken, kamu hukuku alanının daraldığı, yönetsel bakımdan temel bakanlıklar ile bakanlık sayısının giderek sınırlandırıldığı, bunlar yerine bağımsız düzenleyici otoritelere yetki devredildiği, özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarının kamu yönetimi içinde yeni aktörler olarak karar süreçlerinde etkisini artırdığı görülmektedir (Akbulut, 2009; Akın 2014).

Çalışmanın bundan sonraki bölümünde yukarıda yapılan değerlendirmeler ışığında Türkiye'de modernite ve postmodernite bağlamında biyoteknolojik bir ürün niteliğindeki aşı örneğinden hareketle biyopolitikada yaşanan değişim süreci Kalkınma Planları ve Özel İhtisas Komisyonu raporları üzerinden incelenecektir.

3. Türkiye'de Aşı ve Biyopolitika

Erken cumhuriyet döneminde aşı üretimi ve aşılama politikalarında önemli bir gelişme sağlandığı görülür. Dünya Sağlık Örgütü'nün aşılama konusunda Hıfzısıhha Merkezi'ni uluslararası influenza merkezi ve BCG laboratuvarı olarak akredite etmesi bunun en güzel örneğidir. Üstelik Hıfzısıhha, ulusal aşı ihtiyacını karşılayacak üretim kapasitesine sahiptir. Üretim geleneksel biyoteknolojik yöntemlerle, standart biçimde yapılmakta, tüm vatandaşlara eşit biçimde ve tek tip olarak üretilerek ulaştırılmaktadır. Türkiye ilk kez yabancı menşeli ve görece yeni bir aşı olan polio aşısını 1963'te takvimine almıştır.

Türkiye’de yakın dönemde biyoteknolojik ürün niteliğindeki aşı, aşılama politikaları ve biyopolitika alanında kamusal sağlık ve sosyal politikalara öncelik eden ve esas kaynak teşkil eden belgeler 1960lardan itibaren beşer yıllık süreçleri kapsayacak biçimde hazırlanan Kalkınma Planlarıdır. Kalkınma Planları’na yönelik yapılan incelemelerde 1, 2 ve 3. Beş Yıllık Kalkınma Planları’nda (BYKP) (Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) 1963, 1968, 1973) sağlık politika yapımı ve sağlık hizmetleri finansmanında doğrudan kamu finansmanının tercih edildiği, sağlık hizmetleri sunumunun halk sağlığı sorunu olarak ele alındığı, yürütmede Sağlık Bakanlığı’nın nihai karar verici niteliğinde olduğu görülmektedir. Bu dönemde sağlığın sosyalleştirilmesi, verem, trahom ve sıtma gibi bulaşıcı hastalıklarla mücadele, daha çok iş kaybının gözetilmesi biçiminde, anne ve çocuk sağlığı ile birinci basamakta yer alan sağlık ocaklarının yaygınlaştırılması gibi koruyucu sağlık hizmetleri esaslı anlayışın etkili olduğu görülmektedir. Özel sektörün ise sağlık hizmetleri sunumundaki rolü ve kapasitesinin sınırlı olduğu, biyopolitika ve sağlık politikasında karar süreçlerinde etkisinin sınırlı olduğu saha çok tedavi edici hizmetlerin tamamlayıcı aktörü olduğu görülmektedir.

1960’larda Türkiye’de aşı üretimi ile ilgili olarak bir duraklama söz konusu olmamıştır. 1965 yılında Türkiye ilk kez kuru çiçek aşısı üretimine geçmiş, 1976 yılında kuru BCG aşısı deneysel üretimine başlanmıştır. Modernitenin sonuçlarının eleştirel bir şekilde değerlendirilmesi 1970’lere denk gelmektedir. Postmodernizm kültürel alanında popüler kültür ile, ekonomik alanda neoliberal politikalarla ve esnek üretim ile ilişkilendirilmeye başlanmıştır. Türkiye bu değişimi takip etmeye çalışmış, ancak özellikle modern biyoteknolojik yöntemlerin aşı üretiminde kullanılmaya başlandığı rekombinant DNA teknolojisini, üretim ve uygulama bazında girişimleri olsa dahi yakalayamamıştır.

4. BYKP dönemi itibariyle (Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) 1979) birey sağlığına yapılan vurgu politika belgelerinde yıllar içinde artmış 5. BYKP (Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) 1985) ile başlayan sağlıktaki yeni anlayışın günümüze kadar postmoderniteye uygun olarak biçimlendiği söylenebilir. Burada sağlık ve sosyal politika anlayışında etkililik, verimlilik, kalite gibi kavramların öne çıkmaya başladığı, 6. BYKP’de biyoteknolojinin ilk kez politika belgesinde yer aldığı tespit edilmiştir. 6. BYKP ile birlikte aşı üretiminin ulus devleti ve üretimde kamu finansmanını aşan şekilde

örgütlenmeye işaret ettiği, özel sağlık finansmanına atıfta bulunduğu görülür (Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) 1990).

1970'lerin sonuna gelindiğinde aşuların üretim yöntemlerinin yanı sıra hastalara ulaştırılma ve piyasalaşma süreçleri de farklılık göstermeye başlamıştır. Rekombinant DNA teknolojisi ile üretilen ilk ürünler, 1978'de Somatostatin, 1978'de İnsülin olmuştur. 1980'de ise Hepatit B aşısı üretilmiş, isteğe bağlı olmak üzere piyasaya sunulmuştur. Türkiye de bu ürünlerin ithalatına başlamıştır. Türkiye 1970'lere dek aşı üretimini geleneksel yöntemlerle sürdürmeye çalışmıştır. Ancak dünyada üretim biçimlerinin değişmeye başladığı, modern, tek tip, katı üretim biçimlerine hizmet eden endüstriyel üretim yapan fabrikaların yerini esnek üretime bırakmaya başladığı Ancak, 1970'lerin sonu itibarıyla dünyada aşı üretimi modern biyoteknolojik yöntemlerin geliştirilmesi ve sağlıkta özelleşmenin dünyada hız kazanması ile Türkiye aşı üretiminde son üretim teknolojilerini yakalayamamıştır. 1996 yılında semple tipi kuduz aşularının ve DBT aşularının üretimi durdurulmuştur. 1986 yılında kuru BCG aşısı üretimine geçilmiş, fakat bu girişim de 1997 yılında kuru BCG'nin üretiminin durdurulması ile son bulmuştur (TTB).

7. ve 8. Kalkınma Planları'ndan itibaren ise uluslararası aktörlere ve sözleşmelere atıf yapılarak Avrupa Topluluğu, Dünya Ticaret Örgütü gibi çok uluslu aktör ve müktesebata uyum çerçevesinde yapılanmalar hedeflenmiştir (Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) 1995, 2001). 1986'da Uruguay'da imzalanan ve 1994'te yürürlüğe giren Nihai Senet ile geliştirilen fikri mülkiyet hakları sistemi beklenenin aksine küresel ölçüde biyoteknoloji alanında gelişmekte olan ülkeleri dezavantajlı konuma sürüklemiş, Türkiye'de araştırma ve geliştirme faaliyetleri de bu dezavantajlarla politika temelinde mücadele etmek durumunda kalmıştır. Dolayısıyla Türkiye'de devlet, GATT,GAT,TRIPS anlaşmaları kapsamında öngörülen fikri mülkiyet gereklilikleri ile süreçten çekilmeye başlamıştır.

Bu süreçte tüketici memnuniyeti, katılımcılık, kaynakların etkin kullanımı gibi işletmeciliğe özgü kavramlarla aşı üretiminin ve aşılamanın piyasa aktörleri ile karşılanması hedeflenmiştir. 8. BYKP döneminde aşı üretiminde devletin tekil aktör olmaktan çıkarılarak özel sektör ve devlet işbirliğini ön plana çıkardığı görülmektedir

(Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) 2001). 9 ve 10. BYKP, 8. BYKP'nın uygulayıcısı niteliğindedir (Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) 2007; T.C. Kalkınma Bakanlığı 2013). 9. BYKP, aşı bağlamında koruyucu sağlık hizmetinden ziyade tedavi edici sağlık hizmetlerine yöneldiği, "Klinik Müdahalelerin Etkinliği" başlığı altında politika hedeflerinin oluşturulduğu görülmektedir (T.C. Kalkınma Bakanlığı 2013, s. 34). Bir başka ifadeyle bu planların daha çok tedavi edici hizmetlere vurgu yaparken bu dönemde aile hekimliği sistemi ile birinci basamak sağlık hizmetlerinde dönüşümün gerçekleştirildiği ancak, aşı üretiminden ziyade daha çok aşılama politikalarına odaklandığı kanısındayız. Tam bu noktada 10. BYKP İlaç Çalışma Grubu Raporu'nda da Türkiye'nin bağışıklama konusundaki başarısına vurgu yapılır (Kalkınma Bakanlığı 2014). Ancak aşılama konusundaki tüketim ve kullanım odaklı gelişmenin yanında aşı üretiminin yetersizliği hususunda TÜBİTAK ve Ar-Ge teşvikinin artırılması gerektiği belirtilmektedir (Kalkınma Bakanlığı 2014).

Rekombinant aşuların ön plana çıktığı biyoteknolojik aşular ile yeni bir dönemin işaretlerini verir. Bu aşuların üretiminde mekansal değişim olmuştur. Sorun çözen ve aşı üretimi yapan devlet, daha çok ithalatı ve tüketiciliği benimser bir pozisyona evrilmiştir.

Sonuç

Bu çalışmada, aşı örneğinden hareketle biyoteknolojik ürünlerdeki teknolojik gelişmelerin Türkiye'de biyopolitika alanında yol açtığı değişimler incelenmiştir. Bu çerçevede biyoteknolojik ürün ve hizmetlerin teknolojik gelişimine paralel olarak modernitenin etkili olduğu dönemde halk sağlığı ve koruyucu sağlık hizmetlerine dayalı gelişimi izlenirken, biyopolitika bakımından döneme özgü ulus devlet içinde parti siyasetinin etkili olduğu, siyasal alanın genişlediği, temsili siyasetin yer bulduğu, ulus devletin biyopolitika alanında karar verici ve disipline edici olduğu kanısındayız. Postmodern dönemde biyopolitika bakımından kamu-özel ve sivil toplumun birlikte yer aldığı yönetişimci siyaset kültürünün genişlediği uluslararası örgütlerin karar süreçlerinde etkili olmaya başladığı, katılımcılık, hesap verilebilirlik gibi kavramlara atıfta bulunulurken, yaşama dair takip ve kontrolün bireyin inisiyatifine bırakıldığı ve sonuç itibarıyla devletin biyopolitika alanının daraldığı kanısındayız.

Özetle, Türkiye’de erken Cumhuriyet döneminden itibaren uluslaşma sürecinde aşılama pratiği kadar aşı üretimi pratiğinin de zaman içinde geliştiği, biyoteknolojik ürünlerdeki yenilikler karşısında devletin benzer hız ve gelişmeleri sağlayamadığı ve 1970’lerden itibaren ithalatçı ve tüketici anlayışla biyopolitikanın şekillendiği düşünülmektedir.

Kaynakça

- Akar, B. (2010). Tıp Fakültesi Öğrencilerinin İnsan Genetiği Uygulamalarına Yönelik Risk Algıları ve Etik İnançları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara, Türkiye.
- Akbulut, Ö. (2009) Siyaset ve Yönetim İlişkisi Kuramsal ve Eleştirel Bir Yaklaşım (2. Baskı) Ankara: Turhan Kitabevi
- Akçelik, M. (2007). Genetik Mühendisliği ve Yaşamımızdaki Yeri. Ankara: Ankara Üniversitesi Biyoteknoloji Enstitüsü Yayınları No.2, 5–18.
- Akın, H. (2014). Kamusal Siyasa Yapımı ve Siyasa Değişim Kuramları Çerçevesinde Türkiye’de Kamu Yönetimi Reformu Uygulamaları. (Yayımlanmamış doktora tezi) TODAİE, Ankara, Türkiye.
- Arda, M. (1994). Biyoteknoloji (2.baskı) Ankara: Kükem Derneği Bilimsel Yayınlar No:2.
- Avrupa Komisyonu. Biotechnology - European Commission. <http://ec.europa.eu/growth/sectors/biotechnology/> (erişim: 03.10.2017).
- Bauman, Z. (2017). Akışkan Modernite (2. baskı) İstanbul: Can Yayınları.
- Berman, M. (2017). Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor (19. baskı) İstanbul: İletişim.
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT). (1963). Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967). *Elektronik:* 535. <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/KalknmaPlanlar/Attachments/9/plan1.pdf>. (erişim: 08.11.2018)
- . (1968). İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972). <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/KalknmaPlanlar/Attachments/8/plan2.pdf>. (erişim: 08.11.2018)
- . (1973). Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977). <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/KalknmaPlanlar/Attachments/7/plan3.pdf>. (erişim: 08.11.2018)

- . (1979). Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983). [http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma Planlar/Attachments/6/plan4.pdf](http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/6/plan4.pdf). (erişim: 08.11.2018)
- . (1985). Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985- 1989). 0: 0–3. [http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma Planlar/Attachments/5/plan5.pdf](http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/5/plan5.pdf). (erişim: 08.11.2018)
- . (1990). Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994). *DPT: 2174*. [http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma Planlar/Attachments/4/plan6.pdf](http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/4/plan6.pdf). (erişim: 08.11.2018)
- . (1995). Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000). [http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma Planlar/Attachments/3/plan7.pdf](http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/3/plan7.pdf). (erişim: 08.11.2018)
- . (2001). Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005). <http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Sekizinci-Beş-Yıllık-Kalkınma-Planı-2001-2005.pdf>. (erişim: 08.11.2018)
- . (2007). Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı (2007-2013). [http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma Planlar/Attachments/2/plan8.pdf](http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/2/plan8.pdf). (erişim: 08.11.2018)
- Giddens, A. (2018). *Modernliğin Sonuçları*. (8. baskı) İstanbul: Ayrıntı.
- Foucault, M. (2008). *The Birth of Biopolitics Lectures at College de France (1978-79)*. Palgrave Macmillan
- Kalkınma Bakanlığı, T C. (2014). *10. Kalkınma Planı İlaç Çalışma Grubu Raporu*. Ankara. [http://www.cka.org.tr/dosyalar/Ozel İhtisas Komisyonu Raporları/İlaç Çalışma Grubu Raporu.pdf](http://www.cka.org.tr/dosyalar/Ozel%20Ihtisas%20Komisyonu%20Raporlari/İlaç%20Çalışma%20Grubu%20Raporu.pdf) (erişim: 08.11.2018).
- Lemke, T. (2011). *Bio-Politics An Advanced Introduction*. New York and London: New York University Press.
- Mehta, M. D., & Gair, J. J. (2001). Social, Political, Legal and Ethical Areas of Inquiry in Biotechnology and Genetic Engineering. *Technology in Society*, 23(2): 241–64.

- Özgül, K. (2016). Aşağıdan Biyopolitika: Biyoiktidarın Yeni Çağı ve ‘Yaşam Siyaseti.’ Onur Kartal (Ed.) Biyopolitika Foucault’dan Günümüze Biyopolitikanın İzdüşümleri Cilt 2 içinde (s. 259–97), Ankara: Nota Bene.
- Özgen, Ö., Haluk E. & Taş A. S. (2007). Tüketiciler ve Modern Biyoteknoloji: Model Yaklaşımlar. Ankara: Ankara Üniversitesi Biyoteknoloji Enstitüsü Yayınları No:1.
- Saygın, A. U. (2016). Anthony Giddens’in Sosyolojisinde Modernliğin Boyutları. *Cilt* 1(2): 69–80. <http://asosindex.com/cache/articles/anthony-giddens-in-sosyolojisinde-modernligin-boyutlari-f2662.pdf> (erişim: 04.05.2018).
- Sherman, I. W. (2016). Dünyamızı Değiştiren On İki Hastalık. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Şener, H. E. (2007). Kamu Yönetiminde Postmodernizm. Şinasi Aksoy & Yılmaz Üstüner (Ed.) içinde (s. 31-47) Kamu Yönetimi: Yöntem ve Sorunlar, Ankara: Nobel.
- T.C. Kalkınma Bakanlığı. (2013). Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı 2014-2018. *Elektronik:* 212. [http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/KalkinmaPlanlar/Attachments/12/Onuncu Kalkınma Planı.pdf](http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/KalkinmaPlanlar/Attachments/12/OnuncuKalkinmaPlanı.pdf).
- TTB. “Aşı Pazarı Can Pazarı / Aşı Üretiminin Perde Arkası.” http://www.ttb.org.tr/eweb/asi_brosur/tarih.htm Erişim: 13 Mayıs 2019.

TÜRKİYE’DE SAĞLIKTA DÖNÜŞÜM PROGRAMININ SOSYOLOJİK ANALİZİ: TEMELLENDİRİLMİŞ KURAM ÖRNEĞİ

Alev Akbal²

Özet

Sağlık sosyolojisi, özellikle toplumsal gücün dağılımı ve toplumsal kontrol mekanizmaları ile de yakından ilgilidir (Cirhinlioğlu, 2012: 38). Sağlık alanında toplumsal gücün dağılımı ve kontrolü bu çalışmada Pierre Bourdieu’nun “Pratiğin Kuramı” ve temel kavramlarından faydalanılarak ele alınmıştır. Çalışmada, “Pratiğin Kuramı” çerçevesinde, sağlık bir ‘alan’ (field), sağlık çalışanlarının sahip oldukları maddi ve manevi değerler ‘sermaye türleri’, sağlık politikaları uygulayıcıları ‘sembolik güç’ ve sağlık çalışanlarının maruz kaldığı şiddet ise ‘sembolik şiddet’ kavramı kullanılarak tartışılmıştır. Çalışmada, neoliberal sürecin bir parçası olarak düşünülen ve Türkiye’de 2002 yılından itibaren uygulanmaya başlanılan ve sağlık reformlarından biri olarak tanımlanan Sağlıkta Dönüşüm Programının getirdiği uygulamalar nedeniyle sağlık çalışanlarının mesleklerini icra ederken maruz kaldıkları sembolik şiddet bu çalışmanın temel problemini oluşturmaktadır.

Bu çalışmada sağlık alanında (field) Sağlıkta Dönüşüm Programı ile sağlık çalışanlarının sembolik şiddete nasıl maruz kaldıklarını ortaya koymak amaçlanmıştır. Sembolik şiddet süreci ele alınırken fizyoterapistlerin sahip oldukları sermayelerle ilişkilendirilerek bulgular tartışılmıştır.

¹ Bu çalışma 2018 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalında bitirmiş olduğum “Türkiye’de Sağlık Alanında Dönüşüm: Sembolik Güç ve Sembolik Şiddet İlişkisi” başlıklı tezime dayanmaktadır.

² Dr. Sosyolog, Gaziler Fizik Tedavi ve Rehabilitasyon Eğitim ve Araştırma Hastanesi Hasta Hakları Birimi, alevakbal@hotmail.com

Anahtar Kelimeler: *Bir Alan (field) Olarak Sağlık, Sağlıkta Dönüşüm Programı, Sembolik Sermaye, Sembolik Şiddet, Temellendirilmiş Kuram (Grounded Theory).*

1. Giriş

Modernite ile birlikte toplumlar değiştikçe, sosyolojinin konularında değişiklikler yaşanmakta ve yeni çalışma alanları ortaya çıkmaktadır. Kültürel sosyoloji de bu alanlardan birisidir. 20. yüzyılın ikinci yarısında sosyolojinin ayrı bir alt dalı olarak ifade edilen kültürel sosyoloji, çağdaş sanayi sonrası toplumların kültürleriyle ilgili olarak yeni birtakım unsurların ortaya çıkmasıyla da açıklanabilir.

Çağdaş sosyologlardan Pierre Bourdieu, kültürel sosyoloji çalışmalarının önde gelen temsilcilerinden biri olarak işaret edilmektedir. Bourdieu (1984) temel kuramını, “Bir Pratik Kuramının Ana Hatları” adlı yapıtında geliştirmeye başlamıştır. Kültürel sosyoloji ile ilgili çözümlerini ise “Distinction: A Social Critique Of The Judgement Of Taste” başlıklı kitabında kültür, farklılıklar ve güç ilişkilerini inceleyerek yapmıştır.

Bourdieu’ye göre (Swartz,1997) egemenliğin kaynağı olan kültür, insan iletişimde ve etkileşimde birçok zemin sağlamaktadır. Dil, din, gelenek ve değerleri kapsayan kültür, bireyleri kurumsallaşmış hiyerarşilere bağlayan pratikleri ve güç (power) ilişkilerini açıklamaktadır. Kültürel pratikler aynı zamanda mücadele alanlarını da (field) oluşturmaktadır.

Bourdieu (2012) alanı, konumlar arasındaki nesnel bağlantıların yapılandırılması ya da ağı olarak tanımlamaktadır. Bu konumlar, ajanlara ya da kurumlara dayattıkları belirlenimler açısından farklı sermaye türlerine sahiptir.

Bourdieu’ye göre (1984) bireylerin yaşam tarzı ve kültürel sermayenin belirleyicisi olan beğeniler ve ekonomik sermaye bireylerin sosyal uzamdaki konumunun belirleyicisi iken; aynı zamanda bu konumlardaki egemenlik ilişkisinin de açıklayıcısıdır. Egemen kesim, kendi kültürel sermayesini daha az sermayeye sahip olan kesime dayatarak kendi egemenliğini meşru kılmaktadır. Bu çalışmada ajanların kültürel eğitim ve ekonomik

sermayeye sahip olarak mücadele verdikleri alanlardan birisi de sağlık olarak düşünülmektedir.

Sağlık alanı, konumlar arasındaki nesnel ağları itibariyle, hukuki, kültürel, siyasi, ekonomik ve eğitim türünden sermayelere sahiptir. Alanın konumu ve sahip olduğu sermaye ile diğer nesnel konumlar ve sermayeler ilişkisel düşünülmelidir.

Sağlık alanı, “Türkiye’de Sağlıkta Dönüşüm Programı” ile birlikte, -Bourdieu’nün deyiimiyle- Sağlık Bakanlığı tarafından yeniden tanımlanmış ve şekillendirilmiştir. Sağlık alanı içinde bütün sermayelere meşru bir şekilde sahip olan devlet, sembolik gücünü kullanarak (kabul-onanma) Türkiye’de Sağlıkta Dönüşüm Programını 2003 yılından itibaren gerçekleştirmeye başlamıştır. Kendi öz yapılarına uygun kalıcı görüş ve ayırım ilkelerini dayatma ve aşılama araçlarına sahip devlet, sembolik gücün uygulandığının en mükemmel yeridir. Egemen gücün yani devletin kendi özgül çıkarları için, sembolik sermayesini ajanlara, “tanıma ve kabul” yoluyla dayatmaktadır.

Sağlıkta Dönüşüm Programı hem hastalar hem de sağlık çalışanları üzerinde birçok olumlu/olumsuz bir etkiye neden olmuştur/olmaktadır. Bu etkiler Bourdieu’nün (1989) sembolik şiddet (symbolic violence) kavramından yararlanılarak açıklanmaya çalışılmıştır.

Bourdieu (2001), sembolik şiddeti “yumuşak, kurbanlarınca bile hissedilmeyen ve görülmeyen, çoğunlukla iletişimin ve tanımanın veya daha kesin olarak tanımamanın, kabullenmenin hatta hissetmenin saf sembolik kanallarıyla uygulanan şiddet” olarak tanımlamaktadır. Tanımdan da anlaşıldığı üzere sembolik şiddet, rıza ve kabul etmeyi beraberinde getirmektedir.

Bourdieu’ye göre (1991, 2016) sembolik şiddet ekonomik ve siyasi gücün kılık değiştirmiş şeklidir. Sembolik güç, toplumsal dünyayı anlama araçlarını topluma dayatarak sembolik şiddeti uygular. Sembolik şiddette ajanlar tahakküm koşullarını meşru olarak görürler.

Bourdieu'ye göre (2005) hukuk alanı, sembolik şiddetin tekeline sahip olan devlete ait düzenin vizyonunu kutsamaktadır. Hukuk hükümleri, herkese hitap eden, yasal, yetkili ve kamusal söylemin bir formudur. Sembolik güç, sahip olduğu hukuk gücü ile kendine ait vizyonu, bakış açısını ve dünya görüşünü, ajanlara reddedemeyeceği biçimde kabul ettirmektedir. Sembolik şiddetin ortaya çıkmasında hukuk gibi medyanın da çok önemli bir rolü bulunmaktadır.

1.1. Problem

Sembolik gücün, 2003 yılında başlattığı ve günümüzde halen devam etmekte olan Sağlıkta Dönüşüm Programı sürecinde, uyguladığı pratikler/uygulamalar nedeni ile sağlık çalışanlarının maruz kaldığı 'sembolik şiddet'e bağlı olarak; sağlık alanında hizmet veren fizyoterapistlerin gündelik yaşam içinde kendi aralarında ve diğer meslek grupları ile arasında ortaya çıkan çatışma araştırmamızın temel problemini oluşturmaktadır.

1.2. Amaçlar

Bourdieu'nün "Pratiğin Kuramı"ndan yararlanarak, Sağlıkta Dönüşüm Programı ile sağlık çalışanlarının maruz kaldığı sembolik şiddetin nasıl gerçekleştiğini ortaya koymak çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır. Çalışmanın ampirik kısmında ise, aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

- Sağlık alanında bir mesleğe yönelim süreci (habitus) nasıl gerçekleşmektedir?
- Sağlık alanında çalışanlar (doktor, hemşire, fizyoterapist) arasında sermaye türlerine (ekonomik, kültürel ve sosyal sermaye) göre farklılıklar var mıdır, varsa nelerdir?
- Sağlık alanında çalışan fizyoterapistler mesleklerini icra ederken karşılaştıkları zorluklar nelerdir? Bu zorluklar ile sembolik şiddet sürecinin inşasında nasıl ilişki bulunmaktadır?
- Sağlık çalışanları (fizyoterapistler) mesleklerini icra ederken karşılaştıkları zorluklar ve sembolik şiddet karşısında mesleki ilkelerini nasıl dengelemektedirler?
- Sağlık çalışanlarının, Sağlıkta Dönüşüm Programı ile ilgili düşünceleri nelerdir?

- Sağlık alışanlarının sembolik şiddet sürecinin kültürel karşılığı nasıl ifade edilmektedir (hikayelendirilmektedir)?
- Sağlık alışanlarının (fizyoterapistler) mesleklerine yönelik beklentileri ve gereksinimleri nelerdir?

1.3. nem

Toplumda birçok alanda karşı karşıya kalınabilinen sembolik şiddet konusunda temellendirilmiş kuramın teknik olarak kullanılmasıyla yapılan bu çalışmanın, temellendirilmiş kuram literatürüne bir katkı niteliğinde olduğu dşnlmektedir.

1.4. Sınırlılıklar

Çalışmanın yapıldığı hastanenin FTR hastanesi olması nedeni ile sınırlı sayıda ana bilim dallarının olması çalışmanın sınırlılığıdır. Bu çalışmanın başka bir sınırlılığı ise Gaziler FTR ve EAH'de araştırma yapmak için uygulanan bürokratik işlemlerin zaman almasıdır.

1.5. Yaklaşım ve sayıtlar

Pierre Bourdieu'nun 'pratiğin kuramı' ve 'ilişkisel kuram' erevesince Sağlıkta Dönüşüm Programı, sembolik g ve sembolik şiddet konusu ele alınmaya çalışılmıştır.

1.6. Yöntem

Çalışmada sembolik şiddet süreci ortaya konulurken, eleştirel söylem analizinden, "söylem, g, iktidar" ilişkilerini anlamada ve yorumlamada yararlanılmıştır. Çalışmada yorumlayıcı epistemolojiye uygun olarak nitel araştırma tekniklerinden yararlanılmıştır.

Çalışmada, Gaziler FRT EAH'de çalışan fizyoterapistlerin farklılıklarını ve bu farklılıkların sağlıkta dönüşüm sürecinden nasıl etkilendiğini, sembolik şiddetin sürecini ortaya koymak için temellendirilmiş kuramdan yararlanılmıştır. Temellendirilmiş kuram (Corbin ve Strauss, 1990) bu çalışmada bir araştırma tekniği olarak kullanılmıştır.

Çalışmanın evrenini Gaziler FTR ve EAH'de görev yapan kişiler; örneklemini ise yine aynı sağlık kuruluşunda görev yapan fizyoterapistler oluşturmaktadır. Çalışmada, çalışmanın amacına uygun olarak kuramsal örnekleme (theoretical sampling) kullanılmıştır. Yani çalışma amacına uygun olarak 22 fizyoterapist görüşme yapılmıştır.

2. Bulgular ve Tartışma

Amaçlar çerçevesinde ilk olarak açık kodlama yapılmıştır. İkinci aşamada ise eksenel kodlama yapılarak elde edilen kategoriler arasında bağlantılar kurulmuş ve bu şekilde yeni kategoriler oluşturulmuştur. Son aşama olan seçici kodlamada ise eksenel kodlama aşamasında elde edilen kategorilerle bir öykü inşa edilerek çekirdek kavrama ulaşılmıştır.

2.1. Açık kodlama

Açık kodlamada, mesleğin tercih edilme nedenleri, diğer sağlık çalışanları ile yaşam tarzı farklılıkları, mesleğin belirgin zorlukları ve sembolik şiddet, mesleki ilkelerin dengesi, Sağlıkta Dönüşüm Programı bilgisi olmak üzere beş temel kategori ortaya çıkmıştır.

2.1.1. Mesleğin tercih edilme nedenleri

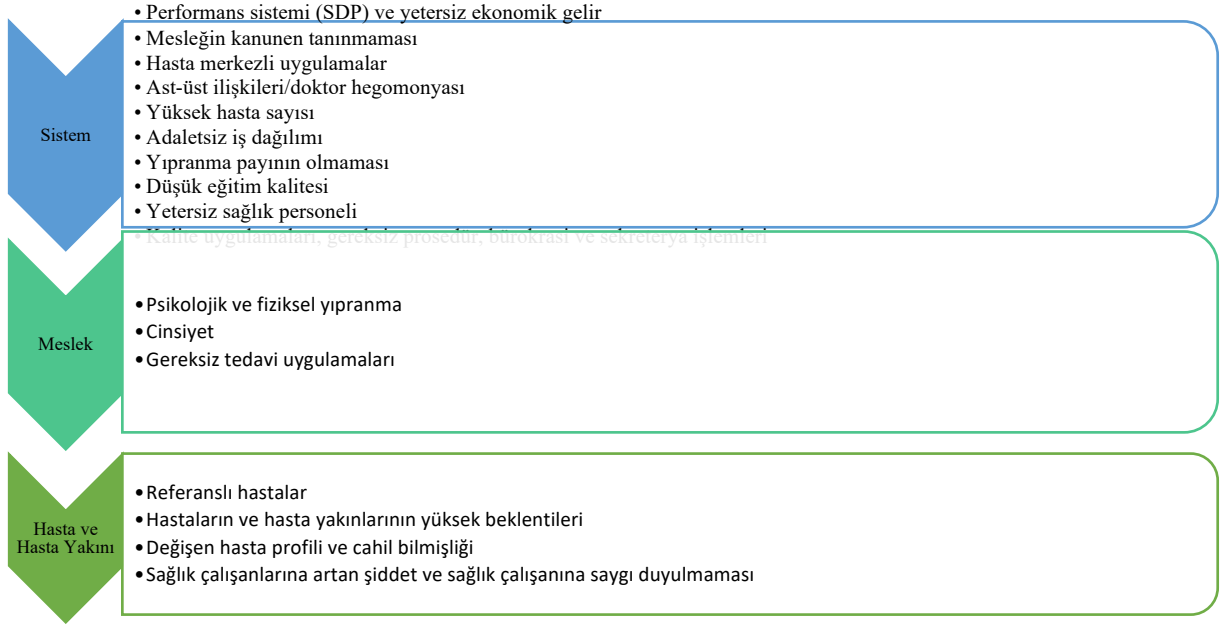
Fizyoterapistlerin çoğunluğu, mesleğini, meslek hakkında bilgi sahibi olmadan tesadüfen tercih ettiğini belirtmektedir. Bununla birlikte meslek tercihi yaparken asıl tercihlerinin tıp olduğunu belirtmektedirler.

2.1.2. Diğer sağlık çalışanları ile yaşam tarzı farklılıkları

Çalışmada görüşme yapılan fizyoterapistler diğer meslek grupları ile ekonomik sermaye yönünden farklı olduklarını vurgulamaktadırlar. Doktorlar ekonomik olarak diğer meslek gruplarından fazla sermayeye sahip olduğunu, bunun sebebinin de kültürel sermayelerinin ve sosyal sermayelerinin fazla olmasından kaynaklandığını ileri sürmektedirler.

2.1.3. Mesleğin belirgin zorlukları ve sembolik şiddet

Fizyoterapistlerin mesleklerini icra ederken karşılaştıkları zorlukların açık kodlaması yapılırken, sistemden, meslekten ve hasta/hasta yakınından kaynaklı olmak üzere üç grupta ele alınmaktadır.

Şekil 1: Fizyoterapistlerin Karşılaştığı Zorluklar

Çalışmaya katılan fizyoterapistlerin sistemden kaynaklanan zorluklarının en başında, performans sistemi gelmektedir. Sağlık Bakanlığı'na göre (2006), performans sisteminde klinik doktorlarının doğrudan, yöneticiler ve diğer sağlık personelinin dolaylı olarak performansları ölçülmektedir. Fizyoterapistlerin tıbbi hizmetleri performans sistemi içinde puanlanmamaktadır, yani performans katsayıları dolaylı olarak hesaplanmaktadır.

Fizyoterapistler performans sisteminin tamamen maddi kazanç üzerinden işleyen bir sistem olduğu, sistemin hastanelerde hasta sayısını artırmaya ve birçok tıbbi işlemin gereksiz yapılmasına neden olduğu belirtilmektedir. Ayrıca fizyoterapistler dehiçbir zaman performans ücretinden yararlanamadıklarını belirtmektedirler.

Fizyoterapistler, performans sisteminin mesleki olarak adaletsizliği artırdığına ve fizyoterapistlerin motivasyonlarının düşmesine neden olduğunu vurgulamaktadırlar. Maaş farkı fizyoterapistleri arasında çatışmalara neden olmaktadır.

Sembolik gücün yetki erkini kullanarak fizyoterapistlere sembolik şiddete maruz kaldığı bir diğer konu ise doktorların uzmanlık alanları ile ilgili teşhisi ve buna bağlı tedaviyi fizyoterapistlere uygulaması olduğu düşünölmektedir.

Görüşme yapılan fizyoterapistlere göre, fizyoterapistlerin tedavi aşamasında karar verici sürece dahil edilmemesi ve doktorların fizyoterapistlerin amirleri konumunda olmasının temel nedeni, fizyoterapistlerin kanununda mesleğin iş tanımının tam olarak yapılmamasıdır.

Performans sistemi hasta sayılarının artmasında temel nedenlerden birisidir. Fizyoterapistler aynı anda birden fazla hastaya hizmet vermenin olanaksızlığından şikayetçi olmaktadır. Sembolik gücün, yasalarla yürüttüğu bu sistem sağlık hizmeti veren ve sağlık hizmeti alan gruplar için hizmette kaliteyi düşürmekte, yarattığı rekabet ortamı ile sağlık çalışanlarının ilişkilerinde çatışmalara neden olduğu değerlendirilmektedir.

Performans sistemi hasta sayısını artırmakla birlikte kalite standartları nedeni ile hasta memnuniyeti kavramlarını kurumsal performansın değerlendirme ölçütü yapması, fizyoterapistler için sistemden kaynaklanan bir diğer zorluktur.

Performans sistemi ve kalite çalışmalarının en önemli parametrelerinden biri de hasta memnuniyetidir. Fizyoterapistlere göre hasta memnuniyetine bağlı olarak ortaya çıkan şikayet birimleri sağlık çalışanı ile sağlık hizmeti alanları karşı karşıya getirmektedir.

Performans sistemi ve kalite uygulamalarının hasta memnuniyetinden başka bir diğer göstergesi ise kalite standartları uygulamalarıdır. Fizyoterapistlere göre bu durum oldukça zaman almaktadır ve hastayla ilgilenmeleri ya da istirahat etmeleri gereken zamanın önemli bir bölümünü bu işlere ayırmaktadırlar.

Görüşme yapılan fizyoterapistlerin ve diğer sağlık çalışanlarının da önemle üzerinde durduğu sorunlardan birisi de yıpranma hakkının olmayışıdır.

Fizyoterapistlere göre meslekten kaynaklanan bir diğer zorluk ise bazı meslektaşlarının yaptığı gereksiz uygulamalardır. Fizyoterapistler, gereksiz tedavi verilen hasta gruplarının özellikle referanslı hasta grupları olduğunu düşünmektedir.

Fizyoterapistler, hastadan kaynaklanan zorluğu ise hastaların ve hasta yakınlarının beklentilerinin yüksek olması olarak ifade etmektedirler. Fizyoterapistlerin baskı altında hissettiği ve bütün sağlık çalışanları içinde hastadan kaynaklı önemli bir başka zorluk ise sağlık çalışanına saygı duyulmaması ve şiddet uygulanmasıdır.

2.1.4. Mesleki ilkelerin dengesi

Fizyoterapistler de zorluklarla ve sembolik şiddetle baş etmede ve mesleki ilkelerini dengelemede, ahlaki duruş, manevi doyum ve vicdan gibi sosyal değerlere başvurmaktadır. Sosyal değerlerin dışında başka bir mücadele aracı ise tecrübe ve profesyonel davranmadır. Fizyoterapistlerin sosyal değerler ve profesyonellik dışında başvurdukları bir diğer çözüm yolu da empati kurmaktır.

2.1.5. Fizyoterapistlerin sağlıkta dönüşüm programı bilgisi

Fizyoterapistlerin büyük çoğunluğu (%73) Sağlıkta Dönüşüm Programı hakkında bilgi sahibi değildirler. Bu durumun temel nedeninin, fizyoterapistlerin 2016 yılı ağustos ayına kadar askeri sağlık sisteminde görev yapmaları olduğu düşünülmektedir.

2.2 Eksenel Kodlama

Çalışmanın eksenel kodlama bölümünde, açık kodlama aşamasında elde edilen veri, farklılıkları ve ortak yanları, bir üst kategoriler ve onların alt kategorileri oluşturularak yeniden farklı bir biçimde analiz edilmektedir.

Üst kategoriye ve üst kategoriye bağlı yeni alt kategorileri oluşturmak için tüm kategorilerin ortak noktası alındığında; performans sistemi ve kalite standartları kategorisi üst kategori olarak belirlenmektedir.

2.3. Seçici Kodlama

Tüm kategorilerin ortak kodu olan, herhangi bir başarıyı ya da elde edilen iyi sonucu işaret eden performans yani “başarım” (performans dememizin sebebi programın bir parçası olduğu için karışıklığa sebebiyet vermemesi adına eş anlamlı başarım kelimesi çekirdek kavram olarak alınmıştır.) ve mala değer verdiren özelliği işaret eden kalite yani “nitelik” çalışmanın çekirdek kavramlarını oluşturmaktadır.

Çalışmada yapılan görüşmelerde katılımcıların sağlık sisteminin ticarileşmesi söylemlerinden hareketle, sağlık sistemi “Alışveriş merkezi (AVM)” metaforu kullanılarak öykülendirilmiştir.

3. Sonuç ve Öneriler

Toplumsal yaşamda yönetim gücüne sahip kesimler yani sembolik güç tarafından eğitim, hukuk, ekonomi, sağlık gibi birçok alanda var olan sistemlere yenilikler getirmek amacıyla, genellikle reform başlığı altında birtakım düzenlemeler yapılmaktadır. Sağlık alanında yapılan projelerin en önemli ortak özelliği kamunun küçültülerek, kaynakların özel sektöre aktarılmasını öngörmesidir.

2003 yılında Dünya Bankasının da desteği ile Sağlıkta Dönüşüm Programı uygulanmaya başlanmıştır. Yani siyasal süreçte neoliberal söylemin bütün özellikleri (kuralsız finans pazarı, bireycilik, geçicilik, rekabet, esnek piyasa koşulları) tanımlanmış ve program topluma sunulmuştur.

Sağlık alanında en fazla sermayeye sahip olan Sağlık Bakanlığı ya da Bourdieu'nün ifadesi ile sermayelerine sembolik bir biçim kazandıran sembolik güç, hiyerarşik düzenin en üstünde bulunmaktadır ve devletin teminat altına aldığı yetkileri kullanarak Sağlıkta Dönüşüm Programını uygulamaktadır.

Sembolik sermayeyi elinde bulunduran sembolik güç, Türkiye’de Sağlıkta Dönüşüm Programını “insan merkezilik, sürdürülebilirlik, sürekli kalite gelişimi, katılımcılık, uzlaşmacılık, gönüllülük, desantralizasyon, hizmette rekabet” gibi kendi hâkim kodlarını kullanarak sağlık alanına sunmakta ve uygulamaya koymaktadır.

Sağlık alanındaki çalışanlar ve sağlık hizmeti alanlar egemen kesimin hâkim kodları ile sunulan programı kabul ederek sembolik bir şiddete maruz kalmaktadırlar.

Sağlık alanında hizmet veren sağlık çalışanları kültürel, sosyal ve ekonomik yönden farklı sermayelere sahiptirler. Fizyoterapistler alandaki farklılıkların ve çatışmaların kaynağını doktorların kendilerinden daha fazla ekonomik sermayeye sahip olması ve performans sistemidir.

Performans sistemi, sembolik gücün hâkim dünya görüşü olan neoliberal söylemi, sağlık alanında uygulamak için kullandığı araçlardan birisidir. Çünkü sistem, rekabeti artırmakta, hizmette kaliteyi düşürmekte, güvensizlik ortamı yaratmakta ve sağlık çalışanlarını makineleştirerek, koşullarını piyasanın belirlediği finansal pazar mantığı oluşturmaktadır.

Performans sistemi ve kalite ve verimlilik uygulamaları; hasta sayısının artmasına, hasta profilinin değişmesine ve hasta beklentisinin artmasına neden olmakta bu süreç sağlık çalışanına şiddeti pekiştirmektedir. Sembolik güç, bu süreçte hukuk, medya ve televizyonu etkin bir biçimde kullanmaktadır.

Sağlıkta Dönüşüm Programı ile, sağlık kuruluşları idari ve mali özerkliğe sahip sağlık işletmeleri haline getirmektedir. Ancak sağlık kuruluşlarının ticari işletme mantığı ile işletilmesi, sağlık çalışanları arasında rekabet yaratmakta, kendi aralarındaki barışı yok etmekte, eşitsizliği artırmakta ve çalışanların performans kaygısı nedeniyle kaliteli sağlık hizmeti vermesine engel teşkil etmektedir.

Sembolik güç tarafından kendi dünya görüşünü meşru kılmak için hazırlanan ve sağlık alanında sistem değişikliğine sebep olan Sağlıkta Dönüşüm Programı ve onun bileşenleri, sağlık çalışanlarını mesleki ilkeleriyle karşı karşıya getiren durumların yaşanmasına

neden olmaktadır. Sağlık alanında ortaya çıkan bu çatışmaların önlenmesine yönelik yönetsel, sosyal ve ekonomik öneriler olarak üç başlık altında toplanabilir:

a) Yönetmel (İşleyiŖe Yönelik) Öneriler

- Sağlık sistemi doktor odaklı olmamalıdır.
- Sağlık çalışanının güvenliği sağlanmalıdır.
- Yönetim tüm sağlık çalışanlarının kararlarına destek olmalıdır.
- Mesleğin yeterince tanınması için gerekli yasalar çıkarılmalı ve kamuya daha fazla sayıda fizyoterapistin atanması sağlanmalıdır.
- Fizyoterapistlerin bilimsel faaliyetlere katılımı devlet eliyle desteklenmelidir.
- Sağlık sistemi ücretsiz olmalı, şehir hastaneleri yerine mevcut hastanelerimiz iyileştirilmeli ve sağlıkta sözleşmeli personel ve özel hastaneler kaldırılmalıdır.
- Fizyoterapistlerin görev yaptığı rehabilitasyon bölümleri arasında rotasyon yapılmalıdır.

b) Sosyal Öneriler

- Ayrıcalıklı hastalara hizmette öncelik tanınmamalıdır. İnsanlara koruyucu rehabilitasyon konusunda eğitimler verilmelidir. Rehabilitasyon merkezlerinin sayıları artırılmalı, hasta sayısı azaltılmalıdır.
- Fizyoterapistlerin sivil toplum kuruluşlarının faaliyetleri artırılmalı, siyasi engellerle karşılaşmamalıdır.
- Fizyoterapistlere, psikolojik destek verilmesi gerektiği ön plana çıkmaktadır.

c) Ekonomik Öneriler

- Sağlık çalışanları için yıpranma payı kanunu çıkarılmalıdır.
- Fizyoterapistlerin maaşlarında iyileştirmeye gidilmeli, fizyoterapistler de doktorlar gibi performans ücreti almalı ve motivasyonunu artırıcı çalışmalar yapılmalıdır.

Kaynakça

- Bourdieu, P. (2016) *Language, Symbolic Power* (Çev. G. Raymond, M. Adamson), USA: Polity.
- Bourdieu, P. (2012) *Bir Otoanaliz İçin Taslak* (Çev. M. Erşen), İstanbul: Bağlam.
- Bourdieu, P. (2005) *Hukukun Gücü: Yasal Alanın Sosyolojisine Doğru* (Çev. S. Demir), Ankara: Kalan.
- Bourdieu, P. (2001) *Masculine Domination*, (Çev. R. Nice), U.S.A.: Stanford University.
- Bourdieu, P. (1991) *Language and Symbolic Power*, Cambridge: Polity.
- Bourdieu, P. (1989) *Social Space and Symbolic Power* Pierre Bourdieu *Sociological Theory*, Vol. 7, No. 1: 14-25.
- Bourdieu, P. (1984) *Distinction: A Social Critique Of The Judgement Of Taste* (Çev. R. Nice), Cambridge: Harvard University.
- Cirhinlioğlu, Z. (2012) *Sağlık Sosyolojisi*, Ankara: Nobel.
- Corbin, J., Strauss, A. (1990) *Grounded Theory Research: Procedures, Canons, and Evaluative Criteria*, *Qualitative Sociology*, Vol. 13, No. 1: 3-21.
- Sağlık Bakanlığı (2006), "Sağlıkta Performans Yönetimi", Ankara: Sağlık Bakanlığı.
- Swartz, D. (1997) *Culture and Power: The Sociology of Pierre Bourdieu*, USA: The University of Chicago.

SAĞLIK, TEŞHİR VE İZLEYİCİ: SİRKLERDEN MEDYAYA UCUBE BEDENLER

Kardelen Akçam¹

Özet

Medya, tüketim kültürünün hakim olduğu modern toplumlarda iktidar mekanizmasına dönüşmüştür ve kanaat belirleyici rol oynamaktadır. Haber bültenleri, diziler, reklamlar, moda, yemek ve yarışma programlarına ek olarak sağlık ekonomisinin ve politikaların gelişmesiyle birlikte medya, sağlık programlarına da yer vermeye başlamıştır. Sağlık anlayışının değişmesi, medikalizasyon süreci ve biyomedikal söylemin tıbbi güç ve pratiği meşrulaştırması, sağlık programlarının yaygınlaşmasında önemli bir yere sahiptir. Uzman doktorların katıldığı televizyon programları aracılığıyla bedenler idealize edilerek sunulmaktadır. Bu bağlamda örneklem olarak Show Tv gündüz kuşağında yayınlanan Zahide Yetiş'le adlı sağlık programı seçilmiştir. Çalışma, programdaki bireylerin bedenleri üzerinden bedeninin modern batı tıbbının hastalık anlayışına göre nasıl şekillendirilmeye çalışıldığını, 21.yy'daki yaygın güzellik anlayışının medya tarafından dayatılması, "ucube" olarak görülen bedenlerin medyada teşhir edilmesi, sergilenmesi ve tıbbi söylem aracılığıyla denetlenmesi süreçlerini açıklamak amacıyla yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Medya, Sağlık, Teşhir, Söylem, Beden*

1. Giriş

En önemli kitle iletişim araçlarından biri olan televizyon, gündelik yaşantının ayrılmaz unsurlarından biridir. Kendini seyrettirmek için gösterişli olmak, merak uyandırmak ve dikkat çekmek zorundadır. Aytekin (2014, s. 137)'in de dediği gibi modern bir sirk yapısında olan televizyon, hitap ettiği kesimi daha doğrusu hedef kitlesini etkileyebilmek

¹ YL Öğr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, akcamkardelen@gmail.com

ve gösterilerde olduğu gibi büyüleyebilmek için şovlarını sergilemektedir. Televizyonda her an karşımıza çıkan bu şovlar, 19.yy'daki insan sergileri ve freak showlar ile büyük benzerlik göstermektedir. Bu benzerlik, ekran karşısına ve salonlara çıkarılan insanların bedenlerinin ilgi çekmek ve bu sayede para kazanmak amacıyla teşhir edilmesi, gösteri malzemesi haline getirilmesi üzerinden kurulmaktadır.

İki yüzyıl önce sergilenmek durumunda kalan insanlar, köle ticareti yapan iş adamlarını, onları inceleyen bilim adamlarını ve her gün karşılaşmak zorunda kaldıkları diğerlerinin, izleyicilerin gözünü hissederken; tüketim kültürünün hakim olduğu günümüz dünyasında medya ve dolayısıyla televizyon, devletlerin nüfus ve sağlık politikalarını da yansıtan bir güç olması dolayısıyla bir iktidar mekanizması olarak işlemektedir. Artık kameralar, sahne, seyirciler, program sunucuları, izleyiciler bedeni sürekli gözlemekte, denetlemekte ve idealize etmektedir.

Bu doğrultuda Zahide Yetiş'le adlı programa katılan Serap Demir'in özel yaşamının, bedeninin, mahremiyetinin, "iyileştirme ve tedavi etme" amacıyla freak showlara benzer biçimde teşhir edildiği, baskılandığı denetlendiği ve tüm bunların söylemsel düzlemde gerçekleştiği gösterilmeye çalışılacaktır.

2. Tıbbi Söylem ve Biyopolitika

Sağlık, Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından "sadece hastalık ve sakatlık halinin olmayışı değil; bedensel, ruhsal ve sosyal yönden tam bir iyilik hali" olarak tanımlanmıştır. Modern dönemde sağlıklı olmak, biyolojik ve bedensel süreçlere ek olarak sosyal ve zihinsel süreçleri de kapsamaktadır. Sosyal yönden de gözetilen iyilik hali, sağlıklı olmayı sadece bireysel değil toplumsal açıdan da tanımlamış olur. Medikalizasyon kavramı, 1960'larda psikiyatrinin tıp alanındaki gelişimini açıklamak için kullanılırken 1970'lerden itibaren sosyal kontrol kavramlarıyla ilişkilendirilmiştir ve popüleritesini artırmıştır. Kavram, geçmişte rahatsızlık ya da hastalık olarak kabul edilmeyen durumların artık hastalık olarak kabul edilmesine vurgu yapar. Turner (2011, s. 240)'a göre hastalık durumu bir sosyal sapma biçimi olarak görüldüğü için, tıp mesleğinin toplum içinde kontrolü sağlama ve düzenleme görevinin olduğu

düşünülmüştür. Modern tıbbın iktidarı sağlık ve hastalık kavramlarının popülerleşmesi, beraberinde denetimi de getirmiştir. Modern tıp böylece söylemler üreterek bedeni idealize eder, standartlar koyar, şekillendirir ve denetler.

Foucault'nun “biyo-politika” olarak kavramsallaştırdığı süreçte biyolojik süreçlerle birlikte, doğum ve ölüm oranları, yaşam süresi, hastalıklar ve bunları etkileyen ve etkilendikleri tüm süreçler de önem kazanmıştır. Foucault (2003, s. 103) 'nun deyişiyle “egemen iktidarın simgelediği eski öldürme gücü, yerini artık titizlikle bedenlerin yönetimine ve yaşamın hesapçı bir biçimde işletilmesine bırakır.” Beden üzerindeki aşağılayıcı, incitici, inceleyici, gözetleyici bakış iktidar mekanizmasıdır. Turner (2011, s. 21) artık, hastalıkları, betimlendikleri dilden bağımsız, kendiliğinden ortaya çıkan doğal olaylar olarak düşünemeyeceğimizi belirterek, hastalığın ve onun kavranış biçiminin toplumdaki hakim düşünme biçimini yani Foucault'nun ifadesiyle epistemeyi yansıtan tıbbi söylemlerin ürünü olduğunu söyler.

3. Freak Showlar ve Ucubelik

Çalışmaya konu edilen ucubelik, gündelik gerçekliğin içinde bulunan ve daima karşılaşılabilecek olan bir figüre işaret eder. Kavram, ahlakdışı bir eyleme değil bedensel bütünlüğe ve uyuma göndermede bulunur.

Ancet (2010, s.21-61), basit anomalilere sahip olmanın dahi ucubelik hissini uyandırabileceğini ve Anglosaksonlar tarafından *freak* olarak tabir edilen bu insanların, görünür damgaları ve deformasyonları olan insanlara ek olarak obez, uzun boylu ya da tüm vücudu dövme insanları da işaret ettiğini belirtmektedir. Çalışmada da daha çok bu anlamına göndermede bulunulacaktır.

Gösterilen ve gözlenen olması, “ucube”, “hilkat garibesi” ve “canavar” olanın tarih boyunca hem korku hem de büyük bir ilgiye maruz kalmasına da neden olmuştur. Fakat ucubeliğin verili değil, aksine “çirkin, güzel ve normal” olma halleri gibi içinde yaşanan toplumun, dönemin ve kültürün etkisiyle belirleniyor olması, ona karşı verilen tepkilerin de farklılık göstermesine neden olmuştur. Ancet (2010, s.51), Ortaçağ sonlarında ve Rönesans'ta bir “ucube”nin bahsettiğimiz anlamıyla bir ucube olarak görülmediğini,

şaşkınlığa uğratmadığını, mucizevi bulunduğunu belirtir. 18. yy'da ucube, korkutup rahatsız etmek yerine ilgi çekmeye ve eğlendirmeye başlamıştır. Dönemin insanının ucube bedenlere yönelik ilgisini iki nedenle açıklayan Ancet (2010, s.56-57), ilk neden olarak alışık olmalarını öne sürmektedir. Esas neden ise 18. yy düşüncesinin insan ilişkilerine olan bakışıdır. Seyreden ve seyredilen beden arasında kurulan mesafe dolayısıyla seyredilen beden, seyreden kişi ile hiçbir ortaklığa sahip değildi. Ucubenin insan olmadığı, en azından gözlemcinin kendini hariç tuttuğu bir insan tipine dahil olduğu düşünülürdü. Bu anlayış da cücelerin, devlerin, sakallı kadınların, albinoların ve bedensel deformasyona sahip insanların gösteri malzemesi olarak sergilenmesinin yolunu açmıştır. 20.yy'ın ortalarına değin bir eğlencelik olarak süren sergiler ve freak showların son buluşu da bedensel engel karşısında çoğunlukla hissedilen iğrenme duygusunun ortaya çıkmasıyla aynı döneme denk gelmektedir (Bogdan, 1988, s.278-281'den akt. Ancet, 2010, s.58).

4. Program'ın Analizi

Zahide Yetiş'le adlı televizyon programına gündelik yaşamda sürekli karşı karşıya kalmadığımız "hastalıklara" sahip kişiler konuk edilmekte ve yaşamları, aileleri, ulaşılabilirse evleri, bedenleri gözler önüne serilmektedir. Ek olarak sağlıklı olmak için tüyolar verilmekte, doğru beslenme şekilleri anlatılmakta, ağrılara iyi gelen losyonlardan, şifalı bitkilerden bahsedilmektedir.

Bu bağlamda çalışmada, ilk olarak 10 Ekim 2018 tarihli Zahide Yetiş'le 505. Bölüme konuk olan Serap Demir' in, boyu 2 metre olduğu için üvey babası evden atılma hikayesine ve ardından söz konusu programda yaşadıklarına odaklanılmıştır. 24 yaşında olan ve Erzurum'da yaşayan Serap Demir, büyüme hormonunun salgılanmaya devam etmesi, göğüs gelişiminin olmaması ve Erzurum'da gittiği bir hastanede erkek olduğunun söylenmesi üzerine programa katılmıştır. Toplum içine kolayca karışmadığını, boyu ile ilgili espriler ve aşağılamalara maruz kaldığı için psikolojik olarak da kötü hissettiğini belirtmektedir.

506. Bölüme katılan estetik uzmanı doçent doktor, göğüslerinin olmamasından şikayetçi olan Serap Demir’i gördükten sonra şunları demiştir:

Doç. Dr.: “Bir kadın kadındır her şeyden önce. Göğüslerinin de vücuduyla normal oranda olması lazım. (Serap’ı göstererek) Ama mesela burada hiç olmaması söz konusu” (1:49:43)

Doç. Dr.: “Bir kadın için bu çok önemli, ben her zaman söylüyorum. Yüz güzelliğinden de neredeyse bazı kadınlar için bu daha önemli. Çünkü vücut imajının, beden algısının en önemli parçasıdır o. Göğüs olmadığı zaman kendini kadın hissetmiyor veya kadınlık duygusunu.” (1:51:15)

Serap Demir: “Hocam yani mesela evde kıyafetlerimi değiştirdiğim zaman hani vücudumu gördüğüm zaman, psikolojim gerçekten bozuluyor hocam yani niye ben böyleyim diye.”

Doç. Dr.: “Serap Hanım’a eğer bu protez konulmazsa göğüs yapılmazsa bu insanın toplum içerisinde normal bir psikoloji ve özgüvenle yaşama şansı yoktur. Hep bunun ezikliğini, eksikliğini yaşayacak ve bu hayatının bütün yönlerini etkileyecektir. Böyle olacaktır, bu doğaldır.” (522. Bölüm, 1:57:00)

Her toplumsal eyleyicinin genç yaşlardan itibaren bedeninin toplumsal temsilini hesaba katmak zorunda olduğunu belirten Bourdieu (2015, s. 85), bedenin hem deneyimlendiği hem de diğerlerine takdim edilmek üzere meşrulaştırıldığı süreci açıklarken “yabancılaşmış beden” deneyiminden bahseder. O, artık “başkaları için beden”e dönüşmüştür. Serap Demir’in, vücudunu gördüğünde “neden böyleyim” diye düşünüp bedenini sorgulaması kendi bedenine yabancılaşmasının sonucudur. Bu yabancılaşma da kadının nihayetinde kendini seyirlik bir nesneye dönüştürmüş olmasıyla gerçekleşir. Artık bir diğer gözün olmadığı durumlarda dahi kadın kendi bedenini bir erkeğin gözünden izlemektedir. Bourdieu’ya göre bu durum, kadınları daimi bir bedensel güvensizlik ve bağımlılık halinde tutmaktadır ve onu başkalarının bakışı için var etmektedir.

Herhangi bir işlev eksikliği ya da bozukluğu olmaksızın bedeni ‘iyileştirmeye’ yönelik müdahalelerde bulunan estetik cerrahi, tüketim kültürün etkisiyle beraber etkinliğini artırmıştır. Söz konu diyalogda estetik cerrah, bir kadının sırf kadın olduğu için göğüslerinin vücuduyla “normal” oranda olması gerektiğini ve eğer estetik müdahale yapılmazsa bu kişinin toplum içerisinde normal bir psikoloji ve özgüvenle yaşama şansının olmayacağını dile getirir. Böylece estetik müdahale, normalin sınırlarını belirleyerek bireyi bu kalıplara sokmaya ya da içinde tutmaya çalışmaktadır.

508. Bölüme telefonla bağlanan Kadın Doğum Uzmanı ile konuşan Zahide Yetiş şunları dile getirmektedir:

Zahide Yetiş: “Serapla ilgili gazete haberleri çıktı, sadece boyuyla ilgili değildi o haberler. İki metre boyuyla üvey babasının evden attığı serap olarak çıktı ama orada bir şey daha vardı o da cinsiyetiyle ilgiliydi. Şimdi Serap’ı böyle görüyorsunuz, cinsiyeti ne? Hanım. Kadın değil mi? Ama haberlerde çift cinsiyetli diye bir şey okudum ben.”

Zahide Yetiş: “Ben Serap’ı size gönderdim ve muayene ettiniz. Bu nasıl bir muayeneydi, bu nasıl bir durumdur lütfen bize açıkla mısınız? Ve net olarak soruyorum Serap kadın mı erkek mi?” (1: 20: 01)

Tıp biliminin cinsiyet kurgusunun yaratılmasında her zaman söz sahibi olduğunu belirten Köse (2009, s. 71), modern tıbbın bu kurguyu yaratma aşamasında cinsiyeti hiçbir dönemde olmadığı kadar bedenlere tıktırıldığını belirtir. Normatif olanı belirleyen iktidar, kendi idealini beden üzerinden yansıtırken cinsiyet kimliğinin belirlenmesini de kendi elinde bulundurur. İkili cinsiyet düzenini kabul eden yaygın anlayış, geride kalan her şeyi dışlayarak kadınlık ve erkekliği, beraberinde ise onlara biçtikleri rollere uyulmasını varsayar. Doktorun, Serap Demir’in cinsiyeti üzerinde beyanda bulunması, Serap’a söz hakkı verilmemesi tıbbi iktidarın gücünü göstermektedir. Bu bilginin bir tv şovunda paylaşılması mahremiyetin ihlal edildiğinin de göstergesidir. Doktorun sözlerinin ardından, dikkat çekmesi ve izleyici üzerinde etki bırakması amacıyla görünen altyazı şöyledir:

Altyazı: “Uzman Doktor Açıkladı! Serap Çift Cinsiyetli Değil” (1:26:05).

Bölümün ilerleyen dakikalarında vajeni dar olduğu için operasyon geçirmesi gerektiği söylenen Serap Demir ile ilgili şu diyaloga dikkat etmek gerekir:

Zahide Yetiş: “Peki operasyondan sonra bizim bir farkımız kalmayacak demek ki doğru mu anlıyorum?”

Kadın Hastalıkları ve Doğum Uzmanı: “Aynen öyle yani bir de göğüs gelişimi için göğüs estetiği operasyonu olması lazım.”

“Bizim” ve “fark” kelimeleri ile vurgulanan öteki, kişinin kendini tanımlaması için ihtiyaç duyduğu biridir. Düzeni bozar, kurala uymaz, sınırın dışındadır ve “biz”e benzemez. Onun “biz”e benzeyecek olması, biz ve onun arasında bir farkın olmayacak olması, ötekinin de artık düzenin yeniden üretimine katkıda bulunması, istikrarı sağlaması, sistemi tehlikeye düşürmemesi demektir. Serap Demir’in geçireceği operasyondan sonra “bizim” gibi yani olması gereken gibi bir kadın olacağı ima edilmektedir. Yine vurgulanan göğüs estetiği sayesinde “ideal kadın bedeni”ne ulaşacaktır.

Bölümün ilerleyen dakikalarında telefonla canlı yayına bağlanan Ayşe Hanım, abisinin 2 metre 10 cm. boyunda olduğunu ve Serap ile evlenmek istediğini dile getirir. Bu duruma önce şaşırın Serap ve sunucu Zahide Yetiş, yaş, meslek, askerlik durumu gibi sorular sorarak Ayşe Hanım ve abisini bir sonraki programa davet etmişlerdir.

Ancet (2011, s. 62)’ye göre cinselliği yasallaştırma ve sıradanlaştırma gibi sosyal işlevleri olan evlilik, bir ucube tarafından gerçekleştirildiğinde bu onun toplumla bütünleşme başarısına göndermede bulunmaktadır. Foucault’ya göre kapitalizmin gelişmesi için vazgeçilmez bir öge olan biyo-politika, nüfusu temel alan ve yaşam içerisinde belirleyici olan süreçlere dair bilginin denetlenmesine ve düzenleyici önlemler alınmasına işaret etmektedir. Bir sağlık programında “tedavi” edilmeye ve “normalleştirme” ye başlanan kişilerin evlendirilmesi, sağlıklı ve nitelikli bir nüfusa sahip olmayı hedefleyen iktidarın yansımasıdır.

511. Bölümde Serhat'ın evine giden muhabir şu soruyu yöneltmiştir:

Muhabir: "Serap'ın çocuğunun olmama ihtimali de var. Bu ihtimali göz önünde bulundurduğun zaman ne düşünüyorsun?"

Kundakcı (2013, s.76), üremenin toplumsal anlamı sebebiyle cinsiyetle olan ilişkisinin yalnızca biyolojik olarak değerlendirilemeyeceğini belirtir. Anne rolünü sabitleyen üreme, cinselliği de heteronormatif sınırlar içine hapseder. Böylece üremenin gerektirdiği anatomik uyum, heteroseksüelliğin de doğallaştırılmasına ve aksinin göz ardı edilmesine yol açar. Kadın cinselliği annelik ile birlikte düşünölmeye başlar. Doğalın, normalin belirlenmesi, doğal ve normal olmayanı de belirler ve onu ötekileştirir. Ötekileştirilen, artık belirli sınırların içine sokulması gerektirir ve üretilen söylemler de bunu destekler niteliktedir. Serap Demir'in çocuğunun olmaması ihtimali üzerine, başka bir kişiye ve dolaylı olarak hem stüdyodaki konuklara hem de televizyon karşısındaki izleyiciye söz söyleme hakkı verilmekte ve bir kadının çocuk doğurmayacak olmasını tartışmaya açmaktadır.

Programın 519. Bölümünde Serap Demir ile Emine'nin el ele deniz kenarında gezdiği anların görüntüleri gösterilmektedir. Serap Demir, programda daha önce belirttiği gibi yolda yürürken bakışlardan, sözlerden rahatsız olmaktadır. Emine ise 98 cm. boyundadır ve boyunun uzamasını istediği için programa başvurmuştur. Tek başına dışarı çıkmadığını, Serap Demir gibi ona yöneltilen bakışlardan ve çevresinden duyduğu sözlerden rahatsız olduğunu, bu sebeple yalnızca çok gerekli durumlarda evden çıktığını, 100 metre yürüdüğünde yorulduğu için annesinin kucağında taşıdığını belirtmiştir. Tüm bunlara rağmen, kalabalık bir caddede gezmeleri söylenen Serap ve Emine'yi bir göz gibi takip etmektedir kamera.

Altyazı: "2 metrelik Serap ile 98 cm'lik Emine'nin buluşmasında neler yaşandı?"

Dış Ses: "Sıradışı iklimimiz gezmekten yorulunca Kız Kulesi'ne karşı çay keyfi yapıyor." (1:35:30)

Serap ve Emine'nin, sadece isimleriyle değil, onları tanımlayan bir özellikmiş gibi boyları ile anılmaları ve sıradışı olarak nitelenmeleri, aslında kim olduklarının önüne geçmektedir. Goffman (2014,s.172)'a göre toplum, damgalı kişiyi o grubun bir üyesi olarak kabul eder, böylece onun normal bir insan olduğunu da belirtmiş olur fakat toplum o damgayı görmezden gelmez ve kişinin ne kadar uğraşırsa uğraşsın “farklılığından” kurtulamayacağını da belirtir. Damgalı kişi hem herkes gibidir hem de değildir. Bu çelişki ve maskaralık damgalı bireyin kaderidir. Ancet (2010, s.66), sansasyonel olanı aramanın, imge ve heyecan yoluyla şoke etmeyi hedeflemek olduğunu dile getirir. Program, ilgi çekmek ve daha çok izlenmek adına söz konusu kişilerin rahatsız olduklarını dile getirmelerine rağmen onları kalabalık alanlarda gezdirip adeta sergilemektedir.

Sonuç

Show Tv'de yayınlanan Zahide Yetiş'le adlı programa konuk olarak katılan Serap Demir'in bedeni üzerinden üretilen söylemleri incelediğimizde görüyoruz ki fetiş bir nesneye dönüştürülen beden, normal ve anormali belirlemede önemli bir rol oynamaktadır. Programda, Foucault'cu yaklaşımla normalin ve anormalin sınırlarının belirlendiği ve bu sınırların dışında kalanların çeşitli yöntemlerle disiplin altına alındığı, tedavi edildiği, yönlendirildiği, tanımlanıp, sorunsallaştırıldığı görülmektedir. Foucault (2005, s.116)'ya göre, “Tıbbın gelişimi, insan davranışının, söylemlerin, arzuların genel olarak tıbbileştirilmesi”, beden üzerinde bir denetim mekanizmasının kurulmasına neden olmuştur. Kitle iletişim araçları ve medya, tüketim kültürünün etkisini en açık biçimde yansıtan bir mekanizma olması dolayısıyla meta haline getirdiği bedenler üzerinden söylemler üretmektedir. İlgi uyandırmak, izlenirliğini artırmak amacıyla teşhir ettiği bedenler üzerinde tahakküm kurarak, söz konusu bedenleri freak showlara benzer biçimde sergilemektedir. Son olarak diyebiliriz ki programın amacının her ne kadar başkasına yardım etmek olduğu belirtilse de program, bedeni nesne konumuna indirgemekte ve toplumsal bir proje olarak kurulan kadın bedenini tahakküm ilişkilerinin hedefi haline getirmektedir.

Kaynakça

- Ancet, P. (2010). *Ucube Bedenlerin Fenomenolojisi*. (Çev: E. Topraktepe) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Aytekin, M. (2014). Postmodern Bir Kitle İletişim Aracı Olarak Televizyon. *Atatürk İletişim Dergisi*(7), 127-142.
- Bogdan, R. *Freak-Show*, Chicago, Chicago Üniversitesi Yayınları, 1988.
- Bourdieu, P. (2015). *Eril Tahakküm*. (Çev: B. Yılmaz) İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Foucault, M. (2003) *Cinselliğin Tarihi*. (Çev: H.U. Tanrıöver), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2005). *Entelektüelin Siyasi İşlevi - Seçme Yazılar - 1*. Çev.: Ferda Keskin. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Goffman, E. (2014). *Damga*. (Çev: Ş. Geniş - L. Ünsaldı - S.N Ağırnaslı) Ankara: Heretik Yayıncılık.
- Köse, E. (2009) "Bir Keşif Olarak Modern Kadınlık: Tıp, Beden ve Cinsellik,"*Fe Dergi*. Cilt 1, No. 2.: 71-78.
- Kundakcı, F.S. Heteroseksizm ve Ötekileştirme Eleştirisi, *Liberal Düşünce Dergisi*, Yıl 2013, Sayı 71, Sayfalar 65 – 79.
- Kurtdaş, M. Ç. (2017). Medikalizasyon Süreci, Sağlığın Ticarileşmesi ve Bedenin Denetlenmesine Sosyolojik Bir Bakış. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(27), 983-1012.
- Nazlı, A. (2008). *Hastalık ve Hasta Bedenin Sosyal İnşası: Meme Kanseri Örneği*. İzmir: Güven Yayınevi.
- Turner, B. S. (2011). *Tıbbi Güç ve Toplumsal Bilgi*. (Çev: Ü. Tatlıcan.) Bursa: Sentez Yayıncılık.

GÖNÜLLÜ SADE TÜKETİM VE YAŞAM TARZI: ESKİŞEHİR ÖRNEĞİ

Aslıhan AKKOÇ¹

Özet

Tüketim toplumunun yoğun materyalist tüketim biçimine alternatif bir tüketim ve yaşam tarzı olarak gönüllü sade tüketim tarzının Eskişehir’de kadınlarda ne ölçüde ortaya çıktığını anlamaya dair bir araştırma yapılmıştır. Gönüllü sade tüketim daha az tüketmeyi, sade bir yaşam sürmeyi ve sürdürülebilir tüketim davranışlarını önemsemeyi amaçlayan bir yaşam tarzıdır. Bunun yanında gönüllü sadelik, tüketimde insanın kendi kararlarını geliştirmesini hedefleyen bir anlayıştır. İnsanın kendi iradesini geliştirmesine ve kendi kişiliğini geliştirebilmesine olanak sağlayan bir tüketim tarzı olarak gönüllü sadelik yalnızca bir tüketim tarzı değildir, bir anlayış ve yaşam tarzı olarak ortaya çıktığı görülür. Gönüllü sade tüketim ve yaşam tarzının sosyolojik önemi de burada yatmaktadır. Bu nedenle gönüllü sade tüketim ve yaşam tarzı üzerine bir araştırma yapma gereği duyulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Sosyoloji, tüketim toplumu, gönüllü sadelik*

Giriş

Çalışmanın amacı, Eskişehir kent merkezindeki kadınların tüketim davranışlarını inceleyerek, gönüllü sade yaşam tarzı ile ilişkilendirmektir. “Gönüllü sadelik” kavramıyla literatürde ifade edilen tüketim tarzı ve yaşam tarzının özelliklerini Eskişehir’de kadınlarda açığa çıkarmaya yönelik sorular hazırlanmıştır. Tüketim toplumunda her alanda aşırı tüketimin yaygınlaşmasının ortaya çıkardığı toplumsal, ekonomik, ekolojik sorunları aşmaya yönelik alternatif bir tüketim tarzı ve yaşam tarzı olarak sade bir hayat

¹ Dr. Öğr. Üyesi., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, aslhanakkoc@gmail.com

sürme davranışı önem taşımaktadır. Gönüllü sadelik ürünlerin daha az tüketiminden ibaret bir eğilim değildir. Toplumsal yaşamda daha az tüketmek amaçlanırken, tüketimi öncelikler içinde daha geriye alma, hayatta farklı konuları öncelikler içine dahil etme çabası olarak nitelenebilir. Dolayısıyla gönüllü sadelik sadece bir tüketim meselesinden ibaret değildir. Bu açıdan insanların hayata bakış açısını gösteren sosyolojik bir mesele olarak değerlendirmek mümkündür. Sosyolojik bir meseledir çünkü, 20.yy'da modern yaşam tarzı **tüketen insanı** ortaya çıkarmıştır. İnsan, sadece tüketen bir varlık olarak değerlendirilmektedir. İnsanın var olan insani potansiyellerini ortaya çıkarma noktasında gönüllü sadeliğin bir katkısı olabilir mi? Çalışmanın esas sorunsalı bu noktalara dayanmaktadır. Gönüllü sadelik, çoğunlukla pazarlama alanı tarafından ekonomik bağlamda incelenmektedir. Bu çalışmada ise, sosyolojik manada gönüllü sadeliğe bakılarak, tüketim toplumunda sadece tüketen bir varlığa indirgenmiş durumda olan insana gönüllü sadeliğin katkıda bulunabileceği varsayılmaktadır. Gönüllü sadelik literatürü içinde bu çalışmanın farklılığı bu nedenden kaynaklanmaktadır.

1. Gönüllü Sadelik

Gönüllü sadelik adının ilk kez Gandhi'nin öğrencisi olan Richard Gregg tarafından ortaya konduğu görülmektedir (Odabaşı, 2017: 219, Gregg, 2003). Zavestoski çalışmasında (2002: 150) 1936 yılında *Visva-Bharati Quarterly* adlı yayında ilk kez gönüllü sadelik hakkında bir çalışmanın basıldığını ve 1977'de *The Coevolution Quarterly* adlı yayında tekrardan yayınlandığını belirtmektedir. 20.yy'ın ikinci yarısında bu konuda literatürün zenginleşmeye başladığı görülmektedir. *Gönüllü sadelik* üzerine yazılan kitapların gelişimine bakıldığında, büyük yayınevlerinde 1973-1994 yıllarında %7,7 'lik bir oranda basılan kitaplar, 1995-1998 yılları arasında %31,3 oranına yükselmiştir (Zavestoski, 2002:152). "Gönüllü sadelik akımının öncülüğünü, sosyolog Duane Elgin yapmıştır. 1981 yılında *Voluntary Simplicity* (Gönüllü Sadelik) ismiyle bir kitap yayınlayan Elgin, basit yaşamaya dair uygulamaları sistemli bir şekilde ortaya koymaktadır." (Buğday & Babaoğlu, 2016:196). Elgin ve Michell bu konuda çalışan önemli isimler arasındadırlar. Türkiye'de bu konuda yapılan çalışmalara bakıldığında, Dursun vd. (2016) Türkiye'de gönüllü sade yaşam tarzı üzerine yazılan makaleleri ve tezleri çalışmasında incelemişlerdir. Dursun vd. (2016: 1366) gönüllü sadeliğe yönelik yabancı literatürde

pek çok çalışmanın varlığını vurgulamaktadır. Ancak Türkçe literatürde henüz yeterli çalışmanın olmadığını ifade etmektedirler. Bu konudaki çalışmalarda, niceliksel ve niteliksel araştırmalara rastlamak mümkündür. Niceliksel araştırmalara örnek olarak Iwata'nın çalışmaları (1997, 1999, 2006) ifade edilebilir. Huneke'nin çalışması (2005), Shama ve Wisenblit'in (1984) çalışmaları da nicel araştırmaları oluşturmaktadır. Niteliksel araştırmalar ise, Craig-Lees and Hill'nin (2002) makalesi, Zatestoski'nin (2002) makalesi olarak belirtilebilir.

Gönüllü sadeliğin 5 ana kriterinden bahsedilmektedir. İlki; maddi olarak sade bir yaşam sürme çabasıdır. İkincisi, kendi belirleme yani kendi kararlarıyla hareket ederek kendi hayatının kontrolünün kişinin kendi elinde olmasıdır. Üçüncüsü, ekolojik duyarlılıktır. Dördüncüsü, insancıl ölçek, büyük kurumlara daha az bağlılıktır. Beşincisi ise, bireysel açıdan kendini geliştirmeyi hedeflemektir (Shama & Wisenblit 1984 aktaran Iwata, 1997; Elgin ve Mitchell 1976, 1977a, 1977b aktaran McDonald vd. 2006:516; Odabaşı, 2017:221). Çalışmalarda, sade yaşam biçimini benimseyen kişilerin yüksek gelir sahibi, iyi eğitilmiş bireyler oldukları belirtilmektedir (Craig-Lees and Hill, 2002: 193). Bu yaşam biçiminde belirleyici olanın ekonomik sıkıntılar yüzünden az tüketme eğilimi olmadığı, gönüllü bir şekilde kişinin az tüketerek kendini insani ve manevi yönden geliştirmeye çalışmasının amaçlandığı vurgulanmaktadır (Odabaşı, 2017).

2. Gönüllü Sadelik ve Tüketim Toplumu İlişkisi: Tüketen İnsan Modeli

Gönüllü sadelik daha az tüketmek amacıyla hareket eden bir yaşam tarzıdır. Ancak daha az tüketmek amaçlanırken insanların kısıtlı bir yaşamı tercih ettiği anlamı çıkmamalıdır. Amaç tüketim toplumunun materyalist yaşam tarzının bir eleştirisidir. İnsanın kendini maddi tüketim unsurlarıyla sınırlamayı kendi kişiliğini geliştirmesine fırsat yaratmaktır. Tüketim toplumunun idealleri yerine kişinin kendi yaşamını, ideallerini kendisinin inşa etme çabası olarak ifade edilebilir. Dolayısıyla gönüllü sadelik sadece bir tüketim tarzı değildir. Tüketimin dışında başka amaçların, başka kaygıların var olması açısından düşünsel bir temelinin olduğu görülmektedir. Tüketim toplumunda ortaya çıkan materyalist eğilimlerin artması, insanların sadece maddi olan endüstrinin ürettiği ürünlere, markalara değer verir hale gelmesi, insani ve toplumsal değerlerin öneminin

azalması ve yoğun kaynak tüketimine dayanan endüstriyel üretim sonucu ekolojik dengenin bozulması gibi olumsuz sonuçlara karşı alternatif bir yaşam ve tüketim tarzı olarak gönüllü sadelik ortaya çıkmaktadır. Bu sayede yoğun kaynak tüketiminde azalma olacak, doğaya karşı sorumluluk duyguları gelişecek, tüketirken kendi karar alma süreçlerinde insanların özgürleşmeleriyle kendi kararlarını, yaratıcılıklarını ve üretkenliklerini geliştirme imkânı ortaya çıkacaktır. **Tüketen insan modeli**, tüketim toplumunun ortaya çıkardığı küresel, iktisadi ve tarihsel bir sonuçtur. Toplumsal, kültürel bir varlık olan insanı tanımlayan temel nitelik tüketim toplumunda sadece **tüketen insan** olma durumuna indirgenmiştir. İnsan sadece tüketici özelliği ile tanımlanmaktadır. Bu bakış açısının insanı ve toplumu tanımlarken soyut oluşu, tüketim biçime bakış açısının değişmesi gerektiği bunun yanında da insanın sahip olduğu potansiyellerin yeniden keşfedilmesini sağlayacak bakış açılarının önemini ortaya koymaktadır. Gönüllü sade yaşam tarzı, insanın kültürel üretkenliğini ve potansiyellerini geliştirmesi ölçüsünde önemli sosyolojik bir meseledir.

3. Yöntem

Araştırma, yüz yüze görüşme yoluyla mülakat şeklinde gerçekleşmiştir. Eskişehir’de 48 yetişkin kadın katılımcı ile mülakat yapılmıştır. Tesadüfi örneklem yoluyla katılımcılar belirlenmiştir. Araştırmada, gönüllü sadeliğin Eskişehir’de kadınlarda hangi kaygılarla açığa çıktığını anlamak amaçlanmıştır. Araştırmanın amacı, Eskişehir’de kent merkezinde yaşayan kadınların gönüllü sade tüketim eğilimlerini anlamaya çalışmaktır. Bu amaçla, Haziran 2017’de yarı yapılandırılmış sorularla 48 yetişkin kadın katılımcıyla mülakat gerçekleştirilmiştir.

3.1. Katılımcıların özellikleri

Katılımcılar, 23-84 yaş aralığındadırlar. Katılımcılardan 8 kişi kendi gelirinin olmadığını, 12 kişi emekli olduğunu belirtmiştir. Altı kişi araştırma yapıldığı dönemde asgari ücret civarında gelirinin olduğunu belirtmişlerdir. On yedi kişi iki bin TL ve üzeri gelir sahibi olduğunu belirtmiştir. Dört bin ve üzeri gelir sahibi 4 katılımcı vardır. Katılımcılardan biri gelir düzeyine dair bilgi vermemiştir. Gelir düzeyleri hiçbir gelire sahip olmama ile

sekiz bin TL arasında değişmektedir. Eğitim durumuna göre dağılımlarına bakıldığında, 9 kişi ilk okul, 4 kişi ortaokul, 17 kişi lise, 9 kişi ön lisans, 8 kişi lisans mezunu, 1 kişi de üniversite öğrencisidir.

4.Bulgular ve Tartışma

4.1.Sade bir yaşam sürme eğilimi

Gönüllü sade yaşam tarzının en önemli özelliklerinden biri sade, mütevazı bir yaşam sürme eğilimidir. Sade bir yaşam sürme tavrının katılımcılarda görüldüğü ilk konu ağırlıklı olarak evde yemek yeme tercihidir. Dışarıda yemek yeme alışkanlığının giderek tüketim toplumunda yaygınlaşmasına rağmen katılımcıların çoğunun evde yemek yapmak ve yemekten yana tercihte bulunduğu görülmektedir. Katılımcılardan birkaçının ifadeleri şöyledir. “Evde yemek yeriz, çok nadir dışarıda yemek yeriz.”, “%99 evde, nadir dışarıda...”, “Evde yapmayı tercih ederim.”, “Evde yeriz, hiç sevmem dışarıda.”, “Evde yerim. Dışarıda benim karnım doymuyor, eve gelince tekrar yerim.”, “Evde yerim. Hem ekonomik hem de dışarıda ne yağı kullanıyorlar bilmediğim için en güzeli evde yemek.”. Evde yemek yeme tercihinde sağlık kaygılarının da etkili olduğu görülmektedir. Dışarıda yemek yeme kültürünün toplumumuzda hızla gelişmesine rağmen katılımcıların evde yemek yapmak ve yemek yeme eğiliminde olduğu görülüyor. Sade tüketimle ilişkilendirilebilecek diğer konu da katılımcılarda marka duyarlılığının az olmasıdır. “Kendi terzim de var. Kendim de dikiş biliyorum. Kendi kıyafetlerimi dikerim. Avm’leri çok sevmem. Çok nadir. Mefruşat kursuna gidiyorum. Örgü vs. her şey yaparım... Türk malı almaya çalışırım.”, “Çarşıdaki mağazalar, Avm’ler çok yoruyor ben sevmiyorum. İstanbul’a gittiğimizde pazara gidiyorum, her şey bulabiliyorum.”, “Çok büyük Avm’lerden çok nadir, çok pahalı yerlerden almayı sevmem. Çarşamba pazarından almayı severim. Arkadaşıma denk geldiğimde ona diktiriyorum. Kızım yapıyor dikiş.”.

Tüketim toplumunda alışverişte bulunmak sıkıntılardan kurtulmak, hoş zaman geçirmek şeklinde bir aktivite olarak sunulmaktadır. Bu nedenle bireylerin alışverişe yükledikleri anlamlar önem taşımaktadır. Katılımcılara “*Alışverişi nasıl bir aktivite olarak görmektesiniz, nasıl yorumlarsınız?*” diye sorulmuştur. “Gidip de mağazalar gezmeyi

sevmem, ihtiyacım varsa onu alırım. Gezmek dolaşmak zor geliyor.”, “Zevkli, yorucu. Ben hemen alışveriş yapıp çıkarım. Sadece ihtiyaç duyduğumda... Ekstra gidip gezmek zaman kaybı gibi geliyor.”, “Alışverişe gidiyorum diye gitmiyorum, zaman ayırmıyorum. İhtiyaç oldukça alıyorum.”. Katılımcıların alışverişi bir ihtiyaç olarak gördükleri anlaşılmaktadır. Katılımcıların bir kısmı alışverişi zorunlu bir ihtiyaç olarak açıklamaktadır. Aynı zamanda planlı alışverişi önemsedğini vurgulayan katılımcıların ifadeleri de şöyledir. “Ben ihtiyacım olduğu zaman çıkarım alışverişe. Eğlence olarak boş zaman geçirmek için çıkmam. Planlı alışveriş yapan biriyim.”, “Dikkat etmeye çalışıyorum, planlı alışveriş kesinlikle... Markete listeye gideriz. Lüzumsuz şeyler almamak için.”. Katılımcılardan yarısı uzun ömürlü ürün tercih ettiğini belirtmektedir. İfadelerin birkaçı şöyledir. “Uzun ömürlü olmasını isterim. 20 sene kullandığımız şeyler var.”, “Uzun ömürlü olsun, hemen atmayı sevmem. Uzun süre giyerim.”.

4.2. Alışverişte kendi kararlarını verme

Tüketim toplumunda ürün çeşitliliği ve sunulan ürünlerin farklı tekniklerle pazarlanmasıyla bireyler tüketimde bulunurken kendi ihtiyaçları ve kararları doğrultusunda tüketim davranışını yerine getirememektedirler. Ürünleri bireylerin incelemesi ve kendi kararları doğrultusunda tercihte bulunarak seçmesi önem taşımaktadır. Bu sayede birey kendi kararları doğrultusunda hareket etmiş olacaktır. Gönüllü sade tüketim biçiminde bireyin kendi kararlarıyla tüketimde bulunma davranışı öne çıkmaktadır. Katılımcıların kendi kararları doğrultusunda satın alma davranışında bulunup, bulunmadıklarını anlamak için şöyle bir soru sorulmuştur. “*Bir ürün alırken ürün içeriğindeki maddeleri inceleyerek mi satın alırsınız incelemeden mi?*” sorusuna verilen cevaplardan bazıları şöyledir. “O kadar çok okuyorum ki, fenalık gelmiş durumda, her şeyin arkasına içinde ne var diye ince ince bakıyorum, alışveriş bitmiyor. Diş macunu, şampuan, deterjanlar, çamaşır deterjanı, bulaşık deterjanı...”, “İnceliyorum. Cipslerde mono sodyum glutamat var mı? Yani Çin tuzu var mı diye? Et suyu tabletlerde, hazır çorbalarda ve cipslerde var. Keşke daha fazla kendimiz yapabilesek. Köyde yerimiz var seneye küçük bir ev yapmayı düşünüyoruz. Ekip biçmek istiyoruz. Tavuk falan yetiştirmek istiyoruz.”, “İncelerim, zararlı kanserojen yağlar var ya onlara dikkat ediyorum. Birtakım asitler, numaraları var, onlara dikkat ediyorum. Hazır şey pek nadiren

aldığım için pek olmuyor.”, “Dikkat ederek hepsini tek tek okuyarak. Mesela deodorant alıyorsam aliminyum olmamalı. Gıdada mesela, palm olmamalı. Sabunları bitkisel sabun almaya çalışıyorum.”. Katılımcıların ürünlerin sağlık açısından incelediği görülüyor. Katılımcılarda inceleyerek, sorgulayarak satın alma davranışı ağırlıklı olarak gözlenmektedir. Ürünleri sorgulama çabası beraberinde yapabildiği kadar ihtiyaçlarını kendisinin üretebilmesi düşüncesini getirdiği görülmektedir.

4.3. Kendi kendine yeterlilik

Alışverişte ürünleri, içeriklerini sorgulayan katılımcılarda kendilerinin bir şeyler üretmesi ve yapması düşüncesinin geliştiği görülmektedir. Gönüllü sade davranış biçimleri de insanın yapabildiği ölçüde kendi ürettikleri kullanmasını desteklemektedir. Katılımcılarda endüstriyel olan ürünleri almak yerine gıda ihtiyaçlarının bir kısmını kendileri yapmayı tercih ettiği görülmektedir. Katılımcıların üçte ikisi kendileri evde farklı yöntemlerle yiyecek hazırlığında bulunduğunu, bahçesinde sebze-meyve yetiştirdiğini belirtmektedirler. “Reçeller, konserve, turşu yapıyorum. Eriştemizi kurutuyoruz. Yoğurdumuzu, kefirimizi yapıyoruz.”, “Kendim yetiştirdiğim için... Domates, biber, salatalık, mısır küçük bir bahçem var. Ayrıca kendim sos yapıyorum. Domates sosu yapıyorum. Reçel yapıyorum. Turşum çok güzel oluyor.”, “Domates, biber, salatalık bahçeden oluyor. Domates suyu yapıyorum. Turşu yapıyorum. Biber kurutuyoruz. Tarhana kullanmayı tercih ediyorum. Konserve yapıyoruz.”, “Kendi bahçemiz var. Bahar, yaz aylarında salatalık, biber, domates, soğan, asma yaprağı, patlıcan, dolmalık biber, kabak, nane, semizotu var, taze fasulye de. Ufak bir alan ama biraz biraz her şeyi yapmaya çalışıyoruz.” Katılımcılarda bu konuda yoğun bir çaba görülmektedir. Katılımcıların üretken olduğu başka uğraşlar da mevcuttur. “Kendim de dikiş biliyorum. Kendi kıyafetlerimi dikerim.”, “Terziyim, kendi giysilerimi çok kendim yaptım, örgü de çok öreriim, çocuklara...”, “Oğluma yelek örmüştüm. Patik örmüştüm, yelek yeğenime örmüştüm.”.

4.4.Doğal çevreye karşı duyarlılık

İçinde yaşadığı gezegene, ekosisteme karşı sorumluluk duygusu gelişmiş davranışlar sergilemek yine gönüllü sade yaşam biçiminin ve sürdürülebilir yaşam biçiminin bir parçasını oluşturmaktadır. Geri dönüşüm konusunda katılımcılarda belli düzeyde duyarlılık ve bilinç olduğu anlaşılmaktadır. “Çok dikkat ediyorum, atılmayanlara üzülüyorum, komşular kâğıt atıyorlar (çöpe). İçim yanıyor.”, “Geri dönüşüme dikkat ediyorum, oğlum bile geri dönüşüme dikkat eder. Ege çöp, ambalaj, pil ayırır. Pile dokunmaması gerektiğini bilir. Oğlumu bile geri dönüşüme alıştırdım.”, “Ediyoruz, alışkanlık yaptık. Ufacık bir kâğıt olsun ayırırım.”, “Ediyorum dükkânda da evde de evet zaten binalara geri dönüşüm kutusu koydular iyi oldu, toplayıp atıyoruz.”. Katılımcılardan yarıya yakını çevreci ürün tercihinde bulunduğunu belirtmektedir. Çevreci ürünler konusunda da katılımcılarda farkındalıktan bahsetmek mümkündür. “Hepsini birlikte değerlendiriyorum. Çevreci olması önemli, bitkisel ürünlere eğiliyorum. Artık bitkisel ürünler ortaya çıktı. Daha önceden yoktu.”, “Doğal, çevreci ve tasarruflu alıyorum. Paketler doğayı tahrip ediyor diye, paketlerine dikkat ediyorum.”, “Deterjan bitkisel bir marka alıyorum. Doğaya uygun, kapları bile doğada eriyen...”, “Doğal olmasına daha çok dikkat ediyorum. Yer temizliğinde arap sabunu daha çok tercih ediyorum. Parlaklık vermiyor ama sağlık açısından daha iyi diyorum. Temizlikte sirke kullanıyorum hem parlaklık hem sağlık açısından, bulaşık makinasında da...”. Katılımcılarda çevreci ürün tercihinde doğal çevreyi koruma isteğinin yanında sağlık nedenlerinin de etkili olduğu anlaşılmaktadır. Katılımcılardan dörtte biri ise, deterjan gibi ürünlerin markasına ve diğer özelliklerine dikkat etmektedirler. Marka duyarlılığı, alışveriş genel anlamda sorulduğunda barizleşmemiştir, ancak deterjan olarak sorulduğunda marka duyarlılığının az sayıda katılımcıda barizleştiği görülmektedir. “Temizliğine bakıyorum, markalı şeylerin daha iyi temizlediğini düşünüyorum.”, “Markasına dikkat ediyorum. Hangisi pahalıysa o daha iyi diye.”, “Temizlemesine göre tercih ediyorum. Fiyat ve temizlemesine göre.”

Gönüllü sadelik açısından önemli bir diğer konu da paketlenmiş ürünler, taze ürünler ve organik ürünler ayrımıdır. Hem çevre duyarlılığı hem de sağlık kaygıları açısından organik ürünlerin, taze ürünlerin kullanımı gönüllü sadeliğe dair göstergelerden biri

olarak değerlendirilmektedir. Katılımcıların cevapları ise şöyledir. “Organik pek denk gelmiyor. Hazır gıda pek almam. Evde kendim yaparım. Salçayı, yoğurdu kendim yaparım. Turşu, reçel yaparım. Taze fasulye, patlıcan dondurucuya atıyoruz.”, “Hazır gıda kesinlikle. Hobi bahçemiz var. Domates, biber, patlıcan, marul, maydanoz taze fasulye, nane. Asla hazır almam. Her şeyi kendim yaparım. Dondurucuya...”, “Paketli ürün almam taze alırım. Maydanoz falan yetiştiriyoruz. Domates suyu, turşu, reçel, yoğurt kendim yapıyorum. Dondurucuya kendim koyuyorum. Konserve pek almam.”, “Daha çok taze tercih ediyorum. Pek hazır gıda sevmiyorum. Organik daha iyi olurdu ama bulduğumuz zaman alıyoruz. Gerçek mi o da var?”, “Pazara gidiyorum. Her hafta gideriz. Paketlenmiş dikkat ederim. Konserve tercih etmem. Donduruyorum, dondurulmuş gıda almıyorum. Çok güvenmiyorum organik ürünlere. Güven açısından bildiğimiz, gördüğümüz yerlerden alıyoruz. Turşu, yoğurt kendim yaparım. Dondurucuya kış için koyarım.”. Katılımcıların üçte ikisi hazır gıdayı tercih etmemektedirler. Katılımcılar, taze ürünleri veya kendilerinin yaptıkları ürünleri tercih etmektedirler. Katılımcıların organik ürünlere olan yaklaşımı ise güven duyamama şeklindedir. Diğer bir konuda enerji tüketimidir. Elektrikli ürün alımına ve enerji kullanım düzeyine dikkat edilmesi sürdürülebilir tüketimi sağlayan önemli bir etmenlerden biridir. Katılımcıların çoğunluğunun enerji düzeyine dikkat ettikleri fakat dikkat etme nedenlerinde ekonomik kaygılardan kaynaklandığı anlaşılmaktadır. “Dikkat ediyoruz. Buzdolabını çok yaktığı için değiştirdik. A⁺⁺ az yaksın diye.”, “Evet ne kadar + varsa o kadar iyi diyoruz. En son televizyon, derin dondurucu araştırdık, buzdolabı araştırdık. Eskiler çok yakıyor. Çamaşır makinelerine de baktık.”, “Evet, bir sürü elektrikli aleti sonradan değiştirdim, az elektrik yakan aldım. Gece çalıştırırım makinaları mesela az elektrik harcasın diye. Elektriğe özen gösteririm. Gereksiz yere harcanan elektriğe dikkat ederim.”.

Sonuç

Katılımcılarda sade bir yaşam sürme tavrının belli konularda ortaya çıktığı görülmektedir. Ağırlıklı olarak evde yemek yapma, evde yemek yeme eğilimi görülmektedir. Marka duyarlılığının az olması, alışverişi bir ihtiyaç olarak algılama davranışları gözlenmektedir. Planlı alışverişte bulunma, uzun ömürlü ürün tercihi de görülmektedir. Doğal çevreye karşı duyarlılık geri dönüşüm konusunda çok bariz bir biçimde ortaya

çıkılmaktadır. Ayrıca çevreci ürün kullanımının katılımcılarda yoğun olduğu anlaşılmaktadır. Başka bir konu da katılımcıların hazır gıda yerine ev ürünü olan gıdaları ağırlıklı olarak tercih etmesidir. Katılımcıların çoğunluğu enerji kullanım düzeylerine ekonomik nedenlerle özen göstermektedirler. Bu eğilimlerin çoğunun gönüllü sadeliğin özellikleri olarak katılımcılarda öne çıktığı görülmektedir. Sonuç olarak, gönüllü sadeliğin önemi tüketen insan modelinin dışına çıkarak insanın kendi potansiyellerinin farkına varmasına katkı sağlayan bir yaklaşım olmasından kaynaklanmaktadır. Düşünsel, kültürel açıdan üretken bir varlık olan insanın potansiyellerini hatırlamasına katkı yapması ölçüsünde gönüllü sadelik önem taşımaktadır.

Kaynakça

- Buğday E. B: & Babaoğul. M. (2016). Bilinçli Tüketim Kavramının Boyutları: Bilinçli Tüketim Davranışının Yeniden Tanımlanması, *Sosyoekonomi*, 24(30), 187-206
- Craig-Lees & Hill. (2002). Understanding Voluntary Simplifiers, *Psychology and Marketing*, Şubat, Vol.19(2):187-210
- Gregg, R. (2003). The Value Of Voluntary Simplicity, *Voluntary Simplicity: Responding to Consumer Culture*, 87-94
- Iwata, O. (1997). Attitudinal and Behavioral Correlates of Voluntary Simplicity Lifestyles, *Social Behavior and Personality*, 25 (3): 233-240
- Dursun, İ. & Gündüz, S. (2016). Türkiye’de Sorumlu Tüketim Davranışı Üzerine Araştırmalar: Ulusal Makaleler ve Lisansüstü Tezler Üzerine Bir Derleme, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Aralık 20(4): 1365-1391
- Mc Donald, S, Oates, C. J., Young C. W., Hwang, K. (2006). Towards Sustainable Consumption: Researching Voluntary Simplifiers, *Psychology and Marketing*, Cilt. 23(6), 515-534 DOI:10.1002/mar.20132
- Odabaşı, Y. (2017). *Tüketim Kültürü: Yetinen Toplumdan Tüketen Topluma*, 5. Basım, İstanbul: Aura
- Zavestoski, S. (2002). The Social-Psychological Bases of Anticonsumption Attitudes, *Psychology and Marketing*, Vol. 19 (2) :149-165

ULUSLARARASI GÖÇE ÇOKLU BİR PERSPEKTİFLE BAKMAK: Türkiye'nin Doğu Sınırından Gelen Göçler¹

Yıldız Akpolat²

Abdullah Cengiz Kayış³

Özet

Göç olgusunun birçok farklı dinamiği içerisinde barındırması, göçün tek bir bakış açısıyla ele alınmasını güçleştirmektedir. Bu nedenle de göç olgusuna kuramsal ve sosyal bilimsel yaklaşım açısından çoklu bir perspektifle bakmanın bir gereklilik olduğu söylenebilir.

Türkiye'nin Doğu sınırından gelen göç hareketlerini konu edinen bu çalışmada; uluslararası göçün, söz konusu göç hareketi örneğinde İtme-çekme Kuramı ve İlişkiler Ağı (Network) Kuramı ile Pozitivist Sosyal Bilim (PSB) ve Eleştirel Sosyal Bilim (ESB) yaklaşımları çerçevesinde irdelenmesi amaçlanmıştır. Genel hatları itibariyle nicel olan ve alan araştırmasına dayanan çalışma, toplamda 1596 kişiyi kapsamaktadır. Çalışmada temel veri kaynağı olarak anketler ve ikincil veri kaynakları kullanılmıştır. Betimsel analiz tekniğinin kullanıldığı çalışmada, veriler tablolaştırılarak yorumlanmış ve bu bulgular üzerinden kavramsal/kuramsal bir tartışma yapılmıştır.

Araştırmanın sonuçlarına göre; göçmenlerin hem göç yolunda hem de varış yeri itibariyle, göçmen kaçakçılığı ve güvenlik; uyum, sosyo ekonomik ve kültürel zorluklar başta olmak üzere birçok sorunlar yaşadığı; ayrıca İtme-Çekme teorisi ve İlişkiler Ağı kuramı ile PSB

¹ Çalışmanın verileri, Atatürk Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Koordinasyon Birimi tarafından desteklenen Erzurum Bölge Jandarma Komutanlığı ve Erzurum İl Göç İdaresi ile ortak yapılan "Uluslararası Göç Kavşağında Ağrı-Erzurum: Sosyo-Ekonomik ve Güvenlik Sorunları ile Çözüm Önerileri" (2019) adlı proje kapsamında elde edilmiştir.

² Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, yıldiz.akpolat@deu.edu.tr

³ Öğr. Gör., Kafkas Üniversitesi Kağızman Meslek Yüksekokulu, Sosyal Hizmetler ve Danışmanlık Bölümü, cengiz.kayis@hotmail.com

ve ESB yaklaşımlarının bir arada kullanılmasının uluslararası göçlerin irdelenmesinde önemli araçlar sağladığı anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Doğu Sınırı, Göç, İlişkiler Ağı Kuramı, İtme-çekme Kuramı

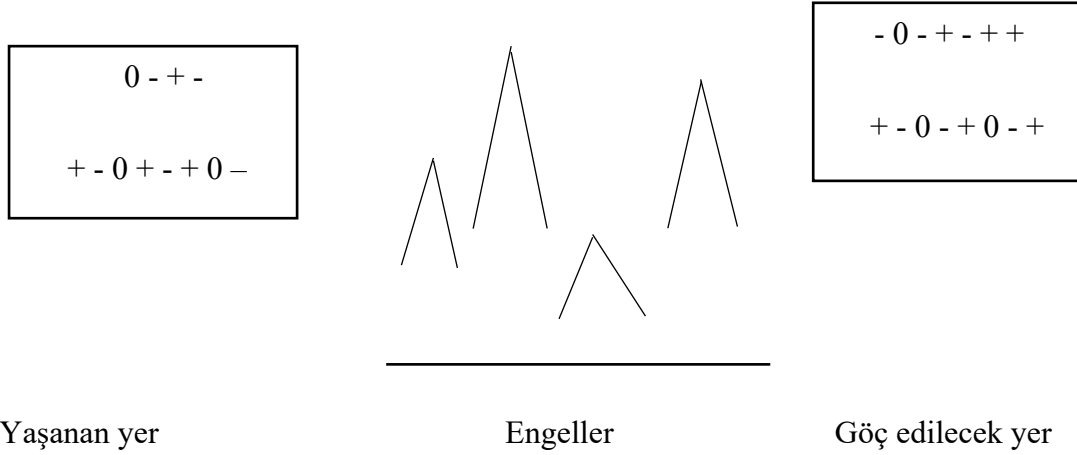
1. Metodoloji

Bu çalışma genel hatları itibariyle nicel bir çalışmadır. Çalışmada temel veri toplama aracı olarak, araştırma için geliştirilmiş olan “anket formları”⁴ ve ikincil veri kaynaklarından (literatür taraması) faydalanılmıştır. Çalışmanın verilerinin analizinde, “betimsel analiz” tekniği kullanılmıştır. Araştırmanın örnekleme tesadüfi/olasılıklı örnekleme tekniklerinden biri olan “aykırı örnekleme” tekniği ile seçilmiştir. Çalışmanın kapsamına; yasadışı yollarla Türkiye’ye girmek isteyen ve jandarma tarafından yakalanmış olup koruma altında olan, Ağrı ve Erzurum’da ikamet edenler; Erzurum’un Aşkale ilçesindeki Geri Gönderme Merkezi (GGM)’nde bulunanlar ve bu iki ildeki cezaevlerinde hüküm giymiş göçmen ve “yabancılar” alınmıştır. Araştırmanın alan çalışması, 2018 yılının Mart-Mayıs aylarında 4 farklı örneklem grubundan toplamda 1596 kişiye anket uygulanmak suretiyle gerçekleştirilmiştir.

2. Kuramsal Çerçeve

Bu çalışmanın kuramsal çerçevesini İtme-çekme Kuramı ve İlişkiler Ağı Kuramı oluşturmaktadır. İtme-çekme Kuramına göre, “uluslararası göçün ardındaki temel neden geride bırakılan ülkenin iticiliği ve göç edilen ülkenin çekiciliğinden kaynaklanan yapısal nedenlerdir” (Kaya, 2009, s.25). “Bir Göç Teorisi (A Theory of Migration)” adlı makalede, Lee, göç hareketinde itici ve çekici 4 faktörün bulunduğunu belirtmiştir. Bunlar (Lee, 1966, s.50): “Yaşanan yerle ilgili faktörler; gidilmesi düşünülen yerle ilgili faktörler, işe karışan engeller ve bireysel faktörlerdir”.

⁴ Anketler Farsça ve Türkçe olmak üzere iki dilde hazırlanmıştır. Ayrıca, söz konusu gruplara uygulanan anketlerde farklı soruların da olduğu belirtilmelidir.

Şekil 1. İtme-çekme Kuramının Formülasyonu (Yalçın, 2004, s.30)

Şekil 1.1’de yer alan “0”lar nötr, “+”lar olumlu ve “-“ler ise olumsuz faktörlere karşılık gelmekte; nötr değerler, göç kararına olumlu veya olumsuz etkisi bulunmayan ve herkes için aynı olan faktörleri belirtmektedir. Göç kararında olumlu faktörler çekmeyi, olumsuz faktörler ise itmeyi temsil etmektedir. Lee’nin geliştirmiş olduğu kuram çerçevesinde üzerinde durduğu diğer bir önemli nokta ise kaynak yer ile hedef yer arasında bulunan engelleyici faktörlerdir. Lee’nin kuramında engelleyici faktörler, makro ve mikro olarak iki boyutta ele alınmaktadır. Mikro faktörler, “kişisel farklılıkları ve kişinin içinde bulunduğu durumsal bağlamları” içermektedir. Makro faktörler ise “katı göç kanunları, ırk ya da ulusal kimliğe gönderme yapan göç sistemleri, göç için fiziksel uygunluk ve sağlamlık kontrolleri gibi göçmenlerin karşılaşabileceği faktörlerdir” (Todaro, 1980: 17-18 Akt. Çağlayan, 2006, s.75).

İlişkiler Ağı Kuramı ise “Göç Ağları Teorisi” olarak da adlandırılmaktadır. Bu kuram, göçün nedenlerinden çok “göçün sürekliliği ve kendini yeniden üretmesiyle ilgilenmektedir.” (Toksöz, 2006, s.21). Kuramın önemli kavramlarından biri olan “göçmen ağları” kavramı; Massey tarafından, göçmenlerin geride bıraktıkları ve hali hazırda etkileşim içinde oldukları “yakınları” ve “diğerleri” ile kurulan karmaşık ilişkilere göndermede bulunulmak için kullanılmaktadır. Kuram, göçmenler ve göçmen olmayanlar arasında bir ilişkiler ağı kurulduğunu varsaymaktadır. Bu ilişki ağları, kaynak ülke ile hedef ülkede bulunanlar arasında kurulabileceği gibi, hedef ülkedeki daha eski göçmenler

ile daha yeni göçmenler arasında da kurulabilmektedir. Bu durum, aynı zamanda “göçü özendirir” bir olgu olarak da ön plana çıkmaktadır (Abadan-Unat, 2006, s.21, 34).

3. Sosyal Bilim Yaklaşımı

Bu araştırmada, PSB ve ESB yaklaşımları bir arada kullanılarak karma bir yaklaşım benimsenmiştir. PSB toplumsal gerçekliğin “orada var olan ve keşfedilmeyi bekleyen bir şey” olduğunu vurgulamaktadır. Bir başka deyişle, PSB’ye göre tıpkı doğa bilimlerinde olduğu gibi toplumda da daha önceden var olan belli kalıplar ve yasalar bulunmaktadır ve sosyal bilimcinin görevi de bu yasaları bulmaktır. Bununla birlikte, toplumsal gerçeklik her zaman “aleni” değildir. Bazen görünen yanıltıcı olabilir (Neuman, 2016).

Bu noktada çalışmada iki yaklaşımın kullanılma gerekçesi ortaya çıkmaktadır. Zira ESB ise görünenin altındaki görünmeyeni ortaya koymaya çalışır. Bu çalışmada; esas olarak “buzdağının” altındaki asıl görünmeyenin olabileceği bakış açısı da benimsenmiştir. Göç de görünen neden ve sonuçlarının olmasının yanı sıra, görünmeyen dinamik ve boyutları açısından önemli bir olgudur.

4. Bulgular ve Kuramsal Tartışma

Örneklemin %26,3’ü kadın, %73,7’si erkektir. GGM, Sınırdaki Yakalananlar (SY) ve Cezaevinde Bulunanlar (CEB)’in büyük çoğunluğunu erkekler, İkamet Edenler (İE)’in ise çoğunluğunu kadınlar oluşturmaktadır. Örneklemin uyrukları şu şekildedir: %82,0 ile Afgan uyruklular, %13,4 ile Pakistan ve %3,9 ile İran uyruklular. Ayrıca, çalışmanın bulgularından, örneklemin etnik kökenleri ile Afganistan (ve kısmen Pakistan)’daki etnik yapı arasında bir tutarlılık olduğu görülmektedir (Tacik %35.2; Peştun %15.9; Özbek %13.5; Hazare %11; Pencap %7.5). Nitekim; Peştun, Tacik, Özbek ve Hazaralar Afganistan nüfusunun çoğunluğunu; Pencaplar ve Peştunlar ise Pakistan nüfusunun büyük çoğunluğunu oluşturmaktadırlar.

Örneklemin göç öncesi ve sonrası medeni durum değişikliklerinde büyük farklar gözlemlenmemektedir. Ancak İE’lerin yaklaşık %76’sının evli; ve bu sayının diğer gruplara göre daha yüksek oranda olduğu görülmektedir. SY (%56,4) ve GGM’de

bulunanların (%68,8) ise çoğunluğunun bekar olduğu dikkat çekmektedir. Burada bir çıkarım olarak, göç olgusu açısından eş ve çocuk sahibi olmamanın, birçok konuda risk aldırıcı kararlar verilebilmesini kolaylaştırdığı ve mobilizasyon açısından da avantajlar sağladığı söylenebilir.

Meslek ve yapılan işle ilgili elde edilen bulgular, örneklemin önemli ölçüde daha önceki mesleklerinden daha düşük nitelikte veya nitelik gerektirmeyen işlerde çalıştığı anlaşılmaktadır. Bu durum, ilgili literatürdeki bulgularla da örtüşmektedir. Örneklemin gelir durumuna bakıldığında ise çoğunluğun geliri olmayan ya da düşük gelir düzeyinde olan kişilerden oluştuğu görülmektedir (İkamet edenler haricinde tüm gruplar için 200 Doların altında gelire sahip olanların oranı %70'in üzerindedir).

Dil bilme/öğrenme, “uyumun” en önemli göstergelerinden bir olarak kabul edilebilir. İE’lerden Türkçe bilenlerin (%44) diğer gruplara oranla çok daha fazla olması, onların görece çabuk uyum sağladığı şeklinde yorumlanabilir. Bununla birlikte özellikle de Ökten (2010; 2012)’in çalışmalarında, görece uzun bir süredir bölgede bulunmalarına rağmen, Özbeklerin büyük oranda uyum sağlayamadığı, aidiyet geliştiremediği gibi sonuçların olduğu da belirtilmelidir. Özellikle de etnisite açısından benzer demografik özelliklere sahip bu iki grup arasındaki farklılığın; Ökten’in çalışmış olduğu Ceylanpınar’daki grubun diyasporik grup özellikleri taşımasından ve “yerlerini garantilemiş olmalarından” kaynaklandığı söylenebilir. Zaten Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan söz konusu grubun, vatandaşlık hakları almaya yönelik politik davranma veya “şirin görünme”⁵ gibi eylemlerde bulunmalarına büyük oranda gerek kalmamıştır.

Araştırmaya konu olmuş kişilerin önemli bir kısmının (Ortalama %41,4) Türkiye’de bir yakınının olması, İlişki Ağları Kuramı/Ağ Teorisi bağlamında değerlendirilebilir. Nitekim bu kurama göre göç edilen yerde bir yakınının olması, göç etme kararı ve diğer tüm süreçleri doğrudan veya dolaylı olarak etkilemektedir. İlgili literatürde de (Sever, 2009) bu duruma vurgu yapan çalışmalar bulunmaktadır.

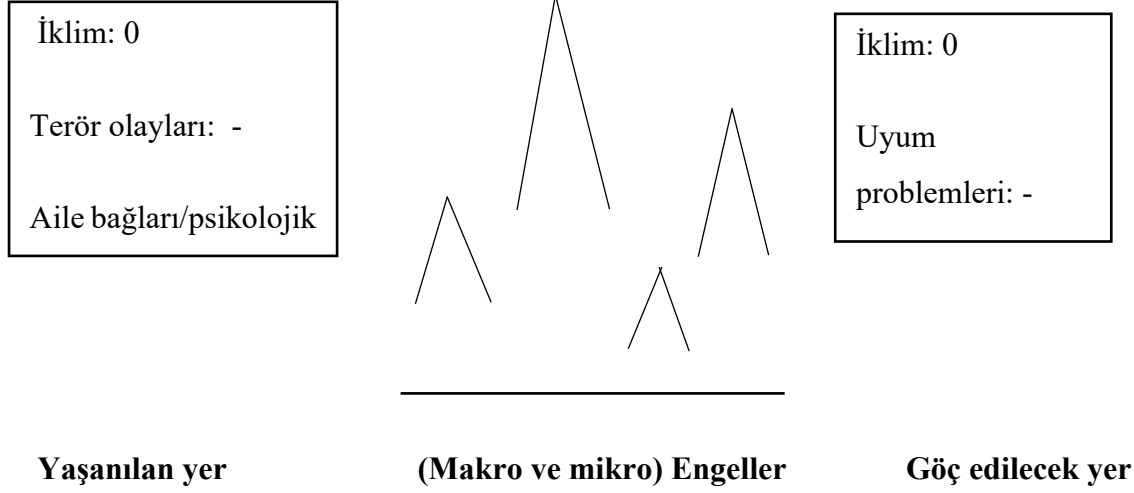
⁵ Bu kavramsallaştırma, “sorunsuz bir vatandaş olacağımı taahhüt ediyorum” anlamına gelebilecek politik davranışlara göndermede bulunmaktadır.

GGM’de 2017 yılından beri bulunanların olması, ilgili literatürde (HÜNEE, 2017) değinilen sorunlardan birinin bu çalışmaya yansımaları olarak görülebilir. Nitekim ilgili literatürde GGM’deki sürecin ağır işlediği ve buna çözüm getirilmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Örneklemin Türkiye’ye giriş aylarına bakıldığında, nisan aylarında bir yoğunluk olduğu görülmektedir (SY’ler için %80,8). Bu, Türkiye’nin iklim şartları açısından anlaşılabilir bir durumdur. Ayrıca, örneklemin çok büyük çoğunluğu, kaçak yollardan “organizatörler” yardımıyla Türkiye’ye giriş yapmıştır (SY’ler için %93,8; diğer gruplar için ise %80 üzeri). İlgili literatürde de bu yolun, özellikle de doğu sınırından giriş yapan göçmenler için en sık başvurulan yol olduğu belirtilmektedir (Deniz, 2011; HÜNEE, 2017; Sever, 2009; Akpolat, 2018). Bu durumun, “krizi fırsata çevirici bir sektör” haline geldiği de söylenebilir. İlgili literatürde, göçmen kaçakçılığı, “göç endüstrisi” (Sayın, 2017) olarak adlandırılan olgunun yalnızca bir kolunu oluşturduğu belirtilmektedir.

Örneklemin göç etme nedenlerine bakıldığında, ekonomik ile savaş ve terör nedenleri ön plana çıkmaktadır. Afganistan’ın mevcut durumundan dolayı bu bulguların beklenen bulgular olduğu belirtilmelidir. Zira, Afganistan’da hem etnik çatışmalar hem terör olayları hem de ekonomik sorunlar, halihazırda mevcut olan ve bazı gruplar üzerinde önemli derecede etkide bulunan sorunlardır. Çalışmanın kuramsal çerçevesinin bir ayağını oluşturan itme-çekme kuramı bağlamında söz konusu nedenler çıkış ülkesinden kaynaklı itici faktörler olarak değerlendirilebilir. Türkiye’nin tercih edilmesiyle ilgili nedenlere bakıldığında ise Türkiye’de hayat standartlarının iyi olması, ekonomik (iş bulma, para kazanma) olarak daha iyi ve daha güvenli olması şeklindeki nedenler ön plana çıkmaktadır. İtme-çekme kuramı bağlamında, bu durumun ise hedef ülkeden kaynaklı çekici faktörler şeklinde kabul edilebileceği söylenebilir. Bu bağlamda SY ve CEB, Lee’nin bahsetmiş olduğu makro ve mikro boyuttaki “engelleyici faktörler”in yansımaları olarak görülebilir. GGM’de, bulunanlar, SY ve CEB Türkiye’nin “göç kanunları” bağlamında Makro boyutun bir görünümü olarak kabul edilebilir. Göç edenlerin yaşadıkları belirsizlikler; göç sürecinde, özellikle de sınır geçişinde yaşadıkları sorunlar ve ödedikleri meblağlar ise mikro boyuta tekabül etmektedir. Lee’nin

matematiksel formülasyonu üzerinden bu çalışma bağlamında örneklendirme şu şekilde yapılabilir⁶:

Yaşanılan yerle ilgili olumsuz (itici) faktörler ile olumlu (çekici) faktörlere bakıldığında, olumsuzların daha fazla olduğu görülmektedir. Bununla birlikte göç edilecek yerde ise olumlu (çekici) faktörler daha fazladır. Her iki yerde de verilen “iklim” nötr faktör olarak değerlendirilmiştir. İtici ve çekici faktörler, önce kendi içerisinde bir bütün olarak incelendiğinde kaynak ülkedeki itici faktörlerin, çekici faktörlerden; hedef ülkede ise çekici faktörlerin itici faktörlerden daha fazla olduğu görülmektedir. İtme çekme kuramı bağlamında matematiksel bir hesaplama: yaşanılan yerdeki “+” ve “-“lerin karşılaştırılması sonucu üç “-“nin, başka bir ifadeyle üç itici faktörün kaldığı görülmektedir. Göç edilecek yere, aynı şekilde bakıldığında, bir “+”, yani bir çekici faktör kalmaktadır. Aynı hesaplama, kaynak ülke ile hedef ülke arasındaki itme ve çekme faktörleri karşılaştırıldığında ise, hedef ülkede çekici faktör olmasına rağmen, kaynak ülkede itici faktörlerin kaldığı görülmektedir. Böylelikle göçmenler için göç kararının alınmasının daha fazla olması söylenebilir. Bununla birlikte, hedef ülkedeki çekici faktörlerin, göçmenlerin toplumsal bağlamında değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu durum, verilerden yola çıkılarak şu şekilde açıklanabilir: Yukarıdaki tabloda hedef ülkedeki çekici faktörlerden biri güvenlik olarak ön plana çıkmaktadır. Göçmenler için güvenlik olgusu çok önemli

⁶ Burada yapılan örneklendirme, metodolojik anlamda bir “ideal tipleştirme” olarak görülmelidir.

bir yerde duruyorsa –ki elde edilen bulgular bunu göstermektedir-, göç kararının verilmesinin temel belirleyicisi güvenlik olmakta ve diğer itici-çekici faktörler ikinci planda önemli olmaktadır. Başka bir ifadeyle can güvenliği, ekonomik açıdan iyi bir hayat sürmekten önce gelmektedir, denebilir.

Türkiye’den başka bir ülkeye göç etme yönündeki bulgular, Türkiye’nin transit ülke olması yanında, hedef bir ülke niteliği taşıdığı yönündeki kabulü destekler niteliktedir. Zira örneklem grubunun önemli bir bölümü, başka bir ülkeye gitmek istemediklerini belirtmişlerdir. Bu oran, CEB ve SY için çok daha yüksekken (sırasıyla %80.4 ve %83.3); İE’ler için daha düşüktür (%42.9). Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmak isteme yönündeki eğilimlere bakıldığında da yine benzer bulgular elde edilmiştir. Bulgular incelendiğinde, tüm gruplar içinde Türkiye vatandaşı olma isteğinin yüksek olduğu görülmektedir (SY, %84,2; İE, %45; CEB, %61,5).

Türkiye’den gitmek isteme nedenlerine bakıldığında ise; ekonomik/iş imkânların, İE’ler ve CEB’ler; SY için ise tavsiye nedeniyle gitmek istemenin ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Bu durum, İE ve CEB için İtme-çekme kuramı, diğerleri için ise İlişkiler Ağı kuramı ile açıklanabilir.

Gidilmek istenen ülkeler arasında Kanada, Almanya, İtalya ve Avusturya’nın başı çektiği görülmektedir. Bu durum da yine İtme-çekme kuramı çerçevesinde değerlendirilebilir. Zira bu ülkeler “gelişmişlik” düzeyleri Türkiye’den daha yüksek olan ülkelerdir ve özellikle de ekonomik açıdan başta olmak üzere birçok çekici faktörler barındırmaktadırlar. Söz konusu ülkelerde bir yakının olması ve bu referansın kullanılması ise İlişkiler Ağı kuramı ile açıklanabilecek bir durumdur. Burada Kanada daha özel bir yerde durmaktadır. Nitekim Afganistan; Türkiye, Burundi, Mısır, Eritre, Irak, Suriye ve Yemen’le birlikte, Kanada’nın “hızlandırılmış iltica başvurusu alınan ülkeler” listesinde yer almaktadır. Buradan hareketle, örneklem gruplarında bulunanların büyük çoğunluğunun neden Kanada’ya gitmek istedikleri anlaşılabilir olmaktadır. Yine bu eğilim; daha önce söz konusu ülkeye gitmiş olan “tanıdıkların” olması açısından göç kararı –ki örneklem grubunda bulunanların bir bölümü tavsiye üzerine gitmek

istemektedirler-, İlişkiler Ağı kuramıyla; Kanada'nın refah düzeyinin yüksek olması nedeniyle de itme-çekme kuramı çerçevesinde değerlendirilebilir.

Sonuç

Çalışmadan elde edilen sonuçlardan şu başlıklar ön plana çıkmaktadır:

- Örneklemin büyük çoğunluğu Afganistan menşelidir ve “Suriye Göçü”, diğer göç dalgalarını “gölgelemektedir”.
- Örneklemin göç etme nedenlerine bakıldığında, ekonomik ile savaş ve terör nedenleri ön plana çıkmaktadır.
- Türkiye’ye Doğu sınırı üzerinden yapılan girişler çok büyük çoğunlukta kaçak yollarla ve organizatörler aracılığı ile yapılmaktadır. İnsan kaçakçılığı ile ilgili daha radikal politikaların izlenmesi, başka bir deyişle yaptırımların daha caydırıcı olması ve yasadışı girişlere karşı daha kararlı bir duruşun sergilenmesinin kaçak yollarla girişi azaltıcı bir etkiye sahip olacağı söylenebilir.
- Göçmenler hem göç yolunda hem de varış yeri itibariyle, göçmen kaçakçılığı ve güvenlik; uyum, sosyo ekonomik ve kültürel sorunlar başta olmak üzere birçok sorunlar yaşamaktalar. Söz konusu durumun Türkiye açısından da birçok sorun alanı yarattığı anlaşılmaktadır.
- İtme-Çekme teorisi ve İlişkiler Ağı kuramı ile PSB ve ESB yaklaşımlarının bir arada kullanılması uluslararası göçlerin irdelenmesinde önemli araçlar sağlamaktadır.
- Türkiye’nin göç veren bir ülke olmanın yanında, özellikle de son zamanlarda göç alan bir ülke konumuna geldiği; ayrıca, özellikle de Doğu sınırından gelen göçmenler açısından “transit ülke” olmasının yanında, “hedef ülke” olarak da görüldüğü söylenebilir.
- Türkiye açısından güvenlik sorunları başta olmak üzere, diğer göçten kaynaklı sorunların bertaraf edilmesinin tek bir kurumun değil, ancak birçok kurum ve sivil toplumun koordinasyonu ile mümkün olacağı anlaşılmaktadır.

Kaynakça

- Abadan-Unat, N. (2006). *Bitmeyen Göç: Konuk İşçilikten Ulus-ötesi Yurttaşlığa*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Akpolat, Y. (2018). “Doğu Anadolu’da Göç Çalıştayı Üzerine”. İsmail Öz (Ed.). *Doğu Anadolu’da Uluslararası Göç Çalıştayı, 19 Haziran 2018*, (ss. 1-7), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Çağlayan, S. (2006). “Göç Kuramları, Göç ve Göçmen İlişkisi”. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (17), 67-91. (22.09.2018) Retrieved from. <http://dergipark.gov.tr/musbed/issue/23522/250638>.
- Deniz, O. (2011). “Mülteci Hareketleri Açısından Van Kentinin Durumu Ve Kentteki Mültecilerin Demografik Profili”. *Doğu Coğrafya Dergisi*. 14(22), 187-204. (15.10.2018). <http://dergipark.gov.tr/ataunidcd/issue/2437/31196>.
- HÜNEE. (2017). *Türkiye’de Afganistan Uyruklu Uluslararası Koruma Başvurusu ve Statüsü Sahipleri Üzerine Analiz: Türkiye’ye Geliş Sebepleri, Türkiye’de Kalışları, Gelecek Planları ve Amaçları*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Kaya, A. (2009). *Türkiye’de İç Göçler: Bütünleşme mi Geri Dönüş mü? (İstanbul, Diyarbakır, Mersin)*. Ayhan Kaya (Haz.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Lee, E. (1966). “A Theory of Migration”. *Demography*, 3(1), 47-57.
- Neuman, W. L. (2016). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar 1*. (Çev., Sedef Özge). İstanbul: Yayınodası Yayınları.
- Ökten, Ş. (2010). “ ‘Eski Vatan’ ile ‘Yeni Vatan’ Arasında ya da Hem ‘İçeride’ Hem de ‘Dışarıda’ Olmak: Ceylanpınar’daki Afganistan’dan Göç Etmiş Özbeklerin Sosyal Bütünleşmesi”. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. 7(13), 167-184.
- Ökten, Ş. (2012). “Zorunlu Göç Zor(un)lu Kabul: Ceylanpınar Afgan Göçmenleri Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma”. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 17(28), 171-186.
- Sayın, H. (2017). “Göçmen Kaçakçılığı: Yöntemler, Yollar, Güzergahlar”. *Lectio Socialist*, 1(1), 16-28.

- Sever, H. (2009). *Yasadışı Göçmenlerin Profili: İstanbul İli Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Polis Akademisi Güvenlik Birimleri Enstitüsü. (10.09. 2018). <https://tez.yok.gov.tr/>.
- Toksöz, G. (2006). *Uluslararası Emek Göçü*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Yalçın, C. (2004). *Göç Sosyolojisi*. Ankara: Anı Yayınları.

DAMGA VE SUÇ: AB VE TÜRKİYE’DE İSTİHDAM ODAKLI REHABİLİTASYON UYGULAMALARININ KARŞILAŞTIRMASI¹

Yıldız Akpolat²

Metin Türkmen³

Özet

Modern toplumda ceza adaletinin sunduğu rehabilitasyon anlayışı, suçluların tekrar topluma üretken ve verimli vatandaşlar olarak dönüşlerini ve toplumla uyum sürecinde suçluların önündeki engelleri kaldırmayı amaçlamaktadır. Mevcut toplumsal yapı bir taraftan suçluların bir daha suç işlememesi için çabalamakta bir taraftan ise onları dışlayarak yeniden suç işleme eğilimlerinin artmasına neden olmaktadır. Özellikle suçluların ceza sürecinden sonra topluma uyumlarını en çok etkileyen faktörlerden birisi olan sosyo-ekonomik düzeyin belli bir seviyede tutulması, damgalamanın sebep olduğu olumsuzluklar nedeniyle başarılı olamamaktadır. Bu kapsamda çalışma istihdam odaklı rehabilitasyon uygulamalarının yeniden suç işleme ve dolayısıyla rehabilitasyon süreci üzerinde nasıl ve ne yönde etkileri olduğunu bulmaya odaklanmıştır.

¹ Bu çalışma “AB Ülkelerinde Hükümlülerin Rehabilitasyon Edilmesi Deneyimlerinin Paylaşılması ve İyi Uygulamaların Geliştirilmesi” adlı AB projesinin çıktılarına dayanmaktadır. Proje Avrupa Birliğinin eğitim, gençlik ve spor alanındaki hibe programı olan Erasmus+ kapsamında Türkiye Ulusal Ajansı Avrupa Birliği Eğitim ve Gençlik Programları Merkezi Başkanlığının desteğiyle 3 ana eylem planından birisi olan “Yenilik ve İyi Uygulamaların Değişimi İçin İşbirliği Yetişkin Eğitimi için Stratejik Ortaklıklar” dâhilinde gerçekleştirilmiştir. 2017-1-TR01-KA204-046449 proje numarasıyla 01.10.2017 tarihinde başlayıp 31.12.2018 tarihinde biten proje 15 ay sürmüştür. Projede ortaklar Türkiye’den Atatürk Üniversitesi ve Erzurum Denetimli Serbestlik Müdürlüğü, İngiltere’den Maze Partnership Limited ve Almanya’dan ise Mittelhessischer Bildungsverband olmuştur.

²Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, akyildiz@atauni.edu.tr

³Dr.Öğr.Üyesi, Artvin Çoruh Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, metinturkmen@artvin.edu.tr

Araştırma kapsamında üç ülkedeki istihdam odaklı rehabilitasyon faaliyetleri, ülkelere yapılan çeşitli ziyaretlerle yakından incelenmiştir ve nitel bir yöntem kullanılmıştır. Rehabilitasyon-yeniden suç işleme eğilimi-istihdam arasındaki ilişkiyi temellendirmek için ise sembolik etkileşimcilik dâhilinde damgalama teorisi kuramsal açıdan benimsenmiştir. Avrupa’da eski hükümlülerin rehabilitasyon ve eğitim süreci cezaevinden itibaren başlamakta, sonrasında denetimli serbestlik ve STK’lar arasındaki iş birliği ile yürütülmektedir. Özellikle STK’ların bu alandaki varlığı toplumun da rehabilitasyon sürecinin bir parçası olmasını ve bu sayede bu alanda daha etkin çalışmaların yapılmasının zeminini oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Rehabilitasyon, Damga, İstihdam, AB, Türkiye.*

1. Giriş

Tarihsel olarak suçlulara verilen cezaların nicelik ve nitelik açısından belirgin bir farklılaşma içerisinde olduğunu tespit etmek mümkündür. Bu farklılaşma toplumun değişen dinamiklerine bağlıdır. Modern toplumda cezalandırıcı anlayıştan (*retributive*) uzaklaşmış, yerine onarıcı bir anlayış (*restorative*) benimsenmiştir. Cezalandırma ile ilgili değişimler neticede suçlara karşı tepki kapsamında rehabilitasyon anlayışını merkeze yerleştirmiştir. Bu anlayış suçluları suç işlemeden önceki hayatlarına geri döndürme, toplumdaki eski onurlu ve ayrıcalıklı yerine geri iade etme olarak kavramsallaştırılabilir.

Çalışma modern toplumda rehabilitasyon sürecinde önemli sorun alanlarından birisi olarak görülen suçluların belirli bir sosyo-ekonomik düzeyin üstünde tutulması ile ilgilidir. Sosyo-ekonomik düzey özelinde ise suç işlemiş kişilerin istihdam olanakları konu edilmiştir. Hükümlülerin istihdam olanaklarının önündeki en büyük engellerden birisi olarak suç işlemiş kişilerin damgalanarak toplum tarafından dışlanması sorunsallaştırılmaktadır. Ortaya çıkan rehabilitasyon, tekrar suç işleme ve istihdam arasındaki ilişki karmaşık ve sosyolojik bir arka plana dayanmaktadır. Bu arka plan, kamu politikaları karşısında toplumun rehabilitasyon uygulamalarına ve eski hükümlülere bakış açısı arasındaki kopukluktan kaynaklanmaktadır. Kamu politikaları suç işlemiş kişileri

rehabilite etmeye ve istihdam olanakları oluşturmaya çalışmaktadır. Toplumun birçok üyesi ise suç işlemiş kişileri damgalayarak, sosyal hayattan dışlamaktadır.

Çalışmanın temel problemi; istihdam odaklı rehabilitasyon uygulamalarının yeniden suç işleme ve dolayısıyla rehabilitasyon süreci üzerinde nasıl ve ne yönde etkileri olduğu ile ilgilidir. Kuramsal tartışmanın odağında ise rehabilitasyon-istihdam-yeniden suç işleme eğilimi (recidivism)-damgalama ilişkisi bulunmaktadır. Çalışmanın temel sorunsalına bağlı olarak istihdam odaklı rehabilitasyon uygulamalarının farklı ülkelerde uygulanması ile ilgili dinamiklerin karşılaştırmalı bir şekilde nitel bir anlayışla değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

2. Rehabilitasyon, İstihdam ve Damgalama Arasındaki İlişki

Suçluların istihdam olanakları karşısında dezavantajlı konumları zayıf sosyal beceriler, davranışsal sorunlar, düşük benlik saygısı ve deneyim eksikliği şeklinde görülebilir. Bunların yanında suçluların dezavantajlılığının görünmeyen bir yüzü de bulunmaktadır. Suçlular toplum tarafından damgalanarak dışlanmakta ve istihdam olanakları karşısında bir risk olarak değerlendirilerek işe yerleştirme konusunda tercih edilmemektedir.

İstihdam olanakları bu yönleriyle yeniden suç işleme eğilimi üzerinde etkili olmaktadır. Bu konuyla ilgili literatürü derinden etkilemiş önemli çalışmalardan birisi 1968 tarihli “*Crime and Punishment: An Economic Approach*” çalışmasıdır. Çalışmada yüksek işsizlik oranlarının suç oranlarında bir artışa sebep olacağı fakat bu ilişkiyi ortaya koyacak ampirik kanıtların oldukça karmaşık olduğu ifade edilmektedir (Becker G. S., 1968).

Çalışma kapsamında rehabilitasyon-yeniden suç işleme eğilimi-istihdam arasındaki ilişkiyi temellendirmek için damgalama teorisi kuramsal açıdan benimsenmiştir. Damgalama kuramı suçun nasıl sosyal etkileşimin bir ürünü olduğunu göstermeye çalışır. İnsanlar diğerleri tarafından bu şekilde damgalandıkları için sapsmış ya da suçlu davranışa yönelirler (İçli, 2007, s. 127). Kritik nokta ilk suçun işlenmesidir. İlk mahkûmiyet suçluyu lekelemekte ve sosyal statüsüne, mesleğine, ailesine ve topluma etki etmektedir. Toplum bu lekelenmeyi kendi pozisyonunu korumak amacıyla suçluyu dışlayıcı bir tepki oluşturmaktadır. Dolayısıyla dışlanan ve damgalanan suçlular tekrar suç

işleyebilmektedir. Damgalanan kişilerin kendileri hakkındaki değerlendirmeleri değişmekte ve ikincil sapma ortaya çıkmaktadır. İkincil sapma suçluların kendileri ile ilgili değerlendirmelerinde sürekli potansiyel bir suç eğilimi görmeleri ile ilgilidir (Demirbaş, 2001, s. 135-136). Gerçekte damgalama teorisinin merkezinde ikincil sapma görülebilir. İlk normsal ihlal bireyin suçlu bir kimlik kazanmasına neden olmaz. Bireyin suçlu bir yapı kazanması ikincil sapma ile olur (Kızmaz, 2006, s. 26). İkincil sapma suçlunun sapmış davranışının sonuçları etrafında kişiliğini organize ettiği zaman ortaya çıkmaktadır (Sokullu Akıncı, 2012, s. 203).

Bu alanda önemli kuramcılardan birisi olan Goffman, bir insanın ne olduğu ve ne olması gerektiği arasındaki farkla ilgilenmiştir. Damgalamada bu ikisi arasında bir fark vardır. İki tür damga vardır; itibarsız damga ve itibarsızlaşabilecek damga. İlkinde damgalanan damgalayanların farkı bildiğini bilmektedir yani gerçeği bilmektedir. İkincisinde ise farklar diğerleri tarafından bilinmemektedir. İtibarsız damgalamada dramaturjik taraf insanların sorunu bilmesinin yarattığı gerilimdir. Diğer damgalamada ise sorun seyircinin öğrenmemesi için bilgiyi saklamaktır (Ritzer & Stepnisky, 2012, s. 123; Goffman, 2018).

Sapmış ve suçlu olarak etiketlenen ve bu şekilde istihdam olanaklarından yararlandırılmayan kişiler ikinci aşamada potansiyel suçlular haline gelerek yeniden suç işleyebilmektedirler. Dolayısıyla ikincil sapma ortaya çıkmaktadır. Döngü suçluların aleyhinde gelişmekte ve suçlular istihdam olanaklarından yararlanamamaktadır. Becker'in sunmuş olduğu *Hariciler* şablonu bu çalışma için de ayrı bir öneme sahiptir. Çünkü hariciler şablonunda damgalanan değil damgalayanlar üzerinde durulmakta ve suçlu açısından değil suçlunun iç dünyası açısından damgalama anlaşılmaya çalışılmaktadır (Becker H. , 2017). Rehabilitasyon süreci damgalamanın karşısında bir yerde konumlandırılabilir. İnsanlar bu şekilde damgalandıkları için suçları işlerler kuramsal açıklamasına karşılık rehabilitasyon insanların damgalanmaması için çaba gösterir.

Goffman'ın açıklamalarında eski hükümlü olma durumu itibarsız damga kavramsallaştırmasına girmektedir. Goffman açısından daha geniş bir açıdan bakılacak olursa ironik bir durum da ortaya çıkmaktadır. İnsanlar damgalayarak bazı davranışları

baskı altına almak isterler fakat sıradan insanların anormal tepkileriyle karşılaşan damgalanmış insanlar kaçınılmaz bir şekilde tuhaf davranırlar. Yani suçlular damgalanır damgalanırken suç işlememeleri istenir fakat damgalandıklarında yeniden suç işleme eğilimleri artar. Sonuç olarak damgalama ve istihdam arasında doğrudan bir bağlantı olduğunu ve bir suçtan dolayı yaşanan mahkûmiyetin birçok etkisi olacağını ifade etmek mümkündür.

3. Araştırmanın Yöntemi ve Tasarımı

Çalışmada istihdam odaklı rehabilitasyon uygulamalarının farklı ülkelerde uygulanması ile ilgili dinamiklerin karşılaştırmalı bir şekilde değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Karşılaştırma için Türkiye, İngiltere ve Almanya örnekleri seçilmiştir. Ülkelerin her birinde bu kapsamdaki uygulamalar farklı nitelikler taşımakta ve her birinin özgün yönleri bulunmaktadır. Özgün yönlerin ortaya çıkartılması ve bir karşılaştırma yapılabilmesi için yorumlayıcı bir yaklaşım ve nitel bir yöntem benimsenmiştir. Araştırma süreci üç ülkeye ziyaretler yapılarak çoğunlukla katılımlı gözlem ve saha görüşmeleri şeklinde araştırmacıların aktif olarak yer aldığı bir süreçle gerçekleştirilmiştir. Üç ülke arasında kapsamlı ve derin anlamlara sahip tespitler ve analiz yapılabilmesi için gözlemler, mülakatlar, dokümanlar ve raporlar gibi çoklu bilgi kaynakları kullanılmıştır. Bu kapsamda bir durum ya da durumlar hakkında, farklı bir ifadeyle güncel sınırlı bir sistem ya da belli bir zaman içerisindeki çoklu sınırlandırılmış sistemler ile ilgili gözlemler, mülakatlar, dokümanlar ve raporlar gibi çoklu bilgi kaynakları aracılığıyla detaylı ve derinlemesine bilgi toplandığı, bir durum betimlemesinin ya da durum temalarının ortaya konulduğu nitel yaklaşım temelli durum çalışması yöntemi (case study) bu çalışma için uygun görülmüştür (Creswell, 2013, s. 97). Durum çalışmalarında amaçlı örneklem kullanılmaktadır. Öncelikle durumları belirlemek için kullanılan kriterler anlatılmaktadır. Bunlar ise bir program, bir kuruluş, bir müdahale gibi olabilmektedir. İlk adım önceden oluşturulmuş kriterlere göre amaca dönük durumu belirlemektir (Merriam, 2013, s. 258-259). Durum çalışmalarında analiz birimi tek bir durum yani tek mekânlı olabileceği gibi, birden fazla durum yani çok mekânlı çalışma da olabilir. Burada Türkiye, İngiltere ve Almanya'da uygulanan rehabilitasyon uygulamalarına çoklu durum olarak bakılmıştır. Durum, istihdam odaklı

rehabilitasyon uygulamalarının bu üç ülkedeki farklılaşmasıdır. Analiz birimi ise her bir ülkedir. Analiz için elde edilen veriler derin anlamlar yakalanabilmesi için temalara ayrılmıştır.

4. Araştırma Bulguları ve Analizi

İngiltere ve Almanya'da Denetimli Serbestlik sistemi 19. yüzyılda sivil toplum ve özel sektör girişimleriyle başlamıştır. Türkiye'de ise 2005 yılında ceza adaleti alanındaki büyük dönüşümün bir parçası olarak ortaya çıkmıştır. Üç ülke karşılaştırıldığında Türkiye'deki sistemin görece çok daha yeni olduğu görülecektir. Türkiye'de kurumsallaşma açısından etkili olan faktör AB üyeliği çerçevesinde politik bir içerikle şekillenmiştir.

Üç ülkede rehabilitasyon sürecine katılan aktörler farklılık göstermektedir. İngiltere'de 8 adet Toplum Rehabilitasyon Kurum sahibi bulunmaktadır. 21 adet Toplum Rehabilitasyon Kurumunun 11'i iki organizasyonun (*Sodexo Justice Services* ve *Purple Futures*) ve diğer 3'ü ise Çalışma Kurumlarının (*Working Links*) elinde bulunmaktadır. İngiltere'de verilen hizmetler açısından da kamu ve özel sektör olmak üzere iki tür yapılanma söz konusudur. *National Probation Service* (NPS) kamu sektörünü temsil ederken, *Community Rehabilitation Company* (CRC) özel sektörü temsil etmektedir. Özel ve kamu olmak üzere 14 adet denetimli serbestlik kurumu bulunmaktadır. NPS yüksek riskli suçlulara, CRC ise düşük ve orta riskli suçlulara hizmet vermektedir.

Almanya'da hükümlülerin topluma kazandırılmasında en önemli araç eğitim ve meslek edindirme faaliyetleridir. Kurumlar arası önemli bir işbirliği söz konusudur. Adalet Bakanlığı, Sosyal Politikalar Bakanlığı ve yerel yönetimler ile STK'lar birlikte hareket etmektedir. Resmi, özel, yerel ve STK'lar paydaşlardır. Bu kurumlar dışında İş ve İşçi Bulma Kurumlarında eski hükümlülere danışmanlık – mentörlük yapılmaktadır.

Türkiye'de rehabilitasyon sürecine katılan temel aktör denetimli serbestlik kurumudur. Sistem her ilde bulunan müdürlükler tarafından yürütülmektedir. Müdürlükler soruşturma, kovuşturma, salıverilme ve adli para cezasının yerine getirilmesi sürecinde

görevlere sahiptir. Müdürlükler Koruma Kurulları vasıtasıyla diğer kamu kurumları ve STK'lar ile işbirliğine girmektedir.

Ülkelerin rehabilitasyon uygulamalarına bakıldığında; Almanya'da eğitim sisteminin rehabilitasyon sürecine etki eden önemli aktörlerden birisi olduğu görülecektir. Zorunlu eğitim bittikten sonra mesleki eğitimler çeşitli STK'lar tarafından verilmektedir. Almanya'da eğitim sisteminin öne çıkan en önemli yönü mesleki eğitimin tüm sisteme yansıtılmasıdır. Mesleki eğitimin temel amacı da istihdam olanağının artırılmasıdır. Almanya'da rehabilitasyon süreci ile ilgili uygulamalarda kâr amacı gütmeyen çeşitli kuruluşların önemli rolleri bulunmaktadır. Bu kuruluşlar sadece eski hükümlülere değil aynı zamanda birçok dezavantajlı gruba da çeşitli hizmetler vermektedir. Bu kuruluşların faaliyetleri tamamen gönüllülük esasına dayanmaktadır.

İngiltere ceza adalet sisteminde hükümlülerin risk faktörlerini değerlendirmek üzere OASYS sistemi kullanılmaktadır. Bu sistemde hükümlülerin rehabilitasyon sürecinde ihtiyaçlarının belirlenmesi ve uygun rehabilitasyon uygulamalarının gerçekleştirilebilmesi için birçok bilgi güncel olarak toplanmakta ve kaydedilmektedir. Sistem aynı zamanda hükümlülerin mesleki eğitim ve istihdam ihtiyaçlarını da tespit etmektedir. Toplanan verilere dayanılarak rehabilitasyon için plan hazırlanmakta ve hükümlü ile ilgili gelişmeler olduğunda da güncelleme yapılmaktadır. Hükümlülerle görüşmeden sonra hükümlüler istihdam açısından madalya sistemi denilen bir uygulamayla altın, gümüş ve bronz olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır. Altın grupta olanlar istihdama hazır olanlar, gümüş ve bronz grubundaki hükümlüler ise istihdam öncesi mesleki eğitim ve eğitim ihtiyaçlarına sahip hükümlüleri ifade etmektedir. Hükümlünün bulunduğu grup dikkate alınarak mesleki eğitim ya da istihdamı için üçüncü sektör kuruluşuna yönlendirilmektedir.

İngiltere'de STK'lar rehabilitasyon sürecinde önemli roller üstlenmektedirler. Hükümlülerde toplumla bütünleşme süreçlerine katkıda bulunmaya ve suçların nedenlerini araştırarak kamu politikalarına da yön vermeye çalışmaktadırlar. Ayrıca gönüllüler hükümlülerle doğrudan çalışarak istihdam konusunda onlara yol göstermektedirler. İngiltere'de rehabilitasyon sürecinin başarısını belirleyen tekrar suç

işleme oranlarının değerlendirilmesinde OGRS (yeniden suç işleme ölçeği) sistemi kullanılmaktadır. Bu sistem hükümlülerle ilgili rehabilitasyon ve istihdam faaliyetlerinin başarısını ölçmektedir. Ayrıca hükümlülerin istihdamında sosyal girişimcilik önemli roller üstlenmektedir. Bunlar kâr amacı gütmeyen toplumdaki dezavantajlı grupları topluma kazandırmayı amaçlayan kurumlardır. Bu kurumlar eski hükümlülerin mesleki eğitiminde ve istihdamında roller üstlenmektedirler.

Türkiye’de ceza adalet alanında suçluların rehabilitasyonu ile ilgili süreçlerin neredeyse tümü denetimli serbestlik sistemi tarafından yürütülmektedir. İngiltere ve Almanya ile karşılaştırıldığında özellikle STK’ların ve üçüncü sektör kuruluşlarının rehabilitasyon sürecinde yer almadığı görülmektedir.

Denetimli serbestlik kapsamında rehabilitasyon süreci sanık ya da hükümlünün risk değerlendirmesi ve ihtiyaçlarının belirlenmesi ile başlamaktadır. Risk değerlendirmesi kişinin kendisine ve çevresine zarar verme ve tekrar suç işleme potansiyelinin değerlendirilmesidir. İhtiyaçların belirlenmesi ise risklerin ortadan kaldırılması ve rehabilitasyon kapsamında kişinin ihtiyaç duyduğu hizmet ve programların belirlenmesini kapsamaktadır. Risk değerlendirmesinde Araştırma ve Değerlendirme Formu kullanılmaktadır. İlk risk değerlendirmesinden sonra üçer aylık dönemlerde tekrar değerlendirme yapılmaktadır. İkinci aşamada belirlenen ihtiyaçların ve hizmetlerin yerine getirilebilmesi için Denetim Planı hazırlanmaktadır. Denetim planı rehabilitasyon sürecinin planlandığı, hükümlü ya da sanığın uyması gereken kuralların belirtildiği ve rehabilitasyon sürecinde gerçekleştirilecek müdahale programlarının belirlendiği belgedir. Süreç başladıktan sonra ise rehabilitasyon süreci ile ilgili mahkemeye bilgi vermek için üç ayda bir Denetim Raporu hazırlanmaktadır. Bireysel görüşmeler, grup çalışmaları, boş zamanların yapılandırılması, meslek kursları ve eğitim programlarına katılımın sağlanması rehabilitasyon sürecinde gerçekleştirilmektedir.

Türkiye İş Kurumu da eski hükümlülerin istihdamı ile ilgili bazı uygulamalar gerçekleştirmektedir. Kuruma başvuran eski hükümlüler hakkında bir inceleme yapılarak başvuruları alınmaktadır. Bu incelemede işlenen suçun kapsamı ve infaz durumu değerlendirilmektedir. Belirli suçlardan mahkûm olmamış olmak ve infaz durumu

açısından ise cezasını tamamlamış olanlar, cezası ertelenenler, koşullu salıverilenler ve denetimli serbestlikten yararlananlar kapsama alınmaktadır.

Sonuç

AB üyesi iki ülkedeki bu kapsamdaki uygulamaların daha kurumsal ve sistematik işlediği görülmektedir. Her iki ülkede de STK'ların önemli rolleri bulunmaktadır. STK'lara gönüllülerin katkıları yanında devletin de katkısı söz konusudur. Ayrıca çeşitli sosyal sorumluluk projeleri kapsamında bazı kâr amacı gütmeyen 3. sektör kuruluşlarının da hükümlülerin istihdamında önemli rolleri bulunmaktadır.

Almanya'da farklı bir durum eğitim sisteminden kaynaklanmaktadır. Almanya'da eğitim sistemi mesleki eğitim temelli şekillenmekte ve eğitim alanında benimsenen kamu politikaları hükümlülerin rehabilitasyonu kapsamındaki istihdam olanaklarının sunulmasına da yansımaktadır. Almanya'daki yapı dolayısıyla suçluların eğitilmesine ve mesleki yetkinlik kazanmasına daha çok önem vermektedir.

İngiltere sisteminde ön plana çıkan en belirgin özellik ise suçlularla ilgili baştan itibaren risk faktörlerinin sistematik bir şekilde değerlendirilmeye çalışılmasıdır. Risk faktörlerinin değerlendirilmesi neticesinde suçlular bir sınıflamaya tabi tutulmakta ve sonrasında istihdama yönlendirilmektedir.

Türkiye'yi diğerlerinden ayıran en belirgin özellik mevcut sistemde STK'ların ve 3. sektör kuruluşlarının yer almamasıdır. Türkiye sistemi daha çok devletin tekelinde işlemekte ve gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır.

Denetimli serbestlik sistemi her üç ülkede de rehabilitasyon uygulamalarının ve dolayısıyla istihdam odaklı rehabilitasyon uygulamalarında da merkezi bir rol oynamakta ve kurumsal alt yapıyı oluşturmaktadır.

AB ülkelerinde rehabilitasyon ve eğitim hizmetleri cezaevlerinde başlamakta, denetimli serbestlik, STK'lar ve 3. Sektör kuruluşları arasındaki işbirliği ile yürütülmektedir. Sosyal girişimcilik örneği gösteren 3. Sektör kuruluşları toplumun da bu rehabilitasyon

sürecinin bir parçası olmasını sağlamakta ve bu şekilde damgalamanın sebep olacağı olumsuzlukların önüne geçilmeye çalışılmaktadır. Bu süreçte öncesinde rehabilite edilmiş olan eski hükümlülerin rehabilitasyon sürecindeki diğer hükümlülere örnek ve destek olarak mentörlük yapmaları da etkili yöntemlerden birisidir. Bu sonuçlar dâhilinde Türkiye sistemi için önerilebilecek modelde, sistem içerisinde yer almayan STK'lar ve 3. Sektör kuruluşların ve mentörlük gibi uygulamaların sisteme dâhil edilmesinin pozitif katkıları olacağı sonuçlarına ulaşılmıştır.

Kaynaklar

- Becker, G. S. (1968). Crime and Punishment: An Economic Approach. *The Journal of Political Economy*, 76(2), 169-217.
- Becker, H. (2017). Hariciler (Outsiders) Bir Sapkınlık Sosyolojisi Çalışması. (Ş. Geniş, & L. Ünsaldı, Çev.) Ankara: Heretik.
- Creswell, J. W. (2013). Nitel Araştırma Yöntemleri. (M. Bütün, & S. Demir, Çev.) Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Demirbaş, T. (2001). Kriminoloji. Ankara: 2001.
- Goffman, E. (2018). Damga Örselenmiş Kimliğin İdare Edilişi. (Ş. Geniş, L. Ünsaldı, & S. Ağırnaslı, Çev.) Ankara: Heretik.
- İçli, T. G. (2007). Kriminoloji. Ankara: Seçkin.
- Kızmaz, Z. (2006). Cezaevi Müdavimleri İnatçı Suçlular. Ankara: Orion Yayınevi.
- Merriam, S. B. (2013). Nitel Araştırma Desen ve Uygulama için Bir Rehber. (S. Turan, Çev.) Ankara: Nobel.
- Ritzer, G., & Stepnisky, J. (2012). Çağdaş Sosyoloji Kuramları ve Klasik Kökleri. (I. E. Howison, Çev.) Ankara: Deki.
- Sokullu Akıncı, F. (2012). Kriminoloji. İstanbul: Beta.

SİBERKAMUSALLIK: MEKÂNIN VE İLETİŞİMİN DÖNÜŞÜMÜ

Erdoğan Altun¹

Özet

Son iki yüzyılda yaşanan teknolojik gelişmeler çoğunlukla savaş teknolojilerinde iletme yaratmak maksadı taşıyor olsa da hemen hepsi sıradan insanların gündelik kullanımlarının önemli parçaları haline geldi. Telgraf gibi sınırlı hatlar üzerinden ve sınırlı imkânlar içerisinde gelişen ve denebilir ki ömrünü de böyle tamamlayan teknolojik gelişmelerin yanında; radyo gibi kimi teknolojiler devletlerin, orduların ve tek tek bireylerin kullanım pratiklerinde günümüz toplumlarında bile en önemli iletişim aracı olarak kullanılageldi. Dönüşümün, sıradan insanların gündelik kullanımlarına dâhil olmasıyla birlikte; iletişim, medya, kitle, kamusal alan, özel alan, özne, sosyalizasyon gibi pek çok kavram ve bu kavramlar arasında kurulabilecek olası bağlantılar, yeni tanımlara ve anlamlara gebe hale gelmiştir.

Bu çalışmada yapılmak istenen şey de teknolojik gelişmelerin ve bu gelişmelerin bireyler ve topluluklar arasındaki durumlara hangi yeni anlamları yüklemiş olduğunun değerlendirilmesidir. Bunu yaparken de kamusal alanın gelmiş olduğu varsayılan yeni duruma siberkamusallık adı verilecektir. İletişim teknolojilerinin geldiği yeni durum ve bu durumun kamusal alan nosyonu bağlamında işleyişi ilgili literatürün analiziyle ele alınacaktır. Var olduğu iddia edilecek olan bu yeni kamusal alanın iletişim ve iletişim mekânlarında nasıl işlediği ve insan öznelerinin yeni durumu ele alınacaktır. Dolayısıyla yeni kamusal alanın “siber kamusal alan” olarak adlandırılma imkânı değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: *Siberkamusallık, Kamusal Alan, Kitle İletişim*

¹ Doktora Öğr., İstanbul Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, erdogan.altun08@gmail.com

1. Kamusalığın ve İletişimin Dönüşümü: Siberkamusallık

Eric Decheux; Jürgen Habermas, Hannah Arendt ve Richard Sennet'i gündemine alarak geniş bir kamusal alan tanımı yapar². Bu tanım aslında bir agora tanımıdır. Üç özellik üzerinden kurduğu tanımda Decheux kamusal alanı öncelikle “politikanın meşrulaştırılma yeri” olarak değerlendirir. Yurttaşlar politik enformasyona bu alanda erişebilir. Ayrıca kendilerini “sadece yasaya maruz kalan kişiler olarak değil, aynı zamanda bu yasanın yapıcıları olarak hissederler.” Tanımın ikinci noktası, kamusal alanın “politik cemaatin temeli” olmasıdır. Bu sembolik alan, farklı cemaatlerin üyelerini “ortak politik bir topluluk oluşturmak amacıyla” toplanmaya ve iletişim kurmaya sevk eder. Decheux için kamusal alanın üçüncü özelliği “politikanın görünürlük kazandığı bir sahne” olmasıdır. Der ki: “Kamusal alan, politik aktörlerin sahne aldıkları ve kamusal sorunların görünür ve algılanabilir hale geldiği yerdir” (2012, s.21).

Decheux'nun bu kamusal alan analizini yeni medya dünyasının siberkamusallığına uyarlanabilirliği önemlidir. Yeni medya, “politikanın meşrulaştırılma yeri” olarak görülebilir mi? Yeni medya enstrümanları, “politik cemaat” için bir temel oluşturmaya elverişli midir? Yeni medya, özellikle de sosyal medya alanları, “politikanın görünürlük kazandığı bir sahne” midir? Bu soruların cevapları ilerleyen sayfalarda farklı görüş ve analizler eşliğinde değerlendirilecektir.

Jan Van Dijk (2016), milenyum öncesi yazdığı “Ağ Toplumu” adlı kitabında yeni çağda yeni bir toplum vazeder. Bu yeni toplum yüz yüze iletişim tarzının, yerini, sosyal ağlara bırakacağı bir toplumdur. Dijk'in vazettiği durum aynı zamanda yeni bir kamusalılığı okuma imkânı da yaratır. Antik Yunan'ın agorası yerini İnternet'e bırakır. Thompson'un bahsettiği şekliyle; “biraradallığı odağa alan”, bireylerin kamuya dair meseleleri tartışmak için “ortak bir mekânda bir araya gelme olasılığını düşünen” geleneksel kamusalılık modeli yerini yeni bir kamusalılığa bırakır. Siberkamusallık dediğimiz işte bu yeni durumun adıdır. Ancak John Thompson bu tip bir kamusalılığı “dolayimli etkileşim”

² Kavramın ansiklopedik bir tanımı için bkz.: Cevizci, A. (1999). Felsefe Sözlüğü (3.baskı). İstanbul: Paradigma.

üzerinden kurar. Ona göre bu tip bir etkileşim “bireylerin ortak meseleleri tartışmak üzere ortak bir mekânda bir araya gelmelerini içermez. Bu kamusalılık açıklık ve görünürlüğe, erişilebilir ve görünebilir kılmaya dair bir kamusalılıktır. Görünürlük, artık ortak bir mekânı paylaşmayı gerektirmemektedir” (Thompson, 2008).

Siberkamusallığı Thompson’un dolayimli etkileşim üzerinden tarif ettiği kamusalılıktan ayıran şeylerden biri ortak mekân ihtiyacına vurgu yapmayı sürdürmesidir. Sosyal medya küresel bir meydana dönüşür (Karagöz, 2013, s.143). Olan yalnızca budur. Bireyler “ortak meseleleri tartışmak üzere” ortak bir mekânda bulunmayı sürdürürler. Görünür olmak için, belirlenen ortak mekânlarda bulunmak gerekir. Dolayimli kamusalılık tanımındaki “açıklık”, “erişilebilirlik” ve “görünebilir olma” vurguları siberkamusallıkta bireyler için var olması gerekmeyen detaylardır. Bilakis bireyler bir çoğunluk içinde kaybolabilmek maksadıyla çoğunlukla gizli olmayı tercih ederler. Elbette bunun bir tercih olmasını dayatan “güvenlik” sorunsalını da göz ardı etmemek gerekir. Gizliliğin zorunlu bir tercih olması veya bireylerin gizlenmek zorunda kaldıkları mekânlarda kalmayı tercih ediyor olmaları, metnin içindeki “panoptikon” tartışmasını akla getirmelidir.

Kamusallığın temel nosyonlarına dair bir dönüşümden elbette Habermas da bahseder. Habermas’ın post-Marksist yorumunda çatışmalar, artık, değerın bölüşümüyle ilgili problemler yüzünden değil, “yaşam biçimlerinin grameri”yle ilgili problemler yüzünden çıkar (2001, s.849). Thompson’un ve Habermas’ın sözünü ettiği bu iki değişimin ortak vurguları yaşam biçimleri, kültürler ve iletişimdir. Kitle kültürleri, denebilir ki, kitle iletişime dönüşmektedir. Bu yeni kültüre Steve Jones (1998), “sanal kültür” ve “siber topluluk” der. Jones’un siber topluluğundan siberkamusallığı ayıran şeyle ilgili olarak Nancy Fraser’ın kamu ve topluluk fikirleri arasında çizdiği aşağıdaki ayırım dikkate alınmalıdır. Fraser, makalesine düştüğü bir dipnotta şöyle der: “...’kamu’, ilke olarak, sınırsız ve açık uçlu olan söylemsel bir etkileşime vurgu yapar ki bu da perspektifler çoğulluğu demektir. Böylece kamu fikri, topluluk fikrinden daha iyi biçimde iç farklılıkları, uzlaşmazlıkları ve tartışmaları barındırır” (2004, s.122). Siber bir durumdan yani yeni medyanın koşullarından bahsediliyorsa eğer farklılıkları, uzlaşmazlıkları ve tartışmaları barındıran kamu, topluluktan daha doğru bir kavram tercihi olur.

Kamusal alanın tarihsel seyrinde Antik Yunan'ın "agora"sı gibi ortaçağ kamusal alanı da belli toplum kesimleri için konuşma hakkının (free speech) olduğu alanlardı. Her şeyden önce birer erkek alanı olarak varlardı. 18. yüzyıl burjuva kamusal alanının getirdiği birey vatandaş eşitliğinin de gerçek anlamda bir özgürlük alanı yaratmamış olduğu söylenebilir. Zira burjuva kavramının kendisi halen belli bir toplum kesiminin ifadesi olarak kullanılmaktadır³. İletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelerin (ağ, veritabanı vb.) yarattığı yeni medya durumunda tanımlanan siberkamusal alanda ise, imkâna erişimin yarattığı kısıtlılıklar hatırd tutularak, bir "seçkinsizlik" halinden söz edilebilir. Habermas'ın kamusal alan anlatılarından Fraser'ın gönderme yaptığı şu tanım dikkate alınacak olursa yeni bir tür kamusal alanın mevkisi de anlaşılabilir. "Habermas'a göre kamusal alan fikri" der Fraser "kamusal ilgi" konusu olan ya da 'ortak yarar'a (common interest) dair meseleleri tartışmak üzere toplanmış bir 'özel kişiler' (private persons) gövdesine dayanır" (2004, s.106). Siberkamusallık gündeme geldiğinde "common interest" ve "private persons" göndermeleri bir problematiğe dönüşür. Çok sayıda bireyin çok sayıda ve farklı "yarar"ları olduğu ve siberkamusallığın, ulus-devletlerin sarsıldığı döneme ilişkin bir kamusal alan türü olduğu düşünülürse; "ortak yarar" etrafında birlik olma fikri olarak kamusal alanın hükmünü yitirmiş görünmektedir. Elbette halen politik topluluk olmanın gereği olarak bireylerin sahip oldukları ortak yarar nosyonları var ise de siberkamusal alanın öznelere olmak böyle bir yarar etrafında toplanmayı gerektirmez. Buna ek olarak siberkamusal alanın kişileri yukarıda da değinildiği gibi Yunan elitleri, Kilise babaları ya da burjuvazi değildir. Kendini özel hissetmenin bir alanı olarak siberkamusal alan aslında viplerden oluşmaz. Bireylerin kendi özgül evrenlerini yaratıyor olmaları ve o evrenlerde küresel bir varlık sahibi olmaya çalışıyor olmaları onları gerçekte birer "private person" yapmaz. Yeni medyanın yarattığı durumda öznenin çıkmazlarından biri belki de budur.

³ Kavramın tanımı hakkında detaylı bilgi için bkz. Cevizci, A. (1999). Felsefe Sözlüğü (3.baskı). İstanbul: Paradigma.

2. Mekânın ve Öznenin Dönüşümü

Bireycilik sorunu çalışma boyunca zaman zaman değinilen bir sorun olarak geldi. Değişen iletişimin tarafları olarak bireyler ve değişen mekânların sakinleri olarak bireyler de elbette yeni medya tartışmaları içerisinde kendi problematiklerine sahiptir. Eric Maigret bireycilik sorunu hakkında şunları söyler: “Kişisel anlam arayışında internette sörf yapma düşüyle, internetten alışveriş yapma zevkiyle tatmin olan [...] bireyciliğe, tüm toplumsal alanlarda yakınlık duyulan küçük gruplara kapanma ve evrensel açılım isteği arasında bir gidip bir gelme eşlik eder” (2014, s.343). Burada sözü edilen gidip gelme hali dikkate değerdir. Yeni medyanın kullanıcısı olarak bireylerin kendi özgül evrenlerini yaratma isteğine, kendilerini küreselleştirme dürtüsü de eşlik eder. Elbette buradaki küresellik kendi sınırlarını genişletmek ve ulaşabileceği en yüksek sayıda iletişime ulaşmak olarak düşünülmelidir.

Yukarıda sözü edilen ikilemin bir eşleniği de yeni medyanın, insan öznelinin gözetimi ve kontrolü konusunda gündeme gelir. Buraya kadar yeni medyanın özgürlüklere kapı açıcı bağlamları ele alınmış olsa da, göz ardı edilmemesi gereken bir gözetim bağlamı da vardır. Siberkamusallığın mekânının dönüşümü de bu noktada önemlidir. Bir mekân olarak panoptikon, siberkamusallık alanında farklı işleyiş biçimleriyle kendisini devam ettirir. “‘İdeal’ Panoptikon’da” der Baumann, özel mekâna yer yoktur; en azından, hiçbir âna yer yoktur; en azından, hiçbir *geçirimsiz* özel mekâna, hiçbir gözetimsiz ya da daha kötüsü, gözetim dışı kalabilecek özel mekâna yer yoktur” (Baumann, 2012, s.54).

Siberkamusallığın panoptikonu belki de veritabanıdır denebilir. Baumann Panoptikon’un aksine veritabanının “insanları yerlerine çivileyen bir pranga değil, hareketlilik sağlayan bir araç” olduğunu söyler. Hiç kimsenin kaçamamasını öngörerek kurulan panoptikon mekânının aksine veritabanı, “uygun vasıfları taşımayanların” girememesi üzerine kurulu bir mekândır. Kimin hangi vasıflara sahip olduğuna dair bilgi yani kişilerin kendileri hakkındaki enformasyon ne kadar fazlaysa, o kadar çok hareket özgürlüğü var demektir. Dolayısıyla veritabanı “bir ayıklama, ayırma ve dışlama aracıdır. Küreselleri eleğin üzerinde tutar ve yerelleri temizler” (Baumann, 2012, s.56). Yunan agorasının, ortaçağ

kamusal alanının ve burjuva kamusal alanının seçkinciliği, dolayısıyla Baumann için, siberkamusallık alanında da mevcuttur denebilir.

Geleneksel medyadan yeni medyaya geçilirken bireylerin veritabanı karşısındaki konumunu “hareketlilik sağlayan bir araç” içinde olmaktan farklı değerlendiren Mark Postersa “şebekelerin, veritabanlarının, enformasyon koridorlarının içine çekilen” bedenlerimizden söz eder. Bu içinde ve bağlantılı olma hali nedeniyle artık “gözlenmekten kaçabilecek hiçbir sığınak kalmamıştır.” Bu durumu Poster (1996), “süper panoptikon” olarak adlandırır. Panoptikon’dan farklı olarak “süper panoptikon”da gözetim altındakiler aynı zamanda gözetim mekanizmalarının varlığını borçlu olduğu veri depolarının kaynakları olduğundan, gözlemin ilksel unsurlarıdır. Bu unsurlar aynı zamanda sürecin gönüllü katılımcılarıdır. Poster’dan on beş yıl sonra Maigret’in “küçük gruplara kapanma ve evrensel açılım isteği” arasında gidip gelen bireyi, aslında “süper panoptikon” a gönüllü veri sağlayıcılarının devamı niteliğindedir.

Geleneksel medya evresinde Mick Underwood’un “tekten çoğa” olarak tanımladığı enformasyon akışı, yeni medya evresinde yine “çoktan çoğa” halini alır (2002). Vattimo bu durumu geleneksel medya için de varsayar. Ona göre “...radyo, televizyon ve gazeteler –tekellerin ve büyük sermaye odaklarının tüm çabalarına rağmen- *Weltanschauungen*’in, yani dünyagörüşlerinin genel olarak patlayışının ve çoğalışının temel unsurları haline geldi” (Vattimo, 2012, s.14). Vattimo, kamusal alanın dönüşümündeki tarihi Underwood’dan daha gerilere götürse de her iki durumda da ortaçağ feodal beylerinin ya da kapitalist dönem burjuvalarının bedensel temsillerinden ibaret kalan kamusal alan artık yeni ve çoğul bir döneme girmiş olur, kitle iletişimle birlikte.

Tarihsel süreçte siberkamusallıktan bir durak öncesi John Keane’in “makro kamusal alan” dediği alan olabilir. Bu dönem, geleneksel medyanın araçlarıyla yeni medya araçlarının öncü biçimleri arasındaki bir dönemde vardır. Yüz milyonlarca insanın katılım göstermiş olduğu bu alanları Keane şöyle tanımlar: “Genellikle belirli bir iletişim aracıyla (televizyon, radyo, uydu, faks, telefon vb.) bağlantı kuran iki ya da daha fazla insan arasında, kısa ya da biraz uzun bir süre için, verili etkileşim ortamında ve/veya

tartışmacıların konumlandığı daha geniş toplumsal ve siyasal yapılan içinde işleyen iktidar ilişkileriyle ilgili olarak, şiddet içermeyen çekişmelerin patladığı (erupt) özgül tipte bir uzamsal ilişki...” (akt. Kejanlıoğlu, 2004, s.699). Buradan siberkamusallığa geçerken yaşanan değişim iletişim araçlarıyla yaşananla sınırlı değildir. Örneğin Keane’in “verili etkileşim ortamı” bir mekân olarak bugün oldukça muğlak bir ifadedir. Geleneksel medya araçlarının özne sahiplerinin ve o araçların tek sahiplerinin yerinde sahipliği bulanık IP’ler yer almaktadır. Bu bağlama, Vattimo’nun “...kitle iletişim araçları, bu postmodern toplumu daha ‘şeffaf’ değil daha karmaşık, hatta kaotik hale getirmektedir...” şerhini eklemekte yarar var (2012, s.12).

Sonuç Yerine

İletişim sıradan tekil insanları birer özneye, bireye, vatandaşa ve kullanıcıya dönüştüren şeydir. İnsanın öznedenden bireye, oradan vatandaşa ve şimdilik son olarak da kullanıcıya dönüştüğü bir tarihsel izlek varsaymak, böyle bir izleği takip ederek kamusal alanın ve kamusallığın dönüşümünü de takip etmeyi kolaylaştırır. Kabaca; Antik Yunan erkeklerinin agoralarda yarattıkları öznelik durumundan, ortaçağın dindar bireylerine, bireylerin birer vatandaş olarak değerlendirilmeye başlandığı ortaçağ ve feodalite sonrası burjuvazi dönemi ve geleneksel medya araçlarının ve bugün yeni medya araçlarının kullanıcıları olarak insanlar... Metin boyunca böyle bir tarihsel izlek takip edilmeye çalışıldı.

Bu tarihsel akışta iletişimin ve iletişimin hem nesnelere hem de özneleri olarak insanların ve insan iletişiminin mekânlarının yaşadığı değişimler değerlendirilmeye çalışıldı. Bu değişimler modern çağda iletişim teknolojilerinin gelişimiyle paralel yürüdü. Telgraf, radyo, ağ, televizyon, internet gibi teknolojiler hem birer teknoloji olarak geliştiler hem de kendi gelişimlerine bireyi de kattılar. Bireyler bu gelişmelerle birlikte yeni iletişim ve kamusal durumlarının ve mekânlarının içine girdiler. Dolayısıyla kamusal alan ve kitle iletişim durumları, tıpkı insan durumları gibi, Antik Yunan’dan bugüne büyük değişimler kaydetti. Bu çalışmada adlandırılan siberkamusallık durumu ise sözü edilen mekân ve iletişim değişimlerinin henüz son durağı olarak değerlendirilmektedir.

Bu durakta insanlar yeni medya araçlarının birer kullanıcıları olarak vardır. Kullanıcılar tıpkı agora gibi özel iletişim mekânlarına ihtiyaç duyarlar. Bu mekânlar kişilerin gizliliklerini koruyabilmek amacıyla seçebilecekleri mekânlar olmaları nedeniyle, kamusal alan açısından tipiktir. Ortak yarar gibi kamusal alana özgü olarak nitelendirilen tavır alışların öznel yararlarına doğru evrildikleri bu mekânlar yine de birer iletişim mekânı olarak varlardır. Hatta bu mekânlar küçük birer küresel mekândır da. Küreselleşme adı verilen süreç içerisinde sınırlar ve tanımlamalar bu siberkamusal mekânların içerisine girerek yeni formlarına dönüşmüşlerdir.

Tüm bu dönüşümler içerisinde söz söyleme ve sesini duyurma biçimleri de dönüşüme uğrar. Yeni iletişim biçimlerinde ve yeni görece steril ve özgür (panoptikon tartışmasını akılda tutarak özgür) mekânlarında insanlar, yeni aktivizm durumları yaratmışlardır. Belli cinsiyet gruplarının ve/veya belli iktisadi koşulların üyeleri olan sınırlı sayıdaki insanın yarattığı kamusal alanlar, siberkamusal alanlar olarak bugün daha fazla sayıda insanın temsil alanını oluşturmaktadır. Daha fazla sayıda insanın kendi sesiyle konuştuğu siberkamusal alan durumunun en önemli sorusununsa; katılımcılarının, klasik kamusal alan modellerinden farklı olarak siberkamusal alana uzlaşma arayışıyla girip girmediği olacağı iddia edilebilir. Siberkamusal alan, tıpkı öncül modelleri gibi, topluluk oluşturarak ve iletişim kurarak bir arada olma iradesinin sergilendiği bir yere mi dönüşecektir yoksa atomize bireylerin mikro ölçekli benzerliklerle başka atomlara yaklaştığı ya da her katılımcının yalnızca kendi sözünün sahibi olarak var olduğu konsensüs dışı bir alana mı dönüşecektir?

Kaynakça

- Baumann, Z. (2012). Küreselleşme (4.baskı). Çev. Abdullah Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı.
- Cevizci, A. (1999). Felsefe Sözlüğü (3.baskı). İstanbul: Paradigma.
- Decheux, E. (2012). Kamusal Alan: Demokrasinin Anahtar Bir Kavramı. Çev. Hüseyin Köse. Eric Decheux (Ed.), Kamusal Alan içinde (s.13-27). İstanbul: Ayrıntı.
- Dijk, J. V. (2016). Ağ Toplumu. Çev. Özlem Sekin. İstanbul: Kafka.

- Fraser, N. (2004): Kamusal Alanı Yeniden Düşünmek: Gerçekte Varolan Demokrasinin Eleştirisine Bir Katkı. Çev. Meral Özbek ve Cemal Balcı. Meral Özbek (Ed.), Kamusal Alan içinde (s.103-132). İstanbul: Hil.
- Habermas, J. (2001). İletişimsel Eylem Kuramı. Çev. Mustafa Tüzel. İstanbul: Kabcı.
- Habermas, J. (2004). Kamusal Alan. Çev. Meral Özbek. Meral Özbek (Ed.), Kamusal Alan içinde (s.95-102). İstanbul: Hil.
- Jones, S. (1998). Cybersociety 2.0: Revisiting Computer-Mediated Community and Technology. London: SAGE.
- Karagöz, K. (2013). Yeni Medya Çağında Dönüşen Toplumsal Hareketler ve Dijital Aktivizm Hareketleri. İletişim ve Diplomasi, 1 (1), 131-158.
- Kejanlıoğlu, B. (2004). Medya Çalışmalarında Kamusal Alan Kavramı. Meral Özbek (Ed.), Kamusal Alan içinde (s.689-714). İstanbul: Hil.
- Maigret, E. (2014). Medya ve İletişim Sosyolojisi (4.baskı). Çev. Halime Yücel. İstanbul: İletişim.
- Poster, M. (1996). Database as discourse, or electronic interpellations. David Lyon & Elia Zureik (Ed.), Computers, Surveillance, and Privacy içinde (s.175-192). Minneapolis, MN: U of Minnesota.
- Thompson, J. B. (2008). Medya ve Modernite. Çev. Serdar Öztürk. İstanbul: Kırmızı.
- Underwood, M. (2002). Kamusal Alan Olarak İnternet. Cogito, 30, 120-142.
- Vattimo, G. (2012). Şeffaf Toplum. Çev. Ümit Hüsrev Yolsal. İstanbul: Say.

MEDYADA TEMSİL MÜCADELESİ: SURİYELİ MÜLTECİLER ‘YARDIMA MUHTAÇ’ MI YOKSA ‘UCUZ EMEK’ Mİ?

Feray Artar¹

Özet

Türkiye’de yayın yapan 17 ulusal gazetenin 2017 yılı baharlarında ürettiği mülteci temsilleri arasında dikkat çeken iki unsur vardı: ‘yardıma muhtaç’ ve ‘ucuz emek’. Bu temsil biçimlerini, farklı ideoloji ve sınıf kavrayışları arasındaki mücadelenin bir göstergesi olarak okumak mümkündür. Medyanın, yeterli sayıdaki tekrarlarla genel geçer klişeler yarattığı, medyadaki temsil mücadelesinin bir anlamda “normal”in belirlenmesi üzerine girilen bir mücadele olduğu kabul edildiğinde, ‘yardıma muhtaç’ ve ‘ucuz emek’ temsillerinin iç siyasal kutuplaşmaların dışında yapısal farklar da önerdiği görüldü. Bunlar, sınıflar arasındaki ilişki, toplumsal eşitsizlik ve çelişkinin kaynağı konularında farklı yaklaşımlara dayanıyordu.

İki temsil biçiminin mücadelesine, dolaylı olarak, sınıflar arasındaki ilişkinin yardımlaşmaya mı yoksa mücadeleye mi dayanması gerektiği, sınıfların üretimde mi yoksa tüketimde mi aranacağı, toplumsal eşitsizliklerin öncelikle tahakküm ilişkilerinden mi yoksa sömürü ilişkilerinden mi kaynaklandığı, çelişkinin kültürel coğrafyalar mı yoksa sınıflar arasında mı olduğu mücadeleleri de katılır. Kolektif anlamların oluşumunda medya temsillerinin etkili olduğu kabul edildiğinde, farklı sınıfsal temsil biçimleri de sınıfın toplumsal/kolektif anlamının oluşmasında etkili olacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Medya, İdeoloji, Sınıfsal Temsil, Suriyeli Mülteciler*

¹ Dr., Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji ABD mezunu (ferayartar@gmail.com).

1. Giriş

Suriyeli mültecilerin medyadaki sınıfsal temsiline ilişkin olan Doktora tezimin bir bölümünü içeren bu bildiri sunulan analizlerin daha detaylı hali Sosyoloji Araştırmaları Dergisi'nin Ekim 2019 (22/2) sayısındaki "Medyada Sınıfsal Temsil Mücadelesi: Suriyeli Mülteciler 'Yardıma Muhtaç' mı 'Ucuz Emek' mi?" isimli makalede yer almaktadır. Burada önce çalışmanın 'sınıf' ve 'temsil' gibi iki temel kavramının ilişkisi ortaya konulduktan sonra nasıl bir örneklem ile çalışıldığı kısaca özetlenerek temel bulgulara geçilecektir.

1.1. Sınıf ve Temsil

Farklılıkların bir dönemde nasıl temsil edildiğine Hamilton (2017), egemen temsil paradigması demiştir. Toplumsal eşitsizliklere ilişkin temsil çalışmaları da sınıfsal olanlardan ziyade kültürel ve kimliksel farklara odaklanma eğiliminde olmuştur (Hall, 2017). Bu egemen temsil çalışmasının eğilimini gösterir.

Toplumsal eşitsizliklerin medyadaki temsili kitle iletişimi araştırmaları için önemli bir ilgi alanıdır. Özellikle etnik farklılıkların ve göçmen toplulukların temsili çokça çalışılmış, kadınların temsili, toplumsal cinsiyetçi bakış açılarını ortaya koymakta verimli bir konu olmuştur (Croteau, Hoynes & Milan, 2012).

Sınıf konusunda ise, cinsiyet, yabancılık, göçmenlik, ırk ve etnisite konularında olduğu kadar medya analizi yapılmadığı düşünülür (Croteau, Hoynes & Milan, 2012, s. 205). Konuyla ilgili temsil çalışmalarının; Amerikan toplumunun medyada daha varlıklı sunulduğu, haberlerin genelde üst ve orta sınıf okuyucuların endişelerini yansıttığı, iş dünyasına ilişkin haberler çokken emeğin durumu ve ihtiyaçlarının medyada pek görünmediği, gerçek dünyadan farklı olarak medyadaki yoksul temsillerinin büyük çoğunluğunun siyah olduğu, orta ve üst sınıfların medyada giyim, konuşma ve diğer alanlardaki tarzlar yönünden üstün gösterildiği, yoksulluğun yoksulların bir hatası olarak kodlandığı, burjuva çıkarlarının tehdit altında olduğu dönemlerde medya haberlerinin başlıklarında yer alan ekonomik ifadelerin arttığı, yöneticiler ve iş dünyasının sesinin %40, sendikalarının %2 oranında başlıklara taşındığı, işçi-işveren anlaşmazlıklarına

ilişkin haberlerde işçilerin aleyhine sistematik bir sınıfsal yanlılık bulunduğu gibi sınıfsal bulguları vardır (Croteau, Hoynes & Milan, 2012; Stevenson, 2008).

Bu gibi çalışmalar farklı grupların temsilinde karşılaşılan yaygın klişeleri ortaya koymuş, medyadaki temsil mücadelesine ilişkin veriler sunmuştur. Herhangi bir insan ya da grubun hangi sosyo-ekonomik ilişkiler içinde temsil edildiğine odaklanan bir çalışmadan söz etmek ise biraz güç. O nedenle bu makalede, bir toplumsal grubun temsilindeki sınıfsal unsurlara önem atfeden ‘sınıfsal temsil’ kavramı kullanılacaktır.

Sınıf tartışmaları, farklı sınıf tanımları ve analizlerinin çekişmesi ile devam eder. Bunlar bir de doğrudan ekonomik temelli olmayan diğer eşitsizlik, dezavantajlılık, dışlanma ve ezilme analizleri ile bir araya geldiğinde geniş bir toplumsal adaletsizlik alanyazını ile karşılaşılır. Düşünürler, ekonomik eşitsizlikleri ve onların diğer eşitsizlik biçimleri karşısındaki görece üstünlüğünü anlatmak için toplumsal sınıf kavramını savunur. Kimi sınıf analizleri eleştirilirken; eşitsizliğin diğer veçhelerinden daha önemli olmadığı, onlarla rekabet ettiği, eğitim ve bilginin etkin rolünü yeterince yansıtamadığı, yurttaşlık ve demokrasinin toplumsal eşitlenmeye katkı sağlaması nedeniyle sınıfların önemini yitirdiği, toplumsal cinsiyet ve etnik eşitsizliklerin daha etkin bir hal aldığı gibi argümanlar üretilmiştir (Pakulski, 2014, s. 210). Suriyeli mülteciler, rekabet eden tüm eşitsizlik yorumlarının temsil şansı bulabileceği bir örnek grubu oluşturmaları açısından önemlidir.

Sınıfsal değerlendirmelerde bulunan temsil çalışmalarında işçiler, patronlar ya da orta sınıflar olarak seçilen sınıfsal grupların medyada nasıl temsil edildiğine bakılmıştı. Bu bildiride kullanılan ‘sınıfsal temsil’ kavramı ise herhangi bir kişi ya da grubun temsilinde sınıfsal unsurların ne oranda ve ne şekilde kullanıldığı ile ilgilidir. Burada, bir kişi ya da grubun ne tür sosyo-ekonomik eşitsizlik, ilişki ve mevkiler içinde temsil edildiğini anlatmak için ‘sınıfsal temsil’ kavramı kullanılmıştır.

Suriyeli mültecilerin ne tür sınıfsal eşitsizlik, ilişki ve mevkiler içinde sunulduğundan -sınıfsal temsilinden- gazetelerin farklı sınıf kavrayışları hakkında bilgi sahibi olmak hedeflendi. Bu kavrayışların sınıf bölünmeleri ve sınıfsal ilişkilerle ilgili olarak ne gibi

norm ve klişeler önerdiği görülür. Bu çalışmada, medyanın toplumsal/kolektif anlamların oluşumundaki etkin rolü kabul edilir ve Suriyeli mülteci temsillerindeki sınıfsal klişelerin bir analizi yapılır.

1.2. Örneklem²

Örnekleme, farklı siyasal yaklaşımlara sahip 17 ulusal gazetede, 2017 yılı ilkbahar ve sonbahar aylarında (altı ay) yayınlanan ve Suriyeli mültecilerle ilgili olan ekonomik içerikli haberler oluşturur. Haber metinleri bir medya takip merkezinden alınan hizmet ile elde edilmiş, dört anahtar kelime üzerinden tarama yapılmıştır: mülteci, sığınmacı, göçmen ve Suriyeli. 17 gazete, beş yayın grubu (YG) olarak ele alındı. Ancak gerekli hallerde aynı gruptan gazeteler arasındaki farklar da ortaya konduğu için yayın grupları ayrımı çalışmanın nihai analizini etkilemez; yalnızca sunuş kolaylığı sağlar. Yayın gruplarına kullanım kolaylığı açısından kısa isimler verildi: İslamcı (Yeni Akit, Türkiye Gazetesi, Diriliş Postası, Yeni Şafak), Milliyetçi (Vatan, Ortadoğu, Yeniçağ), Liberal/Merkez Sağ (Habertürk, Hürriyet, Sabah), Ulusalcı (Sözcü, Yurt Gazetesi, Aydınlık Gazetesi), Solcu (Cumhuriyet, Evrensel, BirGün, Özgürlükçü Demokrasi). Suriyeli mültecilerle ilgili ekonomik içerikli haberlere ulaşmak için uzun bir masabaşı çalışması yapıldı. Haberlerin seçilmesi sırasında öncelikle başlıklarında ekonomik ifadeler arandı, başlığından ekonomik bir içeriğe sahip olup olmadığı anlaşılabilen haberlerin metinleri incelenerek ekonomik ifade, yorum ve vurgulara rastlanması halinde örnekleme dâhil edildi. Son tahlilde 2017 yılında 17 gazeteden elde edilerek analize tabi tutulan haber sayısı 903 olmuştur.

2. Değerlendirme

Medya temsilleri, gerçekliğin bir yönünü öne çıkartıp diğerlerini ihmal eden bir seçme sürecinin sonucu olarak tanımlanır (Croteau, Hoynes & Milan, 2012, s. 186). Mültecilerin temel ihtiyaçları ya da emek piyasasındaki durumu yönünden sunulması böyle bir seçme sürecinin ürünüdür. İslamcı gazetelerde mültecilerin çalışma yaşamları ve şartları ile ilgili

² Daha detaylı bilgi için bkz. Artar, F. (2019). “Medyada Sınıfsal Temsil Mücadelesi: Suriyeli Mülteciler ‘Yardıma Muhtaç’ mı ‘Ucuz Emek’ mi?” *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi* 22(2), 26-61.

haberlere çok az yer verilirken, Solcu gazetelerde onları yardım ve sosyal hizmet faaliyetlerinin konusu olarak fazla görmememiz farklı temsil tercihlerine iyi bir örnek oluşturur.

2.1. Suriyeli mültecilerin yardıma muhtaç temsili

Suriyeli mültecilerin yardıma muhtaç temsilleri -doğal ve- yoğun olarak insani yardım ve sosyal hizmetlerle ilgili haberlerde üretildi. Sivil toplumun yardım faaliyetleri örneklemede geniş bir yer tuttu. Bunların büyük uluslararası iş birliklerinden bireysel hayırseverliğe kadar değişik düzeylerde yardım haberleri olduğu görülür. Bu haberlerde sığınmacılar kimi zaman sosyo-ekonomik statüsü belirsiz ihtiyaç sahipleridir. Yardım aldıkları için yardıma ihtiyaç duyduklarını biliriz, ancak bunun bir ölçüsü ve öyküsünden söz edilmez. Onun yerine yardımın büyüklüğünün bir ölçüsü olarak yardım yapılan kişi sayısı ya da yardımın mali değeri habere yansır.

İhtiyaç sahipliği, mültecilerin temsilinde çok karşılaştığımız ve Suriyeliler ile Türkiyelileri ortaklaştıran bir kategoridir. Bu, her şeyden önce, tüketim alanına ilişkin bir temsil biçimi olarak ‘ucuz emek’ten ayrılır.

Yardım hedefinin nasıl isimlendirildiği ve hangi sıfatlarla nitelendiği yardım yapanın ve yardım ilişkisinin temsili ile iç içe geçer. Bu isim ve sıfatlar bazen ekonomik bir jargonun üyesi değildir (kardeş, misafir, ülkelerinden kopmuş olan, kadın, çocuk, yetim, Müslüman gibi) ancak hepsi ekonomik bir yardım ilişkisinin unsurları olarak karşımıza çıkarlar. Bu sayede ‘zengin’ ve ‘fakir’ olarak görünen sınıflar bir mücadele değil dayanışma içinde sunulur. Bu tür temsiller belli ilişkileri pekiştirerek sosyal, kültürel ve dini özellikleri ‘zengin’ ve ‘fakir’ olarak görünen sınıflar arasındaki ekonomik ilişkinin bir yönü haline getirir.

Mültecilerin yardıma muhtaç temsillerinde Türkiye’nin temsili önemli yer tutar. Türkiye devletinin insani yardım anlamındaki cömert temsili özellikle başka ülkelere yapılan yardımlarla ilgili haberlerde dikkati çeker. Üçüncü şahısların (mülteciler, yetkililer, uluslararası liderler gibi) Türkiye devleti tarafından yapılan harcamalara yönelik olumlu ifadeleri yardımseverlik, cömertlik gibi kavramlara uluslararası ilişkilerde yer açıyordu.

Bu konulardaki örnek ifadeler, Türkiye temsilinin yanında dünyaya Batı-dışı bir toplumsal ilişki biçimi de öneriyordu: (insani) yardım ilişkisi.

Hayırseverlik, yardımseverlik, devleti ile birlikte Türkiye toplumunun bir özelliği olarak ortaya çıkar. Hayırseverlik hem kişisel/kültürel bir özelliktir hem de ekonomik imkânlar gerektirir. Hayırsever kişi, yoksula yardım eden, yoksul olmayan kişidir; üretim ilişkilerindeki yerini bilmeyiz. Böyle bir temsil biçiminde sömürü ilişkilerinin yeri yoktur; temel eşitsizliklerin kaynağı olan tahakküm ilişkisi “zenginler” ve “fakirler” şeklinde görünen sınıflar arasında değildir. Tersine, “zalimlere” karşı mücadelede bu sınıflar dayanışma halindedir.

2.2. Suriyeli mültecilerin ucuz emek temsili

Mültecilerin ucuz emek olarak temsiline en çok çalışma yaşamı ve istihdam politikaları ile ilgili haberlerde rastlarız. Çalışma yaşamı haberlerinde Suriyeli mülteci emeğinin ucuz olması, çalışma şartlarının olumsuzluğu, iş kazaları ve işçi ölümleri, işçi eylemleri, çocuk emeği ve istismarı, profesyonellerin durumu gibi konular yer aldı. Türkiye’de yaşayan mültecilerin hem çalışma yaşamına ilişkin haberlere hem de ucuz emek temsiline Solcu gazetelerde rastlandı.

Suriyeli ucuz mülteci emeği konulu haberlerde daha makro okumalar, sermaye sınıfı açısından konuyu değerlendiren yorumlar da vardı. Bunlar Suriyeli işçilerin ucuz iş gücü olarak sermayenin hizmetine sunulduğunu ifade ederek öncekinden farklı bir Türkiye temsili üretiyordu. Türkiye’nin bir mülteci işçi pazarı olarak sunulduğu çok sayıda haber vardır. Bu tür bir bakış açısını büyük oranda Solcu gazetelerde görürken İslamcı gazetelerde örneğine rastlamadık.

Ucuz emek temsili hem Suriyelileri içeren hem de dışlayan haberlerde kullanıldı. Dışlayan temsil biçimleri bu metin özelinde dışarıda bırakıldığında, ucuza çalışmaya mecbur olan, ağır çalışma ve sömürü koşulları altında, daha düşük ücretlerle daha fazla iş yaparak hayatta kalmaya çalışan ve emeğinin karşılığını alamayan mülteci temsili açık bir şekilde görüyoruz. Onlar artık hem üretim ve çalışma ilişkilerinin içinde hem de

en dibindedirler. Bu tür temsiller Suriyeli mültecileri dışlamayan ve Türkiyeli işçileri onlarla dayanışmaya çağırarak yorumlarla bir arada yer aldı.

Grev ve işçi bayramı konulu haberlerde Suriyelileri içeren ifadeler genel olarak işçi sınıfı dayanışmasına önem atfeden, Suriyeli işçilerle Türkiyelilerin yan yana hareket ederek sağladıkları ya da sağlayacakları kazanımlara dikkati çeken temsiller üretti.

Suriyeli mültecilerin ağır sömürü koşulları altında olduğunu gösteren temsiller üretmek, farklı uluslardan işçiler arasındaki rekabetin yerine dayanışmayı koyan ifadelerle yer vermek, yardıma muhtaç temsilinden farklı bir sınıf kavrayışını ifade eder. Buna göre asıl çelişki “işçi” ve “burjuva” sınıfları arasındadır; eşitsizliğin kaynağı “tahakküm” değil “sömürü” ilişkileridir. Mülteci işçi, ucuz emek temsillerinde, dışlanma, ezilme ve sömürülme (Wright, 2014) koşullarının tamamının altındadır.

Sonuç

Yardıma muhtaç temsillerinin iki sınıfsal mesajı (1) sınıflar arasında barışçıl bir yardımlaşma ilişkisinin bulunduğu, (2) asıl çelişki ve mücadelenin “zalimler” ve “mazlumlar” arasında olduğudur. Böyle bir temsil modelinde sömürü ilişkilerinin yeri yoktur; temel eşitsizliklerin kaynağı olan tahakküm ilişkisi “zenginler” ve “fakirler” şeklinde görünen sınıflar arasında değildir. Tersine “zalimlere” karşı mücadelede bu sınıflar dayanışma halindedir. Bu şekilde sınıflar doğallaşır, sınıfsallığın (sınıfsal bölünmenin) dışlandığı bir temsil biçimi yaratılır.

Ucuz emek temsillerinin Suriyeli mültecileri dışlamayan biçimleri altındaki sınıfsal kabulde (1) farklı etnik kökenden ve ulus-devlet vatandaşı kimseler arasında düşmanlık bulunmadığı, (2) asıl çelişki ve mücadelenin “işçi” ve “burjuva” sınıfları arasında olduğu şeklinde özetlenebilir. Burada ilişki bir sınıf kavrayışı vardır; işçi ve burjuva sınıfları karşıt çıkarları çerçevesinde temsil edilir; Türkiyeli ve Suriyeli işçiler sınıfsal dayanışmaya davet edilir.

İki temsil biçiminin mücadelesine, dolaylı olarak, sınıflar arasındaki ilişkinin yardımlaşmaya mı yoksa mücadeleye mi dayanması gerektiği, sınıfların üretimde mi

yoksa tüketimde mi aranacağı, toplumsal eşitsizliklerin öncelikle tahakküm ilişkilerinden mi yoksa sömürü ilişkilerinden mi kaynaklandığı, çelişkinin kültürel coğrafyalar mı yoksa sınıflar arasında mı olduğu mücadeleleri de katılır. Kolektif anlamların oluşumunda medya temsillerinin etkili olduğu kabul edildiğinde, farklı sınıfsal temsil biçimleri de sınıfın toplumsal/kolektif anlamının oluşmasında etkili olacaktır. ‘Yardıma muhtaç’ ve ‘ucuz emek’ temsilleri, Suriyeli mültecilerle ilişkilerimiz kadar sınıf kavrayışlarımız açısından da etkili ve belirleyicidir.

Kaynakça

- Artar, F. (2019). “Medyada Sınıfsal Temsil Mücadelesi: Suriyeli Mülteciler ‘Yardıma Muhtaç’ mı ‘Ucuz Emek’ mi?” *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi* 22(2), 26-61.
- Croteau, D., Hoynes, W., Milan, S. (2012). *Media / Society: Industries, Images, and Audiences*. London: SAGE.
- Hall, S. (2017). Başkası’nın Gösterisi. S. Hall (Ed.). *Temsil: Kültürel Temsiller ve Anlamlandırma Uygulamaları* (s. 291-361) içinde. İ. Dündar (Çev.), İstanbul: Pinhan.
- Hamilton, P. (2017). Sosyal Olanı Temsil Etmek: Savaş Sonrası Hümanist Fotoğrafçılıkta Fransa ve Fransızlık. S. Hall (Ed.). *Temsil: Kültürel Temsiller ve Anlamlandırma Uygulamaları* (s. 99-185) içinde. İ. Dündar (Çev.), İstanbul: Pinhan.
- Pakulski, J. (2014). Bir Sınıf Sonrası Analizin Esasları. E. O. Wright (Ed.) *Sınıf Analizine Yaklaşımlar* (s. 197-232) içinde. V. S. Öğütle (Çev.) Ankara: Notabene.
- Pandır, M., Efe, İ., Paksoy, A. F. (2015). Türk Basınında Suriyeli Sığınmacı Temsili Üzerine Bir İçerik Analizi. *Marmara İletişim Dergisi* 24, 1-26.
- Stevenson, N. (2008). *Medya Kültürleri*. G. Orhon & B. E. Aksoy (Çev.) Ankara: Ütopya.
- Wright, E. O. (2014). *Sınıf Analizine Yaklaşımlar*. V. S. Öğütle (Çev.), Ankara: Notabene.

LİSE GENÇLİĞİNİN DEĞER YÖNELİMLERİ VE BOŞ ZAMAN ETKİNLİKLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ¹

Ahmet Aslan²

Özet

Bireylerin yaşamlarını yönlendirmeleri sebebiyle değerler, tutum ve davranışlar vasıtasıyla onların düşünce ve inançları hakkında bize bilgi verir. Sosyalleşme ve bireyleşme süreçlerinde gençler, toplumsal değerlerle yüzleşirler. Bireysel ve toplumsal birçok sorunun anlaşılması ve çözümünde değerlerin incelenmesi önem arz etmektedir. Bu araştırma, gençlerin değer yönelimleri ve boş zaman etkinlikleri arasındaki karşılıklı etkileşimi ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bir saha araştırması olan bu çalışmanın evreni lise gençliğidir ve araştırma Samsun'un Çarşamba ilçesinde 2018-2019 öğretim yılında öğrenim gören lise öğrencileri örneğinde gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya 7681 kişilik çalışma evreninden tabakalı tesadüfî örnekleme yöntemiyle belirlenmiş 341 genç katılmıştır. Araştırmada gençlerin sosyo-demografik özelliklerini, boş zaman etkinliklerini tespit etmeye yönelik 19 soruluk anket formuyla birlikte öğrencilerin davranışlarına yön veren değerleri belirlemeye yönelik 40 maddeden oluşan Schwartz ve arkadaşlarının geliştirmiş oldukları Portre Değerler Ölçeği kullanılmıştır. Verilerin SPSS analizi sonucuna göre, bazı değerlerin amacı belirgin olan/olmayan boş zaman etkinlikleriyle ilişkisi olduğu saptanmıştır. Tercih ettikleri boş zaman etkinliklerine göre gençlerden oluşan alt grupların kendini güçlendirme değerine verdikleri önem farklılaşmaktadır. Yine gençlerin muhafazakârlık, kendini aşma ve değişime açıklık değerleri “değer-davranış ilişkisi” gruplarına göre farklılaşmaktadır. Gençler; sırasıyla

¹ Bu bildiri daha önce tarafımızca yayımlanan makaleden özetlenerek sunulmuştur: Aslan, A. (2019). Lise Gençliğinin Değer Yönelimleri ve Boş Zaman Etkinlikleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 3 (1), 79-114. Doi: 10.30561/Sinopusd.553560

² Dr. MEB, ahmetasl55@gmail.com.

muhafazakârlık, kendini aşma, kendini güçlendirme ve değişime açıklık değerlerine en yüksek seviyede önem vermektedirler.

Anahtar Kelimeler: *Değerler, Boş zaman etkinlikleri, Portre değerler ölçeği, Gençlik.*

1. Giriş

Bu çalışma lise gençliğinin değer yönelimleriyle boş zaman etkinlikleri arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Bu inceleme; gençlik ve gençliğin psiko-sosyal özellikleri, değerler ve boş zaman etkinlikleri gibi unsurların kavramsal analizi yanında gençliğin değer yönelimlerinin ölçülmesini, boş zaman etkinliklerinin tespitini ve çeşitli istatistiksel yöntemlerle bu iki değişken arasındaki ilişkinin niteliğinin incelenmesini içermektedir.

1.1. Kavramsal Çözümleme

1.1.1. Sosyolojik açıdan değerler

Değer kavramı insan hayatında öncelikli bir konuma sahiptir. Çünkü insanın eylemleri ya bir gerçeği tanımak ya bir hakikati araştırmak ya da bir değeri ortaya koymak amacına yöneliktir. Dini, hukuki, ekonomik, estetik ve ahlaki sınıflandırmalar (Topçu, 2013:204-207) altında karşımıza çıkan değer kavramı; genel olarak doğru, iyi ve güzel şeklinde ortaya çıkar ve olmuş olanı (hakikat) değil olması arzu edileni ifade eder. İnançların öncülüğünde şekillenen değerler; olgular ve nesnelere hakkında ihtiyaç ve ideallere göre verilen yargıları ifade eder. Bir toplumda değerlerin yaygın ve devamlı olmaları kabul edilebilir, tekrar edilebilir olmalarına bağlıdır (Bolay, 1997:93). Genel olarak benimsenmeyen bireysel, öznel, duygu ve istekler; değer hükümleri ortaya koyamazlar. Ancak bireysel davranışların toplumsal davranış kalıplarına dönüşebilmesi; paylaşılma, tekrar, süreklilik ve öğrenilme şartlarına bağlıdır (Doğan, 2009:314).

Değerler, kültüre ve topluma anlam katan ölçütlerdir ve toplumda paylaşırlar. İnsan davranışlarının, tavır ve hareketlerinin yönlendiricileri olan değerler, toplumun işleyişinde hayati bir role sahiptirler ve çok önemli toplumsal gerçeklikler olarak varlık gösterirler (Günay, 2012:27).

Sosyal bilimlerde değerler üzerine yapılan çalışmalarda genellikle bireylerin ya da grupların değer öncelikleri ile onların kültürel geçmişleri, sosyal yapı içindeki deneyimleri, tutum ve davranışları arasındaki ilişkisi üzerinde durulmaktadır (Rokeach,1973; Schwartz, 2006). Sosyolojik bakış açısıyla yapılan araştırmalarda ise genellikle değerler ile yaş, cinsiyet, gelir düzeyi, dindarlık gibi yapısal faktörlerin ilişkisi üzerinde durulduğu ve bunların değer önceliklerine etkilerinin ortaya konmaya çalışıldığı görülmektedir (Çukur vd. 2004; Kıran, 2016; Morsümbül, 2014).

1.1.2. Schwarz'ın değer sınıflaması

Rokeach, Williams ve Kluckhohn'un değer yaklaşımlarını benimseyen Schwartz'a göre değerler; bireylerin kendilerini, başkalarını ve olayları değerlendirme, eylemlerini seçme ve meşrulaştırmada kullandıkları ölçütlerdir. Schwartz (1992), araştırmasında değerlerin önemini ve merkeziliğini belirlemek amacıyla şu temel soruları cevaplamaya çalışır: Bireylerin değer öncelikleri onların toplumsal davranışlarını nasıl etkilemektedir? Bireylerin toplumsal yapıdaki eğitim, yaş, cinsiyet ve meslek gibi değişkenlere göre oluşturdukları grupsal konumlarına dayalı tecrübeleri onların değer önceliklerini nasıl etkiler? Bireylerin travma, aile içi ilişkiler, göç gibi biricik tecrübeleri değer önceliklerini değiştirmekte midir? Bireylerin inandığı değer öncelikleri onların davranışsal yöntemlerini ve tercihlerini nasıl etkilemektedir? Değer önceliklerindeki uluslararası ve kültürlerarası farklılıklar nelerdir? Schwartz ve Bilsky, bu soruların cevaplarını oluşturulan kuram çerçevesinde önce yedi ülkeden (Schwartz ve Bilsky; 1985, 1990) ardından yirmi ülkeden toplanan verilerle araştırır.

Muhafazakârlık ana değer grubu geleneksellik, güvenlik ve uyum alt değer tiplerinden oluşmaktadır. Bunlar toplumun var olan ilişkilerinin, bireyin huzurunun sürekliliğini, başkalarına zarar verebilecek, toplumsal beklentilere aykırı eylemlerin sınırlandırılmasını, toplumsal kültüre, dini geleneklere, fikirlere saygı ve bağlılığı ifade etmektedir. Kendini aşma ana değer grubu iyilikseverlik ve evrensellik alt değer tiplerinden oluşmaktadır. Bunlar anlayış, hoşgörü, tüm insanların ve doğanın iyiliğini gözetmeye dayalıdır. Değişime açıklık ana değer grubu yenilikçilik ve özerklik alt değer tiplerinden oluşmaktadır. Bunlar heyecan ve yenilik arayışı ile düşünce ve eylemde bağımsızlığı

ifade etmektedir. Kendini güçlendirme ana değer grubu ise güç, başarı ve hazcılık alt değer tiplerinden oluşmaktadır. Bu değer tipleri ise kişisel başarı, toplumsal konum, insanlar üzerinde denetim kurma (Kuşdil ve Kağıtçıbaşı, 2000: 61) gibi özellikleri ön plana çıkarmaktadır.

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın amacı

Bu çalışmanın temel amacı lise gençliğinin değer yönelimleriyle boş zaman etkinlikleri arasındaki ilişkinin nasıl şekillendiğini saptamaktır. Ayrıca bu araştırma; değerleri alan araştırmalarında genelde yapıldığı gibi belli ölçekler aracılığı ile betimsel analizlere imkân verecek şekilde tespit etmenin ötesinde ölçek aracılığı ile tespit edilen değerlerin boş zamanlar gibi sosyal kontrolün az olduğu varsayılan bir alanda yapılan etkinliklerle ilişkilendirilmesiyle zengin bulgulara ulaşmayı amaçlamaktadır. Bu amaç gerçekleştirilirken her iki değişkenin gençliğin bazı demografik özelliklerine göre anlamlı farklılaşmalar gösterip göstermediğini incelenmektedir. Araştırmada cevabı aranan sorular şunlardır: 1. Lise gençliğinin değer yönelimleri ve cinsiyet arasında ilişki var mıdır? 2. Lise gençliğinin değer yönelimleri ve devam ettikleri okul türleri arasında ilişki var mıdır? 3. Lise gençliğinin boş zaman etkinlikleri ve okul türleri arasında ilişki var mıdır? 4. Lise gençliğinin değer yönelimleri “değer-davranış ilişkisi” gruplarına göre farklılaşmakta mıdır?

2.2. Araştırmanın yöntemi

Araştırmada nicel veri toplama tekniklerinden anket tekniği kullanılmış olup betimsel ve ilişkisel tarama modeli esas alınmaktadır (Büyüköztürk v.d., 2010:232). Betimsel araştırmalar, var olan durumu olduğu şekliyle ortaya koymaya yönelik araştırmalarken ilişkisel araştırmalar değişkenler arasındaki muhtemel ilişki ve bağlantıları incelemeyi amaçlar (Büyüköztürk vd., 2010:21-22). Bu araştırma, gençlerin değer yönelimleri ile boş zaman etkinlikleri arasındaki ilişkiyi ortaya koymayı amaçladığından betimsel olmanın yanında ilişkisel bir araştırmadır.

2.3. Araştırmanın evren ve örnekleme

Araştırmanın evrenini lise öğrencileri oluşturmaktadır. Örneklem ise Samsun Çarşamba ilçesinde 2018-2019 öğretim yılında çeşitli türde liselere devam eden öğrenciler arasından tabakalı tesadüfi örnekleme yöntemiyle belirlenmiştir. Araştırmanın örnekleme, 7681 kişilik çalışma evreninden (+) (-) %5 güven seviyesinde 341 lise üçüncü sınıf öğrencisidir.

2.4. Verilerin toplanması ve analizi

Araştırmanın veri toplama aracı olan anket formu; katılımcıların sosyo-demografik özelliklerini, boş zaman etkinliklerini tespit etmeye yönelik 19 soruluk bölüm ve gençlerin davranışlarına yön veren değerleri belirlemeye yönelik 40 maddeden oluşan Schwartz ve arkadaşlarının geliştirmiş oldukları Portre Değerler Ölçeğinden oluşmaktadır (Schwartz vd., 2001). Taslak veri toplama formu geliştirmek amacıyla öğrencilerle görüşmeler yapılmış, konuyla ilgili önceki çalışmalar taranmıştır. Boş zamanda uygulamaya dönük 19 etkinlik cümlesi 5’li Likert tipi cevap formuna yerleştirilmiş böylelikle gençlerin hem boş zaman etkinliklerini hem de bu etkinlikleri uygulama sıklıklarının tespit etmek amaçlanmıştır. İlgili tablolarda görülebileceği gibi çeşitli analizler yapabilmek amacıyla boş zaman etkinliklerine ilişkin 19 ifadeden 9’u “aktiflik isteyen etkinlikler”, 10’u da “zaman geçirmeye yönelik etkinlikler” olarak gruplandırılmıştır. Ayrıca araştırmanın verilerini zenginleştirmek için gençlerin değerleriyle davranışları arasındaki ilişkiye dair bir soru sorulmuştur.

Portre Değerler Ölçeği ise; Schwartz ve arkadaşları tarafından geliştirilmiş, Demirutku ve Sümer (2010) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Ölçek katılımcıların sahip oldukları on değer boyutu ve bunların gruplandırılmasından oluşan dört temel değer grubunu tespit etmeye çalışmaktadır. 40 maddeden oluşan ölçekte her bir maddede üçüncü bir kişinin özellikleri betimlenmekte ve katılımcılardan bu betimlenenlerin kendilerine ne kadar benzediğini 6’lı Likert tipi ölçeklendirme yöntemiyle belirlemeleri istenmektedir. Özyönelim, Hazcılık ve Uyarılım değer tipleri Yeniliğe Açıklık değer grubunu; Uyma, Geleneksellik ve Güvenlik değer tipleri, Muhafazacı Yaklaşım değer grubunu, Evrensellik ve İyilikseverlik değer tipleri Özdeşlik değer grubunu, Güç, Başarı ve

Hazcılık değer tipleri ise Özgenişletim değer grubunu oluşturmaktadır (Schwartz vd. 2001).

Araştırma evrenini oluşturan lise öğrencilerinin önce sosyo demografik özelliklerini betimleyici frekans ve yüzdeler dağılımları çıkarılmış, ardından ölçeğin toplam puanları için aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri bulunmuştur. Nicel gruplara normallik testi yapılarak normal dağılım özelliğine sahip olmalarından dolayı parametrik testler uygulanmıştır. ANOVA sonucu gruplar arasında fark çıktığında bu farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu tespit etmek için varyanslar homojen olduğunda Post-hoc Tukey testi, varyanslar homojen olmadığına Post-hoc Tamhane testi yapılmış, sonuçları aktarılmıştır. Verilerin SPSS de anlamlılık seviyesi ,05 olarak belirlenmiştir. Portre Değerler Ölçeğinin Cronbach Alpha korelasyon katsayısının ,860 olduğu tespit edilmiştir.

3. Bulgular

Tablo 1. Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Cinsiyet Dağılımı

Cinsiyet	Sayı	%
Kız	198	58,1
Erkek	143	41,9
Toplam	341	100,0

Katılımcıların cinsiyetlerine göre dağılımına bakıldığında kız öğrencilerin katılımının (%58,1) erkek öğrencilerin katılımına (%41,9) göre daha fazla olduğu görülmektedir.

Tablo 2. Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Okul Türlerine Göre Dağılımı

Okul Türleri	Sayı	%
Meslek Lisesi	104	30,5
Anadolu Lisesi	84	24,6
Fen Lisesi	52	15,2
İmam Hatip Lisesi	101	29,6
Toplam	341	100,0

Uygulama yapılan okullarda ankete katılan öğrenci dağılımı incelendiğinde katılımcıların %30,5'inin Meslek Lisesinden, %24,6'sının Anadolu Lisesinden, %15,2'sinin Fen Lisesinden ve %29,6'sının İmam Hatip Lisesinde olduğu görülmektedir. Anket uygulanan öğrencilerin okullara göre dağılımı, bu okul türlerinde öğrenim gören toplam öğrenci sayıları ile orantılı olarak belirlenmiştir.

Tablo 3. Portre Değerler Ölçeği Değer Boyutlarının Güvenirlik Katsayıları, Ortalama ve Standart Sapmaları

Alt Değer Boyutları	N	Cronbach's Alpha	Ortalama	Standart Sapma
Evrenselcilik	341	,792	29,2610	5,29088
İyilikseverlik	341	,661	18,7185	3,71680
Özerklik (Özyönelim)	341	,621	18,6012	3,56361
Hazcılık	341	,577	18,4340	3,78999
Güvenlik	341	,597	18,2669	3,79888
Uyumluluk	341	,645	17,8592	3,81685
Yenilikçilik (Uyarılma)	341	,564	17,4692	3,80670
Başarı	341	,729	16,8270	4,59052
Geleneksellik	341	,532	16,8094	3,72140
Güç	341	,620	10,8622	3,97807
Üst Değer Boyutları				
Muhafazakârlık	341	,738	52,9355	9,18224
Kendini Aşma	341	,770	47,9795	8,24494
Kendini Güçlendirme	341	,738	46,1232	10,04297
Değişime Açıklık	341	,752	36,0704	6,60043

Araştırma bulgularına göre, gençlerin alt değer boyutlarının önemsenme sıralaması şu şekildedir: evrenselcilik, iyilikseverlik, özerklik, hazcılık, güvenlik, uyumluluk, yenilikçilik, başarı, geleneksellik ve güç. Gençlerin kendini aşma üst değer boyutunda yer alan evrenselcilik ve iyilikseverliğe önem verdikleri görülmektedir. Gençlerin en az önemi ise geleneksellik ve güç değerlerine verdikleri görülmektedir. Üst değer boyutlarında ise gençler; en çok muhafazakârlığa en az değişime açıklığa önem veriyor görülmektedir. Bu durum gençlerin, değişimden ziyade düzenin devamlılığını ve toplumsal değerleri bireysel değerlerden daha çok önemsediklerini göstermektedir.

Tablo 4. Gençlerin Aktiflik İsteyen Boş Zaman Etkinlikleri Ortalamaları ve Standart Sapmaları

İfadelerin				
Sıra Nu.	Etkinlik İfadeleri	\bar{x}	ss	N
1	Kitap, gazete, dergi okurum.	3,171	0,041	341
7	TV'de haber, belgesel, açık oturum v.b. programları izlerim	2,821	0,078	341
9	Sinema ve tiyatroya giderim	2,35	0,945	341

10	Sportif aktivitelere katılırim.	2,811,205341
13	Bilimsel ve kültürel faaliyetlere katılırim.	2,411,075341
14	Siyasal etkinliklerde bulunurum (parti çalışmalarını, topl.vs).	1,48,896 341
15	Beceri gerektiren el işleri ve sanatla uğraşırım.	2,511,236341
16	Bir müzik aleti çalarım; solo, koro, orkestraya katılırim.	1,661,083341
18	Dini etkinliklere, sohbetlere katılırim.	2,251,089341

Tablo 5. Gençlerin Zaman Geçirmeye Yönelik Boş Zaman Etkinlikleri Ortalamaları ve Standart Sapmaları

İfadelerin		
Sıra Nu.	Etkinlik İfadeleri	\bar{x} ss N
2	Müzik dinlerim.	4,14,939 341
3	Ailemle vakit geçiririm.	3,89,956 341
4	Komşularıma veya akrabalarımaya giderim.	2,731,011341
5	Kahvehaneye /kafeteryaya/ kafeye giderim.	2,671,087341
6	TV’de dizi, eğlence, yarışma,spor v.b. programları izlerim.	3,111,140341
8	Arkadaşlarımla birlikte zaman geçiririm.	3,71,939 341
11	İnternet, telefon v.b. başında vakit geçiririm.	3,65,975 341
12	Sosyal medyayı (facebook, instagram, vb.) kullanırım	3,731,142341
17	Çarşı, pazar, fuar, park gibi şehir içi gezintilere çıkarım.	3,001,091341
19	Hiçbir şeyle uğraşmam, dinlenirim.	2,441,127341

Yukarıdaki iki tabloda yer alan ifadelere verilen cevapların ortalamaları incelendiğinde “amaçları belirgin” boş zaman etkinliklerinin ortalamalarının 3,17 ile 1,48 arasında (hepsinin ortalaması 2,49); “amaçları belirgin olmayan” boş zaman etkinliklerinin ortalamalarının ise 4,14 ile 2,44 arasında (hepsinin ortalaması 3,30) değiştiği görülmektedir. Bu verilerden yola çıkılarak ve boş zaman etkinlikleri arasında aktiflik içeren ve amaçları belirgin olan etkinliklere nispeten daha az zaman ayrıldığı söylenebilir. Aşağıdaki tablo bu durumu özetlemektedir.

Tablo 6. Boş Zaman Etkinlik Gruplarının Güvenirlik Katsayıları, Ortalama ve Standart Sapmaları

Etkinlik Grupları	N	Cronbach's Alpha	Ortalama	ss
Aktiflik İsteyen	341	,628	29,357	4,376
Zaman Geçirmeye Yönelik	341	,630	30,205	5,514
Tüm Etkinlikler	341	,717	59,563	7,975

Tablo 7. Gençlerin Muhafazakârlık Puanlarının “Değer Davranış İlişkisi” Değişkenine Göre Farklılaşp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

<i>f, \bar{x} ve ss Değerleri</i>					<i>ANOVA Sonuçları</i>				
Gruplar	N	\bar{x}	ss	Var. K.	KT	Sd	KO	F	p
Tüm davranışlarımı değerlerime belirlerim.	56	51,785	11,386	G. Arası	859,908	4	214,977		
Bazı davranışlarımı değerlerime belirlerim.	109	54,743	8,396	G. İçi	27806,673	336	82,758		
Nasıl mutlu olacağsam o şekilde yaşamaya çalışırım.	147	52,748	8,407	Toplam	28666,581	340	2,598		,036
Değerlerime göre yaşamak istiyorum ancak uygun ortamı bulamıyorum.	25	49,800	9,652						
Toplam	337	52,935	9,182						

Gençlerin muhafazakârlık puanlarının değer davranış ilişkisi değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla gerçekleştirilen tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda, grupların aritmetik ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($F=2,598$; $p<,05$). Muhafazakârlık puanlarının değer

davranış ilişkisi değişkenine göre hangi gruplar arasında farklılaştığını belirlemek üzere yapılan ANOVA sonrası Post-Hoc LSD testi sonucunda; “Bazı davranışlarımı değerlerime göre belirlerim.” diyenlerle “Tüm davranışlarımı değerlerime göre belirlerim.” diyenler arasında, bazı davranışlarını değerlerine göre belirleyenler lehine; yine “Bazı davranışlarımı değerlerime göre belirlerim.” diyenlerle “Değerlerime göre yaşamak istiyorum ancak uygun ortamı bulamıyorum.” diyenler arasında, bazı davranışlarını değerlerine göre belirleyenler lehine $p<,05$ önem düzeyinde anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. Buna göre, değer davranış ilişkisi değişkeni ile yapılan değerlendirmede bazı davranışlarını değerlerine göre belirleyenlerin muhafazakârlık değerleri, davranışlarına yön veren değerler bakımından diğerlerinden daha yüksek çıkmıştır.

Sonuç

Gençlerin alt değer boyutlarının önemsenme sıralaması; evrensellik, iyilikseverlik, özerklik, hazcılık, güvenlik, uyumluluk, yenilikçilik, başarı, geleneksellik ve güç şeklindedir. Gençlerin davranışlarına yön verme bakımından en az önemli gördükleri alt değerler ise kendini güçlendirme değer boyutunda yer alan güç ve başarı değerleri ile muhafazakârlık değer boyutunda yer alan geleneksellik değeridir.

Gençlerin kendini aşma üst değer boyutunda yer alan evrenselcilik ve iyilikseverliğe önem vermeleri dikkat çekicidir. Evrenselcilik tüm insanların ve doğanın yararını gözetmeye yönelikken iyilikseverlik bireyin yakın olduğu kişilerin iyiliğini gözetme ve geliştirmeye dayanır. Gençler alt değer boyutlarından en az önemi ise geleneksellik ve güç değerlerine vermektedir. Toplumsal değişimden buldukları dönem itibariyle yoğun olarak etkilenen gençlerin geleneksellikle ilişkileri zayıf görünmekle birlikte yaşadıkları sosyo-kültürel şartların etkisiyle güç değeri konusunda da iddialı görünmemektedirler. Üst değer boyutlarında ise gençler; en çok muhafazakârlığa en az değişime açıklığa önem veriyor görünmektedir. Bu durum gençlerin, değişimden ziyade düzenin devamlılığını ve toplumsal değerleri bireysel değerlerden daha çok önemsediklerini göstermektedir.

Gençlerin muhafazakârlık ($t=2,515$; $p<,05$), kendini aşma ($t=4,971$; $p<,05$) ve değişime açıklık ($t=2,549$; $p<,05$) puanlarının cinsiyete göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla gerçekleştirilen bağımsız grup t testi sonucunda grupların aritmetik ortalamaları arasındaki fark kızlar lehine istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Buna karşın kendini güçlendirme puanları cinsiyete göre anlamlı farklılaşmamaktadır ($t=,386$; $p>,05$). Yalmancı'nın (2009) ve Kıran & Gül'ün (2016) araştırmalarında da benzer sonuçlar elde edilmiştir. Değer yönelimlerinin cinsiyete göre farklılaşması çeşitli psiko-sosyal etkenlerle açıklanabilir.

Gençlerin temel değer boyutlarına verdikleri önem sıralaması muhafazakârlık, kendini aşma, kendini güçlendirme ve değişime açıklık şeklindedir. Gençler sosyalleşme süreçlerinin gereği olarak toplumsal değerleri tanıma ve kabullenme eğilimini, değişime açıklık şeklinde kendini gösterebilecek olan bireyleşme sürecinden önce yaşıyor görünmektedirler (Shaver, 1981: 125-132). Gençler değerler bağlamında; değişimden ziyade devamlılığı, bireysel tercihlerden ziyade toplumsal değerleri önceliklendirmektedirler. Temel değer boyutlarından muhafazakârlık ve kendini güçlendirme değeri puan ortalamaları okul türlerine göre anlamlı farklılaşmamakta iken kendini aşma ve değişime açıklık değeri puan ortalamaları okul türlerine göre anlamlı farklılaşmaktadır.

Boş zaman etkinlikleri alan yazınında genelde kültürel, sosyal, sportif etkinlikler gibi gruplandırmalara tabi tutularak incelenmektedir (Büküşoğlu & Bayturan, 2005:174). Bizim çalışmamızda ise gençlerin boş zaman etkinlikleri inceleme imkânı üretmek amacıyla iki gruba ayrılmıştır. Böyle bir sınıflamada etkinliklerinin amacının belirgin olup olmaması ve aktiflik gerektirip gerektirmemesi ölçütü esas alınmıştır. Arslan da (2014) araştırmasında benzer bir gruplandırma yapmıştır.

Uygulanan 5'li Likert tipi boş zaman etkinlikleri anketi sonucunda gençlerin boş zamanlarında en çok tercih ettikleri ilk beş etkinlik sırasıyla müzik dinlemek, aile ile vakit geçirmek, sosyal medya ile meşgul olmak, arkadaşlarla zaman geçirmek ve internetle/telefonla meşgul olmaktır. Gruplandırılmış etkinliklerin analizinden gençlerin aktiflik içeren ve amaçları belirgin olan etkinliklere nispeten daha az zaman ayırdıkları sonucuna ulaşılmıştır.

Gençlerin aktiflik isteyen boş zaman etkinlik puanları, öğrenim gördükleri okul türlerine göre anlamlı bir farklılık göstermezken; zaman geçirmeye yönelik boş zaman etkinlik puanları, öğrenim gördükleri okul türlerine göre anlamlı farklılaşmaktadır. Farklılık İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin puanları ile Meslek Lisesi ve Anadolu Lisesi öğrencilerinin her bir grubunun puanlarıyla İmam Hatip Lisesi öğrencileri lehine $p < ,05$ önem düzeyinde anlamlı bir farklılık olarak tespit edilmiştir. Gençlerin temel değer boyutlarındaki puanları ile gruplandırılmış amacı belirgin olan ve olmayan boş zaman etkinlikleri arasındaki farklılaşmaları belirlemek için düzenlenen sekiz tablodan yalnızca ikisinde anlamlı farklılaşma tespit edilmiştir. Araştırmanın temel sorunsalı olan değer yönelimleri ile boş zaman etkinlikleri arasındaki ilişkinin incelenmesi bağlamında; temel değer boyutlarının anket formunda yer alan “değer-davranış ilişkisi” sorusu aracılığı ile elde edilen dört gruba göre farklılaşıp farklılaşmadığı dört tabloda incelenmiş, bu tabloların üçünde istatistiksel olarak anlamlı ilişki tespit edilmiştir. Buna göre değer davranış ilişkisi değişkeni ile yapılan değerlendirmede bazı davranışlarını değerlerine göre belirleyenlerin muhafazakârlık değerleri, davranışlarına yön veren değerler bakımından diğerlerinden daha yüksek; mutluluğu esas alanların kendini aşma değerleri, davranışlarına yön veren değerler bakımından diğerlerinden daha yüksek; yine mutluluğu esas alanların değişime açıklık değerleri, davranışlarına yön veren değerler bakımından ilk iki gruptan daha yüksek çıkmıştır.

Kaynakça

- Arslan, H.(2014). Üniversite öğrencilerinin boş zaman değerlendirme tercihleri: Çankırı Karatekin Üniversitesi örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 40, 193-208.
- Aydın, M. (2011). *Kurumlar sosyolojisi*. Ankara: Kadim.
- Bolay, S. H. (1997). *Felsefî doktrinler ve terimler sözlüğü*. İstanbul: Akçağ.
- Büküşoğlu N.& Bayturan A.F. (2005). Serbest zaman etkinliklerinin gençlerin psiko-sosyal durumlarına ilişkin algısı üzerindeki rolü. *Ege Tıp Dergisi*, 44 (3).
- Büyüköztürk, Ş; Çakmak, E. K.; Akgün, Ö. E.; Karadeniz Ş. ve Demirel, F. (2010). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem.

- Demirutku, K. ve Sümer, N. (2010). Temel değerlerin ölçümü: portre değerler anketinin Türkçe uyarlaması. *Türk Psikoloji Yazıları*, 13 (25), 17-25.
- Doğan, İ. (2009). *Sosyoloji kavramlar ve sorunlar*. Ankara: Pegem.
- Güngör, E. (1998). *Değerler psikolojisi üzerine araştırmalar*. İstanbul: Ötüken.
- Hacıoğlu, N.; Gökdeniz, A. ve Dinç, Y. (2009). *Boş zaman ve rekreasyon yönetimi*. Ankara: Detay.
- Kıran, Ö. & Gül, S. (2016). Lise öğrencilerinin değer yönelimlerinin schwartz değerler ölçeği açısından incelenmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(47), 487-495.
- Kuşdil, M. E., & Kağıtçıbaşı, Ç. (2000). Türk öğretmenlerin değer yönelimleri ve schwartzdeğer kuramı. *Türk Psikoloji Dergisi*, 15 (45), 59-76.
- Morsümbül, Ş. (2014). *Değerlerin kuşaklar arası değişimi: Ankara örneği*. Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Schwartz, S. H. (1992). Universals in the content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries. M. P. Zanna (Ed.), *Advances in experimental social psychology* 25, 1-65. New York: Academic Press.
- Schwartz, S. H., Bilsky, W. (1987). Toward a Psychological Structure Of Human Values. *Journal of Personality and Social Psychology*, 53 (3), 550-562.
- Schwartz, S. H., Bilsky, W. (1990). Toward a Theory Of The Universal Content and Structure Of Values: Extensions and Cross Cultural Replications. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58 (5), 878-891.
- Schwartz S.H., Melech G., Lehmann A., Burgess S., Harris M. ve Owens V. (2001). Extending the cross-cultural validity of the Theory of Basic Human Values with a different method of measurement. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 32, 519-542.
- Schwartz, S. H. (2006). Value Orientations: Measurement, Antecedents And Consequences Across Nations. R. Jowell, C. Roberts, R. Fitzgerald, And G. Eva (Eds.), *Measuring Attitudes Cross-Nationally-Lessons From The European Social Survey*, içinde. London: Sage.

- Morsümbül; Ş. (2014). *Değerlerin kuşaklar arası değişimi: Ankara örneği*. Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Rokeach, M. (1973). *The nature of human values*. New York: Free Press.
- Shaver, K.G. (1981). *Principles of Social Psychology*. (Inc. 2. Edition) Cambridge: Winthrop Publishers.
- Topçu, N. (2013). *Sosyoloji*. İstanbul: Dergâh.
- Weber, M. (1997). *Protestan Ahlâkı ve Kapitalizmin Ruhu*, (Çev: Z.Arioba). İstanbul: Hil.
- Yalmancı, S. (2009). *Öğretmen adaylarının değer yönelimlerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Zonguldak: Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

SANAYİ ÇALIŞANI OLMAK: SOSYAL BELİRSİZLİKLER VE RİSKLER

İlknur EKİZ ATAŞER¹

Özet

Bu çalışma son yıllarda küresel şirketlerin Anadolu şehirlerine iş gücüyle birlikte taşınmaları sonucu çalışma alanındaki sorunları sanayi örneğinde yeniden analiz etmeyi amaçlamıştır. Çalışma henüz Türkiye’de yeni tartışılan ve çalışılan sosyal belirsizlik ve risk sosyolojisi teorisiyle temellendirilmiş ve Türkiye’nin kendine has belirsizlik ve risk yapısı çıkarılmaya çalışılmıştır. Ulrich Beck’in “başka bir modernlik” tartışmasına katkı sağlaması, Jens O. Zinn’in çalışması “Risk Ve Belirsizliğin Sosyal Teorisi”, Bauman’ın “modernlik ve müphemlik” bu çalışmada teorik temellerden biridir. Bütün bu teorik yapılanmalarla çalışma alanlarında zaten var olan sorunlara ve ayrıca üzeri perdelenmiş temel yapısal sorunlara sosyal belirsizlik ve risk bağlamında bakılan bu çalışmada, yarının belirsizliği ve uzun vadede geleceğin belirsizleşmesine dair kaygılar ve düşünceler bununla birlikte hayatın her alanına yayılan riskler ve buna bağlı olarak güvencesizleşme bugün çalışma hayatını değiştiren bir sürece işaret etmektedir. Yapılan işin sınırlarının belirsizliği ve çalışan için bunun bir çileye ve ıstıraba dönüşüp dönüşmediği, siyasal ve ekonomik belirsizlikler ile her gün işlerinin değişmesi ya da yok olma tehlikesi ile karşılaşma korkusunun olup olmadığı çalışmanın temel araştırma sorularıdır. Konya sanayisinde yapılan bu çalışmada siyasetten endüstri 4.0’a, ekonomiden evliliğe kadar belirsizliklerin ve risklerin onları nasıl sardığı ve etkilediğine dair bulgular betimsel bir analizle sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Belirsizlik, Risk, Çalışma Hayatı*

¹ Arş. Gör. KTO Karatay Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, ilknur.ekiz@karatay.edu.tr

1.Belirsizlik ve Risklerin Sosyolojik Gerçekliği

Bauman “belirsizlik” kavramını “Modernlik ve Müphemlik” eserinde kesinlik kaynaklarından yoksunluk, düzenin ötekisiliği olarak görmektedir. Düzenin ötekisi belirlenmeyen, öngörülemeyen pis bir havadır. Bunlar da korku ve kaosun kaynağını oluşturur. Düzenin ötekisi demek tanımlanamazlık, tutarsızlık karmaşa, kararlaştırılamazlık, müphemlik (Bauman, 2014, s. 19). Bauman belirsizlik kavramını müphemlikle, modernliği de müphemlikle ilişkili bir şey olduğunu anlatarak soyut bir anlatım yapar. Diğer yandan modern anlatıda belirsizlik gelecek kavramı ile ilişkilendirilir. Modernlik için “gelecek” belirsizdir. Bu da risk unsurudur. Ulrich Beck ise risk toplumu eseriyle modernliğin risk ürettiğini savunur.

Beck artık sanayi ve modernliğin karşıtlık içinde olduğunu söyler. Bu karşıtlık kesinlik kaynaklarının yok olmasını, aile, toplumsal cinsiyet, sınıf kültürü, sosyal güvenlik sistemlerini aşındırmakta aidiyetleri parçalamaktadır (Beck, 2014, s. 131). En önemlisi de bireyselleşme her alana geçmiştir. “Özgür ücretli işçi” de bu duruma denk gelmektedir. Bu da aile, evlilik ve çalışma kültürünü değiştirmektedir.

Zinn’in sosyolojik yaklaşımı içeren üç kategorileştirmesi ise; gerçek ve toplumsal olarak inşa edilen riskler perspektifiyle üretilen “Risk Toplumu” yaklaşımı, toplumsal olarak dönüşmekte olan riskler perspektifiyle üretilen “kültürel teori” ve risklerin toplumsal olarak kararlara isnat edilmesi perspektifiyle de “sistem teorisi” belirsizlik ve risk konusunu daha somutlaştıran anlatmaktadır. Zinn, Risk kavramında epistemolojik olarak realist, psikometrik ve sosyolojik olarak üç yaklaşım altında toplamıştır: ilk yaklaşım “gerçek ve toplumsal olarak inşa edilen riskler” olarak “riskler hakkında konuşulan ve gerçeğe karşılıklı birbirlerini etkilemesi ve üretmesi” perspektifini içeren Beck’in bahsettiği “risk toplumu” yaklaşımını içermektedir. Diğer yaklaşım “toplumsal olarak dönüşmekte olan riskler” olarak “gerçek tehditlerin sosyo-kültürel sınırlar içinde riske dönüşmesi” perspektifiyle “kültürel teori” yaklaşımı içerirken sonuncusu ise toplumsal olarak inşa edilmiş “toplumun kararlarna isnat” edilen bir perspektifle “sistem teorisi” yaklaşımıdır (Zinn, 2008).

İşsizliğin, sosyal güvencenin kitleleri zorlaması, bireycilik, parçalanma, kaygı, stres, ekolojik yıkım birey/toplum için koşullarını kötüleştirmektedir. Yeni kapitalizm toplumu “risk toplumu”na dönüştürmekte, risk her alana yayılmaktadır. (Aytaç, 2008, s.194). Küreselleşmenin bugün iki emniyet biçimi olan aileyi ve işi aşındırdığı, belirsizlik ve riskleri daha fazla yaşamaya başladığı görülmektedir. Yaşanan ekonomik krizler ve onun getirdiği belirsizlik ve risk, siyasal belirsizlikler ve ekonomiye yansımaları ve en son bütün bunların getirdiği sosyal belirsizlikler iş hayatlarını ve aile hayatlarını temelden etkilemektedir.

Dünya raporlarında özellikle Uluslararası Çalışma Örgütü raporlarında çalışma hayatında belirsizlikler ve riskler ayrıca kategorileştirilmiştir. Siyasal, ekonomik, sosyal kararların yöneticilere isnat edilmesi, konunun makro açıdan ele alınmasını gerektirmektedir. Kararları uygulayan kurumlar, örgütler kararları bireylere ulaştırır, üzerlerinde denetim görevi görür. Bireylerin de kararları nasıl algıladığı, çalışma ve aile yaşantısına nasıl yansıdığı sosyolojik olarak bir gerçeklik üretir.

2. Türkiye’de Belirsizlik ve Riskler

Çalışma Türkiye’nin son yıllarda daha fazla hissettiği belirsizlikler ve sosyal riskler ve bunun çalışma hayatına özelde ise sanayi işçi ve işveren ikiliğine nasıl yansıdığı araştırmasıdır. Türkiye’de çalışma hayatında istikrarsızlığın her geçen gün artması ve karmaşıklaşması, işsizliğin artması bir risktir. Türkiye’de sosyal güvenlik sistemi çok erken tarihlere dayansa da hala Türkiye vatandaşlarını kapsama noktasında bir şemsiye olamamıştır. Bu durum son yıllarda neoliberalizm ve serbest piyasanın durumu daha da zorlaştırması ile açıklanmaktadır.

Dünyada risk olarak sıralanan savaş, göç, işsizlik, yoksulluk, eşitsizlik gibi sosyal riskler Türkiye içinde risktir. Örneğin Türkiye’de işsizlik 2012 yılı % 8,4, 2013 yılı %9,0, 2014 yılı %9,9, 2015 yılı % 10,3, 2016 yılı % 10,9, 2017 yılı %10,9 iken bu oranlar 2018 yılında % 11,0, 2019 mart ayı itibariyle %14,1’e (TÜİK, 2019) yükselmiştir. Bu rakamların Türkiye için gitgide nasıl bir risk tablosu oluşturduğu görülmektedir.

Bugün ekonomik gelişmelerden, değişimlerden ve siyasi gelişmelerden en çok etkilenen yerin üretim alanı sanayiler olup işverenler, işçilerdir. Türkiye’de Anadolu sanayilerinin büyümesi, büyük fabrikaların Marmara bölgesinden Anadolu şehirlerine taşınması şehirlerin sosyo-ekonomik durumlarını, toplumsal yapılarını değiştirmektedir. Bir yandan endüstri 4.0 konuşulurken, yeni teknolojiyle küresel rekabette yer alan firmalar, diğer yandan ucuz işçiliğin Anadolu sanayilerinde kullanışlı olması durumu daha da karmaşıklştırmaktadır. Özellikle son yıllarda yaşana ülke ekonomisinin bunalımı Anadolu sanayilerinde pek çok firma kapanmış, işçi çıkarmış ya da üretimi durdurmuştur. Bütün bu süreç işveren ve işçilerin belirsizlik ve risklerle tanışması ve bunun hala devam etmesi toplumun gelecek tasavvurunu da alt üst etmiştir.

Türkiye’de belirsizlik ve risk çalışmaları son dönemlerde çalışılmaya başlanmış, kurumlarca analizler yapılmaktadır. Örneğin Konya’da Mevlâna Kalkınma Ajansı Konya İl Risk Haritası çıkarmıştır. Riskler şehirler, kentler özelinde analizlere ihtiyaç duymaktadır. MEVKA’nın risk haritasında ise aile için kentte nelerin risk unsuru oldu sıralanmış, sırasıyla ekonomik yoksunluk, mesleksizlik, sosyal güvence, geniş aileden çekirdek aileye geçiş ve boşanmalar risk olarak tespit edilmiştir.

3.Yöntem ve Araştırma Sahası

Araştırma en fazla belirsizlik ve risk unsurları taşıyan, ekonomi ve siyasetle iç içe olan Türkiye’de meta üretiminin mekânı olan sanayi alanlarında yapılmıştır. Konya sanayisi bu anlamda önemli bir örnektir. 55 firma kapsamında 657 kişi ile anket uygulaması yapılmıştır. Veriler SPSS 16.00 paket programı ile analiz edilmiştir. Konya sanayisinin seçilmesinin nedenleri arasında en başta Konya sanayisinin yapısal büyüklüğü ve işgücü sayısının Anadolu sanayileri içinde yukarılarda yer almasıdır. Konya “9 adet organize sanayi bölgesi, Bakanlık destekli 17 küçük sanayi sitesi, il merkezinde yer alan 15 küçük sanayi sitesi, Konya iline bağlı ilçelerde yer alan 16 küçük sanayi sitesi ve 22 özel sanayi sitesi” (KTO, 2019: 62) ile Anadolu sanayileri arasında önemli bir yere sahiptir. Konya’da yatırım ortamına baktığımızda Türkiye genelinde 200.000 KOBİ’nin 35.000’inini bünyesinde barındırması nedeniyle KOBİ Başkenti olarak anılmaktadır (Ersöz, 2010, s.9). Araştırma kapsamında geçen sanayi kolları otomotiv yan sanayi, gıda

sanayi, maden, makine gibi kollardan oluşmaktadır. En fazla makine sanayisi çalışanı araştırma kapsamına girmiştir. Araştırma kapsamında amaçlananlardan bazıları sanayi çalışanlarında rol belirsizliği, siyasal belirsizlik ve ekonomik belirsizlikler, sanayi çalışanlarında sosyal risklerin ne kadar hissedildiği, çalışanların iş değiştirme riskini alıp alamadıkları, beyaz yakalılar ve mavi yakalılar arasında belirsizlikleri ve riskleri algılamada farkların ne olduğudur. İşletme büyüklükleri 50-249 arası çalışanı olanlar sanayide en fazla gruptur. İşletmenin yaş aralığı 30-39 en fazla grubu oluşturmaktadır. Aile şirketleri olan bu firmalar Konya sanayisinin ana özelliklerindedir. Yerel firmanın sayısının yüksek olduğu araştırmada mavi yakalılar sayısı yüksektir. Erkeklerin oranı kadınların oranından yüksektir.

Son yıllarda çalışma hayatının esnekleşmesi, kısa süreli sözleşmeler, çalışma şartları, ücretler bir iş yerinde çalışmayı kısaltmış ve iş değişikliğini daha da kolaylaştırmıştır. İş değişikliğinde Konya'da hem alternatif firma sayısının çokluğu hem de çalışanların toprak işleriyle hala ilgili olması çok etkilidir. İşe bakışın değişmesi, iş yerine duyulan aidiyetin güçlü olmaması iş ahlakının değiştiğini hem de çalışma hayatına olan bakışın değiştiğini pek çok çalışmaya bakarak söyleyebiliriz.

4. Veri Analizleri: Sahadan Bazı Bulgular

Araştırmada yer alan çalışanların iş bulma şeklinde hala akraba ve arkadaşın birinci sırada geldiği görülmektedir. Görüşmecilerin büyük kısmı haftada 5 gün çalışmakta, çalışma saatlerinin ise 9 ve üzeri olduğu görülmüştür. Aslında haftanın 6 günü çalışanlarla üretim piyasasında geride kalmamak için hafta içi saatler fazlalaşmaktadır.

Araştırmada siyasal, ekonomik ve sosyal risklerle ilgili sorular sorulmuştur. Terfilerin olmaması ya da belirsiz olması, düşük ücretler, iş güvencesinin olmaması, işin sosyal değerinin düşük olması, iş değiştirmek, bankadan kredi çekmek, borç almak bugün yeni bazı sosyal riskler olarak sayılmaktadır. İş bulma zorluğundan iş değiştirmenin onlar için nasıl riskler getireceği, iş hayatlarında süreksizlik gösteren bir çalışan profili çizmelerinin kendilerine nasıl bir bakış getireceği risk eğilimlerini göstermektedir.

Kadınlarda iş kaynaklı belirsizlikler, iş hayatında risk alma, sosyal risk alma, belirsizlik ve tedirginlik yaşama erkeklere göre daha az yaşandığı görülmektedir. Kadınlar iş yerinde rol belirsizliği yaşamadığı, sorumlulukları bilme ve temkinli olurken, iş hayatında risk almada daha düşük bir davranış göstermektedirler. Evlenme, çocuk sahibi olma ve teknolojik gelişmeler bir risk olmadığı algısı kadın katılımcıların cevaplarının ortalamaları erkeklere göre yüksek çıkmışsa da erkeklerde bu ifadeleri risk olarak algılamamaktadır.

46 yaş ve üzeri çalışanlarda iş hayatında risk alma 46 yaş ve altındakilere göre daha azdır. Devamlı iş değiştirmek istemeyen, devamlı iş değiştirenlere olumlu bakmayan, şu an ki işine sahip çıkan, kredi çekmeyi risk olarak gören çalışanlarda eski nesil çalışma ahlakına yakın olması da etkilidir. Genç çalışanlar orta yaştakilere göre iş değiştirme riskini göze almakta ve devamlı iş değiştirmenin olumsuz karşılanmayacağını düşünmekte, kredi çekerek borçlanmayı da göze almaktadır. Fakat diğer yandan bu yaşa bağlı olarak çalışma isteği işveren gözünden bakıldığında eski nesile göre daha sorunlu olduğu anlaşılmaktadır.

Evli olanların çalışma hayatında risk alma davranışına uzak olması bekarlara göre daha fazla çıkmaktadır. İş değiştirmenin ailelerinin yaşantılarını bozabileceğini, şu an ki işlerine sahip çıkmaları gerektiğini, borçluyken işsiz kalmanın büyük bir sıkıntı olacağını söylemişlerdir. Evlenmek, evli olmak, çocuk sahibi olmak ve teknolojik gelişmeler yüksek ücretliler için en düşük ücret alanlara göre daha çok risk faktörüdür. Ücret aralığı yüksek olanların beyaz yakalı, profesyonellerin olduğu göz önüne alındığında risk algısının yüksek çıkmasının nedenleri beyaz yakalıların risk hesaplaması yapabilen, aileleri için plan program hazırlayabilen bir zihniyete sahip olmasından kaynaklıdır.

Konya'da uzun süre yaşayanların kısa süreli yaşayanlara göre risk almama eğilimi daha yüksektir. İş değiştirme, borçlanma, kredi çekme gibi davranışlara daha uzak olmaları hem Konya piyasasını tanımaları, emek kitlesindeki yerlerini bilmeleri risk alma eğilimlerini zayıflatmaktadır.

Son zamanlarda Konya özelinde yaşanan kendine has riskler tespit edilmiştir. Konya bir iş kolunda pek çok firmanın olduğu bir sanayi şehridir. KOBİ sayısının fazla olması da alternatif iş olanaklarını artırmaktadır. Fakat bu da Konya sanayicisi için hem rekabeti oluşturmakta hem de bir risk faktörü olabilmektedir. Alternatif firmanın çokluğu işçilerin iş değiştirme sıklığını artırmaktadır. Bu nedenle iş süreksizliği Konya’da çalışma hayatı için bir risk faktörü olmaktadır. Diğer yandan akraba, arkadaş aracılığıyla iş bulma şekli de Konya çalışma hayatı için risk oluşturmaktadır. Eskiden bir güven sağlayan bu aracılık şimdilerde işlevselliğini kaybetmiştir. Akraba, arkadaş aracılığıyla bulanların işlerini aksattığını, iş ilişkilerinde sıkıntılar çıkardığı görülmüş, hem işveren üretimini vaktinde ve verimli gerçekleştirememiş hem de arkadaşlarına, akrabalarına iş bulmada öncü olan kişiler sosyal sermayelerini artık kullanmamaya başlamışlardır.

Sonuç

Sanayi çalışanlarında belirsizlik ve risk algısının olup olmadığı bazı bulgularla anlatılmıştır. Küresel dünyada risk olarak algılanan pek çok faktör henüz Anadolu şehirlerinde risk değildir. Fakat Anadolu şehirlerinin de kendine has belirsizlikleri ve riskleri mevcuttur. Aslında Türkiye’nin risk ve belirsizlik kavramıyla tanışması 2001 kriziyle olmuştur. Ondan sonraki yıllarda yavaş yavaş şirketler, kurumlar risk tabloları çıkarmaya başlamışlardır. Hem riskleri tanımak hem de geleceği kontrol edebilmek iki önemli amaç olmuştur. Sanayi odaları da bunun için çalışmalar yapmaya başlamıştır. Fakat burada geleneksellik ve modernlik karşıtlığı da dikkat çekmektedir. Anadolu sanayilerinde çalışma kültüründe hala gelenekselliğin çevreli olduğu görülmüştür. Bu nedenle Anadolu girişimcisinin temel sosyolojik karakteri, firmasında hem yönetim anlamında hem de üretim konusunda rasyonel bir planlama, tasarım değil “başkasından görme-ikna olma-uygulama” ile üretim yapmaya çalışmaktadır (Topçuoğlu, 2003, s. 102). Dolayısıyla risk alma gibi bir davranışa girmez, belirsizlik ve risk algılaması da zayıftır. Büyük kozmopolit, sanayi kentlerinde çalışanlar için örneğin evlenmek, çocuk sahibi olmak, endüstrinin 4,0 risk olurken henüz kent olmayan, homojen, orta büyüklükte ve küçük şehirler için risk değildir. Henüz belirsizliklerin ve risklerin bir kısmı makro seviyede kalırken bir kısmı mikro alanda, toplumsal ilişkilerin her alanına nüfuz etmektedir.

Kaynakça

- Aytaç, Ömer & Süleyman İlhan (2008). Yeni Kapitalizmin Kaotik Evreni: Belirsizlik, Sömürü ve Ahlâki Kriz. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Cilt 10, Sayı: 1.182-210.
- Beck, U. (2014). Risk Toplumu Başka Bir Modernliğe Doğru (2.baskı). (Çev. K. Özdoğan, & B. Doğan), İstanbul: İthaki Yayınları.
- KTO (Konya Ticaret Odası, (2019). Konya Ekonomi Raporu 2018, Konya.
- KTO, (2010). AB, Türkiye ve Konya'da Kobilerin Yapısı, Sorunları ve Çözüm Önerileri, Etüd-Araştırma Servisi: Veysel Ersöz.
- Topçuoğlu, A. (2003). Konya Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Sosyo-ekonomik Durum Analizi ve AB'YE Bakış. Konya: Konya Sanayi Odası Yayınları.
- Türkiye İstatistik Kurumu, (2019). İşgücü İstatistik Göstergeleri 2012-2019, Ankara.
- Zinn, J. O. (2008). Introduction: The Contribution of Sociology to the Discourse on Risk and Uncertainty. e. J. O.Zinn (Ed.), içinde Social Theories of Risk and Uncertainty an Introduction, (s.1-15).UK: Blackwell Publishing,

SAHİL BÖLGESİNİ TERCİH ETME VE MEKÂN OLUŞTURMA AÇISINDAN EV SAHİBİ VE KİRACILAR İLE KONUMUN ROLÜ: İNGİLTERE SOUTHAMPTON'DAN OCEAN VILLAGE ÖRNEĞİ

Yahya Aydın¹

Özet

Mevcut kent ve konut çalışmaları, ev sahibi olup olmama durumuna göre insanları sosyal ve ekonomik sınıfların bir temsilcisi olarak görür. Devamında ise, insanların ev sahibi veya kiracı olmaları üzerinden sosyal statüleri belirlenirken, yine buldukları bu gruplara göre tercihleri ve günlük hayatlarını inşa ediş şekilleri belirlenir. Bu çalışmanın amacı ise farklı aidiyet tiplerini (elective and selective belonging) ve mekânın oluşturulması (place making-place maintenance) süreçlerini inceleyerek, bu genel bakış açısının günümüz neoliberal kent hayatı içerisinde geçerli olup olmadığını test etmektir. İnsanların belirli bir yer hakkındaki kararlarını ve seçimlerini, sadece ev sahibi olup olmama üzerinden açıklamak mümkün değildir. Bu durum tercih edilen yerin konumuyla da (location) kesişir. Başka bir ifadeyle, bu araştırma, belirli bir yere taşınırken veya taşındıktan sonraki süreç olan belirli bir alanı deneyimlemekte hem ev sahibi olup olmamanın hem de konumun önemli olduğunu vurguluyor. Bu argümanı açıklığa kavuşturmak için aşağıdaki araştırma sorusu sorulmuştur: Gelişmekte olan sahil şeridindeki bir alanda kiracı olarak yaşamak ya da aynı alanda ev sahibi olmanın insanların tercihleri ve günlük hayata katılımları üzerinde oluşturduğu temel farklılıklar ve benzerlikler nelerdir? İngiltere'nin Southampton şehrindeki Ocean Village bölgesi, yukarıdaki sorunun cevabını bulmak için örneklem olarak seçilmiştir. Bu amaçla, 2016 Ağustos ayı ile 2017 Nisan ayı arasında 177 anket katılımcısından elde edilen nicel veriler ve 42 katılımcı ile yarı yapılandırılmış mülakatlardan elde edilen nitel veriler

¹ Doktora Öğrencisi, University of Southampton, Sosyal Bilimler Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, aydin.yahya.tr@gmail.com

kullanılmıştır. Sonuç olarak, ev sahibi olup olmamak günümüzde hala önemli olmakla birlikte, evin bulunduğu konumun da insanların tercihleri, aidiyetleri ve mekân oluşturmaları üzerinde etkili olduğu ortaya çıkmıştır. Ancak, ev sahibi olup olmama ve konumun kesişimleri ile aidiyet duygusu ve mekân oluşturma süreci oluşur. Bu proje ihmal edilen konum sorununa yeni bir ışık tutuyor ve konumun önemini göz ardı ederken insanları tamamen ev sahibi-kiracı statüleri üzerinden sınıflandırmanın ve yine bu sınıflandırma üzerinden insanların tercihlerini anlamak ve analiz etmenin mümkün olmadığını gösteriyor.

Anahtar Kelimeler: *Konum, konut, kiracı, ev sahibi, Ocean Village.*

1. Giriş

Neoliberalizm ve neoliberal kentleşme, bu iki kavram 1970`li yıllardan günümüze kadar dünyanın pek çok farklı ülkesinde ve hayatın farklı alanlarında (eğitim, kültür, sağlık, kent hayatı) kendini göstermiştir ve göstermeye de devam etmektedir. İngiltere`de bu süreci yaşayan önemli ve öncü ülkelerden birisidir. Başka bir ifadeyle, 1970`li yıllardan itibaren Margaret Thatcher ile beraber neoliberalleşme süreci İngiltere`de başlamış ve günümüzde hala devam etmektedir. Kent hayatı ve kent ortamı ise bu sürecin önemli göstergelerinden birisi olagelmıştır. Özellikle özelleştirmeler, devletin müdahalesinin sınırlandırıldığı, kar odaklı kalkınma ve gelişmeler, standart hale gelen kent hayatı ve mekânları ile bu süreç daha da belirgin hale gelmiştir. Bu gelişmeler ışığı altında insanların ev sahibi olup olmamaları ve ev sahibi oluşlarına göre geliştirdikleri aidiyetleri ve yaşadıkları mekân oluşturma süreçleri önemli tartışma konularından olmuştur. İnsanların tercihlerini maddi ve ekonomik veriler ışığında açıklayan yaklaşımların yanında (Harvey, 2005), konut sahibi olup olmamaları ekseninde tartışan (Saunders, 1990) çalışmalar mevcut literatürde ağırlık göstermektedir. Bu etkenleri inkâr etmeden, bu çalışmada konumun da etkisini ele alarak konut sahibi olup olmamanın insanların tercih, aidiyet ve mekân oluşturmalarına etkisi incelenmiştir.

2. Yöntem

University of Southampton`ın etik kurulundan 23711 numaralı etik onayı alındıktan sonra saha çalışmalarına başlanmıştır. Çalışmanın amacı, katılımcıların hakları ve kişisel bilgilerinin gizliliği gibi temel kuralların açıklanması ve katılımcıların onayı ile tüm veriler toplanmıştır. Araştırmada karma yöntem (mix method) kullanılarak ilk olarak 177 katılımcı ile anket yapılmıştır. Daha sonra ise bu anket katılımcıları arasından 42 kişi ile yarı yapılandırılmış (semi-structured) mülakat yapılmıştır. Genel olarak, 22-75 yaş aralığında, yaklaşık olarak eşit sayıda kadın ve erkeğin katıldığı, %70'e yakın kesimin yüksek öğretim mezunu olduğu, 27 farklı ülkeden katılımcının olduğu, insanların ekonomik durumunu konforlu olarak tanımladığı bir katılımcı profili mevcuttur.

Saha çalışmasının bitmesinin ardından, mülakatlarla ilgili olarak her biri en az beş sayfa olmak üzere raporlar hazırlanarak bulgular üzerinde ilk izlenim oluşturulmuştur. Daha sonra, ses kayıt cihazı ile kaydedilmiş mülakatların, transkripsiyonu yapılarak ekonomi, yatırım, konum, güvenlik, toplum gibi öne çıkan temalar alt kategorileri ile beraber belirlenmiştir. Elde edilen anket verileri SPSS ile analiz edilirken, mülakat verileri NVivo analiz programı ile daha sistematik bir şekilde analiz edilmiştir.

Son olarak sahil bölgeleri genellikle yatırım amaçlı, kısa vadede çok gelir elde etmek için dünya genelinde tercih edilen bölgeler olagelmıştır. Özellikle neoliberal kent politikaları ile bu bölgelerin popüleritesi daha da artmıştır. Bu doğrultuda, neoliberal kentleşmeye iyi bir örnek olması ve aynı zamanda birçok farklı katılımcıya; etnik açıdan, konut sahibi olup olmama, eğitim, yaşam tarzı, yaş, erişebilme fırsatı verdiği için İngiltere`nin Southampton şehrindeki Ocean Village bölgesi çalışma için tercih sebebi olmuştur. Bir liman kenti olan Southampton`da Ocean Village, 1980`lerin ilk yıllarına kadar bir liman ve ticari merkez olarak kullanılmıştır. Bu yıllardan başlayarak günümüze kadar bir dönüşüm halindedir. İçerisinde dubleks evlerin, modern yüksek katlı apartman binalarının, ofislerin, marketlerin, kafe, restoran, sinema ve şehrin tek beş yıldızlı otelinin olduğu küçük ve kompleks bir mahalledir. Ayrıca, şehrin diğer bölgelerine göre daha pahalı ve lüks bir hayat tarzının benimsendiği bir bölgedir.

3. İngiltere`deki Konut Politikaları Işığında Aidiyet ve Mekân Oluşturma

İlk olarak istatistikî verilere bakacak olursak, ev sahibi veya kiracıların dağılımında ciddi değişimlerin olduğunu görüyoruz. Özellikle 1970`lerden itibaren, neoliberal konut politikaları eşliğinde, artan özelleştirmelerle beraber, ev sahibi yüzdesi 1970`li yıllarda %50 iken, 2000`li yılların başında %70 seviyelerine kadar çıkmıştır, son yıllarda ise %65 seviyelerindedir (Department for Communities and Local Government, 2016). Başka bir ifadeyle konut politikaları konut sahibi olup olmama durumunu İngiltere özelinde ciddi olarak etkilemektedir. Bu doğrultuda mevcut durumu ve süreci daha iyi anlayabilmek için not edebileceğimiz en yaygın üç konut politikası vardır. 1979 yılında Thatcher ile beraber büyük bir ivme kazanan ve hala devam eden Right to Buy (satın alma hakkı) konut politikası bunlardan ilkidir. Bu konut politikasının ana motivasyonu temelde alt sınıflara konut edinme fırsatı sunma parolası ile yola çıkmış olması ve devletin sahip olduğu konutlarını hali hazırdaki kiracılarına uygun ödeme fırsatları ile satmasıdır. Bunun yanı sıra 1996 yılından itibaren Buy to Let (satın al ve kirala) (BTL) politikası ile artan bir özel sektör ve ikinci ev (second homeowner) furyası başlamıştır. Ayrıca son yıllara baktığımızda azalan ev sahibi olma trendi ve gençlerin ev alma problemini çözüme amaçlı oluşturulan Help to Buy (satın almaya yardım) (HTB) konut politikası 2013 yılından sonra uygulanmaya başlanmıştır. Bu politikalara getirilen farklı eleştiriler de mevcuttur: Toplumsal eşitliği sağlayamamak, özellikle gençlerin yarasına merhem olamamak. Ancak, bu konut politikalarını burada belirtmemizin en önemli sebebi ise farklı zamanlarda ortaya çıkıp hala devam eden bu politikaların ana hedefinin insanlar arasındaki ekonomik güce dayalı farklılıkları ortadan kaldırmak olduğunu göstermektir. Ev sahibi veya kiracı olmak ise bu farklılığın en açık tezahürüdür. Kısacası bu konut politikaları temelde ekonomik farklılıklar üzerinden şekillenmiştir. Genel ve yerel yöneticiler bu konuya odaklanırken, benzer şekilde girişte de belirttiğimiz gibi var olan literatür de insanların tercihlerini, aidiyetlerini ve sosyal ilişkilerini onların ev sahibi olup olmamaları üzerinden açıklıyor.

Mevcut kent ve konut çalışmaları (Saunders, 1990 ve 2016, Ronald, 2008, Savage ve diğ. 2005), ev sahibi olup olmama durumuna göre insanları sosyal ve ekonomik sınıflarının bir temsilcisi olarak görür. İnsanların ev sahibi veya kiracı olmak üzerinden statüleri

belirlenirken, yine buldukları gruba göre tercihleri ve günlük hayatlarını inşa ediş şekilleri belirlenir.

Bir yeri yaşamak için seçerken veya bir yerden konut alırken, ekonomik durum, önceki yaşam tecrübeleri, yerin konumu, güvenliği, hayat tarzı gibi motivasyonlar birer aidiyet (elective belonging) olarak öne çıkarken (Savage ve diğ. 2005), bu ve benzeri motivasyonlarla yapılan seçimden sonra yapılan tercihi mantıklı olarak sunmak veya savunmak için tercih yapılan yerin başka yerlerden üstün veya farklı olduğuna inanma durumu da aidiyetin (selective belonging) ikinci safhasını göstermektedir (Watt, 2009). Bu aşamalar ışığında insanlar kendi tercihleri doğrultusunda farklı farklı şekillerde kendi mekânlarını oluşturma yoluna gitmektedirler (Benson & Jackson, 2012). Burada özellikle seçici aidiyet veya elective belonging olarak da ifade edebileceğimiz aidiyet ve diğer aşamalarda insanların ekonomik durumu doğrultusunda tercih yaptıklarını ve sonrasında bu tercihlerin pratiğe yansıdığı ifade edilir. İnsan tercihlerinin ve aidiyetlerinin çeşitlendiği günümüz dünyasında insanları sadece ekonomik farklılıkları üzerinden anlamak ve sınıflandırmak mümkün değildir. Benzer şekilde, insanların belirli bir yer hakkındaki kararlarını ve seçimlerini, sadece ev sahibi olup olmama üzerinden açıklamak mümkün değildir. Bu durum tercih edilen yerin konumuyla da (location) kesişir. Başka bir ifadeyle, bu araştırma, belirli bir yere taşınırken veya taşındıktan sonraki süreç olan belirli bir alanı deneyimlemekte hem ev sahibi olup olmama hem de konumun önemli olduğunu vurguluyor.

4. Bulgular

4.1. Ekonomik güç ve yatırımın etkisi

Saha çalışması neticesinde elde edilen veriler ile mevcut çalışmalar arasındaki en önemli benzerlik bu başlık altında toplanmıştır. Başka bir ifadeyle, insanların ekonomik gücü ve yatırım yapma isteği bir yeri tercih etme veya yapmış oldukları tercih sonucu belirli bir mekânda yaşamını veya o mekânla olan ilişkisini devam ettirip ettirmemesi ile yakından ilgilidir. Örneğin, ev sahibi olup Ocean Village’de yaşayan Thomas’ın dediği gibi:

İyi bir yatırım yapmak ve evimi iyi kiracıların tercih ettiği bir yerden satın almak istemiştim.

Bu durum Ocean Village`de evi olup orada yaşamayan kişiler için de geçerlidir. Jackson`ın, ikinci ev sahibi olup yılın belli dönemlerinde Ocean Village`de kalıyor, belirttiği gibi:

İyi, çok iyi bir yatırım yapmak amacıyla Ocean Village`i tercih ettim.

Benzer şekilde, evini kiraya vermiş olan ev sahibi Albert`de,

Çok iyi bir konumu olan bir yerde muhteşem yatırım demiştir.

Genç bir kiracı olarak Lewis aynı durumu farklı bir perspektifle değerlendirmiştir:

Ev sahibim ... bölgesinde (İngiltere'nin kuzeyi) yaşıyor ve daha önce hiç Southampton`da bulunmadığı halde benim içinde yaşadığım evi satın aldı. Maalesef daireyi sadece yatırım için satın aldı. Burada, mülk sahibi olmak için daire satın alan birçok insan var. Bu benim aynı fikirde olmadığım bir şey çünkü bu durum benim gibi gençlerin kendi dairelerini satın almasını engelliyor. Bu daireler oldukça pahalı, çok pahalı.

Farklı ekonomik güce sahip olan bu insanlar, Ocean Village`in satın alma veya orada yaşama açısından, ekonomik olarak maliyetinin farkındalar. Aynı şekilde resmi veriler ışığında bakacak olursak aşağıdaki tablo durumu daha açık bir şekilde anlamamıza faydalı olacaktır.

Tablo 1. Southampton ve Ocean Village`in kira ve konut bedelleri karşılaştırması (Temmuz, 2019)

	1 odalı	2 odalı	3 odalı	4 odalı
Southampton`daki ortalama satış fiyatları	£134,288	£213,503	£288,963	£424,710
Ocean Village`deki ortalama satış fiyatları	£160,000- £189,000	£220,000- £700,000	£310,000- £675,000	£735,000
Southampton`daki ortalama kira fiyatları	£640 aylık	£853 aylık	£1076 aylık	£1392 aylık
Ocean Village`deki ortalama kira fiyatları	£800- £950 aylık	£900-£1900 aylık	£1300- £2400 aylık	£1850 aylık

Kaynaklar: Yukarıdaki tablo aşağıdaki internet adreslerine dayandırılarak oluşturulmuştur: <https://www.rightmove.co.uk/>, <https://www.zoopla.co.uk/> ve <https://www.home.co.uk/>.

Southampton şehrinde bulunan Ocean Village ile şehrin geri kalan bölgelerinin aylık kira ve konut değerleri karşılaştırması yapıldığında, her iki alanda da Ocean Village`in diğer bölgelerden daha pahalı olduğu açıkça görülmektedir. Diğer bir ifadeyle, insanlar daha fazla harcama yaparak Southampton`daki başka bölgeler yerine ekonomik güçlerini zorlayarak Ocean Village`i hem satın almak için, hem de yaşamak için tercih etmektedirler. Bu durum sadece insanların ekonomik tercihleri üzerinden tartışılmayacağı için aşağıdaki bölümler farklı ekonomik güce sahip insanların aynı mekânda yaşamak istemelerinin temel sebeplerini açıklığa kavuşturacaktır.

4.2. Konumun erişilebilirliği

Ocean Village, okyanus kenarında kurulmuş küçük bir mahalledir. Bu bölge üniversite, okullar, şehir merkezi, alışveriş merkezi, sinema ve eğlence mekânlarına yakın olmasına rağmen, şehrin gürültüsünden ve stresinden uzak bir bölgedir. Böyle olması hasebiyle insanlar ev sahibi olup olmamalarına bakılmaksızın bu bölgeyi tercih edebilmektedirler. Aşağıdaki birbirinden farklı katılımcıların benzer fikir ve tecrübeleri bu durumun daha iyi

anlaşılması açısından önemlidir. İlk olarak, Sara ikinci ev sahibi (second homeowner) olarak;

Açıkçası, rutin hayatımdan sadece 20 dakika uzaktayım. Bir yerlere kaçmak için harika bir fırsat. Sadece arabana atla ve git demiştir.

Aynı şekilde, evini kiralamış olan Albert'e göre ise,

Oraya gittim çünkü keyif aldım ve dinlenmek için iyi buldum... İyi bir su manzarası, iyi bir atmosferi var. Bu yüzden oraya gitmek uygun benim için. Çünkü oraya arabayla gitmek evimden sadece 10 dakika alıyor.

Benzer şekilde Ocean Village'de yaşayan insanlar da konumun erişilebilirliğinin kendileri için önemli bir faktör olduğunu belirtmişlerdir. Anna kiracı olarak Ocean Village'i seçmesini ise şu şekilde anlatıyor;

İnternette İngiltere'nin güneyindeki yaşam alanları, şehirleri hakkında biraz araştırma yaptım ve Southampton'a karar verdim. Çünkü yeni işim dolayısıyla Londra'ya daha sık gitmeye başlamıştım ve şehir iyi bir demiryolu bağlantısına sahip. Ayrıca, yerel bir havaalanı da var ve açıkçası bir havaalanına yakın yaşamayı seviyorum. Evime yakın, muhtemelen evimden havaalanına sadece 15 dakika. Bunlar benim Ocean Village'i tercih etmemdeki temel motivasyonlarım.

Oscar ise ev sahibi olarak uzun süredir Ocean Village'de yaşıyor:

Yaşadığımız yer buradan yaklaşık altı mil uzaktaydı. Bu yüzden, tipik olarak, hafta sonları, ben ve eşim evden saat 11 civarında ayrılırdık, Southampton'a geliyorduk, biraz alışveriş yapıp, tekrar saat 4'te eve dönüyorduk. Kıyafetlerimizi değiştirip saat 6 civarında şehre geri dönüp, bir şeyler içmeye ya da eğlenmeye gidiyorduk ama dönüşlerde arabayı kimin kullanacağı hep sorun oluyordu. Bu şekilde yıllarca devam ettik. Burası bizim için şehre yakınlaşmanın yolu. Buraya taşınmadan önce, sürekli olarak bu gece kimin

arabayı kullanıp kimin içtiğini tartışıyorduk. Ve fiyat, ulaşım için yapılan harcama da bir problemdi. Şimdi, buradan araba kullanmadan herhangi bir yere yürüyebiliriz. Daha sonra hem içip hem de geri yürüyebiliriz. Yani, araba kullanmana gerek yok, belki de şehrin farklı yerlerinden ve imkânlarından sadece bir mil uzaktayız.

Birbirinden farklı bu katılımcıların da belirttiği gibi Ocean Village erişilebilir konumundan dolayı tercih edilmektedir. Bu da insanların ekonomik gücünün dışında farklı bir faktör olarak ortaya çıkmış ve insanları aynı mekân etrafında toplamıştır.

4.3. Konumun prestij ve Ünü

Bir diğer konu ise, Ocean Village konumu ve içerisindeki sosyal ve eğlence mekânları ile Southampton şehrinde ve İngiltere'nin güneyinde bir üne ve prestije sahip olmuştur. Bu ün ve prestij insanların ekonomik gücü, ev sahibi olup olmamanın önemli olmadığı ve yaşam tarzlarına bakılmaksızın aynı bölgede yaşamak istediklerini görüyoruz. Bu durumu kısa iki örnek ışığında belirtecek olursak eğer, genç bir kiracı olarak Bella'ya göre,

Southampton'da okudum ve sonra bu şehirden taşındım. Burada okurken, Ocean Village iyi bir üne sahipti. Birçok insan, Ocean Village'in şehrin lüks bir parçası olduğunu söylemişti. Ve ben öğrenciyken, sanırım bu yüzden istediğim bir yerdi. Şimdi ise Southampton'da Ocean Village'de yaşıyorum!

Ayrıca, ikinci ev sahibi olarak Matthew'e göre ise de:

Evet, sanki bir tatılmış gibi hissediyorum... Çünkü burada çalışıyorum ve hayatım çok yoğun... (Southampton dışında). Ve oraya gittiğimde tatile gidiyorum.

Örneklerden de anlaşılacağı üzere yine Ocean Village mevcut konumu ile belirli bir prestije ve üne ulaşmıştır. Bu katılımcıların burayı tercih etmelerinde etkili olan bir diğer faktördür. Bu örnekler sadece kiracı ve ev sahibi farklılığını göstermiyor, aynı zamanda

Southampton dışından gelen kişilerin de bu bölge hakkında benzer bir algıya sahip olduğunu gösteriyor.

Sonuç

Yukarıdaki örnekler ışığında şu iki sonucun ortaya çıktığını açıkça ifade etmek gerekir;

- a. Ev sahibi (homeownership) olup olmama insanların tercihi, aidiyeti ve günlük hayata katılımı üzerinde hala belirleyici bir unsur iken,
- b. Konum (location) farklı insanları aynı mekânda/yerde birleştirici bir rol oynuyor.

Teknolojinin ve ulaşımın hızla geliştiği ve gündelik hayata etki ettiği bir dünyada, insanların tercihlerini, aidiyet ve katılımlarını tıpkı bundan yirmi otuz yıl önceki gibi (Saunders, 1990) insanların ev sahibi olup olmamaları üzerinden açıklamak oldukça güçleşmiştir. Ekonomik güçleri çerçevesinde konut sahibi olup olmamanın kısmi etkisi olsa bile, bu durum insanların tüm tercihlerini ve aidiyetlerini açıklamada yetersizdir. Buradan hareketle, Ocean Village örneklemini de gösterdiğimiz gibi, spesifik konum insanların tercihleri, katılım ve aidiyetleri üzerinde oldukça etkilidir. Konumun erişilebilirliği, sunduğu imkanlar, prestij ve ünü insanları spesifik bir yerde yaşamaya veya oradan mülk satın almaya itmektir. Bu durum bir yerin (Ocean Village) başka yerlerden daha pahalı olması ile de değişmemektedir.

Kaynakça

- Benson, M. & Jackson, E. (2012). Place making and Place Maintenance: Performativity, Place and Belonging among the Middle Classes. *Sociology*, 47(4), 793-809.
- Brenner, N., Peck, J., & Theodore, N. (2010). After Neoliberalization?. *Globalizations*, 7(3), 327-345.
- Department for Communities and Local Government: Tenure trends and cross tenure analysis: Table FT1101 (S101): Trends in Tenure (Last updates, 21 July 2016).
- Harvey, D. (2005). *A Brief History of Neoliberalism*, Oxford: Oxford University Press.
- Harvey, D. (2008). The right to the city, *New Left Review*, 53, 23–40.
- <https://www.home.co.uk/> (erişim: 28.07.2019)

<https://www.rightmove.co.uk/> (erişim: 28.07.2019)

<https://www.zoopla.co.uk/> (erişim: 28.07.2019)

Peck, J. & Tickell A. (2002). Neoliberalizing Space. *Antipode*, 34(3), 380-404.

Saunders, P. (1990). *A Nation of Home Owners*, London: Unwin Hyman.

Saunders, P. (2016). *Restoring a Nation of Home Owners*, London: Civitas.

Savage, M., Bagnal, G. & Longhurst, B. (2005). *Globalization and Belonging*, London: Sage.

Watt, P. (2009). Living in an oasis: Middle-class disaffiliation and selective belonging in an English suburb. *Environment and Planning*, 41, 2874–92.

24 OCAK KARARLARININ HÜRRİYET VE CUMHURİYET GAZETELERİNDE YAYINLANAN KÖŞE YAZILARI YOLUYLA OKUYUCUYA YANSITILMA ŞEKLİ

Vasfiye Kalya Aytakin¹

Özet

Bu çalışma “24 Ocak Kararları: Hürriyet ve Cumhuriyet Gazetelerinde Yayınlanan Köşe Yazılarının İçerik ve Söylem Analizi” başlıklı tez çalışmasının sunumudur. Türkiye’nin neoliberal ekonomi politikalarını uygulamaya başladığı 24 Ocak 1980 tarihli kararların Hürriyet ve Cumhuriyet gazetelerinde yayınlanan köşe yazıları aracılığıyla okuyucuya aktarılma şekli ele alınmıştır. Bu kapsamda öncelikle neoliberalizm ve Türkiye’de ilk uygulamaları, sonuçları incelenmiştir. Neoliberal uygulamalar ile ilişkili yetmiş beş kavramın kullanılma sıklığı belirlenmiştir. Çalışmada biri eleştirel diğeri merkez bakış açısına sahip olan iki günlük gazetede yer alan köşe yazıları kullanılmıştır. Analiz işlemi 24 Ocak 1980 tarihi temel alınarak öncesinde ve sonrasında yer alan altı aylık zaman dilimlerini dolayısıyla bir yılı kapsamaktadır. Her iki gazetede yayınlanan köşe yazılarında en çok kullanılan kavramın ‘fiyatlar’ olduğu, ‘neoliberalizm’ kavramının hiç kullanılmadığı fark edilmiştir. ‘Fiyatlar’ kavramını sırasıyla Hürriyet gazetesinde ‘zam, döviz’, Cumhuriyet gazetesinde ise ‘borçlar, sendika’ takip etmiştir. Hürriyet gazetesinin uzlaşmacı ve popüler kültür üzerinde yoğunlaşmasından kaynaklı olarak yayınlanan köşe yazısı ve dolayısıyla kavram sayısının az olduğu fark edilmiştir. Cumhuriyet gazetesinin değişen ekonomik düzene dair gelişmeleri köşe yazılarında daha fazla işlediği ve dolayısıyla daha duyarlı olduğu görülmüştür. Cumhuriyet gazetesinin çatışmacı ve eleştirel bir yaklaşıma sahip olduğu kanaatine varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *24 Ocak Kararları, Hürriyet Gazetesi, Cumhuriyet Gazetesi, İçerik Analizi*

¹ MEB-Öğretmen. vasfiyekalya@gmail.com

1. Neoliberalizm

Neoliberalizm, liberal düşünceden farklı ve hatta ona karşı bir çıkış olarak nitelendirilmiştir. Liberalizm geleneğinde bulunan ve ekonomik alanda devlet müdahalesinin en az düzeyde yer alması gerektiğini savunun düşünce, neoliberalizm ile birlikte değişime uğramıştır. Neoliberalizm, serbestliğin sadece ekonomik alanda olmasını ve serbestliği sağlama noktasında devletin etkin rol alması gerektiğini savunur. Devlet tarafından uygulanacak düzenlemeler, bireylerin serbest girişim faaliyetlerini gerçekleştirme, mülkiyet haklarını koruma, finans piyasalarını düzenleme gibi görevler şeklindedir (Akalin, 2009, s.146-150). Bu düzenlemeler ile birlikte bireylerin ekonomi içerisinde serbest bir şekilde hareket etmeleri sağlanmıştır.

2. Neoliberalizm Uygulamaları ve Türkiye

Bu bölümde Türkiye’de neoliberal ekonomi politikalarının uygulanmaya başladığı 24 Ocak 1980 tarihinden önceki gelişmeler, neoliberal uygulamalar ve bu uygulamaların sonuçları ele alınmıştır.

2.1. Neoliberalizm öncesi Türkiye

Türkiye, Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren liberal ekonomi politikalarını uygulamaya çalışmıştır. Ancak savaştan yeni çıkmış bir ülkenin iktisadi alanda serbest sanayileşme politikalarını hayata geçirmesi mümkün olmamıştır. Sanayileşme devlet eliyle gerçekleştirilmiştir (Karluk, 2007, s.215). Devlet eliyle gerçekleştirilen sanayileşme politikaları 1929 yılında kapitalizmin krize girmesiyle birlikte planlı kalkınma dönemine evrilmiştir. Sanayileşmenin devlet eliyle yapılacağı ilk kalkınma planı bu dönemde hayata geçirilmiştir (Balseven & Önder, 2009, s.87). Türkiye bu tarihten itibaren beş yıllık aralıklarla kalkınma planları uygulamıştır.

II. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye’de iktidara gelen Demokrat Parti sanayileşme politikalarında dışa bağımlılığı azaltmayı amaçlayan bir yol izlemiştir. İthal ikameci politikalar dış pazarlardan satın alınan ürünlerin ülke içinde üretilmesini öngörmüştür. Ancak bu durum hammaddenin dış pazarlardan sağlanmasına yol açmıştır. Dış

pazarlardan alınan hammadde dışa bağımlılığı azaltmamış aksine arttırmıştır. Türkiye'nin dışa bağımlılığı hazır ürünlerden hammaddeye geçmiştir (Selçuk vd., 1986, s.48-50).

1970'li yıllara gelindiğinde Türkiye'nin uyguladığı ithal ikameci sanayileşme politikası birtakım sorunların yaşanmasına neden olmuştur. Aynı zaman dilimine denk gelen petrol krizi ve bununla birlikte hammadde fiyatlarının artması Türkiye'de üretimin temelini oluşturan hammadde alımını zorlaştırmıştır. Fiyatların artmasıyla birlikte satın alınamayan hammadde yüzünden üretim durma noktasına gelmiştir. Bunun sonucunda yokluklar yaşamaya başlamıştır (Kepenek & Yentürk, 2001, s.194). Türkiye derin bir kriz yaşamaya başlamıştır. Türkiye'yi kriz ortamından kurtaracak bir takım önlemler alınsa da siyasi alandaki istikrarsızlıklar yüzünden uygulanamamıştır.

14 Ekim 1979 genel seçimler sonrasında Süleyman Demirel önderliğinde bir azınlık hükümeti kurulmuştur. Söz konusu hükümetin yaptığı ilk iş Turgut Özal ile birlikte çalışmak olmuştur. Türkiye'yi krizden çıkarmayı amaçlayan tedbirler Dünya Bankası (DB), Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) telkinleri ile hazırlanmıştır. Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu nakit paranın elde edilebilmesi için IMF'nin koşul olarak uygulanmasını istediği ve Türkiye'de neoliberal iktisat politikalarının başlangıcı olarak kabul edilen 24 Ocak Kararları yürürlüğe girmiştir (Selçuk vd, 1986, s.26). 24 Ocak 1980 tarihinde hayata geçirilen kararlar ile Türkiye neoliberalizme ilk adımını atmıştır.

2.2. Türkiye'de neoliberalizm ve uygulama sonuçları

Türkiye'de neoliberal ekonomi politikalarını içeren 24 Ocak 1980 Kararları, Bakanlar Kurulu'nun 24 Ocak 1980 tarihli toplantısında alınmış ve 25 Ocak 1980 tarih ve 16880 mükerrer sayılı Resmî Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir (Tüleykan ve Bayramoğlu, 2016, s.405). Söz konusu kararlar;

- *Enflasyonu yavaşlatmak, fiyat istikrarını sağlamak ve enflasyonun devlet sektöründen kaynaklanan etkisini yumuşatmak,*
- *Üretimi harekete geçirmek, bunun için de döviz, enerji ve ona bağlı ve bağlı olmayan öteki girdiler arzını artırmak,*

- *Ekonominin döviz kazanma gücünü harekete geçirmek için ihracatı hızla teşvik etmek ve öteki döviz kazandıran etkinlikleri güçlendirmek,*
- *Zorunlu ithalat dışında döviz harcamalarını minimum düzeye indirmek,*
- *Serbest teşebbüs gücüne destek olarak kısıtları azaltmak ve bu yoldan da arz ve talep dengesinin sağlamada etkili olmak,*
- *Piyasa mekanizmasını işletmek, yeni tasarruf, faiz, kambiyo politikalarını uygulamak şeklindedir (Kılıçbay, 1985, s.176-177).*

Türkiye'nin serbest ekonomiye geçişini amaçlayan kararların uygulanmaya konulmasıyla birlikte büyük oranlarda devalüasyon gerçekleşmiştir. "Devalüe işlemiyle Türk Lirasının dolar karşısındaki fiyatı 47 TL'den 70 TL'ye çıkarılmıştır" (Pamuk, 2014, s.265). Devalüasyon işlemi sonrasında enflasyon ve fiyatlar artmıştır. Türkiye'yi ekonomik krizden çıkarmayı hedefleyen ekonomik kararlar özellikle ücretli kesim için hayat koşullarının ağırlaşmasına neden olmuştur.

Neoliberalleşmeyi amaçlayan kararlar çerçevesinde ihracatın artırılması amacının gerçekleştirilmesi için iç talebin kısılması amaçlanmıştır. Bunu gerçekleştirmek için ücretli kesimin kazançları dondurulmuştur. Yükselen enflasyon oranları karşısında dondurulan kazançların değerleri düşmüştür. Bunun sonucunda alım gücü azalmıştır. İç talebin azaltılmasıyla birlikte yurt içinde satın alınamayan ürünler dış pazara yönlendirilmiştir.

24 Ocak Kararları ile amaçlanan hedeflere ulaşamamıştır. Enflasyon oranları beklenilenin üzerinde seyretmiştir. 1980 yılını takip eden beş yılın enflasyon ortalamasının önceki beş yıla oranla daha yüksek olduğu görülmüştür. "1975-1979 aralığında beş yılın ortalama fiyat artışı %32,88 iken, 1980-1984 ortalaması %52,38'dir" (Başkaya, 2004, s.256-257). Enflasyon oranlarının yükselmesi fiyatların artmasına neden olmuştur. Gerçekleştirilen fiyat artışları incelendiğinde ortalama olarak yapılan zamlar "elektrikte %106, akaryakıtta %86, demir çelikte %70, gübre fiyatlarında %115, buğday da %70, tek el ürünlerinde %60, süt ve süt ürünlerinde %50, ette %30, ekmekte %50 ve yumurta fiyatlarında %40 olduğu" şeklindedir (Kafaoğlu, 1981, s.10-12). Enflasyon

oranının ve dolayısıyla fiyatların yükselmesi bireylerin temel ihtiyaçlarını karşılayan mallara ulaşmalarını engellemiştir.

24 Ocak 1980 tarihinde hayata geçirilen ekonomik kararlar ile amaçlanan dış ticaret açığını düşürme çabası gerçekleşmemiştir. Hedeflenenin aksine artmıştır. Selçuk vd (1986), ithalatın GSMH'ye oranını incelediğinde “1980 yılında %13 oranında iken 1984 yılına gelindiğinde söz konusu oran %22'ye yükselmiştir” (Selçuk vd., 1986, s.160). Dış borçlar artmıştır. 1980-1989 tarihleri arasında,

Türkiye'nin 30 milyar dolar dolayında bir dış borç ödemesi yapması gerekmiştir. Dolayısıyla yılda 3 milyar dolar kadar bir dış borç ödemesinin bulunduğu görülmektedir. 1970-1979 tarihleri arasında ise yıllık ödenen dış borç yükü ortalama 370 milyon dolardır. İki dönem arasında dış borç yükü açısından yaklaşık 10 kat fark olduğu ortaya çıkmıştır (Başkaya, 2004, s.274).

24 Ocak Kararları özellikle ücretli kesimin hayat koşullarını zorlaştırmıştır. “1977-1984 döneminde fiyatlardaki ortalama artış 17 kat, ücretlerdeki ortalama artış 9 kat, memur maaşlarındaki artış da 6,5 kat olmuştur” (Başkaya, 2004, s.293). “1980 yılında ücretli çalışanların alım gücü, 1976 alım gücünün yüzde 60,5'i civarında düşmüştür. Bu düşüş 1981-1984 tarihleri arasında da devam etmiştir. Ücretli çalışanların 1984'teki alım gücünün 1976'nın yarısı düzeyinde olduğu görülmüştür” (Selçuk vd, 1986, s.221; Boratav vd, 1987, s.170). “Türkiye’de uygulanan neoliberal ekonomik programının temsili olan 24 Ocak Kararları sermaye ile emek arasındaki sınıfsal çelişkiyi emekçi sınıflar aleyhine sistemli olarak düzenlemiştir” (Boratav, 1987, s.123).

3. Araştırmaya İlişkin Açıklamalar

Türkiye'nin ekonomik alanda neoliberalleşmesini sağlamayı amaçlayan 24 Ocak Kararları'nın kitle iletişim araçları içerisinde yer alan gazetelerde bulunan köşe yazıları aracılığıyla nasıl aktarıldığı sorusu araştırmanın problemini oluşturmaktadır.

Köşe yazılarına içerik analizi yöntemi uygulanmış ve literatür taraması sonucunda elde edilen yetmiş beş kavramın frekans değerleri bulunmuştur. İçerik analizinin amacı,

belirlenen metin içerisinde yer alan elemanların ikinci bir okumasının yapılmasıdır (Bilgin, 2014, s.1). İçerik analizi, iletişim araçlarında bulunan verileri toplamak ve toplanan verileri açıklamakla uğraşan görgülcülük yöntemi içerisinde yer almaktadır. İçerik analizi, araştırmaya konu olan iletişim aracı içerisinde belirlenen kavramların sayılması yöntemidir (Fiske, 1996, s.176-187).

Örnekleme, araştırmada elde edilecek sonuçlara dair genelleştirmeyi sağlayabilecek temsiller ve vakalar elde edebilmeyi sağlamaktadır (Neuman, 2014, s.320). Araştırmaya dâhil edilen gazeteler, ele alınan dönem itibarıyla buldukları taraf dikkate alınarak seçilmiştir. Cumhuriyet gazetesinin çatışmacı ve eleştirel tavrı, hürriyet gazetesinin ise uzlaşmacı ve popüler kültür üzerine yoğunlaşması örneklem seçiminde etkili olmuştur. Analize dâhil edilen köşe yazısı miktarı Cumhuriyet gazetesinde 2261, Hürriyet gazetesinde ise 776 adettir. Bu çalışma 24 Ocak 1980 tarihi temel alınarak öncesi ve sonrasında yer alan altı aylık, toplamda ise bir yıllık zaman dilimini kapsamaktadır.

4. Araştırma Bulguları

24 Ocak 1980 tarihinde uygulanmaya başlayan kararlar ile birlikte Türkiye neoliberalleşme sürecine girmiştir. Bu duruma rağmen araştırmaya konu olan Hürriyet ve Cumhuriyet gazetesinde ‘neoliberalizm’ kavramının kullanılmadığı dolayısıyla söz konusu sürecin neoliberalizm olarak adlandırılmadığı ya da neoliberal sürecin dünya çapında uygulama alanlarının yeni olmasından kaynaklandığı söylenebilir.

Cumhuriyet ve Hürriyet gazetelerinde yayınlanan köşe yazıları içerisinde en çok kullanılan kavramın ‘fiyatlar’ olduğu görülmüştür. Fiyat artışlarının köşe yazılarında fazla olması söz konusu artışlardan duyulan rahatsızlığın altının çizildiğini göstermektedir.

Tablo 1. Hürriyet ve Cumhuriyet gazetelerinde kullanılmayan kavramlar

CUMHURİYET		HÜRRİYET
GAZETESİ		GAZETESİ
Neoliberalizm	Neoliberalizm	GSMH
Özelleştirme	Yapısal Değişim	Kamu Teşebbüsü – Hür Teşebbüs
	Kriz - Darboğaz	Yerli Sermaye
	Talep Sıkıntısı / Darlığı	Sermaye Birikimi
	Devlet Küçülmesi	Niyet Mektubu
	İthal İkame	DÇM

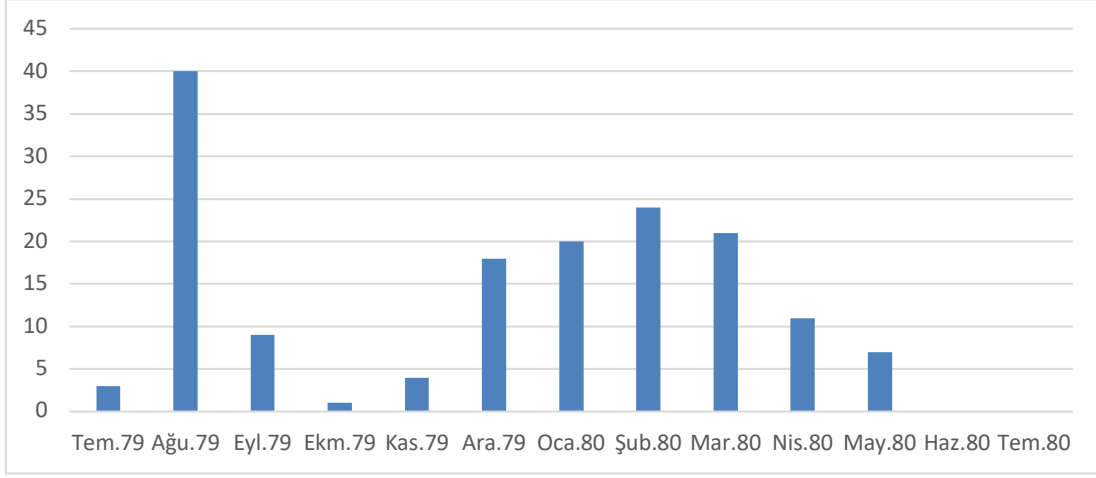
Tablo 2. Hürriyet ve Cumhuriyet gazetelerinde en çok kullanılan kavramlar

CUMHURİYET	HÜRRİYET
GAZETESİ	GAZETESİ
Fiyatlar (502)	Fiyatlar (150)
Borçlar (381)	Zam (102)
Sendika (351)	Döviz (80)

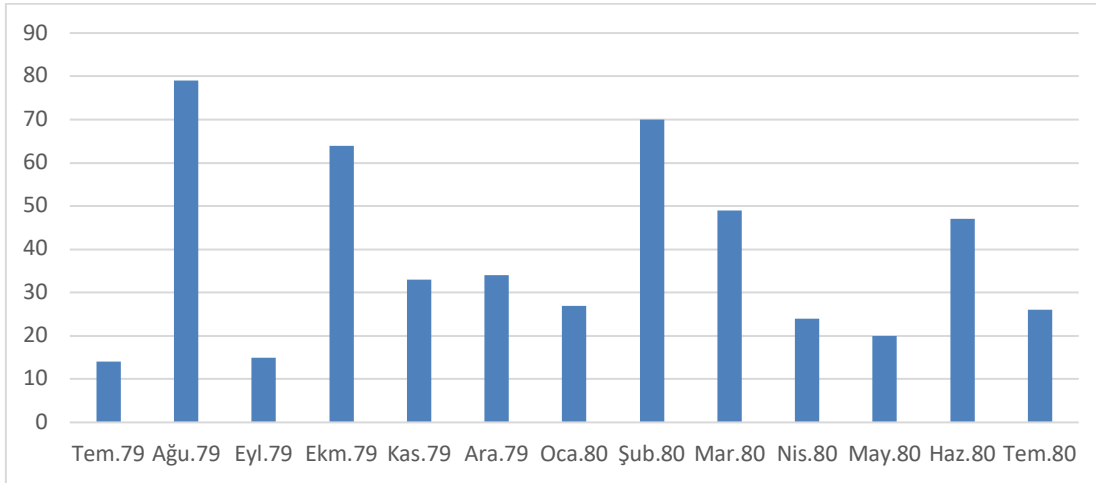
Cumhuriyet gazetesinde fiyatlar kavramını sırasıyla ‘borçlar’ ve ‘sendika’ kavramı, Hürriyet gazetesinde ise ‘zam’ ve ‘döviz’ kavramı takip etmektedir.

‘Fiyatlar’ kavramının aylık olarak dağılımı incelendiğinde her iki gazetede aynı dönemde artış gösterdiği fark edilmiştir. Özellikle 1979 Ağustos ve 1980 Şubat aylarında gerçekleştirilen devalüasyonlar sonrası fiyat artışlarının köşe yazılarına yansımaları net bir şekilde gözlenmiştir.

Grafik 1. Hürriyet Gazetesi ‘Fiyatlar’ Kavramının Dağılımı

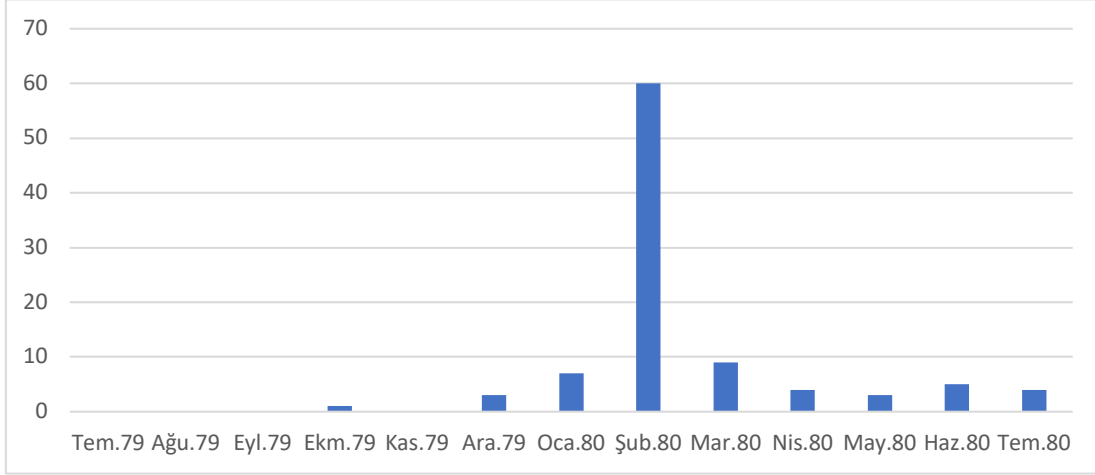

Grafik 2. Cumhuriyet Gazetesi ‘Fiyatlar’ Kavramının Dağılımı

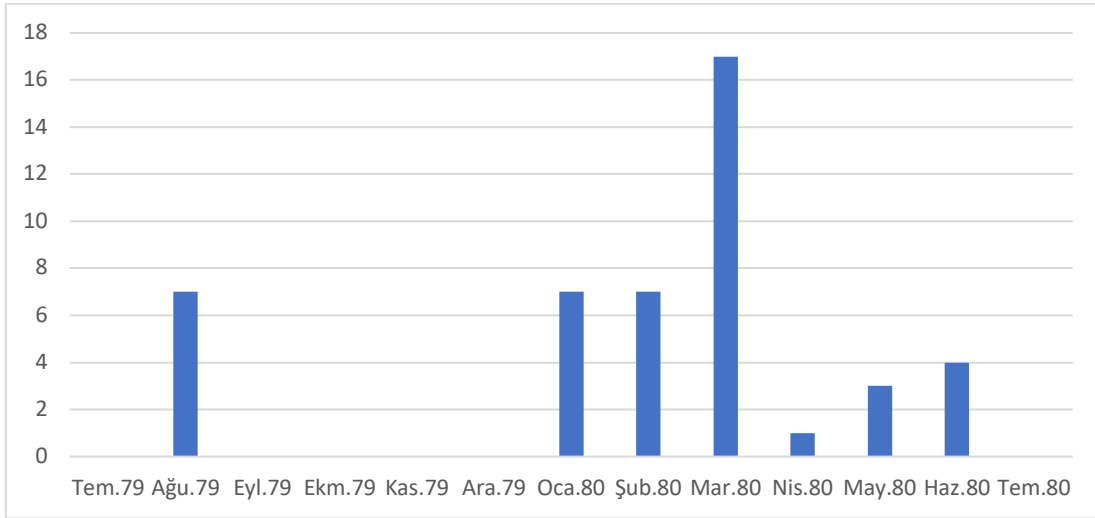
24 Ocak 1980 tarihi temel alınarak öncesi ve sonrası altı aylık zaman dilimi içerisinde kavramların artış oranları incelendiğinde Cumhuriyet gazetesinde artış oranı en fazla olan kavramın ‘liberalizm’ olduğu görülmüştür. Cumhuriyet gazetesinde ‘liberalizm’ kavramının en çok 24 Ocak 1980 tarihinin hemen sonrası olan Şubat ayında kullanıldığı tespit edilmiştir.

Grafik 3. Cumhuriyet Gazetesi ‘Liberalizm’ Kavramının Dağılımı

Hürriyet gazetesinin söz konusu dönemde frekans aralığı en çok artan kavramı ‘borçlar’ olmuştur.

Grafik 4. Hürriyet Gazetesi ‘Borçlar’ Kavramının Dağılımı

Altı aylık zaman dilimleri içerisinde kavramların azalış oranları ele alındığında, Cumhuriyet gazetesinde kullanılma sıklığı açısından en fazla azalan kavramın 6,4 kat azalışla ‘DÇM’ olduğu görülmüştür. Cumhuriyet gazetesinde ‘DÇM’ kavramının aylık bazda kullanımı ele alındığında, en çok 24 Ocak Kararları öncesinde 1979 Kasım ayında kullanıldığı tespit edilmiştir. Söz konusu borçlanma aracının geri ödeme vadesinin 1979

Kasım ayında yapılmış olması Cumhuriyet gazetesinin köşe yazılarında kavramın işlenmesine neden olmuştur. Hürriyet gazetesinde ise 'DÇM' ile ilgili herhangi bir yazı bulunmamıştır. Aynı olaya her iki gazetenin farklı yaklaştığı gözlenmiştir. Bir gazetenin konuyu köşe yazıları içerisinde işlerken diğer gazetenin konu ile ilgili herhangi bir aktarım yapmaması dikkat çekicidir.

Hürriyet gazetesinde ise 3,2 kat azalışla 'karaborsa' kavramı olduğu görülmüştür. Dolayısıyla 24 Ocak 1980 tarihinden sonra Cumhuriyet gazetesinde 'DÇM', Hürriyet gazetesinde ise 'karaborsa' kavramının daha az önemsendiği ya da söz konusu kavramlarla ilgili gelişmelerin olmamasından kaynaklandığı söylenebilir.

Sonuç

Türkiye, Cumhuriyetin ilanından itibaren ülke ekonomisini dengede tutmaya amaçlayan bir takım sanayileşme politikaları uygulamıştır. I. Dünya Savaşı sonrası kalkınmaya yönelik beş yıllık planlar, II. Dünya Savaşı sonrasında ise ithal ikameci sanayileşme yönünde adımlar atmıştır. Dışa bağımlılığı azaltmayı amaçlayan ithal ikameci sanayileşme dışa bağımlılığın nitelik değiştirmesiyle sonuçlanmıştır. Türkiye dış pazardan üretilmiş ürün yerine hammadde almaya başlamıştır. İthal ikameci sanayileşme politikaları 1970'li yıllarda dünya kriziyle birlikte sorun yaratmaya başlamıştır. Petrol fiyatlarının ve dolayısıyla hammadde fiyatlarının artması Türkiye'de üretimi durma noktasına getirmiştir. Bunun sonucunda ekonomik kriz yaşanmıştır. Mevcut krizden çıkabilmek için birtakım önlemler alınsa da siyasi alandaki istikrarsızlıklar uygulama aşamasında sorun yaşanmasına neden olmuştur.

14 Ekim 1979 tarihinde gerçekleştirilen genel seçimler sonrasında Süleyman Demirel önderliğinde bir azınlık hükümeti kurulmuştur. Bu hükümet Turgut Özal ile birlikte çalışarak Türkiye'yi ekonomik krizden kurtaracak tedbirler almıştır. Alınan tedbirler IMF, DB ve OECD gibi kuruluşların önerileri ile oluşturulmuştur. Öngörülen tedbirler ile birlikte Türkiye ihtiyaç duyduğu nakit parayı IMF'den kredi şeklinde almış ve karşılığında neoliberal ekonomi politikalarını uygulamaya başlamıştır. Türkiye 24 Ocak 1980 tarihinde neoliberal ekonomi programını öngören kararları açıklamıştır.

Söz konusu kararlar ile birlikte Türkiye’de özel teşebbüslerin teşvik edildiği, finans piyasalarının işler hale geldiği, döviz eldesi sağlayacak olan ihracatın arttırılması gibi kararlar alınmıştır. Ekonomik alanda serbestliğin uygulanmasıyla birlikte Türkiye’de özellikle ücretli kesimin elde ettiği gelirler dondurulmuş, uygulanan zam politikaları ile alım gücü düşürülmüş ve böylece Türkiye yoksullaşmıştır.

Bu çalışmada Türkiye’nin ekonomik alanda neoliberalleşmesini sağlamayı amaçlayan 24 Ocak Kararları’nın kitle iletişim araçları içerisinde yer alan gazetelerde bulunan köşe yazıları aracılığıyla nasıl aktarıldığı sorusuna cevap aranmıştır.

Elde edilen sonuçlara göre; her iki gazetede en çok kullanılan kavramın ‘fiyatlar’ olduğu tespit edilmiştir. Bu durum iki gazetenin fiyat artışlarından duyduğu rahatsızlığın ifadesi olarak yorumlanabilir. Hürriyet gazetesinde fiyat artışlarına paralel olarak uygulanan zamlardan ve döviz fiyatlarının artışından bahsettiği görülmüştür. Cumhuriyet gazetesinde ise fiyat artışlarının yanı sıra borçlar ve sendika kavramlarını ele alarak Türkiye’nin dış ilişkileri ve ücretli kesimin hakları konusundaki duyarlılığını göstermiştir.

Hürriyet gazetesinde kullanılmayan kavram sayısının fazlalığı, söz konusu gazetenin Türkiye’nin ekonomik anlamda mevcut ve değişen durumunu detaylı bir şekilde aktarmadığını göstermektedir. Hürriyet gazetesinin ise uzlaşmacı olan tavrı ve popüler kültür üzerine yoğunlaşması iktisadi kavramların daha az kullanılmasıyla sonuçlanmıştır. Cumhuriyet gazetesinde yayınlanan köşe yazısı ve dolayısıyla kullanılan kavram miktarının yüksek olması gazetenin sahip olduğu eleştirel bakış açısının ve çatışmacı yaklaşımının bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

Kaynakça

- Akalın, G. & Akalın, U. S. (2009). Neoliberal İktisadın Marksist Eleştirisi, Kalkedon Yayıncılık, İstanbul.
- Balseven, H. & Önder, İ. (2009). Küreselleşme, Kriz ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Başkaya, F. (2004). Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına, Maki Basın Yayın, Ankara.

- Bilgin, N. (2014). Sosyal Bilimlerde İçerik Analizi Teknikler ve Örnek Çalışmalar, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Boratav, K & Keyder, Ç. & Pamuk, Ş. (1987). Kriz, Gelir Dağılımı ve Türkiye'nin Alternatif Sorunu, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Fiske, J. (1996). İletişim Çalışmalarına Giriş, Bilim Sanat Yayınları, Ankara.
- Kafaoğlu, A. B. (1981). 24 Ocak Uygulamaları ve Bazı Gerçekler, Kardeşler Basımevi, İstanbul.
- Karluk, R. (2007). Cumhuriyetin İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisi'nde Yapısal Dönüşüm, Beta Yayıncılık, İstanbul.
- Kepenek, Y. & Yentürk, N. (2001). Türkiye Ekonomisi, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Kılıçbay, A. (1985). Türk Ekonomisi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- Neuman, W. L. (2010). Toplumsal Araştırma Yöntemleri I-II, Yayın Odası Yayınları, İstanbul.
- Pamuk, Ş. (2014). Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Selçuk, İ. & Aren, S. & Tüzün, G. & Sönmez, S. & Oyan, O. & Işıklı, A. & Kepenek, Y. & Konukman, A. & Özcan, N. (1986). İşbitiren Ekonomi, Bilim ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Tüleykan, H. & Bayramoğlu, S. (2016). Türkiye'de 24 Ocak Kararları İle Başlayan Finansal Serbestleşmenin Günümüz İktisadi ve Mali Yapısına Yansımaları, s.401-420, The Journal of Academic Social Science Studies, No:44.

SANATÇI KİMDİR? MESLEKİ BİR KİMLİK OLARAK SANATÇI VE GÜZEL SANATLAR FAKÜLTELERİNİN SANATÇI KİMLİĞİ OLUŞUMUNA ETKİLERİ

Lara Işın Bağcıvanoğlu¹

Özet

Sanatçı olmak hem sanatçılar hem de toplumun geneli tarafından varoluşsal bir kimlikle ilişkilendirilir. Bir başka deyişle, sanatçı, toplumun geneline göre farklı bir hayat tarzına sahip, genellikle toplumun kıyısında yaşayan ve kendine içkin özellikleri sayesinde eserler üreten insanlar olarak görülür. Sanatçılar, doğuştan gelen yetenekleri, diğer insanlardan farklılıkları, yaratıcılıkları, öznellikleri ve zaman zaman delilikle ilişkilendirilen marjinallikleri ile tanımlanır.

Oysa sanatçılığı tarihsel süreç içinde incelediğimizde, bu özelliklerin her birinin belirli bir tarihsel, kültürel, sosyal ve ekonomik bağlamda ortaya çıktığını görürüz. Böylece günümüzde verili kabul edilen sanatçı kimliğinin, tarihsel çıkış noktaları belli olmayan ancak insanların düşünce, inanç ve pratiklerini etkileyen bir anlatı, yani bir mit üzerinden yeniden üretildiğini söylemek mümkün olur. Sanatçı miti toplum içerisinde farklı kurumlar tarafından yeniden üretilerek sanatçı kimliğinin şekillenmesinde etkili olur. Bu kurumlardan en önemlilerinden bir tanesi de güzel sanatlar fakülteleridir.

Anahtar kelimeler: *sanatçı kimliği, mesleki kimlik, sanat sosyolojisi, eğitim sosyolojisi*

Sanatçı Kimdir?

Günümüzde sanatın veya sanatçının evrensel bir tanımını yapmaya çalışmak oldukça zorlu bir girişim olacaktır ve sonunda bu girişimimiz farklı bakış açılarının sanat ve sanatçı görüşleriyle çatışarak bir çıkmaza girecektir. Çözümlememiz sırasında sanat ve

¹Galatasaray Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi, laraisin93@gmail.com

sanatçının tanımları sosyolojik bakış açısı ve sanata içkin bakış açısı olmak üzere 2 eksen üzerinden tanımlanmıştır. Sanata içkin bakış açısı, sanat dünyası içerisindeki aktörlerin kendilerini tanımlama şekillerini ifade eder (Zolberg, 1990, s. 5-11). Bizim çalışmamızda ise bu bakış açısı Mimar Sinan, Marmara ve Akdeniz üniversiteleri güzel sanatlar fakülteleri öğrencileri ile yapılan 23 derinlemesine görüşme ve derslere katılımcı gözlemler sonucu elde edilen verileri kapsar.

Sanata içkin bakış açısı, sanatçıyı müstesna bir kişilik olarak tanımlar, yani sanatçı, farklı, marjinal, tanrı vergisi bir yetenekle dünyaya gelmiş, yaratıcı kişilerdir. Bu özelliklerin doğuştan geldiğini kabul eder ve kaynağını sorgulamaz (Tanner, 2004, s. 105-137 ; Becker, 1982, s. 14 ; Zolberg, 1990, s. 3-11). Sosyolojik bakış açısı ise tam aksine sanatın özerkliğini ve kutsallığını sorgulayarak onun özerk bir alana sahip olduğunu reddeder ve sanatı toplumsal, ekonomik, tarihsel ve siyasi ilişkiler içinde tanımlar (Bain, 2005, s. 27 ; Becker, 1982, s. 14 ; Zolberg, 1990, s. 109; Tanner, 2004, s. 105).

Günümüz sanatçı kimliği tarihte var olan 3 farklı sanatçı imgesi etrafında şekillenir (Moulin, 1983, s. 393). Sanatçının imgelerinden ilki antik dönemlere uzanan, deneyim ve bilgilerin ustadan çırağa aktarılması ile süregelen bir eğitim pratiği olan, teknik bilgi ve el becerisi gerektiren zanaatçılıktır. (Bain, 2005, s. 25). Günümüzde sanatçı tanımı içerisinde lonca sisteminin ve usta çırak ilişkisinin izlerine rastlamak mümkündür.

Sanatçının günümüzdeki kimliğini etkileyen ikinci tarihsel imge akademili sanatçıdır. Akademilerin, Rönesans'ı takiben ortaya çıkmalarıyla sanatçılar lonca sisteminin kısıtlamalarından kurtulurlar. İnsanı ve akli merkeze alan aydınlanma çağı sanatçılara *alterdeus*, yani yaratma yetisi olan bir çeşit tanrı özelliğini atfeder. (Moulin, 1983 ; Bain, 2005). Akademiler, günümüzde sanat eğitim kurumlarının temeli olarak kabul edilebilir.

Son olarak 19.yy. ile beraber ortaya yaratıcı-sanatçı imgesi çıkar. Burjuva sınıfının yükselmesi ile birlikte akademiye reddeden sanatçılar hamilik kısıtlamalarından kurtularak görece özgür üretim yaparlar, ancak bu sefer serbest sanat piyasasının koşulları sanatçı üzerinde etkili olmaya başlar. Yeni serbest piyasanın içerisinde var olmak,

özgünlük ve yaratıcılık gibi yeni konvansiyonlara uyumu gerektirir (Lord, 2010, s. 62-66; Moulin, 1983, s. 391).

Sanatçı miti

Mitler, tarihsel çıkış noktaları belirli olmayan ancak tarih içerisinde oluşan ve içselleştirilen düşünce ve inanç kalıpları tarafından şekillenen ve ritel olarak tanımlanan pratiklere yön veren hikayeler olarak tanımlanabilir (Bain, 2005, s. 27 ; Forkert, 2012, s. 15-16). Sanatın ekonomik, siyasi ve toplumsal dönüşümlerle yakından ilgili olduğu ve her bir tarihsel dönüşümün bugünün sanatçı kimliği üzerinde etkisi olduğu söylenebilir. Ancak tarih içerisinde farklı koşullarda ortaya çıkan bu özellikler sanata içkin bakış açısı tarafından sanatçılara has ayırt edici özellikler olarak görülür. Tam da bu nedenle sanatçı kimliğine ve gündelik pratiklere yön veren bu özelliklerin bir mit üzerinden şekillendiğini söyleyebiliriz.

Sanatçıları müstesna kılan özellikler

Sanatçı miti günümüzde sanatçıları diğer meslek gruplarından farklılaştıran, tarihsel oluşum dönemleri belirlenebilen ancak sanata içkin bakış açısı tarafından verili kabul edilen 7 farklı özelliği öne çıkarır. Bu özellikler öğrencilerle yapılan derinlemesine görüşmeler sonucu belirlenmiştir.

Yetenek

Görüşmelerden elde ettiğimiz sonuçlara göre yetenek daha çok bir yatkınlık şeklinde ifade edilir. Öğrencilerin çoğu yeteneğin doğuştan geldiğini ifade etse de yetenekli olmak tek başına yeterli değildir, çok çalışmak gerekir. Yeteneğin az sayıda sanatçıya bahşedilmiş bir özellik olması Rönesans'la birlikte ortaya çıkar. Örneğin, Norbert Elias, Mozart örneği üzerinden yeteneğin her insanda bulunan bir kapasite olduğunu ve çevresel faktörlerin bunu ortaya çıkarma üzerindeki etkilerini savunur. (2000, s. 78-81). *“Yetenek doğuştan biraz aslında ben öyle düşünüyorum. Az çok kazanılabiliyor sonradan ama çok da yeterli olmuyor mutlaka kendinden gelen bir altyapı olacak”* (Görüşme 12, 2018).

Yaratıcılık ve Özgünlük

Öğrencilere göre bir sanatçıyı tanımlayan en önemli özellikler arasında sanatsal üretimin temeli olarak kabul ettikleri yaratıcılık ve özgünlüktür vardır (Getzels & Getzels, 1968, s. 526). “(...) bir sanatçının da yaratıcı olması gerekiyor. Herkesin kendine göre mizacı var.” (Görüşme 13, 2018).

Oysa yaratıcılık ve özgünlük diğer özellikler gibi tarih içerisinde ortaya çıkmıştır. 19.yy. ile beraber serbest sanat piyasasının oluşması, sanatçıların akademilerin himayelerinden çıkarak görece özgür bir üretim sürecini benimsemelerine neden olmuştur. Yeni pazarın temel kuralı olarak kabul edilen yaratıcılık ve özgünlük, rekabet içerisinde üretim yapan sanatçıları sürekli yeni, yaratıcı eserler üretmeye teşvik ederken, özgünlük sanatçının üslubuyla eserden daha önemli bir yere gelmesini sağlamıştır. (Moureau & Sagot-Duvaurox, 2003, s. 15) Fikir

Öğrencilerin sanatı tanımlarken en çok üzerinde durduğu bir diğer ifade ise fikirdir. Sanat eserlerinin içeriği günümüzde tekniği kadar hatta belki tekniğinden bile daha önemli hale gelmiştir.

“Günümüzde yetenek gerekmiyor sadece fikir temel. Ben kolsuz bacaksız olsam bile fikrimi tasarım nesnesine başkalarının aracılığıyla dönüştürebilirim. Benim birşey yapmama gerek yok fikir temel olan fikri bulmak onu düşünmek.” (Görüşme 3)

Sanatçının bir üretici olarak sanatın merkezine gelmesi Rönesans, fikrinin öne çıkması ise sanatçıların eserlerinin içeriğine kendi karar verdiği serbest piyasa dönemi ile birlikte başlar (Moulin, 1983, s. 390). Daha sonraları kavramsal sanatın kurumsallaşmasıyla sanatçı, araştırmacı bir kişiliğe dönüşmeye başlar.

Duygusal marjinallik

Öğrencilerin çoğu sanatçıları farklı, deli, yoğun duygular hissedebilen kişiler olarak tanımlamıştır. “Gerçeklik anlayışının değişik olması lazım, algısının farklı olması lazım. Birazcık topluma göre deli olması gerekiyor.” (Görüşme 16, 2018)

Sanatçıların diğer insanlardan farklı olarak daha yüksek bir duygusallık göstermesi, sanatın ve sanatçının deha ve delilikle ilişkilendirilmesini Heinrich Van Gogh etkisi ile açıklar (2003, s. 125). Rönesans’ta, örneğin, istisnai durumlar olarak tanımlanan duygusal anomaliler, Van Gogh ve Dali örnekleri sayesinde günümüzde bir stereotip haline gelmiştir (Zolberg, 1990, s. 123).

Ekonomik Kazanımların reddi.

Öğrencilerin bir kısmı sanatçının para karşılığı eser üretmemesi gerektiğini savunurken bir kısmı da sanatın bir meslek olmadığını ileri sürmüştür. Öğrencilere göre sanatçılar yaptıkları eserleri satarak para kazanmamalıdır.

“Sanattan para kazanıyor olsaydım aptallık gibi. Çünkü yalan söylemeye başlayacaksın. Gerçekten bir duygu durumu yaşıyorsun. Bişey patlıyor bir duyguyla onu böyle yaptın. Baya maaş aldın. Bişey aldın. Sonra paran bitti 2 ay sonra insanlar senden bişey bekliyor ama o duygu durumu gelmiyor sen yalan söylemeye başlıyorsun.” (Görüşme 1, 2018)

Sanat ancak bireysel tatmin için ve hiçbir kısıtlama olmaksızın yapıldığı sürece gerçek sanattır (Getzels & Getzels, 1968, s. 523 ; Johnstone & Daniel, 2017). Sanatçıların ekonomik karşılık beklentisi olmaksızın çalışması fikri bohem sanatçı imgesine dayanır ve 19.yy.’da serbest sanat piyasasının sanat alanı üzerine etkisi ile ortaya çıkar. Sanat alanının görece özerkleşmesi, sanatçıların ve entelektüellerin burjuva değerlerine karşı çıkan bohem hayat tarzını benimsemesiyle sanatçıların ekonomik beklentilere karşı gelmeleri bir norm haline gelir (Forkert, 2012, s. 15-16).

Günümüzde ekonomik kazanımların reddi bir tür savunma mekanizması olarak da yorumlanabilir. Zira çağdaş sanat piyasası çok az sayıda sanatçının ekonomik başarıyla ulaşmasına izin verir. Satış yapsalar bile sanatçıların büyük bir çoğunluğu da hayatlarını sadece sanattan kazandıkları parayla idame ettirememektedirler (Bourdieu, 1977, s. 266).

Yüceltme ve tevazu

Öğrenciler sanatçının, *öyle olsa bile*, kendini sanatçı olarak kabul etmemesi gerektiğini savunur. Sanatçılar hiçbir zaman kendilerine sanatçı dememeli, hiçbir eserini tamamlanmış olarak düşünmelidir. Zira kabul etmek yenilik ve yaratıcılığın gelişmesini engeller. “(...) *ve şey öğretildi bize siz daha tasarımcı değilsiniz. Ve hayatın sonuna kadar da oldum demeyin çünkü oldum dediğiniz anda yanlış bir yoldasınız öğretildi bize.*” (Görüşme 12, 2018)

Burada, tevazünün ve yüceliğin kökeni zanaatçılığın usta-çırak ilişkisine dayanmaktadır (Kaplan, 1993, s. 436). Sanatçı kendini sürekli olarak bir çırak olarak kabul eder ve bu şekilde gelebileceği en üst yetkinlik seviyesine ulaşmaya çalışır. Sürekli yeni ve farklı bir iş üretme çabası ise yine piyasanın gerekleri arasındır.

Mesleki bir kimlik olarak sanatçı

Sanatçı mitinin farklı kurumlar tarafından yeniden üretimiyle, sanat pazarının gerekleriyle de örtüşen bu özellikler sanatçı kimliğinin oluşmasına katkıda bulunur. Dolayısıyla sanatçı kimliğini verili kabul edip, varoluşsal bir aidiyet ve tanrı vergisi bir ayrıcalıkla ilişkilendirmektense mesleki bir kimlik olarak ele almak daha doğrudur. Bu anlamda profesyonel kimliklerin oluşum sürecini anlamak için günümüzde araştırılması gereken önemli kurumlardan bir tanesi de üniversitelerdir; zira mesleki bilgi, beceri ve değerler bu kurumlar tarafından şekillendirilir (Franziska, Rob, & Donna, 2012, s. 378; Hurtado, 2007, s. 94).

Güzel sanatlar fakülteleri

Çalışmamızdan yola çıkarak biz, sanatçı kimliğinin şekillenmesinde hem kurumsal faktörlerin, yani müfredatın ve kurum ideolojilerinin hem de etkileşimsel faktörlerin yani öğrencilerin toplumsallaşmalarının ve hocalarıyla kurdukları ilişkinin eşit derece etkili olduğunu söyleyebiliriz.

Akademik müfredat ve gizil müfredat

Yüksek öğretimde bilgi ve beceriler belirli bir müfredat ile aktarılır. Öğrencilerin ilk yıllarında aldığı temel sanat dersi ve daha sonrasında programlarına göre devam ettikleri, zanaatçılığın usta-çırak ilişkisinin izlerini taşıyan ve tek bir teknik üzerinde ustalaşmalarını amaçlayan atölye/proje dersleri, pratik dersler arasındadır.

Güzel sanatlar fakültelerinin teorik ders adı altında verdikleri en önemli ders ise sanat tarihidir. Batı sanat anlayışının, sanatçı ve mimarların, ekollerin öğretildiği bu ders aslında örnek sanatçı kişiliklerinin tanıtılması olarak yorumlanabilir (Atkinson, 2002, s. 193). Deha olarak dönemlerine damgasını vurmuş sanatçılar bu ders içerisinde tanıtılarak sanatçı mitinin şekillenmesine katkı sağlar.

Gizil müfredat, kurumların belirli normlarının, inançlarının ve değerlerinin öğrenciye dolaylı bir şekilde aktarılmasıdır (Atkinson, 2002, s. 97-98). Bu da özellikle atölye/proje dersleri sırasında, öğrenci-hoca ilişkisi içerisinde şekillenen değerlendirmeler ile gerçekleşmektedir.

Örneğin hocalar yapılan çalışmalarını değerlendirirken özgünlük, yaratıcılık, teknik gibi kriterleri kullanarak, yapılan çalışmanın içeriğini ya da tekniğini değerlendirirler. Bu gibi değerlendirmeler öğrencileri, aynı zamanda sanat piyasasının temel konvansiyonlarından olan özgünlük arayışına iter.

Sosyalleşme ve Bohem Hayat Tarzı

Öğrenci kültürü ve öğrencilerin sürekli etkileşimde oldukları mikro etkileşim alanları, sanatçı mitinin, küçük bir çevre içerisinde nasıl yayıldığını anlamak için önemlidir.

(Arnold & Renn, 2003, s. 263). Tarde'ın taklitle dayalı sosyalleşme kavramı, öncelikle belirli bir kimliğe ait değerler ve inançların daha sonra ise bu değer ve inançların pratikte tutum ve davranışlara dönüşümünü anlamak için elverişlidir (1895 (e-kitap 1980), s. 60-93).

Sanatçı miti sürekli etkileşim halinde olan öğrencilerin içselleştirdiği değerler ve tutumlar ile bir kuşaktan diğerine aktarılır ve yayılır. Örneğin, güncelik hayatlarında öğrenciler, atölyelerinde ders dışında çok zaman geçirir ve sürekli fikir alışverişinde bulunurlar, proje dönemlerinde bir öğrenci evinde buluşarak çalışırlar ya da kafeteryalarında farklı dönemler bir araya gelerek sohbet ederler.

Sanatçı kimliğinin tanımlanmasında sıklıkla başvurulan bohem hayat tarzı, öğrencilerin gündelik hayat pratiklerini kavramsallaştırmak için önemlidir (Bourdieu, 1992 (e-kitap 1998), s. 96-99). Sanatçıların gündelik hayatlarına yön veren bu hayat tarzı, 19.yy'da burjuvazinin ve toplumun değerlerini reddeden bir hayat tarzı olan bohem sanatçı stereotipine dayanır (Forkert, 2012, s. 17). Günümüzde bohem hayat tarzının yansımaları öğrencilerin gündelik hayatlarında sürekli yeni deneyimler aramaları, alkol ve uyuşturucu kullanıma yaptıkları vurgular ve toplumsal değerleri sorgulamak üzerine geliştirdikleri fikirlere anlaşılabılır.

Sanatçı miti üzerinden şekillenen kimliğin olumsuz etkileri

Şekillenmekte olan bu kimlik, gerçek hayat ile sanatçı mitinin ortaya çıkardığı çelişki nedeniyle, öğrencilerde geleceğe dair kafa karışıklıkları ve endişe yaratır. Örneğin endüstri ürünleri tasarımı okuyan bir öğrenci kurum ve çevre tarafından onaylanan değerler nedeniyle yaşadığı ikilemi şu şekilde aktarmıştır:

“Benim aklıma hep şey geliyor mezun olunca sokaklarda sabahlamışım falan. İçkiler şaraplar falan böyle... Öyle geliyor ilk başta. İkinci düşüncem de şey oluyor böyle bir tane tasarım ofisinde en gözde tasarımcılardan biriyim. Birinci durum işsizlik ve kafa yapısıyla alakalı hani sanki öyle olmam da gerekiyormuş gibi hissediyorum.” (Görüşme 9, 2018)

Gelecek kaygısı öğrencilerin tümünde ortak olarak var olan bir sorundur. Piyasayı tanımamak, sanatı bir meslek olarak görmemek, sanattan para kazanılmaması gerektiğini düşünmek gibi fikirler öğrencilerin meslek hayatlarında nasıl bir yol izleyeceğine dair sorunlar oluşturmaktadır.

Sonuç

Sonuç olarak, sanatçı kimliği tarihsel süreç içerisinde oluşmuş bir mit üzerinden şekillenir. Bu mitin aktarımında güzel sanatlar fakülteleri bir yandan kurum olarak diğer yandan da öğrencilere farklı toplumsallaşma alanları ve olanakları sağlayarak önemli bir rol oynar. Diğer meslek kimliklerinden farklı olarak sanatçı ve sanatçı adayları olan öğrenciler, bu kimliğin bir mit üzerinden şekillendiğini kabul etmez, sanatı ve kendilerini toplum içerisinde özerk bir alana yerleştirirler. Sanatçı olmak, yine diğer mesleklerden farklı olarak mesleki bir kimlikten daha çok varoluşsal bir kimlikle ifade edilir. Ancak gördüğümüz gibi sanatçıların sanatçı mitinden kaynaklanan bu özellikleri gerçek hayat ve sanat piyasası gerekleriyle çatışarak öğrencilerde kaygı ve kafa karışıklığı yaratır.

Durmaksızın “gerçek sanat” arayışında olan sanatçılar, özgün teknikler, yeni fikirler, yaratıcı işler üretmek için kendileriyle bitmek bilmeyen bir yarış içindedirler. Sanat tarihinin tanıttığı birçok deha-sanatçı örneğinde olduğu gibi günün birinde bir şekilde başarılı olacaklarına inanırlar. Ne yazık ki, sanat piyasasının koşulları gereği bu yarışın karşılığını piyasa içerisinde çoğu zaman bulamazlar.

Kaynakça

- Arnold, K. A., & Renn, K. (2003). Reconceptualizing Research on College Student Peer Culture. *The Journal of Higher Education*,74(3), 261-291.
- Atkinson, D. (2002). *Art in education, identity and practice*. Kluwer Academic Publishers.
- Bain, A. (2005). Constructing an artistic identity. *Work, employment and society*,19(1), 25 – 46.
- Becker, H. S. (1982). *Art Worlds*. London: University of California Press.

- Bourdieu, P. (1977). La production de la croyance [contribution à une économie des biens symboliques]. Actes de la recherche en sciences sociales, 3-43.
- Bourdieu, P. (1992). Les règles de l'art : Genèse et structure du champ littéraire (e-kitap 1998). Paris: Éditions du Seuil.
- Elias, N. (2000). Mozart, Bir dahinin sosyolojisi üzerine. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Forkert, K. (2012). Capitalisme and the figure of the artist. Artistic Lives: A Study of Creativity in Two European Cities. Routledge.
- Getzels, C. J., & Getzels, M. (1968). On the roles, values, and performance of future artists: A conceptual and empirical Exploration. The Sociological Quarterly, 9(4), 516-530.
- Heinch, N. (2003). The Van Gogh effect. J. Tanner (Ed.), Sociology of Art, A Reader içinde (s. 120- 132). Routledge.
- Hurtado, S. (2007). The study of college impact. Patricia J. Gumpert (Ed.), Sociology of Higher Education Contributions and Their Contexts içinde (s. 94 - 146). Maryland: The John Hopkins University Press.
- Johnstone, R., & Daniel, R. (2017). Becoming an artist: exploring the motivations of undergraduate students at a regional Australian University. Studies in Higher Education, 6(42), 1015 – 1032.
- Kaplan, S. L. (1993). L'apprentissage au XVIIIe siècle: le cas de Paris. Revue d'histoire moderne et contemporaine, Société d'Histoire Moderne et Contemporaine, 3(40).
- Lord, D. B. (2010). Artists, patrons, and the public : why culture changes. Lanham: AltaMira Press.
- Moulin, R. (1983). De l'artisan au professionnel : l'artiste . Sociologie du Travail, 25(4), 388-403.
- Moureau, N., & Sagot-Duvaurox, D. (2003). Le marché de l'art contemporain. Paris: La Découvert.
- Tanner, J. (2004). The sociologie of the artists . J. Tanner (Ed.), The Sociology of Art : A Reader. içinde (s.105-137) Taylor & Francis.
- Tarde, G. (1895). Les lois de l'imitation (e-kitap 1980). Québec: Les classiques de sciences sociales.

Trede F.; Macklin R. & Bridges D. (2012). Professional identity development: a review of the higher education literature. *Studies in Higher Education*, 37(3), pp.365-384.

Zolberg, V. L. (1990). *Constructing a sociology of the arts*. New York: Cambridge University Press.

SÖYLEMDE CİNSİYETLENDİRİLEN BEDEN: AYLAKUTLU’NUN *KADIN DESTANI* VE *ASİ... ASİ* ROMANLARI ÜZERİNDEN BİR ÇÖZÜMLEME

Baran Barış¹

Özet

Foucault, bedenin söylemde cinsiyetli bir varlık durumuna geldiğini ileri sürer. Bu görüşü izleyen Butler, *Cinsiyet Belası* ve *Bela Bedenler* adlı çalışmalarında bedenlerin norm ve anlaşılabilirliğin sınırına itilen bedenler olarak kurgulanışını irdeler. Ataerkil söylem ve tarih, erkek bedenini norm, kadın bedenini anlaşılmaz olarak kodlar ve kadın bedeni üzerinde egemenlik kurmaya çalışarak denetim altına almayı amaçlar. Direk, çalışmalarında genel olarak tarihin, özelde ataerkil tarihin bir *abjection* (dışlama) tarihi olduğunu belirtir; ancak dışlanan bedenler, sürgün edildikleri yerde de ataerkil iktidar için bir tehdittir ve ataerkil söylem, bedeni cinsiyetli bir varlık olarak inşa ederken dışladığı bedenler üzerinde çeşitli mekanizmaların kullanılmasıyla egemenlik kurulmasını sağlar. Ataerkil yapıya eleştirel yaklaşan kurmaca metinler ise erkek kahramanlar aracılığıyla ataerkil söylemi açığa çıkarır, söylem ve ideoloji arasındaki ilişkiyi ortaya koyar. Çalışmamızda Ayla Kutlu’nun kadın kahramanların yaşantılarını odağına alan iki metni seçilerek söz konusu ilişkinin çözümlenmesi ve bedenin söylem aracılığıyla nasıl cinsiyetlendirildiğinin ortaya konması amaçlanmıştır. Kutlu’nun çalışmalarında incelenen *Kadın Destanı* ve *Asi.. Asi* romanlarının erkek kahramanlarının söylemleri çözümlendiğinde kadın bedeninin söylemde cinsiyetlendirildiği ve bu söylem aracılığıyla kadınların bedenleri üzerindeki eril tahakkümün yeniden üretildiği saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Ayla Kutlu, edebiyat, söylem, beden, cinsiyet*

¹ Doktora Öğr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Genel Dilbilim Bölümü, baranbaris90@hotmail.com

1. Giriş

Stoller'ın (1968) Sex and Gender adlı çalışmasında ilk kez kullandığı, biyolojik cinsiyetin dışında toplumsal ve kültürel olarak yapılandırılmış olana işaret eden toplumsal cinsiyet kavramı, ikinci dalga feminizm sonrası yapılan akademik çalışmaların temelini oluşturmuş ve ataerkil yapı, bu kavramla ilişkili olarak elde edilen bulgular üzerinden irdelenmiştir. Bilindiği gibi, birinci dalga feminizm, seçme ve seçilme hakkı, eşit işe eşit ücret gibi istekler çevresinde bir mücadele geliştirirken ikinci dalga feminizm, kadınların özgül sorunlarına odaklanmış ve bu dönemde bedene ilişkin saptamalar da çalışmalarda yer almaya başlamıştır. Bedenin söylem aracılığıyla cinsiyetlendirildiğini ileri süren Foucault'yu izleyen Butler'ın 1990'da yayımlanan Cinsiyet Belası adlı çalışması, tartışmalara yol açmıştır. Cinsiyet ve toplumsal cinsiyet ikiliğine karşı edim kavramını ortaya atan Butler, cinsiyetin edimsel olduğunu savunur. Bu savına koşut biçimde anlamlandırma ve adlandırma edimleri temelinde bedenin cinsiyetli bir varlığa dönüşmesini şöyle açıklar (2014a, s. 47):

Anlamın öncülü olarak belirlenmiş beden her zaman öncül olarak belirlenmiş veya anlamlandırılmıştır. Bu anlamlandırma, kendi prosedürünün bir sonucu olarak bedeni üretir. Aynı zamanda, bu bedeni, kendi eyleminin önceleyeni olarak keşfetme iddiasında bulunur [...] bu anlamlandırma edimi bütün anlamlandırmaların öncüsü olduğunu iddia ettiği bedeni sınırlayıp oluşturduğuna göre üreticidir, kurucudur; bu edimin performatif olduğu dahi iddia edilebilir.

Anlamlandırmayı adlandırma edimi izler ve Butler, Wittig'e de gönderimde bulunarak şuna dikkat çeker (2014b, s. 196):

Sürekli tekrarlanan cinsel farkı adlandırma edimlerini bir bütün olarak ele aldığımızda, bunların doğada böyle bir bölünme olduğu zannını yarattıklarını görürüz. Cinsiyeti 'adlandırmak' bir tahakküm ve zorlama edimidir, kurumsallaştırılmış bir performatif edimdir, bedenlerin cinsel fark

ilkelerine göre söylemsel / algısal inşalarını şart koşarak toplumsal gerçekliği yarattığı gibi yasalarını da belirler.

2. Kuramsal ve Kavramsal Çerçeve

2.1. Dil ve Toplumsal Cinsiyet

Çalışmalarıyla birçok disiplinde sürdürülen akademik araştırmaları etkileyen, dönüştüren Butler'ın ortaya koyduğu bu söylemsel yapılandırma olarak tanımlanabilecek yaklaşımı üzerinden bir metin çözümlemesi yapmak için dil ve toplumsal cinsiyet çalışmaları, araştırmamızın çerçevesini oluşturmaktadır. Öncü dil ve toplumsal cinsiyet çalışmalarından önce toplumsal cinsiyet ve dil ilişkisini ele alan çalışmaların ilki 1900'lerin başında ortaya konmuştur. Danimarkalı dilbilimci Jespersin (1922), kadınların abartma eğilimleri nedeniyle daha fazla yeğlilik bildiren belirteçler kullandığını ('oldukça güzel' gibi), kadınların ne söyleyeceklerini önceden düşünmedikleri için eksilteli tümceler kullandıklarını öne sürerken izleyen çalışmalar da kadınların erkeklere göre daha az sözcük dağarcığına sahip oldukları gibi savları sürdürmektedir (Litosseliti, 2013, s. 12). Bu yaklaşım, alanyazında "eksiklik modeli" olarak adlandırılır. 1970'lerin başında geliştirilen farklılık yaklaşımı ise kadın ve erkeğin farklı dil kullanımları olduğunu savlayan çalışmalar ortaya konmuştur. 1960-1980 yılları arasında yapılan çalışmalar, erkeklerden çok kadın diline odaklanmaktadır (Litosseliti, 2013, s. 23). Lakoff (1975), toplumsal cinsiyet ve dil ilişkisine farklılık açısından yaklaşmakta ve kadın dilini eksik, güçsüz, önemsiz ve ikircikli olarak kabul etmektedir. Bunu ileri sürerken de erkek dilini norm olarak almaktadır. Bu savını tanıtlamak için kadınların 'çok güzel' vb. sıfatları kullanımını, renk seçimlerini, önemiz konular üzerine konuştuklarını, erkeklerin doğrudan konuşurken kadınların kibarlık stratejilerini sıklıkla kullanmalarını ve konuşulan kişinin onayını bekleyen tonlamalar kullanmalarını örnek verir. Araştırmacıya kadınların dil kullanımında görülen bu seçimler, kararsızlıklarının, ikincil konularını kabul ettiklerinin göstergesidir. Bu yaklaşım, izleyen dönemlerde araştırmacıların kadınların ve erkeklerin toplumsal cinsiyet rollerini ve konularını göz ardı ettiğine ilişkin eleştiriler alır (Eckert, 1989). Örneğin, Lakoff, çalışmasının ampirik verilerinden

yoksun olması, kişisel sezgi ve gündelik gözlemlerine dayanması ve kültürel basmakalıpları kullanması nedeniyle eleştirilir (Litosseliti, 2013, s. 29).

1980’lerde geliştirilen baskınlık yaklaşımı, iletişimde toplumsal cinsiyete ilişkin baskınlık yönlerini inceler. Baskınlık yaklaşımı, kadın dilinin eksikliğine yönelik bir sav yerine toplumsal düzenin eksikliğine vurgu yapar. Toplumsal düzene koşut biçimde iletişimde de kadınların baskın olamaması, erkeklerin konuşmayı başlatmaları, konuyu değiştirmeli gücüne sahip olmaları, dil kullanımını biçimlendirmektedir. Bununla ilişkili olarak baskınlık kuramcıları niteleyicilere, konuyu başlatma ve konu denetimi gibi iletişimsel yönlere odaklanır. Erkeklerin yeni konular başlatmakta daha başarılı olduğunu ve böylece konuşmayı yönlendirebilme gücünü elinde tuttuğunu savunur.

Üçüncü dalga feminizm ise eleştirel, yapılandırmacı ve post-yapısalcı kuramlarla gelişir. Alanyazında “Farklılığın Ötesi (Beyond Difference)” olarak adlandırılan üçüncü yaklaşım, toplumsal cinsiyet ve dil ilişkisini incelerken ırk, sınıf, yaş, etnik köken, bölge, cinsel yönelim, ortam ve kültür gibi değişkenlerin de dikkate alınması gerektiğini savunur. Bu model, toplumsal cinsiyeti karmaşık bir toplumsal değişkenler dizgesinin bir parçası olarak ele alır. Toplumsal cinsiyet ve dile ilişkin söylem yaklaşımına göre toplumsal cinsiyet, söylemde üretilmektedir ve karmaşık, değişken ve dinamik bir yapıdadır. Butler’ı izleyen araştırmacılar, toplumsal cinsiyet kimlikleri ve dil kullanımının toplumsal ve kültürel olarak yapılandırıldığını savunur. Toplumsal cinsiyet eşitsizliğine neden olan güç ilişkileri de söylemin bir yansımasıdır (Litosseliti, 2013, s. 40-44).

Dil ve toplumsal cinsiyet çalışmalarında karşımıza çıkan cinsiyetçilik terimi, 1960’larda ırkçılık kavramına benzer biçimde, toplumsal cinsiyet eşitsizliğini ve ayrımcılığını tanımlamak için kullanılmıştır (Wodak, 1997, s. 7). Dilde cinsiyetçilik, kadınları olumsuz olarak temsil ederek ayrımcılık yapan ya da örtük olarak, kadınlarla ilgili etkinliklerin genellikle önemsiz olduğu savıyla görülen bir dil kullanımı biçiminde açıklanabilir (Vetterling – Braggin, 1981’den akt. Mills, 2008, s. 38). Dil ve toplumsal cinsiyet çalışmalarında cinsiyetçilik, açık ve örtük olmak üzere iki biçimde incelenir. Açık cinsiyetçilik, sözcükler ve anlam (adlandırma, sözlükler, adılar, anlamsal eksiltme ve

soyadlar ve unvanlar) ile süreçler (geçişlilik, dolaylı anlatım) üzerinden saptanırken örtük cinsiyetçilik, ayrımcı bir sav ileri sürme sorumluluğundan kaçınmak, ifadeyi tersinleme yoluyla sunmak, cinsiyetçiliği mizah yoluyla gizlemek gibi biçimlerde karşımıza çıkar (Mills, 2008, s. 42, 135).

2.2. Eleştirel Söylem Çözümlemesi

Söylem, genel olarak, yazılı ve sözlü dil kullanımı biçiminde tanımlanabilir. Eleştirel söylem çözümlemesi (ESÇ), söylem çözümlemesinden farklı olarak söylemin ideolojiyle ilişkisini çözümleyen disiplinlerarası bir yaklaşımdır. Temel olarak güç ilişkilerine odaklanarak toplumsal adaletsizliği ve eşitsizliği ortaya çıkarmayı amaçlayan ESÇ’de çözümlemeci, açık bir sosyopolitik duruş alır (van Dijk, 1993: 252). Üst grubun söylemini çözümleyerek kendisini ast grubun yanında konumlandırır. Çözümlemecinin bu yaklaşımıyla ilişkili olarak ESÇ, söylemin yeniden üretime nasıl katkıda bulunduğunu gözler önüne sermeyi amaçlar ve bu doğrultuda söylem stratejilerini saptar. Fairclough ve Wodak (1997), ESÇ’nin temel ilkelerini şöyle özetler:

1. *ESÇ, toplumsal sorunlara odaklanır.*
2. *Güç ilişkileri söylemseldir.*
3. *Söylem, toplumu ve kültürü oluşturur.*
4. *Söylem, ideolojik bir üretim yapar.*
5. *Söylem, tarihseldir.*
6. *Metin ve toplum arasındaki ilişkiye aracılık edilir.*
7. *Söylem çözümlemesi, yorumlayıcı ve açıklayıcıdır.*
8. *Söylem, bir toplumsal eylem biçimidir.*

ESÇ, yukarıda da belirtildiği gibi disiplinlerarası bir yaklaşımdır ve çeşitli disiplinler yapılan akademik çalışmalarda bir çözümleme yöntemi olarak sıklıkla kullanılmaktadır. Bu yaklaşım, yazınsal metinlerin çözümlenmesinde kullanıldığında bir kültürü, ideolojiyi yanlı ya da eleştirel bir bakış açısıyla yansıtan bu metinlerin de söylem ve ideoloji arasındaki ilişkiyi ortaya koyduğu görülmektedir. ESÇ’yi roman kahramanlarının

söylemini çözümlemeye kullanmak için Yağcıoğlu, şöyle bir yol haritası belirlemiştir (2017, s. 29):

Söylemi incelemek için Genette'nin (1980) "kim konuşuyor?" sorusu iyi bir başlangıç olabilir. Aslında "kim konuşuyor?" sorusu edimbilimsel bir sorudur. Dili, insandan bağımsız bir dizge olarak değil, konuşucularla ilişkilendirmeyi gerektirir. Yani Ferdinand de Saussure'ün language dediği dilin konuşuculardan bağımsız bir dizge olduğu düzlemde ele alınması yerine, dili sosyo-kültürel bir konumdan konuşan özne açısından ele almayı gerektirir. Bu da bir dizi soruya yanıt aramak anlamına gelir. Roman kahramanı tarafından kullanılan dil, yani onun söylemi, onun kimliği hakkında hangi ipuçlarını barındırır? Bu dili bir eylem olarak nasıl kullanır, yani başkalarının hayatlarını baskı altına almak için mi, yoksa onları özgürleştirmek için mi kullanır? sorularına yanıt aramak önem kazanır.

Yazınsal metni çözümlerken söylem ve ideoloji arasındaki ilişkiyi irdelemek için yanıtlanması gereken soruları ise Yağcıoğlu şöyle sıralar: "Kim ne diyor?", "Kime ne diyor?", "Nasıl diyor?" ve "Neden diyor?" (2017, s. 29). Bu soruların yanıtlarını kurmaca bir metinde bulduğumuzda roman kahramanının söylemi ve temsil ettiği ideoloji arasındaki ilişki de ortaya çıkmaktadır.

3. Veri Tabanı

Çalışmamızın veri tabanını Ayla Kutlu'nun *Kadın Destanı* (1994) ve *Asi... Asi* (2010) adlı romanları oluşturmaktadır. *Gilgamiş Destanı*'nın yeniden yazımı olan *Kadın Destanı*, özgün metinde ikincil konumda olan kadın karakteri odağa alarak, *Asi... Asi* ise kadınların kuşaklar boyunca ataerkil düzendeki deneyimlerini ortaya koyarak ataerkil söylemi ifşa etmesi nedeniyle seçilmiştir. Bu iki metin, dil ve toplumsal cinsiyet çalışmaları temel alınarak ve EŞÇ yöntemi kullanılarak çözümlenmiştir. Çalışma, 2016 yılında Manisa Celal Bayar Üniversitesi'nde tamamlanan *Ayla Kutlu'nun Eserlerine Feminist Eleştirel Bir Yaklaşım* başlıklı yüksek lisans tezine dayanmaktadır.

4. Bulgular

Kadın Destanı romanında eleştirel bir yaklaşımla ortaya konulan ataerkil iktidar, kadın bedenini erkek soyunun sürmesi için bir araç olarak kodlayarak kadını doğurganlığıyla sınırlandırır. Bununla birlikte kadın bedeni, erkeklerin iktidarlarını pekiştirme ve kendilerine kanıtlama aracı olarak görülerek nesneleştirilir. Bedenin söylem aracılığıyla cinsiyetlendirildiğini gösteren ve ataerkil söylemi örneklendiren alıntılarda açık ve örtük cinsiyetçiliğin örnekleri de saptanmaktadır:

(1) *Fırsat ararız karımızı döllemeye...*

Düşleriz döllemeyi tehada

bulduğumuz dişileri.

Sana yetişmek değil amacımız,

Öykünmek yalnızca.

Güç böylece sonsuza yükselir, soy

böyle sürer (Kutlu, 1994, s. 64)

(2) *Avcı konuştu, sürekli konuştu:*

“Posta benziyor derisi, her yanı killa kaplı.

Erkek olmalı, dişi böyle bir görünüme

uymuyor.

Bir dişi istiyorum sizden Başrahibe,

götüreyim deltasına ırmağın, kır

yatağını çekeyim üstüne. (Kutlu, 1994, s. 72)

(3) *Susturdu Liyotani 'yi Başrahibe.*

Eliyle ağzını kapattı Tapınak Kızının.

Gözlerine baktı: Derin oyuklu gözlerinin

ardında Tapınak ateşi yanıyordu:

“Senden istediğim kırların yaratığına

gitmen.

Sana güvenirim, aklının sınırı yoktur...

Memelerin çok güzel Liyotani,

dölyatağının girişi... Çok güzel.

Dolunaya benziyorsun... Pürüzsüz teninle

ışıklar saçıyor gibisin. (Kutlu, 1994, s. 76)

(4) *“Dölleyeyim seni Tapınak Yosması.*

Bana yiğit bir Gilgameş doğur.

Kartal başlı olsun, ve elleri olmasın. Pençe

daha iyi... Gövdesi keçi gövdesi...

Atik ve kıvrak...

Maymuna benzer kuyruğu olsun. Kayalar

dallar vızgelsin ona.

Kaplumbağa zırhı olsun doğuştan. Kılıç

işlemesin oğluma... Ve ömrü o

kadar uzun olmalı. (Kutlu, 1994, s. 211, 212)

(5) *“Kente gidiyoruz, kadını, yıkmaya her*

şeyi.

Tanrısal gücüne inanan Gılgamesh'i yok

etmeye.

Kendisinin sandığı her şeyi yok edeyim. (Kutlu, 1994, s. 167)

Örnek (1), (2) ve (3)'te “dölle-” eylemi ve “dişi” adının kullanımlarında açık cinsiyetçilik saptanmaktadır. Bu örneklerde cinsiyetin açık olarak kodlanmasında kalıpyargılar ve basmakalıpların etkili olduğu görülmektedir. Söz konusu eylem ve adın kullanımıyla kadın, cinsel arzuları karşılayan bir nesneye indirgenmektedir. Ayrıca kadına yüklenen toplumsal cinsiyet rolleriyle ilişkili olarak kadın, erkek soyunu sürdürme aracı olarak temsil edilmektedir. Bu örnekler, aynı zamanda, beden söylem aracılığıyla cinsiyetli bir varlığa dönüştüğünü de ortaya koymaktadır. Örnek (2)'de açık cinsiyetçilikle beraber “kır yatağını çekeyim üstüne” tümcesinde görüldüğü gibi cinsiyet örtük biçimde de kodlanmaktadır. Bu tümcede de kadın, nesneleştirilmektedir.

Örnek (4)'te ise erkek bedeninin söylemde nasıl cinsiyetlendirildiği saptanmaktadır. Önceki örneklerde kadın bedeni cinsellik ve doğurganlıkla sınırlandırılarak temsil edilirken bu örnekte erkek bedeni “kartal başlı”, “keçi gövdesi”, “kaplumbağa zırhı” ad öbeklerinde görüldüğü gibi güçle ilişkilendirilerek temsil edilmekte ve cinsiyetlendirilmektedir. Bu temsiller, erkek bedeninin kadın bedeninden güçlü olduğuna ilişkin kalıpyargıları yeniden üretmektedir.

Örnek (5)'te seslenme biçimi çözümlendiğinde cinsiyetin örtük biçimde kodlandığı saptanmaktadır. Liyotani'ye “kadını” diye seslenen erkek roman kahramanının söyleminde kadın, erkeğe ait bir nesne olarak temsil edilmektedir. Bu seslenmenin

devamında kahramanın gücünü yineleyecek tümceler kurması, hem kadın hem mekân üzerinde kurduğu egemenlik arasındaki ilişkiyi de ortaya koymaktadır. Kahramanların aralarındaki ilişki göz önüne alındığında da bu seslenme biçiminin yine cinselliğe vurgu yaptığı ileri sürülebilir.

- (6) *“Tazecik bir kız bu abla. Erkeklerin gözüne çıtır çıtır yenecek bıldırcın gibi görünür.”* (Kutlu, 2010, s. 256)
- (7) *“Sizin cinsinizin yalnızca bir özelliği var: Hepiniz yalnızca dişisiniz.”* (Kutlu, 2010, s. 322)
- (8) *“Bu iki süt üretim organıyla ikizkenar üçgeni tamamlayan gizli bir derinlik... Hani şu aşağıdaki... Bacaklarının arasında sakladığın o ıslak vadi... Yavrumsen yalnızca busun. Onlar beni rahatlatmak, gücümün fazlasını soğurmak için yaratıldı. Ben tohumumun sende yeşermesini istemiyorum. Benim arzumu karşıla, erkekliğimi rahatlat... Başka bir işe yarayacak değilsin sen.”* (Kutlu, 2010, s. 323)
- (9) *“Benim helal malım bu.”* (Kutlu, 2010, s. 320)
- (10) *“Senin gözün, benden başkasına ilişmeyecek nur-i ayinim. Seni benim yatağımdan koparan öz be öz dölümüz bile olsa, kimsenin gözünün yaşına bakmam, bacağından tuttuğum gibi havuşa fırlatırım.”* (Kutlu, 2010, s. 57)

Örnek (7) ve (10)'da cinsiyet, “dişi” ve “döl” adlarıyla açık biçimde kodlanmaktadır. Bu örnekler, söylemin tarihsel olduğunu ortaya koymaktadır. Farklı kuşaklardan kadınların ve erkeklerin yaşantılarını ele alan *Asi... Asi* romanı, ataerkil söylemin farklı tarihlerde yeniden üretildiğini ve kadın bedeninin, sıklıkla benzer sözcüklerin kullanımıyla cinsiyetlendirildiğini göstermektedir. Örnek (6)'da ise çalışmamızda incelediğimiz diğer metinde karşımıza çıkan ve örnek (4)'te alıntıladığımız söylemin tam tersine bir kodlama görülmektedir. Örnek (4)'te erkek bedeni, çeşitli hayvanlarla güç temelinde ilişkilendirilmiştir; ancak örnek (6)'da kadın bedeni, hayvanlarla ilişkilendirilirken o güç sahibi olmayan taraf olarak konumlandırılmaktadır ve güçsüzlüğüne vurgu yapılmaktadır. Bu örnekte, aynı zamanda, cinsiyet örtük biçimde kodlanmakta ve yeniden cinselliğe gönderimde bulunmaktadır. Örnek (8) ve (9)'da ise açık ve örtük cinsiyetçilik bir arada

karşımıza çıkmaktadır. “Benim arzumu karşıla, erkekliğimi rahatlat” tümcesi, açık cinsiyetçiliğe bir örnekken “ikizkenar üçgen”, “ıslak vadi” gibi ad öbekleri, cinsiyetin örtük biçimde kodlandığı örneklerdir. Eril tahakküm ve mülkiyet ilişkisini ortaya koyan “Benim helal malım bu” tümcesi ise kadının ve kadın bedeninin nesneleştirildiğinin bir örneğidir.

Sonuç

Söylem ve ideoloji arasındaki ilişkiyi açığa çıkaran ESÇ yaklaşımıyla yazınsal bir metin incelendiğinde bu metinde söylemin nasıl yapılandırıldığı ortaya konmaktadır. Ataerkil ideolojinin yeniden üretildiği kanon metinlerde ataerkil söylem de yeniden üretilirken ataerkil yapıya eleştirel yaklaşan ve kadınların bu düzende sömürülmesini, cinsiyetçi uygulamalara maruz kalmalarını ve bütün bunların söyleme yansıdığını gösteren yazınsal metinler ise kadınların yaşantılarını odağa alarak ataerkil söylemi tüm yönleriyle ifşa etmektedir. 1979’da yayımlanan ilk romanı *Kaçış*’tan bugüne öykü, roman, çocuk edebiyatı gibi birden çok yazınsal türde yapıtlar üreten Ayla Kutlu’nun farklı tarihleri anlatı zamanı olarak seçtiği iki metni *Kadın Destanı* ve *Asi... Asi*’nin erkek kahramanlarının söylemleri çözümlendiğinde bedenin ataerkil söylem tarafından cinsiyetlendirildiğinin ortaya konduğu görülmektedir. Bununla birlikte bulgularda seçilen örneklerde görüldüğü gibi, kadın ve erkek bedeni, güç ekseninde, farklı biçimlerde kodlandırılmakta ve ataerkil ideolojiye koşut biçimde cinsiyetlendirilmektedir. Ataerkil düzene eleştirel yaklaşan bu iki metin, ataerkil söylemin farklı tarih, mekân ve sosyo-ekonomik gruplarda yapılandırılışını ve dışlanan bedenlerin sahiplerinin itirazlarını, normları değiştirme ve dönüştürme çabalarını göstermektedir.

Kaynakça

- Butler, J. (2014a). *Bela Bedenler*. Çev. Cüneyt Çakırlar, Zeynep Talay. İstanbul: Pinhan.
- Butler, J. (2014b). *Cinsiyet Belası: Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi*. Çev. Başak Ertür. İstanbul: Metis.

- Büyükkantarçioğlu, N. (2006). Söylemden İdeolojiye: Eleştirel Söylem Çözümlemesi. Ahmet Kocaman (Ed.), Dilbilim: Temel Kavramlar, Tartışmalar, Sorunlar içinde (s. 101-116). Ankara: Dil Derneği.
- Eckert, P. (1989). The Whole Woman: Sex and Gender Differences In Variation. Language Variation and Change 1 içinde (s. 254-67). USA: Cambridge.
- Fairclough, N. & Wodak, R. (1997). Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction. London: Sage.
- Kutlu, A. (1994). Kadın Destanı. Ankara: Bilgi.
- Kutlu, A. (2010). Asi... Asi. Ankara: Bilgi.
- Litosseliti, L. (2013). Gender and Language: Theory and Practice. New York: Routledge.
- Mills, S. (2008). Language and Sexism. New York: Cambridge.
- Wodak, R. (Ed.). (1997). Gender and Discourse. London: Sage.
- Yağcıoğlu, S. (2017). Roman Kahramanı ve Öznellik: Söylem İdeoloji ve Coğrafya, İstanbul: Komşu.

TÜRK SİNEMASINDA HEGEMONİK ERKEK TİPİ: AĞIR AĞABEY

Tuğba Batmaz¹

Öfke kında durmaz, çektim öfkemi sabrın kınından,
vurdum yollara, acı tuttum, şafak söktüm, kan bağırdım.²

Özet

Birey ve toplum arasındaki etkileşim sürecinin birey cephesindeki hareketliliği toplumsal tipler üzerinden ifade bulur. Toplumsal tipler ait oldukları kurumun ve toplumun kültürel kodlarıyla varlık kazanır. Ataerkil düzenin sürekliliğinde bir güvence olarak işlev gören ağır ağabey toplumsal tipi, hegemonik erkeklik çerçevesinde oluşturulan değerlerin, erkekliğe atfedilen karakteristik özelliklerin, erkek bireyde vücut bulmasıdır. Bu çalışmada, erkekliğe atfedilen değerler dikkate alındığında hegemonik erkekliği ifade eden delikanlı, kabadayı ve mafya tipleri, ortak özellikleri, eylemleri, statüleri ve statülerini var eden toplumsal koşulları bağlamında ağır ağabey toplumsal tipinin sınırları içinde değerlendirilmektedir. Hegemonik erkekliği yansıtan tiplerin kapsayıcısı olarak kavramsallaştırdığımız ağır ağabey toplumsal tipinin çözümleme alanı sinema olarak belirlenmiştir. Bu çalışmada nitel araştırma yönteminden yararlanılmış ve veri toplama tekniği olarak doküman analizi kullanılmıştır. Analiz birimi kişi olarak belirlenerek sinemada hegemonik erkekliği temsil ettiği düşünülen aktörlerden Kadir İnanır ve Cüneyt Arkın'ın filmleri incelenmiştir. Toplumsalı yeniden üretmede işlevsel olan sinemada gösterilen ağır ağabey toplumsal tipleri, toplumsal cinsiyet hiyerarşisinin meşruiyetini sağlayıp, düzene devamlılık kazandırmayı amaçlayan ataerkil düzenin önemli rol modellerindedir.

Anahtar Kelimeler: *Ağır ağabey, hegemonik erkeklik, ataerkil yapı.*

¹ YL Öğr., Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, tugbatmazz@gmail.com

² 1977 yapım başrolünü Kadir İnanır'ın oynadığı Kan filminden bir replik.

1. Giriş; Ağır Ağabeyi Bir Toplumsal Tip Olarak Değerlendirme Gayreti

Ağır ağabey toplumda hegemonik erkeklik çerçevesinde oluşturulan değerlerin, erkeklığe atfedilen yiğitlik, sert mizaçlılık, mertlik, dürüstlük gibi karakteristik özelliklerin toplumsal bir tip olarak vücut bulmuş görünümüdür. Ağır ağabey aynı zamanda erkeklik davranışlarının salt, dönüşüme uğramamış, efemine unsurlar içermeyen klasik toplumsal cinsiyet rollerindeki konumunu simgeler. Ataerkil geleneğin kökenlerinin uzun bir geçmişe dayandığı Türk toplumunda baskın cinsiyet olan erkek üzerinden bir tip okuması olarak ağır ağabey erkek egemen ilişkilerin toplumsal düzene yansımaları gösterir.

Toplumsal tip kavrayışında bireyin ait olduğu kurumsallaşmış yapıyla özdeş bir eylem alanından söz etmek gerekir. Toplumsal tip mahiyeti kazanabilmek için, süreklilik, devamlılık, yapıyla özdeş eylem, mutataştırma gereklidir (Aydemir, 2016). Söz konusu gereklilikler ise toplumsal yapının bireyde, eyleyen olarak failde, aktörde görünüm kazanması demektir. Toplumsal tipleri araştırmak ele alınan toplumun yapısını, dönemsel özelliklerini, kültürel bileşenlerini analiz etmektir.

Toplumsalın sürekliliğini temin etmede sanatın önemli bir rolü bulunmaktadır. Resim, edebiyat, sinema gibi sanatın pek çok türü toplumsal gerçeklikle uyumlu içerikler üretir ve böylece yapının teminatını güvenceye alır. Dilthey sanatın yaşam ile iç içeliğini “sanat yaşamayı anlamının organonudur, çünkü o yaşamda beslenir ve onu ifade etmeye çalışır” diyerek belirtir (Dilthey, 1999, s. 44). Her ne kadar sanat yüksek zümreye hitap eden bir alan gibi görünse de yaşam sanatın gözünü açtığı ilk aura, esinlendiği ve kavradığı ilk sahici görüntüdür (Alver, 2018, s. 278). Yani sanat, toplumsal gerçekliğin beşeriyet tarafından sahnelenen tezahürüdür. Dolayısıyla yaşamın her alanına dair sanatsal bir gösterim bulunmaktadır. Toplumsal cinsiyet, kadınlık ve erkeklik de bu gösterim alanlarına dâhildir. Özellikle sinema toplumsal alandaki erkek iktidarının etkin bir biçimde varlık gösterdiği bir alandır. Erkek dünyasını ele alan filmlerde üretilen imgeler erkeklik idealini pekiştirmektedir (Oktan, 2008, s. 156-157).

Hegemonik erkeklik, kadın ve erkek ilişkilerinde özel yaşamın ve kültürel süreçlerin örgütlenmesine sızan bir toplumsal üstünlüktür (Connell, 1987). Toplumsal cinsiyet

düzeninde dinsel öğretilerle, kitle iletişimin içeriğiyle, politikalarla kök salan erkek üstünlüğü hegemonik bir karakter sergilemektedir. Hegemonik erkeklik, erkeklerin ataerkil iktidardan daha fazla pay alabilmek için yaklaşma çabasında oldukları bir ideal tiptir (Karaduman & Aydın, 2017). Toplumsal süreçlere yerleşen hegemonik erkeklik değerlerinin ataerkil düzen ile sıkı bir bağlantısı vardır. Bu minvalde toplumda erkeklere ve erkeklığe verilen değer hegemonik erkeklik ile inşa edilmektedir. Erkeğin karakteristik özelliklerinin kadına görece daha üstün oluşu, kadın ve erkek arasında oluşturulan doğa-kültür, duygu-mantık, edilgen-etken, yönetilen-yönetici gibi dikotomik özellikler hegemonik erkeklik bağlamında ataerkil düzenin meşruiyetine dayanarak oluşturulmaktadır

Türk toplumunun inşa ettiği hegemonik erkek, atına (arabasına), avratına ve silahına düşkün, maço, namusuna söz söyletmeyen, kişisel ilişkilerinde belirli bir sertlik ve katılık taşımak zorunda kalan delikanlıdır. Erkeklik üzerine uzlaşılan bu özelliklerin dışında kalan erkekler ise ataerkil sistem ve toplumsal cinsiyet düzeninde erkeğe atfedilen değerler açısından ötekileştirilir ve bu erkeklerin erkeklüğünde şüphe edilir (Demren, 2003). Toplumsal gerçeklikteki bu yapı bireylerin eylemleri üzerinden süreklilik kazanarak toplumsal cinsiyet düzenini inşa eder.

Türk sinema tarihinde erkek cinsiyetinin işlenişi delikanlılık, kabadayılık ve mafyatik ilişkiler bağlamında ele alındığında ağır ağabey toplumsal tipinin deşifresi yapılabilmektedir. Ağır ağabey Yeşilçam'da kimi zaman mazlum kimi zaman zalim bir tavırla, hayatın zorluklarına göğüs geren, acısını erkeklüğünden ödün vermeden yaşayan “kan bağırdım”, “hepinizi döverim” diyen Deli Kadir, “katiller de ağlar” diyen Yusuf Şahin, “ben bu oyunu bozarım” diyen Tatar Ramazan olarak kaşımıza çıkıyor. Bu noktada ağır ağabeyi ortak özellikleri, eylemleri, statüleri ve statülerini var eden toplumsal koşulları bağlamında kabadayı, delikanlı, mafya tiplerinin kapsayıcısı olarak ele almayı ve hegemonik erkeklik çerçevesinde sinema üzerinden bir toplumsal tip okuması olarak incelemeyi düşünüyoruz.

2. Araştırmanın Yöntemi

Niteliksel araştırma sosyal olguların bağlamsal özelliklerine, tarihsel, sosyal ve mekânsal varoluşlara ve simgesel anlamlara duyarlı bir yapı sergiler ve hislerin, tercihlerin, inançların ayrıntılı bir şekilde incelenmesine olanak verir. Mikro evrendeki anlamsal bağlantıların açığa çıkarılması amaçlayan niteliksel araştırma (Kümbetoğlu, 2017, s. 33) bu çalışmanın temel yöntemini oluşturmaktadır.

Veri toplama tekniği olarak doküman analizi kullanılmıştır. Doküman analizi tekniğinin bir gereği olarak analiz birimi kişi olarak seçilmiş ve Türk sinemasında hegemonik erkekliği temsil ettiği düşünülen aktörlerden Cüneyt Arkın ve Kadir İnanır'ın filmlerde canlandığı karakterler incelenmiştir. Bu bağlamda 1977 yapımı, yönetmenliğini Remzi Jöntürk'ün yaptığı Kan filminde Kadir İnanır'ın canlandığı Deli Kadir karakteri ve 1986 yapımı, yönetmenliğini Cüneyt Arkın'ın yaptığı Kavga filminde Cüneyt Arkın'ın canlandığı Kemal karakteri seçilmiştir.

3. Bulgular

3.1. Ağır ağabey'in alışkanlıklar repertuarı ve karakteristik özellikleri

Ağır ağabey toplumsal tipi gerek sinemada gerekse toplumsal gerçeklikteki örnekleriyle belli başlı temel özelliklere sahiptir. Bu özellikler sıralanırken başta Kemal ve Deli Kadir karakterleri ele alınmış ancak genel olarak Cüneyt Arkın ve Kadir İnanır'ın diğer filmlerinde gösterilen ağır ağabey imajları da dikkate alınmıştır.

3.1.1. Fiziksel özellikler

Ağır ağabey güçlü fiziksel özelliklere sahiptir. Otoriter tavrını biraz da bu güçlü fiziki yapısına dayandıran ağır ağabey için bu bir övünç kaynağı değildir. Aksine fiziksel gücünü kullanmamak için kendini sınırlandırır. Ancak kullanma zorunluluğu hissettiği zaman da gücünün doğüstü bir yetenek olduğu görülür. Ağır ağabeyin fiziksel gücü herhangi bir eğitim ya da spor sonrası edinilmiş değil doğuştan erkekliğin getirdiği verili bir güçtür. Cüneyt Arkın'ın filmlerinde aynı anda kendine saldıran pek çok insanı alt etmesi bu gücün örneğidir.

Ağır ağabeyin fiziksel özelliklerine bir diğer örnek de dikkatli, ciddi ve kısık gözlerle bakışıdır. Ağır ağabey muhatabını dinlerken tüm dikkatini ona vererek bakışlarıyla ciddiyetini göstermektedir. Korkutucu denilebilecek nitelikteki bu bakışlar onun vakur tavrının bir getirisidir.

Ağır ağabey fit bir vücuda sahiptir. Genellikle uzun boy ve ortalama bir kilo ile ağır ağabey kabadayı duruşu denilebilecek, omuzları açık bir şekilde her an saldırıya ve savunmaya karşı hazırlıklı bir duruş sergiler.

3.1.2. Giyim tarzı

Ağır ağabey genellikle siyah, nadiren de kahverengi gibi koyu renk takım elbise giyer. Takım elbise resmiyeti, ciddiyeti ve saygınlığı ifade etmektedir. Koyu renk seçimi ise cinsiyetlendirilmiş renklerin koyu tonlarının erkeklige yakıştırılmasından kaynaklanmaktadır. Pembe, kırmızı gibi renkler ağır ağabeyin kimliğini sarsacak ve efemine unsurlar sergilemesine sebep olacaktır. Bu sebeple ağır ağabeyin olmazsa olmaz kıyafeti takım elbisesidir. Takım elbisesinin içindeki gömleğin ilk düğmesi asi tavrı belirtmek üzere açık bırakılır. İskarpin ayakkabı ise takım elbise uyumunu tamamlayıp ağır ağabeyin ciddiyet eşliğinde kurulan giyim tarzını tamamlayan ikinci unsurdur. Rugan ve sivri burun iskarpin ayakkabı takım elbisenin altında çıkardığı tak tak sesleriyle ağır ağabeyin ayak seslerini duyurmaktadır. Ağır ağabeyin giyim tarzına ek olarak The Godfather filmindeki mafya imajının bir getirisi olan siyah diz boyu pards ve beyaz uzun atkı eklenebilir. Deli Kadir ve Kemal şahin karakterlerinin de filmde bu giyim tarzına sahip oldukları görülmektedir.

3.1.3. Tespih

Tespih aslen dini bir ritüeli gerçekleştirmek üzere kullanılan bir materyalken ağır ağabeyin sert erkek kimliğini belirten bir aksesuara dönüşmüştür. Ağır ağabey tespihi dini anlamın ötesinde bir saygınlık belirtisi olarak kullanır. Dini amaçlı kullanımdaki duaları okumak için değil hayata karşı sergilediği vakur duruşla sabır çekmek için tercih eder ağır ağabey tespihi. Bu anlamda tespih ağır ağabey imajının bir göstergesidir. Kan filminde Deli Kadir' in hapishane sahnesi tespih çekmesiyle başlar. Genç aşında hapse

giren Deli Kadirin yetişkin bir yaşında hapisten çıkışı, adeta uzun yıllar derdine ortaklık eden tespihiyle resmedilmiş olduğu görülür.

3.1.4. Hitap şekli

Ağır ağabeyin az ve öz kelimelerle konuşan, net ifadelerle meramını dile getiren, alçakgönüllü bir üslup benimseyen, tane tane konuşan ve öğüt verici olan bir hitap şekline sahip olduğu görülür.

Ağır ağabeyin hitabında eyvallah önemli bir söylem biçimini ifade etmektedir. Eyvallah kimi zaman teşekkür mahiyetinde kimi zaman kabulleniş ve rıza beyanı niteliğinde kimi zamansa bir sitem niyetiyle kullanılmaktadır. Ağır ağabey eline göğsüne koyarak dile getirdiği eyvallah kelimesiyle muhatabına selam verebilir, rahatsızlık duyduğu bir durumu belirtebilir yahut bir kabulleniş sergileyebilmektedir. Kan filminde Deli Kadir karakteri elini öpmek isteyen misafirine karşı eline göğsüne koyarak, eyvallah diyerek, mütevazı bir tavır sergiler.

3.1.5. Duygusal özellikler

Ağır ağabey duygusuzluk derecesine varan bir soğukkanlılığa sahiptir. Telaşa ve heyecana kapılmayan, kolayca öfkelenmeyen, duyguları ölçülü bir kişilik özelliğine sahiptir. Kan filminde Deli Kadir “bizim sevgimizde tezahürat yoktur.” diyerek duygusal dinginliğini belirtir. Bu duygu durumu ağır ağabeylerde ağlamaya karşı bir duruş sergilemeyi gerektirir. Ancak kimi zaman genellikle ailevi meselelerde ağır ağabey de gözyaşlarının hükmü altına girebilmektedir. Kan filminde Deli Kadir ağabeyini kaybettiğinde Katiller de Ağlar filminde ise Yusuf Şahin oğlunun katil olduğunu yüzüne vurması üzerine gözyaşı dökmektedir.

Korkusuzluk ise ağır ağabeyin bir diğer ayırt edici duygusal özelliğidir. Ağır ağabey özellikle ölüm karşısında dik durmakta ve cesur bir karakter sergilemektedir. Yıkılmayan Adam filminde Cüneyt Arkın’ ın canlandırdığı Çakır karakterinin son sahnede defalarca kurşun isabeti almasına rağmen “ölürüm ama yine de yıkılmam” deyişi, ağır ağabeyin ölüm karşısındaki tavrını ironik bir şekilde sunmaktadır.

Ağır ağabeyin acı ve öfke tarifine ve genel olarak duygu durumuna bir örneğ olarak Deli Kadir' in filmin başlangıcındaki repliği gösterilebilir.

“Öfke kında durmaz, çektim öfkemi sabrın kınından, vurdum yollara, acı tuttum, şafak söktüm, kan bağırdım ve bağırdıkça ben binalar caddelere yıkıldılar, büyüdü karanlığın iğrenç gözleri, yumruklar sıkıldılar, korkmadım, vazgeçmedim, kaçmadım, güldüm sadece ve onlar gülen gözlerimin gökyüzünde birer yıldız kadar ufaktılar.” (Jöntürk, 1977)

3.1.6. Silahlanma davranışı

Ağır ağabey silahlanma noktasında kabadayı ve mafya olarak ayrı şekilde incelenmelidir. Zira mafya direkt olarak silahlı eylemlerde bulunurken kabadayı daha zor durumlarda kaldığında silaha başvurmaktadır. Silahlanma davranışı ağır ağabeyin korkusuzluk, koruyuculuk gibi işlevlerinin teminatı niteliğindedir. Kabadayı daha çok silah ile koruyuculuk görevini ifa ederken, mafya ise silah ile muhatabını korkutarak kendi korkusuzluğunun teminatını vermektedir. Bu bağlamda pantolonun beline takılan silahın ceketin yana itilmesiyle gözükmesi/gösterilmesi ağır ağabeyin sembollerindedir.

3.1.7. Racon

Kelime olarak kural, yol, yöntem anlamlarına gelen racon, ağır ağabeyliğin gerektirdiği davranış kalıplarını ifade etmektedir. Racon başka bir söyleyişle delikanlılığın kitabı olarak da ifade edilebilir. Racon kesmek ise kabadayılığın gayri resmi kurallarının, kabadayılar arasında anlaşmazlık çıkması durumunda bir heyet tarafından devreye sokulmasını ifade etmektedir. Racon genel olarak erkeklik değerleri kapsamında ağır ağabeyliğin karakteristik özelliklerini yerine getirmektir.

Ağır ağabeyliğin raconunda silahsız olana el uzatmamak, kadınlara şiddet uygulamamak, çocuklara zulmetmemek, düşkünlere yardım etmek, adaletsizliklere karşı çıkmak, harama el uzatmamak, zenginlerin yolsuzluklarına dur demek gibi etik değerler vardır. Ağır ağabeyler kendi gayri meşru eylemlerinin meşruiyetini de racona dayandırır. Misal doğrudan bakıldığında hırsızlık olarak gözüken zenginin malını alma, ağır ağabeylikte

fakirlere yardım amacıyla yapılmakta ve racona ters düşmemektedir. Kan filminde bir kiralık katil olan Deli Kadir infazlarını gerçekleştirirken meşruiyet zemini sağlamak için racon gereği şu sözleri söylemektedir: “Milyonluk siteler kurmak için çocuklara adam vurdurursun, sonra da kuşlarla vakit öldürürsün, kefene cep diktirdin mi deyyus?” (Jöntürk, 1977).

Ağır ağabey raconu davranış kalıplarını şekillendirdiği gibi söylemleri de şekillendirmektedir. Bu bağlamda ağır ağabeylerin raconunda çivilemek; bıçaklamak, muhallebi çocuğu; nazik erkek, hanım evladı gibi gruba özgü kelime ve deyimler bulunur (Hiçyılmaz, 2016).

3.1.8. Arabesk müzik

Ağır ağabey yaşamı bir mücadele bir savaşım olarak deneyimler. Arabesk müzik ise mutsuzluk, karamsarlık, acı temalarını işleyerek yaşama bir başkaldırı niteliğinde kendini gösterir. Arabesk müzik zorlu yaşam şartlarının bir dışavurumu olarak ses bulmuştur. Bu bağlamda arabesk müzik ağır ağabeyin acı ve umutsuzluklarla yoğrulmuş yaşam stilini yansıtır ve ağır ağabeyin bir boş zaman değerlendirme aktivitesi olarak görülebilir.

3.2.9. Ağır ağabeyin yaşamındaki adalet-zulüm/haksızlık dikotomisi

Adalet-Zulüm/Haksızlık: Yaşamını adalet arayışı üzerine kurgulamış ağır ağabeyin, hayatının bir döneminde haksızlığa ve zulme uğramış olması bu arayışının en önemli referansıdır. Yoksul bir yaşam süren, yapılan haksızlıklarla ailesinden yahut yakın sosyal çevresinden birini kaybetmiş olan ve bunların neticesinde suça sürüklenen ağır ağabey yaşamını adaleti tesis etme amacıyla sürdürür. Bu amaçla mağdurların hakkını arayarak adaletsizliklere karşı çıkmaya ve zenginden alarak yoksul yaşamın suça eğilim oluşturmaya karşı çıkmaya çalışır.

Kan filminde ağabeyini kaybeden Deli Kadir, ağabeyinin ailesini geçindirmek için suça yönelir, hapse girer ve hapisten çıktıktan sonra kendi adaletini sağlamak bir seri katil olarak da olsa yalnızca kötülerini ve adaletten sapanları öldürür. Kavga filminde Kemal karakteri çocuk yaşta annesini kaybeder ve kardeşinin karnını doyurmak için ekmek

çalarak ilk suçunu işler, hapis yatar ve hapisten çıktıktan sonra yasal adaleti temsil eden polis memuru kardeşiyle karşılaşana kadar illegal yollardan adaleti temin etmeye çalışır. Kendi adaletini sağlamak için suça yönelmiş ağır ağabey yasal adaletin hükümlerine boyun eğer, cezasını çekmeye razı olur. Çünkü ağır ağabeyin gayri meşru faaliyetleri aslen yasal otoriteyle olan kavgasından değil kendi geçmişiyle olan hesaplaşmasından kaynaklanmaktadır. Ağır ağabeyin iyilik ve kötülük, adalet ve zulüm arasındaki gidiş gelişleri diyalektik bir özellik sergilemektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Ağabey hitabı kan bağından öte bir saygı belirtisi olarak zikredilir toplumsal hiyerarşide. Ağabey olabilmek için aynı racona tâbi olmak aynı soya bağlı olmaktan evvel gelir. Ataerkil sistem ağabeylerin statüsünü meşrulaştıran, raconunu işler kılan bir yapılanma arz eder. Sessiz ve sözsüz bir otoritedir erkeklik ataerkinde. Ağır ağabey ise ataerkinin gücünü, ağabeyliğin vakur ve babayiğit tavrını pekiştirir.

Ağır ağabey günümüzde varlığını korumakta ancak değişim sürecini de devam ettirmektedir. Popüler kültürde yer alan Kurtlar Vadisi, Çukur, Ezel gibi dizilerde hegemonik erkeklik ilişkileri çerçevesinde erkek kimliği söylem zemini kazanmaktadır. Özellikle Ezel dizisindeki Ramiz Dayı karakteri bir dönemin ağır ağabey kimliğinin yansıtıcısı olarak raconunu tüm gençliğe duyurabilmiştir. Ağır ağabeyin dönüşüme dair ise Çocuklar Duymasın dizisindeki Haluk karakterinin “taş fırın erkeği” söylemi ile ağır ağabeyliği sempatik bir çerçevede, aile babası ve efemine erkeklige karşı çıkış olarak lanse etmesi örnek gösterilebilir. Bu örneklerin dışında sinemada ve televizyonda yahut genel olarak medyada sert mizaçlı erkek söyleminin yerini yavaş yavaş efemine özellikler sergileyen, ağırlığını yitirmeye başlayan erkek söyleminin alması da değişimin süregeldiğinin göstergesidir.

Kaynakça

- Alver, K. (2018). *Edebiyat Sosyolojisi*. İstanbul: iz yayıncılık.
- Arkin, C. (Yöneten). (1986). *Kavga* [Sinema Filmi].
- Arslan, U. T. (2005). *Bu Kâbuslar Neden Cemil?* İstanbul: Metis Yayınları.

- Aydemir, M. A. (2016). *Toplumsal Tipler*. İstanbul: Açılım Kitap.
- Connell, R. (1987). *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar*. (C. Soydemir, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Demren, Ç. (2003). *Erkeklik, Ataerkillik ve İktidar İlişkileri*. Ocak 17, 2019 tarihinde Hacettepe Üniversitesi Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi: <http://www.huksam.hacettepe.edu.tr/erkek.htm> adresinden alındı
- Diken, B., & Laustsen, C. B. (2010). *Fimlerle Sosyoloji*. İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Dilthey, W. (1999). *Hermeneutik ve Tin Bilimleri*. (D. Özlem, Çev.) İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Goffman, E. (2009). *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu*. (B. Cezar, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Hiçyılmaz, E. (2016). *Racon*. İstanbul: Karakarga Yayınları.
- Jöntürk, R. (Yöneten). (1977). *Kan* [Sinema Filmi].
- Karaduman, S., & Aydın, G. A. (2017). Hegemonik Erkekliğin Medyadaki İnşası ve Temsili: Survivor 2017 Program İncelemesi. *Middle Black Sea Journal of Communication Studies*, 26-40.
- Kümbetoğlu, B. (2017). *Sosyoloji ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık .
- Oktan, A. (2008). Türk Sinemasında Hegemonik Erkeklikten Erkeklik Krizine: Yazı-Tura ve Erkeklik Bunalımının Sınırları. *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, 152-166.

TWİTTER KULLANICILARININ EVLİLİK PROGRAMLARINA VERDİĞİ TEPKİLER

Salih Cenap Baydar¹

Özet

Televizyonlarda yayınlanan evlilik programları bir dönem ciddi sayıda bir izleyici kitlesi edindikten sonra kamuoyunda yükselen tepkiler sonucu yasaklanarak yayından kaldırılmışlardır. Bir yandan ciddi bir izleyici kitlesinin ilgi ve beğenisini toplarken bir yandan da yine önemli sayıda kişinin tepkisini çeken bu televizyon şovlarına gösterilen olumlu ve olumsuz tepkiler sosyolojik açıdan ilgi çekicidir. Bahse konu programların yayından kaldırması sürecinde gerçekten toplumsal seviyede olumsuz bir tepki söz konusu mudur yoksa siyaseten ya da sosyal olarak etkin grupların tercihleri mi rol oynamıştır? “Kadın programları” olarak da anlatılan bu programları beğenen ve programlara tepki gösteren erkeklerle kadınların sayıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark var mıdır? Tepki gösteren kadınların, programları beğenen kadınlara, tepki gösteren erkeklerin, programları beğenen erkeklere oranı nedir? Sosyal medya kullanıcılarının evlilik programları ile ilgili olarak yaptığı yorumlar nasıl bir yöntemle analiz edilebilir? gibi sorulara cevap aranacaktır.

Bu makalede, henüz evlilik programları devam ederken mikro blogging sitesi twitter’den toplanan mesajlar incelenerek nicel bir analiz yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Evlilik Programları, Kadın Programları, Twitter, Reality Show, Medya*

¹ Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, Doktora Öğrencisi (salihcenap@gmail.com)

1. Giriş

1.1.Tanımlar ve kavramlar

Evlilik programları, katılımcıların canlı yayında evlenmek üzere katıldığı kendilerine talip olanlarla tanışıp görüştüğü ve karar verdiği televizyon şovlarıdır.

Hafta içi her gün yaklaşık 2,5 saat ekranlarda yer alan evlilik programları yaklaşık olarak 10 yıl boyunca yayın hayatlarına devam etmiştir. Star TV’de Zuhal Topal’in sunduğu “Zuhal Topal’la”, ATV’de Esra Erol’un sunduğu “Evlen Benimle”, Show TV’de Seda Sayan ve Uğur Arslan’ın beraberce sundukları “Evleneceksen Gel” adlarıyla yayınlanan programlar büyük bir izleyici kitlesine hitap etmiş ve yüksek reytinglerle ekranlardaki yerlerini korumuştur.

Daha sonra yaygınlaşacak benzer yayın formatındaki evlendirme programları ilk kez 2007 yılında Esra Erol’un sunuculuğunu yaptığı Dest-i İzdivaç programıyla başlamıştır. 2007 yılında başlayan evlendirme programı furyası, geride bıraktığımız 10 yılda gündüz kuşağı programlarının neredeyse tamamını oluşturur hale gelmiştir.

10 yıllık süreç içerisinde program adlarında yapılan küçük değişikliklerle farklı kanallarda yayınlanmaya devam eden programların yanı sıra aynı formatla sunulmuş ancak yayın hayatına son vermiş programlar da bulunmaktadır. Örneğin; Flash TV’de yayınlanan “Ne Çıkarsa Bahtına”, TV 8’de yayınlanan “Evlilik Yolunda” ve Fox TV’de yayınlanan “Su Gibi” isimli programlar bunlara örnek verilebilir.

Bu programlar bir yandan büyük bir talep görmeye beraber bir yandan da ciddi eleştiriler almışlardır. Nitekim 2017 yılı baharında tartışmalar şiddetlenmiş, Olağanüstü hâl (OHAL) kapsamında çıkartılan 690 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname (KHK) ile Türkiye'nin gündeminde uzun süredir tartışmalara yol açan evlilik programları ile ilgili önemli düzenlemeler getirilmiştir.

Eleştiriler genel olarak evlilik kurumunun yıpratılması, insanların tecrübe ettiği yoksulluğun ve imkânsızlıkların duygu istismarında kullanılması, aile yapısının

zedelenmesi, kültürel olarak mahrem sayılan mevzuların uluorta dile getirilmesi, insanın dış görünüşüne ve ekonomik durumuna değer veren nesillerin yaratılması, kurgulanmış senaryoların rating için gerçekmiş gibi sunulması, evlenilecek erkek veya kadın kategorisine dahil olamayanların kendilerini toplumdan soyutlaması ve bunun bir sonucu olarak depresif bireylerin ortaya çıkması noktalarında yoğunlaşmaktadır.

Gündüz kuşağı kadın programlarının yerini aldıkları söylenebilecek olan evlilik programlarının, sadece kadınlara ve belli bir yaş grubuna hitap ettiğini söylemek doğru değildir. Bazı erkek izleyicilerin de ilgiyle takip ettikleri, her yaştan insanın katılımıyla zenginleştirilen bu programlara gösterilen ilgi üzerinde durulmayı hak etmektedir.

Geçmiş programlar ve programlarla ilgili basına yansıyanlar incelendiğinde programa katılım ve bağlantı aşamalarında bir denetimin söz konusu olmadığı görülmektedir. Eş ya da şöhret arayan insanlar, takma isimler ve gerçek olmayan söylemlerle bu programlarda kendilerine yer bulabilmektedirler. Programlarda gerçekleşen evliliklerin kısa sürmesi, hırsızlık ve cinayet gibi durumlarla sona ermesi de insanların hayatında çok önemli ve hassas bir yer tutan evlilik arayışını bir şova dönüştüren programların olumsuzlukları arasında sıralanabilir.

Aynı katılımcıların farklı evlilik programları arasında gidip gelerek eş aramaları (Akşam, 2014), tartışmaların kurgusal bir döngü içerisinde bulunması programlara gösterilen tepkiyi arttırmış görünmektedir (Selek, 2016).

1.2. Teorik tartışmalar

Televizyon yayıncılığı açısından evlilik programları “reality show” kategorisinde bulunmaktadır. Neticede birer kurgu oldukları açık olan filmlere, dizilere alternatif olarak “gerçek” insanların “gerçek” kararlar verdikleri, “gerçekten” ağlayıp “gerçekten “güldükleri” bu yapımlar, kitlelerin ilgisini hayli çekmektedir. Ancak bu yapımlarda kurgunun ya da sanallığın nerede başlayıp, gerçekliğin nerede bittiği tartışma konusudur. Baudrillard şöyle söyler: “Gerçeğin damardan verilmesi aynen insana kan verilmesine benzer. Yalnız burada sanallığın kansız kâinatına gerçek kan verilmektedir (Baudrillard, 1996).

Baudrillard'a göre içerik genellikle aracın gerçek işlevini bizden saklar ve kitle iletişim araçlarının içerikleri kendini ileti olarak sunar, oysa ki gerçek ileti yapısal değişimdir. TV'nin "ileti"si aktardığı imgeler değil, dayattığı yeni ilişki ve algılama tarzları, ailenin ve topluluğun geleneksel yapılarının değişimidir (Baudrillard, 2008:155).

Göle'nin ifadesiyle, "talk şovlar" ve "reality şovlar", canlı yayınlarla gerçek yakalanabilir veya anlaşılabilir illüzyonuna sevk etmektedir. Bir yandan konuşulmaz olanlar seslendirildikçe, görünmez görüntülendikçe, tabular yıkılmakta, yasaklar kalkmakta ve birbirini dışlayan birbirine yabancı kesimler bir araya gelmektedir. Ancak bu biraradalık henüz ayrı ayrı çıkan seslere, notalara yeni bir harmoni kazandıramamıştır. (Göle, 2002: 9)

Norveçli sosyolog Thomas Mathiesen'in literatüre kazandırdığı "sinoptikon" kavramı da bu araştırmanın incelediği alana ışık tutar nitelikte bir kavramdır. Mathiesen'e göre bugünün toplumunu ve moderniteye geçişi panoptikon kadar karakterize eden sadece - azınlığın çoğunluğu gözetlemesi anlamına gelen- "panoptikon" kavramı değil aynı zamanda çoğunluğun azınlığı izlemesi anlamına gelen "sinoptikon" kavramıdır. (Mathiesen, 1997)

Televizyon programları büyük toplulukların küçük bir grubu gözetlemesine imkân verecek şekilde tasarlanmaktadır. Tasarlandığı ülkelerde George Orwell'in meşhur romanı 1984'e göndermeyle "Big Brother" ismiyle yayınlanan reality show'un ülkemizde "Biri Bizi Gözetliyor" ismiyle yayınlanması ilgi çekicidir. Evlilik programlarında da aynı şekilde geniş toplum tabakalarına tekabül eden "birileri" kendine eş arayan insanları gözetlemektedir.

1.3.Konuyla ilgili çalışmalar

Evlendirme programları birçok açıdan inceleyen, bu programların birey, aile ve toplum üzerindeki etkilerini ortaya çıkarmak amacıyla yapılan birçok akademik araştırma mevcuttur.

“Televizyonda Yayınlanan İzdivaç Programlarında Toplumsal Cinsiyetin Temsili” başlıklı makalesinde izdivaç programlarını, toplumsal cinsiyet bağlamında ele alan Kaya, bu programlara katılan bireylerin evlilik kriterleri, kitle iletişim kuramları ve feminist kuram ışığında incelemiştir. Evlilik programlarının, toplumsal cinsiyet rollerini pekiştirdiği tezinden yola çıkılarak yapılan bu çalışmada, evlilik programlarının toplumsal cinsiyeti pekiştirici etkilerinin şu söylemlerle sağlandığı ifade edilmektedir: “erkek geç olgunlaşır”, “başını sokacak bir eve sahip olmak”, “erkek kadınına bakmalı”, “kadının yeri evidir”, “kadın eli değmeden bir şey olmuyor”, “her kadın yemek pişirmeyi bilir”, “çocuksuz ev, meyvesiz ağaca benzer”, “her kadın annelik içgüdüleriyle dünyaya gelir”. Toplumsal cinsiyet rollerine atıfta bulunan bu söylemlerle, erkek ve kadının rolleri, ataerkil düzenin çizdiği bir çerçevede oynanmaktadır (Kaya, 2013).

Gözde Aytemur Nüfusçu ve Ayça Yılmaz, “Evlilik Pratiklerinin Dönüşüm/Yeniden Üretim Sürecinde Evlendirme Programları” başlıklı makalelerinde, evlilik programlarının toplumsal cinsiyet rollerini ve evlilik pratiklerini nasıl dönüştürdüğünü sorgulamaktadır. Araştırmacılara göre bu programlar toplum tarafından kanıksanmış yani geleneksel toplumsal cinsiyet rollerini pekiştirmekte, bireylerin birbirlerine sunduğu vaatlerle ve izleyenlerin onaylamalarıyla birlikte günümüzde modern-geleneksel çatışmasıyla zayıflayan geleneksel evlilik pratiklerini, tekrar güçlendirmektedir (Nüfusçu, 2012).

Nurdan Akıner ve Şükriye Eren’e göre “evlilik programları sürekli olarak kadınlık ve erkekliğe dair tanımlamaların yapıldığı, kadına ve erkeğe yönelik toplumsal cinsiyet rollerinin ve kalıp yargıların günlük söylemlerle yeniden üretildiği bir formata sahiptir” (Akıner, 2015).

Fazlı Polat ve Bahset Karşlı’nın Erzurum örneğinde anket ve mülakat yöntemlerini kullanarak elde ettikleri bulgular twitter verisi üzerinden yapılan bu çalışmanın bulgularıyla örtüşmektedir. Evlilik programlarına yönelik beğeni düzeyi ve topluma yansımaları noktasındaki olumsuzlamaya rağmen bu programlardaki sorunlara inanma noktasında olumlu düşünenlerin toplam yoğunluğu 43,5’de kalırken olumsuz düşünenlerin yoğunluğu toplamda %45,8 olarak belirlenmiştir ve programları

beğenmemelerine rağmen eşit sayılacak bir oranda sorunların gerçekliğine olumlu değerlendirme söz konusudur (Polat, 2012). Polat ve Karşlı'ya göre, tepki gösterdiği halde “programları izliyorum” demek, durumu onaylama şeklinde yorumlanabilir ve bu noktada kadın ve erkek izleyiciler arasında anlamlı bir fark görünmemektedir (Polat, 2012).

2. Yöntem

Evlilik programlarına gösterilen olumlu veya olumsuz ilgi, son yıllarda çokça tartışılan bir konu olmuştur. Evlilik programlarının yasaklanmasına yönelik haberlerin de sık sık ülke gündemine geldiği görülmektedir. Bu programlara gösterilen toplumsal ilgi, çeşitli yönleriyle incelemeye değer bir ilgidir. Bu araştırmada “Evlilik programlarına karşı düşünceler genel olarak olumlu ya da olumsuz bir merkezde mi toplanıyor? Belli yönde belirginleşmiş bir ağırlık söz konusu mudur? Cinsiyet evlilik programlarına karşı tutumda bir farklılık yaratıyor mu? Bir başka deyişle olumsuz düşüncelerini, tepkilerini belirten kadın ve erkekler arasında bir fark var mı?” gibi sorulara cevaplar aranmıştır.

Araştırma konusu ve yöntemini belirlendikten sonra araştırmanın sınırlarını belirleyecek en önemli detay olan anahtar kelimeleri seçilmiştir. Anahtar kelimeleri daha isabetli seçebilmek için yayınlanan evlilik programları, izleyicilerin takip ettiği yarışmacılar, hangi kanallarda yayımlandıkları ve bahse konu programların isimleri gibi konularda küçük bir inceleme yapılmıştır. Elde edilen bilgiler ışığında, anahtar kelime olarak seçilebilecek kavramlar, proje grubu mensupları arasında istişare ile belirlenmiştir. “Evlilik programları”, “Esra Erol”, “Zuhal Topal”, “Seda Sayan”, “RTÜK” anahtar kelimeler olarak seçilmiştir.

2.1.Araştırmanın modeli

Bu araştırma, nicel yöntemlere dayalı olarak, tarama modeliyle yürütülmüştür. Veriler önemli sosyal medya mecralarından birisi olan mikro blogging sitesi twitter'dan toplanarak analiz edilmiştir. Sosyal medya üzerinden toplanan veriler üzerinden analiz yapmak, özellikle sosyal bilim araştırmalarında Twitter verisi ile çalışmak son yıllarda oldukça büyük bir popülerite kazanmıştır (McCormick, 2015).

2.2.Araştırmanın evreni ve örneklem

Bu araştırma 31 Mart 2017 ile 3 Nisan 2017 arasında yazılmış, seçilmiş anahtar kelimeleri içeren twitter mesajları arasından seçilen bir örnekleme dayanmaktadır. Belirlenen anahtar kelimeler şunlardır: "evlilik programları", "zühal topal", "esra erol", "seda sayan", "RTÜK". Başkasının mesajının tekrarlanması anlamına gelen retweet'ler alınmamış, kapsam dışında tutulmuşlardır. Tüm sonuçlar ve yapılan yorumlar, bu araştırmanın temsil ettiği, twitter kullanan ve kadın programlarına ilişkin görüşünü tweet atmak yoluyla açık eden kişilerden oluşan kitleye ilişkindir.

2.3.Verilerin toplanması

Twitter'da belirlenen anahtar kelimelerin geçtiği mesajları elde edebilmek için Martin Hawksey tarafından geliştirilen ve <https://tags.hawksey.info/> adresinden ulaşılabilen TAGS 6.1.1 isimli yazılım kullanılmıştır.

Elde edilen tweetlerin içinde alakasız olduğu halde anahtar kelimelerin başka bağlamlarda kullanımları yüzünden yakalananları, evlilik programları ile ilgili olmayanlar silinmiştir. Evlilik programlarının kendi kurumsal hesaplarından ya da televizyon kanalların, kurumların, haber sitelerinin resmî hesaplarından gönderilen tweetler de elenmiştir. Bu şekilde yaklaşık 1200 civarında tweet ayıklanarak araştırma harici tutulmuştur.

2.4.Verilerin işlenmesi

Toplanıp ayıklanan tweetlerden evlilik programlarına karşı açıkça tepki içerenler, bu programların yayından kaldırılmasına yönelik paylaşımlar, toplumun ahlakını bozduğuna dair söylemler, programların yapımcılarına, sunucularına gösterilen tepkileri içeren mesajlar, kısacası açıkça evlilik programlarının aleyhinde tavır içerenler "olumsuz tepki" olarak kabul edilmiştir. Bu şekilde belirlenen tweetleri "E" harfiyle işaretlenmiştir.

Evlilik programlarına karşı tepki içermeyen mesajlar “H” harfi ile işaretlenmişlerdir. Evlilik programlarını takip edenlerin, programa ve programdaki kişilerle ilişkin yorumlarını içeren tweetleri bu grupta ele alınmışlardır.

Kullanılan yazılım (TAGS 6.1.1) aynı zamanda kullanıcıların bilgisayarları yahut mobil cihazlarında seçtikleri lisan bilgisini de vermektedir. Bu bilgiler de analiz edilmek üzere toplanmıştır.

2.5.Verilerin analizi

Tüm hesaplamalarda SPSS 24 istatistiksel paket programı kullanılmıştır. İki farklı sıfır hipotezi test edilmiştir. Bunlar:

1. H_0 : Twitter’da evlilik programlarına olumsuz tepki gösterenlerle göstermeyenlerin oranı eşittir.
2. H_0 : Twitter’da evlilik programlarına olumsuz tepki gösteren kadın ve erkeklerin oranı eşittir.

Bulgular

Tüm sonuçlar ve yapılan yorumlar, bu araştırmanın örnekleme olan, evlilik programlarına ilişkin görüşlerini twit atmak yoluyla ortaya koyan kişilerden oluşan kitleye ilişkindir. “Tepkili olmak” evlilik programlarına olumsuz yönde verilen tepkiler göstermek anlamında kullanılmıştır. Kategorik değişkenlere (tepki, cinsiyet) ilişkin frekans tabloları aşağıda verilmiştir:

Tablo 1: Evlilik Programlarına Tepki

	Frekans	Yüzde
Tepkili Olmayanlar	441	% 55,6
Tepki Gösterenler	355	% 44,4
Toplam	796	% 100,0

Tablo 2: Cinsiyet

	Frekans	Yüzde
Kadın	479	% 60,2
Erkek	317	% 39,8
Toplam	796	% 100,0

İlk sıfır hipotezi olan “Twitter’da evlilik programlarına olumsuz tepki gösterenlerle göstermeyenlerin oranı eşittir” hipotezi, binomial analiz kullanılarak test edilmiştir.

İncelenen 796 twitter mesajında kadın programlarına tepkisiz kalanların oranı %55, tepki gösterenlerin oranı %45 olarak belirlenmiştir. Bu sonuçlara göre, kadın programlarına tepkisiz kalanların oranı istatistiksel olarak anlamlı şekilde tepki gösterenlerden daha farklıdır.

Test edilecek ikinci sıfır hipotezi: “Twitter’da evlilik programlarına olumsuz tepki gösteren kadın ve erkeklerin oranı eşittir.” olacaktır. Cinsiyete göre tepkisizliğe ilişkin bu hipotezi test etmek için iki örneklem oran testi kullanılmıştır.

İncelenen 796 twitter mesajında kadın programlarına,

- Tepkisiz kalan erkeklerin oranı %38 (116/317=0,38),
- Tepkili erkeklerin oranı %62 (201/317=0.62),
- Tepkisiz kadınların oranı ise %68 (325/479 = 0,68)
- Tepkili kadınların oranı %32 (154/479 = 0,32)

Olarak hesaplanmıştır. Bu örnekteki verilerde erkekler kadınlara göre evlilik programlarına daha tepkisel yaklaşmaktadır. Bu sonucu genelleştirebilmek adına iki örneklem oran testi uygulanmıştır. Erkeklerin kadınlara göre evlilik programlarına daha tepkisel olduğu istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur.

Cinsiyetin, evlilik programlarına gösterilen tepkisellik oranı üzerindeki etkisini istatistiksel olarak modellemek üzere ikili lojistik regresyon analizi yapılmıştır. Yapılan ikili lojistik regresyon analizinde çıktı değişkeni 2 seviyeli dikotom (Tepkisel ve Tepkisiz) bir kategorik değişkendir. Açıklayıcı (girdi) değişkeni olarak kategorik, cinsiyet değişkeni kullanılmıştır (Kadın ve Erkek). Elde edilen sonuçlara göre cinsiyet değişkeni için lojistik regresyon analizinde elde edilen ki-kare anlamlılık testinde p değeri 0 olarak hesaplanmıştır. Buna göre, cinsiyetin evlilik programlarına tepkisel ya da tepkisiz olmayı etkilediği istatistiksel olarak anlamlıdır. Yani kişinin erkek ya da kadın olması evlilik programlarına tepkisel ya da tepkisiz olmasını etkilemektedir.

Sonuç olarak, evlilik programlarıyla ilgili atılan twitlerde, twiti atanın cinsiyeti tepkisellik üzerinde etkilidir ve erkekler kadınlara oranla çok daha tepkiseldir.

Tartışma ve Sonuç

“Twitter’da evlilik programlarına olumsuz tepki gösterenlerle göstermeyenlerin oranı eşittir.” sıfır hipotezi reddedilmiştir. Cinsiyetten bağımsız olarak evlilik programlarına tepkisiz kalan ya da olumlu tepkiler gösterenlerin oranı istatistiksel olarak anlamlı şekilde olumsuz tepki gösterenlerden daha yüksektir.

Televizyondaki reality show’lara insanların belli bir tepkisinin olduğu tespit edilebilmekle birlikte bu tepkinin düşünüldüğü kadar yüksek olmadığı, evlilik programları hakkında yorum yapan twitter kullanıcılarının yarısından çoğunun bu programlarla ilgili olumsuz kanaat izhar etmedikleri görülmektedir. Zaten bahse konu programların yüksek rating almaları ve birçok kanalda yer almaları da bu teveccühün mevcudiyetini doğrulamaktadır.

Araştırma kapsamında evlilik programlarına karşı dile getirilen olumsuz tepkilerin tasnifi yapılmamıştır ama bu programlar ilk bakışta daha çok “toplumun ahlakını bozdukları”, “kurgulanmış oldukları”, “mahrem olması gerekeni ortaya döktükleri” gerekçesiyle eleştirilmektedir. Bu tepkilerin daha geniş bir çalışma kapsamında tasnif ve analiz edilmesi ilginç neticeler verebilir.

Twitter’da evlilik programlarına olumsuz tepki gösteren erkeklerin evlilik programlarına kadınlara göre daha fazla olumsuz tepki verdiği ortaya konulmuştur. Tepkisel kadınların tepkisel erkeklere oranı %28,74 seviyesinde kalmaktadır.

Erkeklerin daha fazla tepki vermesinin gerekçelerini ortaya koymak da bu araştırmanın kapsamını aşmaktadır. Kadınların taliplerini ret veya kabul ettikleri bu televizyon şovlarında geleneksel evlilik süreçlerinin dejenere edilmesi, kamuoyuna açık bir ortamda reddedilmenin “erkek gururunu” kırıyor olması, taliplerini kabul etmek için “zenginlik”, “ev”, “araba” gibi “maddi” beklentiler ileri süren “gelin adaylarının” evlilik çağındaki genç kızlara yanlış örnekler oluşturması gibi gerekçeler araştırılabilir.

Öneriler

Bu araştırma, twitter ortamında evlilik programları hakkında fikir beyan eden kadın ve erkeklerin ortaya birbirlerinden kesinlikle farklı tepkiler koyduğunu tespit etmiştir. Bu belirgin farkın nereden kaynaklandığı ve sosyal medya erişimi olmayan kişiler üzerinde de aynı şekilde gözlenip gözlenemeyeceği daha detaylı bir araştırmanın söz konusu olabilir. Aynı şekilde genel olarak evlilik programlarına tepkinin nereden kaynaklandığı ve neden kadınların erkeklere göre daha az tepki gösterdiği de araştırılmaya değer bir konudur.

Kaynakça

- Akner, N. (2015). Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Evlilik Programları. Karadeniz Teknik Üniversitesi- E-Kiad İletişim Araştırmaları Dergisi, Yıl: 3 Sayı: 5-6
- Akşam (2014, 2 Ağustos) Esra Erol’un Programında Evlendiği Eşini Öldürdü, Akşam Gazetesi.[Http://Www.Aksam.Com.Tr/Guncel/Esra-Erolun-Programinda-Evlendigi-Esini-Oldurdu/Haber-328964](http://www.aksam.com.tr/Guncel/Esra-Erolun-Programinda-Evlendigi-Esini-Oldurdu/Haber-328964)
- Baudrillard, J. (2008), Tüketim Toplumu, Ayrıntı Yayınları, İstanbul
- Baudrillard, J. (1996). Disneyworld Company. Liberation, 4.

- Kaya, T. (2013). Televizyonda Yayınlanan İzdivaç Programlarında Toplumsal Cinsiyetin Temsili. Kadın Araştırmaları Dergisi, (13).
- Mathiesen, T. (1997). The Viewer Society: Michel Foucault'spanopticon'revisited. Theoretical Criminology, 1(2), 215-234.
- Mccormick, T. H., Lee, H., Cesare, N., Shojaie, A., & Spiro, E. S. (2015). Using Twitter For Demographic And Social Science Research Tools For Data Collection And Processing. Sociological Methods & Research, 0049124115605339.
- Nüfusçu, A. G. G. A., & Yılmaz, A. (2012). Evlilik Pratiklerinin Dönüşüm/Yeniden Üretim Sürecinde Evlendirme Programları. İleti-Ş-İm, 16(16).
- Polat, F., & Karşlı B. (2012). Evliliğe İlişkin Türk Televizyon Programlarının Sosyolojik Analizi. Ekev Akademi Dergisi Yıl: 16 Sayı: 51 (Bahar 2012)
- Selek F. (2016, 28 Haziran) Evlilik Programına Katılan C.H İtiraf Etti: Çoğu Paralı Oyuncu, Türkiye Gazetesi
<http://www.turkiyegazetesi.com.tr/magazin/381759.aspx>

KÜLTÜREL SERMAYE YA DA META: İNGİLİZCE EĞİTİMİNİN NEOLİBERAL EĞİTİM VE EMEK PİYASASINDAKİ KONUMU

Gizem Şükran Can¹

*“Bilgi her zaman yanlıdır ve sınıfsal anlamlarla doludur.”
(Willis, 1976: 215)*

Özet

Sermaye karlılığının yararlılık açısından tek ölçüt olduğu, eğitimin de dahil olduğu tüm sosyal yatırım harcamalarının piyasanın arz talep frekansına ayarlandığı neoliberal sistem, piyasa ve piyasaya tabi tüm oluşumları kuralsızlaştırmaktadır. Türkiye’de de makro anlamda özelleştirmeler ve piyasada serbestleşmeye dayalı olarak iş yaşamında kuralsızlaşma, esnekleşme ve güvencesizleşme doğallaşırken, eğitsel alan ve daha özelde üniversite eğitimi giderek daha çok istihdam edilebilirliğe atıfla tanımlanmaktadır. Hem benzer kurumlar arası hem de bu kurumlara yönelik rekabet artmakta, rekabete konu olan bilgi ise değerini piyasadaki işlevinden alıp metalaşmaktadır. Durumun bu çalışma açısından mikro tezahürü, öğrenciler için eğitimi piyasa içerisinde ayakta kalabileceği olanaklara erişmesi yolunda bir araç anlamında yüzeysel, pratik bilgi edinme etkinliğine doğru eğriltmesidir.

Bu çalışma, var olan istatistik ve araştırmalara dayalı bir ikincil analizdir. İngilizce eğitimi; piyasada sunulan olanaklar -arz- ve bireylerin İngilizce eğitime yönelik talepleri ekseninde incelenmiştir. Buna göre; kâr amacı gütmeyen eğitim niteliksizleşip piyasa mekanizmalarına devredilirken öğrencilerin bilgiyle kurdukları ilişki kendi içinde bir amaç olmaktan uzaklaşıp araçsallaşmıştır. Edinilen becerinin sürekli çeşitli sınavlara tabi

¹ Doktora Öğrencisi, Anadolu Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, sgizemcan@gmail.com

tutulduğu sistem ise değeri olan bilgiye erişim yolunun piyasadan geçtiği anlayışına ilaveten ulusal ve bireysel kapasiteye yaslanan bilgiyi alımlama becerisine yönelik ön kabullerle meşruiyetini sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Eğitim, Neoliberalizm, İngilizce, Sermaye, Piyasa.*

1. Neoliberalizm Ekseninde Eğitim ve Emek Piyasasına Kısa Bir Bakış

Neoliberalizm; 1970'lerden itibaren ulusal çerçevede kamu harcamalarının azaltılması, hantal ve verimsiz görülen kamu kurumlarının özelleştirilmesi, çeşitli sektörler için kamu denetimlerinin hafifletilmesi, uluslararası mecrada sermaye üzerindeki denetimlerin azaltılması ve ticaretin serbestleştirilmesi gibi temellere oturan politikaların genel adıdır. Eğitim alanının son dönemlerde, özellikle verimlilik, maliyet etkinliği, stratejik planlama, Toplam Kalite Yönetimi, sürdürülebilir gelişme, yönetim, yaşam boyu öğrenme vb. kavramlarla açıklanır hale gelmesi de büyük ölçüde neoliberal ekonomi politikalarının etkisidir (Şentürk, 2008).

Sosyal hareketlilik kişiyi, iyi bir gelecek umuduna bağlayabilecek eğitim kurumlarına dahil olabilmesi için esaslı bir mücadeleye zorlar. İyi ya da kötü bir eğitim, çevreyle kurulan iletişim ve biriktirilen sosyal sermaye, hatta doğru zamanda doğru yerde olabilme ihtimali dahi bireyin önceki doğrularından ve hatalarından temellenip kendine has bir meşruluk alanı yaratır. Bireylerin çeşitli toplumsal konumlara ulaşma imkanları; liyakat ve istihdam olanakları, eğitim ile bunun sonucunda ulaşılabilecek konumların bir anlamda tam arasında durmaktadır. Allmendinger'in de belirttiği gibi; eğitim fırsatları ve eğitim sistemlerine özgü yapılar, emek piyasalarında kariyer yapan bireylerin tutumlarının sonuçları oldukları kadar emek piyasalarındaki hareketliliğin de sonuçlarıdır (Brinton, 2013). Benzer şekilde Shavit ve Müller'in on üç ülkeyi kapsayan, okuldan işe geçiş sürecini inceleyen geniş kapsamlı çalışmalarının sonuçları da bu anlamda ilgi çekicidir. Buna göre ülkeler, hem eğitim sistemlerini örgütleme yollarına ve kuşakları eğitim

aracılığıyla nasıl yönlendirdiklerine, hem de emek piyasası kurumlarına göre farklılaşmaktadırlar.²

Bu bağlamda Türkiye’de eğitim sorununun en önemli iki boyutunu özelleştirmeler ve niteliğe pek dokunmadan niceliksel artışa odaklanan politikalar oluşturmaktadır. Doğum oranının yüksek, genç nüfusun fazla, insan gücü planlamasının sorunlu ve ekonominin yeni, nitelikli iş yaratma eğiliminin düşük olduğu bir ekonomide³ bilginin değeri, değeri olan bilgiye yapılan/yapılabilen yatırımdan gelir. Sonraki bölümlerde de tartışılacağı üzere; eğitimin iyi bir gelecek tasarımı ya da korkulan bir gelecekte kaçış bağlamında araçsallaşması bilgiye yönelik talebi artırır. Piyasaya endeksli bilgi ve öğrenme faaliyetleri ise bilgiye yönelik merakı zayıflatırken, bilimsel meraka dair de köklü bir dönüşümün yolunu açar (Güllüoğınar, 2017).

2. Türkiye’de İngilizce Eğitiminin Mahiyeti

2.1.Özel ve kamusal eğitim kurumlarında İngilizce eğitimi

İngilizce eğitimi başlı başına, devlet okullarını ve özel okulları; kullanılan materyal, dersin işlenme biçimi, öğretmen istihdam biçimleri ve öğretmen-öğrenci ilişkileri ekseninde birbirinden ayırır. Devlet okullarında dördüncü sınıftan (2012-2013 Eğitim Öğretim yılından itibaren ikinci sınıftan) itibaren verilen dersler, özel okulların hemen hepsinde birinci sınıf ve hatta okul öncesi eğitim kurumlarından başlayarak verilmektedir. Bugün yaklaşık bir buçuk yaştan itibaren tam gün öğrenci kabul eden kreş ve gündüz bakımevleri

² Walter Müller, Yossi Shavit, The Institutional Embeddedness of the Stratification Process: A Comparative Study of Qualifications and Occupations in Thirteen Countries, Oxford: Oxford University Press, 1998.

³İlgili Bakanlıklar ile kamu kurum ve kuruluşları, işçi ve işveren konfederasyonları, akademisyenler ve çalışma hayatının tüm paydaşlarının katkılarıyla hazırlanan Ulusal İstihdam Stratejisi raporlarında; ekonominin eğitilmiş gençleri işgücü piyasasına dahil edecek özellikte yeterince iş yaratamaması, eğitilmiş kişiler açısından istihdam olanaklarının daha sınırlı olduğu, Türkiye’de hâlihazırda eğitilmiş işgücünü absorbe edebilecek veya gelecekte yüksek nitelik ve becerilere sahip işgücüne talep yaratacak bir işgücü piyasası yapısının tam olarak oluşturulamadığı özellikle vurgulanmıştır. Ayrıntılı bilgi için; http://www.uis.gov.tr/media/1431/eg-itim-i-stihdam-ilis-kisinin-gu-c-lendirilmesi_is-%C4%B1-kurnaz_23-24eylu-l-c-al-%C4%B1s-tay-%C4%B1-sonras-%C4%B1-revize.docx (Erişim: 5.8.2019). Talep kesiminin en çok ihtiyaç duyduğu işgücünün beden işçisi, servis elemanı, satış danışmanı, temizlik ve güvenlik görevlisi gibi niteliksiz personel ve istihdam edilenlerin büyük bir bölümünün lise altı eğitime sahip olduğuna dair dikkat çekici bulgular için ayrıca bkz. İşgücü Piyasası Talep Araştırması, İŞKUR, 2018.

de dahil olmak üzere özel eğitim kurumları temel pazarlama stratejisi olarak ‘daha iyi bir gelecek’ sloganı yanında yabancı dil(ler) yoğun olarak kullanılmaktadırlar.

Türkiye’de genel itibariyle özel okullar ve devlet okullarında İngilizce eğitimi; ders kapsamında ya da dersten bağımsız düzenlenen etkinliklerle okuma, yazma, dinleme ve konuşma becerilerini geliştirme hedeflerinde farklılıklar arz eder. Öğrencinin hedef dilin kültürü ile tanışmasını sağlamak ve derslerde gerçeğe yakın materyal kullanımı stratejileri, devlet okullarında kullanılan kitap ve materyallerin yetersizliği nedeniyle iki grup arasında en anlamlı farkları yaratan stratejilerdir (Atay, 2004).. Devlet okullarında dersler genellikle Türkçe işlenip yoğun olarak gramer ve okuma aktiviteleri içerir. Bununla birlikte resmi ders kitapları ve müfredat, öğrencilerin farklılık gösteren düzeylerini ve ihtiyaçlarını dikkate alır nitelikte değildir (British Council & TEPAV, 2015). Görsel ve işitsel araç kullanımı, sınıf tartışmaları veya sunum gibi etkinliklerle öğrencilerin farklı bir dilde kendilerini ifade edebilecek özgüvenin kazandırılmasına karşılık öğrencinin derse ilgisini sadece notla çekilebilecek şekilde İngilizce’yi bir iletişim dili olarak değil bir ‘yabancı dil dersi’ olarak belirleyen anlayışlar arasındaki farklılık kendini ileride yükseköğretim sonrasına değin uzanan farklılaşmış yatkinliklerde gösterecektir. Kimileri için İngilizce doğal bir yetenekle özdeşleşirken büyük bir çoğunluk için ‘iş bulmak için öğrenilmesi gereken zor bir ders’ niteliğinden bir şey kaybetmeyecektir.

Alanlarındaki yeterlilikleri arasında fark bulunmasa da özel okul öğretmenlerinin özellikle öğrencinin ilgisini çekmeye ve grup çalışmalarına yönlendirmeye devlet okulu öğretmenlerine oranla daha fazla önem verdikleri dikkat çekmektedir (Atay, 2004). Devlet okullarında öğretmenler iletişime dayalı dili kullanma yöntemleri konusunda bilgi sahibi olsalar da, sınıf-içi uygulamada hala geleneksel dil öğretim yöntemlerini ve tekniklerini muhafaza etmektedirler (Haznedar, 2010). Dw Türkçe’nin Türkiye’deki özel ve devlet eğitim kurumları tercihlerine yönelik yaptığı araştırmada⁴ iki çocuğu da özel eğitim kurumlarında öğrenim görmekte olan bir İngilizce öğretmenin kullandığı ifadeler özel

⁴ <https://www.dw.com/tr/t%C3%BCrkiyede-e%C4%9Fitim-%C3%B6zel-ile-devlet-aras%C4%B1nda-kalan-veliler/a-48745622> (Erişim: 5.8.2019).

ve devlet eğitim kurumları bazındaki seçimin bilgiye verilen değerden ziyade, ‘değeri olan bilgiye’ ulaşma yolunda kullanılması gereken bir strateji olduğunu özetler;

Çocuğumun ilkokulda İngilizce dersinde öğrendiğini ben devlette öğrencilerime sekizinci sınıfta vermiyorum. Kitapların içinden dinleme bölümlerinin CD’leri, mesela, hiçbir zaman çıkmaz. İngilizce dersleri de devlet okullarında ezbere dayalı.

2.2.Dünden bugüne ortak kaygılar: neden İngilizce öğrenemiyoruz?

Türkiye’de bir öğrenci lise eğitiminin sonuna kadar 12 yıl süreyle 1296 saat İngilizce dersi görüyor. Bunun 720 saatini ilkokul ve ortaokul döneminde, 576 saatini ise lise eğitimi esnasında alıyor (TEDMEM, 2016). Buna karşılık Education First (EF), 2017 yılı İngilizce Yeterlilik Endeksi (EPI)’nde Türkiye, 80 ülke arasında ‘çok düşük yeterlilik’ seviyesinde ve 62. sırada yer alıyor (EF English Proficiency Index, 2017). Türkiye’deki devlet okullarında Türkiye genelindeki öğrencilerin çoğunun İngilizce yeterlilik düzeyi 1,000 saatten fazla İngilizce dersinden sonra bile halen temel seviyede kalıyor (British Council & TEPAV, 2015: 28). İngilizce Dilinin Öğretimine İlişkin Ulusal İhtiyaç Analizi (TUİA) sonucunda ise okullarda İngilizce öğretiminin ‘temel’ seviyeden öteye geçemediği, üniversite düzeyinde İngilizce dil eğitiminde yaşanan sorunların arkasında yatan temel sebebin de bu olduğu iddia ediliyor.

Busuu, Vimbox gibi uygulamaların pazar araştırmaları, İngilizce ’ye yönelik en büyük talebin Türkiye’den olduğunu gösteriyor. Diğer bir yandan, Türkiye’den öğrenciler en çok (%21) dil eğitimi için yurt dışına gidiyor (Academix, 2017; UNESCO, 2015). Yurtdışına en fazla öğrenci gönderen beşinci ülke olan Türkiye’de öğrencilerin yurtdışı eğitime harcadığı miktar ise senede ortalama 1,5 milyar dolar (UNESCO, 2015).

İngilizce öğrenmeyi, daha kapsayıcı olaraksa yabancı bir dil öğrenmeyi olumlu anlamda en çok etkileyen faktörün motivasyon, olumsuz anlamda ise öğrenilmiş çaresizlik olduğu göz önünde bulundurulduğunda Türkiye’de İngilizce eğitime yönelik olarak yapılan akademik çalışmalarda tartışmanın yoğun bir biçimde başarı/başarısızlık, öğrenme/öğrenememe ikilemi üzerinden yürütüldüğünü de öncelikle akılda tutmak

gerekir. ‘Neden İngilizce öğrenemiyoruz?’ sorusu gerek akademik çalışmalar gerek sosyal ağlar gerekse her seviyeden özel okulun reklam ve sloganları içerisine gömülü olarak arz edeni benzerlerinden ayırırken, her gün yeni bir çaresizlik üretmektedir. Haliyle her geçen gün piyasaya, bu dilin nasıl öğrenilebileceğine dair uykuda ya da hipnozla öğrenme gibi en çaresizlere yönelik sıra dışı yöntemlerden; mobil öğrenme, daha yeni dil kursları, yurt dışındaki dil okulları gibi olanaklara uzanan büyük bir çeşitlilik sunulmaktadır. Kısacası artan talep karşısında arz da artmakta ancak talebi tam olarak karşılayacak yeterli ve nitelikli arz olmadığı için İngilizce’nin piyasa değeri de artmaktadır (Oral, 2010).

2.3.Araçsal Eğilimler: Neden İngilizce Öğreniyoruz?

Genel olarak bilgi ile kurulan ilişki okulun (ya da üniversitenin) ve bilginin toplumsal anlamı ve işlevi, öğretilen disiplin, öğrenme durumu ve benliğe ilişkin imgeler, beklentiler ve yargılar bütünüdür. Dar anlamda ise bir bireyin ya da grubun bilgi süreçleri ve bilgi ürünleriyle kurduğu anlam ve değer ilişkisidir (Özsoy, 2002: 20 akt Beltekin, 2014: 72). Yıllar içerisinde öğrencilerin öğrenmeye ve mesleklere yönelik tutumlarını anlamaya çalışan birçok araştırma yapılmıştır. Söz gelimi Beltekin; okulda öğretilen bilginin gelecek tasarımları bağlamında araçsallaştırıldığını ve bu doğrultuda kullanıldığını, öğrencilerin bilgiyi işlemeden ve içselleştirmeden, sınıf geçmede ya da meslek hayatları için biriktirdiklerini (Charlot, 1999, Beltekin, 2016) ifade eder. Ertan’ın 2008 yılında farklı alanlardaki öğrencilerin araçsal yönelimlerini incelediği çalışması Sosyal Bilimlerde öğrenim görececek olan öğrencilerin araçsal yöneliminin, Mühendislik- Fen Bilimleri ve Sağlık Bilimleri grubuna dahil olan öğrencilere oranla, Güzel Sanatlar- Konservatuar öğrencilerinin araçsal yöneliminin ise, Sağlık Bilimleri öğrencilerine oranla daha fazla olduğunu bulgulamıştır. Araçsal eğilimin en düşük olduğu alan ise Sağlık Bilimleridir (Ertan, 2008). Bulgular söz konusu alanların işsizlik oranlarıyla beraber yorumlandığında, araçsal yönelimin istihdam ilişkilerinden azade olmadığı söylenebilir.⁵

⁵ TÜİK İşgücü İstatistikleri’ne göre 2014-2017 yılları arası işsizlik oranları Sağlık için %3.10-9.6, Mühendislik için %8.8-9, Sosyal Bilimler içinse %11.2-15.2’dir.

Yabancı dil öğrenme ise bilgiye yönelik üç temel motivasyonla şekillenir. Bunlar içsel, araçsal ve bütünleştirici faktörlerdir. Başta Gardner ve Lambert olmak üzere Chambers, Clement, Clark ve Trafford, vd. tarafından yapılan çok sayıda çalışma bireylerin yabancı dil öğrenme sebeplerini içsel olarak; bundan keyif alma, araçsal olarak; buradan sağladıkları fayda ve bütünleştirici olarak; öğrenilen dilin kültürüyle temas etme, bu kültüre dahil insanlarla anlam alışverişinde bulunabilmelerine dayandırmışlardır.

Türkiye’de bir yabancı dil olarak İngilizce her platformda ve sıklıkla ekonomik büyüme, iş bulma ya da daha iyi iş bulma, daha iyi (ve geçerli) eğitim olanakları, vb. faydalarıyla birlikte anılmaktadır. Nitekim kariyer.net tarafından ‘İş Hayatında Yabancı Dil’ araştırması kapsamında uygulanan ve 85 bin kişinin yanıtladığı anketin sonuçlarına göre işverenlerin %46’sı işe alım esnasında en önemli kriterlerinin yabancı dil olduğunu belirtirken %41’i ise en önemli olmasa da tercih sebebi olduğunu ifade etmiştir. Bu bulgulara paralel şekilde British Council ve TEPAV’ın aktardığı ülkelere göre İngilizce bilgisi gerektiren açık kadro oranlarında Türkiye %31.1 ile ikinci sıradadır. İngilizce’ye olan talep ulusal politikalar kapsamında ekonomik büyümeyle ve diğer ülkelerle kurulması ya da iyileştirilmesi hedeflenen ekonomik ilişkilerden temel alıp küresel eğilimlerden ciddi bir biçimde etkilenmektedir. Nihayetinde bireysel tercih ve eğilimler ulusal ve küresel boyuttaki söylemlerle ilişkili bir biçimde İngilizce’ye duyulan ihtiyacı ve dolayısıyla İngilizce’ye yönelik talebi her daim canlı tutmaktadır.

Neden İngilizce öğrenmek istedikleri, bu dili öğrenmede onları neyin motive ettiğine dair 38 üniversitede yapılan çalışmada üniversite öğrencilerinin çoğunluğu kısa vadeli akademik ihtiyaçlarından ziyade, uzun vadeli mesleki nedenlerle İngilizce öğrenmek istediklerini kabul etmektedirler (British Council & TEPAV, 2015). Buna benzer şekilde Eskişehir’deki bazı özel yabancı dil eğitim merkezlerine devam eden öğrenciler arasında yapılan çalışmada, motivasyon kaynaklarının belirlenmesi için sorulan 19 önermeden en yüksek ortalamayı ‘*yabancı dil öğrenmek gelecekte çok kolay iş bulmamı sağlayacak*’ ifadesi almıştır (Acat & Demiral, 2002). Bir diğer çalışmada ise öğrenciler İngilizceye yönelik olumlu tutuma sahip olup en yüksek düzeyde katılım gösterdikleri maddeler İngilizcenin ‘kullanışlılığına’ yöneliktir (Sucu, 2018).

Günümüzde bilgiye ve geleceğe dair tutum; kaygılar, korkular ve piyasaya endeksli değerler hiyerarşisi ekseninde belirlenmektedir. Diker-Coşkun ve Demirel; öğrencilerin kendileri için zorunlu olmayan, isteklerine bağlı öğrenme durumlarında karşılarına çıkan engeller karşısında amaçlarına ulaşmak için kararlılık göstermekten uzak olduklarını ve öğrenmeyi düzenleme konusunda eksiklikleri bulunduğunu (Diker-Coşkun & Demirel, 113) saptamıştır. Uzun vadede tasavvur edilen mesleki avantajlarla kısa vadede öğrenmeye yönelik motivasyon eksikliği arasındaki çatışma kendini öğrenmede ve öğrenmeyi düzenlemede yaşanan zorluklarda gösterir. British Council ve TEPAV'ın geniş kapsamlı araştırmasında da değinildiği gibi üniversitenin ilk yıllarında son derece düşük bir motivasyonla hazırlık sınıfına başlayan öğrenci her ne kadar bu dilin sağlayacağı akademik avantajın bilincinde olsa da bu bilgiyi alımlamaya kapalıdır. Mezuniyete yaklaştıkça öğrenme isteği artmasına rağmen bu yıllarda verilen İngilizce derslerinin yetersizliği, müfredat ve öğrenci ihtiyaçları arasındaki uyumsuzluk ile söz konusu zaman diliminin öğrencinin kariyerine yönelik olarak atacağı somut adımlarda yoğunlaşması gibi sebeplerden İngilizce yine daha sonraki yıllara ötelenip araçsal niteliğini hem bireysel algı evreninde hem piyasadaki konumunda sağlamlaştırır.

Sonuç

Çalışma boyunca kullanım ve değişim değeri açısından sorunsallaştırılan İngilizce eğitime dair tartışma; bilgi ile ilişki ve bireyleri yabancı dil eğitime motive eden farklı sebepler üzerinden yürütülmüş ve nihayetinde öğrencilerin bilgi ve daha özeldede yabancı dil bilgisi ediniminde çoğunlukla araçsal sebeplerle motive oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Bilgi edinimi ve kullanımına dair temel eğitim süresince kazandırılmayan ilgi ve merak ise sonraki yıllarda bilgiye dair anlayışı işlevselleştirmekte ve yüzeyselleştirmektedir. Eğitim ve istihdam arasındaki dengesizlik, bilgi ve eğitimi araçsallaştıran önemli sebeplerdendir. Değerini görece yüksek oranda emek piyasası talebinden alan İngilizce bilgisi; giderek daha fazla özel okullar ve kurslar vasıtasıyla edinilmektedir.

Kaynakça

- Acat, M. B., & Demiral, S. (2002). Türkiye'de Yabancı Dil Öğreniminde Motivasyon Kaynakları ve Sorunları. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 312-329.
- Akalın, S., & Zengin, B. (2007). Türkiye'de Halkın Yabancı Dil ile İlgili Algıları. *Journal of Language and Linguistic Studies*, 181-200.
- Akdağ, B. (2009). Türkiye Eğitim Sisteminin Genel Sorunları. *Eleştirel Pedagoji*, 42-44.
- Atay, D. (2004). İngilizce Öğretmenlerinin Motivasyon Stratejileri. *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, 99-108.
- Bayraktaroğlu, S. (2017). Yükseköğretimde Dil Çıkmazı. *İstanbul Teknik Üniversitesi Vakfı Yayını*, 42-47.
- Beltekin, N. (2016). "Meşru Bilgi" Karşısında Öğrenci Stratejileri. *Mukaddime*, 377-391.
- Bozkurt, V. (2014). Endüstriyel & Post-Endüstriyel Dönüşüm. Bursa: Ekin Yayınevi.
- British Council, TEPAV. (2015). *Türkiye'deki Devlet Okullarında İngilizce Dilinin Öğretimine İlişkin Ulusal İhtiyaç Analizi*. Ankara: Yorum Baskı Yayın Sanayi Ltd. Şti.
- British Council; TEPAV. (2015). *Türkiye'de Yükseköğretim Kurumlarındaki İngilizce Eğitimi: Bir Durum Analizi*. Ankara: Yorum Basın Yayın Sanayi Ltd. Şti.
- Coşkun-Demirpolat, B. (2015). *Türkiye'nin Yabancı Dil Öğretimiyle İmtihani: Sorunlar ve Çözüm Önerileri*. Ankara: Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı.
- Diker-Coşkun, Y., & Demirel, M. (2012). Üniversite Öğrencilerinin Yaşamboyu Öğrenme Eğilimleri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 108-120.
- Ertan, A. B. (2008). İngilizce Hazırlık Sınıfı Öğrencilerinin İngilizce Dersindeki Güdülenmelerinin ve İnançlarının İncelenmesi. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitimde Psikolojik Hizmetler Anabilim Dalı, Eğitim Psikolojisi Programı.
- Haznedar, B. (2010). Türkiye'de Yabancı Dil Eğitimi: Reformlar, Yönelimler ve Öğretmenlerimiz. *International Conference on New Trends in Education and Their Implications*, (s. 747-755). Antalya.

- Kara, M. (2015). *webrazzi.com*. Online dil öğrenme girişimleri neden Türkiye pazarını tercih ediyor?: <https://webrazzi.com/2015/05/04/online-dil-ogrenme-girisimleri-turkiye-pazari/> adresinden alındı
- Koru, S., & Akesson, J. (2011). Türkiye'nin İngilizce Açığı. *Politika Notu*, 1-19.
- Oral, Y. (2010). Türkiye'de Yabancı Dil Eğitimi Politikaları Bağlamında İngilizce: 'Eleştirel Bir Çalışma'. *Alternatif Eğitim*, 59-68.
- Özgan-Sucu, H. (2018). Üniversite Öğrencilerinin İngilizce Başarıları ile İngilizce Dersine Yönelik Tutumları, Bilişüstü Farkındalık ve Öğrenilmiş Çaresizlik Düzeyleri Arasındaki İlişkiler. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. Malatya: İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı Eğitim Programları ve Öğretim Bilim Dalı.
- Özsoy, S. (2011). Bilginin Metalaşma Süreci: 'Eğitimdeki Yapısal Dönüşüm'e İlişkin Bazı Çıkarımlar. F. Ercan, & S. Korkusuz-Kurt içinde, *Metalaşma ve İktidarın Baskısındaki Üniversite* (s. 121-142). İstanbul: SAV Yayınları.
- Öztürk, A. B. (2018). *Özel Eğitim Sektörü*. İstanbul: Türkiye İş Bankası .
- Sarıkaya, T., & Khorshid, L. (2009). Üniversite Öğrencilerinin Meslek Seçimini Etkileyen Etmenlerin İncelenmesi: Üniversite Öğrencilerinin Meslek Seçimi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 393-423.
- Şentürk, İ. (2008). Pierre Bourdieu'nün Neoliberalizm Eleştirisi Bağlamında Eğitim Yönetimini Yeniden Düşünmek. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 73-98.
- T.C Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı; Türkiye İş Kurumu. (2018). *2018 İşgücü Piyasası Araştırması Türkiye Raporu*. Ankara.
- Willis, P. E. (1976). *Learning to Labor: How Working Class Kids Get Working Class Jobs*. Aldershot: Gower Publishing.
- Yaman, İ. (2018). Türkiye'de İngilizce Öğrenmek: Zorluklar ve Fırsatlar. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 161-175.

ERKEKLERİN KADINA YÖNELİK NAMUS ALGISI: KAYSERİ ÖRNEĞİ

Yücel Canı

Ayşenur Yıldırım²

Özet

Toplumsal cinsiyet kapsamında erkeklerin kadına yönelik namus algısı bu makalenin konusunu oluşturmaktadır. Kadının ve erkeğin biyolojik cinsiyetlerinden kaynaklı olarak yaşadığı sorunlar, toplumun onlardan beklediği roller sonucunda gerçekleşmektedir. Kadını/erkeği birbirinden ayıran ve toplumda oldukça büyük bir öneme sahip olan ve toplum tarafından erkeklerin denetimine verilerek, kadınlar için büyük sorunlara yol açan unsurlardan birisi namus kavramıdır. Kayseri ilinin muhafazakar bir toplum karakteri göstermesi, toplumun muhafazakar kesiminin günümüzde namus kavramına yüklediği anlamın kadın ve erkeğe göre farklılaşıp farklılaşmadığının belirlenmesi, namus kavramının toplumda neden bu kadar önemli olduğu ve namus kavramının kadınlar ve erkekler üzerinde nasıl bir etki yarattığı gibi başlıca konular Kayseri örneği üzerinden ele alınarak, elde edilen sonuçlarla birlikte Türk toplum yapısının anlaşılması ve açıklanmasında bize önemli ipuçları vereceği varsayılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Kadın, Erkek, Namus, Ataerkillik, Töre, Kayseri.*

1. Giriş

Toplum tarafından bireylere sunulan toplumsal cinsiyet algısı, toplum içerisinde var olan kadınların ve erkeklerin statüsünü ve statülerine uygun görülen rollerini belirler. Dolayısıyla bir kadının/erkeğin, toplum içerisinde nasıl var olacağı toplumsal cinsiyetleri

¹ Prof. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, ycan@ohu.edu.tr

² YL Öğr., Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, akasya.aysenur@hotmail.com

tarafından belirlenir. Bu yüzden toplumsal cinsiyet algıları bireylere, zamana, mekâna ve topluma göre değişiklik gösterecektir. Değişim gösteren unsurlardan birisi de toplumsal cinsiyet bağlamında ele alacağımız namus algısıdır. Namus kavramı toplumumuzda her iki cinsiyetle de ilişkilendirilerek sıklıkla kullanılan kavramlardan birisi olmuştur. Namus kavramına bakıldığında tarih boyunca her zaman kadınlar üzerinden kurularak ifade edilen bir kavram olmuş olsa da erkekler içinde önemli bir kavram haline geldiği görülmektedir. Namus kavramının her iki cins içinde ne anlam ifade ettiğini anlamak için namus kavramının temeline inmek gerekecektir. Bu düşünce de bizi namus kavramıyla sıkı bir ilişki içerisinde yer alan ataerkillik, şeref, töre, bekaret, örf, adet, gelenek-görenek ve ırz gibi çeşitli kavramlara götürecektir. Namusa yönelik ele alınan bu kavramların algılama biçimleri bireylere göre değişiklik gösterse de hepsi tarafından ortak kabul edilen bir nokta vardır o da bekaret ve namus gibi kavramların her zaman kadınlar üzerinden ifade edilmiş olmasıdır. Ele alınan bu kavramların toplumsal hayattaki belirleyiciliğinin bu kadar fazla olması, hiç şüphesiz kadınların ve erkeklerin omuzlarına kurtulması zor olan ağır bir yük yüklemiştir. Çünkü namus kavramının kadın ve erkek için sorumlulukları vardır, bu sorumluluklar arttıkça ve namusa yönelik kavramlar toplum tarafından giderek önem kazanmakta, herhangi bir sorumsuzluk karşısında verilecek olan yaptırımlarda artmaktadır. Bu yaptırımlarla ilgili aklımıza gelecek ilk şey ise, bazı araştırmacılara göre birbirinden farklı şeyler olarak ele alınmış olsa da namus/töre cinayeti adı altında işlenen cinayetler olacaktır.

2. Namus Kavramı

Doğum süreciyle içerisinde yer almaya başladığımız toplum, kadınlara ve erkeklere birçok açıdan farklı davranmaya başlamıştır. Bunun sonucunda cinsiyet ve toplumsal cinsiyet denilen, çoğu zaman birbirinin yerine kullanılsa da birbirinden oldukça farklı olan ve birbirlerinden de bir o kadar ayrılamayan iki temel kavram ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla toplum, kadından ve erkekten bekledikleri davranışları, onların biyolojik cinsiyetlerine göre gerçekleştirmelerini bekler. Buradan da anlaşılabilceği gibi;

Toplumsal cinsiyet (gender); biyolojik cinsiyetten farklı olarak, toplumsal ve kültürel olarak belirlenen ve dolayısıyla içeriği toplumdan topluma olduğu

kadar tarihsel olarak da değişebilen ‘cinsiyet konumu’ ya da ‘cins kimliği’ dir. Toplumsal cinsiyet yalnızca cinsiyet farklılığını belirlemekle kalmaz, aynı zamanda cinsler arasındaki eğitsiz güç ilişkilerini de belirtir. (Berktay,1994:9).

Berktay’ın yukarı da belirtmiş olduğu gibi, kadınların ve erkeklerin her açıdan birbirlerinden farklı bireyler olarak ele alınmaları onları birçok alanda eğitsiz konuma getirmiştir. Bir türlü yakalarını bırakmayan bu dezavantajlı durumlar, kadınların toplumsal hayatta birçok engelleme, kısıtlama ve hatta cezalandırmalarla karşılaşabilmelerine sebep olurken,

Zaman içerisinde öğrenmiş oldukları toplumsal cinsiyet rollerini yerine getirmeye başlayan bireyler, sosyal hayatın içinde cinsiyet temelli farklılıklar yaşamaya başlasalar da bu farklılığın çoğu kez farkında olmamaktadırlar. Çünkü toplum, zaman zaman terk edilen davranış kalıpları için ne derece sert yaptırımları olduğunu, bazen bireyin kendisine bazen de etrafındakilere olan yaptırımları ile ortaya koymaktadır. Bu yaptırımların şiddetini gören birey, sosyal bir varlık olmanın etkisi ile yaptırımlarla karşılamamayı tercih eder. (şenol,2018:314).

şeklindeki düşünce de cinsiyet rollerin kalıplaştığının göstergesi olmaktadır. Cinsiyetler arası bir karşılaştırma yapıldığında kadınlara, erkeklere oranla yüklenen anlamlar her zaman daha fazla olmuştur. Ortaya çıkan bu anlamlarda onun cinsiyet yapısıyla ilişkilidir. Kadına yönelik ele alınan anlamlar erkeklerden farklı olarak bekareti, namusu, bedeni ve cinselliği gibi unsurlarken, bu ve buna benzer her türlü kavramı ortaya çıkararak ve toplumda sorunlara yol ačan unsur, toplumsal cinsiyet dahilindeki ataerkil yapının kendisi olarak görülürken bu durum töre, şeref, eğitimsizlik gibi birçok faktörle birlikte ele alınmalıdır. Ataerkillik, “başlangıçta erkek aile reislerinin otoritesi üzerine kurulu toplumsal sistemleri tanımlamak için kullanılmıştır. Bugün ise, genel olarak erkek tahakkümünü yansıtan daha genel bir anlamla yüklüdür” (Marshall,1999:47). Buna; “ailemi düşünenecek olursam erkek egemenliğinin halen devam ettiğini rahatlıkla söyleyebilirim babam kendi sözünün üstüne söz söylenmesini istemez babam kadar katı

olduğumu düşünmüyorum şimdiye kadar kadının yeri ailesinin kocasının yanındır kadın erkeksiz dolaşamaz şeklindeki yargılarla büyüdüük (öğrenci,24)” şeklindeki düşüncelerle de, ataerkil aile yapısının halen var olduğunu düşünürken, buna karşın; “bu kadar baskıcı ailelere karşı bizim ailemiz normal diyebilirim babam bana anneme kardeşlerime karışmaz serbest bırakmaya çalışır çünkü bizim nerede ne yapmamız ve nasıl davranmamız gerektiğini bilir (öğrenci,23)” şeklindeki farklı yorumlarla da karşılaşabiliriz.

Ataerkillik, tarih boyunca erkekler ve kadınlar arasında eşitsizlik bir hiyerarşinin ortaya çıkarak devam ettirilmesine neden olmuştur. Bu duruma, “Tarihsel süreç içinde iki cins arasında, dışının doğurganlığına bağlı olarak gelişen işbölümü, kadın ve erkeğe toplumsal yaşamın her alanında farklı roller biçmiştir” (Can,2018:36) şeklindeki düşünceler etkili olmaktadır. Dolayısıyla ataerkil bir yapıya göre, bir kadının kadın olabilmesi ve kadın olarak ifade edilebilmesi için yerine getirmesi gereken belirli işlevleri vardır. Öncelikle kadın, namuslu olmalı ve namusunu erkeklere karşı korumalıdır. Çünkü kadın/namuslu kadın denildiği zaman birçok kaynaktan, “evliyse cinsel anlamda kocasına sadık bir kadın, evli değilse de cinsel saflığını koruyan bir kadın akla gelmektedir” (Şanlı,2017:1). Dolayısıyla kadın demek, “kocasının arkasından iş çevirmeyen kocasını aldatmayan evine çocuklarına bağlı kocasının sözünden çıkmayan başka erkeklerle herhangi bir yakınlık içerisinde bulunmaması gereken kocasına bağlı namusuna sahip çıkan kişi (işçi,52)” demektir. Buradan da anlaşılacağı gibi, kadınlar her zaman namus kavramının temel taşıyıcıları olurlarken, erkeklerse namusun denetleyicisi/sahiplenicisi olmuşlardır. Bu durum; “namus kadındır kadından sorulur onu koruması gereken kadındır eğer kadın namusunu koruyamıyor ona sahip çıkamıyorsa sahip çıkacak olan erkekler olur kadın namusunu kaybedebilir ama erkek şerefini kaybetmemeli kadın nasıl ki namusu için yaşarsa erkek şerefi için yaşar (işçi,51)” şeklindeki ifadede bu durumu daha iyi görmemizi sağlamaktadır. Dolayısıyla kadınların bedenleri, namusları, cinsellikleri sürekli başkalarının sorumluluğu/kontrolü altında olmuştur. Ayrıca namus kavramı hiçbir toplumda hiçbir zaman erkekler için olumsuz bir anlama karşılık gelmezken, kadınlarda durum oldukça farklı olmaktadır. Bu; “her zaman derler erkeğin elinin kiri erkek yapar yaparsa bir şey olmaz onun kaybedeceği bir şeyi yoktur ama

kadının vardır (işçi,55)”, “bu konuda tabi ki kadınlar erkeklerle aynı kefeye konulmaz ikisi birbirinden farklı şeyler erkekler yaparsa yapar bu belli olmaz ama kadın öyle değildir namus kadından sorulur bekarken herhangi bir ilişki yaşarsa bu sonradan da olsa bir şekilde ortaya çıkar o artık kadınlığını kaybetmiştir ama erkek erkekliğini kaybetmez (memur,45)” şeklindeki ifadelerle de rahatlıkla görülebilmektedir. Kadınlar için kaydedilecek olan unsurların başında bekaret kavramı gelmektedir. Çünkü kadınlara, toplumun dayatmış olduğu unsurlardan birisi evlenene kadar kız, evlendikten sonra da kocasına kadın, çocuklarına anne olma vazifesidir. Bu durumun bu kadar önemli olmasının bir diğer nedeni de erkeklerin kendilerine olan güvensizlik durumları olarak görülmektedir. Eşlerinin kendilerinden başka erkeklerle konuşma ihtimalini bile düşünememelerinde, kendi cinsel yetersizliklerinin sorgulanacak olması anlayışı da yer almaktadır. Böyle bir yaklaşımı Recep Doğan (2016:21) şu şekilde ifade etmiştir,

İnsan neslinin devamı için kadının üreme potansiyelinin taşıdığı önem, kadın bedeninin toplumsal denetime tabi tutulmasına neden olmuştur. Bu bağlamda, bir erkek için kabul edilebilir ölçütlere göre neslin devamının sağlanması, doğacak çocuğun kendi soyundan geldiğini garanti edecek bir kadınla evlenmeye ve evlilik sonrasında da bu kadının aynı hususu garanti edebilmesine bağlıdır. Pratikte bir erkek için bunu sağlamanın tek yolu, bakire bir kadınla evlenmek ve evlendikten sonra da karısını diğer erkeklerden uzakta tutmaktan geçer. Bunu amaçlayan erkek, bekarate büyük önem verir, bakire bir kadınla evlenir, evlendikten sonra da kadının cinsel sayılabilecek davranışlarını kontrol altına almaya çalışır.

Dolayısıyla erkeklerin her açıdan kendilerini ispat etmek ve bunun da çevresindeki kişiler tarafından bilinmesini sağlamak için kadınlar üzerinde otorite kurduğu ve bununda devam etmesi için çalıştığı rahatlıkla görülürken; “televizyonda sabah akşam kadın programlarını hepimiz görüyoruz kocalarını aldatan sevgilileri ile kaçan kadınlar var adamda çıkmış karısını anlatıyor belki de yanında çocuklarını bile götürmüştür onları vermesini istiyordur şimdi bu adamın aklında şüphe olmaz mı çocuklar benden mi değil mi (işçi,46)” gibi yorumlarla da durum daha iyi anlaşılmaktadır. Her zaman kadınlar üzerinden anlatılan namus olgusu bölgelere göre farklılık göstermektedir. Bunun sebebi

de namusla ilişkili olan töreler, adetler, gelenek-göreneklerin farklılık göstermesinden kaynaklanmaktadır. Geniş ailelerin yerini zamanla çekirdek ailelerin almasıyla, toplumunda giderek modernleşip adetlerini, gelenek-göreneklerini uygulamadıkları yönünde yorumlar var olup, her ne kadar modern olunduğu vurgulansa da toplumun birçok kesimi halen adetlerine fazlasıyla sahip çıkmaktadır. Buna özellikle geniş aile yapısının halen devam ettiği ülkemizin doğu kesimleri başta olmak üzere diğer birçok bölgemizi de örnek verebiliriz.

Toplumun ve özellikle de erkeklerin kadında aradıkları en önemli unsurların başında bekaret/namus kavramları gelmektedir. Fakat erkekler cinsellikle ilgili unsurları gerçekleştirme de ve bu olaylar ortaya çıktığında kendilerine uygun bir sebep ya da açıklama üretirlerken, kadınların bu tarz olayların içerisinde yer alması namus'suz şeklinde ifade edilmelerinin yanı sıra hayatlarını kaybetmelerine bile neden olabilmektedir. Diğer taraftan namus, toplumlar arasında kültürlere göre farklılık göstermiştir ve bu kültür erkeklerin kadınlara yönelik algısını etkilerken, kadınlara ve erkeklere verilen önemde farklılık göstermiştir.

Namus olgusu erkek cinsiyeti üzerinden tanımlanırken tamamen farklı açıdan yaklaşılmaktadır. Erkek bedeni kadın bedeni gibi namus olgusunu tanımlayan bileşenlerden değildir. Namus çerçevesinde erkeğin bedeni, kadının bedenini koruyan, kollayan, sahip konumundadır. Güçtür, koruyandır, söz sahibidir. Kadının bedeni ise bu çerçevede savunmaya muhtaç zayıf ve toplumdur. Özerkliği söz konusu değildir, erkeğin namusudur. Var olma sebebi erkeğin cinsel, fiziksel ve varoluşsal tatminini gerçekleştirmek üzerine kurulmuş izlenimini vermektedir. (Şenel,2014:15).

Şeklindeki düşünceden de yola çıkılarak, namusun bireyler açısından farklı şekillerde ele alındığını ve ayrıca; kadının namusunun cinsellik, beden ve bekaret ile ilişkilendirilirken, erkeğin namusunun ise ahlaklılık, dürüstlük, evini geçindirebilme, kadınlara bakışı gibi toplumsal cinsiyet rolleriyle anlatılma yoluna gidildiği görülebilmektedir. Buna; “kadının namusu sadece onun bekaretiyle ilgili değildir hepimiz görüyoruz açık kıyafetler giysin saç başı farklı olsun erkek arkadaşı ile orada burada gezsin artık ona iyi gözle bakmazlar

(memur,42)”, “benim doğup büyüdüğüm yerde kadının namusu önemlidir erkekler evlenirken kendileri için ilk olacak kızlarla evlenmek ister aksi bir durum bize terstir (öğrenci, 25)” ve “diğer pek çok erkeğin düşündüğünden farklı olarak kadınlar konusunda o kadar katı değilim kadınlarda çalışsın gezsın haberim olduğu müddetçe bir şey demem kabul etmeyeceğim şey namustur benden önce bir ilişki yaşamamış olması benim için önemlidir ben ailemden öyle gördüm bende öyle düşünüyorum (işçi,44)” şeklinde belirtilen görüşlerle de kavramın toplumdaki önemi daha iyi anlaşılmaktadır.

Toplum namusun kontrolü/denetleme durumunu erkeklere verdiği için, erkekler bu yetkiyle gücü ellerinde hissederek, kadınların davranışlarını kontrol altına almaya çalışırken diğer taraftan da namus’u olarak nitelendireceği kişileri belirlemektedir. “Namus denilince eşim kızım annem kardeşlerim akrabalarım aklıma gelir hepsini her türlü durumdan koruyup kollamak isterim (işçi,49)” şeklindeki ifadeden de yola çıkarak, erkeklerin sadece eşlerinin namusundan sorumlu olmayıp, kendisine kan bağı ile bağlı olan kadınların namusundan da sorumlu tuttuğunu anlayabiliriz. Namusa verilen önemin toplum tarafından bu kadar ön plana çıkartılmasıyla, bu anlayış tarzı da zamanla kalıplaştığı için zihniyet yapılarının da belirlenmesinde oldukça etkili olduğu görülmektedir. Ve bu zihniyet anlayışı namus cinayeti ya da töre cinayeti denilen toplumsal bir sorunu gün yüzüne taşımaktadır. TDK <http://www.tdk.gov.tr/> (Erişim Tarihi:30.04.2019), tarafından töre cinayeti; “Bazı bölgelerde geleneksel anlayışlara uymama sebebiyle genellikle genç kız veya kadınların ailesinin kararıyla yine aileden biri tarafından öldürülmesi, namus cinayeti” şeklinde tanımlanmaktadır. Namusun olup olmaması durumu bekaretin varlığı ve yokluğu üzerinden ifade edildiği için kadının bekaretinin olmaması durumunda ailesi, eşi ya da akrabaları tarafından öldürülme riskini artırır. Çünkü kadının bekaretini evlenene kadar eğer evlenmiyorsa da ölene kadar koruması gerektiği düşüncesi toplum tarafından doğru kabul edilen bir düşüncedir. “Namus dediklerinde kadınlar akla gelir bekareti önemlidir ama bu durum namusu sadece iki bacak arasında aramak anlamına gelmez yabancı kişilerle konuşması bakışması açık giyinmesi gece sokakta olması çok gezmesi oturup kalkması giyim kuşama gibi birçok şey kadının ve beraberindeki erkeğin namusunu zedeleyen şeylerdir (memur,52)” bu ve bunun gibi bir çok nedenden ötürü, namusunu temizlemek adı altında

birçok kadın cinayete kurban gitmektedir. Buradan da anlaşıldığı gibi, nasıl ki kadının namusunu koruması gerekiyorsa, erkeğinde hem kendi şerefini hem de ailesinin şerefini koruması gerekir şeklindeki anlayış namus/töre cinayetlerinin meşrulaştırıcı dayanağı olarak ele alınabilirken, namus için ölmek ve öldürmek hak olarak düşünülmektedir. Buna, *“evli değilim ama eşim beni aldattı yada bırakıp gitti diye onu ve kaçtığı adamı bulup öldüreyim namusumu temizleyeyim diye düşünmem tabi ki benim içinde atlatması çok zor olur ama onu öldürüp geriye kalan hayatımı da ziyan etmem (memur,32)”* şeklindeki ifadenin yanı sıra; *“namus kadınlarla ilgili olarak ele alınsa da eşimin dışındaki kadınların namusuna karışmam beni sadece kendi karım ilgilendirir ben ona her konuda sadakat gösteriyorsam o da bana göstermeli davranışlarını kısıtlamam ama kadınlığını ön plana çıkarmasını istemem karımın beni başkasıyla aldatması fikrini düşünürsem buna diğer sıradan olaylar gibi bakmam çünkü benim başıma gelmiştir büyük ihtimal boşarım ama her şey de olabilir (memur,40)”* şeklinde ifade edildiği gibi, namus başka kadınlar için ele alındığında önemsiz yada üzerinde durulmaması gereken bir durummuş gibi belirtilse de, kendi yakınındaki birisinin namusuyla ilgili bir durum ortaya çıktığında durum değişmektedir.

Sonuç

Toplumda, kurulu bir düzenin içerisine doğan bireylerin, üreme/cinsel organlarına göre belirlenen cinsiyetleri, toplumsallaşma süreci içerisinde onlardan beklenen roller ve sorumlulukların da belirlenmesinde etkili olmaktadır. Bireyin kadın/erkek olarak belirlenmesi birçok açıdan onların eşitsiz bir konumda yer almasına neden olurken bu eşitsizlik doğum sürecinden önce başlamıştır denebilir. Bu eşitsizliğin toplumdaki en önemli yansımalarından birisi toplumda oldukça büyük bir öneme sahip olan namus kavramıdır. Genelde toplum, özelde de erkekler namusu her zaman kadınlar üzerinden anlatmışlardır. Namusun kadınlar ve erkekler açısından farklı anlamlandırılması ve toplumun bu konudaki yaptırımları her zaman kadınlar için büyük sorunlara yol açarken, erkekler için herhangi bir sorun yaratmamıştır. Bu yüzden toplumun kadında “mutlaka olması gereken” şeklinde belirttiği namusun olmaması durumunda birçok yaptırım uygulanmış ve bu namus/töre cinayetleri adı altında dünyanın birçok yerinde yüzlerce/binlerce kadının öldürülmesine yol açmıştır. Bu cinayetlerin büyük bir

çoğunluğu ataerkil toplum yapısı altında şereflerini ve namuslarını korumak törelerinin gereklerini yerine getirmek için, çoğunlukla namuslarını kirlettiklerini düşündükleri kadınları öldürmek için, yine erkekler tarafından işlenmiştir. Çünkü kadın var olan namusunu koruyamıyorsa onu erkek ya da toplum korur, bu onların görevi yada boyunlarının borcudur şeklindeki zihniyet, bu cinayetleri meşru bir hale getirmektedir. Namus kavramının toplumda meydana getirdiği bütün bu yaptırımların tek sebebinin ataerkillik ve onun yarattığı zihniyet olarak ele almak yaşanan olayların açıklanmasında yeterli olmayabilir. Dolayısıyla toplumlar açısından bu denli önemli olan namus kavramını ele alırken detaylı bir şekilde incelemek daha doğru olacaktır.

Kaynakça

<http://www.tdk.gov.tr/> (Erişim Tarihi:30.04.2019).

Berktaş, F. (1994). Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın (Hıristiyanlık'ta ve İslamiyet'te Kadının Statüsüne Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım). (Yayınlanmış doktora tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiye.

Can, Y. (2018). Ataerkil İdeoloji Tartışmaları. Dolunay Şenol & H.Eylem Kaya (Ed.), Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi içinde (s.36-60). İstanbul:Lisans Yayıncılık.

Doğan, R. (2016). Namus, Töre ve Eril Şiddet: Yargıtay Kararları, Toplumsal Cinsiyet Kuramları. Ankara:Ütopya Yayınevi.

Marshall, G. (1999). Sosyoloji Sözlüğü. Osman Akınhay & Derya Kömürcü (Çev.). Ankara:Bilim ve Sanat Yayınları.

Şanlı, B. (2017). Üniversite Birinci ve Son Sınıf Öğrencilerinin Kadına İlişkin Namus Anlayışı ile İlgili Tutumları (Mersin Üniversitesi Örnekleme). (Yayınlanmış yüksek lisans tezi). Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiye.

Şenel, D. (2014). Namus Olgusu ve Kadın Üzerindeki Psikolojik Etkileri. (Yayınlanmış yüksek lisans tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, Türkiye.

Şenol, D. (2018). Toplumsal Cinsiyet ve Medya. Dolunay Şenol & H.Eylem Kaya (Ed.), Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi içinde (s.312-333). İstanbul:Lisans Yayıncılık.

DİNDARLIK VE TOPLUMSAL CİNSİYET AYRIMCILIĞI¹

Zafer Cirhinlioğlu²

Ayşe Çağrı Zengin³

Özet

Bu çalışmada, bireylerin dinî yönelimlerinin türü ile cinsiyetçilik tutumları arasındaki ilişki, Sivas ilinden seçilmiş 600 kişilik örneklem grubu üzerinden incelenmiştir. Çalışmanın ölçme araçlarını, kişisel bilgi formuna ek olarak, Dinî Yönelim Ölçeği ve Toplumsal Cinsiyet Rollerini Tutum Ölçeği oluşturmuştur. Dinî yönelim türü ile toplumsal cinsiyet algıları arasındaki ilişki ve farklılıkların betimlenmesi için, korelasyon analizi yapılmıştır. Sonuç olarak içsel ve dışsal dindarlık ile toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin eşitlikçi tutumlar arasında negatif ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Din, dindarlık, toplumsal cinsiyet ayrımcılığı, cinsiyetçilik.*

Din ve özellikle İslam söz konusu olduğunda, kadın konusu her zaman önemli bir başlık olmuştur. Müslüman toplumlar özelinde gelişmenin ya da geri kalmışlığın ölçüsü kadınlar olarak algılanmış, gelişme yanlıları da gelişme karşıtları da argümanlarını kadın üzerinden kurmayı seçmişlerdir. Sadece bu durum bile dindarlık ve kadına yönelik ayrımcılık arasında bir ilişki olduğunu göstermektedir. Bu ilişkinin dinden mi yoksa din dışı alanlardan mı kaynaklandığı tartışmalı olsa da Müslüman toplumlarda kadına yönelik ayrımcı ya da eşitlikçi söylemlerin kendilerini din ile meşrulaştırmaları, dindarlığın -ister özü ister erkek egemen yorumları sebebiyle olsun- kadın sorununun merkezinde olduğunu düşündürmektedir.

¹ Bu bildiri, CÜ Sosyoloji Bölümünde Prof. Dr. Zafer Cirhinlioğlu danışmanlığında yürütülen doktora tez çalışmasının nicel verilerine dayanmaktadır.

² Prof. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, cirhin@cumhuriyet.edu.tr

³ Arş. Gör., Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, acagrici@cumhuriyet.edu.tr

1. Dinî Yönelimler ve Cinsiyet-Toplumsal Cinsiyet İkiliği

Dinlerin model olarak sunduğu kadın-erkek rolleri, mevcut toplumsal yapıdan ve o yapı içindeki çeşitli dinamiklerden etkilenmekte, bu etkileşimin niteliği doğrultusunda sürekli olarak yeniden biçimlenmektedir. Bu yüzden, dinî inançlara sahip bireylerin toplumsal cinsiyete ilişkin tutum geliştirmeleri hem mensubu oldukları dinden hem de o dinin ortaya çıkışından itibaren ilişki halinde olduğu toplumsal yapının özelliklerinden etkilenmektedir. Bu etkileşimler neticesinde bireyler içsel, samimi, amaçsal ya da dışsal, çıkar temelli ve araçsal dindarlık biçimlerine yönelebilmektedirler.

Dindarlık, kutsalın ya da onun özel bir formu olan belli bir dinin özel bir zamanda ve şartta belli bir kişi, grup veya toplum tarafından yaşanmasını ifade etmektedir (Günay, 2006, s. 22). Dolayısıyla dindarlık, sosyal dünyanın karmaşıklığı sonucu ortaya çıkan anlam problemiyle baş etmenin de bir yoludur (Geertz, 1973). Delaney de (2017) dindarlığın din dışı görünen gündelik yaşam ve kültürel alanları da kapsadığını belirtmiştir. Yalnızca sosyal bilimler alanında değil, teolojik yazında da “Müslümanın dine yüklediği değer ile dünyaya yüklediği değer... arasında kesin bir ayrılıktan ziyade iç içelikten” söz edilmiştir (Çağrı, 2011, s. 6). Bu tanımlara göre dindarlığın teolojik boyutunda statik bir karakter olsa da sosyal boyutunda o aslında son derece dinamik bir olgudur. Allport’un da belirttiği gibi (1950: 9), din ilk bakışta son derece basit ve sade görünse de gerçekte çok bileşenlidir. Bu bileşenlerin çeşitli şekillerde dinî algıya eklemlenmesi, yaşanan dindarlıkları da farklılaştırmaktadır.

Allport, ayrımcılığın düşünsel temeli olan önyargının din ile bağlantısından bahsederken, dinin önyargıyı hem destekleyen hem de önyargıya engel olabilen potansiyeline vurgu yapmaktadır. Buradan hareketle Allport, dinin birbirine karşıt bu çift işlevselliğini iç güdümlü ve dış güdümlü dinî yönelimler ile açıklamıştır. (Aktaran: Sezen, 2010: 135). Dinin bazı anlama, yorumlama ve yaşama biçimleri, sosyal eşitsizliğin çeşitli boyutlarını, özellikle de cinsiyet ayrımcılığını destekleyebilmektedir. Zaten çoğu din, ortaya çıktığı toplumsal düzenin ve felsefî mirasın da bir yansıması olarak ataerkildir. Böylece kadınların erkeklere itaat etmeye teşvik edildiği bir dinî-kültürel yapı ortaya çıkabilmektedir. Cirhinlioğlu (2010: 1368), dindarlar arasında sadece küçük bir azınlığın

hoşgörü, tolerans, sevgi gibi değerleri benimsediği; geri kalanlarının ise ayrımcılığı besleyen düşünce yapılarına sahip olduğu üzerinde durmaktadır. Başka bir ifadeyle, ayrımcılığı besleyen düşünceler çerçevesinde gelişen dindarlık, tahammülsüzlüğü ve kapalı bir zihinsel yapıyı üreterek, cinsiyetçi tutum ve davranışları besleyebilmektedir. Zira Allport'a göre (1967), dışsal yönelimli dindarlık araçsal ve görece içerikten bağımsız, şekilci; başka bir ifadeyle kalbî değil, pragmatist bir dindarlık biçimidir. Bu yüzden bir kişinin dışsal dindar olabilmesi için, din onun hayatının hemen her alanında ihtiyacı olan şeyleri sağlıyor olmalıdır. Böylesi bir dindar da kendisini diğerlerinden ayıran karışıklık ve uzlaşmazlığı korumak suretiyle, dindarlık vasıtasıyla sağladığı kazançlarını sürdürme eğilimindedir.

Dindarlığın içsel ve dışsal yönleri ile diğer toplumsal fenomenler arası ilişkiler, cinsiyete ve toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin algılayışları da farklılaştırmaktadır. Özellikle Foucault (2015) ve Butler (2010), biyolojik cinsiyet “gerçeğinin” de kültürel ve toplumsal kurgulardan bağımsız düşünülemediğini, cinsiyet ve toplumsal cinsiyet arasındaki ayrımın da sorunlu olduğunu belirtmişlerdir. Bu ayrıma dayanak oluşturan öğelerden biri de dinî kabullerdir. Foucault'ya göre (2003, s. 49) iktidar, bastırmakla ve engellemekle yetinmez; iktidarın etkisinden en azade hissedilen alanlara nüfuz eder ve böylece, cinsiyetin doğal bir hakikat olduğu düşüncesini yaratır. Butler'a göre (2010, s. 50-51), “cinsiyetin veya toplumsal cinsiyetin nasıl, hangi yollarla verildiğini sormadan ‘verili’ bir cinsiyetten ya da...toplumsal cinsiyetten” bahsetmek anlamsızdır. Din ise cinsiyet ve toplumsal cinsiyetin içselleştirilmesine, “verilmesine” yarayan araçlardandır. Din ve cinsiyet arasındaki ilişkiye böyle bir perspektiften bakmak, cinsiyetin de hiçbir sabit kategoriye, başka bir ifadeyle yaratılışa dayanmadığını vurgulamaktadır. Dinî inançlarda da oldukça yaygın olan heteronormatif kabul, bütün bir sosyo-kültürel yapının bu varsayımına göre dizayn edilmesini getirmektedir (Firestone, 1993). Kadın ve erkeği bir cinsiyet kategorisine sabitleyen farklılıkların, kendilerinin dışında bir güç tarafından belirlendiği ve bunların aşılamayacağı yönündeki dinî düşünce de cinsiyet eşitliğinin imkânsızlığına vurgu yapar. Hal böyle olunca, kadın ve erkek cinsiyetleri eşit olamazlar; en iyi ihtimalle birbirlerini tamamlayarak, yaradılış ilkesi çerçevesinde toplumsal düzenin devamına da hizmet etmiş olurlar.

Dinin tanımladığı kadın ve erkek rollerinin yanında, bireylerin dinî inançlarını her durumda bir rehber edinmeleri ya da yalnızca bazı çıkarlar için dine bağlanmaları, cinsiyetçiliğe zemin oluşturabilmektedir. Kalbî ve vicdanî yönünden ötürü öznel bir karakteri olan dindarlık, -özellikle iktidarlar tarafından makul bir yaşam tarzı olarak sunulduğunda- tek tek düşünce ya da yaşam tarzlarını aşarak normatif düzenin devamında sembolik bir önem atfedilen kadınlara karşı bir baskı unsuruna dönüşebilmektedir. Türkiye'nin dinî-siyasî tarihine bakıldığında bu durumun çeşitli manzaralarını görmek mümkündür. Cumhuriyet'le birlikte neredeyse kurumsallaşan din-siyaset ilişkisi pek çok cinsiyetçi politikanın baş aktörü olarak Türkiye siyaset sahnesindeki rolüne devam etmektedir. Elbette ataerkil ideoloji din ile birlikte doğmamış, hele ki Müslümanlığa özgü asla olmamıştır. Ancak, her dinin gerek temel metinleri gerekse yorumları barış, özgürlük, eşitlik mesajları içerebildiği gibi; şiddet, baskı, eşitsizlik mesajları da içerebilmektedir. Önemli olan inananların bunlardan hangilerini içselleştirip hangilerini sorguladığı ve bunun neticesinde toplumsal cinsiyete ilişkin ne türden tutumlar geliştirdiğidir.

2. Yöntem

2.1. Evren ve örneklem

Araştırma evrenini, Sivas il ve ilçe merkezlerinde yaşayan 18 yaş üstü bireyler oluşturmaktadır. Örneklem hacmi, TÜİK 2017 nüfus verileri dikkate alınarak, %95 güven aralığında, %4 hata payı ile 600 kişi olarak belirlenmiştir. Örneklem grubu oluşturulurken oranlı küme örnekleme tekniği kullanılmış; Merkez, Suşehri, Şarkışla, Gürün ve Divriği ilçeleri örneklem birimleri olarak seçilmiştir. Merkez kendi kendini temsil eden birim olarak seçildiğinden, toplam örneklem hacmi Merkez'e 300, ilçelere 300 olmak üzere ilçeler bazında yaş, cinsiyet ve nüfusa oranlı olarak dağıtılmıştır.

2.2. Ölçme araçları

Anket; kişisel bilgi formu, dinî hayat ve toplumsal cinsiyet algılarına ilişkin sorular ve ölçekler olmak üzere üç temel bölümden oluşmaktadır. Anket formunun ölçekler

bölümünde ise Dinî Yönelim Ölçeği (DYÖ) ve Toplumsal Cinsiyet Rollerini Tutum Ölçeği (TCRTÖ) kullanılmıştır.

2.2.1. Dinî Yönelim Ölçeği: Allport ve Ross (1967) tarafından içsel ve dışsal dindarlığın kavramsallaştırılması amacıyla geliştirilen DYÖ 11 dışsal, 9 içsel olmak üzere 20 maddeden oluşmaktadır. Ölçekteki “Hayata bakışımın temelinde dinî inançlarım yatar”, “Dinî inançlarımı hayatımın diğer tüm alanlarına uygulamak için elimden geleni yapmaya çalışırım” gibi ifadeler içsel dinî yönelimin işaretlerinden kabul edilmekte ve bunun gibi ifadelerin dinsel veya diğer alanlarda daha hoşgörülü ve önyargısız bir tutumu getirmesi beklenmektedir. “İbadet etmek bana mutlu ve huzurlu bir hayat sağlamalıdır”, “Dinî inancın bana sağladığı en büyük yarar, hüznün ve talihsizliklerle karşılaştığımda beni rahatlatmasıdır” gibi dışsal dindarlığı ölçmeye yönelik ifadeleri benimseyenlerin ise birtakım çıkarlar için dine yönelmelerinden ötürü, dini savunmak uğruna tutucu, otoriter, baskıcı ve önyargılı olabilecekleri iddia edilmektedir. Türkçe uyarlaması Cirhinlioğlu (2006) tarafından yapılan DYÖ’nün Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı, içsel dindarlık alt boyutu için $\alpha=.87$ ve dışsal dindarlık alt boyutu için $\alpha=.60$ olarak bulunmuştur. (Cirhinlioğlu, 2010).

2.2.2. Toplumsal Cinsiyet Rollerini Tutum Ölçeği: Zeyneloğlu ve Terzioğlu (2011) tarafından geliştirilen TCRTÖ, 38 madde ve 5 boyuttan oluşmaktadır. 1. boyut Eşitlikçi Cinsiyet Rolü, kadınların ve erkeklerin günlük yaşamdaki rolleri ve sorumlulukları eşit olarak paylaşmalarını ifade etmektedir. 2. boyut Kadın Cinsiyet Rolü, toplum tarafından kadına yüklenen roller ve sorumluluklardır. 3. boyut Evlilikte Cinsiyet Rolü, toplum tarafından kadın ve erkeğe evlilik yaşamında yüklenen roller ve sorumluluklarla ilgilidir. 4. boyut Geleneksel Cinsiyet Rolü, toplum tarafından kadın ve erkeğe günlük yaşamda yüklenen roller ve sorumluluklardır. 5. boyut Erkek Cinsiyet Rolü ise toplum tarafından erkeğe yüklenen roller ve sorumlulukları ifade etmektedir. Ölçeğin Cronbach Alpha katsayısı $\alpha=.92$ olarak bulunmuştur (Zeyneloğlu & Terzioğlu, 2011).

3. Bulgular

Çalışmanın bağımsız değişkenini oluşturan dinî yönelimlerin türü ile bağımlı değişkenini oluşturan toplumsal cinsiyet algıları arasındaki pozitif ve/veya negatif yöndeki ilişkiyi saptamak amacıyla Pearson korelasyon analizi kullanılmıştır.

Tablo 1. Katılımcıların DYÖ ve TCRTÖ'den Aldıkları Puanlar (n=600)

	n	\bar{x}	s	Min	Max
İçsel Dinî Yönelim	600	36,46	9,11	12	55
Dışsal Dinî Yönelim	600	35,46	7,26	14	55
Eşitlikçi Cinsiyet Rolü	600	32,80	4,83	8	40
Kadın Cinsiyet Rolü	600	25,23	5,72	13	39
Evlilikte Cinsiyet Rolü	600	33,12	4,36	16	40
Geleneksel Cinsiyet Rolü	600	25,69	5,97	10	40
Erkek Cinsiyet Rolü	600	22,84	3,87	10	30
TCRTÖ	600	139,68	18,54	94	189

Tablo 1'e göre, katılımcıların DYÖ'den aldıkları puanlar içsel ve dışsal dindarlıklarının yüksek olduğunu göstermiştir. Bunun yanında, katılımcıların toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumlarının geleneksel olduğu tespit edilmiştir. TCRTÖ'de "ailede kararları eşler birlikte almalıdır" gibi ifadelerle yer alan *eşitlikçi cinsiyet rolü* alt boyutundan katılımcıların aldıkları puanlara göre, cinsiyet eşitliğine yönelik olumlu tutumlar geliştirdikleri görülmektedir. Ölçekte "kadının temel görevi anneliktir" gibi ifadelerle belirtilen *kadın cinsiyet rolü* alt boyutundan alınan puanlar, katılımcıların bu konudaki tutumlarının geleneksel olduğunu göstermektedir. "Kadınlar kocalarıyla anlaşamadıkları konularda tartışmak yerine susmayı tercih etmelidir" gibi ifadelerle ölçülen *evlilikte cinsiyet rolü* alt boyutundan alınan puanlara göre, evlilikte cinslere atfedilen rol ve sorumluluklar konusunda katılımcılar eşitlikçi tutumlar sergilemektedir. Ölçekte "evin reisi erkektir" gibi ifadelerle yer bulan *geleneksel cinsiyet rolü* alt boyutundan alınan puanlara göre, katılımcılar cinsiyet rollerine ilişkin geleneksel kabullere karşı olumlayıcı tutum takınmaktadırlar. TCRTÖ'nün "ailede kazancın nasıl kullanılacağına erkek karar vermelidir" gibi ifadeleri içeren *erkek cinsiyet rolü* alt boyutunda ise katılımcıların tutumları geleneksel bulunmuştur.

Tablo 2. DYÖ ve TCRTÖ'den Alınan Puanlar Arası İlişkiler (n=600)⁴

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)
(1) r	1							
p								
(2) r	0,798	1						
p	0,000**							
(3) r	0,079	0,241	1					
p	0,053	0,000**						
(4) r	-0,553	-0,372	0,262	1				
p	0,000**	0,000**	0,000**					
(5) r	0,019	0,121	0,451	0,426	1			
p	0,647	0,003**	0,000**	0,000**				
(6) r	-0,431	-0,271	0,122	0,719	0,565	1		
p	0,000**	0,000**	0,003**	0,000**	0,000**			
(7) r	-0,117	-0,054	0,183	0,465	0,664	0,598	1	
p	0,004**	0,186	0,000**	0,000**	0,000**	0,000**		
(8) r	-0,309	-0,122	0,525	0,806	0,805	0,834	0,749	1
p	0,000**	0,003**	0,000**	0,000**	0,000**	0,000**	0,000**	

**p<0,05, **p<0,01*

Tablo 2'ye göre, katılımcıların DYÖ'de yer alan *içsel dinî yönelim* alt boyutundan aldıkları puanlar ile TCRTÖ genelinden aldıkları puanlar arasında negatif yönlü, anlamlı ilişkiler olduğu tespit edilmiştir ($r = -0,309$, $p < 0,001$). DYÖ'nün aynı alt boyutu ile TCRTÖ alt boyutlarından *eşitlikçi cinsiyet rolü* ve *evlilikte cinsiyet rolü* arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişki bulunmazken ($p > 0,05$); *kadın cinsiyet rolü* ($r = -0,553$, $p < 0,001$), *geleneksel cinsiyet rolü* ($r = -0,431$, $p < 0,001$) ve *erkek cinsiyet rolü* ($r = -0,2$, $p < 0,01$) alt boyutları arasında negatif yönlü anlamlı korelasyonlar bulunmuştur. Buna göre, katılımcıların *içsel dinî yönelim* alt boyutundan aldıkları puanlar arttıkça, TCRTÖ genelinden ve ölçekte yer alan *kadın cinsiyet rolü*, *geleneksel cinsiyet rolü* ve *erkek cinsiyet rolü* alt boyutlarından aldıkları puanlar azalmaktadır.

Araştırmaya katılan bireylerin DYÖ'de yer alan *dışsal dinî yönelim* alt boyutundan aldıkları puanlar ile TCRTÖ genelinden aldıkları puanlar arasında da negatif yönlü anlamlı ilişki bulunmaktadır ($r = -0,122$, $p < 0,01$). DYÖ'nün *dışsal dinî yönelim* alt boyutu ile TCRTÖ'de yer alan *kadın cinsiyet rolü* ($r = -0,372$, $p < 0,001$) ve *geleneksel cinsiyet*

⁴ Tablo 2'de (1)-(8) arası numaralar sırasıyla; içsel dinî yönelim, dışsal dinî yönelim, eşitlikçi cinsiyet rolü, kadın cinsiyet rolü, evlilikte cinsiyet rolü, geleneksel cinsiyet rolü, erkek cinsiyet rolü ve TCRTÖ'yü ifade etmektedir.

rolü ($r = -0,271$, $p < 0,001$) alt boyutlarından alınan puanlar arasında negatif yönlü korelasyon tespit edilirken; *eşitlikçi cinsiyet rolü* ($r = 0,241$, $p < 0,01$) ve *evlilikte cinsiyet rolü* ($r = 0,121$, $p < 0,01$) alt boyutlarından aldıkları puanlar arasında ise pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı korelasyonlar görülmektedir. Buna göre katılımcıların *dışsal yönelim* alt boyutundan aldıkları puanlar arttıkça, TCRTÖ genelinden ve ölçekte yer alan *kadın cinsiyet rolü* ve *geleneksel cinsiyet rolü* alt boyutlarından aldıkları puanlar azalmakta, *eşitlikçi cinsiyet rolü* ve *evlilikte cinsiyet rolü* alt boyutlarından aldıkları puanlar ise artmaktadır. DYÖ alt boyutu *dışsal dinî yönelim* ile TCRTÖ alt boyutu *erkek cinsiyet rolü* arasında ise istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler bulunmamıştır ($p > 0,05$).

Sonuç

Çalışmanın bulgularına göre, dindarlığın amaçsal/içsel olarak tanımlanan biçimi ile genelde toplumsal cinsiyet rollerine; özelde ise kadın cinsiyet rolü, geleneksel cinsiyet rolü ve erkek cinsiyet rolüne yönelik eşitlikçi eğilimler arasında negatif ilişki vardır. Bu sonuca göre, DYÖ'nün "Dinî inançlarımı hayatımın diğer tüm alanlarına uygulamak için elimden geleni yapmaya çalışırım" gibi ifadelerle ölçülen içsel dindarlık boyutu artarken, cinsiyet eşitlikçi tutumlar azalmaktadır. Öte yandan içsel dindarlık ile kadınların ve erkeklerin günlük yaşamdaki rolleri ve sorumlulukları eşit olarak paylaşmalarına ve evlilikte cinslere atfedilen rollere ilişkin tutumlar arasında herhangi bir ilişki olmadığı görülmektedir.

Bunun yanında dindarlığın araçsal/dışsal olarak tanımlanan biçimi ile genelde toplumsal cinsiyet rollerine; özelde ise kadınlara toplum tarafından yüklenen sorumluluklara ve geleneksel cinsiyet rollerine ilişkin eşitlikçi tutumlar arasında da negatif ilişki vardır. "Dinî inancın bana sağladığı en büyük yarar, hüznün ve talihsizliklerle karşılaştığımda beni rahatlatmasıdır" gibi ifadelerle ölçülen dışsal dindarlık artarken, toplumsal cinsiyete ilişkin eşitlikçi ifadeler azalmaktadır. Bu durum, kadın cinsiyet rollerinin tanımında ve geleneksel cinsiyet rollerine ilişkin tutumlarda da gözlenmiştir. Dolayısıyla, dini birtakım amaçlar için kullanma eğiliminde olan bireylerin genel olarak cinsiyet rollerine ilişkin geleneksel ifadeleri benimsediği görülmüştür. Öte yandan dışsal dindarlık ile kadın ve erkeklerin günlük yaşamdaki sorumlulukları eşit olarak paylaşmaları ve evlilikte kadın

ve erkeğe yüklenen rollere ilişkin eşitlikçi tutumlar arasında, pozitif ilişki bulunmaktadır. Buna göre dindarlığı araçsal görme arttıkça, kadın ve erkeğin sorumluluklarının eşit olması ve evlilikte de rollerin eşit paylaşılması gerektiği yönündeki ifadeler de artmaktadır.

Çalışmanın bulgularına göre araştırma evreni içinde içsel ve dışsal dindarlık yüksektir. Bunun yanında toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumlarda da geleneksel eğilimler eşitlikçi eğilimlere göre yüksek bulunmuştur. Dinî yönelimler ve toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin eşitlikçi tutumlar arasındaki negatif ilişki içsel dindarlıkta ($r=-0,309$), dışsal dindarlıktakine ($r=-0,122$) göre daha yüksek olsa da her iki dinî yönelimde de gözlenen artışla birlikte, toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin eşitlikçi tutumlar düşmektedir.

Kaynakça

- Allport, G. W. (1950). *The Individual and his Religion: A Psychological Interpretation*. London: The Macmillan.
- Allport, G. W. Ve Ross, J. M. (1967). Personal Religious Orientation and Prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology*. 5, 432-433.
- Butler, J. (2010). *Cinsiyet Belası*. (Çev. B. Ertür). İstanbul: Metis.
- Cirhinlioğlu, F. G. (2006). *Üniversite Öğrencilerinde Utanç Eğilimi, Dini Yönelimler, Benlik Kurguları ve Psikolojik İyi Hali Arasındaki İlişkiler*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara, Türkiye.
- Cirhinlioğlu, F. G. (2010). Dini Yönelimler ve Önyargı. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 7 (1), 1366-1384.
- Çağrı, M. (2011). Din ve Dünyevileşme. *Din ve Hayat Dergisi*, 13, 4-7. İstanbul: TDV Yayınları.
- Delaney, C. (2017). *Tohum ve Toprak: Türk Köy Toplumunda Cinsiyet ve Kozmoloji* (Çev. S. Somuncuoğlu, A. Bora). İstanbul: İletişim.
- Firestone, S. (1993). *Cinselliğin Diyalektiği* (Çev. Y. Salman). İstanbul: Payel.
- Foucault, M. (2003). *İktidarın Gözü* (Çev. I. Ergüden). İstanbul: Ayrıntı.
- Foucault M. (2015). *Cinselliğin Tarihi* (Çev. H. Uğur Tanrıöver). İstanbul: Ayrıntı.

- Geertz, C. (1973). *Islam Observed*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Günay, Ü. (2006). Dindarlığın Sosyolojisi. Ü. Günay & C. Çelik (Ed.), *Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi içinde* (s. 1-60). Adana: Karahan Kitabevi.
- Sezen, A. (2010). Dinsel Fundamentalizm Ölçeğinin Türkçe Çevirisinin Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Dergisi*, 30, 135-147.
- Zeyneloğlu, S. ve Terzioğlu, F. (2011). Toplumsal Cinsiyet Rollerini Tutum Ölçeğinin Geliştirilmesi ve Psikometrik Özellikleri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 40, 409-420.

İLKOKUL ÖĞRETMENLERİNİN TOPLUMSAL CİNSİYET FARKINDALIĞI ÜZERİNE NİTELİKSEL BİR ARAŞTIRMA: İSTANBUL ANADOLU YAKASINDA BİR İLKOKUL ÖRNEĞİ¹

Yeşim Cömert²

Özet

Doğuştan getirdiğimiz cinsiyet ile buna bağılı olarak şekillenen ve beklenen davranışlar, toplumdaki cinsiyet rollerini belirler. Her kültür birbirinden farklı özelliklere sahip olduğundan toplumdaki topluma değışebilen bu rolleri birbirinden ayırt edebilmek adına karşımıza iki kavram çıkar: Biyolojik cinsiyet ve toplumsal cinsiyet. Anne babalar, çocukları daha doğmadan cinsiyetini öğrenerek buna göre yaşamı planlamaya ve onlara dair hayaller kurmaya başlarlar. Önce aile içinde görüp, model aldığı cinsiyet rollerini çocuk zamanla sosyal çevresini oluşturan arkadaşlıkları, okulu, öğretmeni ve daha birçok etken unsur sayesinde içselleştirir. Araştırmacı, eğitim süreci içinde özellikle ilkökul kademesindeki öğretmenlerin öğrencilere etkin rol model olduğuna ve cinsiyet eşitsizliğinin ortadan kalkması adına eğitimcilerle büyük sorumluluklar düştüğüne inanmaktadır.

İstanbul ili Anadolu yakasında bulunan bir ilkökulda çalışan 18 sınıf öğretmeni ile derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilen çalışmada Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu hazırlanarak 10 açık uçlu soru ile bu soruların altında oluşturulan çeşitli deşme soruları katılımcılara yöneltilmiştir. Yapılan görüşmeler esnasında öğretmenlerin izni alınarak ses kayıt cihazı kullanılmıştır. Eğitimdeki toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin

¹ Bu bildiri 2018 yılında Maltepe Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sosyoloji Anabilim Dalı'nda yapılan, "İlkokul Öğretmenlerinin Toplumsal Cinsiyet Farkındalığı Üzerine Niteliksel Bir Araştırma: İstanbul Anadolu Yakasında Bir İlkokul Örneği" başlıklı yüksek lisans tezimin bir bölümünden türetilmiştir.

² Maltepe Üniversitesi SBE Sosyoloji ABD doktora öğrencisi. e-posta: yesimcomert06@hotmail.com

dezavantajlı kesimi yine kız çocukları olduğundan bu araştırmada konuya en uygun yöntem olarak “feminist metodoloji” kullanılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Toplumsal Cinsiyet Farkındalığı, Eğitim, Ataerki, İlkokul Öğretmenleri, İstanbul.

1. Toplumsal Cinsiyet

Toplumsal cinsiyet kavramı kadın ve erkek için toplum ve kültür tarafından belirlenmiş, tanımlanmış ve her iki cins tarafından da benimsenmiş rol, görev, hak, sorumluluk ve davranışları tanımlamaktadır. Kadına ve erkeğe atfedilen bu rol, görev, hak, sorumluluk ve davranışlar kültürden kültüre göre değişkenlik gösterebilmekte ve değişebilmektedir. Sabuncuoğlu'na göre, toplum bir bireyin, cinsiyetini göz önünde bulundurarak “olması gerekenleri” belirler. Bu bağlamda bir birey kadın cinsiyeti taşıyorsa toplum ondan “dişil” yani kadınsı olması, erkek cinsiyeti taşıyorsa ondan “eril” yani erkeksi olması ve bu bağlamda rol ve özellikleri taşımasını bekler ve bu özellikler o toplumun her bireyi tarafından bilinir ve uygulanır (Sabuncuoğlu, 2006, s. 80).

Geçmişte bir tutulan cinsiyet ve toplumsal cinsiyet kavramlarının 20.yüzyıldan itibaren ayrı ayrı ele alındığı görülür. Geleneksel bakış açısı bu iki kavramı birlikte düşünse de ayrı anlamlara geldiği yönünde çalışmalar uzun zamandan beri yapılmaktadır. Araştırmanın sonuçlarına geçmeden önce ülkemizdeki mevcut eğitim sistemi içinde toplumsal cinsiyet kavramına ilişkin genel bakış açısının ne olduğuna göz atmakta fayda var.

1.1.Türkiye’de mevcut eğitim sistemi ve toplumsal cinsiyet

Toplumsal cinsiyet eşitsizliğine dayanan ayrımcılık, hemen her kültür ve coğrafyada görülen, toplumların ortak sorunudur. Bir insan hakkı ihlali olan cinsiyet ayrımcılığının temelinde sadece biyolojik cinsiyet farklılıkları değil sonradan sosyalleşme sürecinde kazanılmış davranış kalıpları da vardır. Bireyler önce ailede kız veya erkek çocuk olmayı, sonra okulda, içerisinde buldukları toplumda cinsiyet rollerine uygun norm ve değerleri öğrenirler.

“Cinsiyet rolü, kişinin içinde yaşadığı toplumda kendi cinsine atfedilen özellikleri taşıma derecesi olarak tanımlanabilir. Erkek öğrencinin erkeksi özellikleri, kız öğrencinin kadınsı özellikler taşıması cinsiyet rolünü benimsemiş olmayı gösterir” (Bacanlı, 2012, s. 180).

Kız çocuklarının okullulaşma oranının düşük olduğu Türkiye’de, cinsiyet rollerinin yüklediği kalıplaşmış davranışlar nedeniyle çoğu yerde sadece ev işleri öğretilen kızlar iyi bir eş olmak için yetiştirilmektedir. Eğitim almaları önemsenmemekte hatta küçük yaşlarda evlendirilmektedir.

Kız çocuklarının okullulaşma oranının düşük olması nedeniyle ülkemizde birtakım kampanyalar başlatılarak konuya duyarlılık kazandırılmaya çalışılsa da pek yol kat edilemediği görülmektedir.

1.2.Ders kitaplarında toplumsal cinsiyet

Eğitim sisteminin cinsiyetçi unsurlar içermesi, birtakım önlemler alınmasına rağmen tam olarak çözümlenebilmiş değildir. Ders kitaplarında yer alan metinlere bakıldığında da cinsiyetçi söylemleri barındıran pek çok ifade olduğu görülmektedir. Gök’e göre ders kitapları cinsiyetçi bakış açısını yansıtan ayna rolü görmektedir ve yapılan pek çok araştırma ders kitaplarının cinsiyetçi ayrımcı bakış açısından izler taşıdığını göstermektedir.

Hem içerik hem de söylem olarak ders kitapları cinsiyetçi öğeler taşımaktadır. Öğretmenlerden ise resmi olarak sınırları belirlenen, yasa ve kurullarla desteklenen müfredat doğrultusunda öğretim programlarını işlemeleri ve dolayısıyla toplumda hâkim olan ataerkil, erkek egemen ideolojiyi sorgulamadan onun yeniden üretimini devam ettirmeleri ve nesillere aktarmaları beklenir. Okul bu anlamda bireylerin kadınlık ve erkeklik rollerine hazırlandıkları bir aşamadır (Gök, 2004’ten akt. Asan, 2010, ss.65-74). Cinsiyetçi unsurlar taşıyan ders kitapları müfredat ile desteklenmekte, ataerkil ideolojiyi besleyen ve bunu yetişen nesillere aktaran eğitim kurumları sayesinde erkek egemen bakış açısı yeniden üretilmektedir.

1.3.Eğitim kurumlarında toplumsal cinsiyet eğitsizliği

Eğitim kurumlarındaki toplumsal cinsiyet eğitsizliği, bazı kalıp yargıların sürmesi ve hatta yeniden üretilmesine sebep olarak öğrencilerin kendini tanıma ve özgürce kendini gerçekleştirme sürecinde sorunlarla karşılaşılmasına neden olmaktadır. İlgi ve yeteneklerin cinsiyetleri ile de paralel olması gözetilmektedir. Dolayısıyla seçim yaparken öğrenciler sadece hoşlandıkları değil cinsiyet rollerine de uygun düşmesi koşuluyla hareket etmektedir. Eğitim sistemi içinde yer alan her unsurun (okulların, okul çalışanlarının, ders kitaplarının, müfredatın, idarecilerin, öğretmenlerin vb.) toplumdaki cinsiyet rollerini sürdürdüğüne tanık olunmaktadır. Bu durum, sorunun derinleşmesine yönelik sonuçlara yol açmaktadır.

1.4. Öğretmenlerin toplumsal cinsiyet algıları

Öğrenciler üzerinde eğitim anlamında en etkili faktör öğretmenlerdir. Öğretmenin her yaptığını doğru kabul etme, örnek alma ve ona hayran olma davranışları özellikle de 6-10 yaş arası çocukların bulunduğu ilkokul kademesinde gözlenmektedir. Ataerkil aile ilişkilerinin sürdürülmesi üzerine inşa edilen eğitim anlayışı bu defa da “anne-babaların yerine geçerek onları temsil eder, öğretmen etkinliklerinin yapılandırılması yoluyla uygun anne-baba davranış ve rollerini kopyalamaya girişir” (TÜSİAD, 2000, s. 78).

Öğretmenlerin toplumsal cinsiyet farkındalığının ders kitaplarında yer alan içeriklerden daha önemli olduğu, özellikle ilkokul öğrencilerinin öğretmenlerinden etkilendikleri ve onları taklit ettikleri bilinmektedir. Sınıf öğretmeninin fiziksel, ruhsal durumu, dersi anlatımı, sunumu, cinsiyetçi tutuma sahip olup olmaması, olaylara yaklaşım biçimi, tepkileri, dünya görüşü öğrencilerine yansımaktadır. Bu açıdan bakıldığında müfredat, ders kitapları, okul çalışanlarının yanı sıra öğretmenin rolü daha önemli denebilir.

2. Toplumsal Cinsiyet Rollerini

Bu çalışmada, toplumsal cinsiyet bağlamında sahip olunan düşünce ve tutumların sınıf öğretmenlerine yansımaları, öğrencilerin cinsiyet rollerinin şekillenmesine ve cinsiyet temelinde ayrışmasına nasıl etki ettiği araştırılmaktadır. Okul, ailemizden öğrendiğimiz

değerleri ve davranışları sergileme yeri olmakla beraber aynı zamanda tüm bu öğrenilenlerin üstüne pek çok bilgi, beceri, kazanım eklediğimiz bir kurumdur. Özellikle altı yaşından itibaren başlayan eğitim hayatı boyunca, en çok da sınıf öğretmenlerinin iz bıraktığı görülmekte ve onların davranışları akılda kalmaktadır. Rol model alınan ilköğretim öğretmenlerinin cinsiyet rollerini pekiştirdiği süreçte toplumsal cinsiyet farkındalığı önemli görülmektedir.

3. Yöntem

Eğitim süreci boyunca cinsiyet rolleri temelli beklentiler içinde kendini nereye yerleştireceğini bulmaya çalışan çocuk, bu arayışı esnasında özgür değildir. Toplumun içselleştirdiği kalıp yargılar bireylerin de zihinlerine yerleştirilir. Okullar da bunun araçlarından biridir.

Araştırmanın konusu, amacı ile problemin içeriği ve derinliğine bakıldığında toplumsal cinsiyet eşitsizliği temelli olarak cinsiyetinden dolayı en çok da kadının ezilmesi nedeniyle bu çalışmada yöntem olarak feminist metodoloji kullanılmıştır. Araştırmacı çalışmayı yaptığı bölgenin koşullarını, ataerkil baskının yoğunluğunu, kız çocuklarının geri planda bırakıldığını göz önünde bulundurarak feminist yöntemi kullanmanın doğru olduğu inancındadır. “Feminist yöntem hiyerarşik, otoriter ve yönlendirici olmayan bir üslubu esas alır ve geleneksel yöntemlerin objektiflik, etkinlik, araştırmacının araştırma öznesine belirli bir mesafeden duruşu gibi ilkelere çok fazla bağlı oluşunun, gerçekliğin derinlemesine kavranmasını engelleyen kurallarına dikkat çeker” (Kümbetoğlu, 2015, s. 54).

Feminist araştırmalarda araştırmacı tarafından cinsiyete dayalı eşitsizliğin ve dışlanmanın söz konusu olduğu toplumsal olguları incelerken bu ayrımcılığın farkında olmak önemli görülmekte ve bu nedenle, çalışmanın her aşamasında feminist teori kullanılmaktadır.

Araştırmacı, 18 ilköğretim öğretmeni ile derinlemesine görüşmeler yapmıştır. Görüşme sorularını belirlerken yıllardır gözlemlendiği durumlara ve kendine dert ettiği noktalara özellikle değinmiştir. Yaptığı derinlemesine görüşme sonuçlarını senaryo kâğıdına

dökerek elde ettiği verileri, veri analiz formuna işlemiş ve değerlendirmeyi yaparken tarafsız olmaya, hedefinden uzaklaşmamaya, konunun dışına çıkmamaya dikkat etmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Çocuğun yetiştiği aile ortamı, çevresi, akrabaları, arkadaşları ve öğretmeni toplumsal cinsiyet rollerinin doğalmış ve doğuştanmış gibi davranış kalıplarına dönüşmesinde etkili olmaktadır. Bu araştırmada, “öğretmen” etkeni üzerinde yoğunlaşan araştırmacı, İstanbul Anadolu yakasında bir gecekondu mahallesinde bulunan ilkokulun öğretmenleri ile derinlemesine görüşmeler gerçekleştirmiş ve onların toplumsal cinsiyet farkındalığına bakarak bunun öğrencilere nasıl yansiyebileceğini araştırmıştır.

Ders kitaplarında yer alan cinsiyetçi ifadelerin kadınlık ve erkeklik rollerini güçlendirdiği, bunun düzeltilmesi için toplumsal cinsiyet farkındalığı olan uzman eğitimcilerle çalışmanın gerekliliği önem kazanmaktadır. Millî Eğitim Bakanlığı'nın konuya farkındalığı artırmaya yönelik plan ve projeler hazırlamasının bu sorunun çözümü ile ilgili sürece büyük katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Öğrencilerin eğitim kurumlarında ders kitapları yoluyla pekiştirdiği cinsiyet eşitsizliği sorunu ile baş edebilme yöntemleri belirlenmeli ve uygulanmalıdır.

Öğretmenlere karşı cinsteki öğrencilerin birbirlerine davranışlarında onları en çok rahatsız eden şeylerin neler olduğu sorulduğunda çoğunlukla erkeklerin kızlara vurdukları, kötü davrandıkları konusunda fikirler belirtilmiştir. Bazı öğretmenler, öğrencilerin birbirlerini kızdırmak için özellikle erkeklere “kız” lakabı taktıklarını, ağlayan erkek çocuklarını dışladıklarını, ağlamanın kızlara has bir özellikmiş gibi algılandığını ve çoğunlukla erkeklerin kızları oyunlarına almak istemediklerini söylemişlerdir. Bu durumlara tanık oldukları zaman nasıl davrandıkları öğretmenlere sorulduğunda, tamamına yakını öğrencilere müdahale ettiğini ve onları uyardığını çeşitli örnekler vererek anlatmıştır. Erkek öğrencilerin kızlara karşı kibar ve saygılı olmaları yönünde uyarıldığı, kızların kırılgan ve duygusal olmalarından ötürü onlara karşı biraz daha hassas davranılmasını öğütledikleri görülmüştür.

Öğretmenlerin söylemlerinde cinsiyet eşitsizliğini vurgulayan ifadelere rastlanılmıştır. Örneğin, çok hareketli, kavgacı, sorumsuz, dağınık kız öğrencilere bu davranışların yakışmadığı yönünde konuşulurken, erkeklerin yaramazlık içeren davranışlarına daha hoşgörülle yaklaşıldığı anlaşılmaktadır. Eğitimde Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Geliştirilmesi Projesi (ETCEP) ile “pilot okullarda öğretmenlerin büyük çoğunluğunun kız ve erkek öğrencilere farklı roller atfetmekte ve farklı beklentiler sergilemekte olduğu görülmüş, kadın ve erkek öğretmenlerin kullandıkları dil, sınıf içi davranışları ve ders işleme yöntemlerinin toplumda gözlemlenen geleneksel cinsiyet rollerini pekiştirir özellikler sergilediği bulgulanmıştır” (ETCEP, 2016). Araştırmacı, Millî Eğitim Bakanlığı tarafından desteklenen bu tarz projelerin daha fazla okulda uygulanmasının hem öğrenciler hem öğretmenler üzerinde olumlu etkiler bırakacağını ve toplumsal cinsiyet eşitsizliği sorununa olan farkındalığı artıracak olduğunu düşünmektedir. Böylelikle öğretmenlerde oluşan farkındalık öğrencilere de yansıtılacak, çocuklar tutum ve davranışlarında cinsiyet rollerinin gerektirdiği kalıplaşmış yargılardan sıyrılabileceklerdir.

Kız öğrencilerden derli toplu, düzenli olmaları, çok hareketli davranışlar sergilememeleri, kılık kıyafetlerine daha çok özen göstermeleri, küfürlü konuşmamaları, kibar ve nazik davranmaları, hal hareketlerinde ölçülü olmaları, sorumluluklarını yerine getirme, okul araç gereçlerini özenli kullanma, güzel yazı yazma gibi özellikler beklenmektedir. Bunlardan biri eksik olduğunda toplumun kalıplaşmış yargılarına uygun şekilde düşünen ve hareket eden öğretmenler de durumu yadırgamaktadır. Öğrenciler kendilerinden beklenenleri yerine getirdikleri zaman takdir ve onay görmekte böylece cinsiyet rollerini benimseyerek davranmanın gerekli olduğunu düşünmektedir.

Erkek öğrencilerden neler beklendiğine bakıldığında, karşı cinse daha kibar yaklaşarak centilmen davranmaları istenmekte çünkü aşırı hareketli olmaları, kaba kuvvete sıklıkla başvurmaları, küfürlü konuşmaları ile ilgili şikâyetler yoğun olduğundan rahatsız edici hatta zarar vermeye kadar varan durumlar önlenmeye çalışılmaktadır. Öğretmenlerin pek çoğu küfüre karşı olduklarını ancak kızlara küfürün hiç yakışmadığını, kızlar bu tarz konuştuklarında çok daha rahatsız olduklarını belirtmişlerdir. Erkek öğrencilerin giysilerinin birkaç teneffüsten sonra dağıldığı, ter içinde kaldığı ve buna alıştıklarını ama

kız öğrencilerden bu şekilde sınıfa gelen olduğunda yadırgadıklarını ifade ederler. Sorumluluklarını yerine getirme, görev alma konusunda erkeklerin zayıf olduğunu ve genelde kızların hem hevesli hem de verilen işi layıkıyla yaparak sonuçlandırdıkları düşünülmektedir.

Öğrencilerin cinsiyetlerine uygun özellikler taşımaları hem aile hem sosyal çevre hem öğretmenleri tarafından istenen, beklenen bir durumdur. Toplumdan dışlanmak istemeyen bireyler kendilerini cinsiyet rollerine uygun davranmak zorunda hissetmektedir. Seçimlerini, yaşam tarzlarını, sorumluluklarını hatta ilgi duydukları spor ya da sanatsal alanları belirlerken bile kalıplaşmış yargıların dışına çıkamayıp kısıtlanmaktadır.

Araştırmacı, kadın öğretmenlerin hem okulda başarılı olmak için hırsla çalıştığı hem ev işlerine yetişip çocuklarına iyi baktığı, lezzetli sofralar hazırlamasıyla övüldüğü ve böylece iyi bir eş olmak için çabaladıklarına yıllardır tanık olmaktadır. Evi yönetmekle, çekip çevirmekle, mutlu bir yuva inşa etmekle gurur duyulduğunu, cinsiyet rollerinin gerektirdiği davranış kalıplarını uygulamanın ve kendilerinden beklenenleri gerçekleştirmenin önemli görüldüğünü ancak tüm bu işlerin neden görev olarak benimsendiğinin sorgulanmadığı anlaşılmaktadır. Öğrencilere yaklaşımlarında da normal kabul ettikleri bu kalıp yargıları yansıtmakta olan öğretmenlerin tamamına yakınının toplumsal cinsiyet farkındalığına pek de sahip olmadığı gözlenmektedir.

Öğretmenlerin toplumsal cinsiyet rolleri açısından öğrencilerden beklentileri ve eğitim sisteminin cinsiyet rollerinin uygulanmasına ilişkin destek vermesinin nasıl etkileri olacağı konusunda da katılımcıların görüşlerine başvurulmuştur. Eğitim süreci içinde yer alan birçok unsur, öğrencilerin cinsiyet yargılarının şekillenmesinde önemli rol oynamakta ve görüşülen öğretmenlerin anlatımlarından yola çıkarak bu etkenlere bakılmaktadır. Katılımcıların tamamına yakını öğrencilerinden cinsiyet rollerine uygun davranışlar beklediklerini ifade etmişlerdir. Cinsiyet rollerine uymayan farklı durumlarla karşılaştıklarında müdahale ettiklerini ve aile ile görüşerek ya da çocuğu yönlendirerek çözüm aradıklarını belirtmişlerdir. Kız öğrencisinin veya çocuğunun sürekli erkeklerle oynaması, futbola ilgi duyması gibi konularda endişeler yaşadıkları, erkeklerin ise

kızlarla daha çok vakit geçirmesi ile kızların ilgi duyduğu şeylere yönelmesinin tedirginlik yarattığı görülmüştür. En çok da erkek çocuklarının kızlara benzeyen özellikleri öğretmenleri endişelendirmiştir. Cinsiyet rolüne uygun davranmayan öğrencilere cinsiyetine göre neleri yapması, nasıl davranması hatta seçimleri hakkında öneriler verilmiş, karşı cinsten kişilerin rollerini uygulamasının doğru olmadığı anlatılmış ve öğrenciler buna göre yönlendirilmeye çalışılmıştır. Gökçe'ye göre çocuk, aile dışına çıkarak toplum ile karşılaştığında örneğin okula başladığında toplumsal cinsiyet rolleri ile ilgili mesajları almaya devam eder ve bu bakımdan toplumun tüm kurumları aynı şekilde kalıplaşmış cinsiyet yargılarını öğretir. Sonuç olarak, bireylerin “iyi” ya da “kötü” olarak yetişmesinde toplumun sorumluluğu büyüktür (Gökçe, 1996).

Eğitimin cinsiyet rollerini desteklemesi gerektiğine inanan öğretmenlerden bazıları cinsiyet eşitsizliğinin daha da derinleşmemesi için bunun önemli olduğunu düşünür. Eğitim sayesinde kadın-erkek eşitliği konusunda ilerleme ve olumlu yönde gelişmeler olabileceğine inanır. Öğretmenlerin toplumsal cinsiyet konulu eğitim almaları gerektiği de öneriler arasında yer almaktadır. Türkiye'nin 2014 yılında imzalamış olduğu “İstanbul Sözleşmesi (Kadınlara Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi) kadına yönelik şiddet konusunda bağlayıcılığa sahip ilk uluslararası sözleşmedir. Bu nedenle yalnızca sözleşmeyi onaylayan ilk devlet olan Türkiye açısından değil Avrupa Konseyine üye tüm diğer devletler bakımından da son derece önemli bir yere sahiptir” (<https://bianet.org/1/85/186497-istanbul-sozlesmesi-nedir>, Erişim tarihi: 17.09.2018). Bu sözleşme sadece kadına şiddet ile değil, cinsiyetçi tüm uygulamalarla mücadeleyi kapsamaktadır. Ülkemizdeki sonuçlara bakıldığında, bazı cinsiyetçi kavramları düzeltmekten öteye gidemediği, kadına şiddetin ve kadın cinayetlerinin devam ettiği, eğitimdeki cinsiyet eşitsizliği sorununu çözemediği de görülmektedir.

Asan'a göre, “Eğitimin temel uygulayıcıları olan öğretmenler hizmet içi seminerler ve konferanslarla cinsiyetçilik konusunda bilinçlendirilmeli ve bu konuda mücadele etme konusunda teşvik edilmelidirler. Öğretmen yetiştiren Eğitim Fakülteleri de formasyon derslerinin yanı sıra cinsiyetçilik ve cinsiyetçilikle mücadele konusunda genç öğretmen adaylarına bilgi verebilirler” (Asan, 2010). Asan'ın da belirttiği üzere öğretmen

adaylarına, formasyon dersleri alma aşamasında toplumsal cinsiyet eşitsizliğiyle mücadele etmenin yolları gösterilerek öğretmenler çeşitli hizmet içi eğitimler veya konferanslar, seminerler yoluyla bilinçlendirilmelidir. Derinlemesine görüşmeler esnasında katılımcıların da hemfikir oldukları bu konuyla ilgili olarak Millî Eğitim Bakanlığı'nın çeşitli politikalar geliştirmesi beklenmektedir. Araştırmacı on altı yıldır devlete bağlı ilkokullarda öğretmenlik yapmakta ve bu süre zarfında konuyla ilgili eğitim verildiğine şahit olmamakla beraber “toplumsal cinsiyet eşitsizliği” diye bir problemin farkındalığına dair herhangi bir bulguya da rastlamaz.

Kaynakça

- Asan, Hatice T. (2010). “Ders Kitaplarında Cinsiyetçilik ve Öğretmenlerin Cinsiyetçilik Algılarının Saptanması”, *Fe Dergisi: Feminist Eleştiri No.2 Sayı 2*, 2010 ISSN 1309-128X, Ankara, ss.66-74.
- Bacanlı, H. (2012). *Eğitim Psikolojisi*, Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
Erişim tarihi: 17 Eylül 2018
- ETCEP, *Eğitimde Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Geliştirilmesi Projesi*, (2016). Avrupa Birliği ve Türkiye Cumhuriyeti Ortak Projesi.
- Gökçe, B. (1996). *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Toplumsal Kurumlar*, Ankara, Savaş Yayınevi.
<http://etcep.meb.gov.tr>, Erişim tarihi:17 Kasım 2017
<https://bianet.org/1/85/186497-istanbul-sozlesmesi-nedir>
- Kümbetoğlu, B. (2015). *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Sabuncuoğlu, A., (2006). *Televizyon Reklamlarında Toplumsal Cinsiyet*. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İzmir
- Tan, M. (2000). “Eğitimde Kadın Erkek Eşitliği ve Türkiye Gerçeği, Kadın Erkek Eşitliğine Doğru Yürüyüş” *Eğitim, Çalışma Yaşamı ve Siyaset*, TÜSİAD Yayınları, Ankara, 2000, ss. 23-114.
- TÜSİAD, (2000). “Kadın-Erkek Eşitliğine Doğru Yürüyüş: Eğitim, Çalışma Yaşamı ve Siyaset”, Aralık 2000, İstanbul, ISBN: 975-8458-10-8

ENDÜSTRİ 4.0 YARATTIĞI İŞSİZ SINIFA NE SUNUYOR?

Mustafa Emre Çağlar¹

Özet

Endüstri 4.0, sektörlerin ve bireylerin kontrolünü, ulus devletler aleyhine ulus ötesi şirketlere ve dağıtık networklere aktarırken; giderek artan bir işsiz kitlesi ve prekarya sınıfı yaratıyor. Mitler uğruna yaşayan bireyin ise, ulus devletin toprak sahipliğini garanti altına alacağı tahmin ediliyor, eğer ulus ötesi yapılar kutsal içerikler edinmeyecek ise. Bugün, ulusal otel zincirleri, AIRBNB ve COUCHSURFING; ulusal turizm acenteleri ise BOOKING.com tarafından tehdit edilmektedir. Ulusal taksi işletmeleri, UBER ve GRAB'ın; ulusal araç kiralama şirketleri, ZIPCAR'ın; kişisel araç sahipliği, otonom araçlar'ın; CNC tezgah operatörleri, KUKA Robotics'in; ulusal bankalar ve noterler, BLOCKCHAIN teknolojisi'nin; ulusal şirketlerin İK departmanları, BİİS.com'un; kamyon şoförleri, TESLA'nın; ulusal elektrik üretim ve dağıtım hizmetleri, SOLARCITY'nin fotovoltatik tuğlalarının ve müstakil rüzgar kurulumlarının; konvansiyonel fabrikalar ise üretimi haneye taşıyabilen 3D- PRINTING teknolojisinin rekabetine maruz kalmaktadır.

Adı geçen teknolojiler, geçmişte ancak kitle üretimi vasıtasıyla makul maliyetlerde üretilebilen enerjinin, gıdanın ve ürünlerin, hane kurulumları düzeyinde üretilebilmesini mümkün kılmaktadır. Bu konseptte, **a)** üretim ve tüketim eş lokasyonda gerçekleşmektedir, **b)** üretim ufak birimler halinde ortaya çıkmaktadır, yani bir kitle üretiminin parçası değildir, **c)** üretimin ve hizmetin devamı konvansiyonel endüstriye kıyasla daha düşük montanlı lojistik faaliyete ve toplamda daha az işgücüne ihtiyaç duymaktadır. Bu durumda, üretilen ürünlerin fiyatı, konvansiyonel endüstrinin sunduğu düzeyden aşağı çekilirken, aynı zamanda, geçmişin normlarına göre 'işsiz' olarak sınıflandırılan bir kitle yaratmaktadır. Ailesinden ya da ulus devletin kaynaklarından

¹ Dr. Mustafa Emre ÇAĞLAR, Hitit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, emre.cag@gmail.com

yardım alan işsiz, ütopyik geleceğimizde, ulus devlet vergi kaynaklarını kaybettiğinde ne yapabilir?

Anahtar Kelimeler: *Endüstri 4.0, İşsizlik, Ulusötesi Şirketler, Ulus Devletler*

1. Giriş

Peter Frase (2017, s.7) 21. yy'da yerkürede iki hayaletin gezindiğini ifade ediyor: Ekolojik felaket ve otomasyon hayaletleri. Bu iki endişe birçok açıdan birbirinin zıttı. İklim değişikliği korkusu aslında çok az şeye sahip olma korkusu. Gıda kıtlığı ile birlikte kuzeye doğru bir göç dalgasını ve radikal hava olaylarını gündeme getiriyor. Otomasyon korkusu ise bir, çok fazla korkusu: Çok az insan emeği ile çok şey üreten Endüstri 4.0² bir yandan giderek artan bir işsiz kitlesi ve prekarya³ sınıfı yaratırken, diğer yandan sektörlerin ve bireylerin kontrolünü, ulus devletler aleyhine ulus ötesi şirketlere ve dağıtık networklere aktarıyor.

Bugün ulusal otel zincirleri, AIRBNB.com ve COUCHSURFING.com; ulusal turizm acenteleri ise BOOKING.com tarafından tehdit edilmektedir. Adı geçen ilk iki şirket aynı zamanda ulus devletinin bireye yönelik istihbarat alma imkanını güçlü biçimde kısıtlamaktadır. AIRBNB ile bir özel şahsın evinde ikamet ettiğinizde, kimliğinizi ev sahibine vermezsiniz⁴ ve kimlik bilgileriniz en yakın güvenlik kurumuna iletilmez. O gece nerede konakladığınızı yalnızca bilmesini istediğiniz insanlar ve bir de AIRBNB karargâhı bilir. Ulusal taksi işletmelerinin çok güçlü iki rakibi var: UBER ve GRAB. Bu şirketler taksi şoförlerini ve yolcuları başarılı bir şekilde puanlayabildiğinden, hizmeti paylaşan tarafları standardize etmekte ve hizmet kalitesini arttırmaktadır. Ulusal araç kiralama şirketleri, ZIPCAR'ın; kişisel araç sahipliği, otonom araçlar'ın ve yine ZIPCAR'ın; CNC

² Bu kavram, süregiden teknolojik gelişmelerden ziyade daha spesifik bir içeriğe işaret eder. Kongre'nin konsepti gereği Endüstri 4.0 kavramı kullanılmış olsa da, yazar bu çalışma için, Amerikan ekolünün kullandığı '3. Endüstriyel Devrim (Rifkin, 2011)' kavramını tercih etmektedir.

³ Geçici işlerde çoğu zaman yarı zamanlı çalışan, gelir, temsil ve istihdam güvenliği olmayan kitle (Standing, 2011). Bu kitlenin artışından, işsiz kitlede olduğu gibi, endüstrinin yarattığı gelirin, robotikleşme nedeniyle, emek sahiplerinde değil, çoğunlukla sermaye sahiplerinde kümelenmesi sorumludur.

⁴ Bu durumda istisnalar söz konusu. Birçok devlet AIRBNB vasıtası ile ev sahipliği yapanlara, misafirlerin kimliklerini edinmelerini ve ilgili kurumlara bildirmelerini yasalar ile zorunlu tutmaktadır. Çoğu ev sahibi bu kurala uymasa da kimileri uymaktadır.

tezgâh operatörleri, KUKA Robotics'in; ulusal bankalar, noterler ve devleti bir güven kaynağı olarak kullanan tüm kurumlar, BLOCKCHAIN teknolojisi'nin rekabeti ile karşı karşıyadır. Blockchain'in gündemde olduğu bir senaryoda ulus devlet parayı kontrol edemez çünkü blockchain, gerçek kişiler arası işlemlerin tarihçesini çok sayıda düğümde aynı anda kronolojik olarak depoladığından, bankalara ihtiyaç kalmamıştır. Blockchain, birçok türde kurumu **a)** non-hiyerarşik kılma (merkezi bir ajan içermeyen network) ve **b)** bu kurumların sınırlarını yerkürenin sınırlarına eşleme potansiyeli de taşımaktadır. Ronald Coase'ın 1930'da yazdığı ve literatürde yeni ufuklar açan makalesinde 'niçin firmanın veya herhangi bir örgütün ortaya çıktığı' sorusuna verdiği cevap 'işlem maliyeti'dir. Firmanın sınırları, firma içinde bir işlem yapmanın maliyeti, aynı işlemi piyasa yoluyla yapmanın maliyetine eşit oluncaya kadar genişlemeye devam eder (Sargut & Özen, 2007, s.203). Blockchain teknolojisi işlem maliyetlerini, taraflar arasında güven tesis etmenin maliyetini düşürerek ve bu işi dar boğazlar yaratan kurumlardan devşirerek düşürmektedir. Kurum içi departmanlar da ulusötesi rakipler ile rekabet etmektedir. Ulusal şirketlerin İK departmanlarının alternatifi LinkedIn ve BİİS.com'dur. Mikrokredi açan ulusal bankalar KİCKSTARTER.com'un, kamyon şoförleri, TESLA'nın; ulusal elektrik üretim ve dağıtım hizmetleri, SOLARCITY'nin fotovoltatik tuğlalarının, mikro rüzgâr kurulumlarının ve SMARTGRID'in tehdidi altındadır. Güneş enerjisinden elektrik elde eden, depolayan ve bina stokları arasında dağıtan araçlar, haneleri elektrik üretiminde devlet şebekesinden bağımsız kılma potansiyeli taşıyor. Eğer elektrik üretmek için ölçek ekonomisine ihtiyaç duymuyor isek, devlet niçin vardır? IBM, Cisco Systems, Siemens ve General Electric, bina stoklarında üretilen yeşil enerjinin dağıtımını için akıllı bir şebeke (smartgrid) kurmaya çalışıyor. Bu networke bağlı olan ve elektrik enerjisi fazlasına sahip olan haneler bir değişim katsayısı karşılığında ihtiyaç duyanlarla bu enerjiyi paylaşırlar. Mevcut elektrik üretimi ve dağıtımını %32'lik bir verimlilikte işlerlik gösteriyor. Bu düzey 1960'lardan bu yana sabit. Dağıtık bir enerji network'ü (Smart Grid) düşük ücret, düşük karbon izi demek. Bir başka radikal gelişme ise iletişim networklerinde gerçekleşmek üzere: Ulusal kurumların denetlediği internet altyapısı, STARLINK'in (SpaceX'in son kullanıcıya yörüngeden ulaşan internet ağı projesi) tehdidi altında. Kimi sitelere ulaşımımız devlet tarafından kısıtlanmış olabilir fakat orta vadede, alçak yörüngede seyreden binlerce uydunun kendi arasında kurduğu elektromanyetik bir köprü üzerinden,

cep telefonunuz ile, herhangi bir devletin kontrolü altında kalmaksızın internete bağlanabileceksiniz. Askeri uydu görüntüleme sistemleri, binlerce uyduya sahip birkaç özel şirketin; konvansiyonel fabrikalar ise üretimi haneye taşıyabilen 3D-PRINTING teknolojisinin rekabetine maruz kalmaktadır. 3D yazıcılarda metal dökümlerin kullanılmaya başlanması öngörülebilir bir gelecekte ürünlerin önemli bir kısmının montaja hazır parçalar biçiminde hanede üretilmesini mümkün kılacak. 3D teknolojisi ve dijital kıta ulus devletin, kritik ürünlerin üretimi üzerindeki kontrolünü de güçlü biçimde sınırlamaktadır. Bugün evinizde tek atımlık plastik silahlar dönebilirsiniz, moleküler bazda basım yapan 3D yazıcılar ile pek yakında çeşitli uyuşturucuları ve ilaçları kolayca üretebileceksiniz. WHATSAPP, facebook gibi platformlar ile ABD arasında kişisel bilgilerin paylaşımı hususunda gerilimler yaşanıyor. Attali'ye (2007) göre, ulus devlete ödenen vergilerin karşıladığı sağlık harcamaları da, ULUS ÖTESİ SİGORTA Şirketlerinin rekabeti ile karşı karşıyadır. Ulus ötesi sigorta şirketleri Akerlof'un 'limon problemi' sorunsalını etkin biçimde çözebileceği için, müşterilerine daha uygun primler ile hizmet verecektir. Daha uygun primlerin bedeli, şirkete sunduğunuz sağlık bilgilerinizdir. İmplant çipler ne kadar sigara içtiğinizi, dolaylı olarak primlerinizi belirler. Böylece kitleler bir yandan ulus devletlerin hegemonyasından kurtulurken, diğer yandan başka bir denetim odağının hükmü altına girmeye başlayacaklar, Attali'nin Hiper İmparatorluk dediği ulus ötesi şirketlerin, özelde Sigorta Şirketlerinin. Diğer yandan Endüstriyel Tarım Uygulamaları, INDOOR FARMING ve PERMACULTURE tarım sistemlerinin rekabetine maruz kalmaktadır. Makul maliyetlerle gübreye ulaşabilen girişimciler için, açılabilir ve kapanabilir konteynerlarda (indoor farming) UV ışıklandırma sistemleri ile desteklenen topraklı ya da topraksız (aquaponic & aeroponic systems) tarım kurulumları, 1 acre (4 dönüm) topraktan elde edilen ürünün 6'da birinin, bu alanın %1'inden elde edilebilmesini sağlamaktadır. Bu yöntemler tarım ürününün tüketildiği yerde üretilebilmesini mümkün kılıyor. Makul maliyetlerde gübreye ulaşamayan coğrafyalar için Masanobu Fukuoka'dan (1913-2008) ilham alan permaculture tarım uygulamaları, üretim maliyetlerini sıfır noktasına yaklaştırabilen bir devrim niteliğinde. Son 5 bin yıldır (toprağı sürmek için saban'ın yaygın kullanımına başladığı zamandan bu yana) tarımda vuku bulan tek gerçek devrimi, Japonya'da yaşamış bu adam gerçekleştirdi. Fukuoka'nın yaşamı ve eseri o kadar sarsıcı ki, Batı Aydınlanmasının temel aksiyomlarının uzantısı

olan endüstriyel tarıma ve sosyal yaşama yönelik yıkıcı ve ardından yapıcı önermeler sunuyor. Fukuoka yarım asır boyunca **a)** toprağı sürmeden, **b)** böcek ilacı kullanmadan, **c)** budama yapmadan, **d)** kimyasal hatta hayvansal gübre kullanmadan pirinç, buğday, tahıl, meyve ve sebze yetiştirdi. Elde ettiği verim değerleri endüstriyel rakiplerine eş idi. Fukuoka (2018) tarımda bu sadeliğe ulaşmak için 40 yıl harcadığını ifade eder. Modern tarım henüz ilk etapta toprağı sürerek, ilgili toprak parçasını ekosistemden ayırır ve kimyasal gübre, zirai ilaç gibi destek mekanizmaları üzerinde ayakta kalabilen bir yetiştirme sistemi kurar. Örneğin Türkiye’de mandıra hayvancılığının karşılanabilir fiyatlar ile et üretememesinin nedeni, bu modelin yüksek girdi maliyetleri ile uyumlu olmamasıdır. Diğer tarafta ise, 33 yıldır yaz-kış yaylasında yalnız yaşayan Tonya’lı Fadime nine, 4 büyük baş hayvana bakabilmektedir. TRT Haber’e göre (2011) Manisa’nın Saruhanlı ilçesinin Aydınlar köyünün Tepegöl mevkinde, 59 yıl önce kaçan gebe inekten üreyenler, sayıları 1500’ü geçen yarı yaban bir sürü haline geldi. Bu gibi örnekler tarımda ortaya çıkan herhangi bir başarısızlığın temelinde, sosyo-psikolojik faktörlere bağlı olduğu fikrini doğuruyor. Erhan ve Yonca Çetinbağ çifti İstanbul’daki kurumsal iş hayatlarını bırakıp Foça’ya yerleştiler. Hem kendileri hem de GETO (Gediz Ekolojik Gıda Topluluğu) için üretim yapıyorlar. Topluluk Destekli Tarım modeliyle işleyen bir gıda topluluğunun parçası olarak yaşıyorlar (Özbey, 2019). Erhan Çetinbağ şöyle diyor: “Siz burada çok üreteyim de toptancıya, hale vereyim kafasında olursanız para kazanamazsınız. Çünkü hiç kimse çok kazanamıyor zaten. Burada bu kafa yapısında olan çoğu insan iflas ediyor. Hiçbiri başarılı bir model değil. Biz şehirden gelip hiçbir artı gelir olmadan sadece topraktan geçinen bir yapı kurmaya çalışıyoruz; farklı bir model sunuyoruz ve başarılı oldu gibi görünüyor.” Bu gelişmelere ek olarak Endüstri 4.0, konvansiyonel fabrikalarda ve hizmet işletmelerinde tam otomasyon sistemlerini gündeme getirerek işsizliğe katkıda bulunmaktadır.

Yukarıda adı geçen teknolojiler, geçmişte ancak kitle üretimi yoluyla makul maliyetlerde üretilebilen enerjinin, gıdanın, ürünlerin ve hizmetlerin, hane kurulumları düzeyinde, ufak birimler halinde ve çoğu zaman tüketildiği yerde üretilebilmesini, hizmetlerin ise daha etkin sunulmasını mümkün kılmaktadır. Bu örneklerde üretimin ve hizmetin devamı konvansiyonel endüstriye kıyasla daha düşük montanlı lojistik faaliyete ve daha az

işgücüne, hammaddeye ve enerjiye ihtiyaç duymaktadır. Bu gelişmeler ürün ve hizmetlerin fiyatını aşağı çekerken, aynı zamanda, geçmişin normlarına göre 'işsiz' olarak sınıflandırılan bir kitle yaratmaktadır.

2. Endüstri 4.0 Gerçekten İşsizliğe Sebep Oluyor mu?

Martin Ford (2018, s.9) sanayi devriminden günümüze kadar olan kanıtlara bakılarak elde edilen genel kanıya göre, teknoloji bir yandan mevcut endüstrileri yok ederken, öte yandan yeni endüstriler ve işler yaratmıştır diyor. Fakat el emeğinden zihin emeğine doğru gerçekleşen yığılma bir duvara doğru ilerliyor gibi görünüyor. Bir çalışmaya göre (Ford, 2018, s.259) 1995 ile 2002 arasında, dünya çapında 22 milyon fabrika işi yok olurken, imalat %30 arttı. 1970'lerden bu yana, üretkenlik arttığı halde ücretler düşmektedir. 1950'lerde ABD'de en üstteki %10'un ulusal gelirden aldığı pay %30'larda iken bugün %50'yi geçti. Tuncer Şengöz (2019), gelir eşitsizliğindeki bu durumu ele alanların 1929 benzeri bir finansal/ekonomik çöküş beklediğini fakat 2000'lerin dünyası ile 1920'lerin dünyasının arasında çok az benzerlik olduğunu söylüyor. Şengöz'e göre, finansal/ekonomik paradigma değişebilir.

3. Endüstri 4.0 Ne Sunuyor?

(i) Kapital pazarlar gelir dengesizliğindeki artışa engel olamıyor ise, (ii) eğitime daha fazla yatırım yapmak sorunlarımızı çözmeyecek ise (otomasyon beyaz yaka işleri kemirdiğinden) ve (iii) otomasyonun yükselişini durdurmaya çalışmak gerçekçi değil ise, o zaman geleneksel çözümlerin dışına bakmaya mecburuz. (iv) Bugün elde olan teknolojik birikimde, toplumun da alacak hakkı yok mudur? Öyle ise (v) işsiz kitleler ulus devletlerin zayıf sosyal şemsiyesi altında ne yapacak ve küçücük bir ayrıcalıklı sınıfın, toplumun bütün teknolojik sermaye birikimini tekeline almaya hakkı olmalı mıdır? Yeni dünyada bir çeşit sosyal eşitlik mi hüküm sürecek yoksa kaçınılmaz olarak artmış bir eşitsizlik mi? Görüldüğü kadarıyla birden çok sabitimiz ve tek bir değişkenimiz söz konusu. (i, ii, iii, iv) sabitler, (v) yani sınıf iktidarı meselesi ise değişkendir. P. Frase, teknolojik gelişmelerin toplumsal dönüşümler için bağlamlar sunduğunu, ancak onları asla doğrudan belirleyemediğini; değişime aracılık eden şeyin daima örgütlü kitleler arasındaki iktidar

mücadeleleri olduğunu ifade ediyor (2017, 26). Japonların tüfeği benimsedikten sonra kültürel ve siyasal nedenlerle terk etmişti. Okyanuslara açılma yetisi İngiltere’de ‘görmekli devrimi’ yapan bir burjuva sınıfı yaratırken, İspanya’da monarşiyi beslemişti (Acemoğlu & Robinson, 2015).

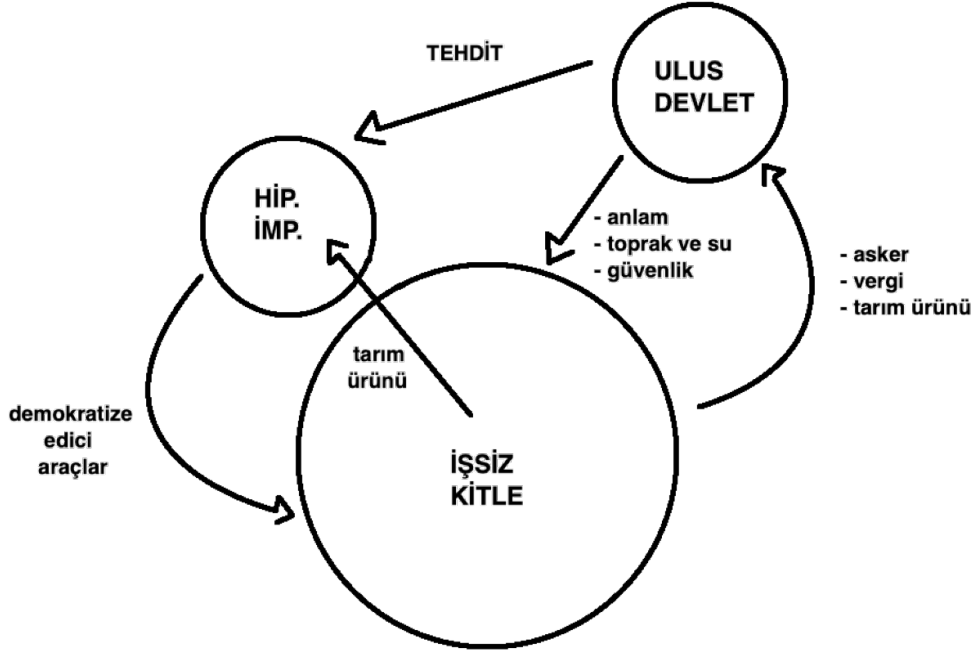
Artan eşitsizliğin ve işsizliğin beraberinde getirdiği küresel gerilime çözüm önerisi olarak ‘Temel Gelir’ fikri gündeme gelmektedir. Bu fikre göre, devlet yüksek gelir grubunu vergilendirir ve bunu işsiz kitleye dağıtır. Fakat temel gelir güçlü bir sosyal devletin varlığı varsayımına dayanmaktadır. ‘Obamacare’de başarısız olmuş bir devlet (ABD), gelecekte mevcut vergi kaynaklarını da yitirmişken, büyük şirketlerden ve yüksek gelir grubundan vergi tahsil edip bunu fakir halk kitlelerine dağıtabilecek midir? Üstelik elitler, bu tür bir girişime tepki olarak tamamen geriye çekilebilirler:

a) ‘Elisium’: Bu senaryoda elitler, Elisium filminde olduğu gibi kendi bağımsız eko sistemlerini kurar. İhtiyaç duydukları üretim gücünü robotlardan karşılar ve diğerleri ile kurdukları iletişim onların dışarıda tutulduğunu garanti etmek adına gerçekleşir. Fraser’a göre elisium, yaklaşan ekolojik felaketin şiddetine bağlı olarak belirme eğilimindedir. Kaynak kıtlığı aşırı bağlayıcı olur ise zenginler ekonomik açıdan lüzumsuz hale gelmiş bir ayaktakımı ile zenginliklerini paylaşmak istemeyecektir. Kızgın bir ayaktakımı ise elindekileri kaybetmekten korkan egemen sınıf için büyük bir tehdittir (2017, s.91). Bugün bu bakış açısının izleri söz konusu yerkürede. Fakat bu çalışma ‘b’ şikkını, mevcut paradigmayı kıran bir vizyonu ön plana çıkarmaktadır.

b) ‘Triosium’: Mevcut endüstriyel ekosistemde işsiz olan kitlelerin, kırsalda, modern yaşamın refah standartlarından fazla uzaklaşmadan, kendine yeterli haneler veya ufak komünler halinde yaşayabilmesi için ihtiyaç duyulacak teknikler ve teknolojilerin çoğu bugün mevcuttur ve bu çalışmanın girişinde tanıtıldılar. Dikkat çekici olan şey, bu teknolojilerin ulus ötesi şirketler tarafından geliştirilmiş olmasıdır. Bu durumda şu soru gündeme gelmektedir: “Ulus ötesi şirketler kendi ekosistemlerini kurmaktansa, neden geriye kalan kitleler ile bir alışveriş ilişkisi kursun?” Hiper İmparatorluk, elindeki zenginliğe ulus devlet tarafından el konulmayacağından asla emin olamaz çünkü ulus devlet gibi etkin bir orduya sahip olamaz. İnsan hem mit’lere, hem de nefisine tutsaktır.

İnsan hem kutsal bir uğurda nefsinden feragat etme eğilimindedir, ki böyle şehit olursunuz, hem de diğer her şeyi, Ego'sunu doyurmak için (kutsal içeriğe sahip olmayan bir faydayı maksimize etmek) kullanma eğilimindedir. Mit'ler uğruna yaşayan insan, miti temsil etmeyen elitlere karşın, mit adına toprağa sahip olan ulus devleti yaşatacaktır⁵. Mit uğruna ölünür fakat ulus ötesi şirketlerin paralı askerleri ölmeye razı olma hususunda başarısızdılar. Robotik ordu sistemleri ise son raddede insan bağımlıdır. Bir sistem, kendi başarımını aşan bir sistem yaratamaz, insanoğlu son derece tehlikeli robot sistemleri geliştirebilir fakat bu sistemler, kaçınılmaz olarak öngöremeyecekleri çevre koşulları için insan bağımlıdırlar. Bu sistemlerin supervizörleri tehdite açıktır. Hiper İmparatorluk, ulus yapıları, toprak ve suyun sahipliği açısından da muhtaç olacaktır çünkü bu iki üretim faktörü ancak etkin bir orduya sahip olunarak elde edilebilir. Tarımsal üretim ne kadar endüstriyelleşse de bol miktarda suya ihtiyaç duymaya devam edecektir. Okyanuslardan içme suyu elde etmek ve bunu boru hatları ile taşımak yüksek enerji bedeli nedeniyle orta vadede gündemde olmayacaktır. Bu şartlar altında ulus devletlerin, elitler üzerindeki cebri kabiliyetlerini indirgemenin tek yolu, ulus devletin ordusunu vergi ve beden gücü ile besleyen geniş (bir kısmı işsiz) kitleleri, üretilen demokratize edici araçları satın alacak konumda kılmaktır. Öyle ise Hiper imparatorluk, işsiz kitleleri finanse edecektir. Aşağıdaki illüstrasyonda ulus ötesi şirketler, endüstriyel tarım sektöründen özellikle çekilerek ve dolayısıyla kırsala dağılan işsiz kitlelerin kurduğu komünlerin ürettiği ürünlerin piyasaya hâkim olmasına izin vererek, onları dolaylı yoldan finanse etmektedir. Bu şirketler ancak bu şekilde, bireyleri ulus devletten bağımsız kılan demokratize edici araçları onlara satabilir.

⁵ Bu noktada bir şerh düşüyoruz: Bir tür kutsala sahip olabilecek ulusötesi yapılar olabilir, bu yapıları birkaç örnek de söz konusu.

Şekil 1. Triosium

Kaynakça

- Acemoğlu, D., Robinson, J., A., (2015), “Ulusların Düşüşü”, Doğan Kitap, İstanbul
- Attali, J., (2007), “Geleceğin Kısa Tarihi”, İmge Kitabevi
- Çakıcı, A., H., (2019), https://ahmethakancakici.blogspot.com/2019/10/egemenlerde-siddete-hassasiyet-oktur.html?fbclid=IwAR2Q7LKcLzDJdE3_0xc71KxS3BH2TchPbv99_hjxAqubV3gYkYbYEEY8rO_Q
- Ford, M., (2018), “Robotların Yükselişi, Yapay Zeka ve İşsiz Bir Gelecek Tehlikesi”, Kronik Yayınları, İstanbul
- Frase, P., (2017), “Dört Gelecek, Kapitalizmden Sonra Hayat”, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul
- Fukuoka, M. (2018), “Ekin Sapı Devrimi, Doğal Tarıma ve Doğal Hayata Giriş”, Kaos Yayınları, İstanbul

Özbey., G., (2019) <http://www.bugday.org/blog/iyi-seyler-yapan-guzel-insanlar-erhan-yonca-cetinbag/>

Rifkin, J., (2011), “The Third Industrial Revolution”, Palgrave McMillian

Sargut, A., S., Özen, Ş., (2007), “Örgüt Kuramları”, İmge Kitabevi, İstanbul

Şengöz, T., (2019),

<https://twitter.com/tuncersengoz/status/1172948633882284034?s=12&fbclid=IwAR1Z12O7Aqan2Y7jLoo7qLN1AW63DjRQj8I9BdVTxojTGqF38Xw-uggPPIw>

TRT Haber (2011), https://www.trthaber.com/haber/yasam/59-yil-once-kacan-inek-koloni-kurdu-8395.html?fbclid=IwAR0inxNoJNV8Pgg9XF6Zh-kTbr_trTebnR1Ion8x8LZ0OWwFVLn2U5dyR0

TÜRKİYE’DE SİYASİ PARTİLERİN SANAT SÖYLEMLERİ: AK PARTİ VE CHP ÖRNEĞİ

Adnan Çetin¹

Özet

Sanat ve siyaset toplumsal alanı inşa eden, dönüştüren, yeniden üreten temel pratiklerdir. Bu iki toplumsal pratik arasında kesişimsel bir alanın varlığından söz edilebilir. L. Kreft’in ifade ettiği gibi; “*Sanat ve siyaset*” yalnızca uzun geçmişi olan geniş bir alan değil, geçtiğimiz 20-30 yıl içinde sanat ve siyasetin haritalandırılmasındaki ve doktrinlerdeki değişimlerin etkisiyle sınırları tamamen bulanıklaşmış bir alandır (Kreft, 2008: 9). Sanat, çoğu zaman siyasal bir pratik olarak değerlendirilirken; siyaset de bir yönetme sanatı olarak tarif edilmektedir. Sanat bazen siyasal alanın kurucu bir ögesine dönüşürken; bazen de siyaset sanatı belirleyen bir hegemonik araca dönüşebilmektedir. Dolayısıyla sanat ile siyasetin birbirini besleyen iki toplumsal pratik olduğunu söylemek mümkündür.

Modern toplumsal düzende toplumsal iktidarı elde etmenin temel araçlarından biri siyasi partilerdir. Özbudun’un ifadesiyle siyasi partiler *halkın desteğini sağlamak suretiyle devlet yönetimini ele geçirmeye veya sürdürmeye çalışan, sürekli ve istikrarlı bir örgüte sahip siyasi topluluklardır* (Özbudun, 1974:4). Siyasi partiler, farklı toplumsal grupların çıkarlarını temsil eden ve bu çıkarlar için mücadele eden meşru organizasyonlardır. Siyasal partiler bu anlamda toplumsal çıkarları korumak ve devamlı kılmak için toplumsal iktidara sahip olma mücadelesi verirler. Bunun en kestirme yolu da çoğunluğun rızasını almaktan geçmektedir. Siyasal partiler çoğunluğun rızasını almak için eğitim, kültür, sanat, tarım, kalkınma, endüstri, ulaşım, sağlık gibi alanlarla ilgili toplumsal projelerini toplumsal kesimlere beyan ederler. Bu çalışma toplumsal iktidara sahip olma arzusu ile yola çıkan siyasi partilerin bu anlamda sanatı nasıl okudukları, sanata nasıl bir

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, adnncetin@gmail.com

işlev yükledikleri, sanata nasıl bir toplumsal paye biçtiklerini anlamaya çalışmaktadır. Başka bir ifade ile çalışma siyasi partilerin sanat siyasalarına odaklanmaktadır.

Çalışmanın evreni Türkiye'deki siyasi partilerdir; temel örneklem ise iktidar partisi konumundaki Adalet ve Kalkınma Partisi ve muhalefet partisi konumundaki Cumhuriyet Halk Partisidir. Söz konusu iki partinin sanat siyasalarını değerlendirirken parti tüzükleri, parti programları, seçim beyannameleri gibi yazılı dokümanlara başvurulacaktır. İçerik çözümlemesi yöntemi kullanılarak bu dokümanlar üzerinden partilerin sanatı okuma biçimleri anlaşılmalı çalışılacaktır. Neuman'a göre *içerik çözümlemesi, metin içeriği toplama ve analiz etme tekniğidir. İçerik analiziyle birden çok metnin içeriği karşılaştırılabilir ve bu metinler çizelgeler ve tablolar gibi nicel tekniklerle analiz edilebilir* (Neuman, 2006: 466). Bu anlamda içerik çözümlemesi yöntemi farklı iki partinin dokümanlarındaki sanatın kurgulanma biçimlerini karşılaştırmamıza imkân sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Sanat, Siyasi Partiler, İçerik Analizi*

1. Sanat Nedir?

Sanat, toplumsal yaşamın ilk dönemlerinden günümüze kadar hem toplumsal pratiğin hem de düşünsel pratiğin merkezi alanlarından biri olagelmiştir. Tarihsel olarak mağara duvarlarındaki resimlere kadar gerilere götürebileceğimiz sanat, düşünsel anlamda da antik Yunan felsefesine kadar gerilere götürülebilir. Sanatı, Tolstoy'un da ifadesiyle "güzeli ortaya çıkaran etkinlik" olarak tanımlayabiliriz (Tolstoy, 2013: 13). Sokrates güzel olanın iyi, faydalı ve doğru olduğunu ifade ederken; Platon güzel kavramının soyut ve ulaşılmaz olduğunu ifade eder. Aristoteles ise güzel olan algılanabilir olduğu ölçüde vardır diyor (Demiralp, 2008: 243).

Sanat üzerine düşünce üretmenin yukarıda da ifade edildiği gibi binlerce yıllık bir tarihsel serüveni vardır. Bu tarihsel serüven içerisinde sanata dair iki okuma biçiminin geliştiğini ifade edebiliriz. Başka bir ifade ile sanat okumalarında iki güzergâhın öne çıktığını söyleyebiliriz. Bu güzergâhlardan birincisi, Aristoteles'in "mimesis" kavramını referans almaktadır. Mimesis, çevrenin, doğanın, hayatın ve hatta gerçeğin yansıtılmasına ve hatta

taklidine dayanır. Gerçeğin taklidi bütün sanat dallarında değişik şekillerde ortaya çıkabilir. “Mimesis” kavramını referans alan düşünürlere göre, ne kadar soyut, fantastik ya da “saçma” olursa olsun bir sanat eserini ortaya çıkaran unsurlar doğüstü, aşkın idealar evreninden değil, deneyimler dünyasından doğar (Daldal, 2005: 16).

Sanat okumalarındaki ikinci güzergâh, Imanuel Kant’ın süblime (yücelik) kavramını referans almaktadır. Süblime kavramını referans alan düşünürlere göre sanat, sanat yapıtının biçimsel güzelliğinin ve bu güzellik duygusunun yarattığı “aşkın” hislerin yüceltilmesi prensibidir. Estetik duygu mantıkla değil, bu “güzel” kavrayışı ile şekillenir. Kant’a göre sanatçı kendi yaratıcı sürecinde her çeşit maddi kazanç ya da dünyevi mesaj kaygısından uzak durmalıdır.” (Daldal, 2005: 12). Bu bağlamda Kant’a göre toplumsal, siyasi ekonomik kaygılarla üretilen sanat, sanatın “aşkınsal” özüne aykırıdır.

Sanatla ilgili bu okuma biçimleri bizi nihayetinde on dokuzuncu yüzyıldaki klasik “*sanat, sanat içindir*” ve “*sanat toplum içindir*” tartışmasına götürmektedir. Ancak sanatı nasıl tarif edersek edelim sanatın yaratıcı bir duygulanım faaliyeti olduğu noktasında ortak bir kanı vardır.

2. Sanat ve Siyaset

Sanat ve siyaset birbirini tamamlayan iki toplumsal alandır. Bu anlamda sanatçı ve siyasetçi aynı ufka bakan aktörlerdir ve ikisinin de toplumsal bir derdi vardır. Sanatçı toplumsal derdini imgeler yoluyla dolaylı bir biçimde toplumsala sunarken; siyasetçi siyasal pratikler üzerinden doğrudan derdini aktarır. Bu anlamda toplumsalın dönüştürülmesi, inşa edilmesi ve kırılması noktasında sanat da en az siyaset kadar etkili bir pratiktir. Tolstoy’un aşağıdaki ifadeleri bu anlamda dikkate değerdir.

Eğitime, bütün halkı eğitimden geçirebilmek için gerekli kaynağın ancak yüzde birini ayırabilen Rusya’da hükümet sanatı desteklemek adına akademilere, konservatuvarlara, tiyatrolara milyonlar akıtmaktadır. Fransa sanata sekiz milyon ayırırken, Almanya ve İngiltere’nin de bu miktarda bir katkı sağladıkları görülüyor. Her büyük kentte müze, akademi, konservatuvar, tiyatro okulu, konser salonu, gösteri merkezi adı altında son

derece büyük, göz alıcı binalar yapılıyor. Yüz binlerce işçi, zanaatçı: doğramacı, duvarcı, boyacı, marangoz, kaplamacı, kuyumcu, dökümcü, dizgici, terzi, berber... sanatın isterlerini yerine getirmek için ağır çalışma koşulları altında ömürlerini tüketiyor. İnsanoğlunun, bunca güç, kaynak tüketen –sanat dışında- tek bir etkinlik alanı vardır ve o da savaştır (Tolstoy, 2013: 4).

Sanatın en büyük sırrı insanları aynı tarzda hissettirmektir (Sena, 1972: 58). Sanatın bu hikmetinin farkında olan siyasal organizasyonlar, bundan istifade etmekten kaçınmamışlardır. Tarihsel olarak sanat ve siyaset ilişkisine bakıldığında avcı-toplayıcı toplumlardan, tarım toplumlarına ve modern toplumlara kadar toplumsal iktidara talip olan kişiler, gruplar veya sınıfların sanatı bir inşa aracı olarak kullandıkları görülmektedir. Filozof ve sosyolog Lev Kreft (2014: 21-46) modern zamanların sanat-siyaset ilişkisine dair üç model önerir. Bunlar, *ulus inşası modeli, sanatın özerkliği modeli ve avangard modeldir.*

Ulus inşası modelinin en iyi örneği Fransa'dır. On dokuzuncu yüzyılda Fransa'da kurulan Fransız Güzel Sanatlar Akademisi, bir ulus-devletin sanat üzerindeki denetimini temsil eden ilk modern kurumdu. Fransız Güzel Sanatlar Akademisi öncelikle Fransızca'yı Latin dilinin kalıntılarından kurtarıp, Fransızcanın "*modern dillerin en mükemmeli*" olduğunun gerekçelerini inşa etme çabasındaydı. Fransız Güzel Sanatlar Akademisi Fransız sanatının mükemmelliğini kanıtlama çabası içerisindeydi. Çünkü Fransa'nın dünyanın en mükemmel ulus-devleti olduğu bunun üzerine inşa edilecekti. Ulus inşa etmenin ve sürekliliğini sağlamanın pek çok yolu vardır; ama hepsinde de şu ya da bu şekilde, sanat da kullanılır. Ulus inşası ilk modern siyasi sanat rejimidir ve hala geçerliliğini korumaktadır (Kreft, 2014: 21-31).

Sanatın özerkliği bir yandan sanat kurumlarının ve sanat dünyalarının kendine ait kurallar ve yasalarla sanat kurumu altında bütünleştiği bir sistem haline geldi, bir yandan da sanatın en etkili tinsel devrim aracı olduğu düşüncesine dönüştü. Sanatın özerkliğini savunanlara göre, sanat insanlığın tarihsel ilerlemesindeki özel misyonundan ötürü özerktir ve bu özel misyon ne bilimin ne de siyasetin araçlarıyla yerine getirilemez. Bu

anlamda sanatsal güzelliğin estetik cazibesi, insanlığa ilham verebilecek üst-siyasi [metapolitical] bir güçtür. Bu güç özerk olmalıdır, yani diğer bütün güçlerden ve düzenlerden bağımsız olmalıdır, çünkü o bu dünyaya ait değildir ve böylece umutlarımızı gerçekleştirebilir (Kreft, 2014: 32-36). 19. yüzyılda sanatın bağımsızlığına dayanan siyasi bir sanat programı olarak doğan sanatın özerkliği anlayışı, ilk bakışta, sanat ile siyaset arasında hiçbir ortak zemin olamayacağını savunur gibi görünür. Fakat bu anlayış belirli bir sanat politikasını, dolayısıyla belirli bir estetik iktidar rejimini temsil etmektedir. Sanatın özerkliğini savunmak da aslında politik ve toplumsal bir konumlanmadır; dolayısıyla toplumsalın diğer alanlarından yüzde yüz soyutlanmış bir sanat pratiğinden söz edilemez (Plehanov, 1987: 31).

Avangard sanat anlayışı 20. yüzyılın bütün radikalizmleri gibi, kendi içinde sağ, sol, merkez ve aşırı unsurlar barındırır. Avangard sanat-siyaset modelinde sanat siyaset haline gelir, modernite boyunca büründüğü tarafsızlıktan soyunur ve mevcut yaşamın ilerisinde, bugün de geleceği temsil eden, bunu da sanat değil siyaset bağlamında yapan bir alana dönüşür. Öte yandan 20. yüzyılın çoğu siyasî hareketi ile rejiminde sanat sanki güçlü ve dolaysız siyasi etki yaratan bir alan gibi görülür. Totaliter denen rejimler ve siyasi hareketler (Nazizm, komünizm, faşizm), amaçlarına götürecek en uygun ve önemli siyasî araçlardan birinin sanat olduğu fikrinden hareketle, ya da insanları bu amaçlara çoktan ulaştığına inandırmak için, kendilerine özgü siyasî sanat modelleri yaratmış (Nazi sanatı, sosyalist realizm) ve toplumun bütününe bunları dayatarak sanattaki bütün diğer akım ve yaklaşımları tasfiye etmişlerdir. Kimliğe ve bağımsızlığa önem veren diğer siyasî hareketler de (sömürgeleikten kurtulmuş yeni devletlerde ulus inşası, 1960'ların yeni sol hareketleri, feminist hareketler), sanatın dolaysız bir siyasî araç olma rolünü pekiştirir. Sonuçta 20. yüzyıl, sanatın siyaset olarak anlaşıldığı bir yüzyıl olur. Demokrasilerde, hatta sanatı beğeni farklılıklarına dayanan özgür seçimlerin damgasını vurduğu bir alan olarak gören ABD' deki gibi rejimlerde bile, sanat kamusal önemi haiz bir alan haline gelir ve doğrudan siyasi mekanizmalarla yönetilip manipule edilmeye başlar- film sektöründe, ya da yeni bir ulusal kimlik inşası sürecinde olduğu gibi (örneğin New Deal'ın sanat programı). Velhasıl, 20. Yüzyılda sanat siyasî açıdan son derece önemli, dolayısıyla hayli tehlikeli bir alana dönüşür (Kreft, 2014: 38).

3. Türkiye’de Siyasi Partilerin Sanat Söylemleri: Ak Parti ve CHP Örneği

Bu bölümde partilerin seçim bildirgeleri ve parti programının analizi yapılacaktır. İlk tabloda analiz edilen dokümanların listesi verilmiştir. İkinci tabloda parti programlarının kültür-sanat bölümlerinde en sık kullanılan ve sürekli tekrarlanan kavramlar listelenmiştir. Tablo 3’ten Tablo 7’ye kadar partilerin seçim bildirgelerinin kültür-sanat bölümleri incelenerek en sık kullanılan ve sürekli tekrarlanan kavramlar listelenmiştir. Tablo 8’de ise iki partinin söz konusu dokümanlarında en sık kullanılan ve sürekli tekrarlanan kavramlar karşılaştırmalı olarak listelenmiştir. Kavramlar birer semboldürler ve her biri bizi bir anlam dünyasına, bir ideolojiye veya bir dünya görüşüne götürürler. Bu tablolarda ortaya çıkan kavram kümelerinin de böyle bir işlevi vardır. Bu anlamda bu kavramlar partilerin sanatı nasıl anlamlandırdıklarını ifşa eden bir işlevleri vardır. Bu kavramlar üzerinden partilerin sanat söylemlerinin nasıl olduğu sonuç bölümünde genel hatları ile tartışılacaktır.

Tablo 1. Analiz edilen dokümanlar

AK Parti	CHP
Parti Programı	Parti Programı
2002 Seçim Bildirgesi	2002 Seçim Bildirgesi
2007 Seçim Bildirgesi	2007 Seçim Bildirgesi
2011 Seçim Bildirgesi	2011 Seçim Bildirgesi
2015 Seçim Bildirgesi	2015 Seçim Bildirgesi
2018 Seçim Bildirgesi	2018 Seçim Bildirgesi

Tablo 2. Parti programlarının kültür/sanat bölümünde en fazla kullanılan kavramlar

AK Parti	CHP
Ruh, Mana	Çağdaşlık
Gelenek	Ulusal Kültür
Milli Değerler	Sansür
Milli Kültür	Anadolu Kültürü
Türk-İslam Sanatları	Cumhuriyet Değerleri

Tablo 3. 2002 seçim bildirgelerinde sıkça kullanılan kavramlar

AK Parti	CHP
-	Sosyal Devlet
-	Özgür Kültür
-	Sansür
-	Türk Dili
-	Kültürel Miras

Tablo 4. 2007 seçim bildirgelerinde sıkça kullanılan kavramlar

AK Parti	CHP
Medeniyet	Anadolu Kültürü
El Sanatları	Ulusal Kültür
Rekabet	Özgürlük
İnsanlık Mirası	Laiklik, Çağdaşlık, Cumhuriyetçilik
Özel Sektör, Sivil Toplum	Madımak

Tablo 5. 2011 seçim bildirgelerinde sıkça kullanılan kavramlar

AK Parti	CHP
Medeniyet	Aydınlanma
Gelenek, Muhafaza Etme	Özgürleşme
Ruh ve Mana	Sansür
Selçuklu, Osmanlı Sanatı	Türk Dili
Değer	Sanat Yasası

Tablo 6. 2015 seçim bildirgelerinde sıkça kullanılan kavramlar

AK Parti	CHP
Medeniyet	Özgürlük
Osmanlı, Selçuklu Sanatı	Sosyal Güvence
Gelenek, Muhafaza Etmek	Çağdaşlık
Değer	Anadolu Kültürü
Özel Sektör, Sivil Toplum	Sansür

Tablo 7. 2018 seçim bildirgelerinde sıkça kullanılan kavramlar

AK Parti	CHP
Medeniyet	Özgürlük
Değer	Demokrasi
Geleneksel Sanatlar	Sansür
Milli Kültür	Sosyal Güvence
Gelenek	Anadolu Kültürü

Tablo 8: Partilerin sanat söylemlerinin karşılaştırmalı okunması

AK Parti	CHP
Medeniyet	Çağdaşlık
Gelenek	Modern
Milli Kültür	Ulusal Kültür
Türk-İslam Sanatları	Anadolu Sanatları
Osmanlı, Selçuklu Kültürel Mirası	Anadolu Kültürel Mirası
Özel Sektör, Sivil Toplum	Sosyal Güvence
Ruh ve Mana, Katarsis	Özgürleşme

Sonuç

Sanat ilk insan topluluklarından günümüz modern/postmodern toplumlarına kadar sosyal yaşamın merkezi kurumlarından biri olagelmıştır. Toplumu yönetme arzusunda olan birey, grup veya sınıflar bu anlamda sanat yüksek bir ilgi duymuşlardır. Çünkü bazen orduların yapamayacağını bir filmin, bir romanın veya bir şarkının başarabileceğine tarihte çokça rastlanmıştır. Bu bağlamda böylesi güçlü bir toplumsal pratiğin yani sanat pratiğinin Türkiye'nin iki önemli siyasal aktörü olan Ak Parti ve CHP için ne anlam ifade ediyor? Bu soruyu yanıtlamadan önce bu iki partinin siyasi kimliklerine değinmek gerekir.

Ak Parti 2001 yılında kurulmuş ve kendisini muhafazakâr-liberal bir parti olarak tanımlayan bir siyasi organizasyondur. Türkiye'nin siyasi tarihi bağlamında bakıldığında Milli Selamet, Milli Nizam, Refah, Fazilet gibi siyasal İslam çizgisinin çağdaş temsilcisidir. Millî görüş siyaseti ile yaşadıkları kırılmalara rağmen bu anlamda bu çizginin bir devamı niteliğindedirler.

CHP ise Türkiye'nin kurucu aktörlerince kurulmuş bir partidir. İmparatorluktan cumhuriyete geçişin lokomotifi sayılabilecek bir siyasal organizasyondur. Tarihsel olarak zaman zaman kırılmalar dönüşümler yaşasa da günümüz Türkiye siyasetinin temel aktörlerinden biridir. Emre Kongar'ın tarif ettiği üzere CHP Türkiye'deki devletçi-

seçkin zümrenin siyasal temsilcisidir ve temel hedefi Türkiye'ye çağdaş dünya seviyesini yakalatmaktır.

Ak Parti'nin parti programı ve seçim bildirgelerine bakıldığında *medeniyet, gelenek, milli kültür, Türk-İslam sanatları, Osmanlı ve Selçuklu kültürel mirası, sanatın özerkliği, sanatın sivil toplumlar eliyle icra edilmesi, ruh ve mana, katarsis* gibi kavramların ön plana çıktığını görmekteyiz. CHP'nin parti programı ve seçim bildirgelerine bakıldığında ise *çağdaşlık, modernlik, ulusal kültür, Anadolu sanatları, Anadolu kültürel mirası, sanatçıya sosyal güvence ve özgürleşme* gibi kavramların ön plana çıktığını görmekteyiz. Ak parti sanatı bir katarsis aracı olarak değerlendirirken; CHP sanatı bir özgürleşme aracı olarak değerlendirmektedir. İki partinin sanata yaklaşımları genel siyasi kimlikleri ile uyumluluk arz etmektedir. Sonuç olarak Ak Parti muhafazakar liberal bir sanat alanını öncelerken CHP daha modernist bir sanat alanını öncelemektedir.

Kaynakça

- Daldal, A. (2005). 1960 Darbesi ve Türk Sinemasında Toplumsal Gerçekçilik. İstanbul: Homer Kitabevi.
- Demiralp, D. (2008). Sokrates Etiği ve Sanat. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/1144/13416.pdf> (erişim: 16.09.2019).
- Kreft, L. (2014). Sanat ve Siyaset: Sanatın Siyaseti ve Siyasetin Sanatı. Ali Artun (Ed.), Sanat ve Siyaset: Kültür Çağında Sanat ve Kültürel Politika içinde (s.9-48). İstanbul: İletişim.
- Plehanov, G. V. (1987). Sanat ve Toplumsal Hayat. (Çev. C. Karakaya). İstanbul: Sosyal.
- Tolstoy, L. N. (2013). Sanat Nedir?. (Çev. M. Beyhan). İstanbul: İş Bankası.

KADINLARIN GÜNDELİK YAŞAMLARI VE *LEISURE* FAALİYETLERİNDE İNTERNET KULLANIMININ YERİ

Gökben Demirbaş¹

Özet

Teknolojinin toplumsal yaşam üzerindeki dönüştürücü etkisi ekseriyetle formel yaşam alanları ve konuları ekseninde çalışılmıştır. Kadınların gündelik hayatlarında, özellikle de eğlence, dinlence, spor, kültür ve serbest zaman aktivitelerinde ne gibi değişiklikler yarattığına dair henüz az çalışma mevcuttur. Hâlbuki günümüzde teknoloji, özellikle de internet kullanımı, gündelik hayatın dokusuna iyice yerleşmiş, sürekli dönüşen toplumsal yaşamın hemen hemen her alanı içerisinde merkezi bir yer edinmiştir. Kadınlar gündelik hayatın akışı içinde “serbest” zamanlarını nasıl değerlendirmektedir? İnternet kullanımı bu resmin neresindedir? Bu çalışmada 2014-2015 yılları içinde niteliksel yöntemler kullanılarak elde edilen veriler ışığında söz konusu soruları cevaplandırılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *toplumsal cinsiyet, mahalle, leisure, internet, gündelik hayat*

1. Giriş

Türkiye’de internet kullanımı son on yılda dikkate değer bir oranda artmış durumdadır. Özellikle işçi sınıfı, lise ve altı düzeyde eğitim görmüş kadınlar bu alana diğer gruplara oranla yeni dâhil olmuşlardır. Örneğin, TÜİK Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanımı verilerine göre 2019 yılının ilk 3 ayında 16-74 yaş aralığında bilgisayar kullanan kadın oranı %50,6, internet kullanan kadın oranı %68,9’dur. Eğitim düzeyine göre değerlendirdiğimizde 2009 yılında okuma-yazma bilen fakat bir okul bitirmemiş kadınların internet kullanımı %1,1 iken, 2019 yılında bu oran %17’ye yükselmiştir. Daha dramatik bir artış ilkokul mezunu kadınlar arasında olmuş, 2009 yılında internet kullanan

¹ Arş. Gör. Dr., Trakya Üniversitesi, İ.İ.B.F., Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, gokbende@gmail.com

ilkokul mezunu kadınların oranı %7,7 iken, 2019 yılında bu oran %57,8'e yükselmiştir. Yine ortaokul mezunları için 2009'da %43,5 olan internet kullanım oranı 2019'da %85,1'dir.

Çeşitli istatistiki bulgular mevcut olsa da kadınların internet kullanımlarını dönüştüren gündelik hayatın dinamikleri ve toplumsal bağlama yerleşik şekilde çalışmış yayın sayısı görece azdır. Örneğin, Costa (2016) Mardin'de yaptığı etnografik araştırması ile aileleri ve içinde yaşadığı yerel topluluk tarafından ataerkil değerler nedeniyle kısıtlanmış, erkeklerle sosyalleşmesine izin verilmeyen genç ve bekâr kadınların sosyal medya üzerinden hem yerel yaşam alanlarında hem de uzak bölgelerde yaşayan erkeklerle nasıl flört ettiklerini incelemiştir.

Kadınlar gündelik hayatın akışı içinde “serbest” zamanlarını nasıl değerlendirmektedir? İnternet kullanımı bu resmin neresindedir? Bu çalışma ile bu soruları doktora tezim çerçevesinde elde ettiğim veriler ışığında ve daha çok bir ön analiz olarak değerlendirilebilecek şekilde cevaplamaya çalışacağım.

2. Araştırma

Bu çalışma Türkiye kentlerinde toplumsal cinsiyet ve sınıf ayrımlarının kadınların mahalle düzeyinde *leisure* (sosyal, kültürel, eğlence, dinlence, spor vs.) faaliyetlerini nasıl etkilediğini incelemek amacıyla yaptığım niteliksel araştırmada elde edilen verilere dayanmaktadır. Toplumsal cinsiyet, gündelik hayat ve mekân ilişkisini merkezde tutarak farklı sınıfsal kimlikleri olan iki mahallede, 18-70 yaş aralığında toplam 68 kadınla birden fazla niteliksel yöntem kullanarak görüşmeler yaptım. 2014-2015 yılları içerisinde 8 aylık bir saha çalışmasının ürünü olan niteliksel veriler yürü ve konuş görüşmeleri (walk and talk interviews), haritalama yöntemi kullanılan odak grup görüşmeleri ve katılımlı gözlem yoluyla elde edilmiştir. *Leisure* üzerine yapılan hem toplumsal cinsiyet alanındaki çalışmalar (Dixey and Talbot, 1982; Deem, 1986) hem de kültürel çalışmalar (Chick, 2009) gösteriyor ki ‘serbest zaman faaliyetleri’ kavramı ki dünyada *leisure* diğer dillere büyük oranda bu şekilde çevriliyor, *leisure* kavramının anlamını tam karşılamıyor. Bu çalışmaları takip ederek, ben de kadınlara serbest zaman deneyimleri ile ilgili doğrudan

sorular sormanın yanısıra onların gündelik hayat rutinlerine ve mahalle yaşamlarına odaklanarak çok daha geniş ve ilişkisel, yani gündelik hayatın ve yaşanan alanın tamamı ile ilişkili olan, veri toplama şansı yakaladım. Gündelik hayata ve mahalleye odaklanmak ve bu odağın keşfetmemi olanaklı kılacağı leisure pratiklerine açık olmak, İnternet kullanımının görüşmelerde yer yer vurgulandığını görmemi sağladı. Her ne kadar tezimde sistematik olarak internet kullanımını ele almamış olsam da az önce sorduğum soruya bir ön cevap niteliği taşıyacak verilere sahip olduğumu düşünüyorum.

3. Değişen Komşuluk Dinamikleri ile İnternet Kullanımının İlişkisi

İnternetin gündelik hayatın dokusuna işlediğini vurgulayan ve bu yeni durumun derinlemesine çalışılmasını öneren çalışmaların (Wellman ve Haythornwaite, 2002) öne çıkardığı noktalardan biri internet kullanımı için ayrılan zamanın daha önce yapılan başka eylemlerin yerine geçmek durumunda olduğudur. Elde ettiğim verilerde öne çıkan bir durum, internette çeşitli şekillerde vakit geçirmenin bazı durumlarda komşuluk ilişkilerinin yerine geçtiğidir. Komşuluk, yakın (arkadaşlık) ve yakın olmayan (tanışıklık) sosyal ağları içermektedir. İşçi sınıfı kadınlarının komşuluğu arkadaşını seçme şansının daha az olduğu, daha ziyade hâlihazırda ulaşılabilir kişilerin kabullenilmesine dayalı tanışıklık ağları olarak tanımlanabilirken orta sınıftan kadınlar mahalledeki komşularına daha az bağımlıdırlar ve kendilerine başka mahallelerde oturan arkadaşlar seçebilir, yakın ilişkiler kurabilirler (Dixey ve Talbot, 1982). Komşuluk ayrıca açık (manifest) ve örtülü (latent) komşuluk olarak tanımlanabilir. Açık komşuluk birbirini karşılıklı ziyaret etme ve leisure amaçlı görüşme pratiklerini tanımlıyorken, bu davranışlar ihtiyaç duyulduğunda birbirine yardım etme ve dayanışma yani örtülü komşuluk için de zemin oluşturur (Mann, 1954). Özellikle Türkiye gibi kırdan kente göçün yoğun olduğu ülkelerde, yarı-şehirli koşullar altında coğrafi olarak yakınlığın merkezde olduğu mahalle hayatı içinde (örtülü) komşuluk aynı kaderi paylaşmanın farkındalığı anlamına gelir (Bourdieu, 2013: 131).

Türkiye’de kadınların komşuluk ilişkilerini konu edinen çalışmalar (Erman, 1996, 2001; Ayata, 2002; Mills, 2007) evlerde, bahçelerde, sokaklarda spontane toplanmalardan, daha organize toplanmalara uzanan farklı sosyalleşme pratiklerini incelemiş, bu pratiklerin sınıfsal karakterini, kadınlar için anlamını ve Türkiye’de mahalle ve komşuluk kültürü hakkında ne ifade ettiğini sorgulamışlardır. Özellikle son dönemlerde yapılan çalışmalar kolektif emek, yakınlık ve tanışıklığın olduğu geleneksel komşuluk kültürünün günümüzün fazlasıyla farklılaşmış toplumunda azalarak dönüştüğünü, bunun sebebinin ise komşuluk ilişkilerini kuran ve yeniden üreten aktörler olarak kadınların daha çok eğitim ve çalışma yaşamına katılması olduğunu belirtmişlerdir. Bu artan hareketlilik sonucunda, kadınlar hem farklı sosyal ağlara ulaşabilmekte hem de daha bireysel bir yaşam düşüncesini içselleştirebilmektedir. Bu sonucu doğrular nitelikte, Türkiye’de 2006 ve 2011 yıllarında elde edilen verilere dayanan Türkiye Aile Yapısı Araştırması’na göre de akrabalar ve komşularla kurulan ilişkiler eskiye oranla azalmakta, kişi daha çok nükleer ailesine odaklanmaktadır. Örneğin, kadınların sadece %6’sı zamanının çoğunu akrabalarıyla, %7’si ise komşularıyla geçirdiğini belirtmektedir (Aybars, 2014).

Dayanışma kadınların ihtiyaç duydukları anda yalnız olmadıklarını ve yakın yaşam çevresinde dostlar edindiklerini göstermesi açısından önemlidir. Günümüzde ise bu dayanışmanın giderek azaldığı ve kadınların kendi ailelerine daha çok odaklandıklarını görmek mümkündür. Meryem kadınların komşuları için neden artık kendilerini sorumlu hissetmediklerini şöyle açıklıyor:

“Valla kimse samimi, candan değil artık. Niye? Bu hızlı bir çağ; hızlı bir dünyada yaşıyoruz. Çalışan kesim, işte çok yorulduğundan ve orada arkadaşlar edindiğinden, ekstradan bir komşuya ihtiyacı yok. Eve geldiğinde, koltuğuna uzanıyor, kumandayı eline alıyor, dünyayı dolaşıyor, çünkü şimdi internetimiz de var... Tüm bunlar varken, yanı başındaki komşusuna ihtiyacı yok. Çünkü neye ihtiyacı varsa, fazlasıyla yaşıyor. Ama eğer imkânların sınırlıysa, gidecek yerin yoksa... Hiçbir sosyal aktivite yani, eğer dağ başındaysa, o zaman insan ihtiyaç duyar. Ama bu devirde komşularla görüşmeye kimsenin ihtiyacı kalmadı”.

Kendisini mahallenin bir parçası olarak gör(e)meyen kadınlar için internet yoluyla zaman geçirme komşuluk ilişkilerinin yerini alması da onun yokluğunda alternatiftir. Kişinin başkaları olmasa dahi kendisini meşgul edebilmesinin, bir şekilde iletişimde kalmasının yoludur. Örneğin, Gülay kendisi yalnız yaşayan ve geçimini plastik toplayarak sağlayan bir mahallelidir. Boşanmış, yalnız yaşayan ve kadınlar için pek de uygun görülmeyen bir işte çalışarak kendini “bu hayatta kaybetmiş” hisseden biri. Toplumsal hiyerarşide onu daha savunmasız kılan konumu ile birleştiğinde geçmişin sıcak ve dayanışmaya dayalı mahalle yaşamının giderek yok olması onu diğer kadınlara kıyasla daha çok üzüyor. 35 yıldır yaşadığı mahallesinin dünü ve bugününü şu şekilde değerlendiriyor:

“Eskiden, mesela, bir kadın doğum yaptığında komşusu ona bir kâse çorba, bir kap yemek getirirdi, evinde gelip ona ev işlerinde, bakım işlerinde yardım ederdi. Ama bunlar artık yok. Şimdi bir paket bisküvi ya da bir bebek elbisesi ile ziyarete geliyor kadınlar. Kimsenin senin hediyene ihtiyacı yok... Komşun için destek, saygı ve sevgi anlamına geliyor... Bana bebek kıyafeti getirme, sor bana nasılım diye, yardım et ev işinde, daha fazlasını istemem. Şimdi her şey varlıkla ilgili. Eskiden dayanışmamız vardı, şimdi her şey paraya bakıyor. Paran varsa insanlar etrafında, yoksa sana burun kıvrıyorlar...”

Gülay komşularının onu içlerine alacak kadar yakın karşılamadıklarını düşünüyor. Onları sokakta gördüğünde oracıkta/kapı önünde bir bardak çay içmeye davet ettiklerini ama evlerine davet etmediklerini söylüyor:

“Bu sokakta yaşayalı 4 yıl oluyor. Şakalaşıyoruz rahatça. Yani, birbirimizi evlerde ziyaret etmiyoruz, ama sokakta gördüğümüzde... Ben genelde pek dışarı çıkmıyorum. Yani markete giderken diyelim 10-15 dakika sokakta muhabbet ediyoruz. Önlerinden geçtiğimde bir bardak çay ikram etmeden bırakmazlar. Beni seviyorlar ama birbirimizi ziyaret etmiyoruz. Ben de onlara gitmiyorum çünkü buraya ilk taşındığımda hiçbiri gelip hoş geldin demedi”

Tanıışıklık ve birbirine yakınlık ile örülı geçmiş komşuluk deneyimleri ile kıyaslandığında Gülay'ın bugünkü komşuluk deneyimi onu üzüyor: “Komşuluk ilişkilerinin olmaması beni üzüyor, ben de kendimi eve kapatıyorum. O zaman da akşama kadar televizyon izliyorum. alışmıyorsam gece geç saatlere kadar izliyorum. Ya da İnternette takılıyorum”. Gülay İnternette neler yaptığını şu şekilde anlatıyor: “Gazeteleri okurum, şehirde neler oluyor etkinlikler onlara bakarım, beğendiklerime yorum yaparım”. Bu etkinliklere katılıp katılmadığını sorduğumda ise katılmadığını ama takip ettiğini söyledi. Etkinliklere katılması için maddi imkânları olması gerekiyor. Bu noktada internet maddi imkânsızlıkları belli bir oranda aşan bir araç, çünkü en azından onu etkinliklerden haberdar ediyor. Gülay yine internette bol bol oyun oynadığını söylüyor. Gülay'ın örneğinin işaret ettiği gibi

İnternet, özellikle de sosyal medya kullanımı, kadınların komşular ve akrabalarla dönüşen ilişkileri içinde yerini almaktadır. Bir yandan toplumun giderek birbirinden uzaklaştığı fikrini onaylayacak veriler elde edilirken, bir yandan da internet ve sosyal medya vesilesiyle daha önce birbirini çok az görebilen insanların iletişime geçtiğini görmek mümkündür.

4. Sosyal Medya Kullanımı Üzerinde Ataerkil Yapının Etkisi

Kadınların hayatında birçok meselede olduğu gibi, özellikle kamusal alana iş, şehirde dolaşma, siber alanda da sosyalleşmeleri erkeklerin iznine bağlı olabiliyor. Örneğın, Funda 30 yaşlarında birkaç yıldır evli ve evlendikten sonra çalışmayı bırakmış bir katılımcıdır. şu an çalışmak istese de eşi izin vermiyor; küçük bir çocuğu var. Funda'nın eşi sadece çalışıp çalışmamasına değil hayatının büyük bir bölümüne karar veriyor; Funda'nın sosyal medyayı kullanması yasak. Kendisinin de yer aldığı odak grup görüşmesinde sosyal medya kullanımı kadınlar tarafından şu şekilde değerlendirildi:

Aslı: Bence sosyal medya özgürlüğümüzü elimizden alıyor.

Beren: Hayır, hiçbir şey senin özgürlüğünü elinden almıyor. İnsanlarla iletişime geçiyorsun. Mesela, benim bir arkadaşım Facebook'ta bir şey

paylaştı ve bana uygun, o zaman ben de beğeniyorum, hatta bazen paylaşıyorum ya da yorum yapıyorum.

Aslı: Bence Facebook kullanan kadınlar dışarı çıkması zor olan kadınlar. Senin benim Facebook'a ihtiyacımız yok ki. Kocalarımız bizim istediğimizi yapmamıza izin veriyor.

Beren: Evet böyle kadınlar da var. Mesela benim kız kardeşim. Eskiden gayet özgür bir kadındı. Onun gidip de bir kocanın baskısı altında böyle yaşayacağını hiç tahmin edemezdin. Adam şimdi kendisi için Facebook açtı ama kardeşime izin vermiyor ki biz de iletişime geçelim. Telefon dışında bir iletişim kanalımız yok.

Aslı: Bence sosyal medya popüler olduğundan beri gençler akrabalık, arkadaşlık nedir bilmez oldular. Geçmişte, biz çocukken akrabalarımızla çok yakındık. Şimdi benim çocuğum amcasına bile tenezzül etmiyor.

Beren: Ama bak mesela ben amcamı en son 18 yaşındayken gördüm [Kaçarak evlenmiş ve konuşmuyorlar bu yüzden]. On yıldır görmüyorum ama tüm kuzenlerimle Facebook'ta arkadaş oldum. Düşün amcamla konuşmuyorum ama çocuklarının hepsiyle Facebook yoluyla iletişimdeyim.

Aslı: Ama amcana gidip yüz yüze görüşmek gibi değil ki.

Beren: Ama maalesef yüz yüze görüşecek imkân yok [Amcası uzakta/ köyünde yaşıyor].

Kadınların konuşmalarında da vurgulandığı üzere bir yandan ataerkil ilişkiler Internet kullanımını da şekillendirirken bir yandan da kadınlar için bu alana erişim yeni iletişim imkânları sağlıyor.

5. Belediyelerin Sosyal Hizmetlerinin Yetersizliği ve Bir Alternatif olarak Internet Kullanımı

Kadınların leisure amaçlı internete yönelmesinin bir diğer nedeni mevcut alternatiflerinin olmayışı veya onlara hitap etmeyişidir. Bunda ilk olarak sağlanan yerel leisure hizmetlerinin eksikliği, ikinci olarak ise sağlanan hizmetlerin ise ataerkil bir zihniyetle kadınların ne yapmayı istediği üzerine ahkâm kesmesinden ileri gelmektedir. Görüştüğüm kadınların çoğu yerel leisure hizmetlerinin yetersizliğinden yakındılar. Muhtar'a göre ise belediyenin sunduğu leisure imkânlarından yararlanmayanlar kadınların kendileridir. Sahada bulunduğum yıl içerisinde, 2015, belediye tarafından mahallede el işi ve bilgisayar kursları verilmekteydi. Muhtar'a göre kendisi ve ihtiyar heyetinin çabalarına rağmen, örneğin kadın mahalle sakinleri ile doğrudan iletişime geçmek ve kadınların bu kurslara katılımını özendirmek, kadınlar bu aktivitelere katılmamaktadır: "Mesela, geçen yıl bilgisayar eğitimi vardı, katılacak 15 kişi bulamadık. Dikiş-nakiş kurslarımız vardı, kadınlar gelmedi. Katılan olmayınca da motivasyonumuz düşüyor, her yıl aynı çabayı göstermek zor geliyor". Alıntının da gösterdiği gibi muhtar kendisinin ve ihtiyar heyetinin kadınları hizmetlere dâhil etme çabasını savunur ve kadınların katılımının azlığından yakınırken, kadınların mevcut hizmetlere ilişkin görüşleri oldukça farklıdır:

Gülin: İşte olmadığı için genelde oturmayı tercih ediyoruz yani komşularla bir arada. Başka hiç bi seçenek yok bizim mahallede.

Nesrin: Diyelim mesela belediye şeyler veriyö, kurslar, bizim buraya hiç gelmiyo, diyelim bi resim, diyelim bi makrama ya da o hani neydi suyla yapılyo...

Gülin: Ebru.

Nebile: Ebru... Ben mesela çok istiyorum resim karakalem, bizim şey başka mesela Teleferikte kalkıp, gidiyo o kurslar ama bizim buraya hiç bişey gelmiyo.

Nazlı: Buraya bi dikiş nakış geliyodu şimdi o da gelmiyo.

Nesrin: Onu da istemem, gelirse gitmem bile...

Nazlı: O da zaten eskide kalmış şeyler artık onlar da yok.

Ecrin: Yani aslında şu anda hani insanın kendini geliştirmesi için güzel beceriler var ama...

Nesrin: Bilgisayar kursu getirdiler, iki güne öğrenilir Allah aşkına... Nineleri aldılar oraya...

Nazlı: Ben spor imkânı istiyorum mesela...

Nesrin'in reaksiyonu ve mahalledeki durum bizlere kadınların dikiş-nakış gibi kadınlar için geleneksel serbest zaman faaliyeti olarak görülen hizmetlere rağbet etmediklerini ve belediyelerin kadınların güncel ilgi alanlarını yakalamakta geri kaldığını gösteriyor. Burada dikkati çeken bir diğer nokta kadınların kendilerini bilgisayar kullanımı ile ilgili yetkin görmeleridir. Bu yetkinliklerinin kendilerini tanımlamada ve ataerkil aile ilişkilerinde nasıl konumlandırıldığını Gülin'in örneğinde görebiliriz:

Gülin: Eşim bana destek verseydi ben kendimi çok geliştirdim, ama o hep ondan geri olmamı istiyö. Aslında ben, o da farkında benim akıllı kadın olduğumu biliyo, o yüzden hep geri şey yapıyo beni.

Nazlı: Bazen evet akıllı olmak... Bazıları tam tersine hani kadının daha akıllı olmasını ister...

Nesrin: O biliyo ki benden akıllıdır bu.

Gülin: Her şeyden hani evet başım çıkar yani çok çabuk kapıyorum yani. Düşün yani şeye, [arkadaşının] yeğeninın bilgisayarına bile ben format attım yani [gülüyor] [diğer kadınlar hhhmm şaşırıyorlar].

Nesrin: Çok zeki bir kadın aslında da gerileniyo...

Gülin: Tabii hep geri atıyorum kendimi...

Ataerkil cinsiyet ilişkileri kadınların yetkinliklerinin ve kapasitelerinin ortaya çıkarılması önünde bir engel olarak dururken kadınlar bu durumun ne kadar farkında olduklarını sergilemektedirler. Onlar her şeye rağmen kendi öznelliklerini tanımlamada yeteneklerinin farkındadırlar.

Sonuç

İnternet kullanımının kadınların gündelik yaşamını nasıl dönüştürdüğünü anlamak için öncelikle cinsiyete dayalı iş bölümü ve namus kodu çerçevesinde hayatlarına şekil veren ataerkil değerlerin sonucunda nasıl mahalleye, evlere, bahçelere kapatıldıklarını, sosyalleşmek için ise kendileri gibi mahallede yaşayan komşular, akrabalar ve aile üyeleri ile sınırlandırıldıklarını anlamak gerekmektedir. Eldeki verileri yorumladığımızda internetin kadınların yakın yaşam çevresi, içinde yer aldıkları topluluklar ve emeklerini nasıl kullandıklarına dair dinamikler değişirken, bu devinim içinde internet vasıtasıyla yeni alanlar açtıklarını ya da bu alanlara katıldıklarını görmenin mümkün olduğunu göstermektedir. Örneğin, kadınlar yalnızca mevcut komşuları ile iletişim kurmak yerine sosyal medya yoluyla yeni arkadaşlar edinmekte, yeni ağlara dâhil olabilmektedirler. Tüm bu imkânlar kadınların artan bireyselliğin özgürleştirici unsurlarından faydalandıklarını göstermekte midir sorusu daha sistematik bir çalışma ile etraflıca araştırılmaya muhtaçtır.

Kaynakça

- Ayata, S. (2002). The New Middle Class and the Joys of Suburbia. In: D. Kandiyoti and A. Saktanber, ed., *Fragments in Culture: The Everyday of Modern Turkey*. London: I.B. Tauris, 25-43.
- Aybars, A. (2014). Social Activities in the Family. In: M. Turgüt and S. Feyzioğlu, ed., *Research on Family Structure in Türkiye: Findings and Recommendations*. Ankara: T.R. Ministry of Family and Social Policies, pp. 284- 320.
- Bourdieu, P. (2013). *Algerian Sketches*. T. Yacine, ed., Translated by D. Fernbach. Polity Press: Cambridge.

- Chick, G. (2009). Culture as a Variable in the Study of Leisure. *Leisure Sciences*. 31(3): 305-310.
- Costa, Elisabetta, (2016). *Social Media in Southeast Turkey: Love, Kinship and Politics*. London: UCL Press.
- Deem, R. (1986). *All Work, No Play?* Milton Keynes: Open University Press.
- Dixey R. and Talbot, M. (1982). *Women, Leisure and Bingo*. Trinity and All Saints' College: Indiana University
- Erman, T. (1996). Women and the Housing Environment: The Experiences of Turkish Migrant Women in Squatter (Gecekondu) and Apartment Housing. *Environment and Behaviour*. 28(6): 764-798.
- Mills, A. (2007). Gender and Mahalle (Neighborhood) Space in Istanbul. *Gender, Place & Culture*. 14(3): 335-354.
- Mann, P. (1954). The Concept of Neighbourliness. *American Journal of Sociology*. 60: 163-168.
- TUIK (2019). Türkiye Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanımı Raporu. [Online]: http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1028, Erişim Tarihi: 05.09.2019.
- Wellmann, B., Haythornthwaite, C. (2002). *The Internet in Everyday Life*, Oxford: Blackwell Publishing.

ENDÜSTRİ 4.0 SÜRECİNİN ORTAYA ÇIKARDIĞI YENİ MESLEKİ YETKİNLİKLERİN İNSAN KAYNAKLARININ DÖNÜŞÜMÜNE ETKİSİNİ BELİRLEMeye YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA

Emre Demirci¹

Özet

Makinelerin birbirleriyle iletişim kurarak insandan bağımsız kararlar aldığı ve tüm teknolojik bileşenlerin entegre edildiği üretim sistemi Endüstri 4.0 olarak tanımlanır. Almanya'nın dijital dönüşümünü ifade eden bu süreç, ucuz işgücü nedeniyle Asya'ya kaydırılan üretimi Batı'ya aktarmayı hedefler. Endüstri 4.0'da, ürün tasarımından servis aşamasına kadar birçok sürecin otomasyonu, mevcut bazı işleri gereksiz kılar ve yeni iş kollarına yol açar. Çalışanlar açısından bu durum yeni yetkinlikler kazanılması zorunluluğunu açığa çıkarır. Endüstri 4.0 insan kaynaklarının bazı iş süreçlerini dijitalleştirme avantajı yaratırken, çalışanların yeni yetkinlikler kazanması ve sürece adapte edilmesi gibi yeni sorumlulukları da beraberinde getirmektedir. Bu araştırmada insan kaynaklarının endüstri 4.0 sürecinde yaşadığı dönüşümü anlamak amacıyla insan kaynakları yöneticileri ve diğer çalışanlar ve konu uzmanlarından oluşan katılımcı gurubuyla görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Kavramlar: Endüstri 4.0, Dijital Dönüşüm, Yeni Yetkinlikler, İnsan Kaynakları

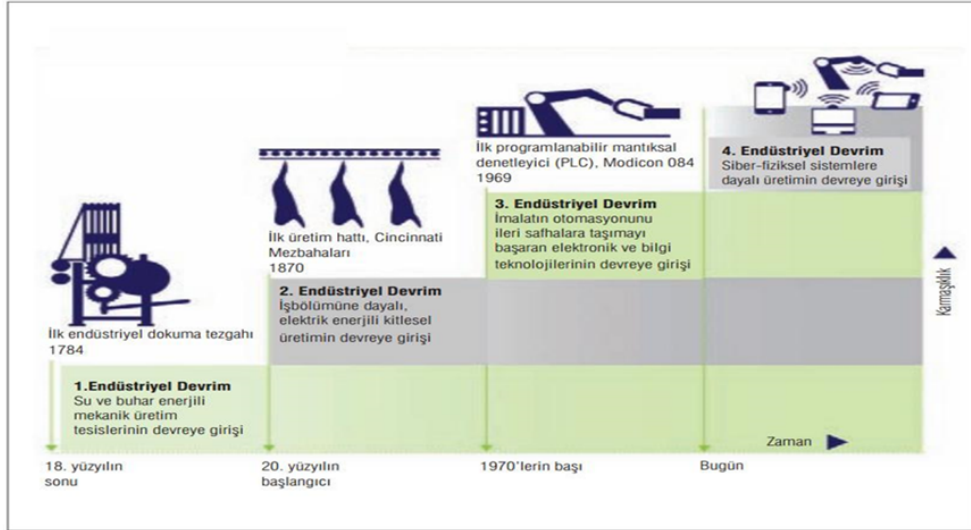
¹ Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi.
emre3dmrc@gmail.com

1. Kavramsal Çerçeve

1.1 Endüstri 4.0 kavramının ortaya çıkışı

Endüstri 4.0, farklı teknolojilerin dijitalleşme kanalıyla entegre bir şekilde çalışmalarını ifade eder (Öztürk ve Koç, 2017, s788). İlk olarak 2011'de yayınlanan Kagerman'ın makalesinde kullanılan Endüstri 4.0 kavramı 2013'teki Hannover Fuarı'nda Almanya'nın dijital dönüşüm stratejisini tanımlar ve *Herşeyin İnternet'i* veya *Endüstriyel İnternet* gibi farklı isimlerle farklı ülkelerde karşılık bulur (Alçın, 2016, s21). Temel olarak, Endüstri 4.0 insan ve makine ile fiziksel ve sanal arasındaki ilişkiyi içerir, ancak kavram üzerinde bir fikir birliği yoktur (Nuroğlu, 2018, s2).

İlk sanayi devrimi 18. yüzyılda buhar makinelerinin icadı ve dokuma endüstrisindeki kullanımlarıyla başlar. 20. yüzyılın başlarında, fabrikalarda elektrik enerjisi kullanımı ve seri üretime başlaması, ikinci sanayi devrimini mümkün kılar. Aynı yüzyılın sonlarına doğru bilişim teknolojilerindeki gelişmeler otomasyonu mümkün kılar ve üçüncü sanayi devrimini yaratır. Gelişen teknolojiler ve ortaya çıkan ihtiyaçlar ve mevcut sosyoekonomik koşullar Endüstri 4.0 olarak kavramlaştırdığımız dördüncü sanayi devrimini doğurmuştur (Şekil1).

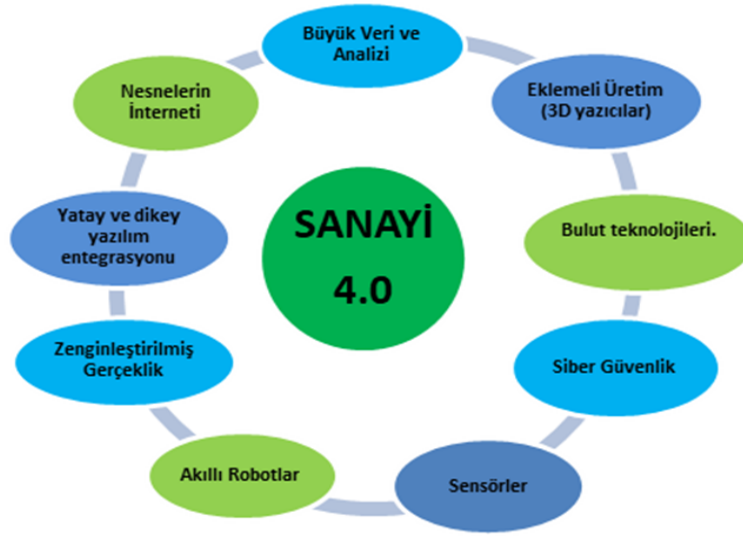

Şekil 1. Endüstrinin Tarihsel Gelişimi (Endüstri Tarihine Kısa Bir Yolculuk. t.y.).

2016 yılında Davos'ta düzenlenen Dünya Ekonomik Forumu, ana teması olarak Endüstri 4.0'ı seçerek, dünyanın dikkatini bu konuya yöneltir (Aksoy, 2017, s37). Dünya Ekonomik Forumu'nun Dördüncü Sanayi Devrimi adı altında yayımlanan kitabında, forumun kurucu başkanı Klaus Schwab (2017, s11), bu sürecin üç nedenden dolayı yeni bir devrim olduğunu belirtir.

- *Hız*: Yaşadığımız çok yönlü ve bağlı dünya sürekli olarak daha yetenekli teknolojiler geliştirdiğinden, geliştirme süreci sürekli tetiklenir. Bu nedenle, Dördüncü Sanayi Devrimi, doğrusal olarak ilerleyen diğer sanayi devrimlerinin aksine, üstel bir hızda gelişmektedir.
- *Genişlik ve Derinlik*: Dijitalleşme; ekonominin, toplumun ve bireyin tüm yönlerini etkileyen yıkıcı teknolojileri bir araya getirir ve bir paradigma kayması yaratır. Bu süreç ve değişim dalgası sadece yeni bir iş modeli değil aynı zamanda insanoğlunun yeni bir ontolojik sorununu da oluşturur.
- *Sistem Etkisi*: Yeni devrim, toplumun tüm kurum ve kuruluşları dâhil olmak üzere ülkelerin, şirketlerin ve sektörlerin bir bütün olarak dönüşümünü içerir.

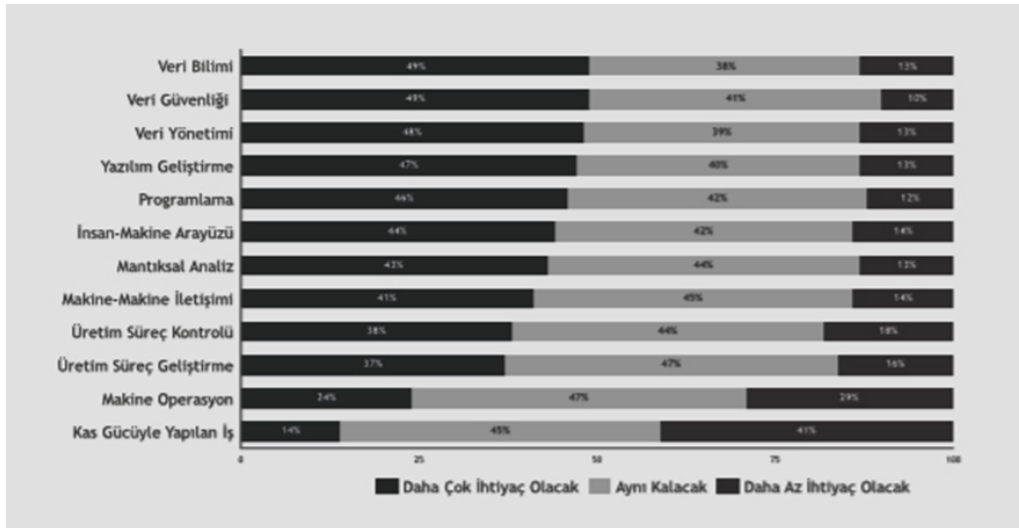
Dördüncü Sanayi Devrimi'nin diğer sanayi devrimlerinden farkı, gelişen teknolojilerin birbirlerini tetikleyerek iç içe geçme ve birlikte çalışabilirliğine bağlıdır. (Şekil 2). Bu teknolojik bileşenlerin tümü, siber fiziksel sistem çerçevesinde internet ağ altyapısı içerisinde birbirine bağlanır ve işlemlerini gerçekleştirir (Lasi ve diğerleri, 2014, s240).

Şekil 2. Endüstri 4.0'ın Teknolojik Bileşenleri (Fırat, S. Ü. ve Fırat, O. Z. 2017).

1.2 Yeni mesleki yetkinlikler

Endüstri 4.0 çok yönlü uzmanlık gerektirir ve mesleklerden ziyade beceriler ön plandadır (Akgül vd, 2018, s 204). İnsanların, akıllı robotlarla rekabet edebilmesi için yaşam boyu öğrenme yoluyla bilgi ve becerilerini geliştirmeleri gerekir (Akın, 2017, s54-55). Endüstri 4.0'da endüstriyel veri bilimi, robot koordinasyonu, makine ve insan etkileşimi arayüzü, Veri Güvenliği bilgisine dayalı becerilerin ön plana çıkması bekleniyor (Şekil 3)

Şekil 3. Yeni Mesleki Beceriler (TÜSİAD 2017).

Endüstri 4.0 için işgücü gereksinimleri; sürekli öğrenme, disiplinlerarası düşünme, etkili problem çözme, bilgisayar becerileri, iletişim kontrolü, inovasyon sürecine katılım, iş süreçlerinin koordinasyonu şeklinde sıralanabilir (Elçi ve Vural, 2017, s495). Endüstri 4.0, rutin işlere olan talebi azalttığı için, çalışanlar değişime açık olmalı, yeni rollere ve çalışma ortamına uyum sağlama konusunda büyük esneklik göstermeli ve disiplinlerarası öğrenmeye alışmalıdır (Ermolaeva, 2017, s25).

2. Araştırmanın Yöntemi

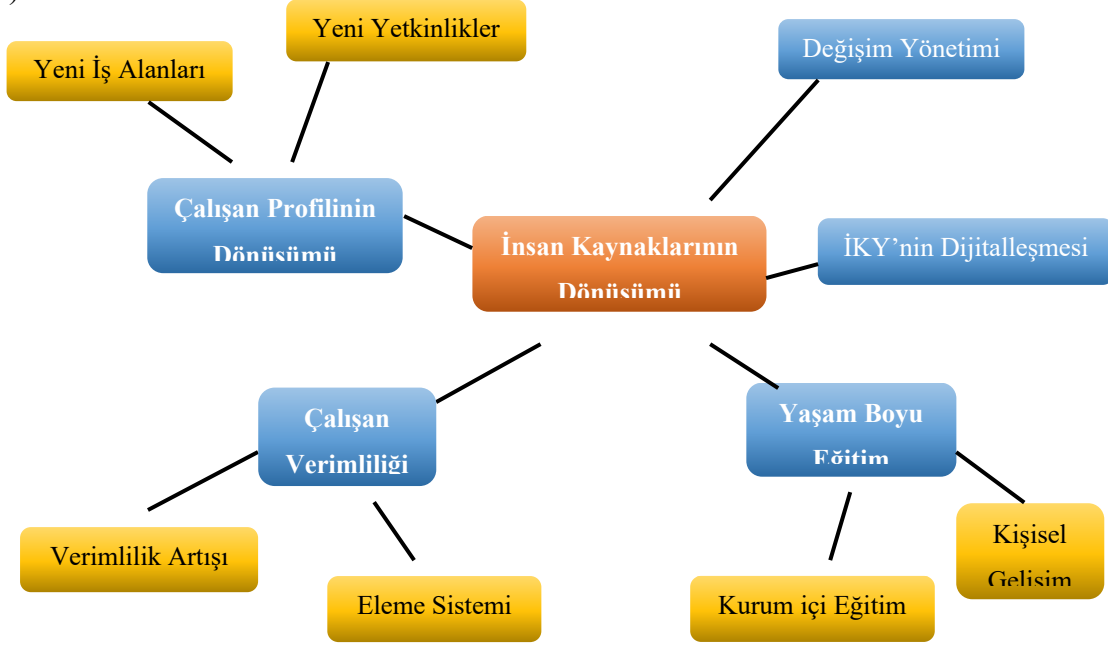
Endüstri 4.0 yeni ve değişen bir durum olduğundan, konuyu anlaşılır kılmak için uzmanlarla derinlemesine görüşmeler yaparak veri toplamak gerekir. Dolayısıyla araştırmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Bu çalışmanın amacı Endüstri 4.0 değişim dalgasından büyük ölçüde etkilenecek olan insan kaynaklarının nasıl stratejiler izlediklerini, süreç ve değişime nasıl uyum sağladıklarını belirlemektir.

Araştırma örnekleminin oluşturulmasında sivil toplum kuruluşlarından yardım alınmış ve konu uzmanları ile görüşmeler yapılmıştır. Buradan elde edilen bilgiler katılımcıların belirlenmesinde etkili olmuştur. Çeşitliliği sağlamak amacıyla katılımcılar farklı sektörel yelpazede seçilmiştir. Endüstri 4.0 ile ilgili düzenlenen etkinlik zirvelerine ve fuarlarına katılarak, katılımcı firmalarla doğrudan temas sağlanmış ve konunun uzmanlarıyla mülakatlar yapılmıştır. Bu ön görüşmeler sonucunda araştırma soruları şekillendirilmiş ve katılımcı firmalarla e-posta yoluyla paylaşılmıştır. Veri doyumuna ulaşıldığından dolayı örneklem 32 katılımcıyla sonlandırılmıştır.

2.1 Bulguların analizi

Katılımcılara yapılandırılmamış soruların sorulduğu bu araştırmadan elde edilen verilerin analizinde içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. İçerik analizi, toplanan verilerin mantıksal olarak kavramsallaştırılması ve verileri açıklayan temaların tanımlanmasına dayanan bir analiz yöntemidir (Yıldırım ve Şimşek, 2013, s259). Görüşmelerden elde edilen veriler arasındaki ilişkilere göre; *Çalışan Verimliliği, Yaşam Boyu Eğitim, İKY'nin Dijitalleştirilmesi ve Değişim Yönetimi* şeklinde 5 ana tema belirlenmiştir. Kavramların ilişkiselliği ve tekrarına göre oluşturulan bu temalar kavram haritası yöntemiyle

görselleştirilmiştir (Şekil 4). Kavram haritası, veri setindeki kavramlar arasındaki hiyerarşiyi ve ilişkilerin yönlerini ortaya koyan bir yöntemdir (Mutlu ve diğerleri., 2004, s2).

Şekil 4. Bulguların Kavram Haritasıyla Görselleştirilmesi

2.2 Bulgular

Tablo 1. Araştırmanın Ana Tema ve Alt Temaları

Çalışan Profiline Dönüşümü	Yeni Yetkinlikler	<p>3. Katılımcı: “Yetkinlikler değişecek. Çalışanların bilgisayar vs. yetkinlikleri artması gerekecek.”</p> <p>23. Katılımcı: “Tercihlerde sadece işi yapan değil, işe teknoloji katan çalışanlar tercih edilecektir”</p>
	Yeni İş Alanları	<p>14. Katılımcı: “Teknik personel bakım ve kurulum personeli ihtiyacı doğacak.”</p> <p>19. Katılımcı: “Bu teknolojilerin kullanılması mevcut üretimi kolaylaştırdığı için yeni iş alanlarına yönelme imkânı sağlamıştır</p>

Çalışan Verimliliği	Verimlilik Artışı	13. Katılımcı: “Operasyonel yüklerini azaltarak daha fazla yaratıcı fikir ile verimliliği arttıracığını düşünüyorum.” 16. Katılımcı: Takip ve yönetim içeriği olacağından, çalışan verimliliği artacaktır.
	Eleme Sistemi	19. Katılımcı: “Bu bir eleme sistemi gibi düşünülebilir, buna adapte olanlar ve olmayanlar olan insanlar ayıracağız, olanların verimliliği artacaktır.”
Yaşam Boyu Eğitim	Kurum içi Eğitim	1.Katılımcı: “Bu süreçte çalışacak arkadaşların bir takım yazılımsal eğitimler almalarını sağladık.
	Kişisel Eğitim	11.Katılımcı: “Performans değerlendirme kriterleri içerisinde kişisel gelişim alanlarına da ağırlık verilmesi suretiyle insanların motive edilmesi sağlanmaktadır.”
İKY'nin Dijitalleşmesi		29. Katılımcı: “İnsan kaynakları süreçlerinin de dijitalleşmesi anlamında birçok değişiklik devreye alındı. İşe alım, uygulanan bazı sınavlar, onay mekanizmaları dijital ortama taşındı.”
Değişim Yönetimi		15. Katılımcı: “Gerekli sistemlerin kurulması için insan kaynakları gerekli çalışmaların çoğunda büyük bir rol üstlendi.” 24. Katılımcı: “Değişim yönetimi, performans odaklı ekipler kurabilmek”

Endüstri 4.0'da yeni yetkinliklerin ve iş alanlarının ortaya çıkması çalışanların eğitimini gerektirir ve bu durum insan kaynaklarının dijital dönüşümdeki muhtemel rollerini gösterir. Bu açıdan 22. Katılımcı “Daha fazla yazılım kökenli sanal gerçeklik, software network ağırlıklı rollerin ortaya çıkması ve bu kalifikasyonun aranmaya başlaması” ifadeleriyle yazılım kökenli yetkinliklerin önem kazanacağını belirtir. Yeni mesleki

yeterlilikler yeni iş alanları ve yeni istihdam imkanları yaratır. Bununla ilgili olarak 19. Katılımcı “Bu teknolojilerin kullanılması mevcut üretimi kolaylaştırdığı için yeni iş alanlarına yönelme imkânı sağlamıştır ve bu nedenle de yeni istihdama olanak sağlamıştır” ifadelerine yer vermektedir. Bu nedenle, yeni yetkinlikler aracılığıyla yaratılan istihdamdaki değişiklikler, çalışan profilinin dönüşümünü ifade eder.

Endüstri 4.0'daki yeni teknolojilerin çalışan verimliliği üzerindeki etkileri, insan kaynaklarının dönüşümüyle ilgili farklı yansımalar ortaya koyar. Bazı katılımcılar endüstri 4.0'da teknolojilerin çalışan verimliliğini artıracığını düşünürken bazıları da aksini savunur. Örneğin 13. Katılımcı “operasyonel yüklerini azaltarak daha fazla yaratıcı fikir ile verimliliği arttıracığını düşünüyorum.” ifadesiyle endüstri 4.0'ın çalışan verimliliğine katkılarını ortaya koyarken 19. Katılımcı ise “Bu bir eleme sistemi gibi düşünülebilir, buna adapte olan ve olmayan insanlar ayrışacaklar, olanların verimliliği artacaktır.” ifadesiyle verimlilik artışının yetkinlik sahibi çalışanlarla sınırlanarak çalışanların ayrışmasına yol açacağını . Endüstri 4.0'ın çalışan verimliliğine olan bu yansımaları, insan kaynaklarının çalışan verimliliği açısından yeni roller kazanabileceğini gösterir.

Endüstri 4.0'ın insan kaynaklarında yarattığı bir başka dönüşüm, çalışanların dijital dönüşüme adaptasyonudur. Kurum içi eğitimler, çalışanların dijital dönüşüme uyum sağlamasında önemli rol oynar. Örneğin 1.Katılımcı: “Bu süreçte çalışacak arkadaşların bir takım yazılımsal eğitimler almalarını sağladık. Dünya çapında geçerliliği olan kalitedeki bu eğitimlere üretim ve bt fonksiyonlarından arkadaşlarımızı dahil etmeye ev kültür değişimine katkı sağlamaya devam ediyoruz.” Ifadeleriyle insan kaynakları olarak, endüstri 4.0'da çalışanların eğitimi ve adaptasyonu rolünü üstlendiklerini belirtir. Çalışanlar açısından yeni yetkinlikler edinmenin gerekliliği ayrıca kişisel gelişim ve yaşam boyu eğitimin önemini gösterir. Örneğin 25. Katılımcı: “Özel beceri ve yetenek olması gerekiyor mu hayır, ancak öğrenme becerilerimizin kuvvetli olması önemli. Adaptasyon yeteneğimiz iyiye, tüm teknoloji süreçlerine hızlıca geçiş yapabiliriz.” ifadeleriyle bu süreçte kişisel gelişimin önemini ortaya koyar. 11.Katılımcı ise: “Performans değerlendirme kriterleri içerisinde kişisel gelişim alanlarına da ağırlık verilmesi suretiyle insanların motive edilmesi sağlanmaktadır.” ifadesiyle kişisel

gelişimin bir performans değerlendirmede kriterine dönüştüğünü belirtir. Endüstri 4.0'da hem kurum içi eğitimin hem de kişisel gelişimin önemi, insan kaynaklarının endüstri 4.0 sürecindeki eğitim rolünün önemini gösterir.

Endüstri 4.0'daki dijital teknolojiler, insan kaynakları departmanının iş süreçlerini de dijitalleştirir. 6. Katılımcı, yeni teknolojilerle birlikte işe alım süreçlerinin dijitalleştiğini belirtir:

Örneğin artık online bir platform üzerinden adaya video mülakatı gönderdiğimizde, o mülakatı arkada çalışan blackbox sistemiyle adayın söylediği wordinglere göre değerlendirebiliyoruz. Mimik, yüz şekli gibi kişiyi algılayıp şirkete uygun olup olmadığını assess edebiliyor.

Benzer şekilde 29. Katılımcı: “İnsan kaynakları süreçlerinin de dijitalleşmesi anlamında birçok değişiklik devreye alındı. İşe alım, uygulanan bazı sınavlar, onay mekanizmaları dijital ortama taşındı.” ifadesiyle iş süreçlerinin dijitalleşmesini vurgular. Endüstri 4.0 kavramsal bir dönüşümünde yaratır ve uygulanan alanı “4.0” ile yeniden kavramlaştırır. 32. Katılımcı da dijitalleşen insan kaynaklarını “4.0” ile tanımlar:

İnsan Kaynakları 4.0 (İK 4.0) olarak tanımlıyorum. İki alandan oluşuyor. Birincisi İK'nın kendi içinde kullandığı altyapıların teknolojik dönüşümü, kağıt ortamından ve rutin operasyonel işlerden kurtulup, daha katma değerli projelere vakit ayırmalarını sağlıyor. İkinci konu ise kurum içindeki dijital dönüşüm. Bu konuda İK'nin liderlik edip özellikle kurum içi iletişimi arttıracak dijital dönüşüm projelerinin hayata geçirilmesini sağlamalı.

Endüstri 4.0, kuruluştaki değişimi yönetmek için de insan kaynakları departmanına yeni sorumluluklar getirir. Değişim yönetimiyle ilgili olarak 15. Katılımcı: “Gerekli sistemlerin kurulması için insan kaynakları gerekli çalışmaların çoğunda büyük bir rol üstlendi.” ğini belirtirken 24. Katılımcı ise bu durumu “Değişim yönetimi, performans odaklı ekipler kurabilmek” şeklinde ifade ederek insan kaynaklarının dijital dönüşümdeki aktif rolüne işaret eder.

Tartıma

Literatürde endüstri 4.0'da insan kaynaklarının dönüşümünü ele alan çalışmalar bulunur (Muslu, 2017; Filizöz ve Orhan, 2018; Gökteş ve Baysal, 2018; Süral Özler vd, 2018; Türkel ve Bozağaç, 2018; Asiltürk, 2018; Yılmaz ve Erkollar, 2018). Bu çalışmalar diğer alanın dijitalleşmesine vurgu yapar ve İKY 4.0 (Filizöz ve Orhan, 2018, s112; Asiltürk, 2018, s537) kavramını öne çıkarır. İnsan Kaynaklarında dijitalleşmeyi içeren İK 4.0 kavramı, araştırmanın bulgularıyla örtüşür. Ancak bu çalışmalarda literatürdeki bilgilerle sınırlıdır. Endüstri 4.0 sürecinde insan kaynaklarının dönüşümünü anlamak, dinamik bilgilerin derinlemesine detaylandırılmasını gerektirir. Süral Özler ve arkadaşlarının (2018) 8 kişiyle yürütülen araştırmalarında insan kaynağının dönüşümüyle ilgili olarak elde ettikleri değişim yönetiminin rolü, bu araştırmanın bulgularıyla örtüşür. Bu araştırmada bulguları detaylandırmak farklı sektörlerden insan kaynakları birimleri ve konunun uzmanı diğer çalışanlar katılımcı olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla bu araştırmanın bulguları Endüstri 4.0'da insan kaynaklarının dönüşümünün anlaşılmasında literatüre önemli katkılarda bulunur.

Sonuç

Araştırma bulguları, endüstri 4.0'ın insan kaynaklarının dönüşümüne etkisinin yoğun olarak hissedilmediğini gösterir. Endüstri 4.0 uygulamalarının yaygınlaşması önümüzdeki yıllarda daha somut etkiler ortaya çıkabilir. Katılımcıların görüşleri, yeni becerilerin ve akıllı robot teknolojilerinin istihdam ve çalışma yaşamını olumsuz yönde etkileyebileceğini göstermiştir. Bu noktada, çalışanların gerekli eğitim ve kişisel gelişim ile yeni beceriler edinmeleri önemlidir. Gelişen teknolojiler nitelikli işgücüne olan ihtiyacı arttırmaktadır. Bu nedenle, endüstri 4.0 sürecinde, insan kaynakları teknolojiye dayalı yeterliliklerden kaynaklanan yeni roller üstlenmekte ve dönüşüm geçirmektedir.

Kaynakça

Akgül, H. Akgül, B. ve Ayer, Z. (2018). Sanayi 4.0 Sürecinde Gazetecilik Sektöründe Çalışacak Personelin Mesleki Yetenek Ve Yeterliliğine Yönelik Değerlendirme Ve Öngörüler. *Avrasya Sosyal Ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*.5.8, 198-205.

- Akın, Ö. (2017). Hızla Artan Endüstriyel Robotların Üretim Süreçlerinde Yarattığı Değişimler ve Türkiye İşgücü Piyasasında Yaratacağı Olası Etkilerin Değerlendirilmesi. *İş ve Hayat*.3.6, 42-71.
- Aksoy, S. (2017). Değişen Teknolojiler Ve Endüstri 4.0: Endüstri 4.0'ı Anlamaya Dair Bir Giriş. *SAV Katkı*, 4, 34-44.
- Alçın, S. (2016). Üretim İçin Yeni Bir İzlek: Sanayi 4.0. *Journal of Life Economics*. 3.2, 19-30
- Asiltürk, A. (2018). İnsan Kaynakları Yönetiminin Geleceği: İK 4.0. *Journal Of Awareness (Joa)*, 3(Special), 527-544.
- Endüstri Tarihine Kısa Bir Yolculuk*. (t.y.) <http://www.endustri40.com/endustri-tarihine-kisa-bir-yolculuk/> (7 Kasım 2019).
- Elçi, A. Ve Vural, M. M. (2017). Öğretim Elemanı 4.0: Öğretim Elemanının Değişen Rolü ve Teknoloji ile Zenginleştirilmiş Öğrenme. *Mediterranean International Conference on Social Sciences*: Podgorica: University of Donja Gorica, 494-498.
- Ermolaeva, A (2017). Industry 4.0 and HR in Logistics. *Master Thesis*. University of Economics In Prague International Business – Central European Business Realities.
- Fırat, S. Ü. ve Fırat, O. Z. (2017). Sanayi 4.0 Devrimi Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme: Kavramlar, Küresel Gelişmeler Ve Türkiye. *Toprak İşveren Dergisi*, 114, 10-23.
- Filizöz, B. ve Orhan, U. (2018). İnsan Kaynakları Yönetimi Bağlamında Endüstri 4.0: Bir Yazın Çalışması. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*.19.2, 110-117.
- Lasi, H., Fettke, P., Kemper, H. G., Feld, T., & Hoffmann, M. (2014). Industry 4.0. *Business & Information Systems Engineering*, 6.4, 239-242.
- Mutlu, M. E., Dinçer, G. D., Okur, M. R., ve Şişman, S. (2004). E-Öğrenme Sistemlerinin Tasarımında Kavram Haritaları, Öğrenme Nesneleri Ve Eğitim Yönetim Sistemlerinin Rolü. *Akademik Bilişim*, 11-13
- Nuroğlu, E. (2018). Sanayide Dijital Dönüşüm Yarışında Türkiye'nin Dış Ticareti İçin Fırsatlar Ve Tehditler. In *14th International Conference On Knowledge, Economy & Management*.

- Öztürk, E. ve Koç, K. H. (2017). Endüstri 4.0 Ve Mobilya Endüstrisi. *İleri Teknoloji Bilimleri Dergisi*. 6.3, 786-794.
- Schwab, K. (2017). *Dördüncü Sanayi Devrimi*. Z. Dicleli (çev.) İstanbul: Optimist Yayınları(orişinal baskı tarihi 2016).
- Süral Özler, P. Eriş, E.D. ve Timurcanday Özmen, Ö.N. (2018). Endüstri 4.0: İnsan ve insan kaynakları yönetimi neresinde? 26. *Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi*, Karadeniz Teknik Üniversitesi-Trabzon: 765-770
- TÜSİAD (2017) Türkiye'nin Sanayide Dijital Dönüşüm Yetkinliği. *Türkiye'nin 4. Sanayi Devrimi*. <https://tusiad.org/tr/yayinlar/raporlar/item/9864-tusiad-bcg-turkiye-nin-sanayide-dijital-donusum-yetkinligi> (25 Mayıs 2019).
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* Ankara: Seçkin Yayınları.

GENÇ KADINLARIN MEKÂN KULLANIMINDA SINIRLAR VE STRATEJİLER: KÂĞITHANE ÖRNEĞİ¹

Rabia Demirci²

Özet

Kent ve toplumsal cinsiyet çalışmalarında kadınların mekân deneyimleri genel olarak yerel yönetimlerin eril politikalarını ve mekânların kullanımındaki kadın-erkek arasındaki ayrışmayı ve eşitsizliği ele alır. Bununla birlikte özellikle de genç kadınların gündelik hayatlarında mekânla kurdukları ilişkilere odaklanan çalışmalar görece olarak azdır. Bu çalışma, Kâğıthane’de yapılan saha çalışmasına bağlı olarak, genç kadınların mekânla kurdukları ilişkiye odaklanır. Genç kadınların iş yeri, okul, alışveriş merkezi gibi gündelik hayatlarındaki mekân deneyimlerinin toplumsal cinsiyet ve sınıfsal aidiyet üzerinden ve aile bireylerinin kararlarıyla sınırlandırılma çabalarını ve genç kadınların bu sınırları aşmak için geliştirdikleri stratejileri tartışır. Bu çalışma, 2017 yılında başlayan ve yaklaşık bir yıl süren ve İstanbul’un kent merkezine yakın Kâğıthane ilçesinin alt-orta sınıf bir mahallesinde gerçekleştirilen etnografik saha araştırmasına dayanır. Bu kapsamda, bu mahallede ailesi ile birlikte yaşayan, evlilik deneyimi hiç yaşamamış, eğitimine devam eden ya da farklı nedenlerle eğitimine devam edemeyen ve ücretli bir işte çalışan veya iş hayatında yer almayıp vaktini evde geçiren 15-24 yaş arası 25 genç kadınla derinlemesine mülakatlar yapıldı ve bu genç kadınların vakit geçirdiği mekânlarda katılımcı gözlemler gerçekleştirildi. Bu etnografik verilere dayanarak, çalışma, kent merkezine erişim olanağı ve kentin yarattığı fırsatlardan yararlanma olasılıkları bulunan genç kadınların sosyo-mekânsal olarak karşılaştıkları sınırlamalara ve bu sınırlara karşı geliştirdikleri stratejileri analiz eder.

Anahtar Kelimeler: *Genç Kadınlar, Toplumsal Cinsiyet, Mekân, Gündelik Hayat*

¹ Bu yazı, Marmara Üniversitesi Yerel Yönetimler ve Kent Politikaları Bölümü’nde Dr. Öğr. Üyesi Osman Savaşkan’ın danışmanlığında yürüttüğüm “Genç Kadınların Mekân Kullanımında Sınırlar ve Stratejiler: Kâğıthane Örneği” adlı yüksek lisans tez çalışmamaya dayanmaktadır.

² Yüksek Lisans Mezunu, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yerel Yönetimler ve Kent Politikaları Bölümü, rabiademirci@gmail.com

Giriş

Kent bir yandan bir özgürleşme alanı olsa da diğer bir yandan ise görünür pek çok sınırlılığın kendi içerisinde barındırır. Diğer bir deyişle, kentin sokakları kadınlar için çeşitli ikilemlerle doludur (Acuner, 2019, s. 109). Kadınlar için bu ikilemlerin yanı sıra sınıfsal aidiyet, aile bireylerinin kararı gibi farklı etkenler de mekânsal hareketliliklerini kısıtlamaktadır. Bu çalışma, Kâğıthane’de alt-orta sınıf bir mahallede yapılan saha çalışmasına bağlı olarak genç kadınların iş yeri, okul, alışveriş merkezi gibi gündelik hayatlarındaki mekân deneyimlerinin toplumsal cinsiyet ve sınıfsal aidiyet üzerinden ve aile bireylerinin kararlarıyla sınırlandırılma çabalarını ve genç kadınların bu sınırları aşmak için geliştirdikleri stratejileri tartışır. Ayrıca sosyal medya, genç kadınlar için gerek kurdukları arkadaşlıklar gerekse açtıkları sahte hesaplar yoluyla sınırlılıkları aşmak için geliştirilen bir strateji olarak ortaya çıkar. Bu nedenle yararlanılan diğer mekânların yanı sıra sosyal medya da çalışmaya dâhil edilmiş ve genç kadınların sosyal medya deneyimlerinden yararlanılmaya çalışılmıştır.

“Genç kadınların mekânsal hareketliliklerini sınırlayan etkenler nelerdir ve genç kadınlar bu sınırlara karşı ne tür stratejiler geliştirmektedir?”. Bu sorulardan hareket ederek, kent merkezine erişim olanağı ve kentin yarattığı fırsatlardan yararlanma olasılığı bulunan Kâğıthane’de alt-orta sınıf ve ulaşım ve ulaşılabilirlik açısından avantajlı bir mahalle olan Hamidiye Mahallesi’ni çalışma sahası olarak seçtim. Görüşmecileri ise bu mahallede ailesi ile birlikte yaşayan, evlilik deneyimi hiç yaşamamış, eğitimine devam eden ya da farklı nedenlerle eğitimine devam edemeyen ve ücretli bir işte çalışan veya iş hayatında yer almayıp vaktini evde geçiren 15-24 yaş arasında olan genç kadınlar olarak belirledim. Genç kadınlara ulaşabilmek için mahallede bulunan sosyal tesis, gençlik merkezi, spor salonu gibi mekânlarda zaman geçirdim ve bu mekânlarda sosyalleşen, araştırmam için belirlediğim yaş aralığında bulunan kadınlarla görüşerek çalışmanın amacından, kapsamından bahsettim ve kabul eden 25 genç kadınla derinlemesine mülakat gerçekleştirdim. Bazı genç kadınlara ise mahallede bulunan market, tuhafiyeye gibi farklı yerlerde yapmış olduğum alışveriş sırasında ulaştım ve görüşmeyi kabul eden genç kadınları çalışmaya dâhil ettim. Görüşmelere Temmuz 2017 tarihinde başladım ve yaklaşık bir yıl sonra çalışmamı tamamladım. Genç kadınlarla yapmış olduğum

derinlemesine mülakatlar ise yaklaşık bir saat sürdü ve bu mülakatları genç kadınlardan izin alarak kaydettim. Görüşmenin ardından ise kayıtları deşifre ettim ve hem mekân isimlerini hem görüşmecilerin isimlerini anonimleştirdim. Yani yapmış olduğum çalışma derinlemesine mülakat, katılımcı gözlem, sosyal medya hesaplarının incelenmesi gibi veri toplama yöntemlerinden yararlanan ve genelleme kaygısı taşımayan nitel bir çalışmadır.

Bu makalede, öncelikle literatürde toplumsal cinsiyet ve mekân üzerine var olan çalışmalara kısmen yer vereceğim. Sonraki bölümde ise genç kadınların okul, iş yeri, alışveriş merkezi gibi mekânları kullanırken nasıl sınırlandıklarına ve bu sınırlara karşı geliştirdikleri stratejilerin yanı sıra diğer bir strateji olarak sosyal medyayı kullanma pratiklerine değineceğim.

1. Toplumsal Cinsiyet ve Mekân

Toplumsal cinsiyet ve mekân bağlamında Türkiye’deki literatüre baktığımızda kadınların mekân kullanımını üzerine yapılan çalışma sayısının kısıtlı olduğu görülmektedir. Alkan, Türkiye’de 1960’lı yıllardan günümüze kadar şehircilik ve mekânla ilişkili farklı araştırmaları toplumsal cinsiyet perspektifinde incelediği makalesinde özetler (Alkan, 2011, s. 350). Mekân ve toplumsal cinsiyetle ilgili çalışmaları inceleyen Alkan, bu konu ile ilgili araştırmaları kapsayan bir raporu örnek vermiştir. Yaklaşık son sekiz yıllık bir literatür taraması yapılmış olan bu raporda yer alan 981 adet yayından sadece ikisinin “kadın konusu” nu ele aldığı ortaya çıkmıştır (Alkan’dan aktaran Tuncer, 2012, s. 85). Türkiye’de toplumsal cinsiyet ve mekân üzerine yapılan araştırmalar az olmasına rağmen, bu alanda gerçekleştirilen araştırmaların sayısı her geçen gün artmaktadır. Bu konuda son dönemlerde yapılan araştırmaları incelediğimizde, Alkan’ın “Cins Cins Mekân” başlıklı derleme kitabı, toplumsal cinsiyet ve mekân bağlamında yapılan çalışmalarda başvurulan kaynakların başında gelmektedir. Bu çalışmada; konut, sosyete pazarı, hamam, kahvehane gibi farklı mekânlarda kadınların varlığı ve hareketliliği üzerine yapılan çeşitli araştırmalara yer verilmiştir (Alkan, 2009).

Kadınların mekân ile kurdukları ilişkiye yakından bakan çalışmaların odaklandığı konulardan biri yerel yönetimlerin eril politikalarıdır. Bu konuda Alkan'ın “Yerel Yönetimler ve Cinsiyet: Kadınların Kentte Görünmez Varlığı” adlı çalışması, kadınların gündelik hayatlarında kenti erkeklerden farklı olarak nasıl deneyimlediklerine ve yerel yönetimlerin politikalarına odaklanmaktadır. Alkan bu çalışmasını Ankara genelinde yapmış ve kadınların kentte duymuş oldukları korku üzerine önemli çıkarımlarda bulunmuştur. Alkan, kadınların şehri kullarımlarını toplumsal cinsiyet ve yerel yönetimlerin bu süreçteki varlığını araştırdığı çalışması için 605 kadınla anket gerçekleştirmiş ve bu anket sonucunda kadınların %41'i dışarıya çıktıklarında taciz ve sarkıntılıkla karşılaşmaktan endişe duyduklarını ayrıca bu durumun dışarı çıkma tercihlerini engellediklerini ifade etmişlerdir (Alkan, 2005).

Toplumsal cinsiyet ve mekân konusunda literatürde var olan çalışmaların odaklandığı bir diğer tema ise kadın-erkek arasındaki mekân kullanımındaki eşitsizliktir. Kadınlar için mekân kullanımındaki eşitsizliğin başladığı yer evin dışına çıkılmasıyla birlikte ilk olarak mahalle üzerinden gerçekleşmektedir. Evin dışına çıkan kadınlar, dışarıda olmanın, gözetlenmenin kendi mekânsal hareketliliklerini kısıtladığını ifade ederler. Mahalle dışına çıkmak istediklerinde durağa doğru yürürken kahvehane gibi erkek egemen mekânların önünden geçmeleri gerekmektedir. Arık, kahvehaneler üzerine yapmış olduğu çalışmasında kahvehanelerin varlığını hem bir erkek egemen mekân olarak hem de kahvehanenin dışına taşarak bir bütün halinde toplumsal cinsiyet ve mekân bağlamında incelemiştir. Arık, kahvehaneleri ‘bir gözlem kulesi’ olarak ifade etmekte ve yaptığı mülakatlar sonucunda “Kahvehane bir mekân ve pratik olarak tek başına cinsiyetli bir mekân olarak kalmamakta, aynı zamanda bu karakteriyle sokağı cinsiyetlendirmektedir.” çıkarımında bulunmuştur (Arık, 2009, s. 196).

Kadın ve erkek arasındaki mekânsal ayrışma ve eşitsizlik hali, kadınların evin dışına belirli şartlarla çıkmasını ve belirli mekânlarda çeşitli ön şartlarla var olabilmelerine neden olmaktadır. Bora ve Üstün'ün birlikte yürüttükleri “Sıcak Aile Ortamı: Demokratikleşme Sürecinde Kadın ve Erkekler” adlı araştırma raporunda da yer aldığı gibi kadınların mekânsal hareketliliği aile bireyleri tarafından kısıtlanmaktadır:

“Mekânsal sınırlama, evden çıkışın kocanın ya da babanın iznine bağlı oluşu hem kadın hem de erkekler açısından karşı cinsle herhangi bir toplumsal temas ihtimalinin engellenmesi, görüşmelerde sıklıkla ifade edildi. Ailenin bu engelleyici ve sınırlayıcı tutumunun yanında, ‘toplum’ ya da ‘herkes’ diye ifade edilen bir baskı kategorisi de vardı... Kadınların engellenmesi ve sınırlandırılması, mekânsal bir boyut da taşıyor. Evden çıkmaları hemen her durumda izne bağlı, bu da onların yaşam alanlarını daralttığı gibi, yaşam repertuvarlarını genişletmelerini de önüyor.” (Bora ve Üstün, 2005, s. 25-26).

2. İmkân ve Sınırlılıklar Arasında Bir Yaşam Sürmek: Mekânlar, Sınırlar ve Stratejiler

2.1. Okul

Genç kadınların eğitim sürecinde nasıl sınırlamalarla karşılaştıkları yapılan görüşmelerde birbirine yakın anlatılarla ifade edilmiştir. Genç kadınların ilköğretim ve lise eğitimine mahalle içerisinde bir okulda devam etmelerinin temel nedeni, ailelerin özellikle kız çocuklarının kendi kontrol alanlarının dışına çıkmasına izin vermemesidir. Yani mahalle içerisinde bir okulda eğitim alınması, ev ve okul arasındaki mesafenin kontrol edilebilir olması aileler için önceliklidir. Buna bağlı olarak mahalle içerisinde bir okulda eğitim alındığında saat kaçta okula gidildiği ve ne zaman evde olunacağı aileler tarafından kontrol edilebilmekte, ayrıca hem mekânsal hem de zamansal olarak sınır çizilmesi kolaylaşmaktadır. Görüşmecilerden üniversite öğrencisi Sümeyye, mahallede bulunan bir lisede eğitim almasının nedenini şöyle ifade etmektedir:

“Yakın diye mahallede okudum liseyi. Yani tanıdıklarımın hepsi burada. Zaten bizimkiler yakın diye o liseyi istiyorlardı.” (Sümeyye, 18 yaşında, üniversite öğrencisi).

Okul üzerinden çizilen bu sınırların farkında olan genç kadınlar, mahalle dışında bir okulda eğitim almak istemekte ve böylece sınırları aşabileceklerini düşünmektedirler. Genç kadınlar gündelik hayatlarında zamanlarının büyük çoğunluğunun geçtiği okul gibi

bir kurumun kent içi hareketliliklerini arttıracak ve bu hareketliliği meşrulaştırabilecekleri bir yer olduğunun farkındadırlar. En büyük hayali mahalle dışında bir lisede okumak olan Merve, servis ile sağlanan kontrol alanının dışına çıkmayı geliştirdiği stratejiyle başarmıştır. Eyüp'te bir lisede öğrenci olan Merve, cuma günleri öğleden sonraki derslere girmek yerine arkadaşlarıyla okul dışında farklı mekânlarda vakit geçirmekte ve servisin kalkış saatinde tekrar okula gelmektedir:

“... Okuldan kaçıyoruz, camiden kaçıyoruz. Bizim okulun konferans salonu camiyle yan yana... cuma günleri camiye geliyorlar ya, caminin büyük kapısı açılıyor falan. Caminin içinden geçerek kaçıyoruz. Saat bir gibi çıkıyoruz, okul çıkışına yaklaşık iki saat kalıyor. İşte okul çıkışına geri geliyoruz, servisle eve gidiyoruz” (Merve, 15 yaşında, lise öğrencisi).

2.2. İşyeri

Genç kadınlar, toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve aile bireylerinin kısıtlamaları nedeniyle eğitimlerine ara vermek zorunda kalmaktadırlar. Görüşülen genç kadınlardan bazıları, lisede ya da üniversitede eğitim alınmasını ailelerinin uygun bulmadıklarını belirtmişlerdir. Eğitim hayatına devam edemeyen genç kadınlar çalışmak istediklerinde aileleri yalnızca mahalle içerisinde bir yerde çalışmalarına izin vermektedir. Genç kadınlar var olan bu sınırlara karşı ise farklı gerekçeler öne sürerek iş hayatında yer almak istediklerini ailelerine belirtirler. Genç kadınlar özellikle maddi gerekçeleri öne sürerek çalışma hayatında yer alma konusunda ailelerini ikna etmeye çalışırlar. Ancak aileler, bu konuda ikna olmuş olsalar bile nerede ve kimlerle çalışılacağına kendileri karar verirler ve isteklerini genç kadınlara dayatırlar. Evin dışına çıkmayı meşrulaştıracak tek yolun bir işte çalışmak olduğunu bilen genç kadınlar, bu durumu kabullenmek zorunda kalırlar. Mahalle içerisinde bir iş yerinde çalışılması üzerine kurgulanan iş hayatı, sınırları yeniden çizer. Mahalledeki bir tuhafiyede çalışan Asuman, çalıştığı işi ailesini bulduğunu, kendisinin bu konuda çok da söz sahibi olmadığını şöyle ifade etmiştir:

“Babam buldu işi. Madem çalışacaksın o zaman benim bakmam lazım, dedi. Zaten tanıdıkta, babamın arkadaşı. Annem de onay verince girdim. Bir şey demediler. Zaten çalışmak istedim, fark etmez nasıl bir iş olduğu” (Asuman, 15 yaşında, tuhafiyede çalışıyor).

Eğitim hayatına devam etmesine izin verilmeyen genç kadınlar, ailelerinin öne sürdüğü şartları kabul ederek çalışma hayatında yer almaktadırlar. Genç kadınlar, okul ile sağlayamadıkları kent içi hareketliliklerini her ne kadar mahalle içerisinde kısıtlı bir hareketlilik sağlasa da iş hayatı üzerinden devam ettirmeye çalışmaktadırlar. Genç kadınlar yoğun tempolu çalışma hayatını, uzayan mesai saatlerini, biraz daha geç bir saatte sokakta yürüyebilmek ya da eve giriş ve çıkış saatini esnetebilmek için kabul etmektedirler. Görüşülen genç kadınlardan Hatice, mahallede bulunan ve babasının arkadaşı tarafından işletilen tekstil atölyesinde yoğun bir tempoyla çalışmaktadır ve çalışma hayatında yer aldığı için eve biraz daha geç bir saatte gidebildiğini ifade etmektedir:

“Akşam saat ondan sonrası için izin alıyorum, ama onun dışında almıyorum. Çalıştığım için saat ona kadar sınıırım var. Çalışsam o da olmaz” (Hatice, 18 yaşında, tekstil işçisi).

2.3. Alışveriş merkezleri

Alışveriş merkezlerinin kent içerisindeki konumu, kolay ulaşılabilir olması ve fiziksel ve sosyal olarak kontrol altında tutulan bir ortama sahip olması gibi nedenlerden dolayı; farklı yaş, cinsiyet ve gelir grubundan insanlar tarafından sosyalleşmek için tercih edilmektedir (Muğan-Akıncı, 2013). Fakat kadınların evin dışına çıkması, alışveriş yapması, sosyalleşmesi belirli sınırlar dahilinde gerçekleşmektedir.

Çalışmanın yapıldığı mahallenin yakınlarında bulunan alışveriş merkezinden mahalleye ulaşımı sağlayan ve mahallede yaşayan insanların ücretsiz olarak yararlanılabilecekleri servisler bulunmaktadır. Mekânsal bir yakınlık sağlayan servisleri daha çok mahallede yaşayan kadınlar kullanmaktadır. Mahallede yaşayan kadınlar komşularıyla, arkadaşlarıyla beraber servise binmek için evlerinden dışarıya çıkarlar.

Servisin saat başı olması nedeniyle kadınlar bu saatlerde mahallenin belirli noktalarında servisin gelmesini beklemektedirler. Servisin gelmesiyle başlayan yolculuk mahallenin tamamında ve farklı noktalarda servis bekleyen kadınların da servise binmesiyle devam eder ve yolculuğun sonunda kadınlar alışveriş merkezine ulaşır. Burada alışveriş yapan ve sosyalleşen kadınlar, hava kararmadan önce servislere binerek tekrardan mahalleye dönerler. Böylece her ne kadar sınırlı bir hareketlilik alanı sağlamış olsa da mahalleye yakın bir konumda olan bu alışveriş merkezi kadınların evin dışına çıkmalarını ve mahalle dışında bir mekânda sosyalleşmelerini sağlamaktadır.

Alışveriş merkezlerinin güvenlik kameralarına sahip olması, bir güvenlik görevlisinin bulunması, mekânsal olarak bir sınırının olması nedeniyle aileler kız çocuklarının sosyalleşmek için bu mekânı tercih etmelerini istemektedirler. Başka bir ifadeyle kadınlar için alışveriş merkezleri güvenli bulunması nedeniyle vakit geçirdikleri, sosyalleştikleri mekân halini almaktadır. Genç kadınlar, ailelerinin alışveriş merkezleri üzerinden oluşturdukları mekânsal sınırları geliştirdikleri stratejilerle aşmaya çalışmaktadırlar. Görüşülen genç kadınlardan Fatma ailesinin oluşturduğu mekânsal sınırları ve bu sınırları nasıl aştığını şöyle ifade etmektedir:

“... Alışveriş merkezlerine gitmek zorunda kalıyoruz. Çünkü ailemiz bir alışveriş merkezinin ortamını, bir kafenin ortamından daha güvenli buluyor... Çok yalan söylemiyorum ama izin vermeyecekleri için söylemek zorunda kalıyorum, hatta çok kalıyorum. Mesela tam Kâğıthane’de bir kafe var, alışveriş merkezine on dakika falan. İşte öyle alışveriş merkezine yakın kafelere gidiyorum” (Fatma, 15 yaşında, lise öğrencisi).

2.4. Sosyal medya

Okul, iş yeri, alışveriş merkezi gibi mekânları kullanırken geliştirdikleri stratejilerin yanı sıra genç kadınlar için sosyal medya gerek kurdukları arkadaşlıklar gerekse açtıkları sahte hesaplar yoluyla sınırlılıkları aşmak için geliştirilen bir strateji olarak ortaya çıkar. Kadınlar mekân kullanımında toplumsal cinsiyet, sınıfsal aidiyet ve aile bireylerinin kısıtlamalarına maruz kaldıkları gibi bu sınırlılıklar sosyal medyada bir hesap açtıklarında

da devam etmektedir. Genç kadınlar sosyal medyadaki hesaplarında kimleri takip edeceklerine, profil fotoğrafı kullanıp kullanmayacaklarına, kimlerle arkadaşlık yapacaklarına karar vermeleri gerekmektedir. Anlatılarda genç kadınlar sosyal medyada baba ya da abilerini arkadaş listelerine eklemediklerini ve onlara karşı görünmez olmayı tercih ettiklerini ifade etmektedirler:

“Ablam var, onu takip ediyorum, o da beni takip ediyor. Babam da var ama bilmiyor hesabımı. Zaten ben fotoğrafımı koymuyorum, yani bilmesini istemem” (Kübra, 16 yaşında, lise öğrencisi).

Özellikle mekânsal hareketliliği ailelerinin kontrolünde olan, ev-okul arası gidip gelen ve bunun dışında bir sosyalleşme mekânı olmayan ve lisede eğitim alan genç kadınlar, kendi odalarında ailelerinin olmadığı bir zamanda genellikle herkesin uyku saati sonrası sahip oldukları cep telefonları veya tabletler aracılığıyla yeni arkadaşlıklar kurarlar. Lise öğrencisi olan Kübra, vaktinin büyük bir kısmını tabletinde geçirmektedir. Görüşülen genç kadınlardan Kübra farklı uygulamalarda vakit geçirir ve Kübra kısa bir süre sonra kendisine bir arkadaş bulur. Bu kişi Kübra’dan hoşlandığını, onunla arkadaş olmak istediğini belirtir. Ancak aynı kişi kuzenine de benzer şeyleri yazınca Kübra bu duruma sinirlenir:

“... Fotoğrafımı attım, o da ‘beğendim, tanışalım.’ dedi. Ama ben zaten sevgili falan istemiyorum. Kuzenime falan yazdı, sinirlendim yani” (Kübra, 16 yaşında, lise öğrencisi)

İstanbul’da alt-orta sınıf bir mahallede yaşayan genç kadınlar, sahte hesaplarında yaşadıkları semti, şehri istedikleri şekilde kurgulayabilmekte ve böylece kendilerine görece bir mekânsal hareketlilik oluşturmaktadırlar. Görüşülen genç kadınlardan Kübra, sahte hesabının profil fotoğrafını seçerken yani sosyal medyada oluşturduğu hesabında aslında hep olmak istediği, hayal ettiği bir kişinin fotoğrafını, profil fotoğrafı olarak seçmiştir. Bu sahte hesabında kullanmak için birçok fotoğrafı incelemiş ve kendine siyah saçlı, gösterişli bir makyaja sahip, tırnaklarında pembe ojeleri olan, Starbucks kahve bardağı ile poz veren bir kadının fotoğrafını profil fotoğrafı olarak seçmiştir. Aslında

Kübra'nın beline kadar uzanan siyah saçları, profil fotoğrafı olarak seçilen kadının fiziksel özellikleriyle kendisini bütünleştirdiği ve gerçek olan tek benzerliktir. On altı yaşında bir lise öğrencisi olan Kübra'nın böyle bir profil fotoğrafı seçmesindeki en önemli neden aslında annesinin onun makyaj yapmasına izin vermemesi ve bu nedenle makyaj yapan kadınlara karşı büyük bir hayranlık beslemesidir:

“... Şimdi kuzenlerime diyorum, beni takip etmeyin anlaşılmasın kim olduğum. Konuştuğum bir çocuk var, işte onu kandırıyorum. Hiç pişman değilim yani. Şu an mesela Ankara'da oturuyorum dedim. İnternette bulunduğum bir kızın fotoğraflarını falan attım, o da inandı işte. Seni istemeye geleceğiz Ankara'ya, dedi” (Kübra, 16 yaşında, lise öğrencisi).

Sonuç

Bu makale ile toplumsal cinsiyet-mekân ilişkisine yakından bakmaya ve mekân kullanımını kısıtlayan farklı etkenleri irdelemeye çalıştım. Anlatılarda da görüldüğü gibi genç kadınların mekân deneyimi toplumsal cinsiyet ve sınıfsal aidiyet üzerinden ve aile bireylerinin kararlarıyla sınırlandırılmaktadır. Oluşturulan bu sınırlara karşı ise genç kadınlar belirli stratejiler geliştirirler ve geliştirdikleri stratejilerle var olan sınırları aşmaya çalışırlar. Ayrıca sosyal medyayı aktif bir şekilde kullanan genç kadınlar, gündelik hayatlarında var olan sınırları özellikle açtıkları sahte hesaplar yoluyla görece aşmakta ve sosyal medyada aslında yaşantılarından farklı bir tahayyül oluşturmaktadırlar.

Kaynakça

- Acuner, A. (2019). Canavarlaştırılan Kent Sokakları: Kadının Kent Deneyimi Üzerine Bir Değerlendirme. Cenk Özbay ve Ayşecan Terzioğlu (drl.), Türkiye'de Cinsiyet Kültürleri: Dicle Koğacıoğlu Kitabı içinde. İstanbul: İletişim.
- Alkan, A. (2005). Yerel Yönetimler ve Cinsiyet: Kadınların Kentte Görünmez Varlığı. Ankara: Dipnot.
- Alkan, A. (2009). Cinsiyet Dinamiklerinin Peşinden Mekânın İzini Sürmek. Ayten Alkan (drl.), Cins Cins Mekân içinde. İstanbul: Varlık.

- Alkan, A. (2011). Şehircilik Çalışmalarının Zayıf Halkası: Cinsiyet. Serpil Sancar (drl.), Birkaç Arpa Boyu: 21. YY. Giderken Türkiye’de Feminist Çalışmalar içinde. İstanbul: Koç Üniversitesi.
- Arık, H. (2009). Kahvehanelerde Erkek Olmak: Kamusal Alanda Erkek Egemenliğinin Antropolojisi. Ayten Alkan (drl.), Cins Cins Mekân içinde. İstanbul: Varlık.
- Bora, A. ve İ. Üstün (2005). Sıcak Aile Ortamı: Demokratikleşme Sürecinde Kadın ve Erkekler. İstanbul: TESEV Yayınları.
- Muğan-Akıncı, G. (2013). Gençler ve Alışveriş Merkezleri (AVM’ler): AVM Kullanım Tercihleri Hakkında Bir Alan Çalışması. Megaron Dergisi, 2, 87-96.
- Tuncer, S. (2012). Beşerî Coğrafyaya Feminist İtirazlar. Fe Dergisi,1, 79- 90

AŞKIN CİNSİYETİ: AŞK İLİŞKİLERİNDE ERKEKLİĞİN YENİDEN ÜRETİM STRATEJİLERİ

Zeynep Deniz¹

Özet

Aşk, toplumsal ilişkilerde yer aldığına “saf aşk” söylemleri bir ideal olarak görülür. Aşkın idealize edilmiş toplumsal kabulleri de ekonomik, kültürel, bedensel temellere dayanır. Aşk, toplumsal gerçeklikteki yeri itibarıyla bir kimlik inşası olarak araçsallaştırılmakta, “akıldışı” bir alan olarak modern insan için tüm riskleriyle kabul edilmekte ya da reddedilmektedir.

Bu araştırmada aşk olgusu, aşkı deneyimleyenlerin gözünden ve anlamlandırma sistemi içinden ortaya konmaktadır. Araştırma, eğlence sektörünün parçası olarak cinsiyetlendirilmiş bir mekân olan türkubar örneğinde katılımcı gözlem ve on sekiz katılımcı ile yüz yüze yarı yapılandırılmış derinlemesine mülakat yolu ile görüşmeler yapılması şeklinde gerçekleştirilmiştir.

Erkekliğin mekân bağlamındaki görünüşlerinden yola çıkarak mekâna ve mekandaki etkileşimlere dair bir analiz sunulmaktadır. Mekanlar kendi içlerinde kimlerin gidip gitmeyeceğine, mekânın kimlerin eğlenmesine uygun olduğuna göre ayrışmaktadır. Mekânı kadınlar güven temelli tercih ederken erkekler samimiyete dayalı seçmektedir.

Aşk ve erkeklik ilişkisi duygusal örüntüler dikkate alınarak anlamaya çalışılmıştır. Erkeklerde aşkı öven, yücelten, gündelik hayat ile bağdaştırmadan kaçan bir tutum hakimken kadın katılımcılar erkeklerin zihniyeti, davranışları üzerinden aşkın ne olmadığını anlatmaktadır. Duygusal bağlanım ve yaşanma biçimi arasındaki ilişkiyi kurmaktan kaçınan bir “erkeklik” ile karşılaşırız. Aşk deneyimi paylaşımından sakınan erkeklik modeli aşk ilişkisindeki tahakkümü ifşa etmekten sakınmaktadır. Kadınlar

¹ YL Öğr., AYBÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, zeynepdeniz45.zd@gmail.com

tahakkümü ortaya koymalarının yanı sıra onayladıkları şeylerle bu tahakküm ilişkisini yeniden üretmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Aşk, Erkeklik, Mekân, Türkübar*

1.Aşkın Toplumsal Örgütlenmesi ve “Eril Tahakküm”

Aşkın her toplumun edebiyatında ve dilinde var olan hali ile tarihin seyrinde savaş içerisindeki hali ile, dinsel anlatılardaki hali ile değişen toplum yapısının değiştirdiği şekli ve algılanışı ile toplumsal, tarihsel, psikolojik, ekonomik boyutları ile varlığından bir olgu olarak söz etmekteyiz. Her toplum aşkı farklı tanımlamış, yaşanma biçimini farklı şekillerde meşrulaştırmış ya da farklı söylemler ile reddetmiştir. Medyada, gündelik etkileşimlerdeki diyaloglarda, piyasadaki tüketim pratiklerindeki tezahürleriyle aşk, toplumsalın hem ürünü hem yapıcı öğelerinden olmaktadır. Geleneksel insan ilişkilerinin mahrem yapısı, aşk ilişkilerinin görünür ve bir o kadar da gizil örgütlenmesi ile ilişkilidir (Connell, 1998).

Aşkı “ikinin sahnesi” olarak tanımlayan Badiou, aşkı felsefi ele alışıları romantik düşünce, aşkı sözleşme olarak ele alan düşünce ve aşkı bir yanılsama olarak ele alan şüpheli düşünce olarak bir araya getirir. Ancak aşkın bu düşüncelerden herhangi birine indirgenemeyeceğini ve aşkın bir gerçeklik oluşumu olduğunu belirtir. Başkası ile temasın ve ikinin sahnesi olan aşkın önemini vurgular (Badio & Truong, 2017). Aşkı karşılaşmaya ve mucizeye indirgenemez olarak gören Badiou, Fromm’ un sevmenin sanat hali ile öğrenilebilir ve emek verilen oluşumu ile ilgilenir.

Sevgi konusunda öğrenilecek bir şeyin olmadığı düşüncesi, sevgiyi mucizevi olarak konumlandırılan düşünce, Fromm’ un deyişiyle baştaki “sevdalanma” ediminin sürekli “âşık olma” ya da “aşk içre olma” durumuyla karıştırılmasından kaynaklanmaktadır (Fromm, 1995).

Ulrich Beck ve Elisabeth Beck-Gernsheim aşka olan inancın dindar bir zihniyeti oluşturduğunu söylemektedirler. Aşkın Olağan Karmaşası’ nda hem bu kadar evliliğin boşanma ile sonuçlanması hem de yeni evliliklerin hızla kurulmasının nedenleri

tartışılmaktadır. İnsanları evliliğe, boşanmaya ve yeniden evliliğe yönelten bir güç olarak aşk tarif edilmektedir. Ayrıca aşkı “çağa uygun bir din” olarak tanımlamaktadır. Aşkın din ile olan benzerliklerinden ayrılan noktalar da vardır aşıklar kendi kendilerinin kiliseleri, kendi kendilerinin papazları ve kendi kendilerinin kutsal kitapları olarak anlatılırken gelenekten de bir kopuş olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu anlamı ile aşk modern bir olgudur. (Beck & Beck-Gernsheim, 2012).

Bauman, arzuyu tüketim, aşkı sahip olma isteği ile ele alır. Teslim olma yoluyla kontrol; abartma şeklinde yansıyan fedakârlık. Aşk, iktidar açlığının Siyam ikizidir; ayrıldıklarında ikisi de hayatta kalmaz (Bauman, 2017).

Beğeni ve tercihleri, boş zamanın değerlendirilmesini, tüketim pratiklerini kişinin yatkınlıklar ile belirlemesi durumu eril bir düzen içerisinde ve eril bir düzenin yapılandırmasındadır. Bourdieu, evlilik ilişkisi üzerinden “itaatkâr yatkınlık” lardan söz etmektedir. Bourdieu’ nun “itaatkâr yatkınlıklar” dediği bu stratejik evlenme nesnel bir bağımlılıktır ve dişil olan kadın için kişisel bir çıkardan ziyade tahakküm yapısını yeniden üreten bir olgudur. Aşka dair romantik betimlemenin aksine, aşk eğiliminin, akılcı hesaplara hiç ilgisi olmayan bir tür akılcılıktan bağımsız olmadığını teyit eder; bir başka deyişle, aşk çoğu zaman biraz da ‘amor fati’ dir yani ‘toplumsal mukadder aşk (Bourdieu, 2015). Toplumsal mukadder aşk, kutsallaştırılmaktadır.

2.Yöntem

Araştırma konusu olan grup türkübardaki eğlence sektörünün müşteri “özne”leri ile sınırlandırılmıştır. Müzisyen ve işletmeciler ile yapılan görüşmelerden elde edilen bulgularla eğlence sektörünün mekânsal ayrışmasının hangi faktörlerle inşa edildiğine ulaşılmıştır. Eğlence sektörünün “özneleri”olan müşteriler ile gerçekleştirilen görüşmelerde aşk ilişkisinin toplumsal cinsiyet kategorileri olarak erkekler ve kadınlar tarafından nasıl algılandığı, mekanda ilişkilenecekleri ve etkileşimleri özneler arasında kuran toplumsal bağların neler olduğu görülmektedir.

Çalışmada yarı-yapılandırılmış görüşme tekniği ile gerçekleştirilen derinlemesine mülakatlarda, mekanlarda türkubar işletmecisi ve müzisyenlerle görüşülmüş, türkubara

gelen katılımcılardan altı kişinin mekan dışarısında uygun oldukları bir yer ve zamanda ses kaydı aracılığıyla görüşmeleri kayıt altına alınırken on iki kişi ile mekan içerisinde görüşülmüştür. Görüşmelerin süresi bir ve iki saat arasında değişmektedir. Mekanda müzisyenlerle ve işletmecilerle diyalog halinde gözlem yapılmıştır.

Araştırma aşk ilişkilerinde erkekliğin yeniden üretilmesinin, eğlence sektörünün parçası olarak cinsiyetlendirilmiş bir mekan olan türkubar örneğinde katılımcı gözlem ve on sekiz katılımcı ile yüzyüze yarı yapılandırılmış derinlemesine mülakat yolu ile görüşmeler yapılması şeklinde gerçekleştirilmiştir. Saha çalışması 2017 Ekim ve 2018 Mayıs ayları arasında Ankara Sakarya Caddesi' ndeki üç türkubarda belirli günlerde katılımlı olarak gerçekleştirilmiştir. Çalışmada araştırmacı ve görüşmeciler arasında bir hiyerarşi kurulmamasına anlama sürecinde araştırmacının görüşmeciler ile etkileşim içerisinde olmasına dikkat edilmiştir.

3. Bulgular

Saha çalışmasının yapıldığı bir eğlence mekanı olarak türkubar , yalnızca fiziksel bir mekan değildir. Görüşmeciler mekanı 'gündelik hayat programları' ile yeniden tanımlamaktadır. Türkubar, 'hayat tecrübesini aktarma', 'muhabbet' alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkubarlara giden insanlarla yapılan pilot görüşmeler sonucunda katılımcılar için bir "hayat sorunlarını anlatma yeri olarak" görülen türkubarlar örneklem bölgesi seçilmiştir.

Kadın katılımcılar, mekâna olan "güveni" vurgulamaktadır. Mekânın bir erkek mekânı olarak yapılanması ve eğlencenin önüne geçen bir tedirginlik ve güvenlik kaygısı olduğu görülmektedir. Mekâna tek başına gelen bir kadının rahat etmesi durumu işletmecilerin de üzerinde durduğu bir noktadır. Mekân seçiminde "tanıdık", "güvenilir" bir yerde eğlenme fikri, gece eğlencesinin erkeğe ait olarak kodlanması nedeniyle kadınların karşılaştığı temel bir problemdir.

Görüşülen mekânların işletmecileri mekânı pavyon ile karşılaştırarak tasvir etmektedir. Bu nedenle türkubar adını kullanan pavyonlaştırılmış mekânların türkubar kültürünü kaldırdığını söylemektedirler. Pavyonlaştırılmış türkubar ve türkubar ayrımını mekânın

yapısı, mekânın sunduğu hizmet, mekan müşterilerinin tüketim pratikleri ve beklentilerini dikkate alarak yapmaktadırlar. Türkübar ve pavyonlaştırılmış türkübar arasında görülen en temel fark kendilerini sunuş şekilleridir. Biber, Vadi, Fikrim mekânları kendilerini türkübar olarak tanımlamaktan çekinir ve bunu pavyon ile karşılaştırarak yaparken Yolcu, Zx mekânları ise türkübar kimliği ile ön plana çıkmaktadır.

3.1. Mekan ve kontrol mekanizmaları: kapıcılar

Pavyonlaştırılmış bir mekân olarak türkübar bir erkek mekânıdır. Mekânın cinsiyetlendirilmiş bir yapısı vardır. Mekânın ortasında bir metrelik bir duvar vardır ve duvarın arka tarafı “aile” kısmı iken ön tarafı müşterilerindir. Burada “aile” kavramı bir kadının mekâna girmesi ile devreye sokulur.

“Kapıcılar” olarak adlandırılan mekânın giriş iznini veren çalışanlar toplumsal, ekonomik, bedensel ve kültürel olarak inşa ettikleri kategoriler ile belirli kişilere mekân giriş izni vermekte, belirli kişileri mekân dışı kılmakta ve belirli kişileri de mekânın aktörleri olarak sahiplenmektedir.

Kadınların bir eğlence mekanı olan türkübara girebilmesinde işletmeciler büyük bir role sahiptir. Mekan erkek mekanıdır ancak mekanın müdavimleri olan kadınlarla görüşmeler gerçekleştirdim. Kadınlar bir erkek mekanında eğlenmek için belli stratejiler uygulamaktadır. Kadınlar gece hayatında eğlenme mekanını güven temelli seçmektedir. Bu aşk ilişkisine dair yapılan görüşmelerin tamamı “salaş türkübar” olarak sınıflandırdığımız kadınların güven ilişkisine dayalı mekana geldikleri türkübarlarda gerçekleştirilmiştir. Çalışmada Ankara’ daki türkübarlara gidilerek işletmecilerle yapılan görüşmelerden üç tipte türkübara ulaşılmıştır: Salaş türkübar, pavyonvari türkübar, restoran tarzı türkübar. Üç mekan da cinsiyetli mekandır. Pavyonvari türkübar ve salaş türkübar ayrımı, görüşmeleri yalnızca salaş türkübarlara giden kadın ve erkek katılımcılarla sınırlandırmamda belirleyici oldu. Pavyonvari türkübara bir kadın yalnız gidememektedir. Salaş türkü barlara ise öğrenciler, memurlar, farklı meslek grupları ya da yalnız bir kadın eğlenmeye gidebilmektedir.

3.2. Mekanın görünen-görünmeyen duvarları ve farklı erkeklikler

Parlak, sivri burun ayakkabılar bir erkeklik tipi ortaya koyar; bir sırt çantası farklı bir erkeklik modeline götürmektedir. Mekân ve mekânın kimliğinin sınırlarını çizen, sınıf, etnisite, bedene işlenmiş simgesel öğeler etkileşime girmektedir. Takım elbiseli erkekleri içeri almayan türkubar ve takım elbiselilerin öznesi olduğu (pavyonvari) türkubar arasındaki ayrımı mekânın cinsiyetli yapısının değişen yönleri ortaya koyar. Öğrencilerin, memurların, farklı meslek gruplarının bir arada bulunduğu türkubarlar ile pavyonlaştırılmış türkubar arasındaki farklılık erkekliğin farklı görünümünde ortaya çıkar. Takım elbisenin ve tesbihin bu iki tip mekân arasında müşteriler ve işletmeciler için anlamlandırılmaları değişmektedir. Salaş türkubar dediğim mekanda hegemonik erkekliğin bedensel taşıyıcıları olan silah, sivri burun ayakkabı, tesbih, takım elbiseye sahip kişiler mekana alınmamaktadır. Farklı erkeklikler için takım elbise farklı bir toplumsal imaj ortaya koymaktadır.

3.3. Pavyonvari türkubar- salaş türkubar

Salaş türkubarlarda, mekanda bir tanışıklık, güven temelli etkileşim vardır. Pavyonvari türkubarda ise mekanın kuralları ve hiyerarşi vardır. Pavyonvari türkubar ve salaş türkubar arasındaki bu fark mekânın ve insanlar arası etkileşimin yapısından kaynaklanır. Mekanda nasıl davranılacağı, mekanı seçen kişiler ve mekân arasındaki bir enformel anlaşmaya dayanır. Mekânlar arasında hizmet ve tüketim pratikleri ve beklentiler farklılaşır. Pavyonvari türkubarın sınırları belirlidir, rasyonel ve hiyerarşik bir çalışan müşteri ilişkisi bulunmaktadır. Salaş türkubarda ise “tanışıklık” ve “samimiyet” ile çalışan ve müşteri arasında bir güven ilişkisi kurulur.

“Ben gidip paramla artistlik mi yapmak istiyorum yoksa ben gerçekten eğlenmek mi istiyorum. Bir tarafta beyaz gömleğini giymiş garsonlar size hizmet eder. Bir tarafta kot pantolonu ve tişörtüyle insanlar size hizmet eder. Bir tarafta siz müziğe eşlik edersiniz. Ya da bir şeyler istersiniz ya da diğer tarafta müzik grubundan istediğiniz şarkılar için sıraya girmeniz ve beklemeniz gerekir. Gecenin sonuna kadar oturmanız gerekir istediğiniz

şarkıyı dinleyebilmeniz için. Yani orda siz mekâna uyarsınız. Mekânı tercih edip gitmenin ötesinde mekânın kalıpları vardır, orda bir şey rica edemezsiniz her şey parayladır, istediğiniz şarkı da parayladır. Ama diğer tarafta biraz daha ılıman bir ortam vardır daha işte müşteri personel ilişkisinin önemli olduğu güven duygusu ordan çıkıyor güvenlik dediğimiz şey o... İşte pavyon kültürü dediğimiz şey de biraz da ordan gelir aslında. Siz oraya onun kurallarını bilerek gidersiniz ve o kuralla yaşarsınız bana sorarsanız benim cebimde bugün çok çok fazla paralar olsa bile eğlenmek için oraya mı giderim hayır. On iki yıldır buraya geliyorum niye 12 yıldır burayı seçiyorum. Burayı seçiyor olmamın sebebi burdaki ilişki. Ben on iki yılda haftada toplamda iki üç kere geldiğimi varsayarsak bazen şöyle oluyor ortam nasıl diyorum gelebilmek için diyorlar ki gel sıkıntı yok. Ben buraya gelip tek başıma çok içtim. Hiçbir sorunla karşılaşmadım. Güvenden kastımız aslında bu biraz da.” (K,4).

Mekân ve mekânı tercih eden kişiler, gruplar türkûbarın salaş ve pavyonlaştırılmış yapısına göre değişmektedir. Erkeklik ve ekonomik sermayenin bir sembolik şiddet olarak meydana gelmesi pavyonlaştırılmış mekânda karşımıza çıkar. “Donat masayı” anlayışını pavyonlaştırılmış mekân deneyimi olan kadın katılımcı, “artistlik yapma” olarak görmektedir. Bu nedenle erkeklerin mekândan beklentisine göre mekân seçimleri farklılaşır. Salaş türkûbarda erkekliğin ekonomik ayrıcalık ile sergilenmesinin pek mümkün olmadığı ifade edilmektedir. Bu nedenle güvenli bir alan olarak salaş türkûbar görülür.

Eğlence mekanına dair elde ettiğim bulgulardan sonra çalışmayı salaş türkûbarlarda aşk ilişkisine dair yaptığım görüşmelerle sınırlandıracağım.

3.4. Aşk Anlatılarında erkeklik ve kadınlık deneyimleri

Katılımcılar aşk ilişkilerinde ilişki ve ilişki öncesi ayrımı yapmaktadır. Erkeklik rol beklentilerinden ayrı düşünülmemeyen aşk ilişkisinde, “güven”, “samimiyet” kavramları vurgulanmaktadır. Erkek katılımcılardaki “güven” ve “samimiyet” algısı kadın

katılımcıların “güven” ve “samimiyet” algısı ile farklılaşmaktadır. “Korumacı ve kollamacı erkeklik” sınır çizen “güven” ilişkisi içerisinde yeniden üretilmektedir.

“Ya bu çok karışık bir şey. Her erkek de her kadınla aynı olmadığı gibi her erkeğin aşkı yaşayışı da aynı değil her kadının aşkı yaşayışı da aynı değil ama kadın aşkı erkek aşkı kesinlikle fark ediyor. Ama erkek yapısı âşık olduğunda farklı evet maalesef evlendiğinde farklı evet maalesef dostken farklı ama kadınlar öyle değil. Kadınlar sevgiliyken de evliyken de arkadaşken de erkek cinsiyetinden aslında ortalama aynı şeyleri bekliyor. Özelinde yaşadıkları değişebiliyor ama genelgeçerde kadınlar erkeklerden aslında aynı şeyi bekliyor. Aynı saygıyı bekliyor, aynı özveriyi bekliyor. Kadınların genelgeçer talepleri var ama erkeklerin öyle değil. Erkekler ilişkinin aşamaları değiştikçe daha farklı şeyler talep ediyorlar diye düşünüyorum.” (K,6)

Yaşanılan ilişkinin boyutu erkekliğin de boyutlarını ve sınırlarını belirlemektedir. Arkadaşlık ilişkisi, flört ilişkisi, evlilik ve duygusal bağlanım yoluyla kurulan aşk ilişkisinde farklı erkeklikler ile karşılaşırız. Erkek katılımcıların anlatılarında ilişkide “güven” olarak anlatılan durumlar, kadın katılımcıların anlatılarında “kıskançlık” olarak aktarılmaktadır. Kadın katılımcı bunu “kendinden bilen erkek” olarak ifade eder.

“Uzak tatmin olamama durumunda kaynaklı. Ve o yüzden o kıskançlık getirdiği bir şeyle de mesafeli ilişkide hani erkek kadını kısıtlamaya başlıyor bana göre. Şuraya gitmeyeceksin şunu yapmayacaksın çünkü ben yokum senin yanında diyor ve bunu da genelde erkekler hani bu durumu beni ne bileyim kendi yaşadığım veya sürekli çevremde yaşadığım şu erkek mesela şunu söylüyor ben kadını kısıtlamıyorum aslında ben ona çok güveniyorum. Ama ben insanlara güvenmiyorum. Bu da aslında kendisini bir erkek olarak hani kendisini bildiği için erkeklere güvenmiyor. Bundan dolayı bunu yapıyor.” (K-11).

“Eşime samimi davrandığım zaman mutlu oluyor samimi davranmadığım zaman hemen aklına farklı bir ilişkim olup olmadığı geliyor. Bu benim için çok üzücü. İlişkide bütünlük bu değil. Ben eşimle bundan dolayı defalarca ayrılma kararı aldım” (K-14)

Erkeklerde aşkı öven, yücelten, gündelik hayat ile bağdaştırmadan kaçan bir tutum hakimken kadın katılımcılar erkeklerin zihniyeti, davranışları üzerinden aşkın ne olmadığını anlatmaktadır. Duygusal bağlanım ve yaşanma biçimi arasındaki ilişkiyi kurmaktan kaçınan bir “erkeklik” ile karşılaşırız. Ancak biraz daha açılması istendiğinde düşüncenin çok uzağında davranış örüntülerinden bahsedilmektedir. Erkeklik kendisini erkeklere güvensizlik üzerinden kurmaktadır. Aşk deneyimi paylaşımından sakınan erkeklik modeli aşk ilişkisindeki tahakkümü ifşa etmekten sakınmaktadır. Kadınlar tahakkümü ortaya koymalarının yanı sıra onayladıkları şeylerle de bu tahakküm ilişkisini yeniden üretmektedir. Kadınların bildikleri ve görmezden gelmeleri durumu vardır:

“Bildiğim için araştırmadım çünkü araştırdığım zaman ayrılacağımı biliyorum ben kabul edemem böyle bir şeyi. Eşimi çok sevdiğim için araştırma gereği duymadım “(K-3).

İdeal aşk kurgusu erkeklerin aşk anlatılarında ön plana çıkarken kadınlar ideal aşkı sorgulamaktadır. Aşk algısı, aşkı öğrenilmesi, emek verilmesi gereken bir şey olarak değil de verili bir statü olarak oluştuğunda kişiler arası ilişki, toplumsal kabuller ile sevmeye ve sevilme eylemine dönüşmektedir. Erkekler, aşk sayesinde sorunların üstesinden geldiklerini söylerken, kadınların aşk anlatısında aşkı farklı bir yere götüren erkek dikkat çekmektedir:

“Her açıdan sadece kendi tahakküm kurmak istiyor kendi istediği şeyler olmak zorunda. Ve kadın onun hani ona karşı farklı bir karşı duruş sergilediği zaman kesinlikle erkek çok öfkeleniyor ve bu hani aşkı farklı bir yere götürüyor bence. Günümüz ilişkilerinin ya da günümüzde yaşanan bu toplumda yaşanan aşkın ben çok fazla hani samimi ve gerçek duygularla yaşandığını düşünmüyorum.” (K-8).

Sonuç

Aşk ilişkilerinde erkekliğin yeniden üretim stratejilerinin incelendiği bu çalışmada, aşk olgusu tarihsel ve kültürel bağlamı içerisinde toplumsal yapıdaki değişimler ve toplumsal ilişkilerde yaşanan dönüşümler neticesinde kent yaşamında, bir eğlence mekanında aşka dair görüşler neticesinde ele alınmıştır. Bu çalışmanın bulguları görüşülen katılımcılara dayanmaktadır. Genelleştirme amacı olmadan bir nitel araştırma gerçekleştirilmiştir. Aynı eğlence mekanını paylaşan, ortak beğenilere ve boş zaman aktivitelerine sahip kişilerin aşk deneyimleri üzerinden aşk ilişkisinde erkekliğin yeri ele alınmıştır. Türkübara giden katılımcılarla gerçekleştirilen mülakatlarda aşk algısı, aşkın toplumsal cinsiyet kimliklerine göre nasıl yapılandırıldığı ve aşkı toplumsal olarak kuran etmenler tartışılmıştır. Aşk algısı erkeklik ve kadınlık kimlik ve rolleri ile değişiklik göstermektedir. Toplumsal cinsiyet kategorisi olarak kadınlar, aşkı erkeklerin yaşayışı üzerinden, aşkın ne olmadığını anlatarak anlamlandırmaktadırlar. Erkeklerin aşk deneyimi paylaşımında aşk üzerine konuşurken erkeklik deneyimi paylaşmaktan uzak durdukları ve erkekliği meydana getiren tahakküm kurma mekanizmalarını ifşa etmekten kaçındıkları görülmektedir. Kadınlar tahakkümü ortaya koymalarının yanı sıra onayladıkları şeylerle bu tahakküm ilişkisini yeniden üretmektedir.

Kaynakça

- Badio, A., & Truong, N. (2017). *Aşka Övgü*. İstanbul: Can Sanat Yayınları.
- Bauman, Z. (2017). *Akışkan Aşk*. İstanbul: Alfa.
- Beck, U., & Beck-Gernsheim, E. (2012). *Aşkın Normal Kaosu*. İstanbul: İmge Kitabevi.
- Connell, R. W. (1998). *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Fromm, E. (1995). *Sevme Sanatı*. İstanbul: Say Kitap Pazarlama.

AKADEMİNİN DİJİTAL DÖNÜŞÜMÜ: RESEARCHGATE VE ACADEMIA. EDU SİTELERİNİN BİLGİ ÜRETİMİNİ DÖNÜŞTÜRMEİ

Rumeysanur Doğan¹

Özet

Academia. edu (Academia) ve ResearchGate (RG) birer online sosyal araştırma platformları olarak araştırmacılara; yayınlanmış veya yayınlanmamış makaleler, sunumlar, veriler gibi farklı nitelikteki çalışmalarını sunma, bu çalışmaların online ortamda ne kadar okunduğu, referans gösterildiği gibi anlık verilere ulaşma, diğer araştırmacıların bu şekildeki çalışmalarına erişme ve diğer araştırmacılarla etkileşime girme imkanları sunar.² Bu metinde Academia ve RG'nin sunduğu hizmetlerin araştırmacıların bilgi üretimini, kendilerini ve diğer araştırmacıları değerlendirmesini ve onlarla kurduğu ilişkileri nasıl etkilediğini inceleyeceğim. Genel olarak bu platformların araştırmacılarda nasıl piyasavari eylemler (*marketlike actions*) yarattığını ve onlara nasıl girişimci (*entrepreneurial*) roller kazandırdığını inceleyeceğim için akademik kapitalizmin davranışları nasıl dönüştürdüğünü çözümleyen literatürden yararlanacağım. İstanbul'da bir özel üniversitede farklı bölümlerde görev yapan, farklı unvanlara sahip olan, bu platformları farklı amaçlar için ve farklı derecelerde kullanan yedi öğretim üyesiyle yaptığım yüz yüze yarı yapılandırılmış görüşmelerle bu araştırmacıların hangi noktalarda şirket mantığını benimsediğini yani girişimcileştiğini ve hangi noktalarda buna direndiğini analiz edeceğim.

Anahtar Kelimeler: *akademik kapitalizm, yükseköğretim, neoliberalizm, girişimci akademisyen*

¹ İstanbul Şehir Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Doktora Öğrencisi, Şehir Araştırmaları Merkezi Araştırma Asistanı, rumeysanurdogan91@std.sehir.edu.tr

² Metnin bundan sonraki kısmında Academia.edu, "Academia" ve ResearchGate "RG" kısaltmalarıyla geçecektir.

Giriş

Michel Foucault'nun 19.yy'dan günümüze kadar devam eden modern iktidarı analizi, iktidarın yasakçı ve baskıcı doğasından ziyade öznelere kendisine çeken, onları etkin kılan ve cezbedici yönlerine dikkat çeker (Ball, 2013, s. 30). Bu modern iktidarın aynı zamanda neoliberal olduğunu söyleyerek, onun küresel bir coğrafyada hayatımızın her alanına piyasa mantığını işleyen ve birbirine karşıt eylemler üreten yapısından söz etmiş oluyoruz (Shamir, 2008, p. 3). Neoliberal iktidarın yükseköğretimdeki yansımaları “akademik kapitalizm” kavramı üzerinden incelenirken akademisyenlerin düşünce ve davranışlarında piyasa mantığını kurması “girişimcilik” (Münsch, 2014) ve “piyasavari davranışlar” (Cantwell, 2014, p. 6) kavramları ile açıklanmıştır.

Academia ve RG platformları küresel etkinin en etkin hissedildiği internet üzerinden faaliyet göstermeleri, neoliberal piyasanın ürünleri olması ve hesap sahiplerinin birey düzeyinde kendilerini temsil edebilmeleri sebebiyle neoliberal düşünce ve davranışların yükseköğretimdeki tezahürünün incelenebileceği alanlardır. Girişimcilik ve piyasavari davranış kavramları çatısı altında toplanan akademideki neoliberal davranışlar şekilleri; ölçülebilir performans ve gelecek odaklı olmak, eylemlerinden kendini sorumlu tuttuğu için otokontrol mekanizmaları geliştirmek ve iş odaklı ilişki kurmak şeklinde tezahür eder (Cantwell, 2014, s. 65) (Ball, 2013, s. 139). Bu çalışmanın ilk bölümünde Academia ve RG'in sunduğu hizmetlerin yapısı itibarıyla bu şekilde davranışların gerçekleşebilmesi için zemin hazırlayıp hazırlamadığını inceleyeceğim. İkinci bölümde bu platformların sunduğu girişimci neoliberal davranışları yedi akademisyenin platformları kullanırken nasıl benimsediklerini ve üçüncü bölümde platformlardaki şirket mantığını kabul etmedikleri yerleri ve bu platformları kullanarak akademinin ticarileşmesine karşı nasıl direndiklerini anlatacağım.

Online Saha: Academia ve RG

Academia ve RG platformlarının neoliberal davranışları üretme şekillerine geçmeden önce kısaca iki platformun tarihçesinden ve temel farklılıklarını incelememizde yarar var. Academia 2008 yılında Oxford Üniversitesi Algı Psikoloji bölümü doktoralı Richard

Price tarafından San Francisco’da kurulmuş ve kurulma amacını araştırmaların paylaşılması, araştırmacıların çalışmalarının etkisini ölçebilmesi ve dünya genelinde araştırmanın hızlandırılması olarak açıklamış bir online araştırma platformudur (“About”, t.y.). 2016 yılı Aralık ayından beri Academia, aranan kelime makalenin herhangi bir yerinde geçtiğinde metnin tamamına erişimi ve üyelerin çalışmalarını okuyan ve referans gösterenlerin hangi ülkeden ne zaman eriştiklerini, hangi üniversitede görev yaptıklarını gösteren istatistiki veriler gibi birçok hizmetini ücretli hale getirmiştir ve bu ücret günümüzde aylık 20 Türk Lirasıdır. Hali hazırda ücretsiz sunduğu hizmetler; başlığında aranan anahtar kelimeleri içeren makaleleri indirme, sayfa akışında önerilen makalelerine erişim ve istatistiksel olarak yazar ve makale sıralamalarını görmektir (“What is Academia Premium?”, 2019).³

Academia ile aynı yıl iki fizikçi tarafından kurulan RG ise hali hazırda iş ilanı verme dışında tüm hizmetlerini ücretsiz sunmaktadır (“About,” t.y.). Academia’nın sunduğu tüm hizmetlerden farklı olarak RG, araştırmacılara çalışmalarının etkisini aldığı referanslara göre ölçen h index ve tüm platformdaki aktivitelerini ölçen RG skor verilerini sunmaktadır (“Stats”, t.y.). Ayrıca araştırmacıların henüz yayınlanmamış makaleler, sunum, konferans makalesi, afiş ve veri gibi birçok farklı çalışmasını sunmasına imkân vermekte ve RG skoruna bu çalışmalarından aldığı puanları da dâhil etmektedir. Son olarak RG, Academia’dan farklı olarak soru cevap özelliği ile araştırmacıların günlük konuşma diliyle diğer araştırmacılardan sorularına hızla cevap almasını ve ilgilendiği konularla ilgili devam eden tartışmaları takip etmesini sağlar.

Her ne kadar yukarıda belirtildiği gibi Academia ve RG sunduğu özellikler bakımından farklılık gösterse de üyelerin makaleler erişimi, diğer ye araştırmacıların sayfalarını incelemeleri ve kendi çalışmalarına ve diğer araştırmacıların çalışmalarına dair rakamsal verilere ulaşmaları bakımından ortak bir zemine sahiptirler. Bu hizmetleri neoliberal girişimci davranışları üretmesi açısından değerlendirdiğimizde; öncelikli olarak sayfada

³ Yazar sıralaması (*author rank*) hesap sahibinin sayfasında yayınlandığı makalelerin sıralama (*paper rank*) puanlarının toplamından oluşur. Makale sıralaması ise makalenin aldığı toplam önerilme sayısının önerenlerin yazar sıralama puanlarına göre ağırlığı alınarak hesaplanır. Her iki sıralama için de st sınır yoktur.

yayınlanan çalışmayı kimin, hangi ülkeden ve üniversiteden okuduğu veya referans gösterdiği, çalışmanın platformdaki sıralaması (Academia'daki paper rank) ya da etkisi (RG'deki h index) gibi daha önce ölçülmeyen akademik pratikler ağ ilişkileri içinde rakamsal olarak ölçülmektedir. Bu rakamlar akademisyenin kendisini ve diğer akademisyenleri değerlendirirken ölçülebilir performans odaklı bakış açısı geliştirmesine imkân sağlamaktadır. Ayrıca akademisyenin hangi yayınlarının daha çok ilgi gördüğünü bu rakamların temsiliyle görebilmesi, bugün davranışlarının sonuçlarını bu rakamlar ile analiz edebilmesini ve daha yüksek puanlara ulaşmak için gelecekteki davranışlarını şekillendirmesini sağlamaktadır. Tüm bu süreç davranışlarının sorumluluğunu üstlenen gelecek odaklı bir birey olması anlamına gelmektedir. Akademisyenin çalışmalarıyla ve kendisiyle ilgili üretilen tüm puanlar ağ ilişkisi içerisinde ortaya çıkıyor. Sizin çalışmalarınızı biri takip ettiğinde geri bildirimde bulunduğunda aranızda bir ağ oluşuyor ve o kişinin bu ağdaki konumu ne kadar güçlüyse siz de daha çok puan elde ediyorsunuz daha karlı çıkıyorsunuz. Aslında bu üniversitedeki koridor konuşmalarıyla kıyasladığımız tamamen iş fayda odaklı bir ilişkiye dönüşüyor. Bu ilişkilerin sosyalliğini parçalıyor.

Akademisyenlerin çalışmalarından üretilen rakamlar haricinde Academia ve RG abonelerine hangi adımları takip ederek etkilerini rakamsal olarak ne kadar arttırabileceklerini zaman zaman öneri olarak göstermektedir. Bu rakamlar eğer sorumlu ve doğru adımlar izlenirse akademik başarının elde edilebilirliği gibi rakamın temsil gücünden kaynaklı bir yanılsama yaratıyor (Münsch, 2014, 3–4). Ölçümler, ürettikleri bu elde edilebilir başarı yanılsamasına ek olarak akademisyenin kendisinin ve diğer akademisyenin başarı seviyesini değerlendirirken ders verme, tez danışmanlığı yapma gibi akademisyenin ölçülmeyen pratiklerini dışlamakta ve rakamsallaştıramadığı ya da odağında olmadığı için onları önemsizleştirmektedir. Sonuç olarak Academia ve RG özellikle sunduğu ölçümleme hizmetleri sayesinde akademisyenlerin ölçülebilir performans ve gelecek odaklı olma, davranışlarından kendisini sorumlu tutma, iş ve fayda odaklı ilişki kurma gibi girişimci neoliberal davranışların oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Gelecek iki bölümde bu potansiyel zeminin Academia ve RG kullanan yedi akademisyende ne derecede ve nasıl karşılık bulup bulmadığını inceleyeceğim.

Şirketleşen Girişimci Akademisyen

İstanbul'da bir özel vakıf üniversitesindeki psikoloji bölümünden üç, işletme bölümünden iki ve bilgisayar mühendisliği ve sosyoloji bölümlerden birer adet olmak üzere toplam yedi öğretim üyesiyle Academia ve RG platformlarını kullanma tecrübeleri üzerine yüz yüze yarı yapılandırılmış ve ortalama yarımşar saat süren mülakatlar yaptım. Mülakatlarımda çalıştıkları üniversite ortamının diğer özel üniversite ortamlarına nazaran rekabetin ve kontrolün daha az olduğu bir ortam olarak tanımlamışlardı. İlk mülakatımı sosyoloji bölümünden bir profesörle yaptığımda platformların sunduğu ölçümleri, alanı gereği çok kullanmadığını fark ettim. Bu nedenle akademik pratiklerine daha performans odaklı baktıklarını ve bilgi üretiminde istatistikî yöntemleri daha sık kullandıklarını tahmin ettiğim psikoloji, işletme ve mühendislik bölümünde görev yapan öğretim üyeleriyle devam ettim. Academia ve RG'nin teknolojik birer alan olduğu göz önüne alındığında bu çalışmayı sadece bu teknolojilerin nasıl işlediğine odaklanarak yürütmek teknolojik belirlemeciliğe yol açacaktı. Teknolojinin sunduğu imkânlarla teknoloji kullananların deneyimlerini beraber değerlendirerek, teknoloji ve toplumun arada belirlemeci bir ilişki olmadan birbirini şekillendirdiğini kabul etmiş oluyoruz. Bundan sonraki iki alt başlıkta akademisyenlerin teknolojinin yani Academia ve RG'in ürettiği neoliberal girişimci davranışları nasıl benimsediklerini analiz edeceğim. Öğretim üyelerinin konuşmalarında doğrudan alıntı yaptığım yerlerde görev yaptıkları bölüme göre örneğin psikoloji 1, psikoloji 2 olmak üzere sıraladım, unvanlarını belirttim ve hangi platformu daha aktif kullanıyorsa ona göre RG puanını ya da Academia görüntülenme sayısını belirttim.

Ölçülebilir performans odaklı ve sorumlu akademisyen

Öncelikle üretilen tüm rakamların, akademisyenlerin kendilerini ve diğer akademisyenleri değerlendirirken sanki bir yarış ortamındaymış gibi hissettirdiğini görüyoruz. Bu hissin davranışa yansımaları ise az bulduğu puanını yükseltmek için daha çok çalışmak, kendini aşağı yukarı aynı eğitim geçmişine sahip olduğu kişilerle bu rakamlar üzerinden kıyaslamak ve puanı daha yüksek olan kullanıcıları daha kayda değer bulmak şeklinde olduğu görülmektedir.

*“Puanım 9.98 di ilk girdiğimde. Düşük olması arttırma hissi oluşturuyor”
(İşletme bölümü 1, Doçent, RG: 10.27)”*

“İnsanlar özellikle ilgimi çekmiyorsa bakmıyordum, makalenin kendisine bakıyordum. Çünkü diğeri sinir bozukluğu oluşturuyor sadece. Benimle aynı yerden aynı dönemde doktora alan insanlara bakıyorum. Türkiye Amerika karşılaştırması gibi. Onlar almış yürümüş ben beş senedir burada ne yapıyorum diye sorguluyorum.” (Psikoloji 1, Dr, RG:7.12, Academia toplam görüntülenme: 3231

“Puanlar başkasını değerlendirirken etkili oluyor. Hiç tanımadığım bir hocayla özel ekimizde yer almasını konuştuk. Puanı 20 filandı. Bir aşamadan geçerek bu puan oluşuyor, bu kişi ne yapmış görebiliyorum. Puanı sebebiyle öncelikli listemde.” (İşletme bölümü 1, Doçent, RG: 10.27)

Alıntılarda görüldüğü üzere ilgili akademisyenler, Academia ve RG'deki puanları meşru ve kendilerini ya da diğeri araştırmacıları değerlendirirken başarının rakamsal temsili olarak görmekte dirler. Rakamlar ve başarı arasında kurdukları bu doğrudan ilişki aracısız bir şekilde anlık olarak ulaşabildikleri bu rakamları kendi kendilerinin uzmanı olmak ve kendilerini sanki şirket yönetir gibi yönetmeleri için imkânlar sağlamaktadır.

İş odaklı ilişki kurma

Hem akademik ürünlerin hem de akademisyenlerinin başarısının temsili olarak görülen rakamlar, platformları rekabetçi iş ortamına dönüştürürken kullanıcıların internetin iletişim imkânları ve platformların kullanım kolaylığından yararlanarak iş odaklı ilişkileri domino etkisiyle büyüterek çok hızlı geliştirdiği görülmektedir.

“Beni geçen yıl New York Üniversitesinden çağırdılar. Bir sempozyum yaptılar. Orada bana üyelik unvanı verdiler. Orada beni davet eden kişi beni RG'den bulmuştu. Sempozyumu yaptık ve şimdi online ders vermeme istiyorlar. Sonra (davet edenle) yayın yaptık. Şimdi de Türkiye'de bir

araştırma bursuna başvurduk” (Psikoloji bölümü 2, Doçent, RG: 21.76, AC: hesabı yok)

Akademik Kapitalizme Direnen Akademisyen

Her ne kadar bir önceki bölümde görüldüğü üzere akademisyenler ölçülebilir performans odaklı olmak, otokontrol, kendinin uzmanı ve iş odaklı ilişki kurma gibi Academia ve RG platformlarının sunduğu girişimci akademisyen davranışlarını geliştirse de bu bölümde analiz edeceğim gibi iki önemli yoldan bu neoliberal pratiklere direnmektedirler.

Ölçümleri eleştiren akademisyen

Academia ve RG'deki ölçümler, matematiksel ya da niceliksel eksiklikleri nedeniyle değil niteliksel yani bu hesaplamaların ardından gizli olan insani ve çevresel faktörlere ihmal etmesi ya da örtmesi nedeniyle eleştirilmiştir.

“Beraber ders verdiğim bir hoca vardı. O müfredatı Academia'ya koymuştu. Benim kendi başıma elde edeceğimden çok yüksek rakamlar çıkmıştı. Çünkü o tanınan bir hocaydı” (Psikoloji 1, Dr. RG:7.12, Ac toplam görülme: 3231)

«Çok yüksek puanı olanlar aslında bir kişi değil. Laboratuvarları var, kendileri için çalışan birçok öğrencileri var» (Psikoloji bölümü 2, Doçent, RG: 21.76)

“Son iki çalışmam en çok ilgi gören. Ben o kadar beklemiyordum çünkü onlar popüler konular. Ama bunun üzerinden bunu çalışmalıyım demem. Ayrıca okunma bir geri bildirim değil. Tavsiye edilmek pozitif bir geri bildirim negatif bir geri bildirim almıyorsunuz. En son yayınladığım çalışmam en çok okunan ama en kötü çalışmalarımın biriydi. En çok satan kitaplar en iyi kitaplar mıdır?” (Bilgisayar Mühendisi, Dr, RG:19.12)

Bilginin ticarileşmesine karşı duran akademisyen

Academia ve RG, online platformlar olmaları sebebiyle yüksek abonelik ücretleri talep eden ticari dergilerin karşısında ve onlara alternatif oluşturması gereken birer platform olarak görülmektedir. Bu nedenle akademisyenler araştırmalarını Academia ve RG'ye yükleyerek kullanıcıların ücretsiz erişimine açmakta ve yayınevlerinin telif iddiasına karşı çıkmaktadır. Buna karşın Academia'nın Premium üyelik ile önceden ücretsiz sağladığı hizmetleri az bir ücretle olsa dahi ücretlendirmesi aboneli dergilerde olduğu gibi bilginin ticarileşmesine yol açtığı için eleştirilmiştir.

“Aboneli dergilerde yayınlanan makalelerim yasal olmadığı halde RG'ye koyuyorum. Ben buna karşı olduğum ve bunu kıramadığım için arka kapı olarak kullanıyorum. Bu siteleri değerli kılan içerik ve bu içeriği bedava alıyorlar...Biz onlara ücretsiz içerik sağlıyoruz ama o yayınlar da insanlara ücretsiz ulaşabilsin. Hem sizin yayınlarınızı okuyacaklardan ücret istiyorlar hem de analizler için sizden ücret istiyorlar. Bu mantıklı değil. Prensipsel bir şey 1 dolar olsa da fark etmez» (Bilgisayar Mühendisi, Dr, RG:19.12, Ac toplam görüntülenme: 441)

“Academia referans verenleri görebilmem için benden para istiyor. Bu da ben de güvensizlik yaratıyor. Bunun için niye para vereyim ki? Birisi beni referans gösterse zaten bilgisi bir sürü farklı yerden geliyor. Onu (Academia) bir para tuzağı olarak görüyorum.» (İşletme bölümü 2, Yrd. Doçent RG: 5.5.4, Ac: çok az kullanıyor, toplam görüntülenme 75)

Sonuç

Academia ve RG'deki puanlar akademisyenin kendisinin ve başkalarının başarısını değerlendirmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Her ne kadar bu ölçümler insani ve çevresel koşulları dışladığı için eleştirilse ve mutlak hakikat gibi görülmesi dahi akademisyenin kendini ve başkalarını uzmanca üst bir bakışla değerlendirmesine yol açmaktadır. Bu platformların sağladığı hızlı iletişim imkânı, iş odaklı ilişkiler kurulmasını mail ve yüz yüze görüşme gibi diğer iletişim imkânlarına göre önemli ölçüde

hızlandırmaktadır. Academia ve RG'nin neoliberal girişimci davranışları geliştiren bu yönlerine karşın bu platformlar bilginin yayınevleri elinde ticarileşmesine karşı mücadele alanları olarak görülmekte ve bununla zıt düşen hizmetlerin ücretlendirilmesi gibi pratiklere karşı çıkmaktadır.

Kaynakça

- About. (t.y). <https://www.academia.edu/about> (erişim: 14.05.2019).
- Ball, S. (2013). Foucault, Power and Education. New York: Routledge.
- Cantwell, B. & Kauppinen, I. (Ed.). (2014). Academic Capitalism in the Age of Globalization. Baltimore: John Hopkins University Press.
- Münsch, R. (2014). Academic Capitalism: Universities in the Global Struggle for Excellence. New York: Routledge.
- ResearchGate. (t,y). <https://www.researchgate.net/about> (erişim: 10.11.2019).
- Shamir, R. (2008). The Age of Responsibilization: On Market-Embedded Morality. *Economy and Society*, 37(1), 1–19.
- Stats. (t,y). <https://explore.researchgate.net/display/support/Stats> (erişim: 10.11.2019).
- What is Academia Premium? (t.y). <http://support.academia.edu/customer/en/portal/articles/2405880-what-is-academia-premium-> (erişim: 10.11.2019).

BİR KENTE RENK KATMAK MI, KENTİN RENGİNE BÜRÜNMEK Mİ? GENÇLERİN KOLEKTİF AİDİYET MEKÂNI TRABZON¹

Gülmelek Doğanay²

Özet

Bu çalışmada gençlik ve (özellikle kentsel) mekân arasındaki ilişkiye bakılırken sosyolojik bir bakış tercih edilmiştir. Günümüzde Türkiye’de gençlik alanında yapılan araştırmaların sayısı önemli ölçüde artmış olmasına rağmen, gençliğin mekânla olan ilişkisine değinen çok az sayıda çalışma bulunmaktadır. Ancak söz konusu çalışmalar metropol kentin gecekondu mahallelerinde yaşayan gençlere odaklanmaktadır. Bu çalışma literatürdeki söz konusu boşluğu doldurmayı hedeflemektedir. Çalışma, özelde gençlerin Trabzon kenti deneyimine odaklanmakta; kendisini Trabzonlu hisseden ve uzun yıllar Trabzon’da yaşayan gençlerin toplumsallaşma mekânının onlara nasıl bir gençlik deneyimi sunduğu ile mekânın gençler tarafından aidiyet unsuru olarak nasıl inşa edildiğini analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Araştırmanın sahası 2015 Eylül ayı ile 2016 Mayıs ayı arasında Trabzon kent merkezinde gerçekleştirilmiştir. Anket, derinlemesine mülakat (yarı yapılandırılmış) ve doküman inceleme gibi çok farklı bilimsel araştırma tekniklerinden faydalanılan bu çalışmada, birbirini destekleyen bulgular elde edilmiştir. Anket çalışması 15-24 yaş arasındaki 395, yarı yapılandırılmış derinlemesine mülakatlar ise 15-28 yaş arasındaki 38 gençle gerçekleştirilmiştir. Cevaplanan anket formları SPSS programına girilmiş ve analiz kısmında tanımlayıcı istatistiklerden faydalanılmıştır. Derinlemesine mülakatlardan elde edilen veriler betimsel ve sistematik analiz tekniği ile yorumlanmıştır. Son olarak, gençler

¹ Bu çalışma 2 Temmuz 2018 tarihinde Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde savunulan “Kentın Aidiyet ve Benlik Mekânı Olarak İnşası: Gençlerin Trabzon Deneyimi ve Trabzonluluk” başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

² Arş. Gör. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü, melekalev@ktu.edu.tr

tarafından sosyal medya kanalları aracılığıyla paylaşılan video, fotoğraf ve yorumlar da dokümanlaştırılarak analize dâhil edilmiştir.

Çalışmanın bulgularına göre, kentin coğrafi ve kültürel özellikleri ile birlikte bu çocukluk mekânında biriktirilen anılar, yakın ilişkiler, alışkanlıklar, gençleri kamusal alana hazırlayan mahalle ve Trabzonspor'un gençlerin Trabzon kentine olan aidiyetlerini pekiştirdiği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Gençlik, Mekân, Aidiyet, Kent, Trabzon.*

1. Giriş

Kent, gençlerin görünür olduğu bir toplumsal olgu olduğundan onlarsız anlaşılması pek mümkün değildir. Kentin, kente olan aidiyetin ve kentsel toplumsal ilişkilerin inşasında aktif rol alan gençler, bu anlamda önemli bir yere sahiptir. Çalışmanın amacı, Trabzonlu gençlerin Trabzon'un bir mekân olarak üretimine nasıl katıldığı ile aidiyet ve kimliklerini bu mekân üzerinden nasıl inşa ettiğini anlamaya çalışmaktır. Öyleyse bu çalışmada mekânın bireyi ve toplumsal ilişkileri, bireyin ve toplumsal ilişkilerin de mekânı karşılıklı olarak inşa ettiği kabul edilmektedir. Söz konusu inşa hiçbir zaman tamamlanamayan bir süreç olarak belirmektedir. Bu çalışma hem Trabzon'un gençlere nasıl bir toplumsallaşma mekânı sunduğu hem de gençlerin bu mekânın yeniden üretimine nasıl katıldığı ile mekânın bireysel ve kolektif aidiyet unsuru haline gelebildiği şeklinde iki soru sormaktadır. Bu kapsamda, Trabzon'un gençlere nasıl bir gençlik deneyimi (toplumsallaşma deneyimi) sunduğu boş zaman aktiviteleri ve yaşam tarzları üzerinden; Trabzon'un aidiyet mekânı haline getirilmesi de gençlerin mahalle deneyimleri, coğrafya-kültürün üzerlerindeki sembolik etkisi ve bordo-mavi renklere bürünmüş gündelik hayatları etrafında açıklanmaya çalışılacaktır.

Çalışmada ilkin gençlerin boş zaman aktivite seçimleri üzerinde toplumsallaşma mekânı olan Trabzon'un nasıl etkili olduğundan bahsedilecektir. Daha sonra ise, aidiyet mekânı olarak sürekli yeniden üretilen Trabzon'un bir yuva olarak inşasında mahalle, coğrafya-kültür ve Trabzonspor taraftarlığı üzerinde durulacaktır.

2. Gençlerin Boş Zaman Aktiviteleri ve Yaşam Biçimleri

Yaşam biçimi, bireyin parçası olduğu grupsal bütünlüklerin benimsediği pratikler toplamıdır. Söz konusu pratikler, bireyin hem ihtiyaçlarını karşılamakta hem de ona bir kimlik sunmaktadır. Yaşam biçimi giyim, beslenme, davranış alışkanlıkları ve başkalarıyla karşılaşma mekânlarına dair rutinleşmiş pratikleri içermektedir (Giddens, 2010, s. 110-111). Trabzon'da gençlerin boş zamanlarını yaşam biçimlerine göre organize ettikleri görülmektedir. Ankete katılanların boş zaman aktivitelerine ilişkin sorulara yanıt verenlerin %45,4'ü "arkadaşlarıyla vakit geçirdiğini" ilk sırada ifade etmişlerdir ("televizyon izlerim" seçeneğinin oranı %33,8'dir). Öyleyse gençlerin boş zamanlarını akranlarıyla birlikte geçirdiklerini söylemek mümkündür. Gençler için aile, okul, kitle iletişim araçları nasıl ki birer toplumsallaşma aracı ise, akran gruplarıyla iletişimde olmak ve onlarla vakit geçirmek de önemli bir toplumsallaşma unsurudur (Lüküslü, 2005, s. 71; Eisenstadt, 1962, s. 34; Burcu, 1998, s. 129; France, 2007, s. 35; Deniz, 2014, s. 29; Parsons, 1942, s. 608; Galland, 2010, s. 8-9).

Derinlemesine mülakat katılımcıları daha çok çay ocağı, kafe, ev ve mahalle/sokakta arkadaşlarıyla buluştuklarını belirtmişlerdir. Gençlerin akranlarıyla buluştukları bu yerler daha önce yapılmış olan çalışmalarla benzerlik göstermektedir³. Trabzonlu gençlerin ise, çay ocağı vurgusu oldukça önemlidir. Bütçelerine göre kafe tercihlerinde bulduklarını belirten derinlemesine mülakat katılımcıları için samimiyet mekânı çekici kılan unsurlardan biridir. Çay ocağı, kafe/kafeterya gibi ikincil ilişkilerin ve yersizlik duygusunun hâkim olduğu gençlik mekânlarından ayrılmaktadır. Bu mekân aynı zamanda genellikle erkekler tarafından tercih edilmektedir. Çay ocağı bu anlamda erkekliğin üretildiği ve kadının dışlandığı ya da misafir olarak kabul edildiği bir mekândır (Özbay, 2012-13, s. 192). Bu türden mekânlarda erkeklere özgü meseleler üzerinde

³ Eğitimli İstanbul gençliği ile gerçekleştirilen 2007 yılında tamamlanmış saha araştırmasında gençlerin daha çok kafeterya/kafe gibi yerlerde (%29,7) ve kendi evlerinde (%21,1-daha çok kadınlar dile getirmiştir) arkadaşlarıyla buluştukları görülmektedir. Bunu okul kantini (%16,4) ve mahalle/sokak (%13,7-daha çok erkekler dile getirmiştir) takip etmektedir (Zeylan, 2007, s. 41). İstanbul Mülkiyeliler Vakfı ve Konrad Adenauer Vakfı tarafından (1999, s. 14) 1999 yılında gerçekleştirilen saha araştırmasında ise, gençlerin daha çok ya kendi ya da arkadaşlarının evlerinde buluştukları görülmektedir. Ev dışında daha çok kafe, kafeterya, sokak, pastane ve çay bahçelerinde bir araya geldikleri tespit edilmiştir.

tartılmaktadır. Anlatılarda görüldüğü üzere maç izlemek, daha önce izlenmiş maçlar üzerine sohbet etmek, siyasetten konuşmak ya da kart oyunları oynamak gibi erkeklere özgü aktiviteler bu mekânlarda, kadınların uzağında gerçekleşmektedir (K1, erkek, 22 yaş, üniversite öğrencisi; K2, erkek, 18 yaş, üniversite öğrencisi).

Akraba ilişkilerinin yoğun yaşandığı bir kentte gençlerin mekân tercihlerini daha çok yakınlık ve samimiyet arayışına göre belirlemesi normaldir. Trabzon sokaklarında yürürken bir gencin sık sık tanıdık biri ile karşılaşmaması mümkün değildir. Bu kenti deneyimlerken toplumsallaşan bir genç kendisini yabancı hissetmediği, kentin özelliklerini sergileyen mekânları tercih etmektedir. Çünkü bu mekânlar “bizlik” duygusunun kuvvetlenmesini sağlamaktadırlar. Daha pahalı olan lüks mekânlar Trabzon kent kültürü ve alışkanlıklarını değil, küresel kültür öğeleri barındırmakta ve katılımcılara yabancı gelmektedir. Trabzon’da gençlerin gitmek istemediği ya da gittiğinde ise içinde kendisi gibi hissedemediği bu yerleri Relph’in “yersizlik”, Augé’nin “yok-yerler” kavramı ile açıklamak mümkündür. Özgün olmayan, yapay bir şekilde üretilen, yapay ve stereotipleşmiş ilişkilerin hâkim olduğu ve dünyanın her yerinde karşılaşılabilecek bu özgün olmayan mekânlar, Trabzonlu gençlerde yersizlik hissi yaratmaktadır (Relph, 1976, s. 80-82). Augé (1995, s. 77-78) bu yerleri gelip geçilen, anlamdan, deneyimden, eylemden yoksun ruhsuz yerler olarak tanımlamaktadır.

Trabzon’da yaşayan gençlerin müzik zevkleri ise hem popüler müzik endüstrisi hem de yerel kültüre göre şekillenmektedir. Anket katılımcılarına ne tür müzik dinledikleri sorulmuştur ve yanıt verenlerin %31,6’sı pop müzik, %29,3’ü Karadeniz’e özgü yerel müzik, %14,2’si Punk, Rock/Heavy metal, Jazz/Blues, Rap/R&B ve %10,9’u da arabesk müzik dinlediğini ifade etmiştir. Trabzon’da yaşayan derinlemesine mülakat katılımcılarının büyük bir çoğunluğu için de Karadeniz müziği dinlemek gündelik rutinlerinin bir parçasını oluşturmaktadır. Karadeniz müziği dışında ise katılımcılar genelde Türkçe/yabancı pop, arabesk, rap müzik dinlediklerini, kısmen Türk sanat müziği ve Türk halk müziği, çok nadir de jazz ve rock dinlediklerini belirtmişlerdir.

Katılımcılar için kemeçe önemli bir kültürel semboldür. Ankette yer alan çalmayı tercih edecekleri müzik aleti sorusuna yanıt verenlerin %25,7’si kemeçe, %23,7’si

gitar/elektrogitar ve %16,5'i piyano çalmayı tercih edeceklerini belirtmişlerdir. Katılımcıların yerel kültürlerini yansıtan kemençeyi diğer müzik aletlerine nazaran daha çok tercih etmesi ve yine gençlerin küresel müzik endüstrisinin etkisinde kalarak gitar/elektrogitarı da neredeyse kemençe kadar çalmak istemeleri olağandır. Bu durum Trabzon'da yaşayan gençlerin yerel ile küresel arasında melez bir kimlik inşa ettiklerinin göstergesidir.

3. Trabzon'un Aidiyet Mekânına Dönüştürülmesi: Bir Geçiş Yeri Olarak Mahalle

Katılımcıların anlatılarına göre Trabzon “hayattır”, “yaşamın” ta kendisidir. Doğdukları, büyüdükları ve yaşadıkları yer olan Trabzon onlar için özel bir yerdir. Bu anlamıyla Trabzon, katılımcıların ifadesiyle bir “evdir”. İnsanın ilk evreni olan ev dünyadaki korunaklı bir köşeyi imlemektedir (Bachelard, 2013, s. 34, 37). Herkesin birbirini çok iyi tanıdığı bir mekândır, Trabzon. Düzenli olarak karşılaşılan insanlar artık birbirlerine tanıdık gelmektedir. Gündelik rutin içerisinde gerçekleşen bu karşılaşmalar ise, güçlü bir mekân duygusu yaratmaktadır (Seamon, 1979, s. 56-57). Yakınlık, benzerlik ve tanınırlık mekâna kök salmayı sağlamaktadır (Relph, 1976, s. 37).

Mahalle bu anlamıyla gençler için önemli bir toplumsallaşma mekânı olabilmektedir. Kendilenen mahalle ya da sokak, komşularla kurulan yakın temasla birlikte birey için korunaklı bir mekâna dönüşmektedir (Bachelard, 2013, s. 35). Bu çalışmada katılımcılar Trabzon'dan sonra kendilerini en çok ait hissettikleri yerin mahalleleri olduğunu söylemişlerdir. Çünkü mahalleleri onların hatıralarını biriktirdikleri, büyüdükları ve kimliklerini inşa ettikleri yerdir. K3 (kadın, 19 yaş, üniversite sınavına hazırlanıyor) ve K4 (kadın, 22 yaş, üniversite öğrencisi) mahallesinden evinin bir uzantısı şeklinde bahsetmektedir. Mayol mahalleyi özel alan (ev/içerisi/bilinen) ile kamusal alan (kentsel alan/dışarı/bilinmeyen) arasında bir geçiş çizgisi, bir eşik olarak tanımlamaktadır. Eviyle kurduğu yakın ilişkiye bağlı olarak kişi evinin bulunduğu mahalleyle de bir bağ kurmakta, onu anlamlı kılmakta ve mekânsallaştırmaktadır. Bu nedenle mahalle neredeyse evin bir uzantısı gibidir. Bu nedenle mahalleyi de kişi kendisine mal etmektedir. Mahallenin özel alanın uzantısı olduğunun hissedilmesini sağlayan şey de tıpkı mahalle gibi ne anonim ne de mahrem olan komşularla kurulan yakın ilişkidir

(Mayol, 2015, s. 34-37). Katılımcılar da mahallelerinden bir evmiş gibi bahsederken komşuları ile olan sıcak ilişkilerine vurgu yapmaktadırlar.

4. Coğrafya ve Kültürün Trabzon Aidiyeti Üzerindeki Etkisi

Gençlerin Trabzon'da en çok keyif aldıkları mekânlar yaşam tarzları ve zevklerine göre değişmektedir. Derinlemesine mülakat katılımcıları genellikle denizi ve kenti izleyebilecekleri mekânlardan, sahil ya da Boztepe'den keyif aldıklarını söylemişlerdir. Kimi katılımcı da kentin eski dokusunu yansıtan Kemeraltı, Kunduracılar Caddesi gibi daha samimi, esnaf kültürünün hâkim olduğu mekânları sevdiklerini, kimisi de Uzun Sokak gibi daha kalabalık yerlerden hoşlandıklarını belirtmişlerdir. Köyde ve yayla gibi doğanın seyredilebileceği yerlerde vakit geçirmekten keyif alan katılımcılar da bulunmaktadır. Örneğin K5 (kadın, 21 yaş, üniversite öğrencisi) Sümela Manastırı'na gitmeyi doğada bulunmaktan hoşlandığı için sevdiğinden bahsetmektedir.

Bu çalışma kapsamında uygulanan ankete katılanlar da benzer cevaplar vermişlerdir. Onlar için de Trabzon'un doğası Trabzon'u simgeleyen önemli unsurlardandır. İnsanlar yaşadıkları mekânı onu temsil eden sembollerle tanımlamaya çalışmaktadırlar. Bir başka ifadeyle, fiziksel özellikleri ile birlikte onu deneyimleyenlerce derin anlamlarla yüklenen mekânsal alanlar aynı zamanda simgeseldirler (Schick, 2000, s. 7-8). Trabzon dendiğinde katılımcıların akıllarına Trabzonspor ile deniz ve doğa gelmektedir. Uygulanan ankette "Trabzon denilince aklınıza ilk ne gelir?" sorusuna cevap veren katılımcıların %32'si Trabzonspor, futbol, taraftar grupları, sporun; %21,9'u coğrafi özellikler, doğa ve ikliminin (deniz, yayla, yağmur gibi); %11,7'si kente ve kente özgü karakteristik özelliklerinin (asabi, hırçın, güvenli, milliyetçi, cana yakın olması gibi); %11,2'si yaşam kültürüne özgü özelliklerin (horon, kolbastı, yemek kültürü gibi) ilk aklına geldiğini belirtmiştir.

Derinlemesine mülakatlarda kentin yaşam kültürüne özgü kemeçe, horon, kolbastı ve şive gibi simgesel unsurların üzerine de vurgu yapıldığı görülmektedir. Kültürel öğelerin mekânsal varlıkla ilişkisi bulunmaktadır. Varlık mekânları, aynı kültürden insanlarla birlikte deneyimlenen ve ortak sembollerle bezenen mekânlardır (Relph, 1976, s. 12).

Kültürün sembollerini ve anlamlarını üzerinde taşıyan mekân, o kültüre ait bireylerin yaşam tarzlarını yansıtmaktadır. Söz konusu yaşam tarzı da kültürel grup üyelerinin yaşadıkları mekâna adapte olmalarını sağlamaktadır (Rapoport, 1980, s. 9). Bu anlamıyla kültürün mekânın inşasında oldukça önemli bir etkisi bulunduğunu söylemek mümkündür. Trabzon, kendisine özgü kültürel pratiklere sahiptir ve bu kültürel pratikleri dolayısıyla onu deneyimleyenler için ortak bir anlam ifade etmektedir. Örneğin horon ve kolbastı katılımcıların çok sevdiği ve Trabzonluluğu yansıtabildiklerini düşündükleri dans türleridir. Kültür dendiğinde akla gelen diğer bir unsur şivedir. Katılımcılar, şiveyi resmi ortamlarda değil, sadece aileleri ya da arkadaşlarıyla birlikteyken kullandıklarını söylemişlerdir. Trabzon dışında şivesinin kaba ya da komik karşılanmasından rahatsızlık duyduğunu belirten K1 (erkek, 22 yaş, üniversite öğrencisi) üniversite eğitimi için gittiği İzmit'te şivesi ile konuşamamaktan yakınmaktadır. Karadeniz şivesi İzmit'te katılımcının (K1) işaretlenmesine ve dışlanmasına; Trabzon'da ise, "bizlik" duygusunun oluşmasına ve kendisini içeride hissetmesine neden olmaktadır.

5. Kentsel Gündelik Hayatın Bordo-Mavi Rengi

Trabzon'da yaşayan gençlerin büyük bir çoğunluğu Trabzonsporludur. Ankete katılan katılımcıların %69,1'i Trabzonspor dışında başka bir takım tutmadığını, %14,3'ü Trabzonspor'u ve başka bir takımı birlikte tuttuğunu, %15,6'sı Trabzonspor taraftarı olmadığını ve başka bir takımı tuttuğunu belirtmiştir. Katılımcıların %1'i (4 kişi) ise takım tutmadığını ifade etmiştir. Derinlemesine mülakat katılımcılarının da büyük bir çoğunluğu benzer şekilde Trabzonsporlu olduklarını ve kendilerini inşa ettikleri ve kimliklerini yansıttıkları evdeki odaları ile çalışıyorlarsa ofislerini ve bedenlerini bordo-mavi renklere bürüdüklerini belirtmiştir.

Bu durum, Trabzonsporlu olmanın taraftarların bedenlerine ve hayat tarzlarına olan yansımadır. Çünkü en özel alanları olan bu odalar, orada ikamet eden kişinin kimliğini yansıtmaktadır. Aslında o mekân kişinin ta kendisidir, sahibinin gündelik hayatını nasıl organize ettiği ve hayat anlatısı hakkında bilgi vermektedir (de Certeau & Giard, 2015, s. 176; Göregenli, 2010, s. 125, 127). Öyleyse Bachelard (2013, s. 123)'ın da ifade ettiği gibi varoluşun ilk dünyası olan ev aynı zamanda kişinin kabuğu, kılıfıdır. Katılımcıların

odalarındaki eşyaların temsilleri de Trabzonlu gençlerin kimliklerini nasıl inşa ettiklerini gösteren ipuçlarıdır (Bilgin, 2013, s. 100). Hemen hemen bütün katılımcılar odalarında Trabzonspor'a özgü en az bir nesne bulunmaktadır. Katılımcıların zaman zaman bedenlerini sergilerken de kullandıkları Trabzonspor'un lisanslı sezon formaları ile atkılar odalarında en çok bulunan objelerdir.

Söz konusu kıyafetler ve aksesuarlar taraftarlar arasında sembolik bir anlam dünyasının yaratılmasında etkili olmaktadır. Bu semboller aracılığıyla bir taraftar hem takımına karşı bağlılığını göstermekte hem de diğer taraftarlarla arasında bir bağ oluşturmaktadır. Bedenini kendi takımının renkleriyle bezeyen bir taraftar, hayal ettiği cemaatinin diğer üyeleriyle arasında olan mesafeyi en aza indirmekte, hatta onlarla yakın olduğu illüzyonuna kapılmaktadır (Merkel, 1999, s. 56-57). Trabzonspor formaları giyinmiş ve atkılarıyla süslenmiş bir beden "kendisi"ni göstermekte, kişisel biyografisini sergilemektedir. Böylece benlik beden içerisinde kendisini güvende hissetmektedir. Çünkü görünüş daha çok toplumsal kimliğin bir işaretidir (Giddens, 2010, s. 86-88), toplumsal kabul edilirliliği göstermektedir. Trabzon'da Trabzonspor'a ait olan renklere bürünmek kişinin kendisini güvende hissetmesini sağlamaktadır.

Sonuç

Anket, derinlemesine mülakat ve doküman inceleme teknikleriyle elde edilen veriler analiz edilmiş ve Trabzonlu gençlerin toplumsallaşma mekânı ile gençlik deneyimlerini inşa süreçleri hakkında birtakım bulgulara ulaşılmıştır. Trabzon'da gençlerin boş zamanlarını çoğunlukla arkadaşlarıyla birlikte genellikle çay ocağı, kafe, ev ve mahalle/sokakta geçirdikleri görülmektedir. Söz konusu mekân tercihlerinde Trabzon'u diğer kentlerden (özellikle metropoller) ayıran ise, çay ocağıdır. Samimiyet ve aşinalık arayışı Trabzon'daki gençlerin gündelik hayatlarının uğrak yeri olarak çay ocağını tercih etmelerine neden olmaktadır. Trabzon'da yaşayan gençlerin müzik zevkleri ve çalmayı arzuladıkları müzik enstrümanı tercihleri hem popüler hem de yerel kültüre göre şekillenmektedir. Bu durum Trabzon'da yaşayan gençlerin yerel ile küresel arasında melez bir kimlik inşa ettiklerinin göstergesidir.

Trabzon, aynı zamanda gençlerin aidiyet mekânına dönüşmektedir. Mahalle gençlerin kente olan aidiyetlerini pekiştiren önemli bir toplumsallaşma mekânı olarak belirmektedir. Coğrafya ve kültürün gençlerin kent aidiyeti üzerinde oldukça etkili olduğu görülmektedir. Özellikle kentin doğası ile horon, kolbastı ve şive gibi kültürel pratikler, gençlerin kente olan aidiyetlerini pekiştirmektedir. Gençlerin şehir milliyetçiliğini ve kente olan aidiyetini pekiştiren bir diğer önemli unsur Trabzonspor taraftarlığıdır. Bedenlerini Trabzonspor'un bordo-mavi renklerine bürüyen gençler, yaşam tarzlarını da ona göre belirlemektedirler.

Kaynakça

- Giddens, A. (2010). *Modernite ve Bireysel-Kimlik: Geç Modern Çağda Benlik ve Toplum*. İstanbul: SAY.
- Lüküslü, D. (2005). Farklı Kitaplardan Farklı Açılardan “Gençlik” Analizleri. *Birikim*, 196, 69-72.
- Eisenstadt, S. N. (1962). Archetypal Patterns of Youth. *American Academy of Arts & Sciences*, 91 (1), 28-46.
- Burcu, E. (1998). Gençlik Teorilerinin Sınıflandırılmasına İlişkin Bir Çalışma. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 1 (2), 105-136.
- France, A. (2007). *Understanding Youth in Late Modernity*. England: Open University Press.
- Deniz, A. Ç. (2014). “Öğrenci İşi”: Üniversite Öğrencilerinin Gündelik Hayatı: İstanbul Örneği. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Parsons, T. (1942). Age and Sex in the Social Structure of United States. *American Sociological Review*, 7 (5), 604-616.
- Galland, O. (2010). Introduction. *Un nouvelle Classe d'Âge?*. *Ethnologie française (Özel sayı: Nouvelles adolescences)*, 40, 5-10.
- Özbay, C. (2012-13). Türkiye’de Hegemonik Erkekliği Aramak. *Doğu-Batı: Toplumsal Cinsiyet*, 63, 185-204.
- Zeylan, U. S. (2007). *Eğitimin Değeri ve Gençlik: Eğitimli İstanbul Gençliğinin Değerler Dünyası*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.

- İstanbul Mülkiyeliler Vakfı ve Konrad Adenauer Vakfı (1999). Türk Gençliği 98: Suskun Kitle Büyüteç Altında. Ankara.
- Relph, E. C. (1976). Place and Placelessness. London: Pion Limited.
- Augé, M. (1995). Non-Places: Introduction to an Anthropology of Supermodernity. London/New York: VERSO.
- Bachelard, G. (2013). Mekânın Poetikası. Çev. Alp Tümertekin. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Seamon, D. (1979). A Geography of the Lifeworld: Movement, Rest and Encounter. London: Croom Helm.
- Mayol, P. (2015). I. Kısım: Konut. Michel de Certeau vd. (Ed.), Gündelik Hayatın Keşfi II: Konut, Mutfak İşleri içinde (s. 29-159). Çev. Çağrı Eroğlu & Erkan Ataçay. Ankara: Dost Kitabevi.
- Schick, İ. C. (2000). Batının Cinsel Kısıtı: Başkalıkçı Söylemde Cinsellik ve Mekânsallık. Çev. Savaş Kılıç & Gamze Sarı). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Rapoport, A. (1980). Cross-Cultural Aspect of Environmental Design. Irwiv Altman vd. (Ed.), Human Behavior and Environment: Advances in Theory and Research / Environment and Culture içinde (s. 7-46), Nr. 4. New York: Springer Science + Business Media.
- De Certeau, M. & Giard, L. (2015). I. Kısım: İki Arada. Michel de Certeau vd. (Ed.), Gündelik Hayatın Keşfi II: Konut, Mutfak İşleri içinde (s. 163-179). Çev. Çağrı Eroğlu & Erkan Ataçay. Ankara: Dost Kitabevi.
- Göregenli, M. (2010). Çevre Psikolojisi: İnsan-Mekân İlişkileri. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Bilgin, N. (2013). Tarih ve Kolektif Bellek. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Merkel, U. (1999). Football Identity and Youth Culture in Germany. G. Armstrong & R. Giulianotti (Ed.), Football Cultures and Identities içinde (s. 52-63), London: Palgrave Macmillan.

Katılımcılar

K1: erkek, 22 yaş, üniversite öğrencisi

K2: erkek, 18 yaş, üniversite öğrencisi

K3: kadın, 19 yaş, üniversite sınavına hazırlanıyor

K4: kadın, 22 yaş, üniversite öğrencisi

K5: kadın, 21 yaş, üniversite öğrencisi

EBEVEYN ÇOCUK İLİŞKİSİNİN DEĞİŞEN YÜZÜ: “PROJE ÇOCUK” KAVRAMINA SOSYOLOJİK BAKIŞ

Cansu Dursun¹

Özet

Çocuk, çocukluk ve çocukluk sosyolojisi kavramları ekseninde modern dönemde ebeveyn-çocuk ilişkisi ciddi bir dönüşüm geçirmiştir. Çocukluğun sosyolojisinde çocuk bir birey olarak ele alınır. Çocukluk sosyal ve ekonomik koşullara bağlı olarak meydana gelen değişimlerden etkilenmiştir. Modern dönemde ebeveyn çocuk ilişkisi ve çocuğa bakış açısı farklılık göstermiştir. Geleneksel toplumlarda büyük ebeveynlerin aileye yön vermesi artık etkisini yitirmiş, günümüzde çocuk merkezli toplumları ortaya çıkarmıştır. Dijital çağında getirdiği sokak yaşantısının yokluğu, çocuk-doğa etkileşiminin eksikliği ile görünen çocukluk algısı değişmektedir. Çocuk merkezli ailelere geçişle “proje çocuk” kavramı tartışılmaya başlanmıştır. Çalışmanın amacı kentleşme, çalışma hayatındaki artan zorluklar ve esnek çalışma saatleri arasında sıkışan ebeveynlerin çocuk yetiştirmeleri üzerinde eğitim sisteminin rolünü ortaya koymaktır. Bu noktada yapılan derinlemesine görüşmelerde çocuğun yetiştirilmesinde “başarılı mı?”, “mutlu mu?” olması konusunda belirgin ayrımlara gidilen sorular sorulmuş verilerden hareketle çocukluğun yeniden üretimi ilgili kuramlar ışığında tartışılmıştır. Elde edilen sonuçlar kapsamında “Proje Çocuk” kavramının daha çok eğitim seviyesi yüksek, üst sosyal sınıf tarafından yaratıldığı görülmüştür. Çalışmanın örneklemini Antalya ili özelinde bir devlet (Dr. Galip Kahraman Ortaokulu) ve bir özel (Uğur Okulları Çallı Kampüsü) okul oluşturmaktadır. Okul idaresinin izni ve rehber öğretmenin yardımıyla 11-15 yaş arasında çocuğu olan ebeveynler ile yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Deşifre metinleri üzerinden belirlenen temalar ekseninde analizler yapılmış, teoriler çerçevesinde analiz edilmiştir.

¹ Dok. Öğr., Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, cansul@gmail.com.

Anahtar Kelimeler: *Çocukluk, Ebeveyn, Ebeveyn Çocuk İlişkisi, Proje Çocuk, Çocuk Merkezli Toplum.*

1.Giriş

İnsanlık tarihi boyunca aile ve gelişen ebeveyn çocuk ilişkisi ve etkileşimi önemlidir. Ebeveynlik tutum ve davranışlarıyla birlikte çocuğa atfedilen anlamların değişmesi arasında doğrusal bir ilişki vardır.

Modern dönemde belli bir değişime, dolayısıyla dönüşüme de uğrayan ailenin evrensel tanımı bulunmadığını söylemek mümkündür. Ancak ailenin evrensel olup olmadığı hakkında ileri sürülen tartışma 19. yüzyılda çekirdek ya da burjuva ailenin, kapitalist bir ekonomiye özgün bir ürünü olarak önemlidir (Turner, 2015, s. 367). Adak (2015, s.29); aileyi “yeni üyeler olarak benimsediği çocuklara, toplumun değer ve normlarını öğretmek onların sosyalizasyonuna yardım eden” bir kurum olarak ifade eder.

Ortaçağdan günümüze çocukluk algısı değişmektedir. Antikçağ’dan Ortaçağ’a kadar geçen sürede çocukluk kavramına rastlanmadığı görülmekteyken, Ortaçağ’da çocukluk fikrinin var olup olmadığı tartışmalarına rastlamak mümkündür. Philippe Aries “*Centuries of Childhood A Social History of Family Life*” isimli kitabının ilk bölümü “*The idea of Childhood*” kısmında çocukluğun keşfi, çocukların elbiseleri ve iki farklı çocukluk ortaya çıktığına değinmiştir. (Aries, 1962, s. 36).

Çocukluk ile yetişkinliğin birbirinden ayrılması yüzyıllar sürse de günümüzde sınırların yine belirsizleştiğini savunan yazarlar da vardır (Güçlü, 2016, s.5). Postman bu yazarlardan biridir. Postman; “çocukluk fikrini Rönesans’ın en büyük icatlarından birisi” olarak ifade eder. Emile’de bahsedildiği gibi; çocukların kendileri için önemli olduğu vurgusundan hareketle, bu çalışmada çocukluğun neliği ve ortaya çıkan “proje çocuk” kavramının tartışılmasında çocukluk fikri ebeveynlerin amaçlarına ulaşmalarındaki bir araç olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Ortaçağda görünür hale gelen çocukluk ilgi gören bir alan olarak 1980’lerde çocukluk sosyolojisi (Mayall, 2018, s.9) ile hız kazanmıştır. Her toplumsal dönemde farklı bir çocukluk anlayışına rastlamak mümkündür. İlk dönemlerde ayıp günah kavramlarıyla örtüşen çocukluk kavramı günümüzde korunmaya muhtaç, gözetilen, takip edilen bir anlama sahiptir. Güçlü’ye

(2016, s.7) göre çocukluk “sosyal bir inşadır. İnsan gruplarının ne doğal ne de evrensel bir özelliğidir. Çocukluk, toplumların spesifik yapısal ve kültürel bir ögesidir”. Antropolog Jean La Fontaine 1980’lerde çocuklukla ilgili yeni fikirleri tartışmak için London School of Economics’te toplantılar düzenlemiş ve çocuk kavramının ilişkisel olduğunu vurgulamıştır. (Mayall, 2018, s. 23).

Modern dönemde ailenin ve aile içi ilişkilerin değişmesiyle beraber, çocukluk ve çocukluğa yüklenen anlamlar da değişmektedir. İnsanlık tarihi boyunca bütün toplumlar aile ve çocukluk gibi konularla yoğun bir şekilde ilgilenmiştir. (Stearns, 2006, s.1).

Çocukluk yaşam sürecimizin doğal ve değişmez halkalarından biridir ve sosyo-kültürel bir kavramdır. Çocukluk sadece biyolojik bir kavram değil psikolojik, sosyolojik, tarihsel bir kavramdır (Güçlü, 2016, s. 3). Çocukluk sadece tarihsel dönem içerisinde değil, kır-kent, zengin-yoksul ayrımı gözetilerek de çocukluk ve çocuğa bakış farklılaşmaktadır. “Proje çocuk” çocuk yetiştirme şekli olarak karşımıza çıkmaktadır. Anne babanın çocuğu başarı olarak görmesinden kaynaklı oluşan proje çocuk kavramı, doğdukları andan itibaren bir yol haritasıyla büyüyen çocuk prototipi olarak görülebilir. Mayall (2018, s.21) 1988’de yaptığı araştırmalarda ise; annelerin kendi çocuklarını birer proje olarak değil, insan olarak, sosyal ilişkilere katkı sağlayanlar ve hane halkının yetkin üyeleri olarak nasıl anladıkları üzerine ışık tutmuştur. Bu çalışmada değişen ebeveyn çocuk ilişkisi sonucu ortaya çıkan “Proje Çocuk” kavramının ne olduğu nasıl geliştiği, ebeveynlerin bu kavrama nasıl baktığı ve çocuklarını nasıl gördükleri yapılan görüşmeler ışığında alt başlıklar belirlenerek açıklamak amaçlanmıştır.

2.Yöntem

Bu çalışmada ebeveyn çocuk ilişkisinin karşılıklı değişimi ve ortaya çıkan/çıkabilecek olan “proje çocuk” kavramının ortaya çıkması ya da böyle bir prototip olup olmadığı araştırılmıştır. Ayrıca ebeveynlerin bu tip çocuk yetiştirmede nasıl bir bakış açısı geliştirildiğinin öğrenilmesi de amaçlanmıştır. Ebeveyn çocuk ilişkisinin nasıl bir dönüşüme uğradığı ve ortaya çıkan “proje çocuk” kavramının ne olduğunu daha iyi

anlamak açısından yönlendirilen sorularda “proje çocuk” kavramını duyup duymadıklarını ve onlara ne çağrıştırdıkları sorulmuştur. Bu araştırmada sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemlerinden biri olan güdümlü/amaca yönelik yöntem/örneklem kullanılmıştır. Punch’ın ifade ettiği üzere; ‘herkesi, her şeyi, her yeri inceleyemeyeceğimizden örneklem önemlidir. Örneklem sadece hangi kişilerle görüşme yapılacağına ve hangi olayların gözlemleneceğine karar vermekle oluşturulmaz. Örnek bir olay içinden örnek bir örneklem oluşturmak gerekir. “Amaçlı örneklem” belirli bir amaçla veya odaklanılan konuyla ilgili örneklemin önceden düşünülüp belirlenmesi’ demektir (Punch 2016: 183).

16 gönüllü ebeveyn araştırmanın örneklem grubunu oluşturmaktadır. 11-15 yaş arasındaki ortaokul öğrencilerinin ebeveynleriyle okullarda yüz yüze görüşme yoluyla elde edilmiştir. Çalışma grubunun seçilmesinde çocukların eğitimine devam ettiği Çallı Uğur Koleji ve Dr. Galip Kahraman Ortaokulu’nda öncelikle kuruma bilgi verilmiş, ön görüşmeler okul müdürü ve rehberlik servisi ile yapılmıştır.

3.Araştırma Bulguları

3.1.Ailenin sosyo ekonomik durumu

Ailenin sosyo-ekonomik durumu çocuğun okuyacağı okulun belirlenmesinde en önemli faktörlerden biridir. Özel bir okulda okuması ailenin maddi durumunun elverişliliğine bağlıdır. Eğitim sisteminde yaşanan istikrarsız değişiklikler doğrultusunda devlet okullarından gereken verim alınamamakta, takip sistemi yetersiz kalmaktadır.

“Ne yazık ki devlet okulunun öğretmenlerinden yeterli ilgiyi göremediklerini ders anlatıp çıktıklarını düşünüyorum. Çocuklara aynı zamanda dil için özel okulu istedim.” (K2, Anne, Emekli Memur, özel okul).

şeklinde özel okulu tercih etme sebebini açıklamıştır.

“Ana okulundan 7.ci sınıfa kadar devlet okulundaydı ama sınav sürecinde daha birebir ilgilenilmesi ve sınava yönelik hazırlanması gerektiğini

düşünüyordum. Dışarıdan özel öğretmen tutup özel ders ayarlasak takip etmesi zor olacaktı. Karşımıza şans eseri burası açıldı evimize yakın ortamı rahat. (K3, Anne, Ev Hanımı, özel okul).

Daha önce devlet okulu tecrübesi yaşaması ve özel okulla mukayese edildiğinde birebir ilgilenme olasılığının yüksek olması özel okul seçiminde bir etkidir. Ebeveyn görüşmenin detaylarında tek bir kurumu muhatap alıp, çocuğunu takip ederken işlerinin kolaylaştığını da belirtmektedir.

3.2. Güvenlik ve suç sorunu

Geçmişte insanlar çevrelerindeki insanlara, öncelikle de kapı komşularına güvenip kapılarını bile kilitlemediği dönemlerden günümüze kadar pek çok şey değişmiştir. Çocuk bir birey olarak görülse bile her daim ebeveynler için korunması gereken bir canlıdır. Yapılan görüşmeler sonucunda ebeveynler özel okulları tercih etmesinin geri planında kalan bir sebepte, çocuğa bakacak kimsenin olmaması, özel okulun tam zamanlı olması, ders bitimlerinde etütlerle ve sosyal etkinliklere mesai çıkışlarına kadar çocuğun güvenli bir mekan olan okullarda olmalarıdır.

“Bende kamuda çalışan biriyim milli eğitimin sınıf mevcutları çok kalabalık birinci neden bu olsa bile ardında yatan ve en önemli neden güvenlik. Tam gün çalışıyoruz onların güvenli bir ortamda olduğunu bilmek istiyoruz” (K6, Anne, Kamu Teknikeri, Özel okul).

3.3 Meslek seçimi ve kariyer planlaması

“Ben yapamadım sen yap oğlum/kızım” mottosundan yola çıkarak görüşme yapılan 16 ebeveynden yarısı çocuklarını kendi olamadıkları mesleğe yönlendirme çabası içerisinde olduğunu söylemek mümkündür. Değişen hayat koşulları ile artık klasik kabul edilecek öğretmenlik, avukatlık gibi mesleklerin eski büyüsunü kaybettiği ve iş imkânı eskiye nazaran daha düşüktür. 11-15 yaş arası ortaokul öğrencilerinin ebeveynleri ile görüşmeler sonucunda ortaya çıkan meslek tablosunda pek çok farklılık ve rol modeline rastlanmıştır.

“Kendisi bir TV programında Kabadayı diye dizi izledikten sonra hakim olmaya karar verdi. Şu an için olmak istediği meslek bu, ilerde kendi kararıdır değişir (K1, Anne, Ziraat Mühendisi, Özel Okul).

Meslek seçimi konusunda müdahale etmediğini dile getiren bir başka ebeveyn değerlendirmesi ise; *“ben çok anne gördüm çocukluğumda şunu yapmak istedim yapamadım, çocuğum yapsın ben olmak istedim olamadım çocuğum olsun” (K4, Anne, Ziraat Mühendisi, Özel Okul).* Meslek seçiminde sadece yönlendirme yapılmasını ve baskı uygulanmaması gerektiğini savunan ebeveyn modeli proje çocuk yetiştiren ebeveynlerde görülen aşına bir durum değildir. Ebeveynin bu şekilde düşünme sebebi ailesinin ona uyguladığı ama kendisinin çocuğuna bu hatayı yapmaktan sakındığı bir durumdur.

3.4.Kitle iletişim araçlarının kullanılması

İnsanların tek bir iletişim düzenine katıldığı etkileşimli çağda yaşamaktayız (Giddens, 2005, s.450) Çeşitli formlardan oluşan yeni kitle iletişim araçları (whatsapp, instagram vs.) “en çok yaşamlarımızın niteliğini” (Giddens, 2005, s.460) değiştirmiştir. Dünya küçük bir köyden, geniş mobil bir ağa bürünmüştür. Bauman (2018) “akışkan modern dünyada gözetimin yeni biçimleri” olduğunu ifade eder. Bu gözetleme sosyal medya aracılığıyla yeni biçimlere bürünmüştür. Sosyal paylaşımın temelinde yatan şey bilgi değiş tokuşudur. Foucault bugün insanların içini döktükleri blog ve gönderilerin incelenip, neyin kamusal neyin özel olduğunu tartışılması gerektiğini (Bauman; Lyon, 2018, s.9, 40, 42) ifade etmiştir.

“Kendi telefonu var ama okul açıldıktan sonra telefonu kapattık evde duruyor sınav bitene kadar.. Odasında bilgisayar yok salonda duruyor ihtiyaç duyunca gözümüzün önünde derslerine bakıyor. ders dışında da Spor haberleri ve gazete başlıkları, Youtube güncel videolara bakıyor” (K3, Anne , Ev Hanımı, Özel Okul)

şeklinde ifade etmiştir.

3.5.Boş zaman

Boş zamanın algılanması ve bu zamanın yönetim ve denetimi çocuğun değil; ebeveynin hatta eğitim sisteminin elindedir. Kapitalist çalışma düzeninin yeniden üretilebilmesi için çalışmaya biyolojik ve zihinsel olarak dingin bireylere ihtiyaç vardır. Çalışmanın doğurduğu ve verim düşüklüğüne yol açabilecek yorgunluğun giderilmesine hizmet edecek bir alana ihtiyaç vardır (Aytaç, 2002, s.233). Boş zamanları dahi dersle doldurmayı hedefleyen ebeveyn

“Çocuğumun okul dışında kalan zamanını hafta sonunda da olsa test çözmeye genel tekrar yapmaya ayırmasını istiyorum. Ancak o telefona ,bilgisayara koşuyor. Bunu dizginlemek için wifi şifresini sürekli değiştirmek zorunda kalıyorum” (K8, Baba, Öğretmen, Devlet Okulu).

Bir başka ebeveyn ise yoğun programdan dolayı boş zamanın fazla görünür olmadığını dile getirmektedir: *“çok fazla boş zaman olmuyor apartmandaki arkadaşlarıyla zaman zaman paylaşıyorlar ama bilgisayarlar başında geçiriyorlar ve bu beni üzüyor”.* (K2, Anne, Emekli Memur, Özel Okul).

4.Proje Çocuk Kavramının Neliği ve Ortaya Çıkan Ebeveynlik Stili

Özel okuldaki ebeveynlerin çocuk yetiştirme pratiklerinde “proje çocuk (çocuklar)” görmek rastlantı değildir. Sosyo-ekonomik olarak yüksek olan ebeveyn modellerinde anne çalışmıyor olsa bile ya emekli ya da eşi iyi bir kazanç sağlayan işe sahiptir. Ev hanımı ebeveynlerde çocuklara daha fazla baskı uyguladıkları sonucuna varılmıştır. Çünkü işe gitmek gibi resmi bir sorumluluğu olmayan ebeveyn (özel okulda öğrencisi olan) tamamen kendisini çocuğunun göre, okul saatine göre planlamış, çocuğu geldiğinde onunla derse oturup, akşam evde geçireceği zamanı aktif kullanabilmesi açısından çocuğu adına günlük plan yapmıştır. Bu ebeveyn modeli “helikopter ebeveyn” modeline çok yakındır. Aynı zamanda bu ebeveynlik modelinin çocuk yetiştirme pratiği olarak “proje çocuk” örnek gösterilebilir. Çocuğun sosyalleştiği ilk yer aile olduğundan yola çıkılarak rol modeli aldığı ilk kişiler ebeveynler olmuştur. Lakin klasik ebeveynlik artık eskide kalmış, pek çok ebeveynlik stili ortaya çıkmıştır.

1969 yılında Haim Ginott'un ortaya attığı bir kavram olan "Helikopter Ebeveyn"; küçük bir çocuk danışanının annesini bu şekilde tanımlaması sonucu ortaya çıkmış ve bazı ebeveyn özelliklerini tanımlamıştır. (<http://mood.ist/blog/helikopter-ebeveynlik-nedir/>). Proje çocuğun ebeveyn modeli açısından değerlendirmek bu çalışma kapsamı konusunda sınırlı kalmaktadır. Bu çalışmanın amacı değişen ebeveyn çocuk ilişkisi olduğu için değişen ebeveynlik modelleri noktasında proje çocuğu değerlendirmek yapılan görüşmeler ekseninde kanıtlanabilir değildir. Çocuk yetiştirme konusunda ana-baba stili ile ilişkili Baumrind üç temel ana-babalık stili ortaya koymuştur. Bunlar otoriter, demokratik ve izin verici ana-babalık stilleridir. (Darling; Steinberg, 1993, 490).

Proje çocuk kavramından hareketle ebeveynlik modellerine bakıldığında kural koyan ve uygulamak isteyen bir ebeveyn ise "otoriter", kurallara uymasını harfiyen beklediğinde "demokratik" bir ebeveynlik modeli sergilediğini söyleyebiliriz.

Ebeveynler çocukları hakkında her alanda endişe içerisindedirler. Çocuğu yetiştirmenin genetikten daha önemli olduğunu, ebeveynlerin çocuklarının gelecekte nasıl kişiler olacağından endişe etmemesi gerektiğini söyleyen Robert Plomin (2019) ebeveynlerin çocuklarını eğlendirip tadını çıkarmalarını salık verir (<https://www.independent.co.uk/news/science/children-parents-psychology-childhood-nature-nurture-robert-plomin-a8928896.html>). Katılımcılara proje çocuk kavramının neyi çağrıştırdığı sorulmuştur. Ortaokula giden kızını hakkında anne proje çocuk olmadığını kesin bir şekilde belirtirken, çocuğa proje olarak yaklaşmanın kesinlikle doğru olmadığını vurgulamaktadır. Gerekçesi

"Sanırım proje çocuk oğlumdu onu öyle gördüm. Onu öyle gördüm, şekillendirmeye çalıştım. Ne olacağına kendisi karar veremedi mesleğini ben seçtim. Lise 2 ye kadar oğlumla oturup ders çalıştım yeri geldi ondan önce oturdum çalıştım sonra ona çalıştırdım. Bunun hata olduğunu oğlumda gördüğüm için kızıma yapmadım, uygulamadım. Biraz daha rahat bırakıyorum. Kızımla hiç ders çalışmıyorum. Tramwaya binip arkadaşları ile dışarıda olmasına müsaade ediyorum. Her zaman yanında olamayacağımı

anladım, hata yapmasına izin veriyoruz” (K1, Anne, Özel Okul, Ziraat Mühendisi).

Ebeveynin uyguladığı baskı, çalışma programı ve sistemi oğlunda başarılı bir sonuç verseydi kızına da aynı şekilde davranıp, bir proje olarak bakacağını söylemek yanlış olmayacaktır.

Sonuç

Aile içinde yaşanan dönüşümlerin ve ebeveyn çocuk ilişkisinin farklılaşması kaçınılmazdır. Zira değişimin olmadığı noktada gelişme olmayacaktır. Çağa ayak uydurmak zorunda kalan ebeveyn kuşaklararası farklılıkla beraber çocuğu ile arasındaki uçurumu en aza indirmek için onun gibi düşünmek zorunda hissetmektedir. Bu noktada çocuk merkezli toplumların ortaya çıkması da olasıdır. Başarılı aileler çocuklarına para değil, eğitim vererek onları güvenli kılmaktadır. Ancak proje çocuğun ebeveyni çocuğa eğitimin yanı sıra belli kalıplara göre şekillendirmeyi de amaçlar. Çocuk ile kendini özdeşleştirir ve müdahaleci olur. Proje çocukların ebeveynlerinin en büyük hatası da mükemmel çocuğu doğurmak, büyütme, eğitmektir.

Yapılan bu çalışmada; ailenin sosyo-ekonomik durumu, güvenlik ve suç sorunu, meslek seçimi ve kariyer planlaması, kitle iletişim araçlarının kullanılması ve boş zamanın olup olmadığı bulguları alt başlıklar olarak belirlenmiştir. Görüşmeler ışığında satır aralarında ebeveynlerin ifade ettikleri düşünceler araştırmanın şekillenmesine yardımcı olmuştur. Araştırma bulgularının ardından proje çocuk kavramının neliği tartışılmış, ebeveynlerin bu tarz çocuklar yetiştirip yetiştirmediklerinin muhasebesi yapılmıştır. Sorularda proje çocuk yetiştirme noktasında iyi ya da kötü gibi bir muhasebesi yapacakları soru sorulmamasına rağmen, iyimser bir çocuk modeli olarak bahsetmemişlerdir.

Proje çocuk kavramı profesyonel mesleklerle uğraşmak zorunda kalan ebeveynin çocuğun toplumda varlığını sürdürebilmesi için çocuğu yerine karar alıp plan yapmasının da bir sonucu, modern toplumun bir dayatmasıdır. Çağımız iş hayatı zorlukları, işsizlik başta ekonomik sistemden kaynaklı durumlar anne baba davranışlarının değişmesine etki eder. Ebeveyn çocuğunun başarısız olmasını istemez ancak Sennett'in(2011) de başarısızlık noktasında değindiği gibi “ne kadar başarılı olursa olsun, aslında rekabet

piyaması o kadar yüksektir”.Risklerle dolu bir dünyada yaşamaktayız. Risk iklimi gün geçtikçe etkisini daha fazla hissettirip, artan sigortasız bir toplum yaratmaktadır.

Proje çocuk bir idealizmin sembolüdür. Başarı ve başarısızlık kavramları diyalektiği içinde düşünülünce proje çocuğun başarısız olma seçeneği yoktur.

Kaynakça

Adak, N. (2015). Toplumun Temel Yapı Taşı. Sevinç Güçlü (Ed.), Kurumlara Sosyolojik Bakış içinde 3.Baskı, (s.27-62), Kitabevi, İstanbul.

Aries, P. (1962). Centuries of Childhood A Social History of Family Life (Translated from the French by: Baldick, R.), Vintage Books A division of Random House New York.

Aytaç, Ö. (2002). “Boş Zaman Üzerine Kuramsal Yaklaşımlar”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:12, Sayı:1, 231-260.

Bauman, Z.& Lyon, D. (2018) Akışkan Gözetim (3.Baskı), Elçin Yılmaz (Çev.), Ayrıntı Yayınları

Darling, N. & Steinberg, L. (1993). “Parenting Style as Context: An Integrative Model”, Psychological Bulletin, Vol:113, No:3, 487-496.

Giddens, A. (2005). Sosyoloji. Akçay Yayınları.

Güçlü, S. (2016). Çocukluk ve Çocukluğun Sosyolojisi Bağlamında Çocuk Hakları , Sosyoloji Dergisi Armağan Sayısı.

Mayall, B. (2018). Çocukluk Sosyolojisi Tarihi, Türkan Fırıncı Orman (Çev.) Beta Yayınları.

Punch, K. (2016). Sosyal Araştırmalara Giriş, Dursun Bayrak, Bader Arslan &Zeynep Akyüz (Çev.), Siyasal Kitabevi.

Sennett, R. (2011). Karakter Aşınması, 5.Baskı, Barış Yıldırım (Çev.), Ayrıntı Yayınları

Stearns, P. (2006). Childhood in World History, Routledge, New York and London.

Turner, B.S. (2015). Klasik Sosyoloji, İdil Çetin (Çev.) İletişim Yayınları.

Özkan, H.A.(2017). Helikopter Ebeveynlik Nedir? <http://mood.ist/blog/helikopter-ebeveynlik-nedir/> (Erişim Tarihi: 02.07.2019).

Weston, P. (2019). How you raise your children is less important than you think, geneticist claims. <https://www.independent.co.uk/news/science/children-parents->

[psychology-childhood-nature-nurture-robert-plomin-a8928896.html](#) (Erişim Tarihi: 20.07.2019).

AFGANİSTAN'DAN TÜRKİYE'YE YÖNELİK GÖÇÜN MEDYA HABERLERİ ARACILIĞI İLE DEĞERLENDİRİLMESİ

Emel Yiğittürk Ekiyor¹

Özet

UNHCR kayıtlarına göre Dünya genelinde 2,5 milyon Afgan mülteci bulunmaktadır. Dünya'da en çok mülteci nüfusa sahip Türkiye'de ise, Suriyelilerden sonra kayıtlı, resmi sayı olarak en büyük ikinci göçmen grubunu Afgan uyruklu göçmenler oluşturmaktadır. 2018 yılının ilk aylarında İran'ın sınır kontrollerini gevşetmesi ile Afgan sığınmacılar büyük gruplar halinde Türkiye'ye yönelmiştir. Türk yetkililer yılın ilk üç ayında İran'dan 27 bin Afgan göçmenin Türkiye'ye giriş yaptığını açıklamıştır. Bugün Türkiye'de resmi kayıtlara göre %40'tan fazlasını kadın ve çocukların oluşturduğu 170 bin civarında Afgan sığınmacı ve mülteci bulunmaktadır.

Bu çalışmada söz konusu dönemde artan Afgan göçünün medya haberlerine nasıl yansdığı araştırılmış, Türkiye'nin en çok okunan dört haber 2018 yılı Nisan ayını kapsayan bir aylık dönemdeki haberler söylem analizi tekniği ile incelenmiştir. Böylece, haber medyasının Türkiye'ye yönelik Afgan göçünü nasıl ele aldığı ve sunduğu tartışılmış, Afgan göçmenlerin medyada temsil edilmiş biçimleri değerlendirilmiştir.

Ülkelerin kamuoyunda genel anlamda göçmenliğin, özelde ise mülteci ve sığınmacı olmanın “problem” olarak değerlendirildiği günümüzde bu olgular; kamuoyunu etkileyen, yönlendiren ve sıklıkla belirleyen medyada da benzer biçimde yer almaktadır. Bulgular; Afgan göçmenlerin “sorunlu ve mağdur kitleler”, ev sahibi ülkenin “problemi”,

¹ Öğr.Gör.Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, emelekiyor@gmail.com

ev sahibi ÷lkeye ve topluma yönelik “tehdit unsuru” olarak temsil edildiğini ve haberlerin büyük bir çoğunluğunun geri göndermelere ilişkin olduğunu göstermektedir.

Anahtar sözcükler: *Afganlar, mülteci, sığınmacı, göçmen, söylem analizi.*

1.Giriş

Dünyanın çok sayıda bölgesinde yaşanan savaşlar ve çatışmalar insanları yerinden ederek göçe zorlamaktadır. Can güvenliği başta olmak üzere daha iyi yaşam koşullarına erişebilmek umuduyla bireysel ya da kitlesel olarak yaşanan göçler günümüzün önemli bir konusu ve sorunudur. Afganistan’dan Türkiye’ye yönelik göçler daha çok transit göçler olarak değerlendirilmekle birlikte Avrupa ÷lkelerinin sınır kontrollerini artırması, İran’ın Türkiye sınırına geçişi zaman zaman gevşek bırakması gibi nedenler Afgan göçmenleri Türkiye’de güvenli bir yaşam arayışına yönlendirmiştir.

2.Afganistan’dan Türkiye’ye Göçün Tarihi

Orta Asya’nın güneyinde yer alan Afganistan İşlam Cumhuriyeti bugün dünyanın en çok göç veren ÷lkelerindendir. Tarihsel süreçte iç ve dış savaşlarla demografik yapısı sürekli değişiklik gösteren ÷lkenin etnik yapısı Peştunlar, Tacikler, Türkmenler, Özbekler, Hazaralar Beluçlar, Peşeyiler, Nurustaniler’den oluşmaktadır. Ülkedeki ekonomik-politik sorunlar, etnik ve dini-mezhepsel farklılıkları da etkileyerek çatışmaların dinamiğini oluşturmaktadır. Yıllardır politik istikrarın ve güvenliğin sağlanamaması, su ve yeraltı kaynaklarının yeterince işletilememesi, afyon üretimine bağlı büyüme, yetişmiş insan gücüne ihtiyaç gibi ekonomik sorunlar, yolsuzluklar ve coğrafi yapı ile ulaşım olanaklarının yetersizliği (Arslan, 2016) Afganistan’ın uluslararası göçünü sürdürmektedir.

Afganistan’dan Türkiye’ye göç düzenli ya da düzensiz olarak süregelmiş, Türkiye kendi göç politikaları doğrultusunda Afgan uyruklu göçmenleri kabul etmiş ya da geri göndermiştir. Sovyetlerin 1979 yılında Afganistan’a müdahalesinden sonra kitleler halinde Afgan, Pakistan ve İran başta olmak üzere sınır ÷lkelerine ve yakın coğrafyalara göç etmiştir. Türkiye, 1982 yılında Afgan uyruklu Türk göçmenleri ÷lkeye kabul etmiş,

Hatay, Tokat, Trabzon, Kırşehir, Sivas, Şanlıurfa gibi kentlere yerleşimini sağlamıştır. O tarihten itibaren iş adamları, öğrenciler ve akademisyenler gibi düzenli göçmenlerin yanı sıra düzensiz göçler de sürmüştür.

İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nün verilerine göre Türkiye'de 2017 yılında yakalanan düzensiz göçmenler içinde Afganistan 45.259 kişi ile üçüncü sırada yer almaktadır. 2018 yılının ilk aylarında İran'ın sınır kontrollerini gevşetmesi ile Türkiye'ye Afganistan kökenli göç artmış, sınırdan büyük gruplar halinde geçişler yaşanmıştır. Böylece, Türkiye'de yakalanan Afganistan uyruklu düzensiz göçmenler 2018 yılında 100.841 kişi ve 2019 yılında 117.437 kişi ile ilk sırada yer almıştır.

UNHCR Türkiye istatistiklerine göre 31 Mayıs 2018 itibariyle UNHCR'ye kayıt yaptıran toplam 362.943 kişinin %47'si Afganlardan oluşmaktadır.

Türkiye, Afgan göçmenlerin giriş yaptığı sınırlara duvar örerek ve girişleri denetim altına alarak ya da geri gönderme merkezleri aracılığıyla göçmenleri ülkelerine iade ederek önlemler geliştirmesine karşın bugün Türkiye'de resmi kayıtlara göre %40'tan fazlasını kadın ve çocukların oluşturduğu 170 bin civarında Afgan sığınmacı ve mülteci bulunmaktadır.

3.Kavramsal ve kuramsal arka plan

İdeolojik bir aygıt olarak da nitelendirilen medya; toplumsal, ekonomik, siyasal, kültürel yapılardan hukuk, eğitim ve spora kadar hemen her alanı belirlemektedir. Özer (2011, s.15)'e göre bu belirleme, toplumsal olanı alıp, kendi içerisinde işledikten sonra yeniden toplumsal olana gönderme şeklindedir. Medya, toplumun gündelik yaşam pratiklerini ve bakış açılarını doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemekte ve şekillendirmektedir.

Ortadoğu'da yaşanan gelişmelerin sonucunda Türkiye gündeminde yeri ve önemi artan göç ve göçmenliğin toplumsal yaşamdaki karşılığı ile medyada temsili arasında paralellik olduğu çeşitli araştırmalarda tespit edilmiştir (Göker ve Keskin, 2015; Pandır vd., 2015; Erdoğan vd., 2017). Pandır ve arkadaşlarının (2015, s.6) ifade ettiği gibi “medyanın, toplumsal konular ve olaylar hakkında fikirlerin ve tavırların oluşumundaki olumlu ve

olumsuz etkisi düşünülduğünde medyadaki sığınmacı temsillerinin, sığınmacıların kamuoyu tarafından nasıl kabul görecekleleriyle yakından ilgili olduğu” göçmenlik deneyimi olan farklı ülkelerdeki çalışmalarla da desteklenmektedir. van Dijk’in çalışmaları mülteci ve göçmenlere yönelik batı medyasının söylem biçimlerini ele almaktadır. van Dijk medyanın dilinin ayrıştırıcı olduğunu ve ırkçılığı beslediğini ileri sürerek ırkçı söylemleri dört başlıkta gruplandırmaktadır: “Onlar farklıdır”, “Uyum sağlamazlar”, “Olumsuz eylemlerde yer alırlar” ve “Sosyal/ekonomik menfaatlerimizi tehdit ederler”. Yazara göre mültecilere ilişkin geliştirilen söylemin geleneksel teması ise “yük”tür. Haber metinleri mültecilerin ihtiyaçlarının karşılanmasının devlete ve topluma nasıl bir ekonomik yük getirdiğini sıklıkla belirtirler (Akt. Boztepe, 2017, s.98).

Medya, bir yandan toplumun haber ihtiyacını karşılarken öte yandan toplumsal sorunlara dair kamuoyu gündemini belirlemektedir. Göçmenliğe ilişkin sorunların medyada daha geniş bir halkın ilgisini çekebilecek ve “yeniden bir araya gelmiş aileler, okuldan ayrılan çocuklar, çatışmadan kaçan ve eşlerini kaybedenler gibi göçün ‘insanı’ ve ‘her gününü gösteren” kişiselleştirilmiş, duygusal yüklü hikâyeleri ya da insan ticareti ve fuhuş hikâyelerini kapsadığı bilinmektedir. Bu tür hikâyeler genel olarak göçmenlerin klişeleşmiş hesaplarını ve özellikle de kadın göçmenleri içermektedir. Haberler, göçmenlerin ve özellikle göçmen kadınların ‘mağdur’, ‘kahraman’ veya ‘tehdit’ olarak klişeleştirilmiş betimlemesine uyma eğilimindedir (Triandafyllidou, 2017, s.2). Çeşitli çalışmalar da bu temsil kalıplarının ortaklığına işaret ederek göçmenin; “yardıma muhtaç”, “kurban”, “mağdur”, “sorunlu”, “suçlu” gibi olumsuzluklarla, göçmenliğin ise; “tehdit”, “problem”, “acı, üzüntü ve umutsuzluk” durumları ile temsil edildiğini göstermektedir (vanDijk, 1991; Erdoğan vd., 2017; Boztepe, 2017). Göçmenlikte olduğu gibi dış gruba yönelik genellikle karşı tarafın düşmanlığı ve kötü niyetine zorunlu bir yanıt olarak gösterilen “düşmanlık, kuşku ve saldırganlık” bir önyargı doğurmakta ve zamanla bu önyargı ilerletilmektedir (Bauman, 2004, s.58). Bu ilerlemede medya temsilleri göçmenliğin şekillenmesinde ve sınıflandırmaların yapılmasında belirleyici bir etkiye sahiptir.

4. Metodoloji

Bu çalışmada son dönemde artan Afgan göçünün medya haberlerine nasıl yansıdığı araştırılmış, “hürriyet.com.tr, sabah.com.tr, sozcu.com.tr ve ensonhaber.com.”da yer alan ve 2018 yılı Nisan ayını kapsayan bir aylık dönemdeki haberler söylem analizi tekniği ile incelenmiştir.

Çalışmada van Dijk’ın eleştirel söylem çözümlemesi modelinden yararlanılmıştır. Böylece, haber medyasının Türkiye’ye yönelik Afgan göçünü nasıl ele aldığı ve sunduğu tartışılmış, Afgan göçmenlerin medyada temsil edilmiş biçimleri değerlendirilmiştir. Haber siteleri belirlenirken Türkiye’nin çok okunan haber siteleri tespit edilmiş ve örneklemin farklı ideolojik çizgilerden olmasına dikkat edilmiştir.

Dilin kullanım biçimini ve işlevlerini inceleyen bir teknik olan söylem analizi aracılığıyla medya metinlerinin yapıları ve stratejileri ifşa edilir. Van Dijk (1991, s.x), söylem analizinin hem medya söyleminin çalışmasına hem de etnik önyargıların ve ırkçılığın yeniden üretilmesinde rol oynayan söylemsel mekanizmaların eleştirel incelemesine dikkat etmesi gerektiğini savunmaktadır.

van Dijk haberin makro ve mikro yapıları arasında ayırım yaparak haber başlıkları, giriş, sonuç, genel fikir verme işlevini makro yapı olarak değerlendirmiştir. Ana metinde esas olay, arka plan bilgileri, bağlam ve yorumlar yer alır. En önemli bilgiler öncelikle verilerek okuyucuya neyin daha önemli olduğu bildirilmektedir. Mikro yapı ise sözcük seçimleri ve söz diziminden oluşmaktadır (Bulut ve Yaylagül, 2004).

Bu çalışmada haberlerin çözümlemesi yapılırken ‘haber başlıkları, haberin girişi, olayın ve kişilerin sunuluşu ve haber metinleri’ haber dili açısından ele alınmıştır. Sözcüklerin seçimi, cümleler arasındaki ilişkilerin nasıl kurulduğu, haberin okuyucuya nasıl yansıtıldığı ve göçmenlerin haber metinlerinde nasıl temsil edildiği ve kamuoyuna nasıl sunulduğuna bakılmıştır. Haberlerin arka planı, haberin bağlamı ve olayda yer alan kişi ve kuruluşlarla ilgili bilgiler değerlendirilmiş, olayın nasıl tanımlandığı, haberin yer aldığı haber sitelerinin yorumlarının ne olduğu sorgulanmıştır. Haberlerin niceliğine yönelik sınırlı bir analiz süreci izlenmiştir.

5.Araştırmanın Bulguları

Örnekleme yer alan haber sitelerinde bir aylık süreçte tablo1’de görüldüğü gibi toplamda 99 haber tespit edilmiştir. En çok haber hurriyet.com.tr’de yer alırken konuya ilişkin en az habere sozcu.com.tr’de rastlanmıştır.

Tablo 1. Bir aylık dönemdeki haber dağılımları

Haber Sitesi	Bir aylık dönemdeki haber sayısı
Hurriyet.com.tr	22
Sabah.com.tr	21
Sozcu.com.tr	3
Ensonhaber.com	19
Toplam	99

Haber sitelerinde yer alan haberlerin başlıkları belirlenerek ortak temalar oluşturulmuş ve olayın nasıl yansıtıldığı incelenmiştir. Haber başlıkları; Afgan göçmenlerin “akın akın gelmeleri”ne ve “kaçak” olma, “sınır dışı edilme”lerine vurgu yapmış, haber başlıklarında ve alt başlıklarda 42 farklı yerde “kaçak” ifadesi kullanılmıştır. “Afgan göçmen”, “kaçak göçmen”, “düzensiz göçmen”, “yasa dışı göçmen”, “yabancı uyruklu göçmen” vb. ifadelerle göçmenliğe vurgu yapılarak bu statünün yasa dışı oluşu ön plana çıkarılmıştır. Haber başlıklarında göçmenler daha çok bir “suçlu” gibi yansıtılmıştır.

Özellikle toplu göçlerin “mülteci akını”, “mülteci seli”, “mülteci krizi”, “mülteci yığını” gibi, doğal afetlere ilişkin terimlerle anlatıldığı görülmektedir. Doğal afetler acil müdahale ve önlem almayı gerektiren olaylardır. Dolayısıyla, göçmenliğe ve özellikle sınırlardan yasadışı yollarla gelen göçmenlere yönelik de acil önlemler alınması gerektiği ortaya konulmaktadır.

Başlıklarla önemli bir soruna en etkin çözümün üretildiği ya da üretilme gerekliliği anlatılırken göçmenler genelde sayılarla ifade edilerek bir özne olmaktan ziyade nesneleştirilmiştir: “kaçak göçmen yakalandı”, “.... sayıda kaçak sınır dışı edildi”, “... ”

sayıda Afgan mülteci sınır dışı edilecek”, “..... sayıda kaçak, göz altına alındı” gibi toplamda 31 haber başlığı, diğer bir ifadeyle tüm haberlerin %30’undan fazlasında bu başlıklar kullanılmıştır.

“Yüzlerce kaçak Afgan ve Pakistanlı Türkiye’ye elini kolunu sallaya sallaya giriyor” başlığında olduğu gibi 3 Nisan 2018 tarihli sözcü.com.tr’deki haber, kanun uygulayıcılara ve iktidara yönelik bir eleştiriyi dile getirirken öte yandan zorunlu göçü keyfi bir seyahati aktarır gibi haberleştirmektedir. Aynı göç dalgası hurriyet.com.tr’de ancak 25 Nisan 2018 tarihinde İçişleri Bakanının “Afganistan kökenli yeni göç dalgasıyla karşı karşıyayız” demeci ile verilebilmiştir.

Göçmenlerin geri gönderilmelerine yönelik haberler ise ana akım medya tarafından bir başarı öyküsüne dönüştürülerek aktarılmaktadır. Göçmenlerin ülkeden sınır dışı edilmelerini anlatan haberler olayı, “göçmenlere sunulan bir lütfun ya da büyük bir iyiliğin” altını çizerek; “yürüye yürüye geldiler, uçakla gönderiliyorlar”, “324 kaçak Afgan, uçakla ülkelerine gönderildi” gibi başlıklarla vermiştir.

Göçün nedenine ilişkin haber sadece 24 Nisan tarihinde ensonhaber.com. sitesinde yapılmıştır. “Afganistan’dan Türkiye’ye kaçak göçün nedeni” başlığındaki haberin alt başlığında konu biraz daha detaylandırılmıştır: “Değerli maden cenneti, cehennemi yaşıyor. Afganlar hiç olmadığı kadar kendilerini Türkiye’ye muhtaç hissediyor ve özellikle yeni evli Afgan erkekleri geleceklerini Türkiye’de kazanma planları yapıyor.”

Göçün nedeninde olduğu gibi sonucunu ya da göçmenlerin Türkiye’deki durumuyla ilgili haberlerin azlığı ve nitelikten yoksunluğu dikkati çekmektedir. Göçmenlerin Türkiye’deki yaşam koşullarının yansıtılabilmesi için ilgi çekici, dramatik bir olayın yaşanması beklenmektedir. Göçmenlerin yaşamı, bazen büyük maddi hasarlı, çoğunlukla da ölümlü bir olay söz konusu olduğunda haber değeri taşımaktadır. “20 dolar cinayeti (3 Nisan 2018 -hurriyet.com.tr)”, “20 dolar için cinayet işlediler (4 Nisan 2018-sabah.com.tr)”, “20 dolar haftalığını almak için iş arkadaşlarını öldürmüşler (5 Nisan 2018-hurriyet.com.tr)”. “Silah seslerine bakmak için dışarı çıkan çoban vuruldu.” (28 Nisan 2018-ensonhaber.com)”. “Afyonkarahisar’da Afgan işçiler kavga etti: 1 ölü 3

yaralı.” (31 Mart 2018-ensonhaber.com). “Afyonkarahisar’da Afgan işçilerin bıçaklı kavgası: 1 ölü, 3 yaralı (31 Martı 2018-sabah.com.tr)”, “Forkliftten devrilen yükün altında kalan Afgan işçi öldü”. (23 Nisan 2018-hurriyet.com.tr).

Afgan göçmenlerin Türkiye’deki yaşam koşullarına, mevcut sosyo-kültürel ve ekonomik yaşamlarına dair haberlerin yok denecek kadar az olduğu, bu az sayıdaki haberin de çoğunlukla göçmenlerin yaşadığı bireysel nitelikli sorunlar üzerinden verildiği görülmektedir. Türkiye’deki yaşamlarına dair az sayıdaki haberden birisi 16 Nisan 2018 tarihinde ensonhaber.com’da “yerli çoban” sorununun Afgan göçmenler sayesinde çözüldüğü haberidir. Haberlerde çobanlığın Türkiye koşullarında iyi bir gelir sağlamasına ve sosyal güvencesinin olmasına karşın bu işgücündeki açığın yerel halktan karşılanamadığı sorunsallaştırılmaktadır. Türkiye’deki bu işgücü ihtiyacının, bir tarım ülkesi olan Afganistan’dan gelen göçmenler aracılığı ile çözüldüğü açıklanmaktadır. Bu haberde Afgan uyruklu göçmenlerin Türkiye’de bir ihtiyacı karşılama potansiyelleri aktarılırken aynı konu, 30 Nisan 2018 tarihinde hurriyet.com.tr’deki haberde “*İncek’in iki yüzü*” başlığı ile verilmiştir. Haberin detayında Ankara’nın en değerli semtinde yükselen lüks binaların yanındaki meralarda Afgan çobanların koyunları otlattığı aktarılmaktadır. Betimleyici ve ironik bir anlatıma başvuru olan haberde, başkentte ortaya çıkan ve çelişkili bir görüntünün sergilendiği manzaranın nedeni ise Afgan çobanlar gibi yansıtılmıştır.

Afgan uyruklu çobanlarla ilgili haberlerin dışında sadece bir haberde ise Afgan göçmenlerin İstanbul’da vasıfsız işlerde düşük ücretlerle çalıştığı ve göçmen işçilerin yollarda iş aradığı ifade edilmiştir. Bu üç haberin dışında Afgan göçmenlerin Türkiye’deki yaşamına dair başka bir habere rastlanmamıştır.

Göçmenlikle ilgili günümüzün önemli sorunlarından birisi de göçmen kaçakçılığı ve insan ticareti suçlarıdır. Türkiye’nin de imzalamış olduğu “Sınırışan Örgütlü Suçlara Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesi” ve buna ek ulusal ya da uluslararası çeşitli yasal uygulamalara karşın bu sorun küresel boyutuyla giderek büyümektedir. Göçmenler; genellikle suç örgütleri marifetiyle, maddî menfaat sağlamak üzere, başka ülkelere kaçırılmakta, yasal olmayan yollarla ülkeye sokulmakta ve bu örgütlerin eline düşen

çaresiz insanlar, çoğu zaman yaşam ve beden bütünlükleri bakımından onarılamayan büyük zararlara uğrayabilmektedir (Yurtcan, 2016:11). Haber sitelerinde göçmen kaçakçılığının ele alındığı haberler ise, bir sorunsalı ortaya koymaktan uzak, okuyucunun ilgisini ve merakını uyandıracak biçimde olayın sansasyonel boyutuyla verilmektedir: “*Burası İstanbul diyerek Şanlıurfa’ya bıraktılar.*” (25 Nisan 2018-ensonhaber.com). “*Afgan mültecileri, ‘İstanbul’a geldik’ deyip, ormanlığa bıraktılar*” (6 Nisan 2018-hurriyet.com).

Haber sitelerinin tümünün haber kaynakları ya da ön plana çıkardığı aktörler, süreci kontrol eden ve yöneten kişi veya kurumlardan oluşmaktadır. Siyasilerin ya da kurum temsilcilerinin açıklamaları üzerinden yapılan haber içerikleri egemen söylem ve yaklaşımın yansıması şeklindedir. Haberlerin yaklaşık %50’sinde güvenlik kurumlarının göçle gelenlere yönelik aldığı önlemler ve sınır dışı edilmeler aktarılmaktadır. İktidara yakın olarak konumlanan haber sitelerinin içerikleri aynı zamanda muhalefete ve konuya daha eleştirel yaklaşan göçmen karşıtı söylemlere verilen bir yanıt niteliği de taşımaktadır.

Sonuç Yerine

Bu çalışmada Afganistan’dan Türkiye’ye yönelik düzensiz göç, internet ortamında yayınlanan medya haberleri üzerinden söylem analizi yapılarak değerlendirilmiştir. Medyada Afganistan’dan göçün ele alınışı ve Afgan uyruklu göçmenlerin nasıl temsil edildiğini sorunsallaştıran bu çalışmada söz konusu göçün niceliksel yoğunluğunun hızla artışa geçtiği bir dönem belirlenerek sorunu ortaya koymak amaçlanmıştır. 2018 yılının Nisan ayında yaşanan ve neredeyse kitlesel bir niteliğe bürünen göç medyadaki temsiliyle ele alınmıştır.

Çalışmada, bu göçün çok sayıda okura ulaşan ve internet üzerinden yayın yapan haber sitelerinde yeterince yer almadığı tespit edilmiştir. Erdoğan (2014, s. 46)’ın Suriyeliler’e ilişkin çalışmasında değindiği gibi medyanın mültecilere ilgisi yüzeysel kalmakta ve ana akım ulusal medya olayı hükümete “yakın-uzak olma” durumu ile orantılı olarak vermektedir. Göçle ilgili araştırmalarda medyanın; sığınmacı, mülteci ya da daha

kapsayıcı bir ifadeyle göçmenlerin temsili sürecinde ırkçı/ayırıcı görüş, değer ve tutumların gizlenmesi, sürdürülmesi, yaygınlaştırılması ve meşrulaştırılmasına aracılık ettiği vurgulanmaktadır. Bu araştırmanın bulguları da; kaçak, suçlu, mağdur gibi göçmenliğin olumsuz sıfatlarının ön plana çıkarıldığı ve niceliklerle nesneleştirildiği temsillerin Türkiye'deki Afgan uyruklu göçmenler için de söz konusu olduğunu göstermektedir. Bulgular; Afgan göçmenlerin "sorunlu ve mağdur kitleler", ev sahibi ülkenin "problemi", ev sahibi ülkeye ve topluma yönelik "tehdit unsuru" olarak temsil edildiğini ve haberlerin büyük bir çoğunluğunun geri göndermelere ilişkin olduğunu göstermektedir. Ayrıca incelenen haberlerde kadınların ve çocukların temsiline rastlanmamıştır.

Bu çalışma özelinde Afganistan'dan Türkiye'ye yönelik düzensiz göçün, genel olarak ise göç olgusunun ve göçmenliğin ulusal, bölgesel ya da küresel boyutları örneklem kapsamında incelenen medyanın gündeminden uzak görünmektedir.

Kaynaklar

- Ardıç Çobaner, A. (2015). Çocuk Hakları Bağlamında Suriyeli Mülteci Çocukların Haberlerde Temsili. *Marmara İletişim Dergisi*, 24, 27-54.
- Arslan, M. (2016). Afganistan'da İstikrarsızlık ve Temel Sebepleri. *Uluslararası İşletme, Ekonomi ve Yönetim Perspektifleri Dergisi*, 1,(2), 47-63.
- Ayhan, B. Livberber, T. Baloğlu, E. (2018). Dijital Medyada Göçmen Sunumu. 7. Uluslararası Çin'den Adriyatik'e Sosyal Bilimler Kongresi Sözel Bildiri, Bursa, Türkiye.
- Bauman, Z. (2004). *Sosyolojik Düşünmek*. İstanbul:Ayrıntı.
- Bulut, S. Yaylagül, L. (2004). Türkiye'deki Yazılı Basında Yargıtay ve Mafya İlişkisine Yönelik Haberler. *İletişim Dergisi*,19, 119- 142.
- Boztepe, V. (2017). Televizyon Haberlerinde Suriyeli Mültecilerin Temsili. *ilef dergisi*, 4(1),91-122.
- Erdoğan, M. Kavukçuer, Y. Çetinkaya, T. (2017). Türkiye'de Yaşayan Suriyeli Mültecilere Yönelik Medya Algısı. *Liberal Perspektif Analiz*, Sayı: 5.

https://mmuraterdogan.files.wordpress.com/2016/06/oad_c2lgwsk.pdf
(erişim:12.09.2019).

Geyikli Yıldırım, S. (2018). Göç ve Afganlar: “İstikrarlı Mülteciler”. Göç Araştırmaları Dergisi, 4(2), 128-159.

Göker, G. Keskin, S. (2015). Haber Medyası ve Mülteciler:Suriyeli Mültecilerin Türk Yazılı Basınındaki Temsili. İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, Sayı, 41.

Özer, Ö. (2011). Haber Söylem İdeoloji Eleştirel Haber Çözümlemeleri. Konya: Literatürk.

Pandır, M. Efe, İ. Paksoy A. F. (2015). Türk Basınında Suriyeli Sığınmacı Temsili Üzerine Bir İçerik Analizi. Marmara İletişim Dergisi, 24, 1-26.

Triandafyllidou, A. (2017). Media Coverage on Migration: Promoting a Balanced Reporting. International Organization for Migration17 route des Morillons. www.iom.int. (erişim: 15.09.2019).

van Dijk, T.A. (1991). Racism and the press. London: Routledge. <https://www.overcominghateportal.org/uploads/> (erişim:23.08.2019).

www.ensonhaber.com

www.goc.gov.tr

www.hurriyet.com.tr

www.sabah.com.tr

www.sozcu.com.tr

www.unhcr.org/turkey

Yurtcan, E. (2016). Yargıtay Kararları Işığında Göçmen Kaçakçılığı ve İnsan Ticareti.

<http://tbbyayinlari.barobirlik.org.tr/TBBBooks/547.pdf> (erişim:01.09.2019).

BOURDİEU SOSYOLOJİSİNDE BİR SİMGESEL ŞİDDET ARACI OLARAK TELEVİZYON¹

Kamile ELMASOĞLU²

Özet

Bu çalışmanın temel amacı, Pierre Bourdieu'nun, televizyonu bir simgesel şiddet aracı olarak ele aldığı "*Televizyon Üzerine*" adlı eserine dair betimleyici bir değerlendirme sunmaktır. Bu hedefle, çalışmada öncelikle, Pierre Bourdieu ve simgesel şiddet kavramı incelenmiştir. Ardından, bir medya aracı olarak televizyona değinilmiş ve televizyonun simgesel şiddete yol açan mekanizmaları üzerinde durulmuştur. Sosyoloji alanının en temel kuramcılarından biri olan Bourdieu, literatürdeki kavramlarından biri olan simgesel şiddet kavramını, "ona maruz kalanların ve aynı zamanda da, çoğu kez, onu uygulayanların sessiz suç ortaklığıyla ve her iki tarafın da onu uyguladıkları ya da ona maruz kaldıklarının bilincinde olmadıkları ölçüde uygulanan bir şiddet türü" olarak tanımlanmaktadır. Bourdieu, bu kavram ve bu kavramın ortaya çıkmasında aktif bir rol üstlenen televizyon üzerinde durmaktadır. Bourdieu, kitabında (2000), televizyonun bilgilendirme işini gerçekleştirirken, simgesel şiddetin en zararlı biçiminin uygulanmasına yol açan bir dizi mekanizmanın ortaya çıkmasına neden olduğunu belirtir. Televizyon önemli görünümün altında aslında, içi boş, ciddiyetten uzak ve önemsiz haberler yayınlamakta ve aslında söylenmek istenilen değerli şeyleri gizlemektedir. Yazara göre, bir tür tekele sahip olan televizyon, pek çok kişiyi ilgilendirse de aslında suya sabuna dokunmayan olaylar ile bireylerin zamanını boşa harcayarak, simgesel şiddete yol

¹ Pierre Bourdieu'nun "*Televizyon Üzerine*" (2000) adlı kitabına dayanan bu bildirinin çerçevesi; Ölçer, H. (2019). "Pierre Bourdieu Sosyolojisinde Simgesel Şiddet Sorunsalı ve Biçimleri"; Özsöz, C. (2009). "Pierre Bourdieu Sosyolojisi ve Simgesel Şiddet"; Özsöz, C. (2014). "Pierre Bourdieu: Simgesel Şiddet, Eğitim, İktidar"; isimli çalışmalarından esinlenilerek oluşturulmuş ve genişletilmiştir.

² Arş. Gör. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü kamileelmasoglu@hotmail.com

açmaktadır. Çalışmada literatürde yer alan çalışmalardan istifade edilerek televizyonun simgesel şiddet biçimlerine yol açan mekanizmaları üzerinde durulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Pierre Bourdieu, Simgesel Şiddet, Televizyon, *Televizyon Üzerine*

1. Pierre Bourdieu ve Simgesel Şiddet Kavramı

1930 yılında Fransa'nın güneybatısında küçük bir köyde doğan Pierre Bourdieu, Ecole normale supérieure'de felsefe öğrenimi gördü. Doktora tezine başladığı sırada silâh altında bulunan Bourdieu, yedek subay olmayı reddettiği için ordunun psikolojik rehberlik servisine atandı, ancak Cezayir savaşıyla ilgili yasak bir yayımla yakalanınca, Cezayir'e cepheye sürüldü. Zorunlu askerliğin ardından Cezayir'de kalarak, Berberi halklarından Ikbayliyen üzerine bir antropoloji tezi yazdı. Çeşitli üniversitelerde görev aldı, yeni bir araştırma merkezi kurdu, akademik bir kitap dizisi üzerinde çalıştı ve dergi yayımladı. 1981'de Fransa'nın en saygın eğitim kurumu olan Collège de France'da sosyoloji kürsüsüne seçildi. 1990'larda küreselleşme ve neoliberalizmin yıkıcı etkilerine dikkat çeken çıkışlarıyla, çeşitli grevlere ve sosyal hareketlere verdiği destekle kitleler nezdinde de saygınlık elde etti. Bu doğrultuda yayın yapan ve genç sosyologların çalışmalarını yayımlayan bir yayınevi kurdu. 2002'de Paris'te hayatını kaybetti. Özellikle "kültür sosyolojisi" alanına yoğunlaşan Bourdieu çok üretken bir yazardı. Düşüncesinde Marksizmin, yapısalcılığın, kısmen fenomenolojinin, Wittgenstein ve Pascal'ın etkilerine rastlanmaktadır. Kitaplarında düşüncelerini titiz saha araştırmaları üstüne bina etme eğilimi dikkat çeker. Türkçe'de yayımlanmış eserleri arasında; *Sanat Sevdası*, *Varisler: Öğrenciler ve Kültür*, *Ayrım: Beğeni Yargısının Eleştirisi*, *Televizyon Üzerine*, *Dünyanın Sefaleti*, *Düşünümsel Antropoloji için Cevaplar ve Bekârlar Balosu* bulunmaktadır (Metis Kitap, 2019).

Bourdieu, "simgesel şiddet" kavramını "*Televizyon Üzerine*" adlı kitabında (2000: 21-212); ona maruz kalanların ve çoğu kez onu uygulayanların sessizce suç ortaklığıyla ve her iki tarafın da onu uyguladıkları ya da ona maruz kaldıklarının bilincinde olmadıkları ölçüde uyguladıkları bir şiddet türü olarak tanımlamaktadır. Bourdieu, "simgesel şiddet" kavramından, sınıflar arası ilişkiler ve ayrımlardan bahsettiği "*Ayrım*" adlı kitabında ilk

kez bahsetmiştir. Bourdieu, kitabında, iktidarın; sosyal, ekonomik ve eğitim alanındaki yetkileriyle simgesel mücadele verdiğini belirtmekte ve bu mücadele sonucunda toplumsal görüş tarafından kabul edilmiş olmanın verdiği güç ile elindeki tahakküm yetkisini meşrulaştırdığını ifade etmektedir. Bu meşrulaştırma neticesinde, alt sınıftaki gruplar, iktidarın kültürünü kabul etmekte ve o kültüre itaat etmektedir (Bourdieu, 2017: 374,464'ten aktaran Özer, 2019: 67). Tahakküm edenler, verili bir alanda oyunun kurallarını kendilerine göre koyarlar. Tahakküm edilenler ise buna tâbi olmak, bundan dışlanmak ya da değerlendirmeye alınmamak durumundadırlar. Bu simgesel şiddet biçimleri, tahakküm ilişkisini dile getiren sözcükler ve hareketler vasıtasıyla değişik biçimlerde yansıtılır. Simgesel şiddet biçimlerine örnek olarak; bakış, davranış, susma ya da konuşma biçimleri (beğenmeyen bakışlar, azarlayan bir ses ya da hava...) gibi iletişim pratiklerinin; kurnazlık, ısrarlılık ve imalı oldukları gerekçesiyle geçersiz kılınması ya da bu pratiklerin buyurganlıklar taşıması gösterilebilir (Ünal, 2017: 385). Böylelikle tahakküm ilişkilerinin sürekliliği yoluyla belirli bir eril-tahakküm kültürünün etkinliği sağlanmaktadır.

2. Bir Medya Aracı Olarak Televizyon

Televizyon, “uzağı görmek” anlamına gelen Latince kökenli bir sözcük olup, görme duyusunun ulaştığı en ileri aşamadır. Televizyon, insanın görme yetisinin inanılmaz boyutlara erişmesidir. Uzağı görmek ise, insanın zaman ve mekân sınırlılıklarıyla çizili gündelik yaşam deneyiminin çeperini geliştiren, geliştirmekle de kalmayıp, bu deneyimin nitel ve nicel örüntüsünde önemli değişikliklere yol açan teknolojik bir olanaktır (Mutlu, 1991: 21). Televizyonun gazete başta olmak üzere, mitingler, dersaneler, spor alanları, tiyatro, radyo, sinema, reklam posterleri ve panoları gibi kendinden önceki kültürel ve toplumsal etkinliklerin bir birleşimi ve gelişimi olduğu öne sürülür. Televizyonun görüntü ve sesi aynı anda iletmeye elveren bir araç olması, bütün bu faaliyetlerin çok daha geniş bir izler kitleye ulaştırılabilmesini mümkün kılmıştır. Televizyon ekranı ilk dönemlerde; dünyadaki önemli olayların naklen aktarılmasının yanı sıra, -bu yeni aracın olanak ve sınırlılıklarına uyarlanma çabası gösterilmeksizin- tiyatro sahnelerinde oynanmakta olan oyunlar, varyeteler, müzikaller oldukları gibi yayınlamaktaydı. Televizyon ekranı bu dönemde, “dünyaya açılan saydam bir pencere”dir. Kendine özgü bir televizyon

biçiminden, üslubundan söz etmek, ancak bu saydam camın matlaşmasıyla mümkün olacaktır (Mutlu, 1991: 35). Televizyonu 'dünyaya açılan bir pencere' olarak gören ve televizyonun gerçeği gösterdiği varsayımını içeren yaklaşıma göre, kamera yalan söylemez. Oysa kamera gösterilmek istenen şeyi seçerek kaydetmektedir. Kamera, kimi görüntüler üzerinde yoğunlaşırken, kimi görüntüleri kaydetmez. Bu da, televizyonun yansıttığı gerçekliklerin her zaman gerçeği yansıtmadığını ortaya koymaktadır. Bu durum seçmeci algı olayını anımsatmaktadır. Kamera belki gördüğü şeyleri kaydetmektedir ama her zaman her şeyi görmemektedir. Hatta bazen kaydedilmeyen görüntüler kaydedilenlerden daha önemli olabilmektedir (Berger, 1991: 45-46).

Televizyonun ortaya çıkışı yoğun, yalnız başına ve dikkate dayalı okuma alışkanlığına dayanan bir kültürü derinden etkilemiştir. Onun yerine daha rahat, daha yayılmış, çok boyutlu ve hazır biçimdeki yeni bir düşünce tarzını yani yeni bir gerçeklik algılama tarzını getirmiştir (Esslin, 2001: 15). Kaydetme aygıtı olma iddiasındaki televizyon, bir gerçeklik yaratma aygıtı haline gelmiştir. Artan bir ölçüyle, toplumsal dünyanın televizyon tarafından betimlenip dayatıldığı evrenlere doğru gidilmektedir. Bu noktada televizyon, toplumsal ve siyasal varoluşa ulaşmanın arabulucu haline geliyor (Bourdieu, 2000: 26). Ancak bunu kendine özgün yapısı ile yapar. Televizyon, art arda gelen programların izlenirliğini sağlamak için de sürekli bir yayın akışı oluşturulur. Örneğin, "şimdi de karşınızda..." sunumları ile dünyanın haritasının hızlandırılmış elektronik medya tarafından çıkarıldığını ve tüm gerçeklerin bu haritada bulunabileceği duygusu oluşturulur. Böylece, art arda yaşanan hiçbir olayın veya doğa hareketinin hiçbirinin üstünde fazlaca düşünmeye gerek olmadığı izlenimi uyandırılır (Türkoğlu, 2010: 271). Dolayısı ile kaydedilen, gözden geçirilen ve defalarca gösterilen haber konusu; sonuç olarak bir olay, zamanla dramatik gösterim özelliği kazanır ve dramatik bir gerçeklik haline gelir (Esslin, 2001: 21). Bu nedenle, televizyonda görünen her şeyin çerçevelenip, çoğu şeyin tekrarlanabilir oluşu, televizyonu bir bütün olarak kaçınılmaz bir biçimde gösteriye dönüştürmektedir (Esslin, 2001: 22).

3. Bir Simgesel Şiddet Aracı Olarak Televizyon

Simgesel şiddetin uygulandığı en önemli medya araçlarından biri televizyondur. Bourdieu için de çok önemli bir konu olan televizyon; seçkinlerin, yönetenlerin veya hâkim sınıfın, "fast-thinker" adını verdiği sözde aydınlar aracılığıyla, kendi lehlerinde kamuoyu oluşturmaları açısından önemli bir şiddet aracıdır (Özsöz, 2014: 294). Bourdieu "Televizyon Üzerine" adlı kitabında (2000: 23), televizyonun, tuhaf bir şekilde, göstererek yapması gereken şeyi, yani bilgilendirme işini yapmak için, gösterilmesi gerekenden daha başka şeyler gösterdiğini ifade etmektedir. Veyahut gösterilmesi gerekeni gösterirken, bunu göstermeyecek ya da anlamsızlaştıracak bir tarzda yaparak, ya da onu gerçekte hiçbir şekilde uyuşmayan bir anlam kazanacak tarzda kurarak gizleyebildiğini göstermek suretiyle enformasyon aktarımı gerçekleştirmektedir.

Bourdieu (2000: 21-22), televizyonun, böylelikle, simgesel şiddetin özellikle zararlı bir biçimini uygulamasına yol açan bir dizi mekanizmayı açığa çıkarmakta olduğuna işaret eder. Bourdieu (2000: 22-23), televizyonun, haberler düzeyindeki simgesel eyleminin bir bölümünü, dikkatleri herkesin ilgisini çekecek türden, *omnibüs* olarak nitelendirilen olaylarda yoğunlaştırmakta olduğunu belirtir. Omnibüs olaylar, söyleneğeldiği üzere, hiç kimseyi şaşırtmamak zorunda olan, hiçbir tercih içermeyen, bölmeyen, uzlaşım sağlayan, herkesi ilgilendiren ama hiçbir önemli şeye dokunmayan bir kipte ilgilendiren olaylardır. Gelgeç olay, bu türden, basit, ilkel nevaledir; hiçbir sakıncası olmaksızın herkesi ilgilendirdiği ve zaman aldığı, başka şeyleri söylemek için kullanılacak zamanı harcadığı için çok önemli olan haberdur. Oysa zaman televizyonda olabildiğince az bulunur. Ancak televizyonda, değerli dakikalar, önemsiz şeyleri söylemek için kullanılır. Bunun nedeni, bunca önemsiz şeylerin, değerli şeyleri gizledikleri için çok önemli olmalarıdır. Günümüzde, ruhları ve bedenleriyle yegâne enformasyon kaynağı olarak televizyona bağlanmış insanların oranı çok yüksektir. Televizyon, nüfusun çok büyük bir bölümünün beyinlerinin oluşturulmasında bir tür fiili tekele sahiptir. Oysa televizyon, gelgeç olaylara önem atfederek, o değerli zamanı boşlukla ve hiçle doldurmaktadır.

Televizyonun gücü, Adorno'nun şiddetle eleştirdiği kültür endüstrisi olgusuna yepyeni boyutlar katmıştır. Kültür endüstrisi, televizyon aracılığıyla ses'lenerek görüntü'lenmiş;

beraberinde köklü felsefi, ideolojik ve siyasal sorunlara yol açmıştır. Öncelikle, işitsel ve görsel kitle iletişim araçlarının artışı ile illüzyonların ve simülasyonların egemen hale geldiği bir çağa adım atılmıştır. Bu yeni oluşumun en tipik örneğini, son Körfez Savaşı'nda, tüm ürkütücülüğü ve korkunçluğu ile herkes yaşamıştır. Körfez Savaşı'nı canlı olarak izlememize rağmen gerçekte asıl olup bitenleri göremedik. Gerçekte izlediğimiz, postmodern zamanların en belirgin özelliklerinden biri olan, tek yanlı bir "şov" ve bir "gösteri"den başka bir şey değildi. Oysa bir filmde izlediğimiz savaşlar, Körfez'de yaşanan savaştan daha gerçektir. Çünkü filmlerde, her şey gözümüzün önünde cereyan eder. Filmlerdeki iyi ve kötü kahramanlar, tüm çıplaklığıyla –en azından metinsel düzlemde- gözler önündedir. Ancak Körfez Savaşı'nda "sunulan" kahramanların niteliği konusunda tüm televizyon izleyicileri illüzyonlarla karşı karşıya bırakılmıştır. Bu olay, kültür endüstrisinin ne denli ürkütücü boyutlar kazandığını, zihinlerimizi ve özgürlüğümüzü nasıl tehdit ettiğini göstermektedir (Kaplan, 1991: 116). O halde televizyon diğer araçlardan farklı olarak, olasılık duygumuzu tahrip etmekte ve ruhsal ve simgesel bir şiddet yaratmaktadır. Televizyon, ortak fantazyalar –düşler ve günübirlik kuruntular- üretmektedir. Yığinsal olarak üretilen bu fantazyaların özel yaşamımızdaki fantazyalara dönüşme eğilimi vardır. Televizyon, -özgür ve bağımsız insanlar olduğumuza ilişkin kimi yanılsamalarla avutulmamıza rağmen- bizi geçici isteklerle ve içtepillerle dolu yaratıklar haline dönüştürmekte ve bireyselliğimize zarar verecek şekilde, günlük deneyimlerimizi standartlaştırmaktadır. Böylelikle televizyon gerçeklik duygumuzu çarpıtarak yok etmektedir (Berger, 1991: 54-55).

Yine Hollywood filmlerinde yer alan Amerika her şeye muktedirdir dikkatli davranın mesajları içeren kareler, Türkiye'de gece yarısı insanları evlerinden alarak korku ve tedirginlik duygusu yükleyen diziler ve kamera kayıtlarının hukuksuz yere kullanılabilirdiği gösteren haberler gibi birçok konu ve olay simgesel şiddetin her yerde birçok kez uygulandığının birer kanıtını oluşturmaktadır. Aslında iktidar odaklarının mesaj olarak verilen kadar büyük güce sahip olup olmadığı muğlaktır. Nitekim yatak odalarımızın fotoğrafını çeken ve her şeye muktedir olduğunu filmleri ile iddia eden Amerika, 11 Eylül 2001 tarihinde herkesin bildiği ve duyu organlarının çoğundan yoksun bireylere dahi olay anında ulaştırılan saldırıyı yaşamıştır. Bu denli büyük gücün böyle bir saldırıyı

gerçekleştirecek olanlardan habersiz olması imkânsızdır. Bu örnek olayların gösterdiği üzere; ya olduğundan çok daha büyük gösterilen iktidar odaklarının fail olduğu ya da gerçekten güçlü ama adaletsiz iktidar odaklarının fail olduğu gibi durumlar; ifade özgürlüğümüze haksız yere vurulan soyut bir baskının varlığına delildi (Aydın, <http://www.umut.org.tr/>: 6).

Sonuç

Çalışmada sosyoloji alanının temel kuramcılarında biri olarak kabul edilen Pierre Bourdieu'nun "*Televizyon Üzerine*" adlı kitabına dair genel bir değerlendirme sunmak amaçlanmıştır. Bourdieu, Fransa'da 1996 yılında, bir yüksek öğretim kurumunda yapmış olduğu konuşmaların metin halinde bir araya getirildiği "*Televizyon Üzerine*" adlı önemli kitabında (2000), bu kavram ve bu kavramın ortaya çıkmasında aktif bir rol üstlenen bir medya aracı olarak televizyon üzerinde durmaktadır. Yazara göre televizyon, bilgilendirme işini yaparken, aynı zamanda tuhaf bir biçimde farklı bir şeyler göstermektedir. Televizyon çeşitli sözlü ve sözsüz iletişim pratikleri ile enformasyonu anlamsızlaştırmakta, enformasyona çeşitli anlamlar yüklemekte ve bu durum şiddet türlerinden biri olan simgesel şiddete yol açmaktadır. Yazara göre bu durum belli bir özgürlük alanına ve özerkliğe sahip olan televizyonun; benzer bir şekilde sahip olduğu zorunluluğun yani aydınlatılması gereken bir yapının mekanizmasının bir dışlisi olduğu fikrini uyandırmaktadır. Televizyon büyük bir kitleye seslenen önemli bir medya aracıdır. Ancak gösterilmek istenen şeyi kaydeden kamera, kimi görüntüler üzerinde yoğunlaşmış olsa bile her zaman gerçeği yansıtmaz. Seçmecî algı olayını anımsatan bu durum, esasen kaydedilmeyen görüntülerin aktarılanlardan daha önemli olduğu varsayımına dayanmaktadır. Televizyon böylece, ortaya koyduğu yeni bir gerçeklik biçimi aracılığıyla bireylerin vaktini boşa harcamaktadır. Çünkü televizyon önemli görünümün altında aslında, içi boş, ciddiyyetten uzak ve önemsiz haberler yayınlamakta ve gerçekte söylenmek istenilen değerli şeyleri gizlemektedir. Televizyon, böylelikle, ayrıca simgesel şiddete yol açan bir araca dönüşmektedir.

Kaynakça

- Aydın, Ö. (tarihi belirtilmemiş). İfade Özgürlüğüne Vurulmuş Pranga: Simgesel Şiddet. http://www.umut.org.tr/userfiles/files/Document/document_12%20Ekim-III-2.pdf, (erişim: 13.11.2019).
- Bourdieu, P. (2000). Televizyon Üzerine. Turhan Ilgaz (Çev.). İstanbul: Yapı Kredi.
- Esslin, M. (2001). Televizyon Çağı, TV Beyaz Camın Arkası. Murat Çiftkaya (Çev.). İstanbul: Pınar
- Kaplan, Y. (1991). Öykü Anlatma ve Mit Üretme Aracı Olarak Televizyon. Yusuf Kaplan (Der. ve Çev.), Enformasyon Devrimi Efsanesi içinde (s.115-139). Kayseri: Rey.
- Metis Kitap (2019). Pierre Bourdieu. <https://www.metiskitap.com/catalog/author/5362>, (erişim: 13.11.2019).
- Mutlu, E. (1991). Televizyonu Anlamak. Ankara: Ayraç.
- Ölçer, H. (2019). Pierre Bourdieu sosyolojisinde simgesel şiddet sorunsalı ve biçimleri. Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi - Nosyon: International Journal of Society and Culture Studies 2019, 2, 34-49
- Özer, A. (2019). Reklamlarda Erkeklerle Yönelik Simgesel Şiddet: Banka Reklamları Üzerine Bir Analiz. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Yaşar Üniversitesi, İzmir, Türkiye.
- Özsöz, C. (2009). Pierre Bourdieu Sosyolojisi Ve Simgesel Şiddet. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı (Yüksek Lisans Tezi).
- Özsöz, C. (2014). Pierre Bourdieu: Simgesel Şiddet, Eğitim, İktidar. Cogito, 76, 290-311.
- Postman, N. (2012). Televizyon: Öldüren Eğlence, Gösteri Çağında Kamusal Söylem. Osman Akınhay (Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- Türkoğlu, N. (2010). İletişim Bilimlerinden Kültürel Çalışmalara Toplumsal İletişim: Tanımlar, Kavramlar, Tartışmalar. İstanbul: Urban.
- Ünal, A. Z. (2017). Bourdieu'nün Tabakalaşma Teorisi Bağlamında Üst Sınıftan Alt Sınıfa Doğru Hayat Tarzı Tahakkümü. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 10 (49), 380-388.

GÖÇ GERONTOLOJİSİ BAĞLAMINDA MEKÂNIN GÖÇMEN YAŞLILAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Şerif Esendemir¹

Özet

Türkiye’de ve dünyada yaşlı nüfus oranı her geçen gün biraz daha artmaktadır. Söz konusu sosyo-demografik değişimin olumlu veya olumsuz seyrinden öte doğasının anlaşılmasında büyük bir fayda görülmektedir. Bu nedenle, bu çalışmada ilk önce göçle birlikte kentlerde artan yaşlı nüfusundaki değişim üzerinde durularak bugüne ışık tutulmuştur. Sonrasında ise yerinde yaşlanan insanların göçle birlikte geldikleri kentlerde nasıl algılandıkları üzerinde durulmuştur. Göç gerontolojisi ve mekân gerontolojisi bağlamında ele alınan bu meselede göçün yerinden ettiği yaşlıların yeni durumuna dikkat çekilmiştir.

Göçmen yaşlıların durumu en az yaşlı kurumlarında adeta “mekânın mahkûmları” olan yaşlıların vaziyeti kadar dikkat çeker hale gelmiştir. Özellikle yoksulluk halleriyle çarpıldığında katmerli hale gelen göçmen yaşlıların sorunları alarm verecek düzeye erişmiştir. Bu bildirimizde farklı etnik gruplara ve geçmişlere sahip göçmen yaşlıların gittikleri yerlerde yaşama stratejileri üzerinde durulmuştur. Bu yaşam stratejilerinin diasporada yaşayan yaşlılara yeni mekân tasavvurlarına bir katkıda bulunup bulunmadığına bakılmıştır, çünkü göçmen yaşlıların, yeni mekân tasavvurlarıyla, artık yaşlanılacak mekânı benimseme noktasında, karşılaştıkları sorunların üstesinden daha rahat gelebilecekleri öngörülmektedir.

Bu bildiride “Göç gerontolojisi bağlamında mekânın göçmen yaşlılar üzerindeki etkisi nedir?” sorusundan yola çıkılarak mekân gerontolojisinin teorik çerçevesi sunulmuştur. Böylece bu bildiri, göçmen yaşlılar üzerinde geride bırakılan mekânın/sılanın ve geline

¹ Doç. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü, serif@yildiz.edu.tr.

mekânın/gurbetin etkisi detaylı bir şekilde farklı izdüşümleriyle yürütülen bir kapsamlı bir çalışmayla ortaya konulmasına zemin hazırlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Demografik Dönüşüm, Göç Gerontolojisi, Mekân, Yoksulluk, Göçmen Yaşlı.*

1. Göç ve Demografik Dönüşüm

Son yıllarda gençlerin şehre artan göçü sonucunda ihtiyarların geride bırakılması, yaşlılığın kırsal bir nitelik kazandığı iddialarını beraberinde getirmiştir. Fakat bu, onun kent boyutunun/yüzünün göz ardı edilmesine yol açmamalıdır. Çünkü günümüz postmodern göç çağında kır-kent ayrımı, eskiye göre daha karışık bir hal almıştır. Özellikle yaşlılık gibi ırk, din, cinsiyet ve coğrafya gibi bütün toplumsal kategorileri kesen ve içeren bir sosyal olgunun topografik sınırlarını çizmek çok güçleşmiştir. Bu zorluğu anlamak için detaylı bir şekilde göç üzerinde durulması gerekmektedir.

Kimlik ve vatandaşlık tartışmalarında göçün klasik kimlikleri çözdüğü, melezleştirdiği ve dönüştürdüğü iddia edilmektedir. Yaşlılığı da yaşa dayalı bir kimlik olarak düşünürsek göçle birlikte büyük bir dönüşüm geçirdiğini söylemek fazla iddialı olmazsa gerektir.

Son yıllarda, demografik değişimin 21. Yüzyılın en büyük meselelerinden biri olduğu açıkça ortaya çıkmıştır. Bunun gündeme gelmesinin önemli nedenlerinden biri de günümüz demografik eğilimleri, diğeri de bunun sosyal, ekonomik ve siyasi gelişmelerde oynayacağı rol olmuştur. Burada temel nokta, bu demografik değişimin oluşturduğu/oluşturacağı sorunların yaşlılık sosyal politikaları bağlamında nasıl ele alınması gerektiğidir.

Bazı istatistikleri vermekte büyük bir fayda vardır. Mesela, 1950’de 2,5 milyar olan dünya nüfusu, bugün 7,3 milyara ulaşmıştır. Orta ölçekli tahminler bile bunun 2050’de 9,1 milyara ulaşacağını öngörmektedirler.

Göç nüfus eğilimlerini değiştiren önemli hareketlerden biridir. Küresel çapta 191 milyon insan doğdukları ülkelerin dışında bir devlette yaşamaktadır. Birleşmiş Milletler ortalama

olarak önümüzdeki 45 sene içinde yıllık bazda 2,2 kişinin gelişmekte olan ülkelerden gelişmiş ülkelere göç edeceğini hesaplamıştır (Malmberg, 2006).

Malmberg'e göre, günümüzde demografik değişim daha çok azalan doğum oranları ve artan ortalama yaşam süresiyle açıklanabilecek küresel bir fenomen olmuştur. Bütün dünya ülkelerinde doğum oranları ya düşmüştür ya da duraklama evresine girmiştir. Özellikle gelişmiş ülkelerde bu, doğumların ölümlerle eşitlendiği, replasman düzeyinin bile altındadır. Çoğu ülkeler ortalama yaşam süresinin arttığını zaten beyan etmişlerdir. Bu, 21. Yüzyılda dünya ülkelerinin büyük kısmının yaşlı bir nüfusa sahip olacağı anlamına gelmektedir (Malmberg, 2006).

2. Göçün Yersiz Yurtsuzlaştırdığı Yaşlılar

Göçle birlikte yaşlılar kısmen “mekânın mahkûmları” (Rowles, 1980) olmaktan çıkıp diasporada yaşayan “garip gurebalar/gurbetçiler” haline gelmişlerdir. Küreselleşmeyle birlikte başka hiçbir diyara göç etmeksizin bir yerde doğup, yaşayıp ve orada ölmeye oranında büyük bir düşüş yaşandığını varsayabiliriz. Başka bir deyişle, insanların doğdukları yer ile farklı sebeplerden dolayı doydıkları yer arasında farklılık gün geçtikçe biraz daha belirginleşmektedir. Örneğin, İstanbul nüfusunun büyük bir kesiminin köken itibarıyla farklı kentlere dayandığını söylemek mümkündür. 1965 sonrası işçi olarak Almanya'ya göç eden gurbetçilerimizin durumu da ortadır. Gurbete bir delikanlı olarak giden işçilerimizin bir kısmının yaşlandıktan ve emekli olduktan sonra da burada kaldıkları göze çarpmaktadır. Genelde orada yapılan yabancı evlilikleri ve orada doğup büyüyen çocuklarının anavatana dönmek istememeleri, onları böyle bir tercihe zorlamaktadır.

Göç, yaşlılığı bir başka diyarda ömrü tamamlama süreci haline getirmiştir (Rowles, 1980). Bu diyarda bazı avantajlarına rağmen yeni bir sosyo-kültürel alan hâkimiyeti kazanmak oldukça güçtür. Gidilen yer gurbetçiye yabancı bir yer olduğu için orada tutunmak epey bir zaman almaktadır. Gurbetçinin bir kültür çatışması yaşaması ve gündelik hayatını farklı sosyal kodlara göre düzenlemesi çok meşakkatli olmaktadır.

Gidilen ülkenin konukseverlik ve müsamahakârlık derecesi uyumu kolaylaştırırsa da tersi bir durum da söz konusudur.

ABD'nin Kaliforniya Eyaleti'nde Santa Clara Valley'deki İranlı göçmen yaşlıları inceleyen Hegland ve arkadaşları göçmen yaşlıların kadın erkek münasebetinden tutun komşuluk ilişkilerine kadar birçok konuda büyük zorluklarla karşılaştıklarını belirtmektedirler. Onların toplumsal uyumunu sağlamak için onlara yönelik Grace Adult Day Health Care merkezi kurulmuş olsa da yaşlıların yalnızlıkla, depresyonla ve aynı dili konuşabilecekleri insanlardan mahrumiyetle savaştıklarını belirtmektedirler. Onlara göre, cemiyet ruhunun ve yakın komşuluk ilişkilerinin kaybolması, durumun vahametini göstermesi açısından çok önemlidirler. En zor olanı da artık çocuklarıyla ve torunlarıyla yakın ilişki kurmakta zorlanmalarıdır (Hegland vd., 2009). İstanbul'a başka şehirlerden gelen yaşlılarımızın ve Almanya'daki gurbetçi yaşlılarımızın muhafazakâr güçlü aile bağlarımızdan dolayı aynı derecede bir zorlukla karşılanmadıklarını varsaysak da, geniş aile yapımızın yavaş yavaş çözülüp yerini çekirdek aileye bırakması bundan farklı olmayan bir sonuca gidişin sinyallerini vermektedir.

Gurbette yaşayan farklı kökenlerden gelen yaşlıların siyasi anlamda yaşadıkları rahatsızlıkları azaltmak için alternatif mekânlar üretilmektedir. Bu yersiz yurtsuzlaşanlara gittikleri yer “yeryüzü cennetinde bir köşk/altın kafes” gibi sunulsa da geride bırakılan yere bir hasret vardır. Bu sıla özlemi, yaşlı için gurbeti sürekli hale getirmektedir. Yaşın beraberinde getirmiş olduğu başka hüznü de eklenmesi durumu biraz daha üstesinden gelinmesi zor bir hale sokmaktadır.

Zorunlu göç, genel itibariyle yaşlılık yıllarını bir sürgüne dönüştürmektedir. Örneğin, ABD'ye Küba'daki devrim sonrası giden insanların yaşlılık yıllarını sürgünde geçirmektedirler. Bu zorunlu göç sonucu sürgünde yaşayan Kübalı yaşlıları çalışan Martinez şu tespitlerde bulunmaktadır.

Birincisi, sürgündeki Kübalı yaşlılar ancak bir tiyatro oyununda bir araya gelip sosyalleşebilmektedirler. Bu oyunlara dışarıdan pek bir katılım olmadığı için etnik bir

temelde kalmaktadırlar. Dolayısıyla bu, yaşlıların sosyal izolasyonunu azaltmaya ve kaldırmaya yetmemektedir.

İkincisi, aileleri yaşlılarının birinci dereceden destekçileri oldukları kadar aile bireyleri için bir stres kaynağı da olabilmektedirler. Hatta yaşlılar ile ABD’de doğan yeni kuşaklar arasında bir kuşak çatışması yaşanmaktadır. Bu kuşak çatışması iyi yönetilmezse ciddi sorunlara yol açabilmektedir. Dolayısıyla, aile, genelde yaşlının ruh güzelliğini besleyen duygusal bir yöne sahiptir, fakat zor zamanlarda, özellikle sürgünde yaşlıyı bazen depresyona sokmaktadır.

Son olarak, kuşak çatışmasıyla sürgünde yaşlıları bazen depresyona sokan genç kuşaklar, orada toplumları hakkındaki geliştirilen seterotipleri kırarak onlara dolaylı bir fayda da sağlamaktadırlar. Özellikle, müzik alanında gençlerin kendi dillerinde nostaljik parçalar söyleyerek yaşlılarını mutlu ettikleri ve yabancıların ön yargılarını kırdıkları görülmektedir (Martinez, 2009). Gurbetteki Türklerin çocuklarının, özellikle Almanya’da, bu yönde büyük başarılar sergiledikleri bilinmektedir. Gurbette kutladıkları bayramlarda, düzenledikleri festivallerde, giydikleri elbiselerde ve hatta yaptırdıkları döğmelerde Türk-İslam sembollerini kullanarak hem varlıklarını korumaktalar hem de yaşlılarla ortak bir noktada buluşup onları mutlu etmektedirler. Ancak bu yoğun ve özel ilgiyi müzik piyasasının tasallutundan korumak gittikçe zorlaşmaktadır, çünkü piyasa doğası gereği her şeyi kendine/faydasına göre dönüştürme hedefine sahiptir.

Yenilenme (yerine koyma) göçüyle, yaşlanmaya başlayan nüfus dışardan getirilen çalışan genç nüfusla dengelenmek istenmektedir. Çünkü yapılan nüfus tahminleriyle bazı gelişmiş ülkenin genel nüfuslarında bir düşüş, ama yaşlı nüfuslarında bir artış olacağı öngörülmektedir. Fransa, Almanya, İtalya, Japonya, Kore, Rusya, İngiltere ve ABD bu ülkeler arasında başı çekmektedirler. Özellikle söz konusu ülkelerde doğum oranları düştüğü ve yaşlı nüfus arttığı için iç ve dış genç nüfus takviyesine büyük bir ihtiyaç duyulmaktadır.

Dışardan gelen göç yoluyla nüfusun etnik yapısında gözle görülür bir değişim meydana gelmektedir. Bu karma/çok kültürlü yeni melez toplumların oluşması anlamına

gelmektedir. İşte tamda bu noktada tek ırka dayalı bir ulus-devlet oluşturmayı planlayanlar ile çoğulculuğu savunanlar arasında bir çatışma yaşanmaktadır. Bu çatışma ortamı da en fazla göçmen unsurları vurmaktadır. Çünkü çoğu zaman yerlilerin, doğum oranları yüksek göçmenlerin uzun vadede nüfuslarını artırarak kendilerini azınlık durumuna sokabilme korkusu vardır. Bu korku beraberinde bir yabancı düşmanlığı ve gittiği yerde yaşlanan göçmenlerin sosyal haklarından ve güvencelerinden mahrumiyeti anlamına gelmektedir. Bundan dolayı gelişmiş ülkelere göçte bir azalma göze çarpmaktadır. Bu da iş gücünü olumsuz yönde etkileyeceği endişesini doğurmaktadır.

Gelişmiş ülkelerde yaşlı nüfusun artması ülke içi göçün de yavaşladığı anlamına gelmektedir. Çünkü yaşlılıkla birlikte insanların hareket kabiliyeti azalmakta ve buldukları yerlerde kalma istekleri artmaktadır. Yaşlı ve sağlık turizminin gelişmesiyle kısmi bir hareketlilik göze çarpsa da bu mevsimlik/dönemlik olmaktan öteye geçmemektedir.

3. Yoksulluk, Göç ve Yaşlılık

Göçün en önemli sebeplerinden biri hiç şüphesiz yoksulluktur. İnsanlar kendi topraklarında karşılaştıkları yoksulluktan kaçmak veya onu azaltmak için başka yerlere göç etme ihtiyacı hissetmektedirler. Çoğu zaman yaşlılar geride bırakılıp gençler göç ederlerse de daha sonra ilk fırsatta yaşlılar da götürülmekte ya da onlara dışardan çocukları tarafından maddi destek sağlanmaktadır. Fakat bazen çok fakir ülkelere giden göçmenlerin/mültecilerin, Akdeniz’de görülen tekne facialarında görüldüğü üzere, dramatik kazalarla sonuçlanan acı bir durum da görülebilmektedir. Ki mesela bazı Afrika ülkelerinden çoğu yoksulun bu ölümlü yolculuğa çıkma gücü bile yoktur. Çünkü bu bile orta gelir düzeyinde belirli bir bütçe gerektirmektedir. Bu nedenle, çoğu yoksul için göç, mevsimlik ve yerel düzeyde kalmaktadır. Ancak gelişme açısından bakıldığında bu bile yoksulluğu birazda olsa azaltmaya yetmektedir.

Göç etmeyi başarabilenler, doğdukları ülkelerin gelişmesine çoğu yönden katkıda bulunmaktadır. Birincisi, sıklıkla bireysel ve toplu olarak memleketlerine para göndermektedirler. İkincisi, döndüklerinde kazandıkları değerli tecrübelerini ülkelere

aktarmaktadırlar. Üçüncüsü, gelir ve iş imkânı sağlayabilecek küçük yatırımlar yapabilmektedirler. Dördüncüsü, sosyal sermaye ve fayda bağlamında yeni fikirlerin ülkelerine taşınmasına aracı olmaktadır. Son olarak, doğdukları ülke ile gittikleri ülke arasında bir köprü vazifesi görerek uluslararası bir network/işbirliği geliştirmeye çalışmaktadırlar.

Batı modernleşme teorisi endüstrileşmenin, kırdan kente göçün, refah devleti gibi modern kurumların ortaya çıkışının ailenin yaşlıya desteğini azalttığı hipotezine dayanmaktadır. Büyük coğrafi göçlerin aileyi bir kenara ittiği ve yaşlıyı yalnızlık derdiyle/sorunuyla başa bıraktığı iddia edilmektedir. Ancak Asya ülkelerinde modernleşmenin ila da aile bağlarını ciddi anlamda zayıflattığı sonucu çıkmamaktadır. Özellikle yaşlı bakımında devletlerin müdahil olmak istememesi nedeniyle yaşlı bakım sisteminin geleneksel düzeyde aileye dayalı kaldığı bilinmektedir.

Emeklilik dönemlerinde yaşlılar ya “yerinde yaşlanma”yı tercih ederler ya da başka yerlere göç ederler veya yaşlı bakım kurumlarına yerleştirilirler. Yerinde yaşlanma modeli son zamanlarda kurumsal bakıma bir alternatif olarak geliştirilmiştir. Çünkü huzurevlerine yerleştirilen yaşlılar doğup büyüdüğü yerlerden koparıldıkları için çoğu zaman büyük bir mutsuzluk yaşarlar. Mümkün olduğu kadar onları yerlerinde tutmak ve sağlık hizmetlerini ayaklarına getirmek bir seçenek olarak sunulmaktadır. Türkiye’de evde bakım modelinin özellikle belediyeler tarafından yürütülmesi bu bağlamda değerlendirilebilir. Fakat bu, bazen her yaşlının tercihi olmamaktadır. Şehirde yaşamış bir insan, emeklilik sonrası bakım hizmetlerinin daha az olduğu kıyı seçebilmektedir. Tersine de doğrudur. Bütün yakınları şehre göç etmiş elden ayaktan düşmüş bir yaşlı, mecbur kaldığında şehre yakınlarının yanına gelebilmektedir. Göç bağlamından asıl dramatik olan bu yaşlının durumudur. Bir yandan yakınlarına kavuşmanın sevincini yaşarken öte yandan doğup büyüdüğü toprakların hasreti burnundan tütmektedir. Mesela, şehirde yaşamaya mecbur kalmış Karadenizli bir yaşlı bir Karadeniz türküsü çaldığında kentin beton yapıları arasında o güzel yaylalardan ayrılmanın acısına gark olmaktadır.

Belirli bir etnik gruba dayalı göçmen yaşlı azınlıkların gittikleri yerlerde farklı dezavantajlara sahip oldukları bilinmektedir. Düşük sosyo-ekonomik statüye sahip

olmaları, artan yaşları ve bununla birlikte büyüyen sağlık sorunları durumu göçmen yaşlı azınlık açısından içinden çıkılmaz bir hale sokmaktadır. Çünkü göçmen yaşlılar için sosyal ve sağlık hizmet ağlarına ulaşmaları yerli nüfusa oranla daha zordur. Göç ettikleri zamanlarda sağlıklı ve zinde olan bu insanlardan sonuna kadar faydalanan ülkeler, yaşlandıkları vakit sağlık harcamaları artınca dolaylı olarak onları memleketlerine yönlendirme/geri gönderme yoluna gitmektedirler. Gençlik yıllarında ağır işlerde çalıştıkları için kas-iskelet hastalıklarına ve psikolojik rahatsızlıklara yakalanma riskleri çok yüksektir.

Yaşlı azınlık grupların bütün ihtiyaçlarını karşılayabilecek huzurevleri ya hiç yoktur ya da çok azdır. Kaldı ki kalacakları huzurevi olsa da onlara bakacak profesyonel personelin farklı kültürlerden olması büyük bir sıkıntı oluşturmaktadır. Çoğu zaman aynı kültürden yaşlıya bakacak yaşlı bakım uzmanlarını, sosyal çalışmacıları ve uygulamalı gerontologları bulmak çok zordur. Örneğin, yaşlının dilini tam anlamamak sorunlarına çözüm üretmede sorunlar oluşturmaktadır. Sadece dil değil, çalışanın huzurevi sakininin farklı yemek kültürünü dahi bilmesi gerekmektedir. Dahası, sadece yaşlının biyolojik ihtiyaçlarına ve bedensel tıbbi bakımına değil, manevi bakımı kapsamına giren dini ihtiyaçlarını da karşılamak lazım gelmektedir. Mesela, daha 1895'te kurulan Darülaceze'de Sultan II. Abdülhamid, Müslümanlar için camiye, Hıristiyanlar için kiliseyi ve Museviler için sinagogu burada yaptırmıştır.

Göçmen yaşlı azınlığın evde bakım halleri de bundan farksız değildir. Çünkü evde yaşlıya bakabilecek aile bireyleri de büyük oranda yaşlı bakım eğitiminden mahrumdurlar. Evlerde yaşlının bütün ihtiyaçlarını karşılayabilecek bir modeli de tasarlamadıkları için yaşlının hareket kabiliyetini sınırlandırmaktadırlar. Örneğin, banyolar kaygan malzemeden yapılıncaya yaşlıların en çok yaşadıkları ve hatta ölümlerle sonuçlanan düşme vakaları artmaktadır. Asansörü olmayan bir evde yaşayan bir yaşlının dik merdivenlerden inip çıkması bile başlı başına bir sorun olabilmektedir. Göçmen ailelerin sosyo-ekonomik durumları elvermediği için de oturdukları kiralık evleri değiştirme şansları pek olmamaktadır. Kendi evlerinde yaşasalar bile onları yaşlının ihtiyacına göre yeniden restore imkânına sahip değillerdir.

Emeklilik yeri, yaşlılar için önemli hale gelmiştir. Çünkü emekli sayısı arttıkça, göç, oturma ve topluluk sorunları gerontolojinin bağımsız yaşama ve başarılı yaşlanma idealleriyle alakadar hale gelmektedir. Bu nedenle, insanların nerede emekli oldukları ve emeklilik için nasıl bir kültürel alan oluşturdukları çok önemli hale gelmektedir (Katz, 2009).

Sonuç Yerine

Günümüz küresel göç çağında nüfus hareketleri ve farklı kültürel arasındaki ilişkiler, mekânı ve yaşlının içinde bulunduğu sakinlerini de dönüştürmeye başlamıştır. Urry'in belirttiği gibi, artık çoğu şey, belirli bir yerde meskûn toplumların ötesinde gelişmektedir (Urry, 2000). Öyle ki ulaşım, iletişim ve bilgi teknolojileri alanında gelişmeler insana farklı bir adres dayatmakta ve yeni bir hüviyet kazandırmaya çalışmaktadırlar. Mekândaki bu küresel hareketlilik, daha kapsamlı bir aidiyet formunun oluşmasına zemin hazırlayabilmektedir, ama insanlar, özellikle yaşlılar, gittikleri yerlerde ve döndükleri vatanlarında yalnızlıktan ve sosyal izolasyondan yakalarını kurtaramamaktadırlar.

Yaşlılara yönelik kitle iletişim araçları vasıtasıyla yürütülen algı operasyonları, toplumun yaşlıya bakışını değiştirmektedir. İhtiyardan daha çok gençlik ön plana çıkarılmakta, yaşlı beden ise ekonomik kârı öne alan farklı sektörlerin bir ticari metaı/nesnesi haline getirilmektedir. Dolayısıyla yaşlıya karşı duyulan saygının ve hürmetin ölçüsü değişmeye başlamıştır. Mesela, eskiden yaşlı ebeveynlere bakım bir İlahi emir olarak telaki edilirken, çoğu ülkede artık bu karşılıklı çıkara dayalı bir formata bürünmüştür.

Yaşlılara bakışın, modernist söylemin tekdüzeleştirdiği, bir moda gibi küresel ölçekte aynılaşması, belirli bir yerde zorluklarla karşılaşan ihtiyarların hicretinin/göçünün bir ferahlıkla sonuçlanmasını güçleştirmektedir. Dahası, konuk ülkelerin gittikçe göçmene karşı artan tahammülsüzlükleri, azalan konukseverlikleri ve kaybolan ensarlık ruhları, yaşlıları büyük bir endişeye sevk etmektedir. Saygı ve hürmetin ölçüsü ekonomik bir çıkara doğru kaydığı için de onların gelir getiren değil, külfet olan bir yaş grubu olarak görülmesine yol açmaktadır. İşte bu durumda, hâlihazırda bütün toplumlara sirayet eden yaşlılığın negatif algısının değiştirilmesine yönelik projelerin hemen hayata geçirilmesi

gerekmektedir. Böylece, yaşlıları topluma bir külfet olarak gösterenlere karşı, onları dünyamıza ülfet eden bilge konumlarına tekrar getirilmeleri sağlanacaktır.

Kaynakça

- Hegland, M. E. (2009). Losing, Using and Crafting Spaces for Aging: Muslim Iranian American Seniors in California's Santa Clara Valley. Jay Sokolovsky (ed.), *The Cultural Context of Aging* içinde (s. 302-324). London: Praeger.
- Katz, S. (2009). Spaces of Age, Snowbirds and the Gerontology of Mobility: The Elderscapes of Charlotte County, Florida. Jay Sokolovsky (ed.), *The Cultural Context of Aging* içinde (s. 463-486). London: Praeger.
- Malmberg, B. (2006). Global Population Ageing, Migration and European External Policies.
http://ec.europa.eu/employment_social/social_situation/docs/walter_migration_f_in_rep_en.pdf (erişim: 1.3.2019).
- Martinez, I. L. (2009). Aging in Exile: Family Support and Emotional Well-Being among Older Cuban Immigrants in the United States. Jay Sokolovsky (ed.), *The Cultural Context of Aging* içinde (s. 325-345). London: Praeger.
- Rowles, G. D. (1980). *Prisoners of Space? Exploring Geographical Experience of Older People*. Boulder, Colorado: Westview Press.
- Urry, J. (2000). *Sociology Beyond Societies. Mobilities for the Twenty-First Century*. London and New York: Routledge.

KIERKEGAARD'IN UMUTSUZLUK VE KAYGI DUYGULARI YORUMU ÜZERİNDEN "ÇOCUKSUZ HAYATLAR" I GÖRMEK

Gülsevim Evsel¹

Özet

Bu çalışma, doğal yollarla çocuk sahibi olamayan ve bu amaçla yardımcı üreme teknolojilerine başvuran bireylerin üzerinde oluşan çocuk sahibi olma kaygı ve stresini nasıl tanımladıklarını, Kierkegaard'ın duygu, umutsuzluk ve kaygı önermelerinden yola çıkarak ortaya koymaktadır. Bu çalışma için, araştırmacının 2018 yılı saha çalışmasında 12 katılımcı ile gerçekleştirdiği görüşmelerden sağladığı nitel verilerden yararlanılmıştır. Araştırma sonucunda, ÜYTE (Üremeye Yardımcı Tedaviler) uygulamalarının çocuk sahibi olamayan bireylerin kaygı düzeylerini etkilediği, infertilitenin yol açtığı nesnel kaygıların yanı sıra öznel kaygıları da ortaya çıkarttığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: *Çocuksuz Aileler, Kaygı, Kierkegaard, Nitel Araştırma, ÜYTE.*

1. Giriş

Çocuk sahibi olamamak, özellikle Türkiye gibi aile ve üremeye önem veren muhafazakâr tabanlı toplumlarda yaşayan çiftler için oldukça önemli bir sorun haline gelebilmektedir. Evli olup, kendilerini çevreleri ve aileleri tarafından baskı altında hisseden bireylerin içinde yer aldıkları koşullarda bu baskıyı farklı şekillerde anlamlandırdıkları bilinmektedir.

Bu çalışmada, çocuk sahibi olmak için yardımcı üreme teknolojilerine başvuran bireylerin üzerinde sağlık görevlileri, yardımcı üreme teknolojisi uygulamaları ve yakın toplumsal çevreleri tarafından oluşturulan çocuk baskısı ve stresini nasıl tanımladıkları

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, geysel@yyu.edu.tr

ve bu durumla nasıl başa çıktıkları Kierkegaard'ın duygu, umutsuzluk ve kaygı önermelerinden yola çıkarak anlaşılacak istenmiştir.

2. Yöntem

Araştırmacının 2018 yılında, yardımcı üreme teknolojilerine başvuran 12 katılımcı ile gerçekleştirdiği derinlemesine mülakatlardan elde ettiği doktora tez bulgularının duygu, umutsuzluk ve kaygı içeren bölümleri kullanılmış, bu data nitel incelemeye tabi tutulmuştur. Burada, katılımcıların umutsuzluk ve kaygı duyguları ile ilgili nitel bulgulara yer verilmektedir.

3. Alan yazın Taraması ve Konunun Önemi

Üreme, her ne kadar bireysel bir olgu gibi görünse de özünde önemli toplumsal konulara öncülük eden bir anlam taşımaktadır. Hatta üreme, Şenel (1982: 42) tarafından dayanışma ve işbirliğinin ve dolayısıyla insanın toplumsallaşmasının ortaya çıkmasını sağlayan üç önemli kavramdan birisi olarak (savunma ve beslenme ile birlikte) açıklanmaktadır.

Aile kurumunun üremeyi düzenlemeyi ve kontrol altına almayı sağlayıcı rolü dikkate alındığında, üremenin aile olmadaki rolünün önemi anlaşılmaktadır. Genellikle evlilik birliği içinde oluşan bu aile yapısı, şekli ve anlamları zamana göre değişmekle birlikte, yine insanlığın tarihi kadar eskiye dayanmaktadır. Foucault (2007: 367)'nin Cinselliğin Tarihi adlı eserinde İÖ IV ya da III. Yüzyıldan kalma belgelerde kadının görevlerinin diğer bazı yasaklarla birlikte herhangi bir başka erkekle cinsel ilişkide bulunma yasasını da kapsadığı; buna karşılık erkeğin de eve bir başka eş getirmeme ve dışarıdaki ilişkilerinden çocuk sahibi olmamakla yükümlü olduğunun anlatıldığı görülmektedir. Görüldüğü üzere, insanlık tarihi her zaman tek eşliliği zorunlu kılmasa da genellikle, evlilik birliği içindeki kadın ve erkeğin birleşmesi sonucu doğan çocuğu meşru bulmaktadır.

Ancak, istedikleri halde cinsel birleşme yoluyla çocuk sahibi olamayan, infertil çiftlere günümüzde sunulan teknolojik alternatiflerin, evli çiftler tarafından kendileri dışındaki bireylerin üreme materyalleri ve/veya rahimlerini kullanmayı içeren yöntemlerini kabul

etmeleri gerektiğinden; yeni üreme teknolojilerinin, bu çiftlerin kaygı düzeylerini ciddi oranda arttıran pratiklere dönüştüğü düşünülmektedir. Diğer bir deyişle kaygı kavramı, “farklı disiplinler ve açıklamaların nesnesi olmakla birlikte günümüzün gerçekliği olan teknolojinin yarattığı ilişkiler bağlamında açıklanabilir” (Çötök, 2017: 212).

Bu bağlamda, kaygı ile ilgili literatürde Kierkegaard’ın teolojik açıklaması ve Heidegger’in ontolojik yaklaşımları yer almaktadır. Her ne kadar temelini teolojiden alsada burada Kierkegaard’ın kaygı sınıflandırması kullanılarak yeni üreme teknolojilerinin yarattığı kaygı durumları anlaşılmaya çalışılmıştır.

3.1. Türkiye’de çocuk sahibi olamamanın teknoloji ile ilişkisi

Çocuk sahibi olamamak, Türkiye gibi aile ve üremeye önem veren muhafazakâr toplumlarda yaşayan çiftler için önemli bir sorundur. Yardımcı Üreme Tekniği ile Tedavi olan Çiftlerin Emosyonel Tepkilerinin Belirlenmesi adlı tezinde Dilek (Brucker ve McKenry, 2004; akt. Dilek, 2009: 4) infertilite sorununun neden olduğu kaygı durumlarını aşağıdaki gibi aktarmıştır:

...[çiftler] oldukça güçlü bir şekilde çocuk istemelerine karşın aynı zamanda bağımsızlıklarının ve oluşturacakları yaşam tarzından dolayı ebeveynlik rolünden korkup anksiyete yaşayabilirler. Bedene karşı öfke ve hayal kırıklığı “neden ben “ya da bunu hak edecek ne yaptım“ ön plana çıkabilir. Hamile ya da çocukları olup fiziksel, zihinsel ve maddi stres yaşamayanlara karşı öfke oluşabilir. Cinsel dürtüler azabilir, çünkü artık cinsellik kendiliğinden olmaktan çıkmış, programlanmış, hatta doktor kontrolüne girmiştir. Başkalarından durumu saklama ihtiyacı doğabilir. Herkese açıklama yapma durumundan kaçınmak için aile ve arkadaşlarla olan ilişkilerden uzaklaşılabilir. İnfertilite bu durumların sonucunda sadece üreme fonksiyonu ile ilgili bir durum değil aynı zamanda sosyal ve psikolojik etkilenmeye de neden olan potansiyel bir kriz olarak ortaya çıkar.

Yeni üreme teknolojilerinin neden olduğu kaygı durumları ise daha çok aşağıdaki gibi tedavi süreçleriyle ortaya çıkmaktadır:

Tedavi sürecinde çiftlere, ilaçları doğru zamanda ve doğru şekilde kullanmak, gerekli cinsel perhizi yapmak, uygulamalar için doğru zamanda doğru yerde bulunmak gibi uzunca listelenebilecek bir dizi sorumluluklar yüklenmektedir. Çiftlerin bu sorumluluğu yerine getirebilmek için tedavi sürecinin basamaklarını ve amaçlarını çok iyi anlamaları gereklidir. Üreme teknolojisi, konuya çok yabancı çiftler için çok karmaşık ve korkutucu olabilir. Bu bilinmezlik infertilitenin oluşturduğu duygusal etkilenmelerin üstünde stres yaratabilir. İnfertilite tedavisi, IVF uygulamaları kontrol kaybı, suçluluk duygusu, kayıp, depresyon ve yas süreci yaşanmasına neden olur. Başarısız IVF denemeleri çiftin biyolojik yolla çocuk sahibi olamayacağı gerçeğini kavramasına yol açar, acılı süreç yoğunlaşır. Çiftler evlilik ilişkilerini tehdit altında hisseder (Ungerleider, Rothchild ve Nichols, 2008: akt. Dilek, 2009: 4).

2010 yılında Türkiye’de ÜYTE Merkezleri Yönetmeliği² uyarınca üçüncü kişilerden yumurta, sperm ve rahim bağışısı/ desteği alma yasağı yürürlüğe girmiştir. Diğer ülkelerdeki üreme yasaklarından farklı olarak bu yasa en güncel haliyle, evli çiftlerin bu hizmetlere yurtdışında erişimini de engellemektedir.

Dolayısıyla bu yasa ve çocuk sahibi olamamak çiftler üzerinde çeşitli baskılar oluşturmaktadır. Evli olup kendilerini çevreleri ve aileleri tarafından baskı altında hisseden bireyler içinde yer aldıkları koşullarda bu baskıyı farklı şekillerde anlamlandırmaktadır.

Bu çalışmada vurgulanan düşünce, genelde teknolojinin, özelde ise yardımcı üreme teknolojilerinin bireyler ve topluluklar üzerinde kaygı yarattığıdır. Aşağıda, kaygı kavramı ve bu kavrama Kierkegaard’ın yaklaşımı incelenmektedir.

² <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/03/20100306-10.htm>

3.2. Kaygı kavramı

Kaygı, Türk Dil Kurumu'na göre, "üzüntü, endişe duyulan düşünce, tasa" olarak açıklanmaktadır. Sözlüklerde genellikle "[İng. Anxiety; Fr. Anxiete; Al. Sorge] endişeyle karışık tasa; bir isteğin amacına ulaşmayacak gibi görüldüğü durumlarda ortaya çıkan tedirginlik hali" (Cevizci: 2002; akt. Çötök, 2017: 211) olarak yer aldığı bilinmektedir.

Kierkegaard'ın (2012), toplumsal olay ve koşulları ele alırken aklı önceleyen rasyonalist yaklaşımların aksine duygulara önem verdiği bilinmektedir. Ona göre, umutsuzluk, kaygı gibi duygular sadece insan türüne özgüdür. Kierkegaard (2017: 35-36)'a göre kaygı kavramı "düş gören tinin nitelik kazanması" olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımla *düş görme* özelliğinin insana özgülüğünü ifade etmiş olan düşünür, bu ifadesini kaygı kavramının "korku ve benzeri kavramlardan ayrılması gerekliliği" ve, "hayvan ve diğer canlılardan farklı olarak insana özgü" olduğunu da belirterek desteklemiştir. Kierkegaard (1980: 91) kaygının ancak gelecek ile ilişkili bir kavram olarak ele alınabileceğini vurgulamıştır. Ona göre, geçmişle ilgili kaygı duyulduğu söyleniyorsa, orada çelişkili bir ifadede bulunulmuş olur.

Bu anlamda, Kierkegaard (2017: 35)'a göre insanın düş görme yeteneğinin olmasının *tin* i ile ilişkili olduğu düşünülmelidir. Ona göre *tin*, insana yüklenmiş bir niteliktir. Sadece yetişkin insanda gelişmiş olduğu kabul edilmelidir. Dolayısıyla, kaygı kavramının çocuklarda görülmediği veya sınırlı olduğunu ileri sürmektedir (Kierkegaard, 2017: 35). Bu açıklama ise yine tin ile ilgilidir. Kaygı ne zaman ki sözün tam anlamıyla kendisine döner, işte o depresyon ile eş anlamlı sayılır (Kierkegaard, 2017: 35-36). Bu açıklamalardan kaygı kavramının tinle ilişkili olduğunu ve bu özelliklerin ise yetişkin insan türünde görülebileceği anlaşılmaktadır. Öyle ise, çocuk sahibi olmak için yardımcı üreme teknolojilerine başvuran bireylerin teknolojinin arttırdığı bir kaygı içerisinde de bulunabileceği gayet kabul edilebilir bir önerme olacaktır.

Burada Kierkegaard (2017: 36) nesnel ve öznel kaygı ayırımına yer verilmesi gerekmektedir. Bu çalışmanın bulgular bölümünde, bu ayırım üzerinden, doğal yollarla çocuk sahibi olamayan bireylerin ifadeleri yorumlanmıştır.

Kierkegaard (2017: 35)'e göre, “nesnel kaygı,” yaratılıştaki [araştırmacının bu çalışmadaki yorumu ile “doğamızdaki”] kaygı olarak karşılık bulmaktadır. Adem’in masumiyet durumu, buna örnek olarak verilmektedir.

Çocuk sahibi olamama ile ilgili kaygılar, diğer bir deyişle çocuk sahibi olamamaya ilişkin statü kaybı, ortaya çıkan duygusal problemler, kendini yetersiz/ eksik hissetme, kadın gibi hissedememe gibi durumlar nesnel kaygı türüne örnek olarak verilebilir. Toplumsal tepki ve baskıları “kaygı” olarak hissetmek de nesnel kaygı sınıfında yorumlanabilir.

Kierkegaard (2017: 35)'a göre, “öznel kaygı” ise, işlediği günahın [araştırmacının bu çalışmadaki yorumu ile “edindiği deneyimlerin”] sonucu olarak bireyde görülen kaygı olarak yorumlanmaktadır. Bu çalışma kapsamında, yardımcı üreme teknolojileri ile ilgili olarak edinilen kaygıların, bu tür kaygılara örnek olarak verilebileceği düşünülmektedir.

Aşağıdaki “Bulgular ve Tartışma” Bölümü’nde burada verilen nesnel ve öznel kaygılar, çocuk sahibi olabilmek için yardımcı üreme teknolojilerine başvuran bireylerin ifadeleri üzerinden örneklendirilerek açıklanmıştır.

4. Bulgular ve Tartışma

4.1. Nesnel kaygı: “toplumsal baskı”

Yukarıda “nesnel kaygı’ nın yaratılıştaki [doğamızdaki] kaygı” olduğu ifade edilmişti. Bu bölümde, çocuk sahibi olamamanın sonucu olarak bireylerin karşı karşıya kaldıkları toplumsal baskı örnekleri yer almaktadır.

Nesnel kaygı örneği olarak, bir katılımcı çocuk sahibi olamamanın üzerlerinde hissettirdiği olumsuz etkiyi aşağıdaki gibi ifade etmiştir:

Şöyle söyleyeyim ben size 15 sene içinde ben. Ben alkolik oldum mesela yani. Kafayı yedim. Ne oldu çocuk yokken düşünün. Aile kuramıyorsunuz. İki kişi böyle sap gibi evde oturuyoruz biz. E sonra ben. Alkole başladım, baktım şey yok yani çözüm bulamıyorum. Kafamda hiçbir şey üretmiyorum. Çocuğumu kaybetmişim, sonra annemi kaybetmişim... Çocuksuz bir aile olamaz yani

çünkü kafamızda herhalde bilmiyorum da yani. Böyle baktığınız zaman bazı insanlar çocuk istemiyor. Ama biz çocuksuz yapamadık açıkçası.

Bir başka katılımcı ise, çocukları olmadığı için eşi ile birlikte yaşadıkları baskıyı ve bu nedenle arkadaşlarının farklı tepkileriyle karşılaştıklarını bildirmiştir. Aşağıda bu katılımcının ifadesi diğer bir nesnel kaygı örneği olarak yer almaktadır:

Ee.. Çevre olarak da çok fazla enteresan durumlar yaşadık... Bir doktor arkadaşım bana dedi ki, yani nasıl kabul edeceksin vesaire. İşte her detayını sorma gereğini duydu, ya da işte içinde bulunduğu meslek hayatı yüzünden ya da işte kabul etmen ne kadar zor olacak, nasıl yapabileceksin vesaire derken çok şaşırılmış, çok şaşırttı beni ee.. Evime gelen temizlikçi bayan benim adıma çok sevindiğine, ondan sonra işte benimle birlikte ağladığına, işte hamilelik haberine çok sevinip işte beni kutlamaya geldiğine vesairesine tanık oldum. Hiç beklemediğim insanlardan farklı tepkiler aldım açıkçası.

Diğer bir örnek, bir hastalık geçirmesi ve organ nakli gerektiği durumda çocuğuna yardımcı olamayacağı kaygısı duyan bir katılımcıya aittir. Bu kaygının da nesnel kaygı olarak yorumlanabileceği düşünülmektedir. Katılımcının ifadesi aşağıdaki gibidir:

Ara ara geliyor aklıma evet. Yani şu geliyor, eğer ilerde bir genetik rahatsızlık çıkarsa bunun araştırılması noktasında biz o kişiye. O kişiye ulaşılması gerekirse nasıl ulaşacağız? Bir öyle bir korku geliyor. Bir de hani çok absurd belki ama. Mesela bir böbreğimi vermem gerekse, kim verecek hani anne verir, değil mi? Ben böbreğimi bile veremeyeceğim mesela o.. E benim arkadaşşıma böbrek verdi de annesi. Belki o yüzden heyecanlıyım ama.

Görüldüğü gibi, çocuk sahibi olmak için yardımcı üreme teknolojilerine başvuran bireylerin kaygı durumları yukarıdaki örnekler ışığında, nesnel koşullarından ileri gelmektedir. Ancak bu koşulları arttıran ve/veya farklı bir boyuta taşıyan, daha çok, kullandıkları teknoloji ile ilişkili olarak ortaya çıktığı anlaşılan öznel kaygıların da var olduğu bilinmektedir.

Bu kaygı örnekleri ve yorumları aşağıdaki bölümde yer almaktadır:

4.2. Öznel kaygı: “ÜYTE ile ilgili kaygılar”

“Öznel kaygı”nın, işlediği günahın sonucu olarak bireyde görülen kaygı olarak yorumlandığı belirtilmişti (Kierkegaard, 2017: 35). Düşünürün burada “işlenen günah olarak” kastettiği eylemin, bu çalışmada “edinilen deneyim” olarak yorumlanmasında bir sakınca görülmemiştir.

Aşağıdaki örnekte paylaşılan deneyimin, çocuk sahibi olmak için yardımcı üreme teknolojilerine başvuran kadın katılımcı ve eşi için öznel kaygı oluşturduğu anlaşılmaktadır. Bu kaygı aşağıdaki gibi belirtilmiştir:

N: Ha tabi şey, şöyle. Zaten hani bu yapılıyor. Yumurtayı koymadı belki. Öyle şeyler de okudum ben internette. Kıbrıs'ta. Yumurta nakli..zaten bir hafta sonra hamilelik testi yapıyorsunuz hani..

A: Bir de spermi koyduğunu görüyoruz, yani ultrason eşliğinde yapıyorlar bu işlemi.

N: Ben mesela iki embryo yerleştirdiklerini ultrasonda gördüm. Pıt atıldı. Ama onun embryo olduğunu ben bilmiyorum. Bişe attılar sonuçta, su da olabilir. Bilmiyorum ki. [Gülüştürmeler].

Yukarıdaki örnekte, katılımcının rahmine embryo değil, belki de su atılmış olduğu kaygısını taşıdığı anlaşılmaktadır. Söz konusu katılımcı, görüşme yapıldığı esnada bir yılı aşkın bir süre önce çocuklarına [ikiz çocuklar] kavuşmuş olmasına rağmen, yukarıda anlattığı ve olumsuz sonuç aldıkları yardımcı üreme teknolojisi deneyiminde teknolojiye ve onu uygulayanlara yönelik güvensizliğiyle ilgili ciddi bir öznel kaygı geliştirmiştir. Bir başka öznel kaygı ile sonuçlanan deneyim aşağıdaki gibi paylaşılmıştır:

Hatta ben dedim ki kesin yani öyle bir ortamdı ki sonrasında konuşuyoruz tabi, Eşimin bile spermi içerde karışmış olabilir ilk case [durum] den söz ediyorum. O kadar giren çıkan belli değil bir yerd ki orası. Yani gerçekten

orası bir karmaşaydı ya düşünsenize bir sürü aile böyle çok kapalılar vardı, Almanya'dan gelenler vardı. Hep beraber bekliyoruz kuzu gibi. Kimse kimseyle konuşmuyor. Bir şey soramıyor. Bakışamıyor bile. Erkekleri çağırıyorlar, erkeklerin eline böyle şey veriyorlar işte, bardak veriyorlar. Onlar giriyorlar içeriye, o çıkıyor o giriyor. Ben böyle bir panik oldum. 'Lan' dedim, 'sen gittin ama yani üstüne baktın mı hani' falan.. Her şey bir karman çormandı yani. Öyle bir şey de hissediyorsunuz. O da kullanılıyor olabilir. Sonuçta sperm de gereken bir şey. Belki de eşiminkini aldı, sakladı belki de dedim senin çocukların var sağda solda.

Burada eşinin sperminin, tüp bebek merkezinin kargaşalı ve güven vermeyen ortamında karışmış olabileceği kaygısı taşıyan bir kadın katılımcının paylaşımı yer almaktadır. Görüldüğü gibi, katılımcıların öznel kaygı durumlarını daha çok içlerinde yaşadıkları, bununla ilgili çevreleri ile herhangi bir fikir/duygu alışverişince bulun(a)madıkları anlaşılmıştır.

Benzer şekilde, aşağıda yumurta donasyonu alacağı kadının kimliğini, özelliklerini merak eden bir katılımcının sorusuna, tüp bebek merkezinde çalışan bir başka kadının kaygı uyandıran cevabı görülmektedir:

Güven, sözlü bir güven. Ama onu işte gidip de o yeri gördükten sonra o güven zaten ya var ya yok. O ilkinde zaten iyi ki olmamış, hayırlısı. Yani orası kesin. Yani belki hani e.. Hayat kadınlarından bile alıyor olabilir bence orası. Ama yani burası hani tıp öğrenciler yani daha doğrusu öğrencilerden alındığını, ihtiyacı olan tarzında genelde bize onu söyledi. O bir şekilde beni daha bir rahatlattı yani. Eğer tabi genetik anlamda da bir şey yoksa. Mesela ilki bana şey dedi: onu hiç unutmuyorum; peki dedim kimdir nedir nasıl öğreneceğim ben bunu. Bir böyle çok değişik şiveyle konuşan bir kadın vardı: merak etme şekerim, Müslümandır, gibi birşey dedi. Başka bir şeyler daha dedi, beyazdır, Müslümandır, merak etme dedi. 'Eyvah,' dedim, 'onu hiç sormamıştım halbuki,' dedim. Öyle bir şey demişti bana. Değişik gelmişti."

Burada katılımcının ifadesine, “güvenin sözlü bir güven olduğu”nu belirterek başlaması dikkate değerdir. Söz konusu yardımcı üreme süreçlerinde, tüp bebek merkezlerinden yazılı bir şekilde güven veya garanti alamadıkları çoğunlukla paylaşılan bir sorun olmuştur.

Sonuç

Bu çalışmada, ÜYTE'nin uygulanması/ uygulanmaması/ şartlı uygulanmasının, doğal yollarla çocuk sahibi olamayan bireylerin kaygı düzeylerini arttırıp arttırmadığı anlaşılmalı istenmiştir. Araştırma sonucunda, ÜYTE uygulamalarının çocuk sahibi olamayan bireylerin kaygı düzeylerini arttırdığı, nesnel kaygıların yanı sıra öznel kaygıları da arttırdığı ve/ veya ortaya çıkarttığı görülmüştür.

ÜYTE'nin Türkiye gibi ülkelerde uygulanmasının beraberinde yasaklar, uygulanma koşulları, yasadışılık, ödeme veya gönüllülük esası, IVF merkezlerinin teknik, çevresel koşulları, denetimi, gizlilik gibi konularda ciddi endişeleri de getirdiği görülmektedir.

Teknolojik şüphecilik, teknolojik hazırlıklılık (readyness), teknolojiyle ilgili bilgi sahibi olma gibi hususların araştırılmasının toplumdaki kaygı düzeylerini daha iyi anlaşılmasında rol oynayacağı düşünülmektedir. Teknoloji toplumu olmanın, toplumdaki kaygı durumlarını ve ifadelerini ciddi oranda etkilediği düşünülmektedir. Bu konuda daha fazla araştırma yapılması önerilmektedir.

Bu çalışmada, Türkiye'de çocuk sahibi olmak için yardımcı üreme teknolojilerine başvurmuş bireylerin gündelik hayatlarında karşılaştıkları tepkileri ve baskıları nasıl anlamlandırdıklarına yer verilmiştir. Sonuçta, bireylerin farklı duygulanım ve kaygılar besleyerek de olsa taşıyıcı annelik ve/ya yumurta donasyonu almak için, nihayetinde çocuk sahibi olabilmek için bu teknolojilerden yararlandıkları, halk tabiri ile sıtmaya razı oldukları, görülmüştür.

Ancak nihayetinde, kaygı yorum ve algılarının ÜYTE'de etik ilkelerin uygulanması ile doğrudan ilişkili olduğu düşünülmektedir. Bu çalışmada, rasyonel bir davranış olan “seçme özgürlüğünün” yukarıda tartışıldığı gibi teknolojik “imkansızlıklarla”

sınırlandırılmasının kaygı durumlarını azalttığı değil; bilakis arttırdığı sonucuna varılmıştır. En başta yardımcı üreme süreçleri ile ilgili doğru bilgi edinme ve aydınlatılmış onam haklarına saygı duyulması olmak üzere, etik ilkelerin uygulanması ve teknoloji uygulayıcılarının uygun ve doğru şekilde denetlenmesi ile bireylerin bu konudaki kaygıları azaltılabilir; hatta öznel kaygıları ortadan kaldırılabilir.

Kaynakça

- Çötök, T. (2017). Teknoloji Toplumunda Kaygı, *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 3(5), s. 209-222.
- Dilek, N. (2009). Yardımcı Üreme ile Tedavi olan Çiftlerin Emosyonel Tepkilerinin Belirlenmesi. (Yayınlanmış yüksek lisans tezi). Haliç Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.
- Evsel, G. (2018). Human Rights Domain for Reproductive Biotechnology: A Qualitative Study on Turkish Case. (Yayınlanmamış doktora tezi) Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara, Türkiye.
- Foucault, M. (2007). *Cinselliğin Tarihi*. İkinci Basım. Ayrıntı Yayınları.
- Kierkegaard, S. (2000). *Meseller*, Pinhan Yayıncılık.
- Kierkegaard, S. (2017). *Kaygı Kavramı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kierkegaard, S. (1980). *The Concept of Anxiety*, Princeton University Press.
- Şenel, A. (1982). İlkel Topluluktan Uygar Topluma: Geçiş Aşamasında Ekonomik, Toplumsal, Düşünsel Yapıların Etkileşimi, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları.

LOJMANLARIN HİYERARŞİK YAPISINA MARUZ KALMANIN ÇOCUKLARIN LİDER KİMLİK OLUŞUMU ÜZERİNE ETKİLERİ

Hatice Gökce¹

Özet

Bu araştırmada lojman hayatının hiyerarşisinin sosyal ilişkiler ve bu ilişki ağı içinde büyüyen çocuklar üzerindeki etkileri çalışılmıştır. Lojmanlardaki gayr-ı resmî hiyerarşik ilişkilerin bilhassa çocukların sınıfsal kimlik ve lider kişilik gelişimi üzerinde etkileri olduğu varsayımıyla yapılan araştırma; literatür taraması ve nitel araştırma deseninde, yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşme tekniği ile çalışılmıştır. Araştırma kapsamında 1990-2000 yılları arasında, o zamanki KİT'lerden Et ve Balık Kurumu'nun Burdur kombinasında lojman tecrübesini yaşayan orta seviye statü sahibi lojman hak sahibi memur ebeveyn, eşi ve çocuğu ile kantin çalışanı işçiden oluşan katılımcılarla derinlemesine görüşme yapılarak araştırmanın problemi açısından anlamlı bulgular aranmıştır. En sert hiyerarşinin asker ve polis lojmanlarında yaşandığı kabul edilmekle birlikte, cami ya da Kur'an kursu gibi dîni kurum lojmanlarında da durumun daha hafif olmadığı düşünülmektedir. Özellikle devlet lojmanlarındaki bağlı bulunduğu devlet dairesinin hiyerarşisi ile paralel şekillenen sosyal yapıda, sivillikten uzak bir resmî yapıya maruz kalarak büyüyen çocukların, hiyerarşiye çok erken maruz kaldığını tecrübe etmek çalışmanın motivasyonunu oluşturmuştur. Araştırma sonucunda lojmanların çalışanlara ekonomik fayda ürettiği kabul edilmekle birlikte; sosyal bir yapı olarak hiyerarşik ve problemlili ilişkiler üretmesinin, özellikle kişilik yapısının oluştuğu çocukluk dönemi üzerinde olumsuz etkileri olduğu gözlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Lojman, Hiyerarşi, Liderlik, Sınıfsal Kimlik*

¹ YL, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uygulamalı Sosyoloji, htccokce@gmail.com

1. Giriş

Lojman² hayatının içinde şekillendiği bürokratik yapıyı tanımlamak amacıyla, bu anlamda kavramsal çerçeveye katkıda bulunan kuramcılarının çalışmalarından araştırmayı destekleyecek verilere ulaşılmaya çalışılmıştır. Bu anlamda baktığımız ilk isim sosyolojinin temel kurucularından *Karl Marx*, sistematik bir *bürokrasi teorisi* geliştirmemiş olmakla birlikte; bürokrasiyi, devlet yönetimi içinde daha çok güç ilişkisi bağlamında ele almıştır. Marx'a göre devlet, genel çıkarları değil, sivil toplumun bir parçası olan egemen sınıfın çıkarlarını temsil etmektedir. Sonradan ortaya çıkan lojman sistemi, tam da devletle sivil arasında yer alan bu spesifik yapıya denk düşmektedir. Marx'a göre bürokrasi, devletin kendisi gibi egemen sınıfın diğer sosyal sınıflar üzerindeki hâkimiyetini sürdürmede kullanılan bir araçtır (Marx & Engels, 1976, s. 31-38).

Max Weber, Marx'ı eleştirmekle birlikte onun bürokrasi görüşünden etkilenmiş, bürokrasiyi özerk bir alan olarak inceleyen ilk isim olmuştur. Sözlüklerden farklı olarak Weberyen bürokrasi hiyerarşinin hukuka dayalı ve formel olarak meşru zeminde yasal otorite olarak tanımlanır ve sistemin içine dahil olanların sıkı sıkıya bu sisteme uyması beklenir. Weber kamusal hayatla özel hayatın ayrılmasını sistemin işlemesi için gerekli görmekte ve bürokrasinin, genel olarak resmi faaliyet ile özel yaşam alanını birbirinden ayırtmaktadır. Ayrıca geleneksel ve karizmatik otoritenin bürokratik alandaki hiyerarşi üzerine olan olumsuz etkilerini de irdeleyen Weber'in bürokrasi modeli meşru otorite tiplerinden geleneksel ya da karizmatik otorite değil yasal/ussal otoriteye dayanmaktadır (2005, s. 35).

Bürokrasiye mekân olarak lojmanları konumlandırmaya çalışırken *Michel Foucault*'un kavramsallaştırdığı “panoptikon”u da araştırmaya eklemek lüzumlu görüldü³. Foucault

² Bir kuruluş ve iş yerinde çalışanlara bedelsiz veya az bir kira karşılığında verilen konut (Lojman Ne Demek)

³Panoptikon, 1785 yılında Jeremy Bentham tarafından tasarlanmış olan ve uygulamaya geçmeyen bir hapisane inşa modelinin adıdır. Bu hapisane, ortasında mahkûmların göremeyeceği bir gözetleme kulesinin olduğu ve kulenin görüş alanında halka halinde sıralanmış, iç ve dış cepheye bakan iki camın bulunduğu hücrelerden oluşuyordu. Hücrelerde var olan karşılıklı iki cam, hücrenin aydınlatılmasını sağlayarak kuledekilerin mahkûmları izlemesine olanak veriyor. İşte Bentham'ın amacı da izlendiğini bilen

“Hapishanenin Doğuşu” adlı kitabında bu modeli iktidar ile toplum arasındaki ilişkide inceleyerek, panoptik tekniklerle iktidarın toplumun en küçük parçası olan birey üzerinde, lojmanlardaki gibi kontrol mekanizması kurduğunu belirtmektedir (2015, s. 295-296).

Burak Asiliskender’in doktora çalışması olan “Modernleşme ve Konut; Cumhuriyet’in Sanayi Yatırımları ile Kayseri’de Mekânsal ve Toplumsal Değişim” tezinde lojmanlar modernleşme sürecinin parçası olarak tanımlamıştır.

Devlet, “daha sonra kendisini taşıyacak” burjuvazi sınıfını “oluşturup güçlendirmeye” çalışmıştır.... Bu bakışla devlet, kendi eliyle ‘modern’ kentlerin birer modeli olarak kurduğu sanayi yerleşkeleri ile çalışanlara, ailelerine ve buldukları kentte yaşayanlara, kimliklerini yeniden yapılandırarak mekânsal ve sosyal ortamlar yaratmıştır (2009, s. 158).

2. Lojmanda çocuk olmak

2.1. Romanlar

Lojman hayatı akademik yayınların yanı sıra romanlara da konu olmuş, yan hikâyelerin öznesi ya da ana hikâyenin mekânsal nesnesi olarak resmedilmiştir. “Kuban Tutsakları” bu anlamda 1914-1942 yılları arasındaki yirmi sekiz yıllık zaman diliminde, Kuban Havzası’nda yaşayan Çerkezlerin ve diğer milletlerin hayat tarzlarından örneklerin anlatıldığı askerî bir lojmandaki hiyerarşinin, Marx’ın sınıfsal bürokrasi anlayışını çağrıştırdığı bir romandır (Farz, 2013, s. 519). Araştırma kapsamında literatüre dâhil edilen diğer bir roman ise *George Orwell*’in meşhur “Bin Dokuz Yüz Seksen Dört” olmuştur. Romandaki güven ve kontrol bağlamında ütopyik bir iktidar sistemi ile lojmanların izole ve değişmez işleyişini karşılaştırarak; küçük bir iktidar alanı olan lojmanların ürettiği itaatkâr birey yapısı incelenmiştir (Orwel, 2016).

mahkûmların yanlış yaptığı hareketlerden dolayı ceza alacaklarını bildiklerinden doğru davranışlarda bulunmalarını sağlamaktı (Bentham, s. 139-153).

2.2. İnternet sözlükleri

Yukarıda görüldüğü gibi Türkiye'nin önemli kurumsal mekânları olarak varlığını sürdüren lojmanlarda çocuk olmak, "Y Kuşağı" gençlerin içlerini döktükleri internet sözlüklerinde başlık olarak açılmıştır. Buradaki yorumların bazıları şöyledir:

"Bir otel lojmani düşünecek olursak, otel müdürü tarafından sürekli hakir görülebilecek çocuklardır. üye veya müşteri çocuklarıninyapmış olduğu her türlü yaramazlıkların, kirilen ve dökülenlerin faturası lojman çocuklarına çıkarılır. çünkü onlar lojman çocuklarıolmanın ötesinde personel çocuklarıdır. (Sözlük, 2016)."

Yine benzer şekilde bilhassa sürekli gözlenildiği hissine değinen bir sözlük yazarı durumu Foucault'un "panopticon"ununun anımsatan tahliliyle sözlüğe içini dökmüştür: *"parçası oldukları aileye ya da aileleri dolayısıyla mensup oldukları çevreye göre biraz farklı ilgi alanları var ise, onlarca gözün merceği altında ve jurnallerin gölgesinde yetişen çocuklardır (Sözlük, 2016)."* Kurgulanmış ve gerçek hayattan kopuk, bu stabilize alan dışındaki hayat tecrübesi anlamında lojman çocuklarının yaşayabileceği uyum sorunu ve bocalamayı dile getiren bir başka sözlük yazarı da düşüncelerini *"gerçek hayatla karşılaşınca bocalama ihtimalleri yüksek çocuklardır (Sözlük, 2016)."* şeklinde ifade etmiştir. Gri renk lojman çocukları için sadece duvar veya kapı boyası rengi değil; bir hayatın donuk, statik ve bürokratik görünürlüğünden ve algılanılışından kaynaklanmaktadır.

"Lojman Griliği"

"sana şiirler biriktiriyordum fen bilgisi defterimde ama

sen yoktun..ben, senin beni sevebilme ihtimalini

seviyordum, suni teneffüs saatlerinde... okul servisi

seni hep zamansız, amansızca bir lojman griliğine

*götürüyordu..." *Yılmaz Erdoğan*

dizelerinde bahsedilen çocuklardır (Sözlük, 2016)."

2.3. Bloglar

Yine blogların taranması sırasında da çalışmanın bütününde görüldüğü gibi devletin bütün "gri"liğinin hissedildiği bürokratik ve hiyerarşik yapı tanımları dikkati çekmiştir.

Çocukluğunun bir kısmı lojmanda geçmiş benim gibiler için tanıdık geleceğini düşündüğüm bazı ortak çıkarımlar var bu hayata dair. Ait olduğu kurumun, kurumsal kimliğini taşıyan, toplu konut tadında yapılmış, genellikle 5 ya da 7 katlı yükselen binalar arasında, mümkün olduğunca kimliksizleştirilmiş apartman cephelerine sahip, az yeşilli, bol betonlu lojman yerleşkeleri (Karabacak, 2012).

Tablo 1. Türkiye'de rakamlarla lojman gerçeği (Lojman, 2013)

Kamu Kurumu Lojman Sayısı	204.858
Emniyet Genel Müdürlüğü	46200
Millî Eğitim Bakanlığı	43785
Millî Savunma Bakanlığı	41995
Sağlık Bakanlığı	20453
Jandarma Genel Komutanlığı	19693
Adalet Bakanlığı	8600
Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bkn.	5447
Maliye Bakanlığı	4823
Devlet Su İşleri Gn. Md.	3818
Gelir İdaresi Başkanlığı	2876
Çevre ve Şehircilik Bakanlığı	1835
Meteoroloji Genel Müdürlüğü	921

İçişleri Bakanlığı	866
Sayıştay	721
Dışişleri Bakanlığı	588
Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı	566
Başbakanlık	639
Cumhurbaşkanlığı	566
Meclis Başkanlığı	466

Dünyada en çok lojmanı olan ülke Türkiye'dir. 2013 bütçe verilerine göre Türkiye'de Emniyet Genel Müdürlüğü 46 bin 200'le en fazla lojmanı olan kamu kurumu iken elinde hiç lojman bulunmayan kamu kurumları da Avrupa Birliği Bakanlığı, Gençlik ve Spor Bakanlığı, Orman ve Su İşleri Bakanlığı, Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu, MİT Müsteşarlığı vb. şeklinde sıralanıyor (Lojman, 2013).

3. Araştırmanın Varsayımı

1) Lojmanlar, aynı yerde çalışan insanların ailelerini, sosyal çevre ve ev hayatları ile birlikte bir araya getirip tek tipleştirilen, kurumun hiyerarşik yapısını çalışandan çocuklara doğru yayan, erken yaşta insanları sınıf ve iktidar problemi ile karşı karşıya getiren yerlerdir.

2) Lojman çocukları da işte bu koşullarda geçirilen ilk çocukluk deneyimleri ile benzer anılar, aşağılamalar, yukarıdan aşağı dayatılan hiyerarşik çelişki ve güvensizlikle büyürler.

4. Araştırmanın Yöntemi

4.1. Araştırmanın modeli

Kitaplar, romanlar, makaleler taranmış, ilgili bölümleri konu ile irtibatlandırılmış, gözlem aracı olarak internet sözlükleri ve bloglardan örnekler seçilerek nitel bir veri toplama yöntemi olan yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler yapılmıştır.

4.2. Katılımcılar

Katılımcılar amaçsal örneklem seçim tekniği ile belirlenmiştir. 1990-2000 yılları arasında, Burdur'daki bir kamu lojmanında yaşayan orta seviye statü sahibi bir (1) memur ebeveyn, bir (1) eşi ve bir (1) çocuğu ile bir (1) işçi olmak üzere dört (4) kişiden oluşturulmuştur.

4.3. Veri toplama araçları: Derinlemesine görüşme:

Araştırmanın amacına uygun belirlenen dört katılımcı ile görüşme zamanı, süresi (2 saat) ve yeri plânlanmıştır.

Görüşmeler 8 ana başlıkta özetlenerek, raporlar ve kısa notlar incelenmiş, veriler gözden geçirilip, görüşmeler analiz edilerek ve raporlaştırılmıştır.

4.4. Verilerin analizi

Katılımcılarla yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler yapılmak suretiyle; verilen cevapların ve yapılan gözlemlerin özüne bozmadan yer yer anlamı kuvvetlendirmek için alıntılarının da sunulmasıyla betimsel analiz yapılarak temalaştırma deseninde çalışılmıştır.

5. Araştırma Bulguları ve Tartışma

5.1. Araştırma bulguları

Bu çerçevede yapılan derinlemesine görüşmeler kategorilere ayrılarak katılımcıların ifadeleri tek tek incelenmiş; ifadeler **M** (Memur), **E** (Eş), **Ç** (Çocuk); **İ** (İşçi) olarak gösterilmiştir. Kimlikleri deşifre etmemek kaydıyla çalışma fotoğraflarla desteklenmiştir.

5.1.1. Statü farklılığının mekân kullanımına yansımaları

- *Lojmanda herkesin kaldığı daireler aynı büyüklükte miydi?*

E- "Hayır. Her katta normalde 2 oda 1 salon olmak üzere 4 daire vardı. Toplamda 2 bina olan lojmanların bir binasının son katında 3 daire bulunuyordu. 5 odalı olan daire müdüre, 4'er odalı olan diğer 2 daire ise müdür yardımcılarına tahsis edilmişti."

Ç- “Hayır. Müdür ve müdür yardımcılarının evlerinde çocuk odaları vardı. Biz ya oturma odalarında yatıyor ya da salonda oturup diğer odayı kardeşlerimizle paylaşıyorduk.”

- *Lojmanda herkesin kaldığı daireler aynı donanımda mıydı?*

E- “Müdüre ait olan lojman dairesinin 2 salonundan biri mobilyalı ve mutfak da dolaplı biçimde verilirdi. Diğer dairelerin mutfağında terek (raflı sistem) bulunmaktaydı.”

- *Bahçeden faydalanma hususunda belli yazılı ya da geleneksel kurallar bulunuyor muydu?*

İ- “Bahçe oldukça geniş ve bol havuz başı oturma alanlarına sahipti. Biz o alanlarda ancak müdür, müdür yardımcısı, şef hatta memur ailelerinin oturmadığı zamanları kollayarak oturabilirdik.”

Şekil 1. Lojman genel görünümü

- *İşyeri/lojman için servis gibi ulaşım aracı kullanılıyor muydu?(Yanıt evetse) Bunlardan faydalanma hususunda belli yazılı ya da geleneksel kurallar bulunuyor muydu?*

E- “Yazılı bir kural olmasa da öncelik hakkı hiyerarşik sıralamaya tabi olarak koltuklar sahiplenilirdi. Hatta Dinar depreminde birkaç gün bahçede gecelemiştik. Arabası olmayanların eş ve çocukları serviste yatmışlar, serviste hiyerarşik yer kavgası olmuştu.”

Dikkat çeken husus şudur ki, hiyerarşinin sivil aileyi ve sivil olması gereken özel hayatı daha çok etkilediğini gösteren ifadeler eş ve çocuk tarafından kullanılmıştır.

5.1.2. Statü farklılığının sosyal ilişkilere yansımaları

- *Sosyal ilişkilerde resmî ve günlük ilişkiler arasında bir farklılık gözlemlemiş miydiniz?*

E- “Evet. Fakat bunlar iç içe geçmiş bir haldeydi. Resmî hiyerarşi bağlamında sosyal ilişkilerde de devam eden tanımlamalar kullanılır ve hissedilirdi.”

İ- “Düşünün ki sabah evinizin kapısında pijamayla karşılaştığınız birine ‘günaydın müdürüm’ demek durumundasınız. Başka söze ne hacet.”

- *Sosyal ilişkiler mahalle hayatındaki komşuluk ilişkilerine benziyor muydu?*

M- “Mahalledeki ilişkilere benzemesi mümkün değil; çünkü lojmandaki as ve üst ilişkilerden dolayı mahalledeki sıcak ve samimi doğal ilişkiler lojmanda kurulamıyordu.”

- *Ne gibi ayrışmalara şahit oldunuz?*

E- “Sayısız örnekten sadece birine değinmekle yetineyim. Müdür eşinin tavrı aldığı birini onun katılacağı hiçbir organizasyona kimse çağırılmazdı.”

- *Bayramlar nasıl geçerdi?*

Şekil 3. Çocukluğunun bir kısmı lojmanda geçmiş katılımcı

E- “Hiyerarşik bir bayramlaşma ile ya lokalde genel bir tören olurdu, ya da bayram ev ziyaretleri yapılırdı. Ziyaretler de hiyerarşik sıra gözetilerek gerçekleşirdi.”

Statü farklılığı kabullenilmiş bir ayrışım gibi görünse de; derinlerde meşruiyeti sorunlu ve bu yapı içinde büyüyen çocukların doğuştan maruz kaldıkları hiyerarşik sosyal ilişkilerdir.

5.1.3. Lojman şartlarının mahremiyete yansımaları

- *Lojman sakinleri mahremiyeti ne derecede ve nasıl sağlıyorlardı?*

M- “Standart alışveriş kantinden yapıldığı, şehre ortak servisle gidilip-gelindiği, sağlık sorunları ilk adım olarak kurum doktorunca takip edildiği için herkes birbirinin gelen gidenine varıncaya kadar hayatını takip ediyordu. Herkes herkesin her şeyini bilirdi.”

Şekil 2. Lojman ve işyeri kantini

İfadeler gösteriyor ki son derece resmî olan ilişkiler sistemi bir o kadar da özel bilginin ve hayatın herkes tarafından izlenir ve bilinir olması herkesi rahatsız etmektedir.

5.1.4. İşyeri statülerinin lojman hayatına yansımaları

- *İşyerindeki statünüzün lojmanda yaşayan eş ve çocuklarınıza yansımaları nasıldı?*

M- “Meselâ bir gün lojmanda sivil savunma yönergelerine göre yeterli eğitim ve donanıma sahip olmayan müdür eşi başkan, müdür yardımcısı eşleri başkan yardımcısı, bir hemşire memur eşi olduğu için normal üye statüsünde listeye yazılmış, espri konusu olmuştu.”

- *Hiç statünüzden dolayı çocuklarınız herhangi bir olumlu tavra maruz kaldı mı?*

İ- “Burada biraz da çocuğun kendisi önemlidir. Başarılı, okuyan, sorunsuz ve saygılı bir çocuksa statüsüne bakılmaksızın değer görürdü. Ama asıl ayrışma başarısız, okumayan, sorunlu çocuklarda olurdu. Baba veya annesi üst statüde ise her hareketine göz yumulur, işçi çocuğunun muhatap olduğu aşağılanmaya maruz kalmazdı.”

- *Hiç statünüzden dolayı çocuklarınız herhangi bir olumsuz tavra maruz kaldı mı?*

E- “Haftada bir gün lojmanda kalan memur kadrolu çalışanlar, müdür, müdür yardımcıları, şefler filan havuz başı mangal yaparlar, o alana sadece müdür ve müdür yardımcısı çocukları geçebilirdi. İşçiler ve diğer çocuklar sadece mangalın kokusuyla yetinirdi.”

Şekil 3. Lojman ile aynı bahçeyi paylaşan işyeri

- *Çocuklar arasındaki arkadaşlıklarda anne/babanın statüsü etkili miydi?*

M- “Kişiliği oturmamış çocuklarda, bazılarında yine statüye göre kendini belirleyen annelerin de etkisiyle anne ya da babanın statüsüne göre arkadaşlık veya kavga şekilleniyordu.”

Araştırmanın hipotezleri açısından son derece önemli ve destekleyici olan katılımcı cevapları araştırma problemini ortaya koymuş ve bireysel düşüncelerin farklılıklarına dikkat çekmiştir. Hiyerarşik bir yapıya günlük hayatlarında da maruz kalan çocukların kişilik, benlik, kimlik oluşumu, sorgulama ve liderlik yeteneğinin etkilendiği söylenebilir.

5.2. Tartışma

Lojmanlara dair geliştirilebilen olumlu argümanlar aslında genellikle şehir hayatının olumsuz şartları karşısında gelişmiştir. Lojmanlar; bahçesiz beton yığını binalar, bisiklet kullanımına elverişsiz sokaklar, güvenlik kaygısı, oyun alanlarının eksikliği ve tabiattan

kopuk bir yaşam karşısında lojmanların çoğunun vadettiği gri ve donanımsız düşük kalite binaları çevreleyen geniş ve yeşil, bol çiçekli bahçeler; gecenin bir yarısına kadar doyasıya oynanan oyunlar ve bisiklet, kayak, paten gibi heyecanlar; nizamiye girişli, bekçili, güvenli, otoparklı, kameriyeli imkânlar sunar. Buna karşın şehrin özgürlüğü karşısında lojmanların duvarlarla çevrili fizikî, sınırlarla belirli hiyerarşik, yazılı ve geleneksel kurallarla örülmüş sosyal bir yapı içinde sınıfsal kimliğini inşa etmeye çalışan çocukları örseler, kuşatır ve bastırır.

Sonuç ve Öneriler

Ekonomik ya da üretime katkı amacıyla geliştirilen, devlet ya da özel sektörde yaygın olarak kullanılan “lojman”ların; sosyal bir yapı olarak hiyerarşik ve problemli ilişkiler üretmesi özellikle kişilik yapısının oluştuğu çocukluk dönemi üzerinde olumsuz etkileri gözlenmiştir. Karl Marx’ın sınıfsal mücadelesi ve Max Weber’in bürokratik yapı sorgulamasının küçük bir sosyal yapı için de örnekliliğini temsil eden lojmanlar, hiyerarşinin sertleştiği askerî ve polis lojmanları söz konusu olduğunda anlamlı zemini oluşturmaktadır. Panopticon gibi hem gözlenen hem de komuta edilen hayatların aynı zamanda Foucault’nun kapatılmasını anımsatan soyutlanmış bir yapıda, edilgin, bastırılmış, tektipleştirilmiş çocukların hayatı George Orwell’in kalıplaşmış ve sistematize edilmiş ütopyik insanlarını çağırıyor.

Derinlemesine görüşmelerin sonuçları araştırma problemini ortaya koyacak şekilde genellemeler sayısallaştırmadan, sonuçlar nicelleştirmeden, bireysel düşüncelerin farklılıkları dikkate alınmıştır. Ayrıca, varsayımlarımın aksine, ortaya çıkan farklılıklar ortaya konmuştur.

Gerek romanların, sözlüklerin ve blogların taranmasında; gerekse de yapılan derinlemesine görüşmelerde görülmüştür ki lojmanlar, aynı yerde çalışan insanların ailelerini, sosyal çevre ve ev hayatları ile birlikte bir araya getirip tek tipleştirilen, bunu yaparken de çalışılan kurumun hiyerarşik yapısını, çalışandan çocuklara doğru yayan, bu nedenle de erken yaşta insanları sınıf ve iktidar problemi ile karşı karşıya getiren

yerlerdir. Lojman çocukları da işte bu koşullarda geçirilen ilk çocukluk deneyimleri benzer anılar, aşağılamalar, hiyerarşik yapıyla kurulan çelişki ve güvensizlikle büyürler.

Bütün bu araştırma sonucunda lojmanların çalışanlara ekonomik fayda ürettiği kabul edilmekle birlikte; içinde bulunulan dönemde aileleri ve özellikle çocukları kurumsal ve bürokratik hiyerarşinin olumsuz etkileri dikkate alınmalıdır.

Kaynakça

Asiliskender, B. (2009). Modernleşme ve Konut; Cumhuriyet'in Sanayi Yatırımları ile Kayseri'de Mekansal ve Toplumsal Değişim. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 7(13), 153-169.

Bentham, J. (2016). *Panoptikon: Gözün İktidarı*. (Z. Ö. Barış Çoban, Çev.) İstanbul: Su. Farz, A. (2013). *Kuban Tutsakları*. İstanbul: Cinius.

Foucault, M. (2015). *Hapishanenin Doğuşu*. (M. A. Kılıçbay, Çev.) İstanbul: İmge.

Karabacak, D. (2012, Şubat 2). *Lojman Çocukları*. Aralık 28, 2017 tarihinde Uzun Çorap: <http://uzuncorap.com/> adresinden alındı

Lojman Ne Demek. (tarih yok). Aralık 27, 2016 tarihinde <https://www.nedirnedemek.com/> adresinden alındı

Lojman. (2013, Mayıs 31). Ekim 29, 2017 tarihinde Emlak Ansiklopedisi: <http://emlakansiklopedisi.com/wiki/lojman> adresinden alındı

Marx, K., & Engels, F. (1976). *Komünist Parti Manifestosu*. (S. Arslan, Çev.) Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları.

Orwel, G. (2016). 1984 (60 b.). (C. Üster, Çev.) İstanbul: Can Yayınları.

Sözlük, E. (2016). *Lojman Çocukları*. Aralık 28, 2017 tarihinde Ekşi Sözlük: <https://eksisozluk.com/> adresinden alındı

Weber, M. (2005). *Bürokrasi ve Otorite*. (H. B. Akın, Çev.) Ankara: Liberte.

BİR SOSYAL YARDIM OLARAK DUL KADIN MAAŞI: KADINLARI GÜÇLENDİRİYOR MU? AYRIŞTIRIYOR MU?

Songül Sallan Gül¹

Büşra Bayram²

Özet

Türkiye’de sosyal yardımlar genel olarak yoksullukla mücadelede olduğu gibi, kadınların yoksullukla mücadelesinde de oldukça önemli bir yere sahiptir. Özellikle gelir temelli sosyal yardımlar, yoksul sayılan ve muhtaç durumda olan kişilere yapılan maddi destekleri ve düzenli gelir desteklerini içerir. Türkiye’de yaşanan ekonomik krizler, değişik gerekçelerle zaten yoksulluk içinde yaşayan haneleri daha da yoksullaştırmış ve sosyal yardımlar ailelerin, özellikle tek ebeveyni kadın olan hanelerin temel geçim kaynağı haline dönüşmüştür. 2009 ekonomik krizi ise yoksul kadınlar arasında dul kadınların yoksulluğunu daha da belirginleştirmiş ve derinleştirmiştir. Bunun sonucu olarak dul kadınların illerde sosyal yardımlaşma ve danışma vakıflarına artan başvuruları üzerine, önce valilikler bünyesinde başlayan “dul kadınlara nakit yardım” uygulaması, 2012 yılında bir kamusal sosyal yardım programı haline getirilerek yaygınlaştırılmıştır. Adı “Eşi Vefat Etmiş Kadınlara Yönelik Düzenli Nakdi Yardım” olan program, halk arasında dul kadın maaşı olarak adlandırılmıştır. Bekâr, boşanmış, yoksul evli ya da eşi tarafından terk edilmiş olan kadınların yararlanamadıkları program sadece herhangi bir *sosyal* güvencesi olmayan ve resmi nikâhlı *eşi vefat etmiş* kadınları kapsamaktadır. Başvuru koşulu ve devamlılığı kadınların yoksulluğu ve dulluğun devamına bağlı olan programın kadınların refahına olan katkısı önemli olmakla birlikte, kadınları ne ölçüde güçlendirdiği tartışmalıdır. Bu bildiri, 2017 yılında Elazığ ilinde tamamlanan saha

¹ Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, songulsallangul@yahoo.com

² Yüksek Lisans mezunu, Öğretmen, b_bayram@outlook.com

araştırması çerçevesinde derlenen bulguları temel alan yüksek lisans çalışmasına ve tezdeki veri çözümlmelerine dayanmakta ve araştırmanın bulguları tartışılmaktadır. Saha araştırması nitel araştırma yöntemi çerçevesinde, zincirleme örneklem yoluyla 14 dul kadın maaşından yararlanan kadınla derinlemesine görüşmeler yoluyla gerçekleştirilmiş ve veriler toplanmıştır. Bu bildirinin temel sorunsalı, 2017 yılında sayıları 300 bini geçen ve iki ayda bir 500 TL alan dul kadınların bu gelir transferine ne anlam verdiklerini kadın olma ve dul kadın maaşından yararlanma koşulları bağlamında değerlendirmektedir. Çalışmada görüşülen kadınların diğer kadın kategorilerine yönelik düşünceleri, özellikle boşanmış ve evlilik dışı birlikte yaşayan kadınlara yönelik ataerkil savları ve ayrımcı söylemleri kadınlık hiyerarşileri temelinde tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yoksullukla mücadele, sosyal yardım, kadın yoksulluğu, dul kadın maaşı, güçlenme

Giriş

En genel anlamıyla yoksulluk, belirli bir toplumda bir insanın zorunlu gereksinimlerini karşılayabilmesi için gerekli olan temel kaynaklara sahip olamama, erişememe durumu olarak tanımlanabilir (Sen, 2004: 126; Gül). Temelde gelir azlığı olarak tanımlanan yoksulluk, toplumsal cinsiyet bağlamında değerlendirildiğinde kadınlar ve erkekler yoksulluğu birbirlerinden farklı biçimlerde deneyimlemektedir. Pek çok çalışmada (Sallan Gül, 2005: 28; Altay, 2005: 157) dikkat çekildiği gibi, kadınlar, toplumsal cinsiyet konumları nedeniyle yoksulluğu daha derinden yaşamaktadır. Eğitime erişim, istihdama katılım ve eksik siyasal temsilleri nedeniyle, kadınların yoksullukla karşılaşma riskleri erkeklere göre daha fazladır. Chant da (2003: 35) dünyadaki yoksulların % 60-70'ini kadınların oluşturduğuna vurgu yapmakta ve kadınların yoksulluktan daha fazla etkilenmelerinin altında pek çok sebep bulunmakla birlikte, toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri temel neden olduğunu belirtmektedir.³ Walby'e (2016: 251) göre kapitalist devletlerin yasa, kurum ve eylemleri, genellikle kadınlardan çok

³ Bu konuda örnek olarak UNDP, 1995: 4 örnek verilebilmektedir.

United Nations Development Programme (UNDP) (1995), Human Development Report 1995, Oxford University Press, Oxford.

erkeklerin çıkarlarına hizmet etmektedir. MacKinnon'un (2003: 188,271-284) da belirttiği üzere devlet, eril toplumsal iktidar olgularını yasalarla düzenleyerek cinsiyetçiliği hem meşrulaştırmakta hem de görünmez hale getirmektedir. Kandiyoti'ye (1995: 380) göre de devlet, erkek egemenliği biçimlerinin yaratılması ve yeniden üretilmesinde doğrudan doğruya etkili olmaktadır Dolayısıyla eril devlet üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde devletin kadınları kamusal alandan uzaklaştırıp, özel alanla sınırladığı ve kadınları ikincil bir konumda tanımlamaktadır. Bu bağlamda devlet, sosyal politikalar aracılığıyla da cinsiyet eşitsizliği üretmekte ve kadın yoksulluğu giderek artmaktadır (MacKinnon, 2003: 188). Bu süreç yoksullar içerisinde kadınların artan oranları beraberinde “yoksulluğun kadınsılaşması” kavramını da ön plana çıkarmaktadır. Yoksulluk ve kadın ilişkisi incelendiğinde kadınların kendi içlerinde de yoksulluğu farklı kategorilerde deneyimledikleri bir gerçektir. Bu bağlamda araştırmalar, hane reisi olan yoksul kadınların diğer kadınlara göre daha fazla ve derinden yaşadıkları ifade edilmektedir (Chant, 2003: 34; Topçuoğlu ve d., 2014: 9). Bu çerçevede hane reisi olan kadınlar yoksulun en yoksulu olarak görülmekte ve tanımlanmaktadır (Buvinic ve Gupta, 1997; Ayata ve Ayata, 2003; Erman, 2003). BETAM'ın 2017 yılında yayınladığı rapora göre tek ebeveyni kadın olan haneler arasında maddi yoksunluk çekenlerin oranının arttığı ve oranın 2014 yılında yüzde 31 iken, 2015 yılında yüzde 37,9'a yükseldiği belirtilmektedir⁴. Sosyal yardımlar Şener'in (2010: 2) de belirttiği gibi “yararlanıcıların herhangi bir biçimde katkı sunmadığı, devletin yoksulluğa karşı geliştirdiği destek mekanizmaları” olarak sosyal yardımlar, kadınlar için yoksullukla mücadelenin ana kaynaklarından, geçim stratejilerinden biri olmaktadır. Türkiye’de izlenen refah rejiminin erkeğin evi geçindiren rolüne dayalı ataerkil aile odaklı bir rejime dayanması ve kadınların istihdamdan dışı kalmaları kadınları yoksulluk riskiyle karşı karşıya bırakmaktadır (Sallan Gül, 2013: 120; Buğra, 2015: 7). Yoksulluk araştırmaları (Sallan Gül, 2005: Şener, 2010) ve yoksulluk verileri Türkiye’deki sosyal yardımların en önemli yararlanıcıları arasında kadınların ön sıralarda olduğunu göstermektedir. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın İdari Faaliyet Raporu'na göre 2018 yılında yaklaşık 3.494.932 hane sosyal yardımlardan faydalanmıştır. Bu sayı içerisinde sosyal

⁴ <https://betam.bahcesehir.edu.tr/wp-content/uploads/2017/03/ArastirmaNotu206.pdf>

yardımlardan yararlanan kadınların oranı da %62'dir. Bir başka ifadeyle 2018 verilerine göre 2.166.857 yoksul kadın sosyal yardımlardan yararlanmıştır.⁵ Bu çerçevede yoksulluk kadınsılaştıkça aslında yardımlar da kadınsılaşmaya devam etmekte (Topçuoğlu ve Aksan, 2014: 159), sosyal hizmet sunumunu piyasaya ve aileye bırakan politikalar, geçici ve düşük gelir getiren sosyal yardımlar öne çıkmaktadır.

Özellikle 2000 yılı sonrasında geliştirilen aile odaklı sosyal politikalar, neo-liberal ve neo-muhafazakâr bir nitelikleri harmanlamakta ve geleneksel cinsiyet rollerini yeniden üretmektedir. Pek çok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de koruyucu ataerkillik temelinde geliştirilen politikalar, kadınları aile ve özel alanla sınırlandırmakta, kadınları ev kadınlığı, annelik ve eşlik rolleri üzerinden yeniden tanımlamaktadır (MacKinnon, 2003: 30; Brown, 2006: 697; Walby, 2016: 247). Kadını aile içinde ve ataerkil cinsiyet rejimi temelinde konumlandıran sosyal politikalar, kadınları kamusal alandan uzaklaştırarak hem kadınları özel alanda tutmakta hem de eril sistemi korumaya devam etmektedir. Bu uygulamalardan biri de "Eşi Vefat Etmiş Kadınlara Yönelik Nakdi Yardım Programı" bu bildiri kapsamında ele alınmaktadır. Bir gelir programı olarak sunulan bu sosyal yardım programının kadınların yoksulluğuna ne derece çare olduğu tartışılmaktadır. Yine program kapsamında elde edilen gelirin ve programın koşullarının kadınlar arasındaki ilişkiyi nasıl etkilediği ve kadınları güçlendirme etkisi Elazığ örneğinde yapılan nitel bir çalışmanın bulguları temelinde değerlendirilmektedir.⁶

Eşi Vefat Etmiş Kadınlara Yönelik Düzenli Nakdi Yardım Programı

2012 yılının Şubat ayından itibaren 3294 sayılı yasa kapsamında eşi vefat etmiş olan kadınlara verilmeye başlanan program, SYDV tarafından PTT aracılığıyla iki ayda bir 550 TL olarak verilmektedir. Program kapsamında 250 TL olan ödenek 2017 yılı itibariyle 275 TL'ye çıkmıştır. Nakit yardımına bakıldığında 7 yılda sadece 25 TL artış olmuştur. Programından 2012 yılında 371,5 milyon kişi yararlanırken 2018 yılına gelindiğinde bu sayı neredeyse iki katına çıkarak 737,2 milyon kadının yararlandığı

⁵https://sgb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2019_03/01175437_Milliy_EYitim_BakanlYY_2018_YYIY_Y_dare_Faaliyet_Raporu_YayYn2.pdf

⁶ Bayram, Büşra 2018, Türkiye'de Kadınlara Yönelik Sosyal Yardımları Ataerkil Pazarlık Üzerinden İncelemek: Dul Kadın Maaşı <http://tez.sdu.edu.tr/Tezler/TS02801.pdf>

görülmektedir. Sosyal nakit desteğinden yararlanan kadınların sosyo-ekonomik durumları ve medeni durumları her ay sistem üzerinden medeni durum değişikliği üzerinden takip edilmekte ve yıllık olarak da yapılan sosyal inceleme raporları kontrol edilmektedir. Dolayısıyla aslında genelgede eşi vefat etmiş olan kadının yoksulluk ve medeni durumunun değişmesi durumunda yardımın kesileceği belirtilmektedir. Aslında bu kontroller Ecevit (2012)'in de dikkat çektiği gibi, ataerkil devletin kadının cinselliğini denetleyerek kadınlara müdahale etme biçimlerinden biri olarak da işlevselleştirilmektedir. Bu denetimi kamusal yardımların koşulu olarak kadınlara sunmak, kadınlardan bu denetime rıza göstermeleri ve ahlaki yaşamlarının ve cinselliklerinin denetlenmesi anlamına gelmektedir.

Dul Kadın Maaşı⁷: Elazığ Örneği

2017 yılında gerçekleştiren bir saha çalışmasının bulgularına dayanmaktadır.⁸ Çalışma sosyal yardımların en çok dağıtıldığı bölgelerden biri olan Doğu Anadolu'nun⁹ Elazığ ilinde gerçekleştirilmiştir. 2016 yılı verilerine göre Elazığ ilinde Eşi vefat etmiş kadınlara yönelik nakdi yardım programından yararlanan kadınların sayısı 1102'dir. 2019 yılına gelindiğinde ise bu sayı 406'ya düşmüştür. Elazığ ilinde Sosyal yardımlaşma ve Dayanışma SYDV görevlileriyle yapılan görüşmeler sonucu dul kadın maaşı alan kadınların yoğun olduğu Ulukent ve Fevzi Çakmak mahalleleri belirlenmiş ve bu mahallelerdeki toplamda 14 dul kadın ile derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu kadınlara amaçlı örneklem kapsamında zincirleme örneklem tekniği yoluyla ulaşılmış ve görüşmeler kategorik içerik perspektifi ile değerlendirilmiştir. Katılımcı kadınların 26 ile 93 yaş aralığında olup, orta yaş ve üstü kadınlardır. Genç yaşta dul kalmış olan kadınların eğitim durumlarının düşük olduğu, 14 kadından 10'unun okuma yazma bilmediği belirlenmiştir. 26 yaşında, 2 çocuk annesi, 23 yaşında dul kalan bu durumu şu sözlerle açıklamaktadır:

⁷ Eşi vefat etmiş kadınlara yönelik nakdi yardım programına halk arasında "Dul Kadın Maaşı" denmektedir.

⁸ Bu çalışmanın verileri ve tartışmaları Songül Sallan Gül'ün danışmanlığında Büşra Bayram'ın yüksek lisans tezi çalışmasının bulgularına dayanmaktadır. Bakınız <http://tez.sdu.edu.tr/Tezler/TS02801.pdf>

⁹ <https://m.bianet.org/bianet/siyaset/111177-devlet-yardimi-adil-dagitmiyor-yasa-cikinca-komur-dagitimi-duracak>

“Ben aslen A’ın H’lı köyündenim. 5. sınıfa kadar okuyabildim. Sonra aldılar okuldan. Bizim köyde zaten bırakmazlar kızlar okusun. İstemezler işte. 5. sınıfi okudum sonra bir aya kadar yeter sana bu kadar okumak dediler. Aldılar beni okuldan. Hayır, ne yapabilirsin ki? Ama bıraksalardı isterdim okumak. Sizin gibi... Ben de...” (Bayram, 2018:83).

Çoğunluğu kır kökenli olan kadınların geçmiş çalışma deneyimleri sorgulandığında bu kadınların tarla işleri, çocuk bakıcılığı, çobanlık, ev ve apartman temizlikleri gibi sigortasız- kayıt dışı ve düşük ücretli işlerde çalıştıkları görülmektedir. Katılımcı kadınların çocuk sayıları da incelendiğinde, çok çocuklu oldukları ortaya çıkmaktadır. Kadınların çocuk sayılarının 2-9 arasında olduğu belirtilmiştir. Katılımcı kadınların söylemlerinde kadın olmak hem “özel alanda kalmak ve evişi sorumluluklarını yerine getirmektir. Temizlik yapmak, eş, çocuk, yaşlı, akraba bakmak gibi yeniden üretim rollerini üstlenmek ve hem de geleneksel toplumsal cinsiyet rolleri çerçevesinde kurulan ataerkil pazarlıklarla aile üyelerine ve kocaya itaat eden taraf olmak” olarak tanımlanmıştır. Yoksul kadın olmayı ise, Türkiye’de farklı bölgesel kadınlık beklentileri temelinde değerlendirmişlerdir. Doğu’da kadın olmanın Batı’da kadın olmaya göre daha zor olarak niteleyen katılımcılar, daha fazla ataerkil baskıya maruz kalmak, daha fazla ezilmek ve şiddet görmek olarak da değerlendirmişlerdir. 63 yaşında, 9 çocuğu olan, 17 yaşında evlenmiş, 35 yıl evli kalan ve 52 yaşında dul kalmış olan kadın görüşmeci Doğu’da kadın olmayı şöyle ifade etmiştir; *“Doğu’da kadın olmak zor, erkek sert, ondan kadın olmak daha zor. Hem Batı’da kadın ev işi yapmadığında bir şeyler demiyorlar, ama Doğu’da öyle mi? Sadece kocalar değil, kaynanalar da döverler ev temiz olmadığında...”* sözlerini kullanmıştır (Bayram, 2018: 94). Aslında klasik ataerkil anlayışta Kandiyoti’nin (1997: 186) de belirttiği gibi, bir kadının toplumsal konumu ve değeri; akrabalık statüsü, medeni durumu, yaşı ve mekânsal farklılıkların ataerkil tezahürüyle anlam kazanır. Araştırmada kadınlar kendi statüleri ile diğer kadın statülerini kıyaslayarak medeni durum temelinde de kadınlar arası bir kategorik bir hiyerarşi yapmışlardır. Bu hiyerarşik yapılanmanın en üstünde yer alan namusları kadınlar korunması gerekenler bekar genç kızlardır. İkinci sırası ise kocaları olduğu için değerli olan evli kadınlar gelmektedir. Üçüncü olarak kocaları vefat etmiş olan dul kadınlar bulunmaktadır. Dördüncü kategoriye

ise, suçlu, çaresi olan ve gizil ahlaksız olarak tanımladıkları boşanmış kadınlar gelmektedir. En değersiz kadın kategorisi boşanmış olan, evliliğin gereğini yerine getirmemiş, gerekli fedakârlığı yapmamış olan kadınlar olan boşanmış kadınlardır. Nakdi yardım programından yararlanan dul kadın görüşmeciler için evli kadınlar, kocaları başında olan değerli kadınlar kategorisinde yer almaktadır. Çünkü evli kadını tüm tehlikelerden koruyabilecek olan bir erkeğin-kocanın varlığıdır. Dul kadın katılımcılar evlilik, erkekler için rahat bir yaşam iken, yoksullukla birleşince kadınlar için fedakarlıktır, cefa çekmektir. Eril toplum tarafından evli kadını ataerkil diğer baskı ve ilişkilerden koruyan bir otorite figürü olan koca vardır. 55 yaşında, 43 yaşında dul kalan ve 6 çocuğu olan kadın katılımcı, evli kadının toplumda daha değerini sözlerle ifade etmiştir:

“Bak bir kadın ki evli oldu. Evinde oturdu, kocası da başında oldu mu, o kadın değerlidir. Tabi bizim kocamız ölmeden önce biz de değerliydik. Şimdi ki gibi değildi. Ben kızıma da hep derim, kocan varken değerlisin kocan yoksa değerini kalmaz, diye. Tabi erkek yoksa öyle herkes değer vermez. Şimdi kocan oldu mu kalksan gitsen bir yere kimse bir şey demez ama kocan yoksa herkes der, bu kadın nereye gidiyor, diye.” (Bayram, 2018: 131).

Dul kadın olmanın ataerkil beklentilerinin farkında olan kadın katılımcılar, kendi toplumsal konumlarının sınırlayıcı davranış örüntülerini toplumsal baskılar üzerinden dile getirmişlerdir. Ataerkil yapı içerisinde erkek eşin yitimi vefatı, kadınlar için hanede ciddi bir gelir ve toplumsal bir statü kaybına neden olmaktadır. Bu çerçevede de kadınlar için dulluk; “vefakar ve fedakar kadın olmak, çifte ebeveyn rolü üstlenmek, hem anne hem de baba olmaktır. Bu onlar için iki cephede birden savaşmak demektir. Yine pek çok konuda kadın olarak söz hakkının olmaması, şiddete uğramak, yalnız olmak, korunmasız olmak, muhtaç olmak, aciz olmak ve yoksul olmak anlamlarına gelmektedir. Kadınlar, katılımcılardan biri; 18 yaşında evlenen, 4 çocuğu olan 46 yaşında dul kalan 53 yaşındaki kadın katılımcı, dul kadın olmayı evinin önünde tahtadan yaptığı bahçe kapısını göstererek şöyle ifade etmiştir; “Bak kızım tarla çeperli nasıl, çepersiz nasıl?” diyerek “çepersiz bahçe” olarak tanımlamıştır. Kadınlık hiyerarşisini belirleyen bir diğer ataerkil öge kadınların yaşlarıdır. Geleneksel ataerkilliğin ölçütlerinden biri olan yaş da kadınlar

arası hiyerarşide önemli bir değişkendir (Kandiyoti ve Londra, 1995). Genç dul kadın olmak; “yoksulluk, yalnızlık, namuslu kadın imajını kaybetmek ve damgalanma korkusu duymak, akrabalar ve komşular tarafından baskı görmek, dışlanmak, kötü ve olumsuz, zor yaşam koşullarına maruz kalmakla aynı değerde görülmüştür. Katılımcı kadınlardan 26 yaşında, 18 yaşında evlenen, 2 çocuk annesi ve 23 yaşında dul kalan kadın, genç dul kadın olma deneyimini şu sözlerle ifade etmektedir:

“Ben 26 yaşındayım, kocam öldüğünde 23 yaşındaydım. 3 yıldır dulum ben. Genç dul kalmak zor her konuda. O yüzden yaşlı dul kalmak daha iyi. Daha rahat. Benim için de başkaları için de. Eğer yaşlı olsaydım kimse laf edemezdi, etmezdi de. Ama gencim ya şimdi dışarı çıkarsam laf edecekler. Biliyorum, Bir şey çıkaracaklar.” (Bayram, 2018:123).

Kadın katılımcılar için hiyerarşik kadın statüsün en altında yer alan kadınlar boşanmış kadınlardır. Boşanma en temelde evlilik kurumundan beklentilerini karşılayamayan çiftlerin yasal yollara başvurarak evlilik kurumunu sonlandırması durumu iken, eril yapı içinde boşanma kadınların bir kusuru olarak görülmektedir. Aile birliği ve bütünlüğünün bozulmasının faturası geleneksel yapı içerisinde kadınlara kesilmektedir (Bayraktar, 2010:43; Oğurtan, 2011: 51; Akgül Sarpkaya, 2012: 25). Dul kadınlar, boşanmayarak kocalarını ve yoksulluğu sırtlanmışlardır. Hem evliliğin cefasını hem de dul kadın olmanın baskılarını çeken kadın olarak devlet yardımını almayı “hak eden tek kadın katogorisi”dir. Onlar için yararlandıkları sosyal gelir programı, onların ifadesiyle “maaş”, dulluğun ödülüdür. 58 yaşında olan, 33 yaşında dul kalan ve 5 çocuğu olan kadın katılımcı boşanan kadının nakit desteğini hak etmediğini şu sözlerle ifade etmiştir:

“Boşanmış kadın bu maaşı alamıyor biliyorum. Ama devlet bu maaşı boşanmış kadına vermesin tabi. Bizim hakkımız. Onlar gidip boşanmasaydı banane. Eşi ölmüşle boşanmış bir midir hiç. Boşanmasın, kahır çeksin niye biz çekmedik mi, o da çeksin. Benim ki beni dövdü sokağa atacaktı ama çıkmadım gitmedim bir yere. Ee bak, kocam ölmüş benim, ben o kadar dert çekmişim bundan dolayı devlet bana yardımcı oluyor, komşular da. Hırsızlığa

mi gideyim, namussuzluğa mı gideyim devlet yardım edecek tabi. Ama o boşanmış ona yardım etmez, çekseydi biraz o da. Çocuğun var, kocan var. Hiç boşanan kadın benimle bir olabilir mi?” (Bayram, 2018: 151).

Dul kadın maaşında olduğu gibi devlet, bu programın koşullarıyla Walby'nin de belirttiği gibi, kadınları özel ve kamusal alanda bedenleri ve yaşam biçimleriyle kontrol altında tutmaktadır. Dul kadın katılımcılar için “dul kadın maaşı” yoksullukla mücadelede bir hayatta kalma stratejisi, mücadelesidir.

Sonuç

Kadınların yoksulluğunu ataerkil ailede erkek eşin vefatına, yani tek bir medeni statüye, eşin vefat etmesiyle tanımlanan dul olmaya bağlı tutan program, diğer yoksul kadınları dışlamaktadır. Programdan yararlanan kadınlar bakımından da, araştırmaya katılan katılımcılar için kadınları ayrıştırmakta, medeni durum temelinde hiyerarşik kategoriler yaratmaktadır. Özellikle dul ve boşanmış kadın arasında yaratılan ayrımın ahlaki ve ataerkil temellendirmeleri cinsiyetçi düzenin yeniden üretimine katkı sağlar niteliktedir. Yoksulluğunu kanıtlamış olan dul kadın katılımcılar aldıkları sosyal gelir programını, maaşı, dulluğun ödülü olarak görmektedir. Yoksulluğu en derinlerde yaşayan dul kadınlar için düşük de olsa bu maaş yaşamsal önem taşımaktadır. Yoksullukla mücadele temelli bir gelir desteği programı bakımından yetersiz gelir desteği nedeniyle insani yaşam koşullarını sağlamaktan oldukça uzaktır. Nitekim 2012 yılından itibaren uygulanan nakit gelir desteğindeki artış 7 yılda sadece 25 TL olmuştur. Bu bağlamda dul kadın maaşı, yoksulluğun ve özellikle kadın yoksulluğuna erile devlet bütçesi değeri göstermesi bakımından da düşündürücüdür. Oysa yoksullukla mücadelede adil bir gelir desteğiyle yurttaşların desteklenmesi sosyal denge ve eşitlik açısından temel bir değer ve sosyal politika ilkesi olmalıdır. Kadınlar arasında ataerkil hiyerarşileri yeniden üretme potansiyeli bakımından da gözden geçirilmelidir. Yoksulluğu önlemek ve özelinde de kadın yoksulluğuyla mücadele etmede bütüncül sosyal politikalar temelinde toplumsal cinsiyet anaakım politikaları içselleştirilerek asgari gelir desteği sağlanmalıdır.

Kaynakça

- Akgül Sarpkaya, O. (Güz 2012). Boşanmış Kadınların Yaşam Deneyimlerine Sosyolojik Bakış. Sosyoloji Araştırması. Cilt 15. Sayı 2. Sosyoloji Derneği. Türkiye.
- Altay, A. (2005), “Yoksulluk Sadece Devletin Sorunu mu? Kamu Harcamaları Açısından Bir Değerlendirme”, Sosyo-Ekonomi Dergisi, Sayı. 2005-2, Temmuz Aralık 2005, ss.155-178.<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/197587>
- Ayata, S. and Ayata, A. G. (2003), “The Benefit Dependent and the Regular Income Earning Poor: Analysis of the Interview Data”, in Turkey: Poverty and Coping After Crises (Report No: 24185), Washington: World Bank
- Bayraktar, N. (2010). Boşanmış Kadınların Çevrelerinin Kendilerine Bakış Açısını Algılama Şekilleri. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. T.C. Abant İzzet Baysal Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Bolu.
- Bayram, Büşra (2018), Türkiye’de Kadınlara Yönelik Sosyal Yardımları Ataerkil Pazarlık Üzerinden İncelemek: Dul Kadın Maaşı, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı Kadın Maaşı, Yüksek Lisans Tezi, Isparta, <http://tez.sdu.edu.tr/Tezler/TS02801.pdf>
- Brown, W. (2006), “American Nightmare: Neoliberalism, Neoconservatism and De-Democratization”, Political Theory, C:34, S:6, ss:690-714.
- Buğra, Ayşe (2015), “Sosyal Politika ve Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları: Verimli Bir Birliktelik”, 2000’ler Türkiye’inde Sosyal Politika ve Toplumsal Cinsiyet, (Der. Saniye Dedeoğlu, Adem Yavuz Elveren), İmge Kitabevi, Ankara.
- Buvinic, M. ve G. R. Gupta (1997) “Female-headed households and female-maintained families: Are they worth targeting to reduce poverty in developing countries?”, Economic Development and Cultural Change, 45(2): 259-280.
- Chant, S. (2003), “Female Household Headship and Feminisation of Poverty: Facts, Fictions and Forward Strategies” New Working Paper Series, LSE Gender Institute, Sayı:9 (çev.: Mina Fuat) Yoksulluk ve Kadın Kitabı, Ayrıntı Yayınları, 2014 ss. 34-88.
- Ecevit, Y. (2012), “Türkiye’de Sosyal Politika Çalışmalarının Toplumsal Cinsiyet Bakış Açısıyla Gelişimi”, Türkiye’de Refah Devleti ve Kadın (Ed. Saniye Dedeoğlu ve Adem Yavuz Elveren), İletişim Yayınları, İstanbul, s.11-28.

- Erman, T. (2003). "Poverty in Turkey; The Social Dimension in Turkey: Poverty and Coping After Crises", World Bank Report Publication.
- Kandiyoti, D. ve Londra, S., (1995), "Ataerkil Örüntüler: Türk Toplumunda Erkek Egemenliğinin Çözümlemesine Yönelik Notlar", 1980'ler Türkiye'sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar içinde (haz. Şirin Tekeli), İletişim Yayınları, İstanbul.
- MacKinnon, C. (2003), Feminist Bir Devlet Kuramına Doğru, İstanbul: Metis Yayınları.
- Oğurtan S. G. (2011). Boşandım Diyemedim: Boşanmanın Aile ve Toplum Üzerine Etkileri, Konya: Çizgi Kitabevi.
- Sallan Gül, Songül (2005), "Türkiye'de Yoksulluğun Kadınsılaşması", Amme İdaresi Dergisi, Cilt 38, Sayı1, Mart 2005, S-25-45.
- Sallan Gül, Songül (2013), "The Role of the State in Protecting Women Against Domestic Violence And Womens in Turkey", Womens Studies International Forum 38, s. 107-116.
- Şener, Ü. (2010), "Yoksullukla Mücadelede Sosyal Güvenlik, Sosyal Yardım Mekanizmaları ve İş Gücü Politikaları" TEPAV Politika Şubat Raporu, https://www.tepav.org.tr/upload/files/1271313906r3055.Yoksullukla_Mucadelede_Sosyal_Guvenlik.pdf
- Topçuoğlu, A. ve Aksan, G. (2014), "Türkiye'de Yoksullukla Mücadele,Sosyal Yardımlar ve Kadınlar" Yoksulluk ve Kadın Kitabı, Schola Ayrıntı Dizisi, ss. 129-162.
- Walby, Slyvia (2016), Patriyarka Kuramı, Dipnot Yayınları, Ankara.

NEOLİBERALİZM VE EKOKIYIM: İNSAN MERKEZLİLİKTEN SINIF MERKEZLİLİĞE

B. Sina Güneş¹

Özet

İnsan ve doğa ilişkisi her ne kadar bağımlılık temelinde ortaya çıkmış ve insanlık tarihinin neredeyse %98'i bu şekilde devam etmişse de günümüzde bu tür bir ilişki şeklinin devam ettiğini söylemek mümkün değildir. İnsan ve doğa arasında meydana gelen bu ayrımın kökenleri geçmiş ve geçmişin üretim ilişkilerinde aranabilirse de belirginleşme aşamasının kapitalizm ile başladığı ve neoliberalizm ile tarihin en keskin hatlarına sahip olduğu görülmektedir.

Neoliberalizmin egemen paradigmaya evrildiği tarih aynı zamanda doğanın bir bütün olarak metalaştırıldığı ve ekonomik parametrelere dönüştürüldüğü bir dönem olmasının yanında ekolojik sorunların da belirginleştiği bir süreci ifade eder. Bu sürecin ekonomik ve kısmen toplumsal yapıda meydana getirdiği dönüşüm üzerinde çok sayıda çalışma yapılmış olmasına karşın doğada sebep olduğu ekolojik kırım (ekokırım) ve bu kırımın ekonomik ve sosyal yapıya yansımaları üzerinde yeterince durulmamıştır. İnsan ve doğa arasındaki diyalektik ilişkinin yanı sıra ekonomik, ekolojik ve toplumsal yapı arasındaki diyalektik ilişkilerin de yeterince irdelenmemesi bugün insanlığın karşısına 6. Kitleleşme Yokoluşu olarak çıkmaktadır. Sürekli büyüme ve kar hırsının sebep olduğu/olmaya devam ettiği yıkım ortadayken buna karşı yeterli bir çabanın halen oluşmaması sadece insanlık için değil gezegen içinde bir tercihe dönüşmüştür. Gezegenin sınırları gibi karar aşamasının da zorlandığı bir dönemde insanlığın, gezegen için tüm diğer türler gibi sıradan bir tür olduğu ve vazgeçilmez olmadığı unutulmamalıdır.

Anahtar Kelimeler: *Neoliberalizm, Sınıf merkezlilik, Antroposentrizm, 6. Kitleleşme Yokoluşu, Ekokırım.*

¹ Dr. FMV Işık Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü, Öğretim Elemanı, beingsina@mail.com

1. Kapitalizmin Evrimi: Neoliberalizm

Kapitalizm düşünölenin aksine sadece ekonomik bir paradigma değil, ekonomiyle beraber tüm sosyal yapıyı ve bu yapının gezegenle ilişkisine varıncaya değin hayatın her alanına sirayet eden ancak bunu içinde bulunduğu topluma göre şekillendiren ve şekillenen bir sosyo-ekonomik bir yapıdır. Kapitalizm topluma göre kendini her defasında yeniden dizayn ederek gelişmiş ve var olmuş olmasına karşın kapitalizmin son şekli olan neoliberalizm ile yeni bir aşamaya geçildiği söylenebilir. Neoliberalizm ile beraber kapitalizmin aşamalı ilerlemesi, tarihinin en üst seviyesine vararak ekonomik belirleyiciliğinin yanında ekolojik ve toplumsal olarak da belirleyici bir konuma evrilmiştir.

Neoliberalizm ekonomik boyutu yukarıda da ifade edildiği üzere sıklıkla dile getirilmiştir. Bu nedenle bu çalışmanın genel olarak toplumsal ve ekolojik boyutu önceleyerek bir sonuca varma çabasında olduğunu belirtmek gerekir.

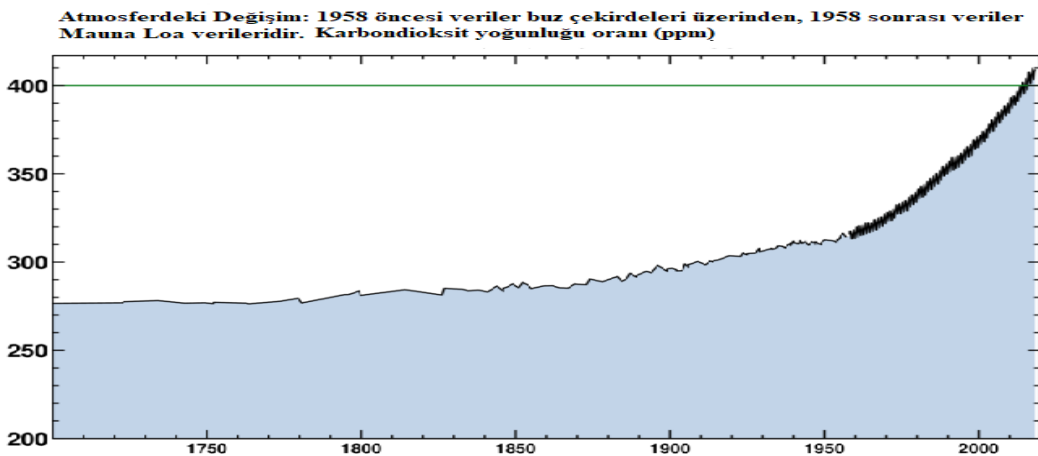
1.1. Neoliberalizm ve toplumsal yapı

Kapitalizmin en son ifade şekli olan neoliberalizm temelde kapitalizmin içinde var olduğu koşullardan farklı bir sınıflı toplum içinde ortaya çıkmıştır. Neoliberalizmin belirleyici konuma yükselmesi bir anlamda kapitalizmin daha önce ilerlemek için görece ihtiyaç duyduğu (zor ile elde edilmiş bile olsa) toplumsal uzlaşuya artık ihtiyaç duymamıştır. Öncelikle gerek ideolojik gerek politik gerekse de ekonomik olarak rekabet edebilecek farklı bir alternatifin neredeyse olmadığı olanların ise (Sovyetler Birliği, Çin gibi) oldukça zayıf olduğu bir süreçte ve adeta kurtarıcı olarak orta konmuştur. Bu nedenle sadece ortaya çıktığı Kuzey ülkeleri ve onların toplumları tarafından değil, ihraç edildiği tüm diğer toplumlar tarafından kabul edilmesi ve kök salması çok daha kısa bir sürede gerçekleşmiştir. Yine de özellikle ihraç edildiği devletlerin ekonomik bunalımlar içinde olması, zor gücünü kullanması ya da bu gücü kullanmaktan çekinmeyecek askeri ya da sivil diktalar tarafından yönetilmesinin de etkili olduğu söylenebilir.

Neoliberalizmin toplumsal anlamda kabul edilmesinde eşitlik, adalet gibi her dönem taraftar bulabilecek kavramların sıklıkla dile getirilmesi (Chomsky, 2014) yanında Foucault'un (2005:86) vurguladığı anlamda kendi insanını üretmesinin de etkisi büyüktür. Bu durum ve insan tipolojisi yeniden ve yeniden üretilerek alternatif düşünce imkânlarını da zayıflatmış ve çocuk, genç, yaşlı, kadın, göçmen gibi dezavantajlı olarak tanımlanan kesimlerin adaletsiz konumlarını devam ettirmiştir. Böylece neoliberalizm ekonomik bir tercih ten toplumsal bir şekil olarak güçlenmiş ve bir toplum modeline evrilmiştir.

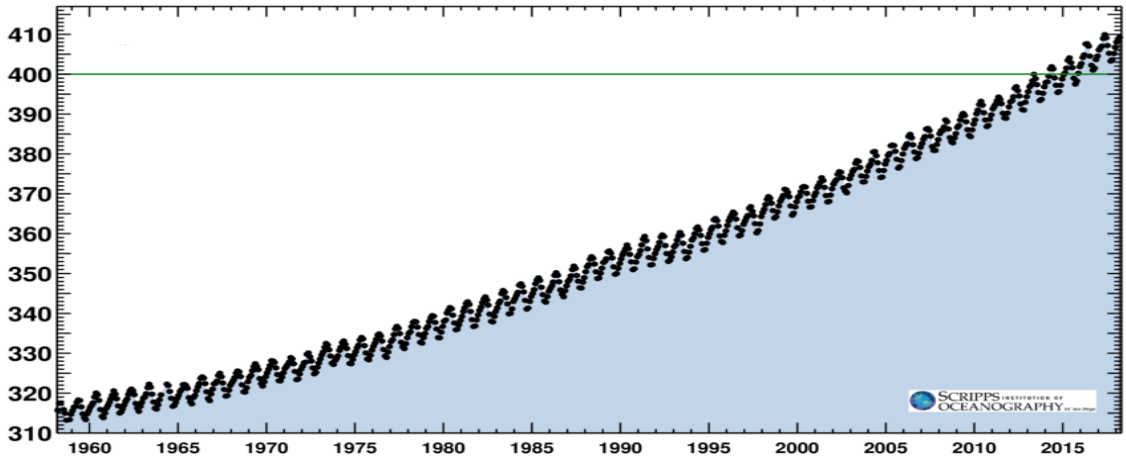
1.2. Neoliberalizm ve ekokıyım

Kapitalizmin doğa ile ilişkisi hiçbir zaman ekonomik bir değer olarak tanımlamanın ötesine geçmemiştir. Bu durum, gezegenin taşıma kapasitesinin aşıldığı ve kendini yenileyemeyecek boyutlara ulaşarak ekolojik sorunlar olarak ortaya çıktığı 20.yy'ın son çeyreğine kadar yani neoliberalizm aşamasına kadar devam etmiştir. Neoliberalizm ve onunla paralel şekilde gelişen küreselleşme ile bir yandan sermayenin gezegenin her yerine ulaşması önündeki engeller kaldırılırken öte yandan bütün müştereklerin ekonomik birer metaya dönüştürülmesi sağlanmıştır. Söz konusu düşüncenin kapitalizm içinde zaten var olduğu doğru olmakla beraber bunun küresel boyutlarda gerçekleşmesi ve devletlerin bunun için görece gönüllü, adeta yarışması ve müştereklerini peşkeş çekmesi ancak neoliberal dönem içinde mümkün olmuştur.

Şekil 1. Karbondioksit Yoğunluğu (1750-2000)
Kaynak: Scripps Institution of Oceanography (25.09.2019).

Kapitalizmin neoliberal evresinin doğa üzerinde yarattığı baskı ve sebep olduğu ekokıyımı iklimden biyolojik çeşitliliğin kaybına, toprak kirliliğinden su kıtlığına hayatın her alanında, yaşam için kısıtlanamayacak, metalaştırılamayacak tüm müştereklerde görmek mümkündür. Ancak belirtmek gerekir ki neoliberalizmin geliş aşamasında da tüm bu sorunların var olduğunu ancak gündelik hayata etkisinin kısıtlı olmasından kaynaklı yeterli derecede vurgulanmamıştır. Örneğin atmosferdeki karbondioksit oranı kapitalist topluma geçiş ile ortalamanın üzerinde yükselmiş bu ancak 1970'lere kadar bu şekilde devam etmiştir (Bkz. Şekil 1).

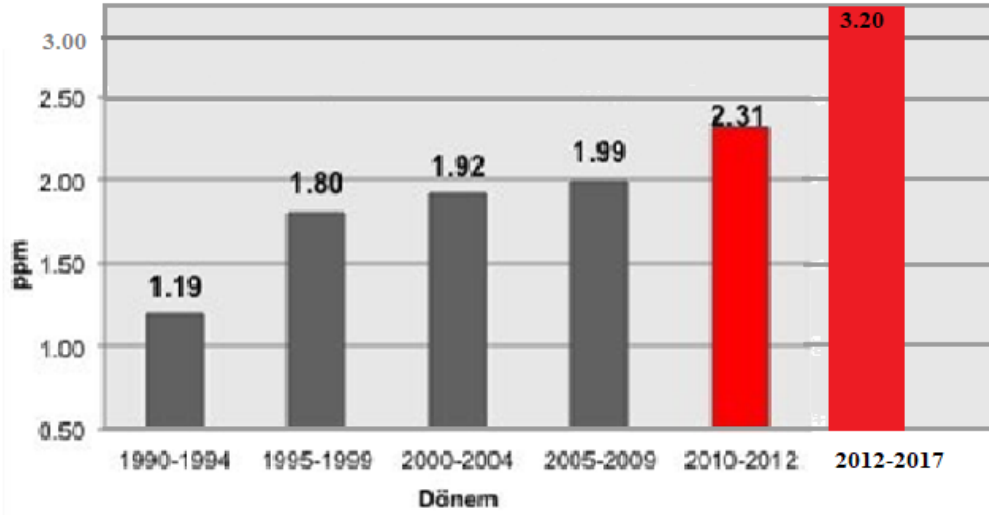

Şekil 2. Karbondioksit Yoğunluğu (1960-2015)

Kaynak: Scripps Institution of Oceanography (25.09.2019).

Şekli 1'i birçok yerde, karbondioksit yoğunluğunun son 250-300 yıldır artmaya devam ettiğini vurgulamak ve bunun yeni bir şey olmadığını ifade etmede kullanıldığını görmek mümkündür. Ancak zamanın bu kadar geri götürülmesi kapitalizm ile iklim değişikliği arasındaki bağı göstermesi bakımından önemli olmakla beraber neoliberalizm evresinin sebep olduğu payın muğlâklaşmasına ve hatta önemsizliğine neden olmaktadır. Oysa neoliberalizm ile atmosferdeki karbondioksit artmakla kalmamış adeta bu oranda patlama yaşanmıştır (Bkz. Şekil 2).

Atmosferdeki karbondioksit oranı neoliberalizmin küreselleşmesi ile de artmaya devam etmiş ve günümüzdeki iklim krizinin ortaya çıkmasında başlıca rol oynamıştır. Şöyle ki atmosferdeki karbondioksit oranı 1990'dan bu yana yaklaşık olarak 2 kat artmıştır (Bkz. Şekil 3).

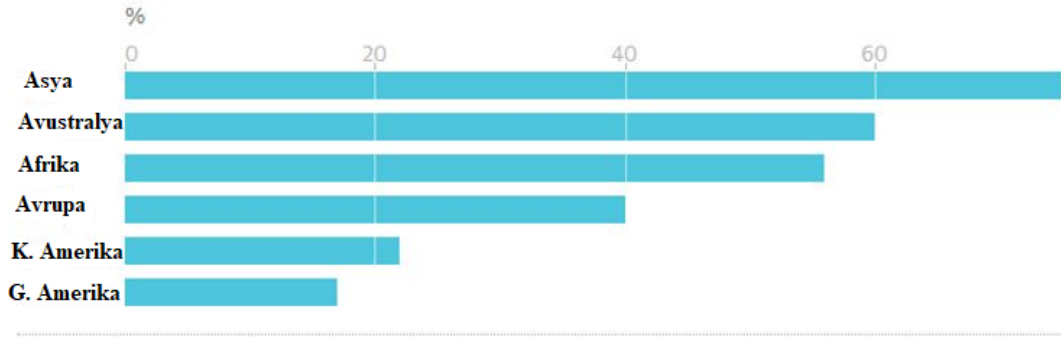

Şekil 3. Artış Oranı (ppm) 1990-2017

Kaynak: Monroe (2013) ve Democraticunderground.com (2017) verilerinden uyarlanmıştır.

İklim krizinin hem popülerleştirilmiş bir çalışma alanı olması hem de sorumlularınca bütün bir ekoloji krizi yerine sadece iklim ile uğraşmanın tercih edilmesi (Güneş, 2019) iklim konusunda birçok verinin toplanmasını mümkün kılmıştır. Bu aynı zamanda iklimin küresel boyutu nedeniyle neoliberalizmin bir bütün olarak gezegene verdiği zararın sadece iklim için ulaştığı boyutun diğer alanlarla entegre bir bakışın korkunçluğunu göstermesi olanağı sağlayabilir. Ancak iklim “sevicilerin” bu popülerlikten vazgeçmeye niyetli olmadıkları gibi sorunun gerçek boyutlarını görmek istemedikleri de ortadadır.

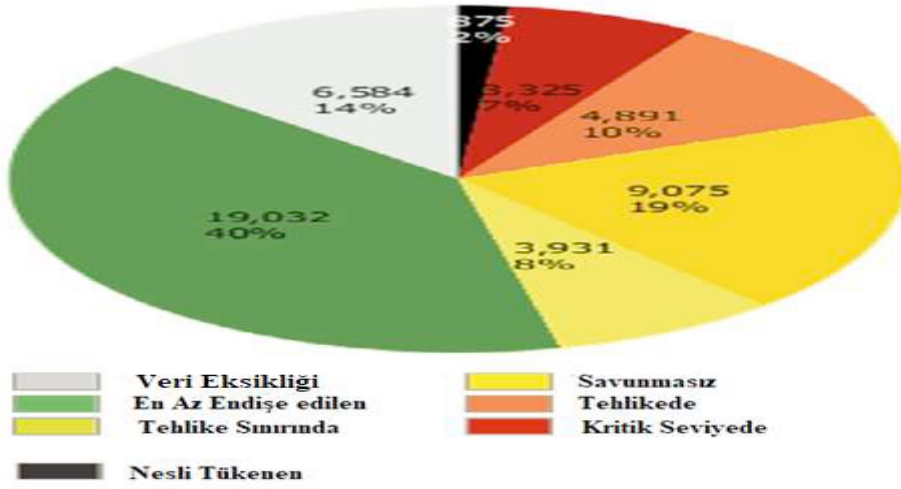
Neoliberalizm ve biyolojik çeşitlik kaybı içinde benzer bir durum söz konusudur. (Bkz. Şekil 4). Kapitalizm ile gezegenin genelinde tür çeşitliliğinde %20’den %80 varan oranlarda tür kaybı yaşanmış ya da yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır.

Şekil 4. Oranlarının %80'inden Fazlasını Kaybetmiş Türlerin Yüzdesi

Kaynak: PNAS (akt. INSIGHTSIAS, 2017)

Neoliberalizm ile tür çeşitliliğinde meydana gelen kayıplar gezegendeki yaşamı bir bütün olarak tehlikeye sokacak boyutlardadır (Bkz. Şekil 5).

Şekil 5. 1970-2010 Arasında Biyolojik Çeşitlilik

Kaynak: UN CBD (2010:27)

Doğal seçim aşamasında tür kayıp oranının her 100 yılda 10.000 tür başına 2 memeli neslinin tükenmesi (Ceballos, vd. 2015: 2) olduğu düşünüldüğünde bu denli bir yokoluşun sebep olacağı kaybı öngörmek bile mümkün görünmemektedir. Çünkü eğer denkleme uygun bir matematik uygulanırsa bu sadece 40 yılda 10'a yakın memeli türünün yok olduğunu ve bu oranın her geçen gün arttığı anlamına gelmektedir.

Neoliberalizmin ekokıyım etkisini 1970'lerden günümüze yağmur ormanlarının palmiye yağı üretmek için tahrip edilmesinden (IUF, 2015:16), ürettiği kirliliğe kadar her alanda görmek mümkündür.

2. İnsan Merkezlikten Sınıf Merkezliğe

Dünya tarihi birkaç tarih okuması dışında genel olarak insanlık tarihi olarak okunur. Bu okuma bir yandan gezegenin ve gezegende insan öncesi yaşamın değersiz, önemsiz ve görünmezleşmesine sebep olurken öte yandan insan tanım ve profilini mevcut insanlar üzerinden yaparak toplumsal yaşamda meydana gelen değişimlerin doğru irdelenmesini engeller. Bu nedenle 20.yy ikinci yarısında özellikle ekolojistler tarafından ekolojik sorunların kaynağının insan olduğu yönündeki haklı çözümler dönemi içerisinde kabul edilmeyerek sorun boyut değiştirmesine sebep olmuş ve ekolojik sorunların gündelik hayatı etkiler boyutlara ulaşmasıyla insanın bu sorunlarda rolü olduğu kabul edilmiş, hatta başta görmezden gelinen "Antroposen" (Crutzen ve Stoermer, 2000) gibi tanımlamalar sadece birkaç yıl sonra ateşli şekilde savunulmuştur. Ancak bu savunu ekokıyım varan yıkımın sorumluların çözüme katkı sağlamasından ziyade sorumlunun tüm insanlığa yüklenerek sermayenin zararını dışsallaştırma şeklinde gerçekleşmiştir.

Günümüz toplumlarını bilgi yani enformasyon toplumu olarak tanımla önerileri tartışılmalıysa da dezenformasyonun oldukça fazla olduğu görülmektedir. Bu nedenle tarihin doğru okumasının ancak doğru tanımlamalarla mümkün olacağı bunun da ancak kapitalizm-neoliberalizm gibi aşamaların doğru şekilde ortaya konmasıyla sağlanacağı düşünülebilir.

2.1.İnsan merkezlik

İnsanı yaşamın merkezine koyan ve her şeyin ölçüsünün insan ya da insan için sağlayacağı yarar üzerinden tanımlayan insan merkezlik/antroposentrizm yaklaşımı düşünülenin ya da savunulanın aksine insanlık tarihi kadar eski değildir. Aksine insanlık tarihini, Hominidleri dışarıda bırakarak Homo Sapiensten alınsa dahi insanlık tarihinin %1 bile insan merkezli olarak tanımlanamaz. Şöyle ki kabul gören verilere

göre Sapiensin tarihi 250-300 bin yıla kadar götürülmektedir oysa insan merkezlilik ancak feodalite içinde çıkıp feodalitenin zayıflamasıyla güçlenen ve kapitalizm ile küresel bir yaklaşım halini almaya başlamıştır. Buna rağmen insan merkezliliğin küresel kabul görmesi ancak 19.yy sonlarında hatta 20.yy başlarında mümkün olmuştur.

İnsan merkezliliğin gelişmesinde hümanizm düşüncesinin önemli bir yeri olmakla beraber insan merkezliliğin en iyi görüldüğü yer şüphesiz insan-doğa ilişkisidir. İnsanın doğadan ayrı şekilde var olduğu, canlı cansız tüm diğer varlıklardan daha değerli olduğu düşüncesinin savunulması, insanın farklılığı yanında tüm diğer varlıklar üzerinde sadece insan olmasından kaynaklı hakkı olduğu ve bu hakkı nedeniyle de canlı cansız tüm diğer varlıkları istediği gibi kullanabileceği, tüketebileceği, tek söz sahibi olduğu düşüncesi temelde insan merkezliliğin kökenini oluşturmuştur. İnsan merkezliliğin bu türden okumasında Aquinas'tan (2009) Descartes'e (2013) Newton'dan (2016) Bacon'a (2018) birçok isim sayılabilir de tarihini ve buna bağlı olarak ideolojik bağlarını daha eskilere götürmek mümkün değildir.

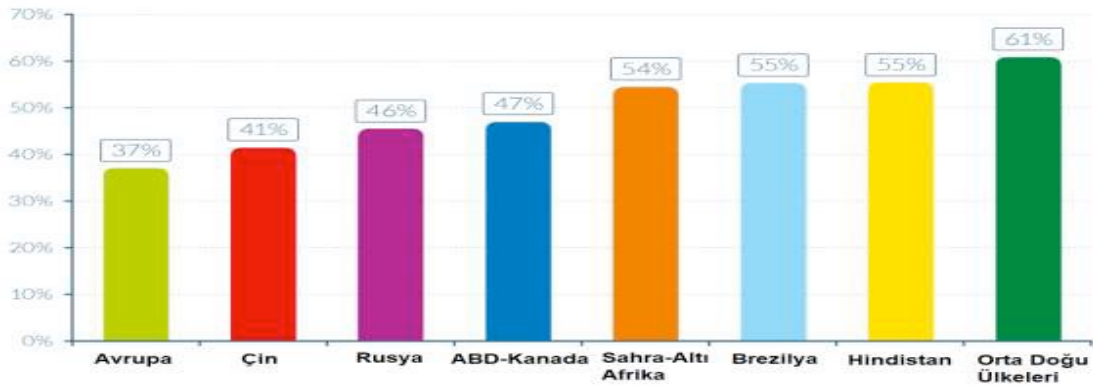
İnsan merkezlilik, iktidar ilişkileri, yönetim mekanizması gibi düşünüldüğü için de tarihselliğinin anlaşılması zorlaşmıştır. İnsan merkezliliğin özünde doğaya hükmetmek olduğu hatırlandığında ve bunun küresel anlamda geçerliliği düşünüldüğünde, sürecin özel mülkiyet ve sermaye ilişkisi kurulmaktadır. Bununla birlikte kapitalizmin ortaya çıkış koşulları yani bir yandan feodalite bir yandan aristokrasi ile mücadele ederken yaratmaya çalıştığı kamuoyu için bütün bir insanlığı görece aynı temelde birleştiren bir söylem yaratma zorunluluğu da unutulmamalıdır. Dolayısıyla kapitalizm ve insan merkezlilik arasında organik bir bağ olduğu söylenebilir. Başka bir deyişle insan merkezliliğin kapitalizm ile geliştiği ve kapitalizmin kamuoyuna ihtiyaç duyduğu süre boyunca yükseldiği görülmektedir. Neoliberalizm süreci ise insan merkezliliğe bir başka deyişle kamuoyuna ihtiyaç duyulmadığı ya da ihtiyaç oranının azaldığı döneme tekabül eder ki bu dönemin insan merkezliliğinin artık bütün insanlığı kapsamadığı ve yeni bir dönemin başladığı görülmektedir.

2.2. Sınıf merkezlilik

Sınıf merkezlilik de insanı merkeze aldığı için temelde insan merkezlidir. Buna karşın bütün insanların değil, insanlık içindeki belirli bir grubun çıkarlarını savunduğu ve bu savunuyu sadece doğaya karşı değil sınıfın dışındaki diğer insanlara karşı yaptığı için ayrı bir vurgu gerekmektedir. Dolayısıyla bu ayrımı bir süreklilik vurgusu olarak ele almak gerekir.

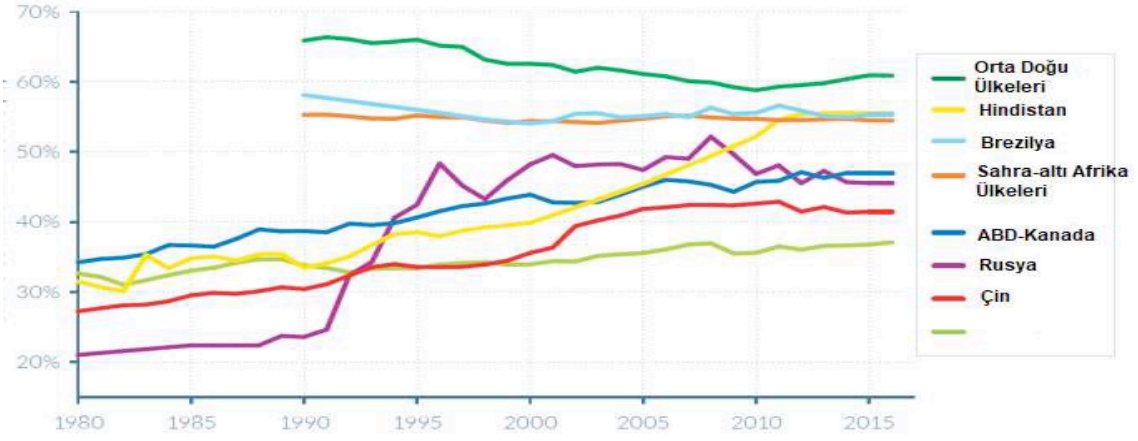
Neoliberal dönemin aynı zamanda sınıf merkezli yaklaşımın ortaya çıkışı olarak tanımlamak, yukarıda belirtildiği gibi yine ekonomik, ekolojik ve toplumsal değişimler olduğu ve bu değişimler diyalektik bağlarını ortaya koymakla mümkündür. Başka bir deyişle insan merkezlilik içinden çıkan sınıf merkezli yaklaşım ve savunucusu olduğu sınıfın çıkarlarını öne koyması bir yana bunu küresel boyutta kabul ettirmesi ya da görünmezleştirilmesi anlamına gelir. Bu da toplumun ancak %1'ini oluşturan bir sınıfın çıkarlarını %99'un çıkarları gibi sunarken %99'unda bunu kabullenmesi, inanması demektir.

Neoliberalizmin küreselleşme tarihine bakınca sınıf merkezliliğin gelişimi daha iyi görülmektedir. Son 30-40 yıla bakıldığında dünyadaki ekonomik gelirin %10'un lehine giderek artarken (Bkz. Şekil 6) %90'ın gelirlerinde kademeli ve düzenli bir azalma olduğu görülmektedir. Bu durumun dünya genelinde de benzer şekilde işlemesi (Bkz. Şekil 7) sınıf merkezliliğin küreselleştiğini göstermektedir.

Şekil 16. Nüfusun En Zengin %10'unun Milli Gelirden Aldığı Pay Oranları

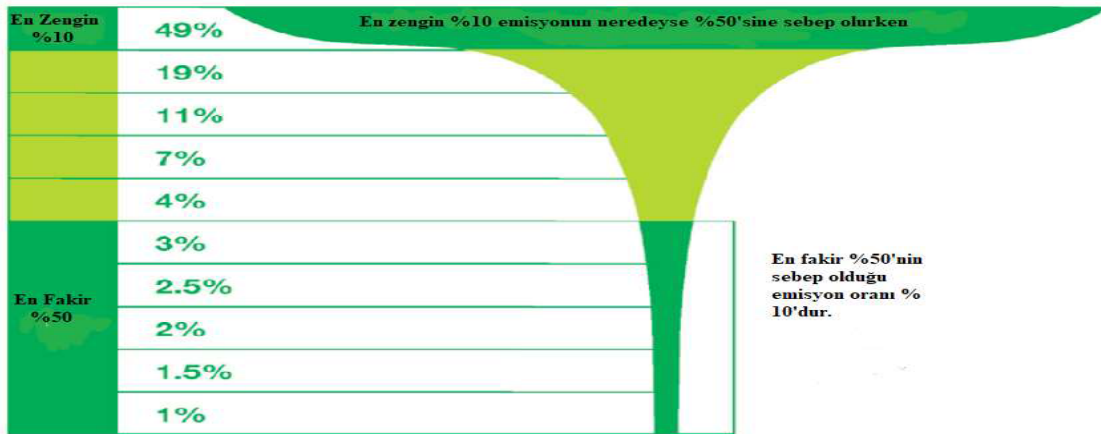
Kaynak: World Inequality Report, (2018: 9)

Şekil 7. Nüfusun En Zengin %10'unun Milli Gelirden Aldığı Pay Oranlarındaki Değişim (1980-2018)

Kaynak: World Inequality Report, (2018: 10)

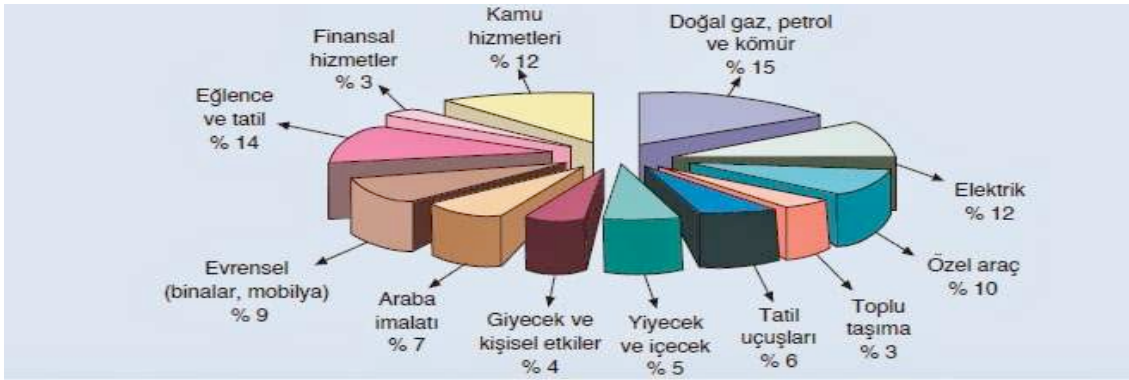
Sınıf merkezliliğin ekonomi yanında ekolojik sorunlar yani ekokıyım bağlamında da sebep olduğu etki neoliberalizm ile beraber kademeli olarak artış göstermiştir. Yukarı da (Bkz. Şekil 2,3,4,5) gösterilen karbondioksit artış oranı ve tür çeşitliliğine etki yanında söz konusu sınıf ve yaklaşımı anlamına gelen sınıf merkezliliğin sebep olunan kirlilikte payı da ciddi şekilde artış göstermiştir (Bkz. Şekil 8).

Şekil 8. Dünya Nüfusunun Gelire Göre Neden Oldukları Emisyon Oranları

Kaynak: Oxfam, (2018a: 4)

Sınıf merkezliliğin sebep olduğu kirlilik ve toplam kirlilik üzerindeki payları düzenli olarak artarken yoksul ve yoksun kesimin payı azalmakta başka bir deyişle kirliliğe etkileri sönümlenmektedir. Bu durum iki şekilde yorumlanabilir; ilki yoksul ve yoksunların karbon ayakizini oluşturan unsurlara (Bkz. Şekil 9) ulaşım oranlarının giderek azalması ki veriler bunu göstermekte, diğeri ise bunun bir yaşam şekli olarak kurulumunun mümkün olduğudur. Her iki durum da adil bölüşüm sistemin çökmekle beraber bunun gezegenin ve insanlığın kurtuluşuna evrilmesine mümkün olanaklar tanıdığıdır.

Şekil 9. Karbon Ayak İzinin Toplamını Oluşturan Ana Unsurlar

Kaynak: www.globalbilgiler.com (16.09.2019).

Sınıf merkezliliğin ekonomik ve ekolojik adaletsizlik ve sorunlardaki payı toplumsal yaşam içinde ciddi sonuçlara sebep olmaktadır. Bu sorunlar sadece Kuzey-Güney çelişmesini derinleştirmekle kalmamakta hem Kuzey hem de Güney içinde ve hatta ülke bazında da ciddi adaletsizliklere sebep olmaktadır. En zengin 8 erkeğin sahip olduğu servetin toplamının dünya nüfusunun en yoksul %50'sinin sahip olduğu servetin toplamına eşit (Oxfam, 2017:2, Oxfam, 2018b) olduğu bir dönemi insan merkezli olarak tanımlamak da mümkün görünmemektedir.

Sonuç

Gelirin, tüketimin, kirliliğin ve ekokıyımın önemli bir bölümünden sorumlu olan %1'in bu da yetmezmiş gibi sebep olduğu sorunların sorumluluğunu ve zararlarını insan merkezlilik, Antroposen gibi söylemlerle dışsallaştırarak %99'a ihale etmesinin daha ne

kadar görünmezleştirileceği bilinmemekle beraber %99'un buna karşı ne yapacağı da merak konusudur. Buna karşı verilen mücadelelerin yeterli desteği henüz görmemesine karşın verilen mücadelenin bir bilinç sorunu olduğu da aşikârdır. Dolayısıyla ortada ara formu, grisi olmayan ikili bir tercih kalmakta; kaybolan, yok olan milyonlarca türden herhangi bir olmak ya da bu yanlış bilinç karşında mücadele ederek doğa ile bütünleşik bir yaşam kurmak. Her iki durumda da gezegenin devamlılık için ihtiyaç duyduğu dengeyi bulacağı kesindir. Unutulmamalıdır ki 6. Kitlesele Yokoluş gezegen için değil türler için bir yokoluştur. Bu durum gezegen için olsa olsa bir reset durumudur.

Kaynakça

- Aquinas, T. (2009). Nature and Grace: Selection from the Summa Theologica of Thomas Aquinas. A. M. Fairweather (Ed.), Publish by: Grand Rapids, Online Erişilebilir: http://www.ccel.org/ccel/aquinas/nature_grace.html (16.10.2019).
- Bacon, F. (2018). Seçme Aforizmalar. Çev.: C. C. Çevik. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Chomsky, N. (2014). Halkın Sirtından Kazanç. Çev.: S. Evren. İstanbul: Everest Yayınları.
- Ceballos, G. & P. R. Ehrlich & A. D. Barnosky & A. Garcia & R. M. Pringle & T. M. Palmer (2015). Accelerated modern human-induced species losses: Entering the six mass extinction. Science Advance, 1, (5), 1-5.
- Crutzen, P. J. & Stoermer, E. F. (2000). The Anthropocene. Global Change News. Sayı 41: 17-18.
- Democratic Underground (2017). Welcome To The New Miocene. Online Erişilebilir: <https://www.democraticunderground.com/1127105901> (15.09.2019)
- Descartes, R. (2013). Metot Üzerine Konuşma. Çev. : A. Altınörs, İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Foucault, M. (2005). Hakikat Kaygısı: Özne ve İktidar, Seçme yazılar 2. Çev.: I. Ergüden, O. Akınhay. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Global Bilgiler (2015). Ekolojik Ayak İzi, Online Erişilebilir: <http://www.globalbilgiler.com/2015/12/ekolojik-ayak-izi.html> (16.09.2019)
- Güneş, B. S. (2019). Devleti Geri Çağırarak (Mı?). Yenie Dergisi, Sayı: 35, 39-44.

INSIGHTSIAS (2017). Secure Synopsis. Online Erişilebilir:

<http://www.insightsonindia.com/2017/07/13/secure-synopsis-12-july-2017/>

(02.10.2019)

Monroe, R. (2013). 400 ppm Nedir?. Çev.:G. Kavurmacıoğlu ve Ö. Algedik, Online

Erişilebilir: <https://350ankara.org/400-ppm-nedir/> (25.09.2019)

Newton, I. (2016). Doğal Felsefenin Matematiksel İlkeleri Seçmeler. Çev. : A. Yardımlı,

İstanbul: İdea Yayınevi.

Oxfam (2017). An Economy for the %99, Online Erişilebilir:

[https://d1tn3vj7xz9fdh.cloudfront.net/s3fs-public/file_attachments/bpeconomy-](https://d1tn3vj7xz9fdh.cloudfront.net/s3fs-public/file_attachments/bpeconomy-for-99-percent-160117-en.pdf)

[for-99-percent-160117-en.pdf](https://d1tn3vj7xz9fdh.cloudfront.net/s3fs-public/file_attachments/bpeconomy-for-99-percent-160117-en.pdf) (03.10.2019).

Oxfam (2018a). Extreme Carbon Inequality, Online Erişilebilir:

[https://www.oxfam.org/sites/www.oxfam.org/files/file_attachments/mbextreme-](https://www.oxfam.org/sites/www.oxfam.org/files/file_attachments/mbextreme-carbon-inequality-021215-en.pdf?cid=aff_affwd_donate_id78888&awc=5991_1526905221_9566c2471e41780886998fb38f12fe5e)

[carbon-inequality-021215-](https://www.oxfam.org/sites/www.oxfam.org/files/file_attachments/mbextreme-carbon-inequality-021215-en.pdf?cid=aff_affwd_donate_id78888&awc=5991_1526905221_9566c2471e41780886998fb38f12fe5e)

[en.pdf?cid=aff_affwd_donate_id78888&awc=5991_1526905221_9566c2471e4](https://www.oxfam.org/sites/www.oxfam.org/files/file_attachments/mbextreme-carbon-inequality-021215-en.pdf?cid=aff_affwd_donate_id78888&awc=5991_1526905221_9566c2471e41780886998fb38f12fe5e)

[1780886998fb38f12fe5e](https://www.oxfam.org/sites/www.oxfam.org/files/file_attachments/mbextreme-carbon-inequality-021215-en.pdf?cid=aff_affwd_donate_id78888&awc=5991_1526905221_9566c2471e41780886998fb38f12fe5e) (18.09.2019).

Oxfam (2018b). 5 shocking facts about extreme global inequality and how to even it up,

Online Erişilebilir: [https://www.oxfam.org/en/even-it/5-shocking-facts-about-](https://www.oxfam.org/en/even-it/5-shocking-facts-about-extreme-global-inequality-and-how-even-it-davos)

[extreme-global-inequality-and-how-even-it-davos](https://www.oxfam.org/en/even-it/5-shocking-facts-about-extreme-global-inequality-and-how-even-it-davos) (03.10.2019).

Scripps Institution of Oceanography (2018). Online Erişilebilir:

<https://insideclimatenews.org/node/52636> (25.09.2019).

UN CBD (United Nations' Convention on Biological Diversity) (2010). Fifth National

Report. Online Erişilebilir: <https://www.cbd.int/doc/world/ba/ba-nr-05-en.pdf>

(14.06.2017).

World Inequality Report (2018). Online Erişilebilir:

<https://wir2018.wid.world/files/download/wir2018-full-reportenglish.Pdf>

(03.10.2019).

TÜRKİYE’DE KENTSEL RANT ÜRETİMİ VE SERVET BÖLÜŞÜMÜ ADALETSİZLİĞİ

K. Murat Güney¹

Özet

Türkiye’deki inşaat ve emlak sektörü odaklı ekonomik büyüme modeli, bir yandan ulusal ekonomik büyümeyi hızlandırmayı hedeflerken bir yandan da TOKİ eliyle alt ve orta-alt sınıfların konut edinmesini ve böylece bu ekonomik büyümenin faydalarının adil bir biçimde dağıtılmasını amaçlamıştır. Peki 2003 yılından beri gündemde olan bu büyüme modeli ve kentsel dönüşüm projeleri gerçekten de hedeflendiği ve öngörüldüğü gibi üretilen servetin yıllar içinde toplumun tüm kesimleri tarafından eşitlikçi bir biçimde paylaşılmasını sağlayabilmiş midir? Bu bildiriye konu olan araştırma, Türkiye’de 2003’ten beri konut ve sair gayrimenkul sahipliğinden kaynaklanan servet miktarının kentsel rant üretimi sayesinde arttığını ve konutun ulusal ve uluslararası büyük sermaye için cazip bir yatırım aracına dönüştüğünü tespit etmiştir. Ancak Türkiye’de üretilen toplam servetin %75’inden fazlasını oluşturan gayrimenkul sahipliğinin eşitlikçi bir biçimde dağılmadığı gözlemlenmiştir. TOKİ’nin hedef kitlesini oluşturan alt ve orta-alt gelir gruplarının konut sahipliği oranının tüm yeni toplu konut projelerine rağmen düşüş eğiliminde olduğu ve orandaki bu düşüşün 2012’den itibaren hızlandığı saptanmıştır. Buna da bağlı olarak alt ve orta gelir grubundaki nüfusun toplam servetten aldığı payın her geçen yıl biraz daha azaldığı gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Eşitsizlik, Kentsel Rant, Ekonomik Büyüme*

¹ Dr. Öğr. Gör., Acıbadem Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, kmuratguney@gmail.com

1. Giriş

2003 yılında hükümetçe ilan edilen Acil Eylem Planı çerçevesinde “Planlı Kentleşme ve Konut Seferberliği” programı yürürlüğe kondu (TOKİ, 2017). Ardından 2004 yılında yeniden düzenlenen Toplu Konut Kanunu ile 1984’te kurulmuş ancak uzun yıllar âtıl kalmış Toplu Konut İdaresi (TOKİ) geniş yetkilerle donatıldı. Bunlarla beraber Türkiye’de inşaat ve emlak sektörü odaklı ekonomik büyüme modelinin resmi olarak benimsendiğini söyleyebiliriz.

Bu model, bir yandan ulusal ekonomik büyümeyi hızlandırmayı hedeflerken bir yandan da ilgili yönetmeliğinde kâr amacı gütmeyen bir kamu kuruluşu olarak yetkilendirilen TOKİ eliyle alt ve orta-alt sınıfların konut edinmesini ve böylece bu ekonomik büyümenin faydalarının adil bir biçimde dağıtılmasını amaçlıyordu (TOKİ, 2019). Peki 2003 yılından beri gündemde olan inşaat ve emlak sektörü odaklı bu büyüme modeli ve kentsel dönüşüm projeleri gerçekten de hedeflendiği ve öngörüldüğü gibi üretilen servetin yıllar içinde toplumun tüm kesimleri tarafından eşitlikçi bir biçimde paylaşılmasını sağlayabildi mi? Araştırma işte bu sorunun cevabını arıyor.

2. Gelir Değil Servet Bölüşümü

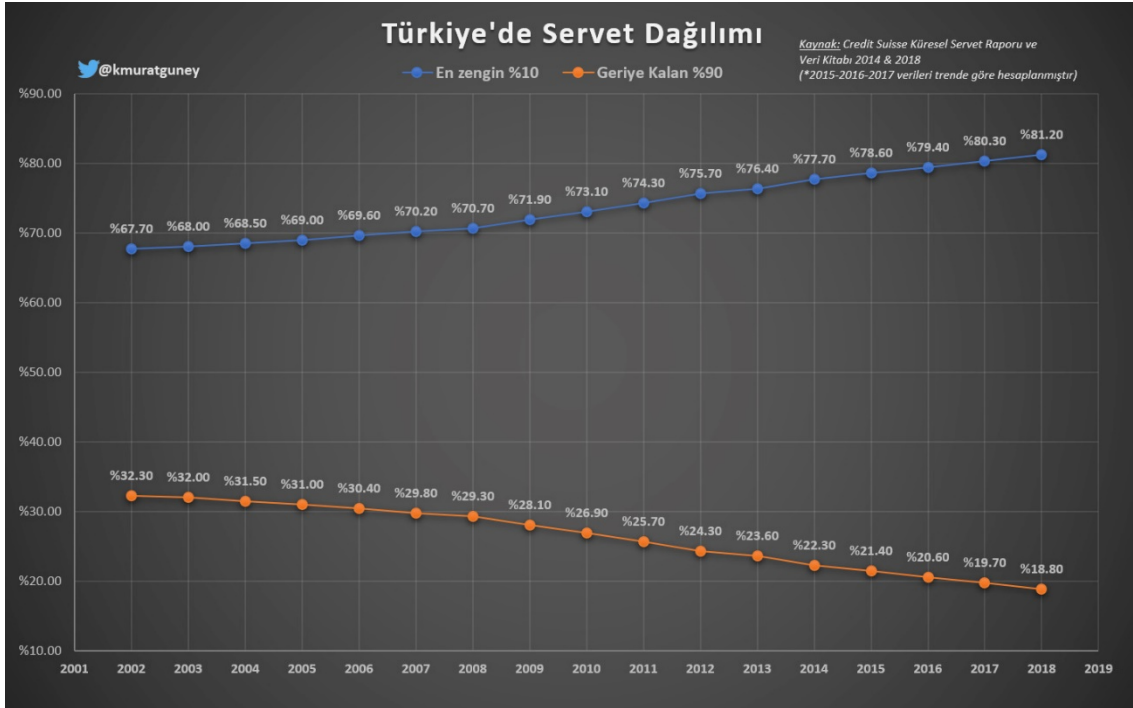
İlk olarak önemli bir noktanın altını çizmek gerekiyor. Bu araştırmada tartışma konusu edilen Türkiye’deki “gelir” bölüşümü değil mal varlığı ve servet birikimindeki bölüşümdür.

Gelir dağılımına dair çalışmalar bireylerin veya hane halkının bir yıl içinde elde ettiği gelirleri karşılaştırırken servet dağılımına dair araştırmalar kişilerin yıllar içinde elde ettikleri birikimlerdeki değişimi karşılaştırıyor. Kişilerin orta ve uzun vadede alım güçlerinin, toplumsal statülerinin ve siyasal etkilerinin yıllık gelirlerinden ziyade toplam servet birikimleriyle ilişkili olduğunu göz önünde bulundurursak, servet dağılımının gelir dağılımından daha net bir sosyal adalet göstergesi olduğunu söyleyebiliriz.

Basit bir örnek vermek gerekirse elinde çok sayıda gayrimenkul bulunduran bir kişi, bu gayrimenkullerini o yıl içinde hiç kiralamamış ve belki hiçbir yıllık gelir elde etmemiş

olsa da elinde ciddi miktarda bir serveti ve bunun beraberinde getirdiği ekonomik, siyasal ve toplumsal gücü bulundurmaya sürdürmektedir. İşte gelir dağılımı analizlerinde görülemeyecek bu noktayı servet dağılımı konusundaki çalışmalar açığa çıkarıyor.

Bu çalışmanın kaynaklarından biri olan Credit Suisse'in "Küresel Servet Raporu" (Global Wealth Report) başlığıyla her yıl yayınladığı çalışma dünyadaki tüm ülkelerle beraber Türkiye'deki servet birikimi ve dağılımına dair kapsamlı veriler üreten az sayıdaki periyodik araştırmadan biri. Bu veriler ışığında Türkiye'de ve dünyadaki servet birikimini, her ülkenin dünyadaki toplam servet birikiminden aldığı payın değişimini ve ülkeler içindeki %10 ve %1'lik en zengin kesimler ile geri kalan %90'lık nüfusun toplam servet içinden aldıkları payı incelemek mümkün (Credit Suisse, 2018b). Credit Suisse "net servet birikimini" kişilerin menkul yani finansal varlıkları ile emlak, arsa gibi gayrimenkul varlıklarının toplamından borçlarının çıkarılması sonucu elde kalan miktar olarak tanımlıyor (Credit Suisse, 2018a). Küresel Servet Raporu aynı zamanda ülkelerdeki zenginliğin kaynağının ne oranda finansal ve gayrimenkul varlıklardan oluştuğu hakkında da bilgi veriyor.

Şekil 1. Türkiye'de Servet Dağılımı

Buna göre AKP'nin iktidara geldiği 2002 yılında toplam servetin %67.7'sine sahip olan en zengin %10'luk kesim, 2018 yılı itibariyle ülkedeki toplam servetten aldığı payı %81.2'ye çıkarmış durumda. Buna karşın 2002 yılında Türkiye'deki toplam servetten %32.3 oranında pay alan geriye kalan %90'lık nüfusun bu payı 2018'de %18.8'e düşmüş (Şekil 1).

Bu tablo bize ülkenin ekonomisinin büyümesi veya küçülmesinden bağımsız olarak bugünkü ekonomik modelin sürekli ve istikrarlı bir biçimde zengini daha da zengin etmeye hizmet ettiğini gösteriyor.

3. Servet Dağılımında Gayrimenkulün Oranı

Peki servet bölüşümü tartışmalarında özellikle inşaat ve emlak sektörlerine odaklanmanın nedeni ne? Burada hemen belirtmek gerekir ki, servet birikimi ve dağılımı üzerine yukarıda bahsedilen rapor ve araştırmalara göre 2018 yılı itibari ile Türkiye'deki mevcut servetin büyük çoğunluğu (%75 civarı yani dörtte üçü) ev, arsa, konut, iş yeri, yani gayrimenkullerden oluşmaktadır.

Menkul yani finansal varlıklar ise banka mevduatı, devlet tahvili, hazine bonusu, emeklilik fonları, hisse senedi ve dolaşımdaki nakit para biçiminde Türkiye'deki toplam servetin ancak %25 yani dörtte biri kadarını oluşturmaktadır (Credit Suisse, 2018b). Özetle Türkiye'deki servet üretiminin de servet dağılımındaki eşitsizliğin de en büyük kaynağının gayrimenkul olduğunu söyleyebiliriz.

4. Peki İnşaat ve Gayrimenkul Odaklı Büyüme Modeli Servet Eşitsizliğini Nasıl Artırdı?

AKP'nin iktidara geldiği ilk yıllardan itibaren yaptığı yasal düzenlemeler, siyasi ve ekonomik tercihler ile planlı bir biçimde inşaat ve gayrimenkul sektörleri odaklı bir büyüme modelini devreye soktuğunu söylemiştik. TOKİ'nin yetkilerinin artırıldığı 2004'teki ilk kanun değişikliğini yeni gecekondü yapımını ilk kez hapis cezası gibi ağır bir ceza ile cezalandıran yasal düzenleme takip etti (Kuyucu & Ünsal, 2010).

Kâğıt üzerinde gecekondulardan yapmak her zaman yasak olsa da geçmiş iktidarlar döneminde endüstrileşen kentlerin artan işçi ihtiyacı karşısında köyden kente göçenler için yeterli toplu konut üretilmemesi nedeniyle gecekondulardan yapımına göz yumulmuştu (Hirt, 2007). 80'li ve 90'lı yıllarda zaman zaman bazı bölgelerde gecekondulardan yıkımları gerçekleşmiş olsa da 2004'e kadar gecekondulardan yapanların hapis cezasına çarptırıldığı görülmemiştir. 2004'teki düzenlemeden sonra caydırıcı örnek teşkil etmesi açısından birkaç fiili cezalandırmanın ardından yeni gecekondulardan yapımı bıçak gibi kesildi. Bunun yerini TOKİ'nin gecekondulardan modern toplu konutlara taşımak iddiasıyla başlattığı büyük çaplı toplu konut projeleri aldı (Işık & Pınarcıoğlu, 2008).

Türkiye'de konut alanında TOKİ eliyle yürütülen bu formalleşme aynı zamanda konutun finansallaşmasını, yani konutun bir kullanım aracı olmanın ötesine geçip spekülasyon bir yatırım aracına dönüşmesini de beraberinde getirdi. Dolayısıyla Türkiye'de konut alanındaki formalleşmenin, konutun finansallaşmasını aktif olarak destekleyen eş zamanlı bir süreç olduğunu söyleyebiliriz (Güney & Keil & Üçoğlu, 2019). 2004'e kadar İstanbul'daki konutların yaklaşık %50'si gecekondulardan oluşuyordu. Yani konut stokunun yarısı kayıtdışıydı, dolayısıyla servet birikimi, ekonomik büyüklük gibi verilerde gözüküyor, ekonomik büyümeye hiçbir katkı sunmuyor, tüm bunlara ilaveten emlak vergisinden de muaf olarak vergi gelirlerine de katkı sunmuyordu. TOKİ eliyle gerçekleştirilen kentsel dönüşüm projeleri her ne kadar kâğıt üstünde yoksullara modern konut edinme amacı gütsen de esasında amaçlanan kayıtdışı konut sektörünü kayıt altına almak, buradan servet yaratmak ve konutu finans piyasasına entegre etmektir. Böylece bir yandan gecekonduların yerini tapuda kayıtlı olan, resmi olarak alınıp satılabilen ve dolayısıyla serbest piyasa kapitalizmi açısından "değer" üreten ve emlak vergileri ile devletin vergi gelirine katkıda bulunan toplu konutlar alırken, bir yandan da bu formalleşmeye eşlik eden finansallaşma sayesinde 2010-2017 yılları arasında Türkiye'de konut fiyatlarının %228, İstanbul özelinde ise %284 yani neredeyse üç kat, artmasını sağladı (TCMB, 2019) ve ekonomik büyüme ve servet yaratımının başlıca kaynağı oldu.

Ne var ki, takip eden son iki yılda suni biçimde baskılanan faizlerin tekrar yükselmesi ve zoraki mega-projelerin yeni kentsel alan ve finansal değer yaratımının sınırına dayanması sonucu bu konut balonu ve inşaat furyası çöküntüye uğradı.

5. Faizlerin Düşürülmesi ve Konutun Finansallaşması

AKP iktidarı makro ekonomik planlamayı öncelikle inşaat ve gayrimenkul sektörünün çıkarını gözetecek şekilde düzenlemişti. Türkiye’de 80’li ve 90’lı yıllarda yüzde yüzlerin üzerini gören enflasyon ve faizler 2001 ekonomik krizi sonrası dayatılan IMF programını koşulsuz bir biçimde uygulayan AKP’nin iktidarının ilk yıllarında düşmeye başladı. 2008 krizinden sonra ise faizden enflasyon oranının düşülmesi ile elde edilen reel faiz oranlarının sıfırlandığı görüldü.

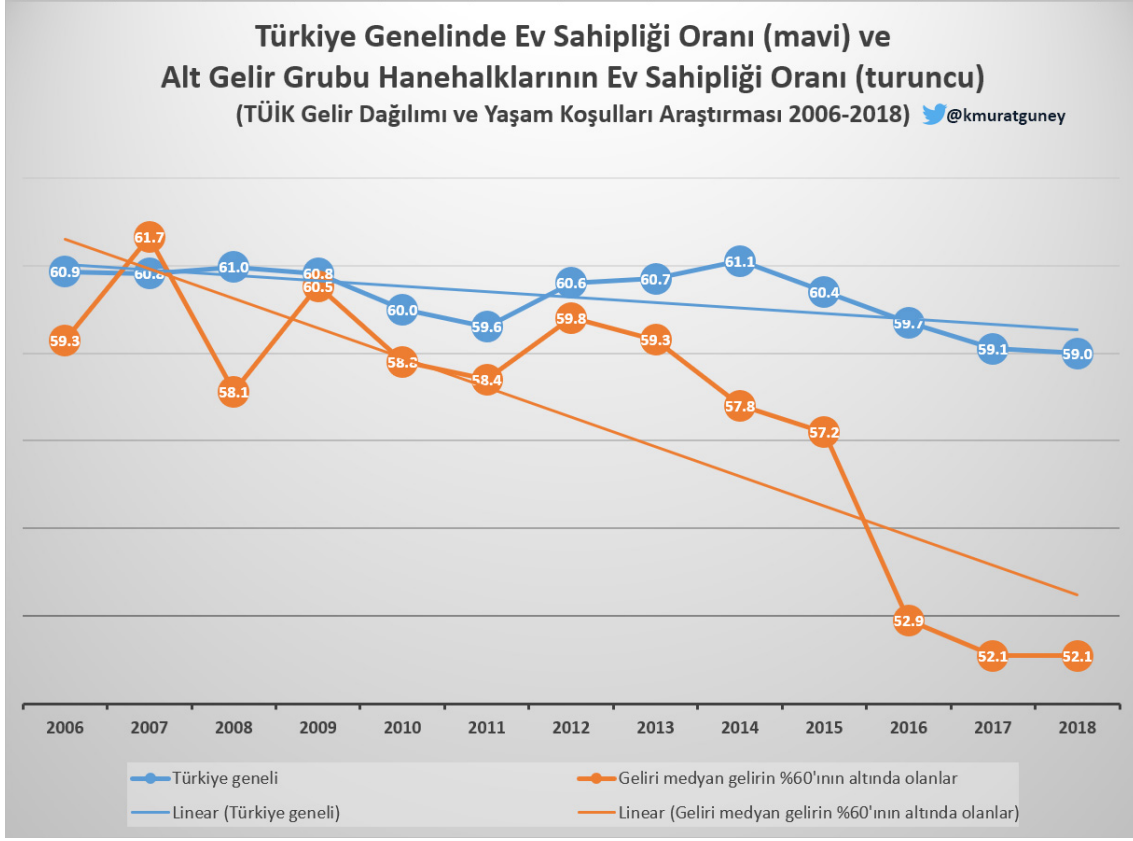
2000’li yılların başına kadar yüksek seyreden ve Türkiye’deki sermaye sahibi ve yatırımcılara uzun yıllar boyunca yüksek gelir getiren mevduat faizleri %10’un altına, reel faizler ise sıfıra yaklaştırılırken o güne kadar yüksek faizli mevduata yatırım yapmaya alışmış olan sermayenin yatırım alışkanlıklarını değiştirmesi ve yüksek getiri vaad eden gayrimenkul yatırıma yönelmesi teşvik edildi. Enflasyon ve faizi baskı altına alan AKP iktidarı böylece geleneksel olarak yüksek faizden nemalanan yatırımcıları emlak alımına yöneltti. Öte yandan faizlerdeki düşüş aynı zamanda konut kredilerinin de orta sınıflar için ulaşılabilir seviyelere çekilmesi anlamına geliyordu. Böylece düşük faiz ile borçlanan orta sınıfların da konut alımı yaparak gayrimenkul sektörünü canlandırması sağlandı (Güney, 2019). Bu koşullar, konut kredilerinin ciddi miktarlara ulaşmasını ve konutun finansallaşmasını da beraberinde getirdi. Bu durum aynı zamanda konuta artan talep sonucu konut fiyatlarında spekülasyon bir artışa ve dolayısıyla konut sahibi olmak isteyenlerin daha da fazla borçlanmasına yol açtı.

Şüphesiz gayrimenkulün bu şekilde finansal bir yatırım aracı haline gelmesi servet bölüşümü adaletini olumsuz yönde etkileyen bir faktör olmuştur. Zira, konutun barınma ihtiyacını karşılayan kullanım değerinin ötesinde bir finansal yatırım aracı haline gelmesi bir yandan sermaye sahiplerinin hiçbir zaman kullanmayacakları çok sayıda konut edinmesi ve emlak fiyat spekülasyonu üzerinden rant elde etmesine yol açarken bir yandan da ilk konutunu edinmek isteyen orta sınıfların krediler ile yüksek miktarlarda borçlanmasına neden olmuştur (Karaçimen, 2013, 2015). Böylece emlak rantı ile zenginleşen sermaye sahipleri ile emlak borcu ile fakirleşen orta ve orta-alt sınıflar arasındaki servet farkı daha da açılmıştır.

6. Kent Rantının Eşitsiz Bölüşümü

Bu bildiriye AKP dönemi boyunca servet üretiminin büyük oranda inşaat ve gayrimenkul üzerinden elde edilen rantın biriktirilmesiyle gerçekleştirildiğini vurguladım. Devasa boyuttaki inşaat faaliyetleri, kentsel dönüşüm projeleri, mega altyapı projeleri gerçekten de belli bir süre hem yoğun bir sermaye birikimi hem de istihdam yaratmış olsa da ekonomik büyümenin ortaya çıkardığı fırsatların son derece eşitsiz ve adaletsiz bir biçimde dağıtıldığını gördük. İnşaat odaklı büyüme modeli elindeki konutların sayısını ve değerini artıran en zengin %10'luk kesim ile ilk konutlarını almak için borçlanan veya bu süreçte elindeki konutu da kaybedip kiracı haline gelerek yoksullaşan orta ve orta-alt sınıflar arasındaki servet uçurumunu git gide daha da açıyor.

Buna dair en çarpıcı göstergelerden biri TOKİ'nin hedef kitlesini oluşturan düşük gelirli ailelerin ev sahipliği oranının son yıllarda git gide düşmesidir (Coşkun, 2016, 2017). TOKİ'nin yoksul ve dar gelirliler için 2004'ten beri Türkiye'nin dört bir yanında ürettiği ve çok sayıda alt ve orta-alt sınıf aileyi konut edindirmekle övündüğü toplu konut projeleri gerçekte alt gelir gruplarının fiyatı erişilebilir konut ihtiyacını karşılamaktan miktarca çok uzaktır.

Şekil 2. Türkiye Geneli ve Alt Gelir Grubu Hanehalklarının Ev Sahipliği Oranındaki Değişim

Devletin kendi resmi araştırma kurumu olan TÜİK'in 2006'dan beri her yıl yaptığı ve sonuncusu Eylül 2018'de yayınlanan Türkiye'de "Gelir Dağılımı ve Yaşam Koşulları" araştırmasının ortaya koyduğu çarpıcı tabloya göre Türkiye'deki genel konut sahipliği oranı %60 seviyesinde seyrediyor ve araştırmanın kapsadığı on iki yıllık dönemde pek değişmezken, aynı araştırmaya göre "yoksul" olarak tanımlanan Türkiye'deki ortanca (yani medyan) gelirin %60'ından az geliri olan ailelerin ev sahipliği oranı 2006'da %59.3'ten yıllar içindeki düşüş trendine bağlı olarak 2018'te %52.1'e kadar gerilemiştir (TÜİK, 2019). Yoksul sınıfların ev sahipliği oranında özellikle 2012 yılından sonra yaşanan hızlı düşüş trendi dikkat çekicidir (Şekil 2). Bu veriler bizlere TOKİ'nin toplu konut projeleriyle ürettiği konutların sayıca ne köyden kente göç edenlerin ne de geçkondusu elinden alınanların en temel insan hakkı olan konut ihtiyacını karşılamaktan çok çok uzak kaldığını gösteriyor. Bu dönemde yoksul sınıflar daha fazla kiracı, borçlu ve finansal açıdan bağımlı ve kırılgan hale gelmiştir.

Sonuç

TOKİ, elindeki tüm kaynakları, yönetmeliğinde belirtildiği gibi kamu yararı gözeterek ve kâr amacı gütmeyerek yoksullara konut edindirmek için kullanmak yerine yan kuruluşu Emlak Konut aracılığıyla özellikle İstanbul'da lüks konut üretimine yönelmiş ve gene devlet eliyle el konan arazilerde gerçekleştirilen havaalanı, köprü, otoyol gibi mega-projelerin yakınlarında inşa ettiği pahalı konutları kâr amacıyla orta-üst ve zengin sınıflara pazarlamaya odaklanmıştır. Böylesi gayrimenkul odaklı bir ekonomik büyüme modeli spekülâtif bir emlak fiyat artışına yol açmış ve bu spekülâtif fiyat artışı yoksul sınıfların ev sahibi olma ihtimalini iyice azaltmıştır.

Bunca inşaata karşın yoksul sınıfların ev alma ve ev sahibi olma oranlarının git gide düşmesi düşündürücüdür. Üstelik yoksul sınıfların borçları ve borçluluk oranları da artmıştır. Öte yandan inşaat odaklı ekonomik büyümeden en kârlı çıkanlar aynı dönemde çok sayıda konut, arsa ve gayrimenkul edinerek servetini artıran bir avuç zengin sermayedardan ibarettir (Sayek-Böke, 2015).

Bu koşullar altında bugün toplu konut politikasının ve ilgili yasal düzenlemelerin konut sahibi olmak isteyen yoksul sınıfların önlerindeki engelleri artırmak değil ortadan kaldırmak üzere nasıl yeniden düzenlenmesi gerektiğini düşünmeye acil olarak ihtiyacımız var. Kent hakkı kavramını tekrar gündeme taşıyarak toplu konut ve kentsel dönüşüm projelerinin kentsel alanı kâr amacıyla sömürmek isteyenlerin değil mütevazî bir konut sahibi olmaya ihtiyacı olanların ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde nasıl şekillendirilebileceği üzerine kafa yormalıyız.

Kaynakça

- Credit Suisse. (2018a). Global Wealth Report 2018. <https://www.credit-suisse.com/media/assets/corporate/docs/about-us/research/publications/global-wealth-report-2018-en.pdf> (Erişim 01.11.2018)
- Credit Suisse. (2018b). Global Wealth Data Book 2018. <https://www.credit-suisse.com/media/assets/corporate/docs/about-us/research/publications/global-wealth-databook-2018.pdf> (Erişim 01.11.2018)

- Coşkun, Y. (2016). Türkiye Konut Piyasasında Talep Eğilimleri ve Bilgi Bakışsızlığına Yönelik Politika Önerileri. *Bankacılar Dergisi*, 96, 122–43. <https://ssrn.com/abstract=2744639>
- Coşkun, Y. (2017, Mart 27). Konut Sahipliğinin Artmaması Sizi de Düşündürüyor mu? Gayrimenkul Türkiye. <http://gayrimenkulturkiye.com/2017/03/27/konut-sahipliginin-artmamasi-sizi-de-dusundurmuyor-mu/> (Erişim 10.09.2019)
- Güney, K. M. & Keil, R. & Üçoğlu, M. (2019). *Massive Suburbanization: (Re)Building the Global Periphery*. Toronto: University of Toronto Press
- Güney, K. M. (2019). Building Northern İstanbul: Mega-Projects, Speculation, and New Suburbs. K. Murat Güney & Roger Keil & Murat Üçoğlu (Eds.), *Massive Suburbanization: (Re)Building the Global Periphery* içinde (181-200). Toronto: University of Toronto Press
- Hirt, S. (2007). Suburbanizing Sofia: Characteristics of Post-Socialist Peri-Urban Change. *Urban Geography*, 28, no. 8, 755–80. <https://doi.org/10.2747/0272-3638.28.8.755>
- Işık, O. & Pınarcıoğlu, M. (2008). Not Only Helpless but Also Hopeless: Changing Dynamics of Urban Poverty in Turkey, the Case of Sultanbeyli, İstanbul. *European Planning Studies*, 16, no. 10, 1353–70. <https://doi.org/10.1080/09654310802420060>
- Karaçimen, E. (2013). *Political Economy of Consumer Debt in Developing Countries: Evidence from Turkey*. (Doktora tezi). University of London, Londra, İngiltere.
- Karaçimen, E. (2015). *Türkiye’de Finansallaşma: Borç Kısılacında Emek*. İstanbul, Turkey: Sav Yayınları.
- Kuyucu, T. & Ünsal, Ö. (2010). Urban Transformation as State-Led Property Transfer: An Analysis of Two Cases of Urban Renewal in İstanbul. *Urban Studies* 47, no. 7, 1479–99. <https://doi.org/10.1177/0042098009353629>
- Sayek-Böke, S. (2015, Nisan 27). TOKİ Ranta Çalışmış. *Hürriyet Ekonomi*. <http://www.hurriyet.com.tr/selin-sayek-boke-toki-ranta-calismis-28853859> (Erişim 10.09.2019)

- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası–TCMB. (2019). Konut Fiyat Endeksi. <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Istatistikler/Reel+Sektor+Istatistikleri/Konut+Fiyat+Endeksi/> (Erişim 01.09.2019)
- Toplu Konut İdaresi Başkanlığı-TOKİ. (2017). Kuruluş ve Tarihçe. <https://www.toki.gov.tr/kurulus-ve-tarihce> (Erişim 01.08.2017)
- Toplu Konut İdaresi Başkanlığı-TOKİ. (2019). Mevzuat. <http://toki.gov.tr/mevzuat> (Erişim 10.09.2019)
- Türkiye İstatistik Kurumu -TÜİK. (2019). Gelir Dağılımı ve Yaşam Koşulları Araştırması http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1011 (Erişim 18.09.2019)

KAPİTALİZMİN KRİZİ ALTINDA KÜRESEL PROTESTO HAREKETLERİ VE TOPLUMSAL SINIFLARIN GÜNCELLİĞİ

Efe Can Gürcan¹

Özet

2008 yılında Amerika’da patlak veren ekonomik krizin küresel bir krize dönüşmesi neoliberalizmi temellerinden sarsmış ve yeni bir küresel protesto dalgasını tetiklemiştir. Arap Baharı, İspanya ve Yunanistan’daki halk isyanları, Amerikan işgal hareketleri ile Fransız Sarı Yelekliler ayaklanması gibi olaylar söz konusu protesto dalgası kapsamında değerlendirilebilir. Mevcut ortam, Yeni Toplumsal Hareketler Okulu’nun (YTHO) temel ön kabullerinin geçerliliğini test etmek için tarihsel bir fırsat sağlamaktadır. Özgün haliyle YTHO; toplumsal çatışmaların merkezinin sınıflar arasındaki çıkar çatışmalarından yaşam biçimleri, kültürel özerklik ve kimlik siyasetleri tarafından şekillenen mücadelelere doğru kaydığında hemfikirdir. Süreç analizi üzerine kurulu bu çalışma; YTHO’yu yanlışlarcasına, yukarıda sözü edilen toplumsal olaylar üzerinden işçi sınıfı örgütleri ile temel sınıfsal taleplerin güncelliğini ne ölçüde artırdığını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Ekonomik Kriz, İşçi Sınıfı, İşgal Hareketleri, Neoliberalizm, Yeni Toplumsal Hareketler*

1. Giriş

Mevcut çalışma; neoliberal küreselleşmenin yaygın bir şekilde sorgulanmaya başlandığı bir ortamda, Yeni Toplumsal Hareketler Okulu’nun (YTHO) temel ön kabullerinin geçerliliğini hangi ölçüde sürdürdüğü sorusuna yoğunlaşmaktadır. Küresel kapitalizm, 1929 Büyük Buhranı’ndan beri en derinlikli krizine 2007-2008 yılları arasında adım

¹ Doktor Öğretim Üyesi, İstinye Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, efe.gurcan@istinye.edu.tr.

atmıştır (Foster ve Magdoff, 2008). Söz konusu kriz, neoliberalizmi temellerinden sarsmış ve yeni bir küresel protesto dalgasını tetiklemiştir. Arap Baharı, İspanya ve Yunanistan'daki halk isyanları, Amerikan işgal hareketleri ile Fransız Sarı Yelekliler ayaklanması gibi olaylar söz konusu protesto dalgası kapsamında değerlendirilebilir.

Bu küresel ortam, hem toplumsal hareketler kuramını geliştirmek hem de YTHO temel savlarını yeni bir zeminde test etmek için tarihsel bir fırsat sunmaktadır. Özgün haliyle YTHO, toplumsal çatışmaların merkezinin sınıflar arasındaki çıkar çatışmalarından yaşam biçimleri (*lifestyles*), kültürel özerklik (*cultural autonomy*) ve kimlik siyasetleri (*identity politics*) tarafından şekillenen mücadelelere doğru kaydığında hemfikirdir. Dolayısıyla, ekonomik talepler ve kapitalizm karşıtlığı toplumda belirleyiciliğini yitirmiştir. Toplumsal çatışmaların niteliğindeki dönüşümler; daha çok sanayi ötesi (*post-industrial*) küreselleşmenin iletişim teknolojilerini ilerletici, ulus-devleti zayıflatıcı ve böylelikle kültürel özerkliği teşvik edici etkisine bağlanmaktadır (Gürcan ve Peker, 2015a; Hetland ve Goodwin, 2013; Hellman, 2008).

Süreç analizine (Bennett, 2010; George ve Bennett, 2005; Collier, 2011; Vennesson, 2008) dayalı mevcut çalışma, küresel kapitalizmin krizini takip eden dönemde yaşanan “yeni” protesto dalgalarının toplumsal sınıfların güncelliğini artırdığını ortaya koymaktadır. Bir başka deyişle YTHO'nun temel savlarının aksine, Sovyet dönemi sonrasında en güçlü protesto dalgaları altında toplumsal çatışmaların günümüzde hala sınıflar arasındaki çatışmalar çerçevesinde şekillendiği gözlemlenmektedir. İlerleyen başlıklarda, ilk olarak YTHO'nun temel savları ele alınacaktır. Bunu takip eden başlıkta ise, küresel kapitalizmin krizini takip eden döneme damgasını vuran hareketler incelenecektir.

2. Yeni Toplumsal Hareketler Okulu'nun Temel Savları

Toplumsal sınıf analizinin günümüzdeki açıklayıcılığını sorgulayan YTHO, yeni toplumsal hareketleri; sınıf mücadelesi alanının dışında ve kent hakkı, ekoloji, kurum ve otoriterlik karşıtlığı, feminizm, ırkçılık karşıtlığı, yerelcilik ve azınlık hakları mücadelesi gibi alanlarda faaliyet gösteren hareketler olarak tanımlamıştır (Laclau ve Mouffe, 2014).

YTHO'nun kurucu figürlerinden Alain Touraine (1988), günümüz toplumunun sanayi ötesi bir bilgi çağına adım atmış olduğunu savlar. Bilgi çağı koşulları; yaşam biçimleri ve bireysel meselelere odaklı toplumsal aktörlerin "tarihselliğini", yani kendi kültürel özerklik ve yönelimlerini yaratma yetilerini artırmıştır. YTHO'nun bir diğer önemli temsilcisi olan Manuel Castells (2010) ise elektronik medya ve bilgi ekonomisinin yükselişiyle günümüz toplumunun bir "ağ toplumu" haline geldiğini belirtir. Bu ağ toplumunda işçi sınıfı önemini yitirmiş ve kolektif kimlik mücadeleleri öne çıkmıştır. Kimlik siyasetinin artan önemi Alberto Melucci (1996) tarafından da vurgulanmıştır. Yine Jürgen Habermas'a göre toplumdaki esas saflaşma, artık kapitalizm ile işçi sınıfı arasında değildir. Devlet-sivil toplum ayrışması ön plana çıkmıştır (Habermas, 1987). Son olarak Claus Offe (1984, 1985), toplumsal mücadelelerde işçi sınıfının ağırlığının azaldığını ve çağımızda öne çıkan yeni toplumsal hareketlerin maddi dayanağının ekonomi dışı taleplere sahip ve dağıtım ve üretim sorunlarıyla ilgilenmeyen orta sınıflar olduğunu savlar.

3. Küresel Kapitalizmin Krizini Takiben "Yeni" Toplumsal Hareketlerin Güç Kazanması

İşçi sınıfı ve bu sınıfı temsil eden ekonomik eşitlik talepleri, küresel kapitalizmin kriziyle yeni bir küresel ivme yakalamıştır. Bu sürecin ilk tarihsel uğraklarından bir tanesi ise Arap Baharı'dır. Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından beri Orta Doğu'da yaşanan en şiddetli toplumsal kalkışma olarak bilinen Arap Baharı, 2010 yılının Aralık ayında Tunuslu genç bir sokak satıcısının polis tacizine tepki olarak kendini ateşe vermesiyle başlamış ve bölgede ondan fazla ülkeye yayılmıştır (Otero ve Gürcan, 2016). Öte yandan Arap Baharı'nın sonuçları, salt Orta Doğu bölgesiyle sınırlı kalmamıştır. İlginçtir ki kimi gözlemciler, bu olayların basit bir demokratikleşme hareketine indirgenemeyeceğini ve 2010 yılından sonra Avrupa ve Amerika'da şiddetlenen neoliberal kemer sıkma siyasetlerine karşı toplumsal hareketlerin bir parçası olduğunu vurgulamaktadır (Della Porta, 2015; Kousis, 2016; Gürcan ve Mete, 2017).

Arap Baharı hareketinin oluşumunda işçi sınıfı ve onun ekonomik talepleri birincil bir rol oynamıştır. İşçi sınıfıyla ilgili olarak belki de en önemlisi, "Ekmek, Onur, Özgürlük"

sloganının Arap Baharı protestolarıyla özdeşleşmiş olmasıdır. Bununla birlikte Tunus'ta protestoların kitleselleşmesine öncülük eden örgüt, Tunus Genel İşçi Sendikası'dır (*Union Générale Tunisienne du Travail*, UGTT) (Hechiche, 2017; Weipert-Fenner, 2018; O'Brien, 2015). Hatta Jamie Allinson'a (2015) göre, Tunus'ta Arap Baharı'nın daha demokratik bir şekilde sonuçlanması, en başta işçi hareketinin diğer siyasal aktörlerden görece özerk tutumuna ve güçlü katılımına bağlıdır. Mısır'da ise usulsüz özelleştirmelerin yanında, emek karşıtı yasalarla işten çıkarmaların kolaylaştırılması ve zengin kesimler üzerindeki vergi yükünün orta ve dar gelirli kesimlere aktarılması büyük bir öfke birikimine yol açmıştır (Hinnebusch 2015, 2018). Bağımsız Sendika Federasyonu, Arap Baharı'nda Mübarek rejiminin yıkılışına öncülük etmiştir (Allinson, 2015; Hinnebusch, 2018).

Avrupa'da kemer sıkma karşıtı hareketlerin ivme kazanmasında şüphesiz Arap Baharı konjonktürünün büyük bir etkisi olmuştur. Ancak Avrupa'daki sınıf merkezli hareketleri anlamak için, tıpkı yukarıdaki Arap Baharı incelemesinde olduğu gibi, ilk önce yapısal etkenlerin, en başta da büyüme oranlarının düşüşü ve işsizlik oranlarının tırmanışıyla sonuçlanan ekonomik kriz etkeninin hesaba katılmasında fayda vardır (Gürcan, 2019).

Aslında küresel Arap Baharı konjonktürünü de önceleyen İtalya, Avrupa'da neoliberal siyasetlere karşı sınıfsal hareketlerin en erken örneklerine sahne olmuştur. Sadece 2009-2014 döneminde sendikaların, İtalya'da gerçekleşen neoliberalizm karşıtı eylemlerin neredeyse yarısına katılım sağladığı bilinmektedir. Eylem katılımcılarının %70'ine yakın bir kısmının işçi sınıfına mensup olduğu tahmin edilmektedir (Andretta, 2017). Portekiz'deki eylemler de, Avrupa'da kemer sıkma siyasetlerine karşı toplumsal hareketlerin başlıca öncülerindedir. Avrupa Birliği tarafından 2010 yılından beri dayatılan sigorta ve maaş kesintileri, vergi artırımları ve toplumsal hizmetlerin sınırlandırılması insanları sokağa dökmüş ve sadece 2010-2014 döneminde Portekiz beş farklı genel greve sahne olmuştur. "İş, Sağlık ve Eğitim! Troika Değil!", bu eylemlerde kullanılan başlıca slogan haline gelmiştir (Fernandes, 2017). Yine İspanya'da da neoliberalizm karşıtı eylemler 2010 yılında sendikaların genel grev çağrılarıyla başlamıştır. Kendilerini "evsiz" ve "işsiz" olarak niteleyen Geleceksiz Gençlik (*Juventud Sin Futuro*) platformu, ekonomik krize karşı eylemler gerçekleştirmiştir (Perugorria vd.,

2016). Ve Yunanistan, işçi sınıfının görünürlüğünün belki de en şiddetli hissedildiği bir Avrupa ülkesidir. Yunanistan, sadece 2010 ve 2013 yılları arasında, işçi sınıfının başını çektiği birçok eylemin yanı sıra en az 27 genel greve sahne olmuştur (Kriesi, 2016; Vogiatzoglou, 2017; Della Porta, 2015).

ABD, Arap Baharı ve İspanya ayaklanmalarından derinden etkilenmiştir. Bu ülkenin bir diğer özelliği de, küresel ekonomik krizin başlangıç noktasını teşkil etmesidir. Ekonomik krize bir tepki olarak gelişen işgal hareketleri, adını ilk defa New York'un finansal merkezi Wall Street'teki Zucotti Parkı'nın işgaliyle duyurmuştur. Parkın işgali, kısa sürede ekonomik eşitsizliğe kafa tutan küresel bir işgal hareketinin doğuşunu tetiklemiştir. İki binden fazla dünya şehri söz konusu işgal hareketinden nasibini almıştır ve bu durum neoliberal kapitalizmin kitlelerce sorgulanmasını sağlamıştır. İşgalciler, şirketlerin hukuk nezdinde bireylerle bir tutulmaması ve Amerikan siyasal sisteminde şirketlerin gücünün sınırlanması gereği gibi radikal söylemlerde bulunmuşlardır. İşgalciler, başlıca hasımları olarak %1 olarak adlandırdıkları zengin kesimler ile Bank of America, CitiBank, JP Morgan ve Wells Fargo gibi bankaları benimsemişlerdir (Gürcan ve Mete 2017; Ancelovici, 2016; Welty, 2013).

Son olarak, 2007-2008 yıllarından beri yaşanan süreç bugünlere kadar devam etmektedir. Bu sürecin belki de en güncel ve keskin tezahürü günümüzde Fransa'da yaşanmaktadır. Fransa, meşhur 1968 ayaklanmasından beri deneyimlediği en büyük toplumsal olayı Sarı Yelekliler ayaklanmasıyla yaşamaktadır. Macron döneminde emekçi kesimler arasında iyiden iyiye ayyuka çıkan öfke, en nihayetinde bir sene içerisinde %23 artış göstermiş olan dizel ve %14 artış göstermiş olan benzin fiyatlarının 2019 yılında vergiler aracılığıyla daha da artırılacağı haberinin yayılması üzerine patlama göstermiştir (Dianara, 2018). İlk bakışta Sarı Yelekliler hareketi, yakıt vergilerine karşı bir tepki olarak görünse de esasında on yıllarca sürdürülen neoliberal siyasetlerin zenginlerin başkanı olarak tanınmaya başlayan Macron'un kibrinde cisimleşmesinin bir sonucudur (Diallo, 2018).

Sonuç

Yeni Toplumsal Hareketler, sosyalizmin geri çekilmekte olduğu ve hızlı teknolojik ilerlemelerin etkisiyle neoliberal küreselleşmenin ivme kazanmakta olduğu bir ortamda popülerlik kazanmaya başlamıştı. Bu popülerlik, toplumsal sınıf merkezli mücadeleler ile ekonomik taleplerin birincil önemini yitirdiğine ve yaşam biçimlerine dayalı kültürel taleplerin toplumsal mücadelelerin merkezine yerleştiğine ilişkin aceleci çözümlerinin toplumsal düşüncede hâkim kılınmasına ortam sağlamıştır. Bu çözümlere göre kapitalizmin sözde küresel zaferiyle, emek-sermaye çelişkisi yerini artık devlet-sivil toplum çelişkisine bırakmıştı. Sanayi sonrası toplumlarda iletişim teknolojilerindeki gelişmeler ve sosyal medyanın önlenemez etkisi, sivil toplumun sınıfsal ayrışmaların dışında kültürel bir özerklik kazanmasının tarihsel koşullarını sağlıyordu.

Küresel kapitalizmin krizinin etkilerinin 2008 yılından itibaren hissedilmeye başlamasıyla, yukarıda sıralanan aceleci çözümlerinin gerçek yüzü ortaya çıkmıştır. Neoliberalizm altında sanayi sonrası sözde bolluk ve teknoloji toplumların krizi, sınıfsal temelli mücadelelerin güncelliğini açığa çıkarmıştır. Arap Baharı, toplumsal mücadelelerin ana ekseninin günümüzde devlet-sivil toplum karşıtlığı ya da otoriterliğe karşı mücadele çerçevesinde kolaylıkla açıklanamayacağını göstermiştir. Arap Baharı'nda birincil bir rol oynayan işçi sınıfı örgütleri, emek ve demokrasi mücadelesinin birbiriyle sınıksız bağlı olduğunu tescillemiştir. İşçi sınıfının etkisiz olduğu Arap Kışı ülkelerinde, demokratik kazanımların ne kadar sınırlı kaldığı ortaya çıkmıştır. Arap Baharı sürecinin başta Amerika ve Avrupa olmak üzere bütün dünyaya yayılması, toplumsal sınıf merkezli mücadelelerin güncelliğini daha da keskinleştirmiştir.

İtalya ve Portekiz'de neoliberalizm karşıtı eylemlerde işçi sınıfının katılımının öne çıkması ve genel grevlerdeki tarihsel artışlar dikkate değerdir. İspanya'da neoliberalizmi reddeden ekonomik taleplerin yoğunlaşması, Yunanistan'daki ayaklanmalara işçi sınıfı hareketlerinin aşırı militanlığının damga vurması ve solun tarihsel olarak zayıf kabul edildiği Amerika gibi bir ülkede sosyalizan sloganların eylemlere hâkim olması benzer yönde gelişmelerdir. Fransa ise neoliberalizmin krizi altında keskinleşen sınıfsal mücadelelerin en güncel örneklerinden bir tanesini teşkil etmektedir. YTHO gibi

kültürelci yaklaşımların geçerliğini yitirdiği mevcut durumda, sınıf analizini yeniden gündeme taşımak ve geliştirmek (Gürcan 2018; Gürcan ve Mete 2017; 2018; Gürcan ve Peker 2014, 2015a, 2015b), toplumsal hareketler sosyolojisinin acil gündemini oluşturmaktadır. Şüphesiz sosyolojide her olay ne ekonomiye ne de sınıflara indirgenebilir. Ne var ki günümüzde toplumsal mücadelelerin ana ekseninin hala sınıf mücadeleleri etrafında şekillendiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla sınıfsal mücadelelerin yükselişi ya da geri çekilişinde siyasal, ekonomik ve kültürel dinamiklerin kuramsal ve ampirik çözümlmelerine duyulan ihtiyaç mevcut konjonktürde son derece artmıştır.

Kaynakça

- Allinson, J. (2015). "Class forces, transition and the Arab uprisings: a comparison of Tunisia, Egypt and Syria", *Democratization*, 22(2): 294-314.
- Ancelevici, M. (2016). "Occupy Montreal and the Politics of Horizontalism", Ancelevici, M., P. Dufour, ve H. Nez (der.), *Street Politics in the Age of Austerity: From the Indignados to Occupy*, Amsterdam: Amsterdam University Press, 175-202.
- Andretta, M. (2017). "Neoliberalism and Its Discontents in Italy: Protests Without Movement?", Porta, D.D., M., Andretta, T. Fernandes, F. O'Connor, E. Romanos, ve M. Vogiatzoglou (der.), *Neoliberalism and its Discontents in the Economic Crisis*, London: Palgrave Macmillan, 201-224.
- Bennett, A. (2010). "Process Tracing and Causal Inference", Brady, H. E. ve D. Collier (der.), *Rethinking Social Inquiry*, Plymouth: Rowman and Littlefield, 207-220.
- Castells, M. (2010). *The Power of Identity*, Chichester, West Sussex: John Wiley and Sons.
- Collier, D. (2011). "Understanding Process Tracing", *Political Science and Politics*, 44(4): 823-830.
- Della Porta, D. (2015). *Social Movements in Times of Austerity: Bringing Capitalism Back Into Protest Analysis*. Cambridge/Malden: Polity Press.
- Diallo, R. (2018). "Why Are the 'Yellow Vests' Protesting in France?", <https://www.aljazeera.com/indepth/opinion/yellow-vests-protesting-france-181206083636240.html>, (erişim: 13 Ocak 2019).

- Dianara, A. (2018). “We’re With the Rebels”, <https://www.jacobinmag.com/2018/11/yellow-vests-france-gilets-jaunes-fuel-macron>, (erişim: 13 Ocak 2019).
- Fernandes, T. (2017). “Late Neoliberalism and Its Discontents: The Case of Portugal”, Porta, D.D., M., Andretta, T. Fernandes, F. O'Connor, E. Romanos, ve M. Vogiatzoglou (der.), *Neoliberalism and its Discontents in the Economic Crisis*, London: Palgrave Macmillan, 169-200.
- Foster, G. B. ve F. Magdoff. (2008). *The Great Financial Crisis: Causes and Consequences*, New York: Monthly Review Press.
- George, A.L. ve A. Bennett (2005). *Case Studies and Theory Development in the Social Sciences*, Cambridge: MIT Press.
- Gürcan, E.C. (2018). “Theorizing Food Sovereignty from a Class-Analytical Lens: The Case of Agrarian Mobilization in Argentina”, *Agrarian South: Journal of Political Economy*, 7 (3), 320-350.
- Gürcan, E.C. (2019). *Multipolarization, South-South Cooperation and the Rise of Post-Hegemonic Governance*. New York: Routledge.
- Gürcan, E.C. ve B. Mete (2017). *Neoliberalism and the Changing Face of Unionism: The Combined and Uneven Development of Class Capacities in Turkey*. New York: Palgrave.
- Gürcan, E.C. ve B. Mete. (2018). “The Combined and Uneven Development of Class Capacities in Turkey (1960–2016)”, *Labor History*. doi: 10.1080/0023656X.2019.1537027
- Gürcan, E.C. ve E. Peker. (2014). “Turkey’s Gezi Park Demonstrations of 2013: A Marxian Analysis of the Political Moment”, *Socialism and Democracy*, 28(1): 70-89.
- Gürcan, E.C. ve E. Peker. (2015a). *Challenging Neoliberalism at Turkey’s Gezi Park: From Private Discontent to Collective Class Action*. New York: Palgrave.
- Gürcan, E.C. ve E. Peker. (2015b). “A Class Analytic Approach to the Gezi Park Events: Challenging the “Middle Class” Myth”, *Capital & Class*, 39(2): 321-343.
- Habermas, J. (1987) [1981]. *Theory of Communicative Action, Volume Two: Lifeworld and System: A Critique of Functionalist Reason*. Boston: Beacon Press.

- Hechiche, A. H. (2017). "The Role of Social Movements in Tunisia's Jasmine Revolution", Vandenberg, H. E., P. N. Funke, ve G. Prevost (der.), *The New Global Politics: Global Social Movements in the Twenty-First Century (Rethinking Globalizations)*, Abington: Routledge, 94-110.
- Hellman, (2008). "The Riddle of New Social Movements", Harris, R. ve J. Nef (der.) *Capital, Inequality and Power in Latin America*, Lanham, MD: Rowman & Littlefield, 165-184.
- Hetland, G., ve J. Goodwin (2013). "The Strange Disappearance of Capitalism from Social Movement Studies", Barker, C., L. Cox, J. Krinsky, ve A. G. Nilsen (der.), *Marxism and Social Movements*, Leiden: Brill, 83-102.
- Hinnebusch, R. (2015). "Change and Continuity after the Arab Uprising: The Consequences of State Formation in Arab North African States", *British Journal of Middle Eastern Studies*, 42 (1): 12-30.
- Hinnebusch, R. (2018). "Understanding regime divergence in the post-uprising Arab states", *Journal of Historical Sociology*, 31(1): 39-52.
- Kousis, M. (2016). "The Spatial Dimensions of the Greek Protest Campaign Against the Troika's Memoranda and Austerity, 2010-2013", In Ancelovici, M., P. Dufour, ve H. Nez (der.), *Street Politics in the Age of Austerity: From the Indignados to Occupy*, Amsterdam: Amsterdam University Press, 147-174.
- Kriesi, N. (2016). "Mobilization of Protest in the Age of Austerity", Ancelovici, M., P. Dufour, ve H. Nez (der.), *Street Politics in the Age of Austerity: From the Indignados to Occupy*, Amsterdam: Amsterdam University Press, 67-90.
- Laclau, E. ve C. Mouffe. (2014). *Hegemony And Socialist Strategy: Towards A Radical Democratic Politics (Radical Thinkers)*, London: Verso.
- Melucci, A. (1996). *Challenging Codes*, Cambridge: Cambridge University Press.
- O'Brien, T. (2015). "The primacy of political security: contentious politics and insecurity in the Tunisian revolution", *Democratization*, 22(7): 1209-1229.
- Offe, C. (1984). *Contradictions of the Welfare State*, London: Hutchinson.
- Offe, C. (1985). "New Social Movements: Challenging the Boundaries of Institutional Politics", *Social Research*, 52(4): 817-868.

- Perugorria, I., M. Shalev, ve B. Tejerina. (2016). "The Spanish Indignados and Israel's Social Judgement Movement", Ancelovici, M., P. Dufour, ve H. Nez (der.), *Street Politics in the Age of Austerity: From the Indignados to Occupy*, Amsterdam: Amsterdam University Press, 91-120.
- Touraine, A. (1988). *Return of the Actor: Social Theory in Postindustrial Society*, Minneapolis: University of Minnesota.
- Vennesson, P. (2008). "Case Studies and Process Tracing: Theories and Practices", Della Porta, D., ve M. Keating (der.), *Approaches and Methodologies in the Social Sciences: A Pluralist Perspective*, Cambridge: Cambridge University Press, 223-239.
- Vogiatzoglou, M. (2017). "Turbulent Flow: Anti-Austerity Mobilization in Greece", Della Porta, D., E. Romanos, F. O'Connor, M. Vogiatzoglou, M. Andretta, ve T. Fernandes (der.), *Late Neoliberalism and its Discontents in the Economic Crisis Comparing Social Movements in the European Periphery*, Cham, Switzerland: Palgrave Macmillan, 99-129.
- Weipert-Fenner. (2018). "Unemployed mobilisation in times of democratisation: the Union of Unemployed Graduates in post-Ben Ali Tunisia", *The Journal of North African Studies*, basılmadan önce çevrimiçi yayımlanan makale, doi: 10.1080/13629387.2018.1535317.
- Welty, E., vd. (2013). "Occupy Wall Street as a Palimpsest: Overview of a Dynamic Movement", Welty, E., vd. (der.), *Occupying Political Science: The Occupy Wall Street Movement from New York to the World*, New York: Palgrave Macmillan, 25-57.

MÜZİK 4.0 VE ÖTESİ: MÜZİĞİN ÜRETİMİ VE ALIMLANMASINDA DİJİTAL DÖNÜŞÜM

Uğur Zeynep Güven¹

Özet

Müzik sanatının üretimi ve alımlanmasına ilişkin süreçler, içinde bulunduğumuz Endüstri 4.0 gibi terimlerle ifade edilen dijital dönüşüm çağında değişime uğrayıp, artırılmış gerçeklik gibi bir dizi terim yardımıyla açıklanmaya başlayarak, elektronik bazlı bir ses dünyası inşa etmeye başlamıştır. Bu çerçevede bu çalışmanın amacı, müziğin üretim ve alımlanma aşamalarına nüfuz eden dijital dönüşümü analiz etmektir. Bu doğrultuda, niteliksel araştırma yöntemleri kullanılarak yürütülen çalışmada, müziğin üretimiyle ilgili olarak beste ve icralarında dijital teknolojileri kullanan yedi müzisyen ile derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Elektronik bazlı müzik bestecileri ve icracılar arasında, bilgisayar ya da ‘laptop müzisyeni’, ‘ses kütüphanesi kullanıcısı’, ‘DJ’ gibi kendi içlerinde, eğitim ekollerinden bağımsız bir mesleki farklılaşma ortaya çıkması ve bu müzisyenlerin önceki kuşak müzisyenlerden farklı olarak çeşitli yeni medya mecralarını etkin kullanmaları, çalışmanın müziğin üretimindeki dönüşümlere ilişkin temel bulguları arasında yer almaktadır. Sonuç olarak müziğin üretiminde, arka planda ritim, tempo, gam kullanımını ayarlayan ‘insansı özellikleri’ artmış besteleme programları, müzisyeni adeta robotik özellikleri artan bir insana yakınsatmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Müzik 4.0, Müzikte Dijitalleşme, Elektronik Müzik, Laptop Müzisyenliği, Yeni İletişim Teknolojileri.*

1. Kuramsal Arka Plan ve Metodoloji

Bir müzik parçasının bestelenme, temsil, alımlanma ve tüketim aşamaları, ortaya konulduğu dönemin ve içinde üretildiği toplumun özelliklerini bünyesinde barındırma

¹ Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, ugurzeynepguven@yahoo.com

kapasitesine sahiptir. İçinde bulunduğumuz çağın esnek ve geçirgen sınırlarla kavramsallaştırdığı farklı alanlar göz önüne alındığında, müzikte dijitalleşme ve elektronik müzik alanının analizi için, Adorno'nun (1994, s.10-14) "ciddi müzik" ve "popüler/hafif müzik" alanları arasındaki ayırımından yararlanılacaktır. Bununla birlikte, bu ayırımı Adorno'nun betimlediği haliyle kullanmak kuşkusuz yeterli olmayacaktır. Adorno'ya göre ciddi müzik alanında, eserin her bir parçası, bütünün içinde yeri doldurulamaz bir öneme sahip olup, besteleme ve icra teknikleri gelişkindir. Hafif müzik alanında ise aksine, kolay ve rahat alımlanabilen, basit, kısa ve tekrar eden kısımlardan oluşan müzikler bulunur. Böylesi bir ayırım günümüzde dijitalleşen müzik üretiminde, bir 'tür' ve 'kategori' olarak elektronik müzik söz konusu olduğunda eşzamanlı olarak bağlamına göre daha keskin fakat daha az belirgin bir hal almaktadır. Ayrıca, müzikte dijital teknolojilerin kullanımı, müzisyenlik mesleğini de dönüştürmektedir. Bu doğrultuda, bu çalışmada müziğin üreticilerinin dijitalleşme eğilimleri karşısındaki tutumlarının değerlendirilmesinde, Becker'in (1983, s.410-417) sanat dünyalarında eser ortaya koyan sanat ve müzisyen tiyolojilerinden yararlanılmıştır. Son olarak, kurumsal bir müzik eğitiminin ve herhangi bir müzik türüne yönelik sağlam temelli bir ilginin genç yaşlarda başladığı göz önüne alındığında, Bourdieu'nün (1990) "habitus" ve "alan" gibi sanat alanındaki farklı araştırmalara anlamlı bir zemin sunan kavramları da bulguların yorumlanmasında dikkate alınmıştır.

Bu kuramsal arka plandan hareketle, İstanbul'da niteliksel araştırma yöntemleri kullanılarak yürütülen çalışmada, şubat 2018 ile Ocak 2019 arasında beste ve icralarında dijital teknolojileri kullanan yedi müzisyen ile derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. "Müzisyenler müzik üretiminde dijital teknolojilere ne lde ve hangi biçimlerde yer vermektedir?" temel sorunsalı etrafında şekillenen ve üretim, icra, kullanım ve dinleyicilere ulaşma biçimleri ile müzik ortamı değerlendirmesi temalarını kapsayan yarı-yapılandırılmış açık uçlu sorular eşliğinde yedi müzisyen ile ortalama 30-35 dakika süren derinlemesine mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Bu müzisyenler belirlenirken, Adorno-sonrası müzik literatüründe özellikle müzik sosyolojisi çalışmalarında verilerin yorumlanması için bütünlüklü birer kültürel alan oluşturan "sanat

müziği”, “popüler müzik” ve “halk müziği” (Tagg, 1982) olmak üzere üç temel grubu temsil eden türde eserler veren görüşmecilerin seçilmesine dikkat edilmiştir.

2. Dijital Dönüşüm: Müziğin Üretiminden Elektronik Müzik Üretimine

Müziğin üretimi bağlamında tarih boyunca toplumsal dönüşümlerin etkileri kuşkusuz ayrıntılı bir değerlendirmeyi hak eden unsurlarla doludur. Bu çalışma kapsamında teknolojinin kullanımı incelendiğinden ötürü, odak daha ziyade son iki yüzyıl üzerindedir. Bu noktada Endüstri Devrimi, insan gücünün ve emeğinin yerini makinaların almaya başlaması bakımından bir dönüm noktası olmuş, müziğin üretimi de bu devrimin getirdiği materyal ve bilişsel sonuçlardan nasibini almıştır. Edison’un 1877’de icat ettiği fonograf, insanlık tarihi boyunca yalnızca müzisyen icracılar ile aynı ortamda bulunulması ile gerçekleştirilebilen müzik dinleme eylemini/pratiğini kökten ve kalıcı olarak değiştirmiştir. Edison’dan on yıl sonra Berliner firması tarafından geliştirilen düz plak üretimi de bir diğer dönüm noktası olmuştur.

Müziğin dijitalleşmesi tarihsel olarak incelendiğinde, bir Fransız Cizvit papazı olan Jean-Baptiste Thillaie Delaborde’un 1759’da icat ettiği “*clavecin électrique*”² (elektrikli klavsen), elektronik müziğin temellerini atan adım olarak kabul görmektedir. Elektrikli klavsenin dini müzikte kullanım işlevinden sıyrılarak, *keyboard* ve *synthesizer* gibi yüzyılın sonuna doğru yaygınlık kazanacak ve farklı müzik türlerine elektronik alt yapı sağlayacak müzik aletlerinin de atası olduğu, yine yaygın biçimde kabul edilmektedir. Öte yandan, 1897’de Thaddeus Cahill³ tarafından icat edilen ve 1906’da New York’ta tanıtımı gerçekleşen “*Telharmonium*”⁴, “telegrafik müzik” mantığıyla, önceden çekilen telefon hatları aracılığıyla uzağa müzik yayını fikrinin öncüsü konumundadır. Frekansların (frequencies) dönüştürülüp farklı ses tınları (timbre) ve titreşim genliği (amplitude) elde edilmesini sağlayan, çok parçalı ve yedi-sekiz ton civarı ağırlığıyla büyük bir müzik aletidir. Daha önemlisi, tuşlara parmak basınca sesi algılayan, ileten ve dönüştüren ses sentezleme olarak *synthesizer* teriminin de tanıtıcısı olmuştur. Günümüzde dahi

² <http://120years.net/clavecin-electrique-1759/> (Erişim 09.07.2019)

³ <http://120years.net/the-telharmonium-thaddeus-cahill-usa-1897/> (Erişim 10.07.2019)

⁴ <https://www.britannica.com/art/telharmonium> (Erişim 10.07.2019)

synthesizer kullanımı, bir müzik parçasında elektronik boyut değerlendirilirken bakılan önemli unsurlardan biri konumundadır.

1928’de Léon Theremin tarafında icat edilen “*Theremin*”⁵ ise, elektronik müzik tarihinin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Theremin, bir el ile titreşim dalgası gönderip diğer el ile şiddetinin ayarlandığı ve iki metal anten arasında elektrik sinyallerinin ellerin pozisyonuyla hoparlöre gönderildiği bir sisteme sahiptir. Ayrıca, elektronik müzik tarihinde ve müziğin dijitalleşmesinde büyük önem arz eden bu icatların, sesin iletimi fikriyle gelişen telgraf ve telefonun icadından beslenen radyonun ortaya çıkışından bağımsız düşünmemek gerekir. Zira tüm bu icatlardan evvel, Boisvert’in (2013, s.12) belirttiği gibi, müziğin 19. yüzyılda kitleselleşmesi ve halka açık hale gelmesinden önce, üretimi aşamasında söz sahibi olan, ruhban sınıf, krallar ve bestecilerin hamiliğini üstlenen soylular gibi belirli bir zümreye rezerve edilmişti.

Bununla birlikte “dijital müzik”, müziğin dijitalleşmesinin adımları kadar belirgin evrimsel bir hat içermemektedir. Dahası, bugün alt tür ve tarzlarıyla başlı başına bir müzik türü olan “elektronik müzik” daha karmaşık, net ayrımlar içermeyen ve nispeten güncel bir tarihsellikte karakterize durumdadır. Öncelikle dikkat edilmesi gereken bir husus, icatlar ve deneyselliklerle örülü “elektroakustik” temsillerin, günümüzde bilgisayar müziği ya da dijital müzik kategorilerinden ayrıksı bir yerde durduğudur. Ayrıca, müzik aletlerinin “fişe takılmasıyla” sesi ve bağlamının dönüşmesi, fakat müzisyenin enstrümandan ayrılmadan beste ve icrasını gerçekleştirdiği temsiller de farklı bir katmanda konumlanabilir. Bu sebeple, bir önceki bölümde bahsi geçen ciddi ve hafif müzik büyük alanlarının ayrımı çerçevesinde farklı elektronik müzik örnekleri bulunmaktadır. Örneğin, özellikle 20. yüzyılın başından itibaren, çağdaş müzik döneminin deneyselliği özelinde, John Cage (1912-1992), Karlheinz Stockhausen (1928-2007) ve Edgard Varèse (1883-1965) gibi öncü müzisyenler, elektronik sanat müziği olarak adlandırılacak, yenilikçi bir müzik alanının temsilcileri arasında sayılabilir. Öte yandan, müzik piyasası içinde yeşeren bir başka elektronik müzik çevresi de bulunmaktadır. 1950’lerin sonundan

⁵ <http://www.thereminworld.com/Article/14232/what-s-a-theremin-> (Erişim 10.07.2019)

İtibaren bilgisayar teknolojilerinin müziğin üretiminde kullanılmaya başlanmasıyla şekillenen ve 1970'li yıllarda açıkça görünürlük kazanan *disco*, *new-wave* ve *synth-pop* gibi erken alt türleriyle *elektronik dans müziği* (*electronic dance music* ya da “EDM”), kıta Avrupası'nda Berlin, Almanya'da, Birleşik Krallıkta Manchester'da, ABD'de ise Detroit ve Chicago'da hızla yükselişe geçerek yayılmaya başlayan bir tür olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu türü karakterize eden temel özellikler arasında dakikada 120 ve üzeri vuruş (*beat per minute/BPM*) gibi yüksek ve hızlı tempo ile güçlü ritim kullanımı yer almaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken bir boyut, dünya müzik tarihinde Elvis-sonrası ve Beatles-çılgınlığı-ertesesi, dansa ve eğlenceye yönelik *popüler* bir *rock'n roll* müzik ortamının hakim olduğu bir dönemde, elektronik dans müziğinin başlangıcında oldukça “ana-akım-dışında” bir niteliğe sahip olduğudur. Fakat 1990'ların ortalarından itibaren, diğer tüm *underground* türler gibi, kültür endüstrileri ve popüler müzik piyasası tarafından paketlenip kitlelerin kullanımı için satışa sunulmaya başlanmıştır.

3. Saha Bulgularının Değerlendirilmesi: Müzikte Dijital Teknolojilerin Kullanım Biçimleri

Öncelikle ciddi müzik alanına giren elektronik sanat müziğinin ülkemizdeki yeri ve durumuna ilişkin olarak, İstanbul'da bir devlet üniversitesi konservatuvarında öğretim üyesi ve aynı zamanda besteci olan iki müzisyen Görüşmeci A1 ve A2, birbirini tamamlayan görüşler paylaşmışlardır. Öncelikle Görüşmeci A1'e göre, akademik anlamda üzerine düşünülen ve üretilen elektronik müziğin de içinde bulunduğu çağdaş müzik, Türkiye'de sanat çevrelerinde dahi, dünyanın gelişmiş ülkelerinin konservatuvar ve müzik merkezleriyle kıyaslandığında yeterli ilgi görmeyen bir türdür. A1 (çağdaş müzik bestecisi, erkek, 52) bu durumu, “*Elektronik müzik deyince, Türkiye'de bir şekilde ciddi müzikle ilgilenenler arasında bile nispeten az kişinin merak ettiği ve daha az kişinin ilgiyle dinlediği bir türden bahsediyoruz. İyi örnekler olmasına rağmen, beslenip büyümesi için gerekli ortam olmadı.*” şeklinde ifade ederken, tanıdığı bazı meslektaşlarının film ve dizi müzikleri yapmaya yöneldiğini belirtmiştir. Görüşmeci A2 (çağdaş müzik bestecisi, erkek, 58) ise, “*Bir çağdaş müzik konserine gittiğimde ben yarısı boş bir salon görüyorum ve gördüğüm kişilerin yarısı da zaten benim arkadaşlarım.*” derken, elektroakustik müziğin

zaten hiçbir zaman festivallerin ve organizatörlerin göz bebeği olmadığının altını çizmiştir.

Konuyu popüler müzik alanından ele alan Görüşmeci B2 (amatör rock müzisyeni, erkek, 38) için elektronik müzik, rock müziğin en iyi alt türleri arasında saydığı *progressive* ve *psychedelic rock* müzik için vazgeçilmez bir unsur. “*Sesi oynamak, işlemek ve dönüştürmek. Esas mesela bu.*” ifadesiyle son dönemlerde en çok “*FL Studio*”, “*Cubase*” ve “*Logic*” programları kullandığını ve rock müzikten vazgeçmemek koşuluyla “evde elektronik müzik” yaptığını ifade etmiştir. “*Bandlab Cakewalk, eski adıyla Cakewalk Sonar, maalesef Mac uyumlu değil fakat en derli toplu ara yüzlerden. Traction var ama dolar üzerinden biraz pahalı kalıyor.*” şeklinde denediği diğer yazılımlar hakkında da bilgiler eklerken, artık bu programların, kullanıcılarını artırılmış gerçeklikle hareket eden müzisyenlere dönüştürdüğünü ifade etmiştir. Ayrıca müzisyenler, dijital programlar eşliğinde beste yaparken, anı zamanda önceden-kaydedilmiş seslerden yararlanarak üretim yapan birer ses kütüphanesi kullanıcılarına dönüşmektedirler. Benzer biçimde, Görüşmeci B1 de elektronik müziğin günümüz dijital ve “dokunmatik” yaşamının en iyi dengi olduğunu kullandığı programın işleyişini anlatırken vurgulamıştır: “*Klevgrand Synthsphere gibi bazı programlarda, kullanmak istenilen sesi elde etmek için imleci bir ses üzerinden diğerine sürükleyerek ayarlama yapılıyor. Dokunmatik ekranda yükseklik, titreşim gibi sesin nasıl duyulacağı [örneğin fretlessish, dark matter] seçilebiliyor*”. Görüşmecilerin ifadelerinden hareketle, teknolojik yetkinliğin giderek başlı başına bir performans haline geldiği söylenebilir.

Öte yandan, Türk halk müziği türünde eserler icra eden ve bugüne kadar pek çok konser ve albüm kayıtlarında yer alan Görüşmeci C3 (bağlama sanatçısı, erkek, 46) dijital teknolojilere yaklaşım hususunda kendisinin bir değişim ve yumuşama gösterdiğini belirtmiştir. Önceleri müzikte dijitalleşmenin, aşık geleneğinin şiirine ayrı sazına ayrı zarar verdiğini düşünürken, zaman içinde bunu günümüzün şartlarına bağlı doğal bir süreç olarak değerlendirme eğilimi geliştirmiştir. Bu durumu müziğin kaydı ve eserlerin dağıtımını kolaylaştırması açısından olumlu bir gelişme olarak değerlendirirken, eserlerin yapısı ve değeri için ise çekimser düşüncelere sahip olduğunu ifade etmektedir. Öte yandan, örneğin bir televizyon dizisi için diğer sanat ekibiyle birlikte elektro bağlama

çalan saz ustalarının müzik çevrelerince eleştirilmesine tepki göstererek, geleneksel müzikleri ve halk türkülerini icra eden okullu müzisyenlere kimi zaman kaldırabileceklerinden fazla yük yüklendiğini ifade etmiştir.

Elektronik müziğin popüler kullanımıyla ilgili olarak Görüşmeci D1 (avukat ve DJ, kadın, 38), DJ'lik yaptığı için Görüşmeci B1 ve B2'den farklı farklı olarak beste yazılımlarından ziyade bilgisayarın kendisine daha büyük bir önem atfediyor: *“Ben müzisyen olarak tanımlamaya çekiniyorum kendimi çünkü sahnede enstrüman çalmıyorum. Aslında keman çalıyordum, çocukken altı yıl ders aldım. Ama sahnede benim enstrümanım laptop'ım”*. Bu ifade, akla Nick Prior'un (2008) “laptop müzisyenliği” ile ilgili çalışmasını getirmektedir. Prior, öncelikle laptop veya dizüstü bilgisayarı, bir müzik aracı (device) ve taşınabilir bir sahne ortamı düzenleyicisi olarak, evde, stüdyoda ve konser performans alanında müzisyenin yaratıcılığını ve konforunu aktive eden bir unsur olarak inceler. Ardından, müzisyenlik mesleğine olan etkilerine yönelerek, gerçek ve temsili, iş ve uğraş, performans ve oyun, organik ve sibernetik gibi bünyesinde çelişkiler barındıran niteliklerini tartışır. Laptop'ın müzisyenin performans pratiğindeki en önemli etkisi, elektronik ortamın kurulması aşamasında bir emek-yoğun düzenek olarak hareketlilik sağlamasıdır. Fakat bu durumun dağılma ve sarsılmalara neden olarak müziğin pratiğini ve performansını akış mekanlarına (space of flows) dönüştürebildiğinin altını çizer (Prior 2008, s.915). Ayrıca laptop, “arabulucu” bir mekanizma olarak, müzisyenin çalışma alanını, bilgisayar karşısı olarak kurgulamaktadır. Bununla beraber, hem turneye çıkan profesyonel müzisyenler hem yerel müzisyenler için, havaalanı, toplu taşıma araçları durakları, kafeler gibi “yer-olmayan” mekanları, müzik üretim mekanlarına dönüştürdüğünü ifade eder. Sonuç olarak, dizüstü bilgisayar kullanan müzisyenlerin, mesleklerinin başına avare gezen (*vegabond*), aylak (*flaneur*), dijital konargöçer (*digital nomad*) sözcükleri eklenerek anıldıklarını ifade eder (Prior 2008, s.917-918).

DJ ve dijital teknoloji kullanımıyla ilgili olarak Görüşmeci D2 (İletişimci, akademisyen, kadın, 46) *“Ben piyano çalıyorum ama asıl DJ'lik yaptığım zaman ulaştığım insanlar bana müzik yaptığımı hissettirdi”* derken, göçmen ve dünya çapından etnik azınlık müziklerini “ses kütüphanesi” kullanarak “mix”lediğini belirtmiştir. *“İnsansı özellikleri artan besteleme programları göz önüne alındığında, insanın emeği ve önemi değil ama eseri*

ortaya çıkaran insan sayısı azalıyor.” görüşünü dile getiren D2, aslında nadiren, tanıdıklarının doğum günü, kutlama gibi organizasyonlarında almasına rağmen çok beğenildiğini ifade edip, yeni medyayı etkin kullandığını, hatta bir arkadaşının kendisini ektiğı bir videosunu Youtube’a yüklediğini ve yüksek sayıda beğeni aldığı da ekliyor. Birebir ilintili olmasa da, bu ifade akıllara Marwick’in (2015) literatüre soktuğı “mikro-şöhret” kavramını getirmektedir. Mikro-şöhret, herhangi bir dijital mecrada herhangi bir “ürün” dolaşıma sokan arayüz kullanıcısının, takipçilerini bir hayran kitlesi olarak gören, kendini markalaştırma odaklı, yaşamın akışından belirli bir özgünlük yaratabilmek için geliştirdiğı kişisel ifşa stratejileri ile ilgilidir. Dijital ortamda paylaşılarak dolaşıma sokulan parçalar da bu stratejilerin nesnesi haline gelebilmektedir.

Sonuç

Müziğin değışen yapısı ve kullanımı, insanlık tarihi boyunca toplumların üretim şekilleri ve üretim ilişkilerinin birer izdüşümü olmuştur. Bir müzik parçasının bestelenme, temsil, alımlanma ve tüketim aşamaları, ortaya konuldukları dönemin ve üretildikleri toplumun özelliklerini bünyesinde barındırma kapasitesine sahiptir. Endüstri 4.0 olarak ifade edilen dijital dönüşüm çağında, müzik sanatının üretimi de dijitalleşmektedir. Elektrikli klavsen, telharmonium ve theremin gibi müzik aletlerinin icadı, bir ciddi müzik türü olarak elektronik müziğin tohumlarını atmış, popüler müzik alanı içine giren elektronik dans müziğı ise, müzikte dijitalleşmenin en belirgin örneklerinden olmuştur.

Ülkemizde hem ciddi hem popüler alanlarda elektronik ve dijital müzik üretimi gerçekleştiren görüşmecilerin yanıtları, sanat müziğı alanında dar bir çevre, halk müziğı alanında kararsız ve geçişken yapılı bir ortam ortaya koymuştur. Popüler müzik alanında ise, bilgisayar ya da ‘laptop müzisyeni’, ‘ses kütüphanesi kullanıcısı’, ‘DJ’ gibi kendi içlerinde, eğitim ekollerinden bağımsız bir mesleki farklılaşma ortaya çıkmış, teknolojik yetkinlik giderek başlı başına bir performans haline gelmeye başlamıştır. Ayrıca, dijital teknolojileri kullanan müzisyenlerin önceki kuşaklara kıyasla, yeni iletişim teknolojilerini ve çeşitli yeni medya mecralarını etkin kullanıyor oluşları çalışmanın önemli bulguları arasında yer almıştır. Sonuç olarak müziğın üretiminde, arka planda ritim, tempo, gam kullanımını ayarlayan ‘insansı özellikleri’ artmış besteleme

programları, müzisyeni giderek robotik özellikleri artan bir insana yakınsatmaya devam etmektedir.

Kaynakça

- Adorno, T.W. (1994). *Introduction à la Sociologie de la Musique*, Geneve: Contrechamps.
- Becker, H. (1983). *Mondes de l'Art et Types Sociaux*. *Sociologie du Travail*, 25 (4), 404-417.
- Benjamin, W. (2008). *Pasajlar* (Çev: A. Cemal). İstanbul: YKY.
- Boisvert, D. (2013). *Médiation de la Musique Classique: De la Scène à la Salle*. *Composité*, 16 (2), 4-26.
- Bourdieu, P. (1990). *The Logic of Practice*. Cambridge: Stanford University Press.
- <http://120years.net/clavecinelectrique-1759/> (Erişim: 09.07.2019)
- <http://120years.net/the-telharmonium-thaddeus-cahill-usa-1897/> (Erişim: 10.07.2019)
- <http://www.thereminworld.com/Article/14232/what-s-a-theremin-> (Erişim: 10.07.2019)
- <https://www.britannica.com/art/telharmonium> (Erişim: 10.07.2019)
- Marwick, A. E. (2013). *Status Update: Celebrity, Publicity and Branding in the Social Media Age*. Yale University Press.
- Prior, N. (2008) *OK Computer: Mobility, Software and the Laptop Musician*. *Information, Communication & Society*, 11 (7), 912-932.
- Tagg, P. (1982). *Analysing Popular Music: Theory, Method, Practice*. *Popular Music, Theory and Method*, 2, 37-67.

İSTANBUL TAKSİ ŞOFÖRLERİ VE GÜNDELİK HAYATTA HAK KULLANIMI

Arda İbikođlu¹

Özet

Bu araştırmada İstanbul'da taksi şoförlerinin kendi aralarındaki problemleri başarıyla çözerken neden Uber karşısında organize olmakta yetersiz kaldıkları incelenmektedir. 2017 Aralık – 2018 Ocak döneminde yapılan yarı-yapılandırılmış görüşmelerdeki temel hedef taksi şoförlerinin işleriyle ilgili şikâyetlerini ve bu şikâyetlerin çözümüyle ilgili yaptıklarını tespit etmektir. Taksi şoförlerinin dile getirdiği en önemli şikâyetler durak sırası ve Uber kullanımı olarak ortaya çıktı. Bu şikâyetleri ile ilgili ne yaptıklarını sorulduğunda, kendi aralarındaki durak sırasıyla ilgili problemleri çeşitli şekillerde (kavga etmekten formel kural oluşturmaya açılan bir yelpazede) çözüme ulaştırdıkları görülürken, Uber hakkındaki şikâyetlerinde çözümsüz veya çaresiz kaldıkları görüldü. Bu makalede, hak ve hukuk anlayışının dönüşümünü günlük hayatın içinde anlamayı hedefleyen Hukuk ve Toplum çalışmalarının hukuk bilinci üzerine olan literatüründen hareketle, taksi şoförlerinin kendilerini hak sahibi bireyler olarak konumlandırmalarının bu farklılığı açıklamada rol oynadığı öne sürülmektedir. Taksi şoförleri kendi aralarındaki meselelerde hak sahibi ve meşru bireyler olarak hareket edebilirken, Uber meselesi gibi daha geniş çaplı toplumsal çatışmalarda kendilerini marjinal olarak konumlandırıp hak arayışından imtina etmektedirler. Çalışmada, toplanılan veriden hareketle, taksi şoförlerinin kendilerini nasıl ekonomik, sosyal ve siyasi açılardan marjinalize olarak konumlandırdıklarını gösterilmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Hukuk Sosyolojisi, Gündelik Hayat Sosyolojisi, Hukuk ve Toplum, Taksi Şoförleri, UBER*

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Altınbaş Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, arda.ibikoglu@altinbas.edu.tr

1. Giriş

Altınbaş Üniversitesi Sosyoloji Bölümü lisans öğrencilerinin saha çalışmasını gerçekleştirdiği bu araştırmada İstanbul'da taksi şoförlerinin şikayetlerini nasıl çözümledikleri karşılaştırmalı olarak incelenmektedir. Saha çalışması sırasında şoförlerin iki temel şikâyeti olduğunu gördük: 1) Taksi durağında ve özellikle durak sırasıyla ilgili problemler; 2) Bir akıllı telefon uygulaması olan ve internet üzerinde hizmet veren *Uber*'in rakip olarak ortaya çıkması. Taksi şoförleri durakta karşılaştıkları problemleri aşmada çeşitli şikâyet çözüm yollarından yararlanırlarken, *Uber* rekabeti söz konusu olduğundaysa büyük oranda çaresiz kalıyorlardı. Bu çalışmanın temel tezi, taksi şoförlerinin kendilerini içindeki buldukları toplumsal yapı içerisinde (taksi durağında olduğu gibi) hak sahibi ve meşru bireyler olarak konumlandıkları sürece hak mücadelesi içine girdikleri; fakat, kendilerini marjinal olarak konumlandıklarında (*Uber* şikayetleri söz konusu olduğunda) ise hak mücadelelerinden imtina ettikleridir.

2. Hukuk Bilinci

Hukuk sosyolojisi alanının önemli kavramlarından birisi olarak hukuk bilinci, hukuki öznelliğe dair iki farklı yaklaşımın tam ortasında durmaktadır. Klasik liberal yaklaşım, toplumsal sözleşme kuramlarında görebileceğimiz üzere, bireye temel haklar ve çıkarlar atfeder. Birey de daha iyi bir gelecek adına, bu hakların bazılarını toplumsal bir sözleşmeyle vazgeçer. Bu yaklaşımda sosyal bilimcinin görevi hak sahibi faydacı bireylerin karar verme mekanizmalarının incelenmesidir. Öte yandan eleştirel yaklaşımlarsa bireyin öznelliği de dahil olmak üzere, toplumlara şekillendiren temel mekanizmaların yapıları olduğunu öne sürer. Bu bakış açısına göre geçici ve bireyi kandırmaya yönelik olarak tanımlanabilecek haklar toplumu şekillendiren yapısal ilişkilerin doğal bir sonucudur. Burada sosyal bilimcinin görevi hak kavramı ile uğraşmaktansa bu kavramın yürürlükte olmasına önyak olan yapısal dönüşümleri ortaya çıkarmak olmalıdır. Hukuk bilinci kavramı, tam da bu yol çatağında, (sistemleşmiş, nesnelleşmiş ve kurumlaşmış anlamlar olarak tanımlayabileceğimiz) yapılar ve bireysel

anlam dünyalarının karşılıklı ilişkilerini incelemeyi hedefler (Ewick & Silbey, 1998: s.38-39). Hukuk bilinci kavramının ima ettiği hukuki özne, ne liberal kuramın varsaydığı hak ve çıkar peşinde koşan faydacı birey, ne de eleştirel yaklaşımların varsaydığı, hakları olduğu düşüncesiyle daimî bir kandırmacanın içine hapsedilmiş, şaşkın bireydir. Bu yaklaşıma göre başlangıç noktası, hukuki öznenin içinde bulunduğu bağlama odaklanmak ve bu bağlam içerisinde kendisini hukukla nasıl bir ilişki içinde konumlandığını araştırmak olmalıdır.

Hukuk bilinci kavramı birey veya bireyler grubu seviyesinde hukukun bağlamsallığı ile ilgilenir. İlk tanımlamalarından birisine göre hukuk bilinci “insanların hukuku anlama ve kullanma yollarıdır” (Merry, 1990: s.5). Ewick ve Silbey’e (1998: s.35) göre hukuk bilinci kavramının tanımıysa, “sıradan insanların hukuk ve hukuksal anlamlar ile ilişkilene, onlardan kaçınma veya onlara direnme esnasında hukuksallığı nasıl tecrübe ettikleri ve anladıklarıdır.” Daha yakın dönemdeki bir çalışmaya göre ise hukuk bilinci “bireyin hukuka olan tutumunu, hukuku kullanmaya olan yatkınlığını, hukuka dair varsayımlarını ve hukukla olan geçmiş tecrübelerini kapsar” (Young, 2014: s.501). Hukuk bilinci üzerine olan çalışmalar, kişinin geçmiş tecrübeleri veya demografik özelliklerinden (Abrego, 2011; Boittin, 2013; Hoffmann, 2005; Nielsen, 2000) kurumsal arka plan ve toplumsal ilişkilere (Gallagher, 2006; Hoffmann, 2003; Marshall, 2003, 2005) uzanan bir yelpazede hangi faktörlerin hukuk bilincinin şekillenmesinde rol oynadığına odaklanır.

Bu çalışma Katherine Young’un (2014) Hawaii’de horoz dövüşleri üzerine olan etnografik çalışmasında kullandığı ve hukuk bilinci kavramının ilişkisel kökenlerini vurgulayan “ikinci derece hukuk bilinci” kavramından yararlanmaktadır. Young’a (2014: s.502) göre bireyin hukuk bilincini etkileyen en önemli faktörlerden birisi kendi dışındaki birey veya grupların hukuk bilinci hakkındaki inanışıdır. Mesela, Hawaii’deki horoz dövüşçüleri, her ne kadar yasadışı bir iş ile uğraşıyor olsalar da, kendilerini namuslu ve yasalara uyan vatandaşlar olarak görmeye devam etmekte ve polis de kendilerini böyle gördüğünü düşünmektedirler. Polis ile aralarında saygıya dayalı bir ilişki olduğunu düşünen horoz dövüşçülerine göre, kendileri kavga ve uyuşturucu ticaretini engelledikleri sürece, polis sadece öğle vakti göstermelik baskınlar yaparak sembolik cezalar

kesmektedir. Yasadışı bir işle meşgul olmalarına rağmen polis ile üstü kapalı bir anlaşma içinde olduklarını varsaymakta ve bu yasadışı işi bir düzen ve meşruiyet zeminine oturtmaktadırlar. Diğer bir deyişle, horoz dövüşçüleri, polisin hukuk bilincine atfen yaptıkları varsayımlardan hareketle, bu yasadışı işi bir (gayri resmi) hukuk zeminine oturtarak yaptıklarını düşünmektedirler. Young, horoz dövüşçülerinin hukuk bilincini etkileyen bir faktör olarak polise atfedilen hukuk bilincini, ikinci derece hukuk bilinci olarak tanımlamaktadır. Bu çalışma, İstanbul'daki taksi şoförlerinin farklı şikayetleri çözümü süreçlerinde yöneldikleri tutumları incelerken ikinci derece hukuk bilinci kavramından yararlanmaktadır.

3. İstanbul'da Taksi Şoförleri

İstanbul'da 1986'dan beri taksi plakası sayısı 17,395 olarak sabittir. Bu durum elbette ki taksi plakalarının çok değer kazanmasına yol açmıştır. Plakaların aşırı değerlendirilmesinin nedenleri ve sonuçları şüphesiz ki detaylı olarak araştırılması gereken bir konudur. Bu durumun taksi şoförlerinin işgücü piyasasını doğrudan etkilediğini söyleyebiliriz. Yakın dönemde yayınlanmış bir çalışmaya göre taksi şoförlerinin %21'i plaka sahibi, %25'i plakanın kiracısı, %54'ü ise yevmiyeli çalışan işçidir (Munzuroğlu, Şeker, & Musaoğlu, 2017). İstanbul'da 511 taksi durağı mevcuttur (*İstanbul Yıllık Ulaşım Raporu 2017*, 2018). Taksi şoförlerinin bir taksi durağına mensup olma zorunluluğu yoktur. Elimizde yeterli veri olmasa da taksi şoförlerinin en az yarısının taksi durağı üyesi olduğunu varsayabiliriz. Şoförler, duraklara haftalık yaklaşık 10-100 TL arası aidat öderler. Duraklarda, “durak sahibi,” “durak başkanı” veya “durak kâtibi” adıyla telefonlara bakıp yönlendirme yapan lider konumunda kişiler bulunur. Bu çalışmada durak üyesi olan taksi şoförlerine odaklanılmıştır.

Araştırma sırasında en sık rastlanılan problemlerden birisi durak sırasıyla ilgili olan problemlerdi. Özellikle uzun yola gitmek isteyen yolcunun daha değerli olduğu düşünüldüğünde, durak sırasıyla ilgili çeşitli problemler yaşanabilmektedir. Sıranın kimde olduğu gibi tartışmaların yanı sıra yakın bölgelerdeki araba ihtiyaçlarına dair bas-konuştan talep geldiğinde dağılımın nasıl yapılacağı da tartışma konusu olmaktadır. En sık rastlanılan başka bir problem ise ABD menşeli bir akıllı telefon uygulaması olan ve

2014'ten beri Türkiye'de faaliyette olan *Uber*'dir. Taksi plakası yerine Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı tarafından turist taşımacılığı için verilen D2 lisansına sahip büyük araçlar ile uygulama üzerinden yolcu-şoför eşleştirmesi yapan *Uber*, taksicilerin diğer büyük şikâyet kaynağıdır. 2016 yılında Birleşik Taksiciler Derneği tarafından açılan dava, Şubat 2019'da diğer davalarla birleştirilmiştir ve dava süreci devam etmektedir.

4. Araştırma Yöntemi

Bu araştırmada iki temel yöntem takip edilmiştir. İlk aşamada, Altınbaş Üniversitesi Sosyoloji Bölümü son sınıf lisans öğrencilerinden on beş kişi, bir araştırma dersi kapsamında, Aralık 2017 ve Ocak 2018 boyunca, ikili gruplar halinde yapılandırılmış mülakatlar gerçekleştirmişlerdir. Bu mülakatların büyük çoğunluğu İstanbul'un Avrupa yakasındaki taksi duraklarında gerçekleştirilmiştir. Durak seçiminde durakların farklı sosyo-ekonomik yapıya sahip ilçelerden seçilmesine dikkat edilmiştir. Ortaya çıkan 25 mülakatın değerlendirilmesinin ardından, altı tanesi araştırma protokollerine uymadıklarından dolayı dışarıda bırakılmış ve 19 mülakat ile devam edilmiştir. Her bir mülakat, taksi şoförünün demografik ve diğer kişilik özelliklerinin yanı sıra şikâyet tipi ve şikâyet çözüm yolları açısından kodlanmıştır.

Araştırmada kullanılan ikinci yöntem ise katılımcı gözlemdir. Araştırmaya katılan öğrencilerden biri, üç aya yayılmış bir süre zarfında, Yenibosna'daki bir taksi durağında toplamda yaklaşık 50 saatlik gözlem yapmış ve saha notları tutmuştur. Metrobüs durağına ve yerel alışveriş merkezine yakın konumdaki bu durakta 40 araç ve 65 şoför çalışmaktadır. Neredeyse bütün şoförler saat 3 ve 15'te devir olmak üzere iki vardiyada çalışmaktadırlar. Araştırmacı, ilk başta misafir öğrenci olarak kabul görse de ilerleyen günlerde, durağın üyelerinden birisi haline gelmiş ve ihtiyaca göre telefonlara bakmaya başlamıştır. Bu yöntem, tam teşekküllü bir etnografik saha çalışması boyutunda olmasa da taksi şoförlerinin günlük hayat içerisinde karşılaştıkları şikayetleri ve bu şikayetlerin çözüm yollarını daha somut bir bağlam içinde değerlendirebilmek adına araştırmaya çok büyük katkı sağlamıştır.

5. Tartışma

Mülakatlardaki temel amacımız taksi şoförlerinin şikayetlerinin neler olduğunu ve bu şikayetleri hakkında neler yaptıklarını tespit etmektir. Mülakat yapılan 19 taksi şoföründen 15 tanesi en başta sıra konusu olmak üzere durak içinde problem yaşadıklarını belirttiler. Bu konuda bir şey yapıp yapmadıkları sorulduğundaysa on şoför “kendi aramızda çözeriz” cevabını verirken beş şoför ise durak başkanı konuyu çözer dediler. *Uber* konusu gündeme geldiğinde 19 taksi şoföründen 18’i bu şirketten şikayetçi olduklarını belirttiler. Bu konuda bir şey yapıp yapmadıkları sorulduğundaysa sadece beş şoför olumlu yanıt verdi. Dördü belediyeye veya polise şikâyet ettiklerini belirtirken sadece bir şoför örgütlü hareket ettiğini söyledi.

Taksi şoförleri duraklardaki problemleri kendi aralarında gayri resmi yollarla veya durak başkanının aracılığıyla çözerken, *Uber* konusundaki şikayetlerine katlanmayı tercih ediyorlardı. Bu farklı yaklaşım bu araştırmanın temel sorusunu oluşturmaktadır. Diğer bir deyişle, taksi şoförleri neden kendi aralarında durakta yaşanan problemleri bir şekilde çözerken *Uber* konusunda bu kadar çaresiz kalıyorlardı? Bu makalenin temel tezi, taksi şoförlerinin kendilerini şikâyetin ortaya çıktığı ortamın (taksi durağında olduğu gibi) meşru bir üyesi olarak gördüklerinde hak kullanmaya yatkın oldukları; (*Uber* meselesinde olduğu gibi) kendilerini toplumun marjinal üyeleri olarak gördüklerinde ise şikayetlerine katlanmaya daha yatkın olduklarıdır.

5.1. Durakta yaşanan problemler: “kendi aramızda çözeriz!”

Taksi şoförlerine durakta yaşanan problemler hakkında ne yaptıklarını sorduğumuzda iki cevabı çok sık aldık. Birincisi, “kendi aramızda çözeriz!” idi. İkincisi ise durak başkanının arayışı bulacağıydı. Bu iki cevabın birbiriyle yakından ilişkili olduğunu gördük. Formel yazılı kuralların olduğu sıra dışı birkaç durakta bile durak başkanı genelde son sözü söyleyen kişi oluyordu. Ama bu durumlarda bile eğer şoförler haksızlık yapıldığını düşünürlerse başkanın kararını eleştirmekten veya yeniden yorumlamaya çabalamaktan da geri durmuyorlardı. Diğer bir deyişle, “kendi aramızda çözeriz!” sözünü demokratik bir karar alma süreci olarak değil, taksi şoförlerinin durağın temsil ettiği toplumsal yapıya

yeterince dahil olabilmesi sonucunda karar alma süreçlerine etki edebilmesi olarak görmeliyiz. Durak başkanları ne kadar etkin figürler olsalar da taksi şoförleri kendilerini durağın meşru üyeleri olarak gördükleri sürece kurallara ve kararlar üzerine söz söyleyip pazarlıklara girişme hakkını kendilerinde görüyorlardı.

5.2.Uber şikayetleri: “ben ne yapabilirim ki?”

Uber'den şikâyet eden taksi şoförlerine bu konuda ne yaptıklarını sorduğumuzda sıklıkla aldığımız cevap, “ben ne yapabilirim ki?” oldu. Bu cevabı takiben de bizi genelde durak başkanlarına veya şoför odalarına yönlendirdiler. Şikayetçi olsalar da şoförler genelde *Uber* konusunda yeterince bilgili veya yetkin olmadıklarını düşünüyorlardı. Bu alt bölümdeki temel tez, taksi şoförlerinin kendilerini toplum içinde ekonomik, sosyal ve bürokratik açıdan marjinalize edilmiş gördüklerinden dolayı bu boyuttaki bir şikâyet söz konusu olduğunda hak aramaktansa katlanmayı tercih ettikleridir.

5.2.1. Ekonomik marjinalleşme

Araştırma sırasında taksi şoförlerinin sıklıkla işlerinin ve meslektaşlarının düşen kalitesinden yakındıklarına şahit olduk. Şoförler genelde bu durumu birbiriyle ilintili iki farklı söylemle açıklamaktadırlar. İlkinde şoförlerin İstanbul trafiğindeki kural tanımazlığını veya kabalığını kabul ederken bunu (özellikle *Otocenter*'lardan ve plaka sahiplerinden kaynaklanan) sömürüye ve zor iş şartlarına bağlamaktadırlar. İkinci söylemde de kural tanımazlık ve kabalıkları kabul ederken bunu yine zor iş şartlarının mecbur bıraktığı deneyimsiz ve tecrübesiz işgücüne bağlamaktadırlar.

Otocenter'lar taksi plakaları üzerine uzmanlaşmış oto galerileri ve aracılardır. Plaka sahipleri ile plakayı kiralayan şoföre aracılık yapan bu kurumlar hem komisyon almakta hem de araç satmaktadırlar. Plakayı kiralayan şoför, genelde bir vardiya kendisi çalışırken, diğer vardiya için de yevmiyeli şoför çalıştırmaktadır. *Otocenter* gibi araçlar kullanmayan plaka sahipleri de vardır. Bu şoförler kendilerinin vardiya çıkıp çıkmadığına göre bir veya iki yevmiyeli şoför çalıştırmaktadırlar. Buradaki yevmiye terimi yanlış anlaşılmaya müsaittir. Yevmiyeli çalışan şoförler para karşılığında değil, plaka sahibine (veya kiracısına) gündelik yevmiye ödeyerek çalışırlar. Araştırmayı

yaptığımız dönemde (Ocak 2018) bu rakam 200 TL civarındayken, günümüzde (Eylül 2019) 250-270 TL civarına çıkmıştır. Bu rakamlardan şikayetçi olan şoförler, mazot, sigara, yemek, durak ücreti, araba yıkama gibi masrafları da eklediklerinde günlük en az 300-350 TL borçla kontak açtıklarını belirtmektedirler. Bu durumda para kazanmak için İstanbul'un zor trafiğinde kural çiğnemenin ve müşteri seçmenin kaçınılmaz olduğunu belirtmektedirler. Ayrıca, bu sektörde para kazanmak zorlaştıkça, meslekten taksicilerin başka iş kollarına geçtiğini ve *Otocenter*'lerin ve plaka sahiplerinin "arabayı boş tutmamak için boştaki, işsiz, güçsüz, kaba saba insanları çalıştırdıklarını" ve bunun kaliteyi düşürdüğünü söylemektedirler.

5.2.2. Sosyal marjinalleşme

Ekonomik marjinalleşme söylemiyle eşgüdümlü olarak taksi şoförleri ısrarla toplum tarafından da hor görüldüklerini belirtmektedirler. Çok sık rastladığımız terimlerden birisi "ikinci sınıf vatandaş olarak görülme" idi. Eskiden milletin "eşini, kızını kendilerine emanet ettiğini" söylerken artık halkın gözünde "hırsız ve çapulcu" olarak görüldüklerinden yakınmaktadırlar.

5.2.3. Bürokratik marjinalleşme

Taksi şoförleri son olarak da bürokrasi tarafından ayrımcılığa uğratıldıklarını düşünmektedirler. Burada iki söylem ön plana çıkmaktadır. Birincisi, genel olarak devletin hem plaka sisteminin sömürülmesine izin vererek hem de yüksek mazot vergileri ile taksi şoförlerini hedeflediğini belirtmektedirler. İkinci olarak ise polisin taksi şoförlerine olan tutumu eleştirilmektedir. Polisin, taksi şoförlerini hor gördüğü ve özellikle zorluk çıkardığını söylemektedirler.

5.2.4. Uber şikayetleri ve marjinalleşme

Ekonomik, sosyal ve bürokratik marjinalleşme söylemlerini bir araya getirdiğimizde tam anlamıyla bir reddedilme algısı söz konusudur. Hem taksi sektöründe hem de toplumun ve devletin nazarında tekensiz ve ikinci sınıf vatandaşlar olarak görüldüklerini düşünen taksi şoförleri, *Uber* gibi büyük çaplı bir rakip ile karşı karşıya kaldıklarında hak

mücadelesinin anlamsız olacağını düşünmekte ve katlanmayı tercih etmektedirler. Diğer bir deyişle, kendilerini temel sektörel ve toplumsal aktörlerin gözünde, tam bir ikinci derece hukuk bilinci örneği olarak, gayri meşru şekilde konumlandıklarında çaresizleşmekte ve “ben ne yapabilirim ki?” demektedirler.

Sonuç

Lisans öğrencilerinin yarı-yapılandırılmış mülakatlar ve katılımcı gözlem yöntemleriyle yürüttüğü bu çalışmanın cevabını bulmaya çalıştığı soru, neden İstanbul'daki taksi şoförlerinin durakta yaşanan problemleri çözmede başarılıyken, *Uber* hakkındaki şikâyetlerinde katlanmayı tercih ettikleriydi. Bu farklılığı açıklamak adına bu makalenin öne sürdüğü temel faktör taksi şoförlerinin kendilerini ne dereceye kadar problem yaşadıkları toplumsal yapının meşru bir üyesi olarak gördükleridir. Kendilerini meşru birer üyesi olarak gördükleri duraklarda yaşanan sıra gibi problemler söz konusu olduğunda, bunları durak başkanının müdahaleleriyle çözerlerken, gerektiğinde bu kararlara itiraz etmekte tereddüt etmiyorlardı. Fakat *Uber* gibi toplumsal boyutu çok daha büyük bir problem söz konusu olduğunda katlanmayı tercih ediyorlardı çünkü kendilerini bu problem karşısında çaresiz hissediyorlardı. Bu çalışmada bu çaresizliğin temel nedeninin taksicilerde yaygın olarak görülen (ekonomik, toplumsal ve bürokratik) bir marjinalleşme algısı olduğu vurgulanmaktadır. Taksi sektörünün temel aktörleri, toplum ve bürokrasi tarafından güvenilmez ve ikinci sınıf vatandaş olarak görüldüklerini düşünen taksi şoförleri hak mücadelesinden kaçınmaktadırlar.

Bu çalışmanın temel yaklaşımı taksi şoförlerinin aidiyet veya marjinalleşme üzerinden oluşan algılarının doğruluğunu sorgulamaktansa, hukuk sosyolojisinin bize sunduğu hukuk bilinci kavramından hareketle, bu algıların hak mücadelelerini nasıl etkilediğini anlamaya çalışmak üzerinedir. Diğer bir deyişle, yaşadıkları düzen içerisindeki diğer aktörlerin kendilerini nasıl konumlandığı (ikinci derece hukuk bilinci) taksi şoförlerinin aidiyet/ marjinalleşme algılarını şekillendirmekte ve bu da resmi veya gayri resmi hak kullanımını etkilemektedir. Lisans öğrencileriyle gerçekleştirilmiş sınırlı bir yönteme dayanan bu araştırma gündelik hayatta hak kullanımını etkileyebilecek birçok faktöre dikkat çekerken özellikle ilişkisel faktörlerin önemini vurgulamaktadır.

Kaynakça

- Abrego, L. J. (2011). Legal Consciousness of Undocumented Latinos: Fear and Stigma as Barriers to Claims-Making for First- and 1.5-Generation Immigrants. *Law and Society Review*, 45(2), 337–370.
- Boittin, M. L. (2013). New Perspectives from the Oldest Profession: Abuse and the Legal Consciousness of Sex Workers in China. *Law and Society Review*, 47(2), 245–278.
- Ewick, P., & Silbey, S. (1998). *The Common Place of Law*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Gallagher, M. E. (2006). Mobilizing the law in China: “Informed disenchantment” and the development of legal consciousness. *Law and Society Review*, 40(4), 783–816.
- Hoffmann, E. A. (2003). Legal consciousness and dispute resolution: Different disputing behavior at two similar taxicab companies. *Law & Social Inquiry*, 29(3), 691–716.
- Hoffmann, E. A. (2005). Dispute resolution in a worker cooperative: Formal procedures and procedural justice. *Law and Society Review*, 39(1), 51–82.
- İstanbul Yıllık Ulaşım Raporu 2017*. (2018). İstanbul.
- Marshall, A. M. (2003). Injustice Frames, Legality, and the Everyday Construction of Sexual Harassment. *Law & Social Inquiry*, 28(3), 659–689.
- Marshall, A. M. (2005). Idle rights: Employees’ rights consciousness and the construction of sexual harassment policies. *Law and Society Review*, 39(1), 83–123.
- Merry, S. E. (1990). *Getting Justice and Getting Even*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Munzuroğlu, U., Şeker, D. Z., & Musaoğlu, N. (2017). İstanbul’daki Taksi İşletmeciliğinin İredelenmesi ve CBS Destekli Düzenleme Önerisi. içinde *TMMOB Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası 11. Harita Bilimsel ve Teknik Kurultayı*. Ankara.
- Nielsen, L. B. (2000). Situating legal consciousness: Experiences and attitudes of ordinary citizens about law and street harassment. *Law & Society Review*, 34(4), 1055–1090.

Young, K. M. (2014). Everyone knows the game: Legal consciousness in the hawaiian cockfight. *Law and Society Review*, 48(3), 499–530.

HUKUK SOSYOLOJİSİNDE YÖNTEMSEL BİR DENEME: İSTANBUL MAHKEMELERİNDE BİR SAHA ARAŞTIRMASI DENEYİMİ¹

Seda Kalem²

Özet

Bu çalışma, İstanbul mahkemelerinde gerçekleştirilen bir saha araştırmasında araştırmacıların sahayla kurdukları ilişkinin değişen dinamiklerinin düşünsel bir analizini yapmayı hedefler. Kuramsal olarak Pierre Bourdieu'nün diğer tüm sahalarda gibi hukukun değişken sınırlarının da bu sahanın içindeki ve dışındaki farklı aktörlerin giriştikleri mücadeleler ile belirlendiğine dair analizinden beslenen çalışma, araştırmacıların mahkemelerde geçirdikleri süre içerisinde kendilerinin, hukuk alanının yerleşik ilişki ve davranış biçimlerine, hitap şekillerine, farklı otorite kullanımlarına alıştırmaya çalışmalarını ve bunlar üzerinden stratejiler geliştirmelerini yöntemsel bir mesele olarak ele alır. Bu bağlamda çalışma hukuk sosyolojisi alanında tasarlanan bir araştırmanın sahada nasıl mümkün kılındığına odaklanarak, mahkeme etnografisinin bu alan için yöntemsel önemine dikkat çeker.

Anahtar Kelimeler: *Hukuk sosyolojisi, Mahkeme Etnografisi, Hukuk Alanı, Bourdieu*

Giriş

Aralık 2015- Nisan 2016 arasında, Türkiye'de ceza davalarında sunulan adli yardım hizmetinin erişilebilirliği ve kalitesi hakkındaki ilk saha çalışmasını gerçekleştirmek üzere İstanbul adliyelerinin yolunu tuttuk (Elveriş, Jahic & Kalem, 2007). Projenin veri

¹ Bu metin bir tebliğ metnidir. Bu nedenle gerek içerik bakımından gerek kaynakça bakımından bir makale zenginliğinde değildir. Orijinal makalenin yayıma hazırlanan hali daha uzun ve detaylıdır.

² Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi ABD, seda.kalem@bilgi.edu.tr.

toplama aşamasının 3 ayağı vardı: Hâkim, savcı ve avukatlarla mülakatlar; mahkeme salonlarında adli yardım avukatlığına ilişkin gözlemler ve esas veriyi sağlayacak olan dosya taraması aşaması. Dosya tarama aşamasında amacımız İstanbul'un ceza mahkemelerinden rastsal olarak seçilen yaklaşık 900 dosyayı detaylı bir taramaya tabii tutmaktı. Bu taramada, bir ceza dosyasında olması gereken belgeler üzerinden polisten mahkeme aşamasına dek adli sürecin her aşamasında hatırlatılması gereken avukat hakkının hatırlatılıp hatırlatılmadığına bakacak, dosyaların ne kadarında avukat atandığını tespit edecek ve atanmış avukatların da sürece ne şekilde etki ettiklerini değerlendirecektik.

Öncelikle, projenin özellikle bu kısmını gerçekleştirebilmek için Adalet Bakanlığından aldığımız resmi izin mektubunu taramanın yapılacağı tüm mahkemelere faksladık. Ancak mektuba rağmen yine de dosya çekilecek mahkemelerin hâkimleriyle yüz yüze görüşüp, kendilerini proje hakkında bilgilendirmenin doğru olacağını da düşündüğümüz için tüm mahkemeleri ziyaret etmek için yollara düştük. O noktada aklımızda hâkimleri bilgilendirmek, kendileri ile işbirliği içinde olmaktan öte bir düşünce yoktu. Ziyaret etmemiz gereken 110 hâkim vardı. İstanbul'un farklı ilçelerindeki 16 farklı adliyede yapacağımız bu görüşmelerde, elimizdeki mektuba güvenerek, hâkimlerle kolaylıkla irtibat kurabileceğimizi düşündük. Oysa sahaya erişim, veriye erişimden çok da kapsamlı ve sandığımızdan çok daha “zorlu” bir meseleydi (Scheffer, **Hannken-Iljes**, **Kozin**, 2010). Nitekim kısa bir zaman içinde sahada Bakanlıktan gelen mektubun yetmeyeceğini, hâkimlerin projeye destek olmalarının dosya taramasını yapabilmemiz için şart olduğunu, hatta ve hatta mahkeme kalemlerinin dahi bu “izin alma sürecinin” önemli unsurları olduğunu anlayacaktık.

1. İzin Süreci

İzin süreci esasen sahada iki grupta kurduğumuz ilişki etrafında şekillendi: hâkimler ve kalem memurları.

1.1. Hâkimler

Hâkimlere yaklaşımımızda başlangıçta dayandığımız temel sermaye hukuk fakültesi hocası olmamızdan beslenen mesleki birikimimizdi ki bu birikim aynı zamanda resmi süreçlere ilişkin normatif beklentilerimizi de şekillendirir vaziyetteydi. Öyle ki, elimizde Adalet Bakanlığından verilen izin ve dosyaların esasen kamuya açık olduklarına ilişkin bilgimiz, hâkimlerin çalışmaya engel olmamaları gerektiğine dair bir inancı da beraberinde getiriyordu. Öte yandan, ziyaretlerimiz sırasında daha “Bakanlıktan yazımız var” dediğimiz anda karşılaştığımız refleksler, siyasi irade ile yargı arasındaki karmaşık güç ilişkilerini ortaya koyar nitelikteydi. Esasen tam bu tepkisel anlarda yargının kurucu değeri olan bağımsızlık, alanın özerkliğini mümkün kılan temel sermayesi olarak görünür hale geliyordu. Bağımsızlığa olan atf kimi zaman beklenmedik fevri çıkışların içinde saklıyken, kimi zaman ise hâkimler tarafından açık ve net bir şekilde ortaya konmaktaydı. Örneğin sürecin başlarında, projemize hiç ilgi göstermeyen bir hâkimin kapısında durup kendimizi tanıtmaya çabalarken, Adalet Bakanlığından iznimiz var dememizle kıyamet koptu ve hâkim bizi “Bakan Efendiye söyleyin beni arayın izin istesin” diyerek kapı dışarı etti. Bir başka sefer ise gene Bakanlıktan iznimiz var dememiz üzerine bir hâkim: “Ben baştan söyleyeyim ben izin vermem. Kesinlikle benim mahkememden dosya alamazsınız. Ben Adalet Bakanlığının görevlendirdiği müfettişe bile dosya verirken hoşuma gitmiyor” diye cevap verdi. Başka bir hâkim ise açık açık: “Adalet Bakanlığı zaten bize bu konuda ya da herhangi bir konuda izin veremez, biz bağımsızız!” diyerek bizleri azarladı.

Tüm bu karşılaşmalar esasen hâkimlerin hukuk alanındaki otoritelerini, bu alanın en kurucu değerlerinden birine -bağımsızlığa- atıfla her defasında yeniden hatırlattıkları anlardı. Bu hatırlatmalar bizim sorularımız üzerinden siyasi iradeye bir çıkış niteliğinde olduğu kadar, aynı zamanda akademik alandan gelen bizlere de birer uyarıydılar. Hatta bu otorite zaman zaman hâkimlerin bize yaptığımız işin “gereksizliğini” göstermelerini dahi mümkün kılıyordu. Örneğin bu dosyalardan adli yardım ile ilgili hiçbir bilgi bulamayacağımıza kesin inanan hâkim, bizlere “siz bunları kendiniz yazsaydınız, sonra da 900 dosya inceledik deseydiniz” diye “tavsiyede” bulunmuştu. Bu tavsiye, bizi etik dışı bir çalışma yapmaya davet etmekten çok, hukuk alanına dair kendi yerleşik bilgisinin kullanılışlığını ortaya koyar nitelikteydi.

Bakanlıktan gelen yazının bizim için planladığımız ya da umduğumuz etkiyi yaratmadığını- hatta kimi zaman ters teptiğini- fark ettiğimiz noktada sıkıntının yazının kendisinden ziyade -zira birçok durumda yazıya bakmıyorlardı bile- bizim yazıyı nasıl kullandığımızla ilgili olduğunu anladık. Başından beri “Adalet Bakanlığında yazımız” var diyerek, kendimizi hâkimler karşısında proje için ihtiyacı olan izni zaten almış araştırmacılar olarak konumlandırmıştık. Hâlbuki bizler hâkimlerden izin almak için oradaydık; öyle olmalıydık. Projenin devam edebilmesini hâkimlerin bize verecekleri izine bağlayan bu söylemsel manevra, ilerleyen zamanlarda işlerimizi oldukça kolaylaştıracaktı.

Üstelik bu manevra kuşkusuz salt bir cümle değişikliği, kelime oyunu da değildi. Kendimizi izin isteyen araştırmacılar olarak yeniden konumlandırdığımız noktada, alanın kendisine özgü otorite ilişkilerini de tanıdığımız anlamına geliyordu. Bu tanıma, Schopler ve Matthews’un da bahsettiği türden bir “rica” sürecini de beraberinde getirdi ki bu süreç özellikle de avukat araştırmacıların kendilerini hukukçu olarak konumlandırmalarının önüne geçmek için elzemdi. Araştırma grubundaki tek sosyolog olarak ben sıklıkla hukukçu arkadaşlarımı hâkimlerden taleplerimizi “haklar diliyle” değil, rica diliyle kurmamız konusunda uyarmak zorunda kalıyordum. Bourdieu’nün bahsettiği türden bir “şekli olanın gücüne” duyulan güven, hukuk eğitimi almış, o formasyondan geçmiş avukatlar ve hâkimler için benzer şekilde tanımlayıcıydı (1987). Avukat arkadaşlarım kolaylıkla “hâkimler bize dosyaları göstermek zorundalar çünkü onlar kapanmış dosyalar ve kamuya açıklar” diye isyan etmeleri projeyi de tehlikeye atabiliyordu.

Bu nedenle, hâkimlerin desteğini alabilmek için bu rica sürecinde yeni stratejiler geliştirmemiz gerekiyordu:

1.1.1. Nasıl yaklaşmalı?

Takdir etme bu stratejilerin başında geliyordu. Hâkimlere adli yardım hakkındaki görüşlerini sorduğumuz mülakatlarda da çoğu zaman yargının, hukuk sisteminin tüm sorunlarından dem vurduklarını görmüştük. İş yükünden, devreden dosya sayısından, alt yapı yetersizliğinden, eğitilmiş personel azlığından, adaletin geciktirilmesinden şikâyet,

bütün mülakatların ortak temalarıydı. Bu şikâyetlere eşlik eden hayal kırıklığı ve yorgunluk hisleri de takdir edilme arzusuyla iç içe geçmişti. İki hâkim örneğin internete erişimin bile sınırlı olduğu bir alt yapıda, yargı bağımsızlığından bahsedilemeyeceğini söylediler. Bir başkası mevcut arşivlerde yapılarda herhangi bir dosyayı bulmanın imkânsız olduğunu belirtti. Bu tür anlatılar her zaman iş yükünün çokluğu ve bunun kişisel hayatlarında yarattığı sıkıntılar üzerinden paylaşılıyordu. Örneğin bir hâkim dosya yükünden dolayı iki aydır dış doktoruna gidemediğinden yakınyordu. Bir diğer hâkimin anlattıkları ise yaşanan hayal kırıklığını açıkça ortaya koyuyordu:

Bunalmış durumdayım, emeklilik gelsin de bırakıp gideceğim, geldi de zaten. Müfettiş gelince 6 ay çıkamıyor valla buradan! İş yoğun olduğu için herkes her şeyi birbirinin üzerine atıyor. Arşivdeki dosyaları bulamıyoruz! Çünkü bir arşivleme sistemi yok. Her mahkemenin ayrı arşivi var ve 3-4 kez taşınmış oluyor. Kadın cezaevinde su bastı arşivi! Hâlbuki tek ortak arşiv olması gerek. Ve orada da bir arşiv memuru olmalı bu işten anlayan, orada o memurlar arşivleyecek dosyaları, istediğin zaman da çıkaracaklar. Ya bunların hepsi delil! Çocuklar maskeyle giriyor arşive tozdan kirden!Valla bir evim yok. Ee kirada olsan emekli maaşıyla hangi kiralık evi bulacaksın. O yüzden hazır lojmandayken çocuklar üniversitelerini bitirsinler istiyorum ondan sonra kendi masraflarını karşılarlar ben de bir kiraya çıkarım. O zaman başımızın çaresine bakacağız artık.

Bütün bu paylaşımlarda karşımızda morali oldukça bozuk, motivasyonu düşük ve çok bitkin bir meslek grubu vardı. Bu grubu sadece proje hakkında bilgilendirmek, projenin kendilerine sağlayabileceği faydalardan bahsetmek ve buna ikna etmek tek başına anlamsızdı. Hâkimlerin her şeyden önce takdir edilmeye ihtiyaçları vardı. Kendilerini kimsenin duymadığına, kimsenin onların sorunlarıyla ilgilenmediğine inanıyorlardı. Bazıları bu konuştuklarımızı özellikle yazın, anlatın ki duyulsun diye tembihliyorlardı. Bizler de bu etkileşimde giderek hâkimlerin emeğini takdir eden bir üslup benimsemeye başladık. Üstelik bu durum hâkimlerin iznine ihtiyacımız olduğundan kaynaklı da değildi; gerçekten fedakârlıkları için daha fazla takdir edilmeleri gerektiğini hissetmeye başlamıştık. Artık sadece projeden, ya da mahkemelerden ne istediğimizden

konuşmuyorduk. Anlattıkları sorunların etkin dinleyicileri olmuştuk. Hâkimlerle dertleşiyorduk, onlara bazı işlerinde -mesela yüksek lisans başvurularında- yardım ediyorduk.

1.1.2. Ne zaman yaklaşmalı?

Hâkimlere nasıl yaklaşmalı sorusu kadar ne zaman yaklaşmak gerek sorusu da adliyelerde geçirdiğimiz süre boyunca, sahanın kendi işleyişine yakınlaştıkça üzerine strateji geliştirdiğimiz bir meseleydi. Bu süreçte hâkimlerle görüşmenin kesin olarak daha iyi zamanları olduğunu tespit etmiştik. Örneğin öğle yemeğinden hemen önce kapılarını çaldığımızda genelde reddediliyorduk; kan şekeri düşmüş, yorgun ve ters olma ihtimalleri çok yüksekti. Ya da servise yetişirken, çıkmak üzereyken, sadece kapıdan uğrayıp bir haber verelim istedik görüntüsü çizdiğimiz zamanlarda, olumlu karşılanmıyorduk. Ya da duruşmadan yeni çıktıklarında çok yorgun oldukları için hâkimlere yaklaşmak iyi bir fikir değildi. Üstelik bu zamanlarda yapılan yanlış girişimler, sonra bir daha yaklaşmamızı da engelleyebiliyordu.

Giderek, sahanın kendi işleyişinin tik taklarını duymaya başladıkça, sahanın hissini daha iyi hissetmeye de başlamıştık. Doğru zamanlarda, doğru ifadelerle, doğru üsluplarla hâkimlere yaklaştıkça, aldığımız destek de artmaya, kolaylaşmaya başladı. Ve bizler de giderek projesi için veri toplama derdi olan araştırmacılar olmaktan uzaklaşıp, hâkimlerin, kalem memurlarının, adliyelerin dertlerini gören, gözlemleyen, bunlara çare bulmaya çalışan aktörlere dönüştük.

1.2. Kalem memurları

Sahaya erişim hâkimlerin onayıyla da garanti altına alınamamıştı. Erişim konusunda yeni pazarlıklar bu defa da mahkeme kalemlerindeki memurların o zamana dek fark etmediğimiz otoriteleri etrafında kuruluyordu.³ Kalem müdürleri ve memurları

³ Callaghan da benzer bir pazarlığı öğrencilerin adliyede gözlem yapma süreci bağlamında anlatır (2005, s. 215).

mahkemelerin bütün evrak işini düzenleyen, vatandaşların ve avukatların çok sık karşılaştıkları önemli adliye aktörleridir. Her mahkemenin kendine ait bir kalemi vardır. İzin alma sürecinde kalem memurlarının otoritesi, bu alandaki iktidar ilişkilerinin önceden bilinmesi veya fark edilmesi mümkün olmayan bir boyutu olarak karşımıza çıktı. Öyle ki, izin alma her zaman kalem müdürünü ve memurlarını araştırma hakkında bilgilendirmeyi de gerektiriyordu zira ihtiyacımız olan belgelere esas erişimi sağlayacak olanlar kalemdekilerdi. Birçok durumda hâkimler, kalem müdürünü yanına çağırıp, kendilerinden bize yardımcı olmalarını istediler. Bazı zamanlar ise bizi kaleme gönderip kendimizi tanıtmamızı ve yardım istememizi söylediler. Örneğin bir ara hâkimlerden biri bize kalemdekilerle iyi geçinmemizi ve onlarla işbirliği yapmamızı tavsiye etti.

Kalem çalışanlarıyla olan pazarlık süreci de temelde iki eksende ilerledi: incelemenin ne zaman yapılacağı ve kaç dosya inceleneceği. Bu eksenlerden ikincisi bizim bilimsel yöntemlerle yaptığımız bir hesaba dayansa da, her iki meseleye ilişkin karar da sonunda kalem müdürü tarafından veriliyordu. Bir keresinde örneğin, kalem müdürü bize arşivden en fazla on dosya çıkarabileceklerini ilettiler. Biz de kendisinden en azından 15 dosya çıkarılması konusunda destek istedik ve bu sayıda dosya inceleyebildik. Ancak her zaman bu kadar şanslı değildik. Bir başka mahkemede örneğin, müdür ile dosya sayısında anlaşmış olmamıza rağmen belirlenen günde kaleme gittiğimizde sadece bazı dosyaların çıkarılmış olduğunu gördük. Kalem çalışanları çok yoğun oldukları için daha fazla dosya çıkaramayacaklarını söyledikleri için de o mahkemeden hesapladığımızdan daha az dosyayla ayrılmak zorunda kaldık. Oysa o mahkemenin hâkiminden istediğimiz kadar dosya inceleyebileceğimize dair “izin” almıştık ya da aldığımızı sanıyorduk. Benzer şekilde bir başka mahkemede de yine hâkimden onay almış olmamıza rağmen belirlenen günde inceleme yapmaya gittiğimizde hiçbir dosyanın çıkarılmadığını gördük. Bizim rastsal olarak belirlediğimiz dosyaların çıkarılması konusunda ısrar etmemize rağmen kalem memuru, “bugün size bu dosyaları çıkarmam mümkün değil” diyerek bizi reddetti. Bir başka gün geri geldiğimizde ise eksik dosyalarla yetinmek zorunda kalarak, o mahkemede inceleme sonlandırmak zorunda kaldık.

Hâkimlerin bizi kalem müdürleriyle tanıştırmadıkları durumlarda ise kalem çalışanlarının insafına daha da fazla bağıydık. Bu anlardan birinde bir hâkim bize kalem çalışanlarına

saygılı davranmamızı ve onlarla uzlaşmamızı söyleyip bizi yollarken, bir diğesinde ise başka bir hâkim açık açık “ben size izin veremem, kaleme sorun” diyerek bizi doğrudan kaleme yönlendirmişti. Başka bir sefer ise kaleme uğrayıp derdimizi anlatacakken, kalem müdürünün “çok işimiz var neden daha sonra gelmiyorsunuz?” diye sorması üzerine, kendisine hâkimin bize 10 Ocak tarihinden önce gelmemizi söylediğini aktardık. Ancak bu durum işimizi kolaylaştırmaktan ziyade daha da zorlaştırdı zira kalem müdürü “sanki durumumuzu bilmiyor! Yılsonu geldi, çok yoğunuz!” diye açık açık hâkime isyan etti. Dosyaları almak zorunda olduğumuz için müdürü yatıştırmaya çalışıp, kendisine adeta yalvardıktan sonra sonunda bize yardım etmeye ikna ettik. Ancak bu durum da ekipteki araştırmacılardan birinin arşive bizzat giderek dosyaları bulması ve alması ile mümkün olabildi.

Tüm bu süreçte, tıpkı hâkimlerle olduğu gibi, kalem çalışanlarının da işleriyle ilgili çok ciddi sıkıntıları olduğunu gözlemledik ve bizim de kendimizi mevcut iş yüklerini daha da artıracak taleplerle gelen kişiler olarak tanıtmamızın bu grup ile olan olası işbirliğini sabote ettiğini deneyimledik. Zaten iş yükünden yakınan bir gruptan, bizim için arşive gidip dosya çıkarmalarını istemek doğal olarak iyi karşılanmıyordu. Kalem çalışanları aynı zamanda sıklıkla avukatların kendilerine olan tavırlarından da şikâyet ediyorlardı. Örneğin bir memur bu sıkıntıyı şöyle ifade etti: “Bizi küçümsüyorlar. Bize sen sadece kâtipsin diyorlar. Sanki bize küfrediyor gibiler”. Burada da bir kez daha sahaya erişimi mümkün ve sürdürülebilir kılmak, bu oyunculara yaklaşma biçimlerimizi gözden geçirmemizi gerektiriyordu (*Bourdieu & Wacquant, 2003*). Nitekim kalem memurlarına iş yükünün fazlalığının farkında olduğumuzu, hatta onlar olmadan bu çalışmayı yapamayacağımızı ifade ettikçe, kendilerine bize ayırdıkları zaman ve enerji için minnettar olduğumuzu gördüler. Bu takdir edilme tıpkı hâkimlerle olan görüşmelerimizde olduğu gibi, sahaya gerçek anlamda erişimi mümkün kılan en önemli yaklaşımdı.⁴

⁴ Koğacıoğlu bir İstanbul adliyesinde gerçekleştirdiği çalışmasında benzer bir performansa dikkat çeker (2008).

Sonuç

Scheffer vd. hukuk alanındaki etnografik araştırmalarda, sahaya erişimin kendisini önemli bir sorun olarak kuran çalışmaların hem çok az hem de çok değerli olduklarını söyler (2010, s. 26). Mahkemelerde saha araştırması yapmanın zorluklarının tanındığı çalışmalarda dahi, büyük çapta niceliksel veriye erişimin nasıl sağlandığı sorusu her zaman sorunsuz olarak elde edilebildiği varsayılan bir izine atıfla geçiştirilir (Biagini, 2016, s. 74). Mahkemelerin kamuya açık olmaları nedeniyle, adeta bu alana erişimin her zaman engelsiz sağlanılabileceği öngörülür. Oysa erişimi süresiz bir pazarlık süreci olarak sorunsallaştırdığımız noktada (Goodman, 2011), hukuk alanını da dinamik bir saha olarak deneyimleme şansını elde edebiliriz.

Nitekim saha bittikten sonra, notlarımın üzerinden geçerken, aslında nezaket ziyareti olarak planladığımız bu ziyaretlerin etrafında gelişen “izin alma sürecinin” kendisinin planlanmayan ancak saha için kurucu hale gelen bir süreç olduğunu fark ettim. Bu ziyaretler sırasında, adliyenin bir saha olarak kendine has özellikleri, protokolleri, otorite ilişkileri ve karakteristik davranış biçimleri ile karşılaştığıca, giderek bizi bu alana yakınlaştıran dili ve davranışları olduğunun keşfiyle, beş aylık süre boyunca bu sahanın özel mantığına uyum sağlamak için farklı stratejiler geliştirmiştik. Neticede, araştırmayı sahada esas mümkün kılan da bu stratejiler olmuştu. Beş ay boyunca sahada kendimizi yeniden konumlandırığımız, dilimizi, üslubumuzu yeniden kurduğumuz bu performanslar ile esasen Bourdieu'nün bahsettiği türden bir “oyun duygusuna” haiz olmuştuk ki bu da sahayı bizim için hem erişilebilir hem de anlaşılabilir kılmıştı (1980, s. 66). Son olarak, sahaya erişimin asla kanıksanamayacağını ortaya koyan bu deneyim, bizlere hukuk alanında resmi ile gayri resmi olanın iç içe geçmişliğini, bu iç içeliğin kanıksanmışlığını da göstermişti (Koğacıoğlu, 2008).⁵ Bu süreçte bir yandan bizler de hukukun resmi olarak işlemesi gerektiğine dair öngörülerimizle ve bunların sahada işe yaramayabileceği gerçeğiyle yüzleşirken, bir yandan da kendimizi sahanın kendi

⁵ On a similar terrain, Walenta observes how in practice the “outside” and the “inside” of the courtroom operates on a rather tenuous distinction (2019, p. 6).

kurallarına uygun stratejiler geliştirirken ve farklı performanslar üzerinden sahanın ilişkilerinde yeniden konumlandırırken bulmuştuk.

Kaynakça

- Biagini, M. (2016). Revisiting ethnography for dialogue interpreting research. C. Bendazzoli & C. Monacelli (Eds.), *Addressing methodological challenges in interpreting studies research* içinde (s. 61-84). Cambridge: Cambridge Scholars Publishing.
- Bourdieu, P. [1980] (1990). *The logic of practice*. Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, P. (1987). The force of law: Toward a sociology of the juridical field. *Hastings Law Journal*, 38, 805-853.
- Bourdieu, P. & Wacquant, L. D. (2003). *Düşünsümsel bir antropoloji için cevaplar*. Çev. Nazlı Ökten. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Callaghan, E. (2005). What they learn in court: Student observations of legal proceedings. *Teaching Sociology*, 33(2), 213-220.
- Elveriş, İ., Jahic, G. & Kalem, S. (2007). *Mahkemede tek başına: İstanbul mahkemelerinde müdafiliğin erişilebilirliği ve etkisi/Alone in the courtroom: Accessibility and impact of criminal legal aid in İstanbul courts*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Goodman, P. (2011). From “Observation Dude” to “An Observational Study”: Gaining access and conducting research inside a paramilitary organization. *Canadian Journal of Law and Society*, 26, 599-605.
- Koğacıoğlu, D. (2008). Conduct, meaning and inequality in an İstanbul courthouse. *New Perspectives on Turkey*, 39, 97-127.
- Scheffer, T., Hannken-Illjes, K. & Kozin, A. (2010). *Criminal defense and procedure: Comparative ethnographies in the United Kingdom, Germany, and the United States*. Palgrave Macmillan.
- Walenta, J. (2019). Courtroom ethnography: Researching the intersection of law, space, and everyday practices. *The Professional Geographer*, 1-8.

ŞİDDET GÖREN KADINLARIN KARŞILAŞTIRMALI İNTİHAR ALGISI

Nihan Kalkandeler¹

Özet

Kendi içinde diyalektik ilişkiler barındıran toplumsal düzende, kadınların yaşadığı toplumsal baskıyı tetikleyen ve kadını ikincil konuma iten şiddet gerçeği bu çalışmanın ana problemini oluşturmaktadır. Şiddet gören kadınların, şartları ve çeşitli dış etkenler düşünüldüğünde, gördükleri şiddet karşısında oluşan algıları ve mücadele yolları da birbirinden farklılaşmaktadır. Yaşamı için mücadele ve yaşamından vazgeçme tercihi arasında kalan kadın, maruz kaldığı tüm olumsuz etkilerin karşılığını ve biriktirdiği öfkesini, çaresiz kalarak, kendine yönlendirmekte, kendini cezalandırmakta ve hatta kendi yaşamından vazgeçerek ölümü bir kurtuluş yolu olarak görmektedir. Bu bağlamda gördüğü kültürel, fiziksel, psikolojik, ekonomik ve cinsel şiddet, kadının sağlığını ve yaşamını olumsuz etkileyen, toplumsal bir olgu olan intihar sorununu karşımıza çıkarmaktadır.

Kadına yönelik şiddet ve kadın intiharlarının bütünleşik bir problem olarak ele alındığı bu çalışmada, tek bir sebep ya da risk faktörüne bağlı olarak açıklanması mümkün olmayan intihar davranışı, kadınların maruz kaldığı şiddetle ilişkilendirilirken şiddet mağduru her kadının intihar düşüncesinde olmadığı da yadsınmamıştır. Şiddet gören kadınların intihar girişimlerini öncüleyen neden ve değişkenler bağlamında ilgili problem açıklanmaya çalışılırken, girişimlerinin ardından kadınların yaşama nasıl tutunduklarına da yer verilmiştir. Şiddet gören fakat intiharı bir çözüm olarak görmeyen kadınların algı ve tutumları ise araştırmaya karşılaştırmalı bir bakış açısı getirmiştir. Bu çalışmada kadının maruz kaldığı şiddet karşısındaki yaşam ve intihar algılarını anlamak; bunun yanı

¹ Öğr.Gör. İstanbul Ayvansaray Üniversitesi, Mülkiyet Koruma ve Güvenlik Bölümü, İş Sağlığı ve Güvenliği Programı, nihankalkandeler@ayvansaray.edu.tr

sıra şiddetin intihar eğilimine etkisini saptamak amacıyla nitel araştırma yöntemi kullanılmış ve elde edilen veriler analiz edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Şiddet, Toplumsal Baskı, Yaşam Mücadelesi, İntihar Algısı*

Giriş

Ataerkil kültür baskısı altında kalan kadın, kamusal alandan dışlanmakta ve evinin sınırları içinde erkeğin kölesi haline gelmektedir. Bu şartlar, zaman içerisinde kendine güveni yok olan kadının, kendi varlık sebebini sorgulamasına sebep olmaktadır. Sosyalizasyon sürecinde kendisine aktarılan toplumsal rol kalıpları, kadını edilgen bir hale getirdiğinden birçok kadın, kendini ifade etme ve koruma yetisini yitirmektedir.

Kadına yönelik şiddet incelendiğinde, sosyo-kültürel yapı, ekonomik gelişmişlik, coğrafi sınırlar ve eğitim düzeyi açısından; kadının güçlü-güçsüz, etkin- pasif olduğuna bakılmaksızın şiddete maruz kaldığı gerçeği dikkat çekmektedir. Kadının yaşam hakkını ve özgürlüğünü sınırlayan şiddet gerçeğinin, ruhsal boyuttaki etkisi ve dışa vurumu, bazı kadınlarda intihar girişimi olarak kendini gösterirken, bazı kadınlarda ise mücadele ve yüksek yaşam algısı ağır basmaktadır. Bu bağlamda da aynı sorun karşısında oluşan farklı algılar ve davranışlar ortaya çıkmaktadır.

Bir yönüyle baktığımızda, şiddet ve toplumsal baskılar altında mağdur durumda kalan kadının çaresizlik yaşadığı ve kendini kurtaracak bir çıkış noktası bulmaya bile çekindiği sonucuna varılmaktadır. Çünkü herhangi bir yardım aldığı anda, çevresi ve özellikle yaşam alanındaki erkek(ler) tarafından daha büyük saldırı alacağından korkmakta ve yaşadığı şiddeti, baskıyı gizleme eğilimine girmektedir. Kadının bu şekilde baskıyı içselleştirmesi, onun öz saygısını yitirmesine, kendini yetersiz ve değersiz görmesine ortam hazırlamaktadır. Kendi yaşamı üzerinde kontrol hakkını kaybeden kadın, zaman içerisinde her şeyi kabullenen, yalnızlaşan, duygulanım bozukluğu yaşayan bir hale bürünmektedir. Şiddet gören kadın, maruz kaldığı tüm olumsuz etkilerin karşılığını ve biriktirdiği tepkisini her zaman şiddetin kaynağına değil, kendine de yönlendirmekte, kendini cezalandırmakta hatta kendi yaşamından vazgeçerek ölümü bir kurtuluş yolu olarak görmektedir. Bu bağlamda şiddet, kadının sağlığını ve eşit yaşam hakkını olumsuz

etkileyen, toplumsal bir olgu olan intiharı tetikleyen evrensel bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.

Diğer taraftan toplumun inşa ettiği kadınlık rollerine, olumsuz yaşam koşullarına, maruz kalınan toplumsal baskı ve farklı şiddet türlerine karşı kadınların verdiği tepkiler ve mücadele yolları da farklılık göstermekte; dolayısıyla şiddet gören her kadın için varılan tek sonuç intihar olmamakta; farklı mücadele ve hayatta kalma algıları oluşmaktadır. Kadınların yaşam pratikleri ve teori arasında bağlantı kurarak yapılandırılan bu araştırmada 20 kadın ile birebir görüşülmüş olup, intiharı bir çözüm olarak görmeyip herhangi bir intihar girişiminde bulunmayan kadınların şiddet öyküleri; gördükleri şiddetle başa çıkma yolları ve onları intihar eğiliminden uzak tutan nedenler ile şiddet mağduru çaresiz kadınların yaşam direncini kıran nedenler bir arada değerlendirilmektedir.

1. Kadına Yönelik Şiddet Kavramı

Şiddet olgusu neredeyse insanlık tarihine eş değer bir geçmişe sahip olup hem bireysel hem de toplumsal anlamda tanım bulmaktadır. Yıldırım'a (1998, s.25) göre şiddet; "bir kişinin kendi rıza ve arzusu dışında bir başkasının, iradesine zorla tabi tutulması" olarak açıklanmaktadır. Demirbilek'e (2007, s.14) göre; kişisel haklar konusunda fırsatlara ve kaynaklara erişimde eşitsizlik doğuran, temel hizmetlerden yararlanmada yetersizlik ve mağduriyetle sonuçlanan, kişisel ilişkilerde güç dengesizliği olarak ortaya çıkan her durum, şiddet olgusu ile ilişkilendirilmektedir. Şiddet olgusuna ilişkin ifade ve tanımlamalar çeşitlendirilmekte ve toplumda şiddet mağduriyetine tekabül eden farklı durum ve gerçekliklerle sıklıkla karşılaşılmaktadır.

Toplumdaki kaçınılmaz şiddet gerçeğinin anlaşılabilmesi için spesifik bir şiddet alanının belirlenmesi ve şiddetin bu alan bağlamında ele alınması gerekmektedir. Bu anlamda şiddet sorunun ilk akla gelen mağdur özneleri kadınlar olmaktadır. Özkazanç (2013, s.242) kadına yönelik şiddeti ele alırken kadını güçsüzleştiren, pasifleştiren, değersizleştiren tüm cinsiyetçi baskıları da ele almakta ve vurgulamaktadır. Güç ve baskının, herhangi bir kontrol kaybı olmaksızın, amaçlı ve kasıtlı olarak kullanılmasıyla

vücut bulan şiddet; tehdit – kontrol – tahakküm içermektedir. Ataerkil yapının egemen olduğu toplum düzeninde, şiddet öğrenilen bir davranış ve kontrol etme aracı olarak karşımıza çıkmaktadır. Herhangi bir ihtiyacı karşılamak, olabileceğinden daha düşük bir düzeyde gerçekleşiyorsa ya da o ihtiyacın karşılanmasının tamamen önüne geçilip engelleniyorsa, üstelik bu durum kadının yaşamının zarar görmesine sebep oluyorsa psikolojik zarar ve ızdırap veren eylemlerden bahsetmek mümkündür (Memiş, 2015, s.176). Bu bağlamda kadının iradesi elinden alındığı için kendi hayatının öznesi olma özelliğini ve özgürlüğünü de kaybetmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Oskay'a (1996, s.34) göre; toplumun sürekli dönüşüme uğruyor olması şiddet kavramını ve türlerini de çeşitlendirmektedir. Kadınların maruz kaldığı şiddet türlerinden bahsederken, kadın ve erkek arasındaki ayrımcılığı belirginleştiren toplumsal cinsiyet rollerine ithafta bulunmak kaçınılmazdır. "Toplumsal cinsiyet kalıp yargılarının, kültürden kültüre ve zamana göre farklılaşmakla birlikte genellikle kadınların duygusal – koruyucu – itaatkâr – ilgi ve bakım verici özelliklerine; erkeklerin ise rasyonel – dölleyici – kollayıcı – geçindirici özelliklerine vurgu yapan davranışlarla oluşturulduğu bilinmektedir" (Görgün-Baran, 2011, s.414). Bu bağlamda literatürde "kadına yönelik şiddet" ifadesi kadar "toplumsal cinsiyete dayalı şiddet" ifadesinin de kullanıldığı görülmektedir (Ertürk, 2015, s.39).

Şiddet mağduru kadınların, neden şiddete boyun eğdikleri ve neden maruz kaldıkları olumsuz koşullara katlanarak yaşamlarını sürdürdükleri ancak toplumsal olgularla açıklanabilmektedir. Bu duruma istinaden yapılan bir yoruma göre (Owen ve Owen, 2008, s.33).;

"Pek çok kadın, çocuk sahibi olmaları, düşük özsaygıları, ekonomik zorunluluklar, gelir sahibi olmama, dini inanç, toplumsal baskı, duygusal bağlılık, şiddeti önemsizleştirme ya da şiddeti uygulayanın tehditleri gibi sebeplerle, kendisine şiddet uygulayan kimselerle birlikte yaşamaya devam etmektedir."

Foucault (2007: 103-107) toplumsal pratikleri içinde yerleşmiş eril söyleme vurgu yapmakta ve bunun dil aracılığıyla bireyler arasında yayıldığını vurgulamaktadır. Burada kast edilen toplumsal pratikler, evlilikten oy kullanmaya, yeme içme biçimlerinden eğlenceye ve alışkanlıklara kadar bir dizi davranışla örneklendirilmektedir. Yaşamsal her faaliyette toplumsal yapının özne üzerindeki etkisi ve belirleyiciliği kendini göstermektedir. Bu bağlamda, kadına yönelik şiddetin toplum içinde, toplum tarafından nasıl sunulduğu, nasıl kabul gördüğü önem arz etmekte ve kabul gören şiddet meşru nitelik kazanmaktadır. Zorunlu ve erken evlilikler, cinsel şiddet, erkek akrabalarından görülen fiziksel ve sözel taciz, kadının üreme haklarının yönetilmesi ve anneliğinin elinden alınması karşısında özgür iradesine sahip çıkamayan kadınlar için intihar tek çözüm yolu olabilmektedir. Kadına şiddet sorununun bu araştırmadaki sorun odağı, kadınların intihar algıları olduğundan intihar kavramını ve davranışını anlamakta yarar vardır.

2. İntihar Olgusuna İlişkin Genel Bilgiler

Şiddet karşısında her kadının mağduriyeti ve mücadele biçimi farklı olabildiği gibi yaşam algısı da birbirinden ayrılmaktadır. Hatta intiharın ardındaki eril şiddetin itici güç olduğunu vurgulamanın yanı sıra kadının hem cinsi olan başka bir kadından gördüğü şiddeti ve ortaya çıkan intihar niyetini de sorgulama imkânı doğmaktadır.

Bireyin öze dönük en büyük ve zarar verici şiddet davranışı olan intihar, Hökelekli'ye (2000, s.351) göre; bireyin kendi hür iradesiyle ölümü seçip istemesi ve sonuçlarını bilerek kendi yaşamına son vermesi olarak tanımlanmaktadır. Özkıyım olarak da adlandırılan intihar, “insanın kendi kendini cezalandırma veya kendini kasıtlı olarak dünyadan ayırmak için girişilen eylem olarak tanımlanmakta ve diğer bir deyimle insanın yaşamına son vermek amacı ile yaptığı ve başarı ile sonuçlandırdığı patolojik bir davranış” olarak yorumlanmaktadır. Bu konudaki önemli çalışmalarıyla sosyolojik katkı yapmış olan Emile Durkheim'e göre; “ölen kişi tarafından ölümle sonuçlanacağı bilinerek yapılan olumlu ya da olumsuz bir eylemin doğrudan ya da dolaylı sonucu olan her ölüm olayına intihar denmektedir” (Durkheim, 2011, s.25). Eskin'e (2003, s.3-5) göre; intihar, bireyin kendini öldürmesi olarak düşünülmekte ve sadece davranışın sonunda ortaya

çıkan durumla ilgilenilmektedir. Bu açıdan bakıldığında düşünceyle başlayıp davranışa dönüşen süreç, göz ardı edilmektedir. Halbuki bir davranış olgusunun taşıdığı anlamı çözebilmek için onun bir bütün olarak oluşum sürecini, amacını ve dışa vurulmuş şeklini göz önünde bulundurmak gerekmektedir.

Ölümlerle sonuçlanmayan ancak yaşama son vermeye yönelik davranış sergileme “intihar girişimi” olarak ifade edilmektedir. Çoğunlukla arzulanan şekilde sonuçlandırılmamış davranışlar olarak adlandırılan intihar girişimleri, başarısız intihar olarak değerlendirilmektedir (Murphy, 1998:165-167). Emile Durkheim (2011:5)’a göre; “intihar gibi ancak bireyselliği içinde anlaşılabilen bir davranış bozukluğu olgusunun bile toplumsal etkenleri bulunmakta, bu nedenle toplum bilimsel yöntem ve yordamlarla ele alınması” gerekmektedir. Uygulanan toplum bilimsel yöntem, toplumsal olguların bireyin dışındaki gerçeklikler gibi incelenmesi gerektiği temel ilkesine dayanmaktadır. Bu bağlamda toplum bilimin varlığından bahsedebilmek için bir gerçeklik algısının oluşması gerekmektedir. Şiddet ve buna bağlı intihar gerçeğinin problematize edildiği bu araştırmaya katılan kadınların anlattığı intihar öyküleri E. Durkheim’in çizdiği toplumsal olgu yaklaşımı dâhilinde yorumlanmaktadır.

Değerlendirme ve Sonuç

Araştırmaya katılan kadınlar arasında özellikle köyde yaşayıp kırsal düzenin geleneksel kültürü ile yoğrulmuş, ataerkil yapı içinde namusunu koruma baskısını içselleştirmek zorunda tutulmuş kadınların öyküleri dikkat çekmektedir. Bahsi geçen bu kadınların, akrabalarının sözlü tacizine ve uğradıkları tecavüze ses çıkarmadan boyun eğmek zorunda kaldığı görülmektedir.

Aile içinde yaşanan fiziksel şiddet, insan onurunu zedeleyen her türlü sözel- psikolojik baskı ve ithamlar, tekrarlanması muhtemel davranış biçimleri olarak görülmektedir. Bu sebeple kadın, bir kere maruz kaldığı şiddetin tekrarlanacağını bilse bile, hayatını ve içinde bulunduğu şartları değiştirmek için mücadele yoluna gitmemeyi seçebilmektedir. Bu durum, eril tahakkümün şartsız kabulünden ve dayatılan toplumsal yargılardan kaynaklanmaktadır ki; çeşitli etkenler kadının kurtulma mücadelesine engel olmaktadır.

Kadının, bu olumsuz koşullara rağmen, zincirlenmişçesine şiddet ortamında kalmasını sağlayan etken; sosyal değerler, toplumsal baskı ya da başka bir deyişle geleneksel ataerkil baskı olarak temellendirilebilmektedir. Sosyal desteğin ve sığınma evlerinin eksikliği gibi sebepler, aynı şekilde yardıma muhtaç olduğu zamanlarda yaşadığı güvenlik eksikliği ve yetersiz tedbirler kadının esaretini sürekli hale getirmektedir. Şiddet uygulayan kişiden ayrılrsa dahi, çok daha yoğun bir şekilde şiddet görmeye devam etme korkusu ile pek çok kadın, birlikteliğini devam ettirmektedir. Kadınları korumakta çoğu kez yetersiz kalan yasal düzenlemeler de, kadınlar üzerinde oluşan bu fiili zorunluluğu perçinlemektedir” (Özkan, 2017, s.542). Toplumsal değerler, geleneksel kadınlık rolleri, toplumsal cinsiyet eşitsizliği, evin ve evliliğin mahremiyeti, anne ve baba ile kurulan bir ailenin ideal aile modeli olarak benimsenmesi, kadının kendini suçlayarak şiddeti hak ettiğini düşünmesi ve kadınlığını sorgulaması, kadının ekonomik yönden erkeğe bağımlılığı, dayatılan eril tahakkümün şartsız kabulü ve şiddetin içselleştirerek olağan kabul edilmesi, kadınların şiddet ortamında kalmasının başlıca nedenleri arasında sayılmaktadır.

“Evlilik bir gül bahçesi değildir, kötülerini iyi yapacak sensin.”, “ Ne olursa olsun her zaman kocanın yanında yer alacaksın.”, “Sen kadınsın alttan al.”, “Kan kussan da kızılılık şerbeti içtim diyeceksin.”, “Kol kırılır, yen içinde kalır.” şeklinde söylemlerle telkin edilen kadınlar gördükleri her tür şiddeti olağan karşılamakta ve şiddeti benimsemeyi öğrenmektedir. Bununla örtüşen bir diğer durum ise; kadınların, yaşadıkları şiddetle baş başa kalıyor olması ve haklarını savunmaya yetecek bilgi, donanım ve farkındalığa sahip olmayışlarıdır. Bu bağlamda kadınların şiddet ortamında kalma nedenleri ile eğitim ve bilinç düzeylerinin düşüklüğü paralellik göstermektedir (akt.Topçuoğlu, Aksan, Alptekin; 2014, s.186) Kadınların yeni fikirlere, eğitime, özgür düşünceye erişebilme olanakları çoğunlukla erkekler tarafından kısıtlanmakta, erkeklerin denetimine tabi tutulmaktadır (Ramazanoğlu, 1998, s.187).

Birçok kadın evliliği ve evli bir kadın olmayı kendileri için güvenli bir yaşam olarak anlamlandırmaktadır. Aynı şekilde anneliği en üst mertebe olarak gören kadınlar, çocuklarını ve kendilerine uygun görülen evin ekonomisini, kendi denetimleri altında kabul ederek tatmin olmaktadır. Bu bağlamda ataerkil düzen ve şiddet gerçeği, her

kadın için esareti doğurmadığı gibi mücadeleyi de gerektirmemektedir. Bu bakış açısına sahip kadınlar için intihar bir yol olarak görünmediği gibi herhangi başka bir çözüm bulma eğilimi de göstermemektedirler.

Araştırma dahilindeki karşılaştırmalı bakış açısıyla aile kurumunun, kadınlar için değişimi ve direnişi başlatan bir mücadele alanı olduğu sonucuna da varılmaktadır. Bunun en somut göstergesi, ataerkil ideolojiye direnerek evliliğini sona erdiren kadınların boşanma oranlarıdır. Bu bağlamda bazı kadınlar sadece annelik sıfatlarına sahip çıkmakta ama bir erkeğin eşi olma sıfatını terk etmektedirler. Benzer şekilde bazı kadınların hukuki yollara başvurarak hak mücadelesi vermesi de eril şiddeti, kabul edilen bir kader olmaktan çıkarmaktadır. Şiddet gören ya da görmekte olan kadınlarla yapılan bu araştırmada, kadınların intihar girişimine yönelik algılarının ardında yatan bazı sebepler öne çıkmakta ve kendi ifadeleriyle şu şekilde dile getirilmektedir.

Tablo 1: Şiddet Gören Kadınların Karşılaştırmalı İntihar Algısı

Çekilen acılardan kurtulma, konumunu ne pahasına olursa olsun değiştirme,	<i>K4: "...Ölmek benim acılarıma son verecekti... Babamın dayağını mı, çektiğim çileleri mi, annesizliği mi, o adamın bana tecavüz etmesini mi... Daha ne anlatayım zaten. Sebeğim çoktu benim. Kurtulmak istedim her şeyden, herkesten. Yaşamak haramdı bana. Kimse el uzatmadı. Ölüm kurtuluştur benim için..." (Kocaeli, 30, Öğretmen)</i>
Çevreye sorunlarını bu yolla bildirme	<i>K8: "...Evet ölecektim. Hayat bitecekti. Ama benden sonrakiler ne çektiğimi bilecekti. Yaşarken sağlam halimle anlatsam anlamazlardı, kimsenin de faydası olmazdı. Kimse de kurtaramazdı. Ama ben göçünce anlayacaklardı. Çok çekti yıllarca, sonunda canına kıydı diyeceklerdi. Bileceklerdi..." (Kocaeli, 38, Hemşire)</i>

<p>İntihar girişiminin çevre ile çatışmalarda bir kurtarıcı veya bir yardımcı unsur olarak görülmesi</p>	<p>K19: “Her gün dövüyordu beni... Eline geçeni üstüme fırlatıp canımı yakıyordu... Saçlarımdan çekip savuruyordu... Dayanamadım bir gün dayağına. Açtım camı, çıktım kenarına. “Atarım kendimi üstüme gelme.” diye bağırdım. Canıma tak etmişti. Koruyamıyordum kendimi. Ölmek istedim ama daha çok onu durdurmak... Vurdukça vuruyordu. O halimi görünce durdu, korktu da...” (İstanbul, 21, Çalışmıyor)</p>
<p>Toplumsal bütünleşme ve aile bağlarının güçlülüğü</p>	<p>K7: “...Hayat zor evet, insanlar daha da zorlaştırıyor. Ama benim arkamda ailem var. Onlar bana hep destek. Onlarla her tür zorluk aşılır. ...Gözünün içine baktığım evlatlarım var, onları geride bırakıp nasıl ölümü düşünürüm... Eşim beni sevmese de olur. Ailem, dostlarım, evlatlarım bana yeter de artar...”(Sakarya, 34, Sosyal Hizmet Uzmanı)</p>
<p>Dini inanç ve bağlılık</p>	<p>K12: “...Kendi canıma kıyanı Allah sevmez, cennetine almaz. Onun verdiği cana ben nasıl kıyarım. ... Babam da dövdü, ağabeyim de, kocam da... Onlar dövdü diye öleyim, kurtulayım olur mu... Çok şükür Allah’a sığınıp acılarımdan arınıyorum ben.</p>

Toplumsal etkenleri oluşturan aile yaşamı, evlilik, dinsel bağlılık, siyasal ve ulusal bağlar ile intihar olayları arasındaki bağları inceleyen Durkheim’a göre; bir toplumsal bütünleşme azaldıkça intiharlar artmakta, toplumsal bütünleşme arttıkça intiharlar da azalma göstermektedir (2011:438). Durkheim’in sınıflandırmasına göre; “intiharlar, bireyin ya toplumla aşırı bütünleşmesi (elcil intihar) ya da yetersiz bütünleşmesi (bencil intihar) sonucu oluşmakta; bununla birlikte toplumsal düzenin ya yetersiz (anomik intihar) ya da aşırı düzenli olması (kaderci intihar) da intihara neden olabilmektedir.” Bu araştırmaya katılan kadınların yukarıda (Tablo 1’de) belirtilen ifadeleri üzerinden din ve intihar, aile – çevre bağları ve intihar arasındaki ilişkilere ulaşmak mümkün görünmektedir. Din ve intihar arasındaki ilişkiyi yorumlamak gerekirse; Özen’e (1997, s.92) göre; intiharı açıklayacak unsurlar toplumsal olgulara dayandırıldığında, toplumsal yaşamın en iyi temsili din olmaktadır. Özen, dinin birleştirici etkisine vurgu yaparak dine bağlılığın,

intihar girişimlerini azaltıcı etkisi olduğunu dile getirmektedir ki bu araştırma dâhilinde de bu doğrultuda bir sonuca ulaşılmıştır. Kadının çalışıyor olması, kamusal alandaki üretkenliğiyle kendini işe yarar hissetmesi, onu ölüm arzusundan ve intiharı bir kurtuluş yolu olarak görmekten uzaklaştırmaktadır. Her ne kadar toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında tabulaşmış değer yargıları gibi algılansa da kadının içselleştirdiği annelik duygusu ve sorumluluğu da intihar düşüncesini bertaraf edecek kadar güçlüdür. Bunun yanı sıra kadınlara yönelik şiddet ile kadın intiharları arasındaki bağlantı konusunda elde edilen sonuçlarda ataerkil baskı ve kadın intiharları arasındaki bağlantı göz ardı edilmeyecek kadar ciddi önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Demirbilek, S.(2007). Cinsiyet Ayrımcılığının Sosyolojik Açıdan İncelenmesi, Finans Politik & Ekonomik Yorumlar, 44(511), 12-27.
- Durkheim, E.(2011). İntihar (çev: Özer Ozankaya). İstanbul: Cem.
- Ertürk, Y.(2015). Sınır Tanımayan Şiddet. İstanbul: Metis.
- Eskin, M.(2003). İntihar, Ankara: Çizgi Tıp.
- Foucault, M.(2007). Cinselliğin Tarihi (çev: Hülya Uğur Tanrıöver). İstanbul: YKY.
- Görgün-Baran, A. & Taşdemir-Afşar S. & Koca-Aritan,C. & Güney, D.M. (2015). Kadın Sığınmaevlerine Çoklu Bakış- Suskunluğun Çılgılığı Projesi, Ankara. İçinde: Görgün-Baran, A. (2011) Toplumsal Cinsiyet.
- Hökelekli, H.(2000). İntihar, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı.
- Korkut-Owen F. & Owen, D.(2008). Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet, Kadının Sorunları Statüsü Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Memiş, E.(2015). Şiddet ve Ekonomi, Şiddetin Cinsiyetli Yüleri. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 175-191.
- Murphy, G.E.(1998). Why Women Are Less Likely Than Man To Commit To Suicide. Compherensive Pschiatry, 39(4), 165-175.
- Oskay, Ü.(1996). “Efendi/Köle” İlişkisi Açısından Şiddet ve Görünümleri Üzerine. Cogito, 6(7), 185-196.
- Özen, İ.(1997). İntihar. İstanbul: Ozan.

- Özkan, G.(2017). Kadına Yönelik Şiddet - Aile İçi Şiddet ve Konuya İlişkin Uluslararası Metinler Üzerine Bir İnceleme. Hacettepe HFD, 533-564.
- Özkazanç, A.(2013). Cinsellik, Şiddet ve Hukuk. Ankara: Dipnot.
- Ramazanoğlu, C.(1998). Feminizm ve Ezilmenin Çelişkileri. (çev: Mefkure Bayatlı) İstanbul:Pencere.
- Topçuoğlu, A. &, Aksan, G. & Alptekin, D.(2014). Yoksulluk ve Kadın. İstanbul: Ayrıntı.
- Yıldırım, A.(1998). Sıradan Şiddet – Kadına ve Çocuğa Yönelik Şiddetin Toplumsal Kaynakları. İstanbul:Boyut.

Sosyal Bir Politika Olarak Elektrik Tüketim Desteği Yardımı (Elazığ Örneği)

Nida Kaplan¹

Özet

Sosyal devlet anlayışı gereği olarak fakru zaruret halinde olan kişilere devletin birçok kurumu yardım etmektedir. Bu kurumlardan biri olan Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı eliyle oksijen konsantratörü kullanan kişilere elektrik faturaları için aylık 200TL ye kadar yardım edilmektedir. Oksijen konsantratörü kullanımı, hastadan hastaya değişen bir kullanım yoğunluğuna sahiptir. Günde yaklaşık 6 ile 24 saat arasında kullanım çeşitliliği göstermektedir bu durum da kullanıcıların elektrik faturalarının yüksek gelmesine neden olabilmektedir.

Bu çalışmada yardıma başvuru yapan ve hali hazırda bu yardımı almaya hak kazanan 20 kişi ile 18 Ocak 2019 ile 1 Şubat 2019 tarihleri arasında “Elektrik Tüketim Desteği Yardımı” ile ilgili olarak mülakat yapılmıştır. Çalışmamızın amacı, oksijen jeneratörü kullanan kişilerin ekonomik durumlarını tespit etmek, cihazı kullanırken ekonomik durumları nedeniyle cihaz kullanımını kısıtlayıp kısıtlamadıklarını öğrenmek, elektrik faturalarının düşük gelmesi için neler yaptıkları ve nasıl tasarruf ettikleri belirlemektir. Bu doğrultuda verilen yardımın hak sahiplerinde yarattığı etkileri, memnuniyet durumlarını ve gerçekten bu yardımın kendilerine faydalı olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır.

Çalışma sonunda kişilerin yaş cinsiyet, hanedeki kişi sayısı, hanenin aylık geliri, devletin herhangi bir kurumundan yardım alıp almadığı gibi sosyoekonomik durumları sunulmaktadır. Yardıma başvuran kişilerin genellikle KOAH ve akciğer yetmezliği gibi sonradan oluşan rahatsızlıklar olduğu için ailede genellikle düzenli emekli maaşı gibi

¹ Uzman Sosyolog, Sosyal Yardım ve İnceleme Görevlisi, İnönü Üniversitesi Doktora Öğrencisi kaplannida23@gmail.com

gelirlerin olduğu, emekli maaşı olmaması halinde devlet tarafından bağlanan 2022 Engelli Aylığı gibi düzenli gelirlerinin olduğu görülmüştür. Verilen elektrik tüketim desteği yardımı öncesi oksijen cihazının çalıştığı anlarda evde yaptıkları diğer tasarruf girişimlerinin daha az zorlayıcı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Oksijen jeneratörünün alımının da büyük bir külfet getirmesi nedeniyle hastanın tedavi ve ihtiyaçlarını karşılamakta güçlük çeken aile bireylerinin en azından elektrik faturasının her ay 200TL'sinin ödenmesiyle rahat bir nefes aldıkları öğrenilmiştir. Kişilerin elektrik tüketimi desteği almadan önce bir süre kullanıp bir süre kendi çabalarıyla idare etmeye çalıştıkları öğrenilmiştir. Elektrik tüketimi yardımı bağlandıktan sonra oksijen tüpü olmadan dayanabilmek için kendilerini zorlamadıkları cihazı hemen çalıştırma eğiliminde olduklarını belirtmişlerdir.

Anahtar kelimeler: *Sosyal Yardım, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı, Oksijen Konsantratörü, Koah, Elektrik Tüketim Desteği Yardımı,*

1. Giriş

Yoksulluk ve yoksul olma durumu, insanlık tarihi kadar geriye götürülebilmektedir. Ancak küreselleşme ile birlikte önemi günden güne artar hale gelmiştir. Yoksulluk farklı şekillerde tanımlanabilmektedir. Tam bir tanım yapılamasa bile kısaca kişinin günlük ihtiyaçlarını karşılayabileceği bir gelire sahip olmaması halidir (Topgül,2013,s. 278).

Çok yönlü bir kavram olan yoksulluk mekâna ve zaman göre değişebilen bir kavramdır. Yoksulluğu sadece ekonomik unsurların yetersizliği olarak ele almak oldukça yetersiz olacaktır. Ekonomik bir yoksunluğun yanı sıra yoksulluk; insanların içinde yaşadığı, anlamlandırdığı, başa çıkmak için çeşitli yollara başvurduğu toplumsal bir durumdur (Erdoğan, 2002, s. 9-10).

İçinde bulunduğu ekonomik yetersizlikler nedeniyle çevremizde birçok insan devlet desteğine ihtiyaç duymaktadır. Devlet de bu ihtiyaca karşılık verebilmek için birçok kurum, dernek ve vakıflar aracılığıyla insanlara ulaşabilmektedir. Bu kurumlardan biri ve en önemlisi şüphesiz Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarıdır.

2. Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı

Anayasada belirtilen Sosyal Devlet ilkesinden hareketle, 1986 yılında 3294 sayılı Kanunla; yoksul vatandaşlarımızın desteklenmesi, toplumsal dayanışma bilincinin güçlendirilmesi, sosyal barışın korunması amacıyla Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu (SYDTF) ve Türkiye genelinde illerde vali, ilçelerde ise kaymakam başkanlığında Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları (SYDV) kurulmuştur (İstanbul Valiliği, 2019). Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları, fonun yolladığı periyodik ödemeler ve doğrudan merkezden yapılan ödemelerle insanlara yardım vermektedir. Bu yardımlar aynı ve nakdi olabilmektedir. Aynı yardımlar kömür, yiyecek ve giyim yardımları iken nakdi yardımlar doğrudan para yardımı şeklinde gerçekleştirilmektedir. Merkezi yardımlar kapsamında ise; şartlı nakit transferleri (gebelik, sağlık, eğitim), eşi vefat etmiş kadınlara yönelik yardım, 2022 aylıkları (yaşlı ve engelli), muhtaç asker ailesi (ebeveyn, eşe ve çocuğa) bulunmaktadır.

3. Koah Nedir?

Kronik Obstrüktif Akciğer Hastalığı kelimelerinin baş harfleri ile adlandırılan Koah hastalığı, akciğerlerde bulunan ve bronş adı verilen hava keseciklerinin tıkanması sonucu; solunum güçlüğü, öksürük ve nefes darlığı gibi şikâyetlere yol açan kronik bir hastalıktır (Medikalpark, 2019). Günden güne KOAH hastalığının yaygınlaşması ve ilgi çekmesi nedeniyle devletin yardım politikalarına dahil olmuştur.

4. Oksijen Konsantratörü İle Nefes Almak

Oksijen konsantratörü (bazen “oksijen jeneratörü” olarak da bilinir), oksijen ihtiyacı olanlara oksijen vermek için kullanılan tıbbi bir cihazdır. İnsanların kanlarında düşük oksijen seviyelerine neden olan veya sonuç veren bir durumları varsa buna ihtiyaç duyabilir. Oksijen konsantratörleri normal olarak doktor tavsiyesi üzerine reçete edilerek elde edilir (Medikalhome,2019). Bu cihaz sayesinde havadan yeterli oksijeni alamayan hastalar, daha rahat bir şekilde nefes almaktadırlar.

5. Sosyal Bir Politika Olarak Elektrik Tüketim Desteği Yardımı (Elazığ Örneği)

Bu çalışmada Elektrik Tüketim Desteği Yardımına başvuru yapan ve hali hazırda bu yardımı almaya hak kazanan 20 kişi ile 18 Ocak 2019 ile 1 Şubat 2019 tarihleri arasında mülakat yapılmıştır.

Elektrik tüketim desteği yardımı çeşitli sebeplerle bir cihaza ve güç kaynağına bağlı olarak yaşamak zorunda olan kişilere devlet tarafından elektrik faturasına destek verilmesini kapsayan bir yardımdır. Yardıma başvuru alınırken doktordan alınan cihaz kullanım raporu getirilmesi istenmektedir.

Çalışmamızın amacı, oksijen jeneratörü kullanan kişilerin ekonomik durumlarını tespit etmek, cihazı kullanırken ekonomik durumları nedeniyle cihaz kullanımını kısıtlayıp kısıtlamadıklarını öğrenmek, elektrik faturalarının düşük gelmesi için neler yaptıkları ve nasıl tasarruf ettikleri belirlemektir. Bu doğrultuda verilen yardımın hak sahiplerinde yarattığı etkileri, memnuniyet durumlarını ve gerçekten bu yardımın kendilerine faydalı olup olmadığını tespit edilmeye çalışılmıştır.

5.1. Demografik özellikler

Çalışmaya konu olan kişilerin demografik özellikleri kapsamında yaş, cinsiyet ve hanede kalan kişi sayısı ele alınmaktadır.

Tablo 1. Cinsiyet durumu

	Frekans	Yüzde
Kadın	13	%65,0
Erkek	7	%35,0
Toplam	20	%100,0

Görüşülen kişilerin yarısından fazlası kadındır. Başvuran kişilerin tamamı ele alındığı için cinsiyetin çalışmamız açısından ayırt edici yönü Elazığ'da KOAH hastası kadınların

erkeklere kıyasla fazla olduğudur. Kişilere sigara içip içmedikleri sorulduğunda sadece 2 kadının sigara içtiği diğerlerinden bazılarının eşlerinin sigara içtiği öğrenilmiştir. KOAH hastalığı ile cinsiyet ve sigara arasında doğrudan bir ilişki tespit edilememiştir.

C.K. (75) “ne ben ne de eşim hiç sigara içmedik. Olunca oluyor kızım” demiştir.

Görüşülen kişilerin yaşları 53 ile 85 yaş aralığındadır. Çalışmaya konu olan hastalık doğuştan gelen bir rahatsızlık olmadığı için ve sonradan oluşan bir hastalık olması nedeniyle görüşülen kişilerin çoğu orta yaş ve üzerindeki kişilerden oluşmaktadır.

Tablo 2. Hanedeki Kişi Sayısı

	Frekans	Yüzde
2 kişi ve daha az	7	%35,0
3- 5 kişi	6	%30,0
6 ve daha fazla	7	%35,0
Toplam	20	%100,0

Görüşülen kişilerin hepsinin yanında bir aile ferdi (eşi veya 1 çocuğu) bulunduğu görülmüştür. Bu hastalıkta olan kişilerden tek kalan hiç kimseye rastlanmamıştır. Gerek aile fertlerinin bu hastalıktan dolayı yalnız kalınca nefes alamaması halinde ölebileceği düşüncesi, gerek geleneksel aile yapısının hala Elazığ ilinde varlığını sürdürmesi neden olabilmektedir.

5.2. Ekonomik özellikler

Yardıma başvuran aileler genellikle ekonomik olarak yetersiz olduğu düşüncesiyle yardıma başvuru yapmaktadırlar.

Tablo 3. Aylık Gelir Durumları

	Frekans	Yüzde
1000TL ve daha az	9	%45,0
1001TL- 2000TL	6	%30,0
2001 TL- 3000TL	2	%10,0
3001TL ve daha fazla	3	%15,0
Toplam	20	%100,0

Görüşülen kişilerin aylık gelir durumlarına bakıldığında mutlak yoksulluğun yanı sıra görece yoksulluğun da var olduğu görülebilmektedir. Ancak evde hastanın bulunması nedeniyle gelirlerinin yetersiz geldiğini bu nedenle bu yardıma ihtiyaç duyduklarını belirtmişlerdir. 2001TL ve üzerinde geliri bulunan ailelerde genellikle emekli maaşı veya asgari ücret gelirin bulunduğu daha düşük ailelerde yaşlı aylığı, engelli aylığı gibi merkezi ödemelerin geliri oluşturduğu görülmüştür.

A.Ç. (66) “Gelirimiz var çok şükür ancak buhar makinası, ilaçlar, hastaneye gidiş geliş derken olan da yetmemeye başlıyor.”

Tablo 4. Herhangi Bir Devlet Kurumundan Yardım Alıp Almadıkları Durumu (Elektrik Tüketim Desteği Yardımı Hariç)

	Frekans	Yüzde
Evet	12	%60,0
Hayır	8	%40,0
Toplam	20	%100,0

Elektrik Tüketimi Desteği Yardımına başvuran kişilerin yarısından fazlasının zaten yardım aldıkları bu nedenle devletin sunduğu diğer imkanlardan da faydalanmak istedikleri görülmektedir. Buna ek olarak başka yardım almıyor olsa bile bu yardımı almaları halinde rahatlayacakları ve bu yardıma ihtiyaçları olduğunu ileri sürdükleri görülmektedir.

Tablo 5. Aylık Elektrik Faturası Tutarları

	Frekans	Yüzde
200-300TL arası	10	%50,0
301-400TL arası	8	%40,0
401TL ve daha fazla	2	%10,0
Toplam	20	%100,0

Müracaatçılara gelen elektrik faturalarına bakıldığında diğer ailelerden daha yüksek geldiği görülmektedir (Elazığ'da normal bir aileye kullanıma göre değişmekle beraber 75-150TL arasında fatura geldiği varsayılırsa) bu ailelere her ay 200TL elektrik faturasına destek verilmesi faturalarını normal düzeye getirdiği görülecektir.

5.3. Koah ile ilgili yorumları

F. Ö. (67): "İnsan bir cihaza bağlı olunca rahat nefes almanın önemini anlamaya başlıyor. Bu cihaz olmasa öleceğini düşünmek insanı üzen bir şeydir."

T. D. (64): "Bu hastalığa yakalanmadan önce ne kadar güzel bir yaşantım varmış. İnsan bağımlı olmadan rahat hareket etmeden anlayamıyor hayatının önemini."

A. Ç. (66): "Sanki önceden hiç yaşamamışım da hep hastaymışım gibi hissediyorum. Unuttum bu cihaz olmadan yaşadığım zamanları."

5.4. Oksijen konsantratörü ile ilgili yorumları

R. G. (80): "Çok ses çıkarıyor. Bu yüzden diğer odada çalıştırıp uzatma kablosunun boyunu uzatarak en azından gece rahat uyumamı sağlıyoruz. Yoksa bazı geceler uyumak çok zor oluyor. Bazen çok başımı ağrıtıyor. Yeni çıkan cihazlar daha sessiz ancak şu an alacak maddi durumumuz olmadığı için alamayız." (Konuşurken kızı da yardımcı olmuştur)

M. T. (74): "Sadece oksijen cihazı değil aynı anda buhar makinesi ve farklı bir cihaz daha kullanmam gerekiyor. Bazen çok bunalıyorum. Artık aşırı sestem, kablolardan nefret ediyorum."

İ. Ö. (84): "Kızım aslında ben ölmüşüm bu aletlerle zorla yaşatmaya çalışıyorlar işte. Bir cümleyi bile dinlene dinlene kaç dakikada kuruyorum. Yine buna da şükür."

5.5. Tasarruf Önlemleri

C. K. (75) Gelini: "Nüfusumuz biraz fazla olduğu için zaten ekonomik açıdan dikkatli olmalıyız. Yaşlı ve hasta kişilerin tabiki bakımı ve tedavisi artı külfet oluyor. Bu cihaz nefes almasını sağlıyor sağlmasına ama hem çok ses çıkarıyor hem de elektrik faturası tıpkı doğalgaz faturası gibi sürekli kabarık geliyor."

Z. B. Y. (53): "Dayanabildiğim kadar cihazı çalıştırmamaya çabalıyorum. Kendimi iyi hissedersen cihaz olmadan durabileceğimi düşünürsem cihazı kullanmamaya özen gösteriyorum."

F. Ö. (67): "Birkaç defa elektrik faturasını vakıf ödedi. Çok rahatlattı bizi. Normalde dayanmaya çalışıyorum cihaza çok yüklenmemeye çalışıyorum ya da cihazı açınca lambayı ve televizyonu kapatıyordum ki fatura daha yüksek gelmesin. Artık en azından 200tl sinin karşılanmasıyla normal bir elektrik faturası gibi düşünebileceğiz. Zaten engelli aylığı hariç gelirimiz yok. Olanı da faturaya verince yeme-içmeye para kalmıyor."

Sonuç

Koah hastaları günlük yaşamlarının büyük bir kısmını oksijen cihazına bağlı olarak geçirmektedirler. Bu kullanım yoğunluğu kullanıcıdan kullanıcıya değişmektedir. Görüşülen kişilerden 3'ü tamamen cihaza bağımlı olup en az günde 22 saat cihazı

kullandıklarını belirtmişlerdir. Bu durum oksijen cihazının hayati önemini gözler önüne sermektedir.

Koah hastaları ve aynı hanede yaşayan kişiler ekonomik anlamda sıkıntı çekmektedirler ve bu nedenle SYD Vakıflarına başvuruda bulunmaktadır. Koah hastalarının ilaçları, tedavisi kullanılan cihazın fiyatının yüksek olduğu belirtilmiştir. Buna ek olarak kullanılan cihazların sesinin yüksek oluşunun kullanıcıları rahatsız ettiği ve sesi az çıkan cihazların diğer cihazlardan daha pahalı olduğu öğrenilmiştir.

Elektrik tüketim desteği aracılığıyla KOAH hastalarının kullandıkları elektrik faturalarının 200TL'si ödenmektedir. Bu ödeme fayda sahiplerinin cihaz kullanımı konusunda daha az strese girdiklerini bu yardımın kendilerine faydası olduğunu belirtmişlerdir.

Kaynakça

- Erdoğan, N. (2002), "Giriş: Yoksulları Dinlemek", Yoksulluk Halleri – Türkiye’de Kent, Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri, Ed.: N.Erdoğan, Demokrasi Kitaplığı Yay.
- İstanbul Valiliği (2019) Sosyal Yardımlaşma Ve Dayanışma Vakfı Faaliyetleri, <http://sydv.istanbul.gov.tr/Defaultb5a6.html?pid=265> (erişim:19.08.2019).
- Medikalhome (2019) Oksijen Konsantratörü, <https://www.medikalhome.com/oksijen-konsantratoru> (erişim: 23.08.2019).
- Medikalpark (2019) Koah Nedir? Belirti Ve Tedavi Yöntemleri Nelerdir? Koah Testi Nasıl Yapılır?, <https://www.medicalpark.com.tr/koah-nedir/hg-1771> (erişim: 21.08.2019).
- Topgül, S. (2013) "Türkiye’de Yoksulluk ve Yoksulluğun Kadınlaşması" C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 14, Sayı 1, 2013, 277-297.

BİTPAZARINDA EKONOMİ VE KÜLTÜR; İZMİR VE ESKİŞEHİR ÖRNEĞİ

Ömer Karahan¹

Özet

Bu çalışma İzmir ve Eskişehir bitpazarlarının ekonomik ve kültürel yönlerini ikinci el eşya piyasası, ikinci el eşya tüketimi ve kent yoksulluğu bağlamında ele almaya yönelik nitel bir araştırmadır. Araştırma² 2017-2018 yılları arasında İzmir ve Eskişehir kentlerinde bitpazarlarına gelen müşteriler ve bitpazarlarında ikinci el eşya satan satıcılar ile yapılan saha araştırması görüşmeleri ve gözlem notlarına dayanmaktadır. Bu görüşme ve gözlemlere dayanarak kişilerin kendi ağızlarından anlattıkları ile yoksulluk halleri üzerine bir betimleme yapabilmek, pazara katılım amaçlarını gün yüzüne çıkarmak ve bitpazarlarını kullanan kişilerin bitpazarlarını kullanma amaçlarının kültürel ve ekonomik yönlerinin sosyolojik bağlamları ile bu çalışmada da iddia edildiği gibi “ikinci el tüketim ve yoksulluk mekânlarından biri olan” bitpazarında görünür kılınması amaçlanmaktadır.

Bu araştırmanın verileri göstermektedir ki İzmir ve Eskişehir bitpazarlarını İstanbul/Feriköy gibi orta sınıf bitpazarlarından farklı olarak bu iki kentin çoğunlukla alt sınıf yoksul kesimleri kullanmaktadır. İzmir ve Eskişehir’ de çoğunlukla yoksulluk sınırında olan müşteri ve satıcı bu kişiler, çoğu zaman birkaç benzer ürünü ucuz olması nedeni ile aldıkları ayrıca vintage ürünlere de ilgi gösterdikleri gibi orta sınıf tüketim alışkanlıklarının taklidi tüketim pratikleri sergiledikleri görülmektedir. Bitpazarının ikinci el alışveriş döngüsü enformel bir piyasa ekonomisi oluşturmakla birlikte günümüzde bitpazarları kentlerin yoksul kesimleri için önemli bir yer teşkil etmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Bitpazarı, Tüketim, Kent Yoksulluğu, İkinci El Eşya, Çöp*

¹ YL mezunu, Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, omergulan@gmail.com

² Bu bildiri metni 2017-2019 yılları arasında İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalında tarafımda çalışılmış olan İzmir ve Eskişehir Bitpazarlarında Ekonomi ve Kültür başlıklı Yüksek Lisans Tezine dayanmaktadır.

1. Giriş

Tarihin belirli bir noktasında ortaya çıkan ve halen devamlılığını sürdüren bitpazarları dünyanın herhangi bir yerinde her şeyden önce en açık biçimde kentlerde ikinci el ürünlerin satıldığı mekânlar olmakla birlikte bitpazarı kayıt dışı (enformel) piyasa ekonomisini ortaya çıkaran ikinci el tüketim kültürüne dayanmaktadır. Bitpazarları ile ilgili araştırmaların çoğunda bitpazarlarının kentsel, enformel ve ikinci el ürünlerin satıldığı pazaryerleri olduğu açık bir şekilde vurgulanmaktadır (Sherry, 1988 vd.; Sherry, 1990; Riveira, 2013; Wirth, 1969; Ha, 2014; Browne, 2011; Krasnow, 1981; Tunçel, 2009; Melkumyan, 2018).

Bitpazarı araştırmalarında en tartışmalı konu ise bitpazarını kullanan müşteri ve satıcıların kimlerden oluştuğu üzerinedir. Bir pazarlama profesörü olan John F. Sherry (1990) birçok makalesinde bitpazarlarında orta ve üst sınıflara değinmiştir. Bir kültürel coğrafya profesörü olan Jeffrey Gordon (1983'den aktaran Riveira, 2013) ise bitpazarı kitlesinin orta ve üst sınıf olduğunu söylemekte ve bitpazarlarının yoksul insanların ilgisini çekmediğini belirtmektedir. Öte yandan bu iddiaların aksine ikinci el eşya alışverişi mekânları olarak bitpazarlarını inceleyen Riveira (2013, s.1-7) "İki Pazarın Hikâyesi: Amerikan Bitpazarlarında İnsan ve Kültür" isimli çalışmasında bitpazarını kent ve yoksulluk ile ilişkilendirir. Riveira bitpazarlarını genelde kentlere yeni gelen göçmen nesillerin kullandığını ayrıca bu kişilerin medya tarafından yoksulluk ve suç ile ilişkilendirildiğine dikkat çeker. Benzer bir şekilde başka bir çalışmada ise Melkumyan (2018, s.5-17) 1992 yılında Ermenistan'da siyasi krizden sonra ekonomik krizin ortaya çıktığını ve yoksulluğun arttığını, bu dönemde eski bitpazarlarına olan talepte artış olduğunu ve ayrıca yeni bitpazarlarının da kurulduğuna yönelik yoksulluğa paralel olarak bir artış görüldüğünü aktarmaktadır. Bu çalışmada ise İzmir ve Eskişehir bitpazarlarını ekonomik ve kültürel sermayeleri bakımından "alt sınıftan yoksul bireylerin kullandığı", bitpazarı ikincil el eşya alışverişi ile ortaya çıkan bir "tüketim döngüsü oluşturduğu" ve bitpazarı ikinci el eşya alışverişinin yapıldığı "alternatif pazaryerleri olarak kullanıldığı" iddia edilmektedir.

2. Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırma nitel araştırma tekniklerinden saha çalışmasına dayanmakla birlikte, diğer nitel araştırma teknikleri olarak; yapılandırılmamış gözlem, yarı-yapılandırılmış görüşme ve bunun dışında fotoğraf ile veri toplama teknikleri kullanılmıştır. Saha araştırmasında veri toplamak için görüşme tekniği olarak yarı-yapılandırılmış görüşme uygun görülmüştür. Görüşmeler bitpazarı müşterisi (alıcı), tezgâhtarlar (satıcı) ve düzenleyiciler (memur, zabıta vb.) olmak üzere üç farklı grup ile yapılmıştır. Bitpazarı saha araştırmasında gözlem tekniği olarak ise yapılandırılmamış gözlem tekniği kullanılmıştır.

Bu çalışmanın amacı İzmir ve Eskişehir bitpazarı kapsamında, alışveriş ve takas pazarı olarak bilinen bitpazarının insan ilişkilerini nasıl şekillendirdiği, mekânı kullanan insanların sınıfsal, kültürel, etnik aidiyetleri, kendilerini ekonomik olarak nerede konumlandıklarını ayrıntılı bir şekilde analiz etmeye yöneliktir. Bunun yanı sıra bitpazarını ziyaret eden veya bitpazarında tezgâh açıp satış yapan kişilerin anlatıları üzerinden bitpazarı piyasasını oluşturan, mekân ve tüketim arasındaki insan ilişkilerinin nasıl bir döngüde olduğu da anlaşılmaya çalışılmaktadır.

Saha araştırmasının yeri ilk olarak İzmir Konak ilçesine bağlı Halkapınar oto galericiler sitesinin bulunduğu yer olan İzmir bitpazarı seçilmiştir. Saha araştırmasının devam ettirildiği bu süreçte 2017 Temmuz-Ağustos aylarında İzmir bitpazarında toplam 8 görüşme yapılmış bu görüşmelerin 4'ü bitpazarında diğer 4'ü ise randevu alınarak bitpazarı dışında yapılmış, buna ek olarak gözlem notları tutulmuştur. 26 Kasım 2017 tarihinde İzmir Konak Belediyesi ve İzmir Valiliği'nin ortak kararı ile İzmir bitpazarının bulunduğu alanda tezgâh açılması yasaklanmıştır.

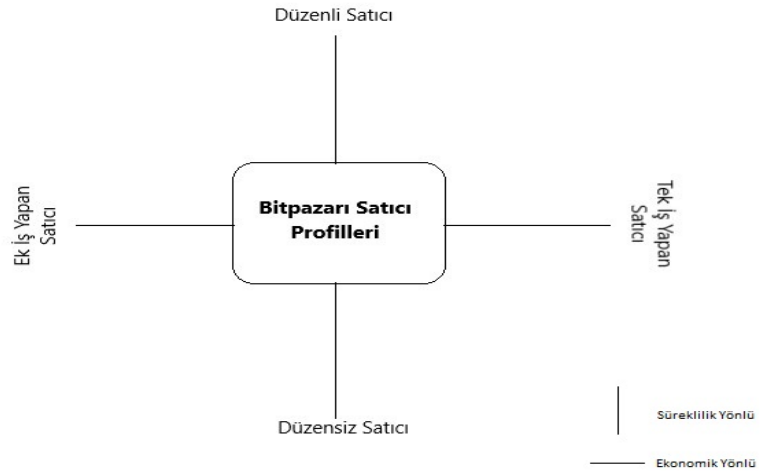
Sahadan elde edilen verilerin yetersiz olduğu ve araştırmanın doyum seviyesine ulaşmadığı varsayılarak saha araştırması 07.01.2018 tarihi itibari ile Eskişehir ili Tepebaşı/Merkez ilçesi Uluönder Mahallesi'nde bulunan Eskişehir bitpazarında devam ettirilmiştir. Saha araştırmasının devam ettirildiği bu süreçte 2018 Ocak-Şubat-Mart-Nisan-Mayıs-Haziran aylarında Eskişehir bitpazarında toplam 17 görüşme yapılmış bu görüşmelerin 10'u bitpazarında 7'si ise randevu alınarak saha dışında yapılmıştır. Ek olarak sahada gözlem notları tutulmuştur. Araştırma verilerinin gerçeği yansıtması için katılımcılar İzmir ve Eskişehir bitpazarlarını aktif olarak kullanan kişilerden seçilmiştir.

Bu nedenle en az üç kez bitpazarına giden 15 yaş üzerindeki kişiler araştırmaya dâhil edilmiş ve bunun dışındaki kişiler araştırma dışı bırakılmıştır. Katılımcı profilleri kadın-erkek, alıcı-satıcı, hem alıcı hem satıcı, olarak değişmektedir. İzmir’deki katılımcı sayısı 9, Eskişehir’de katılımcı sayısı ise 17 olmak üzere toplam 26 kişidir.

3. Araştırma Bulgularının Değerlendirilmesi

3.1. Müşteri ve satıcı profilleri

Bitpazarı satıcı profillerinin ayırt edici özellikleri ikiye ayrılmaktadır. Bunlar ekonomik olarak tek iş yapan-ek iş yapan satıcılar ile süreklilik bağlamında düzenli-düzensiz satıcılardır.

Şekil 1: Bitpazarı Satıcılarının Profilleri

Ekonomik olarak tek iş yapan satıcılar sadece bitpazarının açık olduğu günlerde alım-satım işi yapıp başka işlerde çalışmayan genelde emekli veya hiçbir işte çalışmıyor durumda olan kişilerdir. Ek iş yapan satıcılar ise bitpazarının açık olduğu Cumartesi ve Pazar günlerinde bitpazarında alım-satım işi yapıp bitpazarı dışında herhangi bir işte çalışmayan kişilerdir. Birinci türde satıcılar hafta içi başka işlerde çalışıp hafta sonları bitpazarında alım-satım faaliyetlerinde bulunmaktadır. Bu kişiler iki işte çalışmalarının

nedenlerini “zorunluluk, mecburiyet, yetmiyor” veya “ek gelir” gibi kavramlar kullanarak belirtmektedirler.

Sürekli olarak bağlamında düzenli satıcılar bitpazarının neredeyse kurulduğu ilk zamanlarından beri her hafta düzenli olarak bitpazarına gelip tezgâh açarak alım satım faaliyetlerinde bulunan satıcılardır. Bu kişilerin mekân hâkimiyeti ve mekândaki sosyal ilişkileri ile pazar ürün, fiyat bilgisi, alan becerileri oldukça yüksektir. Düzensiz satıcılar ise bitpazarına belirli aralıklarla gelen, topladıkları ürünleri belirli aralıklarla getirip satan genelde eşya toplayıcıları olan veya evindeki biriken eski eşyaları elden çıkarmak için getirip bitpazarında satan kişilerdir. Bu kişilerin pazardaki ürün fiyat bilgileri düşüktür ve aldıkları eşyaları çoğu zaman toptan bir şekilde düzenli esnaflara satmaktadırlar.

Bitpazarından alışveriş yapan müşteri profilleri de ikiye ayrılmaktadır. Birinci profilde müşteriler bitpazarını sadece alım faaliyetleri için kullanırken ikinci profilde müşteriler ise bitpazarından aldığı eşyaları kendi dükkânında veya internet ortamında sattığını belirtmektedir. Son yıllarda sosyal medya ağlarının gelişmesi ile birlikte bazı müşteriler bu yöntemi oldukça geliştirmişlerdir. Bitpazarından eşya alıp internette veya dükkânında satan müşteriler bitpazarına sabahın erken saatlerinde gelip satıcıların tezgâhları açmasını beklemektedir. Bu kişiler genelde satıcıları tanımakta ve getirilen eşyaların alımı üzerine önceden anlaşmalı olabilmektedirler. Bu işi yapan kişilerin içinde öğrenciler de yer almaktadır.

Bitpazarının ikinci müşteri profilini oluşturan kişiler yani bitpazarına gelip sadece alım faaliyetinde bulunan ve aldığı günlük ihtiyaç malzemelerini kullanan müşteriler ise bitpazarından alışveriş yapma nedenlerini “ucuz, zorunluluk, mecburiyet, ekonomik yetersizlik” kavramlarını kullanarak belirtmektedirler.

3.2. Tüketim yönlü bulgular

Eskişehir ve İzmir bitpazarlarının tüketici kitlesi genel olarak müşteriler olmakla birlikte aynı zamanda satıcılarda pazarda bazen ihtiyaç ürünlerini almaları bakımından tüketim pratikleri sergilemektedirler. Bitpazarını kullanan çoğu müşteri ve satıcı alt gelir gurubuna dâhil edilebilmektedir. Bunun yanı sıra orta sınıf profilinde bazı müşterilerde

bulunmaktadır ama orta sınıf müşterilerin görünürlüğü oldukça azdır. Bitpazarına alışveriş yapan müşterilerin tüketim pratikleri ekonomik yeterliliklerine göre farklılık göstermektedir. İzmir bitpazarında görüşme yapılan 6 Eskişehir bitpazarında 9 olmak üzere toplamda 15 müşterinin tüketim pratiklerini belirleyen tüketim motivasyonları altı farklı kategoriye ayrılmaktadır. Bunlar;

- 1) Ekonomik olarak altsınıf profilinde olan bireylerin temel ihtiyaç ürünlerini almalarına yönelik tüketim pratikleri.
- 2) Bireylerin vintage modası ve koleksiyonculuk gibi orta sınıfların sergilediği tüketim pratikleri.
- 3) Müşterilerin bitpazarında daha iyi bir şey bulma arayışında oldukları hazine avı³ faaliyetleri.
- 4) Nesnelerin yeniden kullanımında sanat tasarımı ve tüketim karşıtlığı motivasyonlarıyla yapılan tüketim pratikleri.
- 5) Bitpazarının etkileşimli ve şenlikli ortamında zaman geçirmek için yapılan tüketim pratikleri.
- 6) Alternatif tüketim pratikleri.

3.3. Yoksulluğun görünürlüğü

İzmir ve Eskişehir bitpazarlarında satıcı ve müşterilerin içinden ortalama gelirin üstünde olan sadece iki müşteri tablo dışı bırakıldığında aylık gelir ortalaması oranları şöyledir; genel aylık hane gelir ortalaması satıcıların 2.563 lira, müşterilerin 1.903 lira olmak üzere müşteri ve satıcıların toplam hane gelir ortalaması 2.206 liradır. Aylık hane halkı genel kişi başı gelir ortalaması ise satıcıların 587 lira, müşterilerin 951 lira olmak üzere müşteri ve satıcıların toplam aylık hane halkı kişi başı gelir ortalaması (ortalama gelirin üzerindeki iki müşteri çıkarıldığında) 715 liraya gerilemektedir. Özellikle bitpazarı satıcılarının aylık hane gelir ortalaması ile aylık hane halkı kişi başı gelir ortalaması müşterilere oranla daha düşük olduğu görülmektedir.

³ Hazine avı; bazı bitpazarı görüşmecilerinin mecaz olarak kullandığı, bitpazarında herhangi bir ürüne odaklanmadan ilgilerini çekebilecek ürünler ile karşılaşıp satın almalarıdır.

İzmir ve Eskişehir bitpazarından alışveriş yapan bazı müşteriler ve tezgâh açan çoğu satıcılar bitpazarını “gariban, yoksul” pazarı olarak tanımlamaktadırlar. Ortalama gelirin altında olan müşteriler bitpazarından alışveriş yapma nedenlerini “mecburiyet, yetmiyor, zorunluluk, ihtiyaç” olarak belirtmektedirler. Bitpazarından alışveriş yapan müşterilerin yoksulluk halleri sadece ekonomik boyutları yani ekonomik sermayeleri ile değil aynı zamanda sosyal sermayeleri bakımından da yoksulluklarının sosyolojik konumlanışlarının analiz edilmesinde önem taşımaktadır. Bunun için pazarı kullanan kişilerin sadece aylık hane gelirlerine bağlı olarak Bourdieu’nun (2012) sınıf belirleyiciliğinde aktardığı üzere sadece ekonomik yönlü olarak pazarı kullanan kişilerin sadece aylık hane gelirlerine bağlı ekonomik sermayeleri değil aynı zamanda diğer farklı sermaye türlerinden kültürel, sosyal ve simgesel sermayeleri de önem arz etmektedir. İzmir ve Eskişehir bitpazarında görüşme yapılan satıcıların 4’ü ilkökul, 1’i ortaokul, 3’ü lise, 2’si ön lisans mezunu iken; müşterilerin ise 1’i ilkökul, 1’i ortaokul, 1’i lise, 10’u lisans, 1’i yüksek lisans, 2’si doktora mezunudur. Bitpazarı müşterilerinin ekonomik ve kültürel sermayelerinin satıcılara oranla daha yüksek olduğu görülmektedir.

İzmir ve Eskişehir bitpazarında görüşme yapılan toplam 11 satıcının tümü bitpazarında satış yapmayı ekonomik nedenlerle ilişkilendirirken, bir antika satıcısı ise işini hobi olarak yaptığını belirtmektedir. 11 satıcıdan 7’si hafta içi günlerde başka işlerde (ek iş) çalışmaktadırlar. Müşterilerin 5’i bitpazarında alışveriş, gezme, sosyalleşme ritüellerini iç içe yaptığını belirtmekteyken diğer 10 müşteri ise tamamen alışveriş amacıyla geldiklerini belirtmektedirler. Bitpazarına kim geliyor veya kimler bitpazarından alışveriş yapıyor sorusuna ise toplumun her kesiminden bireylerin geldiği ama alışveriş yapan kişilerin ağırlıklı olarak toplumun ekonomik olarak alt gelir gruplarından kişiler olduğu belirtilmektedir.

3.4. Kent ve mekâna dair bulgular

Bitpazarında düzenli satıcıların mekân deneyimlerinin uzun yıllara dayanması ve genelde kent de uzun yıllardır ikamet etmeleri nedeni ile mekânı daha çok sahiplenmeleri açısından Wacquant ve Bourdieu’nun (2014, s.108) belirttiği üzere “kişilerin kalıcı bir

ilişkiler ağına az çok kurumsallaşmış karşılıklı tanıma ve tanımlara sahip olması sayesinde elde ettiği alana dayalı sosyal sermayeleri” yüksektir.

Araştırma sürecinde elde edilen görsel veriler ise bitpazarı mekânının her geçen yıl genişlediğini göstermekte ve bu durum pazar mekânındaki piyasa dengelerine de yansımaktadır. Bu süreç ile birlikte ürünlerin pazarlandığı bir yer olan pazaryeri mekânının dönüşümü içerisinde bir ilişkiler bütünü şekillendiren Lefebvre'nin (2014, s.24) belirttiği üzere “ürün üretici olan mekân”ın genişlemesi Wacquant ve Bourdieu, (2014) tarafından aktarıldığı üzere alanda yeni güç dengelerinin dağılımına ve bitpazarı satıcılarının sosyal sermayelerinin yeniden şekillenmesine, sosyal ilişkilerin dönüşümüne de neden olmaktadır.

Harvey (2013, s.160) günümüz toplumunda zenginler yoksullarla sıkı fıkı bir coğrafi yakınlık içinde yaşamayı pek kaldıramamalarına bağlı olarak yoksul kesimlere sosyal baskıların uygulanabileceğinden kaynaklı sınıfların mekânsal olarak da bölünebileceğini ve ayrışabileceklerini aktarmıştır. Bu sürecin ekonomi-politik bir ön ayağı olarak son yıllarda Türkiye de artan neoliberal kent politikaları kent mekânlarının yüzlerini değiştirmiş ve özellikle büyük ölçekli kentleri küresel sermayeye açmıştır (Öktem, 2006). Lefebvre'nin (2014) ortaya attığı üzere kapitalizmin devam etmesinin ancak mekânların varlığı ile mümkün olacağı tezini destekler nitelikte günümüzde Harvey'in (2015) iddia ettiği üzere bu süreç neoliberal politikalar ile kapitalist girişimcilere bırakılmıştır. Bu süreci takiben kentlerde ortaya çıkan kentsel soylulaştırma projeleri ile bitpazarları gibi gayri resmi pazaryerleri de birtakım dönüşümler yaşayabilmektedirler. İzmir Halkapınar bitpazarının mekânsal konumunun kentin merkezi bir noktasında olması ve bu bölgenin kentsel dönüşüm alanı içerisinde olduğunun anlaşılması⁴ ve aynı zamanda bitpazarının bulunduğu çevrenin yeni iş merkezleri ile akıllı binaların, rezidansların son on yılda artması üzerine İzmir Halkapınar bitpazarının yasaklanması sürecinde bu bitpazarının

⁴ <https://www.izmir.bel.tr/tr/Projeler/kentsel-donusum-gelisim-ve-yenileme-projeleri/1271/4> (Erişim Tarihi: 01.10.2019).

bulunduğu mekânın kentsel soylulaştırma açısından önemli bir yer olduğu düşünölmektedir.

Sonuç ve Öneriler

İzmir ve Eskişehir bitpazarları özelinde yapılan bu saha araştırması iki yıllık bir süreci kapsamıştır. Elde edilen veriler bitpazarı üzerine önceden ortaya atılan bazı araştırmaların iddialarını destekler nitelikte iken bazılarını ise örneğin bitpazarının orta sınıf kesimlere hitap ettiği ve sadece orta sınıf bireylerin bitpazarından alışveriş yapıyor olduğu iddiasını çürötmektedir. Bunun aksine bu araştırmanın verileri şunları göstermektedir ki birinci olarak bitpazarı İzmir ve Eskişehir özelinde daha çok yoksulluk ile ilişkilendirilen bir alışveriş mekânıdır. İkinci olarak bu araştırma bitpazarındaki tüketim döngüsünün vintage modası ile yakından ilişkili olduğunu, ikinci el eşya piyasasına dayalı bir tüketim ağı oluşturduğu ve bir takım sanatsal faaliyetlerin icra edildiği, araç gereçlerin temin edildiği bir tüketim mekânıdır. Üçüncü olarak bu araştırma ile bitpazarlarının enformel pazaryerleri olduğu ve enformel pazaryerleri olması açısından kentlerin yerel yönetimlerince rahatça müdahale edebildiği kentsel mekânlardan birisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Son olarak bu araştırma daha önce araştırma öncesi öngörölemeyen bitpazarları ikinci el eşya piyasası ve ikinci el sanal alışverişinin birbiriyle yakından ilişkili olduğunu göstermiştir. Bu bakımdan bundan sonraki araştırmalarda bitpazarlarının internet alışverişini ile olan ilişkisinin irdelenmesi önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Bourdieu, P. (2012). Sosyal Sınıfı Sınıf Yapan Nedir? Grupların Kuramsal ve Pratik Varlığı Üzerine. Güney Çeğin & Emrah Göker (Ed.), *Tözcülüğün Tasfiyesi içinde* (s.367-384). Ankara: Notabene Yayınları.
- Browne, G. (2011). San Jose Flea Markets Faces BART Expansion, Displacement. *Race, Poverty & the Environment*. 18(1), 59-62.
- Ha, N.H. (2014). Buy, Seller and Chatter: A Case Analysis of a Lisbon Flea Market. (Unpublished masters project). Nova University, Lizbon, Portugal.

- Harvey, D (2015). Neoliberalizmin Kısa Tarihi, (Çev: A. Onacak). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Harvey, D. (2013). Sosyal Adalet ve Şehir (4. baskı), (Çev: M. Moralı). İstanbul: Metis Yayınları.
- <https://www.izmir.bel.tr/tr/Projeler/kentsel-donusum-gelisim-ve-yenileme-projeleri/1271/4> (Erişim Tarihi: 01.10.2019).
- Karahan, Ö. (2019). İzmir ve Eskişehir Bitpazarlarında Ekonomi ve Kültür. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kâtip Çelebi Üniversitesi, İzmir, Türkiye.
- Krasnow, A.R. (1981). From The Flea Market. (Unpublished masters thesis). New York University, New York, A.B.D.
- Lefebvre, H. (2014). Mekânın Üretimi (2. baskı), (Çev: I. Ergüden). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Melkumyan, H. (2018). Informality, Politics and Mutual Support in Armenian Flea Markets. Working Paper Series on Informal Markets and Trade. Frankfurt: Goethe University.<http://publikationen.ub.uni-frankfurt.de/frontdoor/index/index/docId/43115> (Erişim Tarihi: 01.10.2019).
- Öktem, B.(2006). Neoliberal Küreselleşmenin Kentlere İnşası: AKP'nin Küresel Kent Söylemi ve İstanbul'un Kentsel Dönüşüm Projeleri. Planlama Dergisi, 2006(2), 53-63.
- Riveira, A.N. (2013). A Tale of two Markets: The People and Culture of American Flea Markets. (Unpublished masters thesis). Auburn University, Auburn, A.B.D.
- Sherry, J.F vd. (1988). A Naturalistic Inquiry into Buyer and Seller Behavior at a Swap Meet. Journal of Consumer Research, 14(4), 449-470.
- Sherry, J.F. (1990). A Sociocultural Analysis of a Midwestern American Flea Market. Journal of Consumer Research, 17 (1), 13-30.
- Tunçel, H. (2009). Geleneksel Ticaret Mekânı Olarak Türkiye'de Haftalık Pazarlar, e-Journal of New World Sciences Academy, 4(2). <https://journals.indexcopernicus.com> (Erişim tarihi: 01.10.2019).
- Wacquant, L. & Bourdieu, P. (2014). Düşünsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar (7. baskı), (Çev: N. Ökten). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Wirth, L. (1969). The Ghetto (10. edition). Chicago: Chicago University Press.

TWITTER TOPLUMU VE ANONİM KİMLİKLER: "AĞ TOPLUMU" KAVRAMI ÜZERİNDEN SOSYOLOJİK BİR ANALİZ

Alperen Karapınar¹

Özet

Post-Modern durumda İnsan, ontolojik olarak yoksun bir organizmaya doğru evrilmektedir. Bunun sebebi olarak "yeni toplumsal düzen" ve "değişen iletişimsel toplum" görülmektedir. Özellikle internet ve dijital ortamda giderek sanallaşan insanın toplumsal rolü muğlak bir durumdadır. Dolayısıyla sosyal medya, 21.yy toplumunu etkiler ve belirler hale gelmiştir. Sosyal medya ile beraber "anonim kimlikler" doğmuş ve bu yeni toplum içinde yeni bir kategori oluşturmuşlardır. Bu çalışmada sosyal medya toplumu içerisinde varlığını yokluğu ile sürdüren anonim kimliklere sosyolojik bir perspektif üzerinden bakılmıştır. Sosyolojik kuramsal referans noktası olarak "Ağ Toplumu" kavramı alınmıştır. Ağ toplumu üzerinden kurulmuş enformasyon ve iletişim ağının anonim kimlikleri ne yönden belirlediği ve onu oluşturanın ağ toplumunun kendisi mi olduğu irdelenmiştir. Çalışma, Ağ toplumu kavramından yararlanırken J.Van Dijk'ın ve Ağ Toplumu kavramının mucidi olan Manuel Castells'in fikirleri bu çalışma kapsamında önemli görülmektedir. Ayrıca Ağ Toplumu içerisindeki iletişimsel saikler incelenmiş ve Ağ toplumu kültürünün oluşumuna yönelik bir okuma yapılmıştır. Bu okuma sosyal medya toplumu üzerinden yapılmış ve özellikle "Twitter" araştırmanın evreni vazifesi görmektedir. Twitter'ın topluma olan etkisi, belirleyicilik noktasında ne denli güçlü olduğu bu çalışmanın problemlerinden bir tanesidir. Çalışmanın ana problemi ise Twitter özelinde kimliklerini inşa etmiş olan anonim kimliklerin bu yeni topluma olan

¹ DR. Öğr. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, alperenkarapinar@icloud.com

tehlikesi üzerinedir. Sonuç olarak anonim kimliklerin ağ toplumundaki yeri ve topluma olan olası zararları sosyolojik boyutta analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Anonim Kimlik, Sosyal Medya, Ağ Toplumu, Twitter*

1. Ağ Toplumu ve Sosyal Medya

Post-modern insan, esas itibarıyla sosyal medya toplumunun mensubu olan insandır. Sosyal medya bu anlamda toplumun ve bu toplum içerisinde yer alan insanın belirleyicisidir. Sosyal medyanın etki gücü, ağ toplumu yapısının özellikleri anlamında yayılma ve iletişim hızı hayli yüksektir. Bu ağ yapısı toplumun her alanında belirleyici olduğu gibi insanın/bireyin üzerinde de oldukça etkilidir. Bu anlamda insanın kimlik inşasında ağ toplumunun ve dahi sosyal medyanın etkisi bu inşa sürecinin kendisinin dahi belirleyicisidir.

Bu çalışma sosyal medya toplumunun ağ toplumu kavramsal şemsiyesi altında anonim kimlikler ölçeğinde bir analizini sunmaktadır. Çalışmanın amacı anonim kimliklerin özellikle sosyal medya toplumundaki yapısını incelemek ve sosyolojik analizlerde güncel sosyoloji teorilerinden faydalanmaktır. Bu teorilerin hem sınırlılığı açısından hem de bu alandaki çalışmaların fazla olmamasından kaynaklı olarak bu çalışma sosyal medya toplumu incelemeleri açısından literatüre katkı sağlamayı hedeflemektedir. Ayrıca Twitter üzerine yapılan çalışmaların genelde siyaset ve devrim gibi konular üzerinde yoğunlaşması, Twitter'ın toplumun sosyalizasyon süreçlerini ne denli etkilediğinin gözden kaçmasına sebep olmaktadır.

1.1. Ağ Toplumu nedir?

Castells, Ağ Toplumu kavramı ile genel bir sosyolojik perspektif geliştirerek, bu toplumu analiz etmeye ve tanımlamaya girişmiştir. Ağ toplumu adını esasen iletişimsel saiklerden alır. Birbiri ile iletişim halinde olan mekanizmalar ile gelişen paradigmlar Castells'i bu ağların oluşturduğu yapıyı incelemeye itmiştir. Castells, Ağ Toplumu kavramını özetle şu şekilde formülize etmektedir;

"Bütün zamanlardan ve bütün uzamlardan bütün ifadeler, aynı büyük metinde karışır, sürekli yeniden düzenlenir ve gönderenlerin çıkarlarına, alıcıların da halet-i ruhiyesine bağlı olarak herhangi bir zamanda, herhangi bir yerde iletilir. (...) Ağ toplumunun dinamik genişlemesi, önceden mevcut toplumsal biçimleri yavaş yavaş özümsemekte ve bastırıp silikleştirmektedir."
(Castells, *Binyılın Sonu*, 2008, s. 504)

Jan Van Dijk da Castells'in Ağ Toplumu kavramını, kavramsal olarak yeniden inşa sürecine girişmiştir. Van Dijk "Ağ Toplumu" adlı kitabında bu kavram için ansiklopedik bir çalışma ve adeta bir harita/pusula ortaya koymuştur. Dolayısıyla Dijk'ın ağ toplumu çözümlemesi de bu çalışma için önemlidir.

Dijk'a göre Ağ toplumu, modern bir toplumdur ve gelişen teknolojinin ürünü olan internetin yayılması ile kendi gerçekliğini inşa etmiştir. Ağ toplumu, esasen sosyal medya ağlarından oluşur ve bu tipte bir örgüt halini almaktadır. Dijk'a göre sosyal medya ile her bir köşeye yayılan ağlar giderek etki alanını büyütmekte ve kendisini var eden teknolojiyi dahi belirler hale gelmektedir. (Dijk, 2018, s. 42) Bu büyüme her zaman stabil olarak kalmamakta ve değişken bir yapıyı içermektedir. Tıpkı ciğerlerin nefes alması gibi ağ toplumu da hem daralır hem de genişler.

Ağ toplumunun kavramsal düşünümü olan ağlar, heterarşik bir yapıyı imler. Fakat bu noktada Van Dijk bu heterarşinin merkeziz ve üstenci bir egemenlikten münezzeh olmadığını ifade eder. Ancak bu ne merkezizlik ne de tek ve büyük bir merkez yapısındadır. Ağların birden çok merkezi vardır ve Dijk'ın düğüm noktaları olarak ifade ettiği tanım buna tekabül etmektedir. Ağ kavramını bir örümcek ağı ile metaforize etmeyi öneren Dijk, böylece, ağ toplumunun merkezileşme anlamında nispeten daha az bir yapısının olduğunu ifade etmektedir. (Dijk, 2018, s. 72)

Ağ toplumunun küreyerelliği ve birden çok merkezinin olmasının yarattığı bir de iletişimsel hız faktörü vardır. Ağlararası iletişimin hızı ve akışı, bu yeni toplumun ağ toplumu olmasının en büyük sebebidir. Ağlararası iletişimden, ağ merkezlerinin /düğüm noktalarının ağ yapısı içindeki en ücra noktalara ulaşması işte bile değildir. Bu yüzden ağ

toplumunun kapsayıcılığı geleneksel ya da modern toplumlardaki enformasyonel hız ile mukayese dâhi edilemez.

1.2. Sosyal medya toplumu üzerine

Medyanın 21. yüzyıl düşünülünce son versiyonu sosyal medyadır. Fakat McLuhan'ın yarım asırdan uzun bir süre önce gündeme getirdiği medya mefhumu ve işleyiş biçim hala varlığını korumaktadır. Medyanın mekânın/ortamın bizatihi kendisi olduğunu belirten McLuhan (McLuhan, *Understanding Media*, 1964, s. 23), zamanın bu mekân içinde varlığını oluşturduğunu ve kapsamının devasa boyutlarda olduğunu vurgulamıştır.

Medyanın, sosyal medyaya doğru evrilmesinden kültürel bir erozyon doğmuştur. Bunun sebebi dönüşümdeki muazzam hızdır. Ayrıca bu dönüşümün sonrasında sosyal medyanın işleyişinde evrildiği ilk halin de izlerini taşıdığı ve dolayısıyla bir medya geleneğinin olduğu söylenebilmektedir. Her yeni olan eskinin diriltilmesi ile varlık bulmaktadır. Sosyal medya içinde bu şekilde düşünülebilir.

Sosyal medya, ağ toplumunun adeta "otoyoludur". Bu otoyol, iletişimsel manada önemli bir metaforudur; çünkü medyanın araçlarının medyaya hizmet ettiği argümanının tersine sosyal medya bizatihi aracın kendisi haline gelmiştir ve akış içerisindeyken yolu dahi kendisi oluşturmaktadır. Bu yollar sayesinde ağlar arası irtibat çok hızlı bir biçimde sağlanabilmektedir. Medyanın ağlar sistemi içindeki konumu birkaç ağ merkezini içerse de bu devasa ağ yapısını içermek ancak sosyal medya ile mümkün olmaktadır. Çünkü sosyal medyanın eyleyicisi büyük ölçüde tek teklerin kendisidir. Bu sistemi Van Dijk "Medya Ağları" olarak kavramsallaştırmaktadır. "Medya Ağları; Gönderici ve alıcıları birbirine bağlayan ve sembol ve enformasyon dolu medya sistemleri" (Dijk, 2018, s. 50)

2. Dijital Dil ve Kültür

2.1. Hiper-metin ve sosyal medyanın dili

Başlangıçta her dil gibi sosyal medyanın dili de içinde doğduğu toplumu belirlemek kudretine sahiptir. Esasen sosyal medya dili, normalde var olan dilsel yapıların toplumu

belirleyici ilişkileri düşünülduğünde çok daha etkin ve belirleyicidir. Çünkü sanal bir dünya olan sosyal medya bizatihi matematiksel bir dil ile meydana gelmektedir. Sosyal medyanın bu dijital dünyası başlı başına ağ toplumunun bir özelliği olduğunda, ağ toplumunun dili "hiper-metin" olarak kavramsallaştırılabilir. Kodlamalardan oluşan sosyal medyanın dışsal yapısını belirleyen dil olarak "dijital kod" içsel yapısını yani ağ toplumunun sosyalizasyon sürecini oluşturan dil olarak "hiper-metinden" söz edebiliriz. Aradaki fark dijital kodun niceliksel ifadelerle oluşmasına karşın hiper metnin niceliksel veriler yerine verilerin birbirlerine bağlandığı bir "kodsız ağ yapısı" biçiminde olmasıdır (Dijk, 2018, s. 24).

Her iletişim bir mekân ve ortamı gerektirmektedir. Sosyal medya iletişimin gerekli olduğu bu ortamı fazlasıyla oluşturmaktadır. Hatta iletişim faaliyetinin ihtiyaç duyduğu ortamı aşan bir kapsayıcılıkta olan sosyal medya bu manada sınırsız bir enformasyon akışına sebep olmaktadır.

2.2. Sosyal medya toplumunun kültürel boyutu

Sosyal medya toplumu, nasıl ki tüm toplumlar gibi dilsel saikleri ile dinamizmini sağlıyorsa bu aynı zamanda kültürel bir sürecin de var olduğu çıkarımını yapmamız için bize fikir vermektedir. Kültürlerin oluşum sürecine dair bu aşamada sosyal medya toplumunun kültürünün oluşmasında etkili olan popüler kültürden söz etmek yerinde olacaktır. Popüler kültürün, eleştirel manada bir kültür emperyalizmi olduğuna yönelik fikirleri hiç de haksız çıkarmayacak bir yapıda olduğunu ve Sosyal medya-ağ toplumu içerisinde yoğun bir endüstri olduğu söylenebilmektedir.

Varlığını ve aynı zamanda gelişimini borçlu olduğu teknoloji, sosyal medyanın kültürel inşası için önemli bir olgudur. Teknolojinin adaptasyon sürecinde, her toplumda var olan muhafazakâr refleks, sosyal medya toplumunda adeta devre-dışı bırakılmıştır. Sosyal medya-ağ toplumu kültürü tam da bu şekilde ortaya çıkmaktadır.

"Teknoloji duyularımızdan birini genişlettiği zaman, yeni teknolojinin içselleştirilmesi ile aynı hızda, yeni bir kültür aktarımı ortaya çıkar."
(McLuhan, *Guthenberg Galaksisi: Tipografik İnsanın Oluşumu*, 2012, s. 61).

Kültürel değişimlerin yaşanma hızı sosyal medya-ağ toplumu kültürü içinde oldukça yüksektir. Ayrıca kültürel etkileşimin imkanını da bu hız belirlemektedir. Bu anlamda sosyal medyanın iletişimsel hız açısından diğer toplumlardan oldukça önde olduğu aşıkardır. Bu şekilde teknoloji eski sistemlerin gerçekleştiremediği yüksek hızda iletişimi olanak olarak bireylere sunmaktadır. Yeni sistem olarak sosyal medya-ağ toplumunun iletişim sistemi bunu mümkün kılar (Willams, 1989, s. 143).

2.3. Sosyal medya toplumu ve yeni kimlik

Sosyal medya toplumu kendine özgü dili ve kültürüyle devasa bir enformasyonu içinde barındırmaktadır. Bu enformasyon haliz hazırda toplumun bilgisayarlaştırılması ile birlikte bilginin kendisini dahi içeren bir işlersellik ölçütü ile varlığını sürdürmektedir. Lyotard'ın deyimi ile her şeyi dışta bırakacak, rüya aracı dahi olabilecek bir sistemi içeren sosyal medya, kendi toplumunu var etmiş, dışsal ve denetleyici bir akıl ile kendi gerçekliğini inşa etmiştir. (Lyotard, 2000, s. 142)

Sosyal medya toplumunun özelliklerinden biri olan bu denetleyici biçim adeta bir "*Teknolojik Panoptikon*" (Bentham, Pease-Watkin, & Werret, 2008, s. 111)'dur. Teknolojik bir panoptikon özelliği taşıyan sosyal medya aynı zamanda mensuplarına "sınırsız" bir özgürlüğü de vadetmektedir. Bu durum ise Bauman tarafından "post-panoptikon" olarak kavramını bulur (Bauman, Akışkan Modernite, 2017, s. 35).

Sosyal medya toplumunun kimliğine ilişkin düşünceleri oluşturan fikirler panoptikon düşüncesi ile bir arada ilerlemektedir. Çünkü bu gözetlenme ve biçimlendirme durumu sosyal medya kimliğinin oluşum sürecinde oldukça önemlidir.

3. Anonim Kimlikler ve Twitter Ağı

3.1. Ağ toplumu ve Twitter ilişkisi

Çalışmanın bu bölümünde ağ toplumunun, sosyal medya anlamında bir yansıması olarak Twitter ele alınacaktır. Twitter'ın sosyal medya biçimi olarak ağ toplumuna en yakın mekân olduğu bu çalışmanın temel argümanlarından. Çünkü ağ toplumunun işleyişi, Twitter'ın yapısı ile benzerlik göstermektedir.

Twitter, insanların fikirlerini belli bir sayısal limit çerçevesinde paylaştığı bir mikro-blogdur. Bu mecrada kişiler varlıklarını detaylı bir açıklamaya ihtiyaç duymadan var olur ve sanal bir gündem içerisinde düşüncelerini aktarabilirler. Bu imkânın kişilere gerçek hayatta sınırlı bir şekilde veriliyor olması Twitter üzerinde ilgiyi artırmıştır.

Sosyal medya araçlarından sadece bir tanesi olan Twitter'da var olmanın kolay olması ve insani yargılardan kolayca kaçınabilmenin verdiği özgürlük alanı kişiyi olmadığı veya olmak istediği bir kişiymiş gibi oluşturmasına olanak tanımaktadır. Ayrıca gerçek yaşamlarında ulaşmaları zor olan insanlar Twitter'dan ulaşabiliyor ve fikirlerini, düşüncelerini duyurabiliyor olmaları sosyal medya toplumunda var olan bireyi Twitter'da daha da görünür kılmaktadır.

3.2. Anonim kimlik nedir?

Kimlik, insanın var oluşunun bir parçasıdır. İnsani var oluşun böylesine önemli bir göstergesi sosyal medya toplumunda "gerçek" manada önemsiz bir hal almaktadır. Kimliğin oluşumunun her aşamasında toplum başrol oynamaktadır. Çünkü kimliğin oluşumun yegâne belirleyicisi bir başkasıdır. Bir başkasının varlığı kişinin kendini tanımlamasına olanak tanır. Ayrıca bir başkası var olduğundan beri biz toplumdaki bahsedebilmekteyiz.

Anonim olma hali ise salt sosyal medya toplumu için geçerli değildir. Fakat sosyal medyanın sınırsız sınırlılığı içindeki dar özgürlük alanında anonim kimlikler dilsel bir benzeşmeyle anomi durumunun habercisidir. Anonimliğin bir özel alan sınırı oluşturduğu malumdur. Ayrıca bireysel olarak, gruptan belli bir topluluktan veya kurumdan ayrı olmayı, gizli olmayı ve kamusallaşmamayı içermektedir. (Binark & Kılıçbay, 2005, s. 95)

Birey yaptığı yanlışlıklar dahil olmak üzere, kendinin ve kendiliğinin hesabını veren/verebilen kişidir. Bu yüzden bir varlığın üzerine inşa edilmiş bir birey vardır. Fakat anonim kimlik veya birey bu yüzleşmeden ve hesaplaşmadan kolayca kaçabilme fırsatını kullanarak tüm insanı sorumluluklardan ve etikten münezzehe bir özel alan oluşturabilmektedir. Bu alanın sınırları öylesine muğlaktır ki herhangi bir insanın bu sınırları görmesi ve aşması mümkün olmamaktadır.

"İnternet aracılığıyla iletişimin küreselleşmesinin sorguladığı ilk kavram, insanoğlu, hatta hayvanlar alemi kadar eski olan sınır kavramıdır. (...) İnsanlar arasında bu koruma alanı bireyden topluma genişletilmiştir." (Eco, 2012, s. 89)

Eco'nun bu düşünceleriyle bağlantılı olarak "sosyal gizlilik" kavramı ile anonim kimliklerin bir mukayesesini yapmak mümkündür. "Vatandaşlar bu sosyal gizliliğin bedelini bireysel gizlilikten gönüllü vazgeçerek ödemişlerdir." (Eco, 2012, s. 90)

Bu durum esasen paradoksal bir durumdur. Çünkü anonim kimliklerin bireysellikten sıyrılarak zincirlerinden boşanmışçasına elde ettikleri özgürlük alanında en içsel ve en dürtüsel hallerini yansıtmaktan geri durmazlar. Bu bakımdan asıl kimlikleri sana kimliklerine dönüşmektedir. Böylelikle anonim kimliklerin soyut birer hayalet olmaları mümkün hale gelmiş olur.

3.3. Anonim kimlikler üzerine sosyolojik bir analiz

Post-modern insan, tıpkı sosyal medyanın, medyanın işleyişini temellerinde barındırması gibi, modern insanı da içermektedir. Modern insanın kimlik arayışı ise toplumsal düşünüm açısından kolektivite mefhumunu dışta bırakır. Bu anlamda modern toplumlarda bireysellik, bireyin kendini inşa süreciyle oluştuğundan, toplumun kolektif şuurunu zedelemektedir.

Sosyal medyada var olan kimlik yapısından farklı olarak modern kimlik inşası bireyin varlığının üzerinde yükselen ve onu saran bir yapıdır. Bu durum sosyal medya toplumunda anonim kimlikler üzerinde bu şekilde gerçekleşmemektedir. Anonim kimlikler hali hazırda varlıklarını gizlemekte ve adeta varlıklarından soyunmaktadırlar. Böylelikle sanal bir kimlik inşa edecekler ve bu kimlik gerçek hayatta sorumluluk duyacağı birtakım şeyleri yapmasında ona özgürlük sunacaktır. Sosyal medya toplumunda insanlar parmak izlerini silebilmektedir. Çünkü sosyal medya toplumunda kimliği rakamlar belirler. Bu anlamda sosyal medyada kimlikler IP numaralarından ibarettir. Dolayısıyla gerçek yaşamda kimliği var eden tüm niteliksel özellikler bir numara ile gerçekleştirilebilmektedir.

Anonim kimlikler, insanın arzu ve isteklerini gerçekleştirebilmenin yanında, bunları gerçekleştirirken kişinin kendinden soyutlanması düşüncesini benimsemektedirler. Çünkü arzular ve arzu nesnelere, gerçek yaşamda normlarla kısıtlanmış ve sınırları belirlenmiştir. Anonim kimlikler bu tip sınırları kırabildiklerinden dolayı arzu ve isteklerinin sınırı olmaksızın sosyal medyada varlıklarını sürdürürler. Anonim kimliklerin toplumsal olarak tehlikeli bir yapı olmasının sebeplerinden biri budur. Bu manada anonim kimliklerin Heidegger'in modern insan kavramsallaştırması ile mukayese edilmesi yerinde olacaktır:

"Heidegger; modern insan Nietzsche'nin iğrenç "son insanı" haline gelmiştir. Heidegger'e göre bu "son insanların" istekleri ve güduları her kâfiyi/yeterliliği "kifayetsizliği/yetersizliğe" dönüştüren derin bir huzursuzluktur" (Zimmerman, 2011, s. 339).

Anonim kimliklerin paradoksal anlamda esasen kimliksizliği onları sosyolojik olarak incelemeyi de zorlaştırmaktadır. Fakat kapsamlı veri analizleri ile birçok gösterge, sosyal medya kullanım biçimi olarak anonim kimliklerin oluşumuna yönelik tezler oluşturmada sosyal bilimciler için faydalı olabilir. 21. yüzyılın erken dönemi sosyolojik olarak ele alındığında göze çarpan en büyük yapı sosyal medyadır. Dünya ölçeğinde belirleyici gücü kapsamında sosyal medya, sosyolojinin en yeni paradigmalarından olma özelliği taşımaktadır. Bu konu artık "geleceğin sosyolojisi" uzamından ayrılarak "yeni sosyolojik paradigma" seviyesine gelmiştir.

Anonim kimliklerin sosyolojisi, öncelikle kimlik söylemi üzerinden başlamalıdır. Kimliğin tam anlamıyla parçalanması ve kimliksiz bir kimlik inşa edilmesi yeni sosyolojik teorileri beraberinde getirmektedir. Çağdaş sosyoloji kuramcıları arasında gösterebileceğimiz Chul-Han'ın anonim kimlikler düşüncesi üzerine yaptığı tespitler bu aşamada önemlidir:

"Kişi (Latince persona) sözcüğü esas olarak "maske" anlamına geliyordu. Maske, içinden geçerek çıkan sese (per-sonare) bir karakter, biçim ve şekil verir. İfşa ve çıplaklaşma toplumu olarak şeffaflık toplumu her tür maskeye,

görünüşe karşı faaliyet gösterir. Ayin ve anlatisallığın giderek azalması da toplumu görünüş biçimlerinden yoksun bırakır ve böylelikle de çıplaklaştırır. (...) İnsanlar mesafelerini koruyabildikleri ölçüde toplumsallaşırlar daha ziyade." (Han, 2017, s. 55).

Anonim kimliklerin oluşum nedenlerine bakıldığında ilk tespit olarak "Görülmeden görmek" (Binark & Kılıçbay, 2005, s. 54) mefhumudur. Görülmeden görmek ve var olmadan var olanlar arasında gezinebilmek, insanın içgüdüsel bir fantezisi. Sosyal medya uzamı buna imkân tanıdığına anonim kimliklerin en güçlüsü sosyal medya toplumunda görülmektedir.

Sonuç

Çalışmanın sonucu olarak genel ve büyük bir teori inşa etmek sosyal bilimler açısından büyük bir hata olurdu. Fakat var olan teorilerle sosyal medya toplumunun incelenmesi küçük ölçekte bir amacı gerçekleştirmek açısından bu çalışmanın işlevselliğini ve önemini artırmaktadır.

Çalışmanın geneli itibarıyla, Ağ toplumu kavramından yararlanırken J.Van Dijk'ın ve Manuel Castells'in Ağ Toplumu'nun yapısı ve işleyişi üzerine fikirleri yararlanılan merkez teorik çerçeveyi oluşturmaktadır. Buna bağlı olarak Ağ Toplumu içerisindeki iletişimsel aktarımların ve ağ toplumunda kültürün hangi aşamalarla oluştuğuna yönelik bir analiz yapılmıştır. Bu analiz ağ toplumu içerisinde, sosyal medya toplumu üzerinden yapılmış ve spesifik olarak "Twitter" mecrası araştırmanın evreni olarak oluşturulmuştur. Twitter'ın topluma olan etkileri ve bu etkiler neticesinde toplumu şekillendirmede ne denli etkili olduğu bu çalışmanın araştırma nesnesidir. Çalışmanın ana problemi "Twitter özelinde kimliklerini inşa etmiş olan anonim kimliklerin bu yeni topluma olan tehlikesi" kapsamını taşımaktadır. Sonuç olarak anonim kimliklerin ağ toplumundaki yeri ve topluma olan olası zararları sosyolojik boyutta analiz edilmiştir. Bu kimliklerin yapısına yönelik yeni tartışmaları ve fikirleri önemli bir sosyolojik mesele olarak görmenin, günümüz sosyolojisine fayda sağlayacağı su götürmez bir gerçektir.

Toplum yeni bir dünya ile bambaşka bir form kazanmıştır. Bu formu analiz ederek yeni fikirler ortaya koymak ve bu toplumun içerisinde yeşeren yeni insanı analiz etmek, bize gelecek toplumu hakkında önemli bir bakış açısı sunacaktır. Artık yarım asır öncesinin "gelecek" olarak gördüğü zamanın tam ortasındayız. Biz sosyal bilimcilerin bugün hakkında söyleyecekleri bizim için "gelecek olan" zamana bir ufuk olacaktır.

Kaynakça

- Bauman, Z. (2017). *Akışkan Modernite*. (S. O. Çavuş, Çev.) İstanbul: Can Yayınları.
- Bauman, Z. (2018). *Akışkan Hayat*. (A. E. Pilgir, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bentham, J., Pease-Watkin, C., & Werret, S. (2008). *Panoptikon: Gözün İktidarı*. (B. Çoban, Z. Özarıslan, Dü, B. Çoban, & Z. Özarıslan, Çev.) İstanbul: Su Yayınları.
- Binark, M., & Kılıçbay, B. (2005). *İnternet, Toplum, Kültür*. Ankara: Epos Yayınları.
- Castells, M. (2006). *Kimliğin Gücü; Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür*. (E. Kılıç, Çev.) İstanbul: İstanbul Bİlgi Üniversitesi yayınları.
- Castells, M. (2008). *Ağ Toplumunun Yükselişi; Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür*. (E. Kılıç, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Castells, M. (2008). *Binyılın Sonu; Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür*. (E. Kılıç, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınları.
- Castells, M. (2012). *İsyan ve Umut Ağları: İnternet Çağında Toplumsal Hareketler*. (E. Kılıç, Çev.) İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Dijk, J. V. (2018). *Ağ Toplumu*. (Ö. Sakin, Çev.) İstanbul: Epsilon Yayınları.
- Eco, U. (2012). *Yengeç Adımlarıyla; Sıcak Savaşlar ve Medyatik Popülizm*. (Ş. Gezgin, Çev.) İstanbul: Doğan Kitap.
- Fiske, J. (2012). *Popüler Kültürü Anlamak*. (S. İrvan, Çev.) İstanbul: Parşömen Yayınları.
- Gans, H. J. (2018). *Popüler Kültür ve Yüksek Kültür*. (E. Onaran İncirlioğlu, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Han, B.-C. (2017). *Şeffaflık Toplumu*. (H. Barışcan, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Liotard, J. F. (2000). *Postmodern Durum*. (A. Çiğdem, Çev.) Ankara: Vadi Yayınları.
- McLuhan, M. (1964). *Understanding Media*. New York: McGraw-Hill Company .
- McLuhan, M. (2012). *Guthenberg Galaksisi: Tipografik İnsanın Oluşumu*. (G. Güven Çağlı, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Ong, W. J. (2010). *Sözlü ve Yazılı Kültür; Sözüñ Teknolojileşmesi*. (S. Postacıoğlu Banon, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Postman, N. (2014). *Televizyon: Öldüren Eğlence; Gösteri Çağında Kamusal Söylem*. (O. Akınhay, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Willams, R. (1989). *İkibin'e Doğru*. (E. Tarım, Çev.) İstanbul.
- Zimmerman, M. E. (2011). *Heidegger: Moderniteyle Hesaplaşma; Teknoloji, Politika, Sanat*. (H. Arslan, Çev.) İstanbul: Paradigma Yayıncılık.

SAĞLIK ALANINDA İLERİ TEKNOLOJİNİN ETKİLERİNİN İLİŞKİSEL SOSYOLOJİK ANALİZİ

Aytül Kasapoğlu¹

Özet

Yapay zekanın yaşamın her alanında etkilerinin tüm dünyada giderek artmasına bağlı olarak, sosyologlar da diğer sosyal bilimciler gibi yapay zekâ konusuna ilgi duymaya başlamıştır. Bu sunuma temel oluşturan araştırmanın temel problemi, başta eğitim ve sağlık alanı olmak üzere yapay zekanın toplumda yaratacağı etkilerinin belirsizliğine rağmen onun Dünya’da ve Türkiye’de sosyolojik olarak yeterince incelenmemiş oluşudur. Araştırma amacına ulaşabilmek için bu bildiriye yanıt aranan sorular şunlardır: Yapay zekanın tanımı nedir? Sağlık alanındaki etkileri ve bunların sosyal boyutları nelerdir? Mevcut kavramlar yapay zekayı daha iyi anlatabilmek için yeniden bir çerçeveye (reframing) oturtulabilir mi? Yeni kavramlar olarak neler üretilebilir? Bu amaçlarla bir yandan mevcut literatür sistematik olarak taranırken, öte yandan da tek tek ve grup halinde derinlemesine mülakatlar yapılırken Delphi tekniğinden de yararlanılmıştır. Sonuç olarak, sosyologların başlangıçta kuram ve metodolojiyle sınırlı olan ilgilerinin genişlemesinin kaçınılmaz olacağı öngörüsü ve bilinciyle bu bildiriye, ilişkisel sosyolojiden yararlanarak bir yandan mevcut kavramlar yeniden çerçeveye oturtulurken; öte yandan da yeni durumu anlamamıza yardımcı olacak yeni bir kavram üretilmiştir. Nitekim robot yerine “insanmatik” (humanmatic) kavramı literatüre kazandırılmıştır. Ayrıca “misafir” “metres”, “pansuman” gibi metaforlar da Türkiye’de yapay zekanın yeri ve konumunu anlatma amaçlı olarak Goffman’dan esinlenerek yeniden çerçeveye (reframing) oturtulmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Yapay zeka, ilişkisel sosyoloji, sağlık, insanmatik.

¹ Prof.Dr. Aytül Kasapoğlu, Başkent Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, makasapoglu@baskent.edu.tr

Bilindiği üzere sosyolojinin en temel kavramı olarak toplumsal değişimin iki temel belirleyicisinden biri Aristo'dan beri "nüfus" iken, diğeri Gordon Childe'in da altını önemle çizdiği gibi "teknoloji"dir (Childe,1942;2016). Kuşkusuz nüfus sadece doğumlarla değil, göçlerle de artar veya azalırken, teknoloji de içine yapay zekayı alacak tarzda geniş anlam kazanmıştır.

Sosyal bilimlerin çoğunlukla toplumdaki hızlı değişimlerden etkilenecek kendi kuramsal ve metodolojik çerçevelerini uyarlama eğilimine girdikleri genel bir kabuldür. Nitekim yapay zekâ (AI) konusu da böyledir ve son yıllarda gündelik yaşamdaki çeşitli uygulamalarla robotlar giderek daha fazla üretildikleri ve kullanıldıkları toplumların bir parçası haline gelmeye başlamıştır. Bunun en açık örneği, akıllı ev sistemleri ve alışveriş siteleri ya da sosyal chatbotlardır (Gehl ve Bakardjieva, 2017). Hiç kuşku yok ki, yapay zekayı üreten bilim insanları ile onu kullananları amaçları aynı değildir. Bu durum tıpkı atom çekirdeğini parçalayan bilim insanlarının, onun bir gün insanları felakete sürükleyen bomba olarak kullanılacağını hayal edememesine benzer. Yapay zekayı üretenler bilimsel yeniliklerle uğraşırken, onu kullananlar toplumsal ihtiyaçları karşılamaktan daha da fazla kar etme amacındadır. Zaten bilim ve teknoloji arasındaki fark da bu ince detayda yatmaktadır.

Öte yandan yapay zekanın toplumsal bir olgu haline gelmesi de sosyologları kaçınılmaz olarak onun üzerinde çalışmaya sevk etmiştir (Woolgar,1985; Brent, 1988; Carley,1996; Nilsson,2009). Çünkü sadece yararları olsa sorun yoktur. Ancak yapay zekanın yaygın kullanımının, bireyi aşarak toplumsal boyutlarda zarar verebilecek etik dışı etkileri, bugün fazla rastlanmasa da yakın zamanda ortaya çıkabilir (Alavi ve diğ.2017). Örneğin yapay zekaya yöneltilen eleştirilerin başında istihdama yaptığı olumsuz etkiler gelmektedir. Bu nedenle teknolojik gelişmelerin toplum üzerine etkileri, doğumdan daha fazla göç gibi nüfus hareketleriyle birlikte toplumların dönüşümünde ilk plandadır. Bu nedenle sosyologlar mevcut kuramsal çerçeveleri kadar metodolojik süreç ve ilkelerini de gözden geçirmek zorundadırlar.

Yapay zekâ ile ilgili sosyolojik çalışmalarda İlişkisel Sosyolojik Analiz önemli katkı sağlayabilecek kapasiteye sahip görünmektedir (Kasapoglu, 2016). Yapay zekanın topluma etkilerini araştırırken, H. White (2008) ve onun “belirsizlik” (uncertainty) kavramından hareket etmek mümkündür. Çünkü toplumda hem değerlerde hem de ilişkilerde yapay zekanın etkisiyle sürekli değişme olmaktadır. White’ın belirttiği gibi, kimlikler ise, belirsizliklerden kaçınır ve onun kontrol etmeye çalışırlar. Burada White’ın bireyi yetersiz bularak kimlik kavramını kullandığı, “Kimlik ve Kontrol “(Identity end Control) adlı eserinin adından ve içeriğinden anlaşılmaktadır.

Öte yandan ilişkisel sosyologlar, ikilik ve özculüğü red etmelerinin yanısıra mevcut sosyolojik kavramları yetersiz bularak yenilerini geliştirmeyi savunduklarından (Depelteau ve Powel, 2013) bu çalışmada da bu amaçla yeni kavramların geliştirilmesi hedeflenmiştir.

1. Problem

Bu sunumun dayandığı araştırmanın temel probelemi, Dünya’da ve Türkiye’de yapay zekanın etkilerinin ne genel olarak ne de sağlık alanında sosyolojik olarak yeterli derinlikte incelenmemiş olmasıdır.

1.1.Amaçlar

Bu bildiriye yanıt aranan sorular şunlardır:

- a) Yapay zeka nedir ve sağlık alanındaki etkileri nelerdir?
- b) Yapay zekâ ilişkisel sosyolojik olarak nasıl incelenebilir?
- c) Türkçedeki mevcut kavramlar yapay zekayı daha iyi anlatabilmek için yeniden bir çerveye (reframing) oturtulabilir mi ?
- d) Yeni kavramlar olarak neler üretilebilir?

1.2.Yöntem

Bu çalışmada önce mevcut literatür taranmış daha sonra amaçlı (purposive) örneklem tekniğiyle seçilen 10 u kadın 20 kişiyle derinlemesine mülakatlar yapıldıktan sonar,

elde edilen kavramlar hukuk, antropoloji, iktisat ve sağlık alanından (biri hekim biri hemsire olmak üzere) uzman kişilerle tartışılmıştır. Diğer bir ifade ile Delphi tekniğinden yararlanılmıştır. Goffman ‘dan (1997) yararlanarak yeniden çerçeveye oturtma (reframing) ise, eski kavramların yeni durumları açıklamada kullanılmasıdır. Ayrıca çerçeveye oturtma konusunda Hartman (2016) ve onun halk sosyolojisinden de yararlanılmıştır.

2.Bulgular ve Tartışma

Bu bölümde mümkün olduğunca amaçlardaki sorulara sırasıyla cevaplar aranmış ve ilk olarak yapay zekâ tanımı yapıldıktan sonra sağlık alanında yapay zekanın etkileri anlatılmıştır.

2.1. Yapay zekâ

Yapay zekanın ne olduğu konusunda tam bir uzlaşma bulunmamakla birlikte genel olarak kabul edilen bilgisayarın veya bilgisayar kontrolündeki bir robotun çeşitli faaliyetleri zeki canlılara benzer şekilde yerine getirme kabiliyetidir (Wolfe,1991). Ayrıca insan gibi düşünen, karar verebilen, öneride bulunabilen, teknoloji ile uğraşan bir bilim dalıdır.

2.2. Sağlık alanındaki etkiler

İlk göze çarpan önemli nokta sağlık mesleklerindeki dönüşümdür. İkinci özellik ise, sağlık alanında “tedavi” (cure) yerine “bakım“(care ve nursing) üzerinde yoğunlaşmadır. Diğer ifade ile, hekimlere ihtiyaç azalırken” bakım” (nursing) değer kazanmaktadır. Tıpta özellikle de cerrahi alanında yapay zekanın kullanım oranı yüksektir. Hatta buna robotik cerrahi yerine robotların cerrahisi denilmektedir. Ayrıca erkek mesleği olarak bilinen cerrahi alanında robotlar kadar kadın cerrahlar da çoğalmaktadır. Cerrahi alanında sosyolojik bir analize göre (Ergur ve Çobanoğlu,2019), doktor-hasta arasındaki ilişkiye robotlar, üçüncü bir paydaş olarak, bir arayüz üzerinden girmiştir.

İlgili literatür incelendiğinde yapay zekanın sağlık alanında beş önemli etkisinin olduğu anlaşılmaktadır (Mesko,2017). Bunlar sırasıyla a) gelişmiş tıbbi teşhis; b) Sanal sağlık yardımı; c) Maliyet azaltma, d) Yeni ilaçlar bulma ve f) Etkileşim /iletişim.

a) Gelişmiş tıbbi teşhis: Tıbbi teşhis koymada gelişme gösterilmesi hastalıkların önlenmesinde önem taşımaktadır. Özellikle kanser gibi hastalıklarda erken teşhis çok önemlidir. Yapay zekâ ayrıca tüp bebek konusunda da yanılma payını düşürmektedir. Kanser yapan yiyeceklerin teşhisinde de yapay zekâ kullanılmaktadır.

Sağlık bakımında yapay zekanın en önemli etkisi verilerin analizi ve yönetimi alanında olmaktadır. Yapay zeka, hastaya yüksek güvenilirlikte teşhis koyabilmek için önce kendisine yüklenen veriyi depolamakta daha sonra da bunlar arasında ilişki ve bağlantılar kurmaktadır.

b) Sanal Sağlık Asistanları (VHA) : Virtual Health Assistants nerede ve ne zaman olursa olsun size yardımcı olacak kişisel doktorunuzdur. Burada iki türlü yardım söz konusudur: Bunların ilki problem teşhis ve kontrol etmek, ikincisi ise, reçetesi yazılan ilaçları hatırlatmak ve olası sağlık problemleri hakkında uyarılarda bulunmak.

c)Maliyeti azaltma: Uzmanlara göre yapay zekâ maliyeti yüzde elli (50%) azaltmaktadır. Aslında en çarpıcı olan, düşük maliyetine rağmen yüzde kırk (40%) daha etkili olmasıdır. Yapay zekâ hekimler ve diğer sağlık personelinin kaynaklarını en verimli şekilde kullanmalarının yanısıra daha kaliteli hizmet vermelerini de sağlamaktadır.

d)Yeni ilaç üretimi: Klasik daha doğrusu önceki ilaç üretim sistemi, hem daha pahalı hem de zaman alıcıdır. Örneğin bir ilacın geliştirilmesi 15 yıl alabilmektedir. Oysa yapay zekâ araştırmacıların kısa zamanda milyonlarca test yapmasına olanak sağlayabilir. İşte bu yüzden büyük zaman ve maliyet düşürücü etkisinden söz edilir. Ancak unutulmamalıdır ki, son zamanlarda yeni bir kanser ilacı maalesef üretilmemiştir.

e) Etkileşim /iletişim: Günümüzde herşey gibi doktor-hasta etkileşiminde de teknoloji kullanılmaktadır. Hastalar sanal ortamlarda hekimleriyle mesajlaşarak hızla sorunlarının çözümlenmesini beklemektedir. Günümüzde artık yapay zekalar, hastalarla iletişime

geçerek sorulara yanıt vermektedir. Hastaların ilaç dozlarından başlayarak sordukları birçok sorunun cevabı sağlık siteleri aracılığıyla hızla etkileşim içinde hatta empatik olarak verilebilmektedir.

Sağlık alanından itirazlar konusuna gelince araştırma problem yazılırken de söz edildiği gibi bunların üç ana noktada gruplanması mümkündür (Xu ve diğ.,2019) : a)Yapay zekanın yararlarının doğrulanması; b) Şeffaflık ve güvenilirlik ; c) Eğitim ihtiyacı

- a) Doğrulama: Yapay zeka bu kadar yaygın olarak kullanılmadan önce, farklı tedavi sınıflamaları, klinik bulgular, literatüre dayalı doğrulama ve özetleme, geleneksel olarak insan uzmanlar (human experts) tarafından yapılırdı. Yapay zekanın yararlarının değerlendirilmesinin de yapay araçlarla değil, insan uzmanlar tarafından yapılması gerekirken, elde yeterli istatistik bulunmadığından yapılamamaktadır. Oysa yapay zekanın bir “kara kutu “(black box) olmaktan çıkarılması gerekmektedir.
- b) Şeffaflık ve tekrarlanabilirlik: Kaçınılmaz bir biçimde şirketlerin kullandıkları yöntemler birbirinden çok farklıdır. Örneğin IBM, TESLA, ALPHABET, N vidia şirketleri ayrı yazılım programlarıyla çalışmaktadır. Öte yandan bu büyük şirketler tartışma platformlarında, yayınlarında halka yeterli bilgi de vermemektedirler. Oysa sınırlı bilgi ve kapalılık artık çağımızda kabul edilemez.
- c) Bakım alan ve verenin eğitim eksikliği: Bilindiği üzere günümüzde artık bakımın merkezi, klinik ve hekimden, hastaya doğru kaymıştır. Bakıma ilişkin kararlarda önceki paternalist yapı kalkmış ve eşit ya da denk ilişkiye dönüşmüştür. Bu nedenle hem bakım sağlayanlar hem de hastalar yapay zeka tarafından getirilen değişiklikler ve büyük veri (big data) konusunda kesin başarı sağlamak için eğitilmelidir. Yapay zekanın hekimin yerini almaması için, hekimlerin klinik uygulamalarda büyük veri kullanmayı, hipotez kurmayı ve analiz etmeyi çok iyi bilmeleri gerekmektedir.

Sonuç olarak etkileşim ve iletişim çok önem kazanmaktadır. Çünkü sağlık hizmetinde tekrar, insan merkezli olmaktan uzaklaşarak, çok eleştirdiğimiz Biyo-medikal modele bir dönüş olduğu kaygısı vardır. Mekanik, elektronik yapay zekâ, Biyo-Psiko- Sosyal modelden, insan odaklı olmaktan bir kopuşa yol açabilir. Çünkü artık yine hasta yerine hastalığın ön plana geçtiği kaygısı artmıştır. Tüm iddialı çabalara rağmen, bulut (cloud) ve nesnelerin interneti (internet of things) gibi, kişiye özgü olması gereken durumlarda ne yazık ki, belirsizlikler engellenememektedir (Shaev,2014). Çünkü algoritmalar genel şablonlar halinde hazırlanmaktadır.

Yapay zeka konusunda hem olumlu hem de olumsuz düşünenler incelendiğinde ilk akla gelen isimler Eric Topol ve Elon Musk olmaktadır. Ünlü kardiyolog ve Deep Medicine adlı kitabın yazarı olarak Eric Topol (2019), yüksek performanslı tıpta insan ve yapay zekanın birlikte olacağını savunur. Hatta daha da ileri giderek, yapay zekanın tıbbi insan merkezli (human centred) anlayışı tekrar getirebileceğini ve büyük bir dönüşüm yaşandığını yazar. Buna karşın Elon Musk Neuralink'in sahibi Güney Afrikalı bir milyarder olarak, yapay zekaya hem olumlu hem de olumsuz bakar. Olumlu yön olarak, beyne yerleşen çipler sayesinde insanların yakında çok sayıda yabancı dil öğreneceğini söylerken, yapay zekanın insanların sonunu hazırlayacağını düşünür (Vance,2015)

2.3.Yeni durumlara yeni kavramlar

Eğer yeni kavramlar Batı dışı bir ülkeden yani Türkiye'den gelecek olsa alternatiflerimiz neler olabilir diye soracak olursak, uygun yanıtlardan biri Bourdieu'nun (1984) "sermaye "kavramından yararlanarak şöyle olabilir. Türkiye gibi ekonomik sermayesi sınırlı da olsa kültürel sermayesi çok zengin olan bir ülkede insanlar hem inançlı hem de dünyevi düşünürler. Yapay zekayı da her olumlu teknolojik gelişme gibi "makine" olarak benimsemekteler. Örneğin Saint Google gibi.

Metafor fırtınası yaparak kültürel sermayemizi anlatmak yerinde bir çaba olsa gerektir. Örneğin biz geliştirmedığımız için yapay zekalar Türkiye'de "misafirdir" . Türkiye kültüründe misafire iyi davranmak temel bir normdur. Kaldi ki, bir makine olarak bu misafir yararlı ve dolayısıyla değerlidir. Öte yandan gerek geleneksel toplumda ve

gerekse modern sanayide otorite bölünmez. Robotlar sürekli emir-komuta zincirinde çalıştıklarından çözülen ataerkil zihniyete “pansuman” yapabilir. Pansuman da burada yeniden çerçeveye oturtulan (Goffman, 1997) bir metafor olarak düşünülmüştür. Çünkü ataerkillik kadının statüsündeki iyileşmelere paralel olarak eski gücünü kaybetmektedir. Erkekler, kadınlar yerine robotlara hükmederek iktidarlarını sürdürmek arzusundadırlar. Buna karşılık kadınlar da ezilen, baskılanan rollerinde daha rahat nefes alabilmek için yapay zekaların “metres”liğini hoş görebilirler. Erkeklerin üçüncü bir varlık olarak kadın-erkek ilişkisine robotları ortak etmesi bu yüzden tolere edilir hale gelmektedir. Aslında yeniden çerçeveye oturtulan bir kavram olarak metres, kadınların reddettiği bir kurum olmasına rağmen, yapay zekâ ile olan yakın ilişkilerde kadınlar tarafından daha az tehdit olarak görülmektedir. Bu yüzden yapay zekâ için, bu metafor uygun görülmüştür. Son olarak Delfi tekniği kullanılarak, ortak akıl sonucunda insana çok benzeyen bu makine için Türkiye ‘de en uygun kavram, hem akıl hem de duygu içerdiği için “insanmatik” (humanmatic) olarak önerilmiştir.

Tablo 1. İnsanmatik (humanmatic) kavramının içeriği

AKIL/ ZEKA (INTELLIGENCE QUALITY- AGENTIC)	DUYGULAR (EMOTIONAL QUALITY- COMMUNAL)
AKIL	DUYGULU
MANTIK	HASSAS/ŞEVKATLİ
BAĞIMSIZ ,AKTİF	MERHAMETLİ VE NAZİK
YARATICI	BAĞIMLI, KARARSIZ
BUYURGAN	BİRLİKTE HAREKETİ TERCİH EDEN
BASKIN	BENCİL OLMAYAN
ATAERKİL	KADINCA

Sonuç

Yapay zekanın giderek hızla artan derecede önem kazanması, toplumsal yaşamın pek çok alanında sosyologların dikkatini çekmeye başlamıştır. Önceleri kuram geliştirmede ve verilerin analizinde metodolojik bir araç olarak görülmekteyken, şimdilerde kendi başına incelenmeye değer bir sosyal olgu olarak görülmeye başlamıştır. Ayrıca yapay zekanın topluma etkisinin giderek artacağı, sadece ekonomik üretimle sınırlı kalmayıp, sağlık ve eğitim gibi pek çok alanda etkili olacağı öngörüsü ile sosyologların yapay zekâ konusunda çalışmalarına ihtiyaç bulunmaktadır. Aktör İlişkilerâğı Kuramı (ANT) ile tanınan Bruno Latour'un(2005) deyiimiyle insan olan aktörler kadar insan olmayan (non-humanal) "aktant"lar sosyal gerçekliğın çeşitli tabaklarında artık önemli roller üstlenmeye başlamıştır (akt.Odabaş,2005; Kasapoglu,2008)

Yapay zekanın sosyolojik olarak kavramalaştırılması onun sosyal olgu ve insanal olmayan sosyal bir aktör olarak kabul edilmesiyle başlamıştır (Latour,2005). Öte yandan digital otoriterliğın yükselişi (2018) internette özgürlük raporu hem totaliter hem de demokratik ülkelerde yapay zekanın olumsuz etkilerine dikkat çekmektedirler. Örneğın totaliter ülkelerde internet sansürleri ve kapsamlı bir gözetim sistemi vardır. Demokratik ülkelerde ise, facebook gibi kaynaklardan adresler ele geçirilerek, sağlıkla ilgili bilgiler ve ürünler pazarlanmaktadır Ayrımcı nefret söylemi üzerinden insanlar etiketlenmektedir. Toplum mühendisliğı yapılarak insanlar şişman, hasta, yaşlı, engelli, azınlık, göçmen gibi etiketlerle kutuplaştırılmaktadır.

Bir ABD sivil toplum kuruluşu olan Freedom House raporuna göre (2018) sansür ve denetim amaçlı gözetim artarken, digital özgürlükler ne yazık ki düşmektedir. Mısır, Rusya, İran gibi totaliter ülkeler, Çini izlemektedir. Örneğın Rusya, verilerin paylaşmayan TELEGRAM ı kapatır. Türkiye, Meksika, Filipin gibi demokratik ülkelerde de toplumu koruma iddiası ile sansürler uygulanmaktadır. Örneğın, göçmenlere, etnik veya dini azınlıklara yönelik şiddet söylemi ve pornografi ile mücadele veya toplum mühendisliklerini engelleme bahanesiyle dijital özgürlükler baskılanmaktadır.

Sonuç olarak ilişkisel sosyolojinin yapay zekanın sosyolojik kavramlaştırma ve analizinde önemli imkanlar sunduğu, gerek Goffman'dan (1997) yararlanarak yeniden çerçeveye oturtma (misafir, metres ve pansuman) , gerekse Delphi tekniğiyle yeni kavram olarak "insanmatik" üzerinde uzlaşılması bu çalışmanın önemini arttırırken aynı zamanda sosyolojik çalışmalar için umut vermektedir denilebilir.

Kaynakça

- Alavi, H.S., Verma,H., Bahrami, F., Lalanne,D. (2017). Is Driverless Car Another Welsarian Mistake? In Proceeding of the 2016 ACM Conference Companion Publication on Designing Interactive Systems. ss. 249-253. ACM, New York. (doi: 10.1145/3064857.3079155)
- Bourdieu,P. (1984). Distinctions : A Social Critiques of the Judgement of Taste. Cambridge MA: Harward University Press.
- Brent, E.E. (1988) .Is There a Role for Artificial Intelligence in Sociology Theorizin? American Sociology,19: 158-166.(doi :10.1007/BF02691809).
- Carley, K.M. (1996). Artificial Intelligence within Sociology. Sociol. Method. Res. 25: 3-30. (doi: 10.1177/0049124196025001001).
- Childe, G.V. (1942;2016). What Happened in History. Aakar Books.
- Depelteau, F., Powel, C. (2013). Applying Relational Sociology: Relations, Networks and Society. New York: Palgrave & Macmillan.
- Ergur, A., Çobanoğlu, C. (2019, Eylül). Sihirli Dokunuştan Temassız Sağaltıma: Hasta-Hekim ilişkisinin dönüşümü: Robotik Cerrahinin İnsani Sonuçları. 9. Ulusal Sosyoloji Kongresi.Ankara: Sosyoloji Derneği.
- Gehl, R.W., Bakardijeva,M. (2017). Socialbots and their Friends :Digital Media and the Automation of Society. London: Routledge.
- Goffman, E. (1997). Frame Analysis. İç. C.Lemert ve A.Branaman,eds. The Goffman Reader. Ss. 149-166. Oxford and Malden, MA: Bleckwell.
- Kasapoglu, A. (2016). (der) Uygulamalı İlişkisel Sosyoloji. İstanbul : Yeni İnsan Yayınevi.
- Latour, B. (2005). Reassembling the Social: An Introduction to Actor-NetworkTheory. Oxford: Oxford University Press.

- Mesko, B. (2017). The role of AI in Precision Medicine. *Expert Review of Precision Medicine and Drug Development*, 2: 239-241.
- Nilsson, N.J. (2009). *The Quest for Artificial Intelligence :A History for Ideas and Achievements*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Shaev, Y. (2014). From the Sociology of Things to the Internet of Things. *Procedia-Social and Behavioral Sciences* ,149: 874-878.
- Topol, E. (2019). *Deep Medicine: How Artificial Intelligence Can make Healthcare Human Again*. Basic Books.
- Vance, A. (2015). *Elon Musk: Tesla, Space X, and the Quest for a Fantastic Future*. New York: Ecco –Harper Publisher.
- White, H.C. (2008). *Identity and Control. How Social Formations Emerges*. Princeton. Princeton University Press.
- Wolfe, A. (1991). Mind, Self and Society, and Computer: Artificial Intelligence and the Sociology of Mind. *Am. Sociol.* 96: 1073-1096. (doi.10.1086/229649).
- Woolgar ,S. (1985). Why Not a Sociology of Machines? The Case of Sociology and Artificial Intelligence. *Sociology* 19: 557-572 (doi. 10.1177/0038038585019004005)
- Xu,J., Yang, P., Sharma, B., Sanchez-Martin, M., Wang,F., Beaty, K.A., Dehan, E., Parikh,B. (2019). Translating Canser Genomics into Precision Medicine with Artificial Intelligence: Applications, Challenges and Future Perspectives. *Human Genetics*,138: 109-124.

ÇOCUKLARIN SOSYAL MEDYA KULLANIMI: “ANNE BEN YOUTUBER OLDUM.”

Ayten Doğan-Keskin¹

Özet

Çocuk Hakları Sözleşmesi'ne göre 18 yaşına kadar her insan çocuk olarak kabul edilmektedir. Çocuklar dinlenme, boş zamanı değerlendirme, oynama, yaşına uygun eğlence ve etkinliklerde bulunma hakkına sahiptir. Teknoloji çağı olarak adlandırılan günümüzde çocuklar bu haklarından sadece gerçek dünyada değil, sanal dünyada da yararlanabilmektedir. Sanal dünyada, gerçek dünyadaki gibi sınırlar olmadığı için, insanın hayal gücünün en üst seviyelerine kadar kullanılabileceği ortamlar yaratılmaktadır. Bazı çocuklar sanal dünyada kontrolsüz şekilde hareket edebilmektedir. Bu kontrolün olmadığı ortamlardan biri de sosyal medyadır. Sosyal medyada, eğitsel amaçlı eğlenceli öğrenme ortamları bulunabileceği gibi zararlı olabilecek içerikler de bulunmaktadır. Sosyal medyada yer alan önemli platformlardan biri de YouTube'dur. YouTube internet üzerinden videoların yüklendiği, paylaşıldığı, izlendiği sosyal bir platformdur. YouTube'da bazı videoları izlemek için 18 yaşından büyük olma uyarı ekranı gösterilerek, yaş kısıtlamasıyla ilgili bilgilendirme yapılmaktadır. Çocuklar yaş sınırlaması olmasına rağmen yetişkinler için olan sosyal medya platformlarıyla 13 yaşından önce tanışmaktadır. Bazı durumlarda ise çocuk doğar doğmaz ebeveynleri tarafından çocuk için hesaplar açılmaktadır. Ekran karşısında büyüyen çocuklar ekranın ötesinde neler olduğunu büyük bir merakla anlamlandırmaya çalışmaktadır. Ekranları izleyen, bazı durumlarda da bu izledikleri videoların ögesi olan çocuklar, YouTuber olmak isteyebilmektedir. Sosyal medya aracılığıyla ünlenen çocuklar sahip oldukları bilişsel, sosyal-duygusal gelişim düzeyleri nedeniyle ihmal ve istismara açık olabilmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Sosyal Medya, YouTube, YouTuber*

¹ Dr., T.C. Sağlık Bakanlığı, ayten.dogan@saglik.gov.tr

1. Giriş

Geçmişten günümüze Türk aile yapısında ve yaşantısında köklü değişiklikler olmuştur. Paylaşma, yardımlaşma, bakım verme gibi sosyal destek kaynaklarının yer aldığı geniş aileden çekirdek aileye geçişle sosyal destek kaynakları azalıp, kişi yalnızlaşarak (URL 1) başka sosyal destek kaynaklarına yönelmiştir. Bu kaynaklardan biri de sosyal medyadır. Sosyal medya birçok amaç için kullanılabilir. Bu amaçlar; paylaşma, tanıtım, farkındalık, ürün satma/satın alma, anı biriktirme, beğenilme, onaylanma olabilir. Ayrıca sanal günlükler olarak kullanılan bu platformlar, geçmişte kişinin duygu ve düşüncelerini yazdığı ‘özel’ defterler iken, günümüzde bu defterler yerini sanal dünyada çeşitli mecralara bırakarak duygu ve düşüncelerin ‘özel’ alandan ‘kamusal’ alana geçmesine neden olmuştur (Gürçayır Teke, 2014). Bireylerin sosyal medya kullanım amaçları farklı olmasına rağmen, sosyal medya kullanımında ortak nokta her yaş grubunun kullanabilmesidir. Sosyal medya platformlarının kullanımı kolaylaştıkça kullanıcı sayısı ve tercih edilme oranı artabilmektedir. Facebook, Instagram, Twitter, YouTube gibi sosyal medya platformları dünyada yaygın olarak kullanılmaktadır.

YouTube, dünyadaki internet kullanıcılarının en çok ziyaret ettiği ikinci internet sitesidir (URL 2). YouTube’da videolara yorum yapmak, videoları beğenmek, bir kanala abone olmak ve etkileşimde bulunmak için bir hesaba gerek duyulurken; video izlemek için bir hesaba gerek duyulmamaktadır. Okuma-yazmayı henüz bilmeyen çocuk, YouTube’un yorum yapma, beğenme, beğenmeme gibi özelliklerini kullanması gereksizdir, video izleyebilmektedir. Bu sebeple YouTube’da hesabı olsun ya da olmasın her yaş grubundan bireyler video izleyebilmektedir.

Yapılan bir çalışmaya göre dünyada en yaygın kullanılan sosyal medya kanallarının çocuklar tarafından da kullanıldığı, çocukların bu kanallardan en fazla YouTube’u kullandığı belirlenmiştir (Ergen, 2019). YouTube’da bazı videoları izlemek için yaş kısıtlamasıyla ilgili bilgilendirme yapılmaktadır. Çocuklar için tasarlanmış olan YouTube Kids adlı bir platform da bulunmaktadır. Çocuklar yaş kısıtlaması olmasına rağmen, çocuklar için olan değil, yetişkinler için olan sosyal medya platformlarını kullanarak bu platformlarla 13 yaşından önce tanışmakta ve çeşitli hesaplar açarak hesaplarını

yönetmektedir. Bu hesaplar bazı durumlarda ise tüm sosyal medya platformlarında, çocuk doğar doğmaz veya doğmadan önce ebeveynleri tarafından çocuklarının adına açılmaktadır. Bu hesaplarda ebeveynleri tarafından çocukların videoları paylaşılmaktadır. Ekran karşısında büyüyen bebekler, çocuklar ekranın ötesinde neler olduğunu büyük bir merakla ve ailelerinin tepkileriyle anlamlandırmaya çalışmaktadır. Ekranları izleyen, bazı durumlarda da bu izledikleri videoların ögesi olan çocuklar, YouTuber olmak isteyebilmektedir. Bazı durumlarda ise bazı aileler çocuklarını YouTuber yapabilmektedir. Sosyal medyada ünlenen, ünlenmek isteyen, ünlendirilmek isteyen çocuklar sahip oldukları bilişsel, sosyal-duygusal ve dil gelişim düzeyleri nedeniyle ihmal ve istismara açık olabilmektedir. Bu amaçla çalışmada, çocukların YouTube'dan video izlemesinin ve YouTube'daki videoların ögesi olarak YouTuber olmasının gelişimsel etkilerine odaklanılmıştır. Bu bağlamda konu; sosyal medya ve çocuk, çocukların YouTube kullanımı ve YouTuber'lık, YouTube kullanımının gelişimsel etkileri alt başlıkları ele alınarak incelenmiştir.

2. Sosyal Medya ve Çocuk

Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'ye (ÇHS) göre 18 yaşına kadar her insan çocuk olarak kabul edilmektedir. ÇHS, Madde-31/1'e göre "çocukların dinlenme, boş zamanı değerlendirme, oynama ve yaşına uygun eğlence ve etkinliklerde bulunma, kültürel ve sanatsal yaşama serbestçe katılma hakkı" bulunmaktadır (United Nations International Children's Emergency Fund [UNICEF], 2019). Günümüzde çocuklar bu haklarını sadece gerçek yaşamda değil, sanal dünyada da kullanabilmektedir. Sanal dünya gerçek dünyadaki gibi sınırlara sahip olmadığından, hayal gücünün çeşitli şekillerde kullanıldığı birçok platforma sahiptir. Bu platformlar sadece yetişkinler tarafından değil, ergenler hatta erken çocukluk dönemindeki çocuklar tarafından dahi kullanılmaktadır. Bazı çocuklar ise sanal dünyanın büyümesine kapılıp kontrolsüz şekilde hareket edebilmektedir. Bu kontrolün olmadığı ortamlardan biri de sosyal medyadır. Sosyal medyada, çocuklar için eğitsel amaçlı eğlenceli öğrenme ortamları bulunabileceği gibi zararlı olabilecek içerikler de bulunmaktadır.

Avrupa’da 2010 yılında yapılan bir çalışmaya göre 9-16 yaş arası çocukların %76’sı kısa video izlemek için interneti kullanmaktadır. Ayrıca bu çocukların %59’unun herhangi bir sosyal paylaşım sitesinde profili bulunmaktadır. Sosyal paylaşım sitelerinde profil sahibi çocukların %26’sının profili herkese açıktır (URL 3).

3. Çocukların YouTube Kullanımı ve YouTuber’lık

YouTube internet üzerinden videoların yüklendiği, paylaşıldığı, izlendiği bir platform olmasının yanı sıra, çocuklarda ve ergenlerde çeşitli düşünce ve davranış biçimlerinin şekillenmesinde rol oynayan, katılım da sağlanabilen bir sosyal medya platformudur (Moravcikova, 2017). YouTube birçok amaçla kullanılabilir. Bu amaçlar; eğlence, eğitim, boş vakti değerlendirme, içerik üretme, para kazanma gibi amaçlardır. YouTube; klinik eğitim materyalleri için kullanılabilir bir platform (Topps, Helmer ve Ellaway, 2013), anatomi eğitimi için bir araç (Jaffar, 2012), hastalara öğretim aracı olarak bir kaynak (Lim Fat, Doja, Borrowman ve Sell, 2011), öğrenciler tarafından içerik hazırlanıp öğretim aracı olarak kullanılmasıyla da öğrencilerin öğrenme çıktılarını ve memnuniyetlerini olumlu şekilde etkileyen bir platform (Orus ve ark., 2016) olarak kullanılabilir.

YouTube hemen her konuda bilgiye erişmek için etkili bir öğrenme ortamıdır. Buna karşın videoların içeriği ile ilgili problemler bulunabilmektedir. Bu videolar uygunsuz olduğunda birçok kişi tarafından farkedilip şikâyet edilirken, uzmanlık gerektiren alanlarda uygunluğu belirleyecek bir aracı bulunmamaktadır. Öyle ki yapılan bir çalışmaya göre ‘temel yaşam desteği’ ve ‘kalp mesajı’ anahtar kelimelerini içeren videolar uzmanlarca izlenmiş ve videoların %85,7’si uygun bulunmamıştır (Yaylacı ve ark., 2015).

YouTube’da video yayınlamak için üst düzey teknik bilgiye sahip olmak gerekmemektedir (Ergen, 2019). Bu sebeple kullanıcılar YouTube’a kolaylıkla video yükleyebilmektedir. Okuma-yazma bilen veya görsel okuryazarlığa sahip olan bireyler YouTube’u aktif olarak kullanabilir. Türkiye’de internet üzerinden bir hesabı yönetebilmek için minimum 13 yaşında olmak gerekmektedir. Buna rağmen Türkiye’de

en çok izlenen YouTube kanalları sıralamasında, ilk üçte küçük bir çocuğun içeriğın ögesi olduğu, oyuncaklarla ilgili videoların paylaşıldığı, milyonlarca izlenen videoların olduğu bir kanal yer almaktadır (URL 4).

YouTuber ise, YouTube’da yayınlanan görsel-işitsel eserlerin yazarları, hazırlayanları ve/veya sunanlarıdır. Okul çağındaki çocukların bazıları YouTuber’ları kendilerine örnek almakta ve büyüdüklerinde YouTuber olmak istemektedir (Ergen, 2019). YouTube’da 5 yaşından küçük çocukların dahi aylık kazancı binlerce doları bulabilmektedir. Çocuklar kendi kanallarında paket açma, oyuncak tanııtma, abur-cuburları ve yemekleri inceleyip yorumlama, oyunları tanııtma ve yorumlama, oyun oynama, şaka, komiklik, alışveriş ve makyaj yapma gibi videolar çekip paylaşmaktadır. Küçük yaştaki YouTuber’ların videoları çekip, düzenleyip yayınlaması olası değildir. Bu noktada ebeveynler, çocuklarını YouTuber yapabilmektedir. YouTuber’lıkta reklam gelirleriyle kazanç elde edildiği için YouTube- reklam- tüketim- kazanç döngüsünün kurbanları çocuklar olmaktadır (Sekmen, 2019).

Bilgisayar başında oyun oynayan oyuncular geçmişte asosyal, içe kapanık bireyler olarak tanımlanırken; günümüzde oyun oynamaya dair bir alt kültür gelişmiş; oyuncular sosyal olarak problemler yaşayan bireyler veya “nerd” olarak tanımlanmayıp aktif bir topluluğun üyesi olarak tanımlanmaktadır (Sarany, 2018). Oyun oynama YouTube’dan önce popüler bir etkinlikken, YouTube kurulup yaygınlaştıktan sonra oyun videolarını sosyal medya platformları aracılığıyla yayınlamak oyun oynamaktan daha popüler bir etkinlik haline gelmiştir. Oyuncular oynadıkları oyunları çeşitli platformları kullanarak canlı olarak yayınlamakta ve ‘oyuncu YouTuber’ olarak isimlendirilmektedir. Öyle ki Türkiye’de dijital platformlar üzerinden oyun oynayan 30 milyon kişi bulunmaktayken, bu oyuncuların 7 milyonu e-spor oyuncusu veya izleyicisidir (URL 5). Yapılan bir çalışmaya göre, oyun bağımlılığı eğilimi olan ergenler YouTube üzerinden oyun oynayan oyuncuların videolarını izlemenin, oyun oynamaktan daha keyifli olduğunu ifade etmiştir (Doğan-Keskin, 2019).

4. YouTube Kullanımının Gelişimsel Etkileri

Teknolojik cihazların çocuğun gelişimine uygun olabilmesi için yaşına, ilgi ve ihtiyaçlarına, sosyo-kültürel durumuna uygun olması gerekmektedir (McManis ve Gunnewig, 2012). Çocuğun gelişim düzeyine uygun olmayan teknolojik cihazları kullanması ve bu ekranlarla deneyimi, gelişimi olumsuz olarak etkileyebilmektedir. Gelişimin çok hızlı olduğu bebeklik dönemindeki deneyimler, etkisini sonraki dönemlerde gösterebilmektedir. Ergenlik ve sonrasında görülen birçok psikiyatrik rahatsızlık, çocukluk dönemindeki gelişimsel problemlerden kaynaklanabilmektedir (Efendi ve Kılıç, 2018). Bu bağlamda YouTube başta olmak üzere sosyal medya kullanımında gelişimsel risk faktörleri, bilişsel ve psiko-sosyal risk faktörü olarak ayrı iki alt başlık altında incelenebilir.

Bilişsel risk faktörü; çocuğun içinde bulunduğu gelişimsel dönemden kaynaklanmaktadır. Soyut düşünme becerisine henüz sahip olmayan bir çocuğun sağlıklı karar vermesi ve izlediği görüntülerden etkilenmemesi olası değildir. Ayrıca zihinsel gelişim düzeyinin ortalamanın altında olması, çocuk ve ergenin ihmal ve istismara maruz kalma riskini ortaya çıkarabilmektedir.

Çocukların ekran izleme süreleri yaşlara göre değişmekte ve çocuklar belirlenen sürelerden daha fazla süre ekrana maruz kalabilmektedir. Bu durum başta dil ve bilişsel gelişim olmak üzere genel gelişimlerini olumsuz etkilemektedir. Bebeklik döneminde televizyona maruz kalmanın, çocukların bilişsel gelişimlerini olumsuz etkilediğine ilişkin araştırmalar bulunmaktadır (Aishworiya ve ark., 2019). Ekran maruziyeti bebeklik döneminde bilişsel gelişimi olumsuz etkilerken, ekranlar aracılığıyla sosyal medyadaki videoların bebek tarafından izlenmesi de bilişsel gelişimi olumsuz etkileyebilmektedir.

Bireylerin iyilik halinin sağlanması, sağlığının korunması ve geliştirilmesi için ise kişilik gelişimini olumlu şekilde etkileyecek koruyucu ve destekleyici sosyal ortamların oluşturulması önemlidir (URL 1). Yapılan bir çalışmaya göre 14-19 yaş arasındaki katılımcıların yarısı, 20-29 yaş arasındaki katılımcıların ise üçte biri YouTuber, blogger kişilerinin önerileriyle ürün veya hizmet satın almıştır (Schwemmer ve Ziewiecki, 2018).

YouTube için içerik oluşturanlar çocukların ve gençlerin sadece kararlarını değil, aynı zamanda algılarını da güçlü şekilde etkilemektedir (Döring, 2014).

Psiko-sosyal risk faktörü; sosyal medya kullanımı kişilik gelişiminin henüz tamamlanmadığı dönemde çocuklar ve ergenler için bir risk oluşturabilmektedir. Sosyal medya, yetişkinliğe doğru giderken çocuk ve ergenin kişiliğini markalaştırmaktadır (Jorge, Maropo ve Nunes, 2018). Çocuk ve ergen kendisini YouTube'a göre konumlandırarak, yaşamını o konuma göre devam ettirebilmektedir. Kimlik oluşumunun yaşandığı ergenlik döneminin temel çatışması, kimlik bunalımına karşı kimlik kargaşasıdır. Kimlik bunalımı, kişinin toplumdaki yerini, cinsel kimliğini ve mesleki konumunu tanıma, yerleştirme çalışmasıdır. Bu dönemde her gencin gösterdiği bilinçli veya bilinçaltı çabası kimlik bunalımı olarak adlandırılmaktadır. Kimlik bunalımı yaşanan dönem, her ergende fırtınalı bir süreç olarak geçmeyebilmekte, bazı ergenlerde bu süreç dalgalı veya sakin geçebilmektedir. Kimlik bunalımı, ergenlerin yaşadığı doğal bir süreçtir. Kimlik bunalımının ağırlaşması ise kimlik kargaşasının yaşanmasına sebep olmaktadır (Özçelik ve Karamustafalıoğlu, 2002). Kişilik gelişiminin devam ettiği, kimlik bunalımının yaşandığı ve kimlik kargaşasının yaşanabileceği bu dönemde ergenin kendisini YouTube'a göre konumlandırması kimlik bunalımıyla baş etme sürecinde problemler yaşamasına neden olabilir.

Sosyal medya ünlü olmayan kişilerin hayatlarını ekrana yansıtmasına zemin hazırlayarak ünlü kültürünün değişimine de neden olmuştur (Sekmen, 2019). YouTuber çocuklar da bu değişimi yaşayanlar arasında yer almaktadır. YouTube çocuk mahremiyetinin ortadan kalkmasına aracılık ederek (Sekmen, 2019), bazı çocukların psiko-sosyal gelişimini etkilemiştir. Bununla birlikte, çocuklar sosyal çevresi, arkadaşları, basın yayın aracılığıyla gördüğü medyatik kişilerle, fenomenlerle özdeşim kurmak isteyebilmektedir. Özdeşim kurulan kişi de çocuğun gelişimini etkileyebilmektedir.

Çocuklar ve ergenler YouTuber'ları gerçek hayatlarında da farklı sosyal medya kanalları aracılığıyla takip etmektedir. Dolayısıyla bir çocuğun bir YouTuber'ı takip etmesi, diğer sosyal medya kanallarını kullanmasına sebep olarak sosyal çevresini değiştirebilmektedir.

Tüm bunların yanı sıra YouTube Ocak 2020’de çocuk izleyiciler için bir takım değişikliğe gideceğini duyurmuştur. YouTube sürekli değişen bir platform olduğu için YouTube ve YouTuber’larla ilgili kesin iddialarda bulunmak zordur (Mingione, 2014).

Sonuç ve Öneriler

YouTube kullanan ve YouTuber olmak isteyen çocuk sayısı giderek artmaktadır. Çocuklar paket açma, oyuncak tanıtma, abur-cuburları ve yemekleri inceleyip yorumlama, oyunları tanıtma ve yorumlama, oyun oynama, alışveriş ve makyaj yapma gibi videoları sosyal medya kanallarından paylaşmaktadır. Bazı durumlarda ise bu videoları çekip hazırlayan ebeveynler, çocuklarını bilerek veya bilmeyerek YouTuber yapabilmektedir. İlgili kurum ve kuruluşlar tarafından ebeveynlerin bu konuda eğitim almaları çocuklarının geleceği için önem teşkil etmektedir.

Bir ürünü tanıtmak, o ürünün satılmasına katkı sağlayarak gelir elde etmek için YouTube aracılığıyla, YouTuber olarak, çocuğun ögesi olduğu videoların paylaşılması, çocukların çalıştırılması olarak değerlendirilebilir. YouTube’da gelir getirmek amacıyla çocuğu kullanmanın ‘çocuk işçiliği’ kapsamında ele alınıp alınmayacağı tartışmaya açık sosyal medya kullanımının farklı bir boyutudur.

Kaynakça

- Aishworiya, R., Cai, S., Chen, H. Y., Phua, D. Y., Broekman, B. F., Daniel, L. M., Chong YS, Shek LP, Yap F, Chan SY, Meanay MJ, & Law EC. (2019). Television Viewing and Child Cognition in a Longitudinal Birth Cohort in Singapore: The Role of Maternal Factors. *BMC Pediatrics*, 19(1), 1-8.
- Doğan-Keskin, A. (2019). Oyun Bağımlılığı Müdahale Programının Ergenlerin Oyun Bağımlılığı ve Oyun Motivasyonu ile Duygusal Davranışsal Sorunlarına ve Annelerinin Düşüncelerine Etkisinin İncelenmesi. (Doktora tezi) Ankara Üniversitesi, Ankara, Türkiye.
- Döring, N. (2014). Professionalisierung und Kommerzialisierung auf YouTube. *Interactive Marketing*, 26(2), 102-113.

- Efendi, G. Y., & Kılıç, B. G. (2018). Gelişimsel Psikopatoloji Çerçevesinde Risk ve Koruyucu Etmenler ve Dayanıklılık. *Türkiye Klinikleri Child Psychiatry-Special Topics*, 4(1), 56-62.
- Ergen, Y. (2019). YouTubers as a Popular Culture Role Model: A Research Study on Private School Students/Popüler Kültürün Popüler Rol Modelleri YouTuberlar: İlköğretim Çağındaki Özel Okul Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. *İnsan ve Toplum*, 9(1), 117-153.
- Gürçayır Teke, S. (2014). Dönüşen Anneliğe Yönelik Netnografik Bir Analiz: Blogger Anneler. *Milli Folklor*, 26(103), 32-47.
- Jaffar, A. A. (2012). YouTube: An Emerging Tool in Anatomy Education. *Anatomical Sciences Education*, 5(3), 158-164.
- Jorge, A., Marôpo, L., & Nunes, T. (2018). I am not Being Sponsored to Say This: A Teen YouTuber and Her Audience Negotiate Branded Content. *Observatorio (OBS)*, 12(1), 76-96.
- Lim Fat, M. J., Doja, A., Barrowman, N., & Sell, E. (2011). YouTube Videos As a Teaching Tool and Patient Resource for Infantile Spasms. *Journal of Child Neurology*, 26(7), 804-809.
- McManis, L. D., & Gunnewig, S. B. (2012). Finding the Education in Educational Technology with Early Learners. *Young Children*, 67(3), 14-24.
- Mingione, D. (2014). Hello Internet!: An Analysis of YouTuber Greetings. *Explorations in Linguistics*, 1 (1): 19-34.
- Moravčíková, E. (2017). Children in Youtubers' Web (Analysis of Selected Sociocultural Aspects of the Youtuber Scene). *Marketing Identity*, 1(2), 154-164.
- Orús, C., Barlés, M. J., Belanche, D., Casaló, L., Fraj, E., & Gurrea, R. (2016). The Effects of Learner-generated Videos for YouTube on Learning Outcomes and Satisfaction. *Computers & Education*, 95, 254-269.
- Özçelik, B., & Karamustafalıoğlu, O. (2002). Ergenlik Dönemi ve Ergenlerde Suisid Açısından Risk Faktörlerinin Değerlendirilmesi. *Düşünen Adam*, 15(2), 68-76.
- Sarány, O. (2018). Gamer YouTuber Community in Hungary. Popularity Analysis of the Hungarian Gamer YouTubers. *ME. DOK Média-Történet-Kommunikáció*, 13(2), 45-60.

- Schwemmer, C., & Ziewiecki, S. (2018). Social Media Sellout: The Increasing Role of Product Promotion on YouTube. *Social Media+ Society*, 4(3), 20.
- Sekmen, M. (2019). Çocuk Youtuber'larda Sorunlu Bir Alan: Tüketim ile Mahremiyetin Yitimi. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(4), 3566-3584.
- Topps, D., Helmer, J., & Ellaway, R. (2013). YouTube As a Platform for Publishing Clinical Skills Training Videos. *Academic Medicine*, 88(2), 192-197.
- UNICEF (2019). Çocuk Hakları Sözleşmesi https://www.unicef.org/turkey/crc/_cr23g.html (Erişim tarihi: 28.02.2019).
- URL 1. https://hsgm.saglik.gov.tr/depo/birimler/Cok_Paydasli_Saglik_SGP/Sagligin_Korunmasi_ve_Gelistirilmesine_Cok_Paydasli_Yaklasim/B-I-09_Bulasici_Olmayan_Hastaliklarin_Yonetimini_Gelistirilmesi.pdf (Erişim tarihi: 12.03.2019).
- URL 2. Dünyanın En Sık Kullanılan İnternet Siteleri <https://www.alexa.com/topsites> (Erişim Tarihi: 15.11.2019).
- URL 3. Avrupa Çevrimiçi Çocuklar Projesi <http://www.lse.ac.uk/media-and-communications/assets/documents/research/eu-kids-online/participant-countries/turkey/TurkeyExecSum.pdf> (Erişim tarihi: 12.03.2019).
- URL 4. Türkiye'de En Sık Ziyaret Edilen YouTube Kanalları <https://socialblade.com/youtube/top/country/tr> (Erişim Tarihi: 15.11.2019).
- URL 5. Dijital Oyunlar İçin Çocuk ve Aile Rehberliği Çalıştayı Sonuç Raporu. <https://www.ailevecalisma.gov.tr/media/2496/dijital-oyunlar-icin-cocuk-ve-ailerehberligi-calistayi-raporu.pdf> (Erişim Tarihi: 29.10.2019).
- Yaylacı, S., Serinken, M., Elicabuk, H., Yılmaz, A., Dal, O., & Kaya, G. F. (2015). Youtube Kaynaklı Türkçe “Temel Yaşam Desteği” ve “Kalp Masajı” Videolarının Güvenilirliği. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 7(1), 38-45.

BEDENİN KONTROLÜ VE GÜZELLİĞE İNDİRGENEN SAĞLIK¹

M. Çağlar Kurtdaş²

Özet

Sağlık yaşamın en vazgeçilmez olgusudur. Her ne kadar uzun bir süre sadece biyolojik bir durum gibi algılansa da sağlık; biyolojik, kültürel ve toplumsal faktörler tarafından belirlenen ve şekillendirilen bir olgudur. Ancak sağlık ve hastalık olgusu, özellikle tıp bilimi açısından biyomedikal bir bakış açısıyla uzunca bir süre bedenın gösterdiği semptomlara indirgenmiş ve sağlığın sosyal ve kültürel boyutu görmezden gelinmiştir. Biyomedikal bakış açısının değişmesi ile birlikte ise sağlık kültürün ve gündelik yaşamın önemli bir parçası haline gelmiştir. Sağlığın bireysel bir çaba sonucunda elde edilebilir bir olgu olması, özellikle bedene yönelik söylemlerin ve ilginin de atmasına neden olmuştur. Bu süreç aynı zamanda sağlığın tüketim toplumunda bir tüketim nesnesi haline gelmesi ve bedenın disipline edilmesine yönelik çabaların da artmasına yol açmıştır. Bu çaba ve ilgi ise özellikle kadın bedeni üzerinde yoğunlaşmış ve kimi zaman sağlığın güzelliğe indirgenmesi bir durum ortaya çıkmıştır. 2013 yılında Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalında yapılan “Çalışan Kadınların Sağlık Bilincinin Sosyolojik Analizi (Malatya Örneği)” isimli doktora tezinin bir bölümünden faydalanılan bu bildiri, sağlığın güzelliğe indirgenmesi konusu sosyolojik bağlamda ele alınmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Sağlık, Beden, Güzellik, Kontrol*

¹ Bu Bildiri 2013 yılında Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalında yapılan “Çalışan Kadınların Sağlık Bilincinin Sosyolojik Analizi (Malatya Örneği)” isimli doktora tezinin bir bölümünden türetilmiştir.

² Dr. Öğr. Üyesi, Adıyaman Üniversitesi, Fen Edebiyat Fak., Sosyoloji Bölümü, ckurtdas@adiyaman.edu.tr.

1. Bedenin Kontrol Altına Alınması ve Sağlık Göstergesi Olarak Güzellik Olgusu

İnsan yaşamının vazgeçilmezi olan sağlık alanında geçmişten günümüze önemli gelişmeler yaşanmıştır. Her geçen yüzyılda sağlık/hastalık anlayışları ve tedavi yöntemlerinde gelişmeler ve değişiklikler olmuş, hastalık ve hastalığın tedavisinde önemli adımlar atılmıştır. Belli bazı dönemler ise önemli değişikliklerin ve gelişmelerin yaşandığı dönemler olarak dikkat çekmektedir. Örneğin, hastalık ve hastalığın tedavisinde bilimsel yöntemlerin kullanılmaya başlanması ile modern tıbbın ortaya çıkışı ve kurumsallaşması bu dönemlerden biridir. İçinde yaşadığımız dönem de yaşanan sosyo-kültürel ve ekonomik değişimlerle birlikte sağlık/hastalığa ve tıba olan bakış ve yaklaşım da değişmiş, bu değişiklikler beraberinde yeni dinamikler, toplumsal ve kültürel değişimler meydana getirmiştir.

İçinde yaşadığımız dönemde meydana gelen en büyük değişiklik hastalık kavramından çok tüketim ve sağlık kavramlarına doğru yaşanan kültürel bir değişimdir. Büyük saygı duyulan tıp kurumu ve hekimlik sağlığa ilişkin söylemlerden biri (Cirhinlioğlu,2001:102) haline gelmiş, sağlık bireyselleştirilerek günlük yaşamın ayrılmaz bir parçası olmuştur. Kendi sağlıklarından sorumlu olan bireyler için sağlık artık gereği yerine getirildiği zaman elde edilebilir bir olgu olarak yaşamın her alanına sirayet etmiş, bireylerin sağlık/hastalığa yönelik algılarını tamamen değiştirmiştir. Sağlık açısından normal olabilmek daha önce hiç bu kadar değiştirilebilir, geliştirilebilir, geleceğe ve ilerlemeye yönelik bir şey olarak görülmemiştir (Vigarello-Holt,2011:290). Hastalıktan sağlığa olan bu kültürel değişim beraberinde yeni yaklaşımlar ve değişiklikler meydana getirmiştir. Bu değişikliklerden en önemlisi ise bedene olan bakışın değişmesidir. Modern tıbbın hastalığı, bedenin bir parçasının bozulması olan kabul ettiği ve bedeni bir makineye benzettiği anlayış değişmiş, beden artık toplumsal ve kültürel bir olgu olarak toplumsal hayatın merkezinde yer almaya başlamıştır.

Beden söz konusu olduğunda ortaya çıkan en büyük gelişmelerden biri, bedenin sağlık aracılığıyla kontrolüdür. Bu durum gündelik yaşamın tıbbileşmesini ve sağlığın bireyselleşmesini beraberinde getirir (Sezgin,2011:25). Gündelik yaşam tıbbileşince ve sağlık bireyselleşince hedef “sağlıklı beden” ve bu bedene ulaşma yolları olmaktadır.

Gündelik yaşamda sağlıklı olmak temel hedef haline gelince, doğru zihinsel tutumla ve sağlıklı olmaya verilen önem her şeyi kapsayan bir gerekliliğe boyun eğmiştir. Bunun sonucunda ortaya çıkan nihai ürün ise daha iyi görünmektir (Coward,1989:22).

Yeni dönemde sağlık anlayışının değişmesi ile birlikte bedene olan bakış da değişmiştir. Toplumsallaşan beden kültürün bir parçası haline gelince beden yavaş yavaş keşfedilmeye başlamıştır (Paquet,2007:78). Günümüzde beden seyirlik bir nesne, üzerinde çeşitli simgeler taşıyan bir meta olmuştur. Beden değişen anlamı ile birlikte standartlaşmış, standart ideal bir beden, ulaşılması gereken bir hedef olarak sunulmuştur (Çabuklu,2004:102). Bu yeni dönemde, bin yıllık bir pürütanizm çağından sonra fiziksel ve cinsel özgürleşme biçiminde bedenın “yeniden keşfi” ve reklamda, modada, kitle kültüründeki mutlak varlığı, bedenın etrafını kuşatan sağlık, perhiz, tedavi kültü, gençlik saplantısı, bedenle ilgili bakımlar, rejimler bedeni kuşatan “arzu söylemi”; bunların hepsi bedenın günümüzde kurtuluş nesnesine dönüştüğünün kanıtıdır (Baudrillard, 2004:163). Bütün bunların sonucunda beden yeniden keşfedilmiş, özgürleşmiş ve farklı anlamların yüklendiği bir nesne haline gelmiştir.

Hewitt’e göre 17. yy’den sonra özellikle de 18. yy’de gelişen teknoloji ile birlikte bedenın yaşamını, sağlığını korumak ve düzenlemek için sağlık, cinsellik, eğitim vs. gibi çeşitli kontrol teknolojileri geliştirilmiştir (Hewitt,1999:232). Bu süreçte beden, başta tıp olmak üzere birçok farklı disiplinin gözetim ve kontrol biçiminin odağı haline gelmiştir. Kliniğin doğuşu ve tıbbi eğitim sürecinin hastaneye taşınması ile birlikte bireysel beden düzeyindeki hastalık durumu problemi, klinik ve hastane düzeyinde kurumsal düzenleme ve kontrolün gelişmesine ve devletin hayatın üretimi ve yeniden üretimine sürekli müdahalelerde bulunduğu biyo-politika ilkesinin gelişmesine neden olmuştur (Turner,2011:244). Bunun sonucunda beden günümüzde bir proje olmuştur. Bireylerin bedenlerinin görünümünü, boyutunu, biçimini ve hatta kapsamını yeniden inşa etmek için potansiyelleri vardır. Bunun en iyi örneği sağlıklı bir beden için kişisel bakım ve beden inşasıdır. Beden için bireysel sorumluluk alıp, kişisel bakım rejimleri uygulayarak beden içten ve dıştan izlenebilen bir proje haline getirilmiştir (Shilling,1993:5). Artık beden, başta otorite olmak üzere pek çok kurum ve yapının denetlediği, kontrol ettiği bir olgu olarak toplumsallaşmıştır.

Bedenin kontrol edilip, denetlenmesinde tıp kurumunun rolü oldukça büyüktür. Yeni dönemde değişen sağlık anlayışı ile birlikte sağlığın bireyselleşmesi ve bir yaşam tarzı haline gelmesi, sağlıklı olmak için bedenin sürekli denetimi ve kontrolünü mecbur kılmaktadır. Temel söylemi “sağlıklı beden” olan bu yeni sağlık anlayışı, bireylere kendi sağlıklarından ve dolayısıyla bedenlerinden sorumlu olduğu mesajını sürekli yinelemektedir. Gündelik yaşamın tıbbileşmesi sonucu sağlıklı olmanın temel hedef haline geldiği günümüzde sağlık, hastalığın veya rahatsızlığın olmaması durumundan ziyade güzel ve sağlıklı görünme düzeyinde indirgenmiştir. Bedenin toplumsallaşarak bir merkez haline gelmesi gündelik yaşamın pek çok kodlarının beden üzerinden yürütülmesine neden olmaktadır. Bu durum bireye, bedeni üzerinde kontrol ve denetim kurması zorunluluğunu ve baskısını da beraberinde getirir. Arzu edilen ve ideal bedene ulaşmak bireyin elindedir. Eğer birey buna ulaşamıyorsa bu bedeni üzerinde yeterli denetim ve baskı kurmamasından kaynaklıdır ki bu durum toplumsal baskıya neden olabilir.

Günümüzde sağlıklı yaşam söylemi beden kontrolüne indirgenmiştir ve söylem birçok iletişim kanalından sızarak “cinsel beden”, “sağlıklı beden”, “yaşlı beden”, “zinde beden”, “zayıf beden” ve “şişman beden” den bahsederek bireylere sürekli olarak bir bedene sahip olduklarını ve onu kontrol etmeleri gerektiğini hatırlatır. Sonuçta beden hayatımızı ne şekilde yaşadığımızın somut göstergesidir (Bozok,2011:44). Bedenin bir haz nesnesi ve seçkinlik simgesi haline dönüştüğü modern toplumda beden tüm alanlarda öne çıkmıştır. Birçok alanda gerçekleşen beden üzerindeki müdahale sonucunda amaçlanan şey, sağlıklı ve genç görünümlü bedendir (Işık,1998:160). Beden üzerinde var olan bu denetim ve kontrol mekanizmalarıyla kontrol altına alınan sadece bedenler olmamakta, yaşamlar da kontrol altına alınarak planlanan ve biçimlendirilen bir sürece dönüşmektedir. Aynı zamanda bu süreç sadece bireyleri değil toplumların da denetimini içerir (Sezgin,2011:22). Fiske’ye göre artık sağlığın anlamı bedensel değil toplumsaldır, güzelliğin anlamı ise estetik değil siyasidir. Bu nedenle gerek sağlık gerekse de güzellik toplumsal iktidarı uygulamaya yönelik söylemlerdir (Fiske,1999:115).

Beden üzerinde uygulanan kontrol ve baskının dikkat çekici önemli bir yanı kadın bedenin ön planda olması ve birçok alanda söylemlerin ve denetimin kadın bedenine yönelik olmasıdır. Bütün kültürler için beden hem toplumsal anlamları destekleyen anlam hem de

simge üretiminin birincil kaynaklarından biridir. Söz konusu kadın bedeni olduğunda kadın bedeni üzerindeki atıflar daha da yoğunlaşmaktadır (Özbudun,2006:22). Özellikle batı kültüründe kadın bedeni, özel bir ilgi nesnesi ve yeni bir tür saplantı olmuştur. Bu yeni saplantı kadınları cinsellik ve sağlık hakkındaki bir dizi meşguliyetin taşıyıcısı yapmıştır (Coward,1989:20-21). Hastalık gelmeden hastalığı önleme yaklaşımı sağlıklı bir beden inşası olarak dayatmaktadır. Sağlıklı bir beden için bedeni izlemek ve kontrol etmek gerekmektedir ki bu bedeni izleme ve kontrol etme davranışı daha çok kadına atfedilen bir davranıştır. Bedeni nesneye dönüştüren yeni sağlık anlayışının özellikle kadına uygun olduğu bir gerçektir (Kaya,2011:121-124). Yapılan araştırmalar kadınların kendi vücutlarıyla ilgili görüşlerinin erkeklerinkinden daha olumsuz olduğunu göstermektedir. Kadınlar güzellik ve çekicilik konusunda eleştirilere maruz kalmakta ve sürekli seyrediliyor olmak huzursuzluk duygusunu beraberinde getirmektedir (İnceoğlu-Kar,2010:73-74). Kadın bedeninin seyirlik bir nesne haline getirilmesi ve bu konuda kadınlar üzerinde oluşan baskı, kadın bedenini daha fazla denetime ve kontrole açmaktadır.

Günümüzde sağlıklı olmak ile güzel görünmek arasındaki ilişki hemen her yaştaki insan için geçerli bir olgudur. Bedenin bir simgeye dönüşüp, bireyi yansıtması hemen her yaştaki insanın bedenini denetleyip, “ideal beden” standartlarına uygun hale getirmeye zorlamaktadır. Yaşamın normal döngüleri ve evrelerinin medikalize edilmesinin yanında kontrol edilip standartlaşmaya maruz bırakılmaktadır. Sağlıklı olmak ile güzellik arasında kurulan bu sorunlu ilişki, gerçek sağlığın gözden kaçırılmasına neden olmaktadır.

2. Yöntem

Bu araştırma betimleyici ve ilişki arayıcı nitelikte olup, bir saha çalışmasına dayanmaktadır. Araştırmanın evrenini Malatya Merkez İlçedeki çalışan kadın nüfus oluşturmaktadır. Araştırma evreni bazı meslekler seçilerek oluşturulmuştur. Buna göre araştırma evrenimiz sınırlandırılmış bir evrendir. Buna dayanarak daha çok kadınların yoğun olarak çalıştığı meslekler araştırma evrenini oluşturmaktadır. Bu meslekler; öğretmen, ebe-hemşire- öğretim üyesi-görevlisi, hâkim-savcı-avukat, doktor, eczacı ve memurdur. Buna göre araştırma evrenimiz 6198 kişidir. 6198 olarak belirlenen evrende

%99 güven düzeyi + - 5 göz yumulabilir yanılğı payı (Sencer,1989:610) hesaplamasıyla araştırma örneklemini 620 kişi olarak belirlenmiştir. Araştırmamızın örneklemini, evreni oluşturan her meslek grubu için %10 kota örnekleme yöntemi ile araştırma evreninden tesadüfi örnekleme metodu ile seçilmiştir. Araştırmada bilgi toplama aracı olarak “anket” kullanılmıştır. Uygulanan anketler, SPSS for Windows istatistik programı kullanılarak değerlendirilmiştir. Araştırma varsayımlarının sınanmasında frekans dağılımları, bağımsız değişkenler olan yaş, medeni durum, gelir ve meslek değişkenlerine bağılı olarak çapraz tablolama ve Ki-kare (χ^2) testi kullanılmıştır.

3. Bulgular ve Yorumlar

İçinde yaşadığımız dönemde güzellik ve fiziksel görünüşe verilen önem, özellikle kadınlar için, oldukça artmıştır. Güzelliğın kadın bedenine indirgenmesi sonucunda güzel görünme ve fiziksel görünüşe önem verme kadınlar için mutlak bir buyruğa dönüşmüştür. Bu buyruğun en önemli sonuçlarından biri; güzel görünme ve fiziksel görünüşe önem vermenin kadınlar üzerinde baskı yaratmasıdır. Bu baskı toplumsal yaşamın hemen her alanında kendini hissettirmekte ve kadınlar genç ve güzel görünmek için ellerinden geleni yapmaktadır. Hemen her alanda kadınlara güzel ve bakımlı görünmeleri gerekliliğı hatırlatılarak bunu yapmayan ya da yapamayanlar kendilerini suçlu hissetmekte ve sosyal kabul edilebilirlikleri zayıflamaktadır.

Bu durum araştırmaya katılanlar arasında da gözlemlenmektedir. Buna göre araştırmaya katılanların %34,5'i her zaman, %49,4'ü genellikle %12,4'ü bazen fiziksel görünüşüne önem vermektedir. Çalışan kadınlar fiziksel görünüşlerine önem verme nedeni olarak en fazla (%89,0) “kendimi iyi hissetmek için” cevabını vermişlerdir. Bu sonuç bize kadınlar üzerinde yaratılan mutlak güzellik buyruğunun ve baskısının ne denli etkili olduğunu göstermektedir. Çünkü güzel görünmeyen kadın kendini iyi hissetmemektedir. Mutlak güzellik vurgusuyla baskı altına alınan günümüz kadınlarının kendilerini iyi hissetmelerinin yolu güzel görünmek ve ideal bedene ulaşmaktan geçmektedir.

Fiziksel görünüşe önem verme nedenleri yaşa bağılı olarak değişmektedir. Tüm yaş gruplarında “kendimi iyi hissetmek için” cevabı yüksek oranda olsa da, diğer yaş

gruplarına oranla 20-29 yaş ve 50 yaş ve üzerinde “güzel görünmek için” cevabı daha yüksektir. Bu cevap özellikle 50 yaş ve üzeri çalışan kadınlar için anlamlıdır. Yaşlılığın bir kusur sayılıp, gençliğin ve genç kalmanın yüceltildiği günümüzde güzellik sadece gençliğe ait değil tüm yaş gruplarının elde edebileceği bir olgu haline getirilmiştir.

Fiziksel görünümün yapılan iş için önemli olup olmadığı konusunda; araştırmaya katılanların %48,2’si fiziksel görünümün önemli olduğunu belirtirken, %51,8’i önemli olmadığını belirtmiştir. Sonuçta iş ve meslek söz konusu olduğunda temel alınacak kriterler; eğitim ve bilgi düzeyi, tecrübe vb. gibi etkenler olması gerekirken, özellikle kadınlar için fiziksel görünümün de etkin olması düşündürücü bir gerçektir. Güzelliğin ve fiziksel görünümün sosyal kabul edilebilirlikte önemli bir etken olduğu bu sonuçlarda da görülmektedir. Araştırmaya katılan kadınların hemen hemen yarısı da bu şekilde düşünmektedir. Yapılan işte fiziksel görünümün önemli olup olmadığı araştırmaya katılanların eğitim düzeylerine göre değişmektedir. Yapılan işte fiziksel görünümün önemli olduğu düşüncesi eğitim düzeyi artıkça yükselmektedir.

Yapılan işte fiziksel görünüşün önemi konusunda yaş değişkenine baktığımızda ise; yaş ilerledikçe yapılan işte fiziksel görünüşün önemli olduğu düşüncesi artmaktadır. Yaşın ilerlemesine bağlı olarak yaşlanan ve yıpranan bedenle birlikte fiziksel görünüş ve çekicilik düzeyleri de azalmaktadır. Buna bağlı olarak ilerleyen yaşlarda fiziksel görünümünden dolayı ayrımcılığa uğrayan veya üzerinde baskı hissedenden kadınların sayısının artması beklenen bir durum olmaktadır. Araştırmada elde edilen veriler de bu düşünceleri desteklemektedir.

Araştırmaya katılan çalışan kadınların %87,6’sı fiziksel görünümünü iyileştirmek için çaba harcarken sadece %12,4’ü bu konuda bir şey yapmamaktadır. Fiziksel görünümünü iyileştirmek için çaba harcayan çalışan kadınların %35,0’i spor, %32,4’ü makyaj ve %16,3’ü diyet yapmaktadır.

Araştırmaya katılan çalışan kadınlar için de ideal beden ölçüsü en fazla (%58,5) tıbbın belirlediği beden kitle endeksi olmuştur. Bu sonuç günlük yaşamın tıbbileştirilmesi ve bedeninin tıp kurumu aracılığıyla denetlenmesini destekleyen bir bulgudur. Bu veriyi ideal

beden kişiden kişiye değişir (%36,0) ile manken ölçüleri (%5,5) takip etmektedir.

İdeal beden ölçüsü yaşa bağlı olarak değişmektedir. Hemen her yaş grubunda ideal bedenın tıbbın belirlediği beden kitle endekisi olduğu düşünceci hâkim olmakla birlikte; manken ölçülerinin ideal beden ölçüleri olduğunu en fazla elli yaş ve üzeri kesim düşünmektedir. Bunu 20-29 yaş arası kesim takip etmektedir.

Günümüzde sağlıklı olmak güzel görünmek ile eşdeğer hale gelmiş durumdadır. Bedensel ve ruhsal yönden sağlıklı olmak yerine sağlıklı ve genç görünmek daha önemli olmuştur. Sağlık olmanın sağlıklı görünmek anlamına gelmesi pek çok bakımdan bireylerin sağlığa ilişkin yanlış kanı ve uygulamaların zeminin hazırlamaktadır. Araştırmaya katılan çalışan kadınların da %42,7'sinin bakımlı ve güzel görünmenin sağlıklı olmanın bir göstergesi olduğunu belirmesi, sağlıklı olmanın güzel görünmek anlamına geldiğini destekleyici bir veridir.

Sonuç

Gelişen yeni sağlık anlayışının en büyük vurgularından biri beden üzerinedir. Sağlığın ticarileşmesi ve bir kontrol aracı olarak kullanılması süreçleriyle bağlantılı olarak sağlıklı olmak çoğu zaman iyi ve güzel görünmeye indirgenmiş durumdadır. Araştırma bulgularımıza göre de böyle düşünenlerin oranı yüksektir. Bunun sonucunda bakımlı ve güzel görünmek özellikle kadınlar oldukça önemli bir hale gelmiştir. Çünkü artık bakımlı ve güzel görünmek sağlıklı olmayla eş anlamlıdır. Bu yüzden günümüzde kadınlar fiziksel görünümlerine oldukça önem vermektedirler. Çünkü kadınlara güzel görünmeleri ve bedenlerine dikkat etmeleri gerekliliği sürekli olarak tekrar edilmektedir. Araştırmaya sonuçlarına göre de kadınların fiziksel görünüşlerine yüksek oranda önem verdiği görülmektedir. Güzellik günümüzde mutlak bir buyruğa dönüşmüştür. Bu buyruğa uymayan kadınlar ise kendilerini dışlanmış, suçlu hissetmekte ve sosyal kabul edilirlikleri azalmaktadır. Bu nedenle güzel görünmek kadınların kendilerini iyi hissetmesine neden olmaktadır. Araştırmaya göre böyle düşünen kadınların oranı çok yüksektir. Güzel görünmeyen kadın kendini iyi hissetmemektedir. Bu durum kadınlar üzerinde oluşturulan güzellik ve bakım baskısının ne denli kuvvetli olduğunu gösterir.

Kaynakça

- Cirhinlioğlu, Z. (2001). Sağlık Sosyolojisi. İstanbul: Nobel.
- Baudrillard, J. (2004). Tüketim Toplumu. Çev. H. Deliceçaylı - F. Keskin. İstanbul: Ayrıntı.
- Bozok, N. (2011). Biyoiktidara Özgü Bir Özne(l)leşme Pratiği Olarak Popüler Sağlıklı Yaşam Söylemi. Toplum ve Bilim. (122).37-52.
- Coward, R. (1989). Kadınlık Arzuları “Günümüzde Kadın Cinselliği”. Çev. Alev Türker. İstanbul: Ayrıntı.
- Çabuklu, Y. (2004). Toplumsalın Sınırlarında Beden. İstanbul: Kanat.
- Fiske, J. (1999). Popüler Kültürü Anlamak. Çev. Süleyman İrvan. Ankara: Ark.
- Hewitt, M. (1999). Bio-politics and Social Policy: Foucault's Account of Welfare. The Body Social Process and Cultural Theory, Edited by: Mike Featherstone&Mike Hepworth& Bryan S.Turner, Sage Publications.
- Işık, E. (1998). Beden ve Toplum Kuramı. İstanbul: Bağlam.
- İnceoğlu, Y. – Kar, A. (2010). Yeni Güzellik İkonları: İnsan Bedeninin Özgürlüğü mü?, Mahkûmiyeti mi?. Dişilik Güzellik ve Şiddet Sarmalında Kadın ve Bedeni içinde. Yasemin İnceoğlu & Altan Kar (Ed.). İstanbul: Ayrıntı.
- Kaya, Ş. Ş. (2011). Televizyonda Kadın, Sağlık ve Hastalık, Sosyoloji Araştırmaları Dergisi.14(2). 118-150.
- Özbudun, S. (2006). Toplumsal-Cinsiyet Hiyerarşi Mekânı Olarak İnsan Bedeni. Toplum ve Hekim. 21(1).
- Paquet, D. (2007). Ayna Ayna, Güzel Ayna...Bir Güzellik Öyküsü. Çev. Orçun Türkay. İstanbul: Yapı Kredi.
- Sencer, Muzaffer (1989). Toplum Bilimlerinde Yöntem. İstanbul: Beta.
- Sezgin, D. (2011) Tıbbileştirilen Yaşam Bireyselleştirilen Sağlık. İstanbul: Ayrıntı.
- Shilling, C. (1993). The Body and Social Theory, SAGE Publications.
- Turner, B. S. (2011). Tıbbi Güç ve Toplumsal Bilgi. Çev. Ümit Tatlıcan. Bursa: Sentez.
- Vigarello, G. – Holt R. (2011). İşlenen Beden, 19. yüzyılda Jimnastikçiler ve Sporcular. Bedenin Tarihi 2 Fransız Devrimi'nden Büyük Savaş'a içinde. Çev. Orçun

Türkey. Hazırlayanlar: Alain Corbin & Jean-Jacques Courtine & Georges
Vigarello (Haz.). İstanbul: Yapı Kredi.

SOSYAL MEDYADA TÜKETİM PRATİKLERİ ÜZERİNDEN BENLİK SUNUMU: INSTAGRAM ANNELERİ ÖRNEĞİ

Fatma Mısır¹

Özet

İhtiyaçlar doğrultusunda edinilen mallar şeklinde ele alabileceğimiz tüketim, Bocoock (1997:12) tarafından “yalnızca gereksinimlerle değil, ama gittikçe artan bir şekilde, arzulara dayanan bir olgu” şeklinde tanımlanmıştır. İnsanlar, elde ettikleri mallardan haz duyabilir, bu malları sahip oldukları statüyle ilişkili görebilir veya sadece ihtiyaçlarını karşılayabilirler. Modern dönem için önemli olansa nesnenin sahip olunmasına atfedilen statü değeridir. Kişiler, sahip olduklarıyla yani tükettikleriyle, kendisinin diğer sosyal gruplarla arasındaki mesafesini belirler.

Bu çalışmada Instagram’da belirlenen ‘anne profilleri’ içerik analizi yöntemiyle incelenmektedir. İncelenen dört profilin (gamzeliiedizz, bahar_bozdog, hatipoglugizem, seymasubasi) de profil sayfası herkese açıktır. İncelenen dört profilin tüketim pratikleri üzerinden ele alınan fotoğrafları, dört kategoriye ayrılarak değerlendirilmiştir.

- 1- Evlilik töreni ve hazırlığı ile ilgili fotoğraflar,
- 2- Bebek bekleyen annelerin hazırlık ve organizasyon fotoğrafları,
- 3- Dış mekân-iç mekân profesyonel fotoğraf çekimi fotoğrafları,
- 4- Gidilen mekanlar ve giyilen kıyafetler ile ilgili fotoğraflar.

Profillerde paylaşılan fotoğraflar ile annelerin, çocukları üzerinden benliklerini oluşturduğu ve bu fenomen üzerinden hayatlarının büyük bir kısmını şekillendirdikleri gözlenmiştir. Annelik kavramının, tükettikleri nesnelere üzerinden yeniden tanımlandığı

¹ Arş. Gör., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, fatma.misir@omu.edu.tr

savunulmaktadır. Bireyler artık kimliğini, gerçeklik yerine, sanal ortamları kullanarak oluşturduğu imajı aracılığıyla ifade etmeyi tercih etmektedir. Bu da organizasyonlara harcanan paralar, ihtişamlı gösteriler, kıyafetler ve mekanlarla ve bunların takipçilere idealize edilmiş fotoğraflar yoluyla ulaşması ile gerçekleştirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Sosyal medya, Instagram, Tüketim, Benlik sunumu.*

1. Giriş

İletişim için çok önemli bir unsur olan medyanın, küreselleşmeyle birlikte farklı işlevleri de ortaya çıkmaktadır. İnternetin hayatımıza girmesiyle birlikte insanların birbirinden haberdar olma hızı artmış ve modanın değişimi hızlanmıştır. Özellikle sosyal medya aracılığıyla gerçekleştirilen bilgi paylaşımı ve iletişim bu değişime sebep olmaktadır. Bazı uygulamalar (applications) üzerinden sağladığımız bu iletişim, insanlar arasındaki rekabeti de artırmaktadır. Zaman tüketiminin söz konusu olduğu bu mecralarda, sosyal hayatta tüketilen nesnelere üzerinden de bir sunum yapma gayretinde olunmaktadır. Fotoğraf, video, yazı gibi içeriklerin paylaşımının yapıldığı sosyal medya uygulamalarına baktığımızda, kullanımın, yalnızca iletişim sağlamak ve bilgi paylaşmak için yapılmadığı görülmektedir. Bireyler, paylaşımında buldukları şeyler üzerinden kendilerini seyircilerine sunmaktadırlar.

Bu çalışmada ele aldığımız uygulama, Instagram adlı uygulamada paylaşılan fotoğraflarda gösterilen ürünler ile, giyilen kıyafetler, gidilen mekanlar, arkadaşlar ve gerçekleştirilen etkinlikler ile kullanıcılar, çoğu zaman bir tüketim gösterişi yapma çabası içindedirler. Profillerde paylaşılan fotoğraflar ile annelerin, çocukları üzerinden benliklerini oluşturduğunu ve bu fenomen üzerinden tüm hayatlarını şekillendirdikleri gözlenmiştir. Bunu da tükettikleri nesnelere üzerinden sunmaktadırlar. İncelenen dört profil de çok takipçisi olan ‘fenomen’ annelerdir. Çocuklarıyla birlikte yedikleri yemekleri, gittikleri mekanları, gezdikleri yerleri, giydikleri kıyafetleri, gerçekleştirdikleri etkinlik ve organizasyonları sıklıkla paylaştıkları görülmektedir. Sözü geçen bu durumların ele alınan profil gibi benzer fenomen profillerinde ve onların takipçilerinde de yer bulduğunu söylemek gerekmektedir. Goffman’ın günlük yaşamda

benliğin sunumu ile ilgili ortaya koymuş olduğu performans, seyirci, takımlar gibi kavramları içeren teorisiyle bu durum incelenmeye çalışılmıştır.

2. Tüketim

Tüketimin hem statü ile ilgili hem de haz kavramı ile ilgili tanımlamaları yapılabilmektedir. Mutluluk verici olan tüketme ve alışveriş kavramları haz duygusu ile açıklanabilmektedir. Bireyler, bir nesneye sahip olduklarında ona duydukları hazzı giderebilir ve mutluluğa erişebilirler. Fakat bu süreç bir döngü halinde ilerlemektedir. Sahip olmadan önce büyük bir tutku beslenen tüketim nesnelere, onlara sahip olduktan sonra hiç de göz alıcı gelmemektedir. Aynı şekilde bu tutku nesnelere maddi boyutları, onlara sahip olundukça artış göstermektedir. Hep daha fazlasını isteyen insan, fazlasına sahip olduğunda nesneye, eski kıymetini göstermemektedir.

Baudrillard'a göre (2017:95) “tüketim toplumu aynı zamanda tüketimin öğrenilmesi toplumu, tüketime toplumsal bir biçimde alıştırılma toplumdur”. Post-modern toplum için artık tüketim, Baudrillard'ın simülasyon olarak adlandırdığı nesnelere edinme isteği ve nesnelere dünyasın içinde hiç durmadan vermek ve almak döngüsü haline gelmiştir. Sosyal medyada karşılaşılan tüm nesnelere tüketebilme ihtimali, kişiyi bu döngünün içine sokmaktadır. Ve artık herkes, benzer ürünler tüketmeye başlamaktadır.

Marcuse (1990), “Tek Boyutlu İnsan” kitabında gereksinimlerin gerçekliği ve yanlışlığı üzerinde durmaktadır. Ona göre yanlış gereksinimler bireye dışarıdan baskılanan gereksinimlerdir. Bunların karşılanması bireyde doyum sağlayabilir fakat bu doyum gerçek mutluluk getirmez ve kendi için bir gereksinim olmadığından dolayı da karşılanması gerekmez.

“İnsanlar kendilerini satın aldıkları metalarda tanıtmaktadırlar.... Bireyi toplumuna bağlayan düzeneğin kendisi değişmiş ve toplumsal denetim üretmiş olduğu yeni gereksinimlerde demirlemiştir” (Marcuse, 1990, s.8). Tüketilen ürünler belli gruplara ait özellikler sergilemekte ve onlar tüketildiklerinde, o grupla bütünleşmiş hissedilmektedir. Bu da anlık mutluluklara neden olabilmekte fakat tek tip tüketimin yolunu açmaktadır.

Bu çalışmada ele alacağımız üzere, Goffman (2014), “Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu” adlı kitabında kişilerin, hayatlarını yaşarken aynı bir tiyatro sahnesindeymiş gibi rollerini gerçekleştirdiğini ve bu rolleri kendi seyircisine sunduğunu savunmaktadır. Bu teorisini açıklamak için belli bazı kavramlar kullanmaktadır. Bunlar; performanslar, vitrin, takımlar, bölgeler ve bölgesel davranışlar ve ayrık rollerdir.

Dışarıdan baktığımız insanlar hakkında ilk merak ettiğimiz şeyin, kişinin iktisadi durumu olduğunu söyler Goffman. Kişiler de kendini ifade ederken iki tür izlenim sunmaktadır: Verdiği izlenim ve yaydığı izlenim.

İlki, sözlü simgeleri içerir, bildiğimiz iletişim tanımı bu kavramı açıklar. İkincisi ise gözlemcinin değerlendirme yapabilmesini sağlayacak çeşitli eylemlerdir. İlkinde aldatma, ikincisinde rol yapma devrede olabilir.

Performanslar derken Goffman, kişinin sahip olduğu rollerden bahseder. Ona göre bir kişinin günlük yaşamı içinde sahip olduğu rolü kadar performans sunumu vardır. Bu performansı gerçekleştirmek için seyircilerine sunduğu izlenimi de ‘vitrin’i ile gerçekleştirmektedir. Kişilerin vitrini, sahip oldukları her şey olarak basitçe tanımlanabilir.

Bu sunumları gerçekleştirirken belirli bölgeler vardır. Sunumun gerçekleştiği, yani rol yapılan bölgeye ‘sahne’ adını vermektedir Goffman. Ön sahne ve arka sahne olarak ayırdığı bu kavramı, seyircilere gösterilmek istenen özelliklerin sunulduğu bölge (ön sahne) ve seyircilere gösterilmekten kaçınılan özellikler olan bölge (arka sahne) olarak tanımlamaktadır.

Bu rolleri gerçekleştiren kişiler, idealize edilmiş görünümler sunar ve benliğini bu sunumlar üzerinden konumlandırır. Bu çalışmada da Goffman’ın teorisinde olduğu gibi benlik sunumlarının sahnelerle ve rollerle nasıl ortaya konulduğu incelenmiştir. Kişiler, takipçilerine idealize edilmiş fotoğraflar yoluyla rol yapmakta ve sunumlarını gerçekleştirirken kendilerini bu pratikler üzerinden tanımlamaktadır.

3. Araştırma Tasarımı

Bu alışma nitel bir çalışmadır. Instagram profilleri üzerinden içerik analizi yapılmıştır.

“gamzeliedizz”, “bahar_bozdog”, “hatipoglugizem” ve “seymasubasi” takma adlı hesaplar ele alınmıştır.

Profillerin ortak özellikleri “anne” ve “fenomen” olmalarıdır. Bu alışma için önemli olan tkretim pratikleri dört gruba ayrılarak incelenmiştir. Bunlar;

- 1- Evlilik töreni ve hazırlığı ile ilgili fotoğraflar,
- 2- Bebek bekleyen annelerin hazırlık ve organizasyon (hamilelik, doğuma hazırlık, doğum esnası, doğumdan sonrası) fotoğrafları,
- 3- Dış mekân-i mekân profesyonel fotoğraf çekimi fotoğrafları,
- 4- Gidilen mekanlar ve giyilen kıyafetler ile ilgili fotoğraflar.

4. Bulgular

İncelenen dört profilin ayrılmış olduğu dört kategori ayrı ayrı ele alınacaktır.

4.1. Evlilik töreni ve hazırlığı ile ilgili fotoğraflar

Ele aldığımız profillerdeki kadınlar, evlilik günlerini ‘en özel gün’leri olarak adlandırmaktadır.

Aylar öncesinden büyük organizasyonlar düzenlemekte ve her bir ayrıntıyı takipçileriyle paylaşmaktadırlar. Bu profillerin gerçekleştirmiş olduğu törenlerde, özellikle düğünün yapıldığı mekân benzer özellikler sergilemektedir. Birlikte çalışılan organizasyon şirketleri bu konuda kilit rol oynamaktadır. Instagram üzerinden iletişimin kurulduğu bu şirketler, törenin nasıl yapılması gerektiğine dair en ince detaylara kadar organizasyon sahipleri ile iletişim kurar ve her bir ayrıntıyı Instagram sayfaları üzerinden paylaşırlar. Bu yolla hem reklam yapmış hem de organizasyon sahibinin sunumuna katkı sağlamış olurlar. Bu organizasyon şirketleri, öneri üzerine tercih edilmenin yanında, yine şirketlerin Instagram sayfaları üzerinden de seçilebilmektedir. Instagram sayfasında

yapılan paylaşımlara göre bu tercih yapılmaktadır. Bireyler, kendi düğünlerinin de bu sayfada paylaşılmasını istemektedir.

Bir diğer dikkat edilen konu ise gelinliklerini hangi modacıya diktirdikleri ile ilgilidir. Ünlü isimlerle çalışamayan veya daha düşük bütçeli tasarımlar kullanmak zorunda olan profil sahipleri, kendi gelinlikleri ve diğer kıyafetleri için reklam ürünü almakta veya taklit dikimler tercih etmektedir.

Goffman (2014), izlenim yönetimini, seyircilerin, kendileri hakkındaki düşüncelerini kontrol edebilme durumu olarak tanımlamaktadır. Bu fotoğraflarda da gördüğümüz gibi bireyler, sahne önü performanslarını gerçekleştirirken Goffman'ın söylediği aldatma ve rol yapmayla benliklerini ortaya koymaktadırlar. Bunu gerçekleştirirken sahip olduklarından hep daha fazlasını göstermeye çalışarak yani tüketim nesnelere üzerinden bir 'ön sahne' hazırlamaktadırlar. Bu şekilde, takipçilerinin onlar hakkında düşündüklerini kontrol etmek istemektedirler.

4.2.Bebek bekleyen annelerin hazırlık ve organizasyon (hamilelik, doğuma hazırlık, doğum esnası, doğumdan sonrası) fotoğrafları

Bu kategori en çok üstünde durulması gereken kategoridir. Özellikle organizasyon şirketleri ile çalışmalar bu kategoride önem kazanmaktadır.

Hamilelikten itibaren cinsiyet partisi, bebek için alışveriş, baby shower, doğum odası etkinliği, mevlit, hoş geldin partisi, dış partisi ve doğum günleri şeklinde birçok kutlama yapıldığı gözlenmiştir. Bu kutlamaların benzer özelliklerde olmasına sebep olan şey organizasyon şirketlerinin bir moda oluşturması ile ilgili olduğu söylenebilir. Bu kategori, alt kategoriler halinde ele alınacaktır:

4.2.1. Bebeğe ve doğuma hazırlık

Bebeğin cinsiyeti öğrenildikten sonra özellikle pembe ve mavi renkler ağırlıklı olarak tercih edilmekte ve buna göre bebek odası tasarımı yapılmaktadır. Toplumsal cinsiyet rolleri de daha doğmadan çocuğa yüklenmeye başlanmaktadır.

Bunun haricinde marka iş birlikleri ile gerçekleştirilen reklam çalışmaları olmaktadır. Anneye gönderilen bebek bakımı ile ilgili bir ürünü, anne, fotoğraf çekerek ve ne kadar iyi bir ürün olduğunu açıklamaya ekleyerek, diğer anne takipçilerine reklam yapmaktadır. Henüz kullanılmayan bir ürün bile olabilmektedir bu. Bu reklam ürünleri hem kendi anneliğinin ne kadar özenli ve bilinçli olduğunu göstermek hem de diğer anneleri bu nesnelere tüketmeye itmek amacıyla kullanılmaktadır.

4.2.2. Baby shower

Bu partiler, doğuma birkaç ay kalan annelerin, hediye kabul ettikleri etkinliklerdir.

Buraya getirilen hediyeler, genellikle yine Instagram üzerinden parti sahibi annenin istek listesi üzerinden alınmaktadır. Çocuğun cinsiyetine göre renk ve konsept belirlenmektedir.

Bu organizasyonların sahibi anneler, performanslarını (partileri) sergilemek için vitrinlerini (organizasyon şirketlerinin hazırladığı konsept masa ve dizaynları) mükemmel bir özenle sunmaktadırlar. Bu da kişilerin, konukları tarafından hoş görülme isteği için yapılmaktadır.

Bu etkinlikler için çoğu zaman ev dışı bir mekân (set) seçilmektedir. Çünkü bireyler, ev içi uygunsuz görüntüleri veya saklamak istedikleri özellikleri dış mekanlarda kolaylıkla yok sayabilmektedir.

4.2.3. Hastane ve doğum odası organizasyonu

Hastane doğum odası, doğuma iki-üç gün kala organizasyon şirketleri tarafından süslenmektedir. Doğum sonrası ziyaret için misafirlere ikramlar hazırlanmaktadır. Doğum yapılan hastane özel olarak seçilmekte ve benzerlik göstermektedir.

Geleneksel değerler korunmaya çalışılırken, modern bir maske ile sunumları gerçekleştirilmektedir. Doğum organizasyonlarında şerbet verilmesi buna örnek olarak verilebilir.

Adetleri ve gelenekleri korumaya çalıştıkları algısı verilmekle birlikte, global tasarımlarla modayı da yakalayan ve bu sentezi mükemmel bir şekilde başarabildiğini göstermek isteyen bir tutum söz konusudur.

Bunun yanında, doğum anında bile baba, sahnede çok az işleve sahiptir. Bu organizasyonlar ve bebek, yalnızca anneye aitmiş gibi davranılmaktadır.

4.2.4. Doğum sonrası

Doğumun hemen sonrasında annelerin Instagram sayfalarında doğumda aldıkları kiloları vermeye çalıştıklarını söyleyen paylaşımlar yapıldığı görülmektedir.

Diyetisyen, spor ya da pilates gibi seçenekleri deneyen anneler, gittikleri spor mekanları ya da beslenme uzmanları üzerinden de gösteriş yapmaktadırlar.

4.2.5. Mevlit ya da hoş geldin partisi

Doğumdan sonraki kırkıncı gün, kimi anneler kırk gün mevlidi yapmak için kimi anneler de tüm misafirlerini ağırlamak için bir etkinlik düzenlemektedirler. Kimi anneler ise süt partisi adı altında bir davet vermektedir. İki organizasyon da yine şirketler aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Bu yüzden benzer pratikler sergilenmektedir.

Fotoğraflar altında yazılan açıklamalarda parti organizasyonunu yapan şirketlere ve kıyafetlerini aldıkları markalara teşekkür eden anneler, bu organizasyona katılan arkadaşlarını çok sevdiğini belirten övgü dolu sözlere de yer vermektedir.

Seyirciler olarak değerlendirmemiz gereken parti davetlilerinin, performansa tam bir inanç göstermesi beklenmektedir. Arka sahneyi görmeyen seyirciler, işlerin ne kadar yolunda gittiğini, statüleri gereği zevklerin ne kadar güzel ve iktisadi anlamda iyi bir durumda olduğunu gözlemlemelidir.

4.2.6. Doğum günü

Anneler kendilerinin veya eşlerinin doğum günlerine, çocukların doğum günlerine verdikleri kadar önem göstermemektedir.

Çocukların isteklerine göre ve arkadaşlarından özendiği konseptlere göre bu etkinlikleri gerçekleştirdiklerini söyleyen annelerin aslında çoğu, kendi performanslarını gösterebilmek ve çocuğu üzerinden bir sunum gerçekleştirebilmek için bu partileri vermektedir.

4.3.Tüm özel günlerde gerçekleştirilen dış mekân-iç mekân profesyonel fotoğraf çekimi fotoğrafları

Organizasyon şirketlerinin vazgeçilmez parçası olarak fotoğraf çekimleri, yalnızca organizasyon zamanlarında tercih edilmiyor.

İç mekân-dış mekân olarak iki ayrı mekânda birçok farklı konseptte fotoğraf çekimleri yapılıyor. Evlilik töreni için ayrı, bebek bekleyen anneler için ayrı, bebek doğduktan sonra aile fotoğrafı için ayrı, yılbaşında Noel kostümleri giymiş çocuklara ayrı fotoğraf çekimleri yapılmaktadır. Hem iç mekân hem dış mekân çekimi olabildiği gibi yalnızca biri de tercih edilebilmektedir.

4.4.Gidilen mekanlar ve giyilen kıyafetler ile ilgili fotoğraflar

Bu kategoride anne-çocuk aynı cins kıyafet giydikleri ve çocuklarının diğer kıyafetlerini de ihtişamlı göstermeye çalıştıkları fotoğraflar gözlenmiştir. Bazen babanın da aynı kıyafeti giydiği görülmektedir. Her bir profilde giyilen kıyafetler, gidilen mekanlar ve çocuklarının giydiriliş şekilleri benzerlik göstermektedir. Ayrıca çocuk ile annenin mutfakta vakit geçirdiği fotoğraflar da benzerlik göstermektedir.

Sonuç

Sosyal beğeni ve onay alma Goffman'ın da söylediği bağlamda, benliği oluşturmak için önemli bir unsurdur. Kimliğin gelişimi için başvurulan bu yol, bu çalışmada tüketilen

nesnelerin gösterişi şeklinde ele alınmıştır. Seyircilerinden (takipçilerinden) pozitif geribildirim alan profil sahipleri, kendi benliğini bu çerçeveden oluşturma yoluna başvurmaktadır.

Sosyal ilişkiler ve etkileşim, benliği oluşturmada en etkili rolü üstlenmektedir. Kişiler, kimliklerini bağlı oldukları sosyal grubun pratiklerine göre şekillendirme eğilimindedir. Bu süreçte kişiler, yalnızca kendi benliklerini oluşturmakla kalmaz, çevrelerindeki de aynı etkinlik içerisinde dönüştürür. Instagram profillerini incelediğimiz annelerin, takipçilerini etkilerken, aynı anda -takipçilerinin pozitif geri bildirimleri vasıtasıyla- kendileri de etkilenmektedir.

Zorunlu tüketimin ne olduğuna karar vermek önemlidir. Kişilerin başlangıçta lüks olarak tükettikleri nesnelere, ait olduklarını düşündükleri statüye eriştiklerinde, lüks olmaktan çıkıp mecburi gereksinimler çerçevesinde değerlendirilmektedir. Önceleri fotoğraf çekimleri, her ‘önemli’ gelişme için bir parti, çocuklara satın alınan çok miktardaki oyuncaklar, boşa tüketim olarak değerlendirilirdi. Şimdi ise tüm anneler, kendilerini toplumsallaşma sürecinde bir yere oturtabilmek ve benliğini sağlamlaştırabilmek adına bu gösterişçi tüketimi zaruri görmektedirler. “Açıkça görüldüğü üzere, sözü edilen harcama nesnesinin gösterişçi boşa harcama kategorisine dahil edilmesi için aşırı müsrif olması gerekmez. Mal hem kullanışlı hem de müsrif olabilir ve tüketiciye faydası çok farklı oranlardaki kullanma ve boşa harcamadan ibaret olabilir” (Veblen, 2016, s. 92).

Sembolik etkileşim sürecinde kimliğin ve benliğin oluşumu internetle birlikte artık sosyal medya üzerinden gerçekleşmektedir. Benlik oluşumu ve sunumu, sosyal medyaya bağlı bir hale gelmiştir. Kişiler rolleri ile performansını gerçekleştirmekte ve seyircilerine sundukları oyunu, değerlendirmelerini beklemektedir. Ve bu değerlendirmenin pozitif olmasını beklemektedirler. Goffman’ın izlenim yöntemi olarak adlandırdığı şey, kişilerin seyircilerine sundukları oyunun yani benlik sunumlarının, onay bekleyen bir biçimde şekillenmesidir. Onaylanan (çok sayıda beğeni (like) alan) imajlar, sergilenmeye devam etmektedir. Bu çalışmada ele alınan profil sahiplerinin hemen her konuda benzer tüketim pratiklerini sergilemesinin nedeni de budur. Kendi seçtikleri zevklere göre bir yaşam tarzı

oluşturdukları gösterilmeye çalışılmaktadır. Bu zevkler ve tercihler üzerinden bir kimlik, benlik oluşturdukları göze çarpmaktadır.

Gösterilen profillerdeki fotoğraflarda ‘annelik kimliği’ baskın gelen roldür. Bireyler kendilerini çocukları üzerinden tanımlamaktadır. Çoğu profilde görülen tanımlalar (Melisa’s mom, Ediz’s mom vb.) buna örnek verilebilir.

Annelik kimliği, çocuğa sahip olmakla kalmayıp bu kimlik, tükettikleri nesnelere statü göstergesi olması bakımından pekiştirilmektedir. Ve birey artık kimliğini gerçeklik yerine, sanal ortamları kullanarak oluşturduğu imajı aracılığıyla ifade etmeyi tercih etmektedir.

Bu da organizasyonlara harcanan paralar, ihtişamlı gösteriler, kıyafetler ve mekanlarla ve bunların takipçilere idealize edilmiş fotoğraflar yoluyla ulaşması ile gerçekleşmektedir.

Kaynakça

- Baudrillard, J. (2017). *Tüketim toplumu* (N. Tural ve F. Keskin, çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 1970).
- Bocock, R. (1997). *Tüketim* (İ. Kutluk, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi. (Orijinal çalışma basım tarihi 1993).
- Goffman, E. (2014). *Günlük yaşamda benliğin sunumu* (B. Cezar, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 1959).
- Marcuse, H. (1990). *Tek boyutlu insan* (A. Yardımlı, Çev.). İstanbul: İdea Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 1964).
- Veblen, T. B. (2016). *Aylak sınıfın teorisi kurumların iktisadi incelemesi* (E. Kırmızıaltın, H. Bilir, Türkçe söyleyenler). Ankara: Heretik Basın Yayın. (Orijinal çalışma basım tarihi 1899).

PİERRE BOURDİEU KAVRAMLARI BAĞLAMINDA DENGBEJLİK: DİYARBAKIR DENGBEJ EVİ (AMED MALA DENGBEJA)

*Nurtuba Nurbaki*¹

“Ne anımsıyorsak onu biliriz”
Euklides

Özet

Sanat, insanlık tarihi kadar eski ve insanlık tarihinin her döneminde var olmuş bir olgudur. İnsanlığın geçirdiği evrimler ve olaylar her dönem kişilerin sanata bakış açılarını belirlemiş ve sanata olan bakışını yönlendirmiştir. Sanat, kişinin içindeki özneliği açığa çıkaran bir eylem ve kişinin özne olma durumunu ifade etmektedir. Kişi benliğini; mimari, resim, heykel, tiyatro, müzik ve edebiyat gibi çeşitli sanat etkinlikleriyle dışa vurmaktadır. Çalışma, Bourdieu sosyolojisi üzerinden sosyal kozmosların nesnel yapıları içerisinde sosyal faileri anlamaya yöneliktir. Çalışmanın sosyal faileri olan “Dengbejler” Türkiye’deki müzik sahası içerisinde “mikro kozmos” hususuna, “Sanat” ise “makro kozmos” hususuna denk gelmektedir. Bu çalışmada Dengbej sanatçısının diğer sanatçılara göre konumu ve dengbejliğin bir alanda sınırlı kalmasıyla alakalı Bourdieu’nun “alan, habitus, sermaye, konum” kavramlarıyla bağlantılı olarak analiz edilecektir. Dengbejliğin belli bir alanda sınırlı kalması ya da başka bir deyişle Türkiye’deki konumunun diğer sanat alanlarına göre daha az görünür kalmasına sebep olan problemler açıklanmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede kırsal alandan kentsel alana geçiş ile birlikte dengbejlik icrasında yaşanan düşüş problemi, Bourdieu’nun kozmosların değişimiyle ortaya çıkan güç kaybı kavramsallığı arasında bağlantı kurularak analiz edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dengbej, Alan, Habitus, Sosyal Konum, Kozmos.

¹ Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Yüksek Lisans 2. Sınıf Öğrencisi, nnurtuba@gmail.com

Giriş

Yuhanna İncil'inin ilk cümlesi "*Başlangıçta Söz vardı. Söz Tanrı'yla birlikteydi ve Söz Tanrı'ydı*" şeklinde başlar. İncil'de bahsedildiği üzere sözün çok uzun bir geçmişi vardır. Söz, yazısız toplumların ortak yaşamdaki tecrübelerini aktaran önemli bir sosyallik unsuru olarak görülmektedir. Söz veya sözlü gelenek unsurları, insanların binlerce yıllık geleneklerini, kültürlerini, tarihlerini ve bunlar gibi birçok sosyal sistem olgularını bellekte canlı tutarak günümüze kadar ulaştırmıştır.

Çalışma yazılı kültürün oldukça gelişmesine rağmen bazı toplumlarda sözlü gelenek, o toplumların içinde bulunduğu koşulların da etkisiyle başat konumdadır. Bu doğrultuda Kürt halkıyla bağlantılı olan kolektif belleğin oluşmasında bir aracı olarak dengbejlilik hala varlığını korumaktadır. Söz konusu kültürel faaliyet, bazı siyasi koşullardan ötürü bir dönem yasaklanmış olmasına rağmen bugün yaşatılmaya çalışılmakta ve dengbejlilik üzerinden sözlü kültür okumaları yapılmaktadır. Dengbejlerim adlı eserinde Mehmet Uzun dengbejliği şu şekilde açıklamaktadır: "*Dengbej, sese nefes ve yaşam verendir. Söyleyen, sözü nakşeden, belleği canlı, diri tutan hatta bellek olandır. Ancak bu anlatım dengbej için yeterli değildir aynı zamanda sesi stran, türkü ve müzik haline getirendir. Dolayısıyla dengbej; insana, insanlığa bir dil; kimlik, tarih, benlik, bellek veren ses, nefes; insanı, insanlığı, insani anlatıyı, çağlar boyu, zamanlar boyu, kesintisiz bir çağlayan haline getiren kaynaktır.*"(Uzun, 2006: 11-13). Bu bağlamda dengbej, sözü sanatsal bir forma sokarak bir döneme yahut dönemlere ait kültürel, siyasal, ekonomik ve toplumsal gibi unsurlara sesiyle nefes veren yani bir nevi diri tutan bir aktarıcı olarak görülebilir.

Çalışmanın esas ana eksenini Bourdieu'nun sosyolojisinde kullandığı kavramlar üzerinden dengbej sanatçısının konumu, dengbejliğe yönelimi, dengbejlilik alanında yaşanan güç kaybı gibi hususları habitus, alan, kozmos, sermaye kavramalı ile açıklanmaya çalışılmıştır.

Dengbejlik

Yazısız topluluklarda insanın, toplumsal tüm bilgi ve birikimini bir araya getirip, sözel aktarım aracılığıyla devamlılığını sağlaması ve bunu işlevsel olarak gündelik yaşamda yeniden canlandırması olarak tanımlanabilecek sözlü kültür, yazının temelidir. Sözlü sosyalliğin ürünü olan dengbejlik, hayatın içinde olan ve konu edindiği dönemin olaylarını bireysel ve kolektif bilinç süzgecinden geçirerek halka aktarmanın bir aracı şeklinde değerlendirilebilir. Bu aktarım, müzik yoluyla belli ezgiler aracılığıyla genelde enstrümanlı olarak gerçekleştirilmektedir. Ancak son 10 yıl içinde hem Kürt kültürü hem de uygulamalı performanslara bağlı olarak değişimler yaşanmış, örneğin günümüzde dengbejlik enstrüman ile icra edilmektedir (Reigle, 2013: 1). Görüşülenler bu konu da:

“...dengbejlikte saz, def gibi enstrüman olmamalı orada sadece ses olmalıdır.” (E.P., 25.11.2018/Diyarbakır).

“... Dengbej olmak isteyen sesinin güzel olması, birçok türküyü aklında tutması lazım. Televizyonda olan elinde mikrofonu ile önünde kağıttan okuyarak dengbej olunmaz. Dengbejlik bir alet olmadan doğal sesin ve hafızadan söyleyebilmektir.” (H.Ş., 22.11.2018/ Diyarbakır).

Dengbejlik, yazının kullanılmadığı dönemlerde toplumsal olayları hafızada canlı tutup önceki kuşakların bıraktıkları mirası, her yeni gelişmeyle beraber bir sonraki kuşağa aktararak 20. yüzyıl sonlarına kadar süren, gelişmiş bir sözlü edebiyat geleneğini oluşturmuşlardır. Dengbej kavramı, ‘deng’ ve ‘bej’ kelimelerinin birleşimiyle oluşmaktadır. İki kelimenin anlamları ise “deng” ses, “bej” söyleyen, aktaran anlamındadır. Dengbej hikâye anlatan, aktaran bir halk ozanıdır. Kürt tarihinin ve kültürel mirasının önemli bir taşıyıcısı olarak görülmektedir. Bazı kaynaklarda dengbej kavramı “sözün ahenkle icra edilmesini sağlayan kişi” olarak tanımlanır (Bozkuş, 2011: 100). İstanbul Kürt Enstitüsü’nün çıkardığı Kürtçe- Türkçe sözlükte dengbej kavramı; hozan, ses sanatçılığı, halk ozanı kavramlarıyla tanımlanmaktadır (Karacan, 2014: 368). Dengbejlik: Kürt sosyal sisteminin zeminini oluşturan içerisinde; toplum bilimi, filozofluğu, sözlü edebiyatı, siyasi ve tarihi misyon barındıran sanatsal bir olgudur.

Kürtler, dengbejlik geleneğiyle köklü temelleri olan kültürlerini günümüze kadar ulaşmasını sağlamıştır (Cebe, 2012: 1155). Dengbejleri, sadece müzik sanatıyla uğraşan kişiler olarak değerlendirmek doğru bir yaklaşım olmamakla beraber bu kişilerin farklı misyonları da olduğunu söylenebilir. Görüşülenler bu konuda:

“...Deng ‘ses’ bej ‘söyleyen’ demektir. Herkes dengbej olamaz çünkü dengbej bu coğrafyaya aittir. Dengbej halk ozanıdır. Dengbej insanın ruhundan gelen duyguları yansıtır” (N.M.,22.11.2018/Diyarbakır).

“Herkes dengbej olamaz içi yanık olmalı ve yüreği büyük olmalıdır. Türkçe bir söz var ya müzik ruhun gıdasıdır dengbejlik de öyle” (M.O., 22.12.2018/Diyarbakır)

“.... Dengbej gördüğü her şeyi söyler isterse bu masa ile ilgili dengbejlik yapabilir. Bence herkes dengbej olamaz. Ana dili (Kürtçe) ve acısı(aşkı) olmalıdır” (M.N., 22.11.2018/Diyarbakır).

Bir halkı tanımanın veya anlamının yolu o halkın tarihine bakmaktan geçer. Bu anlamda yazılı tarihin az olmasından dolayı dengbejlik geleneğinden hareketle Kürtlerin tarihini, kültürünü, toplumsal, siyasi ve ekonomik durumlarına dair bilgiler elde etmek mümkündür (Taş, 2015: 18). Dengbejlik belli bir eğitim süreci olmayan yahut bir okulu olmadan tamamıyla yeteneğe ve hafızaya bağlı olarak, duyarak öğrenilen bir sanat unsuru olmasının yanı sıra ait olduğu coğrafyanın tarihine, kültürüne, yaşam tarzına ve kimliğine ışık tutmuştur. Bu anlamda dengbejlerin anlatıları coğrafyanın sosyal kozmosunu analiz etmeyi mümkün kılar. Bu konuda:

“Eskiden dengbej bir köye gitseydi bütün köy oraya toplanıyordu. Televizyon, radyo internet, elektrik vs. hiçbir şey yoktu. Onlar aracılığıyla haberdar oluyorduk.” (İ.T., 22.12.2018/Diyarbakır).

Bourdieu Kavramları Bağlamında Dengbejlilik Değerlendirilmesi

Dengbejler kendilerine özgü bir makam ile hikayelerini anlatırlar ancak bu hikaye anlatımında kullandıkları ezgili söylem onları diğer hikaye anlatıcılarından ayıran bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Diyarbakır Dengbej Evinde 16 dengbej kayıtlıdır. Kayıtlı olan dengbej içinden sekiz kişi ve Diyarbakır Dengbej Evinin eski yöneticisiyle birlikte toplamda dokuz kişiyle görüşme yapılmıştır. Görüşme yapılan dengbejlerden üçü okuryazar olmayıp, dördü ilkokul, biri ortaokul ve biri de lise mezunudur. Görüşülen dokuz kişinin ailelerinde dengbejlerin olması dengbejliğe yönelmelerinde etkili olmuştur. Görüşülenler arasından iki kişi devlet kurumunda diğer yedi kişi tarım, hayvancılık, ticaret ve serbest meslek gibi alanlarda çalışmıştır. Dolayısıyla görüşme yapılan sekiz kişi hem dengbejlik icrasında bulunmuş hem de farklı alanlarda çalışmak durumunda kalmıştır. Bunun sebebi ise daha çok manevi bir getirisi olan dengbejliğin maddi bir yararının olmamasıyla açıklanabilir. Buradaki manevi getiriden kasıt ise halk arasında atfedilen itibar ve saygıdır. Dolayısıyla Bourdieu'nun *ekonomik sermayesinden* ziyade *sembolik sermayeye* atıf yapılır. Görüşülenler dengbejliğin kişiye katkısı konusunda:

"...Türkiye'de Şakiro gibi dengbej yoktur ama o da fakirlik içinde öldü. Dolayısıyla maddi olarak karşılığında söz edilmez." (N.M., 22.11.2018/Diyarbakır).

"...Dengbejlikten hiç para kazanmadım. Dengbejlik gönül zenginliğidir. Bir çölde yolda olsam söyleyerek kendimi çok rahat hissediyorum. Cebim para dolu olsa da dengbejlik kadar gönül rahatlığı hissetmem." (H.S., 22.11.2018/Diyarbakır).

Müzik ve edebiyat sanatları içerisinde yer alan dengbejliğin sanat ile olan ilişkisinin anlaşılması için sanat kavramının açıklanmasında fayda vardır. Eski Mısır'da duvarcı matkabı anlamına gelen "hemwt" kavramından gelen sanat, Klasik ve Orta Çağlarda belirli kurallara göre yapılan özel uğraşlar, meslekler ve bunların yapılması için gereken beceri anlamına denk gelen "ars" teriminden türemiştir (Keser& Keser, 2008: 114). Sanatın bir unsuru olarak nitelendirebileceğimiz dengbejlik, ait olduğu toplumun

özellikleriyle bir sosyalizasyon sürecinden geçmektedir. Bu durumu Bourdieu'nun “alan” kavramı ile bağdaştırmak mümkündür. Bourdieu'nun bir kavramı olan ‘alan’ kavramı, bireyler topluluğu, bir bireyler bütünü değildir. Bütünsel bir toplumsal uzam ve bu uzam içerisinde belli konumda bulunan bir alt uzamdır (Bourdieu 1999: 12). Alan kavramı, çok boyutlu *konumlar* ve failerin bu alanlara yerleşmesi olarak tanımlanır. İnsanlar; bilim, sanat, din, ekonomi ve siyaset gibi farklı hayat alanları, kendilerine ait kurallar, düzenlilikler ve otorite biçimlerine sahip farklı yaşam alanları oluşturma eğilimindedir (Palabıyık 2011:135-136). Dolayısıyla ‘alan’ kavramı kendi içinde iç dinamiği olan ve belli mantık örüntüleriyle işleyen bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bütün dalları itibariyle sanatı bir uzam olarak kabul edilirse bunun bir alt kolu olan müziği ise bir alt uzam olarak kabul etmelidir. Böylece müzik sanatı bünyesinde yer alan dengbejliği de onun alt uzamı olarak kavramsallaştırabilir. Başka bir deyişle sanat, *makro kozmos* iken dengbejlik *mikro kozmos* olarak analiz edilebilir.

Her *kozmosun* bir *nomosunun* olduğu düşüncesinden hareket edilirse, her nomos her kozmosta geçerli olamayacağı düşüncesine varılabilir. Dengbejlik alanına geçiş sürecinde belli nomoslar vardır. Bu nomoslar Dengbej Evinde yapılan görüşmelerde de ortaya çıkmaktadır:

“...herkes dengbej olamaz. Ana dili (Kürtçe) ve acısı(aşk) olmalıdır” (M.N., 11.12.2018/Diyarbakır).

“...Dengbej enstrümansız olmalıdır. Sadece ses ile icra edilmelidir.”

(M.O., 22.12.2018/Diyarbakır).

“... dengbejliğe yönelmek için bir aşk, dert, yürek olmalıdır.” (S.Y., 22.11.2018/Diyarbakır).

Kozmos, belirli yörüngeleri olan ve içerisinde alt birimleri olan sistemlerdir. Her makro sosyal kozmosun birçok mikro sosyal kozmosu vardır. Bunun nedeni tarihsel süreç içerisinde farklılaşmasından kaynaklanmaktadır. Sosyal varlıklar arasındaki sosyal ilişkiler uzayı oluşur ve biçimlenir. Her sosyal varlık kendisini kapsayan sosyal uzay, her

sosyal uzay kapsadığı varlıklar sayesinde var olur. Sosyal uzay ve sosyal varlıklar bir dinamiğe ve tarihe sahiptir (Keser 2017: 112). Ayrıca uzam içerisinde güç dengeleriyle karşılaşılır: Egemen olanlar ve olunanlar, güçlü türler ve zayıf türler vardır. Güç dengelerini değiştirmek için verilen bir savaşım söz konusudur (Bourdieu 1999: 14). Sanat üzerinden analiz edeceksek olursak: Sanat kozmosunda içinde bulunan her alan köken olarak sanata bağlı olsa da tarihsel süreçlerde buldukları konumlar aracılığıyla ve güç ilişkileriyle bağlantılı farklı alanlar ortaya çıkmaktadır. Mesela Türkiye’de müzik sanatı uzamı içerisinde tarihsel ve güç ilişkileri içerisinde farklılaşmış alanlar vardır. Bunlar; Türk Pop Müziği, Türk Halk Müziği, Sanat Müziği, Rock Müzik, Özgün Müzik, Arabesk Fantezi Müzik, Etnik Müzik ve Rap Müziği şeklinde sıralanabilmektedir. Bahsedilen bu müzik kategorilerinin her birinin güç alanı farklı ve farklı nomosları vardır. Dengbej müziği ise bunların dışında popüler olmayan farklı bir alanda yer almaktadır. Dengbejliğin görünürlük itibarıyla yaşadığı problemler popüler müzikten farklı olmasından kaynaklanır. Söz konusu diğer alanların kendine has kuralları ve güçleri olduğu gibi, dengbej alanı veya mikro kozmosunun da kendine özgü kuralları ve güçleri bulunmaktadır. Görüşülen dengbejlerin tamamının dengbejliğin sadece ses ile icra edilebileceği, enstrümanla olan dengbejliğin zaman içerisinde popüler kültür ile oluştuğu konusunda hem fikirdir. Dolayısıyla enstrümanla icra edilen dengbejlik, bu kişilerin nazarında daha geri planda olduğu gibi “dengbejliğin hasından” da uzak bir konumdadır. Bu konuda:

“... bence televizyonda çıkan yanında erbana, bağlama, saz gibi aletlerle dengbej olunmaz. Dengbejlik için ses ve yürek gerek.”(H.S.,22.11.2018/Diyarbakır).

Konum, kavramı bireyin hangi kozmosta yer aldığıyla ilintilidir. Birey hangi konumda yer alıyorsa nomosta onunla bağlantılıdır. **Nomos**’un yapısı konumlara göre oluşur ve konumda hangi kozmosa ait olduğuyula alakalıdır. Kozmos ve konumlar arasında bir ilişki ağı olduğu gerçeği ışığında iki yapıda birbirinden etkilenmektedir. Dolayısıyla dengbejliğin konumuna bakarak onun hangi kozmosa ve nomosa ait olduğu belirlenebilir. Dengbejin ait olduğu mikro kozmos, **sembolik kapitali** temsil ettiğini söylemek mümkündür. Ayrıca bu durum yapılan görüşmelerde de ortaya çıkmaktadır. Zira

dengbejlerin gittikleri her yörede saygı ve değer görmesi ve bu saygınlığın halkın kendi rızasıyla oluşması sembolik kapitali göstermektedir. Ancak dengbejler konumları itibariyle sözü geçen ve namı yayan bir güç olarak görüldüklerinden dolayı gidilen yerlerdeki ileri gelenler onlarla aralarını iyi tutmaya çalışır ve onları en iyi şekilde ağırlar. Söz gelimi dengbejlerin sözünün güçlü ve etkili olması kendilerini otorite olarak görenlerin şöhretinin niteliğinin aktarımında başat araçlardan biridir. Dolayısıyla dengbejler söz anlamında daha yüksek bir kapitale sahiptir.

“...Dengbej bir köye gidince civar köylerden de herkes gelirdi ve ona kuzu kesilirdi ayrıca divanda otururdu. Ancak bu devirde hiçbir dengbejin değeri kalmamış.” (İ.T., 22.12.2018/Diyarbakır).

“... gittiğimiz her yerde bize değer veriliyor. Özellikle eskiden köylere gittiğimizde insanların bize kulak veriyordu tıpkı bir alim gibi yaklaşıyordu. Zaten dengbej alimden sonra gelir.” (M.N.,22.11.2018/Diyarbakır).

Bourdieu'nun “**habitus**” kavramı referans alınarak dengbej olma süreci bir sosyalizasyon süreci olarak tanımlanabilir. Bourdieu'nun ‘**habitus**’ kavramı “**sosyalizasyon**” kavramına denk gelmektedir. “Eylemi 'falsız' mekanik bir tepki olarak anlayan nesnelcilik ile bilinçli bir niyetin maksatlı işi olarak tasvir eden öznelcilikten" kurtarma gayesiyle Bourdieu, sosyal uzamdaki konumlar ve temel bir dolayım sağlayan açıklayıcı bir şema olarak **habitus** kavramını geliştirmiştir (Bourdieu, 2015:18). Biyolojik varlığın sosyal varlığa dönüşüm sürecine ‘**habitus**’ denmekte ve habitus bilinçdışı, içsel bir süreç olarak karşımıza çıkar (Keser, 2017: 114-115). Bourdieu'nun “*Sanatın Kuralları*” kitabında ise habitus, toplumsal yapılaşmanın, dünyanın anlamını ayrılmaz bir biçimde geleceğe yönelimini kılışsal olarak oluşturmamızı sağlayan tüm önceleme ve ön varsayımların ilkesidir (Bourdieu 1999:495). Ayrıca Bourdieu “*Ayrım*” kitabında, belirli sınıf durumu deneyimi, bireylere belirli bir yatkınlar setini dayatan sosyal uzaydaki verili bir mekânı karakterize eder. Yapısal veya sınıfsal bir konumu paylaşan bireyler, kendi toplumsal pratiklerini yapılandıran ortak bir habitusu üreten -kılavuzluk sağlayan ve sınırlayan, ancak aynı zamanda bireysel yeniliği mümkün kılan- benzer, tekrarlanan deneyimler yaşarlar (Bourdieu, 2015: 20). Böylece habitus belli kültürler veya alt kültürler içerisinde

yaşamları sonucu zihinlerinde sahip oldukları temel bilgi stokudur (Palabıyık, 2011: 128). Dolayısıyla sosyal uzay, dengbejlilik tercihini ve bilinç oluşumunu etkilemiştir. Dengbejlilik olabilmek için ilkin o coğrafya içinde doğmak ve dengbejliliğe tanık olmak gerekir. Diyarbakır Dengbejlilik Evinde 9 kişiyle yapılan görüşmelerde de daha önce ailelerinde dengbejlilerin olduğu ve sürekli köylerine dengbejlilerin geldiği saptanmıştır. Bu bağlamda insanların yaşadıkları coğrafyanın onlara belirli yörengeler verdiği ve bu yörengeler üzerinde güçlerin oluştuğu sonucuna varmak mümkündür. Ailelerinde dengbejlilerin olması yahut sürekli kültürel olarak karşılaşmaları ve bunların yanı sıra toplum tarafından değer verilmesi dengbejlilik süreçlerinde etkili olan olgulardır.

Dengbejlilik bilindiği üzere kentsel alandan ziyade kırsal alanda daha aktif bir şekilde gerçekleştirilmektedir. Kırsal alanda daha aktif olması yahut daha güçlü olmasının sebebi ise kırsal alanın ileri gelmişleri tarafından çağrılmalarından kaynaklanır. Kaldıkları süre boyunca kırsal alanın ileri gelenlerinin mekanlarında kalmaları kapitallerini yansıtmaktadır. Önem atfetmelerinin sebebi ise sosyalizasyon ve bir iletişim sağlamalarından ötürüdür. Bu yüzden kırsal alanda ağa ve mirlerden sonra dengbejliler çok değerli ve örnek alınan kişilerdir. Özellikle Diyarbakır Dengbejlilik Evinde yapılan görüşmelerde çıkan sonuçlardan biri: Görüşülenler eskiden dengbejlileri rol model aldıkları ve onlara ilgi duyduklarıdır. Ancak kırsal alandan kentsel alana geçişle birlikte dengbejlilerin halk üzerindeki gücü kırılmaya başlamıştır. Çünkü kentte daha farklı güçler, aktörler vardır. Dengbejlilik, kent yaşamı dahilindeki şartlarda pek de işlev gören bir konumda olmadığı için göç edenler farklı alanlara yönelerek güçlerini revize etmişlerdir. Bu bağlamda kırsal alandaki yakınlık derecesi ve birleşme ortamı olmadığından ve kent hayatının ekonomik getirilerinden dolayı dengbejlilikte azalmalar görülmektedir.

“... çocuklarım dengbejliliğe ilgi duymadı. Çünkü geçim dertleri olduğundan dengbejlilikte para getirmediğinden serbest meslek yaptılar.”(M.N., 22.11.2018/Diyarbakır).

Dengbejlilik günümüzde ve geçmişte değer verilen bir olgu olmasına karşın bazı problemlerle karşılaşmış sonuç olarak tarihin belli dönemlerinde yasaklanmalara maruz kalmıştır. Dengbejliliğin yasaklanması yahut sakıncalı olarak görülmesi onun yayılma

alanında etkili olmuştur. Görüşülen kişiler, dengbejliğin 1970'li yıllardan sonra azalmasının ya da daha az görünür olmasının yapılan yasaklardan kaynakladığı konusunda hem fikirdir. Ayrıca bu dönemlerde yaşanan kırdan kente zorunlu göç sonucunda da dengbejliğin icrasında bir gerileme yaşanmıştır. Çünkü kentte göç eden nüfus birbirinden kopmuş ve geçim derdine düşmüştür. Dolayısıyla birbirinden kopan nüfus, kentte ekonomik olarak zorluk yaşadıklarından ötürü kültürel mirası kırsaldaki gibi koruyamamış ve genç nesil üzerinden düzenli bir aktarımın sağlanması mümkün olmamıştır. Zira kentte yeni iş alanlarının varlığı ve kolay para kazanma bu nesil üzerinde daha etkili olmuştur. Kentteki yeni kültüre adapte olmaya çalışan sosyal failer, yasaklamalar ve kırsal alandaki yakınlıktan yoksun kalmaktan ötürü dengbejliğin gelişimini olumsuz yönde etkilemiştir. Görüşülenler bu konuda:

“...ekonomik olarak bir getirisi olmadığından ötürü günümüze yaklaştıkça özellikle 70 sonrasında sayıca azaldık. Ayrıca sayıca azalmamızda bazı siyasi yasaklarda etkili olmuştur.” (A.A., 22.12.2018/Diyarbakır).

“...Köylerden göçler başlayınca şehre gelenler geçim derdine düştü ve birbirinden koptuğundan dolayı kırılmalar oldu.”(H.A.,22.12.2018).

Sonuç

Diyarbakır Dengbej Evi'ndeki dengbejlerin görüşlerinden hareketle sosyal uzay içerisinde kişilerin nasıl davrandığı yahut eylemlerinin oluşumu Bourdieu'nun kavramları aracılığıyla analiz edilemeye çalışılmıştır. Çalışmada, betimlenmeye çalışılan sosyal failerin, kırsal alandaki konumları itibariyle belli bir güce sahip oldukları ve güçleri (kapitalleri) aracılığıyla saygınlık elde ettikleri görüşü baskın bir şekilde kendini göstermiştir. Yaşanılan sosyal kozmos, kişileri belirli konum ve nomos örüntüleriyle sararak belirli yörüngeler oluşturmaktadır. Sosyal kozmos değişmediği yahut başka sosyal kozmoslar etkilemediği sürece oyunun kuralları veya nomosları eylemlerin inşasını etkilemektedir.

İnsanlar mikro veya makro kozmoslara arasında geçiş sürecinde güç mücadelelerine maruz kalırlar. Bu bağlamda kırsal alandaki dengbej kentsel alana geçişinde yani

kozmosun değişmesi sürecinde güç vurgusundan bahsedilebilir. Kırsal alanda güçlü ve görünür olan dengbejin kentsel alanda görünürlüğü ve kapitalinde kırılmalar yaşamaktadır. Bu durumun sebebi ise kozmosun değişimi ve kentsel hayat içinde var olmayan çalışan dengbejin güç ilişkilerinde yatmaktadır. Ayrıca çalışmada elde edilen bulgular üzerinden genç neslin dengbejiğe yönelmemesinin sebebi hem ekonomik sermaye hem de kentte farklı aktörlerin yahut rol modellerin olmasından kaynaklanır. Özetle sosyal uzay, sosyal failin kapitalini etkilemektedir. Çalışmada da bu durum dengbejlik üzerinden bireysel gibi görünüyor olanın toplumsallığına atıfta bulunur.

Kaynakça

- Bourdieu, P. (1999). Sanatın Kuralları: Yazınsal Alanın Oluşumu ve Yapısı. (Çev. Necmettin Kamil Sevil), İstanbul: YKY.
- Bourdieu, P. (2015). Ayrım Beğeni Yargısının Toplumsal Eleştirisi, (Çev. Derya Fırat Şannan, Ayşe Günce Berkkurt), Ankara: Heretik Yayın.
- Cebe, R. (2012). Dengbejlik ve Melizma Tekniği, Batman University Journal of Life Sciences, Volume 1, Number 1.
- Karacan, H.& Nayman R. (2015). Dengbej Salihe Qubini ile Karapete Xaço'nun Şarkılarında Aşiret Kavgaları, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 16, Sayı 2,
- Keser, İ(2017). İnsanlar Ve Kozmoslar: Bourdieu Sosyolojisine Dair Bir Taslak, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, yıl 9 sayı. 19.
- Keser İ.& Keser N. (2008) Sanatsal Altınçağ Miti ve Sanatçının Sosyal Konumu, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, Sanatsal Yazılar 18.
- Uzun, M. (2008). Dengbejlerim. İstanbul: İthaki yayını.
- Palabıyık, A. (2011). Pierre Bourdieu Sosyolojisinde "Habitus", "Sermaye" ve "Alan" Üzerine, Ankara: Liberal Düşünce Dergisi,s.61- 62.
- Taş, F. (2015). Dengbejlik Geleneği ve Dönüşümler, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Reigle, R. F. (2013). A Brief History Of Kurdish Music Recordings In Turkey. İstanbul:Hellenic Journal Of Music Education and Culture. Vol 4, Article 2,
- Zal, A.(edt.) (2007). Dengbej antolojisi. Diyarbakır: Diyarbakır Büyük Şehir Belediyesi

SOVYET RUSYA'DA YENİ SİSTEMİN İNŞASINDA PROPAGANDA AFİŞLERİNİN ROLÜ

Gamze Öksüz¹

Özet

1917 Ekim Devrimi ile Rus halkı tarihsel süreçte belki de en büyük değişimi yaşamıştır. Söz konusu değişim, toplumun her alanını kapsamış ve bütün Sovyet vatandaşlarına sirayet etmiştir. Devrimle birlikte kurulmak istenen yeni sistemin inşasında propaganda afişlerinin rolü çok büyük olmuştur. Sovyetler Birliği'nde özellikle 1920'li yıllardan itibaren afiş sanatı, genel olarak poster özellikleri dışında anıtsal niteliklere de sahip olmuştur. Anıtsal propaganda planının bir parçası olarak, şehirlerin sokaklarını, evlerin duvarlarını, günlük yaşamı süsleyen afişler bir yandan yeni ideolojiyi tanıtırken diğer yandan da halkı bilinçlendirmeyi, yeni insanı yeni kalıplara oturtmayı hedeflemiştir. Kitleesel etkisi nedeniyle en ücra köşelere en hızlı ulaşma yolu olan propaganda afişleriyle, okuma yazma oranının çok düşük olduğu dönemlerde ideolojiyi yayma alanında büyük başarı elde edilmiştir. Bu afişlerde ağırlıklı olarak yeni bir yaşam biçimi ve dünya düzeninin inşasına odaklanılmıştır. Çalışmanın amacı, yeni kurulan Sovyet toplumunun bilinçlenmesinde kitle iletişim araçlarından biri olarak afişlerin oynadığı role değinmektir. Bu amaçla Sovyetlerde sanatın siyasetle kaynaşma aşaması ve siyasal bir eğitim aracı olarak görülen propaganda çalışmalarının nasıl geliştiği üzerinde durulacak, ideolojinin yaratmak istediği yeni insan imgesinin yer aldığı afişlerden on tanesi incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: *Propaganda, Afiş, Yeni Sistem, Sosyal Bilinç.*

¹ Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü, gamze.oksuz@hbv.edu.tr

1. Devrim ve Reform

Rus topraklarında yaklaşık dört asırdır varlığını sürdüren Çarlık rejimine son verip yerine dünyanın ilk sosyalist yönetimini kuran Ekim Devrimi hem Rusya hem de tüm dünya için önemli bir dönüm noktasıdır. Yeni rejimle birlikte Rusya ve Rus halkı yeni bir dönemece girmiş, bu süreçte eskiye ait bütün izler silinmeye çalışılmıştır. Sovyet hükümeti, kendi ideolojisine ve yönetim şekline uyum sağlayacak yepyeni bir sistem benimsemiş, bu bağlamda yeni yaşam tarzının inşasına girişmiştir. Sovyetler Birliği'nin kuruluş aşamasında hedeflenen yeni insan tipi ise kültür ve sanat ideologlarının en öncelikli görevi olmuş, sadece siyasal alanda değil sosyal anlamda da büyük bir devrim gerçekleştirilmiştir. Eskiye tamamen silme ve barışçıl bir düzen kurma odaklı yeni rejim, kendisini insanların baskı altında tutulmadığı ve emeğin sömürülmediği bir sistem olarak konumlandırması sebebiyle ideal yeni insan tipine sadece olumlu özellikler yüklemeyi hedeflemiştir (Demidova, 2017). Nüfusun çoğunluğunu oluşturan ve okuma yazma bilmeyen köylü kesime bu yeni sistemi empoze etmenin en etkili ve en hızlı yollarından biri ise propaganda afişlerini kullanmak olmuştur. Afişler özellikle savaş esnasında Sovyet ajitasyonunun en etkili silahı, devrimin askeri ve Bolşevik propagandasının sözcüsü haline gelmiştir (Saraç, 2019, s.24).

2. Propaganda ve Afiş

Dünyada ilk propaganda faaliyetlerinin temelleri 16. yüzyılda atılmış olsa da en yaygın kullanımı iki büyük dünya savaşı ile Soğuk Savaş dönemine rastlar. Propaganda kelimesinin ilk olarak kullanılmaya başladığı dönem, 17. yüzyılda Katolik Kilisesinin misyonerlik faaliyetlerinde bulunduğu zamana denk gelir. Bu dönemde propaganda kelimesi dinin yayılmasıyla eşdeğer görülmüş, propagandanın sadece din adına ve din adamları tarafından yapıldığı algısı doğmuştur. Din amaçlı propagandanın değiştirilemez ve mutlak olması, kitlelere aktarılan bilgilerin tartışılmaz olarak kabul edilmesi konusunda en etkili ikna araçlarından biri olmuştur (Çakı, 2018, s.32). Zamanla propaganda kavramı totaliter rejimlerin askeri ve siyasi söylemlerinde sıkça kullanılmış, giderek olumsuz bir anlama bürünmüştür. Rusya özelinde ise Sovyetlerin kuruluş aşamasında devrimci fikirlerin ve ardından da iktidardaki sosyalist ve komünist partilerin siyasal fikirlerinin

propagandasına ayrı bir önem verildiğinin altı çizilmelidir. Afişlerle yaygınlaştırılan propagandada öncelikli amaç, halkı Parti ideolojisi konusunda ikna etmek, iç ve dış düşmanlara karşı uyanık olmaya zorlamak, ahlaklı ve sağlıklı yaşam biçimini benimsetmek olmuştur. Rusya'da Marksizmin kurucuları olan Plehanov ile Lenin ise birbirine benzer kavramlar olan propaganda ve ajitasyon arasında ayırım yapmış, propagandanın sistematik olarak açıklayıcı ve eğitici bir karaktere sahip olması gerektiğini, ajitasyonun ise doğrudan analiz ve eleştirel değerlendirmeye mahal vermeyecek basit, kısa ve net sloganlarla etkili ve hızlı bir durumsallığa hizmet etmesi gerektiğinin altını çizmişlerdir (Kuznetsov, 2019, s.10). Bir başka deyişle, propaganda iktidarın siyasi, felsefi, bilimsel, sanatsal ya da daha farklı bir alandaki fikirlerini, görüşlerini yayma ve süreklilik yoluyla halkın bilincine aşılama faaliyeti iken ajitasyon, sözlü sunumlar ve kitle iletişim araçları yoluyla kitleleri ikna ve güdüleme faaliyeti şeklinde özetlenebilir. Rusya'daki kullanımı dışında pek çok ülkede birbirine benzer bu iki kavram, propaganda kelimesi altında birleştirilmiş vaziyettedir.

Sovyet afişleri tanımının içerisine farklı alanlara göre sınıflandırılmış afiş kategorileri girmektedir. En genel anlamıyla Sovyet afişleri içeriklerine göre kültürel, sosyal içerikli, ticari reklam ve propaganda afişleri olarak sınıflandırılmaktadır (Gürsoy, 2018, s.3). Çalışmamızda, yeni sistemin inşasında ruhsal ve fiziksel özellikleriyle yeni bir insan tipi yaratmaya odaklı farklı kategorilere ait on afişe yer verilmiştir. İncelenecek malzeme 1920-1930'lu yıllarda öne çıkan afişlerden seçilmiş ve görseller <https://gallerix.ru> ile <https://softsalo.com> internet adreslerinden alınmıştır.

2.1. Sovyetlerde Propaganda Aracı Olarak Afiş

Marks ve Engels'in iktidarı işçi sınıfında gören görüşlerine karşıt olarak Lenin tek iktidar olgusu olarak Parti'yi öne çıkarmıştır. Lenin, aktif ve disiplinli devrimciler tarafından oluşturulan ve yönetilen bir Parti sistemini benimsemiş, işçi ve köylü sınıfını Parti'nin denetimine vermiştir. 1924 yılında Lenin'in ölümünün ardından iktidara gelen Stalin ise diktatörlük kurarak Parti'yi, devleti ve kitleleri kendi denetimi altına almıştır. 1929-1953 yılları arasında halkın ve propaganda faaliyetlerinin en yetkili merci artık Parti değil Stalin olmuştur. Bu dönemde mevcut kültürel değerler yeniden yoğrularak yeni insan tipi olan

Homo Sovieticus ortaya çıkarılmıştır. Bütün Sovyet vatandaşları seferberliğe çağrılmış, her yurttaşın propaganda faaliyetlerine katılması şart koşulmuştur. Propaganda ülkede giderek rejimin ana malzemesi haline gelmiştir. Bu nedenle kimi araştırmacılar Sovyetler Birliği'ni sadece bir diktatör yönetimi olarak değil, aynı zamanda komünist propagandasıyla yönetilen bir ülke olarak da görmektedirler (Numminen, 2008, s.14).

2.2. Kitle Ruhunun Örgütlenmesi

Sovyet döneminde toplumun görüş ve davranışlarını etkilemek, kitleyi rejimin istekleri doğrultusunda birleştirmek ve istenilen düşüncenin hâkim kılınmasını sağlamak amacıyla kullanılan propagandanın muhatabı Sovyet halkıdır. Yaratılmak istenen yeni insanın itaatkâr, kendisini Parti'nin ve ülkenin çıkarlarına adanmış, eğitilmiş, güzel ahlaklı, çalışkan, sağlıklı, dinç ve aktif birer Sovyet vatandaşı olması hedeflenmiştir. Propaganda kreşlerde, okullarda, Komsomol adı verilen gençlik merkezlerinde, sendikalarda, kolhozlarda, fabrikalarda, sokaklarda, hapishanelerde, spor müsabakalarında, kısacası toplumun her kesiminde etkin bir şekilde sürdürülmek zorunda bırakılmıştır. Çocuklar da dahil olmak üzere her Sovyet vatandaşı aktif olarak propaganda faaliyetlerine katılmakla yükümlü tutulmuştur. Propagandanın aralıksız ve etkin bir şekilde yapılması, aynı sloganların defalarca tekrar edilip adeta otomatikleştirilmesi, empoze edilmek istenen davranışların kitlelere kolayca kabul ettirilmesinde çok etkili olmuştur.

3. Sovyet Propaganda Afişlerinin Özellikleri

Devrim yıllarında Bolşevik ideolojinin kitlelere benimsetilmesinde ve yeni sistemin oturtulmasında, döneme özgü ve daha önce hiç görülmemiş ve kimi zaman ütöpik hayallere kadar varan afiş çalışmaları yapılmıştır. Ülkede olup bitenlerden habersiz, ücra köşelerde yaşayan köylülere ulaşabilmek amacıyla üzerleri özel ses sistemleriyle ve afişlerle donatılmış trenler ve gemiler hazırlanmış, hareket halindeki bu araçlar vasıtasıyla geniş coğrafyadaki büyük kitlelere ulaşılmıştır. Propaganda afişlerine duyulan ihtiyacın günlük ve acil olması dolayısıyla hükümet kararnamelerine ek maddeler konularak geniş bir yelpazede çok sayıda sanatçının afiş üretme faaliyetlerine katılımı sağlanmıştır (Çaus, 2010, s.221). Sovyet afişlerinin ortaya çıkışı ve ayrıca nitelik ve nicelik açısından üst

düzeve ulaşması 1918-1921 yıllarına denk gelir. Özellikle Moor, Deni, Lebedev gibi sanatçıların tasarımları, afiş dünyasına fikirsel ve sanatsal anlamda yepyeni açılımlar kazandırmıştır. Afişler halkın yaşadığı her yerdedir; tıpkı bir televizyon ekranı ya da duvar kağıdı gibi evlerin duvarlarını, fabrika binalarının iç ve dış cephelerini, mağaza vitrinlerini, bahçe çitlerini görsel hafızada kalıcı olarak yer edecek şekilde kaplamış vaziyettedir. Birçok afişte, afişlere zarar verilmesinin ya da üzerine başka bir afiş asılmasının cezasız kalmayacağı yazılmıştır (Saraç, 2019, s.24).

Afişlerde büyük ve renkli resimlerin yanında kısa, net ve kafiyeli sloganlar oldukça etkili olmuştur. Metin, sadece görseli açıklamakla kalmayıp kitleleri harekete geçirecek sloganlardan oluşmuştur. İçeriğin yanında yazı karakteri, alıntılar, afiş rengi ve hatta noktalama işaretleri hem sanatçının sanatını sergilemesinde hem de kitleler üzerinde kalıcı etki yaratmada önemlidir. Sloganlar genellikle iri ve koyu harflerle yazılarak okuyucunun dikkatini çeker. Fazlaca ünlem ya da soru işareti kullanımı okuyucuyu düşünmeye ya da dikkatini çekmeye odaklıdır. Afişlerin görsellerinde alıcıya bilgi verme, duygularını harekete geçirme ve hem sanatçının hem de alıcının estetik duygularını ön plana çıkarma amacı güdülmüştür. Sovyetler Birliği'nde sosyal doku toplumsal gerçekçilik çerçevesinde belirlenmiştir. Buna göre kitlelere benimsetilen kahramanlar halktan kişilerdir. Bu dönemin sanatçısı, sosyalist toplumu inşa etmekle görevlidir; dolayısıyla her türlü sanat eserinde olumlu, güzel ahlaklı, dinç, çalışkan, adil ve ideal kahramanlar yaratılmakta, bunlar rol model olarak kitlelere ideal Sovyet vatandaşının nasıl olması gerektiğini imgelemektedirler.

4. Örnek Afişlerin İncelenmesi

Yeni insanın topluma örnek olarak gösterildiği ilk tipler devrimcilerdir. Marks ve Engels dışında devrim lideri olarak örnek alınan kişi ise Lenin'dir. Sovyetler Birliği Eğitim İşleri Halk Komiseri Anatoli Lunaçarski'nin de belirttiği gibi, Lenin tepeden tırnağa yeni dünyanın insanıdır (Slepuhin, 2017, s.606). Dolayısıyla pek çok afiş, Lenin'in izindeki gençleri temsil etmektedir. 1924 yılında V. İzenberg'in devrimin 7. yıldönümü için yaptığı afişte (Şekil 1) yeni sistemin çocukları sembolize edilir. "Genç Leninler, Lenin'in Çocukları" yazan afişte boynunda kızıl fularıyla devrimi simgeleyen bir izci/öncü

çocuk görseli vardır. Sovyet döneminde öncü çocuk olmak ciddi derecede disiplin, cesaret, azim ve çalışma gerektirir. Afişler aracılığıyla genç neslin bu yolda ilerlemesi özendirilir.

Şekil 4. Genç Leninler, Lenin'in çocukları

Şekil 2. Çalış, yarat ama sızlanma!

Sanatçı A. Dayneka, 1933 yılında hazırladığı afişinde sızlanmak yerine çalışmayı, yaratıcı olmayı ön plana çıkarmaktadır (Şekil 2). Afişte çeşitli spor dalları yer alırken, ön plana sporcu ve genç bir Sovyet kızı yerleştirilmiştir. Afişte küçük harflerle “Çalış, yarat ama sızlanma! Yeni yaşam yolu bize gösterildi. Belki atlet olamayabilirsin ama mutlaka kültür fizik hareketleri yapmalısın” yazısıyla halk sağlıklı yaşam biçimine yönlendirilmiştir.

A. Kokorekin'in 1934 yılında yaptığı afiş de sağlıklı yaşam biçimini vurgulamaktadır (Şekil 3). Slogan olarak “Emeğe ve savunmaya hazırlıklı ol!” yazısı kullanılmıştır. Toplumsal gerçekçilik akımına uygun olarak hazırlanan bu afişte fizik kültür hareketleri yapan genç kızın hemen yanında hijyen kurallarını hatırlatacak şekilde sabun, diş fırçası

ve bir havlu göze çarpmaktadır. Arka planda yeni Sovyet sistemini simgeleyen, sanayi ve kültür alanlarında gelişmekte olan şehir hayatı resmedilmiştir. Afişin sağ kısmındaki sütunda ise yapılması gereken kültür fizik hareketleri şekiller aracılığıyla gösterilmiştir. Sovyet döneminde küçükten büyüğe herkesin spor yapmasına ayrı bir önem verilmiştir ve benzer bir uygulama 2014 yılında çıkarılan bir kararnameyle Putin tarafından bütün Rusya’da desteklenmektedir.

Şekil 3. Emeğe ve savunmaya hazırlıklı ol!

Şekil 4. Evde çocuk döven ve cezalandıranlar kahrolsun!

1926 yılında sanatçı A. Fedorov tarafından yapılan afişte örnek ebeveyn motifi işlenir (Şekil 4). “Evde çocuk döven ve cezalandıranlar kahrolsun!” sloganı taşıyan afiş, Çarlık döneminden kalma ceza alışkanlığını dile getirmekte, terbiye sisteminin yeni rejimle birlikte değişmesi gerektiğinin altını çizmektedir. Elinde sopasıyla çocuğunu döven baba, ağlayan çocuk ve üzgün annenin karşısında, üzerinde Sovyetlerin simgesi kırmızı renkli bir kolları “çocukların dostu” yazılmış bir kol uzanmakta ve duruma el koymaktadır. Arka fonda kızıl fularlarıyla Sovyet çocukları olaya müdahale etmek amacıyla bir döviz taşımakta, dövizin üzerinde “Çocukları dövmeyin ve onları cezalandırmayın. Çocukları

öncü okullarına götürün” yazmaktadır. Ahlak dersi veren bu afiş yeni sistemin ailelerini eğitmeyi amaçlamıştır.

V. Govorkov’un 1936 tarihli afişi mutlu aile tablosu çizer (Şekil 5). “Mutlu büyüyen çocuklar için! Mutlu ve güçlü bir aile için!” sloganıyla hazırlanan afiş, örnek Sovyet ailesinin cisimlenmiş şeklidir. Elinde orak çekiçle Sovyet bayrağını tutan çocuk, sosyalizmin vadettiği mutlu ve güvenli geleceği temsil eder.

Şekil 5. Mutlu büyüyen çocuklar için!

Şekil 6. Kadınlar! Okuma yazma öğrenin!

Sovyet afişleri özellikle kadınları ön plana çıkararak eğitime vurgu yapar. Bu afişlerden biri, Ye. Kruglikova tarafından 1923 yılında hazırlanmıştır (Şekil 6). Slogan, “Kadınlar! Okuma yazma öğrenin!” şeklindedir. Siyah beyaz renklerle hazırlanan afiş, cehalet ile eğitim arasındaki tezatı vurgular niteliktedir. Annesinin yanında oturan okul çağında bir kız “Eh, anne! Eğer sen de okumuş olsaydın bana yardım ederdin!” şeklinde annesine seslenerek cehaletin ne kadar kötü olduğuna vurgu yapar.

M. Andreyev’in 1925 tarihli afişinde yine kadınlar üzerinden eğitime vurgu yapılır (Şekil 7). Kırmızı ve beyaz tonlarıyla sade bir görsel olan afişte “Eğer kitap okumazsan yakında okuma yazmayı unutursun!” şeklinde bir slogan vardır. Kadının elinde tuttuğu kitap Amerikalı gazeteci John Reed’in *Dünyayı Sarsan On Gün* adlı eseridir.

Şekil 7. Eğer kitap okumazsan

yakında okuma yazmayı unutursun!

Şekil 8. “O” harfi gelirse güç kazanırsınız,

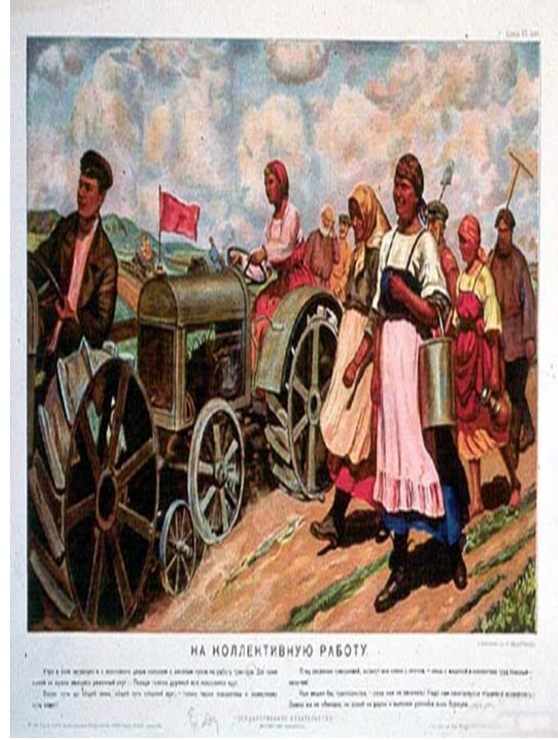
“i” harfi gelirse mezara gidersiniz!

Sanatçısı belli olmayan Şekil 8’deki afişte ise sağlıklı bir toplum vurgulanmakta, bu kez alkolle mücadele konusu işlenmektedir. Rusçada spor anlamına gelen ‘sport’ ile alkol anlamına gelen ‘spirt’ kelimeleri arasında “i” ve “o” harfleri değiştirilerek kelime oyunu yapılmıştır. Kırmızı fularıyla küçük bir Sovyet çocuğu karatahtada yazılı olan alkol kelimesi üzerinde düzeltme yaparak spor yapılması gerektiğini kırmızı ve büyük bir “o” harfiyle vurgulamaktadır. Slogan olarak “O harfi gelirse güç kazanırsınız, i harfi gelirse mezara gidersiniz!” yazılıdır.

1920 tarihli “Sovyet Propaganda Günü” isimli afiş, okuma yazma seferberliğine vurgu yapmaktadır (Şekil 9). “Herkes Bilgi!” sloganıyla ortaya çıkan afişte bir işçi etrafındakilere kitap dağıtmaktadır. Arka fondaki akademi, kütüphane ve üniversite binaları ise kitleleri okuma yazma seferberliğine davet etmektedir.

Şekil 9. Sovyet Propaganda Günü

Şekil 10. Kolektif Çalışmaya

Halkı ortak çalışmaya özendiren “Kolektif Çalışmaya” adlı afiş, 1930’larda hazırlanmış, özellikle tarım alanında çalışma bilinci aşılama odaklanmıştır (Şekil 10). 1920-1930’lu yıllar boyunca devam eden kolektifleştirme politikasıyla tarımsal faaliyetlerin yeniden yapılandırılması amaçlanmıştır, Sovyet coğrafyasının her bölgesinden binlerce komünist köylere giderek bu çalışmalara destek vermiştir (Gürsoy, 2017, s.646). Sovyet idealizmi ruhunu taşıyan afiş, kadınlı erkekli tüm köylülerin bir bayram havasında tarlaya gidişlerini canlandırır. Bir erkek ve bir kadının kullandığı traktörler ise tarımda yeniliklerin ve sanayileşmenin göstergeleridir.

Sonuç

Sovyet döneminde yeni sistemin inşasında kitlelere ulaşmak adına afişler en büyük rolü oynamıştır. Büyük çoğunluğu cahil olan halkı aydınlatmak, hakim ideoloji çerçevesinde bilinçlendirmek, belli davranış kalıpları oturtmak, eğitmek, siyasi, sosyal ve ekonomik

alanlardaki gelişmelerden haberdar etmek ve tek tip insan modeli oluşturmak, devlet kontrolündeki afişlerin en büyük amacı olmuştur. İncelediğimiz afiş örneklerinde de görüldüğü gibi resim ve metin, birbirinin tamamlayıcısı olmuş, kısa ve kafiyeli sloganlar, renkli görseller afişleri cazip hale getirmiştir. Sovyet afişleri kitlelerin duygularına ve düşüncelerine hitap etmeye, eskiye ait herşeyi reddeden yeni ve olumlu bir insan/kahraman tipini ortaya çıkarmaya yardımcı olmuştur. Bunu yaparken de köyde ve kentte eğitimin, sanayileşmenin ve kolektifleşmenin altı çizilmiştir. Sanatın bütün alanlarında toplumsal gerçekçiliği uygulamak adına gerçeklerden ziyade olması gerekeni ortaya koymaya yarayan idealizmden ve neorealizmden yararlanılmıştır. Özellikle rejimin ilk yıllarında sipariş üzerine yapılan propaganda afişleri toplumda eskiye dair her şeyi reddetme, yeniyile uzlaşma ve yeni sistemi benimsetme konularında etkili olmuştur.

Kaynakça

- Çakı, C. (2018). Propaganda. Mustafa Karaca & Caner Çakı (Ed.), İletişim ve Propaganda içinde (s.13-44). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Çaus, N. V. (2010). Sovetskiye plakatu 1917-1920 gg. Osnovnoye sredstvo propagandı sotsialistiçeskoy ideologii. Sotsialno-ekonomiçeskiye yavleniya i protsessı, 6 (22), 220-223.
- Demidova, T.V. (2017). Obraz idealnogo sovetskogo çeloveka v pečati SSSR 1930-h godov. Voyna za proşloye. <https://razboiulpentrutrecut.wordpress.com/2017/05/04/obraz-ideal'nogo-sovetskogo-chelovek/> (erişim: 20.05.2019).
- Gürsoy, Y. (2017). Fyodor Abramov Ve Bir Uyanış Öyküsü Geçmiş Yolculuk. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 4 (11), 643-656.
- Gürsoy, Y. (2018). Kolektifleştirme Sürecinde Toplumun Tarıma Teşvik Etme Aracı Olarak Afiş. Nüket Elpeze Ergeç & Muzaffer Sümbül (Ed.), Sosyal Bilimler. İletişim ve Medya içinde (s.1-13). Ankara: Akademisyen Kitabevi.
- Kuznetsov, D. V. (2019). İdeologiya, propaganda i agitatsiya v SSSR: Spravoçnoye posobiye. Elektronnyy resurs. http://kuznetsov.ucoz.org/ideologija-propaganda_i_agitacija_v_ssr.pdf (erişim: 29.07.2019)

Numminen, H. (2008). Sovetskiy plakat kak sredstvo massovogo vozdeistviya. Analiz yazıka plakatov. Diplomnaya rabota. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Helsingin yliopisto, Helsinki, Finland.

Slepuhin, V. V. (2017). Novıy çelovek v sovetskoıy kulturnoy politike 1920-1930-h godov. Kultura i tsivilizatsiya, 7 (5A), 604-609.

Saraç, H. (2019). Sovyet Propaganda Dili. Bir Asrı Geride Bırakan Ekim Devrimi'nin Dile Getirdikleri. İstanbul: Değişim.

Afişler

Şekil 1. İzenberg, İ. (1924). Юные ленинцы - дети Ильича. https://gallerix.ru/storeroom/1973977528/N/2044064016/html_____ (erişim: 12/07/2019).

Şekil 2. Dayneka, A. (1933). Работать, строить и не ныть! https://softsalo.com/sovet_41_socialny/socialny_22.html (erişim: 29/06/2019).

Şekil 3. Kokorekin, A. (1934). К труду и обороне Будь готов! <https://gallerix.ru/storeroom/1973977528/N/651718559/> (erişim: 29/06/2019).

Şekil 4. Fedorov, A. (1926). Долой избивание и наказание детей в семье. https://softsalo.com/sovet_41_socialny/socialny_3.html (erişim: 29/06/2019).

Şekil 5. Govorkov, V. (1936). За радостное цветущее детство! <https://gallerix.ru/storeroom/1973977528/N/260973120/> (erişim: 12/09/2019)

Şekil 6. Kruglikovaya, Ye. (1923). Женщина! Учись грамоте! <https://gallerix.ru/storeroom/1973977528/N/544318647/> (erişim: 12/09/2019).

Şekil 7. Andreyev, M. (1925). Если книг читать не будешь скоро грамоту забудешь. <https://gallerix.ru/storeroom/1973977528%20N/1224761721/> (erişim: 10/09/2019).

Şekil 8. Kolektif . Спорт. С буквой О - сила, с буквой И – могила. https://softsalo.com/sovet_41_socialny/socialnyi_plakat_8_sport_s_bukvoy_o_si_la.html (erişim: 09/09/2019).

Şekil 9. Kolektif. (1920). День советской пропаганды. https://softsalo.com/sovet_41_socialny/socialny_10.html (erişim: 12/09/2019).

Şekil 10. Kolektif. (1930). На коллективную работу. https://softsalo.com/sovet_41_politik/agitator_11.html (erişim: 12/07/2019).

NERMİN YILDIRIM’IN MİSAFİR ROMANINDA KADIN, DELİLİK ve EDEBİYAT

Selin Önen¹

Özet

Bu çalışmanın amacı, deliliğin kadınlar üzerinden toplumsal olarak nasıl kurulduğunu Nermin Yıldırım’ın *Misafir* adlı romanı üzerinden incelemeye çalışmaktır. Romanın ana konusu toplumsal düzenin deliliğe nasıl baktığıdır. 17. yüzyıl sonlarında Avrupa’da deliler, aylaklar, çalışmak istemeyenler ve yoksullarla birlikte toplumsal norm ve düzeni bozan kimseler olarak görülüp akıl hastanelerine kapatılarak disipline tabi tutulmaktaydılar. Delilerin, Foucault’nun deyişiyle büyük kapatılışı ve zapturapt altına alınması 20. yüzyıl sonlarına kadar devam etmiş ve akıl hastanesi hekimliği doğmuştur.

Deliliğin erkekten çok kadınla ilişkilendirilmesi ataerkilliğin ve iktidarın kadınları tarihsel olarak normatif tanımlama ve hiyerarşik kodlama biçimleri ile ilgilidir. Kadın deliliği özellikle 19. yüzyılda erkek yazarların eserlerinde histeri olarak yansıtılmıştır. Romanın geçtiği temel mekân, delilerin toplumdan tecrit edildiği ve kapatılmanın gerçekleştiği tımarhanedir. Romanda sürekli yinelenen vurgulardan birisi de tımarhane ve hapishane arasındaki benzerliktir. Romanın okuyucuya sordurduğu temel sorular, içerisi/dışarı arasındaki ayrım, normal/anormal arasındaki fark nelerdir? Kimler deli olarak görülüp damgalama dışında tımarhaneye konulmaktadır? Deliliğe karar veren kimlerdir? Bu temel sorular romanda yer alan iki başkarakter, tımarhanede yatırılan Esin ve orada çalışan hemşire Rikkat’in ve diğer yan karakterlerin kadınlık deneyimleri üzerinden irdelenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: delilik, edebiyat, tımarhane, patriarki

¹ Dr.Öğr. Üyesi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, selin.onen@ikcu.edu.tr

1.Delilik ve Büyük Kapatılma

Akıl hastaneleri, Avrupa’da deliler ve kötü huyluların kapatıldıkları yerler olarak 17. yüzyılda belirginleşmiştir. Modern çağa kadar deli olmak; aylak olmak, yoksul olmak ve sosyal uyumsuz olmak anlamına geliyordu. Foucault akıl hastanesi, hastane, hapisane gibi kurumların 17. yüzyıla kadar görülmediğini söyler. 17. yüzyıldan önce kapatılanlar heterojen bir grup olup deliler, hastalar, fakirler, eşcinseller gibi farklı özellikler taşıyan kişilerden oluşuyordu. (Keskin, 2015:12; Scull, 2017:117) Bu gruba ait olanların ortak bir özelliği ise “hepsi bedensel özürlü oldukları için ya da başka nedenlerle çalışamayan veya çalışmak istemeyen, sabit işi ve evi olmayan yersiz yurtsuz insanlardır” (Keskin, 2017:12). Dolayısıyla Foucault “kapatılmadan kaçmak için bir meslek icra etmek düşük de olsa ücretli bir işi kabul etmek gerekiyordu” (Foucault,2015:105-106). Dolayısıyla delilerin, suçluların, çalışamayacak durumda olanların ayırım gözetilmeden bu büyük kapatılma süreçlerinin arkasında Foucault ekonomik ve siyasi sebep belirtir: “böyle bir ekonomik kriz anında aç kalan işsiz ve aylak kesimin başkaldırması tehlikesine karşı güvenli bir önlem almak ve kapatılmış olanların kriz geçtikten sonra ucuz ve kolay denetlenebilir bir işgücü oluşturmasını sağlamak” (Keskin, 2015:12).

Foucault, delilik ve dışlanma arasındaki ilişkinin ilkel toplumlarda da sanayi toplumlarında da görüldüğünü tartışır. Duruma göre kendisine dinsel, büyü, oyunca veya patolojik konum verildiğini ekler. Öte yandan, Foucault’ya göre modern toplumlarda farklılığı yaratan unsur, 17. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar kapatılma hakkının aileye ait olmasıydı. Deliler öncelikle aile tarafından dışlanıyordu. 19. yüzyılda ise ailenin önceliğini hekimler aldı. Deliyi kapatmak için tıbbi bir belge istendi ve deli, aile üyesi olarak tüm haklardan yoksun görülüp yurttaşlığı bile kaybedebiliyordu. Diğer taraftan cinsel pratik olarak eşcinsellik 19. yüzyılın başından itibaren delilikle özdeşleştirilmiş, Avrupa burjuva ailesine uyum sağlama yeteneğine sahip olmayan bir hastalık-olarak kabul edilmiştir (Foucault, 2015, ss.78-80).

2. Kadınların Kapatılması ve Edebiyatta Delirmiş Kadınlar

Foucault 18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyıl başında Fransız devrimi döneminde kapatılmayla ilgili ayrımların oluştuğunu söylemiştir: akıl hastaları tımarhaneye, gençler ıslahevine, suçlular hapishaneye gönderilir (Foucault, 2015:106). Disipline ve düzene riayet edilemeyeceği düşünülen deliler ise diğerlerinden yavaş yavaş ayrılarak tımarhaneye kapatılmaya başlamıştır. Scull, Fransa örneği üzerinden bu kapatılışı açıklar. Montpeiller taşrasında hastanelere hücreler eklendiğini söyler, aslında bir avuç hastadır deliler. Burada kapatılanlar ilk kategoride toplum için öncelikli tehlike oluşturduğu düşünülen ya da davranışları aile için rahatsızlık ya da utanç kaynağı olarak görülenlerdi. İkinci kategoride kapatılanlar ise cinsel meşrepleri öne sürülerek aile şerefini tehlikeye atmakla suçlanan ve “ahlaksız” olarak nitelenen genç kadınlardı. Dolayısıyla da Scull, bu kapatılışın tıbbi olmaktan ziyade sosyal bir kapatılış olduğunu ifade eder (Scull, 2017: 117-121).

Daniel Dafeo (1660-1731) konuyla ilgili yazdığı broşürde kapatılmayı şu şekilde eleştirmiştir:

“Daha muteber sayılan ama aslında en pespaye adamların zamparalıklarını daha güvenle ve rahatsız edilmeden sürdürebilmeleri için, her kapriste ya da hoşnutsuzlukta eşlerini tımarhaneye gönderme gibi kötü bir âdet şimdilerde pek rağbet görüyor. [...] Leydiler ve hanımefendiler apar topar böyle meskenlere konuluyorlar [...] [ve] bu lanetli meskenlere girdiklerinde deli olmasalar bile, maruz kaldıkları vahşice usullerle kısa sürede deliriyorlar” (Scull, 2017: 133).

Kadınların tımarhaneye kapatılışı edebiyata da yansımıştır. Eliza Haywood’un yazdığı, 1726’da isimsiz olarak yayımlanan *Dertli Yetim ya da Bir Tımarhanede Aşk*, türünün ilk örneklerinden biridir. Servetine konmak için amcası tarafından entrikayla tımarhaneye kapatılan bir kadının öyküsüdür. Jane Eyre’de (1847) bile tımarhaneye kapatılan kadın olmasa bile tecrit altında tutulan Bayan Rochester deliliğe dair klişe ifadelerle ve canavar ruhlu deli bir kadın olarak resmedilmişti (Scull, 2017: 134-136).

Viktoryen edebiyatta belirginleşen ve erkek yazarlar tarafından kadınların iki uç şekilde temsil edildiği görülmektedir: melek veya canavar. Bu iki imge erkekler tarafından üretilmiş edebiyatta o kadar çok yer bulmuştur ki kadın edebiyatına-bile sızmıştır. Öyle ki “18. yüzyıldan itibaren, genç kızlara itaatkâr, alçakgönüllü ve benliksiz olmayı empoze eden ve tüm kadınlara da meleksi olmaları gerektiğini anımsatan adabı-muaşeret kitaplarının sayısında artış olmuştur” (Gilbert ve Gubar, 2016, s. 68). Dişi canavar imgesi edebiyat içerisinde düşünüldüğünde Lady Macbeth bir canavarken, Oedipus bir kahramandır; Medea sadece bir cadıdır, Lear’ın deliliği evrenselken, Ophelia’nınki ise acımasıdır (Gilbert ve Gubar, 2016, s. 119). İbrani mitolojisindeki ilk kadın ve ilk canavar olan Lilith’in öyküsü, delilik, ucubelik ve canavarlılıkla ilişkilendirilir. Lilith Adem’in kaburgasından değil de Adem gibi tozdan yaratılmıştır. Kendisini Adem’in eşi gördüğü için Adem’in buyruğu altına girmeyi reddetmiş, ataerkil bir evlilik yerine kaçmayı reddetmiştir. Erkek hakimiyetine karşı ayaklanması onun hem cadı, hem şeytani olduğu şeklinde adlandırılması, insan topluluğundan ve İncil’in tutanaklarından da atılmasıyla sonuçlanmıştır.

“Lilith efsanesinin gösterdiği ve Freud’dan Jung’a kadar psikanalistlerin gözlemlediği üzere mit ve masalların her ikisi de çok daha karmaşık edebi metinlerden daha hatasız bir biçimde, kültürün dayattığı cümleleri ifade edip güçlendirirler” (Gilbert ve Gubar, 2016, s. 82).

Gilbert ve Gubar (2016, s.30-31) kadınların ürettiği edebiyattaki delirmiş kadının, erkek edebiyatında olduğu gibi kadın kahramanın düşmanı gibi bir rolü yoktur.

“[19 ve 20. yüzyıl roman ve şiirlerinde] kadın yazarlar, öfke ve rahatsızlıklarını korkutucu figürlere yansıtarak ve hem kendileri hem de karakterleri için karanlık ikizler yaratarak, ataerkil kültürün kendilerine dayattığı benlik tanımları ile hem özdeşleşmek hem de bu tanımlamaları yeniden yazmaktadırlar” (2016, s. 131).

Erkek bakış açısıyla evcil yaşamın itaatkâr sessizliğini reddeden kadınlar canavarlar olarak imgeleştirilirken (Gorgon, Siren, gece tanrıçası gibi); kadın bakış açısından

canavar kadın sadece kendi ifade gücünü eline almak istemektedir, Mary Shelley'de olduğu gibi. Gilbert ve Gubar, fiziksel ve sosyal çevreye uyumsuzluk üzerine ortaya çıkan anoreksi ve agorafobi gibi hastalıkların neden özellikle kadınlarda ortaya çıktığını tartışarak bunun ataerkil sosyalleşmeyle ilgili olduğunu belirtirler:

“Mahremiyet ve suskunluk içinde ev içi yaşamlara sıkıştırılmış ve buna koşullandırılmış kadınların, kamusal alan ya da kuşatılmamış alanlar gibi yerlere karşı patolojik bir korku geliştirmesi olasıdır” (Gilbert ve Gubar, 2016, s. 103).

Gilbert ve Gubar (2016) kadın ve ev içi yaşama hapsedilmenin, 19. yüzyıl kadın edebiyatçıların eserlerinde sıkça belirttiğini söylemektedirler. Emily Dickinson'un perili odaları, Jane Austen'in aynalı salonları, Sylvia Plath'in mezar mağaraları bu kapatılma imgesine örnektir. Tutukluluk imgesine karşılık kaçış imgesi de 19. yüzyıl edebiyatında büyük bir yer tutmuştur Bu kaçış imgesi de yazarların delirmiş ikizi yoluyla belirmektedir:

“[K]adın yazar erkek evlerinden ve metinlerinden kaçmak için duyduğu öfkeli arzuyu ikizinin şiddeti yoluyla canlandırabilmekte ve aynı zamanda bu endişeli yazar, daha fazla içinde tutamadığı öfkenin bedeli oldukça ağır yakıcı gücünü kendi kendine anlatabilmektedir” (Gilbert ve Gubar, 2016, s.139).

18. yüzyılın sonunda ise delilik akıl hastalığı olarak görülerek psikiyatrinin ilgi alanına girmiştir. Foucault tıbbi tedavinin baskı biçimi olduğunu, günümüzde psikiyatrinin baskı biçimi olduğunu; “normalliği” ve deliliği kategorik olarak belirleyen bir kurum olduğunu söyler. Deliliğin tıbbileştirilmesi, Foucault'ya göre çok geç meydana gelmiştir. Foucault (2015) günümüzde de ayrımsız bir kapatmaya geri dönüldüğünü belirtmektedir.

3. Deliliğin Patriarkiyle Birlikte Çözülmesi

Nermin Yıldırım'ın *Misafir* romanı mekânsal olarak tımarhanede geçmekte ve çoğunlukla iki kadın karakterin gözünden anlatılmaktadır. Romanda sürekli yinelenen

vurgulardan birisi de tımarhane ve hapishane arasındaki benzerliktir. Esin karakterinin romanın başlarında tımarhaneye neden getirildiğini hatırlayamadığı; fakat orada bulunuşunun mantıklı bir sebebinin olması gerektiğine dair düşünceyle durumunu rasyonalize etmeye çalıştığı görülmektedir. Rikkat karakteri ise modern tıpla ilişkili olarak Esin'in kaldığı tımarhanede hemşiredir. Rikkat'in annesi ise geçmişte şifacı olarak, sonrasında ise cadılıkla ilişkilendirilerek ötekileştirilmesine tanık oluruz. Geçmişin hatırlanması ve şimdinin bellek üzerinden sorgulanması sırasında bu deneyimlerin ataerkil bir geçmişle hesaplaşması olarak da görülebilir.

Tecrit mekânı olan tımarhanenin başhekim değişikliğiyle birlikte “Ev” olarak isimlendirildiğini ve kalan hastalara da misafir denildiğini romanın başlarında öğreniyoruz.

“Artık hastalara hasta dememiz yasak, iyileşmelerine mani oluyormuş. Burası da hastane değil, Ev; kendilerini daha sıcak bir atmosferde hissedebilmeleri içinmiş...Biz de yolculara hancı kabilinden, ev sahibi olacaktık” (Yıldırım, 2018, s.41)

Evin sıcaklık ve huzurla dolan bir mekân olmanın ötesinde diğer taraftan feminist literatürde eşitsizliklerin üretildiği bir mekân olduğu sıkça tartışılmıştır. Romanda da Esin karakteri bir çocukluk anısında dayısının yazlığında bir çocukla öpüşüyor ve eve biraz geç dönüyor. Dayısını kapıda bekler halde buluyor: “Otel mi sandın ulan? Ev ulan burası, ev ev!” (Yıldırım, 2018, s.33) Çocukluk anılarında bile eve dair kurallar koyan erkekler vardır. Patriarki, evi, kadınları disipline edici ve kendi kurallarına uyduran bir kurumsal yapı olarak bellekte, Ev’de başlamaktadır. Hatta kaldıkları tımarhaneyi adlandırmak bile bireysel inisiyatiflerinde değildir.

“Deliler hastanesi demiyoruz tabii. Hastane bile demiyoruz. Nerede olduğuma ayıldıktan sonra her hastane dediğimde, Ev diye düzeltmişlerdi. Hatta bir keresinde düzeltmekten bunalan abilerden biri fırçayı kayıvermişti: -Evin ulan, evin burası senin” (Yıldırım, 2018, s. 32).

Esin isimli karakter, romanda tımarhanede kalan başkarakterlerdendir. Diğer taraftan onunla birlikte diğer kadınların hikâyesine de şahit oluyoruz. Bunlardan birisi de tımarhanede Esin'in yakın arkadaşlarından Canan'dır. Canan'ın tımarhaneye kendi isteğiyle, delilik taklidi yaparak girmesinin, gündelik yaşamındaki patriarkiden kaçışla ilgili olduğunu romanın başında öğreniyoruz.

“Liseden sonra okutmamışlar. Geçen yıl da amcasının oğluyla evlendirmeye kalkmışlar. Değil evlenip aynı yatağa girmek, yüzünü görmeye bile katlanamadığı uyuntu Orhan'dan kurtulmak için denemediği yol kalmamış. Gidecek yeri olmadığı halde evden bile kaçmış. Bir gecede bulup getirmişler ve yeniden denerse bu defa kefenle döneceğini açıkça söylemişler” (Yıldırım, 2018, s.75-76).

Canan, deli taklidine girerek Ev'e girdikten sonra buradaki misafirliğini sürdürebilmek için kendisine yakıştırdığı hastalıklı tavırları sürdürmeye devam etmiştir. Dolayısıyla, Canan'ın hikâyesinde istenmeyen bir adamla hatta amcasının oğluyla evliliğe zorlama ve bu zorlamadan kaçışı görmekteyiz. Goffman (2016) kurumları kişilerin benliğini eksilten, sahip olunan rollerin kaybedildiği ve benliklerinde kopuşların yaşandığı yerler olarak tanımlar.

“Kuruma kapatılmış kişi kendisini dış dünyadan ayıran bariyer yüzünden belli rolleri kaybetmiş olduğunu fark eder. Kuruma giriş süreci genel olarak başka tür kayıpları ve aşağılamayı da beraberinde getirir...Rutin işlemlerle, üzerinde rahat çalışabilecek bir nesne halini alacak şekilde biçimlendirilir ve kodlanırlar.” (Goffman, 2016, s.28-29).

Kişinin benliğini eksiltici uygulamalardan bazıları kilosunu tartmak, parmak izini almak, kişisel eşyaların verilmeyişi vb. rutin uygulamaların sonucunda “[k]uruma kabul sırasında kimlik donanımının kaybı, bireyin kendi alışageldik imgesini başkalarına sunmasını engeller” (Goffman, 2018, s.33). Nitekim romanda da Esin koşmak istiyor ama yasak olduğu için yapamıyor. Esin'in çocukluğundan beri koşmayı çok sevdiğini, fakat çocukluğunda okul çağında yaşadığı bir olayın bu sevgiye nasıl ket vurduğunu

öğreniyoruz. Esin, okulun atletizm takımındadır. Okular arası atletizm yarışmasına o da katılır ve regl olmuştur. Regl ile bilgisi sadece annesinin ayda bir defa olacaksın sözleriyle sınırlıdır. Dereceye girememiştir, fakat hafızasında bu olay daha çok erkek arkadaşlarının şortuna bulaşan kan lekesiyle dalga geçmeleri, üstüne bir de bir hocasının “İnsan kendini bilmez mi! Kendini de okulu da rezil rüsva ettin. İstemez, bir daha koşuya moşuya katılma sen. Yıkıl, gözüm görmesin” (Yıldırım, 2018, s.186-187) diye azarlayınca bir hafta okula gidemeyip atletizmi bırakmıştır. Koşmayı, Ev’deyken hayal etmektedir. “Zihnimin içindeki kırlarda, yelelerini dalgalandıran o güzel atlar gibi doludizgin koşuyorum hep” (Yıldırım, 2018, s.187). Diğer taraftan da bu hayalini bile yaşayamamasını şöyle dile getirir: “Oysa artık ne koşacak bir yerim ne de konuşacak kimsem var” (Yıldırım, 2018s.187). Hapishane ve tımarhane arasındaki benzerlik romanda farklı karakterler tarafından eş anlamlıymışçasına kullanılır.

Esin tımarhaneye neden geldiğini romanın başında hatırlayamamaktadır. Buraya gelmeden önce en son annesiyle birlikte kahvaltı yaptığını hatırladığını söylemektedir. Diğer yandan normal/anormal ayrımı kitap boyunca özellikle Esin vasıtasıyla sorgulanmaktadır. Diğer başkarakter, hemşire Rikkat’dır. Rikkat geçmişine döndüğünde, aile yaşantısına dair anılarını öğreniyoruz. Annesinin otlarla, doğal yollarla hastalıklara şifa bulmasından dolayı mahallede çocuklarla oynadığı beştaşda galip gelmesinin nedeni olarak annesinin büyücü görülmesi Rikkat’ı yaralamıştır. Annesi ise, “hastalara şifa çiçekler kaynıyor burada. Şifamız yayılsın ki ocağımız tütsün diye. Büyü müyü yok, sadece çiçekler ve iyi niyetler var tencerede. Bir daha seni kızdırırlarsa Handanlara böyle söyle” (Yıldırım, 2018, s.94) diye yanıtlamıştır Rikkat’i. Annesinin gençliğinde çok güzel bir kadın olmasına rağmen yanına kimselerin yaklaşamamalarının sebebi de anneanesi Cinli Mukadder ya da Deli Mukadder ile ilgili söylenenlermiş. Adeta bir şamana benzetilen anneanne kasabada, hakkında “vaktiyle kocasının ciğerini pişirip yediğinden ya da kafasını kızdıranları domuz büyüyle kızdıramayacak vaziyete getirdiğine” (Yıldırım, 2018, s.97) dair söylentiler dolaşsa da civardaki köylerin şifacısı olarak görüldüğünden civardakilerin korkuyla karışık hürmet gösterdiği birisiymiş.

Rikkat’in babası ise doktordur. Babasını, “elinde neşteriyle hastanede kesip biçerek veriyordu hastaların şifasını” şeklinde hatırlaması kadın ve erkek arasında doğa ve kültür

arasındaki düalizmi akla getirmektedir. Annesi doğayla ve şifacılıkla özdeşleşirken, babası modern tıpla özdeşleşmiştir. Toplumsal cinsiyet eşitsizliğine dair anılar Rikkat'ın ailesinde çokça örnekle vardır. Abisinin fotoğraf albümlerinde baş tacı edilmesi, en ufacak başarısının özellikle babası tarafından tantanalı bir şekilde kutlanması, diğer yandan Rikkat'ın başarısı da başarısızlığı da kendisinin önemi yokmuş gibi hissettirmiştir. Öyle ki meslek seçiminde bile bu eşitsizliği hissetmiştir:

“Babam abimin de kendi gibi doktor olmasını arzu ediyordu. Ama oğlu tıbbiyeye yüz çevirip iktisat okuyunca, iki sene sonra imtihana girecek kızından hiç öyle baba mesleğini seçmesini filan beklemedi. Onun için terzi olup overlok da yapsam, astronot olup Ay'a da gitsem hepsine yüz çevirip çoluk, çocuğa karışmayı da seçsem birdi ya da bana öyle gelirdi. Kızıyla ilgili pek bir hayali yoktu sanki, adını fezaya çıkarmasını beklemiyordu, yerlere düşürüp kirletmemesi kaftıydı” (Yıldırım, 2018, s.136).

Sonuç

Romanda sürekli içerisi/dışarıyı ayırmanın yapılmasında, dışarıdakilerin iyi, güzel özellikli bireyler olmasından kaynaklanmadığına dair eleştiriler vardır. Roman, Foucault'nun deliliğe dair bakış açısı ve söylemleri etrafında da düşünülebilir: Disiplin ve uysallaştırmanın ne kadar benimsenip benimsenmediği, hastalara tedavinin ne olması ve nasıl yapıldığına kimlerin karar verdiği, buna yapılan itirazların nasıl sonuçlandığı konuları da yazar tarafından ele alınmaktadır. Deliliğin ana eksen olarak masaya yatırıldığı *Misafir* adlı romanda kadınları delirtenler ve deliliğin kıyısına itenlerin ataerkil düzendekilerin payı olduğu gerçeği de belirlemektedir.

Kaynakça

- Foucault, Michel (2015). *Büyük Kapatılma, Seçme Yazılar:3*. Işık Ergüden, Ferda Keskin (çev). İstanbul: Ayrıntı.
- Gilbert, M. Sandra & Gubar, Susan (2016) [1979]. *Tavan Arasındaki Deli Kadın*. İstanbul: Aylak Adam.

- Goffman, Eric (2016). *Tımarhaneler: akıl hastalarının ve kapatılmış diğer kişilerin toplumsal durumu üzerine denemeler*. Ebru Arıcan (Çev.) Ankara:Heretik.
- Keskin, Ferda (2015). "Sunuş: Büyük Kapatılma" içinde Michel Foucault: Büyük Kapatılma, Seçme Yazılar:3, Işık Ergüden, Ferda Keskin (çev). İstanbul: Ayrıntı (ss.7-19).
- Scull, Andrew (2017). *Uygarlık ve delilik : Kitabı Mukaddes'ten Freud'a, tımarhaneden modern tıbbı akıl hastalığının kültürel tarihi*. Nurettin Elhüseyini (çev.) İstanbul: YKY.
- Yıldırım, Nermin (2018). *Misafir*. İstanbul: Hep Kitap

Yerel Kuruluşların Bakış Açısından Sakin Şehir Hareketi ve Sürdürülebilirlik: Seferihisar Örneği

N. Beril Özer Tekin¹

Özet

Bu çalışma 2015-2018 yıllarında yürütülen “Türkiye’de Kapitalizmin İşleyişi Sürecinde Sakin Şehir Hareketi ve Sürdürülebilirlik: Seferihisar Örneği” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir. Bu araştırmanın amacı son yıllarda adı Türkiye’de de sıklıkla duyulmaya başlanan, “yavaş hareketi”nin sonucu olarak ortaya çıkan, sakin şehir hareketinin Seferihisar örneğinde mevcut kapitalist ekonomik işleyişe nasıl eklenildiğinin ve hareketin günümüz üretim-tüketim ilişkileri içinde sürdürülebilirliğinin yerel kuruluşların bakış açısından araştırılmasıdır.

Yerel kuruluşlar hareketin temel uygulayıcıları olarak önem taşımakta, bununla birlikte sakin şehir uygulamalarının toplumsal kabulünü sağlama ve halkı dahil etme konusunda önemli rol oynamaktadır. Araştırma kapsamında Seferihisar Belediyesi, Seferihisar Kent Konseyi, SS. Hıdırlık Tarımsal Kalkınma Kooperatifi, Yavaş Yaşamı Destekleme Derneği, Ürkmezi Güzelleştirme Çevre Koruma Kültür ve Turizm Derneği ve Doğa, Sanat, Felsefe Derneği gibi kuruluşlarla ve yerel aktörlerle görüşmeler yapılmıştır. Nitel metodolojinin benimsendiği çalışmada kuruluş temsilcileri ve yerel aktörlerle derinlemesine mülakat ve serbest görüşmeler yolu ile toplanan veriler Neo-Marksist kent çalışmaları bakış açısından analiz edilmiştir.

Araştırmanın sonucunda unvanın alınması ile birlikte ilçenin tanınırlığının arttığı, kadınlar ve turizm sektöründeki kişiler gibi bazı kesimlerin bu süreçte güçlendiği; ancak sosyal tabakalaşmanın artması, kent ve çevre sorunlarının artması, soylulaştırma ve yabancılaşmanın ortaya çıkması, ulusal ve küresel sermayenin ilçede etkin hale gelmesi

¹ Dr. Öğr. Üyesi N. Beril Özer Tekin, Doğu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, btekin@dogus.edu.tr

gibi çeşitli olguların da ortaya çıktığı belirlenmiştir. Bu olgularla birlikte ortaya çıkan sorunlar ilçede sakin şehir hareketinin yerel kuruluşların bakış açısı dahilinde sürdürülebilirliği bağlamında değerlendirilerek, hareketin uygulanabilirliği konusundaki güçlükler ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: “sakin şehir hareketi”, “nitel araştırma”, “kent”, “yerel kuruluşlar”

1. Giriş

Aydınlanma düşüncesi ile birlikte başlayan tarihsel süreç Sanayi Devrimi, kentleşme, iş bölümünün detaylandırılması, uzmanlaşma gibi süreçleri de beraberinde getirmiştir. İnsan-doğa ilişkisinin değişime uğradığı bu dönemde insanın doğaya hâkimiyet kurma düşüncesi yerleşirken insan-doğa ilişkisi “sömürü”, “kullanma” ve “egemenlik” üzerinden düşünülmüştür. Doğa, doğal çevre, canlılar ve doğal kaynaklar sınırsız olup insanın hizmetine sunulmuş varlıklar olarak ele alınması ve doğal kaynakların metalaştırılması bu dönemin temel özelliklerini oluşturur (Tuna, 2007: 195).

Çevresel kriz ve sömürünün yapısal bir kriz olduğu kabul edilmeli ve nedeninin kapitalizmin kendi işleyişi temellerinde aranması gereklidir. Bu nedenle kapitalizmin sürdürülemezliği kapitalizmin kendi kriz ve çelişkilerinden çok ekolojik faktörler ve çevresel kriz üzerinden tartışılmalıdır. Mevcut kalkınma paradigmasının yerel düzeyde yerel topluluklar açısından sürdürülebilir olmayan ve tatmin edici olmayan sonuçlar ortaya” çıkartması, gerekse mevcut uygulamaların başta kentlerde çevresel, sosyal ve ekonomik olumsuzluklara neden olması sonucu alternatif bir yaklaşım olarak sakin şehirler ortaya çıkmıştır.

1.1. Sakin şehir hareketi

1.1.1. Sakin şehir ve üyelik kriterleri

“Cittaslow” (sakin şehir) belirli kriterlere uygun olan kentlerin üye olabildiği uluslararası bir belediyeler birliğidir. Mayer ve Knox (2006: 322) sakin şehirleri “halkın ve yerel yöneticilerin yerel tarihi önemsedikleri, daha iyi ve sürdürülebilir bir gelişme için farklı

yerel kaynaklardan faydalandıkları yerler” olarak tanımlamaktadır. Beatley (2005: 335) ise “sakin şehir ağındaki şehirler farklı amaç güdüyor olsalar da onları buluşturan ortak noktanın benzersiz ve ayırt edici özelliklerini koruma arzusu” olduğunu belirtmektedir.

Sakin Şehir Birliği 1999 yılında İtalya'nın Toskana Bölgesi'nde bulunan bir ilçe olan Greve in Chianti'nin Belediye Eski Başkanı Paolo Saturnini tarafından yaşam kalitesini yükseltmek amacıyla İtalya'da doğmuştur (Harvey ve arkadaşları, 2004). Birliğe üyelik için “çevre politikaları”, “altyapı politikaları”, “kentsel yaşam kalitesi politikaları”, “tarımsal, turistik, esnaf ve sanatkârlara dair politikalar”, “misafirperverlik, farkındalık ve eğitim için planlar”, “sosyal uyum” ve “ortaklıklar” olmak üzere 7 üst başlık altında toplam 72 kriter bulunmakta olup, üyelik için temel koşul ise nüfusun 50.000 kişinin altında olmasıdır. Kriterlerin %50'sini karşılama koşulu yerine getirildiğinde üyelik şartı yerine getirilmiş olur.

Sakin şehir hareketi bugün 30 farklı ülkede 252 üye kentte uygulanmakta ve toplam 20 ulusal ağ² bulunmaktadır (Cittaslow Türkiye, 2019). Türkiye'nin ilk sakin şehri Seferihisar, 2009 yılında 52 kritere göre değerlendirilerek, %73 düzeyinde uygunluk sağlaması sonucu unvana hak kazanmıştır (Şahinkaya, 2010: 15). Türkiye'de 2019 itibarıyla sakin şehir sayısı 17'ye yükselmiştir.

1.1.2. Hız ve yavaş hareketi

Modernliği şekillendiren boyutlardan endüstriyalizme denk düşen endüstriyel üretim sürecinde Fordist ve post-Fordist aşamalar hızın toplumsal olarak anlamını ve etkilerini belirlemiştir (Giddens, 1994). Yeniçağın insanını ve toplumlarını geçmiştekilerden ayırt eden en önemli özellik haline gelen hızla birlikte “geçicilik” olmuştur (Toffler, 2006: 32). Küreselleşme ve tüketim toplumu süreçleri sonucu çeşitli tartışmalar ve eleştiriler beraberinde gelmiştir.

² Bir ülkede 3 sakin şehir (cittaslow) olması durumunda ulusal ağ kurulur. 2012 yılı itibarıyla Türkiye'de ulusal sakin şehir ağı kurulmuştur. Böylece bu tarihten itibaren Türkiye'de adaylık başvuruları doğrudan Seferihisar'a yapılabilmektedir.

“Sakin şehir” kavramının çıkış noktası ve temeli yavaş hareketine dayanmaktadır. Yavaş hareketi hızlı yaşamın egemen olduğu modern dünyada daha iyi ve kaliteli bir yaşama kavuşmak için dengeyi öneren bir yaklaşım ve felsefeyi ifade eder (Honore, 2008: 15). Honore, yavaş hareketini hızlının daima daha iyi olduğuna dair olan inancın yerini alan, kültürel bir devrim olarak tanımlar (Honore Web Sitesi).

Yavaşlığın bir değer olarak romantiklerden, transandantallardan ve hippilerden beri en azından 200 yıldır savunulmakta olduğu tartışılmaktadır. Ancak modern anlamıyla yavaş hareketini yavaş gıda hareketi ile birlikte başlatmak mümkündür. Yavaş gıda, yerel yemek kültürü ve geleneklerinin ortadan kaybolmasına engel olmak amacıyla resmi olarak 1989’da Paris’te ortaya çıkan tabandan doğan bir harekettir (Uluslararası Slow Food, 2017). Yavaş gıda hareketinin bir mücadele alanı olarak ilk ortaya çıkışı 1986 yılı olarak kabul edilebilir. 1986 yılında İtalya’nın Roma kentinde Mc Donalds restoranı açılışı İtalyan yazar Carlo Petrini liderliğindeki bir grup eylemci tarafından protesto edilmiştir. Gıda ile başlayıp yaşamın her alanına etki etmeyi başaran bu bütüncül felsefe kalkınma, ekonomik gelişme, çevre ve doğal kaynakların yönetilmesi, yerel kültür, katılımcılık ve yaşam kalitesi gibi alanlarda söz sahibi olmuştur.

1.2. Yöntem ve görüşme yapılan kişiler

Araştırma kapsamında amaçlı örneklem modeline uygun olarak görüşme yapılacak kişiler belirlenmiştir. Bu modelde temel amaç, araştırmanın konusunu oluşturan kişi, olay ya da durum hakkında ve belirli bir amaç doğrultusunda derinlemesine bilgi toplamaktır (Maxwell, 1996). Sakin şehir uygulamaları kapsamında rol ve sorumlulukları bulunan uygulayıcılar bu kapsamda seçilmiştir. Çeşitli yerel kuruluşları temsilen 7 uzman ve 6 muhtar ile derinlemesine mülakat yapılmış; yerel halktan ise 12 kişi ile serbest görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşme yapılan kuruluşlar Seferihisar Belediyesi, Seferihisar Kent Konseyi, SS. Hıdırlık Tarımsal Kalkınma Kooperatifi, Yavaş Yaşamı Destekleme Derneği, Ürkmezi Güzelleştirme Çevre Koruma Kültür ve Turizm Derneği ve Doğa, Sanat, Felsefe Derneği’dir.

Uygulamaların hayata geçirilmesi ve unvana başvuru konularında belediye ve belediye ile birlikte çalışan sivil toplum kuruluşları (STK) başı çekmektedir. Sakin şehir

uygulamalarının yalnız Belediye Başkanı'na bağı kalmaması ve sürdürülebilirliğinin sağlanması açısından STK'ları yönetime dâhil etmek önemlidir.

1.3. Kavramsal ve kuramsal çerçeve

Sakin şehirlerin bir aktivist tabanı olmaması ve belediye gibi siyasal ve kamusal mekanizma tarafından yürütülüyor olması bakımından bir sosyal hareket olarak değerlendirilmesi bir tartışma konusudur. Yeni sosyal hareketler olarak adlandırılan bu talepleri ifade eden kuram, eski paradigmadan farklı olarak konumlanıp bu grupların temaları “barışın, çevrenin ve insan haklarının korunması”; değerleri ise merkezi kontrolün karşısında “kişisel özerklik” ve “kimliktir (Çayır, 1999: 61). Sakin şehirlerin de açıklanmasında bazı teorisyenlerce kullanılan yeni sosyal hareketlerin aktörleri grup gibi davranmayan fakat belli temalar etrafında bir araya gelmiş topluluklar lehine hareket eden sosyo-ekonomik gruplardır.

Yeni sosyal hareketler olarak kavramsallaştırılan paradigma 20.yy. ortası (1968)- 20. yüzyıl sonunda ortaya çıkan ikinci dalga sosyal hareketlere denk düşer. Jameson'un geliştirdiği tartışma zemininde ikinci dalga sosyal hareketler bağlamında ele alınabilecek olan çevre hareketinin (2008: 442) gelişimini ve yerel hareket gereksinimini Castells, “ekolojik düşünce” ve “aktivizm” ile ilişkilendirir. Castells'e göre kent alanları çevre hareketinin incelenmesi ve sosyal örgütün ekolojik olarak değerlendirilmesinde giderek daha fazla çevrecilik tarafından ortaya çıkartılan küresel meselelerle genelde bireylerin yaşam kalitesi olarak değerlendirdikleri yerel deneyim arasında birleşim noktası haline gelmeye başlamıştır (Castells, 2002-2000: 402). Bu çalışmada da teorik çerçeve Castells'in vurgusuna paralel olarak Neo-Marksist kent kuramları ışığında temellendirilmiştir.

2. Bulgular ve tartışma

2.1. Hareketin ilçe örneğinde olumlu etkileri

İlçede sakin şehir süreci ile birlikte önemli bir sosyal değişim söz konusu olmuştur. Sakin Şehir Birliğine üye olmanın sağladığı avantajlara bakıldığında unvanın ilçeye maddi olarak direkt sağladığı herhangi bir kazanç bulunmazken, üyelik çerçevesince dahil

olduğu ve sürdürdüğü proje ve faaliyetlerle ilçenin dolaylı bir şekilde medyada adını duyurduğu, “prestij ve tanınırlık” sağladığı söylenebilir. Katılımcılardan birisinin ifadesi şöyledir:

“...Seferihisar’ı İzmir bile bilmiyordu. Dizilerle tanındık. Başkanın da etkisi çok büyük. Son 5 yıldır iyi tanındı. Şimdi burada tezgâh açanlar ayda en az 1.000 TL. para kazanıyor” (Sığacık Mahallesi, Kadın, 50 yaş, Nisan 2017).

İş olanaklarının sağlanması, girişimciliğin teşvik edilmesi, kadınların güçlendirilmesi ve yerel halkın gelirinin artırılması kapsamında SS. Hıdırlık Tarımsal Kalkınma Kooperatifi, Pekmez Üretimi Tesisi, üretici birlikleri, Mandalina Kurutma Tesisi, Mandalina Üretici Birliği, Zeytin Birliği ve zeytinyağı fabrikası belediyenin destekleriyle geliştirilen inisiyatiflerdendir. Üretici birlikleriyle ürünün pazarlama çalışmaları yürütölmekte, toptan pazarlamayla pazarlama gücü arttırılmakta ve ürünün markalaştırılması sağlanmaktadır.

Ürünlerin tüketici ile buluşturulmasına yönelik olarak ise üretici pazarı, gece pazarı, Seferipazar ve Seferibakkal gibi oluşumlar vardır. Yerel üretim, atalık tohumla üretilen gıdalar ve yerli ürünler bu kapsamda özendirilmektedir. Seferihisar üretici pazarları, yerel üretimi geliştirmek ve desteklemek amacıyla ilçe ve köylerinde üretilen organik ve doğal ürünlerin, Seferihisar Belediyesi kontrolünde tüketiciye aracısız olarak satışa sunulduğu pazarlardır. Kadınların çoğunlukta olduğu ve onlara gelir sağlayan bu pazarlarda tüm yerel üreticiler ürünlerini satışa sunmaktadır (Sakin Şehir Türkiye Uzmanı, 11 Kasım 2016). Bu süreç kadınların güçlenmesi ve gelir artışı sağlamalarında büyük önem taşımıştır.

Özetle, gerçekleştirilen proje ve faaliyetlerle belediye hizmetlerinin arttığı söylenebilir. Diğer taraftan Belediyenin STK’larla yakından çalışması ve zaman zaman halkla bir araya geldiği toplantılar düzenlemesi, diğer yandan sakin şehir başvuru sürecinde halka bilgi aktarması ve halkı dahil etmeye çalışmasıyla ise “katılımcılık” boyutunun bu süreçte gelişerek öne çıktığı görölmüştür.

2.2. Hareketin ilçe örneğinde olumsuz etkileri

Kapitalist ekonomik sisteme bir alternatifmişçesine sunulan sakin şehir hareketinin Türkiye örneğinde sürdürülebilirliği ve hareketin kapitalist ekonomik işleyişte bir alternatif olup olmadığı konuları tartışılmalıdır. İlçenin sakin şehir unvanı ile birlikte olumlu etkilerin yanı sıra çeşitli olumsuz etkilerin de ortaya çıktığı görülmektedir. Örneğin, uygulamalarda en önemli kuruluş olarak Belediye sakin şehir sürecini yönetirken “yetki sorunu”, “maddi kaynak sorunu”, “insan kaynağı sorunu”, “uzman personel sorunları”, “imar ve yapılaşma”, “nüfus artışı”, “alt yapı sorunları”, “çevre sorunları” gibi zorluklarla karşılaştığını belirtmiştir.

Sakin Şehir Birliğine üye olunca problemlerin doğal olarak çözülmüş olmadığını ve Belediyelerin zaman zaman sakin şehir felsefesi ile uyuşmayan faaliyetler içinde olabildiklerini ifade eden Yavaş Yaşamı Destekleme Derneği Temsilcisi (11 Kasım 2016) “Halfeti’ye otel yapılması”, “Seferihisar’da balık çiftlikleri yapılması”, “Şavşat’ta ve Uzundere’de HES (hidroelektrik santral) yapılmasının” söz konusu olması gibi tartışma konularını sıralamıştır. Bu tür proje ve faaliyetler kanuna ve imara uygunsuzsa belediyelerin izleme ve süreci takip etme yetkileri bulunurken; engelleme-durdurma yetkilerinin bulunmadığını ifade etmiştir.

İlçenin göç alması ve nüfus artışı sonucu ilçede sosyal bir değişim ortaya çıkmıştır, ilçeye dışardan insanlar gelip yerleşmiştir, ayrıca konut ihtiyacı artmıştır. Konunun hassasiyetinin farkında olan yetkili yeşil alanların azlığı konusunda farkındalık sahibidir. Tarım alanlarının yapılaşması, kentsel dönüşüm projeleri ve bazı mahallelerde yerel halkın alışkın olmadığı apartman tipindeki konutlara geçiş söz konusu olmuştur.

Örneğin, turizmin gelişmesi ve her yaz nüfusun 5 katına çıkmasıyla ilçede nüfus kriteri şimdiden aşılmış durumdadır. Bölgeye göçün özellikle son 8 yılda arttığını ve 2000’li yıllarda alt yapı bitince nüfus artışının daha da hızlandığı muhtar mülakatlarında da ifade edilmiştir. Bahar aylarıyla başlayıp yaz aylarıyla devam eden yaz sezonunda ve özellikle pazar günleri Sığacık Kaleiçi’nde kurulan Pazar alanındaki insan yoğunluğu neredeyse

yere iğne düşmeyecek bir boyuta taşınmaktadır. Bu durum yerel halk tarafından ilçenin “sakinlikten çıktığı” ile ilgili yeni bir tartışmayı da başlatmaktadır.

İlçede kentsel çevre sorunlarından bazıları betonlaşma, tarım alanlarının azalması, düzensiz ve plansız kentleşme; alt yapı yetersizlikleridir. Nüfus artışıyla birlikte temel insani gereksinim olan barınma ve konut sorununun giderilmesi için konut yapımı hız kazanmış, bu süreçle birlikte düzensiz ve plansız kentleşme ve alt yapı sorunları ortaya çıkmıştır. Nüfus artışıyla birlikte ilçede araç sayısı da artmış bu durum ilçede trafiği ve otopark ihtiyacını arttırmıştır. Bu kapsamda park yeri sorunu ve trafik sorunu en çok dile getirilen sorunlardandır. Unvanın yol açtığı sorunlardan bir diğeri ise “yeşil alanların yok edilmesi”dir. Tarım alanlarının, mandalina bahçelerinin ortadan kaldırılarak betonlaşması söz konusu olmuştur. Betonlaşma sürecinde otel yapımının yanı sıra kentsel dönüşüm de ilçede hızla devam etmiştir.

İlçede süreçle birlikte ortaya çıkan diğer sorunlar gelir eşitsizliğinin artması, yabancılaşma, soylulaşma ve pahalılaşmadır. Gelir eşitsizliğinin artması, Sığacık ve civarında bulunan kişiler turizmin daha gelişmiş olması otellerin bulunması bakımından ve ürün satışı yapmaları nedeniyle daha fazla gelir elde ederken diğer mahallelerde bu anlamda bir ekonomik getirisi olmamıştır. Bu durumda mahalleler arası ekonomik farklılık artmıştır. Böylece, Sığacık ve diğer mahalleler arasında bir rekabet başlamıştır. Konuyla ilgili bir katılımcının ifadesi şöyledir:

*“Belediye ilgisiz, Sığacık dışında hiçbir yere hizmet vermiyor”
(Çolakibrahimbey, Mah. Kadın, 65 yaş).*

Katılımcının ifadesinde de görüldüğü üzere tüm diğer sorunlarla birlikte merkeze mesafesi bulunan mahalleler belediyeden yeterince hizmet alamadıklarını, bu anlamda belediye hizmetlerinin yetersiz kaldığı görüşünü savunmuşlardır.

Hareketin ilçede sürdürülebilirliğine yönelik en önemli risklerden birisi de sermaye karşısında sakin şehirlerin konumudur. Nitekim kapitalizm bir “yaşam mekânı” olan kenti değişim değeri olan bir “meta” olarak görürken, kendi mantığı çerçevesinde dönüştürür.

Böylece kentin kendisi meta olarak üretilir hale gelmiştir (Lefebvre, 1991). Bu süreçte yaşanan yabancılaşıma katılımcılar tarafından şöyle ifade edilmiştir:

“Balıkçı köyü birden Hollywood köyü oldu. Komşuluk ilişkileri kalmadı, tarım alanlarını kesip biçerek imara açtılar. Çok fazla göç alıyor. Gittikçe Alaçatı’ya Bodrum’a benzemeye başladı” (Sığacık Mah., Erkek, 60 yaş).

“...Ekonomik olarak getirisi var ama kendi duruşumuzu, köy evlerimizi arıyoruz, kendi içimizde kaybolduk” (Sığacık Mah., Erkek, 60 yaş).

Sonuç

Neoliberal kapitalizmin doğal kaynakları, sağlık ve eğitim hizmetlerini, mekânı ve hemen her şeyi metalaştırdığı gibi sakin şehir gibi olumlu bir anlam içeren bir kavramı da metalaştırdığı görülmektedir. Böylece bir panzehir olarak sunulan “sakin şehir” yaklaşımın içeriği boşalmaya başlamıştır. Mevcut ekonomik sisteme bir alternatifmiş gibi geliştirilen sakin şehir yaklaşımı örneğinde araştırmanın sonucunda mekân metalaşırken, kapitalizmin ise kendini yeniden ürettiği görülmüştür. Bu süreçte “metafetişizm”, “yabancılaşıma” ve “sömürü” gibi olgular ortaya çıkmaya başlamıştır.

İlçe sermaye odakları için cazip bir yer haline gelmiştir. Hızlı dünya kapitalizmin genişleyerek küresel bir düzleme yerleşmesinin bir sonucuyken, hızın bir yaşam felsefesi haline geldiği çağdaş batı toplumlarında sakin şehir unvanı adeta bir “pazarlama stratejisi” haline gelmiştir. Sakin şehir Seferihisar örneğinde tıpkı kentler gibi hayatın hızlandığı bir yer haline gelmiştir.

Son olarak sermayeden ilçenin kendisini koruması güçken, halkın yaklaşımı ve uygulamaları daha çok sahiplenmesi için ihtiyaç analizi çalışmaları yapılabilir. Mahalleler arasında unvana bakış eşitlenerek ve tüm mahallelerin hareketten faydalanma potansiyelleri arttırılabilir.

Kaynaklar

- Beatley, T. (2005) *Native to Nowhere: Sustainable Home and Community in a Global Age*, 1.Baskı, Washington, DC: Island Press.
- Honore, C., Web Sitesi, <http://www.carlhonore.com>, (ET: 2.10.2017).
- Castells, M., (2002), *Urban Sociology in The Twentyfirst Century*, in I. Susser (ed.) *The Castells Reader on Cities and Social Theory*. Oxford: Blackwell.
- Cittaslow Türkiye, (2019) *Cittaslow Türkiye Web Sitesi* <http://cittaslowturkiye.org/cittaslow-seferihisar/>(ET: 18.10.2019).
- Çayır, K., (1999), *Toplumsal Sahnenin Yeni Aktörleri: Yeni Sosyal Hareketler*, İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Giddens, A., (1994), *Modernliğin Sonuçları*, (Çev: E. Kuşdil), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Harvey, M. Mc Meekin, A., Warde, A., (2004), *Qualities of Food*, NY: Manchester University Press.
- Honore, C. (2008), *Yavaş*, (Çev, E. Gür), 1. Basım, İstanbul: Alfa Yayınevi.
- Lefebvre, H., (1991), *The Production of Space*, trans. Donald Nicholso. Smith Oxford: Blackwell.
- Maxwell, J. A. (1996), *Qualitative Research Design: An Interactive Approach*. California: SAGE Publications.
- Mayer, H. ve Knox P., (2006) *Slow Cities: Sustainable Places in a Fast World*, *Journal of Urban Affairs*, Sayı:28 (4), ss.321-334.
- Slow Food Uluslararası Web Sitesi, (2016), <https://www.slowfood.com/>, Erişim: 11.04.2016.
- Şahinkaya S., (2010), *Bir Yerel Kalkınma Modeli: Cittáslow ve Seferihisar Üzerine Değerlendirmeler*, http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org/Yazilar_Uye/SahinTem10.pdf, ET: 16.10.2015.
- Toffler, A., (2006) *Şok*, Koridor Yayıncılık.
- Tuna, M., (2007), *Çevrecilik, Tarihsel, Teorik, Felsefî Temelleri ve Küreselleşmesi, Çevre ve Politika Başka Bir Dünya Özlemi*, Editör Ayşegül Mengi, Ankara: İmge Kitabevi.

GÜNÜMÜZ TÜKETİM MEKÂNLARINDA NOSTALJİNİN PAZARLANMASI: RETRO MODASINI YANSITAN KAFELER ÜZERİNE NİTEL BİR ARAŞTIRMA

Seçil Özgökbel¹

Özet

Bu çalışmada, günümüz toplumlarında kullanımı artık yaygın olmayan ve modası geçmiş olarak tabir edilen geçmiş ve geçmişe dair sembolleri içinde barındıran nesnelere ve değerlerin, bir takım tarihi kurgu ve unsurlar kullanılarak günümüzdeki mekânlarda yeniden sunulması üzerinde durulmaktadır. Retro modası, geçmişin temsili olarak düşünebileceğimiz çeşitli unsurların yeniden popüler olması ya da popülerliğini geleneksel olarak günümüzde de koruyabilmesi olarak tanımlanabilir. Son yıllarda retro modasını yansıtan mekânlar özelinde düşünebileceğimiz kafelerin artışının gözlemlenmesi, bu araştırmanın temel çıkış noktasını oluşturmaktadır. Araştırma çerçevesinde bu tarz mekânlarda var olma isteğinin ve tercih edilmesinin arkasındaki bireysel motivasyonların toplumsal ihtiyaçlar paralelinde sorgulanması amaçlanmıştır. Nitel yöntemin benimsendiği araştırmada derinlemesine görüşme ve katılımlı gözlem veri toplama teknikleri kullanılmıştır. Görüşmeler İzmir ve Eskişehir’de farklı nostaljik unsurlar ile tasarlandığı düşünülen kafelerde gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın bulgularına göre, araştırma kapsamında ele alınan kafelerin toplumdaki bütünlük, samimiyet ve gerçeklik arayışına paralel olarak bireylere tutunabilecekleri, kendilerini ve toplumu anlamlandırabilecekleri görece yavaş bir zaman akışına sahip mikro düzey bir mücadele alanı sunduğu görülmüştür. Hem tüketim toplumuna bir tepki hem de tüketim toplumu ekseninde toplumsallaşmanın ön koşulu olarak tüketim mekânlarının varlığının konumlandırılmasında ve sürdürülmesinde bir aracı olarak karşımıza çıkmaktadır.

¹ YL Öğr., Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, secilogokbel@hotmail.com

Anahtar kelimeler: *Tüketim Toplumu, Tüketim Mekânları, Nostalji, Kafeler, Toplumsallaşma*

1. Giriş

Son yıllarda giderek sayıları artan kafe, restoran gibi yeme içme yerleri, alışveriş merkezleri ve eğlence kompleksleri özellikle kentsel alanlarda kendini göstermektedir. Tüm bu tüketim mekânları kentsel dönüşümün de bir parçası olarak bir anlamda tüketim toplumunun ihtiyacına yöneliktir. Günümüzde tüketim, temel ihtiyaçları karşılamanın ötesinde pek çok farklı anlama gelebilmektedir. Tüketim mekânları yalnızca materyalist tüketimin yapıldığı yerler değil aynı zamanda pek çok soyut kavramın da tüketildiği, toplumsal değerlerin türetildiği ve kimi zaman da birey ve toplum arasındaki ilişkinin boyutuna göre yeni anlamlar kazandığı mekânlar olarak ayrı ayrı sosyolojik ilgiyi hak etmektedirler.

Günümüz tüketim mekânları düşünüldüğünde gündelik hayatın ve kent yaşamının ayrılmaz bir parçası haline gelen kafeler, eğlence ve yeme içme yerleri olmasının yanı sıra toplumsal ilişkilerin biçimlendiği bir çeşit sosyalleşme mekânı olarak önemini korumaktadır. Bu araştırmanın üzerinde durduğu kafeler ise retro modasını yansıtan kafeler olarak ele alınmıştır. *Retro* kelimesi Cambridge online sözlükte “geçmişe ait hissi veren” olarak geçmektedir. Retro modası, geçmişin temsili olarak düşünebileceğimiz çeşitli unsurların yeniden popüler olması ya da popülerliğini geleneksel adı altında günümüzde de koruyabilmesi olarak tanımlanabilir. Son yıllarda retro modasını yansıtan mekânlar özelinde düşünebileceğimiz kafelerin ortaya çıkması bu araştırmanın temel çıkış noktasını oluşturmaktadır.

Retro modasını yansıtan mekânlar standart tek düze ya da klasik olarak tabir edebileceğimiz birbirine benzer mekânlara farklı bir alternatif sunmaktadır. Bu tarz kafeler ekseninde günümüz tüketim mekânlarında soyut olarak tüketilen, tüketimin de ötesinde bireylerin ilgisini çeken yükselen unsurlardan biri olarak nostaljinin pazarlanması ve bu durumun bireysel düzeydeki karşılığının içinde bulunduğumuz toplum ile ilişkili olarak ele alınması gerekliliği çeşitli toplumsal problemlere

eğilebilmemizi sağlama potansiyeli ile birlikte bu araştırmayı anlamlı kılmaktadır. Araştırma retro modası ve nostaljinin toplumdaki yerini ve günümüz tüketim mekânlarında kullanımının artmasını mekânın ve kültürün metâlaşması ya da gösterişçi tüketim gibi kavramlar dışında anlama ve açıklama çabasıdır.

2. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada niteliksel yöntem ve teknikleri kullanılmıştır. Derinlemesine görüşme ve katılımlı gözlem veri toplama tekniklerinin kullanıldığı çalışmada katılımcılar amaçsal örneklem seçim tekniği ile belirlenmiştir. Görüşmeler 2018 yılının Mart ve Nisan aylarında İzmir ve Eskişehir’de bulunan farklı nostaljik unsurlar ile tasarlandığı düşünülen beş farklı kafede gerçekleştirilmiştir. Araştırma kapsamına Eskişehir’de 2012 yılında açılan *Eflatun Kitap Kafe* ve *Cafe Rasta* ile İzmir’de 2015 yıllarında açılan *Kırkmerdiven*, *Münire* ve 2017 yılında açılan *Giritli Kamuran* adlı kafeler dahil edilmiştir.

Katılımcılar kafe sahibi, kafe çalışanı ve görüşme günü kafelere zaman geçirmek için gelen kişilerden oluşmaktadır. Dört kafe sahibi, üç kafe çalışanı ve on üç (altı erkek, yedi kadın) kafe müdavini olmak üzere toplamda 20 kişi ile derinlemesine görüşme gerçekleştirilmiştir. Derinlemesine görüşmeler yarı yapılandırılmış görüşme soruları eşliğinde gerçekleşmiştir. Görüşme soruları temelde, katılımcıların orada bulunma motivasyonlarını, mekânı algılama ve deneyimleme biçimlerini ve bireyin mekân ile kurduğu ilişkiyi ortaya çıkarmaya yönelik olarak hazırlanmıştır. Katılımcıların rızası dahilinde ses kayıt cihazı kullanılarak kaydedilen görüşmeler analiz bölümünde kullanılmak üzere yazıya geçirilerek transkriptleri (deşifreleri) oluşturulmuştur. Derinlemesine görüşmelerden elde edilen veriler katılımlı gözlem ile desteklenerek yorumlanmıştır.

Retro modasını yansıttığı düşünülen kafelerin seçiminde mekânı var etmede kafe sahipleri tarafından bilinçli olarak kullanılan nostaljik unsurlar belirleyici olmuştur. Retro modasını yansıtan kafeleri bir mekân olarak kaybolan ya da kaybolduğu düşünülen birtakım değerlerin öne çıktığı, geçmişin çeşitli temsilleri ile oluşturulmuş mekânlar

olarak ele alabiliriz. Araştırma kapsamına dahil edilen kafeler, geçmişini anımsatma ya da ilişki kurma potansiyeli yüksek çeşitli nesnelere sergilendiği, nostaljik değeri atfedilebilen bazı eşyaların kullanıma sunulduğu, seçilen müziklerin bir anlamda kafe sahibi tarafından tasarlanan bu kafelerin ruhu ile paralel olarak kurgulandığı, kendine özgü dinamikleri ile ayırt edilebilen kafelerdir. Temelde geçmiş ve geçmiş ile ilişkilendirilen geleneksel değerler, geçmişe özgü pratikler ile birlikte bir çeşit tüketim mekânı olan retro modasını yansıtan kafelerde paylaşımına açılarak mekânda vakit geçirmek için gelen kişilere sunulmaktadır.

3. Bulgular ve Yorum

Araştırma bulguları toplumdaki birtakım ihtiyaçları, var olma pratiklerini ve bazı toplumsal sorunları anlama ve sorgulama açısından önemlidir.

3.1. Retro modasını yansıtan kafelerde nostaljinin pazarlanması

Eve duyulan özlem ya da sıla özlemi olarak ifade edebileceğimiz nostalji kavramı Boym (2001) tarafından bir çeşit kaybolmuşluk ve yerinden edilmişlik hissi, artık var olmayan ya da hiç var olmamış eve duyulan özlem olarak tarif edilir. 17. yüzyılda nostaljik semptomların azaltılması ile tedavi edilebilir bir hastalık olarak görülürken 21. yüzyıl itibarıyla tedavi edilemez modern bir duruma dönüşmüştür (Boym, 2001). Boym *küresel nostalji salgını* olarak nitelendirdiği bu durumu parçalanmış bir dünyada sürekliliğe duyulan özlem olarak yorumlayarak belirsizliklerle dolu çağımızda bir çeşit savunma mekanizması olarak ele almayı önerir. Bu bağlamda nostaljinin tüketim mekânlarında metâ değeri kazandırılarak sunulması ve bireyler tarafından talep edilir olması toplumda bütünlük, süreklilik, samimiyet ve gerçeklik gibi bazı ihtiyaç ve arayışların bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

David Lowenthal'a (1997, Akt. Bauman 2018: 62) göre ilerleme umutlarının günümüz toplumunda yerle bir olması bireyleri gelenek ile teselli bulmaya itmiştir. Nostalji yakın geçmişin gelenek ile ilişkilendirilen sıcak, samimi, yüz yüze ilişkilere dayalı mahalle hayatı ve gerçeklik arayışında bireylere tanıdık olması sebebiyle güvenilir yollardan tutunabilecekleri bir alternatif yaratması sebebiyle önemli bir toplumsal işleve sahiptir.

Lowenthal (1997, Akt. Bauman 2018: 62) içinde bulunduğumuz zamana paralel olarak hepten yönsüz kalmamızı engelleyen şeyin istikrar kalıntılarına tutunmak olduğunu ifade etmektedir.

Bununla birlikte nostaljinin manipölasyonlara açık bir doğasının olması, bireyleri kendi içinde açmazlara sürükleyebilme potansiyeli olan bir toplumsal dinamik olarak tartışılması gerekliliğini de beraberinde getirir. Katılımcıların bu anlamda mekânın tasarlanan ruhunu ve bütünlüğünü bozma potansiyeline sahip çeşitli unsurları yakalama konusunda duyarlı oldukları gözlemlenmiştir:

“Bu küp şekerler buraya uymuyor. Yani bu sargılı küp şekerlerin burada işi yok. Ortamın büyüsunü bozuyor. Burada kendimi evimdeymiş gibi rahat hissediyorum. Ya da babaannemin evine onu ziyarete gelmişim de şu kapıdan birden çıkacakmış gibi hissediyorum. Bu bana huzur veriyor. Ama bu kâğıtta küp şekerler buranın ruhuna uymuyor, ticari bir yer kokuyor (Erkek, 19, Giritli Kamuran).”

Günümüzde sıradan olanın giderek ilgi çekici bir özelliğe bürünerek metâ değeri kazanabilmesi söz konusudur. Baudrillard (2013, s. 135) yalnızca kullanım değeri taşıyan nesnelerin sıradanlaştığını belirtirken nesnelerin gösterge haline geldiği anda ise sıradan olmaktan çıktığını vurgular. Urry’ye (2009, s. 207) göre insanlar giderek salt uzak tarihsel devirlerden kalma büyük sanat yapıtlarını ya da yapıntılarını görmekle ilgilenmek yerine, sıradan olanın temsillerini daha ilgi çekici bulmaktadır. Yakın geçmişe kadar yaygın olarak evlerde kullanılan dantel modasının tasarı unsuru olarak kullanılması ve bu durumun kafede zaman geçirmek için gelenlere samimi, huzurlu ya da ev gibi bir yerde zaman geçirme hissi ile birlikte sunulması yakın geçmişin gündelik hayat pratiklerini şu anda yaşatabilmeyi mümkün kılmaktadır. Araştırma kapsamındaki Giritli Kamuran kafede kafe sahibinin babaannesinin çeyizlerinin ve dedesinin günlük yaşamda kullandığı eşyaların sergilenmesi, kimilerince anneanne–babaanne fincanı olarak tanımlanabilen kahve fincanları ile dantelli masa örtülerinin serili olduğu masalarda oturarak kahve içilebilmesi katılımcılar için anlamlı bulunmaktadır. Yakın geçmişin gündelik, sıradan hayatı bu kafelerde ilgi çekici bulunurken aynı zamanda kullanım değerinin de olması

deneyimi ve paylaşımı mümkün kılarak kafelerin gelenlere sunduğu atmosferi daha samimi ve gerçekçi bulmalarına neden olmaktadır. Ev yapımı kurabiye ve limonata vurgusu ya da yakın geçmişte geleneksel olarak anlam taşıyan şerbet gibi içeceklerin sunulması gibi durumlar günümüzde özlenen tatlara erişebilme imkânı sunabilmektedir. Bunun yanı sıra, endüstriyel ürün satışı yapmadığını vurgulayan mekân sahiplerinin mekânın tasarlanan ve yaşatılmaya çalışılan ruhu ile paralel olarak belli bir duruş sergilemeye çalıştığı görülmektedir:

“Düzene karşı protest bir kişiliğim var, bu mekânda para kaygısı taşımıyorum aksine kendi kendini çevirsin, aile büyüklerim anılarını yaşatsın istiyorum. Bizim mütevazı ve doğal bir menümüz var. Standart bir menümüz yok, popüler kültürün talep ettiği endüstriyel içecekler yok. Anneannemin ve dedemin en çok sevdiği fesleğenli kekikli tost var, latte macchiatomuz yok. İkrâm ettiğimiz kurabiyeler ev yapımı. Serviste hızlı olmak gibi bir iddiamız da yok bizim. Standart kafeler bunu yeteri kadar yapıyor bizim buna ihtiyacımız yok (Kafe sahibi, Giritli Kamuran).”

Araştırmanın önemli bulgularından biri olarak bireyin belleğinde yer edinen bazı olay veya nesnelerin, retro modasını yansıtan kafelerde bir karşılığı olduğu görülmüştür. Bu durum bireyler ve kafeler arasında duygusal bir bağ kurulmasında etkili olmaktadır:

“Sanki zamanda yolculuk yapıyorum. Burada öyle eşyalar var ki! Siyah beyaz fotoğraflar gördüm az önce annemin de vardı böyle fotoğrafları. Sonra bir radyo gördüm anneannemi ve dedemi hatırladım. Çocukluğuma gittim. Galiba burasının böyle bir havası var, sizi eskilere götürüyor, özlemlerinize...” (Kadın, 30, Münire).

Kömür sobası kurulan kafeler üzerinden bir değerlendirme yapacak olursak günümüzde imkânsız olanı mümkün kılarak, kestane ve portakal kabuğunun tanıdıklığının verdiği güven üzerinden geçmişi hatırlamada bir aracı unsur olarak mekâna yansımaktadır:

“Şu sağlanan ortamı evimin salonuna uygulayamam. Soba mesela, kömür sobası için artık evler uygun değil. Birkaç sene öncesine kadar doğup

büyüküğüüm evde kömür sobası kullanıyorduk, artık doğalgaza geçtik, zahmeti yok. Kömür sobası zahmetli, böyle zahmetli işlere vakit yok artık, ben vakit ayıramam. Yalnız yaşıyorum burada. Ama kömür sobası geçmişi olan biri olarak da bu sobanın verdiği sıcaklığı doğalgazda da bulamıyorum, rahatlığı evet tartışılmaz. Bu kafeye kışın gelerseniz aldığınız kestaneyi sobanın üzerine dizebilirsiniz, karışmıyorlar bu konuda. Uzun süre otursan gelip de sen çok oturdun diyen yok. Şurada duran güğüm mesela, pazar günleri yaşadığım banyo heyecanını hatırlatıyor bana. Çocukluğumdaki, çocukluk anılarımı anımsatıyor. Sobanın olması benim için önemli, yanmasa bile bir güven veriyor (Erkek, 28, Eflatun Kitap Kafe).”

3.2. Tüketim toplumu ekseninde toplumsallaşma aracı olarak retro modasını yansıtan kafeler

Samimi, huzurlu ve paylaşımına açık mekânlar olarak kendilerini var eden zaman zaman çeşitli etkinlikler düzenleyerek kendine özgü yapısını oluşturmaya çalışan kafelerin sürekli tüketime dayalı olarak var olduğunu vurgulamak gerekir. Tüketim bir anlamda işlevsel olarak ihtiyaçları giderme özelliğinden ziyade toplumsallaşmanın ön koşulu olarak karşımıza çıkmaktadır. Evde zaman geçirmek hareketsizlik ile eş değer anlama gelerek ‘sosyal’ olmanın önündeki bir engel olarak bireyleri tüketim mekanlarına yönlendirmektedir:

“Buraya sık sık geliyorum. İşten çıktıktan sonra gidebileceğim huzurlu, sakin ama aynı zamanda sıkıcı olmayan bir yer ihtiyacımı burası karşılıyor. Çalışıyorum ama aileme de bakıyorum. Bir yandan kendi ihtiyaçlarım var. Zevk aldığım şeylerden kısınamam. İşte zaten yeterince bunalıyorum. Evde filtre kahvemi kendim yapıp içsem ne anlamı var ki, o zaman nasıl sosyalleşebilirim (Kadın, 33, Kırkmerdiven).”

Toplumsallaşma ihtiyacı ve sosyalleşmenin birey için atfettiği anlam tüketim alışkanlıklarını belirleyen ve sürekli kılan bir olgu olarak öne çıkmaktadır. Günümüzde

hareketliliğin önem kazanmasıyla farklı yerlerde ve çeşitli aktivitelerde bulunma ihtiyacı tüketim davranışlarının bireysel motivasyonlarından biri olarak değerlendirilebilir.

3.3. Retro modasını yansıtan kafelerin günümüzdeki yeri ve işlevi üzerine

“İnsan mekânda aktif olarak yer alır; zira insanın mekânda yer alış tarzı, basit bir yer kaplama veya hacim doldurmaktan ibaret değildir (Bilgin, 2011, s. 27).” Araştırma kapsamında ele alınan kafeler, fiziki bir mekân olmanın ötesinde bireyin var oluşunu anlamlandırabilmesi ve içinde bulunduğu toplum içinde kendini konumlandırabilmesine olanak tanıyan bir mekân ihtiyacının karşılığı olarak değerlendirilebilir. Retro modasını yansıtan kafelerde geçmişe ait çeşitli değer ve pratiklerin kurgu olarak kullanılması bireyin mekân ile olan ilişkisinde deneyimi güçlendiren geçmiş ve gelecek arasında bir çeşit köprü kurma aracı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Lefebvre (2015, s. 138) gündelik hayatı bir nevi endüstriyel rasyonelliğin kapitalist yönetimin genelleşmesini temsil eden bir yapı olarak ele alır ve gündelik hayatın zaman ve mekân içinde niteliksel olanı neredeyse tamamen ortadan kaldırdığını iddia eder. Niteliksel olan bireyin kendisine dair varoluşsal algısı ile paralel olarak kimlik inşası, içinde bulunduğu zaman içinde mekânı deneyimleyebilme yetisi ile ilişkili olarak çevresini, toplumu algılamak, anlamlandırırken ve aidiyet kurarken kullandığı temel yapı taşı olarak bireysel bir ihtiyaç dahilinde değerlendirilebilir. Genel olarak bu tarz kafeler sıradanlıktan, yüzeysellikten ziyade samimiyet ve sıcaklık ile ilişkilendirilen kafeler olarak niteliksel olana erişebilme imkanını içinde barındıran mekânlar olarak toplumsal bir öneme sahiptir.

Araştırma kapsamında ele alınan kafeler katılımcılar tarafından samimi, sıcak, huzurlu, sakin, sıradan olmayan, özgün, ev rahatlığında gibi kavramlar sıkça kullanılarak ifade edilmiştir. Katılımcıların kafeler ile kurdukları ilişkiyi betimlemeye çalışırken çoğunlukla klasik ya da normal olarak tabir ettikleri diğer kafeler veya Starbucks gibi zincir kafeler ile karşılaştırma yaptıkları gözlenmiştir. Katılımcılar zincir kafeler olarak değerlendirebileceğimiz kafelere dair tutumlarını kaotik ortam, karmaşa, hızlı akış, samimiyetsiz, hissiz, sıradan ve tek tip gibi tanımlamalar yaparak ifade etmişlerdir.

Yapılan değerlendirmeler mevcut toplumsal dinamiklerin bireysel düzeyde yarattığı birtakım memnuniyetsizlikleri ortaya koymaktadır. Katılımcıların bir kısmı zincir kafelere gitmeyi tercih etmezken gidenlerin çoğu ürün odaklı gittiklerini belirtmişlerdir. Bu bağlamda zincir kafeler ya da klasik kafe olarak adlandırılan kafeler ile retro modasını yansıtan kafelerin toplumsal düzeyde farklı işlevlerde karşımıza çıkmaktadır.

Sonuç

Sanayi sonrası toplumda hızla değişen toplumsal dinamikler ekseninde süregelen belirsizlikler, bireyler üzerinde bir çeşit kaybolmuşluk hissi yaratmaktadır. Çağımızın parçalı, bütünlüksüz ve akışkan toplumu insan ilişkileri ve değerlerin de değişime uğradığı, bir anlamda her şeyin metâlaştığı bir toplumsal yapı çerçevesinde örüntülenmektedir. Buna paralel olarak kapitalizmin egemen olduğu endüstriyel toplumlarda, mekânlar birbirine benzer ve sürekli değişen özelliği ile vermiş olduğu geçicilik hissi ile aidiyet kurulmasına engel oluşturmaktadırlar. Mekânın deneyimlenmesi, bilinç düzeyinde var edilen ve var olunan bir yer olabilmesi için o mekânda geçirilecek ya da üzerinde durup düşünölebilecek görece yavaş bir akış içerisinde olan bir zamana ihtiyaç vardır. Temelde bireyler sanayi sonrası topluma özgü akışkan ve kaygan bir toplumsal zeminden ziyade varlıklarını konumlandırabilecekleri, içinde buldukları toplumu anlamlandırabilecekleri bir yapıya ihtiyaç duymaktadırlar.

Araştırma kapsamında ele aldığımız kafeler zaman zaman ayak uyduramadığımız ya da yabancılık çektiğimiz zaman ve mekân ölçülerine bir alternatif alan oluşturarak bireylere tutunabilecekleri, kendilerini ve toplumu anlamlandırabilecekleri görece yavaş bir zaman akışına sahip mikro düzey bir mücadele alanı sunmaktadır. Retro modasını yansıtan kafeler bu bağlamda, toplumdaki samimiyet ve bütünlük arayışı ekseninde hem tüketim toplumuna bir tepki hem de tüketim toplumu ekseninde toplumsallaşmanın bir ön koşulu olarak tüketim mekânlarının varlığının konumlandırılmasında ve sürdürölmesinde bir aracı olarak değerlendirilebilir.

Kaynakça

Baudrillard, J. (2013). *Tüketim Toplumu*. (6.baskı). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Bauman, Z. (2018). *Retrotopya*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Bilgin, N. (2011). Sosyal Düşüncede Kent Kimliği. *İdeal Kent*, 3, 20-47.
- Boym, S. (2001). *The Future of Nostalgia*. USA: Basic Books.
- <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english-turkish/retro>
- Lefebvre, H. (2015). *Gündelik Hayatın Eleştirisi III- Moderniteden Modernizme (Gündelik Hayatın Meta-Felsefesi)*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Urry, J. (2009). *Turist Bakışı*. Ankara: Bilgesu Yayıncılık.

İŞ YERİNDE CİNSEL TACİZE KARŞI TOPLUMSAL BİR HAREKET: TIME’S UP ÖRNEĞİ

Ezgi Özten¹

Özet

İş yaşamında karşılaşılan diğer birçok sorunun aksine, iş yerinde cinsel taciz olgusu kurumsal ya da toplumsal bir sorun olmaktan çok bireysel bir sorun olarak algılanmaktadır. Bu sebeptendir ki iş yerinde cinsel taciz olgusunun, toplumsal hareketler yazınıyla ilişkisi oldukça sınırlıdır. Ancak 2017 yılında çoğunluğu sinema sektöründe çalışan onlarca kadının, Amerikalı film yapımcısı Harvey Weinstein’in taciz ve tecavüzüne uğradığını iddia etmesi özellikle sosyal medyada ciddi bir tepki uyandırmıştır. Time’s Up hareketi bu tepkilerin en dikkat çeken örneklerinden biridir. Hareket kadınların iş yaşamında maruz kaldıkları sistematik eşitsizlik ve adaletsizliği önlemeyi ve tüm kadınlara güvenli, adil ve saygın bir çalışma ortamı sağlamayı amaçlamaktadır. Bu çalışmanın amacı, çoğunlukla bireysel bir sorun olarak algılanan iş yerinde cinsel taciz olgusunun toplumsal bir harekete yol açmasını sağlayan koşulları Time’s Up hareketi üzerinden ele almak ve hareketin sosyal medya kullanıcılarından aldığı olumlu ve olumsuz tepkileri değerlendirerek hareketin güçlü ve zayıf yanlarını ortaya koymaktır. Çalışma kapsamında hareketin hangi açılardan desteklendiğinin ya da eleştirildiğinin anlaşılabilmesi için, Time’s Up hareketinin kurulduğu tarihte yapmış olduğu ve hareketin esaslarını konu alan dört Instagram paylaşımına gelen yorumlar içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Analizlerden elde edilen bulgular ışığında Time’s Up hareketinin güçlü ve zayıf yanları üzerine bir tartışma yürütülmüştür.

Anahtar Kelimeler: *İş Yerinde Cinsel Taciz, Toplumsal Hareketler, Time’s Up*

¹ Arş. Gör., Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, eozen@metu.edu.tr

1. Giriş

Ataerkil toplumlarda kadınlar hem özel hem de kamusal alanda, erkeklerle karşılaştırıldıklarında dezavantajlı bir pozisyonda bulunmaktadır. İş yaşamı bu alanların en temel olanlarından biri olduğundan, bu dezavantajlı pozisyon burada belirgin olarak gözlemlenmektedir. Bu dezavantajlı pozisyon, iş yaşamında kendini eşitsizlikler ve ayrımcılıklar şeklinde göstermektedir. Kadınlar ve erkekler aynı eğitimi alabilseler, aynı donanıma sahip olabilseler ve aynı iş gücüne katılsalar bile, kadınlar erkek çalışanlardan daha düşük düzeyde çalışmakta ve onlardan daha az gelir elde etmektedirler (Hakim, 1979).

İş yaşamındaki güç eşitsizlikleri sebebiyle çalışanlar, çeşitli ayrımcılıklara maruz kalmaktadırlar. Bu ayrımcılıkların en saldırgan formlarından biri olan iş yerinde cinsel taciz, bir çalışanın cinsel beklenti ve ihtiyaçlarını bir başka çalışana eşitsiz bir güç ilişkisi içinde dayatması olarak tanımlanabilir. Bu davranışın en sık karşılaşılan örnekleri cinsel içerikli konuşmalar ve imalar, istenmeyen fiziksel temas, istenmeyen flört ve cinsel ilişki teklifleri, cinsel içerikli şakalar, fiziksel baskı, zorlama, cinsel saldırı ve cinsel içerikli yazı ya da görsellerin çeşitli iletişim araçları vasıtasıyla gönderilmesi olarak sıralanabilir (ILO, 2010; Solmuş, 2005). Bazı formlarında cinsel taciz, görevde yükselme gibi iş ile ilgili faydaların karşılığında cinsel bir ilişkinin talep edilmesi şeklinde gözlemlenebilir (Volti, 2011).

İş yerinde cinsel taciz olgusu çoğunlukla kadınların maruz kaldığı bir ayrımcılık ve şiddet formu olsa da erkekler ve LGBTİ+ bireyler de bu ayrımcılık ve şiddeti yaşamaktadırlar. Mağdurlar genellikle boşanmış ya da bekar, genç, geleneksel olmayan işlerde çalışan, engelli, eşcinsel ve etnik azınlık olan kadınlar ile genç, eşcinsel ve etnik azınlık olan erkeklerden oluşmaktadır (McDonald, 2012; ILO, 2011). Bu kimliklerden birden fazlasına sahip olmak iş yerinde cinsel tacize uğrama ihtimalini artırmaktadır (McDonald, 2012).

İş yaşamında karşılaşılan diğer birçok sorunun aksine, iş yerinde cinsel taciz olgusu kurumsal ya da toplumsal bir sorun olmaktan çok bireysel bir sorun olarak

algılanmaktadır. Bu sebeptendir ki iş yerinde cinsel taciz olgusunun, toplumsal hareketler yazınıyla ilişkisi oldukça sınırlıdır. Ancak 2017 yılında çoğunluğu sinema sektöründe çalışan onlarca kadının, Amerikalı film yapımcısı Harvey Weinstein'ın taciz ve tecavüzüne uğradığını iddia etmesi özellikle sosyal medyada ciddi bir tepki uyandırmıştır. Time's Up hareketi bu tepkilerin en dikkat çeken örneklerinden biridir. Time's Up kadınların iş yaşamında maruz kaldıkları sistematik eşitsizlik ve adaletsizliği önlemeyi ve tüm kadınlara güvenli, adil ve saygın bir çalışma ortamı sağlamayı amaçlayan bir harekettir.

Bu çalışmanın amacı, çoğunlukla bireysel bir sorun olarak algılanan iş yerinde cinsel taciz olgusunun toplumsal bir harekete yol açmasını sağlayan koşulları Time's Up hareketi üzerinden ele almak ve Time's Up hareketinin sosyal medya kullanıcılarından aldığı olumlu ve olumsuz tepkileri değerlendirerek hareketin güçlü ve zayıf yanlarını ortaya koymaktır.

2. Time's Up Hareketi

Time's Up hareketinin doğmasına sebep olan olay, Ekim 2017'de onlarca kadının Amerikalı film yapımcısı Harvey Weinstein'ın taciz, cinsel istismar ve tecavüzüne uğradığını iddia etmesi olarak görülebilir (Kantor & Twohey, 2017). Kısa bir süre içinde 80'den fazla film endüstrisi çalışanı kadın Weinstein'a benzer suçlamalarda bulunmuştur. Weinstein suçlamaların hepsini reddetmiş olsa da bu olay toplumda, özellikle de sosyal medyada büyük yankı yaratmıştır.

Weinstein skandalının ardından, Ekim 2017'de sosyal medya üzerinden başlatılan #MeToo hareketi, mağdurlara aslında ne kadar çok kişinin benzer deneyimleri yaşadığını göstererek, bu kişileri seslerini yükseltmek konusunda cesaretlendirmeyi amaçlamıştır. Oyuncu Alyssa Milano'nun benzer deneyimleri yaşayan kişileri, bu deneyimlerini #MeToo etiketiyle paylaşmaya davet etmesi üzerine bu etiket 24 saat içinde yarım milyondan fazla kez kullanılmıştır. Anlatılan deneyimlerin çoğu iş yerlerinde meydana gelmiş olduğu görülmüştür (Wexler, Robbennolt & Murphy, 2018).

#MeToo hareketini takiben Kasım 2017’de, The National Alliance of Farmworker Women (Alianza Nacional de Campesinas) isimli birlik üyesi yaklaşık 700.000 kadın, film endüstrisinde çalışan ve çalışma yaşamında cinsel tacize maruz kalan kadınlarla dayanışma içinde olduklarını anlatan bir açık mektubu Time Dergisi’nde yayınlamıştır. Bu açık mektuba cevaben 1 Ocak 2018 tarihinde film ve eğlence endüstrisinden 300 kadın adına yazılmış olan bir diğer açık mektubun yayınlanmasıyla Time’s Up Hareketi kurulmuştur. Hareketin amacı birçok kaynağa sahip ve birçok platformdan sesini duyurma ihtimali yüksek olan Hollywood ünlülerinin daha az imkana sahip olan iş yerinde cinsel taciz mağduru kadınlarla dayanışma içinde olmasıdır.

Bu amaç doğrultusunda, Hollywood ünlüleri Time’s Up hareketini duyurmak ve farkındalık yaratmak için Altın Küre, Grammy Ödülleri, BAFTA Film Ödülleri, Akademi Ödülleri ve Cannes Film Festivali gibi ödül törenlerini kullanmışlardır. Hareketin üyeleri törene siyah kıyafetlerle katılmak, Time’s Up rozetleri taşımak, yakalarına beyaz gül takmak gibi bazı eylemlerle medyanın ve toplumun ilgisini çekmeye çalışmışlardır. Örneğin, 2018 yılında Fransa’da düzenlenen Cannes Film Festivali’nde, festivalin 70 yıllık tarihinde 1645 erkek yönetmene karşı yalnızca 82 kadın yönetmenin temsil edilmesi Time’s Up tarafından protesto edilmiştir.

Time’s Up hareketinin yaptığı çalışmalara gelindiğinde ise, hukuk, iş yeri yapısı ve kültür olarak sınıflandırılabilen üç alanda çeşitli çalışmalar yürütmeye başlamışlardır (Wexler, Robbennolt & Murphy, 2018). İlk olarak, Time’s Up Hareketi Time’s Up Legal Defence Fund isimli bir fon oluşturarak gelirini ihtiyacı olan mağdurlara hukuki destek sağlamak için kullanmıştır. Bu fon bir yıl içinde 22 Milyon Dolardan fazla gelir elde etmiş ve bunun 5 Milyon Dolarlık kısmını hukuki destek olarak harcamıştır. Bununla birlikte 750.000 Dolarlık bir kısım da çeşitli hibelerle kişileri hakları ve kullanabilecekleri kaynaklar konusunda bilgilendirmek amacıyla kullanılmıştır. Bir yıllık süre içinde bu fon hukuki yardım arayan 3755 kişiye ulaşmış ve 75 dava için kaynak sağlamıştır. Ayrıca, yaklaşık 800 avukat, Time’s Up ağı içinde ihtiyaç duyan kişilere ücretsiz yasal destek sağlamaktadır.

Time's Up'ın doğrudan sağladığı hukuki yardımın yanında yasal süreçlerin iyileştirilmesi konusunda da çabaları bulunmaktadır. Örneğin, birçok firmanın çalışanlarına imzalattığı ve mağdurların iş yerlerinde yaşadıkları olumsuz deneyimler konusunda seslerini çıkarmalarına engel olan gizlilik anlaşmaları konusundaki yasanın değiştirilmesi konusunda çalışmalar yürütmektedirler (Wexler, Robbennolt & Murphy, 2018). İmzalanan gizlilik anlaşmaları kişilerin yaşadıkları konusunda yardım aramalarını ve diğer çalışanları uyardıklarını imkânsız hale getirmektedir. Bu engelleri kaldırmak konusundaki çaba mağdurların iş yerinde cinsel taciz konusunda sessiz kalmamalarını sağlamak açısından oldukça önemlidir.

İkincisi, iş yeri yapısı konusundaki en önemli sorunlardan birini fark eden Time's Up hareketi üyesi Kathleen Kennedy'nin önerisi üzerine sektör çapında bir komisyon oluşturulmuştur ve tacize karşı "Sıfır Tolerans Politikası" benimsenmiştir. Bu çalışmayla mağdurların gizlilik çerçevesinde, kariyerlerini ve ünlerini riske atmayacak şekilde yaşadıkları olumsuzlukları bildirebilmesi amaçlanmıştır (THR Staff, 2017). Söz konusu komisyona avukatlar, sosyologlar, aktivistler, sendikalar ve meslek birlikleri gibi farklı gruplar dahil edilmiş ve veri toplama, araştırma, eğitim, öğretim ve raporlama gibi konulara odaklanılmıştır (Wexler, Robbennolt & Murphy, 2018).

Son olarak, diğer iki alandaki girişimlerin tamamlayıcısı olarak mevcut kültürün değişmesi konusunda çalışılması planlanmıştır. Bu konuda iki temel proje bulunmaktadır. Bunlardan ilki daha önce başlamış olmasına rağmen Time's Up bünyesine geçirilen ve kadınların ve erkeklerin iş yaşamına katılım oranlarının eşitlenmesini amaçlayan *2020 yılına kadar 50-50* projesidir. Diğer proje ise, eşit ücret talebidir. Ücret eşitsizlikleri kadınların toplumdaki ve film endüstrisindeki dezavantajlı pozisyonlarının bir göstergesi olduğundan, Time's Up hareketi bu konuyla da ilgilenmektedir. Yapımcılar ve yönetmenlerin çoğunlukla erkek olduğu Hollywood'da kadınların sadece icracı pozisyonunda kalması onları dezavantajlı bir konuma getirmekte ve maruz kaldıkları her türlü eşitsizlik ve ayrımcılığın temelini oluşturduğu düşüncesini doğurmaktadır.

3. Yöntem

Çalışmada içerik analizi yönteminden yararlanılmıştır. Bu yöntemle, Time's Up hareketinin kurulduğu tarih olan 1 Ocak 2018'de yapmış olduğu ve hareketin esaslarını konu alan dört Instagram paylaşımına gelen toplam 1342 yorum incelenmiş ve analiz edilmiştir. İncelenen yorumlar destekleyici yorumlar, eleştiren yorumlar ve diğer/belirsiz yorumlar olmak üzere üç grup altında toplanmıştır. Bu yöntemle hareketin hangi açılardan desteklendiğinin ya da eleştirildiğinin anlaşılabilmesi amaçlanmıştır. Diğer/belirsiz yorumlar ise sadece nicelik bakımından incelenmiş, analizde dikkate alınmamıştır.

Araştırma nesnesi olarak Instagram yorumlarının tercih edilmesinin sebebi, Instagram'ın Time's Up hareketinin kurulduğu günden itibaren aktif olarak kullandığı bir mecra olması ve görsellik üzerine kurulmuş bir mecra olarak hareketin dikkat çekme amaçlı kullandığı eylemlerinin ve paylaşımların en net şekilde takip edilebileceği ortam olmasıdır. Kullanıcıların ya da takipçilerin yapılan paylaşımlara verdiği anlık tepkilerinin gözlemlenebilmesi için de Instagram uygun bir mecradır (Russmann & Svensson, 2016).

İncelenen yorumlar destekleyici yorumlar, eleştiren yorumlar ve diğer/belirsiz yorumlar olmak üzere üç grup altında toplanmıştır. Destekleyici yorumlar, kullanıcının doğrudan ya da belirgin bir şekilde Time's Up hareketini desteklediğini belirttiği yorumlar ile ifadelerden oluşmaktadır. Eleştiren yorumlar, kullanıcının doğrudan ya da belirgin bir şekilde Time's Up hareketini eleştirdiğini ve desteklemediğini belirttiği yorumlar ve ifadelerdir. Son olarak diğer/belirsiz yorumlar ise, diğer iki grubun dışında kalan, amacı ya da bakış açısı net olmayan (nidalar, kısa yorumlar, sorular vb.), yoruma açık ya da Time's Up hareketiyle ilgisi olmayan (reklam, duyuru, ünlülerin hayranlarından gelen yorumlar vb.) yorumlar ile ifadeleri içermektedir. Bu grubun çoğunluğunu yorum yapmadan etiketlenen isimler ile sosyal medyada duyguları ifade etmek için kullanılan emojiler oluşturmaktadır. Özellikle emojilerin çoğu olumlu olarak kabul edilebilecek ifadeler olmalarına rağmen, bu gruplandırmanın bilimsel bir dayanağı olmadığından tüm emojiler diğer/belirsiz olarak gruplandırılmıştır.

4. Bulgular

Time's Up hareketinin kurulduğu tarih olan 1 Ocak 2018'de yapmış olduğu ve hareketin esaslarını konu alan dört Instagram paylaşımından ilki, hareketin temel argümanı sayılabilecek olan ayrımcılığa, tacize ve tecavüze karşı artık zamanın dolduğuna dair bir paylaşımıdır. Bu gönderi toplamda 282 yorum almıştır. Bunların 118 (%41,84) tanesi destekleyici, 24 (%8,51) tanesi eleştiren ve 140 (%49,64) tanesi diğer/belirsiz kategorisindedir.

İkinci paylaşım, 1 Ocak 2018 tarihinde film ve eğlence endüstrisinden 300 kadın adına yazılmış olan açık mektubun görselidir. Bu gönderi toplamda 196 yorum almıştır. Bunların 74 (%37,75) tanesi destekleyici, 16 (%8,16) tanesi eleştiren ve 106 (%54,08) tanesi diğer/belirsiz kategorisindedir.

Üçüncü paylaşım, hareketin çeşitli meslek gruplarından kadınlara atıfta bulunarak bu kadınlarla dayanışma içinde oldukları mesajı veren bir gönderidir. Bu gönderi toplamda 518 yorum almıştır. Bunların 212 (%40,92) tanesi destekleyici, 99 (%19,11) tanesi eleştiren ve 207 (%39,96) tanesi diğer/belirsiz kategorisindedir.

Hareketin temel taleplerini içeren dördüncü paylaşımında, mağdurların seslerini duyurabilmeleri, onlara inanılması ve bu mağdurların yaşadıklarının hesabının sorulabilir olduğunu bilinmesine yer verilmiştir. Bu gönderi toplamda 346 yorum almıştır. Bunların 147 (%42,48) tanesi destekleyici, 86 (%24,85) tanesi eleştiren ve 113 (%32,65) tanesi diğer/belirsiz kategorisindedir.

Yukarıda bahsi geçen dört paylaşımına yapılan yorumlar içerik olarak incelendiğinde ise hem destekleyici hem de eleştiren yorumların ortaklaştığı bazı noktalara rastlanmıştır. Destekleyici yorumlar, teşekkür etme, arkadaşlarına önerme, bağış ve aktif katılım talebinde bulunma, kendi mağduriyetini paylaşma, yardım isteme, bilgilendirici açıklama yapma, olumsuz yoruma karşı açıklama yapma, dayanışma mesajı verme ve hareketin etiketlerini (#) kullanarak destek verme şeklindeki yorumları içermektedirler. Eleştiren yorumlar ise hareketi yetersiz ya da faydasız bulma, belirli grupların (özellikle erkeklerin) dışlandığını düşünme, hareketin adını ve söylemlerini eleştirme, aşağılama, şimdiye kadar

sessiz kalan mağdurları suçlama (#sheknew), sorgulama, tek amacın para olduğunu düşünme, Instagram'ın bu hareket için uygun mecra olmadığını düşünme, bazı erkeklerin iftiraya uğradığını savunma gibi yorumları kapsamaktadır.

5. Tartışma

Ulaşılan bulgular neticesinde Time's Up hareketinin güçlü ve zayıf yanlarıyla ilgili bir tartışma yürütmek mümkündür. Hareketin güçlü yanları dört grupta incelenebilir. Bunlardan ilki, Time's Up hareketinin hem geleneksel hem de sosyal medyadaki görünürlüğünün üst düzeyde olmasıdır. Bunda hareketin kurucuları ve üyeleri arasında dünyaca ünlü Hollywood yıldızlarının bulunması önemli bir rol oynamaktadır. Halihazırda milyonlarca kişi tarafından tanınan bu kişilerin etki alanları fazla olduğundan, öncülüğünü yaptıkları hareketin dikkat çekme ve kaynak yaratma gücü de oldukça fazladır.

Hareketin bir diğer güçlü yanı, eğlence sektöründeki kadınların sorunlarına odaklanarak ortaya çıkmış olmasına rağmen, diğer sektörlerle bir araya gelerek ortaya koyduğu kız kardeşlik ve dayanışma vurgusudur. Hareketin söylemlerinde ve eylemlerinde kullandığı kapsayıcı dil ve tutum, Time's Up'ın etkisinin eğlence sektöründe çalışan kadınlarla sınırlı kalmasının önüne geçmiştir.

Mağdurların sayıca çokluğu, iş yerinde cinsel taciz ve ayrımcılığın dünya üzerinde çok fazla kişinin sorunu olması ve bu sorunun iş yaşamı gibi sosyal hayatın merkezinde sayılabilecek bir alanına işaret etmesi yine hareketin güçlü yanlarından biri olarak sayılabilir. Hareketin medya ve sosyal medya görünürlüğü de mağdurların sayıca çokluğunun anlaşılabilmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

Son olarak, yüzeysel ve geçici çözümler yerine yapısal bir dönüşümü hedeflemesinin Time's Up hareketinin güçlü yanlarından biri olduğu savunulabilir. Hareketin yürüttüğü projelerle, mevcut cinsiyetçi kültürü değiştirebilmeyi ve cinsiyet eşitliğini mümkün kılmayı hedeflemesi önemli bir özelliğidir.

Hareketin eleştirilen ve zayıf bulunan yanları ise üç gruba ayrılabilir. İlk olarak, skandallarda ve protestolarda adı geçen ünlülerin isimleri çoğunlukla sorunun kendisinden daha çok ilgi çekmektedir. Bu da hareketin amacının özümsemesi, soruna

dair çözüm üretilmesi ve hareketin etkisinin yayılması gibi öncelikli olması gereken durumları geri planda bırakmaktadır.

İkinci olarak, hareketin hedef kitlesi konusunda bir belirsizlik olması hareketin zayıf yanlarından biridir. Hareketin bazı söylemlerinde cinsiyet ayrımı olmaksızın iş yerinde cinsel tacize maruz kalan herkesin maddi ve manevi olarak destekleneceğinden bahsedilse de bazı söylemlerinde kız kardeşlik ve kadın çalışan vurgusu yapılmaktadır. Bu da hareketin hedef kitlesine erkeklerin ve LGBTİ+ bireylerin dahil edilip edilmediği konusunda bir belirsizlik yaratmaktadır ve bu grupların tepkilerine neden olmaktadır.

Son olarak hareketin etkili olacağına ve yapısal bir dönüşümün mümkün olduğuna dair inancın çok zayıf olması da hareketi zayıf kılan bir durumdur. Yapılan yorumlar göstermiştir ki hedeflenenin aksine, Time's Up hareketi iş yerinde cinsel taciz ve cinsiyete dayalı ayrımcılık gibi yapısal sorunlarla ilgili çözüm üretebilecek kadar güçlü bir oluşum izlenimi yaratamamıştır.

Sonuç

Time's Up hareketi kurucuları ve üyeleri arasında bulunan dünyaca ünlü Hollywood yıldızlarının da etkisiyle hem geleneksel hem de sosyal medyada oldukça etkilidir. Bu olumlu etkiyle sadece mağdurlara maddi yardım sağlayarak değil toplumda yapısal bir dönüşüm gerçekleştirmeyi; kadınların iş yaşamında maruz kaldıkları sistematik eşitsizlik ve adaletsizliği önlemeyi ve tüm kadınlara güvenli, adil ve saygın bir çalışma ortamı sağlamayı hedeflemektedir. Buna rağmen iş yerinde cinsel taciz ve cinsiyete dayalı ayrımcılık ile bu sorunların çözümü konusunda atılan adımlar, skandallarda ya da protestolarda bahsi geçen kişilerin isimleri kadar ilgi çekememiş ve hareket yeterince etkili olamamıştır.

Kaynakça

Hakim, C. (1979). *Occupational Segregation*. Department of Employment Research Paper No. 9. London.

ILO (2010). Frequently asked questions: Sexual harassment at the workplace.

- ILO (2011). Equality at work: The continuing challenge. Report of the Director General
Global Report Under the Follow-Up to the ILO Declaration on Fundamental
Principles and Rights.
- Kantor, J., & Twohey, M. (2017). Harvey Weinstein paid off sexual harassment accusers
for decades. *The New York Times*, 5.
- McDonald, P. (2012). Workplace sexual harassment 30 years on: A review of the
literature. *International Journal of Management Reviews*, 14(1), 1-17.
- Russmann, U., & Svensson, J. (2016). Studying organizations on Instagram. *Information*,
7(4), 58.
- Solmuş, T. (2005). İş yaşamında travmalar: Cinsel taciz ve duygusal zorbalık/taciz
(mobbing). *ISGUC The Journal of Industrial Relations and Human Resources*,
7(2), 1-14.
- THR Staff (2017, Ekim 16). Kathleen Kennedy Proposes Industry Commission and Zero
Tolerance in Wake of Weinstein Claims, *The Hollywood Reporter*.
<https://www.hollywoodreporter.com/news/kathleen-kennedy-demands-zero-tolerance-policies-wake-weinstein-allegations-1049421> (erişim: 19.03.2019)
- Volti, R. (2011). *An introduction to the sociology of work and occupations*. Sage
Publications.
- Wexler, L., Robbennolt, J. K., & Murphy, C. (2018). #MeToo, Time's Up, and Theories
of Justice.

TÜTENGİL: AYDIN OLMAK VE AYDINLANMA

Uğur Pişmanlık¹

Bir Bilim İnsanı ve Aydın Olarak Tütengil

Aydın insan acılı insandır. Acı çeker. Özelde içinde yaşadığı toplumun, genelde ise bütün bir insanlığın durumuna ve dramına bakarak acı çeker. Bir bilim insanı olarak Prof. Dr. Cavit Orhan Tütengil'in insanlığın yaşadığı, eşitsizliklere, çelişiklere ve sömürüye karşı duyarlı tutum alışı, bütün bu konulara ilişkin kafa yorması bir aydın edinimidir.

Tütengil'in toplumu inceleyen ve analiz eden bir disiplin dalında ürettikleri de bu duyarlı aydın sorumluluğunun bir sonucudur. Onun "*Az Gelişmişmenin Sosyolojisi*", "*Türkiye'de köy Sorunu*", "*Köy Enstitüsü Üzerine Düşünceler*", "*İçtimai ve İktisadi Bakımdan Türkiye'nin Karayolları*" başlıklı çalışmaları birer kuru analiz değil, yüzünü yurduna, insana ve sorunlarına dönmüş bir bilim insanının duyarlılığıdır.

Bu aydın tutumu, tam da *okumuş insanların emekçi halka karşı sorumluluğuna* denk düşmektedir. İster öğretmen ister hekim, sanat ve kültür insanı ya da bilim insanı olsun, aydın kendini halkın dışında onların yaşayış ve sorunlarından ayrı tutmaz, kendini toplumdaki uzak görmez.

Aydın, içinde yaşadığı toplumun acısını gören, bilen ve bu acıyı yüreğinde hissedendir. Tütengil, yüzünü, insanlığa ve onun değerlerine dönmüş, aklını, yüreğini de toplumsal sorunlara yöneltmiş ve çalışmalarını da bir aydın sorumluluğuyla bu yönde yapmış ve üretmiş bir insandır.

Tütengil toplumbilimci olarak edebiyat ve sanatla da yakından ilgilenmiş, birçok alanda yazılar yazmış, geride araştırmalarının ve düşüncelerinin ürünü çok sayıda yapıtı bırakmıştır.

¹ Gazeteci-Yazar, Aratos Dergisi Yayın Yönetmeni ugurpismanlik@gmail.com

Cavit Orhan Tütengil'in yaşamı ve bilimsel yapıtları, bir aydın olarak onun en temel özelliğini öne çıkarırken, yurtsever kimliğini ve insancıl yanını da ortaya koymaktadır.

Aydın Olmak...

Aydın olmanın ön koşulu, üretmektir ve yaşadığı kente, ülkeye ve insanına karşı bir tutarlılık içinde sorumlu olmaktır. Ülke ve kent insanının yaşamını, ileriye doğru değişime ve dönüşüme uğratacak entelektüel çaba içinde olmaktır.

Cavit Orhan Tütengil, aydın olmak konusunda şunları söylüyor;

“Aydın olma konusu üzerinde durulmalıdır. Hiçbir diploma aydın olmanın belgesi değildir. Aydın olmak; bir eğitim ve öğretimle birlikte, bir dünya görüşü olmak, bir yarın umudu taşımak ve idealleri olmak, kişisel çıkarlarını bir yana bırakarak yurt sorunlarını kendine dert edinmek, onlara çözüm yolları aramak özelliklerini gerekli kılmadadır.

İdealsizlikle savaşmak, sorumluluk düşüncesi, büyük sanata yönelmesini beklediğimiz sanatçılarımız için de başta gelmesi gereken hedeflerdir.

Yurdunu sevmek, halkını sevmek, nutuk vermek, evini kilimle döşetmek, ilgi bekleyen sorunları bir yana itmek ve gerçek dışı bir dünyada yaşamak demek değildir” (Pişmanlık, 2014, 10)

Aydın olmak bir adanmışlığı da içerir. Bu kültüre-sanata adanmışlıktır, bilime adanmışlıktır. Ve bunlar toplum içindir, dolayısıyla toplumsal adanmışlıktır. O zaman adanmışlık kimi kişisel şeylerden fedakârlık yaparak vazgeçmeyi gerektirir.

Tütengil, kendi adanmışlığını, alanında derinleşmeyi, titiz ve metodolojik çalışmanın gerekliliğini, etik olmayı ve insan ilişkilerini bir bütün olarak değerlendirir. Bu konudaki sözleri çok anlamlı ve değerlidir.

O, bir yaşam düsturu gibi kendine seslendiği şu sözler çok anlamlıdır;

“Çalışma alanımı daha da daraltarak derinliğine giden bir çalışma yolu tutmalıyım.

Benden yarına kalacak olan, namusluca yaşanmış bir hayat, kitaplarım ve çocuklarım olabilir, sorumluluğumu hiçbir zaman unutmamalıyım.

İçinde bulunduğum çetin çalışma yolu ancak metotlu ve sabırlı bir çalışma ile aşılabılır.

Günlük heves ve duygular azmimi kırmamalıdır.

Her türlü çalışma ve davranışlarım ne olmak ve ne yapmak isteğine uygun bir yönelişte bulunmalıdır.

Sanat dalları hayatın tuzudur, dilimden gelen kuruluşu sanatın ılık nefesiyle gidermeliyim, tabiatı ve insanı sevmek esastır.

Akıl, hayatı ve olayları anlamanın en güvenilir aletidir.

Doğruluk, sadelik ve alçakgönüllülük, dün olduğu gibi yarın da yoldaşlarımdır.

Olup olacağımız bir cenaze, hem de kim bilir nerede, nasıl, kaç yaşında. Her türlü küçüklüğü, mürailiği gülünçleştirir.

Her şeyin hesabını kendimize vermeli, herkesten önce kendimizden utanmalıyız”. (Pişmanlık, 2014, 11).

Tütengil, Türkiye'nin Gel-Git'leri ve Ufuktaki Yeni İnsan dergisinde ise şunları söylüyor;

“Yıllardan beri izlenen uzlaştırmacı, ödün verici, ertelemeci yol, Türkiye'yi şimdiki noktaya getirmiştir. Sorunları yok saymanın bir işe yaramadığı, ertelemenin sağlıklı çözümleri güçleştirdiği artık anlaşılmalıdır. Aydınlarımızı ve yöneticilerimizi bekleyen görev, yeni insanın oluşmasına katkıda bulunmaktır”.

Buna göre, “Acıları yaşanan ve bilimsel çözüm bekleyen olgunun, epeyce büyümüş görünen, temeldeki çatlak olduğu anlaşılmaktadır.” (Alptekin, 2014, 54).

Temeldeki çatlak derinleşip büyüdükçe ülkenin ve toplumun sorunları arttı, ağırlaştı. O zaman toplumsal sorunların çözümünde Tütengil’in ifade ettiği gibi aydınlara da görev düşmektedir.

Aydınları, bilim, sanatçı ve kültür insanları oluşturur. Sanatçı ve kültür insanları üretir.

Sanatçı üretimini toplum için yapar. Dolayısıyla sanat yapıtının tüketicisi/alıcısı insandır.

Sanat ve kültür insanı, üretimleriyle insanın kendi nesneliliğiyle yüzleşmesini sağlar, estetik algısını geliştirir, insanların dün, bugün ve gelecek ilişkisine dair ufkunu açar. Sanatçı, üretimleriyle sanatın alıcısı olan insanın gelişimine katkı sağlar.

Ancak sanatçı da sanatın alıcısı da korumasızdır. Koruma, ancak örgütlülükle olur. Aydın düzenin saldırıları karşısında örgütlülüğüyle güçlü, halkın karşısında ise inandırıcı olabilir.

Aydın Tutumu ile Siyasaldır, Siyasal Olmak Zorundadır.

Aydın, mücadelesini öncelikle ürettikleriyle verir. Ama aydınların görev ve sorumluluğu söz konusu olduğunda bu yetmez. Aydının siyasal mücadele içerisinde de yerini alması gerekir.

Siyaset, aydının kendisine, yaşadığı kente ve ülkeye ve en önemlisi insanlığa karşı taşıdığı sorumluluğa içkindir. Platon’un dediği gibi, *“Siyasetle ilgilenmeyen aydınları bekleyen kaçınılmaz sonuç cahiller tarafından yönetilmektir.”*

Aydını aydın yapan şey, insan hakları evrensel beyannamesin temel argümanlarını ve insanlığın evrensel değerlerini benimsemesi, içselleştirmesi ve tüm insanlığın bu değerler ölçüsünde bir yaşam sürmesidir.

Bu değer ve kriterler ideolojiler dnyasında genel olarak sol, dũşüneyi ve sosyalizmi ifade eder. Bũyle bakıldığında, aydın insan solcu insandır. Aydının da bir sınıfsal duruşu olması gerektiği çok açıktır. Bu aydının tanımı gereği böyledir. Aydının yüzü ileriye dũnũktür. Dolayısıyla içinde bulunduğu ve muhalifi olduğu kapitalist sũmũrũ dũzenini değiştirme misyonu vardır. Aydın, bu mũcadelesini tek başına yũrũtemez. Bunu ancak bir örgütlülük içinde gerçekleştirebilir. Kendini örgütlemeyen aydın, başkasını da örgütleyemez. Çünkü inandırıcı olmaz.

Örgütsüz aydın köksüz aydındır. Köksüz, örgütsüz aydının, dũzenin saldırıları karşında savrulacağı açıktır. Türkiye tarihinde örgütsüz aydının savrulmasına her dönemde tanık olmuştur. Çalıyı dolanarak aydın olunmaz, olunursa da ancak safını değiştirmiş bir aydın olur. Burjuva aydını olur.

Aydın, Kimliği Gereği, Zorunlu Olarak Çağdaş Bir Dũnyanın Sũzcüsüdür.

Eşitlik ve özgürlük savunusu olmadan aydınlanma olmaz.

Türkiye solunun ve aydınının en büyük yanlışı “demokrasi” mũcadelesi peşinde koşmasıdır. Demokrasi belirlenimli çabalar, aydını liberalleştirmekte, dũzenle hesaplaşmak yerine onunla uzlaşmaya yöneltmektedir. Emperyalizm, az gelişmiş ũlkelerin solcusu ve aydınına demokrasi mũcadelesini önermektedir. Türkiye aydını önemli ölçũde bu tuzağa dũşmüştür ve bu tarihsel bir hatadır.

Aydınlarımızın bir bölümũ dũzeni aşma hedefi yerine demokrasi umuduyla dũzen içi çözümlere yönelmesi hem aydınları bölmüş hem de hem de mũcadelede geriye dũşürmüştür.

Egemen sınıf ve onun ideolojisi, solcu ve örgütsüz aydınımızı bir ikişer teslim almakta, onları liberal bir çizgide sağcılaştırmaktadır.

Aydının görevi temeldeki çatlağı doldurarak kapatmak, yamamak değil, çatlağın meydana geldiği temel yapıyı ortadan kaldırma ve yeni bir temel atma yönelimi içinde olmasıdır.

Kapitalist sömürü düzeninin eşitsizliklerinin ve çelişkilerinin meydana getirdiği çatlağın kapatılması ilerici aydınlarımızın işi olamaz. Aydınlarımız bu konuda sermaye sınıfına düzenin çatlaklarını kapatma taşeronluğu yapmaz, yapmamalı.

Türkiye tarihinde ilk aydınlanma çabası cumhuriyetin başlangıç yıllarına denk düşer, bu süreç tamamlanmamış ve yarım kalmıştır.

Türkiye'deki pek çok sorun, bu aydınlanma sürecinin kesintiye uğramasından kaynaklıdır.

Aydınlanma olmadan kalkınma olmaz. Aydınlanma olmadan gelişme ve uygarlaşma olmaz.

Ülkemizin içinde bulunduğu sancuları aşmanın en önemli ayaklarından biri aydınlanmadır.

Bu tamamlanamadığı için Türkiye gericileşme süreci yaşamaktadır. Bu tamamlanamadığı için toplum eşitsizlikler ve çelişkilerle boğuşmaktadır.

İçinde bulunduğumuz koşullar yeni bir aydınlanma dönemini, yeni bir aydınlanma hareketinin oluşumunu zorunlu kılmaktadır.

Aydınlanma aydınlarla olur. Gerçek anlamda ilerici, yurtsever ve toplumcu aydın olmadan aydınlanma da olmaz.

Cumhuriyet ile başlayan ve eksik kalan aydınlanma, çatlak temeli yıkıp geçecek bir yön izlemekten, köklü ekonomik ve toplumsal dönüşümlerin gerçekleşmesinin önünü açmaktan korkmamalıdır.

Hiç kuşkusuz, felsefe aydınlanma çabasının en temel unsurdur. Felsefe olmadan aydınlanma olmaz. Felsefe ve siyaset ilişkisi kurulmazsa, köklü toplumsal değişim ve dönüşümlerde söz konusu olamaz.

Türkiye'nin karanlığa doğru sürüklendiği bu süreçten, felsefe, sosyoloji ve siyasetin toplumsal yaşama sirayet etmesi ve müdahil olmasıyla çıkılabilir.

Kaynak

Alptekin, Turan; Türkolog, Tütengil'e Armağan, "Cavit Orhan Tütengil: Bir Yaşam Öyküsünün İncelenmesi" Makale, Aratos Kitaplığı Kültür Dizisi 33, Aralık 2014, Tarsus

Pişmanlık, Uğur; Tütengil'e Armağan, "Yerde Yatan Siz Değilsiniz Hocam Bütün Bir İnsanlıktır", Makale, Aratos Kitaplığı Kültür Dizisi 33, S. 10, Aralık 2014, Tarsus. (Tütengil, Cavit Orhan, "Yolunu Gözlediğimiz Aydın" Dünya gazetesi, 23 Mart 1961, İstanbul).

Pişmanlık, Uğur; Tütengil'e Armağan, "Yerde Yatan Siz Değilsiniz Hocam Bütün Bir İnsanlıktır", Makale, Aratos Kitaplığı Kültür Dizisi 33, S. 10, Aralık 2014, Tarsus. (Tütengil, Cavit Orhan, "Aydınların Yenilgisi" Yeni Ufuklar, Aralık 1965).

EVLİLİK GÖÇÜ VE TOPLUMSAL KATILIM: TÜRKİYE KÖKENLİ (BAYAN-) EVLİLİK GÖÇMENLERİ' NİN HABİTUS ANALİZİ

Serçin Şahin¹

Özet

Bu çalışma doktora tezi kapsamında ki araştırma projesi olan, Türkiye'den Almanya' ya yapılan „Evlilik Göçü ve Toplumsal Katılım: Türkiye Kökenli (Bayan-) Evlilik Göçmenleri'nin Habitus Analizi“konusunu ele almaktadır. Amaç olarak araştırmanın merkezinde şu soru sorulmaktadır; „Evlilik göçü yoluyla Almanya'ya gelmiş olan bayanların sosyal kökenleri (Milieu), daha dogrusu habitusu ne yönden, göç ülkesi olan Almanya'da toplumsal katılımlarında müessirdir? “ Almanya'da ki göç araştırmaların da, entegrasyon, toplumsal katılım ve bunun gibi, başta evlilik göç'ü bağlamında ki bilimsel çalışmalarda ki yaklaşımlar, göçmenlerin geldikleri ülkede ki majör toplumuna, kültürel-sosyal davranışlarında ne derece benzerlik gösterdikleri ve geldikleri inanç ve kültürlerin, entegrasyon sürecinde bir etken olup olmadığını ihtiva etmektedir. Bu alan üzerine yapılan çalışma eğilimleri tek yönlü dimensiyonlar ekseninde, daha çok entegrasyon açığı, eğitim eksikliği, geri kalmış kültür veya sosyal eylemlerin (*homojen*) kültür'ün ürünü, gibi bulgulara indirgenerek, göç toplumuna uyum paradigmatlarıyla sınırlanmaktadır. Çok yönlü bireysel ve yapısal değişkenleri içeren göçmenlerin toplumsal katılımları, nitel araştırma olan bu çalışmada farklı boyutlardan ele alınarak, örneğin sahip oldukları sermaye donanımları (ekonomik, kültürel, sosyal ve simgesel sermayeler), Türkiye' den geldikleri kentsel ve kırsal yerleşim yerlerinin altyapı olanakları ve bunun gibi edindikleri habitusları belirleyici sosyal unsurlarla beraber,

¹ M.A., Doktora Öğrencisi ve Öğretim Görevlisi, Leibniz Üniversitesi Hannover, Felsefe Fakültesi, Sosyoloji Enstitüsü, sercin.sahin@web.de

yaşadıkları göç ülkesinde uyum süreci üzerinde ki belirleyici ön koşullar, göçmen perspektifleri açısından tavzih edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Evlilik Göçü, Habitus, Sosyal Sınıf (Milieu), Toplumsal Katılım (Partizipation)*

1. Giriş

Göç tarihi özellikle 19. ve 20. yüzyıla dayanan Almanya, birinci dünya savaşından önce göç veren ülke olarak, aynı zamanda savaş sonrası, 1939'dan itibaren ve bunun akabinde 1955 yılından sonra ülkede artan işçi talebiyle, sürekli göç unsuruyla karşı karşıya gelmiştir (Bade: 1983). Burada süregelen göç olgusuyla beraber, göç kavramı da Alman toplumunda kendine özgü terminolojide biçimlenmiş olup, bu bağlamda göç ve göçmen bugün gelen ve yarın geri dönen yabancılardan ziyade, yaşam merkezinin coğrafik konumu itibariyle, sınır ötesi bir ülkeden diğer bir ülkeye uzun vadeli değiştirilmesi veya taşınması olarak tanımlanmaya başlamıştır (Treibel: 2008).

Şu an ki verilere göre Almanya'da artan göç unsuruyla beraber yaklaşık 20,8 milyon göçmen kökenli yaşamaktadır (Alman İstatistik Kurumu/Statistisches Bundesamt: 2018). Almanya'da ki göçün süregelmesinde etken olan bir diğer faktörde, göç sınıflandırılmalarında, işçi göçü, eğitim göçü ve şu an ki mülteci akımının yansısı, özellikle 1973 yılından itibaren durdurulan işçi göçü talebinin ardından, gelişmekte olan ülkelere Almanya'ya yapılan evlilik göçü olmuştur (Keim et al.: 2012; Aybek et al.: 2013; Büttner & Sticks: 2013). Dolayısıyla Türkiye'den talep edilen konuk işçi göçünün yansısı, aile birleşimi yoluyla süregelen göç unsuru, aynı şekilde Almanya'da yaşayan Türk nüfusunun artmasında etken olmakla beraber, Türkiye'den verilen göç akımında önemli bir rol oynamaktadır (Keim et al.: 2012; Canbulat: 2009).

Şuan Almanya'da yaşayan göçmen yoğunluğunun, istatistiksel verilerine göre, yaklaşık %14,2'sini Türkiye vatandaşı olan göçmenler oluşturmaktadır (Statistisches Bundesamt: 2018). Burada Almanya'ya yapılan evlilik göçü bağlamında, Türkiye diğer göçmen gruplarına kıyasla en ön sırada bulunmakla beraber, cinsiyet bakımından da aynı şekilde

Türkiye kökenli bayanlar, nüfus olarak, önde gelen grubu temsil etmektedirler (Aybek et al.: 2013).

Göç olgusuyla beraber toplumsal yaşamında çok kültürlülüğü de içinde barındıran Alman toplumunda gerek basın diskurslarında gerekse ampirik çalışmalarda, göçmenlerin sosyal ve kültürel entegrasyon sorunları, egemen toplum perspektifleri doğrultusunda ele alınmakta ve kontrovers bir şekilde irdelenmektedir. Bu çalışmalarda sıkça tartışılan, göçmenlerin geldikleri yeni topluma uyum/adaptasyon süreçlerinde engel teşkil eden nedenler olarak, Türkiye kökenli göçmenlerin ve çocuklarının eğitim sistemine yetersiz eğilimleri, egemen toplumla sosyal etkileşim eksikliği, dil yetersizliği, özellikle kendi kültürlerine dönük yaşam biçimleri gibi (Von C. Lauer et al.: 2010) ve bununla beraber Türkiye kökenli göçmenlerin eş seçimlerinde kendi kültürlerinden olan bireyleri tercih etmeleri (Sarrazin:2010) meseleleri boyutundan yoğunlaşarak, entegrasyonu engelleyen nedenlere vurgu yapılmaktadır.

Göçmenlerin entegrasyon sorunlarının, geldikleri topluma uyumda gönülsüz olmalarına ve egemen toplum değerlerini benimsememeleri gibi, çoğunluk toplumu tarafından kendilerine atfedilen nedenlerin üretilmesi ve bunun gibi bulgulara indirgenmesi, sağlıklı bir entegrasyon politikası oluşturmayı engellemektedir. Bu bağlamda göçmenler salt bir kültür ürünü olarak kabul edilmekle beraber, entegrasyon sürecinde geliştirdikleri stratejiler ve erişim mücadelelerinde sosyal kökenleri (Milieu) ve daha önce yaşadıkları ülkelerinde edindikleri habituel pratiklerinin, bunun gibi toplumsal katılımlarda önemli rolü olan sermaye (ekonomik, kültür, sosyal ve simgesel sermayeler gibi) donanımı, göçmenlerin geldikleri yeni göç toplumunda ne derece toplumsal katılım gibi adaptasyon süreçlerinde etken olması, göz ardı edilmektedir.

Aynı şekilde göçmenlerin sahip oldukları yukarıda belirtilen farklı sermaye kaynaklarının, göç toplumunda yapısal unsurlar açısından ne ölçüde geçerlilik bulduğu da, uyum sürecinde önemli faktörlerden biri olarak, entegrasyon çalışmaları ve diskurslarında göz önüne alınması, önem arz etmektedir. Burada kullanılan toplumsal katılım kavramı olarak, bireylerin içinde yaşadıkları toplumun sosyal ve kurumsal alanlarına, iştirak etme ve dahil edilme süreçlerinde ki entegrasyon derecesini (Häussermann & Kapphan: 2008)

teşkil eden, iş pazarına katılımları, sosyal ilişkiler düzeyi, eğitim, meslek ve kültürel alanlara katılımları ve bunun gibi almanca dil seviyesi, kültürel entegrasyon, aynı zamanda sübjektif entegrasyon hissi kastedilmektedir.

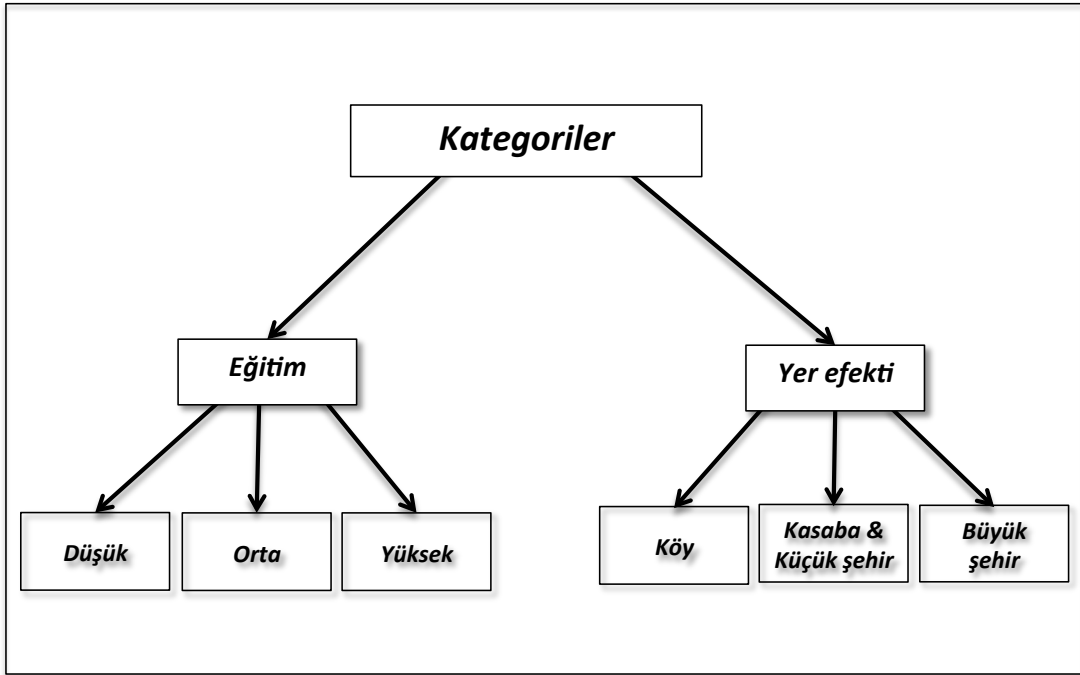
Habitus analizi içeren bu nitel çalışmada vurgulanan habitus teriminin anlam kavramı Pierre Bourdieu'nün sosyal öznelerin/aktörlerin, sosyal alanda ki konumlarını belirleyen ön koşulların nasıl oluştuğunu, sosyolojik çözümleme de anlamak ve açıklamak için geliştirdiği, habitus konseptine dayanmaktadır (Bourdieu:1993a; 1993b; 1976; 1987; Bourdieu & Wacquant: 1996; Mörth & Fröhlich: 1994; Vester: 2010; Audem: 2017). Sosyal praksiyoloji'yi üretme prensibi olarak işlev gören habitus, aynı zamanda içinde yaşadığı sosyal yapının da etkisini taşımakla beraber, kısaca bireylerin sosyal yaşam alanlarında edindikleri sosyal deneyimleri ve pratikleri doğrultusunda, içselleştirdikleri sosyal, kültürel, tercih ve alışkanlıklar birikimleri olan; algı, düşünce ve davranış şemalarını kapsamaktadır (a. mfl.).

Burada habitus, sosyal pratikleri biçimlendiren sabit kurallar şemasından ziyade, bireylerin içine girdikleri yeni toplum ve kültürlerde oryantasyon süreçlerinde, strateji geliştirmelerini mümkün kılan sosyal rehber topluluğu olarakta düşünülebilir. Bourdieu'ya göre sosyal yapıyı ve sosyal eşitsizliği anlamak için, önce sosyal bağlam içinde ki deneyimleri, habitusu, dolayısıyla sosyal özneyi anlamak gerekir. Bu çerçevede Bourdieu habitusu toplumsal sınıf ve bunun içinde biçimlendirilen cinsiyetin öznel anlayışı gibi, sosyal alanla ilişkilendirerek idrak ve izah etmeye çalışmıştır. Bu bağlamda Bourdieu *İnce Ayrımlar* çalışmasında altını çizdiği bu formül ile; {(Habitus) (Kapital)}+Alan = Praksis (Bourdieu:1987, S.17), habitusun sermaye, alan, ve praksis ilişkisinin birlikte değerlendirilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Dolayısıyla göçmenlerin uyum ve toplumsal katılım süreçlerini anlamak için önce Habitus sermaye, alan ve praxis ilişkisini anlamak gerekmektedir.

2. Yöntem ve Kullanılan Araştırma Teknikleri

Nitel araştırma olan bu ampirik çalışmada, örnekleme seçiminde öncelikle kartopu yöntemi kullanılmış olup, örnekleme şekilde sıralanan şu kategoriler doğrultusunda seçilmiştir.

2.1 Örnekleme Seçiminde Kullanılan Kategoriler

Düzenleme: Serçin Şahin (2019)

Örnekleme seçimini farklı şemalardan ele alabilmek için, bireylerin Türkiye’den geldikleri, kentsel ve kırsal yerlerin altyapı özellikleri, yani faaliyet alan olanakları dikkate alınarak, köy, küçük şehir ve büyük şehirlere gelen kişiler; Türkiye’den daha önce edindikleri üç boyutlu kurumsal eğitime derecesine örneğin; düşük, orta ve yüksek eğitime göre seçilmişlerdir. Göçmen sayısının² yoğun olması ve araştırma konumunun da

²Almanya’ nın Aşağı Saksonya Eyaleti’ nde şuan ki verilere göre 813 göçmen yaşamaktadır. (<https://www.destatis.de/DE/Themen/Gesellschaft-Umwelt/Bevoelkerung/Migration-Integration/Tabellen/auslaendische-bevoelkerung-bundeslaender.html>).

aynı bölgede bulunması göz önüne alınarak, örnekleme Almanya'nın Aşağı Saksonya Eyaleti ile sınırlandırılmıştır.

Bu çalışmada metodoloji olarak, verilere ulaşmak için nitel araştırma yöntemi olan, konu ve hayat hikâyesi odaklı (Themenzentriertes Interview) söyleşi yöntemi kullanılmıştır (Geiling et al. 2011; Brake et al. 2013; Witzel 2000 &1982 & 1985). Burada örneğin yaşam alanlarını kapsayan, günlük ve aile içi pratikler, çocukluk, okul, meslek veya üniversite dönemi, sosyal ilişkiler gibi konular önceden rehber kılavuzlarında belirlenmiştir. Bunun yanısıra tamamlayıcı metod olarak, sosyal verilere ulaşmak için de, sosyal veri anketi kullanılmıştır (Geiling et al., 2011).

Nitel araştırmanın temeli olan *anlama* (Verstehen) kriteri, dil olgusunun da aynı zamanda önemini vurgulamaktadır. Dolayısıyla söyleşiler katılımcıların kendi ana dilleri olan Türkçe dilinde gerçekleştirilmiş olup, Almanca dilinde tercüme edilmiştir. Veriler habitushermeneutik (Brake et al. 2013) betimleme yöntemi ile yine iki dil de, betimleme analiz çalışma gruplarıyla, küçük basamaklı segment analizleri şeklinde yorumlanmıştır. Burada farklı yorumlara imkân tanıyan bu yöntemde, yine habitus sfesifik olan zıt kutuplu temel kategoriler de kullanılarak (a. mfl.), habitus sendromu olarak nitelendirilen sosyal tutumlar, değerlendirilmiştir.

Bulgular

Burada evlilik göçmenlerinin farklı yaşam alanlarında ki habitus pratikleri yukarıda söyleşi rehber kılavuzunda belirlenen konularda örneklendiği gibi, günlük yaşam alanları, sosyal pratikleri, sosyal ilişkileri ve mesleki durumları betimleme analiz gruplarıyla Almanca ve Türkçe dilinde yorumlanarak, katılımcıların habitus pratikleri öncelikle irdelenmiş olup, farklı habitus kalıpları sonucuna varılmıştır. Katılımcıların örnekleme seçiminde ki kategorilere göre karşılaştırılmalarında; geldikleri köy, küçük ve büyük şehir olarak yerleşim yerlerine ve eğitim durumlarına göre bakıldığında, sosyal pratiklerinin eğitim ve yerleşim yeri efektinden ziyade, Türkiye'de ki ve Almanya'da yaşadıkları aile yapısına göre benzerlik gösterdiği sonucuna varılmaktadır. Bu benzerlikler örneğin aile içinde ki sosyal pratiklere, çocuk yetiştirme stiline, aile içi rol

dağılımına ve de Türkiye’de daha önce edinilen meslek ethosuna göre gözlemlendiği gibi, aynı zamanda bu dinamiklerin toplumsal katılım stratejilerinde etki efektini artırabildiğini ortaya çıkarmaktadır.

Elde edilen genel sonuçlar kapsamında katılımcıların Almanya’da ki oryantasyon ve adaptasyon süreçlerinde, Türkiye’de ki içselleştirdikleri sosyal değerler ve kültürel tercihleri doğrultusunda entegrasyon yaklaşımları gözlenmektedir. Burada entegrasyon diskurslarında olduğu gibi, eğitim ve dil olgusunun göçmenlerin uyum süreçlerinde önemine vurgu yapıldığı gibi, genel sonuçlar doğrultusunda yüksek eğitimin ve yüksek sermayelerin entegrasyon üzerinde salt bir etkisi olmadığı gözükmektedir.

Aynı şekilde genel sonuçlar kapsamında değerlendirildiğinde, katılımcıların toplumsal katılım süreçlerinde³ geliştirdikleri erişim stratejilerinde habitus’un dirençlilik etkisinin kentsel-kırsal yerleşime göre otonom olması sonucuna varılmaktadır. Diğer taraftan eğitim efektine bakıldığında, burada da eğitim efektinin yani kültürel sermayenin habitus’ a göre aynı şekilde ikincil etkisinin olması tespit edilmektedir.

Bireysel faktörlerin habitus efektinde olduğu gibi, göçmenlerin geldikleri, içinde buldukları göç toplumunda ki yeni sosyal çevre ve yerleşim yerlerinin faaliyet alan ve olanaklarının, toplumsal katılıma teşvik eden etkenler açısından, elde edilen sonuçlar doğrultusunda, aynı şekilde önem teşkil etmesidir. Toplumsal katılım sürecinde habitus’un birincil etkisinin yanı sıra, diğer bir etken olarak göçmenlerin meslek ve diplomalarının geldikleri göç toplumunda denklik değerinin verilmemesinin entegrasyon sürecinde, yapılan genel değerlendirme sonuçlarında engel teşkil ettiğinin altının çizilmesi gerektiğidir.

Yapısal faktörler açısından, örneğin katılımcıların meslek ve akademik diplomalarının tanınmaması, göçmenlerin toplumsal katılımında, sermayelerini çoğaltmak için vermiş oldukları erişim mücadelelerinde, bu sermayeleri zenginleştirebileceği gibi, elde edilen

³ Burada toplumsal katılım bağlamında, göçmenlerin geldikleri toplumda entegrasyon sürecinde iş pazarına iştirakları, egemen toplumda sosyal ilişki düzeyleri, kültürel entegrasyonları, geldikleri toplum değerlerini ne denli benimsemiş olmaları ve sübjektif entegrasyon hissi vurgulanmaktadır.

sonuçlar doğrultusunda, örneklemede akademisyen katılımcılarda gözlemlendiği ve ie dönük strateji geliştirmede teşvik edilmemiş habitus tiplerinde olduğu gibi, habitus sınırlarını aşma mücadelesi ve stratejileri geliştirilemediği takdirde, bu sermayelerin fakirleştirmeye ve dolayısıyla habitus'un gerilemesine neden olacağı unsuru da entegrasyon politikaları açısından tartışılmalıdır.

Kaynakça

- Audehm, Katrin (2017): Habitus. In: Anja Kraus; Jürgen Budde; Maud Hietzge; Christoph Wulf (Hrsg): Handbuch Schweigendes Wissen. Beltz Juventa Verlag, Weinheim Basel.
- Aybek, Can M.; Babka v. Gostomski, Christian; Rhl, Stefan; Straşburger, Gaby (2013): Heiratsmigration und Ehegattenzuzug aus der Türkei nach Deutschland: Bundesinstitut für Bevölkerungsforschung
- Bade, J. Klaus (1983): Vom Auswanderungsland zum Einwanderungsland? Colloquium Verlag, Berlin
- Bourdieu, Pierre (1976): Entwurf einer Theorie der Praxis. Auf der ethnologischen Grundlage der kabyliŝchen Gesellschaft. Suhrkamp, Frankfurt am Main
- Bourdieu, Pierre (1987): Sozialer Sinn. Kritik der theoretischen Vernunft. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main. bersetz von Günter Seib
- Bourdieu, Pierre (1987): Die feinen Unterschiede. Kritik der gesellschaftlichen Urteilskraft. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main. 25. Auflage 2016
- Bourdieu, Pierre (1993a): Sozialer Sinn: Kritik der theoretischen Vernunft. bers. von Günter Seib. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main. 9. Auflage 2015
- Bourdieu, Pierre (1993b): konomisches Kapital, kulturelles Kapital, soziales Kapital In: Reinhard Kreckel (Hrsg.): Soziale Ungleichheiten. (Soziale Welt Sonderband 2), Göttingen
- Bourdieu, Pierre & Wacquant; Loic J. D. (1996): Reflexive Anthropologie. bersetzt von Hella Beister. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main
- Büttner, Tobias; Stichs, Anja (2013): Bundesamt für Migration und Flüchtlinge. Die Integration von zugewanderten Ehegattinnen und Ehegatten in Deutschland. BAMF- Heiratsmigrationsstudie 2013

- Canbulat, Mehmet (2009): Migration in Deutschland - eine Reise ins Ungewisse. Eine Reflexion aus türkischer Perspektive. In: Jugend-Migration-Sozialisation-Bildung. Festschrift zum 65. Geburtstag von Hartmut M. Griese. Lit Verlag, Berlin 2009
- Geiling, Heiko; Gardemin, Daniel; Meise, Stephan; König, Andrea (2011): Migration-Teilhabe-Milieu. VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden
- Häussermann, Hartmut & Kapphan, Andreas (2008): Integrationspolitik der Städte – ein Paradigmenwechsel. In: Migrationsreport 2008- Fakten- Analysen –Perspektiven
- Keim, Inken; Ceylan, Necmiye; Ocak, Sibel; Sirin, Emran (2012): Heirat und Migration aus der Türkei. Biographische Erzählungen junger Frauen. Narr Francke Attempto Verlag GmbH+Co. KG, Tübingen
- Mörth, Ingo & Fröhlich, Gerhard (1994): Das Symbolische Kapital der Lebensstile. Zur Kultursoziologie der Moderne nach Pierre Bourdieu. Campus Verlag, Frankfurt/ New York
- Sarrazin, Thilo (2010): Deutschland schafft sich ab. Wie wir unser Land aufs Spiel setzen. Deutsche Verlags- Anstalt, München
- Statistisches Bundesamt: https://www.destatis.de/DE/Themen/Gesellschaft-Umwelt/Bevoelkerung/Migration-Integration/_inhalt.html
- Treibel, Anette (2008) Migration, In: Bauer, Nina; Korte, Hermann; Löw, Martina und Schröder, Markus (Hg.): Handbuch der Soziologie. VS Verlag, Wiesbaden
- Vester, Michael; von Oertzen, Peter, Geiling, Heiko; Hermann, Thomas; Müller, Dagmar (Auflage 2015): Soziale Milieus im gesellschaftlichen Strukturwandel. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am
- Von C. Lauer; D. Siems; D. Ehrentraut (2010): Türken sind die Sorgenkinder der Integration- Migrantenstudie (veröffentlicht in Welt-n24) Letzter Zugriff am 08.07.17: <https://www.welt.de/politik/deutschland/article7222075/Tuerken-sind-die-Sorgenkinder-der-Integration.html>
- Witzel, Andreas (1982): Verfahren der qualitativen Sozialforschung. Ein Überblick und Alternativen. Verlag Campus, Frankfurt/ Main; New York

Witzel, Andreas (1985): Das problemzentrierte Interview. In: Jüttermann, Gerd:
Qualitative Forschung in der Psychologie. Grundfragen, Verfahrensweisen,
Anwendungsfelder. Verlag Beltz, Weinheim und Basel

Witzel, Andreas (2000): Das problemzentrierte Interview: FQS <http://www.qualitative-research.net/fqs/>

ADAM ÖLDÜRME SUÇU İŞLEMİŞ KADINLARIN MEDYADA TEMSİL EDİLİŞİ BİÇİMLERİ ÜZERİNE BİR İÇERİK ANALİZİ

Gökçen Seçen¹

Özet

Bu çalışmada, yeni bir suç örüntüsü oluşturduğu düşünülen ‘adam öldürme suçu’ işlemiş kadınların medyada yansıtılış biçimleri araştırılmış olup, özelde kitle iletişim aracı olarak gazete seçilmiş ve ülke genelinde yayın yapan gazetelerden Hürriyet, Habertürk ve BirGün gazeteleri seçilerek kapsam sınırlandırılmıştır. İçerik analizi tekniğiyle, bu suç türünü işlemiş olup toplumda daha geniş bir etkiye sahip olduğu düşünülen Çilem Doğan, Nevin Yıldırım ve Yasemin Çakal olayları üzerinden ele alınan gazeteler taranmıştır. Bu tarama neticesinde toplamda 50 haber elde edilmiş ve bu haberlerde kullanılan kavramlar, bahsi geçen kişilerin fotoğraflarının, isimlerinin nasıl kullanıldığı, ifadelerine yer verilip verilmediği gibi değişkenler hesaba katılarak bir analiz yapılmıştır. Çalışma sonucunda, gazetelerin tutumlarında belirgin bir fark elde edilememiş olup, medyanın toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini yansıttığı ve yeniden ürettiği noktasında bir sonuç elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Kadın suçluluğu, medya, eril tahakküm, cinsiyet eşitsizliği*

1. Giriş

Suçluluk ve suçlu olguları her toplumda hemen hemen her zaman var olagelmiştir. Neyin suç, kimin suçlu veya neyin yasal sayıldığı ise toplumdan topluma farklılık gösterip, belirli bir toplumsal yapıda da zamana göre şekillenebilmektedir.

¹ YL Öğr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, gokcensecen@hotmail.com

Buradan hareketle suçlu davranışları içerisinde de tarihsel gelişim içerisinde farklılaşma meydana gelmiş, yeni bazı suç türleri ortaya çıkarken bazı suç türleri ise azalma göstermiştir. Burada üzerinde durulması gereken konu ise bu suç türlerinde cinsiyetlere göre farklılık olup olmadığıdır. Özellikle 1970'lerden önceki dönemde kadınlarla erkeklerin işlediği suç türleri belirgin bir şekilde farklılaşma gösterirken kadınların işlediği özgün suç türleri göze çarpmaktadır (çocuk düşürme, fuhuş vb.) 1970'ten sonraki süreçte ise kadınların işlediği suç türlerinde bir değişim meydana gelmiş ve özellikle şiddet içeren suç türlerinde daha fazla yer almaya başlamışlardır. Bu farklılaşan suç türlerinin içerisinde özellikle göze çarpan bir unsur 'adam öldürme suçu işlemiş kadınlar'dır. Geçmiş dönemlerden bu yana bu suç türünün artmasının sebepleri araştırılmaya değer bir konudur, çünkü burada yeni bir suç örüntüsü oluşmakta ve bunun toplumsal yapı içerisinde anlaşılması gerekmektedir.

1.1. Araştırmanın problemi

Dünya geneline ve özelde Türkiye'ye baktığımız zaman kadın suçlu sayısının erkek suçlu sayısına göre çok daha düşük bir oranda olduğunu görmek mümkündür. Gürtuna'nın (2009) çalışmasında yer verdiği bulguya göre dünya genelinde cezaevi sistemine dahil olan kadınların oranı %2 ile %8 arasında değişmektedir. Türkiye'de ise kadın suçlular bütün suçlular içerisinde %3'lük bir dilimi kapsamaktadır (Saruç, 2013). Kadın suçluların ortaya koyulduğu üzere bu kadar düşük bir orana sahip olması kadın suçluluğu konusunun hem kriminoloji açısından hem de suç sosyolojisi açısından yeterli düzeyde ele alınmamasına sebebiyet vermiştir.

Günümüzde kadın suçluluğunun giderek artıyor olmasıyla beraber daha da özelde uğradığı şiddet sonucu suça itilen kadınların sayısında da artış görülmektedir. Nitekim son zamanlarda Türkiye'de medyada da geniş yer bulmuş ve bu açıdan toplumda daha görünür olmuş olan adam öldürme suçu işlemiş kadınlara baktığımızda çok büyük bir kesiminin sistematik olarak eş şiddetine maruz kaldığı ve pek çok açıdan başka çarelerinin olmadığı görülmektedir. Böylesi bir toplumsal ortamda medyanın olayların insanlara aktarımında oynadığı etkin rol göz önüne alınacak olursa, bu olayları ele alırken sergilediği tutum toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin yeniden üretilmesi açısından bir problem teşkil

edebilmektedir. Yine aynı zamanda şiddetin ve suçun arka planındaki toplumsal faktörler göz ardı edilebilir veya bu haberlere erişim sağlayan insanların göz ardı etmesine sebebiyet verebilir. Dolayısıyla bu çalışmanın bu problemlerden hareket ederek temelde anlamaya çalıştığı sorun: Adam öldürme suçu işlemiş kadınlar üzerinden yapılan anlatımlarla medya bu kadınları nasıl konumlandırmaktadır, medyanın burada toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin üretiminde etkisi var mıdır ve hegemonik erkekliğin yeniden üretilmesindeki rolü nedir?

1.2. Araştırmanın önemi

Bu araştırmanın önemi ilk olarak bu konuyla ilgili literatürde yapılan çalışmaların yetersiz oluşundan ve konunun ihmal edilmesinden ötürü hem var olan literatüre bir katkı hem de ileride yapılacak olan çalışmalar için öncü olmayı hedeflemesinden ileri gelmektedir.

1.3. Araştırmanın sınırlılıkları

Bu araştırmada medya özelinde gazete haberlerine ve köşe yazılarına yer verilecek olmasından dolayı sadece bu kitle iletişim aracıyla sınırlı olup, diğer kitle iletişim araçlarında çalışmaya konu olan toplumsal olayın nasıl yansıtıldığını ortaya koyamayacak olması araştırmanın sınırlılığını teşkil etmektedir.

2. Kuramsal Çerçeve

2.1. Sosyolojik kuramlar bazında suç

Giddens'in (2000) suçluluğun anlaşılmasına yönelik en önemli yaklaşımlardan birisi olduğunu ifade ettiği yaftalama kuramcılarının göre sapkın davranışla ilgili olarak üzerinde durulması gereken ilk konu kimi insanlara neden 'sapkın' yaftası yapıştirıldığıının ortaya çıkarılmasıdır, ancak böylelikle sapkının gerçek yapısının anlaşılabilceğini vurgularlar. Yaftalamanın büyük bir kısmını, yasa ile düzen güçlerini temsil eden veya başkalarının bir şekilde ahlakı üzerinde söz söyleyebilen insanlar gerçekleştirir. Dolayısıyla sapkınılık, bir anlamda hem eylem olarak hem de bir yafta olarak, toplumdaki güç eşitsizliklerini de içinde barındıran bir olgudur. Bu bağlamda, yaftalama kuramı

suçluluğun tanımlarının, güçlüler, bir anlamda bu çalışmanın perspektifine göre tahakküm ilişkilerinin odağındaki kesimler (polisler, mahkemeler, ıslah kurumları, medya) tarafından yorumlanması yoluyla oluşturulduğunu savunmaktadır (Giddens, 2000).

2.2. Cinsiyete göre değişen suç

Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü sitesinden elde edilmiş olan güncel istatistiki verilere² göre 2017 yılında toplam kadın hükümlü ve tutuklu sayısı 9985 olarak belirtilmiştir. Buna karşılık toplam erkek hükümlü ve tutuklu sayısı ise büyük bir farkla 216.180'dir. Genel çerçevesiyle kadın suçluluğunun özellikle 2004 sonrasında bu yana düzenli bir artış gösterdiği görülmektedir, ancak yine de bu artışa rağmen bütün yıllarda erkek hükümlü sayısının oldukça gerisinde kaldığını söylemek mümkündür.

2.3. Yeni bir suç örüntüsü: Adam öldürme suçu işlemiş kadınlar

Kadın suçluluğu toplumdan topluma farklılık gösterse de genel anlamda yukarıda ana hatlarıyla belirtilmiş olduğu üzere kadının toplumsal hayatta aldığı rollerin değişmesine paralel olarak değişim göstermiş ve bu değişim en temelde işlenen suç türlerinde varlığını göstermiştir (Saruç, 2013).

Bu noktada kadınların işledikleri suç türlerindeki farklılaşmanın ve özellikle adam öldürme suçunun artış göstermesinin en büyük sebeplerinden birinin uğradıkları şiddetle ilişkili olduğu görülmektedir. Türkiye'de kadın suçluluğu konusunda önemli bir isim olan İçli'nin (1995) yapmış olduğu çalışmada suçlu kadınlar arasında kocasını öldürenlerin oranı en yüksek bulunmuş ve kadınların suçu yönelttikleri kişi ile şiddete maruz kalmaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki saptanmıştır (İçli, 1995).

² <http://www.cte.adalet.gov.tr/Home/Index> adresinden erişildi. Erişim Tarihi: 14.09.2019

3. Araştırmanın Yöntemi

3.1.Araştırmanın modeli

Bu çalışma ana hatlarıyla yorumlayıcı sosyal bilim perspektifine bağlı kalınarak yapılmış olup nicel ve nitel yöntem bir arada kullanılmıştır. Bu yaklaşımın seçilmesinin nedeni konuyla ilişkili olarak toplumsal gerçekliğin derinlemesine anlaşılma çabası güdüldüğüdür.

3.2.Veri toplama aracı

Genelde medyanın özelde ise gazetelerin insanları var olan durumlara karşın salt bilgilendirme işlevinin haricinde aslında toplumsal gerçekliği yansıtan ve kendi başına kültürel anlam taşıyan unsurlar olması bakımından adam öldürme suçu işlemiş kadınların gazete haberlerinde ve köşe yazılarında ne şekilde yansıtıldığı içerik analizi yoluyla ortaya konulmaya çalışılmaktadır.

3.3.Evren ve örneklem

Araştırmada eğilimin belirleyici olması ve ulaşılması hedeflenen sonuçlar itibariyle amaca yönelik örnekleme türü belirlenmiş olup konuya ilişkin üç örnek olay üzerinden belirli gazetelerde bu olayların yer aldığı haberler ve köşe yazıları analize dahil edilmiştir. Bu üç olay ise medyada daha geniş yer bulduğu düşünülen ve her bir olayın her ne kadar temeli aynı olsa da toplumun farklı noktalarına temas ettiğine inanılan Çilem Doğan, Nevin Yıldırım ve Yasemin Çakal olaylarıdır.

Çilem Doğan, 2013 yılında evlendiği ve bir çocuk sahibi olduğu kocası Hasan Karabulut'u 8 Temmuz 2015'te tabancayla vurarak öldürdü. Çilem Doğan, evlendiği günden beri eşinden düzenli olarak şiddet görüyordu ve bu yüzden pek çok kez polise şikâyetinde bulunmuştu. Fiziksel şiddetin yanı sıra cinsel şiddete maruz kalan Çilem Doğan, kocasını onu fuhuşa zorladığı sırada kocasına ait olan tabancayla vurarak öldürdü. Olayın medyada geniş yer bulması ve kadın derneklerinin yoğun çabasıyla Çilem Doğan 50 bin lira kefaletle Haziran 2016'da serbest bırakıldı.

Nevin Yıldırım, 2012 yılında kocasının halasıyla evli olan Nurettin Gider'i av tüfeğiyle öldürdükten sonra başını keserek köy meydanına atmış ve ağzından şu sözcükler dökülmüştü 'İşte namusuma el uzatanın kellesi.' Nurettin Gider, Nevin Yıldırım'a tecavüz etmiş ve Nevin bu tecavüz sonucu hamile kalmıştı. Nevin Yıldırım mahkeme tarafından Mart 2015'te müebbet hapis cezasına çarptırıldı. Mayıs 2019 tarihinde ise kasten adam öldürmek suçundan verilen müebbet hapis cezası Yargıtay tarafından onandı.

Yasemin Çakal ise sistematik olarak şiddet gördüğü ve ölüm tehditlerine maruz kaldığı eşi Özkan Kaymaklı'yı kendisini ve çocuğunu boğmaya çalıştığı sırada 11 Temmuz 2014 günü öldürmek zorunda kaldı. Çalışmanın yürütüldüğü tarihlerde davası devam eden Yasemin Çakal 4 Temmuz 2017'de meşru müdafadan tahliye oldu.

Bu üç örnek olay üzerinden hangi gazetelere bakılacağı noktasına gelecek olursak eğer bunun için farklı görüşteki gazetelere bakmanın konunun farklı bakış açılarıyla nasıl ele alındığını göstermesi açısından daha yararlı olacağına inanılmaktadır. Buradan hareketle de merkez sağ bir çizgide olan Habertürk gazetesi; daha çok sosyalizm, eko- sosyalizm ve sol bir çerçeveye sahip olan BirGün gazetesi ve sosyal liberal çizgiye sahip olan ve 7 Kasım 2016 tarihi itibarıyla en çok tiraja sahip olan gazete³ olması bakımından Hürriyet gazetesi konuyla ilişkili olarak seçilen gazetelerdir.

4. Bulgular

Yapılan bu çalışmada ilk olarak olayların gerçekleştiği günden itibaren ilk bir aylık sürece odaklanılmış olup, daha sonrasında her bir olayın dava günleri takip edilerek 13 Şubat -4 Mayıs 2017 tarihleri arasında Milli Kütüphane süreli yayınlar arşivinden, bahsedilen üç gazetenin taranması yoluyla veriler elde edilmiştir. Bu noktada öncelikle Çilem Doğan ele alınmış olup olayın gerçekleştiği 8 Temmuz 2015 tarihinden 8 Ağustos 2015 tarihine kadar bakılmıştır. Yasemin Çakal için ise yine olayın olduğu 11 Temmuz 2014 tarihinden 11 Ağustos 2014 tarihine kadar bakılmış olup bakılan dava günleri ise ilk duruşma olan 10 Aralık 2014 ve çalışmanın yapıldığı tarihlerde sonuncu duruşma olan 8 Eylül 2016

³ [https://tr.wikipedia.org/wiki/H%C3%BCrriyet_\(gazete\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/H%C3%BCrriyet_(gazete)) adresinden erişildi. Erişim tarihi: 06.01.2017

tarihleri arasında görülen davalar çalışmaya dahil edilmiştir. Nevin Yıldırım olayı için de yine aynı şekilde olayın olduğu 29 Ağustos 2012 tarihinden 29 Eylül 2016 tarihine kadar olan sürece bakılmıştır.

Çalışmadan elde edilen verilere göre üç gazeteden toplamda 50 haber elde edilmiş olup bu haberlerin 20'si Nevin Yıldırım'la, 20'si Çilem Doğan'la, 10'u Yasemin Çakal'la ilgilidir. Araştırma sonucunda en fazla haber Çilem Doğan ve Nevin Yıldırım'la ilgili yapılırken en az haberin Yasemin Çakal'la ilgili yapıldığı saptanmıştır.

Araştırma sonucunda elde edilen 50 haberin toplamda yalnızca 7'si gazetelerin birinci sayfasında yer bulmuştur. Bunlardan 4'ünün Nevin Yıldırım'la, 3'ünün Çilem Doğan'la ilgili olduğu görülmektedir. Yasemin Çakal'la ilgili haberlerin ise üç gazetede de birinci sayfada yer almadığı görülmektedir.

Nevin Yıldırım'la ilgili olarak birinci sayfadan verilen haberlerin başlıklarına bakıldığında ise Hürriyet gazetesinde 8 Eylül 2012 tarihli haber 'O Bebeği Doğuracak' şeklindeyken, Habertürk gazetesinde 31 Ağustos 2012 tarihinde 'Ölsem bile kürtaj yapın' 8 Eylül 2012 tarihinde 'O Kadına Kürtaj Yok' ve 13 Eylül 2012 tarihinde 'Doğursun biz bakarız' şeklinde yer almıştır.

Çilem Doğan'ın BirGün gazetesinde birinci sayfadan verilen haberlerinde kullanılan başlıklar ise; 'Çilem'e Tahliye: Bu Kararı Bekliyordum' 'Kızıma Hikayeler Biriktirdim' 'Çilem Doğan Karşı taraf tahliyesine itiraz etti' şeklinde ve sırasıyla 21, 22 ve 23 Haziran 2016 tarihinde yer almıştır.

Elde edilen haberlerde fotoğraf kullanımlarını incelediğimizde ise her üç gazetede her bir olay için yüksek bir oranda fotoğraf kullanıldığı görülmüştür. Çilem Doğan'la ilgili olan 20 haberin tamamında fotoğraf kullanıldığı görülmektedir. Burada üzerinde durulması gereken bir diğer bulgu ise gazetelerde fotoğrafların ne şekilde yansıtıldığıdır. Özellikle medyanın, kitleleri etkileme gücünün sadece kullanılan dil veya söylem yoluyla değil yansıtılan fotoğraf üzerinden de şekillenebileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Bu noktada Çilem Doğan yer verilen fotoğraflarda gülümserken ve başı dik bir şekilde görülmektedir. Nevin Yıldırım haberlerine baktığımızda ise Hürriyet ve Habertürk

gazetesinde, Yıldırım'ın genelde başının önünde olduğu dikkat çekerken, özellikle Habertürk gazetesinde yüzünün buzlanmış olduğu görülmektedir. BirGün gazetesindeyse diğer iki gazeteyle oldukça farklı olarak yüzün buzlanmadığı ve Nevin Yıldırım'ın yüzünün tam olarak görüldüğü, başının dik olduğu fotoğraflar kullanılmıştır.

Haberlerde yer verilen kavramların sıklığına baktığımızda ise Nevin Yıldırım'la ilgili yapılan haberlerde en sık karşılaşılan kavramlar tecavüz ve kürtaj kavramları olmuştur. Çilem Doğan'la ilgili haberlerde ise en sık vurgulanan kavram şiddet olmuştur. Onu takip eden diğer bir kavram ise fuhuştur.

Araştırma sonucunda özelde incelenen diğer bir bulgu ise, elde edilen haberlerde kadınların ifadesine yer verilip vermediği olmuştur. Bu noktada 50 haberin toplam 19'unda kadınların ifadelerine yer verildiği görülürken, bunlardan 6 tanesi Nevin Yıldırım'ın ifadeleriyle 12 tanesi Çilem Doğan'ın ve yalnızca 1'i Yasemin Çakal'ın ifadeleridir. Yıldırım'ın özellikle olayın olduğu sırada 'işte namusumla oynayanın kellesi' şeklinde sarf ettiği sözler haberlerde sıkça yer bulurken, mahkeme esnasında söylemiş olduğu 'pişmanım' şeklindeki ifadeler de yer verilmiş olduğu dikkat çeken bir unsurdur. Çilem Doğan'ın ise daha çok 'hep kadınlar mı ölecek' ve 'kirpiğiniz yere düşmesin' şeklindeki açıklamalarının yer verildiği görülmektedir. Nevin Yıldırım'la farklı olarak pişmanlık içeren sözlerinin olmaması dikkat çeken diğer bir ayrıntıdır.

5. Bulguların Analizi

Araştırma sonucunda elde edilmiş olan bulguların değerlendirmesini yapacak olursak, ilk olarak elde edilmiş olan toplam haber sayıları göz önünde bulundurulduğunda, çalışmanın başında beklenen sonuçtan daha az bir veri elde edilmiştir. Esasında, ele alınan her bir örnek olayın toplumda geniş bir ses uyandırdığı düşünülmüş olsa da, gazetelerin bu olayları ele alış biçimleri paralellik göstermemiştir.

Örnek olaylar ekseninde baktığımızda, en az Yasemin Çakal'la ilgili haberlere yer verilmiş olması, çalışmanın başında vurgulanan varsayımın doğruluğu yönünde bir tablo oluşturmaktadır. Öyle ki, Yasemin Çakal'ın sistematik olarak şiddet görmüş olduğu eşini

öldürmesine rağmen, Çakal'a diğer iki olaydan daha az yer verilmesi, şiddetin ataerkil toplum yapısı içerisinde 'sıradanlaşan' bir eylem olarak görüldüğünü göstermektedir.

Üç örnek olaya ilişkin haberlerin, gazetelerin birinci sayfasında yer alma durumları incelendiğinde ve birinci sayfadan girilen haberlerin görece daha fazla önem verilen, o gündeme dair en geniş etkide bulunan haberler olduğu göz önünde bulundurulduğunda, Yasemin Çakal'la ilgili haberlerin hiçbirinin birinci sayfada yer almaması yukarıda bahsedilen durumu destekler bir bulgu niteliğindedir. Buna karşılık, Nevin Yıldırım'la ilgili olan 4 haberin birinci sayfada yer almasının, işlenen cinayetin niteliğiyle paralel olarak düşünüldüğünde daha fazla haber niteliği taşımasından kaynaklı olduğu söylenebilir. Çilem Doğan'a ilişkin olarak da diğerlerinden görece daha fazla yer verilmesinin nedeni olarak ise Çilem Doğan'ın ataerkil toplum yapısının kendi içindeki ahlaki tutuma karşı gelmiş olan kocasını öldürmüş olması gösterilebilir.

Çalışmadan elde edilen verilere göre Nevin Yıldırım'la ilgili olan haberlerin ana konusunu daha çok kürtaj tartışmaları şekillendirmiştir. Tecavüzcüsünden hamile kalan Nevin Yıldırım, çocuğu doğurmak istememiş, ancak devlet kürtaj için gerekli olan yasal süreyi aştığı için kürtaj olmasına izin vermemiştir. Devletin, Yıldırım istediği halde kürtaja izin vermemesi ve diğer yandan bunun tartışılmaya açılması, kadın bedeni üzerinden bir tahakküm kurulduğunun göstergesidir. Kadının kendi hamileliği konusunda birincil eyleyici olmasına rağmen, bunun kararı, sınırı, ne şartlarda bu hamileliğin meşru olup olmadığı yine eril tahakküm anlayışı çerçevesinde çizilmektedir.

İncelenen bir diğer noktanın kadınların ifadelerine yer verilip verilmediği olmasının nedeni ise, bir anlamda isimleri gizlenerek, yüzleri buğulanarak, çoğu zaman haberleştirilmeyerek yok sayılan kadınların, olayın birinci faili olması durumunda bile konuşurularmuyor olmasıdır. Kadını böyle bir suçta sürükleyen ve onlara şiddet gördükleri kişileri öldürmekten başka çare bırakmayan toplumsal düzen, onları konuşurularmıyor da şiddetin, tecavüzün görünür olmasını engellemektedir. Ele alınan üç örnek olay başta olmak üzere, gördükleri şiddet sonucu eşlerini/sevgililerini öldürmek zorunda kalan kadınların başka çarelerinin olmadığı görülmektedir. Maddi imkansızlıklar, kadınların

ailelerinden destek görememesi, düşük eğitim seviyesi, polise şikayet ettikleri halde bir sonuca ulaşamamış olmaları gibi faktörler, kadınları böylesi bir suça sürüklemektedir.

Sonuç

Çalışmanın odak noktasını oluşturan kadın suçluluğu, özelde ‘adam öldürme suçu işlemiş kadınlar’ toplumdaki derin eşitsiz yapının bir sonucu veya yansıması olması noktasında, bu çalışmada medya özelinde alınmış olsa da devletin, yargının ve toplumun genelini ilgilendirmesi gereken bir konudur. Literatürde bahsedildiği üzere adam öldürme suçu işlemiş kadınlar, bir son çare olarak bu yola başvurmaktadır. Ekonomik açıdan yetersizlikler pek çok kadını yaşadıkları karşısında çaresiz bırakmaktadır.

Sonuç olarak, bu çalışmada ele alınan üç örnek olaydan yola çıkarak söyleyebiliriz ki, kadınların toplumda eşitsiz bir konumda yer alması ve şiddete maruz kalması gibi etkenler, tahakkümü elinde bulunduran erkeklere karşı bir güç yaratmıştır. Bu çalışmanın yapıldığı dönem itibariyle bu tablo başlangıcı oluştursa da, artarak devam edebileceği yönünde bir öngöründe bulunmak mümkündür. Bunun önlenmesi ise özelde yargının ve medyanın daha sonrasında ise toplumun eril yapısının değişmesi gerekmektedir.

Kaynakça

- Giddens, A. (2000). Sapkınlık ve Suç., Sosyoloji içinde (s. 181-221). Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Gürtuna, O. (2009). Cezaevinde Kadın Olmak ve Cezaevinin Kadın Bakış Açısıyla Sosyolojik Değerlendirmesi: Ankara Sincan Kadın Kapalı Cezaevi Örneği. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara, Türkiye.
- İçli, T. (1995). Ailede Kadına Karşı Şiddet ve Kadın Suçluluğu. Ankara: Bizim Büro.
- Saruç, S. (2013). Kadın Hükümlüler: Cezaevi Yaşantısı ve Tahliye Sonrası Gereksinimler. (Doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara, Türkiye.

BİR ARAŞTIRMA SAHASINDAN: ETNOGRAFIYİ KÜLTÜREL ATMOSFER KAVRAMI ARACILIĞIYLA DÜŞÜNMEK

Selda Tunç Subaşı¹

Özet

Etnografik metot temel alınarak yapılan bu alan araştırmasında kent merkezinde yapılan görüşmeler, sohbetler ve tesadüfi karşılaşmaların izleri, “kültürel atmosfer” kavramını görünür hale getirmiştir. Bu kavram aracılığıyla kent kültürünün kişiler üzerindeki duygulanım biçimleri sorunsallaştırılmaktadır. Araştırmacı olarak içinde yaşanılan kentte saha çalışması gerçekleştirilirken çalışmanın metot olarak deneyim ve özdeşleşimsellik kavramlarıyla bağ kurması, çalışmada duygu sosyolojisi boyutunu ön plana almaktadır. Bu çalışma, 2018 yılında Rize’de üniversite öğrenci kültürü, gündelik hayat ve hegemonya ilişkisini konu alan doktora tezinin kente dair 2015 ve 2017 yılları arasındaki etnografik hikayesine dayanmaktadır.

Çalışmanın başlıca soruları şunlardır: Rize başta olmak üzere Trabzon, Samsun, Ordu gibi çevre illerin yansira İstanbul, Ankara gibi büyük kentlerden gelen üniversite öğrencilerinden, şehirde hali hazırda yaşayan memur ya da akademisyenlerden sıklıkla duyulmuş, kente dair ortak bir kanı olduğu varsayılan kültürel atmosfer kavramı ne ya da neleri ima etmektedir? Kentteki egemen ideolojik sembolleri, etnografi yoluyla öznenin kültürel atmosferi içselleştirmesi duygulanımları üzerinden tartışabilir miyiz? Sembollerin hegemonyası duygulanımlara mı seslenmektedir? Bu sorularla birlikte kavramın etnografi yöntemiyle nasıl ilişkilendiği tartışmaya açılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Kent, Etnografi, Kültürel Atmosfer, Deneyim, Duygu Sosyolojisi.*

¹ Dr., seldatun@gmail.com

1. Kültürel Olanın Anlaşılmasında Etnografi Yöntemi

Niteliksel bir araştırma türü olan etnografya dış dünya, nesnellik ve doğruluk gibi doğa bilimlerinin öncüllerine yönelik eleştirilerle revaçta bir araştırma türü olmaya başlamıştır. Etnografik araştırmanın antropolojideki önemi yerlinin bakış açısını ya da ötekini kavramanın, ancak katılarak gözlem ile sağlanabileceğine ilişkin düşünceleri kapsamaktadır (Altuntek, 2009, ss. 9-10). Geniş bir zaman diliminde insanların günlük yaşamına katılmak, neler olduğunu gözlemek, sorular sormak, orada olmak ve deneyimi temel almaktadır (Hammersley ve Atkinson'dak akt. Altuntek, 2009, s. 10).

Kültüre ait olanın gelenek-görenekler, alışkanlıklar ve davranış kalıplarının oluşturduğu karmaşık görünen bütünlüğü sadeleştirmek olarak anlaşılmaması gerektiğini belirten Christopher Geertz'e (2010, s. 64) göre, kültür, denetim mekanizmaları olarak görülmelidir. Geertz'in (2010, ss. 71-72) kültür kavrayışında davranışları biçimlendirilen insan, birey haline gelmektedir. Kültür içindeki denetim yapılarına gömülü şeylerin açık hale gelmesinin yöntemsel tutarlılığını antropoloji disiplini sağlamaktadır. Kültürün iktidarla kurduğu ilişkide hangi yöntemsel araçlar iktidarın normal görünen doğasını sorunsallaştırır? Kültürün analiz aracı olarak etnografi yöntemini kullanması ile çeşitli semboller, dil ve mekân arasındaki karşılıklı etkileşimler olağan olana daha yakından bakmayı önermektedir. Bu sayıltı, gündelik hayatla uyumlu görünen doxa'ların sorgulanmasını gerektirmektedir.

Çeşitli kültürel mücadele süreçlerinden geçerek sahnede yerini alan sembolik iktidarın yaratmaya çalıştığı sembolik uyum, araştırmacının bu uyumu sorgulamasıyla kırılabilir. Özne ve nesne arasındaki bu uyumu sorgulatan şey ise "düşünümsellik"tir. Düşünümsellikle genişleyen yöntemsel açı ise deneyimi zorunlu kılmaktadır (Bourdieu & Wacquant, 2012, ss. 216-217). Bu çalışmanın amacı, bir kentin sağduyusunun içine işlemiş simgesel sermayesinin uyumlu görünen yanlarını sorgulayarak bunda etnografinin yerini tartışmaya açmaktır. Bu kuramsal örüntünün oluşmasına yardım eden araçların temelindeki etnografik yöntem, bir şemsiye gibi deneyim ve özdeşünümsellik öğelerini kapsamaktadır. Etnografik yöntem ile gerçekleştirilen saha araştırmasıyla bir sürecin devingen tarafı görülmeye çalışılır.

Gramsci'ye (1971, s. 258) göre, sağduyu, toplum üzerinde hegemonyanın genişlemesi için çelişkili ideolojik oluşumların bir arada bulunabilmesinin bir aracıdır. Toplum üzerinde hegemonyanın genişlemesi için halkın sağduyusunun yeniden biçimlendirilmesi ve farklı öğelerle eklemlenir hale gelmesi gerekir. Hall, (2005, s. 97) ortakduyu ya da daha gündelik dille ifade edilen sağduyu terimini ve bir yapıştırıcı işlevi gören ideolojiyi, toplumsal oluşumlarla temsil ve anlamlandırma ilişkisiyle birlikte düşünür. Kapitalist toplumda varoluşun maddi koşulları belirsiz ve gizlidir. Yaşam deneyimi, ideolojik ve bilinçdışı bir öge olarak sağduyuda gerçekleşir. Sağduyu hem bilinçli düşüncenin hem de varoluşun maddi koşullarının bastırıldığı alan olarak toplumsal bilinçdışının yapılandığı yerdir. Bilinçli düşüncenin akılcılık ile varoluşun maddi koşullarının bastırıldığı toplumsal bilinçdışı olarak işlev görmektedir.

Sağduyuyu kültürel olan içinden bir sorunsal haline getirmenin, sağduyunun nesne olarak inşa edilmesi ile mümkün olacağını belirten Pierre Bourdieu ve Loic Wacquant'a (2012, ss. 251-252) göre, kabul edilmiş olanı sorgulamak nesnede tutsak kalmayı önlemektedir. Nesne inşası, ön belirlenimci olarak başı ve sonu belli olan bir çalışma olmayıp bağlantısal (ilişkisel) düşünmeyle inşayı mümkün kılan uzun erimli ve titizlik isteyen bir süreci kapsamaktadır (Bourdieu & Wacquant, 2012, s. 232). Yani, bilimsel bir nesne inşa etmek, sağduyudan kopmayı gerektirmektedir. Herkes tarafından bilinen ve paylaşılan temsillerden, toplumsal kurumların yerleşik örgütlülüğü ve kişilerin kanıksanmış fotoğraflarından ayrılmak gerekliliğidir. Deneyimi sağlayan toplumsal ve nesnel koşulların kavranması, toplumsal-bilişsel yapıların özdeşlik biçimlerinin sorgulanmasıyla mümkün olabilir (Bourdieu & Wacquant, 2012, ss. 240-250).

Bildik bir dünyayı ifade eden sağduyu, Clifford Geertz'e (2007, s. 90) göre, bir kültürel sistemdir; üstelik ona sahip olanların ona verdikleri değer ve onun geçerliliğine duydukları inançla büyüyen bir sistemdir. Sağduyudaki iktidar, hiyerarşik alanların kesişimlerinin deneyimlenmesi ile etnografinin yol göstericiliğindeki etkileşimler sayesinde keşfedilip, görünür olmaktadır. Yöntemin etkileşimselliğe kapı açması, nesneleştirdiği sağduyu alanından ilk kopuşu simgelemektedir. Bourdieu ve Wacquant, (2012, s. 266) etkileşim mekânının örneğın, oyun alanı içinde nesnel gibi görünen tarafsız yorumu dayatma mücadelesinde, siyasal alan olarak karşımıza çıkması halinde hem hâkim hem de taraf

olarak çıkarlarını gözeten bir yanlılıkla varlık kazandığını belirtir. Bunu yaparken toplumsal meşruiyetlerini parti aidiyetleri, statü ve ünvana dayandırır. Toplumsal meşruiyetin sağlanması toplumsal konumlar arasındaki mücadele, sermaye ve toplumsal kuvvet arasındaki ilişkilerin belirleyeni olarak iktidar tekeli mücadelesine girebilmeyi gerektirmektedir (Bourdieu & Wacquant, 2012, s. 267).

Kültürel olanın anlaşılmasında statü ve aidiyetlerin keşfi, etnografik yöntem ve yöntemin gerektirdiği etkileşimsellik, kesişimler ve özdüşünümle sağlanmaktadır. Geertz (2007, s. 157) toplumdaki mücadele biçimlerinin kültürel referanslara neden ihtiyaç duyduklarını şu şekilde açıklamaktadır:

Toplumsal yaşamın yapısı ve ifadesi değişse de ona can veren içsel zorunlulukların değişmediği kavrayışına dayanır. Tahtların da resmi yolculukların da modası geçmiş olabilir, ama siyasal otorite hâlâ kendini tanımlamak, iddialarını sürdürmek için muhalefet kadar, kültürel bir çerçeveye ihtiyaç duymaktadır. Bütünüyle gizemden arındırılmış bir dünya bütünüyle siyasetten arınmış bir dünyadır.

Bu açıklamada yalnızca kültürel olanın, yoğun betimleme üzerine kafa yormanın yeterli olmadığı anlaşılmakta, sağduyunun denetim mekanizmalarının kültürel çerçevelerinin açıklanmasının iktidar yapılarının anlaşılır kılınmasındaki önceliği korunmaktadır. Siyasal alanın denetim mekanizmalarının simge, temsil ve kavramlarının baskın biçimleri ve bu kültürel çerçevenin nasıl çizildiği konusu üzerinde özellikle durmak gerekmektedir.

Paul Willis'in (2016, s. 19) *İşçiliği Öğrenmek* (1977) çalışmasında etnografik metodu uygulayışındaki amacın kültürel olana ilgisi ile şekillendiğini ifade etmektedir. Etnografi yönteminin kültürel olanı açıklamadaki kullanışlılığı ve kültürel olanın açıklanmasına nasıl katkı sunduğunu ise şu şekilde açıklamıştır:

Özel olarak etnografik yaklaşım her zaman "nasıl?" sorusuna cevap vermek yerine çalışma nesnesinin eylemliliğinin, yaratıcılığının ve failliğinin analiz edilmesine ve bunların okuyucunun önüne getirilmesine bir ölçüde de olsa imkân vermektedir. Dolayısıyla bu yaklaşım kültürel olanı, basitçe aktarılmış

içsel yapılardan ibaret görmek (toplumsallaşmanın bildik kavramlarında olduğu gibi) ya da egemen ideolojinin eylemliliğinin pasif sonuçlarının yukarıdan aşağıya doğru yayılması (bazı Marksizm yorumlarında olduğu gibi) olarak görmek yerine, kültürel olanı en azından kısmen insan praksisinin ürünü olarak görmesi açısından kitaba dair amaçlarım için hayati bir öneme sahiptir.

Kültürel olana dair söz söyleyebilmek, yöntemsel olarak belirli izlekler yakalayabilmek o kültür içine dahil olmayı aynı zamanda tanıdık ya da bildik gibi gözükken yapılar arasında dolaşmayı gerektirmektedir. Toplumsal ve siyasal olarak işleyen siyasal çarkların iktidar alanı ile kurulan sembolik, kültürel ilişkilerin nasıl homojen bir görünüm kazandığını insan eylemliliğini hesaba katmadan sorgulamaya çalışmak zor görünmektedir. Bu nedenle etnografiye yöntemsel yaklaşımda bir bilme aracı olarak iş düşmektedir. Etnografi, kültürel olanın toplumsal-siyasal yorumları ile bütünsel bir değerlendirme açısından bir araç olarak kullanılabilir. İktidarın simgelerinin yöntemsel olarak araştırılması ve kültürel olanın simgelerinin yorumlanması simgesel mücadele ve etkileşim mekânlarının etnografik hikayesinden geçmektedir.

1.1. Kültürel atmosfer kavramı

Atmosfer, yeri çevreleyen gaz, hava örtüsü ve yaşamı mümkün kılan farklı katmanlardan oluşan bir gaz karışımıdır. Coğrafi bir kavramı imler şeklinde kültür ve atmosfer kavramlarının yan yana getirilmesi bir kentin genel havası, bu genel olan havanın bileşenlerinin altını çizdiklerine işaret edebilir. Rize kent merkezi, öğrenci ya da memur gibi geçici göçle şehre gelen kişilere belli başlı sembolik hakimiyet noktalarını belli etmeye çalışır. Hâkim sembolik inşayı destekleyen kamusal alanlar, bu havayı oluşturan baskın sembollerle örülüdür. Elbette, merkez ilçe dışındaki diğer ilçelerde farklı dinamikler olmakla birlikte bu çalışmada merkez ilçe ve bu ilçede yaşayan üniversite öğrencileri, akademisyen ve memur statüsünde olan kişilerin kültürel atmosfer kavramıyla işaret etmeye çalıştıkları ortak bir zemin aktarılmaya çalışılmaktadır.

Sahanın etnografik hikayesinin kendini açtığı en anlamlı kısımlarından biri öznenin kente dair duygulanımının sembollerle olan iç içeliğidir. Bu açılmada kentle temas noktaları, semboller üzerinden gerçekleşmekte ve araştırmacının bu sembolik sistemdeki “homojen” imgeleri sorgulamasıyla devam etmektedir. Saha çalışmasının mekânla ilk temaslarında araştırmacı olarak iki önemli soru ile karşı karşıya kalınmıştır. Bu sorular şunlardır: Kültürel atmosfer, sembollerin mekan üzerinden bir hakimiyeti midir? Ya da sembollerin özneler üzerindeki bilinçli ya da bilinçsiz bir karşılığı, tezahürü müdür?

İlçede, kamusal alanlarda normal ve doğallaştırılmış görünen simgesel sermaye, Rize-muhafazakârlık-siyasal tercih ekseninde sabitlenmiş görünmektedir. İlçenin merkezinde adları, Cumhuriyet ve Atatürk olmak üzere iki ana cadde mevcuttur. Valilik binasının önünde bir Atatürk heykeli, erken Cumhuriyet döneminin sembolik sermayesinin izlerinin mekân üzerinden okunabildiği belli başlı bir figürdür. Seçim zamanlarında yoğunlaşan kurumsal iletişim ve halkla ilişkiler faaliyetlerinin bir sonucu olarak lider posterleri, parti flamaları gibi siyasal semboller, evlerin camlarında ya balkonlarda dahi görünürdür. Cadde ve sokak aralarında poster ve flamalar yılın her günü kaldırılmadan durmaktadır. Ek olarak arabaların arkasına yapıştırılmış çıkartma (sticker) şeklindeki lider fotoğrafları, kişiselleştirilmiş bayrak ve lider montajlı fotoğraflar, kentin siyasal angajmanını açık eden sembolik göstergeleri oluşturmaktadır. Semboller üzerinden kent, durağan ve sağ tandanslı bir angajmanı açık eden bir atmosfere sahip görünmektedir.

Merkez ilçede tüketimin her köşeye sızdığı ve içinde her ihtiyacınızı bulabileceğiniz dört beş katlı marketler, restoran ve kafeler, uluslararası kahve zincirlerinden biri ile tüketim, öğrencilerle gelen yeni yaşam biçimlerine ayak uydurmaya adeta koşmaya çalışmaktadır. Merkez, öğrencinin varlığı ile hem kalabalık hem de canlı gözükmektedir. Bazıları yeni yapılmaya başlamış bazıları yeni bitmiş çok katlı binalar göze çarpmaktadır. Yeni yapılan binaların hemen en alt katları çoğunlukla market, market değilse de-hediyelik eşya, çay satış, kasap, manav, cep telefonu operatör mağazaları vb.- farklı ürün ve hizmet satan dükkanlara ayrılmıştır.

Çayhaneler, kamusal alanlardaki eril hakimiyet, Kur’an kurslarının varlığı, balkonlara asılı Türk bayrakları ve Recep Tayyip Erdoğan posterleri, çay ocakları ve kahvehanelerin

varlığı, kadınların kamusal mekânlardaki görece azlığı ve örtünme biçimlerinin çeşitliliğini mümkün kılan başörtü, çarşaf, ferace mağazalarının görece fazlalığı, bu genel kültürel atmosferi yaratan öğelerden en baskın olanlarıdır. Bu “homojen” görüntüye eklenen eylemlerden bazıları ise seçim zamanlarında partilerin oy yoklamaları, yapılan yerel haberler, evlere ziyaretler ve siyasi kanaatlerin sokaklara yansıyan biçimleridir. Yukarıda sayılan bu unsurlar, sembolik sermayenin egemen temsilleriyle atmosfer denen şeyin ağırlık ya da farklılığını tartışma konusu yapmaktadır.

Bulgular

Araştırma sahasının etnografik hikayesi, yalnızca belirli sağ angajmanlara yönelik sembollerle değil, eğlence ve tüketimin de işin içine girdiği bir kültürel atmosferdeki çelişkiler üzerinde yoğunlaşmaktadır. Gündelik hayata sirayet eden sembollerin iktidarını bu sembollere maruz kalan öznelerin soluduğu bir tür duygu politikası olarak görmek mümkündür. Çalışmaya katılan üniversite öğrencileriyle yapılan sohbet ve görüşmelerde öğrenciler kenti tarif ederlerken “muhafazakâr atmosfer” ya da “baskıcı atmosfer” olarak adlandırdıkları ifadeleri kullanırlar. Kendilerinden ortakduyunun ahlakını ve değerlerini desteklemesi beklenen öğrenciler, eğlence eksikliğini yüksek sesle dile getirmektedirler. Dinsel, politik, sınıfsal göstergeleriyle genişlemeye çalışan kent, diğer yandan “durgunluğunda” ısrar etmektedir. Kent merkezi araştırmacıya homojen olduğu söylenen bir atmosfer ve semboller içinden geçen bir duygulanım ortaya koyarken kaçış noktalarını gösteren taktiksel ipuçlarını da vermektedir. Bunlar, kentte sembollerin görünür ağırlığından kaçışı sağlayan ve bir nebze olsun kent havası sunan Trabzon veya biraz genişletirsek sınırın öbür yakası Batum’u işaret etmektedir.

Sonuç

Bu çalışmada sembollerin yarattığı duygu biçimlerinin bir ifadesi olarak kültürel atmosfer kavramı ile etnografik yöntem arasında sıkı bir ilişkinin var olduğu söylenebilir. Gündelik hale gelmiş ve normalleştirilmiş olan “sembolik güç”, kültürel atmosfer kavramı ile çalışmada kente atfedilen homojenlik iddiasını sarsmaktadır. Bilindik, doğallaştırılmış sembollerini sorgulayabilmek iktidarın sembollerini sorunsallaştırmaktan geçmektedir.

Araştırmanın etnografik hikayesinde kültürel atmosfer kavramı bir duygu politikası olarak belirmektedir.

Çalışmada iktidarın sembolik gücü sağ eğilime özgü temsiller ortaya koyarken ahlak, değerler, kurallar ve gelenekle eklemlenen kültür, kültürel atmosferin yoğunluğunun katmanlarını belirlemektedir. Bu duygu katmanları, sıkışmışlık, nefes alamama, sıkılma, görünmez bir baskı, uzamsal küçüklük, hemşehrilik ilişkileri, yabancılık, kaçma isteğinden oluşmaktadır. Önünden geçip gidilen semboller, figürler zaman, mekân ve uzamda bir yer kaplarken aslında öznelere duygulanımlarıyla da ilişkilenebilir ve kültürel atmosfer kavramının etrafında bir tartışmayı genişletmektedir.

Kaynakça

- Altuntek, N. S. (2009). *'Yerli'nin Bakışı': Etnografya: Kuram ve Yöntem*. Ankara: Ütopya Yayınları.
- Bourdieu, P., & Wacquant, L. (2012). *Düşünümsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar* (N. Ökten, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Geertz, C. (2007). *Yerel Bilgi* (K. Emiroğlu, Çev.). Ankara: Dost Yayınları.
- Geertz, C. (2010). *Kültürlerin Yorumlanması* (H. Gür, Çev.). Ankara: Dost Yayınları.
- Gramsci, A. (1971). *Selections from the Prison Notebooks of Antonio Gramsci*. [Quintin Hoare](#) ve [Geoffrey Nowell-Smith](#) (Ed). International Publishers.
- Hall, S. (2005). İdeolojinin Yeniden Keşfi: Medya Çalışmalarında Baskı Altında Tutulanın Geri Dönüşü (M. Küçük, Çev.). İçinde M. Küçük (Der.), *Medya, İktidar, İdeoloji*. (s. 73-121). Ankara: Bilim ve Sanat.
- Willis, P. (2016). *İşçiliği Öğrenmek: Sınıf, İşçilik ve Eğitim, İşçi Çocukları Nasıl İşçi Oluyor?* (D. Elhüseyni, Çev.). Ankara: Heretik Yayınları.

NİCEL VERİLERİN VE AKADEMİSYENLERİN PERSPEKTİFİNDEN AKADEMİDE DEĞİŞİM¹

Ayşe Mahinur Tezcan²

Özet

Modern ulus devlet yapısının ürünü olan ve devletin ideolojik ordusu işlevine sahip olan modern üniversite tüm tarihsel süreci içinde değişimlere öncülük ettiği kadar değişimlerin nesnesi de olmuştur. Üniversitelerin değişen misyonunun farklı değerlendirmelere tabi tutulduğu görülmektedir. Misyonların değişmesi toplumsal değişimlerle ilişkilendirilebilir. Bu veçhesi ile değişen ihtiyaçlara ve taleplere uygun işlevler geliştirilmesi misyon değişimini zorunlu kılarken birçok eleştiriye de beraberinde getirmektedir.

1980 sonrasında Türk akademisinde gerçekleşen değişimler bu bildirinin ana konusunu oluşturmaktadır. Türk akademisindeki istatistiki verilerden hareketle gösterilecek olan nicel değişimler yanında gerçekleşen niteliğe ilişkin değişimler akademisyenlerin değerlendirmeleri ışığında incelenecektir. 1980 öncesinde akademiye dahil olanlar, 1980-2002 aralığında akademiye dahil olanlar ve 2002 sonrasında akademiye dahil olanlar olmak üzere 3 ayrı akademik kuşağın oluşturduğu 35 akademisyen ile yapılan derinlemesine görüşmeler ve 1 odak grup görüşmesi yolu ile elde edilen bulgular, kuşaklararası farklılıkların değişimler ile ilgili değerlendirmelerine nasıl etki ettiği de anlaşılmaya çalışılarak değerlendirilmeye tabii tutulacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Kültürel Sermaye, Akademisyen, Yeniden Üretim, Akademik Gelenek, Üniversite.*

¹ Bu çalışma Ayşe Mahinur Tezcan'ın İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim dalında hazırladığı Türkiye'nin Toplumsal Dönüşümü ve Akademi başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

² Dr. Arş. Gör., Muş Alparslan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Böl. aysemahi@gmail.com

1. Akademinin Değişen Yüzü

Toplumsal değişim ve neo-liberalleşme ile akademisyen ve akademi kavramları da çok farklı içerikler kazanmıştır. İdeal olan ile mevcut arasında çeşitli düzeylerde mesafeler oluşmaktadır. Küreselleşmenin sağladığı network genişliği ve bilgiye ulaşma hızındaki artış ile akademisyenliğin geçmiştekinden kolay olduğunu düşünenlere karşın nicelikteki bu artışın niteliği olumsuz anlamda etkilediğini düşünenler kavrama farklı anlamlar yüklenmesine sebep olmaktadır. Değişen akademik yeniden üretim mekanizması kuşaklararası ilişkilerin değişen boyutunu da öne çıkarmaktadır. Akademideki otoriter devletçi yapının yansıması olan hiyerarşik düzende unvanlar arasındaki derin uçurumlar kaybolmaya başlamıştır. Çeşitli toplumsal değişim süreçleri akademide egemen olan yeniden üretim araçlarının da dönüşümünü sağlamıştır. Yeniden üretim mekanizmalarından olan gelenek, Türk akademisinin son dönemlerinde eksikliğinden yakınılan önemli bir kurumdur. Akademik geleneğin eskisi gibi devam etmemesinin iki temel sebebi olduğu düşünülebilir. Birincisi akademide oluşan çağdaş yaklaşımlar ve küreselleşme neticesinde gelişen yeni üniversite kültürü, ikincisi ise modern bireyin kendi başınlığı ve toplumun yapısındaki değişimlerden de etkilenmesidir.

Hepimizin de bildiği gibi toplumsal değişim, akademinin de dönüşmesine sebep olmaktadır. Akademideki değişim akademisyenlerin sosyal sermayelerinin farklılaşmasından üniversitelerin yapısal değişimlerine kadar birçok farklı kategoriye yansımaktadır.

Değişimi sayılar üzerinden okumak gözden kaçan birçok gerçeği ortaya çıkarmaya yardımcı olmaktadır. Üniversitelerde çeşitli düzeylerde gerçekleştirilen değişimler siyasal, toplumsal, teknolojik değişimlerden fazlasıyla etkilenmektedir. Üniversiteye yönelik talepler ve hatta üniversitelere ilişkin yapılan yönlendirmelerin toplumsal olduğu kadar siyasal ve hatta ekonomik olduğunu söyleyebiliriz. Neo-liberal politikaların etkisi ile 80 sonrasında yaşanan toplumsal değişim, ekonomik kalkınma hamleleri, tarımda makineleşme, özelleştirme çabaları ve bireysel olana yapılan vurgu dolayısı ile yaşanan kırdan kente göç dalgaları eğitime verilen önemi ve talebi artırmıştır. Sayılarla Türk akademisindeki değişim üniversite sayısındaki değişimden, öğretim üyesi ve öğrenci

sayısına; üniversitelerdeki çeşitliliğe kadar birçok toplumsal gerçekliğin arka planını verecektir.

1.1.Üniversite sayılarındaki değişim

Üniversitelerin yaşadığı niceliksel değişimlerden üniversite sayıları ile başlamak gerekmektedir. Üniversite sayılarının artış nedeni olarak başta talebin yükselmesi ve küreselleşme süreci sebep gösterilse de elbette tek gerekçenin bu olduğu söylenemez. Bir takım siyasi ve yönetsel sebepler ile değişime duyulan toplumsal ihtiyaç da üniversite sayılarının artırılmasında etkili olmuştur.

Üniversite sayıları bütün olarak değerlendirildiğinde 1969 sonunda 8, 1979 sonunda 19, 1989 sonunda 29 olmuş; 90'larla beraber kitleselleşmenin hız kazanması neticesinde hızlı artış seyrine girmiş, 1999 sonunda 73, 2009 sonunda 145, günümüz itibariyle ise 207'ye ulaşmıştır. Böylece, 1980'den günümüze üniversite sayısı yaklaşık 11 kat artış göstermiştir.

Ülkemizde 2019 yılı itibariyle 129'u devlet, 72'si vakıf üniversitesi, 5'i vakıf meslek yüksekokulu ve 1'i askeri üniversite olmak üzere **207** adet yükseköğretim kurumu vardır.

Tablo 1. Yıllara göre yeni açılan devlet ve vakıf üniversiteleri ile toplam üniversite sayısı (1933-2019)

	Yeni Açılan Devlet Üniversite Sayısı	Toplam Devlet Üniversite Sayısı	Yeni Açılan Vakıf Üniversitesi	Toplam Vakıf Üniversite Sayısı	Yeni Açılan Vakıf MYO Sayısı	Toplam Vakıf MYO Sayısı	Toplam
1933-1939	1	1	-	-	-	-	1
1940-1949	2	3	-	-	-	-	3
1950-1959	4	7	-	-	-	-	7
1960-1969	1	8	-	-	-	-	8
1970-1979	11	19	-	-	-	-	19
1980-1989	9	28	1	1	-	-	29

1990-1999	25	53	19	20	-	-	73
2000-2009	41	94	26	46	5	5	145
2010-2018	36	130	41	87-15³=72	4	9-4⁴=5	207

1.2.Üniversitelerin coğrafi bölgelere dağılımı

1973 tarihinde kurulan Çukurova ve Dicle üniversiteleri ile birlikte tüm coğrafi bölgelerde en az bir üniversite olmuştur. Tüm dönemlerde üniversitelerin yüzde ellisinden fazlası İç Anadolu ve Marmara bölgelerinde toplanmıştır.

2019 verilerine göre üniversitelerin coğrafi bölgelere dağılımı ise şu şekildedir; 76 üniversite ve %37'lik bir pay ile Marmara Bölgesi ilk sıradadır. İç Anadolu Bölgesi 44 üniversite ve %21'lik oranla, Karadeniz Bölgesi ise 21 üniversite ve %10'luk oranla üniversiteleşme oranlarının üst sıralarını paylaşmaktadırlar. Ardından Akdeniz Bölgesi 20 üniversiteyi %10; Ege Bölgesi 19 üniversiteyi %9; Doğu Anadolu 17 üniversiteyi %8 ve son olarak Güneydoğu Anadolu Bölgesi 10 üniversiteyi %5 ile paylaşmaktadır.

1980-1990 döneminde açılan üniversitelerin isimlerinde buldukları şehirlerin en belirgin coğrafi unsurların (Dicle Nehri, Erciyes Dağı vb.) ön plana çıkarıldığı görülürken (Sargın, 2007); 2000 sonrasında açılan üniversitelerde buldukları şehirlerin önemli tarihi kişiliklerinin isimlerinin (Yıldırım Beyazıt, Alparslan vb.) eklendiği görülmektedir.

1.3. Öğretim elemanı sayıları

Ulaşabildiğimiz en eski öğretim elemanı istatistikleri 1974-1975 dönemine aittir (YÖK, 1988). 1477 profesör, 1239 doçent, 9.938 öğretim görevlisi, okutman ve öğretim yardımcısı olmak üzere toplam 12.654 öğretim elemanı söz konusudur. Cinsiyete dayalı en eski öğretim elemanı istatistiği ise 1983-1984 dönemine aittir. Bu dönemde toplam

³ 23 Temmuz 2016 tarih, 29779 sayılı Resmi Gazetede yayınlanan 667 sayılı KHK ile "Milli güvenliğe tehdit oluşturduğu tespit edilen Fethullahçı Terör Örgütüne (FETÖ/PDY) aidiyeti, iltisakı veya irtibatı" sebebiyle 15 vakıf yükseköğretim kurumu kapatılmıştır.

⁴ Plato MYO, Gedik MYO, Beykoz Lojistik MYO, Kapadokya MYO 2016 yılında üniversiteye dönüşmüştür.

öğretim elemanı sayısı 20.333'tür. Bu sayının 5865'i kadındır. 1823 olan profesör sayısının ise 1533'ü erkek ve 290'ı kadındır. Günümüz itibari ile ise yaklaşık 83 bini öğretim üyesi olmak üzere toplam öğretim elemanı sayısı 168 bine ulaşmıştır. 1980'den günümüze öğretim elemanı sayısı 8 kat artmıştır.

Tablo 2. Yıllara göre öğretim elemanı sayıları

	Profesör	Doçent	Dr. Öğr. Üyesi	Öğr. Gör.	Arş. Gör.	Toplam	Büyüme Oranı
1975	1.477	1.239		9.938		12.654	1.239
1980	2.182	2.018	291	16.208		20.699	2.018
1985	1.891	2.792	2.503	6.312	8.451	21.949	2.792
1990	4.433	2.181	3.555	8.340	12.681	31.190	2.181
2000	5.881	3.445	5.414	10.769	17.644	43.103	3.445
2005	8.239	4.774	9.118	16.876	25.162	64.169	4.774
2010	11.220	5.229	14.219	20.626	28.261	79.555	5.229
2015	14.379	7.637	19.537	25.364	35.765	102.682	7.637
2016	20.879	14.140	33.323	34.228	45.399	147.969	14.140
2017	22.416	15.023	35.301	35.143	47.373	155.256	15.023
2018	22.535	14.203	34.652	35.052	45.321	151.763	14.203
2019	24.640	14.456	37.520	35.484	45.998	158.098	14.456

Öğretim elemanı sayılarındaki büyüme genellikle üniversite sayılarındaki değişikliğe paralel gitmekle beraber 1989-1990 dönemi üniversite sayısı sabit kalmakla birlikte en hızlı büyümenin yaşandığı dönemlerden birisi olması hasebiyle dikkat çekmektedir. Öğretim elemanı eksikliğini gidermek adına 1990 yılında köklü üniversitelerin ihtisas merkezleri haline getirilmek amacıyla yeni bir araştırma görevlisi kadrosu (50/d) oluşturulmasının toplam büyümenin sebebi olduğu düşünülmektedir.

Üniversitelerde öğretim elemanı yetersizliği sorunu üniversitelerin kurulmaya başladığı ilk dönemden itibaren tam anlamıyla çözüme kavuşturulamamıştır. Öğretim elemanı yetersizliği sorunu her dönem için benzer sebeplerden kaynaklanmaktadır. Temel sorun ise yetişmiş personel eksikliğidir. 1960'larda başlayan ve 1980'ler boyunca devam eden akademisyenliğe cazibe kazandırmaya ilişkin politikalar (DPT, ty; 1984) yurtdışına lisansüstü öğrenci gönderip onların üniversitelerde istihdam edilmeleri planından başlayarak; ki bu planlar da hedefleri tam olarak yakalayamamıştır; ülkedeki köklü üniversitelerin ihtisas merkezleri haline getirilerek diğer üniversitelere hizmet etmelerinin sağlanmasını ve hatta maddi imkanların düzeltilmesini içermektedir.

1.4.Öğrenci Sayıları

Öğrenci sayıları yükseköğretim kurumlarındaki gelişimin ve değişimin önemli göstergelerindedir. Çağ nüfusunun yükseköğrenim görme oranı, yükseköğretime başvuran ve yerleşen öğrenci oranları, öğretim elemanı başına düşen öğrenci sayıları çeşitli gelişmişlik kriterleri içermektedir.

Öğrenci ve öğretim elemanı sayılarına baktığımızda ise 1980 de yaklaşık 238 bin olan öğrenci sayısı 16 katı artarak bugün 4 milyona yaklaşmıştır. Bu sayı örgün öğrenci sayısıdır. Açık ve uzaktan eğitim öğrencileri dâhil edildiğinde ise öğrenci sayısı 2019 yılı itibariyle sekiz milyona ulaşmıştır.

Tablo 3. Öğretim elemanı başına düşen öğrenci sayısı

	Öğrenci Sayısı	Öğretim Üyesi	Öğretim Elemanı	Öğr. Üye/ Öğrenci	Öğr.Ele./ Öğrenci
1975	321.568	2.716	12.654	118,4	25,4
1980	237.369	4.491	20.699	52,9	11,5
1985	341.746	7.186	21.949	47,6	15,6

1990	414.788	10.169	31.190	40,8	13,3
1995	533.174	14.690	43.103	36,3	12,4
2000	859.548	22.131	64.169	38,8	13,4
2005	1.113.808	30.668	79.555	36,3	14,0
2010	1.896.678	41.553	102.682	45,6	18,5
2015	3.200.540	68.342	147.969	46,8	21,6
2016	3.536.787	72.740	155.256	48,6	22,8
2017	3.800.310	71.390	151.763	53,2	25,0
2018	3.887.682	76.616	158.098	50,7	24,6
2019	3.777.114	82.688	168.358	45,7	22,4

1980 yılında öğretim üyesi başına düşen öğrenci yaklaşık 53 iken bugün de bu oranda pek bir değişiklik olmamıştır. 2017’de 53; 2018’de 51; ve 2019’da 46 öğrenci öğretim üyesi başına düşmektedir. Bu durum yıllardır çözülemeyen yetersiz öğretim elemanı sorununun devam ettiğinin de göstergesidir. Üniversite sayılarındaki hızlı artış ile öğretim elemanı sayısındaki artış da karşılaştırıldığında benzer bir sonuçla karşılaşılmaktadır.

2. Akademisyenler ne söylüyor?

Görüşme yaptığımız akademisyenlerin üniversitelerdeki nicelik artışına ilişkin değerlendirmeleri ile akademik gelenek ve akademisyenin yeniden üretimindeki değişimlere ilişkin değerlendirmeleri genel çerçeveyi verecektir.

2.1.Nicelik-Nitelik düalizmi

Görüşmecilerimize kendi öğrencilik dönemlerinden bugüne en çok neyin değiştiği sorulduğunda, hemen hemen tüm akademik kuşakların ortak kanaatinin üniversite sayılarının artması neticesinde öğrenci veya akademisyen sayısındaki değişimin niteliği düşürdüğü görüşüne sahip olması dikkat çekmektedir. Yalnız akademiye değil hangi alanda olursa olsun, ister devlet eliyle ister başka sebeplerle olsun, gerçekleşen kontrolsüz büyümeler, beraberinde bir takım sorunlar ve eleştiriler getirmektedir.

«Bir sürü üniversitenin açılmasıyla daha geniş bir kesime üniversite eğitimi hitap edebilir oldu... Yalnız **kalitesizleşme** kelimesini kullanmak istememekle beraber bunu daha kibarca nasıl ifade edebilirim diye düşünüyorum biraz **düzleşme** yaşandı sanki... Bir yerden sonra da, akademisyenlik memuriyete dönmeye başladı bu da üzücü bir şeydir naçizane gözümde.»(A. Süreyya, Dr. Öğr. Üy., 48, 3.k, K, Y)⁵.

Üniversite sayısının plansız artışı en çok eleştiri alan hususlardan olsa da, üniversitelerin artmasını olumlu olarak değerlendirenler de söz konusudur. Farklı bakış açısının temelinde yeni üniversitelerin akademiye dahil olmasına izin verilmeyen kişilere yer açtığına yönelik inanç yatmaktadır. Üniversite sayısının artmasını üniversitelere dâhil olabilmenin önündeki engellerin kalkması, çoğulculuşma, toplumda toplumun kalitesinin yükselmesine sebep olduğuna yönelik sebeplerle olumlu olarak değerlendirmektedirler.

Bir örnek vermek gerekirse, İyem;

«Ben üniversitelerin çok fazla açılmasını açıkçası eleştirmeyenlerdenim. Çünkü üniversitenin sayısı az olduğu zamanda bu belli bir zümreye, belli bir kitleye hitap ediyordu. » (P. İyem, Doç., 38, 3.k, E, O).

Niteliğin düşmesi, bir anlamda akademisyenliğin mahiyetini ve idealize edilen kavramsal içeriğinin değiştiğini, ilgi ve merak nesnesi olması gereken akademisyenliğin memuriyete evrildiğini öne süren görüşleri beslemektedir. Nitelik meselesinin en çok görünür olduğu alan olarak yayınlar ve yayınlara yönelik teşvikler gelmektedir.

«Tabi, yani millet para almak için teşvik işi yapıyor yani. Öyle şey olmaz ki yani. Bana sorarsan tam tersidir. Para teşviki ile bilim yapılmaz. Bilimin tabiatı biraz din gibidir. Hasbiliği gerektirir, merakı gerektirir.» (K. Gülmez, Prof., 59 Yaş, 2. Kuşak, E, D.).

⁵ Kullanılan isimlerin gerçek isimlerle ilgisi yoktur. Akademisyeni tanıtmak üzere parantez içinde “(takma isim, akademik unvan, yaş, akademik kuşak, kültürel sermaye seviyesi)” şeklinde çeşitli bilgiler verilmiştir.

Akademinin değişen ve de eleştiri alan yüzlerinden bir tanesi de yayınlarla ilişkilidir. Yayın yapma güdüsünün çoğunlukla akademik meraklardan ziyade akademik yükselme (unvan) ve teşvik ödülü almaya endekli olduğu düşünölmektedir. Doktora derecesi alındıktan sonra profesörlüğe kestirme yoldan gidebilmenin yolunun hızlı ve çok yayın yapmak olması eleştirilmektedir. Profesör olunduktan sonra artık aktörün kendi tercihlerinin çalışma konusunu belirleme konusunda özgür kalmak anlamına geldiğine inanılmaktadır. Gönlüne göre yayın yapmanın aksine profesör olduktan sonra akademik çalışmaların daha azaldığı da düşünölmektedir. Geçmişte nicelikten ziyade niteliğin ön planda olduğu, nitelikli yayın yap(a)mayacak olan akademisyenlerin en azından hiç yayın yapmadıkları dönemden sayıların egemen olduğu bir döneme geçilmiştir.

«Başarı kriterlerimiz değişti, bir akademisyen işte kaç tane makale yazdın.. şimdi şöyle bir şey var hangi konuya çalışsam acaba şu dergide yayınlarım çönkü o derginin puanı yüksek. Niye? Puanı ihtiyacınız var. Super Mario diye bir bilgisayar oyunu vardı ben şu andaki akademisyenleri ona benzetiyorum. Super Mario gibi bik bik bik diye puan topluyorlar.» (N. Solak, Prof., 42, 3.k, K, Y).

2.2.Akademik gelenek

Akademik gelenek zaman içinde oluşan, geçmişten gelen birikime sahip çıkmak, saygı duymak ve yeniden üretim mekanizmalarını canlı tutmak için stratejiler üretmek sonucunda meydana gelmektedir. Akademik gelenek bir anlamı ile akademik çeşitliliği içermektedir. Diğer yandan aynı yapı içinde homojenleşme anlamına da gelmektedir. Gelenek oluşurken, öncelenen bilimsel liyakatin yanında ideolojik, siyasi vb. yakınlıklar olmaktadır.

Akademik gelenek nasıl bilim yapılacağından ikili ilişkilerde nasıl davranılacağına kadar birçok faktörü içine almaktadır. Bu durum yeni akademisyenlerin üretim sürecini etkilemektedir. Gelenek içinden gelmeyen ya da geleneği çok fazla döngüsel, kısır bulan akademisyenler olduğu kadar, eski tür geleneklerin devam ettirilemiyor olmasından dolayı akademinin iyi durumda olmadığını düşünöyen akademisyenler de vardır. Kendi

hocalarının bu geleneđi aktarabildiđini fakat kendilerinin bunu beceremediđini dűşünmektedirler. Bu noktada etkin olan unsurlar arasında aday akademisyenin 80 sonrası kűltürű ile donanmış bireyci yapısının talip olmayışını etkilemesini de diđer bir unsur olarak deđerlendirmektedirler.

Eskinin üstüne yeninin eklenmesi ile oluşan ve sahip olunan değerlerin muhafazasını içeren gelenek genel olarak olumlu ve olması gereken bir unsur olarak değerlendirilse de, geleneği köreltici ve akademik çeşitliliği yaşatmadığına ilişkin değerlendirmeler de söz konusudur.

Görüştüğümüz akademisyenlerin tamamına yakını akademik geleneği bilimin ilerlemesi, bilginin üretimi ve devamlılığı için elzem görmektedir. Bununla beraber, akademik geleneğin eskiden var olduğunu fakat şimdi bu geleneğin devam etmediğini dűşünenlerin yanında çözülmeye başladığını ve eskiden olduğu gibi olmasa da bazı özelliklerini devam ettirdiğini dűşünenler daha fazladır. Bir görüşmecimiz ise akademide geleneği muhafaza ettirmenin akademisyenin gelişimini engellediğini dűşünmektedir.

Akademik gelenek içerisinde önemli bir yeri olan usta-çırak ilişkisinin akademisyenin yeniden üretiminde aldığı rolde çeşitli değişimler söz konusudur. Birinci ve ikinci akademik kuşak akademisyenler, üçüncü kuşak akademisyenleri ve araştırma görevlilerini geleneğin yok olmasına sebep oldukları dűşüncesi ile eleştirmektedirler. Yeni akademisyelerin usta-çırak ilişkisine talip olmadığını dűşünmektedirler. Bununla birlikte üçüncü akademik kuşaktan olan akademisyenlerin büyük çoğunluğu da usta-çırak ilişkisinin yeniden üretimin temel belirleyicisi olduğunu dűşünmekte ve hocanın öğrencisi üzerinde çok etkili olduğunu ifade etmektedir.

Akademik gelenek içerisinde yetişmek belirli kalıpları farkında olmadan içselleştirmek anlamına gelmektedir. Yazılı kurallardan ziyade örtük kuralların olduğu bir yeniden üretim süreci söz konusudur. Davranışın nedeni sorulduğunda “*bilmiyorum ki böyle yetiştik, hoca böyle olmasını isterdi*” gibi cevapların verildiği bir süreçtir. Belirli davranış kalıplarının değerler biçiminde aktarımına dayalı bir ilişki biçimi hakimdir. Yeniden üretim sürecine giren değerler her zaman ideal, olması gereken, doğru olan

değerler olmayabilir. Yapılmaması gereken şeyler, yanlışlar da yeniden üretilmektedir. Aktörün kişisel gelişim düzeyi yanlışın yeniden üretimini engelleyebilecek noktada ise eğer, ancak o zaman yanlış olarak kabul edilerek düzeltilme yoluna gidilmektedir.

Sonuç

Nicelik ve nitelik düalizmi her zaman niteliğin öncelendiği bir ilişkisellik içinde olmuştur. Bununla birlikte, arzu edilen yüksek nitelik kazanımının ardından niceliğin artması iken, tam tersine nicelik artışları önce gelmektedir. Gerek Avrupa'da üniversitelerin yaygınlaşmaya başladığı Rönesans döneminde gerek Amerika'da üniversite sayısının hızla arttığı İkinci Savaş sonrası dönem de nicelik artışı nitelik artışını beraberinde getirmemiştir (Antalyalı, 2007; Gür, 2016). Amerikan üniversitelerini araştıran Bekir Gür (2016) sürecin Amerika'da da kaotik bir şekilde işlediğini anlattığı eserinde, rasyonel bir koordinasyon yapısı ve yüksek akademik standartlarla başlamanın ABD için dezavantaj getireceğini ifade etmektedir.

Yeniden üretim mekanizmalarından olan gelenek, Türk akademisinin son dönemlerinde olmadığından yakınılan önemli bir kurumdur. Akademik geleneğin eskisi gibi devam etmemesi de akademiye oluşan çağdaş yaklaşımlar ve küreselleşme neticesinde gelişen yeni üniversite kültüründen etkilendiği gibi modern bireyin kendi başınlığı ve toplumun yapısındaki değişimlerden de etkilenmektedir. Akademisyenin yeniden üretimine ilişkin en önemli usulün usta-çırak ilişkisi şeklinde olduğu düşünülmektedir. Bununla birlikte, özellikle birinci ve ikinci kuşaklardan olan görüşmecilerin bu ilişkide çıraklığa talip olması gereken araştırma görevlilerinin böyle bir ilişkiye açık olmadıkları yönünde eleştirileri söz konusudur. Genç kuşağı eleştirenler çuvaldızı kendilerine de batırmayı ihmal etmemektedirler. Şöyle ki, yeniden üretimde usta-çırak ilişkisinin temel sorunsalı ilişki biçimini kabul eden bir zihniyet dünyasının yanında, o aktarımı sağlayacak olan ustaların olmasıdır. Ustalık bittiği takdirde çıraklık da olmayacaktır. Akademi dünyasına ilişkin genel eleştirilerin başında eskiye güzelleme olarak da anlaşılabilir, eski ustaların kalmadığı, dolayısı ile o ilişki biçiminin/zenaatın ölmeye yüz tuttuğuna ilişkindir.

Görüştiğimiz akademisyenler genel olarak günümüz Türk akademisi hakkında kurumsal işleyiş, akademisyenlerin niteliği ve öğrencilerin niteliğini içeren konularda olumsuz kanaatlere sahiplerdir. Bununla birlikte çoğunun olumsuz kanaatlere sahip olmaları geleceğe ilişkin ümitlerini kırmış değildir. Bu bir anlamda kendilerine olan güvenlerini göstermektedir.

Kaynakça

- Antalyalı, Ö.L. (2007). Tarihsel Süreç İçerisinde Üniversite Misyonlarının Oluşumu. *SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(6), 25-40.
- Bourdieu, P. (2015). *Ayırım: beğeni yargısının toplumsal eleştirisi*, Fırat D., Berkurt G. (çev.), Ankara, Heretik.
- Gür, B.(2016). *Egemen üniversite*. İstanbul, Edam.
- Sargın, S.(2007). Türkiye’de üniversitelerin gelişim süreci ve bölgesel dağılımı. *SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(5), 133-150.
- TC Başbakanlık DPT Müsteşarlığı (t.y.). İkinci beş yıllık kalkınma planı (1968-1972). Ankara.
- TC Başbakanlık DPT Müsteşarlığı (1984). Beşinci beş yıllık kalkınma planı 1985-1989. Ankara.
- YÖK (1988). Kasım 1981-Kasım 1988 döneminde yükseköğretimdeki gelişmeler, Ankara.

YENİ MECRALAR VE DİJİTAL AKTİVİZM: BEŞHARFLİLER

Ebru Açık Turğuter¹

Özet

Kadın ve erkeğin doğada yaşamlarını sürdürebilme ihtiyacı ile birlikte ortaya çıkan iş bölümü, zamanla kadının bedeni ve kadının yetenekleri üzerinden şekil almaya başlamıştır. Tarihsel süreç içerisinde de kadının fiziksel ve zihinsel özellikleri erkeklerden ayrı özellikler sergilediği ve bu nedenle 'kadına ait' alanlarda yer alması gerektiği anlayışı yerleşmiştir. İlk toplumsal yapılanma örneğinden hareketle de cinsiyete dayalı olarak yerleşen işbölümü tarihi ve kültürel olarak kadınların erkeklere oranla daha korunaklı, özel ve ikincil alanlarda kalması gerektiği anlayışını getirmiştir. Kadının kamusal alandan ve onun bütün tezahürlerinden dışlanması ise modern dönemle birlikte pekişmiştir. Ancak bu durum kadınların sesini kısamamış kadınlar kadın olma hallerini hep sorunsallaştırmışlardır. Kadınların kendi varoluşlarına dair mücadelelerinin tarihi yazılı kültürde ortaçağa kadar götürebilmektedir. Ancak söz konusu mücadelelerin yine eril bir dünyanın içerisinde gerçekleşmesi kadın mücadelesinin önünde önemli bir engel oluşturmaktadır. Bu nedenle kadınların mücadelesinin sağlıklı ve meşru bir alana ihtiyacı vardır. Söz konusu bu ihtiyaç hem kadın eylemlerini yeni bir alanda ele almayı ve onu güçlendirmeyi hem de demokratik bir iletişim ortamında kadınların yaratıcı potansiyelini ortaya çıkarmayı getirecektir. Söz konusu bu çalışma kadın hakları bağlamında dijital aktivizmi, kendilerine, 5Harfliler ismini yakıştıran platformdan hareketle ele alacaktır. Betimsel analiz yönteminin kullanılacağı çalışmada kadınların yeni mecralarda seslerini duyurma biçimlerinin kadın mücadelesine neler katabileceği ortaya koyulacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Yeni mecralar, Dijital Aktivizm, 5Harfliler*

¹ Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, ebruacik@mu.edu.tr

1.Dijital Aktivizm ve Kadınlık Halleri

İlk insanların yaşam mücadelesinin zor şartlar altında geçiyor olması ve yaşamın daha çok doğal olaylarca belirleniyor oluşu topluluk halinde yaşamayı; topluluk halinde yaşam ise söz konusu topluluğu oluşturan her bir bireyin belirli görevler yüklenmesini getirmiştir. Kadın ve erkeğin doğada yaşamlarını sürdürebilme ihtiyacı ile birlikte ortaya çıkan kadın ve erkek arasındaki iş bölümü, zamanla kadının bedeni ve kadının yetenekleri üzerinden şekil almaya başlamıştır. Tarihsel süreç içerisinde de kadının fiziksel ve zihinsel özellikleri erkeklerden ayrı özellikler sergilediği ve bu nedenle 'kadına ait' alanlarda yer alması gerektiği anlayışı yerleşmiştir. Kadına ait olan özel, mahrem alanlar anlayışının pekiştirdiği ötekileştirme ve periferileştirme pratiği ile kadınlar ikincil alanlara hapsedilmeye ve sesleri kısılmaya çalışılmıştır. Ancak bu durum kadınların eylem repertuarlarının genişlemesine ve pek çok alanı sahiplerine engel olamamıştır. Ancak her alanda olduğu gibi kadınların alanlarının da eril tahakkümle belirleniyor oluşu kadınların demokratik, diyalojik ve eşitlikçi alanlara ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Erkek-egemen kapitalizm geleneğinin sardığı, ilerleme ve doğayı kültür ürünleri kaynağı olarak sahiplenme geleneği ve son olarak benliğin başka benliklerin yansımalarından yeniden üretilmesi geleneği ile (Haraway,2006,s.4) ile bezeli dünyamızda kadın olmak oldukça zordur. Bu nedenle bu geleneğin boydan boya kat ettiği yerlerden uzaktaki mecralara herkesten çok kadınların ihtiyacı vardır. Zira, eril tahakkümün müdahalesinin olmadığı alanların varlığı kadın mücadelesinin yeni mecralarda tartışılmaya açılmasını dahası kadın eylemlerini güçlendirmeyi ve demokratik bir iletişim ortamında kadınların yaratıcı potansiyelini ortaya çıkarmayı getirecektir. Söz konusu bu çalışma dijital aktivizmin bir ürünü olan dijital mecraların kullanımını, kendilerini, 'kadın gündeminin peşinde, bağımsız bir internet sitesi olarak; kadın kelimesinin neredeyse öcüyle bir tutulduğu günlerde, "üç harfliler" tabirinden hareketle kız, kadın, bayan, hanımefendi ayırımından bunalan bütün yorgun ruhlar için kendine 5Harfliler ismini yakıştıran²' platformdan hareketle ele alacaktır.

² <http://www.5harfliler.com/hakkimizda/> (son erişim tarihi 10.01.2019)

Farklı bakış açılarına rağmen internet kamusal alanı yeniden canlandırmış, toplumlar için önem arz eden meselelerin tartışılabileceği demokratik bir mecra sağlamış, aktivizmin çeşitli formlarda gelişmesine, devingenlik kazanmasına neden olmuş, uluslararası etkileşimi, toplulukları yaygınlaştırmıştır. İnternet bugün toplumsal direniş çabalarının, toplu dijital dilekçelerin, ideolojilere dair propagandaların gerçekleştiği bir dijital aktivizm alanı olarak işlevselleşmektedir. Dahası internet, ana akım karşıtlığının ve demokratik amaçların mecrası haline gelmiştir. İnternet aynı zamanda akıcı ve belirgin mücadeleciler kimlikleri yaratılmasına son derece elverişli siber kamusal alanlar yaratarak gerçek protestolar ve uluslararası hak savunuculuğu ağları kurulmasına hizmet etmektedir (Karatzogianni, 2015, s. 1; Cary & Onyett, 2006, s.236-238; Kellner, 2004; akt. Göker, 2007, s. 245).

İnternetin olanaklarının bir sonucu olarak dijital ağlar üzerinden gerçekleştirilen siyasi katılım, organize edilen protesto gösterileri ve bir amaca yönelmiş her türlü faaliyet olarak tanımlanabilecek dijital aktivizm, bilgi teknolojileri kullanımıyla; hızlı, yaygın, sınırsız bir alanda eylem repertuarı oluşturabilmektedir. Böylece tartışma konuları zaman ve mekan sınırlaması olmadan ortaya konulabilmekte demokratik ve diyalogik bir iletişim imkanı ortaya çıkmaktadır. Söz konusu bu avantajlar özellikle ‘kadın meselelerinin’ tartışıldığı uzamının genişlemesini getirmekte ve direniş imkanlarını çeşitlenmesini getirmektedir. James C. Scott, *Tahakküm ve Direniş Sanatları* (2014) adlı eserinde periferidekilerin birbirinden farklı eylem repertuarlarını deşifre ederken bize ‘dans etmenin, gülmenin, hicvin ve kamusal senaryonun yanında gizli senaryonun’ öneminden bahsetmektedir. Dahası eserde sorun edinilen yaşam biçimleri bize eril, tahakkümcü, militarist, ırkçı, etnisist davranış repertuarlarına karşı gülmenin ne kadar etkin bir direniş biçimi olduğunu gösterir. Bu anlamda başta kadınlar olmak üzere LGBTQİ’lerin deneyimlerinin yer aldığı ve genel olarak cinsiyet temelli ezilme biçimlerinin deşifre edildiği ve bunun da önemli bir direniş biçimi olan gülme eksenli yapıldığı *5Harfliler* dikkate değer bir dijital mecradır. Söz konusu bu mecrada gerçekleştirilen yazışmalar ve tartışmaya açılan konuların ‘kadınlık halleri’, cinsiyet temelli ezilme biçimlerine karşı geliştirilen direniş biçimlerine ve kadın mücadelesine katkısı bu amaçla oldukça önemlidir.

2. 5Harfliler Kimdir?

5Harfliler, ‘kadın gündeminin peşinde, bağımsız bir internet sitesidir. Kadın kelimesinin neredeyse öcüyle bir tutulduğu günlerde, “üç harfliler” tabirinden hareketle kız, kadın, bayan, hanımefendi ayırımından bunalan bütün yorgun ruhlar için kendine 5Harfliler ismini yakıştırmıştır’. 5Harfliler 2012 yazında, “kadın gündemini” sadece diyet, güzellik sırları ve ilişki tavsiyelerine indirgeyenlere inat, kadın gündeminin bir kadının ilgilenebileceği her şey olduğu fikrinden yola çıkarak açılmıştır. Sitenin yazarları;Aslı Böcek, Christiane Amanpour, Hazal Halavut, Karı Kuvvetleri, Kiraz Akın, mahmure seker, Nigar Hacızade, Nimet Alıcı, Oşu Bubu’dur. Siteye katkıda bulunanlar ise; Arkadaş Özakin, Aysu Uygur, Bahar Kılınç, Biray Anıl Birer, Burcu Mutlu, Çağla Özbek, Deniz Kaynak, Deniz Özturhan, Defne Suman, Denzi Deng, Duygu Aytaç, Eda Kamuran, Emrah Serdar, Emrah Göker, Esra Özdoğan, Evrim Hikmet Öğüt, Ferda Anıl Çapkın, Feride Güntekin, Gani Met, Gizem Yılmaz, Hande Lara Sever, John Limon, Lineofflights, Melis Kurultay, Mustafa Yılmaz, Olcay Akyıldız, Ozan Tüzün, Selin, Sinan As, Tamara Pekala, Willow, Zeynep Özsoy’dur. Bu çalışmada sitenin ‘Meydan, Kültür, Ecinnilik, Tarih ve Sanat’ başlıklarında 2019 Ocak- Eylül ayları arasında yayımlanan 93 yazıdan; kadın olma hallerinin kadın mücadelesine katkıları odaklı dört yazı ele alınmıştır. Yazıların seçiminde kadın ve LGBTQİ olmak ile tahakkümü deşifre etme yöntemleri arasındaki ilişki etkili olmuştur. Kadın olma halleri ekseninde odaklanılan yazılardan elde edilen verilerin kapsamlı bir şekilde ortaya çıkarılmasında daha faydalı olacağı düşünüldüğü için betimsel analiz tekniği kullanılmıştır.

3.Kadın Olma Halleri ve 5Harfliler:

Çalışma da ele alınan ilk yazı, 8 Mart Gece Yürüyüşü’nün engellenmesi ile ilgili olmaktadır. Yazı *Meydan* sekmesinin altında ‘8 Mart Öyle Değil Böyle Olur’ başlığıyla 11 Mart 2019 tarihinde 5Harfliler imzasıyla yayınlanmıştır. ‘İstanbul’da 17 senedir kadınların hak mücadelesinin tarihi gece yürüyüşüyle kutlandığı 8 Mart’ı bu sene polis engellemeye çalıştı.’³ cümlesiyle başlayan yazıda siyasilerin etiketleme amacıyla kullandıkları

³ <http://www.5harfliler.com/8-mart-oyle-degil-boyle-olur/> (son erişim tarihi 15.03.2019).

kelimelerin deşifresi yapılır. Yazıda söz konusu bu beyanatlara karşı aktivist kadınların verdikleri cevaplar dövizler aracılığıyla verilir. ‘Güya’/sözde kadın etiketlemesi; makbul olan ve olmayan kadın ayrımı için ‘patriyarka ile uzlaşmıyoruz’ cevabı verilirken; gece yürüyüşlerinde yer alan dövizlerle ‘Burjuva ideolojisi senin babandır!’ diyerek kadın mücadelesini önemsizleştiren söylemlere karşı bir duruş sergilenir. Meydanları ve sokakları sahiplenen 5Harfliler kadın mücadelesinde sokak yürüyüş ve gösterilerinin önemini vurgular ve ÖZ-HAKİKİ 8 Mart’tan kadınların bağımsız, hür seslerine yer verir.

Bir diğer kadın olma hali ise, 14 Mart 2019 tarihli ‘Saygılı Ama Fobik Bazı Mekanlara Kazık Atmaya Çağrı’⁴ adlı yazıda Sumru ve Lara tarafından ortaya konmuştur. Söz konusu yazıda homofobi karşısında sergilenen direniş örneklerinden birini okuruz. Yazı, lezbiyenlerin özel işletme deneyimlerinden hareketle ele alınmış ve “müşterilerimiz rahatsız oluyor” düsturunun cinsiyet ayrımcılığının nasıl nazik versiyonu olduğu gösterilmiştir. Lara ve Sumru;

‘Lubunyalar için keyfin her zaman bir bedeli var. Bulduğumuz mekân özel bir işletme olunca durum daha da ilginç hale geliyor... Galata’daki Sensus’a gittiğimizde [bir süre sonra] mekânın işletmecisi; “Müşterilerimiz rahatsız olduğu için size daha fazla hizmet veremeyeceğiz.” Ve post cihazını önümüze sürdü. Etraftaki müşterileri göstererek, bizim onlardan farklı olarak ne yaptığımızı sorduk ve bu yaptıklarının homofobik olduğunu söyledik. İşletme sahibi ise: “Yok, ben size saygı duyuyorum, ama burası bir işletme, lütfen nazikçe söylüyorum, sakince ödemenizi yapıp çıkın.” dedi....Birdenbire yanımızda oturan, telefonlarından başlarını kaldırmayan...çift bizi utandırarak sahneye girdi. Kadın bir anda işletmeciye dönerek: “Biz rahatsız olmadık, kimsenin de umurunda değil, siz şu an ayrımcılık yapıyorsunuz” dedi. Yanındaki adam destek verdi.. Sonunda ne mi oldu? Kova ve yay burcu en azından kısa vadede kazandı: mekânda olay çıkardılar, bağırıp çağırdılar

⁴ <http://www.5harfliler.com/fobik-mekanlara-kazik-atmaya/>(son erişim tarihi 16.03.2019).

*ve hesabı ödemedem (!) çıkıp Galata sokaklarında öç almanın mutluluğuyla
çılğınca kahkahalar atarak koşmaya başladılar.*

Lezbiyen kadınların kamusal alanda görünürlüklerinin önüne geçen bu tür pratiklere karşı gerçekleştirdikleri direnişi ortaya koyan söz konusu yazı; genel ahlaka güvenerek ve ‘saygı duyma’ kılıfını ortaya atarak ayrımcılık yapan işletme sahibini ve işletmeyi bu şekilde deşifre etmiştir. Söz konusu deşifrenin yanında mekânın diğer müşterilerinin iki kadınla iş birliği yapması ve ayrımcılığa uğrayan kadınların susmak yerine tepki vermesi ise homofobi ile mücadelede oldukça değerlidir.

Kadın olma halleriyle ilgili bir diğer yazı ise ‘Kürtajdan Tüp Bebeğe Ceninler, Embriyolar ve Bazı Öteki Hak Özneleri’⁵ başlıklı yazıdır. Söz konusu yazı 15 Mayıs 2019’da Meydan başlığının altında Burcu Mutlu tarafından paylaşılmıştır. Yazıda dünyada ve Türkiye’de fetüsün yaşam hakkı olan bir hak öznesi olarak tanımlayıp kürtajı cinayetleştirmeye çalışılması ele alınmaktadır. Kürtajın cinayet olduğu söyleminin cenini nasıl hak öznesi kıldığı sorusu ortadayken bunun yanında sağlık hizmeti olarak kürtaj yapması beklenen doktorlara vicdan ve inanç ilkeleri gerekçesiyle “vicdani ret hakkı” olarak tanımlanan “kürtaj yapmama hakkı” verilmesi tartışmaya açılmıştır. Yazar, hak öznesi kadınların karşısına yaşam hakkı olan cenin, vicdani ret hakkı olan doktor ve babalık hakkı olan erkek gibi başka hak özneleri yerleştirilerek bir haklar hiyerarşisi ve çatışması yaratılarak kadınların kürtaja erişimi engellenmeye çalışıldığını belirtir. Böylece, kadının bedeni ve kadının kararı siyasi, ahlaki, vicdani, hukuki, tıbbi ve dini açılardan zincire vurulmaya devam edilmekte ve kürtajın yasaklanması başta ABD olmak üzere pek çok ülkede kadının rızası dışında herkesin vicdani ve ahlaki görevi ve sorumluluğu alanına çekilmektedir.

*Kürtaj tartışmalarında... yaşam yanlısı söylemlere sınıksız sarılarak kadının
karşısında ceninlerden doktorlara kadar bir sürü hak özneleri üretiliyor...*

⁵<http://www.5harfliler.com/kurtajdan-tup-bebege-ceninler-embriyolar-ve-bazi-oteki-hak-ozneleri/>(son erişim tarihi 25.05.2019).

kürtaj bağlamındaki yaşam yanlısı söylemin yüksek çıkan sesi kadın bedeninin denetimine yönelik.

Dünya genelinde görülmeye başlayan bu tartışmanın ve yaratılan haklar hiyerarşisinin kadını nasıl ezdiğini gözler önüne seren yazı biyopolitikanın yaşam üzerindeki hak talebini eleştirerek sonlandırılmıştır.

Bu çalışmada ele alınan son yazı Bahar Kılınç tarafından paylaşılmıştır. Kılınç, ‘İstanbul Sözleşmesi bizim neyiz olur?’⁶ başlıklı yazıda Türkiye’de kadın mücadelesi adına kazanılmış en önemli hukuki kazanımlardan birinin altını oymak için canla başla uğraşıldığından şikayetçidir. Kılınç yazısına Emine Bulut cinayetinin dehşetini ortaya koyarak başlar.

Bir iki gün önce Twitter’a göz gezdirirken 7 saniyelik dehşet verici bir vidyoya maruz kalmak başlattı bu yazıyı. Bugüne kadar yaşanmış olanlar yetmedi değil. Fakat biz kadınlar, biriktirdiğimiz, her gün üzerine eklediğimiz bir öfkeyle yaşamak zorunda kaldığımız bu hayatta, gırtlaklarımızı düğümleyen öfkemizi bileklerimize sarıp duvarları yıkmak için adımlar atıyoruz. Her gün binbir direnişi yeniden ve yeniden gerçekleştiriyoruz. Emine Bulut’un direnişine ise 20 Ağustos’ta son verildi. Ölüm şeklini tarife lüzum yok, gördük. Son sözlerini ezberledik. Annesinin gözlerindeki çaresizliğini seyreden kızı gibi biz de Türkiye’de kadın olmanın nasıl bir şey olduğunu iliklerimize kadar hatırladık.

Yazar, boşanmış bir kadının eski eşi tarafından katledilmesini, birkaç yıldır yürütülen bir lobinin faaliyetine bağlar. Söz konusu lobi ‘18 yaş altı evlilik destekçisi, nafaka karşıtı, mağdur kocalar edebiyatçısı’ bir kitleden oluşmaktadır. Yazara göre bu kişiler son birkaç yıldır İstanbul Sözleşmesi’nin iptali için kampanyalar yapmaktalar. Çoğunluğu

⁶ <http://www.5harfliler.com/istanbul-sozlesmesi-bizim-neyimiz-olur/>(son erişim tarihi 05.09.2019).

geleneksel aile yapısını kutsayan muhafazakârlardan oluşan bu kitle, kadın mücadelesinin engellemek için işbirliği yapmaktadır.

Dün Emine Bulut'un ölümüne tanıklık ettikten sonra Tuba Erkol'un kocası tarafından "namus" gerekçesiyle öldürüldüğünü öğrendik. Aynı gün, Özgecan Aslan'ın kuzeninin vahşice katledildiğini okuduk daha önceki haberleri sindirememişken. Anıt sayaç hızla yükseliyor. Yaşamdan eksilen kadınlar orada beliriyor. Seyirci kalmak ya da kalmamak için çabalamak, çabalarken tökezlemek, tökezlerken oturmak ve otururken bir başka kadının daha hayatını kaybettiğini öğrenmek... Daha kötüsü de öfkeni dile getirdiğinde, acını haykırdığında karşında dayanışma temennisi ve teselliyle değil bir şeytanlaştırmayla karşılaşmak...

Yazar, söz konusu pratikler için ise bazı örneklere yer verir. Gazeteci Ayşe Böhürler'in "Başınıza İstanbul Sözleşmesi kadar taş düşün!" yazısının kadın mücadelesini ve kazanılmış haklarının altını oyan yazısına bir de Türkiye Yazarlar Birliği'nin 2020 senesini Aile Yılı ilan etmesi eklenmiştir. Kadın cinayetlerinin katliam yerine anlaşmazlık olarak gündeme eklenmesinin 'ailesiz toplum korkusu', 'erken evlilik kurbanları', 'mağdur babalar/kocalar' söylemiyle harmanlanarak dikkatleri kadın cinayetlerinden düzenin sağlamlaştırılmasına kaydıran ve böylece hedef şaşırtarak, at izini it izine karıştırmaya çalışan bu kitlelerin eleştirisi yapılır.

Kadınların kurduğu ve paylaşım yaptığı bu platformda paylaşılan; kadınların gündelik yaşam pratikleri ve deneyimlenen ayırım üzerine olan bu dört yazı, kadın cinayetlerinden kürtaja; biyopolitkadan kamusal görünürlülüğe kadın olma hallerinin bir bölümünü ortaya koymaktadır. Yazılar, kadın olma bilinci ve kadınlık deneyimlerini; direnişi ve dayanışmayı, kendi dillerinden; tüm kadınlar için, kadınlara özel bir uzamda yapmaktadırlar. Kadın dilinin egemen olduğu yazılarda 'kaba, buyurgan, taciz içerikli, ikincileştiren davranışlar' deşifre edilmiş, direniş yolları ortaya konulmuş ve kadınların alternatif deneyimlerine yer verilmiştir. Bu nedenle söz konusu platform, yeni bir mecra olarak kadın meselelerinin diyolojik bir biçimde ele alınmasına yardımcı olmaktadır.

Sonuç

Kamusal alanın dönüşümü ile ortaya çıkan kadın platformları, interneti aktif olarak kullanan ve sanal kamusal alanları yaratarak bilinçli kitleler oluşturulabilecek birer mecra olma yolundadırlar. İnterneti iletişim ve paylaşım alanı olarak sahiplenen bu platformlar, erişim kolaylığı gibi önemli bir gücü de kadın mücadelesine böylece aktarmaktadırlar. Söz konusu bu mecralar, ayrımı normal ve doğal olarak kodlayan kültürel yapılanmaların altını oyma amacıyla olması bakımından hem aktivist hareketlerin oluşmasında hem de alternatif bir kaynak olma yolunda önemli bir rol oynamaktadırlar.

Sonuç olarak diyebiliriz ki; bu mecraların önemli bir öznesi olan 5Harfliler kamusal alanın dönüşümü ile ortaya çıkan bir kadın platformu olarak, interneti aktif olarak kullanmakta ve bu alanı direniş alanı olarak sahiplenmektedir. 5Harfliler kültürel bir yatkınlıkla hiciv ve gülmeyi bir direniş aracı olarak kullanmakta ve tahakkümcü, militarist, eril ve eşitsizliği içselleştirici her türlü pratiği ortaya koymakta ve ona karşı stratejiler üretmektedir. Dijital aktivizmin güncel bir örneği olan söz konusu sitedeki katkılar hem kadın mücadelesini güçlendirmekte hem patriyarkal yapılanmayı deşifre etmekte hem de alternatif direniş kaynağı olma yolunda önemli bir rol oynamaktadır.

Kaynakça

- Carty, V.&Onyett.J. (2006). “Protest, Cyberactivism and New Social Movements: The Reemergence of the Peace Movement Post 9/11.” *Social Movement Studies*5:229-249.
- Göker, G. (2016). “Yeni Medya Okuryazarlığının Yeni Toplumsal Hareketler için Sağladığı Olanaklar ve Sınırlılıkları”, *Yeni Medya Çalışmaları II. Ulusal Kongre Kitabı*, Ed. Burak Özçetin, Ceren Sözeri, İdil Sayımer, İrem İnceoğlu, Perrin Öğün Emre ve Tuğrul Çomu. İstanbul: Alternatif Bilişim Derneği.
- Haraway, F. (2006). *Siborg Manifestosu Geç Yirminci Yüzyılda Bilim, Teknoloji ve Sosyalist Feminizm*.Osman Akınhay(Çev.).İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Harfliler (2019). 8 Mart Öyle Değil Böyle Olur. <http://www.5harfliler.com/8-mart-oyle-degil-boyle-olur/> (erişim:15.03.2019).

Karatzogianni, A.(2015).Athina: Firebrand Waves of Digital Activism 1994–2014, 1. Edt. Palgrave Macmillan: UK.

Kılınç,B. (2019). İstanbul Sözleşmesi bizim neyimiz olur? <http://www.5harfliler.com/istanbul-sozlesmesi-bizim-neyimiz-olur/>(erişim: 05.09.2019)

Mutlu,B. (2019). Kürtajdan Tüp Bebeğe Ceninler, Embriyolar ve Bazı Öteki Hak Özneleri. <http://www.5harfliler.com/kurtajdan-tup-bebege-ceninler-embriyolar-ve-bazi-oteki-hak-ozneleri/>(erişim:25.05.2019).

Scott,J.C. (2014). Tahakküm ve Direniş Sanatları (2. Baskı). Alev Türker (Çev.)İstanbul: Ayrıntı.

Sumru &Lara (2019).“Saygılı” Ama Fobik Bazı Mekanlara Kazık Atmaya Çağrı <http://www.5harfliler.com/fobik-mekanlara-kazik-atmaya/>(erişim: 16.03.2019).

MÜGE İPLİKÇİ'NİN *KÖMÜR KARASI ÇOCUK* ADLI YAPITINDA GÖÇ OLGUSUNUN ÇOCUK BOYUTU

Ümran Türkyılmaz¹

Özet

İnsanlık tarihi boyunca var olan, özellikle son yıllarda ivmesi giderek artan, en karmaşık ve en öncelikli sorunsallardan olan göç, pek çok disiplinin araştırma konusu olarak ele alınması gereken bir olgudur. İnsanoğlu, her coğrafyada aidiyet duygusu ile bağlı olduğu ülkesinden ve alıştığı yaşam biçiminden savaşlar, krizler, doğal afetler, salgın hastalıklar ve etnik baskılar yüzünden evini ve yurdunu geride bırakarak başka topraklara göç etmiş ve etmeye de devam etmektedir.

Çağdaş Türk yazınının güncel ve toplumsal konularını işleyen Müge İplikçi, *Kömür Karası Çocuk* adlı yapıtında zorunlu ya da gönüllü olarak uluslararası sınırları aşmak yoluyla çok yönlü gerçekleştirilen göç olgusunu açık ve sorgulayıcı bir biçimde irdeler. Romanda dış göçün çocuk boyutuna dikkati çeken yazar, yoğun kitlesel göç dalgaları ile Afrika'nın kuzeybatısındaki ülkelerinden olan Mali'den, sınırları aşıp yer değiştiren ve göç ülkesi haline gelen Türkiye'ye sığınan göçmen çocukların yarıda kalan aile bağlarını, arkadaşlarını, eğitimlerini ve hayallerini yansıtır. Yazar, geldikleri bu uzamda barınma sorunlarını ve çalışma koşullarını sürdürmeye çalışan küçük Salif ve annesinin, yaşam kaygılarını, üzüntülerini, sevinçlerini ve özlemlerini etkin bir biçimde ortaya koyar. Çoğunlukla hiçbir uzamda istemeyen göçmenlerin, kötü koşullarda yaşamak zorunda kalışlarını titizlikle açılar. Bu bağlamda annesi ile birlikte kendisini yabancı bir ülkedeki göçmen evinde bulan küçük çocuğun her yeni gün bilinmezliklere doğan öyküsüne tanık oluruz. İnsanlık onurunu yok sayan ayrımcı tavırlarla karşı karşıya kalan Salif'in, ayrı kaldığı müzisyen babasını özlemlerle beklerken mahallenin okul orkestrasında

¹ Doç.Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü Fransız Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, umran.turkyilmaz@hbv.edu.tr

yerini alması imlenir. Böylece müziğin insanları birleştirdiği anlarla, Salif'in yaşamındaki dokunaklı anlar birbirine karışır. Müziğin iyileştirici gücünü, göçmenliği ve dayanışmayı Afrikalı bir göçmen çocuğun gözünden ve dilinden aktaran İplikçi, parçalanmış aile, barınma, eğitim ve vatana duyulan özlemi dile getirir. Yazar, göç sarmalının beraberinde getirdiği sorunları ve insanlığın sınırlarını tüm çıplaklığıyla sorgular.

Çalışmamızda küreselleşen dünyada göçün farklı boyutlarına ışık tutarak okuru düşünmeye sürükleyen Müge İplikçi'nin *Kömür Karası Çocuk* adlı romanında günümüzün girift bir bilmeceyi olan göç olgusunun çocuk boyutunu metne bağlı inceleme yöntemi ışığında irdelemeye çalışacağız.

Anahtar Sözcükler: *Müge İplikçi, Kömür Karası Çocuk, göç, göçmen, çocuk.*

Çocuklar ve gençler için güncel izleklere doğru yönelen ve toplumsal değer oluşturmaya yarayan konuları öncelikle ele alan Türk yazınının ödüllü yazarlarından Müge İplikçi'nin *Kömür Karası Çocuk* adlı yapıtında, annesi ile birlikte kendisine benzeyen insanlar ile yabancı bir ülkedeki göçmenlerin yaşadığı evde kendisini bulan Salif Keita'nın öyküsünü buluruz. Yetişkinlere yönelik çalışmalara koşut olarak git gide gelişen çocuk yazınının verimli çalışmalarından sayılan *Kömür Karası Çocuk*, Batı Afrika'nın köklerini ve kültürünü tüm dünya ile paylaşan ve Afrika'yı en iyi temsil eden sanatçılardan Salif Keita'nın yaşamından izler taşır. 1949 yılında Afrika'nın kuzeybatısındaki Mali'de soylu bir ailenin albino olarak doğan çocuğu Keita, eğitimini tamamladığında öğretmen olmayı ister ancak söz konusu genetik hastalığı yüzünden sınava alınmaz. Toplum dışına itilen, ötekileştirilen ve var olduğu toplumda hakları elinden acımasızca alınan ve örselenen Keita, ailesi tarafından da dışlanır. Yaşamındaki özellikle olumsuz duyguları besleyen anların fazlalığının, kendisini etkilediğini ve baş edilmesi zor bir duruma sürüklediğini görürüz. Siyah anne ve babadan doğan beyaz çocuklar, Afrika'da çoğunlukla utanç kaynağı olarak görülür. Bunun ötesinde ailesine lanet getirdiği düşünülen albinoların, yaşamda kalabilmeleri ve ortaya çıkan zorluklarla baş edebilmeleri için çok iyi mücadele etmeleri gerekir. Zira ciddi sağlık problemleri ile karşı karşıya kalan dikkate değer sayıdaki albinolar, içinde yaşadıkları toplum tarafından çoğunlukla kabullenilemez ve

yaşadıkları sınırlı alanın dışına çıkmaya zorlanırlar. Acı, endişe, çaresizlik, yalnızlık, öfke, korku, suçluluk ve yabancılaşma gibi pek çok olumsuz duygu ile yaşam alanlarından koparılır, çoğu kez iradeleri dışında yerlerinden edilirler. Kaybedilen ve yeniden kurulması gereken yaşamlarında zorunlu olarak göçü yaşayan albinoların çabası; bir varoluş alanı yaratmaya yönelik olarak okunabilir. Bu noktadan hareketle Keita da beyaz derili ve siyah ruhlu olmanın uğursuzluk sayıldığı güneşin kavurduğu bu topraklarda güvenli bir yaşam sürdüremeyeceğini düşünür ve can güvenliğini sağlamak adına göç eder. Daha sonra ünlü bir müzisyen ve besteci olan Keita, Afrika müziğini çağdaş ritimler ile buluşturur ve yeniden yorumlar.

Çağdaş Türk yazınının önemli isimlerinden Müge İplikçi, büyüdüğü kara kıtada çocukluktan yetişkinliğe geçerken beyaz teni ile lanetli bir hastalığa yakalanmış olarak değerlendirilen Keita'nın adını yarattığı çocuk kahramanına vermeyi yeğler. Ünlü sanatçıdan esinlenen yazar, kömür karası derisi yazgısı sayılan Salif Keita ile okuru buluşturur. Çocuk ve genç okura yönelik kurguyla oluşturulan *Kömür Karası Çocuk*, içeriğe uygun resimler ile zenginleşir. Metin ve resim dengesinin gözetildiği yapıtta, geniş bir yelpazeye sahip göç olgusu vurgulanır. Yazar, çocuklara yönelik göç yazınında, her şeyden önce karşılaşılabilecek temel güçlüklerde onlara etkin yollar göstermeyi arzular ve hızla büyüyen sorunlarına karşı çözümler aramaya çalışır. Düşünsel dizgeleri ve olayları algılamalarına yardımcı olacak yeni bir bakış açısı kazandırmayı hedefleyen yazar, çocukların göçe bağlı olarak yaşadığı çözüm gerektiren sorunlarının tartışılmasına odaklanır. İncelememize konu olan çocuk kitabı, güncel bir gerçeklik olan göç mağdurlarının altüst oluşlarını, acılarını, göçerlik süreçlerini, kültür ve değerlerden kopuşlarını, göç öncesi ve sonrası yaşananları çocuk kahramanın gözünden algılamamızı sağlar. Göç mağduru ve güçlüklerle karşılaşan Salif ile yaklaşmamıza ve onunla özdeşim kurmamıza olanak verir.

Günümüzde küresel bir boyut kazanan göç sorunsalının çocuk ve gençlik yazınında da oldukça etkin ele alındığını görürüz. Özellikle yirminci yüzyılda ciddi bir biçimde artış gösteren göç, insanların kendi arzuları ya da zorlayıcı etmenlerle yakın ya da uzak uzamlarda geçici ya da kalıcı olarak daha iyi şartlarda yaşamını sürdürebilmek ereğiyle yaptıkları ulusal ya da uluslararası hareketleri içeren ve zor karar verilen risklerle dolu bir

yolculuğa çıkmaktır. Göç, “bireyin doğup büyüdüğü, aşına olduğu yerleri terk etmesini ve yabancısı olduğu yerlere yerleşmek üzere gitmesini gerektirdiği için, kendi içinde büyük riski barındıran” (Adıgüzel, 2018: 3) bir süreçtir.

Çocuk yazını alanında özellikle son yıllarda artış gösteren göç olgusunu konu edinen İplikçi de, *Kömür Karası Çocuk*'ta Mali'den İstanbul'a annesi ile gelen Salif'in yeniden yerleştiği uzamda yaşadıklarını göç temel ekseninde imler. Bireysel ya da kitlesel olarak yoğunlaşan göç hareketlerinin sonucunda karşılaşılan sıkıntılar, çocuk dilinden ve gözünden şöyle aktarılır:

“Salif için can sıkıcı bir gün başlıyor. Kendisi gibi ve kendisine benzeyen insanlarla bir güne daha merhaba diyecek birazdan. 58 numaralı o eski evde annesiyle eski bir şiltenin üstünde, en az on beş kişinin uyuduğu bir odadalar (...) İstanbul'a geleli henüz on beş gün olmuş” (İplikçi, 2018: 12).

Mali'den sınırları aşır, coğrafi ve stratejik konumu nedeniyle göç ülkesi haline gelen Türkiye'ye sığınan Salif, annesi ile geldiği bu yabancı uzamda, dar kalıplar içerisine sığmaya çalışan ve farklı sorunlarla baş etmek zorunda kalan çaresiz göçmenlerin arasında yaşamını sürdürür.

“Nefesle ısınmış havasız odanın geniş tavanına baktı. Evin diğer odaları da tıka basa insan doluydu. Evdekilerin Baycan Bey dedikleri birine aitti ev. Salif, böyle adamlardan ve bir türlü anlayamadığı o büyük işlerinden bıkmıştı. Geldiği yerde de vardı bunlardan. Bu da demek oluyordu ki, dünya çok küçüktü, çok” (İplikçi, 2018: 19-20).

Yeni bir yaşam kurmak amacıyla izlenen göç hareketliliğinde çocuk ve kadınlar en çok mağduriyeti yaşarlar. Düzensiz göç gerçeğinde ülkelerindeki siyasi bunalım ve ekonomik nedenlerle kaçak olarak sınırları dışına göç eden çocuk ve kadınlar, hiç tanımadıkları bir coğrafyada çoğu zaman savunmasız ve muhtaç durumda kalabilirler. Yazar, yeni bir yaşamın başlangıcı sayılabilen göçün en ağır biçimini yaşayan göçmenlerin varoluş serüvenlerine tanıklık eder. Salif, ülkesinde çıkan ve devam eden karışıklık yüzünden özlemini çektiği evini, yaşadığı şehir Bamako'yu, anılarını, arkadaşlarını, akrabalarını ve

okulunu geride bırakır. Yazgısına karşı çıkan ve direnç gösteren Salif, annesi ve diğer göçmenlerin durumu, insanın yeniden yerleşme sürecinde yaşadığı sıkıntılara örnek oluşturabilir. Bu doğrultuda uzamsal sınırlılıklarını aşamayan göçmenler için 58 numaralı ev ne ifade eder? sorusu yapıtın artalanında yerini alır. Başlangıçta topluluk aidiyetine doğru genişleyen ev; toplum ile uyumsuzluk, dışlanma yaşayan göçmenlerin hiç bir şey hissetmeden, konuşmadan ve neredeyse hep ağlayarak günlerini geçirdikleri ve yersiz yurtsuz olduklarını hatırlatan bir uzamdır.

“Günler çok ağır geçiyor Salif için (...) Pardösülü adamın işleri hep bunlar. O ve arkadaşlarının. Kötü adamlar hepsi (...) Annesi bir türlü anlamıyor. Hiçbir şey istemiyor gibi. Konuşmuyor, gülmüyor. Buraya geldiklerinden beri hep ağlıyor” (İplikçi, 2018: 12).

Temelde barınma ihtiyaçlarını karşılayan ve kısıtlayıcı bir alan haline gelen ev, baskıcı bir uzama indirgenir ve sürecin devamında göçmenlerin her geçen gün bilinmezliğe doğru sürüklenişlerinin yarattığı çözümsüzlükler yumağı vurgulanır. Kapalı ve dar uzam olan evde, geçici olarak sığınılır ve bu durum,

“Yurda bağlanma, kendini, orada iyi, güvende, mutlu hissetme, ait olma ihtiyacı bağlamında ele alınabilir. Ait olma, oldukça önemli bir ihtiyaçtır. İnsanlar sosyal bağlar elde etmek için sarf ettikleri çaba kadar, bu bağların çözülmesini engellemek için de çaba sarf etmektedir; geçici olacağını bilseler bile sahip oldukları sosyal bağların kopmasına karşı direnmektedir. Çünkü yitirilen sosyal bağ, kişide üzüntü” (Yalçın, 2017: 59) yaratır.

Kömür Karası Çocuk’ta ait ol(a)mama, güvensizlik, kendisini güçsüz ve çaresiz hissetme, yalnızlık, kaygı ve değersizlik gibi duygularının sonucu sarsılan Salif ve annesinin zorunlu göç bağlamında kimliklerini zedeleyen tüm yaşadıklarından dolayı sarsıldıkları serimlenir. Üzülerek, ağlayarak duygularını dışa vuran ve psikolojik hasara uğrayan anne ve küçük oğlunun maruz kaldıkları istenmedik edimler nedeniyle yaşamları içinden çıkılmaz bir duruma gelir. Uzamsal kapanmanın yaşandığı bu evde Salif’e göre,

“Herkes aynı uyuyor. Herkeste aynı koku var ve elbette aynı korku. Ya yakaları kalkıklardan birine yakalanırsam korkusu. (...) Korkuluk Ziya. Buradakilerin korkulu rüyası. Koca Reis de biliyordu onların adını. “İnsanlara güveneceksin, onları seveceksin, ama korkuluklara dikkat edeceksin Salif” demişti” (İplikçi, 2018: 16).

Evlerini arkalarında bırakan göçmenler gibi Salif’in de “korkuluk” olarak adlandırdığı görevliler, belediyenin göçmenlerden sorumlu çalışanlarıdır ve göçmenlere karşı tüm kuralları yerine getirmekle yükümlüdürler. İşlerini yerine getirirken bazen öngörülebilir olmayan baskıcı bir dizgede yerlerini alabilirler. Fiziksel güç kullanmaya yönelik davranışlar sergileyebilen görevliler, göç hareketliliğinde karşılaşılabilecek bir sorun olarak romanda açılır. Süredizimsel bütünlüğü sağlayan yapıtta, uzam ve zamanın içinde taşıdıklarını kendi bakış açısına göre anlamlandıran ve yaşamıyla barışık olmaya çalışan Salif, kaldığı odada, renklerin dünyasına adeta bir pencere açar. İmgelemimiz oldukça sınırlı kalmasına karşın, okura küçük bir kesit aktaran yazar, Salif’in bir zamanlar yaşadığı esenlikli uzamı, yapıtında olumlu çağrışımlarla şöyle betimler:

“Bir anda, oğlanın özlemini çektiği ülkesinin, şehrinin, evinin sıcak ve canlı anılarıyla doldu oda; hatta renk değiştirdi ve sarardı. Zaman, Salif’in memleketindeki bir günbatımına döndü. Salif zihnini biraz zorlayınca, bunun bir hayal değil, evlerinin duvarında asılan bir resim olduğunu hatırladı. Annesi yapmıştı o resmi. Nijer Nehri’nin hemen orasıydı. Hemen her şey pırıl pırıl parlıyordu. Resimde karanlık yoktu; varsa yoksa huzur ve mutluluktan (..) Her şey sıcacıktı. Tanıdıktı. Bildikti” (İplikçi, 2018: 25-28).

Göç algısı ve söyleminin egemen olduğu zamanlarda Salif, geride bıraktığı vatanına duyduğu özlemi hisseder. Salif için annesinin yaptığı resim, bağlandığı, kendisini güvende ve mutlu hissettiği Mali’deki Bamako şehri ile özdeşleşir. Ülkesinden ayrılırken evini ve hayallerini koruması için Salif’in annesi, resmi evinin duvarında bırakır, çünkü ona atfedilen duygu ve anlamlar açımlayıcıdır. Bu durum, yaşanan coğrafyadan ayrılırken her şeyin alınıp gidilmediğini ortaya koyması açısından önemlidir, çünkü zaman, geri dönülemez uzamlardan belki de dönülebileceğini göstermektedir.

Zorunlu göç sonucunda yaşam alanlarından koparılan göçmenlerin buldukları ev; Salif'in kaybettiği evine yüklediği anlamları yeniden açığa çıkarır. Şimdi uzakta olan evi, bir topluma ait ol(a)mama duygusunu pekiştirir. Mali'deki evine ilişkin hatıralar, göç sonrasında Salif'in karşılaştığı trajik durumlarla başa çıkmasında önemli bir etmendir. Oysaki şimdiki yaşadığı yer, küçük çocuk için dinginlik veren bir uzam olmanın çok uzağında, adeta insanı bunaltan bir yeri andırır. Simgesel uzamlarda duygu ve düşüncelerini ortaya koyan Salif, kendi dünyasından farklı bir uzama doğru yönelir. Bu durum, kömür karası çocuğun zaman ve uzamın dışında bir yerde yaşıyormuş duygusunu uyandırır.

“Yattığı odada gerçekte hiçbir renk yoktu. Huzur ve mutluluk da. Bu yabancı yerde hiçbir şey safran sarısı değildi. Güneş eskisi gibi ısıtmıyordu saç diplerini. Etrafındaki Malililer'in konuşmalarından çıkardığı, burada da namazın kılındığı, ezanın okunduğuydu. Ancak devamı gelmiyordu” (İplikçi, 2018: 27).

Salif'in müzisyen babası Koca Reis, ülkesini ne kadar çok sevse de artık bu uzamda kalamayacaklarını düşünür. Mali'de yaşanan karışıklık, çatışma ve istikrarsızlık yüzünden başka ülkelerin daha iyi olduğuna inanan baba, Avrupa'ya gitmeyi ve ailesine yeni bir kapı açmayı arzular. Bu nedenle onlardan önce tek başına İstanbul'a ardından da uzaklara gitme isteğini oğluna şöyle anlatır:

“Mali'deki evlerinde Salif'e “ben gideceğim, siz de benim arkamdan geleceksiniz” dedi. Sonra da ona kocaman sarıldı. “Bak gör, böyle daha mutlu olacağız,” bile dedi. “Önce İstanbul'a gideceğiz. Yolumuz açıksa, oradan uuu, yeni pasaportlarımızla yepyeni yerlere, daha da uzaklara gideceğiz” dedi (İplikçi, 2018: 13-14).

Salif, yalnızca evini ve ülkesini geride bırakmaz. Eksik bir ebeveynin yerini doldurmaya çalışır ancak parçalanmış ailesi nedeniyle geleceğini de tehlikede hisseder. Zorunlu göç ederek yaşamını değiştiren Salif'in fiziksel, duygusal, sosyal ve zihinsel gelişiminin etkilendiğini belirtebiliriz. Bu noktada kendisini etkileyen tutum ve davranışlara maruz

kalan Salif'in, çocuk hakları çerçevesinde, kişiliğinin uyumlu bir şekilde gelişebilmesi için sevgi, saygı, hoşgörü içinde ve güvenli bir ortamda gereksinimlerinin karşılanmasına ihtiyacı vardır. Salif'in aile birliği, güvenlik, mutluluk, ilgi ve sevgiden mahrum kalması, şüphesiz ona zarar vermektedir. Nehirleri ve göğü ışıkla parlayan bir ülkeden Türkiye'ye gelen Salif, Fransa'ya göç etmek için ayrı kaldığı müzisyen babasını özlemle bekler ve yakınlarındaki okuldan gelen müzik sesinin tesadüf olmadığını ve babasını bulduracak bir ipucu taşıdığını düşünür. Yazar, kıvrır kıvrır saçlı kara oğlanın, müzik sesinin geldiği mahallenin okuluna yönelişi üzerine şu yorumu getirir:

“Sabahın erken saatinde yattıkları odayı dolduran o müzikle; hayallerindeki o resme, o resmin hatırlattığı evinin sıcaklığına, o sıcaklığı saran evin bahçesine, yaramazlık yaptığı okuluna, şımardığı tanıdıklarına uğradı. Odadaki büyükler içinse o müzik, tedirgin bir gecenin ardından derin sabah uykularına eşlik edecek bir gürültüydü” (İplikçi, 2018: 28).

Gerçek bir adresi olmadığı için okul kaydı bulunmayan Salif, ayrı kaldığı müzisyen babasını bulmak için gittiği mahalledeki okulun bahçesinde var gücüyle bağırır ancak müzisyen babası Koca Reis'i bulamaz. Salif'in sesinin yüksekliği Korkuluk Ziya ve arkadaşlarını harekete geçirir. Pasaportu ve oturma izni olmayan koyu tenli çocuğu yakalayıp sınır dışı etmeyi isterler. Koyu tenli yabancılara iyi davranmayan mahallelinin aksine müzik Öğretmeni Behçet, kıvrırcık saçlı kara oğlanın adresi olarak kendi adresini bildirir. Salif için büyük bir riski göze alır ve koro, kendileriyle tek bir sözcük bile konuşamayan küçük çocuğu, davulcu olarak aralarına alırlar. Salif, yaşamaya başladığı bu ülkenin dilini çözmeye ve korodaki arkadaşları ile sağlam bir duygu bağı kurmaya çalışır. İletişim aracı olarak korodaki çocuklar ile arasındaki duygu ve düşünceleri, müzik aletleri aracılığıyla gerçekleştirir. Böylece ortak bir dil ve güç olan müzik, önemli bir köprü işlevini üstlenmiş olur. Salif için müzik, varlığını sürdürme biçiminin bir ürünü olarak da değerlendirilebilir. Ülkesi, dili, dini ve rengi farklı kömür karası çocuk, müzik sayesinde ortak bir bağ kurabilir. Müzik, kendine özgü dili ile korodaki çocukları, ötekileştirmeden birbirlerine yaklaştırıp güçlü bir duygu bağının, hoşgörünün, iletişimin ve bütünleşmenin kurulmasını sağlamıştır. Kısa bir süre sonra Salif ve arkadaşları, koro çalışması yaparken, 58 numaralı ev abluka altına alınır. Mahallenin huzurunu bozdukları

düşüncesiyle annesi ile birlikte tüm yabancılar, ekip otolarına bindirilip karakola götürülür.

“Salif’in annesi, bindirildiği arabada kıyıya inen yolda kaybolurken, oğlunun davulun başındaki halini düşündü. Sonra Müzik Öğretmeni’nin Salif’i orkestraya almak için kendisine söylediklerini hatırladı: “Bu orkestra sayesinde Salif’in kılına zarar gelemeyecek, merak etmeyin”. Anne, o güzel Malili kadın, yanaklarından yaşlar süzülürken birden durakladı. Tam da o sırada, bambaşka bir müziğin ritmine, sesine ve elbette rengine uyum sağlaması gerektiğini hatırladı” (İplikçi, 2018: 64).

Evinin ve Mali’nin bir hüzün diyarı değil de yaşam diyarı olduğunu anımsayan Salif’in annesi, oğlunun önündeki engelleri kaldırmayı hedefler. Küçük çocuğun özgürleşme mücadelesinde müzik sayesinde yol almasını ister. Malili anne, kendi konumunun farkında olarak güçlenmesi, yaşama sarılması, değişmesi ve ilerlemesi gerektiği düşüncesiyle ağlamayı bırakır. Annenin bakış açısından değerlendirdiğimizde eğer yaşamın tüm alanlarında değişim yaşanacaksa, ancak bu tarz düşünceler ile dünya değişip güzelleşebilecektir.

Romanın sonunda kömür karası çocuk, serbest bırakılan annesi ile uçağa binip Koca Reis’i bulacaklarını düşündükleri Fransa’ya gitmeyi başarır. İsmi bilmediğimiz kim bilir kaç bin Salif, bu trajik durumu yaşamaya devam etmektedir.

“Müzik Öğretmeni Salif’ini hatırladı. Onun umudunu, müziğini, hayallerini... Annesiyle sağ salim Fransa’ya gitmeyi başarmıştı Salif. Yine de hemen her seferinde farklı bir notayla düşüveriyordu aklına Salif. Mektuplarında ona yazdıklarını hatırlıyordu. Pırl pırl gözlerini, kahkahalarını, gözyaşlarını. Hâlâ Koca Reis’ini arayan, ondan inatla bir işaret, bir ıslık bekleyen kömür karası oğlanı...” (İplikçi, 2018: 103-104).

Sonuç

Kömür Karası Çocuk, günümüz dünyasının başat sorunsallarından göç olgusunun çocuk boyutunun algılanması amacıyla yazılmıştır. Dilini ve kültürünü bilmediği uzamlara kaçıp sığınan Salif, kendisini var etme ve sesini duyurabilme arzusuyla güçlü bir direniş ve başkaldırı oluşturmaya çalışır. Vatansız kalmanın sarsıcı boyutunu serimleyen yapıt, nice küçük çocukların sesi olmuştur. Müge İplikçi, müziğin iyileştirici gücünü, göçmenliği ve dayanışmayı Afrikalı bir göçmen çocuğun bakış açısından aktarır. Parçalanmış aile bağlarının, arkadaşlarının, eğitimlerinin, hayallerinin ve vatanlarına duydukları özlemlerinin açıldığı yapıtta, göç sarmalının çocuk boyutu etkin bir biçimde imlenir.

Kaynakça

Adıgüzel, Y. (2018). Göç Sosyolojisi. Ankara: Nobel.

Gezici-Yalçın, M. (2017). Göç Psikolojisi: Göçmen Gerçeğini Anlamlandırmaya Dönük

Bir Sosyal Psikoloji Derlemesi. Ankara: Pharmakon.

İplikçi, M. (2018). Kömür Karası Çocuk. İstanbul: Günışığı.

Dijital Ataerki: Sosyal Medyada Cinsiyetçilik ve Maskülist.tr

Vakası

Tolga Ulusoy¹

Özet

Dijital çağ maalesef ayrımcı, ötekileştirici ideolojilere bir çözüm getirememiş aksine bu tür ideolojilerin kendilerini daha rahat ortaya koyup, icra edebilmeleri için yeni mecralar sağlamıştır. Maskülist hareketler de bunlardandır. Zaman zaman feminizme karşı olmadıklarını iddia etseler de savundukları erkek hakları söylemi ataerki rejime karşı kadınların kazandıkları pek çok mevziye düşmanca tavır geliştirmelerine neden olmuştur. Bunların en başında da nafaka hakkı, çocukların velayeti gibi konular gelmektedir. Maskülizm ve ona paralel olan erkek hakları söylemi hem etik hem de politik anlamda gerici bir söylemin taşıyıcılığını yapmaktadır. Türkiye’de çok örgütlü olmayan bu hareket son yıllarda gittikçe gücünü etkisini arttırmıştır. Dijital mecralarda ise özellikle sosyal medya uygulaması olan Instagram’da 30000’den fazla üyesi olan Maskülist.tr isimli sayfa bu düşüncenin savunuculuğunu yapmaktadır. Bu sayfa toplumsal cinsiyet eşitliğini savunduğunu iddia etmektedir. Temel olarak kendilerini tanımlama biçimi ise “feminizm kadın haklarını savunurken maskülizm de erkek haklarını savunmaktadır, tam bir eşitlik için ise bu ikisine de ihtiyaç vardır” şeklindedir. Fakat grubun sayfasından paylaşılan gönderiler bu tür eşitliğin ortaya konduğu, gösterildiği paylaşımlar değil aksine cinsiyetçi, aşağılayıcı, paylaşımlar olma özelliğini sergilemektedir. Bu makale Maskülist.tr sayfasında yapılan paylaşımlarının analizini yapmak ve bu analizi eleştirel erkeklik çalışmaları perspektifinden yorumlamak biçiminde gerçekleşecektir. Ataerki karşıtı, eşitlikçi söylemlerin ataerki dünyasında nasıl yankı bulduğu ortaya konulmaya çalışılacaktır.

¹ Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, Doktora Öğrencisi, tolgaulusoy85@gmail.com

Anahtar Kelimeler: *erkeklik, erkek hakları hareketi, toplumsal cinsiyet, toplumsal hareketler*

1. Giriş

Sosyal medyada son dönemde gittikçe daha fazla maskülist sayfalarda artış olduğunu görmekteyiz. Bunlar arasında maskülistblog, maskülist_eşitlik, maskülistizm0, masküliizm, maskülistbir_bayan ve bu çalışmanın da konusu olan maskülist.tr sayfaları sayılabilir. Bu çalışma bağlamında Maskülist.tr sayfasının seçilmesinin nedeni ise neredeyse üç yıla yakın bir zamandır yayın yapması ve Instagram hesaplarını 36 binden fazla takipçisinin olmasıdır. Bu durumda maskülist.tr hesabını son yıllarda artan maskülist eğilimin temel sosyal medya aktörlerinden birisi haline getirmektedir. Maskülist.tr “adam değil erkek” sloganıyla ortaya çıkmıştır. Bu kadın hareketlerinin “bayan değil kadın” sloganıyla dalga geçme amacı taşımaktadır. Son paylaşımlarında bu slogan ön planda olmasa da Maskülist.tr sayfasının temel mantığını anlamak açısından önemli bir gösterge olduğunu düşünüyorum.

Çalışma bağlamında Maskülist.tr hesabından paylaşılan tüm gönderiler incelenmiştir. Takipçilerin yorumları ise göz ardı edilmiştir. Takipçilerin yorumlara kadın düşmanı, cinsiyetçi, küfürlü yorumlar sıklıkla yaptıkları görülmüştür. Ama yöneticiler bu tür yorumlara sadece yapılmaması yönünde zayıf uyarılarda bulunmuşlardır. Çalışmada sayfada yapılan paylaşımlar kronolojik olarak değerlendirilmemiştir. Paylaşımlar bir bütün olarak görülmüş ve o şekilde sınıflandırılmıştır. Fakat daha eski tarihli paylaşımların sünneti eleştiren, askerliğin olumsuzluklarını belirten çeşitli paylaşımlar yer alsa da daha yakın zamanlı paylaşımlarda bu tür daha eleştirel ve cesur paylaşımlar bulunmamaktadır.

2. Maskülistizm Nedir?

Maskülist.tr sayfasında maskülist ve erkek hakları savunuculuğunun kuramsal temellerine çok az değiniyor. Maskülist.tr'nin kendini tanımlamada en sık kurduğu cümle şu şekilde: “Maskülistizm erkek haklarını savunmaktır. Feminizm ise kadın haklarını

savunmak. O yüzden bu iki düşünce birbirilerini dışlamazlar.” Bu tanımlama Christensen (2005) tanımlamasıyla paralellik göstermektedir.

24 Şubat 2019 tarihinde yapılan uzun paylaşım ise “Maskülizm Nedir?” başlığını taşımaktadır. Bu paylaşımında yapılan tanım şu şekildedir: “Maskülizm esas olarak erkeklerin deneyimleri üzerine inşa edilmiş toplumsal teori ve politik bir hareket tarzıdır. Maskülizm’in çoğu sözcüsü bir yandan toplumsal ilişkilerin yaparken bir yandan da toplumsal cinsiyet eşitsizliği, erkeklerin hakları ve sorunları gibi konular üzerine yoğunlaşmaktadırlar.” Yine aynı paylaşımında maskülizmin karşı çıktığı hususlar şöyle sıralanmaktadır: “Erkek-karşıtı ayrımcılığın makul olduğuna inanan ve bunu öğreten hükümet ve “sözde feminist” gruplar; Adalet sisteminde erkeklere yönelik önyargı ve kanunların erkeklerin aleyhinde olması; Erkeklerin sürekli kadınları dövdüğü ve ezdiği gibi bir izlenim oluşturmaları; Erkeklerin kaba saba sadece seks isteyen canlılar gibi basit kalıplarla tanımlanması; Çocukların velayetini annelerin çocuğa babalardan daha iyi bakacakları yönündeki inanç sebebiyle anneye verilmeye teşvik edilmesi.” Yine aynı paylaşımında maskülizmin ne olmadığı şu şekilde maddeleştirilmiştir: “kadın Düşmanlığı DEĞİLDİR; anti-feminizm DEĞİLDİR. Bir maskülist aynı zamanda bir feminist olabilir; erkek üstünlüğünü savunmaz.” Bu tanımlamalarda herhangi bir kaynak belirtilmediği ve atıf yapılmadığını belirtmek gerekiyor. Maskülist düşüncenin ve erkek hakları hareketlerinin batılı kaynakları neredeyse hiç belirtilmemiş. Bu bağlamda kuramsal olarak çok zayıf bir düşünce çizgilerinin olduğu söylenebilir. Bunun yanında maskülizmin tanımlanmasında feminizmle bir rekabet ilişkisi kurulmuş olduğu söylenebilir. Her ne kadar feminizm ile maskülizm arasında bir zıtlık olmadığı vurgulansa da tırnak içinde belirtilen sözde feminist tanımı aslında kendilerine yakın olduğunu düşündükleri bir tür hakiki, makbul bir feminizm olduğunu göstermektedir ki başka paylaşımlarda bu “sözde feminist”lere feminazi olarak sesleneceklerdir. Bu tanımlamalarda adeta toplum içerisinde erkekler ve kadınların aynı sonuçlara sahip benzer sorunları yaşıyorlarmış gibi bir bakışın olduğunu söyleyebiliriz. Bu durum da kadınların sorunları daha güçlü vurgulanırken erkeklerin sorunları daha az vurgulanıyor gibi bir algı oluşturulmasına zemin hazırlamaktadır. Aslında Maskülist.tr ve diğer tüm maskülist sosyal medya hesaplarının bu algının oluşturulması için çabaladıklarını

söyleyebiliriz. Bu durumda aslında mücadelenin ve eşitliklerin yarıştırmaya çalışıldığı bir söylemin sürekli ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Yazdıklarında feminizm ile masküizm arasında çatışma olmadığı söylense de aslında çatışma olmayan feminizm ileride tanımlayacağımız makbul görülen feminizmdir. Feminazi olarak tanımlanan “sözde feministler”, erkeklere yönelik bazen mizah bazen öfke içeren yorumlarda bulunan kadınlara yönelik saldırılar, erkekleri eleştiren erkeklere yönelik ihanet söylemleri aslında belirttiğimiz erkekler de kadınlar kadar hatta kadınlardan daha fazla eziliyor, şiddet görüyor algısının daha güçlendirilmesine yönelik girişimlerdir.

3. “Sözde Feminizm”, Feminaziler ve Makbul Feminizm

Maskülist.tr her ideolojinin asalakları olduğunu belirtiyor. “Sözde feministlerin” veya feminazilerin de feminizmin asalakları olduğunu belirtiyor. 27 Şubat 2018 tarihli bu gönderi şu sözlerle sonlandırılıyor: “Hulâsa bu asalaklara bakarak bir fikre, bir inanca karşı olmak doğru olmaz. "Erkeklik suçtur, erkekleri öldüreceğiz" diye pankart açan tipler feminist falan değildir. Bunlar Feminizmin asalaklarıdır. Feminist arkadaşlar, feminizmin kabul görmesi için öncelikle bu asalaklarla mücadele etmelidir.”

8 Mart eylemlerinde yer alan pankartlar ise makülist.tr yöneticilerini çok rahatsız etmiş. 10 Mart 2018 yapılan paylaşımda kadınların pankartlarında yazılanlar görsel olarak eklenmiş ve altına şu yorum yapılmış: “8 Mart Dünya Emekçi Kadınlar Günü'nü fırsat bilen birtakım ahmaklar ve erkek düşmanları yine sokaklardaydı. Feminist- Maskülist ortak hareketi olarak bu gibi ahmakları bu davada barındırmayacağız! Kimsenin cinsel hayatı da bizi ilgilendirmiyor. İsteyen kadın vibratörle tatmin etsin kendini, isteyen erkek de yapay vajinayla. Hangi seks oyuncaklarıyla ne yapmak istiyorsanız yapın. Ama bunu erkek düşmanlığına çevirmeyin. Ahlak kurallarını gözetin. Benzer şeyi erkeklerin yazdığını düşünelim. Bunun kime ne faydası var? Ayrıca kadın hakları ile ne ilgisi var? Cinsel fantezilerinizi halka açık bir alanda pankartla ilan etmek ne kadar anlamlı? Her şey bir tarafa, bu pankartların 129 Emekçi kadının öldürülmesinin yıl dönümü olan 8 Mart ile ne gibi bir ilgisi var? Babalardan ne istediniz peki? "Anne babamı boşa" sözlerindeki derin(!) anlamı biz mi kaçırdık acaba? "Kocanın karısı olma, orospu ol Gülsüm" yazan bir pankarttan anlamamız gereken hikmet nedir?... Yazık gerçekten. Kadınlara yapılacak

en büyük haksızlık bu tip pankartlar açmaktır. Kendinize gelin. Zira bu yaptıklarınız rezillikten başka bir şey değil.” Ve bu paylaşımın son görselinde Mustafa Kemal Atatürk’ün “Kadınlarımız için asıl mücadele alanı, asıl zafer kazanılması gereken alan, biçim ve kılıkta başarıdan çok, ışıkla, bilgi ve kültürle, gerçek faziletle süslenip donanmaktır. Ben muhterem hanımlarımızın Avrupa kadınlarının aşağısında kalmayacak, aksine pek çok yönden onların üstüne çıkacak şekilde ışıkla, bilgi ve kültürle donanacaklarından asla şüphe etmeyen ve buna kesinlikle emin olanlardanım.” sözü yer almaktadır. Kadınların 8 Mart Dünya Kadınlar Günü’nü nasıl kutladıklarını eleştirmek yetmiyormuş gibi bir de kutlamanın nasıl olması gerektiği de belirtilmiştir. Üstelik bu belirtme aşırı üst dilden ve ahlakçı bir bakış açısıyla yapılmıştır. Bu ahlakçılık kendi makbul feminizmlerini tanımlayan en önemli unsurlardan birisi olarak görülebilir.

5 Aralık 2018 tarihinde kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesinin 84. yıldönümünde yapılan paylaşımda oy veren yaşlı bir kadın görelî ve üstünde şu yazı bulunmaktadır: “84 yıl önce kadınlara seçme ve seçilme hakkı verildi, kutlu olsun! Kadın ile erkeğin toplumsal ve anayasal eşitliğinden yanayız. Eşit hak kadar eşit sorumluluk almak isteyen kadınların artması dileğiyle...” Bu paylaşımın altında yer alan yazıda ise yine kadınlara aba altından sopa gösterilmektedir. Yazılan yorum şu şekilde: “Erkek düşmanlığı yapan bazı kadınlara, hak ve hürriyetlerini bir erkeğe borçlu olduklarını hatırlatmak isteriz. O erkek Mustafa Kemal Atatürk.” Buradan hem Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerinde hem de yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti devletinde yer alan etkin kadın hareketinden hiçbir şekilde haberlerinin olmadığı sonucuna rahatlıkla varabiliriz. Bu durumda yine daha önce vurgulamış olduğumuz kuramsal eksikliğin önemli göstergelerinden bir tanesidir.

Maskülistlerin temelde cinsiyetçi ve anti-feminist olduklarının en önemli göstergesi ise 29 Mayıs 2018’de yayınladıkları Şekil 1’de gördüğümüz görsel ve altında yazılan metinler oluşturmaktadır. Paylaşımın altında yer alan yazı ise şu şekildedir:

“Sevgili takipçilerimiz, pek tabii ki kadının binlerce yıllık insanlık tarihinde genel olarak çalışma hayatında olmamasının tek bir nedeni yoktur. Biyolojik evrimsel seçim baskısının kadınları erkekler karşısında avantajlı hâle getirmiş olmasının dışında, dinî ve kültürel sebepler de vardır. Fakat hiç şüphesiz, en temel

sebeplerden birisi de kadının, erkek karşısındaki cinsel gücünü ve doğadaki avantajını fırsata çevirmiş olmasıdır. Yalnızca insanlarda değil, tüm doğada dişiler, erkekler karşısında avantajlı konumdadır. Bu sebeple, sürekli ifade ettiğimiz gibi tüm doğada dişi "seçen" erkek "seçilen taraftır. Genel olarak dişi onay vermeden üreme faaliyeti ya da birliktelik mümkün olmaz. Bilhassa insan gibi sosyal bir canlıda erkeklerin toplumsal rollerini belirlemede kadının önemi çok büyüktür. Hani "bir kızı bin kişi ister bir kişi alır" diye bir laf var ya lügatımızda, işte bu tam da "kadının seçen" erkeğin ise "seçilen" taraf olduğunun ispatıdır. Bu yüzden tüm doğada erkekler seçilmek için cinsel seçim baskısı altındadır. Sosyal bir canlı olduğumuz için kadınlar, fiziksel üstünlüğe sahip erkekleri seçtikleri gibi "dişisini el üstünde tutan" erkekleri de seçmişlerdir. Birileri bizi "kadın düşmanı" ya da "erkek düşmanı" ilan etmeden bilimsel olarak bunu açalım; Tüm doğada erkekler, dişilerden daha gösterişli, estetik ve güzeldir. Erkek aslan yeleli ve iri iken dişi aslan cılız ve gösterişsizdir. Dişi tavus kuşu küçük ve gösterişsizken erkek tavus kuşu büyük parlak ve muhteşem tüylere sahiptir. En basiti, bir tavuğa bakın bir de horoza, Tavuk gösterişsizken horoz renkli parlak süslü ve kabarıktır vs. İnsanda da böyledir. Peki neden erkekler dişilerden daha gösterişlidir. Diyoruz ya, bütün bunların sebebi "kadınlardan onay" almak içindir. Zira evrimsel biyolojiye göre "cinsel seçim mekanizması" devreye girmiştir. Bunun sonucu olarak kadınların tercihi doğrultusunda erkeklerin fiziksel özellikleri belirlenmiştir. Tıpkı bu saik ile sosyal bir canlı olduğumuz için erkeklerin toplumsal cinsiyet kalıpları da büyük ölçüde kadınlar aracılığıyla belirlenmiştir. Binlerce yıldır çalışma şartları ağırdı ve kadınlar kendilerini çalıştırmayan erkekleri tercih etti."

maskulist.tr

...

EFSANE

Ataerkil sistemin bir sonucu olarak erkekler, ekonomik yapının sahibi olmak ve erkek üstünlüğünü dayatmak için "**Sen kadınsın, çalışamazsın**" diyerek kadını ekonomik hayattan koparmıştır.

GERÇEK

Evrimsel biyoloji ve tarihsel gerçeklere göre kadınlar "**Kendilerini çalıştırmayan, kendilerini el üstünde tutan**" erkekleri tercih etmişlerdir, ta ki çalışma şartları kolaylaşıp kişiye ekonomik güç verene kadar.

Ataerkil yapıya boyun eğmiyorum. Ben de çalışma hayatında yer alarak ekonomik özgürlüğümü sağlıyorum. Böylece bir erkeğe bağımlı olmadan kendi ayaklarımın üzerinde durabiliyorum.

Milletin kocası karısını prenses gibi yaşatıyor. Karısının elini sıcak sudan soğuk suya sokmuyor, benim kocam ise benim burada çalışmama göz yumuyor. Erkek olsaydı da beni çalıştırmasaydı.

adam değil erkek

Şekil 5

Maskülistler için makbul feministler tam olarak tanımlamamış olsalar da yukarıda bahsedilenler gibi ahlaksız olmayan, erkekleri eleştirmeyen, radikal içerikten tümüyle arınmış bir kadın hakları savunucusu olmalıdır. Kapılar arkasında ne kadar radikal olunsada, cinsellik ne kadar ön planda olsa da yine de toplumsal olarak asla konuşulmamalıdır.

Bunun bağlantılı bir başka paylaşım 1 Haziran 2018'de yapılmış olan penis egemenliği erkekler tuzaktır kapağını taşıyan birden çok görsel içeren paylaşımıdır. Buna göre falokrasi veya penis egemenliğinde erkekler iktidar sahibi olduğu yanlısaması öğretilir. Bu iktidarı elde edebilmek ve devam ettirebilmek için de sürekli olarak toplumun beklentilerinin karşılanması gerekliliği vurgulanır. Falokraside erkekler kendi istediklerini yapamaz, duygusal olarak ne istediklerini bilemez ve özgürleşemezler. Bu durum erkeklerin sürekli baskı altında tutulmasını gerektirir. Bu paylaşımında yarıca falokrasi ataerki ile eşanlamlı olarak da kullanılmıştır. Bu yüzden bu sistem eleştirilirken farklı zamanlarda yaptıkları paylaşımlar arasında tutarsızlıklar söz konusu olmaktadır.

Maskülist.tr sayfasına yüzeysel bakışla feminizmi savunuyor görünmeleri bir çelişkidir. Çünkü hem Messner (1998) hem de Blais ve Dupuis-Déri (2012) maskülist hareket ve söylemin en temel belirleyicisinin anti-feminizm olduğunu belirtmişlerdir. Maskülist.tr sayfasının feminizmi savunması ise sadece görüntüdedir. Yukarıda da belirtildiği gibi feminizme dair tutum ve görüşleri derinliğe inmemektedir. Feminizm güçlü bir toplumsal hareket ve söylem olduğu içinde ona karşı çıkamamakta ama onu kendilerince makbul hale getirmeye çabalamaktadırlar.

Sonuç

Bu yazı kapsamında Maskülist.tr sayfasının maskülizmin ne olduğu ve feminizmi nasıl tanımladıklarına değindik. Sayfada yapılan diğer paylaşımlar aslında bu tanımlamalara paralellik göstermektedir. Sayfada feminizmin pek çok önemli kazanımına karşı paylaşımlar yapıp karşı söylemler geliştirilmeye çalışırken erkeklerin sorunları olduğundan fazla gösterilerek adeta kanların ve erkeklerin sorunlarında eşitlik varmış gibi gösterilmeye çalışılmaktadır.

Maskülist.tr sayfasının karşı olduğu en önemli kazanımlar kadının beyanının esas olması ilkesi, nafaka ve velayet konularında kadınlara uygulandığına düşünölen ayrıcalıklar oluşturmaktadır.

Erkeklerin yaşadığı sorunları ise iki başlık altında inceleyebiliriz. İlk olarak aslında sorundan ziyade sıkıntı olarak adlandırılması daha uygun olacak olan konular. Örnek vermek gerekirse erkeklerin toplu taşımalarda bacaklarını açarak oturmaları konusuna karşı geliştirilen eleştirileri, kadınlar tarafından “çirkin” olarak damgalanan erkeklerin sorunlarını, bazı mizahi paylaşımlarda erkekleri aşağılayıcı ifadeleri ve erkeklerin istedikleri kıyafetleri giyememelerini gösterebiliriz. Erkeklerin diğör sorunları ise aslında çok daha önemli konular sünnet, askerlik, iş kazaları, yoksulluk, intihar oranlarının yüksekliği gibi konulara yaptıkları bazı vurgular çok önemli. Ama sayfada bu vurguların çok fazla olmadığı gözlenmektedir. Yapılan vurgular ise konunun arkasında yer alan siyasi, sosyal, ideolojik arka planlarını ortaya çıkartmak yerine bu olgulardan yola çıkarak kadınların aşağılanması yönünde olmaktadır.

Maskülist.tr sayfası temelde feminizm kavramını kullanıp içini boşaltarak itibarsızlaşmasını sağlamaya yönelik dijital mecralarda yer ataerkil bir söylem üretim şekli olarak görölebilir.

Kaynakça

- Blais, M. & Dupuis-Déri (2012). Masculism and Antifeminist Countermovement. *Social Movements*. 11(1), 21-39.
- Christensen, F. (2005). Masculism. T. Honderich (Ed.), *The Oxford Companion to Philosophy: New Edition* içinde (s. 562-563). Oxford: Oxford University.
- Messner, M. A. (1998). The Limits of “The Male Sex Role”: An Analysis of the Men’s Liberation and Men’s Right Movements’ Discourse. *Gender&Society* 12, 255-276.

SOSYAL OLANDAN KAÇIŞ SİYASAL MIDİR? SOSYAL OLANIN NORMATİF KAPSAMINA DAİR BİR DEĞERLENDİRME

Seval Ünlü¹

Özet

Sosyolojinin temel zemini olan sosyal olan (the social), kuramsal açıdan giderek şüpheyle yaklaşılan bir kavram olmaya başlamıştır. Bu şüphenin ardında sosyal olanın siyaseti bastıran, tamamen işlevsel ve yönetsel bir kategori olduğuna dair düşünceler yatmaktadır. Özellikle Hannah Arendt'in siyaset anlayışında belirginleşen bu eleştiriye göre modern çağda emeğe ilişkin zihniyetin tüm toplumu kuşatması anlamına gelen sosyal olanın yükselişi (rise of the social), özel ve kamusal alan arasındaki sınırları belirsizleştirirken her iki alanın da kendi niteliklerini yitirmesine yol açmaktadır. Jürgen Habermas da benzer bir eleştirinin izinden giderek üretime dayalı araçsal akıl ile öznelarası iletişimin gerçekleştiği yaşam dünyasını birbirinden ayırmaktadır. Öte yandan yitirilmiş kamusal alan düşüncesinin aksine, sosyal olanın mekanik işleyişiyle ilişkilendirilen emek dünyasına dair sorunları ya da kadın ve kimlik gibi kamusal alandan dışlanmış toplumsal sorunları görünür kılma mücadelesi, günümüzde siyasal eylemin en canlı konuları olmayı sürdürmektedir. Öyleyse sosyal olanı hem toplumsal sorunların hem de bu sorunlara dair siyasal görünürlüğün doğduğu zemin olarak tanımlayabiliriz. Başka bir deyişle sosyal olan, verili olanı betimlemeyi mümkün kılan görgül kaynak olduğu kadar onu dönüştürecek olanın nüvelendiği normatif bir boyutu da barındırır. Bu çerçevede sosyal olana, kavramsal sarıhlik kazandırılmaya çalışılacaktır. Çift yönlü karakteri doğrultusunda sosyal olanın, sosyal bilimlerin nesnellik - normatiflik çelişmesine ışık tutan bir kaynak olduğu savunulacaktır.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Beykoz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, sevalunlu@hotmail.fr

Anahtar Kelimeler: *Sosyal Olan, Normatif, Pozitif, Arendt, Habermas.*

1. Sosyal Olan Nedir?

“Sosyal olan”, sıfat olarak kullanılan sosyalden farklı olarak cisimleştirilmiş bir kavramdır. Sıfat olan “sosyal”den farklı olarak belli bir olguyu nitelemez ama bu olguyu kendisinde cisimleştirir ve tanımlar. Aslında sosyal olan, tüm sosyal bilimlerin ama özellikle de sosyolojik araştırmanın ayaklarının bastığı temel zemini ifade eder. Çünkü tarihsel olarak sosyolojinin bir disiplin olarak kuruluşu, sosyal olanın hukuki siyasal ya da benzeri alanlardan ayrı, özerk bir fenomen olarak ortaya çıkışıyla ilişkilidir. Başka bir deyişle sosyolojinin özerk bir disiplin olarak ortaya çıkışı, araştırdığı nesnenin görece özerk bir alan olarak ortaya çıkmasıyla gelişmiştir (Vardenberghe, 2016, s. 20).

Özerk bir fenomen olarak sosyal olanın doğuşunu koşullandıran üç önemli tarihsel ve modern fenomen vardır (Fischbach, 2009, s. 41): Birincisi piyasa ekonomisinin doğuşu ve kapitalist sanayileşmenin gelişmesi, ikincisi geniş kitlelerin savaş ya da üretim için denetlenmesi üzerine kurulu ulus devlet yönetimleri, sonuncusu ise kitlesel yoksulluğun ortaya çıkışıdır. Özellikle bu sonuncu fenomen, sosyal olanı açıklamakta daha çok karşımıza çıkar. Burada dikkat çekici olan, yoksulluğun toplumun küçük ve marjinal bir kesiminin sorunu olmaktan çıkıp büyük kitlelerin sorunu haline dönüşmesidir.

Sosyal olanı açıklayan bu özgül fenomenler, aynı zamanda bu kavrama yönelik çekimser ya da şüpheli tutumları da temellendirir. Sosyal olanın şüpheyile yaklaşılana ve sosyal bilimlerde giderek daha az başvurulan bir kavram olmasının ardında onun tamamen işlevsel ve yönetsel olduğu ve dolayısıyla da siyasal yaşamı bastırana tektipleştirici ve mekanikleştirici bir kategori olduğu görüşü yatmaktadır (Fischbach, 2013). Bu görüşü en açık biçimde savunan düşünürlerden biri Hannah Arendt'tir. Arendt'in sosyal olan kavrayışı, bu kavrama ilişkin çekimser ya da şüpheli tutumlara ışık tutacak niteliktedir. Bu nedenle öncelikle sadece sosyal olanı siyasetin aleyhine işleyen, işlevsel ve tamamen yönetsel bir kategori olarak gören yaklaşımı daha yakından inceleyebilmek için Arendt'in “sosyal olan”ı ele alış tarzına bakacağız. Ardından Jürgen Habermas'ın yaşam dünyası-sitem dünyası şeklindeki ikikatlı toplum analizinde Arendt etkilerini saptamak

ve iki kuramcının taşıdığı benzer kaygılarını tartışacağız. Son olarak iki kuramcının etkinlikler dünyası ve rasyonalite türleri arasında yaptıkları ayrımlarda sosyal olanın nerede konumlandırıldığını ve bu yaklaşımın bütünlüklü bir sosyal kuram açısından olanaklarını ve sınırlarını değerlendireceğiz.

2. Arendt'in Sosyal Olan Kavrayışı

Arendt tamamen moderniteye özgü yeni bir fenomeni adlandırmak için “sosyal olan” kavramını kullanır. Arendt “sosyal olan”ı yukarıda belirtilen kitlesel yoksulluk sorunuyla ilişkilendirir. Kitlesel yoksulluğun daha önce hiç olmadığı şekilde kamusal alana çıkışı sosyal olanın yükselişinin yanı sıra siyasal eylemin geri çekilişini de ifade eder. Arendt’e göre sosyal olan ne kamusal ne de özeldir, tamamen melez bir alandır (2013, s. 72-83). Ne var ki sosyal olan, her iki alanı da tehdit eder ve son kertede her ikisinin de yıkımına sebep olur (Pitkin, 1995, s. 55). Sosyal olan Arendt için modern toplumda insani etkinliklerin kendine has niteliklerini kötü etkileyen ve bunların birbirine karışıp yitmesine neden olan bir tehdidin adıdır. Melez karakteri ona bulanıklık katar. Arendt sosyal olanı, modern yaşamın tümüyle birbirine karışan zihniyetleri sonucunda ortaya çıkan bir tehdit olarak görür.

Arendt’in eleştirisinden yol çıkarak bir noktayı açıklığa kavuşturmak gereklidir: Sosyal olan tam olarak neyi tehdit eder? Arendt, yeryüzündeki insani varlığı mümkün kılan etkinlik türlerini kategorilere ayırır ve bunların kendine has özelliklerini inceliklerle betimler. Arendt’in üç ayaklı etkinlikler kategorisi emek (labor), iş (work) ve eylemi (action) kapsar. Bunların her birinin, insani varoluşun sürdürülmesinde kendine has işlevleri ve zihniyetleri vardır. Bunların içinden emekle ifade edilen etkinlik türü, tamamen biyolojik devamlılığımızı sağlamaya dönük, döngüsel ve zorunlu süreçleri kapsar. Bu yönüyle de en az insani olan yetilerimizle ilgilidir. Bunların içinde en insani olan yani diğer hayvanlardan farklı olmamızı sağlayan ise eylem kategorisidir ki siyaset doğrudan burada gerçekleştirilen bir etkinliktir. Dolayısıyla yeni başlangıçlar yapabilme, var olanı değiştirebilme ve ortak dünyamızı sürekli kılabilmeyi eylem yetimize borçluyuz. İşte sosyal olan Arendt için tam da bu yetiye karşı bir tehdittir.

Arendt'in modern toplum eleştirisinde her zaman kamusal alanı siyasetin merkezi olarak gören Antik Yunan modeline bir başvuru vardır. Sosyal olanı açıklamak için de Arendt, yine Antik Yunan modeline başvurur. Antik Yunan'da iktisadi etkinlikler özel alanda yer alırdı. Bu alana hâkim olan zihniyet, biyolojik yaşamın devamlılığını sağlamak üzerine kurulu, döngüsel ve zorunlu etkinlikleri kapsayan emek kategorisindedir. Siyasal etkinliğin gerçekleştiği eylem kategorisi ise özel alana egemen olan emek zihniyetiyle taban tabana zıttır. Başka bir deyişle Arendt'te emek ve eylem, farklı etkinlik türlerini ve bunları yönlendiren farklı zihniyetleri ifade eder. Moderniteyle birlikte ise iktisadi etkinlikler artık özel alanda yer almaktan çıkmıştır. Böylece Arendt'in sosyal olan kavramsallaştırmasını, hane idaresine içkin mantığın kamusal alana yayılması ya da burayı işgali olarak tanımlamak mümkündür. Nasıl ki insan bedeninin ihtiyaçları karşı konulamazsa, emek (*labor*) mantığının hâkim olduğu bir toplumda da iktisadın büyüyüp tüm alanları kaplamasının önüne geçilemez olur. Kamusal alanı, yaşamsal süreçler kapladığında özel alandaki aile reisine (*paterfamilias*) özgü yönetim zihniyeti (*administration*) toplumu yönetme anlayışına dönüşür ve siyasetin yerini alır (Arendt, 2013, s. 65-76).

İşte sosyal olanın siyaseti bastıran, siyasetin yerine sadece yönetimi geçiren bir mantığın ürünü olduğu görüşünün en açık ifadelerinden birini böylece Arendt'te bulmuş oluruz. Emeğe ilişkin insani etkinlikler, zorunlulukları karşılamaya yönelik işlevsel ve döngüsel nitelikleriyle normatif anlamların üretilemeyeceği bir kategori olarak kodlanır. Özellikle emeğe ilişkin bu zihniyetin ortaklaşa yaşamı kuşattığı modern koşullar göz önünde bulundurulduğunda ne özel ne de kamusalı simgeleyen tamamen istilacı bir "sosyal olan" kavrayışına ulaşılır. İnsani varoluşa dair bu genel modernite eleştirisini, çağdaş, ileri kapitalist toplumlar bağlamına tercüme eden düşünür ise Habermas olmuştur. Habermas ileri kapitalizm koşulları altında kamusal bir alana güçlü bir yer açacak bu yapının nasıl olabileceğini Arendt'e göre daha doğrudan sorar.

3. Habermas'ın İkikatlı Toplum Yapısı

Arendt'ten oldukça etkilenmiş olan Habermas da birtakım ayrımlara başvurur. Habermas etkinlikleri, onlara hükmeden rasyonalite türleri üzerinden ayırarak ikili bir

sınıflandırmaya ulaşır: Çalışma ve etkileşim alanı. Bu ayrım Habermas'ın daha sonraları sistem dünyası ile yaşam dünyası olarak geliştirdiği ayrımı da büyük ölçüde temellendirmektedir (Habermas, 1996). Sistem dünyası, normatif bir etkileşime dayanmayan, aksine amaçlı rasyonaliteye dayalı ve kendi eylem biçimini dayatan bir alanı ifade eder. Daha somut olarak burada devletin bürokratik işleyişi ile para dolayımıyla işleyen piyasaya içkin etkinliklerin tümünü anlarız. Dolayısıyla üretim, yani emek merkezli etkinlik de bu alanın içindedir. Yaşam dünyası ise toplumsal normlar tarafından yönlendirilen, iletişime ve dolayısıyla karşılıklı anlamaya dayalı olan bir alandır.

Burada Habermas'ın kuramındaki Arendt etkisini daha açık görürüz. Habermas üretimin bir etkileşim kaynağı olamayacağını, bu nedenle de normatif bir içerik taşıyamayacağını belirtir. Arendt için zorunlulukla özdeşleşmiş ve tamamen biyolojik devamlılığımızı sağlamaya yönelik emeğe ilişkin amaçlı rasyonalite, Habermas için özellikle ileri kapitalist toplumlarda yaşam dünyasını sömürmesi açısından engellenmesi gereken bir tehdit olarak karşımıza çıkar.

Habermas'ta sosyal olan Arendt'teki gibi başlı başına bir tehdit olarak görülmez. Ama benzer şekilde, belli bir alandaki rasyonalite türünün diğer alanları kuşatmasına yönelik eleştiriler barındırır. Aynı Arendt'te emek zihniyetinin yaşamın tüm alanlarını kuşatması eleştirisi gibi. Habermas'a göre amaçlı rasyonel eylemin varlığı başlı başına bir sorun değildir. Hatta farklı rasyonalite türlerinin varlığını kabul etmek, akıl ve rasyonaliteyi kavramak ve eleştirmek açısından önemlidir. Ona göre sorun, ileri kapitalist toplumlar özelinde, devletin ve piyasanın işleyişine yön veren rasyonalitenin iletişimsel eylem aleyhine aşırı genişlemesidir. Arendt'te melez bir alanı ifade eden sosyal olan kaygısı Habermas'ta sistem dünyasının yaşam dünyasını istila etmesi saptaması olarak kendini gösterir. Habermas, sistem dünyasının bu istilasına ya da sömürgeleştirici etkilerine karşı yaşam dünyasının demokratik bir baraj işlevi görmesi gerektiğini savunur (Özbek, 2015, s. 78). Çünkü Habermas'a göre sistem dünyasının araçsal akı, kökten bir biçimde değiştirilmeye uygun değildir; kendi içinde alt sistemlere ayrılmış ve genişlemiştir. Buraya yapılacak müdahale amaçlı rasyonel eylemin kendi sınırları içinde tutulmasından ibaret olmalıdır.

4. Sosyal Olanın Çift Yönlülüğü: Pozitif ve Normatif Bir Kaynak

Hem Arendt'te hem Habermas'taki analitik ayrımların amacı, aslında bunlar arasındaki ilişkiselliği ve bütünselliği kavrayarak çağdaş toplumu anlayabilmek ve eleştirebilmektir. Her ikisi de kuramlarıyla siyasetin toplumdaki koparılmasına karşı çıkmak için mücadele verirler. Teknik aklın, ortak yaşamı kuşatmasına ve dolayısıyla siyasal eylemin ya da rasyonel bir iletişimin yerini almasına karşı kamusal alanı yeniden kazanma kaygısını taşırlar. Farklı yollardan ikisi de siyaseti geri kazanmak için onu; emeğe, çalışmaya, zorunluluklara ilişkin alandan yalıtılarak ele almakta çareyi bulurlar. Böylece normatif olan, siyasetle, iletişimle, anlamaya dayalı ortak eylemle tanımlanırken, zorunluluklara, emeğe ya da çalışmaya ilişkin alanın karşısında konumlandırılmış olur. Habermas, bu yaklaşım doğrultusunda normlar ve amaçlı rasyonalite tarafından yönlendirilen alanları öyle bir ayrıma tabi tutulur ki sistem dünyasının asla normlar tarafından yönlendirilmediği, yaşam dünyasının ise hiçbir stratejik ya da araçsal yön taşımadığı noktasına ulaşılır (Vardenbergh, 2016, s. 327). Bu idealleştirmeler sonucunda farklı etkinlik türlerinin ya da bunları yönlendiren zihniyetlerin-rasyonalitelerin ilişkiselliğine dair baştaki arayış, sosyal olanı kamusal tartışmanın ya da siyasal eylemin konusu olmaktan çıkarma yoluna sapar.

Arendt ve Habermas'ın kuramlarında insani etkinliklerin köklü bir dönüşüm içinde olduğuna dair bir tespit ve bunun sonuçlarına karşı duyulan bir kaygı söz konusudur. Onların çağdaş toplumlara dair tespit ve kaygısı, hangi etkinliklerin siyasal müdahaleye açık ya da kapalı, hangilerinin kamusal tartışma dahilinde ya da dışında, hangilerinin işlevsel hangilerinin normatif olduğuna dair işaretler barındırır. Arendt ve Habermas'ın kuramlarındaki bu işaretler, sosyal olana dair ortak bir kaygıyı barındırmakla birlikte aslında normatif anlam üretimi ile işlevsel olanın birbirinden ne şekilde ayrılabilceğinin, sosyal olanın insani etkinlikler içindeki konumunun nereye denk düştüğünün sorgulamaya açık olduğunu da göstermektedir. Öyleyse sosyal olanın, zamanımızın tehdidi olmanın ve kendi sınırları içinde tutulması gereken bir zihniyet olmanın ötesinde ne tür anlamlar barındırdığını sorabiliriz.

Arendtçi ve Habermasçı analitik ayrımlar gerçekliğe uygulandığında, araştırılan nesnenin zorunluluklara ilişkin işlevsel alanda mı yoksa anlamlı eyleme içkin alanda mı olduğu konusunda bir karara ya da ön kabule dayanmak gerekliliği doğar. Zorunluluklarla özgür eylemi ya da normatif olanla olmayan alanları, emekle yaşamı karşı karşıya konumlandırdığımızda ya da bunların birbirini dolayımlayan ilişkisini merkeze almayı bıraktığımızda, felsefe ve sosyoloji arasındaki egemen iş bölümüne yeniden ayak uydurmuş oluruz. Felsefenin normatif, sosyolojinin ise açıklayıcı ya da betimleyici olanla ilgilendiğini teyit eden pozitif-normatif ikiliğiyle sadece bilimsel araştırmaları değil, araştırılan nesneyi de ikiye bölmüş oluruz. Sosyal olan tam da sosyal bilimlerdeki bu iş bölümünün ortasında durur ve aslında sosyal olanın bilgisini edinebilmeye dair temel, epistemolojik bir soruyu öne çıkarır: Sosyal olanı, başka bir deyişle sosyolojinin temel nesnesini, felsefi olarak nasıl ele alabiliriz?²

Sosyolojik bir araştırmada sahanın, bize bir araştırma konusunun toplumsal haritasını vereceğini düşünebiliriz ama bu ancak hangi sorularla yola çıkıldığına bağlıdır. Sosyolojik olarak araştırılan nesne, sadece betimlenecek ve sosyolojik dile çevrilecek bir olgu olarak görülüyorsa, buradaki normatif arayışlar baştan görünmez hale gelir. Bu durum, kendine betimleyici ve açıklayıcı bir rol üstenen sosyolojik araştırmanın bizzat kendisinin neyin görünür ya da görünmez olduğunda doğrudan rol oynaması anlamına gelir. Dolayısıyla sosyal olan, sosyal bilimlere dair epistemolojik sorunun tam kalbinde durur. Betimlemeye çalıştığımız alanda gerçekten normatif bir yönelim yok mudur yoksa sosyal olanı siyasal olandan, iletişimsel olanı sistemsel olandan keskin şekilde ayırdığımız için mi normatif olan görünmez hale gelir?

Sosyal olana dair kavrayış sadece tarihsel bir fenomeni adlandırmakla ilgili değil, işlevsel olanla siyasal olan, zorunluluğa tabi olanla özgürlüğe açılan, sistemsel olanla eyleme açık olan, normatif olanla dönüştürülemez olan arasındaki sınırları belirlemede merkezi bir rol

² Bu soru, sosyal felsefe geleneğinin temel sorusudur. Fransız deneyiminin aksine felsefeden sert bir kopuş yaşamaksızın, felsefeyle birlikte gelişen Alman sosyolojisine dayanan bu gelenek (Fischbach, 2009, s. 31), Karl Marx'tan George Simmel'e, Max Weber'den Georg Lukács ve Frankfurt Okulu temsilcilerine dek birçok düşünürde gözlemlenebilir. Bu geleneğin temel sorunsallarından olan şeyleşme ve yabancılaşma, toplumu sadece verili olanla betimlemek yerine toplumsal patolojileri saptamaya yönelen normatif eğilimin göstergesi olarak yorumlanabilir.

üstlenir. Sosyal bilimler açısından betimleyici olanla normatif olan arasındaki doğallaşmış iş bölümü, kendine biçilmiş mütevazı rolü çürütürcesine bizzat bu ayrımları inşa eder ve yeniden üretir. Oysa sosyal olan, toplumu bütünsel ve eleştirel şekilde kavrayabilmeye olanak tanıyan bir kavramdır çünkü sosyal olan hem verili olanı çözümlenmeyi mümkün kılan görgül kaynak hem de onu dönüştürecek olan normatif arayışların şekillendiği zemindir. Bu çift yönlü karakteriyle sosyal olan, Arendt ve Habermas'ın siyasal ya da iletişimsel eylem için duyduğu kaygının nedeni olduğu kadar öne çıkardıkları özgür, rasyonel, kamusal iletişimin de koşuludur. Sosyal olan, “normatif olanı ilgili olduğu şeyle” (Sayer, 2011, s. 96-97) yani verili olanla bağlantılandırır. Sosyal olanın bu çifte karakterini görmezden gelen tüm yaklaşımlar, sosyal olanın tek boyutlu bir çözümlemesi yapmış olur.

Sonuç

Modern tarihsel bir fenomen olarak sosyal olan, Arendt ve Habermas'ta farklı şekillerde temsil edilmiş olmakla birlikte, işlevsel yönüyle öne çıkan ve kamusalığa tehdit oluşturan bir olgu olarak karşımıza çıkar. Onların sosyal olanı insani etkinlikler içinde konumlandırışları, sosyal olana dair çekinceler taşımakla birlikte bu olguyu sorunsallaştırmak için elverişli bir zemin oluşturur. Sosyal olan, pozitif ve normatif ikiliği doğrultusunda kurumsallaşmış sosyal bilimlerin, bu ikilikten kaynaklı çelişkisinin tam merkezinde yer alır. Değerler ve akıl, siyasal eylem ve zorunluluk, sistem dünyası ve yaşam dünyası gibi ayrımlar hangi olguya hangi gözlüklerle bakacağımıza dair işaretler barındırırken bir yandan da bu ayrımları yeniden tesis eder. Sosyal olan ise görgül ve normatif kapsamıyla bu ayrımların bir tarafına ait olmaktan çok tam merkezinde yer alır. Sosyal olanın normatif kapsamına yönelik sorgulama, aynı zamanda sosyal bilimlerin nesnellik ve normatiflik arasında süregelen temel çelişkisini inkâr etmek yerine, sorunsallaştırmak ve sosyal bilimin merkezine koymak için bir kalkış noktası sunmaktadır.

Kaynakça

- Arendt, H. (2013). *İnsanlık Durumu (The Human Condition - 1958)*. (B. S. Şener, Çev.) İstanbul: İletişim.
- Fischbach, F. (2009). *Manifeste pour une philosophie sociale*. Paris: La Découverte.
- Fischbach, F. (2013). Comment penser philosophiquement le social ? *Cahiers philosophiques*(132), 7-20.
- Habermas, J. (1996). Further Reflections on the Public Sphere. C. Calhoun (Dü.) içinde, *Habermas and the Public Sphere* (s. 421-461). Cambridge, London: The MIT Press.
- Özbek, M. (2015). Giriş: Kamusal Alanın Sınırları. M. Özbek (Dü.) içinde, *Kamusal Alan* (s. 21-90). İstanbul: Hil.
- Pitkin, H. F. (1995). Conformism, Housekeeping, and the Attack of the Blob: The Origins of Hannah Arendt's Concept of the Social. B. Honig (Dü.) içinde, *Feminist Interpretations of Hannah Arendt* (s. 51-81). University Park: The Pennsylvania State University.
- Sayer, A. (2011). *Why Things Matter to People? Social Science, Values and Ethical Life*. New York: Cambridge University Press.
- Vardenberghe, F. (2016). *Alman Sosyolojisinin Felsefi Tarihi*. (V. S. Öğütle, Çev.) İstanbul: Ayrıntı.

KİMLİKSİZ VATANDAŞLIK MÜMKÜN MÜ?

İkbal VURUCU¹

Özet

Vatandaşlık yaklaşımlarındaki değişimlerin kaynağı uluslararası göçler, savaşlar, küreselleşme ve post-modern felsefe olarak belirlemekte ve ulus-devlet vatandaşlığı çok-kültürlü/anayasal/dünya/küresel vatandaşlık gibi yaklaşımlarla ikame edilmesi talep edilmektedir. Bunun yanısıra vatandaşlık çoğulcu etnik/kültürel kimliklerin, cinsel tercihlerin ve toplumsal rollerin hak ve özgürlük talepleri için önemli bir hareket noktası olarak öne çıkmaya başlamıştır. Ulusal vatandaşlık eleştirmenleri, artık, vatandaşlığın ulus-devletin egemen paradigmalarına bağlı şekillenen klasik tanımları ve göndermeleriyle kavramanın imkânsız olduğunu iddia eder. Vatandaşlığın toplumsal değerlerden arındırılması gerektiği varsayımı beraberinde anayasal yurtseverlik gibi kuramlara yerini bırakılması talep edilmektedir. Modern ulus-devletlerde vatandaşlık bireyle devlet arasındaki hukukî ve siyasî ilişki olarak tanımlanmaktadır. Millî kimlik, egemenlik, haklar, ulus-devlet, demokrasi modern vatandaşlığın bileşenlerini oluşturur. Bu kavramların her biri aynı zamanda bir değere içkindir. Bu noktadan hareketle vatandaşlık da söz konusu siyasal ve toplumsal değerlere bağımlıdır. Bu bildiride vatandaşlığın siyasal kimlik boyutunun bir veçhesini teşkil eden vatandaşlık-kimlik ilişkisi tartışılacaktır. Bu bağlamda vatandaşlığın yerel, etnik, kültürel kimliklerden soyutlanarak evrensel bir form kazanması gerektiği yönündeki yaklaşımlar eleştirel açıdan ele alınacaktır. Bu bildirinin amacı da birey temelli ulusal vatandaşlık ile grup temelli çok-kültürlü/küresel/anayasal vatandaşlık kuramlarının siyasal ve toplumsal alanı düzenleme varsayım ve argümanlarını tartışmaktır. Temel varsayımımız ulus-devletin vatandaşlık nosyonunun ülkenin tarihsel ve kültürel değerlerinden arınık olamayacağıdır.

¹ Öğr. Gör. Pamukkale Üniversitesi, Mülkiyet Koruma ve Güvenlik Bölümü, ivurucu@pau.edu.tr

Bu bildiride literatür taraması yöntemi kullanılmış ve eleştirel söylem analizinden destek alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Ulusal Vatandaşlık, Çok-Kültürlü/Anayasal Vatandaşlık, Kimlik, Millî Kimlik, Ulus Devlet, Millet*

Giriş

Bildiride vatandaşlığın siyasal kimlik boyutunun bir veçhesini teşkil eden vatandaşlık-kimlik ilişkisi tartışılacaktır. Vatandaşlığı, anayasal, çokkültürcü ve dünya vatandaşlığı şekillerinden biri ile tanımlamak esas itibariyle günümüz demokratik toplumlarında siyasal kimliği yeniden belirlemek girişimini ifade eder. Bu yaklaşımın ulusal vatandaşlıktan ayrılan yönü nesnesi olarak “milleti/ulus”u değil de toplumsal grupları almasıdır. Benzerliği ise, iki yaklaşımın da bir “siyasal kimlik” öngörmesidir. Bir devlet sınırları içindeki bütün etnik, dinî, kültürel, cinsel grupları ve sosyal statüleri siyasal ve hukukî açıdan eşitleyen/kapsayan ulusal vatandaşlık yaklaşımı yerine, söz konusu farklılıkları “bastırılmış/eritilmiş/yok edilmiş” kabul ederek, “eşit vatandaşlık” politikasıyla grup haklarının siyasal tanınması anlayışını hâkim kılmak amaçlanmaktadır. Söz konusu ulusal vatandaşlık karşıtı vatandaşlık modelinin birbirini tamamlayıcı mahiyette olan önermeleri şunlardır: 1) Vatandaşlık, herhangi bir etnik, dinsel veya kültürel kimliğe referansla tanımlanmamalı. 2) Vatandaşlık, ulus-devletin zincirlerinden kurtarılmalıdır; ulus-devlet siyasal katılımın önünde bir engeldir ve bu sebeple siyasal katılımın genişletilmesi için vatandaşlığın ulustan arındırılması gereklidir. Sayılan önermeler temelinde biçimlenecek vatandaşlık yaklaşımı ulus-sonrası vatandaşlık (*post-national citizenship*) ve ulustan arındırılmış vatandaşlık (*denationalized citizenship*) olarak tanımlanmaktadır (Erdem 2012; Kadıoğlu 2008).

Bildiride belirtilen her iki vatandaşlık yaklaşımı açıklanarak karşılaştırmalı bir değerlendirmeye tabi tutulacaktır. Çalışmada literatür taraması yöntemi kullanılmış ve eleştirel söylem analizinden destek alınmıştır.

1. Kimlik

Kimlik, etnik farklılıklar başta olmak üzere bireyin dinî, kültürel, cinsel farklılıklarını çağrıştırmaktadır. Dolayısıyla kimlik bireysel ve kolektif boyutu söz konusu olan bir olgudur. Aslında kimlik bir kişinin veya grubun hem kendini tanımladığı hem de diğer kişi ve gruplardan farklı gördüğü özgünlüğüdür. Kimliğin görünen işlevi ötekilerden ayırmasıdır. Bireyin kimliğinin oluşumunda bireyler arası ve bireyin grupla ilişkileri, kolektif kimliğin oluşumunda da kolektifler arası ilişki belirleyicidir. Bu ilişkinin etkileşim gücüne, niteliğine ve yoğunluk derecesine göre kimliğin değişimi ortaya çıkar. Değişim ötekiyle ortaklıkların kurulması, yaratılması yönünde olduğu gibi farklılaşma yönünde de olabilir. Zamana ve mekâna bağlı olarak kimlik içeriklendirilir. Tarih ve dil kimliğin bu vasfını inşa eder. İlişki, iletişim ve etkileşim tarih ve dilin başat belirleyici olduğu bilişsel evren tarafından kurulur.

2. Değer Bağımlı Özgünlük ve Değerden Bağımsız Evrensellik

Vatandaşlık konusunda yürütülen tartışmalarda da ortaya konulan vatandaşlık tipolojilerinin söz konusu tipolojiyi kuramlaştıranların yaşadığı toplumsal ve kültürel bağlama göre tarihsel bir perspektifle kuramını inşa ettiği açıktır.

Fransız ve Alman vatandaşlık modelleri Brubaker'in (2009) de karşılaştırmalı titiz tarihsel sosyolojik çalışmasında da yetkin biçimde gösterdiği gibi özellikle son iki yüzyıllık modernleşme sürecinde uluslaşma ve devletleşme birbirinden ayrı ve hatta zıt ulusallık ve ulusal bilinç modelleri geliştirilmiştir. Bu tarihsel özgünlük devlet, toplum ve birey ilişkilerini de özgünleştirmiştir. Ayrılmaz biçimde tarih, toplum, kültür bağımlıdır ve bunlar da kimliği yaratır. Aslında bu iki vatandaşlık modeli bir Alman ve Fransız kimliği kuramıdır. Fakat bu kimlik kuramı sosyo-politik ve kültürel değişmeye bağlı olarak sürekli bir yenilenme içindedir. Brubaker tarihsel süreç içinde vatandaşlıktaki kapsayıcı ve dışlayıcı tutumdaki değişimi devletin büyümesine ve küçülmesine bağlı olarak ülke içindeki sorunların çözümünde de tezahür eden "yapıcı" karakterde görür. Kısacası farklı açıklama modelleri içeren vatandaşlık da tarihselliğe içkin olarak değer bağımlı olarak belirmekte ve işlev görmektedir.

Tarihe ve topluma gömülü olan vatandaşlık olgusu bu özelliğine bağlı olarak özgün yani kimlik bağımlıdır. Birey vatandaşın devletle olan ilişki formu açısından evrensel bir özellik sergilese bu ilişkinin mahiyeti, gelişimi ve toplumsal işlevi açısından özgündür. Her ülkenin farklı vatandaşlık uygulamaları da bu gerçeği gösterir.

3. Vatandaşlığın Ulusal Karakteri

Parekh'e göre, "toprak" "çağdaş devlet"te işlev açısından eşsiz bir öneme sahiptir. Metafizik bir değer atfedilen toprak devletin maddi formudur veya vücududur. Vatandır. Uluslararası alanda, üyelerinin ya da yabancıların aklında nerede başlayıp nerede bittiğine ilişkin hiçbir şüphe yoktur. Çünkü açık ve net bir şekilde sınırlar işaretlenmiştir. Bu toprak sınırları üyelerine coğrafi ve politik kimlik vererek metafizik bir sabitleme sağlar. Devletin belirlenmiş bu sınırlarına girmek diğer varlık simgelerinin de ihlali demektir. Yani devletin topraklarına girmek onun yargı alanına ve yetkisi altına girmek demektir (Parekh, 2002, s.229-249). Vatandaşlık tarihine baktığımızda kavramın "içeren" ve "kapsayan" bakımından sürekli genişleyen bir çizgide varlığını sürdürdüğünü ve bu açıdan esnek ve sorun çözücü bir işleve sahip olduğunu kabul edebiliriz. Nitekim Marshall'ın klasik haline gelen çalışması da sürekli kendilerini yenileyen ve kapsayıcı özelliğini kazanan vatandaşlığı İngiliz vatandaşlığı merkezinde ele alır. Vatandaşlığın gündemdeki bütün modellerinde vatandaşların haklarında sürekli bir artış, dahil etme olduğu görülmektedir. Bu yüzden vatandaşlık varlığını her türlü şiddetli eleştiri ve toplumsal-siyasal değişim dönemlerinde koruyabilmektedir. Bunun bir başka nedeni de "özünde" eşitleyici, kapsayıcı ve bir vatandaşların aidiyetini tahkim eden bir grup kimliği ortaya koyabilme becerisindedir.

Ulus-devlet ve vatandaşlık modern toplumsal-siyasal formlar olarak birbirine bağımlı olgulardır. Ulus-devletin doğuşu ve gelişimi vatandaşlığın doğuşu ve gelişimi ile yöndeş süreçlerdir. Ulus-devletin kapsayıcı, eşitleyici, farklılaştırıcı niteliği vatandaşlık kurumunun işlevidir. Buna göre devlet sınırları içindeki bütün bireyleri kapsamaktadır. Farklılaştırıcılığı ve dışlayıcılığı, kimliğinin sınırları; yani diğer devletin sınırları ile gerçekleşmektedir. Ulus-devletin tasfiye ederek üzerine yerleştiği feodal toplum ve imparatorluk dönemi çoklu, hiyerarşik yani eşitsizlik üzerine kurulu bir düzendir. Ulus-

devlet ise, bütün toplum üyelerinin birey merkezli olarak görülerek eşitlendiği aynı hak, özgürlük ve sorumluluğun sağlanmaya çalışıldığı bir sistem olarak “vatandaşlık kurumu” ikame edilmiştir. Vatandaşlık, hiyerarşik toplumsal grup yapılarının/statülerin işlevsizleşerek tasfiye edilmesine ve toplumda bireyler arası eşitliğin kurulmasını sağlamıştır. Ordu, vergi sistemi, eğitim, kentleşme, sanayileşme, bilimin gelişmesi gibi yenilikler modern devletin yeni bir toplum ve siyasal kimlik, entegrasyon biçimi geliştirmesine yol açmıştır. Koşut olarak hukukun üstünlüğünün sağlanması, eşitlik ilkesini getirmiştir.

Vatandaşlığın gelişmesi, toplumun değişmesi, kentleşme ve sanayileşmenin güçlenmesi ile ulusal kimlik belirleyici/baskın kimlik konumuna erişmiştir. Bununla birlikte ulusal kimliğin ana amacı farklılıkları “yok etmek” olmadığını hukukî ve siyasal açıdan “eşitlemek” olduğunu özellikle vurgulamak gerekir. “Hukukî ve siyasal eşitlik” karakteri bugün de ana ayırıcı kimlik statüsü vasfını sürdürmektedir. Ulusal kimliğin devletin kimliği olması, diğer devletler karşısında da millî bir kimlik statüsünü kazanmasını sağlamıştır. Avrupa tarihi, farklı toplumsal bağlamlarda, değişen düzeylerde olmak üzere, vatandaşlık haklarının farklı toplumsal katmanların, genişleyen hak ve özgürlüklerden yararlanma sürecinin, aynı siyasal birlik içine alınan kasaba, kent ve eyaletlerin kültürel olarak sürekli türdeşleşmesi, giderek daha türdeş nüfus yapılarına kavuşmaları süreciyle paralel gittiği bir deneyime sahiptir (Kaygusuz, 2005, s.205). Eğitim ve sanayileşmenin sağlamış olduğu toplumsal ve kültürel değişimin bir sonucu olan türdeşleşme veya entegrasyon doğal bir süreç olmakla birlikte doğrudan siyasal otoritenin merkezileşme politikası güttüğünü de akılda tutmak gerekmektedir. Modernliğin bu doğal entegrasyon işlevi ABD ve bazı Avrupa devletleri gibi ülkelerde asimilasyonun bir devlet politikası olarak uygulandığı gerçeğini değiştirmemekle birlikte asimilasyonun bu ülkelerde tamamen istenmeyen bir politika olduğunu düşünmek de mümkün değil. Ulus-devletlerin etnik/kültürel kimlikleri yok ettiği ve yeni vatandaşlık kavrayışlarının bu kimlikleri tanıması gerektiği iddiası kendi içinde ciddi çelişkiler içermektedir. Ulus-devletin suçlandığı “asimile etti”, “yok etti” gibi yargılar sonrası “tanınma”dan bahsedilmesi aslında söz konusu farklılıkların “yok edilmediği” aksine varlıklarının “görmezden gelindiği” anlamına gelir ki bu durum da eşitlik politikasının bilinçli bir uygulamasıdır.

Ulusal kimliğin varoluş amacı toplumsal hiyerarşiler karşısında eşitlik sağlamaktır. Bu sebeple tekrar cinsel, etnik, kültürel merkezli egemenlik üzerinden bir eşitlik talep etmek pre-modern dönemin eşitsizliğinin özgürlük adına talep edilmesi anlamına gelir. “Eşitlik, hiyerarşik yapıyı yok eder ve demokrasi, hiyerarşik yapı ile birlikte bulunamaz. Zira demokrasi, vatandaşların egemenliğine dayanan bir siyasal rejim olduğu için eşitlik ve özgürlüğün olmadığı hiyerarşik toplumsal yapılarda egemenlik, farklı toplumsal sınıflar eliyle kullanılır” (Gündoğan, 2016, s.5). Özetle etnik, kültürel, dinî, cinsiyet, ırki, kimlikleri siyasal bir egemenliğin bölündüğü alanlar olarak görmek/talep etmek ulus-devletin ve vatandaşlık kurumunun varlık sebebini inkar anlamına gelir. Üstelik, ortaçağ toplumsal formasyonuna yani hiyerarşik toplumsal düzene dönüştür ki bu da hak ve özgürlükler alanındaki kazanımların kaybı demektir. Schnapper, demokratik ulus fikrini yaratıcı bir ütopya olarak görür. Etnik ya da dinsel –etnik ihtirasları aşmaya, çatışmaları hukukla çözümlenmeye çaba gösterir, ama bununla birlikte, kaçınılmaz olarak, cemaat fikrine çağrıda bulunur (1995, s.13-14).

Ulus-devletin siyasal katılıma engel olduğu ve siyasal katılımı genişletmek için vatandaşlığın ulustan arındırılması gerektiği görüşü (Kadioğlu, 2008, s.31) sıkça dile getirilmeye başlanırken temelinde “siyasal katılımı genişletme”nin yer aldığı bu gerekçe, bireysel bir katılım değil kolektif bir katılım üzerinden kendini temellendirmektedir. Kadioğlu’nun referans aldığı Sassen “Ulustan arındırma” ile ulusal olanın içinde gerçekleşen bir dönüşüme işaret ederken “ulusal olanın” yok olması veya tasfiyesini değil yine aynı aidiyet evreni olan “ulusal olanın kendi içinde dönüşümüyle ilgili olması” açık olarak Kadioğlu’nun kullanımından farklılaşmaktadır. Kadioğlu, “Türk” yani “ulusal olanın” parçalanması şeklinde bir kullanım benimser. Hatta ilgili makalesi “Türk ulusal kimliğini ayrıştırmaya yarayan ‘ötekilerin’ portresi” iddiasındadır (Kadioğlu, 2008, s.33; bu görüşün bir eleştirisi için bkz: Vurucu, 2013). Sözü edilen düşüncede devlet ve milleti birbirinden alakasız, bağımsız, zorla bir araya getirilmiş iki farklı varlık alanı gibi tasavvur edilmesi mevcut dünyanın siyasal gerçekliğinden kopuk “ütöpik” bir tasavvurdur.

Anayasal Vatandaşlığı savunan İçduygu’nun farklılıkların tanınmış olsalar dahi “ortak bir kimlik kodu”na olan ihtiyacı yönündeki şu tespiti de kayda değerdir: “Globalleşme

sürecindeki çoğulcu modern toplumlarda anayasallık ruhu, kültürel (etnik, dinsel, cinsel vb.) farklılık taleplerinin köktenci siyasal stratejilere dönüşmesini engelleyen ve bu taleplerin ‘ortak bir payda ortak bir kimlik kodu’ üzerinde yaşama geçirilmesini sağlayan etik koddur” (İçduygu-Keyman, 2000, s.176). İçduygu, çok kültürlü bir toplum modelini belirleyen, nüfusunun farklı etnik kökenlerden gelen insanlardan oluşması değil, bu insanlar arasındaki toplumsal ilişkilerin belirli bir özgül çerçevede düzenlenmesinin biçimi olarak değerlendirir. Ayrıca sayısal anlamda olmasa bile siyasal güç ilişkileri anlamında başat olan etnik kümenin bu ilişkilerin bütününe belirleme gücünün çok daha fazla olacağı tartışılmaz” (İçduygu, 1995, s.121). Günümüzdeki uluslararası göç, terörizm, iç çatışmalar, savaşlar sebebiyle ulus-devletlerin vatandaşlığa kabul etme şartları sürekli değişiklik arz etmektedir ki, bu da ulus-devletlerle vatandaşlık arasında mutlak, özsel, sınırları kesin çizilmiş, ilkeleri belirlenmiş bir zorunluluk ilişkisi olmadığını göstermektedir. Bir devlete üyeliğin simgesi olan vatandaşlık formel bir nitelik taşıırken, sosyo-politik ve kültürel bir kategori olarak millete üyelik içkin bir özelliktir. Ancak vatandaşlık, sadece yasal statüsüyle sınırlı değildir, aynı zamanda bireyin topluluğa eklemlenmesi ve siyasal kamusal olanla kurduğu ilişkinin de ifadesidir.

4. Kimlik ve Vatandaşlık

Millî kimlik yerine “anayasal yurtseverlik” gibi kuramlara yerini bırakılmasının talep edilmesi vatandaşlığın eski Grek toplumundan beri bir kimlik anlamına geldiği gerçeğini yok saymaktır. “Vatandaşlık” kavramı bir kimliğe mündemiç bulunduğu için “kimlikten arındırılmış bir vatandaşlık” önerisi için yeni kavramların bulunması gerekmektedir. Ulus-devlet vatandaşlığının dışlayıcı, farklılaştırıcı niteliği vurgulanırken bunun yerine her biri aynı mantık örgüsüne sahip çok-kültürlü/anayasal/teritoryal gibi vatandaşlık modellerinin önerilmesi, aslında, eleştirilen duruma düşmektir. Çünkü, vatandaşlığın asli işlevi kendi üyelerini eşitlerken, içerlerken aynı zamanda kendi üyesi olmayan başka vatandaşlık kümesi mensupları ile farklılığını vurgulayarak dışlamak, sınırlarını belirginleştirmektir. Şayet uzayda yeni bir yaşam keşfedilmediyse dünya vatandaşlığının bir anlamı yoktur. Kültürleri kaldırmak, dilleri tekleştirmek amaçlanmıyorsa dünya vatandaşlığının bir işlevi olmayacaktır. Son kertede “dünya vatandaşlığı” da “vatan”a mensubiyeti, bir siyasal kimliğe mensubiyeti ifade etmesi açısından dışlayıcıdır;

ötekileştiricidir. Burada sorun “öteki” kavramının negatif bir içeriğe hapsedilmesindedir. Oysa öteki birbirimizin bilincine varmamız, kendimizi tanımamız, ilişki kurarak geliştirmemiz gibi olumlu bir içeriğe de sahiptir. Köktürk’e göre, ortak dünyamızda öteki, bizimle beraber varolan, bizimle aynı varolma hakkına sahip, kendisine karşı sorumluluk ve bağlılık duyduğumuz mensuplardır. Onlar olmaksızın ortak dünyamızı inşa edemeyeceğimizi baştan – zımnen de olsa- kabul ederiz. Ama etnik tasarım dünyasında öteki, ona benzemekten ya da onunla benzeşmekten kaçınılması gereken özne haline gelir (Köktürk, 2016; Köktürk, 2005, s.149).

Sonuç

Vatandaşların kendi aralarında ve devletle olan ilişkilerinde bireysellik esastır. Birey, siyasal toplumun bir üyesidir ve siyasal ve kamu haklarını kullanır. Hak temelli vatandaşlık iki biçimde tezahür etmektedir. Birincisi, hakların verili ve kazanılmış statülerine bakılmaksızın bütün insanlığa kazandırılması gereken insan haklarından yola çıkar. İkincisi ise, cemaatçi vatandaşlık ve haklar yaklaşımı; yani bireyin mensup olduğu gruba bağlılığı ölçüsünde haklarla donatılması gerektiğini savunur. Ulusal vatandaşlığa alternatif olarak sunulan modelin farklılaştırıcı özelliği hukukî, siyasal olarak eşit, soyut bireylere göre tasarlanmış olan ulusal vatandaşlığın cemaat, tekil özellikleri taşıyan kolektif/grup kimliklerine ikamesini öngörmesidir. İktidarın, egemenliğin kaynağının “millete” aktarılması ile birlikte söz konusu egemenliğin eşit olarak kullanılması için geliştirilen strateji vatandaşlık kurumudur. Modern ulus-devletlerde vatandaşlık bireyle devlet arasındaki hukukî ve siyasî ilişki olarak tanımlanmaktadır. Böylece yerel, tikel kimliklerin ötesinde bir vatandaşlık kimliği de bütün ülke insanının ortak kimliği haline dönüşmüştür. Hukukun üstünlüğünün bir ilke olarak koşulduğu siyasal sistemde vatandaşlığa ilişkin temel ilke ve kurallar anayasal hükümlerle düzenlenmiştir. Bireyi koruyan ve kollayan bu ilişki biçimi eski düzene kıyas kabul etmez bir insan hakları kazanımını ortaya koymuştur. Başka bir deyişle vatandaşlığı siyasal kimlik, hukukî statü, hak sahipliği, sosyal ve kültürel kimlik, katılımcılık boyutları anayasayla düzenlenmiştir. Bugün siyasal ve sosyal kuram alanında vatandaşlık tartışmaları millî kimlik, egemenlik, haklar, ulus-devlet, demokrasi yani modern vatandaşlığın bileşenleri ekseninde yeniden canlanmıştır. Vatandaşlığın da söz konusu siyasal ve toplumsal değerlere bağımlı olması

vatandaşlığın içeriğinin ve öznesinin yeniden kurulması gibi bir çabayı beraberinde getirmiştir. Ulus-devletin dayandığı toplumsal zemin olan “millet”in çoklu bir toplumsal formasyona, millî kültürün çok kültürlülüğe, birey vatandaşlığın grup vatandaşlığına evrilmesi yeni tartışmaların da özünü ve yönünü gösterir. Fakat burada dikkat edilmesi gereken bir husus söz konusu modern olguların işlevlerinden kaynaklanan bir yetersizlikten ziyade “olan” değil de ideolojik saiklerle sadece “arzu edilen”in peşine düşülmesidir. Yani bir millet olgusunda veya bir vatandaşlık kurumunda görülen yetersizlik, çözülme, çöküş, yok olma gibi olguların varlığı değil sadece tahayyül edilen çöküşten hareketle bir modelin tasarımı vardır.

Vatandaşlık aracılığıyla yerel ve cemaat aidiyetlerinin üstünde yeni bağılıklar oluşturarak yeni bir toplumsal bütünlük tesis eden ulus-devletler, kültürel ve hukukî boyutları ile toplumdaki farklılıkları koruma konusunda en iyi örgütlenme modeli olarak mutlak iyiyi sunmadığı açıktır. Bununla birlikte etno kültürel ve dinî farklılıkların korunması ve sürekliliğinin sağlanması konusunda mutlak kötüyü temsil etmediği de tarihsel deneyimle sabittir. Avrupa özelinde premodern dönemdeki siyasal modellerle kıyaslandığında eşitliğin sağlanması ve sosyolojik olarak farklılıkların korunması konusunda, sürekli kendini yenileyen özelliğiyle, ulus-devletlerin ve bileşenlerinin kazanımlarını görmezden gelmek doğru bir tutum değildir.

Kaynakça

- Akça, G. (2013). Devletler, Toplumlar ve Çoğulculuk Tartışmaları: Gerçekler ve Kurgular. Yeni Türkiye Dergisi. 50. 478-491.
- Brubaker, R. (2009). Fransa ve Almanya’da Vatandaşlık ve Ulus Ruhu. Çev. Vahide Pekel. Ankara: Dost Kitapevi.
- Erdem, F.H. (2012). Yeni Anayasaya Doğru: Vatandaşlık Osmanlı-Türkiye Anayasalarında Ve Yeni Anayasada Vatandaşlık. SETA Analiz.
- Gündoğan, A.O. (2016). Demokrasi ve Kabul Görme Sorunu. <http://www.aliosmangundogan.com/PDF/Bildiri/Ali-Osman-Gundogan-Demokrasi-ve-Kabul-Gorme-Sorunu.pdf> (Erişim Tarihi: 21.10.2016).

- İçduygu, A. & Keyman, E. F. (2000). Globalleşme, Anayasallık ve Türkiye’de Vatandaşlık Tartışması. E.F. Keyman & Ali Yaşar Sarıbay Global Yerel Eksende Türkiye, içinde. (Ed.). İstanbul: Alfa.
- İçduygu, A. (1995). Çokkültürlülük: Türkiye Vatandaşlığı Kavramı İçin Toplumsal Bir Zemin. Türkiye Günlüğü. 33. 117-126
- Kadıoğlu, A. (2008). Vatandaşlığın Ulustan Arındırılması: Türkiye Örneği. (Çev. Can Cemgil). Kadıoğlu, Ayşe (Haz.). Vatandaşlığın Dönüşümü: Üyelikten Haklara. İçinde. İstanbul: Metis.
- Kaygusuz, Ö. (2005). Modern Türk Vatandaşlığı Kavramının Erken Öncülleri: Millî Mücadele Dönemi’nde Ulusal Vatandaşlığın Kuruluşu. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi. 60 (2). 195-217.
- Köktürk, M. (2005). Hedef Ülke Türkiye’de Birey, Toplum ve Siyaset. Ankara: Tek Ağaç Yayınları.
- Köktürk, M. (2016). Millet Ve Milliyetçilik: Eleştirel Yazılar -1. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Parekh, B. (2002). Çok Kültürlülüğü Yeniden Düşünmek, (Çev). Bilgi Tanrıseven, Ankara: Phonix.
- Schnapper, D. (1995). Yurttaşlık Cemaati: Modern Ulus Fikrine Dair. Çev. Özlem Okur. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Vurucu, İ. (2013). Ulus-Devlet Polemiği: İbretlik Bir Panorama. 21.Yüzyılda Sosyal Bilimler Dergisi. 1 (3). 1-17.

TOPLUM KURUCU BİR KAVRAM OLARAK İLETİŞİM

Selman Yarcı¹

Özet

Sosyolojik bir olgu olarak iletişimin toplumların varlığının ve devamının ne şekilde mümkün olabildiklerini anlamak için baş vurulabilecek temel bir kavram olup olamayacağı sorusu ufuk açıcı bir soru olabilir. Bu bağlamda iletişim kavramını sadece bilgi, duygu ve düşüncelerin aktarıldığı bir süreç olarak tasarlamak yerine toplumsal olanın inşasının gerçekleşmesinin taşıyıcısı olan haddizatında bir olgu olarak ele almak iletişim sosyolojisi açısından daha mümbit bir düşünsel alanın imkanlarını bizlere açabilir.

Luhmann sosyolojisi içerisinde üretilmiş olan iletişim kavramı klasik iletişim kuramlarından farklı olarak iletişimi toplumsal yapıların varlığını sağlayan bir bilgi işleme süreci olarak tanımlamaktadır. Buradan hareketle iletişim kavramı ile toplumsal olanın inşası arasındaki ilişkinin kurulabileceği iddia edilebilir. Luhmann sosyolojisi içerisinde kurulan iletişim kavramı açısından toplumsal yapının karmaşıklaşması ancak ve ancak karmaşıklaşmış bir iletişime paralel olarak var olabilir. Dolayısıyla günümüz toplumlarının karmaşıklık düzeyi de ancak yine bu karmaşıklık düzeyinin taşıyıcısı olan -daha karmaşık- bir iletişim ile mümkündür. Başka bir anlatımla toplumun karmaşık yapısı içerisinde var olmak söz konusu bu karmaşıklığı inşa etmeye uygun bir iletişim ile mümkün olabilmektedir.

Bu çalışma, öncelikle günümüz karmaşık toplumlarının formasyonunda yaşanan değişimleri, toplumu iletişimin kapsayıcı üst kavramı olarak ele alan luhmann sosyolojisinden hareketle ele alarak, sosyal alanın yeniden düzenlenmesi ile iletişim arasındaki ilişkiyi konuyla ilgili literatürden hareketle ele almayı hedeflemektedir.

¹ Dr.Öğr.Üyesi, Yalova Üniversitesi, Çınarcık MYO, Sosyal Hizmet ve Danışmanlık Bölümü, selmanyarci@gmail.com

Anahtar Kelimeler: *İletişim, N. Luhmann, Toplumsal Organizasyon, Toplumsal İletişim.*

1. İletişim

İletişim aslında tanımlanması oldukça zor ve karmaşık bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu bu zorluk iletişimin toplumları var eden sosyal bağların kurucu ve taşıyıcılarından biri olarak görülebilmesi sebebiyledir. Başka bir ifadeyle toplumlar kendilerini var eden toplumsal ağlarını iletişim sayesinde şekillendirip sosyalizasyon süreciyle aktarırlar. Bu sayede iletişim toplumsal nesnellüğün önde gelen belirleyicilerinden bir olarak karşımıza çıkar.

En genel hatlarıyla iletişim, “bireyin ya da toplumun kodlamalar yardımıyla iletişim ortamlarını kullanarak verinin kaynaktan hedefe aktarımı olarak tanımlanmaktadır” (Yengin, 2014, s.21). İletişim ile ilgili geleneksel öğretisi, gönderici ile alıcı arasında iletilen bir gönderinin varlığını düşünmeyi gerekli kılmaktadır.

14. Yüzyılda Fransız dilinde, 15. yüzyılda İngiliz dilinde ortaya çıkan İletişim (communication) sözcüğünün anlambilimsel gelişimi, ..., iki anlayış arasında gelişir. Latince communicare'den gelen sözcük, katılmak communier (fiziksel anlamda da katılmak) düşüncesiyle bağdaştırılır. Paylaşım düşüncesi, taşıma tekniklerinin (yolcu arabası, tren, otomobil) ve bireylerarası ya da toplu ilişkiler tekniklerinin (telefon, basın) gelişimiyle aktarım ve geçiş aracı düşüncesi yararına giderek silinir. Sözcük bugün hem bir ülküyü, hem bir ütopyayı (aynı mantık dilini paylaşmak ve/ya da aynı topluluğun parçası olmak) hem de işlevsel değiş-tokuş eyleminin tüm boyutlarını dile getirir: Değiş-tokuş edilen nesne ya da içerik (bir bildiri sunmak), kullanılan teknikler (sözlü, yazılı vb. iletişim araçları) ve bu teknikleri ulusal ya da yerel medya biçiminde işleten ekonomik örgütler (Disney şirketi bir 'iletişim şirketi' olarak değerlendirilir) (Maigret, 2014, s.40).

Günümüzde iletişim kavramını anlamakta geçerli olan *değiş-tokuş* ya da *aktarım* düşüncesinin yanında aynı zamanda iletişimin toplumsal işlevleri de önemlidir. Söz konusu bu işlevlerin başında toplumu var eden sosyal nesnel gerçekliğin yeniden

üretildiği düzenliliklere katılım manasında toplumda entegrasyon sağlayıcı özelliğinin ön plana çıktığı söylenebilir. Toplumun bir parçası olabilmek sosyalizasyon sürecindeki başarıya koşut olarak gerçekleşen bir hayatta kalma aracı olarak iletişimi daha da ön plana çıkarmaktadır. Bunun sebebi iletişimin hangi sosyal bağın seçilmesi gerektiğine ya da seçilebileceğine yönelik bir yönerge işlevi görmesidir. Böylece benzerler ve ötekiler arasındaki farkın tanınması ve toplumsal entegrasyon şansı artırılmış olur.

2. Bireysel versus sosyal referanslı bir kavram olarak iletişim

Özel alanla kamusal alanın birbirine bağlanması iletişimin hem psikolojik ve hem de sosyal süreçleri eş zamanlı üretmesiyle ilişkilendirilebilir. Farklı bir anlatımla iletişim sürecinin sadece ve sadece bir gönderinin taşınma süreci olarak kurgulanması kişinin ortaya koyduğu eylemin sosyal bağlamından koparılması anlamına gelir: Buradan hareketle klasik gönderici alıcı modelinde yer alan iletişim kavramının temelinde iki bireysel bilinç arasında gerçekleşen ya da en azından sosyal alan dışında gerçekleşen bir süreç olarak kavrandığı iddia edilebilir. Sosyolojik açıdan burada önemli olan her iki bireysel bilincin taşınan gönderiyle nasıl ilişkilendiklerinden ziyade bu kişilerin iletişim sürecini neden belli bir şekilde seçtikleri ve -nasıl gerçekleşmiş ise o şekilde- karşılıklı olarak var edebildikleridir.

Bir taraftan bireyin davranım isteği diğer taraftansa sosyal olanın gözetimi arasındaki gerilim eylemin sosyal motivasyonunu, normları, değerleri ve beklentileri meydana getirir (Nassehi, 2011, s.47-48). Bu manada sosyal *praxis* bir eylemin sosyal bir olgu olarak var olmasını sağlayan daha doğrusu onu o şekliyle zorunlu kılan sosyal éntitenin betimlenmesidir. Farklı bir anlatımla weberyen bir kavram olarak tanımlanan sosyal eylem kişilere ait eylemlerin sosyal bir anlam içerisinde birbirlerine bağlanması sonucu ortaya çıkar. Bu çerçevede kişinin davranışı birey üstü bir güç olan sosyal olan tarafından belirlenir.

Davranışları münferit bireysel eylemler olarak davranış kalıplarını da sosyal alanda meydana gelen söz konusu bu münferit eylemler toplamının benzerliğini sağlayan bir şema olarak kavramak yerine davranışların belli durumlarda anlaşılır/beklenir bir şekilde

daima diğerk davranışa bağlanan bir davranış zinciri içerisinde var olmasını sağlayan bir süreç olarak iletişim kavramı tasarlanabilir. Tamda bu noktada iletişimin birbirlerine bağlı sosyal eylemleri anlamının yolu olarak yeniden tanımlanıp tanımlanamayacağı sorusu ufuk açıcı bir soru olarak karşımıza çıkabilir (Nassehi, 2011, s.48).

3. Luhmanncı iletişim kavramının sosyolojik imkânları üzerine

Luhmann'ın iletişim kavramına yönelik yaklaşımı ana akım iletişim kuramlarından farklı olarak iletişimi toplumu var eden temel bir sosyal süreç olarak kavramayı salık vermektedir. Söz konusu bu iletişim kavramı gönderici ile alıcı arasında gerçekleşen bir aktarım sürecini değil aslında hangi seçeneğin olmayacağına yönelik bir seçimin gerçekleştiği öznesiz -yani bireysel bilincin dışında- bir sosyal süreci tanımlamak için kullanılmaktadır (Vester, 2010, s.92; Martin, 2010: 122-123).

Bilginin bir canlıdan diğerine (veya bir bilinçten diğerine) “taşınması” imkansızdır. Bu nedenle iletişim aktarım süreci olarak tanımlanamaz. Bilgiler her zaman sistem içre kurgulanmış zaman farklarıdır, zira sistemlerdeki farklılıklar, kendi referanslarının ve yabancı referansların karşılaşmasından kaynaklı, ama her daim sistem içre işlenen işaretlerdir (Luhmann, 1998, s.194).

Luhmann'ın sosyolojik ilgisi sosyal konumlar, davranış olasılıkları, hiyerarşiler ve bu sosyal sistemlerin incelenebilmeleri ve tarif edilebilmeleridir. Ancak bunlar ancak ve ancak bir iletişim ile meydana gelebilen olgular olarak kavranmalıdırlar. Farklı bir anlatımla toplumda var olan etkileşim ve organizasyon sistemleri söz konusu bu sistemler arasında meydana gelen, “olabildiğince geniş kapsamlı bir iletişimi ifade etmektedir”. En geniş kapsamlı sosyal sistem olan toplum farklı işlev ve örgütlenmeleri içerisinde barındırır. Özellikle karmaşıklaşmış işlevsellikleri karakteristik bir özellik olan modern toplumlar içerisinde var ettikleri herhangi bir etkileşim sistemine dayanılarak analiz edilemezler. Modern toplum ne tek bir etkileşim sistemidir nede etkileşim sistemlerinin toplamıdır (Alver, 2011, s.147). Luhmann'a göre (1995, s.114) “davranış değil, sadece

iletişim kaçınılmaz ve aynı zamanda sosyal bir durum kendini oluşturduğunda zorunlu olarak devreye sokulan bir sosyal işlemdir”.

Bu manada iletişim anlamın kabulü ya da reddi ile alakalı değil anlamın seçimi için gerekli olan bağlantıyla alakalıdır. İletişim süreci içerisinde farklı ihtimaller arasında seçim yapan gözlemcinin seçimi yine onun sahip olduğu sosyal sistemin referansı/bağlamı çerçevesinde şekillenir. Bu çerçevede iletişim temel olarak iki aktörün -Ego ve Alter- seçimlerinin birbirine bağlanması sürecidir (Rommerskirchen, 2014, s.194-195).

Ona göre [Luhmann] iletişim toplumun temel birimidir. Buna göre iletişim, farklı ihtimaller arasında seçme zorunluluğunu içeren bir süreçtir. Başka bir ifadeyle iletişim, seçimleri süreçlendirmenin adıdır. Bu manada iletişim bilgi/malumat (Information), haber/bildirim (Mitteilung) ve anlamadan (Verstehen) oluşur. Dolayısıyla iletişim malumatın seçimi, haberin seçimi ve anlamı oluşturan kabulün seçimidir (Yarç, 2018, s.55).

İletişim süreci açısından önemli olan bilginin içeriği değil işlevsel olarak seçimin kendisidir. Toplumu yeniden üretmek noktasında ihtiyaç duyulan bilgi ancak iletişim yoluyla var olabildiğinden sosyal nesnel düzenin inşası için kaçınılmaz bir sosyal süreçtir. İletişim içerisinde gerçekleşen seçim süreci neticesinde toplumsal failer tarafından farklı şekillerde talep edilebilecek bir *artık hafıza* oluşturulur. Bu çerçevede iletişim her zaman bir öncekine bağlanan sürekli ve karmaşık bir seçim süreci ve kendinden sonraki iletişimler için gerekli bağlantı ön koşulunu oluşturur (Dittmar, 2011, s.31, s.69). Böylece bir diğerine bağlanan sonsuz iletişim süreci içerisinde oluşan artık hafıza davranışların oluşmasını sağlayan bağlamı ortaya çıkartmış olur. İleride davranışlara tevil edilebilecek olan söz konusu sonsuz seçim süreci olarak iletişim hem göndericinin hem de alıcının aktif olarak sürece katılmalarını gerekli kılar.

Toplumları var eden örgütlenme ve organizasyon karmaşıklıkla toplumda yer alan seçim olasılıkları da buna paralel olarak karmaşıklaşır. Farklı kavramlarla ifade edilecek olursa toplumsal organizasyonun karmaşıklaşmasıyla bilgi işleme süreçleri yani iletişim

de karmaşıklaşır. Bunun sebebi her toplumun kendini var eden formasyon biçimini taşıyabilecek şekilde iletişimini oluşturmasıdır ya da bir toplumun organizasyon şekli ancak söz konusu o toplumun seçim olasılıklarının ne şekilde düzenlendiği ile yakından ilgilidir: Karmaşık seçim süreçleri -yani karmaşık iletişim-, karmaşık toplumsal organizasyon. Her toplumun tarihsel süreç içerisinde gelişimi nesnel şartlar çerçevesinde oluşturulmuş seçenek (Variation), seçim (Selektion) ve yeniden dengeleme (Restabilisierung) arasındaki döngüsel karakterli süreç içerisinde belirlenir (Luhmann, 1998: 570-573). İleri düzeyde farklılaşmış işlevsel farklılığa sahip toplumsal organizasyon olan modern toplumlar söz konusu bu karmaşıklık içerisinde yer alan bağlantı ve seçimleri işleyebilmek/süreçlendirebilmek için söz konusu bu karmaşıklığı azaltabilecek ya da düzenleyebilecek türden bir bilgi işleme işine ihtiyaç duyarlar. Dolayısıyla karmaşık bir toplum ancak yine karmaşık bir bilgi işleme sürecinin neticesi olarak var olabilir. Bu ise iletişim sürecinin veriminin artırılması ile mümkündür.

Başka bir ifadeyle medeniyet ve onun doğurduğu neticeler, insanlar arasındaki iletişimin kendi tabii şartlarından ayrılaşmasının biri ürünüdür. Meseleye sosyokültürel evrim açısından bakıldığında toplumsal sistemin çevresini çok derin şekilde değiştirdiği ve bu değişimin neticesinde toplumsal sistemin ayrılaşmasını sağlayan şartların da değiştiği görülmektedir. Bu değişim sonucu ortaya çıkan yeni duruma intibak edebilmenin yegane vasıtası olarak yine sadece iletişim yer almaktadır. Bu noktada ortaya şu soru çıkmaktadır: Şimdiye kadar iletişimin başarıyla gerçekleşmesini sağlayan [bilimsel hakikat, hukuki yaptırım gücü ve para gibi] geleneksel şartlar yeni çıkan bu duruma intibak edebilecekler midir? Eğer edebilecekse bu nasıl gerçekleşecektir? (Luhmann, 2002, s.21-22).

Sonuç

Her ne kadar Luhmann'ın öz üretimli sistem kuramı ve bu kuram içerisinde üretilmiş yaklaşımlar eleştirilerden vareste olmasada luhmannncı toplum analizinin temelini oluşturan iletişim kavramının özel bir ilgiyi hak ettiği düşünülebilir. Söz konusu bu

ilginin temel sebebi -belki biraz fazlaca eleştiriye muhtaç ama yinede- iletişimi *sui generis* bir sosyal olgu olarak kavramak için gerekli araçlar sunuyor olmasıdır.

İletişim kavramına yönelen sosyolojik ilgi onun toplumsal olanın inşasındaki rolü üzerine odaklanmalıdır. Bu çerçevede luhmann sosyolojisinin iletişim kavramının onun *bireysel bilincin dışında ve zorlayıcı* bir olgu olarak kurulmasını sağlayacak bir anlayışı sunduğu iddia edilebilir. Bu çerçevede iletişim, birbirine bağlı sosyal eylemleri anlamının bir aracı olarak düşünülebilir. Böylece iletişimin gönderici ile alıcı arasında var olan bir etkileşimden daha fazla bir sosyal varlık olarak düşünülmesinin yolu açılmış olur.

İletişim, bir anlama sorunu değil; gündelik hayatta yer alan seçim olasılıklarının karmaşıklığıyla başa çıkma sorunudur. Örneğin yüz yüze iletişimin düzeyindeki karmaşıklık düzeyine sahip bir toplumla kıyas edilemeyecek bir bilgi birikimi ve karmaşıklık düzeyine sahip günümüz modern toplumlarında önemli olan bilgiye ya da seçim olasılıklarına sahip olmak değildir. Önemli olan devasa boyutlara ulaşmış bilgi birikiminin karmaşıklığının azaltılması/düzenlenmesidir. Her toplumda var olan iletişim şekli özel olarak söz konusu bu karmaşıklıkla başa çıkmak üzere evrimleşmiştir.

Daha farklı bir anlatımla toplum – Luhmann sosyolojisi çerçevesinde aslında iletişim- ve iletişim araçları arasındaki ilişki bu noktada belirli toplumsal ve tarihsel bağlamda farklılaşan ve dögüsel olarak birbirlerine bağlanan ve bu şekilde üretilen bir ilişkidir. Yazının icadıyla başlayan ve devamında günümüz Gerçek Zamanlı Elektronik İletişim (GZEİ) teknolojileriyle bambaşka bir boyuta ulaşan iletişim araçları, iletişimi oluşturan *farklılaşmanın* ve tabi ki farkların farkına varmayı sağlayan *gözlem*in evrilmesi sürecini de beraberinde getirmiştir. İletişim araçlarındaki evrim aslında gözlem evrimi manasına gelmektedir ki bu ancak işlevsel olarak farklılaşmış toplumların iletişim özelliğidir. Bu bağlamda yazı ile birlikte gözleyenler, diğer gözleyenleri gözleme fırsatı bulmuşlardır. GZEİ teknolojileriyle birlikte ise bu evrim bir sonraki aşamaya geçmiştir.

Kaynakça

- Alver, F. (2011). Niklas Luhmann. Barış Çoban (Ed.), Kadife Karanlık 2. 21. Yüzyıl İletişim Çağını Aydınlatan Kuramcılar. Ayna Şövalyeleri içinde (s.141-172). İstanbul: Su Yayınları.
- Dittmar, J. F. (2011). Grundlagen der Medienwissenschaft. Berlin: Universitätsverlag der TU Berlin.
- Luhmann, N. (1995). Soziologische Aufklärung 6. Die Soziologie und der Mensch. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Luhmann, N. (1998). Die Gesellschaft der Gesellschaft. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Luhmann, N. (2002). Refah Devletlerinin Siyaset Teorisi. İstanbul: Bakış Yayınları.
- Maigret, E. (2014). Medya ve İletişim Sosyolojisi. İstanbul: İletişim.
- Martin, D. (2010). Überkomplexe Gesellschaft. Eine Kritik der Systemtheorie Niklas Luhmanns. Münster: Westfälisches Dampfboot.
- Nassehi, A. (2011). Soziologie. Zehn Einführende Vorlesungen. Wiesbaden: VS Verlag.
- Rommerskirchen, J. (2014). Soziologie & Kommunikation. Theorien und Paradigmen von der Antike bis zur Gegenwart. Wiesbaden: Springer VS.
- Vester, H. G. (2010). Kompendium der Soziologie III: Neuere soziologische Theorien. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Yarcı, S. (2018). Sosyal Hareketler Reloaded: Dijital Çağda Sosyal Hareketlerin Yapısal Dönüşümünün Luhmanncı Analizi. Salih Batal (Ed.), Sosyal Bilimlerde Akademik Çalışmalar ve Değerlendirmeler içinde (s.49-72). Ankara: Gece Kitaplığı.
- Yengin, D. (2014). Yeni Medya ve Dokunmatik Toplum. İstanbul: Derin Yayınları.

İŞ YAŞAMINDA BİREYİN ÖZNELEŞME, “KENDİ OLMA” DENEYİMİ-İKİNCİL GRUPLARA SOSYOLOJİK BİR BAKIŞ¹

Ayşegül Yazar²

Özet

Bu çalışma, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı bünyesinde hazırlanan “Bireylerin Grup Baskısına Karşı Direnme ve Özneleşme Deneyimleri” (2018) başlıklı yüksek lisans tez çalışmasının bir bölümüne dayanmaktadır. Bireyin ikincil (resmi) grup yaşamı ve bu grup yaşamındaki diğer kişilere ilişkin tavır alış şekilleri çalışmanın nüvesini oluşturmaktadır. Buna bağlı olarak ikincil sosyal grupların birey üzerindeki etkilerini anlamlandırmak adına, çalışma ortamı, iş hayatı içerisindeki ast-üst ikincil grup deneyimi sahibi olan katılımcıların özneleşme deneyimleri ve özneleşmeyi nasıl konumlandıkları konusu ele alınmaktadır. Belirtilen bu konuyu araştırılmaya değer kılan husus, literatürde sosyal grup çalışmalarının psikoloji temelli açıklamaları olmasına rağmen konuya ilişkin sosyolojik bir bakışın eksik kalıyor oluşudur. Bu kapsamda çalışmada öncelikli olarak şu soruların cevabı aranmaktadır:

1. Kişinin bireyleşme deneyimi iş grubuna bağlılığı ile birlikte aynı anda sürdürülebilir bir şey midir?
2. Kişilerin kendi iş grubu yaşantılarında gerçekten bir bireyleşme deneyimleri var mıdır ve onlar bireyleşmeyi sorgulamakta mıdır?

¹Bu çalışma, 2018 yılında Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı bünyesinde hazırlanan “Bireylerin Grup Baskısına Karşı Direnme ve Özneleşme Deneyimleri” başlıklı yüksek lisans tez çalışmasının bir bölümünden, tezin nitel verileri ışığında türetilmiştir.

²Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, Doktora Öğrencisi, aysegulyazarr@gmail.com

3. İş grup yaşantısı hangi alanlarda bireylere az veya çok bir bireyleşme alanı sağlamaktadır?

4. Eğer iş grubu bireylere bu bireyleşme ve kendisi olma alanını sağlamıyorsa bireyler bunu elde edebilmek adına ne yapmakta, nasıl davranmakta, nelere karşı çıkmakta ve bireyleşmelerini nasıl elde etmektedirler?

Anahtar Kelimeler: *İş Yaşamı, Grup Baskısı, Bireyleşme Deneyimi.*

1. Araştırmanın Yöntemi

Çalışmanın odağında bulunan kuramsal tartışmaların ima etmekte olduğu birey vasıfları dikkate alınarak kendileri ile mülakat yapılmış olan bireyler, yaş, cinsiyet ve eğitim düzeyi olmak üzere üç temel tanımlayıcı vasfın alt kümelerinin oluşturduğu toplam 18 kümedeki tanımlayıcı vasıflara uygunluk taşıyan bireyler arasından seçilmişlerdir. Yaş vasfi itibarıyla katılımcılar 21-55 yaş aralığında bulunanlar arasından seçilip alt kümeler (i) genç (21-25 yaş aralığı), (ii) genç yetişkin (25-35 yaş aralığı) ve (iii) yetişkin (35 ve üstü yaş aralığı) olarak belirlenmiştir. Cinsiyet (i) kadın, (ii) erkek; öğrenim durumu bakımından ise (i) temel öğrenim, (ii) lise, (iii) üniversite ve üstü olmak üzere üç alt küme oluşturulmuştur. Mülakatalar esnasında her bir kümeden en az üç bireyle olmak üzere toplam 54 bireyle mülakat yapılmıştır.

Araştırma sonucunda, kişilerin iş hayatlarında özneleşme deneyimlerini etkileyen ve grup baskısını üzerlerinde hissetmelerine neden olan belirli unsurlara ulaşılmıştır. Bunlar; cinsiyet, kişinin iş yerindeki konumu, iş yerindeki kıdem (çalışma süresi), iş etiği, işletmenin kurumsal ve büyük ya da küçük orta boyutlu olup olmaması gibi etkenlerdir. İş yaşamındaki bireye dair araştırmadan çıkarılabilecek en önemli sonuç ise, bireyin özneleşme deneyimini gerçekleştiremediği ve hatta çoğu zaman “boyun eğme” davranışı sergilemek suretiyle özgürlüğünün kısmen engellendiğidir.

2. Çalışma Kavramının Tanımı

Çalışma veya iş kavramları hem tarihsel süreçte pek çok dönüşüm geçirdiğinden hem de kültürel ve toplumsal açıdan farklılaştığından tanımlanması zor kavramlardır. Kelime anlamları olarak ise Batı dillerinde “travail” Latince’de ise, işkence aletini ifade eden “tripaliun” dan türediği görülmektedir. Dolayısıyla farklı dillerde de ortak benzer anlamları karşıladığını söylemek yerinde olacaktır. Genel olarak işkence, acı çekme veya yorgunluk gibi anlamları ifade eden kavramın sosyolojik ve psikolojik açıdan pek çok farklı tanımı yapılagelmiştir (Keser, 2015, s.2). Bu tanımlardan kısaca bahsetmemiz gerekirse;

“Çalışma, yapmamız gereken ve bizim de yapmamayı tercih edebileceğimiz ancak yaptığımız takdirde de karşılığında ücret bekleme eğiliminde olduğumuz şeydir” (Grint, 1998, s.14). Bir diğer tanıma göre “Çalışma, bir kişinin diğer kişilerin faydalanacağı bir mal ve hizmeti üretirken göstermiş olduğu çabadır” (Arslan, 2001, s.49). Çalışmayı “Bir kullanım değeri olan mal veya hizmet üreten her türlü etkinlik” (Bremond & Galedon, 1981, s.168) olarak tanımlayan Bremond ve Galedon’a göre, insanların yarar sağlamak adına çeşitli araçlarla ürettikleri hem onu etkileyen ve dönüştüren hem de diğer insanların yararlanabileceği eylemlerin tamamıdır.

Çalışma nüvesi itibariyle insanı etkileyen ve hatta insanın bütün yaşamı üzerinde etkili olabilme kapasitesine sahip bir etkinlik olduğundan insanın var oluşundan beri söz konusu bir durumdur (Temel & Erkanlı, 2015, s.3). Yukarıda da görüldüğü gibi çalışmanın birçok farklı tanımı yapılabilmektedir. Fakat bu tanımlar içinde ortak olan bir şey varsa o da çalışma eylemi sonucu ulaşılmak istenen amacın yeni bir mal ve hizmet üretmek olduğudur (Keser, 2015, s.3).

Çağdaş toplumlarda emek ile kaynak ve sermayenin ayrışmasının bir sonucu olarak çalışma, bireyin yaşamını daha belirgin bir şekilde ikiye böler. Bu bölümlerden ilki çalışma dışı yaşam iken diğeri çalışma yaşamıdır. Bizim çalışmamızda yer alan ve ikincil sosyal grup olarak araştırmamızda yer verdiğimiz iş yaşamı bireyin hayatının bir diğer

bölümü olan sosyal etkileşim alanını oluşturmaktadır. İnsan yaşamının en temel kaygılarından birisini oluşturan “geçinme kaygısı” iş yaşamını birey hayatında çok önemli bir noktaya taşıdığından, kişiler ya da gruplar yaşamlarını sürdürebilmenin yollarını aramaya başlamışlar ve böylelikle iş olgusu ortaya çıkmıştır. Çeşitli dönemlerde kişiler yaptıkları iş karşılığında yani emeklerinin karşılığında belli geri dönüşler almışlardır. Bu kimi zaman takas usulü, kimi zaman manevi anlamda saygınlık, kimi zaman aç kalmamak adına yiyecekler olurken modern dönemlerde insan; emeğinin, yaptığı işin karşılığı olarak “para” almaya başlamıştır. Bu durumda da kişilerin kazandıkları para iş dışı yaşamlarına de etki etmiş ve paralarını harcama özgürlükleri, iş dışı yaşamlarının şekillenmesinde de önemli rol oynamıştır (Güzel, 2007, s.116).

Modern yaşamla birlikte gelen teknolojik gelişmeler iş yaşamında çalışmanın anlamının da sorgulanmaya başlamasına neden olmuştur. Günümüzde kişinin çalıştığı iş, sahip olduğu meslek, aldığı ücret birçok farklı sosyal durumun ve hatta konumun da belirleyicisi olmaktadır. Bütün bu noktalardan hareketle kişilerin iş yaşamlarındaki sosyal etkileşimlerini ve iş arkadaşlarından gelebilecek grup baskısını ve buna bağlı olarak kişinin özneleşme deneyiminin etkilenme derecesini açıklamak gerekmektedir.

3. İş Yaşamında Bireyleşme Deneyimi

Resmi bir iş yeri, kurumsal kimliğe ve tüzel kişiliğe sahip bir çalışma ortamında oluşan ve Türkçe’de mesai arkadaşlığı olarak tabir edilen, ikincil grup yaşantıları, her bir grup türünün oluşum biçimleri, işleyiş normları ve amaçları açısından esaslı farklılıklar gösterdiği gibi, bireylerin bu grup yaşantıları içinde, özneleşme deneyimleri açısından karşılaştıkları süreçler ve maruz kaldıkları baskılar da aynı şekilde birbirinden farklılık göstermektedir. Kişiler işlerini kaybetmemek için ya da patronları tarafından grup içerisinde sivrilen, karşı çıkan kişi olarak etiketlenmek istemediklerinden fazla mesai, mesai ücretlerinin alınamaması ya da maaşların gecikmeli olarak yatırılması gibi pek çok durumu göz ardı etmektedirler. Bunların yanı sıra yapmak istemedikleri herhangi bir işi yapmak zorunda olmaları ya da bir işin yapılma yöntemini patronlarına, üstlerine danışmadan yapamıyor olmaları ve çoğu zaman üst birimlerden gelen kendi fikirlerine karşı çıkılması gibi durumları da tabiri caizse sineye çekmektedirler.

Ancak katılımcılardan bazıları, özellikle kurumsal şirketler ya da kamu kuruluşlarında iş yaşamlarını sürdürenler, belli bir iş mevzuatı olduğunun ve bunun dışına çıkılmaması gerektiğinin de altını çizmişlerdir. Buna rağmen bazı yöneticilerin bu mevzuat ve yasal sınırlandırmaların yanı sıra kendi isteklerini baskı ile kabul ettirme eğilimleri sürebilmektedir. Kişilerin hakları ve görev tanımları her zaman yasalarla veya yönetmeliklerle sınırları çizilmiş ve korunmuş olarak görünse dahi iş hayatında kendilerinden talep edilenler bu sınırların dışına taşabilmektedir.

Kişinin bir iş arkadaşlığı grubu olup olmadığına ve eğer varsa genel olarak o iş arkadaşlığı grubuna mensubiyetin gerektirdiği (istekler, kararlar, talepler) yönünde mi yoksa kendi istekleri, değerleri, arzuları yönünde mi hareket etmesi gerektiği hakkındaki fikir, değerlendirme ve deneyimlerini ele aldığımızda çalışma hayatı resmi bir grup olduğundan özneleşme deneyimleri de birincil sosyal gruplara oranla farklılık göstermektedir.

3.1. İş yaşamında bireyleşme deneyimine etki eden unsurlar

Kendileriyle mülakat yapılanlar arasında, çalışma hayatı içinde ve belli bir süreden (mülakat yapılan kişiler arasında çalışma hayatı yıl olarak en az olan 1 sene, en çok olan ise, 36 senedir) fazladır iş yaşamında aktif rol alan bireylere yöneltilen sorularımızda iş yerindeki/iş hayatındaki grup baskısının tetikleyici etkenlerinin ne olduğuna dair sorular sorulmuştur. Çalışmada hem yönetici/patron konumundaki bireylere hem de çalışan/işçi konumundaki bireylere yer verilmiş olması ve bu iki farklı konumun iş yerindeki özneleşmeyi nasıl tanımladığının anlaşılması için bir kapı aralamaktadır. Sonuç olarak; kişilerin iş hayatlarında özneleşme deneyimlerini etkileyen ve grup baskısını üzerlerinde hissetmelerine neden olan belirli unsurlar olduğu gözlenmiş ve bunların cinsiyet, yaş ve eğitim açısından ne gibi örüntüler oluşturduğu ele alınmıştır.

3.1.1. İş yerindeki konum (pozisyon)

Kişilerin iş yerlerindeki konumlarının ne olduğu ast-üst ilişkisinin hangi basamağında yer aldıkları gibi etkenler iş hayatındaki grup baskısına direkt etki eden unsurlardandır. Kişi yönetici, patron veya bir grup çalışmasındaki lider konumunda ise grup baskısına maruz kalan taraf değil daha çok bu baskıyı astları üzerinde uygulayan taraf olarak karşımıza

çıkılmaktadır. Burada yaş, cinsiyet ve eğitim unsurlarının etkisi açık bir şekilde görülmemektedir.

3.1.2. İş yerindeki kıdem (çalışma süresi)

Aynı iş yerinde çalışan kişiler arasında ne kadar süredir orada çalışmakta olduğunun karşılığı olan kıdem ve bundan ortaya çıkan otorite oldukça etkili bir unsurdur. Kıdem olarak daha yüksek olan kişiler özneleşme deneyimlerini gerçekleştirirken diğerlerine oranla daha rahattırlar. Aynı pozisyonda çalışan kişilerde dahi o iş yerinde daha önceden çalışmaya başlayan kişi ile iş yerinde daha sonra çalışmaya başlayan kişi arasında bir fark olduğu ve bunun bazı durumlarda baskı aracı olarak kullanılabilirdiği katılımcılar tarafından dile getirilmiştir. Bu noktada küçük ölçekli işletmelerde ‘tecrübe’ kavramı da özellikle uzun çalışma hayatına sahip 35 yaş ve üstü katılımcılar tarafından sıkça dile getirilmiştir.

3.1.3. İş etiği ve yazılı kurallar

Grup içi normları belirleyen iş etiği ve yazılı kurallar mevcuttur ve bunlar grup içi ilişkilerin düzenlenmesini sağlamaktadır. Kendileriyle mülakat yapılan kişilerden kurumsal şirketlerde çalışanlar, iş yerindeki herhangi bir karar ve talep konusunda buna nasıl cevap vereceklerini belirleyen belirli yazılı kurallar ve etik ilkeler olduğunu dile getirmiştir. Özellikle işverenlerinin isteklerine bu etik ve yazılı kurallar dışında cevap veremeyeceklerini belirtmişlerdir. Ancak belirli sınırlamalar getiriyor gibi görünse de yazılı kuralların işlediği büyük ölçekli kurumsal şirketlerde baskının farklı şekillerde ve şiddette hissedildiğini dile getiren katılımcılarımız mevcuttur.

3.1.4. İşletmenin boyutu (küçük/büyük) ve kurumsal olup olmaması

Kurumsallaşmış büyük ölçekli firmalara oranla küçük işletmelerdeki baskının mahiyetinin daha az olduğunu, yaptırımlarının daha hafif olduğunu söylememiz yerinde olacaktır. Daha kurumsal ve özellikle özel sektördeki şirketler veya firmalarda çalışanlar üzerindeki grup baskısının daha yüksek bir düzeyde işlediği görülmektedir. Özellikle belli bir kotanın üzerinde olması beklenen satış baskısı, mesai saatlerindeki esneklik,

günlük uzun çalışma süreleri gibi konularda özel şirketlerde baskı hemen hemen her zaman daha yoğun şekilde hissedilmektedir. Çalışma hayatında yer alan küçük ölçekli işletmelerde, birey üzerinde yine bir grup baskısının mevcut olduğunu ancak her halükârda kurumsallaşmış büyük ölçekli firmalara oranla baskının şiddetinin daha az olduğunu, yaptırımlarının daha hafif olduğunu söylememiz yerinde olacaktır.

Sonuç

Yaş kümeleri açısından ele aldığımızda, iş yerlerinde özneleşme unsurunun önünde engel ve baskı hissetmediğini dile getiren katılımcılarımız arasında 35 ve üstü yaş aralığına sahip, konumları gereğince de yönetici veya patron olarak kendisini tanıtan kişilerin çoğunlukta olduğunu görmekteyiz. Yönetici vb üst konumlardaki yetişkin 16 kişiden yalnızca 4'ü bir baskı hissettiklerini söylemişlerdir. Genç ve genç yetişkin kümelerinde ise, 'kısıtlanmışlık' veya 'engellenmişlik' hissetme konusunda hemen hemen eşit bir dağılım dikkati çekmektedir.

Eğitim penceresinden bakarsak, temel öğrenim mezunu olan kişilerin çoğu, iş yerinde kendi özneleşme deneyimlerini sergilemek konusunda çekindiklerini ve alınması gereken kararlarda fikir beyan etmekten kaçındıklarını, yönetici baskısını yoğun şekilde hissettiklerini dile getirmiştir. Lise mezunu olan kişilerde iş yeri baskısından söz edenlerin yanı sıra bu baskıyı hissetmediğini söyleyen kişiler de mevcuttur. Ancak baskı hissetmediğini ifade eden lise mezun katılımcılarımızın konumunun yönetici veya patron olduğunu da bu noktada dile getirmemiz doğru olacaktır. Lisans mezunu olan kişiler arasında büyük ölçekli, özel sermayeye dayalı ve kurumsal şirketlerde satış kotası, uzun mesai saatleri, esnek çalışma süreleri gibi baskı unsurları çalışanlar üzerinde etkili olmaktadır.

Katılımcıların cinsiyetleri iş yerinde veya ikincil gruplarında özneleşme deneyimlerine etki edecek ölçüde bir etkinliğe sahiptir. Kadın katılımcılarımızın otoriter figüre/patrona/yöneticiye karşı daha ılımlı davranışlar sergiledikleri ve hiyerarşik düzen içerisinde kendilerine verilen rolleri yerine getirmede erkeklere oranla daha az itiraz mekanizmasına başvurdukları gözlenmektedir.

İş yerinde “kendisi olamamak”, “kendisini rahat ifade edememek”, “belirli düşünceleri kendisine saklamak” gibi kelime grupları özneleşme deneyiminin önüne geçen durumları ifade etmek için katılımcılar tarafından sıkça kullanılmıştır. Özellikle, yönetici veya patron konumunda olmayan katılımcılarımız iş ortamında baskı hissettiklerini dile getirmişlerdir. Sonuç olarak, iş hayatı gibi ikincil/resmi statüdeki bir sosyal grupta birey özneleşme deneyimi açısından oldukça farklı baskılara maruz kalmakta ve bu baskılar karşısında da çoğunlukla sessizliğini korumaktadır. Dolayısıyla iş hayatında kişilerin, kendilerini rahat ifade etmekten ziyade bir işe ihtiyaç duyduklarından susma/boyun eğme eylemine yöneldikleri açık bir şekilde görülmektedir.

Genel bir sonuç çıkarmak adına şunu söyleyebiliriz ki; iş hayatı gibi ikincil veya resmi statüdeki bir sosyal grupta birey özneleşme deneyimi açısından oldukça farklı baskılara maruz kalmakta ve bu baskılar karşısında da çoğunlukla sessizliğini korumaktadır.

Bu araştırmadan hareketle, iş yerlerinde kendilerini baskı altında hisseden ve özneleşme deneyimini gerçekleştiremediğini dile getiren katılımcılarımızın ve bunun tam tersine iş yerlerinde baskı altında olmadığını ve özneleşme deneyimini gerçekleştirdiğini ifade eden katılımcılarımızın oluşturduğu iki tür sınıflandırma ile karşılaşılmıştır.

Tablo 1. İş yerindeki bireyleşme deneyimlerine göre katılımcı özellikleri.

İş yerlerinde baskı altında hisseden, özneleşme deneyimini gerçekleştiremeyen kişiler;	İş yerlerinde baskı altında hissetmeyen, özneleşme deneyimini gerçekleştiren kişiler;
Eğitim seviyesi açısından temel öğrenim düzeyinde olan,	Eğitim seviyesi açısından lisans ve lisansüstü dereceye sahip olan,
Bir iş yerinde çalışan/işçi konumunda olan,	Bir iş yerinde iş yeri sahibi, yönetici veya patron konumunda olan

Kıdem açısından bulunduğu iş yerinde 'yeni' olduğunu dile getiren,	Kıdem bakımından bulunduğu iş yerinde yüksek kıdeme sahip olduğunu dile getiren,
Kurumsal işletmeler ve kamu kurumlarında çalışmakta olan,	Küçük veya orta ölçekli özel işletmelerde çalışmakta olan,
Yaş bakımından genç yetişkin (25-35) yaş aralığında yer alan,	Yaş bakımından yetişkin (35 ve üstü) yaş aralığında yer alan,

Kaynakça

- Arslan, M. (2001). İş ve Meslek Ahlakı. Ankara. Nobel.
- Bremond, J. & Galedon, A. (1981). İktisat ve Toplumsal Kavramlar Sözlüğü. İstanbul. İletişim.
- Grint, K. (1998). Çalışma Sosyolojisi. çev. Veysel Bozkurt. İstanbul. Alfa.
- Güzel, S. (2007). İş Yaşamı ile İş Dışı Yaşam İlişkisi Açısından Gündelik Yaşam. İş-Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, 6 (3), 95-128.
- Keser, A. (2015). Çalışma Psikolojisi. Bursa. Ekin.
- Temel, E. & Erkanlı, H. (2015). Çalışma mı Çatışma mı? Güncel Konular ve Örnek Olaylarla Çalışma Hayatı. Ankara. Akademisyen.

KIRSAL DÖNÜŞÜM BAĞLAMINDA TOPRAK MÜLKİYET YAPISINDA DEĞİŞMELER: MENDERES ÖRNEĞİ

Çiğdem YEL¹

Özet

Bu çalışmada doktora tezinde ele alınan konulardan biri olan toprak mülkiyet ilişkileri üzerinde durulmaktadır. Gerek dünya genelinde egemen neoliberal piyasa ekonomisinin gerekse ülkemizde bu yönde izlenen politikaların küçük üreticilerin sosyo-ekonomik yaşamlarında (gelir, sermaye, emek vb.) kötüleşmeye yol açması probleminden hareket edilmiştir. Bu durumun, araştırma alanı olan İzmir özelindeki küçük üreticileri nasıl etkilediği, üreticilerin neoliberal ekonomi koşullarına karşı nasıl ayakta kaldıkları ve kendi içlerinde hangi yönlerden farklılaşma eğilimi gösterdiklerini incelemek amaçlanmıştır. Araştırmada küçük meta üretimi kuramından yararlanılmıştır. Yapılan çalışma Cumhuriyet Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri (CUBAP) Birimi tarafından desteklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Kırsal dönüşüm, küçük meta üretimi, toprak mülkiyet yapısı.*

1. Tarihsel Bağlamda Kırsal Dönüşüm

Türkiye'nin kırsal tarihsel değişiminde 1980'li yıllar, önemli bir dönüm noktası niteliği taşımaktadır. Bu dönemden önce, 1920'li yıllarda üst yapıya ilişkin reformlar, 1930'larda sanayi faaliyetlerinin kuruluşu, 1950'lilerde tarım alanının gelişmesi ve alt yapı yatırımları neticesinde 1960'larda Türkiye ekonomisinin dünya ekonomisine eklemlenişi kolay gerçekleşmiştir (Başkaya, 1986, s.134). 1960'lı yıllarda genel olarak tarımda devlet desteklerinin yoğunluğu (Kip, 1988; Kazgan, 2003) göze çarpmaktadır. 1970'li yıllardan

¹Arş. Gör. Dr. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, cigdemyel39@hotmail.com

günümüze değin olan süreçte, serbest ticarete dayanan neoliberal politikalara tanıklık edilmektedir. Bu durum, bilhassa tarım ürünlerinde olmak üzere tüm ürünlerde ithalatın artması, tarımı koruyucu politikaların etkisizleştirilmesi sonuçlarını beraberinde getirmiştir.

Türkiye tarımı, ABD ve AB tarımı karşısında gücünü yitirmiştir (Köymen, 2012, s.152). 1980'li yıllarda IMF, DB gibi uluslararası odaklar, tarım ve hizmet sektörlerini küresel ticaret kurallarına göre yeniden şekillendirme girişimi, Türkiye tarımında ithalatın ve özelleştirmelerin artmasına yol açmıştır (Aysu, 2008, s.32-33). Tarihsel olarak tarımsal faaliyetleri etkileyen bazı anlaşmalar şöyledir:

- 1986-1993 yıllarını kapsayan Uruguay Turu, tarım açısından en önemli toplantı olmuştur. Çünkü bu anlaşmayla tarım ilk defa liberalleşme sürecine girmiştir. Bu toplantı sonucunda Türkiye'yi de ilgilendiren önlem paketleri alınmıştır ((Acar & Aytüre, 2014, s. 42).
- AB ile 31 Aralık 1995'te Gümrük Birliği anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmada Türkiye'nin rekabet üstünlüğü bulunan ürünlerin ihracatı kapsam dışında kalırken, Türkiye AB'den yeni ürünler ithal etmeye başlamıştır (Oral & Sarıbal & Şengül, 2013).
- 1999'da IMF ile Tarım Reformu adıyla Stand By anlaşması (Günaydın, 2010) ve 2001'de DB ile Tarım Reformu Uygulama Projesi (ARIP) (Yetkin, 2004) imzalanmıştır. Yapılan bu anlaşmalar neticesinde Kamu İktisadi Teşebbüsleri kredi verme özelliği işlevsizleştirilmiştir veya kapatılmıştır. Tarıma yönelik devlet destekleri azalmıştır. Şeker pancarı, tütün, pamuk gibi sanayi ürünlerine kota getirilmiştir (Günaydın, 2004)
- 2001-2007 yılları arasında uygulanan Doğrudan Gelir Desteği uygulanmış ((Acar & Aytüre, 2014) ve daha sonra 2009'da Tarım Havzaları Üretim ve Destekleme Modeli'ne geçilmiştir (Yıldırım, 2016).

2. Küçük Meta Üretimi

Küçük meta üretimi kapitalizmle ilişkilidir. Bernstein'a göre, küçük üreticiler, aynı anda hem kapitalist hem işçi olma özelliğine sahiptir. Toprak, alet gibi araçlara sahip olma bakımından kapitalist iken, kendi emeklerini satma bakımından işçidirler. Kendi ihtiyaçlarını temin edememeleri, emek, pazar yönlerinden piyasa ilişkilerine bağımlıdırlar (Bernstein, 2002). Bundan dolayı kapitalist üretim tarzına bağlı bir yapıda varlıklarını sürdürebilirler. Kapitalist sermaye birikimi ve rekabet ilişkileri mevcuttur. Karşılığı ödenmeyen aile emeği ve sermaye esas belirleyici faktörlerdir. Bu noktada sermaye birikimi bazı küçük meta üreticileri için büyüme, bazıları içinse işçileşme ve ortadan kalkma şeklinde dönüşüm biçimleri ortaya çıkarmaktadır (Aktar, 1990). Bununla birlikte küçük meta üreticileri homojen bir yapıda olmayıp kendi içlerinde farklılaşma eğilimleri taşımaktadır (Bernstein, 2002). Bu anlamda küçük meta üretimi kuramı, kapitalizmin tarımsal alana etkilerini analiz etmeye çalışması ve ayrıca üreticilerin kendi aralarındaki farklılıklara da dikkat çekmesi yönleriyle önemli bir yere sahiptir.

3. Yöntem

Gerek tarihsel bağlamda meydana gelen ekonomik ve politik gelişmelerin gerekse kuramsal literatürde belirtilenlerin gerçek hayatta nasıl tezahür ettiğini görmek için uygulamalı alan araştırması yapılmıştır.

Araştırmada karma yöntem deseninden yararlanılarak hem nicel hem de nitel veriler toplanmıştır. Karma yöntem deseninde farklı modeller bulunmaktadır. Bu çalışma nitel verilerle desteklenen, nicel ağırlıklı bir çalışma olmuştur.

Araştırma alanı İzmir ili, Menderes ilçesine bağlı Çileme, Sancaklı, Çakaltepe, Gölova, Karakuyu, Ataköy, Çamönü ve Çatalca olmak üzere toplam 8 köyü kapsamaktadır. Araştırmanın evrenini, bu 8 köy içinden tarımla ilgili olan yaklaşık 2000 hane ve örneklemini bu evren içinden 8 köy muhtarını ve tabakalı rastgele örneklem metoduna göre seçilen 360 katılımcıyı oluşturmaktadır. Alan araştırması 25 Haziran-26 Temmuz 2018 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Bu tarihlerden önce ise alanda pilot çalışma gerçekleştirilmiştir.

4. Araştırma Verileri

Alan araştırmasına dahil edilen köylerin istisnasız hepsinde kota getiriline dek tütün ve ayrıca bazı köylerde pamuk yetiştirilmekte olduğu görülmüştür. Ancak bu ürünlere kota getirilmesini takiben, araştırma alanını kapsayan bölgede çeşitli sosyo-ekonomik dönüşümler yaşanmıştır. Araştırmada söz konusu değişimi daha iyi analiz edebilmek adına, geçmiş-günümüz şeklinde karşılaştırmalara yer verilmiştir.

Tarımsal üretim açısından toprak, üreticiler açısından önemli sermaye araçlarından biridir. Bu anlamda toprak miktarı, toprak mülkiyet biçimlerine ilişkin araştırmada ulaşılan bazı veriler değerlendirilmiştir.

Tablo 1. 15-20 Yıl Önce ve Günümüzde Kullanılan Toprak Miktarı Dağılımları.

	15-20 Yıl			
	Önce		Günümüzde	
	N	%	N	%
Yok	13	3,6	27	7,5
1-25	189	52,5	201	55,8
26-50	86	23,9	82	22,8
51-75	25	6,9	22	6,1
76-100	24	6,7	8	2,2
101 ve üstü	23	6,4	20	5,6
Toplam	360	100,0	360	100,0

Tablo 1’de örneklemin 15-20 sene öncesinde ve günümüzde sahip olduğu toprak miktarı görülmektedir. Buna göre, 15-20 sene evvel % 3,6’lık bir oranın tarlası yok iken, günümüzde bu oran iki katına çıkarak % 7,5 oranına yükselmiştir. Hanelerde en fazla 1-25 dönüm arasında toprak sahipliği yaygındır. 1-25 dönüm aralığındaki toprak miktarı da ağırlıklı olarak 2-3 dönümlük sera arazileri şeklindedir. Geçmişten günümüze 1-25 dönüm toprak miktarı haricindeki diğer toprak dönümleri azalma eğilimi göstermiştir.

Araştırmada ayrıca geçmişten günümüze toprak miktarında meydana gelen değişimleri daha detaylı incelemek için, sahip olunan toprak miktarı geçmişteki ve günümüzdeki duruma göre karşılaştırılmıştır. Buna göre, 15-20 sene önce 1-25 dönüm arası toprağı olan toplam 189 haneden %11,6'sının; 26-50 dönüm arası toprağı bulunan toplam 86 haneden % 4,7'sinin ve 101 ve üzeri dönüm toprağına sahip olan toplam 23 haneden % 4,3'ünün bugün toprağı yoktur. Toprak miktarındaki değişimin son 20 yıl öncesi durumla mukayese edildiğinde toprak miktarının hep azalma eğiliminde olduğu görülmüştür.

Tablo 2: 15-20 Yıl Önce ve Günümüzde Kullanılan Toprakların Mülkiyet Durumu Dağılımları.

	15-20 Yıl			
	Önce		Günümüzde	
	N	%	N	%
Miras	184	51,1	144	40,0
Satın alma	36	10,0	40	11,1
İcar alma	56	15,6	60	16,7
Hem miras hem satın alma	46	12,8	54	15,0
Hem miras hem icar alma	25	6,9	35	9,7
Yok	13	3,6	27	7,5
Toplam	360	100,0	360	100,0

Toprak mülkiyet biçimlerinde miras yoluyla toprak işleme en yaygın özelliktir. Bununla birlikte son 20 yıl içinde toprak miktarı azaldığı için, miras toprak biçimindeki toprakların da %11,1 oranında azalma eğiliminde olduğu Tablo 2'de görülmektedir. Buna karşın icar alma hem miras hem icar, hem miras hem satın alma gibi çeşitli biçimlerin oranı artmıştır. İcar alma, toprağın para karşılığında kiralınması şeklinde uygulanmaktadır. Dolayısıyla

örneğin hiç toprağı olmayan veya toprağı yetersiz olanlar icar yoluyla toprak işleyip tarımsal üretim yapabilmektedir.

Alan araştırılmasının yürütüldüğü bazı köylerde ise “Abdülhamit tapusu” durumuyla karşılaşılmıştır ki bu tapulu toprakların en önemli sorunu, yıllardır atadan kalma olarak işlenen toprakların tapusunun geçersizliği olarak dile getirilmiştir.

Toprak mülkiyet biçimleri geçmiş ve günümüz açısından karşılaştırıldığında ise, geçmişte icar olarak toprak işleyen toplam 56 hane içinden %28,6’sının günümüzde hiç toprak işleyemediği görülmüştür. Bu durumda, geçmişte toprak kiralama gücü olan haneler günümüze geldikçe toprak da kiralayamamakta, farklı iş kollarında çalışarak geçimlerini sağlamaktadır. Dolayısıyla günümüzde tarımsal üretim yerini işçileşme süreci almaktadır.

Tablo 3: İcara Verilen Toprak Durumu ve Toprak Satma Durumu Dağılımları.

İcar	N	%	Satma	N	%
Evet	19	5,3	Evet	118	32,8
Hayır	341	94,7	Hayır	242	67,2
Toplam	360	100,0	Toplam	360	100,0

Toprağın icara verilmesi veya satılması durumu tarımsal üretimden sağlanan gelirin yetersiz kaldığının birer göstergesidir. Tablo 3’e göre örneklemin % 5,3’ü toprağını icara vermiştir. İcara verme durumu bazen, eğer sera varsa, serayı icara verme şeklinde de olabilmektedir. Örneklemin %32, 8’i ise toprağını satmıştır. Bu durum, karşılaşılan sosyo-ekonomik sorunlarla baş etme araçlarından biri olarak toprağın satılması veya kiralanmasının görüldüğünü belirtmektedir. Tarımsal üretim yapabilmek için toprağın önemli bir kaynak olduğu göz önüne alındığında, sadece toprağı satmanın hane içi ekonomik gelir elde etme yolunu da değiştirmesine yol açabilmektedir.

Toprak satma nedenleri arasında, % 43, 2 oranıyla en önemli nedeni kredi veya borç ödemek oluşturmaktadır. % 24,6’lık kesim de, tarımsal üretimden kazanamadığı için

toprağını sattığını belirtmiştir. Ayrıca araştırmaya dahil edilen hanelerden %14,4'ünün toprağı Tahtalı Barajı kapsamında istimlak edilmiştir.

Ekonomik durum ve toprak miktarı arasında geçmişte de günümüzde de anlamlı ilişki bulunduğu grlmştir. Geçmişten günümüze 101 dönüm ve üzerindeki artış en fazla ekonomik durumu iyi olan hanelerde meydana gelirken, 1-25 dönüm arası toprağa sahip olma durumu ise en fazla ekonomik durumu pekiyi olmayanlarda (%14,9 oranında) meydana gelmiştir. Bu durum da, ekonomik durumu iyileştikçe hanelerin daha büyük toprak miktarı işlemekte olduklarını belirtmektedir. Bernstein (2002, 56), kk meta üreticilerinin yeniden üretim sürecinde kendi içlerinde kapitalistleşme veya işçileşme eğilimi taşıyarak farklılaştıklarını ve bu durumu ortaya çıkaran etmenlerden birinin temel kaynaklardan olan toprağa erişim olduğunu belirtir. Bu bağlamda bu alan araştırmasında da, toprağa ulaşımın ekonomik gelir durumu daha iyi olan üreticiler açısından görece daha kolay olduğu söylenebilir.

Ekonomik durum ve toprak mülkiyet biçimleri arasında da geçmişte de günümüzde de anlamlı düzeyde ilişki olduğu grlmştir. Araştırma verilerine göre, günümüzde miras yoluyla işlenen topraklar en fazla olmakla birlikte, tüm farklı ekonomik duruma sahip hanelerde azalma eğilimine girmiştir. Bununla birlikte ekonomik durumu iyi olan hanelerde hem miras ve hem de satın alma yoluyla elde edilen topraklarda artış eğilimi taşıdığı, ekonomik durumu orta olan hanelerde toprak satma oranının daha düşük oranda kaldığı ve ekonomik durumu pekiyi olmayan hanelerde ise satın almanın azalırken, icar almanın arttığı grlmştir. Bu durum yine, kk üreticilerin kendi aralarında ekonomik açıdan farklılaştıklarını, homojen yapıda olmadıklarını göstermektedir.

Alan araştırmasında üreticilerin karşılaştıkları bir başka sorun, meraların hayvancılık faaliyetlerinde kullanılamaması olmuştur. Bu durum hayvancılık faaliyetlerinde önemli bir düşüşe yol açmıştır.

Araştırmanın yürütüldüğü köylerde dikkat çekilen bir diğer husus hobi bahçeciliği olmuştur. Söz konusu bahçeler, üreticilerin sattıkları tarlalar, emlakçılar tarafından kk

parsellerle, özellikle kentlerden gelenlere daha yüksek meblağlarda satılmaktadır. Ancak görüşmeler esnasında olası yaşanacaklardan dolayı duyulan endişe şöyle ifade edilmiştir:

“Onlar şehirden, kafa dinlemeye geliyor. Biz burada sabah erken saatlerden gece geç saatlere kadar çalışıyoruz, traktör sesi, makine sesi oluyor. Bir iki hayvan bakıyoruz. Onlar bu duruma bir süre sonra yok ses oldu, yok koku oldu, sinek geldi, bahçeme tavuk girdi diyecek; bizden şikayetçi olacak.”

Sonuç Yerine

Geçmişten günümüze, Türkiye'nin tarımsal alanında önemli yapısal değişimler meydana gelmiştir. Üreticiler ise, söz konusu değişimleri doğrudan yaşayan kesim olarak, bu etkileri en ciddi ölçüde hissetmektedir.

Neoliberal politikalar karşısında ayakta durabilmenin yollarından biri olarak, bir tarımsal üretici açısından en önemli sermaye olan toprağın gözden çıkarılması durumu söz konusudur. Geçmişten günümüze işlenen toprakta özellikle yaşanan ekonomik sıkıntılardan dolayı satılması nedeniyle azalma yaşanmıştır. Toprak tamamen satılmasa dahi, icara verildiğinde elde edilecek kira gelirinin, tarımsal üretim yapıldığında sağlanacağından daha fazla olduğu, bu anlamda daha tercih edilir olduğu görülmüştür. Söz konusu durum, tarımsal üretim faaliyetlerinin azalması gibi bir sonuç doğurmasının yanında, doğrudan üreticilerin hayatlarını etkileyen sonuçlar da yaratmaktadır.

Neoliberal piyasa ekonomisi tüm üreticileri çeşitli biçimlerde kısıkacına almaktadır. Bununla birlikte ekonomik açıdan farklı özellikte olanların bu koşullardaki deneyimleri de değişmektedir. Ekonomik durumu iyi olmayanlar, tarımsal üretimi düşük miktarlarda toprak kiralayarak yapmaya çalışmakta veya tamamen topraklarını satarak işçileşme sürecine dahil olabilmekte iken ekonomik durumu iyi olanlar ise bu durumu fırsata çevirip topraklarını genişletebilmektedir. Dolayısıyla küçük üreticiler kendi aralarında homojen bir yapıya sahip olmayıp farklılaşma eğilimleri taşımaktadır.

Toprakla ilgili bu farklı örneklerden hareketle, toprağın, meraların, kısaca doğanın çok hızlı bir şekilde metalaştığı ve tahribata açık hale geldiği, neoliberal politikaların yalnızca üreticileri değil, toplumun genelini etkilediği söylenebilir.

Kaynakça

- Acar M. & Aytüre S. (2014). Dünyada ve Türkiye'de Tarım ve Tarım Politikalarının Geleceği. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Aktar, A. (1990). Kapitalizm, Az Gelişmişlik ve Türkiye'de Küçük Sanayi. İstanbul: Afa Yayınları.
- Aysu, A. (2008). Küreselleşme ve Tarım Politikaları. İstanbul: Su Yayınevi.
- Başkaya, F. (1986). Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına Türkiye Ekonomisinde İki Bunalım Dönemi. Ankara: Birlik Yayıncılık.
- Bernstein, H. (2002). Agrarian Classes in Capitalist Development. Leslie Sklair (Ed.), Capitalism and Development içinde (s. 40-71). Taylor & Francis e-Library.
- Günaydın, G. (2004). Neoliberal Dünya Piyasası ve Alakart Avrupa'da Türkiye Tarımının ve Köylüsünün Kaderi: Klasik Bir Periferi Öyküsü. Özgür Üniversite Forumu, 28, Ekim-Aralık: 42-83.
- Günaydın, G. (2010). Tarım ve Kırsallıkta Dönüşüm Politika Transferi Süreci/AB ve Türkiye. Ankara: Tan Kitabevi Yayınları.
- Kip, E. (1988). Türkiye'de Taban Fiyatları, Destekleme Alımları ve İç Ticaret Hadleri. Şevket Pamuk ve Zafer Toprak (Der.), Türkiye'de Tarımsal Yapılar içinde (s.135-162). Ankara: Yurt Yayınevi.
- Köymen, O. (2012). Kapitalizm ve Köylülük Ağalar, Üretenler, Patronlar. İstanbul: Yordam Kitap.
- Oral N. & Sarıbal, O. & Şengül H. (2013). Cumhuriyet Döneminde Uygulanan Tarım Politikaları. Necdet Oral (Ed.), Türkiye'de Tarımın Ekonomi-Politiği 1923-2013 içinde (s.71-90). Bursa: Nota Bene Yayınları.
- Yetkin, İ. (2004). Türkiye'de Tarımsal Yapı, Dönüşüm Süreçleri ve Alternatif Bir Senaryo. Özgür Üniversite Forumu. 28, Ekim-Aralık: 133-159.

Yıldırım, A.E. (2016). Tarımda Havza Değişikliği. Tarım Dünyası Gıda, Tarım ve Hayvancılık Platformu. <http://www.tarimdunyasi.net/2016/11/12/tarimda-havza-degisikligi/>.

DENEYİMİ AKTARMAK VE DENEYİMİ BİLMEK

Meral Salman Yıkımlı¹

Özet

Bu çalışmanın amacı deneyim kavramını metodolojik açıdan değerlendirmektir çünkü deneyim, bilgi (epistemoloji) ve gerçeklik (ontoloji) arasında bağ kurmak toplumsalın bilgisini üretebilmek açısından elzemdir. Metinde önce deneyimin kavramının içerdiği öznel ve nesnel anlam üzerinde durulacaktır. Ardından 17. yüzyılda modern bilimin şekillenmesiyle bilimsel bilginin kaynağı olarak kabul edilen nesnel deneyime, onun soyut, evrensel öznesine yönelik yorumsamacı ve feminist eleştirilere değinilecektir. Yorumsamacı kuram insan bilimleri için yaşayan, bedenli öznenin deneyimine ve ifadeleri aracılığıyla deneyimi anlamaya vurgu yapar. Feminist kurama göre ise modern bilimin deneyimleyen öznesi erildir. Bu nedenle feminist duruş kuramı bilginin başlangıç noktasına marjinalize edilmiş kadın deneyimini koyar. Postmodern feminist kuram ise öznenin deneyime sahip olamayacağını, öznenin deneyim aracılığıyla inşa edildiğini, dolayısıyla deneyimin bilginin kaynağı olarak kabul edilemeyeceğini öne sürer. Deneyim kavramının epistemolojik ve ontolojik bağlantıları üzerine yapılan tartışmalara rağmen deneyim, toplumsal araştırmalar açısından vazgeçilmesi mümkün görünmeyen bir kavramdır. Çalışma, deneyimin paylaşılabılır ve bilinebilir olmasına yönelik çekincelere karşı deneyimin toplumsal boyutunu vurgular ve deneyimi tanımanın, ayırt etmenin ve açıklamanın deneyimi yaşamayı gerektirmediğini savunur.

Anahtar Kelimeler: *deneyim, bilgi, metodoloji*

1.Giriş

Akademik makalelerin yer aldığı veri tabanları hızla tarandığında şiddetin deneyimlenmesi, toplumsal cinsiyetin deneyimlenmesi, kent deneyimi gibi meseleleri

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Demokrasi Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, salman.meral@gmail.com

konu edinmiş pek çok çalışmayla karşılaşmak mümkündür. Nitel araştırmaların önemli bir kısmı deneyim kavramı etrafında şekillendiği halde deneyim çoğunlukla verili kabul edilir ve nadiren kavram üzerine düşünülür. Bu nedenle bildiri, deneyim kavramını metodolojik açıdan değerlendirmeye çalışacaktır. Bilimsel çalışmalar, toplumsal bilgisine ulaşabilmek için bilgi, deneyim ve gerçeklik arasında bağlantı kurar. Toplumsal gerçekliğin ne olduğu, deneyimin deneyime anlam veren fikirlerden, dilden bağımsız bir varlığının olup olmayacağı ve bilginin kaynağı üzerine tartışmalar mevcuttur. Bu tartışmalar ne yönde olursa olsun her metodoloji toplumsal gerçekliğin geçerli bilgisini üretebilmenin kurallarını koyabilmek için belli bir ontolojiyle belli bir epistemolojiyi ilişkilendirir (Ramazanoğlu & Holland, 2002, s.9-11). Epistemoloji ve ontoloji arasında bağ olarak deneyim, metodolojik açıdan vazgeçilmesi güç ve önemli bir kavramdır. Çalışmada önce deneyim kavramı üzerine metodolojik tartışmalara değinilecek, ardından deneyimi bilmenin ve paylaşmanın mümkünlüğü üzerinde durulacaktır.

2. Deneyim kavramının bilginin kaynağı olarak kullanımı

Deneyim kavramı hem ifade edilmesi güç öznel olanı hem de ifade edilebilir toplumsal ve nesnel olanı kendinde barındırır. Kavramın etimolojik kökeni kavramın öznel ve nesnel anlamları konusunda açıklayıcı olabilir: Deneyim kelimesinin İngilizcesi *experience* deneme, kanıt ya da deney anlamında Latince *experientia* kelimesinden türetilmiştir. *Expereri* (denemek) ve *periculum* (tehlike) ortak kökene sahiptir, deneyimle tehlike arasında örtük bir bağlantı vardır. Bu bağlantı üzerinden deneyim, badire atlatmak, badireden bir şeyler öğrenerek çıkmak olarak anlaşılabilir. Latince *experientia* (deneme/deney) kelimesi Yunanca *empeiria* kelimesinden gelir ve *emperia* kelimesi İngilizce *empirical* (ampirik) kelimesinin de kökenini oluşturur. Yunan Tıp okulları (Dogmatiki, Methodiki, Empiriki) arasında otorite ve teori yerine gözleme dayanan Empiriki okulu kelimenin kullanımı hakkında fikir verebilir. Burada deneyim ve dolaysız gözlem arasında bağlantı kurulur. Deneme, deney anlamında ilk kullanımıyla deneyim daha nesnel bir anlama sahipken, deneyimin genel sorunlardan ziyade özgül sorunlarla, evrensellerden çok tikelle ilişkilendirilmesi bu ikinci kullanımla ilgilidir (Jay, 2012, s.29).

Modern bilimin şekillendiği 17. yüzyıla kadar deneyim, akılla edinilen bilgiye karşı kanaate dayalı bilgiyle ilişkilendirilir ve çok fazla başvurulan bir kavram olmaz. Modern bilimsel yöntem ise gözlenen şeyleri uygun biçimde açıklamaya ve deneyimin tekrar edilebilmesine bağlı olarak genelleme yapmaya dayandığı için deneyimi güvenilir, nesnel bir bilgi kaynağı olarak kabul eder. Söz konusu olan biricik ve tarifi güç iç deneyim değil, onaylamaya açık veriler sunan deney/deneyimdir. Bilginin kaynağı olarak deneyimi gören (ampirizm) ve bilginin kaynağı olarak hem akli hem de deneyimi gören epistemolojik yaklaşımlar deneyimin yukarıda bahsi geçen nesnel boyutunu sahiplenirler. Pozitivizmin de temelini oluşturan ampirist görüşe göre bilgi kaynağı deneyimlenebilir ve duyularımızla ölçülebilir olmalıdır. Öyleyse gerçeklik duyularımızın algılayabildiği maddi ve fiziksel şeylerdir. Öznel ve nesnel deneyim arasında yapılan ayırım, deneyimin özneli arasında yapılan psikolojik ve epistemolojik ayırma da tekabül eder. Bilimin epistemolojik öznesi de aşkın ve gayrişahsidir (Jay, 2012, Lash, 2018).

Deneyim kavramının nesnel anlamda kullanımına ve aşkın özneye yönelik eleştiri 20. yüzyılın başlarında Wilhem Dilthey'den gelir. Modern bilimin öznesine yönelik şöyle bir ifade kullanır: "Locke, Hume ve Kant tarafından inşa edilen bilen öznenin damarlarından gerçek kan değil akıl sıvısı akıyor"(Dilthey, 1989, s.50). Dilthey, insan bilimlerinin doğa bilimlerinden farklı çalışılması gerektiğini, insan bilimlerinin farklı yöntem ve bilme biçimlerine sahip olduğunu öne sürer. İnsan bilimleri hem açıklamak ve anlamak zorundadır. Açıklama nedenseldir; yaşayan, bedenli insan deneyimlerini ise anlayabiliriz. Birbiriyle bağıntılı içsel ve yaşanmış deneyimi -yaşanmış deneyim görece kamusal ve dışsaldır- ifadeleri aracılığıyla anlamak mümkündür. Deneyimin ifadeleri kavram, teoriler ve bilgi olabilir; eylemler olabilir veya her türlü dil ve ifade kullanımına olanak sağlayan sembolik ifadeler olabilir. Deneyimin ifadeleri toplumsal uzlaşım ile şekillenir, öyleyse deneyimi anlamının kaçınılmaz olarak toplumsal boyutu vardır (Dilthey, 1989).

Bilimin ve deneyimin evrensel ve aşkın öznesine yönelik diğer bir eleştiri de feminist kuramdan gelir. Feminist kuram, bilimin öznesinin eril olduğunu ve kadın deneyimini dışlayan bilimsel bilginin kadın/erkek, doğa/akıl gibi ikilikler üzerinden tahakküm ilişkilerini barındırdığını iddia eder. Deneyim cinsiyetlendirilmiş ilişkileri, eşitsizliği ve kurumsallaşmış gücü anlamak açısından önemli bir bilgi kaynağıdır.

3. Feminist duruş kuramı: kadının deneyimi

Feminist duruş kuramı ana hatlarıyla bilgi ve iktidar ilişkisini sorgulayan, “bilen feminist” özneyi -sabitlenmiş kimliklere karşı çıkararak ve bilginin kısmiliğini kabul ederek- yapı söküme uğratan, bilgiyi kadının bedenini ve duygularını da içeren deneyiminde temellendiren ve kadınların deneyimleri arasındaki farklılığı ve kadınlar arasındaki güç ilişkilerini dikkate alan bir kuramdır (Ramazanoğlu & Holland, 2002, s.65-66). Sandra Harding’e göre bilgi olarak kabul edilen şeyin temelini deneyim oluşturmaktadır. İnsan deneyimi insanın dahil olduğu toplumsal ilişkiler ve eylemlerine göre farklılık gösterir. Kadın deneyimi, doğa ve toplum bilimlerinin temelini oluşturan erkek deneyiminden farklıdır (Harding & Hintikka, 2004). Dorothy Smith, deneyimin öznesinin hangi kadın olacağı sorusuna cevaben bilginin tutarlı bir bütün halindeki öznesinin kurgu olduğunu söyler. Bilginin çoklu özneleri vardır. Kadın deneyimini konuşmak ise sosyologlara daha önce ulaşılması mümkün olmayan, bastırılan toplumsal ilişkilere erişimi sağlar (1990, s.11). Deneyimler insanların yaşamlarının gerçekliğinden çıkar ve sözlü veya yazılı olarak aktarılır, deneyim olgu değildir. Kadınların kendi deneyimlerinden yola çıkmaları ise entelektüel, politik, kültürel ve ev içi yaşama hâkim olan eril tahakkümün ve inşa edilmiş söylemin dışına çıkabilmeye olanak sağlar (Smith, 2005, s.124). Deneyimden başlamak, bilginin yeterliliğini test etmek için deneyime dönmek, bedensel olarak bulunduğumuz yerden başlamak demektir. Bu kadınlara epistemolojik ayrıcalık verildiği anlamına gelmez, kadınların bildiği ve deneyimlediği şeyler toplumsal olarak üretilmiştir. Bu nedenle gündelik yaşam deneyimlerinden başlanıp bireysel deneyimi aşan toplumsal güç ilişkilerine ulaşılır (Smith, 1990, s.23).

Nancy Hartsock ise Marksist bir perspektifle kadın deneyimini kadın ve erkek arasındaki politik ilişkinin bilgisinde temel olarak görür. Proletaryanın yaşamının kapitalist sınıflı topluma eleştirel bakış açısı sağlaması gibi kadınların yaşamı da erkek egemen topluma, kurumlara ve erkek egemenliğin kapitalist biçimine karşı radikal eleştiriyi mümkün kılan bir bakış açısı sağlar. Sınıfa veya toplumsal cinsiyete dayalı her türlü iş bölümünü kendine özgü bilgiyi beraberinde getirir. Sınıflı toplumda bu, kapitalizmin çelişkilerinden kaynaklanan görünüş ve öze dair çifte bilgidir, yönetici sınıfın bakış açısı ve sadece yönetilenlerin vakıf olabileceği bir kavrayış söz konusudur. Feminist duruş ise, Batı

toplumlarında kadın ve erkeğin yapısal olarak farklı yaşam pratiklerinden kaynaklanan çelişkiden çıkar (Hartsock, 1983).

3.1.Deneyim kavramının bilginin kaynağı olarak kullanımına yönelik feminist eleştiriler

Feminist kuramcıların kadın deneyiminin metodolojik açıdan bilginin başlangıç noktası veya temeli olduğu yönündeki kabulü klasik ampirik bilgi kavramsallaştırmasıyla ilişkilendirilerek eleştirilir (Lazreg, 1994, s.58). Ampirizme yönelik eleştiriler genellikle deneyimin bilgi (epistemoloji) ve gerçeklik (ontoloji) arasında doğrudan bağ kurduğu iddiasında somutlaşır. Deneyimin ifade edilmesine olanak sağlayan fikirlerden bağımsız düşünülmeeyeceği yönünde bir eleştiri ve itirazdır bu, deneyim belli bir dilde (sözlü veya sözsüz) belli bir kültüre, döneme, yere özgü düşünme biçimiyle ifade edilir (Ramazanoğlu & Holland, 2002, s.124). Öyleyse deneyimi -eğer olgusal olan bilginin ve maddi gerçekliğin temeli arasında bağlantı ise- olgusal olarak kabul etmek mümkün değildir. Sadece deneyim değil, postmodern eleştirilere göre olgusal olanın kendisi de sorgulanır. Diana Fuss'a göre bilgi kendi araştırma nesnelere ve hatta ampirik olguları inşa eden aktif bir süreçtir, öyleyse deneyimin bilginin başvurduğu hammadde olması da mümkün değildir (1989, s.118).

Jean W. Scott'a göre deneyimi olgusal kabul etmek yerine deneyimin bilgisi de dahil bilginin nasıl üretildiğini analiz etmek gerekir. Deneyim gerçeklikle bağlantılandırılmaz ama deneyim aracılığıyla dilin toplumsal gerçekliği inşa etmekteki edimsel gücünün yapı sökümü yapılabilir. Scott, -Michel Foucault gibi- deneyimin öznenin inşa edildiği bir süreç olduğunu belirtir. Deneyim söylemsel bir etki veya dilsel bir olay olarak anlaşılmalıdır. Söylem öncesi bir deneyim kavramsallaştırması çarpıtmadır çünkü sadece bireyleri bilginin başlangıç noktası kabul eden değil, kadın/erkek/beyaz/siyah gibi kategorileri de doğallaştıran ve bireylere bu kategoriler verili özellikleriymiş gibi davranan ideolojik bir inşadır. İnsanların deneyimleri üzerine anlatımlarına dayanan bilgi söylemsel ve ideolojiktir (Scott, 1992). Öyleyse, deneyimin öznesinin kim olduğu sorusu ve öznenin deneyimine dayanarak gerçekliğin bilgisine ulaşma girişimi de eleştiri ve tartışma konusudur. Bireylerin deneyimleri aracılığıyla gerçekliğin analizi metodolojik

bir bireyciliktir (Lazreg, 1994, s.58). Kişinin deneyimi sınırlı, kısmi ve toplumsal olarak tayin edilmiştir, genel bir bilgi olarak kabul edilemez. Eğer deneyim ve gerçeklik, dolayısıyla da ontoloji ve epistemoloji arasında doğrudan bir bağlantı kuruluyorsa deneyimlerin çeşitliliği bir çelişki oluşturur. Eğer soyut ve evrensel bir kadın deneyimi söz konusu ise, bu da kadınlar arasındaki etnik, sınıfsal ve diğer farklılıkların yadsınması anlamına gelecektir (Ramazanoğlu & Holland, 2002, s.126-126).

3.2. Söylem olarak deneyim kavramsallaştırmasına yönelik eleştiriler

Scott'un deneyimi dille ilgili bir mesele olarak tanımlaması felsefi ve politik olarak problemlili olarak görülür. Dile gerçeklik açısından öncelik vermenin dilsel bir idealizmi beraberinde getirdiği öne sürülür. Deneyimin dile indirgenmesi ise politik özneyi de dilsel bir meseleye indirger. Öznenin nasıl inşa edildiğinin bilgisinin şiddet, tecavüz, tahakküm gibi meselelerde politik bir karşılığı yoktur. Deneyim, gerçekliğin öznel kavranışı olarak anlaşıldığında metafizik veya epistemolojik temelcilik olarak görülmek zorunda değildir. Dolayısıyla kadının deneyimi eril tahakküm karşısında önemli bir bilgi kaynağıdır (Oksala, 2014).

Deneyimin dille ilişkilendirilmesine karşı bedenleşmiş deneyimin önemini vurgulayan fenomenolojik yaklaşım açısından da öznelik yaşayan, bedenleşmiş deneyimden bağımsız teorileştirilemez. Fenomenoloji açıklamasını yaşamış insan deneyiminin düşününsel tanımına dayandırır. Yaşamış deneyim açık uçludur, çoklu biçimde parçalıdır ve kaygandır ama dilin sınırları nedeniyle değildir bu, bedenleşmiş ve zamansal varoluş nedeniyledir. Yaşamış deneyim söylemi aşan etkiler içerir, örneğin tecavüz gibi dilsel meselelere indirgenemeyecek deneyimler vardır (Alcoff, 2000).

Beverly Skeggs, Scott'un deneyimin bilginin kaynağı olarak görülemeyeceği fikrine katılır. Deneyimin bilginin kaynağı olarak temellendirilmesine karşı çıkararak ama deneyimi dilsel olana da indirgemedi, sabitlenmek yerine kimliği sürekli inşa halinde olan özneleri anlamak için deneyim kavramını önemli bulur. Deneyim özneliğin ve teorinin inşasında merkezi konumdadır. Deneyim kadınların farklı zaman ve mekanlarda güç ilişkileri ve mücadeleler sonucu kadın kategorisine nasıl yerleştirildiğini anlamaya

olanak sağlar. Özneler söylem aracılığıyla inşa edilir ama söylemsel olarak inşa edilmiş olmak, olmamak anlamına gelmez. Bedenleşme, şiddet, kurumsallaşmış tahakküm, maddi kaynaklar dilsel olmanın ötesinde deneyim üretir (Skeggs, 2002).

4. Deneyimi Bilmek ve Paylaşmak

Deneyim kavramının epistemolojik ve ontolojik bağlantılarına yönelik tartışmalarda belki de hemfikir olunan şey, deneyim kavramından vazgeçmenin güçlüğüdür. Öyleyse metodolojik anlamda karşımıza bir soru daha çıkar, deneyimi paylaşmak ve deneyimi bilmek mümkün müdür? Bu soru ise bizi tekrar deneyimin nesnel, paylaşılabilir boyutu ve öznel, ifade edilmesi güç boyutu ayırımına götürür. Deneyim ne kadar kuvvetli hissedilir olursa olsun –insanın kendisini tamamen anlaması bile mümkün değilken- birinin deneyiminin diğeri için tamamen anlaşılır olup olmayacağına dair kaygıya (Ramazanoğlu & Holland, 2002:123) deneyimin çoğul ifadelerinin, bedenleşmiş hislerinin temsil edilemezliği kaygısı eşlik eder (Skeggs, 2002:29).

Bireysel deneyimin sınırlarını nasıl aşabileceğimiz konusunda Dilthey (1986) ifadeleri yorumlamak gerektiğini söyler. Dilthey’e göre deneyim, zamansal akış içinde bireyin bilinci tarafından anlaşılabilir/alınan özneler arası, ifadeler yoluyla aktarılabilen, başlangıcı ve bitişi olan bir şeydir. Deneyim ve onun ifadedeki sembolik dışavurumu arasında bir boşluk vardır ama bir ifade hiçbir zaman bağlamdan kopuk değildir. Verili bir tarihsel dönemde, belli bir kültürde gerçek insanların olduğu belli toplumsal durumlardaki eylemleri içerir. Öyleyse ifadeler ortak anlamlar içerir ve yorumlamaya imkan sağlar. Yorumlayıcı süreç ise iki farklı düzeyde işler: Bizim üzerine çalıştığımız insanlar kendi deneyimlerini ifade biçimlerinde yorumlar ve bu ifadeleri araştırmacılar tekrar yorumlar (Bruner, 1986).

Brian Fay’a (2000) göre deneyimin bilinemezliği veya aktarılamazlığı kabulünü içeren “birisini bilmek için o olmalısınız” argümanı içeriden epistemolojiye işaret eder. Her deneyim kaçınılmaz olarak öteki deneyimlerle ve içinde bulunduğu toplumsal, kültürel bağlamla ilişkilidir. Deneyim bu ilişkiler içinde yorumlanarak (anlamı çözümlenerek ve anlaşılır kılınarak) bilinebilir. Deneyimi bilmek, deneyimi ayırt edebilmeyi,

tanımlayabilmeyi ve açıklayabilmeyi gerektirir. Bilgi, deneyimin kendisinin değil, anlamının kavranmasıdır. Bu nedenle deneyimi yaşamak doğrudan deneyimi bilmeye denk düşmez veya deneyimi bilmek için deneyimi yaşamak gerekmez.

Sonuç

Gerçekliğin, bilginin ve deneyimin ne olduğuna dair farklı yaklaşımlar olsa da deneyim, toplumsalın bilgisinin üretilmesi açısından vazgeçilmesi güç bir kavramdır. Ampirik açıdan aşkın ve soyut bir öznenin bilgi kaynağı olarak deneyiminden söz edebileceğimiz gibi, insan bilimlerinin yaşayan, bedenli öznesinin psikolojik ve toplumsal boyutları olan, ifadelerini ancak yorumlayarak anlayabileceğimiz yorumsamacı deneyim anlayışından söz etmemiz de mümkündür. Bilgi kaynağı olarak deneyimin öznesinin kim olduğu sorusu hem bilginin güç ile ilişkisini hem de eril tahakkümün kadının deneyimini nasıl yok saydığını anlamak açısından önemlidir. Feminist duruş kuramının kadın deneyimini bilginin başlangıç noktası olarak kabul etmesi marjinalize edilmeye karşı politik bir duruştur. Ampirizmin deneyim ve bilgi kavramsallaştırmasına yönelik en radikal eleştiri postmodern feminist yaklaşımdan gelir. Deneyimi bilgi kaynağı olarak kabul eden her türlü bilgi kavramsallaştırmasına karşı çıkar ve deneyimin söylemsel bir mesele olduğunu öne sürer. Deneyimin ancak öznenin ve bilginin söylemsel/dilsel olarak nasıl inşa edildiği sorusuna cevap verebileceğini belirtir. Deneyim kavramını metodolojik olarak nasıl konumlayacağımız meselesine, araştırma esnasında deneyimin nasıl aktarılacağı ve bilinebileceği sorusu eşlik eder. Deneyimin öznel olduğu ve/veya ancak yaşayanın deneyimi bilebileceği argümanları deneyimin paylaşılması ve bilinmesi konusunda tereddüt yaratır. Bu tereddüde karşı deneyimi diğer deneyimlerle ilişkisi, toplumsal ve tarihsel bağlamı içinde düşünmek gerektiği fikri savunulabilir. Deneyimin bilgisi deneyimin kendisinden değil, deneyimi ayırt edebilmekten, tanımlayabilmekten ve açıklayabilmekten çıkar. Bu bakımdan deneyim, sözel, bedensel veya sembolik ifadeleriyle araştırmacılara toplumsalın bilgisine dair önemli veriler sunar.

Kaynakça

- Alcoff, L. M. (2000). Phenomenology, Post-Structuralism, And Feminist Theory On The Concept of Experience. Linda Fisher, Lester Embree (Ed.). *Feminist Phenomenology içinde* (39-56). Springer Science Business Media.
- Bruner, E. M. (1986). Experience and Its Expressions. Victor W. Turner, Edward M. Bruner (Ed.). *The Anthropology of Experience içinde* (s.3-32). Urbana, Chicago: University of Illinois Press.
- Dilthey, W. (1989). Introduction To The Human Sciences. Rudolf A. Makkreel & Fridjof Rodi (ed.) Princeton, New Jersey: Princeton Press.
- Fay, B. (2012). Çağdaş Sosyal Bilimler Felsefesi Çokkültürlü Bir Yaklaşım (3. Baskı). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Fuss, D. (1989). *Essentially Speaking Feminism, Nature & Difference*. London, New York: Routledge.
- Harding S. & Hintikka M. B. (2004). Introduction. Sandra Harding & Merrill B. Hintikka (ed.) *Discovering Reality Feminist Perspectives on Epistemology, Metaphysics, Methodology and Philosophy of Science içinde* (s.ix-xix). New York, Boston: Kluwer Academic Publishers.
- Hartsock, N. (2004). The Feminist Standpoint: Developing The Ground For A Specifically Feminist Historical Materialism. Sandra Harding & Merrill B. Hintikka (ed.) *Discovering Reality Feminist Perspectives on Epistemology, Metaphysics, Methodology and Philosophy of Science içinde* (s.283-310). New York, Boston: Kluwer Academic Publishers.
- Jay, M. (2012). *Deneyim Şarkıları Evrensel Bir Tema Üzerine Çeşitlemeler*. İstanbul: Metis.
- Lash, S. (2018). *Experience New Foundations For The Human Sciences*. Cambridge: Polity.
- Lazreg, M. (1994). Women's Experience And Feminist Epistemology A Critical Neo-Rationalist Approach. Kathleen Lennon & Margeret Whitford (ed.) *Knowing The Difference Feminist Perspectives In Epistemology içinde* (s.45-62). London, New York: Routledge

- Oksala, J. (2014). In Defense of Experience. *Hypatia*, 29 (2), 388-403.
- Ramazanoğlu, C. & Holland, J. (2002). *Feminist Methodology Challenges and Choices*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publication.
- Scott, J. W. (1992). Experience. Judith Butler, Joan W. Scott (ed.). *Feminist Theorize The Political içinde* (s.22-40). London, New York: Routledge.
- Skeggs, B. (2002). *Formations of Class and Gender: Becoming Respectable*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publication.
- Smith, D. E. (1990). *Texts, Facts and Femininity Exploring The Relations of Ruling*. London, New York: Routledge.
- Smith, D. E. (2005). *Institutional Ethnography A Sociology For People*. Lanham, New York, Toronto, Oxford: Altamira Pres

Playstation Salonları örneğinde Oyun Toplum İlişkisinin Değişimi

Cevdet Yılmaz¹

Merve Atay²

Özet

İnsanlık tarihi boyunca teknolojik alanda birçok değişim meydana gelmiştir. Her teknolojik değişim ve icatlar toplumda önemli etkiler yaratmıştır. 19. yüzyıl başlarından itibaren teknoloji ve ekonomi alanındaki değişimler radikal sonuçlar doğurmuştur. İlk iki büyük devrimden sonra üçüncü sanayi devrimiyle birlikte bilişim ve iletişim teknolojileri hız kazanmıştır. Bu durum küreselleşme süreçlerini hızlandırmış teknoloji bu sürecin önemli hareket ettirici faktörlerinden birisi haline gelmiştir. 1960'lı yıllarda bilgisayarların kullanımı ve internetin yaygınlaşması 2000'li yıllarda büyük bir bilişim devriminin oluşmasını sağlamıştır. Günümüzde ise bu devrim kendi içinde dönüşerek ağlar aracılığıyla karmaşık bir görünüme bürünmektedir. Teknolojik değişimler daha çok yeni elektronik tabanlı dönüşümlerle kendini göstermektedir. Dijitalleşmeyle birlikte yeni bir dijital kültür oluşmuştur. Bu kültürün en önemli parçalarından biri de bu kültür içerisine doğmuş olan günümüz gençleridir. Bu durumdan en çok etkilenen toplumsal grupların başında 1990'lı yıllardan sonra doğan gençler gelmektedir. Özellikle gençlerin oyunla kurduğu ilişki teknolojinin bu genç halinin sürekli yeniden üretimini de sağlamaktadır. 20.yy'dan itibaren bilişim teknolojilerinin yaygınlığı oyun pratiklerinin değişiminde belirleyici olmuştur. Günümüzde ise dijital oyunlar özellikle çocuklar ve gençler tarafından yaygın bir şekilde oynanmaktadır. Hem ekonomik hem de toplumsal

¹ Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, cevdetyilmaz@sdu.edu.tr

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı merveatay.rm@gmail.com

anlamda büyük bir oyun sektörü de oluşmuştur. Bu nedenle Dijital oyunların yaygınlaşmasıyla geleneksel oyunlar yerini sanal dijital oyunlara bırakmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Teknoloji, Toplumsal Değişme, Gençlik, Dijital Oyunlar, Playstation Salonları*

Giriş

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin hız kazanmasıyla birlikte yaşanan değişim ve dönüşümler toplumsal alanı da değiştirmiş ve dönüştürmüştür. Her teknolojik icat toplumsal alana etki etmiştir. Bu icatlardan bazıları ise toplumsal yapıda büyük değişimleri beraberinde getirmiştir (Dijk, 2018, s.16). 1980'li yıllardan sonra kişisel bilgisayarların kullanımı, 1990'lı yıllardan sonra ise internetin evlerde yaygın kullanımıyla birlikte yeni bir toplum tipinin ortaya çıktığı düşünülmektedir. Bu değişim ve dönüşümün ortaya çıkardığı toplum için farklı isimlendirmeler yapılmaktadır. *Enformasyon toplumu/Bilgi Toplumu, Ağ Toplumu, Post- Endüstriyel Toplum* gibi kavramsallaştırmalar en yaygın kullanılanlardan bazılarıdır. Castells (2008) *Ağ Toplumunun Yükselişi- Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür* isimli kitabında bu değişimi bilgi teknolojinin maddi bir işlev kazanması, bilgi üretiminin ve tüketiminin hızlanması olarak değerlendirmektedir. Dijk (2018) ağ toplumunu: “Sosyal ve medya ağlarından oluşan bir altyapının toplumun her seviyesindeki – bireysel, grupsal/örgütsel ve sosyal- örgütlenme tarzını belirlediği modern bir toplum türü” (Dijk, 2018, s.42) olarak tanımlamaktadır.

1. Dijital Kültür

Makinalar içinde yaşadığımız toplumun yapısını değiştirmekle birlikte bireylerin imajlarını da değiştirmektedir. Bilgisayarla kurulan ilişki şeklimiz farklılaşmaktadır. Bir makinayla kurulan ilişkiden çok benliğimizi temsil edebileceğimiz, ikinci benliğimizi oluşturduğumuz alanlar haline gelmektedir. Sürekli genişleyen internet ağları küresel olarak insanları birbirine bağlamaktadır. Bu durum toplum yapımızı, iletişim şekillerimizi, benliğimizin sunumuna kadar birçok alanı etkilemektedir. Bu alanlarla birlikte bilgisayarlar yeni fikirlerimizi ve fantezilerimizi ortaya koyabileceğimiz alanlar

sunmaktadır (Turkle, 1995, s.9). Siber dünya “platform” olarak tanımlanan zamandan ve mekândan ayrılmış bir yapıya sahiptir. Bu siber dünya yazılı olmayan kültürel kuralları da içerisinde bulundurmaktadır. Bu özelliğiyle gerçek toplumsal hayattan farksız bir yapıya sahiptir (Coleman, 2012, s.33). Turkle (1995) internette yarattığımız kültürün bir simülasyon kültürü olduğunu savunmaktadır. Simülasyon kültüründe oluşturulan kimliklerin ve yaşanan deneyimler ancak geniş bir siber kültür bağlamında açıklanabilmektedir. Bu bağlamla birlikte gerçek ve siber, canlılık ve cansızlık, tekil benlik ve çoklu benlikteki kalkanların ortadan kalktığını düşünmektedir (Turkle, 1995, s.10).

2. Dijital Nesiller

Dijital uçurum; farklı sosyo-ekonomik düzeylerdeki topluluk ya da kişilerin teknolojiye eşit düzeyde yararlanamamalarından kaynaklanan eşitsizliğe verilen isimdir. Kişi ve toplumlarda meydana gelen bu durum aynı zamanda nesiller arasında yaşanan teknoloji kullanımında meydana gelen farklılıkları adlandırmak için de kullanılabilir (Büyüktanır, Duke, Karasar, Tileylioğlu ve Toth, 2006’dan akt. Kurt, Günüş ve Ersoy, s.6). Teknolojik değişimler jenerasyonlar arasında da büyük farklılıkların yaşanmasına neden olduğu düşünülmektedir. Bu düşünce temelde dijitalleşmeyle birlikte teknolojik yeniliklerin içerisinde doğan nesillerin teknoloji hayatlarının bir parçasıdır ve teknolojiyi kullanma becerilerinin diğer nesillerden farklılık göstermesine dayanmaktadır.

Toplumda meydana gelen değişim ve dönüşümler dijital bir neslin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu nesil araştırmacılar tarafından farklı isimlendirmeler ve tanımlamalar yapılmıştır. Tanımlamaya ilk olarak Howe and Strauss’un (2000) *Millennials Rising: The Next Great Generation* çalışmasında yer verilmiştir. Makalede bir önceki nesilden büyük oranda farklılık gösteren bir neslin tanımlanması için kullanılmaktadır (Pedro, 2006, s.2). Bu tanımlamalardan en çok tartışılanların arasında Prensky (2001) yılında yayımlanan makalesindeki *dijital yerli (digital natives)* ve *dijital göçmen (digital immigrants)* kavramları kullanılmaktadır. Dijital yerliler 1980 yılından sonra bilişim teknolojilerinin içine doğmuş, hayatlarının büyük bir kısmını bilgisayar oyunları, teknolojik cihazlar ve mobil iletişim teknolojileri kapsamaktadır. Prensky bu neslin teknoloji nedeniyle bir

önceki nesilden büyük oranda farklı olduğunu iddia etmektedir (Şahin, 2009: 158). Prensky'e göre dijital yerlilerin öğrenme stilleri ve bilgiye ulaşma şekilleri dijital yerlilerden tamamen farklıdır. Dijital yerliler sanallık kültürü içerisinde yaşamakta ve bilgiye de bu sanallık aracılığıyla erişmektedir (Yıldız, 2012, s.531). Oblinger ve Oblinger (2005)'e göre dijital nesiller kendilerinden önce gelen nesillerden yalnızca bilgi edinme konusunda farklılık göstermemektedir. Aynı zamanda sosyalizasyon süreçleri, oyun oynama ve eğlenme şekilleri bakımından farklılıklar gösterirler. Sosyalleşme süreçlerinde ve eğlence biçimlerinde teknolojik cihazları yaygın bir şekilde kullanmaktadırlar (akt. Şahin, 2009, s.156). Prensky'e göre bu nesil için bilgisayar oyunları, dijital teknolojiler, mobil teknolojiler hayatlarının bir parçasıdır (Bilgiç, Duman, & Seferoğlu, 2011, s.2). Dijital yerliler oyun oynamayı günlük hayattaki "ciddi" işlere tercih etmektedir. Bilgisayarlar, internet ve teknolojik cihazlar dijital yerlilerin hayatlarının önemli bir yer tutmaktadır. Fakat göçmenler teknolojik cihazları kullanma konusunda dijital yerliler kadar yetkin değildir (Prensky, 2001a, 2001b' den akt. Tonda, 2009, s.745).

Asiye Kakırman Yıldız (2012) yılında yaptığı çalışmada dijital melez kavramına değinmektedir. 1970-1999 arasında doğan kişilerin dijital melez olarak kabul edilmektedir. Yapılan çalışmada 1990'lı yıllarda doğan nesli hem analogu hem de dijital bilgi kaynaklarını bir arada kullandığı belirlenmiştir. Bu kullanıcılar "melez" olarak nitelendirilmektedir. Teknolojik cihazları kullanma becerisinin *milenyum çağı çocukları* da denilen 2000 yılı ve sonrasında doğanlar olduğu düşünülmektedir.

Pedro'nun (2006) yılında OECD adına yürüttüğü bir projede *yeni binyılın öğrencileri* kavramını ortaya koymuştur. Yeni binyılın öğrencileri şu şekilde tanımlanmaktadır: "Dijital araçların dilini keşfederek, yaparak, yaşayarak öğrenen, çoklu işlemler yapabilen, dikkat süreleri kısa, zihni sürekli konudan konuya atlayan, iletişimde ve ilişkilerde sabırsız, anında dönüt isteyen oyun merkezli yaşayan (ve oyun merkezli öğrenen), fantezi dünyası gelişmiş, dijital olarak sosyal çevresi gelişmiş, fiziksel olarak çoğunlukla yalnız grafik öğeleri metin öğelere tercih eden, dijital araçları kağıda basılı araçlara tercih eden, eğitimden beklentileri yüksek" şeklinde yapılmaktadır (akt. Şahin, 2009, s.157).

3. Dijitalleşen Oyunlar

Oyunlar toplumsal hayatta öğretici bir role sahip olduğu düşünülmektedir (Bateson ve Martin, 2014, s.48). Çocuk oyunla birlikte kendi yarattığı kurmaca dünyada gerçek hayattaki toplumsal beklentileri öğrendiği bir alandır (Huizinga, 2017, s.19). Teknolojinin hız kazanmasıyla birlikte oyunlar da dijital hale dönüşmüştür ve eğlence endüstrisinin bir parçası haline gelmiştir. Oyunların dijitalleşmesiyle birlikte fiziksel bir mekândan kişiye özel yalıtılmış sanal bir uzama geçiş yapılmıştır (Akbulut, 2009, s.47).

Bilgisayar oyunlarının tarihi 50 yıl kadar öncesine dayanmaktadır. 1960'lı yılların sonuna kadar bildiğimiz anlamıyla bilgisayar oyunları yoktu. Bunun sebebi 1960'lı yıllarda ev tipi bilgisayarların yaygınlaşmaması, bilgisayarların çok büyük boyutlarda olması ve bu bilgisayarlarda programları kullanmanın çok uzun süreler almasıdır. Gençler arasında geniş kitlelere yayınlan ilk oyun 1967 yılında metin tabanlı bilgisayar oyunu olan ADVENT'tir. Oyun konsolları video oyunların bir sektör haline dönüşmesinde önemli bir yere sahiptir. İlk ev tipi oyun konsolu sistemi The Magnavox Odyssey'dir. Fakat geniş kitleler tarafından satın alınan ilk oyun sistemi 1972 yılında piyasaya sürülen Atari'dir. 1977 yılında VCS (video computer system) kullanmaya başlamıştır (Kirriemuir, 2006, s.21-24). Atari'den sonra oyun konsolları ve oyun endüstrisinde büyük değişimlere yol açan en önemli yenilik Playstationların piyasaya sürülmesi olmuştur. 1994 yılında Japonya'da ve 1995 yılında da Amerika'da satışa çıkarılan Playstation yüz milyondan fazla satılan ilk oyun konsolu olmuştur. Oyunların cd aracılığıyla oynanması, 3D görüntü sunması tercih edilme sebeplerinin başında gelmekteydi.³

4. Araştırma Yöntem ve Teknikleri

Araştırmanın evrenini Isparta ilindeki Playstation salonlarını kullanan lise öğrencileri oluşturmaktadır. Araştırma dijital dünyanın içerisine doğmuş olan gençleri ele almaktadır. Bu nedenle lise öğrencilerine uygulanmıştır. Lise öğrencilerinin, Playstation salonlarını kullanımı hakkında bilgi almayı amaçlamıştır. Araştırmada tesadüfi

³ <https://www.playstation.com/tr-tr/explore/ps4/playstation-through-the-years/> (Erişim Tarihi: 02.09.2019)

örnekleme tekniklerinden basit tesadüfi örnekleme (rastlantısal örnekleme) tekniği kullanılmıştır. 2018 yılının Nisan ve Mayıs Aylarında 97 lise öğrencine uygulanmıştır. Araştırmada kapalı uçlu toplam 36 sorudan oluşan soru kâğıdı (Anket) hazırlanmış ve araştırmacı tarafından uygulanmıştır. Elde edilen veriler sosyal bilim araştırmalarında kullanılan SPSS programıyla analiz edilmiştir.

5. Sonuçlar/ Bulgular

Dijital neslin Playstation salonlarını tercihlerinin temel sebeplerinden biri, sosyal bağların sürdürülmesi, arkadaş ortamına dahil olma ve sosyal çevreye uyum sağlama isteğidir. Buradan hareketle video oyunları yalnızca oyun olarak değil aynı zamanda sosyal işlevler gören bir yapı olarak da değerlendirilmelidir. Katılımcılara Playstation salonlarına kimlerle gittikleri sorulduğunda %5,2'si "yalnız giderim", %70,1'i "arkadaşlarımla", %20,6'sı "kız/erkek arkadaşım", %1'i "ailemle", %3,1'i "diğer" yanıtını işaretlemiştir. Katılımcılara "Playstation salonlarında oyun oynadığınız kişiler yakın çevrenizden farklı mı?" sorusu sorulduğunda %86,6'sı "hayır", %13,4'ü "evet" yanıtını vermiştir. Katılımcılara oyun oynamak için ev yerine Playstation salonlarını tercih etme sebepleri sorulduğunda, %48,5'i "arkadaşlarımla birlikte olmak için", %30,9'u "evde Playstation konsolu olmaması", %11,3'ü "evde aile büyüklerinin kontrolü altında olmam", %9,3'ü "evde oynadığım oyunların bulunmaması" yanıtını vermiştir. Bununla birlikte evde konsolun olmaması sebebiyle salonlara giden kişilerin oranı azımsanmayacak kadar çoktur. Playstation konsollarının ve oyunlarının fiyatlarının yüksek olması da kişilerin salonları kullanma sebeplerinden biridir.

Katılımcılara tek kullanıcıli oyunları mı, çok kullanıcıli oyunları mı tercih ettikleri sorulduğunda %81,4'ü "çok kullanıcıli oyunlar", %17,5'i "tek kullanıcıli oyunlar" seçeneğini işaretlemiştir. Katılımcıların çoğunluğu çok kullanıcıli (multiplayer) oyunları tercih etmektedir. Katılımcılar Playstation oyunlarında arkadaşlarıyla birlikte oynayabilecekleri, etkileşim ve iletişim içerisinde olabilecekleri oyunları tercih etmekte. Seçenek sunulan oyunlarda ise çok kullanıcıli seçeneği tercih ettikleri söylenebilir. Dijital nesiller bu salonlarda çok oyunculu olmayan oyunlardaki deneyimlerini birbirleriyle paylaşarak sosyal bağlarını güçlendirebildikleri gibi aynı zamanda çok-oyunculu

(multiplayer) oyunlarla da hiç tanımadıkları bireylerle dahi koordine olarak oyunu kazanmak için bile olsa sosyal etkileşim içerisine girmektedirler. Playstation salonları yarı-sanal bir uzamda oyun oynama sosyalleşme imkânı tanımaktadır.

“Oyun, gündelik hayatın tek-düzeliği karşısında, bir süre içinde olsa, insana yaşama zevinci veren şeydir ve yaşamın özüdür” (Nutku, 1998’den akt. Akbulut, 2009, s.43-44). Oyun bir eğlence ve mutluluk aracı olarak görülmektedir. Oyun oynarken kişilerin zaman algıları ortadan kalkmaktadır. Çünkü oyunlar kendi içerisinde zaman ve mekân algısı yaratmaktadır. Oyun oynarken oyunun dünyasıyla tamamen bütünleşirler. Katılımcılar "Oyun oynamak beni mutlu eder." Tutumuna %42,3'ü "tamamen katılıyorum", %24,7'si "katılıyorum", %22,7'si "kısmen katılıyorum" cevabını vermiştir. Katılımcılar "oyun oynarken zamanın nasıl geçtiğini anlayamam" tutumuna %43,3'ü "tamamen katılıyorum" %27,8'i "katılıyorum" yanıtını vermiştir. Katılımcıların büyük çoğunluğu bu tutuma katılmaktadır.

Katılımcılara genellikle hangi oyunları oynarsınız sorusu sorulduğunda %47,4'ü "futbol", %4,1'i macera, %7,2'si "dövüş", %16,5'i "savaş", %6,2'si "korku", %18,6'sı "yarış" oyunları seçeneğini işaretlemiştir. Kişilerin en çok sırayla futbol, yarış ve savaş oyunlarını tercih ettikleri görülmektedir. En çok tercih edilen oyunlar sıralandığında tercihleri; PES, Fifa, GTA, Blur, Call of Duty, Mortal Combat şeklinde sıralanmaktadır.

Sonuç

21. yüzyılda yaşanan teknolojik değişimler toplumsal hayatın değişmesine, yeni kültürel pratiklerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu değişim ve dönüşümler teknolojik becerileri yüksek, bilgi edinme ve öğrenme şekilleri bir önceki nesilden çok farklı olan bir neslin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu dijital nesil için oyun hayatlarının önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Oyun onlar için öğrenme, sosyalleşme ve eğlence aracıdır. Bu noktada Playstation salonları dijital nesiller için yeni eğlence ve sosyalleşme mekanları olmuştur. Dijital nesillerin tamamen sanal uzamlarda sosyalleştiği düşünülmektedir. Fakat dijital nesiller dijital ortamların yanında, mekânı ve uzamı bir arada bulabildikleri Playstation salonlarını da tercih etmektedirler. Playstation salonları

ülkemizde internet kafelerden sonra popülerleşmiş oyun mekânlarıdır. Özellikle büyük oyun koltukları, büyük ekran televizyonlar ve oyun için hazırlanan loş ortamlarla oyun oynayan kişilere oyunlarını en konforlu şekilde oynama imkânı sunulmaktadır. Playstation salonlarına giden kişiler de bu mekanların konforlu ve olmasını, son teknoloji cihazların bulunmasını talep etmektedir.

Kaynakça

- Akbulut, H. (2009). Gelenekselden Dijitale, Mekândan Uzama Oyun Kültürü. M.Binark, G.B. Sütçü ve I.B. Fidaner. (Der.), Dijital Oyun Rehberi içinde (s.25-81). İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Bateson, P. & Martin, P. (2014). Oyun, Oyunbazlık, Yaratıcılık ve İnovasyon. Ayrıntı Yayınları.
- Bilgiç, H. G., Duman, D., & Seferoğlu, S. S. (2011). Dijital yerlilerin özellikleri ve çevrim içi ortamların tasarlanmasındaki etkileri. Akademik Bilişim, 2(4), 1-7.
- Castells, M. (2008). Ağ toplumunun yükselişi. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınevi.
- Coleman, B. (2012). Hello Avatar: Dijital Neslin Yükselişi. MediaCat Kitapları.
- Dijk, J.V. (2018). Ağ Toplumu. Kafka Yayınları.
- <https://www.playstation.com/tr-tr/explore/ps4/playstation-through-the-years/> (Erişim Tarihi: 02.09.2019)
- Huizinga, J. (2006). Homo Ludens: Oyunun Toplumsal İşlevi Üzerine Bir Deneme. Ayrıntı Yayınları.
- Kirriemuir, J. (2006). "A history of dijital games". Rutter, J., & Bryce, J. (Ed.), Understanding Digital Games içinde (21-35). Sage.
- Kurt, A. A., Günüş, S., & Ersoy, M. (2013). Dijitalleşmede son durum: Dijital yerli, dijital göçmen ve dijital göçebe. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 46(1), 1-22.
- Pedró, F. (2006). The new millennium learners: Challenging our views on ICT and learning OECD-CERI <http://www.oecd.org/dataoecd/1/1/38358359.pdf> (Erişim Tarihi: 06.03.2019).
- Prensky, M. (2001). Digital natives, digital immigrants part 1. On the horizon, 9(5), 1-6.

- Şahin, M. C. (2009). Yeni Binyılın Öğrencileri'nin Özellikleri. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 9(2), 155-172.
- Tonta, Y. (2009). Dijital Yerliler, Sosyal Ağlar ve Kütüphanelerin Geleceği. Türk Kütüphaneciliği, 23(4), 742-768.
- Turkle, S. (1995) Life On The Screen: Identity in the Age of the Internet. Simon & Schuster Paperbacks.
- Yıldız, K. A. (2012). Dijital Yerliler Gerçekten Yerli mi Yoksa Dijital Melez Mi?. International Journal of Social Science, 5(7), 819-833.